

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**TATAR YAZAR MÖHEMMET MEHDİYEV VE
“FRONTOVİKLAR” ADLI ROMANI
(İNCELEME - METİN)**

FATİH EKİCİ

**ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI**

ARALIK 2015

**TATAR YAZAR MÖHEMMET MEHDİYEV VE “FRONTOVİKLAR” ADLI
ROMANI (İNCELEME – METİN)**

Fatih EKİCİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Aralık 2015

Fatih Ekici tarafından hazırlanan “Tatar Yazar Möhemmet Mehdiyev ve ‘Frontoviklar’ Adlı Romanı (İnceleme-Metin)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY~~ ~~OKLUĞU~~ ile Gazi niversitesi ağdaş Türk Lehçeleri Anabilim/~~Bilim~~ Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Zühal YÜKSEL

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

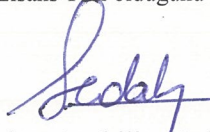
Başkan : Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

ye : Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Atatürk Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 28/12/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAşAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatih EKİCİ
(28.12.2015)

TATAR YAZAR MÖHEMMET MEHDİYEV VE “FRONTOVİKLER” ADLI ROMANI
(İNCELEME – METİN)
(Yüksek Lisans Tezi)

Fatih EKİCİ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Aralık 2015

ÖZET

Çağdaş Tatar edebiyatının önemli isimlerinden, Abdullah Tukay Devlet Ödülü ve Tataristan Cumhuriyeti Millî Yazarı unvanı sahibi Möhemmet Mehdiyev, Tatar Türkleri tarafından sevilen ve eserleri ilgiyle okunan bir yazardır. Tatar nesrine getirdiği yeniliklerle de tanınan yazar, edebiyat bilimci ve eğitimci kimlikleriyle de Tatar içtimai hayatında birçok çalışmaya imza atmış, Tatar Türklüğüne önemli hizmetlerde bulunmuştur. Tatarların özel önem verdiği yazarlarından olan Mehdiyev’e ve onun eserlerine ait Türkiye’de bu zamana kadar yapılmış kapsamlı hiçbir inceleme bulunmamaktadır. Bu konudaki büyük bir boşluğu dolduracağı düşünülen bu tez çalışması, XX. yüzyıl Tatar edebiyatına, özellikle de Tatar romanına dair bilgi verirken, esas olarak ise dönemin önemli yazarlarından Möhemmet Mehdiyev’in biyografisi (hayatı-edebi kişiliği-eserleri) ve “Frontoviklar” adlı ilk romanının incelenmesi başlıklarını içermektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesine de aktarılan romanda; Sovyetler Birliği döneminde, II. Dünya Savaşı sonrasında öğretmenlik yapan cephedekilerin ve eğitim uğruna emek harcayan Tatarların hayatlarının anlatıldığı görülür. Bu sebeple eserde sosyolojik ve tarihî unsurlar yoğun bir şekilde yer alır. Hem siyasi hem de toplumsal sonuçlar barındıran roman, edebiyat sosyolojisi araştırmaları için bize birçok veri sunar ve günümüz okuyucusuna dönemin sosyal ve siyasi atmosferini anlama imkânı tanır.

Bilim Kodu : 4.042
Anahtar Kelimeler : Tatar edebiyatı, roman, Möhemmet Mehdiyev, Frontoviklar
Sayfa Adedi : 795
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Zühal YÜKSEL

TATAR AUTHOR MÖHEMMET MEHDIYEV AND HIS NOVEL NAMED
“FRONTOVIKLAR” (REVIEW – TEXT)
(M.S.)

Fatih EKİCİ

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
December 2015

ABSTRACT

One of the important names for contemporary Tatar literature, who has Gabdulla Tukay Governmental Award and the title National Author of Tatarstan Republic, Möhemmet Mehdiyev is a author, whose the works are loved and readed interestedly by Tatar Turks. The writer that also known with the innovations brought by him to Tatar prose, has undertaken several studies in Tatar social life with own litterateur and educator identities, and has made significant service for Tatar Turks. So far there is no any comprehensive study in Turkey on Mehdiyev that has particular attention of Tatars and on his works. This work that will fill a large gap in this issue includes the following titles: information about the Tatar literature and the novel of 20th century, Möhemmet Mehdiyev's biography (his life, literary personality and works) and the review of the first novel of him “Frontoviklar”. In the novel also translated to Turkish is told the life stories of the Tatars working as a teacher during the Soviet Union after World War II. Therefore sociological and historical factors take place intensively in the novel. The novel contains both political and social consequences, gives us a lot of data for the researches on sociology of literature and allows to understand the social and political atmosphere of the period to contemporary readers.

Science Code : 4.042
Key Words : Tatar literature, novel, Möhemmet Mehdiyev, Frontoviklar
Page Number : 795
Supervisor : Prof. Dr. Zühal YÜKSEL

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam süresince her aşamada değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, engin tecrübe ve ilminden faydalanmama müsaade eden saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Zühal YÜKSEL'e, yüksek lisans ders dönemim sırasında beni, Türk dünyası edebiyatları üzerine çalışmam konusunda teşvik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Naciye YILDIZ'a, görev yaptığım Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden Ankara'ya tez çalışması için geldiğim süre zarfında izin ve diğer tüm konularda, her türlü kolaylığı sağlayarak, desteklerini üzerimden asla eksik etmeyen hocalarım saygıdeğer Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL, Doç. Dr. Hüseyin BAYDEMİR ve Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU'na, devamlı olarak kendileriyle fikir alışverişinde bulunduğum ve de hiçbir zaman benden desteklerini esirgemeyen kıymetli dostlarım Arş. Gör. Caner SOLAK ve Arş. Gör. Veli KILIÇARISLAN'a, yazara dair sorduğum tüm sorulara verdiği samimi cevapları ve kaynak temini noktasında sağladığı desteklerle çalışma süresince bana yardımcı olan, yazarın kızı Gevher HESENOVA'ya ve de manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan biricik aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYON) ALFABESİ	ix
I. GİRİŞ	1
II. İNCELEME	5
1. XX. YÜZYIL TATAR EDEBİYATI ÜZERİNE GENEL BİLGİ	5
1.1. XX. Yüzyıl Tatar Edebiyatına Girerken	5
1.2. XX. Yüzyıl Başı Tatar Edebiyatı (1905-1917)	7
1.3. 1917-2000 Yılları Arası Tatar Edebiyatı	10
2. MÖHEMMET MEHDİYEV HAKKINDA	17
2.1. Möhemmet Mehdiyev'in Hayatı	17
2.2. Möhemmet Mehdiyev'in Edebî Kişiliği ve Eserleri	19
3. FRONTOVİKLAR ROMANI İNCELEMESİ	25
3.1. Roman Hakkında.....	25
3.2. Konu.....	26
3.3. Ana Fikir	26
3.4. Olay Örgüsü	27
3.5. Anlatıcı ve Bakış Açısı.....	37
3.6. Zaman	43
3.7. Mekân.....	47
3.8. Şahıs Kadrosu.....	55
3.8.1. Ruşad Sulimov	55
3.8.2. Bekâr veya Eşini Savaşta Kaybetmiş Kadınlar	57
3.8.3. Evli Çiftler.....	59
3.8.4. Frontovikler	61
3.8.5. Kent Sakinleri ve Partililer	63
3.8.6. Öğrenciler	66
3.9. Sosyal Meseleler.....	66
3.9.1. Dil Sorunu (Rusça-Tatarca)	66

3.9.2. Şehir-Köy Çatışması	67
3.9.3. Halk Kültürü	68
3.9.4. Sistem Eleştirileri	69
3.9.5. Sivil Hayattaki Hayal Kırıklığı	71
3.9.6. Din	72
3.9.7. Kırım Tatar Sürgünü	74
III. METİN	77
1. ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYONLU) METİN	77
2. AKTARMA METİN (TÜRKİYE TÜRKÇESİ)	413
SONUÇ	787
KAYNAKLAR	791
ÖZ GEÇMİŞ	795

ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYON) ALFABESİ

Kiril	Transkripsiyon	Kiril	Transkripsiyon
А а	A a	У у	U u / uv – v
Б б	B b	Ф ф	F f
В в	V v	Х х	H h
Г г	G g	Ц ц	TS ts
Д д	D d	Ч ч	Ç ç
Е е	Ī ī / Y ₁ y ₁ / Yĭ yĭ	Ш ш	Ş ş
Ж ж	J j	Щ щ	ŞÇ şç
З з	Z z	Ъ ъ	' Sertleştirme İşareti
И и	İ i	Ы ы	I ı
Й й	Y y	Ь ь	' Yumuşatma İşareti
К к	K k	Э э	Ī ī / E e
Л л	L l	Ю ю	Y y (u/ü)
М м	M m	Я я	Y y (a/ä)
Н н	N n	Ә ә	Ä ä
О о	Ū ū	Ө ө	Ū ū
П п	P p	Ү ү	Ū ū / üv – v
Р р	R r	Ж ж	C c
С с	S s	Ң ң	Ñ ñ
Т т	T t	Һ һ	H h

I. GİRİŞ

Çağdaş Tatar edebiyatının önemli isimlerinden, Abdullah Tukay Devlet Ödülü ve Tataristan Cumhuriyeti Millî Yazarı unvanı sahibi Möhemmet Mehdiyev, Tatar Türkleri tarafından çok sevilen ve eserleri, geçmişten bugüne, ilgiyle okunan bir yazardır. Tatar nesrine getirdiği yeniliklerle de tanınan yazar, edebiyat bilimci ve eğitimci kimlikleriyle de Tatar içtimai hayatında birçok çalışmaya imza atmış, Tatar Türklüğüne önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Yazar ve onun eserlerine dair, Türkiye’de yapılmış olan çalışmaları tespit etmek amacıyla yapılan kaynak taraması neticesinde bulunan çalışmaların künye bilgileri ve bunlara ait kısa açıklamalar şöyledir:

1. *Kültür Bakanlığı. (2001). Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Tatar Edebiyatı III). Ankara: Kültür Bakanlığı, C. 19.*

Proje yöneticiliği ve genel redaktörlüğünü Nevzat Kösoğlu’nun yaptığı ve Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılından itibaren basımına başlanan *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* serisinin 17, 18 ve 19. ciltleri Tatar edebiyatına ayrılmıştır. Bu ciltlerin genel danışmanlığını, Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun ve Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev yapmıştır.

Mehdiyev’e dair Türkiye’de yapılan çalışmalar arasındaki en eski kaynak, bu serinin 19. cildinin içerisinde tespit edilmiştir. Bu ciltte *Yeni Dönem Tatar Edebiyatı* başlığı altında, Möhemmet Mehdiyev’in hayatı hakkında, antolojilere has bir şekilde, kısaca bilgi verilmiş ve yazarın *Türnalar Tüşken Cirde* adlı uzun hikâyesinden bir bölüm, Türkiye Türkçesine aktarımı ile birlikte sunulmuştur.

2. *Mehdiyev, M. (2007). “Tatar Dergileri” (Aktaran: Vedat Kartalcık), Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 13, s. 155-170, İzmir.*

Möhemmet Mehdiyev tarafından yazılan ve 1989 yılında *Kazan Utları* dergisinin altıncı sayısında *Tatar Jurnalları* başlığıyla yayınlanan makale, *Tatar Dergileri* adıyla

Vedat Kartalcık tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış ve Ocak 2007’de Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi’nin 13. sayısında yayınlanmıştır.

Mehdiyev, makalesinde 1902-1930 yılları arasında Tatar edebî dilinde yayınlanan 72 dergiyi sıralamış ve bunlar hakkında detaylı bilgi vermeye çalışmıştır.

3. Zaripova Çetin, Ç. (2011). Ö. Beşirov, A. Şamov ve M. Mehdiyev’in Eserlerinde Tatar Türklerinin Milli Değerleri. VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (25-28 Eylül 2011 Erzurum), 251-261.

25-28 Eylül 2011 tarihlerinde Erzurum’da gerçekleştirilen VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı’nda, kendisi de bir Tatar Türkü olan, Çulpan Zaripova Çetin tarafından bildiri olarak sunulmuştur.

Söz konusu bildiride, hemen hemen hepsi aynı dönemde eser veren, nesir ustaları Gomer Beşirov, Afzal Şamov ve Möhemmet Mehdiyev’in Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi’nde yer alan eserleri değerlendirilmiş ve bu eserlerde yer alan Tatar Türklerine ait millî değerler tespit edilerek, yorumlanmıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Tatarların özel bir önem atfettikleri yazarlarından olan Mehdiyev’e ve onun eserlerine ait Türkiye’de bu zamana kadar yapılmış kapsamlı hiçbir inceleme bulunmamaktadır. Kardeş Tatar edebiyatından böylesi önemli bir yazar üzerine, Türkiye’de çalışma yapılarak incelenmesi ve onun tanıtılması; bu alandaki büyük bir boşluğu dolduracak ve Türk dünyası edebiyatları üzerine çalışanlar yanında, bu edebiyatlara ilgi duyanlara da fayda sağlayacaktır.

Çalışmamızın ana içeriğini, XX. yüzyıl Tatar edebiyatının önemli yazarlarından Möhemmet Mehdiyev’in biyografisi (hayatı-edebi kişiliği-eserleri) ve “Frontoviklar” adlı romanının incelenmesi oluşturacaktır. Bir yüksek lisans tezinin zaman ve hacim yönünden sınırlarını aşmaması amacıyla, çalışmada yazarın yalnızca bir romanı (340 s.) incelemeye dâhil edilmiştir. Yazarın diğer edebî ve bilimsel eserleri üzerine, inceleme bölümünde değerlendirmelerde bulunulmakla birlikte, esas inceleme konusunu “Frontoviklar” adlı eseri oluşturmuştur.

“Frontoviklar” romanının seçilme nedeni; bu eserin, yazarın ilk romanı olması ve dönemin içtimai/siyasi hayatına dair derin bir izlenim imkânı sunmasıdır. Roman, adını Rusça bir sözcük olan “frontovik” kelimesinden almaktadır. Bu kelime “front” kelimesinden gelmektedir. Front kelimesinin anlamları arasında “ön, cephe” karşılığı yer alır. “Frontovik” kelimesi ise “cephedeki, cephede bulunan, savaş gazisi vb.” anlamlara gelir. Bu kelime, roman içerisinde kendine has bir anlam kazandığı için, inceleme ve aktarmada tercüme edilmeden, olduğu gibi kullanılmıştır.

Çalışmanın ana kaynaklarını yazarın “Frontoviklar” romanı ile Tatar edebiyatı tarihine ait eserler oluşturmaktadır. Bu sebeple öncelikli veri toplama tekniği olarak, belgesel tarama tekniği kullanılmıştır. Bahsedilen kaynakların dışında yazarın biyografisiyle ilgili bölüm için, yazarın akrabaları ve yakın dostları ile de görüşülmüş ve görüşme tekniğine başvurulmuştur. İlk kez, 1972 yılında tefrika halinde, Kazan Utları dergisinde yayınlanan roman; kitap olarak birinci baskısını 1973 yılında, ikinci baskısını ise 1988 yılında vermiştir. Çalışmamızda ise, -bu baskılar da kullanılmakla birlikte- yazarın mirasçısı, kızı G. Heseno’ya’dan temin edilen, romanın yazarın daktilosundan 1971 yılında çıktığı ilk hâli olan, orijinal nüshası esas alınmıştır.

Tez çalışmamızın inceleme bölümü içerisinde öncelikli olarak XX. yüzyıl Tatar edebiyatına dair genel bir değerlendirme yapılmış, verilen bu bilgilerin ardından yazarla ilgili olan bölüme geçilmiştir. Yazarın hayatı hakkında farklı kaynaklardan toplanan veriler, bir bütün oluşturacak şekilde birleştirilmiş ve bu verilerin özgün bir kompozisyon içerisinde sunulmasına gayret edilmiştir.

Mehdiyev’in edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmesinin ardından roman incelemesi bölümüne geçilmiş ve roman üzerinde etraflıca durularak, kapsamlı bir inceleme verilmeye çalışılmıştır. İncelemelerin bulunduğu ikinci bölümden sonra gelen üçüncü bölümde ise roman metninin çeviri yazısı ile Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bilgi ve bulguların sonuç bölümünde değerlendirilmesi ve çalışma içerisinde kullanılan kaynakların künye bilgilerinin verilmesi ile tez çalışması sonlandırılmıştır.

II. İNCELEME

1. XX. YÜZYIL TATAR EDEBİYATI ÜZERİNE GENEL BİLGİ

1.1. XX. Yüzyıl Tatar Edebiyatına Girerken

Milletlerin yaşadığı tarihî ve siyasi gelişmeler ile edebiyatları arasındaki bağ yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple XX. yüzyıl Tatar Edebiyatı hakkında malumat verirken, söz konusu yüzyılın siyasi atmosferine ait önemli birtakım hadiseyi hatırlamak, dönemin edebiyat tarihini daha iyi yorumlamamıza imkân verecektir.

1552 yılında Kazan Hanlığının çökmesi ile birlikte Rus hâkimiyeti altına giren Tatar Türklerinin tarihleri, bu dönemden itibaren Rusya'da farklı dönemlerde vuku bulan siyasi ve içtimai olaylardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiş, bu doğrultuda şekillenmiştir.

Çarlık idaresi altında bulunan Tatarlarda, içtimai hayat içerisindeki fikrî ve kültürel gelişim, Çarlık idaresi tarafından uygulanan baskı ve asimilasyon siyaseti altında uzun süre duraksamış ve bu durum edebiyata da yansımıştır.

Tatar edebiyatında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yenileşme hareketleri görülmeye başlamıştır. Bu devirde, Tatar halkının durgunluktan uyanıp, ruhî yenileşmeye ayak uydurmasının yalnızca din ile sınırlı kalmayıp, dünyevi ve içtimai hayatı farklı şekilde ele alan yenilikçi ve akılcı fikirleri de öne çıkarmaya başladığı görülür. Devrin yenileşme belirtileri, şiire nispeten toplumun ruhî durumunu doğrudan yansıtan XVIII. yüzyıl Tatar gazeteciliğinde daha da güçlü ve açık bir şekilde ortaya çıkar. İdil-Ural merkezinde yaşayan Tatar ve Başkurtlar, XVIII. yüzyılda millî ve içtimai baskılara karşı çok kez ayaklanmışlardır. *“Bu mücadeleler acımasızca bastırılrsa da, onları hazırlama ve gerçekleştirme süreçleri ile ilgili pek çok gazete yazısı, tarizname, davet, emir, rica, af kâğıdı, hatıra yazılmıştır.”* (Zaripova-Çetin, 2006).

XVIII. yüzyılın sonlarında yaşanan bu yenilik hareketlerine XIX. yüzyıl başlarında matbaanın kurulması da eklenmiş ve tüm baskılara rağmen, çok sayıda eser basılarak yeni düşüncelerin yayılmasına imkân sağlanmıştır. Kazan'daki ilk matbaa *“1800 yılında Asya Basmahânesi adı altında açılmış ve kontrol vazifesi de İbrahim Halfin'e verilmiştir. Bu*

matbaada basılan ilk eser, 1801 tarihini taşıyan Heftiyek (Kuran'dan Seçmeler)” (Temir, 1992) olmuştur.

Asya Matbaası sonrası Kazan'da “1809 yılında *Üniversite Matbaası* adıyla ikinci bir matbaa da açılmıştır” (Temir, 1992). Basılan ilk eserler dini içerikli olmakla beraber dil ile ilgili çalışmalar da basılmıştır. Kazan'daki matbaaların varlığı ile birlikte şehir tüm Rusya Türkleri için bir ilim, fikir ve kültür merkezine de dönüşmüştür. “1552'de Rusların Kazan'ı işgalinden sonraki elyazmaları ile XIX. asırda matbaalarda basılan eserler üç gruba ayrılmaktadır: 1) Yerli Eserler, 2) Türkistan Menşeli Eserler, 3) Osmanlı Menşeli Eserler” (Yüksel, 1992: XXXI). Bu durum aynı zamanda Kazan kültür çevresindeki çeşitliliği de göstermektedir.

Rus Çarı II. Aleksandr'ın Batı Avrupa devletlerinin baskısıyla 19 Şubat 1861 tarihinde Rusya'da derebeyliği ortadan kaldıracak olan belgeyi imzalamasıyla Rus imparatorluğunun feodal sisteminde kapitalist gelişmelere kapı açılmış ve bu belge, Çarlık Rusyası topraklarında yaşayan diğer halkların sosyal ve kültürel halklarının gelişmesine zemin oluşturmuştur (Sahapov, 2005: 19).

Çarlık idaresinin sürekli olarak her türlü gelişmeyi, her türlü düşüncüyü ve fikir hareketini kontrol ve baskı altında tutmasına rağmen, XVIII. yüzyılın sonlarında şekillenmeye başlamış olan içtimai hayattaki reform hareketleri, XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde tamamen güçlenerek gelişimini tamamlamış ve Tatar edebiyatı için de yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönem, Tatarlarda millî bilinç uyanmaya başlayarak millî bağımsızlık fikrî hareketi ortaya çıkmıştır.

Tatar toplumundaki yenileşme ve millî uyanış dalgası, içtimai hayatın pek çok alanını içerisine alacak seviyede etkin bir kültür hareketi hâline dönüşmüştür. Meydana gelen bu değişiklikler, sosyal hayatın ve yaşanılan tarihî devrin aynası olan edebiyatta da karşılık bulmuş; batı tarzında roman, hikâye gibi türlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. “*Bu devirde verilen eserlerde, halkı aydınlatma isteğinin yanı sıra, usûl-ü cedit hareketi değişmez bir tez olarak işlenmiştir*” (Özkan, 1994: 14).

Tarihten silinmek üzere uçurumun kenarına getirilmiş olan Tatar milletini kurtarmak için rejimle mücadele eden *Abdünnasır Kursavî (1776-1812)*, *Gabderrahim Utız-İmeni*

(1754-1834), *İbrahim Halfin* (1778-1829), *Ebilmenih Kargalıy* (1782-1833), *C. Şemsetdin* (1736-1864), *H. Salihov-Kargalıy* (1794-1867), *R. Emirhanov* (1807-1874), *Şahabettin Mercanî* (1818-1889), *Kayyum Nasrî* (1825-1902), *Şemseddin Zeki* (1821-1865), *H. Feyezhanov* (1828-1866), *Miftahettin Aknulla* (1831-1895), *Gani Höseyinov* (1839-1902), *Fatih Halidî* (1850-1923), *İsmail Gaspıralı* (1851-1914), *Ahmet Urazayev-Kormaşi* (1855-1883), *Zakir Hadi* (1863-1933), *Musa Akyegetzade* (1864-1923), *Ş. Muhammedev* (1865-1923), *Aliasgar Gafurov-Çıgtay* (1867-1942), *Fatih Kerimî* (1870-1937) gibi eğitimci aydınlar, XX. yüzyılın başlarında Tatarlar arasında gelişen yenileşme çabalarının güçlü temellerini atmışlardır (Sahapov 2005: 19-20).

1.2. XX. Yüzyıl Başı Tatar Edebiyatı (1905-1917)

XX. yüzyıl, tüm Rusya ve himayesindeki Türkler ile birlikte Tatar Türkleri için de oldukça önemli siyasi ve içtimai hadiselerin yaşandığı tarihî bir dönemdir.

1905 yılında Rusya'nın Japonya karşısında aldığı ağır yenilgi ile Rusya, hem uluslararası arenada hem de kendi vatandaşları önünde itibar kaybetmiştir. Yüzyıl başında hızlanan işçi grevleri ve ihtilalci grupların faaliyetleri, bu yenilgiyle daha da yükselmiş ve Çarlık yönetimini tehdit eder bir hâl almıştır. Tüm bunların bir neticesi olarak Çarlık yönetimi, kendisini korumanın yolunu, 1905 yılında meşrutiyet ilan etmekte bulmuş ve halkın baskısıyla, bazı kısıtlamaları gevşetmek zorunda kalmıştır.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Rusya içerisindeki Türkler de siyasi bir örgütlenme içine girerek “*İsmail Gaspıralı, Kadı Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Fatih Kerimî, Ayaz İshaki, Ali Merdan Topçubaşı, Musa Carullah Bigi, Abdullah Apanay, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali Turan, Sadri Maksudî Arsal* gibi aralarında farklı Türk boylarından isimlerin yer aldığı edipler öncülüğünde *Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kurultayı'nı düzenleyerek 1906 yılında Müslüman İttifakı* adıyla siyasi bir parti kurmuşlardır” (Karakaş, 1996). Bu partinin amaçları arasında meşrutiyetin Ruslara getirdiği siyasi, içtimai ve kültürel hakların Türklerle de tanınması için mücadele ile birlikte Rusya içerisindeki Türkler arasında siyasi, içtimai ve kültürel bir birlik sağlanması da yer almaktadır. Partinin öncelikli hedefleri arasında; Türkleri günün şartlarına göre eğitmek için yeni okullar açmak, kitap, gazete, dergi neşretmek, kütüphaneler kurmak gibi faaliyetler yer almaktadır.

Nitekim bu oluşum tarafından hedeflenen söz konusu faaliyetler, sırasıyla uygulamaya da koyulmuştur. Öncelikle milletin sesi olan ve millî uyanışa, millî birliğe hizmet eden Tatar basınına oluşturan birçok gazete ve dergi neşredilmiştir.

1905-1917 yılları arasında Kazan edebî dilinde İdil-Ural bölgesi başta olmak üzere Rusya idaresindeki farklı şehirlerde muhtelif isimler altında “40 kadar gazete ve 35 kadar dergi” (Temir, 1992) çıkmıştır. Bu süreli yayınlar içerisinde kısa ömürlü ve muhteva açısından zayıf olanlar bulunsa da çok kuvvetli kalemleri toplayan önemli girişimler de olmuştur.

Bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerden bir kısmının adları; kuruluş yeri, tarihi ve kurucusunun ismi ile birlikte Ahmet Temir (1992)’den naklen aşağıda verilmiştir:

“Gazeteler: *Kazan Muhbiri* (Kazan, 29.X.1905, Yusuf Akçura, Seyidegery Alkin); *Fikir* (Uralski, 27.XI.1905, Kamil Mutîî); *Yulduz* (Kazan, 15.I.1906, Hadi Maksudî); *Vakit* (Orenburg, 21.II.1906, Fatih Kerimî); *İl* (Petersburg, 22.X.1913, Ayaz İshakî); *El-İslah* (3.X.1907, Vefa Bahtiyar); *Kuyaş* (10.XII.1912, Zekeriya Sadreddin) vb.

Dergiler: *El-Asr el-Cedid* (Uralski, 15.I.1906, Kamil Mutîî); *Terbiye el-Etfal* (Moskova, 1.I.1907, Fatih Emirhan); *Şura* (Orenburg, 10.I.1908, Rizaeddin b. Fahreddin); *İktisat* (Samara, 15.IX.1908, Fatih Murtaza); *Maarif* (Astrahan, 16.I.1909, Muhammed Sadık Rahimkul); *Ang* (Kazan, 15.XII.1912, Ahmed Geray Hasanî); *Hukuk ve Hayat* (Kazan, 1.I.1913, Şeyh Attar İmanay); *Ak Yul* (Kazan, 15.IV.1913, Farelislam Agi); *Süyüm Bike* (Kazan, XI.1913, Yakup Halilî) vb.”

Tatar dergileri ile ilgili toplu malumat, ünlü Tatar edip ve âlimi Möhemmet Mehdiyev tarafından *Kazan Utları* dergisinin altıncı sayısında *Tatar Jurnalları*¹ başlıklı makale ile de ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Mehdiyev, 1902-1930 yılları arasında Tatar edebî dilinde yayınlanan 72 dergiyi sıralamış ve hepsi hakkında detaylı bilgi vermeye çalışmıştır.

¹ Bu makale *Tatar Dergileri* adıyla Vedat Kartalcık tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış ve Ocak 2007’de Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi’nin 13. sayısında yayınlanmıştır.

İlk Tatar tiyatrosunun kuruluşu da yine bu döneme rastlamaktadır. 1906 yılında ise *Kötephane-i İslâmiye* adıyla Kazan şehrinde Tatarlara ait *ilk resmî kütüphane* açılmıştır (Sahapov 2005: 56).

Tiyatronun doğuşu, dramın gelişmesini ve yayılmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılın son yıllarında Öğretmen Okulu'ndaki gençler tarafından Rusça piyesler yazılırken, XX. yüzyılın başından itibaren Tatarca tiyatro eserleri kaleme alınıp Kazan şehrinde sahnelenir. Bu dönemde Tanzimat edebiyatımızın önemli isimlerinden Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* adlı dramı da, ünlü Tatar dramaturg A. Kamal tarafından Tatar Türkçesine tercüme edilerek Kazan'da sahnelenir (Zaripova-Çetin, 2006). Bu dönem Tatar yazarlarının Anadolu'da gelişen Türk edebiyatını da yakından takip ettikleri bilinmektedir. "Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet, İbrahim Şinasi, Halit Ziya Uşaklıgil gibi şair ve yazarların Tatar yazar ve şairleri tarafından tanındığı ve eserlerinin yakinen bilindiği görülmektedir (Zaripova-Çetin, 2006).

Bu dönemde kitap basımı da hayli ilerlemiştir. Bu dönem üzerine araştırma yapan uzmanlar, dönem içerisinde yılda 500'den fazla kitabın basıldığını belirtmişlerdir; "XX. yüzyıl başında yayınlanan Tatarca kitap sayısı 7000'i bulmuştur, bunların baskı adedi ise 47 milyona kadar ulaşmıştır" (Sahapov, 2005: 56). Yayınlanan kitaplar arasında dinî ve dünyevi kitapların yanında Batı ve Rus edebiyatından Tatar edebî diline yapılan çeviriler de önemli yer tutar. Batı ile beraber aynı zamanda *Abdullah Tukay*, *Dermend*, *Şehzade Babiç*, *Said Remiyev* gibi şairler Doğu edebiyatına da bağlılığı devam ettirirler (Zaripova-Çetin, 2006).

Basın ve yayın faaliyetlerinin böylesi bir artış göstermesiyle doğru orantılı bir şekilde, eğitimde millîleşme yolunda da önemli gelişmeler olduğu görülür. Döneme ait istatistikî veriler, "1912 yılında Kazan'da 1088 Tatar okulu ve medresesi olduğunu göstermektedir. Bu okul ve medreselerin yüzde doksanında usûl-ü cedit, yani yeni metotla eğitim verilmekte ve 83 binden fazla öğrenci eğitim almaktadır" (Sahapov, 2005: 56).

Yukarıda genel hatlarıyla kısaca bahsedilen bu yenileşme ve kısmî serbestlik süreci, sanıldığı gibi tüm dönem boyunca çok da rahat yaşanmamıştır. 1907 yılından sonra Türkler arasında yayılan millî uyanıştan rahatsız olan Rus hükûmeti tarafından bazı sıkı tedbirler alınmıştır. Türklerin gelişmesine hizmet eden okullar, gazete ve dergiler kontrol altına

alınmaya çalışılmış, büyük bir kısmı kapatılmış; birçok Türk aydını tutuklanarak hapsedilmiş veya sürgüne gönderilmiş, bu tutuklamalardan kurtulanlar ise Türkiye'ye göç etmişlerdir. “O sırada Türkiye’de II. Meşrutiyet ilân edilmiştir. Rus baskısı sebebiyle İstanbul’a göç etmek zorunda kalan Kazan Türklerinden Yusuf Akçura gibi aydınlar, 1908’den sonra Türkiye’de *Türk Derneği*, *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı*’nın kurulmasında görev alarak *Türkçülük* akımına büyük bir hız kazandırmışlardır” (Karakaş, 1996: 283).

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın ilk senelerinde edebiyat alanında eser vermiş olan, isimleri daha önce yukarıda da anılan şair ve yazarlar, 1905 ihtilalinden sonra da roman, hikâye, şiir ve tiyatro eserleri vermeye devam etmişlerdir. *Fatih Emirhan*, *Alimcan İbrahim*, *Fatih Seyfî*, *Şerif Kemal*, *Kerim Tinçurin*, *M. Ali* gibi hikâyecilerle *Abdullah Tukay*, *Mecid Gafurî*, *Said Remi*, *Derdimend*, *Zarif Beşerî*, *Necip Dumavî*, *Ziya Yermekî*, *Said Sünçelely*, *Ahnef Tangatar*, *Aziz Ukması*, *Mirhaydar Feyzî*, *Şehzade Babiç*, *Naki İsenbet* gibi şairleri, bunlar arasında özellikle zikretmek gerekir (Temir, 1992).

Mehdiyev (1987: 3) tarafından “*Tatar ve Başkırtların ortak edibi*” olarak adlandırılan Mecid Gafurî, Temir’in (1992) ifadeleriyle “*millet ve terakki ateşi ile parlayan ilk şair; Abdullah Tukay, en kuvvetli romantik-lirik, millî şair; Said Remi isyankâr şairdir. Derdimend (Zakir Remi), histen önce fikre kıymet veren lirik kötümser; fakat Said Remi gibi ferdiyetçi değil, idealist bir şairdir. Ukması, tabiat tasvirleri ile, Şehzade Babiç ise destanî şiirleri ile tanınmışlardır.*”

Nesir alanında, idealist ve Batılılaşma hareketinin baş mümessili Fatih Emirhan, aynı zamanda gerilik ve taassubu acı dille tenkit eden bir yazardı. Alimcan İbrahim, 1917’ye kadar dinî, İslamî, millî ruhta eserler veren, 1917’den sonra ihtilalin icaplarına uymaya çalışan üretken bir ediptir. Romanları yanında, filoloji ve tarihle ilgili eserleri de çoktur. Şerif Kamal, hikâyeci olarak şöhret kazanmıştır, konularını da daha çok Kazanlıların içtimai ve ailevi hayatından, özellikle bu alandaki menfi hadiselerden alır. (Temir, 1992).

1.3. 1917-2000 Yılları Arası Tatar Edebiyatı

1917 yılı, Rusya’da iki ihtilâle sahne olmuştur. Şubat ayında gerçekleşen ilk ihtilâl sonrası Rusya içerisindeki tüm Türk ve Türk olmayan diğer azınlık milletlerle birlikte Tatar Türkleri arasında da bağımsızlık düşünceleri alevlenmiş, bu doğrultuda yeni bir umut doğmuştur. Aynı yıl ekim ayında Bolşevikler ikinci bir ihtilâl yaparak yönetimi ele

geçirmiş ve sonrasında üç yıl sürecek bir iç savaş dönemi başlamıştır. Bu dönem diğer birçok Türk yurdunda olduğu gibi İdil-Ural bölgesinde de millî bir oluşum olarak İdil-Ural Millî Muhtariyeti kurulmuştur. Bu devlet çok uzun ömürlü olmamış ve Bolşevik yönetiminin güçlenmesinin ardından diğer yeni kurulan devletler gibi ortadan kaldırılmıştır (Temir, 1992), (Karakaş, 1996).

Bu dönem Tatar edebiyatında, daha çok siyasi konuların işlenmeye başladığı görülmektedir. Ekim ihtilali, yazarların dünyaya bakışları ile birlikte sanatsal ve edebî tercihlerini de etkilemiştir. Bolşevik otoritesinin devlet düzeni içerisinde yerleşmesi, ülkede yeni siyasi ideolojik bir ortamın oluşması sürecini başlatır. Bu ideoloji prensiplerinin hayata geçirilmeye başlanması, yazarların da belirli sınır ve kalıplar içerisinde girmesine, siyasi sansürün güçlenmesine, edebî eserlerin yalnızca egemen ideolojiye dayanarak üretilmesi mecburiyetine yol hazırlar. Aksi yönde yayın yapan dergi ve gazeteler kapatılmaya başlanırken, yeni kitapların yayınına da izin verilmez. Halka sosyalist fikri yerleştirmek amacıyla, yeni basın ve yayın organları kurulur. “1917-1920 yılları arasında sadece Tataristan’da, farklı dillerde yayın yapan, 130 isimde, gazete ve dergi çıkarılır” (Zaripova-Çetin, 2006).

Bu dönem, Sovyet yönetiminin halka verdiği vaatlere ve yaptığı programlara inanarak eserlerinde ihtilâli öven, zengin ve burjuva sınıf ile birlikte ihtilâl karşıtı güçleri kötüleyen Tatar aydınları da görülmeye başlar. Alimcan İbrahimov, M. Gafuri, Aliasgar Kamal, Fethi Burnaş, Kerim Tinçurin gibi ihtilâli destekleyen bu yazarların yanında Ayaz İshaki ve F. Tukatarov gibi Sovyet idaresine ve ideolojisine karşı çıkan yazarlar da bulunur. Bolşevik ideolojisini kabul etmeyen bu yazarlar millî davalarını sürdürmek için daha sonra muhacirlik yolunu seçer. Ayrıca Derdmend gibi hiç siyasete girmeden tarafsız kalmayı başaran ediplerle birlikte Şehzade Babiç, Abdullah Kariyev, Fatih Emirhan, M. Feyzi gibi iki tarafa da geçen kararsızlar da görülür (Zaripova-Çetin, 2006), (Galiullin ve Yarullina, 2007: 705).

1925 yılında *Rusya Komünist Partisi Bolşevik Merkez Komitesi* tarafından partinin edebiyat siyaseti belirlenir. *Sosyalist realizm*, bu siyasetin temelini oluşturur. Belirlenen bu kararları uygulama ve denetleme işlerinin yürütülmesi için farklı edebiyat organları kurulmaya başlar. 1920’li yılların sonunda edebiyat, ideoloji ve sanat alanlarındaki serbestlikler kısıtlanır. Yazarlar merkeze toplanarak, sisteme uygun eserler vermeleri salık

edilir. Yine bu süreç içerisinde Tatar toplumuna iki kez alfabe değişikliği yaptırılarak, onları bin yıllık tarihinden ve diğer Türk boylarından koparmak amaçlanır. 1934 yılında *Tataristan Sovyet Yazarlar Birliği* oluşturulur (Gürsoy-Naskali, 1996), (Zaripova-Çetin, 2006).

Edebiyatta getirilen ilk serbestlik, geçmiş dönem hayatını eleştirel bir bakış açısıyla işlemek olur. İdeolojik baskı altında verilen edebî ürünlerde din adamlarına ve toprak sahiplerine karşı kötülme yapılırken, “halk vekillerine” sempati artar. Yazarlara edebiyatta işlemleri için izin verilen diğer bir sanat imkânı da, yeni doğan toplumu resmî ideoloji doğrultusunda görevlendirmek olur (Zaripova-Çetin, 2006).

1930’lu yıllarda rejimi benimsemeyen milliyetçi aydınlara yapılan baskı bir derece daha ileri gider ve sürgünlerle birlikte ölümler başlar. Otuzlu yılların ikinci yarısında Tatar edebiyatının önemli isimlerinden *Alimcan İbrahimov, Kerim Tinçurin, Şamil Osmanov, Cemal Velidi, Hasan Tufan, Galimcan Nigmati, S. Celal, Fatih Seyfi Kazanlı, Gomer Tolımbay, Mahmut Galev* gibi yazarlar “halk düşmanı” ilan edilerek suçsuz olmalarına rağmen türlü gerekçeler bulunarak ortadan kaldırılır. Hasan Tufan ve İbrahim Salahov ise sürgüne gönderilir (Galiullin ve Yarullina, 2007: 713).

Bu katliamlarla birlikte, edebiyat sahasında kısa süreli bir boşluk oluşur. “*Edebî sahadaki bu boşluğu acemi kalemler doldurur. Bu yıllarda Stalin ve rejimini övme; sınıf çatışması ve kan dökmeye teşvik, milliyetçiliği ifşa etme gibi konuları içeren edebî yönden zayıf eserler yayınlanır*” (Galiullin ve Yarullina, 2007: 713). Tüm bunlara rağmen Tatar edebiyatı XX. yüzyılın başındaki zengin döneminden beslenerek ayakta durmayı sürdürür. Bu dönem ürünlerinin, toplumu kırklı yılların ilk yarısındaki İkinci Dünya Savaşı’na hazırladığı da sezilir.

1941-1945 İkinci Dünya Savaşı ile birlikte edebiyatta yeni bir dönem başlar. Otuzlu yılların kısa süren durgunluğu son bularak edebiyat yeniden günlük hayata girer. Savaş yıllarında, Sovyetler Birliğini oluşturan milletleri cepheye çekmek için kısa bir süre baskılara ara verilir. Öyle ki daha önce “halk düşmanı” suçlamasıyla hapiste bulunan *Fatih Kerim* gibi yazarlarla birlikte birçok aydın serbest bırakılır ve savaşa katılarak cephede can verir. Dönemin büyük şairlerinden *Musa Celil* de savaşa katılır ve yakalanıp Almanlara esir düşer, *Moabit Hapishanesi*’nde 1944 yılında giyotin ile idam edilir. Hapishane

döneminde yazdığı şiirleri ise savaştan sonra farklı yollarla vatana döner. Bu dönem *Emirhan Yeniki, İbrahim Gazi, Fatih Hüsni, Afzal Şamov, Abdurrahman Apsalamov, Adil Kutuy* gibi yazarlar hikâyelerinde; *Fatih Kerim, Musa Celil, Ahmet Feyzi, Hasan Tufan, Sibgat Hekim, Ş. Mudarris* gibi şairler ise şiirlerinde savaş dramtizmini verir (Zaripova-Çetin, 2006).

Savaş sonrası yıllarda yazılan eserlerde Stalin övgüsü ile birlikte *Ömer Beşirov, M. Emir, Abdurrahman Apsalamov, Rıza İsmurat, Taci İzzet* gibi ediplerin eserlerinde savaş dönemi ele alınarak kahramanlık, fedakârlık, vatanperverlik içeren cephe ve cephe gerisi hayatı verilir ve geleceğe ümitle bakılır (Zaripova-Çetin, 2006). Savaş sırasında kısa süreliğine ara verilen baskılara, savaştan sonra sürgün ve katliamlarla devam edilir. *Kırım ve Kafkasya Türkleri* son ferdine kadar vatanlarından sürülür. Rus haber alma teşkilatı *KGB*'nin verilerine göre Stalin'in yönetiminde bulunduğu 1924-1953 yılları arasında 60 milyondan fazla insan öldürülür. 1953 yılında Stalin'in ölümünün ardından kısmi bir yumuşama ve rahatlama dönemi başlar. Otuzlu yılların sonlarında katledilen aydınlar başta olmak üzere Stalin döneminde öldürülenlerin suçsuz oldukları ilan edilir ve söz konusu aydınların "halk düşmanı" suçuyla lekelenen itibarları iade edilir (Karakaş, 1996). Stalin'in yönetiminde bulunduğu dönem boyunca edebiyatta yer alan Stalin övgüsü, 1956 yılından sonra *Kruşçev* döneminde incelemeye alınarak rafa kaldırılır (Gürsoy-Naskali, 1996).

Ellili ve altmışlı yıllar edebiyatında artık savaş dışında yeni konular da işlenmeye başlar. *Kruşçev* yönetimi ile gelen açıklık ve demokratik değişiklikler, özellikle altmışlı yıllar edebiyatına olumlu etki yapar, ideolojik baskı zayıflar. *Sosyalist realizm* edebiyat metodu devam etse de önemli değişimlere uğrar. Yaşamı, tüm doluluğu ve renkliliğiyle yansıtmaya ve düşünülenin aksine, tek çeşitlilikten kaçma arzusuna bağlı olarak Tatar edebiyatı da *geleneksel realizme* yönelir. Petrol endüstrisinin doğmasıyla beraber petrol, şiirsel bir malzeme olarak benimsenir. *Şeref Möderris, E. İshak, E. Yerikey, Ş. Mannur, S. Hekim ve N. Arslanov* gibi şairler şiirlerinde petrol ve petrol işçileri gibi temaları işler. Yetmişli yıllara doğru gidilirken ana dil ve milletin kaderi üzerine düşünme, hayatı sevme duygusu, doğayı ve hayat felsefesini anlamaya yönelik gibi konular da edebiyatta yer bulur. Bu dönem şiirinde *Ş. Galiyev, G. Afzal, H. Kamalov, İ. Yüziyev, R. Gerey, R. Ehmecanov, E. Bayanov, M. Şabayev, İ. Mözminova* gibi yeni şairlerin isimleri görünmeye başlar. Şiirde insan gönlüne artan ilgiyle savaştan sonraki yıllarda yok olan anne tipi, anne ve çocuk ilişkisi *E. Davidov, H. Kamalov* gibi şairlerce işlenir. Ayrıca dönemin şiir ve

masallarında mizah ve hiciv, köklü şekilde gelişme gösterir. Bu gelişimi *E. Feyzi, S. Battal, G. Şamukov, Z. Mansur, E. İshak, Z. Nuri, G. Afzal, Ş. Galiyev* gibi isimler başarıyla sergiler. Savaş sonrası nesrinde tür olarak hikâye de önemli bir ilerleme kaydeder. *E. Yeniki, M. Emir, A. Şamov, F. Hösini, İ. Gazi* isimleri başarılı örnekler verir. Hikâye ve roman gibi nesir türlerinde de şiirdeki gibi yeni konular ortaya çıkar. Bunlar arasında yer alan edep ve ahlak meseleleri, köy ve köy hayatı gibi konular çokça işlenir. Tatar nesrinde *köy nesri* diye sınıflandırılan ve *köy realizmi* akımı ile başlıca *M. Mehdiyev, R. Töhfetullin, M. Hesenov, F. Hösniy, A. Rasih, E. Bayanov* gibi yazarlar tarafından yazılan eserlerde, köy insanının yaşam mücadelesi, iyilik ve kötülük arasındaki savaş, zengin anlatım teknikleriyle hayat bulur. *M. Mehdiyev* başta olmak üzere *E. Kasıymov, V. Nurillin, E. Bayanov* gibi çocukluk dönemleri savaş dönemine denk gelen ve savaş dönemi hayatını cephe gerisinde yaşayarak gözlemleyen yazarların hikâye ve romanlarında, dönemin hoyrat gerçekliği kendi başlarından geçen olaylar zemininde ele alınır. Eserlere giren şahsi biyografi unsurları ile birlikte yine bu dönem nesrinde aydınların hayatı işlenir ve edebî ürünlere öğretmen, akademisyen, gazeteci, doktor, mimar, sanatçı gibi tipler girer (Galiullin ve Yarullina, 2007: 720-728).

Yetmişli yıllardan doksanlı yıllara uzanan edebiyat döneminde *Zölfet, R. Veliyev, F. Safin, K. Sibratullin, R. Minullin, F. Yarullin, M. Galiyev, Ş. Mannapov, E. Gadel, R. Nizamiyev, H. Eyüпов, Z. Mansurov, L. Şagıyrсан, E. Şerifullina, N. Ehmediyev, M. Şabayev, N. Arslanov, G. Rehim, R. Haris, M. Eglemov, R. Feyzullin, E. Reşitov* gibi şairlerin oluşturduğu kuşak, devrin şiirde şairler için tanıdığı yeni imkânlardan faydalanarak, halkın bağımsızlık mücadelesine yön verecek doğrultuda şiirler kaleme alır. Tataristan'ın bağımsızlık hakkına sahip bir ülke olmaya duyduğu istek hakkında şiirler yazılır. Şiirlerde tarihteki büyük şahsiyetlerin itibarı artırılarak, geçmiş yüceltilir (Galiullin ve Yarullina, 2007: 729-730).

Dönemin düzyazı ürünlerinde de o ana dek şişirilip, idealleştirilerek sunulan sosyalist toplumun gerçek yüzü *ezop dili* ile eleştirilmeye başlanır. Şiirde olduğu gibi nesirde de halkın geçmişine, toplumsal hayatına başvurularak, unutulmuş tarihi okuyucuya ulaştırılmaya çalışılır. Seksenli yılların sonunda Tatar tarihini doğru olarak öğrenme imkânı doğunca, o zamana dek adı dâhi anılamayan Kazan Hanlığı dönemine, edebî eserlerde yer verilir. Sovyet sistemine eleştirel bir analiz yapma eğilimi edipler tarafından ortaya konularak vücut bulmaya başlar. Yazarların dünyaya bakışını değiştiren bu

yenilikler, eserlerde sadece yakın dönemi değil, daha eski dönemleri de işleme isteğini beraberinde getirir. Yazarlar, mitolojiye ve mit yaratmaya yönelir. İlk post modern eserlerin yanında bir de güçlü bir *millî realizm* akımı doğar. Son yıllarda ise Tatar nesrinde romantizm tekrar yeşerir. *N. Fettah, M. Hebibullin, T. Minnullin, M. Mehdiyev, R. Batulla, S. Rehimov, M. Hesenov, A. Gıylecev, G. Ahundov, R. Möhemmediyev, F. Beyremova, M. Galiyev, G. Gıylmanov, N. Gıymatdinova, Z. Hekim, F. Yahin, R. Sibat, M. Kebirov, F. Latifiy, V. İmamov, T. Galiullin, F. Sadriyev, F. Yarullin, R. Zeydulla* gibi isimler, eserleriyle bu dönem nesrine adlarını altın harflerle yazdırır (Galiullin ve Yarullina, 2007: 730-733), (Şemsutova, 2010: 7-15).

2. MÖHEMMET MEHDİYEV HAKKINDA

2.1. Möhemmet Mehdiyev'in Hayatı

Möhemmet Mehdiyev, şimdiki Tataristan Cumhuriyeti'nin Arça rayonuna bağlı Göbırçek köyünde, molla Söngatulla (Bedretdin oğlu) ile Rabiga Safina'nın yedinci çocukları olarak dünyaya gelir (Hesenova, 2004: 70, 90). Babası, şeceresine göre yedi kuşak molla soyundan olup, Bolşevik "inkılabından" sonra öğretmenlik yapmaya mecbur olur (Davutov ve Rahmani, 2009: 73). Yazarın kendi ifadesiyle *ömrü boyunca trajedi yaşamış bahtsız bir Tatar kadını* olan annesi ise maarifetçi Taip Yahinlerin soyundandır. Yazar, annesini bu şekilde nitelendirmesinin nedenini, yine aynı satırlarda "yedi yakını, Stalin kurbanı" diyerek açıklamaktadır (Hesenova, 2004: 68-70, 90). Yine hatıralarında "Annem dokuz çocuk doğurmuş, beşi ölmüş. Onların mezarları bile belirsiz. Aralarından yalnızca birisinin, savaş sırasında hendek kazarken hastalanıp, 26 yaşında ölen Rakiga ablamın mezarı belli." diyerek dört kardeş olduklarını bildirir. Bunlardan abisinin adı Gabdıreşit, ablalarının adları ise Raviye ve Ravza'dır. (Hesenova, 2004: 70-71). Yazarın babası Söngat molla, "karşı devrimci" suçlamasıyla 19 Aralık 1937 tarihinde ihbar üzerine tutuklanır ve 1938 yılının 5 Ocak günü "halk düşmanı" denen asılsız damga ile kurşunlanarak öldürülür (Hesenova, 2004: 72-73). Yazarın doğum tarihi mevcut kaynakların tamamına yakınında 1 Aralık 1930 olarak geçmekle birlikte yazar, kendi doğum günü ve babasının ölümüne dair hatıralarında şunları yazmaktadır:

"Benim özgeçmişim karanlık ve trajik. Benim yalnızca doğduğum gün ve ay değil, yıl da belirsiz. 1929 yılı mı, 1930 yılı mı belli değil. Bu yüzden 'doğum günü' denilen ibareyi ben anlayamam. Baltık Denizi'nde askerlik yaptığım dönem (Tatarlardan müfrezede, bir ben vardım), Rus milletinden olan çocukların 'doğum günü'ne hazırlanışlarına şaşakalıyordum. Evlerinden yiyecekler gelir, Rus subayı o gün, o kişiye izin verir, kutlamalar olur... Tatar çocuğu ise -ben- bunları anlamaz. Tatar olduğumdan dolayı değil, geçmişimden dolayı. Ben ailenin yedinci çocuğu olarak doğmuşum, benim doğduğum günlerde köyümüzün Bolşevikleri (Allah onları kahretsin!) -vaktinde babamdan ders alan gençler (köy sovyeti, kolhoz reisleri)- ailemizi evimizden sürerek, bir rençperin kulübe kadar büyüklükteki kara bir evine geçirmişler. Annem yere yatarak beni emzirmiş. O kara ev öyle küçükmiş ki, babam yere uzanıp yattığında başı duvarda, ayakları kapı eşiğinde oluyormuş. O günlerde iki atımızı, sığırımızı, koyunlarımızı "müsadere" etmişler. Babam, ben büyüyünce (5-6 yaşlarındayken), bana devamlı şöyle derdi:

- Oğlum, sen ailemize uğursuzluk getirdin.

*Ben – Ekim çocuğuyum.
Babamı 1938 yılının 5 Ocak'ında "halk düşmanı" diye Çirik göl mahzeninde kurşunlayarak öldürdükleri sırada biz ilkokulda teneffüste şu şarkıyı söylüyorduk:*

*Biz, Ekim 'de doğmuşuz,
Bizler Ekim balası.
Ekim 'de doğanların
Lenin olur babası." (Hesenova, 2004: 71).*

Mehdiyev, 1944 yılında Sikirten adlı komşu köyde yedi yıllık okulu, 1947 yılında ise annesinin yönlendirmesiyle gittiği Arça Öğretmen Okulu'nu tamamlar (Hesenova, 2004: 74-79). Öğretmen okulunu tamamlamasının ardından babası gibi o da aynı rayondaki Sici köyü ortaokulunda öğretmen olarak çalışmaya başlar. Ardından 1948-1950 yıllarında Saba rayonunun Kirenni yedi yıllık okulunda tarih dersleri verir (Davutov ve Rahmani, 2009: 73).

Arça Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra, en büyük hayallerinden birisi Kazan Devlet Üniversitesi'ne öğrenci olarak girmektir. Fakat çeşitli sebepler yüzünden bu hayaline erişemeyerek, Bolak boyu Eğitim Enstitüsü'ne gider (Hesenova, 2004: 74). Buradaki eğitiminin ilk yıllarında askere çağrılır ve 1950-1954 yılları arasında Baltık Donanması'nda görev yapar (Davutov ve Rahmani, 2009: 73). Askerlik yaptığı yıllarda subaylık kurslarına katılır ve rütbe almayı bekler. Ancak babasının ölümüne sebep olan damgadan dolayı, o dönem bu isteği gerçekleşmez (Hesenova, 2004: 77).

Askerlik görevinden döndükten sonra da 1955-1960 yılları arasında Arça bölgesindeki okullarda öğretmenlik görevini sürdürür. Bu dönem, aynı okulda görev yaptığı biyoloji öğretmeni -ünlü Tatar edibi Gomer Beşirov'un kızı- Liliya Beşirova ile tanışır ve onunla evlenir (Beşirova-Mehdiyeva, 2004: 32-33).

1959 yılında, dışarıdan okuyarak, Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Tarih Bölümü'nden mezun olur. 1960 yılında Kazan Devlet Üniversitesi'nin Tatar Edebiyatı kürsüsünde doktora eğitimine başlar. Mart 1964 tarihinde ise *1917-1932 Yılları Tatar Sovyet Edebî Tenkidi* başlıklı adaylık tezini savunur (Davutov ve Rahmani, 2009: 73). 1960 yılında girdiği Tatar Edebiyatı kürsüsünde başta asistan ve öğretim görevlisi olarak göreve başlayan Mehdiyev, 1968 yılından emeklilik yılı olan 1990 yılına kadar doçent olarak çalışır (Davutov ve Rahmani, 2009: 73). Tatar edebiyatı üzerine otuz yıl boyunca bu kürsüde dersler verir.

Mehdiyev, ilmî hayatı boyunca Bolşevik matbuatının dayattığının aksine, cesur bir şekilde, doğru bildiklerini makalelerinde yazar. Tatar matbuatında bir ilk olarak, eski Tatar medreselerini över; İş-Bubi medresesinin tarihi hakkında, medreseyi yükseltici bir makalesi yayımlanır (Beşirov 2004: 7-8). Bu durum yazara beraberinde doktora tezinin savundurulmaması, bir süre eserlerinin basımının engellenmesi, uzun yıllar Abdullah Tukay Devlet Ödülü'nün kendisine verilmemesi gibi bir dizi sıkıntılar getirir (İmamov, 2010: 49-50).

1969 yılından itibaren *Tataristan Yazarlar Birliği* üyesi olan Mehdiyev, 1983'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin *kültür hizmetkârı* unvanını ve 1990 yılında *Kış Kite – Cırı Kala, Törnalar Tüşken Cirde ve Behilleşü* uzun hikâyeleriyle Tataristan'ın Abdullah Tukay Devlet Ödülü'nü almaya layık bulunur. 1993 yılında ise halkta derin hisler uyandıran edebî ürünleri için yazara, dönemin Tataristan Cumhurbaşkanı M. Ş. Şeymiyev'in emri ile *Tataristan Cumhuriyeti'nin Halk Yazarı* adlı unvan verilir (Feyzullina, 2011).

Son günlerini hastalıkla geçiren yazar, 14 Haziran 1995 tarihinde kalbine yenik düşerek hayata gözlerini yumar (Davutov ve Rahmani, 2009: 75). Vasiyeti üzerine köyünün mezarlığına defnedilir. Cenazesine kalemdaşları ve bölge idarecileri ile birlikte, yerli halkın da tamamı katılır (Ahunov, 2004: 11). 6 Temmuz 2000 tarihinde yazarın köyünde, yine geniş bir katılımıla, yazar adına müze açılır (İmamov, 2010: 50).

Yazarın Gevher adında bir kızı ile İskender isimli bir de oğlu vardır.

2.2. Möhemmet Mehdiyev'in Edebî Kişiliği ve Eserleri

Bir yazarın edebî kişiliğinin oluşumunda yaşadığı dönem, çevre ve kişiler ile birlikte hayatı önemli bir yer tutar. Mehdiyev'in de doğduğu andan itibaren tüm yaşadıkları, edebî kişiliği ile beraber eserlerini de etkilemiştir. Bu sebeple yazarın edebî kişiliği ve eserlerine temas ederken, öncelikle yukarıda verilen hayat hikâyesinin belirli dönemlerinden yazara ait bazı anıları ele alarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Din adamı ve eğitimci bir ailede dünyaya gelen Mehdiyev, çok erken yaşta kitaplarla tanışır. Yazar, evlerinde bulunan XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatının önemli isimlerinden

A. Tukay, F. Emirhan, G. Segdiyev, A. İbrahimov gibi yazarların eserleri ile birlikte Rubakin ve Tolstoy'u da okur.

“Çocukluğumda ben doya doya oynadım, diyemem. Sebebi ise tavan arasındaki cam kitap dolabıydı. O dolabın altında birkaç gazete koleksiyonu ile birlikte çok sayıda dergi vardı. Onları savaş sırasında sobada yaktık, odunumuzun bittiği günlerde biraz olsun ısımızı ‘Yıldız’, ‘Vakit’, ‘Şura’, ‘Yalt-Yolt’, ‘Añ’ gibi gazete ve dergilerden aldık. Beş yaşında Arap, Rus ve Yañalif harflerini tanımaya başladıktan sonra tavan arasındaki kitapların içerisinde keyifle kayboluyordum. O kitapların hepsini 5-10 yaşları arasında okuyup bitirdim. İçlerinde F. Emirhan’ın ‘Heyat’ı, G. İbrahimov’un ‘Kartlık Künnerinde’, G. Segdiyev’in edebiyat teorisine ‘Gıylave’, Tukay’ın 1914 yılında çıkan kalın baskısı, G. Rehim’in derlediği ‘Şark Şairleri’ ve diğer birçok kitapla birlikte, Rusça N.A. Rubakin, L.N. Tolstoy kitapları; iyi soylu koyun, at, sığır yetiştirme üzerine kitaplar; ‘Asya Kitası Haritası’ vardı. Burada farklı yılların duvar takvimleri saklanıyordu. Bu kitaplar arasından benim için yalnızca Arapça ve Farsça kitaplar sır olarak kaldı. Diğerlerini ise oturup günler boyunca okurdum. Yazın güneşli, güzel günlerinde annem beni zorla kovup dışarı çıkarıyordu. Biraz büyüyünce o kitapların kataloğunu düzenledim: tamamı 258 kitap saklanmıştı.” (Hesenova, 2004: 134).

Küçük yaşta babasından koparılan yazar, anılarına göre, çocukluk döneminde kolhozun hemen hemen bütün işlerinde çalışır. Savaş sırasında ise asker yolu bekleyen kadınlar için evden eve mektup okumaya, yazmaya gider. Küçük Möhemmet, tüm bu mektuplarda savaş sırasında cephe gerisindeki hayatın topluma yansıyan yüzünü görür. 1947 yılında başlayan öğretmenlik hayatı ile öğretmenlerin dünyasına girer. 1950-1954 yılları arasında geçen askerlik döneminde ise bambaşka bir tecrübe edinir. Yazarın çocukluk ve gençlik dönemine ait bu olaylar, doğrudan veya dolaylı olarak onun eserlerine de yansır.

“1979 yılının aralık sonları. Ellinci yaşımı doldurduğum veya doldurmak üzere olduğum günler. Radyodan benim âcizane sanatım üzerine muazzam sıcak sözler söylüyorlar, bir eserden parçalar veriyorlar. Edebiyat eleştirmeni, benim meşakkatli yaşamımı hayli iyi bilen Fevraz Miñnullin ‘Bu yoldaşın, tüm sanatı gençliğe özlemle dolu’ diyor. Gençliğe özlem mi? Bu benim için bir buluş. Gerçekten de öyleymiş...” (Hesenova, 2004: 102).

Mehdiyev, edebî çalışmalarına bir edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni olarak başlar. Doktorada okuduğu dönem olan altmışlı yıllarda Tatar içtimai hayatının gelişimi, edebiyat ve edebî eleştiri tarihi, sözlü folklor ürünlerinin bilimsel olarak araştırılması meseleleriyle

ilgilenir ve dönemin Tatar matbuatında Mehdiyev'in bu konular üzerine olan çok sayıda makalesi yayımlanır. Bu yayınlar arasında Taip Yahin, Gabdilmennan Rahmankolıy, Gobeydulla ve Gabdulla Bubi kardeşler gibi XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı Tatar maarifetçileri üzerine olan çalışmalar geniş kitlelerde derin bir ilgi uyandırır (Davutov ve Rahmani, 2009: 73).

Möhemmet Mehdiyev adı, nesir yazarı olarak ilk kez altmışlı yılların sonlarında Tatar matbuatındaki yerini almaya başlar. Yazar bu sırada 40'lı yaşlarına yaklaşmıştır, 20-25 yıl içinde ise unutulmaz eserler vererek adını silinmez harflerle Tatar edebiyatı sayfalarına yazdırır.

Yazarın Tatar nesrindeki yeriyle ilgili kendisi de ünlü bir yazar olan G. Ahunov şunları söyler:

“Ellili yılların başında nesir sahasına gelen ve on, on beş yıl içerisinde ancak tanınıp yükselebilen ediplere, o -onlardan on beş yıl sonra yazmaya başlasa da- çok çabuk yetişti, Tatar yazarlarının ön safına çıktı.” (2004: 10).

Yazarın ilk olarak 1967 yılında *Kazan Utları* dergisinde *Etüdler* başlığı altında birkaç küçük hikâyesi yayımlanır. Bir yıl sonra ise aynı derginin sayfalarında *Biz – Kırık Birinç Yıl Balaları* adlı ilk uzun hikâyesi yayımlanır (Davutov ve Rahmani, 2009: 74). *Etüdler*, daha önce yayımlanmış olsa da yazarın ilk büyük eseri olan *Biz – Kırık Birinç Yıl Balaları* uzun hikâyesi, birçok kaynakta ilk eseri olarak anılır.

Biz – Kırık Birinç Yıl Balaları uzun hikâyesini yazar başta *Moskova Tatarı* adıyla bir kısa hikâye şeklinde yazmayı düşünür. Ancak yazım sürecinde adı da hacmi de değişir. Eser, *Kazan Utları* dergisinin 1969 yılındaki beşinci sayısında, ardından ise üç kez kitapta, iki kez de Rus dilinde yayımlanır. Yazarın editörler tarafından hiçbir sözünün değiştirilmediği tek eseridir. Bu eser, yazarı *Yazarlar Birliği* üyesi yapar. (Mehdiyev, 1995: 540)

Eserde II. Dünya Savaşı döneminin ağır şartlarında Öğretmen Okulu'nda okuyan öğrencilerin gündelik yaşamı, dünyayı tanıma süreçleri ilgi çekici, detaylı olaylarla ustalıkla işlenmiştir. Yazar bu eserinde kullandığı kıvrak, akıcı ve mizahi dil ile okurlar ve

edebî çevreler arasında yankı uyandırmış, Tatar nesrinde bir yenilik başlatmıştır (Davutov ve Rahmani, 2009: 74). Yazarın bu eseri altmışlı yıllarda Tatar edebiyatında görülmeye başlayan otobiyografik roman ve hikâyeler için de örnek mahiyetindedir. Öyle ki eserde yazarın kendi hayatından izler açıkça karşımıza çıkar.

Yazar, Tatar okuyucuları arasında oldukça geniş bir yer bulan bu uzun hikâyesinin ardından birbiri ardına gelen diğer hacimli eserlerini verir. Bunlardan birisi de çalışmamıza da konu olan *Frontoviklar* adlı, yazarın ilk romanıdır. Eser ilk kez 1972 yılında Kazan Utları dergisinin 1-4. sayılarında yayımlanır. 1973 yılında birinci, 1988 yılında ise ikinci baskısı olmak üzere iki kez kitap olarak basılır. (Mehdiyev, 1996: 460). Bu romana ait inceleme bilgileri ilerleyen başlıklarda verileceği için, burada çok fazla üzerinde durulmayacaktır.

Kaz Kanatları, yazarın ikinci romanıdır. İlk olarak 1976 yılında Kazan Utları'nın dokuzuncu ve onuncu sayılarında çıkar. Ayrıca 1980 yılında yazarın *Ut Çeçeği* uzun hikâyesi ile birlikte bu isim altında Kazan'da kitap olarak basılır. Eser aynı zamanda *Letyat Gusi* adıyla Rusçaya da çevrilmiş ve 1988 yılında yazarın başka bir uzun hikâyesinin çevirisi olan *Pesni Ostayutsya* ismi altında Moskova'daki *Sovremennik* yayınevi tarafından kitap olarak basılmıştır. Romanda altmışlı, yetmişli yıllardaki Tatar aydınlarının hayat tarzları eleştirilir. Eleştiri türüne yakındır (Mehdiyev, 1996: 572).

Kişi Kite – Cırı Kala uzun hikâyesi, yazım süreci bakımından yazarın ilk nesir eseri sayılabilir. Yazar bu eserini yazmaya 1959 yılında, köyde öğretmen olarak çalıştığı dönem, başlar. Basım süreci yetmişli yılların başlarına denk gelen eser, parti organları tarafından engellenir ve bir süre yayınlanamaz. Eser daha sonra ancak 1978 yılında Kazan Utları'nda yayınlanabilir. 1979 yılında ise Kazan'da ayrı bir kitap olarak basılır. 1988 yılında ise Yuriy Galkin'in tercümesiyle *Pesni Ostayutsya* adıyla Rusça olarak Moskova'da basılır. (Mehdiyev, 1996: 571-572)

Türnalar Tüşken Cirde uzun hikâyesi de yazarın diğer eserleri gibi başta Kazan Utları Dergisi'nde yayımlanır. 1981 yılında Kazan Utları'nın onuncu ve on birinci sayılarında yayımlandıktan sonra 1983 yılında ise Kazan'da ayrı bir kitap olarak basılır. Uzun süre üst kuşak yazarlar tarafından kabullenilmeyen yazar, bu eseriyle takdir toplayarak bu durumu yıkar (Mehdiyev, 1995: 540).

Mehdiyev'in nesir alanında verdiği diğer eserleri arasında; 1980 yılında yayımlanan *Ut Çeçegı* adlı uzun hikâyesi, *Meñgılık Yaz (1986)* ve *Behilleşü (1989)* romanları ile birlikte 1992 yılında yayımlanan ve yazarın yurtdışına yaptığı seyahatlere dair notları içeren *Cir Yüzünde Altı Kıytga (1992)* adlı seyahatnamesi, hatıralarından oluşın *Açı Tecrube (1993)* adlı hatıra kitabı yer alır. Yazarın Tatar edebiyatı tarihini aydınlatan ilmî çalışmaları ve nesir alanında verdiği edebî eserlerinin yanında *Tıngısız Üç Kün* adlı bir de sahne eseri bulunmaktadır

3. FRONTOVİKLAR ROMANI İNCELEMESİ

3.1. Roman Hakkında

Möhemmet Mehdiyev'in ilk romanı olan *Frontoviklar* adlı eserinin yazım ve yayın süreci hayli karışık olaylarla doludur. Mehdiyev'in, bu romanını 1971 yılında 8-9 aylık bir süre içerisinde yazdığı, eşinin Süyimbike dergisine 1995 yılında verdiği mülakatta gelen bir soru üzerine verdiği şu cevaptan anlaşılmaktadır:

“Möhemmet birkaç eserini aynı zamanda yazardı. Hayli yoğun bir tempo ile çalışırdı. Hatırlıyorum, ‘Frontoviklar’ romanını ocak ayında başlayıp eylülde tamamen bitirmişti. Daktiloya geçirip bitirince getirip gösterdi: 502 sayfa!” (Mullanurova, 1995: 15).

Eserin basım süreci hayli ilginç ve meşakkatli geçer. Yazar yetmişli yıllarda, hızlı yükselişle başlangıçta yaşlı ve diğer bazı edipler tarafından kıskanılıp kabullenilmezken bir yandan da dönemin dayattığı konuların dışına çıktığı için resmî organlar tarafından engellenir (Gıylecev, 2004: 12-16). *“Parti ehilleri ona şüpheyle bakar ve onu sevmezlerdi.”* (Hebibullin, 2004: 43). Bir dönem boyunca eserlerinin basımı bu şekilde engellenir.

1971 yılında Kazan Utları Dergisi'ne daha yeni baş redaktör olan Garif Ahunov, 1972 yılında baş redaktör imzasıyla çıkaracağı ilk sayı için eser aramaktadır. Bunu öğrenen, yazarın dostlarından Fervaz Miñnullin; Ahunov'a giderek Mehdiyev'in elinde basılmayı bekleyen bir romanı olduğundan bahseder. Kazan Utları Dergisi'ne yazarın son yıllarda yazılarının kabul edilmediğini, bu sebeple çekindiğini bildirir. Bunu kendisinden öğrendiğini söylememesi hususunda da ricada bulunur. Ahunov, vakit kaybetmeden hemşerisi de olan Mehdiyev ile görüşür ve *Frontoviklar* romanını Kazan Utları'nda basmak üzere yazardan ister. Mehdiyev, kitabının basımının parti organları tarafından engelleneceğini ve Ahunov'un sabırlı olması gerektiğini söylese de Ahunov dinlemez ve baş redaktörlük kariyerine o eserle başlamak istediğini söyleyerek eserin yazmalarını alır. Beklenildiği gibi partinin ilgili yayın kurullarında Mehdiyev'in eserinin basımına karşı çıkılır, esere türlü bahaneler bulunur. Ahunov ise bu roman basılmazsa baş redaktörlük görevini bırakacağını bildirir. Bunun ardından tüm sorumluluğu üzerine alması şartıyla Ahunov'a eseri basma izni verilir (Ahunov, 2004: 10-11).

Frontoviklar romanı nihayet 1972 yılında Kazan Utları Dergisi'nin 1-4. sayılarında yayımlanır. Ancak eserin orijinalinde yazı kurulu tarafından türlü değişiklikler yapılır. Bazı bölümler çıkarılmak zorunda kalır. Tüm bunlara rağmen eser halk arasında geniş kitlelere ulaşır. 1973 yılında ise ayrı bir kitap olarak ilk baskısı çıkar. 1988 tarihinde ikinci baskısı yapılır (Mehdiyev, 1996: 460).

“Roman dergide basıldı. Çok sayıdaki okuyucu ordusu romanı okumaya koyuldu. Trenlerde, okullarda, köy ve şehir kütüphanelerinde Möhemmet Mehdiyev'in romanı hakkında sohbetler, konuşmalar sürdü. Eser halkın dilinden düşmedi.” (Ahunov, 2004: 11).

Frontoviklar romanı 1974 yılında *Bol'şaya Zemlya Pod Krilom* adıyla Moskova'da, 1983'te ise *Frontoviki* adıyla Kazan'da L. Dubayev ve V. Zaleşçuk tarafından Rusçaya çevrilerek yayımlanmıştır.

3.2. Konu

Frontoviklar romanının konusunu, II. Dünya Savaşı sonrası ilk yıllarda köy aydın sınıfı, okul hayatı, savaştan sağ salim dönen savaş gazilerinin öğretmenlik maceraları oluşturur. Tarihi bir roman olan *Frontoviklar* yazıldığı dönem yükselmeye başlayan *köy realizminin* izlerini taşıyıp, savaş sonrası köy hayatına dair önemli ipuçları verirken kısmen otobiyografik roman özellikleri de taşır.

3.3. Ana Fikir

Möhemmet Mehdiyev'in Sovyetler Birliğinin dağıldığı yıllarda yaptığı açıklamalara bakıldığında, yazarın bu eserinde anlatmak istediği düşünceleri, devrin şartlarından dolayı tam olarak veremediği anlaşılmaktadır. Yazar, Reşit Fethrahmanov'un 1991 yılında eserleri ve yazım süreci üzerine kendisi ile yaptığı mülakatta, eserlerindeki kahramanları ve konuyu neyin harekete geçirdiği üzerine gelen soruya *Frontoviklar* romanından örnekler vererek şöyle cevap verir:

“İlk olarak fikir doğar. Bir düşünce aktarılmak istenir. Örneğin, 'Frontoviklar' adlı eserde hangi düşünce aktarıldı? Genç yiğitler, samimiyetle inanarak, vatani kurtaracağız diye savaşıp dönerler. Ve biz Almanya'yı yendik, yaşam güzelleşecek, diye inanarak cephe gerisinde de frontovikler gibi mücadeleye girerler. Yaşam ise güzelleşmez. Yiğitler çok geçmeden boyun eğmeye mecbur olurlar.

Onlardaki saflık bitmeye başlar. Ben bu fikri vermeyi dilemişim. Bu düşünceyi tam olarak veremedim. Romandaki o yiğitlerim (Roman karakterleri Ruşad ve Gata'dan söz edilmektedir. F. E.) daima vatansever ve iyi yürekli olarak kalırlar, ikisi de pes etmez, iki yiğit de. O vakit ben düşünceyi tam olarak verememişim. Eğer bugün yazsam (mülakat 1991 yılında) ben onların biraz hayal kırıklığına düştüğünü gösterirdim. Çünkü frontovikler aldatıldılar. Onlar düşmanı yenip geldikten sonra işe tutununca gördüler ki birtakım insanlar savaşa gitmeyip orada kalmışlar, türlü dalavereler yaparak zenginleşmişler. Frontovikler ise savaştan yalnızca üstlerinde getirdikleri bir asker kaputu ile döndüler. Hayatı düzene sokamadıklarını işe tutununca gördüler. Bu sebeple nişan-madalya kundaklarını çıkarıp atarak kendileri de düzenlerini kurmaya giriştiler ve pek çoğu o Vatan Savaşı devrindeki düşüncelerini kaybettiler. Ben bunları vermek istemişim, bunu tam olarak aktarmak mümkün olmadı o vakitler.” (Fethirahmanov, 1996: 157).

3.4. Olay Örgüsü

Möhemmet Mehdiyev'in eserleri, ürün verdiği dönemin diğer eserleri arasından, kendine has bir özelliklerle bir adım daha öne çıkar. Yazar, sosyalist realizm diye adlandırılan metottan ve onun dayattıklarından, neredeyse protesto seviyesinde, dışarıda durmaya çalışır (Şemsutova, 2010: 80). Yani eserini yalnızca bir konu temelinde kurgulayarak, onunla devam etmez.

Mehdiyev'in eserlerinin büyük çoğunluğunda, baştan sona uzayıp giden bir konu çizgisi yoktur. Olaylar dahi birbiri ardına, kronolojik bir şekilde verilmez. Bir konudan diğerine rahatlıkla atlanır. Sonuçta ise yazarın eserlerinde konu, geleneksel rolünü ortadan kaldırır. Onun görevini ise bölümlerin leitmotifleri yerine getirir, anlatı parçalı şekilde ilerler. Bölümleri ise sırasıyla; çağrışımsal anlar, bölüm sonunda verilen düşünceler ve de yazarın kendi üslubu birbirine bağlar (Şemsutova, 2010: 80).

Yukarıdaki açıklamalar göz önüne alındığında *Frontoviklar* romanının olay örgüsünü akıcı ve tek bir çizgi doğrultusunda vermenin güçlüğü anlaşılacaktır. Bu sebeple olaylar, ana çizgileriyle, romanı oluşturan yirmi dokuz bölüm içerisindeki sırasıyla ve onları belirli aralıklarla birbirine bağlayan detaylarıyla aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Oldukça soğuk bir kış günüdür ve uzun süren kar fırtınaları insanları evlere hapsedmiş, türlü zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında Baltık Donanması'nda askerliğini yapan ve terhis olup kısa bir süre önce evine, yaşlı annesinin

yanına dönen Ruşad Sulimov, bu soğuk günleri evde, bir süre hiçbir şey yapmadan geçirmektedir.

Ruşad'ın evde amaçsızca geçirdiği günlerde, aklına devamlı olarak geçmişi gelmektedir. Eski anılar, gözünün önünde canlanır: Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra okumayı çok isteği Kazan Üniversitesi'ne giriş sınavları, babasının "halk düşmanı" sıfatıyla katledilmiş olmasından dolayı kendi seçtiği bölüme alınmayışı, bir köylü çocuğu olarak üniversite sıraları ve şehirdeki ilk günlerine ait izlenimleri, buralarda başına gelenler...

Kahramanımızın hafızasında tekrar canlandığı anıları, üniversitede karşılaştığı çocukluk arkadaşı Gata ile ilgili gülümsetici anlarla devam eder ve üniversite sıralarından askere alınışı, askerde yaşadığı korkutucu hatıralarıyla son bulur.

Anıları şimdilik bir kenara bırakan Ruşad için -askerden dönerken kendisine verilen emirname ile- köylerine çok uzak olmayan Akbalık köyüne öğretmenlik yapmak üzere gitme vakti gelir. Ruşad, ertesi gün -daha önce anne ve babasının da çalıştığı- Akbalık Ortaokulu'na tarih öğretmeni olarak gitmek üzere yatar. Gece, rüyasında babasını görür ve aralarında savaşa dair ilginç de bir diyalog geçer. Sabah terler içerisinde uyanan Ruşad, yaşlı annesiyle vedalaşarak yola koyulur.

Akbalık köyüne gidiş yolu üzerinde, ormandan geçerken Ruşad'ın savaş anıları tekrar canlanır ve her gördüğü ona savaşı anımsatır. Nihayet Akbalık köyü görünür ve Ruşad burada kendisini ileride nelerin beklediğinden habersiz bir şekilde köy okulunun yolunu tutar. Okul koridorlarından geçtiği sırada okula dair ilk izlenimleri oluşmaya başlar. Okulda ilk olarak okul müdürü Sabir İşmuratoviç ile tanışır. Ardından ise okulda tanıdığı ikinci isim, müdürün odasında oturdukları sırada aniden odaya giren, okul hizmetlisi Mesrüre olur. Okuldaki tüm gözler yeni gelen genç öğretmenin üzerindedir. Başta müdür olmak üzere, herkes ilk karşılaştığında ona sorgulayıcı gözlerle bakar.

Ruşad, köyde karı koca bir başlarına kalan ihtiyar Galiehmet ve Gaynelvafa'nın yanına kiracı olarak yerleştirilir. Oldukça samimi ve sıcakkanlı olan bu çift, genç öğretmenin kendilerine gelmesini memnuniyetle karşılar. Ev işini de halleden Ruşad, okuldaki ilk gününü diğer öğretmenlerle tanışarak ve gözlem için derslere girerek geçirir.

Bu dersler arasında ise Ruşad'ın en fazla ilgisini çeken, Hekimcan'ın verdiği askeri hazırlık dersi idi.

Takip eden pazartesi günü Ruşad, ilk dersini vermek için heyecanla okula gider. Ders vereceği altıncı sınıfların yanına geçmeden önce koridorda karşılaştığı Rus dili öğretmeni Nerkiş'ten, altıncı sınıfların okuldaki en haylaz ve disiplinsiz sınıf olduğunu öğrenir. Dersini vermek için sınıfa girdiği ilk andan itibaren bu durumu bizzat kendisi de tecrübe eder. Sınıfta yaşadığı disiplinsizlik örnekleri, onu kendi öğrencilik yılları ile birlikte alıp askerlik anılarına götürür.

Savaştan yeni gelmiş olan genç ve tecrübesiz öğretmen, sivil hayatın ilk günlerinde içerisine düştüğü bu durumdan askerî yöntemlerle çıkabileceğini düşünür ve öğrencilere karşı bu doğrultuda bir disiplin anlayışıyla hareket eder. Bu uygulamadan ise nasibini alan ilk öğrenci, sınıfın en haylazlarından Zakirov olur. Ruşad, ders sonrası herkes çıktıktan sonra ensesinden tutup kaldırdığı çocuğa ilk başta kendi yöntemiyle gözdağı verir, ardından ise -kısmen de olsa- bir pişmanlık duyarak, ona sigara ikram eder.

İlk haftalar Ruşad için oldukça meşakkatli geçer. İlçe Milli Eğitim müdürü Şemsetdinov'un köy ortaokuluna geleceğini haber vermesi üzerine okulda sürekli olarak öğretmenler toplantısı gerçekleştirilir. Ruşad bu toplantılarda sivil hayata dair izlenimlerini sürdürürken diğer taraftan da öğretmen kadrosunu daha yakından tanıma fırsatı elde eder. Aynı zamanda altıncı sınıf öğrencilerine karşı olan ağır mücadelesini de türlü yöntemlerle devam ettirir.

Okula uyum sürecini aradan geçen süre içerisinde artık tamamlamış olan Ruşad, derste olduğu bir gün büyük bir sürpriz yaşar. Sınıfa aniden çocukluk arkadaşı Gata girer. Ruşad'ın çok sevdiği ve değer verdiği, kendisi gibi bir frontovik olan çocukluk arkadaşı Gata da askerlik görevinin ardından Akbalık Ortaokulu'na fizik öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Bu durum Ruşad'ı oldukça mutlu eder. Roman içerisinde hatıralar eşliğinde Gata'nın geçmişine ait türlü hikâyeler anlatılır. Gata, savaş sırasında Almanya'da bulunmuş ve orada Elsa adlı Alman-Rus melezi bir kıza âşık olmuştur. Gata'nın tek arzusu, Almanya'dan dönerken beraberinde getiremediği askerî tercüman olan sevgisini yanına getirtmektir.

Gata çok hareketli, Şen Şakrak, neşeli bir kiŐiliŐe sahiptir. Gata'nın gelmesi ile birlikte Ruşad işin sıkıcı olan Akbalık ky de renklenmiŐ olur. Askerden yeni gelen Gata, beraberinde kendisine yolluk işin verilmiş yüklü bir para da getirdiŐini söyleyerek hafta sonu Ruşad'a gezmek işin Kazan'a gitmeyi teklif eder. Hem alışveriş yapacak hem de askere gitmek işin yarıda bıraktıkları eŐitimlerine uzaktan devam yolunu arayacaklardır. Ruşad bu teklifi kabul eder ve ertesi gün Kazan'da buluŐmak üzere szleŐirler.

Sonraki gün orman iÇerisinden geÇerek ulaŐtıŐı istasyondan trene binen Ruşad, Kazan yolculuŐu sırasında vagondaki insanları ve olayları gözler. Savaşın sakat, yetim veya ksz bıraktıŐı ve dilenen insanlarla karşılaşır. Vagondaki insanların konuŐmalarına Őahitlik eder. Trende müzik icra ederek para toplayan Őalgıcıları görür. Dini kullanarak dilencilik yapan bir adama da Şahit olur ve bu duruma Şaşırır. Nihayet Kazan'a ulaŐtıŐında Gata'yla buluŐmak üzere kalabalık garın iÇerisinden Şehre dalar.

Gata ve Ruşad, SoroÇiy pazarında buluşur. stlerine yeni bir palto almaya karar verirler ve gümüş dişli bir karaborsacıdan aradıklarını ucuz fiyata temin ederler. Gümüş dişli adamın yanındakilerle farklı bir jargon kullandıŐı dikkatlerinden kaŐmaz.

AlıŐveriŐlerini yaptıktan sonra Ruşad, yarım kalan eŐitimini uzaktan devam ettirmek amacıyla baŐvuruda bulunmak işin niversiteye gitmek ister. Gata ile niversitenin karşısındaki Lenin Parkı'nın köşe başında ayrılırlar. Gata, ertesi gün tren garında buluŐmak üzere sözleŐip tramvaya binerek uzaklaşır.

Üniversiteye geÇmek işin Lenin Parkı iÇerisinden ilerlerken Ruşad, naif bir sesin kendisine seslendiŐini duyar. Arkasını dndŐnde ise bu sesin, aynı okulda ŐalıŐtıkları güzel Rus dili Őretmeni Nerkis'e ait olduŐunu görür. Nerkis de o gün Kazan'a bazı kırtasiye malzemeleri almak amacıyla alıŐveriŐe gelmiştir. Nerkis ile bir süre parkta yürüyüŐ yaparlar ve birbirinden hoŐlanan genÇ Őretmenler arasında bir yakınlaşma oluşur. Ancak bu durum Nerkis'in muŐlak konuşmaları yüzünden Ruşad tarafından net bir Şekilde dile getirilemez. Birlikte yürüdükleri sırada, iki ayaŐını savaşta kaybetmiş koltuk deŐnekli bir adam arkalarından seslenir ve sigara ister. Ruşad, bu adamın köyden Çocukluk arkadaşı Mbi olduŐunu anlar ancak Nerkis yanındayken hiÇbir Şey diyemez. Mbi de zaten o an işin Ruşad'ı tanıyamaz. Ruşad, sonrasında Mbi'yi bulmak işin kendisine söz verir ve böylece az da olsa vicdanını rahatlatır.

Sonraki gün Kazan'a dönmek için tren garına giden Ruşad'ın, arkadaşı Gata'yı bulması hiç de zor olmaz. Eğlenceli tavırlarıyla bilinen Gata'nın etrafı kalabalıktır. Birçok dost ve akrabası onu yolcu etmek için istasyona gelmiştir. Trenin kalkma saati yaklaşınca Gata ve Ruşad trene binerler. Ruşad, Nerkis'le karşılaştığından ve onun da muhtemelen bu trenle dönüyor olacağından bahseder Gata'ya. Bunu söylemesinin üzerinden çok geçmemişken Gata, Ruşad'a seslenir ve tren penceresinden dışarıya bakmasını işaret eder. Dışarıya bakan Ruşad, Nerkis'in bir erkekle kucaklaşarak trene bindiğine şahit olur. Nerkis'in muğlak konuşmalarının nedenini bir nebze de olsun anlamış olur. Ve sonradan fark ederler ki Nerkis'in kucaklaştığı adama, pazarda palto aldıkları gümüş dişli karaborsacının ta kendisidir.

Ruşad da Gata da Akbalık'a döndükten sonra rutin hayatlarını sürdürürler. Derslerine girip çıkarlar. Bu esnada öğrenciler üzerinde, özellikle de altıncı sınıf öğrencileri üzerinde, askerî disiplini temin etmeye devam ederler. Ruşad, Zakirov ile; Gata ise Eskerev adlı öğrenci ile ciddi sorunlar yaşar ve olanlar okul yönetimi ve de aileler tarafından öğrenilir. Yakın zamanda ise İlçe Milli Eğitim müdürü Şemsetdinov ile müfettiş Hemitov'un gelmesi beklenmektedir.

Şemsetdinov ve Hemitov, Akbalık köyüne gelir ve birkaç gün burada kalarak okulu denetlerler. Öğretmenler ve köy konseyi üyeleriyle devamlı olarak toplantılar gerçekleştirilir. Bu toplantılar esnasında Ruşad ve Gata, kendilerine yöneltilen eleştirilere karşı çıkarak Şemsetdinov ile çekinmeden tartışmalar gerçekleştirirler. Okul müdürü Sabir İşmuratoviç ise devamlı olarak ortalığı sakinleştirmeyi amaçlayarak genç öğretmenlerle ilgili eleştirilerde suçu kendi üzerine alır.

Bahar yaklaşmaktadır ve okul dönem arası tatiline girer. Şemsetdinov'dan gelen yazıda tatilin yalnızca öğrenciler için olduğu ve öğretmenlerin okula gitmeyi sürdürmesi gerektiği belirtilir. Gata, bu tatil döneminde -eğitim bakanına kadar ulaşarak aldığı malzemelerin bulunduğu- fizik odasında çalışmalar yürütür. Yıl sonunda en az on öğrenciyi fizik fakültesine göndermeyi kafasına koymuştur. Bu esnada altıncı sınıfların danışmanlığı okuldaki yaşlı öğretmenlerden Huşiyet'ten alınıp Ruşad'a verilmiştir. Ruşad, izci grubu için öğrencilerin hazırlığıyla ilgilenmek üzere devamlı okulda bulunmaktadır.

Bahar tatili boyunca okula gidip gelen Ruşad, bir gün bahçede, okul görevlisi Mesrüre ile karşılaşır. Okulun lojmanında kalan Mesrüre, birkaç aylık olan kocasını savaşa göndermiş ve orada kaybetmiş dul bir kadındır. Kapısının kilidini açamadığını söyleyerek Ruşad'dan yardım ister ve sonrasında onu evine davet eder. Hiçbir art niyet taşımayan Ruşad, Mesrüre'nin ısrarına karşı çıkamaz ve davete icabet ederek kadının evine girer. Mesrüre'nin konuşmaları, hâl ve hareketlerinden niyetinin iyi olmadığını anlayan Ruşad, bir fırsat bulup nazik bir şekilde oradan uzaklaşır. Onun, nefesine yenik düşmesine engel olan en önemli güç ise Mesrüre'nin savaşta ölen kocasının portresini evin duvarında görmüş olmasıdır. Ruşad, aynı savaşta savaştığı birisinin eşine karşı aklından herhangi bir art niyet geçirmeyi kendisine yakıştıramaz.

Ruşad'ın kadınlarla olan karmaşık ilişkisi bahar tatilinde kolay son bulmaz. Bahar tatilinde bir vesileyle Nerkiş ile görüşürler ve aralarında tekrar bir yakınlaşma doğar. Nerkiş gümüş dişlinin, formalite icabı evlendiği kocası olduğunu Ruşad'a hemen söylemez. Zira kendisi de büyük bir kafa karışıklığı, ruhsal bozukluk yaşıyor görülür. Bu ilişki de çok uzun sürmez ve baş başa olan bu görüşme ayrılıkla sonuçlanır.

Ruşad ve Gata'nın hayatında bunlar yaşanırken diğer taraftan ise Ruşad'ın ev sahibi ihtiyar Galiehet'in elinden köy sovyeti tarafından ineği alınmak istenmekte, okul müdürünün eşi olan kızı Gülçire ise aldatıldığını düşünmekte, kocasıyla problemler yaşamaktadır. Bunlar ana karakterleri çok etkilememekle birlikte tanrısal bakış açısıyla anlatılır.

İlçe komite sekreteri değişir ve yeni sekreter savaştan yeni dönmüş bir yüzbaşı olan Davutov olur. Davutov, kızının Tatarca eğitimini sürdürmesi ve diğer özel sebepler nedeniyle şehir merkezi yerine Akbalık'a yerleşmeye karar verir. Aynı zamanda eşi Raziye Veliyevna da köy ortaokulunda yabancı dil öğretmeni olarak göreve başlar.

Genç öğretmen Ruşad, okulda son sınıflara ders verdiği bir gün arka sırada tek başına oturmakta olan yeni öğrenciyi, Davutov'un kızı Leylegül'ü görür ve adeta ona vurulur. Ders sırasında dili tutulur, konuyu dahi tam olarak anlatamaz.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliğinde *zafer günü* olarak kabul edilen 9 Mayıs tarihinin yıldönümü yaklaşmaktadır. Bu sebeple köydeki konser salonunda

o güne özel etkinlikler düzenlenecektir. Bu organizasyonda ise köy okulunun öğrencileri ile birlikte öğretmenler yer alırlar. Davutov'un kızı Leylegül de gösterilerde jimnastik hareketleri sergileyerek sahnede bulunur. Sahneden inip sahne arkasına geçtiği sırada ise Ruşad ile karşılaşılır ve aralarında bir yakınlaşma, kısa süreli bir sohbet geçer. Burada ikisi de birbirlerinden hoşlandığını açıkça belli eder.

Günler boyunca ikisi de birbirinden başka hiçbir şey düşünmez. Leylegül nihayetinde durumu annesine anlatır ve Ruşad'dan çok hoşlandığını söyler. Annesi kızının öğrenci Ruşad'ın ise bir öğretmen olmasından dolayı önce karşı çıksa da, kızının duygularına karşı söz geçiremeyeceğini anlayınca durumu kabullenir. Ancak bundan eşi Davutov'a bahsedilmez.

Yaz tatili yaklaşmakta diğer taraftan ise son sınıftaki öğrenciler üniversiteye giriş sınavlarına hazırlanmaktadır. Son sınıf öğrencilerine verilen kurslar sırasında Nerkiş ve Zahir arasında ileride evliliğe dönüşecek bir yakınlaşma da meydana gelir. Öyle ki Nerkiş, yakın zaman önce formalite olarak evli bulunduğu gümüş dişli kocasından da boşanmıştır.

Zafer günü için yapılan etkinliklerden sonra okul kadrosu arasında okulda bir akşam meclisi düzenlenmesine karar verilir. Tüm öğretmenler toplanıp, yiyip içerek sohbet ederler. Gata ve Mustafa'nın çaldığı çalgılara şarkı söyleyerek eşlik edenler, dans edenler olur. Bu "eğlence" sırasında öğretmen kadrosunda yer alan Mustafa, Mincamal gibi öğretmenlerin iç dünyasına, geçmişine dair bilgiler verilir.

Okulda düzenlenen meclisin ardından herkes evine gitmek üzere dağılır. Ruşad ve Gata da evlerine gitmek üzere yolda ilerlemeye koyulurlar ve Davutov'ların evinin önünden geçerken onunla karşılaşılır. O ana dek henüz Davutov ile bir tanışıklıkları yoktur. Bu karşılaşma tanışmalarına da vesile olur ve kısa süreli olarak Davutov'lara davet edilirler.

İlerleyen günlerde bir şehir kızı olan Nerkiş ile Zahir'in evlendiği haberi duyulur. Bu içten içe Ruşad'ı da sevindiren bir gelişme olur. Ayrıca bu zamanlar, onuncu sınıfların okuldaki son günleridir. Üniversiteye giriş sınavı için öğrenciler başka bir okula gönderileceklerdir.

Ruşad, Leylegül'ün köyden ayrılacağı gün onu son kez görme ümidiyle yatağından kalkar. Kapının önüne postacı tarafından birkaç zarf bırakılmıştır. Bunlardan birisinin uzaktan eğitim aldığı Kazan'daki üniversiteden gelen, sınav davetiyesi olduğunu görür. Zarfi açtığı sırada gökten mor renkli bir güvercin tüyü düşer önüne, Ruşad bu tüyü alarak zarfın içerisine koyar.

Genç öğretmen, hoşlandığı kız Leylegül ile son kez okul bahçesinde görüşür ve daha önce zarfa koyduğu mor renkli güvercin tüyünü ona verir. Ruşad, bu tüyün aralarında bir şifre olmasını ister. Eğer ki Leylegül ileride Ruşad'a "ben seninim" mesajı vermek isterse, bu tüyü zarfın içerisinde Ruşad'a göndermese yeterli olacaktır. Ruşad bunun için ne kadar beklemesi gerekirse gereksin daima bekleyeceğini belirtir ve uzaklaşır.

Leylegül'ün de gidişiyile kendini Akbalık'ta artık yalnız hissetmeye başlayan Ruşad, uzaktan eğitim sınavlarına girmek üzere arkadaşı Gata ve diğer tanıdıklarıyla vedalaşır Kazan'a gider. Akbalık Ortaokulu ise yaz tatili dönemindedir.

Yaz tatili süresince öğretmenlerin hayatlarında türlü değişiklikler meydana gelir. Gidenler, kalanlar, gelenler olur. O yaz okula Helime adlı bir şehir kızı öğretmen olarak gelir. Nerki gibi başlangıçta o da uyum problemleri yaşar.

Eylül ayı gelir ve okulda tekrar hareketlilik başlar. Ruşad ve diğer öğretmenlerle birlikte öğrenciler tarlada kolhoz işlerinde çalışır. Bu süreçte köyde olmayan Gata'nın yokluğunda Ruşad, kendisi gibi bir frontovik olan Hekimcan ile dostluk kurar. Onunla savaşa dair sabahlara kadar varan sohbetler yapar.

Askeri hazırlık dersi öğretmeni Hekimcan'ın, yaptığına yanlış olduğunu farkına varmadan okulun tüfeğini bir öğrenciye vermesi ve o öğrencinin köyün yaşlı, aksi, kötü kalpli öğretmenlerinden Huşiyet'in ördeğini vurması sonucu başı yanar. Hakkında soruşturma başlatılır ve kendi rızasıyla işten ayrılmaması durumunda parti kimliğinin elinden alınabileceği söylenir. Bu duruma boyun eğen Hekimcan görevi bırakır ve eşi ile birlikte köyden ayrılmak üzere hazırlığa başlar.

Aynı günlerde Ruşad'ın yaşlı ev sahibi Galiehmet de hasta yatağında yatmaktadır. Çok geçmeden de hayatını kaybeder. Vefat eden Galiehmet'in eşi Gaynelvafa uzakta

yaşayan oğlunun yanına gitmek için hazırlığa koyulur. Bu son yaşananlar Ruşad'ı Akbalık köyünde daha da yalnızlığa itmektedir.

Ruşad, uzaktan eğitim için belirli aralıklarla Kazan'da verilen derslere katılmak için bu şehre gelir. Kaldığı otelin lobisinde Davutov ile karşılaşır ve birlikte uzunca sohbet ederler. Ruşad, niyetini çok belli etmeden, sevdiği Leylegül hakkında babasından haber almaya çalışır.

Ruşad, Kazan'da bulunduğu diğer gün sözleştikleri üzere Nerkiş ile kırtasiyede buluşur. Okul için malzeme alınması gerekmektedir. Nerkiş, kendisine yardımcı olması için beraberinde okul görevlisi Mesrüre'yi de getirmiştir. Yapılan alışveriş sonrası şehir kızı Nerkiş, evine gitmek üzere ayrılır. Mesrüre ile baş başa kalan Ruşad, Mesrüre'nin tekrar aklından yanlış düşünceler geçirmesinden çekinir. Ruşad'ın aklına bir fikir gelir ve Mesrüre'yi de alarak, daha önce parkta karşılaştığı ancak o an konuşamadığı çocukluk arkadaşı Mübi'yi aramaya koyulur.

Mübi, savaşta iki ayağını kaybetmiş bir gazidir. Kendisini aldatan eşinden ayrılmış ve Kazan'da bir başına yaşamaktadır. Ruşad'ın kendisine yaptığı sürprize çok sevinir ve beraber bir kutlama yaparlar. Bu görüşme esnasında Mübi ile Mesrüre birbirlerine karşı duygusal hisler besleyerek hızlı bir şekilde evlenme kararı alırlar.

Ruşad, Kazan'dan Akbalık köyüne tek başına döner. Mesrüre'nin evliliği hakkındaki haberler okulda çok hızlı yayılır. Bu duruma en çok sevinen ise müdür olan eşinin kendisini Mesrüre ile aldattığını düşünen Gülçire olur.

Rayon konseyi vekilliği için seçimler yapılması gündemdedir. Köy konseyi başkanı Bibisara ve okul müdürü Sabir İşmuratoviç tarafından muhasebe işleriyle ilgilenen Semigullin vekil yapılmak istenmektedir. Ancak köylüler bu duruma karşıdırlar. Semigullin halk tarafından fazla sevilmeyen bir kişidir. Onun yerine konsey üyeleri Gata'yı aday olarak gösterir ve nihayetinde de onu vekil olarak seçerler.

Vekil olarak seçilen ve ilçede yaşamaya başlayan Gata'nın rayon konseyi yürütme komitesi başkanı olarak görevlendirildiği haberi köylüler tarafından gazeteden öğrenilir. Bu duruma köyde çok sevinilir.

Ruşad'ın aklında ise devamlı olarak Leylegül vardır. Genç öğretmen günlerini ona duyduğu özlemle geçirmektedir. Leylegül ise kilometrelerce uzaklıkta bambaşka bir şehirde aynı hislerle yaşamaktadır. Üniversiteye ilk yılında giremeyen genç kız, üniversiteye girmek istediği şehirde tekrar hazırlık süreci öncesi partinin gençlik organlarında görevler almaktadır. Orada kendisine ayrı bir hayat kurmuştur.

Yıllar bu şekilde hızlıca ilerler. Ruşad geçen süre zarfında neredeyse Leylegül'ün yüzünü hatırlamayacak hâle gelir. Leylegül'ün ailesi de Akbalık'tan taşınır, artık onunla bağlantı kurabileceği hiçbir yok kalmaz.

Akbalık köyüne gelmesinin üzerinden birkaç yıl geçen Ruşad'ın uzaktan eğitim yoluyla okuduğu üniversiteyi bitirmesine çok az kalmıştır. Ruşad, son sınavları vermek üzere beş aylık bir izinle Akbalık'tan ayrılır. Mezuniyetinin ardından ise kendisine askerlik şubesinden bir davetiye gelir. Davetiyede belirtilen tarihte askerlik şubesinin ilgili biriminde bulunur. Kendisine ordu içerisine ihtiyaç olduğu ve subay olarak Uzak Doğu'da görevlendirilmek istendiği bildirilir. II. Dünya Savaşı'nda tüm gençliğini yitiren, türlü sıkıntılar yaşayan Ruşad, önce olumlu bakmasa da ardından bu görevi kabul etmek zorunda kalır.

Yeniden askerlik hayatına başlayacak olan Ruşad, Akbalık köyüne dönerek, orada öğretmen arkadaşları ve öğrencilerle vedalaşır. Herkes bu habere şaşırır. Akbalık'ın ardından ise köye, yalnız annesinin yanına dönen Ruşad bir süre orada kalır ve annesinin de gönülünü alarak Kazan'a doğru yola çıkar.

Kazan'da vedalaşmak üzere eski dostu Mübi'yi ziyaret eder. Ruşad'ın tekrar askere gideceği haberine oldukça şaşırın ve de sevinen Mübi, eşi Mesrûre ile birlikte onu yolcu etmek üzere havalimanına götürür. Havalimanında Ruşad'ı bekleyen bir çift daha vardır. Bunlar, kadim dostu Gata ve onun Almanya'dan dönen eşi Elsa'dır. Uzun süredir görüşemeyen dostların birbirine anlatacakları oldukça çok hikâyesi vardır. Ancak uçağın kalkış saatine çok az kalmıştır. Artık veda vakti gelir. Teker teker kucaklaşıp vedalaştıkları sırada Gata, Ruşad'a iki zarf verir ve bu zarfların kendisine geldiğini, Akbalık'a yakın zaman önce gittiğinde bunları orada bulduğunu söyler. Ruşad zarfları alarak cebine koyar ve uçağa binmek üzere ayrılır.

Ruşad, arkadaşlarını geride bırakıp uçağa binmek üzere ilerlerken üzerinde isim yazmayan gizemli zarflardan birini açar. Zarf içerisinde uzaktan eğitim ile aynı yıl mezun olduğu tarih bölümü öğrencilerinin düzenleyeceği mezuniyet yıldönümünün davetiyesi vardır. Ruşad bu davetiyeyi zarfın içerisine koyarak uçağa geçirir ve artık yerinde oturmaktadır. Uçağın penceresinden dışarıda oturan arkadaşlarını seyretektedir. Uçak kalkış yapar ve yavaş yavaş tüm anıları aşağıda kalmaya başlar. Ruşad o dakikalarda ikinci zarfı cebinden çıkarır, zarf içerisinde bir mektup ile birlikte kâğıda sarılı başka bir şey de vardır. Oldukça heyecanlanan Ruşad, sarılı kâğıdı açtığı anda Leylegül'e verdiği kuş tüyünün orada olduğunu görür. Kalbi hızla atmaktadır. Vakit kaybetmeden mektubunu da okur ve Leylegül'ün mektupta, bu günlerde Kazan'a geleceğini, görüşmek istediğini, yazdığını görür. Leylegül, görüşmemeleri durumunda ise kendisine mektup yazması için Ruşad'a posta adresini vermiştir. Verilen posta adresi, Leylegül'ün staj yaptığı Vladivostok'a aittir. Ruşad, Uzak Doğu'da kendisini bekleyen yeni hayatına dair heyecanlar ve Leylegül ile orada görüşebilmek arzusuyla yolculuğuna devam eder...

3.5. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Roman türünün ortaya çıkış serüveni, halk hikâyeleri, masallar ve destanlara kadar dayanmaktadır. Bu nedenle destan anlatıcıları, meddahlar roman içerisinde büyük bir öneme sahip olan anlatıcının geçmiş zamandaki tezahürleridir. Forster'in romanın kurgulanışında olmazsa olmaz etkenlerden biri olan anlatıcıyı, romanın gerçeğe en yakın unsuru olarak nitelendirmesinde, anlatıcının değeri yatmaktadır. Ünal Aytür'ün belirttiği gibi “*Her şeyden önce bir anlatım sanatı olan roman, anlatılacak birtakım olaylar ile bunları kendi sözleriyle okuyucuya iletecek bir anlatıcıdan oluşur.*” (2009: 19). Görüldüğü üzere yazar, eski destan anlatıcılarının rolünü, roman içerisinde kendinden ayrı tutarak oluşturduğu başka bir kişiye verir. Romanı okuyan bir kimse, olayları kendisi yaşamadığı için hissetmesi ve gözünde canlandırması gerekmektedir. Söz konusu durumu sağlayacak olan da anlatıcı olduğundan, bu onu önemli kılar.

Frontoviklar romanın yazarı Mehdiyev'in benimsediği anlatıcı tipi, üçüncü tekil şahıs anlatıcıdır. Onun benimsediği bu anlatıcı tipinin yanı sıra, “*anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğünü, idrak edildiği ve kime nakledildiği sorularına*” (Aktaş, 2005: 78) cevap olan bakış açısı, roman içinde kendine

yer edinir. Başka bir ifadeyle “*anlatının üretim edimini, anlatma eylemini, öykülemeyi gerçekleştiren anlatıcının konumunu ve bakış açısını belirlemede iki temel soru söz konusudur: ‘Kim konuşmaktadır?’ ve ‘Kim görmektedir?’*” (Yazıcı, 2009: 43). Bu bakımdan Mehdiyev’in romanında üçüncü tekil şahıs anlatıcı tipini benimserken, bu anlatıcı tipine uygun olarak tanrısal bakış açısını tercih ettiği görülmektedir. Romanda mekâna, kişilere ve olaylara karşı geliştirilen bakış açısı hususunda, dil ve üslup noktasında bazı eğilimler bulunmaktadır. Öyle ki, tanrısal bir bakış açısıyla yazılmış olan bir roman ile bir kahramanın bakış açısıyla yazılmış bir roman arasında üslup açısından farklılıklara rastlanabilmektedir (Aytür, 2009: 20). *Frontoviklar*’da üçüncü tekil şahıs anlatıcının varlığı eser boyunca hissedilirken, onun görüldüğü bir örnek şöyledir:

“Ruşad ikindi vakti gibi Gata’dan ayrıldı ve Akbalık ile vedalaştı. Kuru rüzgâr esmeye başladı, yolda toz yığınları oluştu, vücudu kaşındırdı. Ruşad, köyü çıkınca valizini yol kenarına koyarak, Akbalık’a bir bakış attı ve uzun süre öyle durdu. Kimseyi tanımadan bu yoldan gelip köye girişi üzerinden henüz çok vakit geçmemişti! Kaç ay geçmiş; ne kadarsa duygular, yaşanmışlıklar! Yarım yıl içinde yürek ne kadar yandı, ne kadar dalgalandı. Bir sakin gün, sakin gece olmadı. Öyle ki sakin, kaygısız hayat hakkında hayaller kuruyordu o savaş döneminde.” (Mehdiyev, 1988: 207-208).

Anlatıcı, romanın ana kahramanı Ruşad’ın Akbalık’tan ayrılışını aktarırken, üçüncü tekil şahıs anlatımı delillendirmektedir. Mehdiyev’in romanın anlatıcısı olarak görevlendirdiği bu üçüncü tekil şahıs anlatıcının, kendisine tanrısal bakış açısını seçtiği daha önce belirtilmişti. Bu doğrultuda *Frontoviklar* romanındaki tanrısal bakış açısının örneğini, anlatıcının çeşitli insanların rüyalarında neler gördüğünü bilmesinde, aklından geçenleri açıkça okuyucuya aktarmasında görmek mümkündür.

“Fakat müdür hanımları bu tarz rüyalar görmez. Örneğin Gülçire’nin böyle bir rüyayı hiç görmüşlüğü yoktur. Müdür eşlerine kim plan sorsun! Ama müdür eşleri de her zaman rahat uyumuyor, her insanın kendi sıkıntısı var bu dünyada. Herkesin kendine göre. Kolhoz çobanı örneğin, bazen gece boyu uyumadan yattıyor: Dün malları kaba yonca tarlasında on beş dakika fazla otlatmış. Çok mu yediler acaba? Fakat tam o an Sovyetler Birliği Mareşali, iki üç kez kahraman, tanınmış komutan da uyumuyor; yarın için general karargâhında çok ehemmiyetli bir konuda bildiri sunması bekleniyor, bildirinin bir savında başarısızlık hissediyor. Ne yapmak lâzım? Uyku girmiyor göze. Yaşlılık diye düşünüyor. Yanılıyor. Onun görüşü işte, ismi dünyaca meşhur balerin uyuyamadan yattıyor, anaokuluna giden

oğlu, karnım ağrıyor diye, akşamdan beri kim bilir kaç kez lâzımlığa oturdu.(...)” (Mehdiyev, 1988: 141).

Eserin büyük çoğunluğunda anlatıcının bu tavrı dikkati çekmekle birlikte, anlatıcı kimi zaman bir masal anlatıcısı gibi “-miç’li” bir anlatım tarzına da yönelmektedir. Bu durum okuyucuda anlatıcıya karşı güvensizlik oluşturmaktadır. Her şeyi bilen anlatıcının roman içerisinde bir anda böyle bir anlatım tarzına başvurmasıyla, okuyucu anlatıcının her şeyi bildiğinden şüphe duymaya başlayacaktır. “*Güvenilir olmamanın asıl kaynakları olarak şunları söylemek mümkündür: anlatıcının sınırlı bilgisi, onun ferdi ilişkileri vb. şüphesiz herhangi bir kurgulu metni aktaran anlatıcı için temel karakteristik sınırlı bilgidir.*” (Demir, 2002: 104).

“Mustafa, savaşa kadar Güney Ukrayna’da deneme tarlasında çalışmış, orada kızları doğmuş, otuz dört yılında Miçurin’in yanına giderek onunla görüşmüş, akıl almış birisi. Ay Petri eteğinde büyümüş bu delikanlı savaştan önce yeni bir tür elma üretme hayali kurmuş. Kırk bir yılının mayısında askere alındığı zaman evde karısı, okul yaşındaki iki kızı kalmış.” (Mehdiyev, 1988: 159).

ifadelerinde görüldüğü üzere, anlatıcı Mustafa’nın hayatından söz ederken sanki başka birinden duymuşçasına aktarmaktadır. Roman boyunca yer yer görülen bu örnekler, anlatıcının tanrısal bakış açısına gölge düşürmektedir. Anlatıcı, daha çok geleneksel romanlarda görülen ve Türk romanında -Tatar edebiyatına etkisi bilinen- Ahmet Mithat Efendi’de çokça rastlanan bir duruma daha romanda yer verir. Bahsi geçen durum, anlatıcının eserdeki olaylar ilerlerken, okuyucuya seslenmesi yahut bir olay karşısında kişisel tepkisini gizleyemeyerek yorumda bulunmasıdır. Bu anlamda, anlatıcı, Nerkis ile Zahir arasında gelişen olaylar zerine “*Yalnızca mutluluklar olsun*” diyerek temennisini belirtmektedir. Öte yandan yine Nerkis’e seslenerek, “*Zavallı şehir kızı! Köy çocuklarının psikolojisini sen asla tüm inceliğiyle anlayamazsın!*” cümlelerini kurar, burada ise, anlatıcının yanlı bir tutumla Nerkis’e tepki gösterdiği görülmektedir. Anlatıcının Mustafa ve Helime’nin yakınlaşması konusunda da aynı tavrını gösterip, “*Hayırlı olsun, lütfen hayırlı olsun bu işin sonu...*” demektedir. Anlatıcı, Leylegül’n Akbalık’tan ayrıldıktan sonra neler yaptığını anlatacağı sırada, okuyucuyu “*Birçok hayaller içinde sayıklayarak, gemiler yapan bir mühendis olmayı dileyen geç ızı bugün bir görseydin! Haydi buyurun, Leylegül’n yanına... Buyurunuz...*” sözleriyle dinlemeye davet eder. Okuyucunun dikkatini çekmek, esere merakını artırmak adına anlatıcı, romanın ilerleyen sayfalarında

olabilecek olayları önceden sezdirebilmektedir. *Frontoviklar*'ın anlatıcısı, Ruşad'ın Akbalık'a gelmek üzere çıktığı yolculuk sırasında bu amacını gerçekleştirir:

“Dosdoğru göğe yükselen dumanlarıyla Akbalık köyü göründü. Köy, merhametli ol! Sokağına bir yabancı girdi. Senden sığınacak bir yer, sıcak bir yüz ümit ediyor. Bu kara kaputun altındaki kalp, ümitle atıyor. Belki bu delikanlı senin bir parçan olup gidecek... Belki burada onu, güzel bir kız kendine ait kılacak. Belki de burada onu aşkı bekliyordur...” (Mehdiyev, 1988: 21).

Modern roman açısından değerlendirildiğinde anlatıcının okuyucuyla kurduğu bu tür ilişkiler birer kusur olarak görülebilir. Eserde anlatıcının varlığının kimi zaman yoğun kimi zaman ise, silik bir şekilde görüldüğü olabilir. Berna Moran, bu silikleştirmenin eser içerisinde karşılıklı konuşmalarla yapıldığının altını çizmektedir. (2012: 36). Gösterme tekniği olarak bilinen yöntem, “*bağımsız dolaysız konuşma aktarımı*’ (*Free Direct Speech*)” (Demir, 2002: 53-54) olarak da anılmaktadır. Gösterme tekniği tek başına kullanılabilirdi gibi, anlatma tekniğiyle birlikte kullanılabilir. Bu şekilde iç içe kullanılan anlatma-gösterme tekniğinde diyalog devam ederken anlatıcı araya girerek, “dedi”, “yaptı”, “söyledi” şeklindeki ifadelerle yer vermektedir. Gösterme tekniğinin ve anlatma-gösterme tekniğinin iç içe kullanılması eserde şöyle görülür:

“- Bence, hikmet insanın kendinde. Eğer sen vicdansız bir öğrenci olmuşsan, seni burada büyük kimseler okutmaz. Yine de yataklı hastanede eğitim almak daha keyiflidir. Olur, yoldaş üsteğmen, tarih bizi affeder; biz az rastlanır vakaların şahidi olduk. Biz, genel manada, zor bir yola çıktık. Lakin birileri rahat etsin diye, daha doğrusu, gelecek nesil için...”

- O-ho, sen tıpkı ihtiyar Huşiyet gibi konuşuyorsun. Doğru diyorsun. Hiç kimse kusursuz değil. Peki, biliyor musun, sizin o ihtiyar nasıl bir kuş? Bir gün o tren garında benim arkamda sırtı dönük olarak tren beklemeye oturdu, ben sivil giyimli olunca, anlaşılan, beni tanımadı. Bir akranına rastlamış ve hararetle hararetle konuşuyor. İster istemez kulak misafiri oldum...

- Yoksa, tarih öğretmeninin altıncı sınıflarla ders işleyişi hakkında mı konuşuyordun?” (Mehdiyev, 1988: 74).

(...)

- “Rayon hayvan yetiştiricilerine “Maarif” kolhozu, kolhozcularının müracaatını önerdiniz mi? diye konuşmasını böldü rayon vekili. Hadiulla bir süre donup kaldı. Hayır, henüz önerilmemiş.

- *İşte sıkıntılar buradan doğuyor, diye söze katıldı Babisara. Hadiulla şaşkınlıkla ona baktı.*” (Mehdiyev, 1988: 52).

Yazarın kullandığı “içe bakış” yöntemleri, anlatımda yoğun bir kişiselliğin egemen olmasını sağlarken; anlatıcının, kahramanların zihninden geçenleri okuyabiliyor olması, yazarın tezlerini okura iletebilme imkânı vermektedir (Gögebakan, 2004: 74). Anlatıcının adı geçen yöntemlerden iç diyalog, iç çözümleme, iç monolog ve bilinç akımı gibi tekniklere sık sık başvurduğu görülmektedir. Böylece anlatıcı, okurun merakını giderebildiği gibi, kendisine bahsedilen tanrısal bakış açısını da sonuna kadar kullandığını göstermektedir. *Frontoviklar*’da görülen bazı iç çözümlemeler şu şekildedir:

“Kafasında birçok düşünce döndü. ‘Ah insanlar! Benim şarkı dinlememden size ne zarar gelirdi ki!’” (Mehdiyev, 1988: 60).

(...)

“Nerkis’in pembe yanakları kızardı. Ruşad sevindi, ‘İşte, ben de kızlarla konuşabiliyormuşum! Hem de nasıl bir kızla! Yaklaşmaya korkarsın, Königsberg kalesi!’” (Mehdiyev, 1988: 77).

(...)

“Müdür, ağır ve sıkılmış bir şekilde yerinden kalktı. Gözlerini dışarıya, pencereden görünen kar deryasına, dikti. Ah, şimdi çıkıp şu pencereden dümdüz gitmek vardı, kar üstünden ormana kadar gitmek; tilkilerin, sincapların arasına girmek ve hiçbir öğretmenler kurulu, tutanak, müfettiş olmadan yaşamak vardı. Ağaç kesmek, saman vurmak, yükleyip köye göndermek vardı. Yeter ki böyle keyifsiz toplantılardan azat etsinler. Gün gelecek, tarih kitaplarında çocuklar hayretle okuyacaklar: Firavunlar kendi sağlıklarında yüz binlerce köleyi kullanarak milyonlarca taşın, kendilerine büyük piramitler yaptırmışlar...” (Mehdiyev, 1988: 106).

Anlatıcı, eserde yer verdiği iç çözümleme tekniği kadar, iç monologlara da yer vermiştir. İç monologlara yer vermesi, eseri psikolojik bir roman olmaya itmiştir. Eserdeki kişiler sık sık kendi içerisine yönelerek o anki düşüncelerini, akıllarından geçenleri anlatıcı yardımıyla okuyucuya açık etmektedirler. Bu teknikte anlatıcı ortadan kalkmaktadır. Ruşad’ın müdürle ilk tanıştığı sırada soruları karşısında aklından geçirdiği, *“Ders verebiliyor musun, diye niye sormuyorsun!”* sözü bir örnek teşkil etmektedir. Öte yandan *“Kaputu buraya asmamak gerek... Aptal hayvan! Kaşkole yapışmadan önce kaputun*

eteklerini de çiğnemeyi denemiş. Lakin sert kalın çuhayı yutmaya gücü yetmemiş. Hayırlı olsun. Bugün ilk iş gününün ilk dakikası buzağı boğazından kaşkol çekmekle başladı.” (Mehdiyev, 1988: 25-26) sözleri ile altıncı sınıflarla yaptığı ilk dersi sırasında içinden söylediği “Ah, Nerkis, sen doğru söylüyormuşsun!” sözleri eser içerisinde yoğun olarak bulunan iç monologlardan bazılarıdır.

İçe bakış yöntemleri olarak adlandırılan anlatım tekniklerinden bir diğeri, Mehdiyev’in eserinde de rastlanılan iç diyaloglardır. İç diyaloglarda kişi, iç monologtan farklı olarak gramer kurallarına uygun bir biçimde konuşma havası içerisinde kendi ile diyaloga girer. Gata’nın Akbalık köylüsü ile konuşurcasına yaptığı iç diyalog örneği dikkate değerdir:

“Hey siz, Akbalık sakinleri, bakın! Bu delikanlıyı tanıyor musunuz siz? O genç yaşında sizin köyünüzde koyun güttü. Siz onu gücendirdiniz mi? Ona karşı adil oldunuz mu? Bu delikanlı sizi çok iyi hatırlıyor. Yok, iyilikten başka hiçbir şey görmedi o sizden. Belki siz, bu çocuk nasıl bu mertebeye yükseldi diye şaşırıyorsunuzdur. Bu çocuğu tarihî olaylar büyüttü, şaşırmayın. Wilhelm von Krause bu delikanlıyı anlayamadı. Nasıl, anasız babasız büyümüş bir köy çocuğu -Tatar çocuğu- askerleriyle onun karargâhına girdi ve onu kuş tutar gibi ele geçirdi?” (Mehdiyev, 1988: 63).

Başka bir iç diyalog örneğinde Ruşad, Nerkis ile yakınlaştığı sırada kendine çeşitli sorular sorar ve bunları kendisi cevaplar:

“Donanmadan geldiğini bilmezler, bu nasıl kondüktör, derler. Kızın tanışlarına rastlaması mümkün. Neden onu zor duruma düşüreyim ki? Fakat o, kendisi “geç kalmak”tan bahsetti. Eğer öyleyse, niye burada geziyor? Öyle ya kendisi dedi, haydi parkta yürüyelim, diye.” (Mehdiyev, 1988: 77).

İçe bakış yöntemlerinden sonuncusu modern romanlarda oldukça önemli bir yeri olan bilinç akımı tekniğidir. Bu teknikte roman kişisi, seri fakat düzensiz bir şekilde kendi kendisiyle konuşur. Bu sırada bir bilinçsizlik hâkimdir. Okul müdürünün Ruşad’a seri bir şekilde sorduğu ve bir bilinçsizlik izlenimi veren şu satırlar bilinç akımı örneği olarak değerlendirilebilir:

“Ee, kardeşim, sen benim okuluma ne getirdin? Sessiz sakin şekilde çalışabilecek misin? Şikâyet dilekçesi yazıp can sıkamazsın değil mi? Kimin şarkısını söylersin sen? Kızların peşine düşmüyorsun

değil mi? Senden başka da burada... şükür, bir de... ders anlatabiliyor musun? Yoksa sigara içip gezen bir aylak mısın?" (Mehdiyev, 1988: 22).

Montaj tekniğinin kullanımı *Frontoviklar* romanının içerisinde dikkat çeken unsurlardan biridir. Bu teknik, daha önceden yazılmış herhangi bir eserden yapılan alıntılar üzerine kurulmaktadır. Montaj tekniği esere, kültürel anlamda katkı sağlamaktadır. Böylece eser, daha dikkat çekici bir hale bürünmektedir. Mehdiyev'in eserinde montaj tekniğine sıkça başvurulmuştur. Sefiller'e Victor Hugo'ya, Hz. Süleyman'a, "V boy za Rodinu" adlı şarkıya, Belinski'ye, Abdullah Tukay'ın "Ey Ana Dil" şiirine ve çeşitli şiir ve şarkılara yapılan göndermelerle sık sık montaj tekniği uygulanmıştır.

"(...) o yıl, ateş gönderdikleri gece gezerken Nerkis söyledi, Belinski'den dedi. 'Sıkı aşk ihtiyacı çoğunlukla aşkın kendisi için ortaya koyulur, eğer onun atılabileceği nesne kendisini gösterirse; engeller onun korkusuna dönüşür, memnuniyet ise yok olur'." (Mehdiyev, 1988: 333).

"Zaman içinde roman sanatında da kullanılır. (...) Müzikte belli aralıklarla tekrarlanan seslerle hem ritim ve hem de süreklilik elde edilir; dolayısıyla dinleyen üzerinde hoş bir etki bırakılır." (Tekin, 2012: 273) şeklinde tanımlanan leitmotif tekniği, müzikle daha çok ilgili olmasına rağmen, romanlarda da kullanılmıştır. Mehdiyev'in *Frontoviklar* romanında okul müdürü Sabir İşmuratoviç'in konuşmaları sırasında kullandığı "Annadın mı?" kelimesi roman içerisinde düzenli olarak tekrarlandığından bir leitmotif örneğidir. *Frontoviklar*, kimi zaman geleneksel roman unsurlarına indirgenmiş, kimi zaman modern roman unsurlarıyla donatılmış hem tarihi hem psikolojik bir roman olma özelliği ile Tatar edebiyatı romanları içerisinde saygın bir yer almayı hak etmektedir.

3.6. Zaman

Bütün şeklinde devamlılığı olan bir süreç olarak değerlendirilebilecek zaman, roman içerisinde söz konusu bütünden alınmış, seçilmiş bir zaman dilimi şeklinde bulunmaktadır. Romanın bir seçme işlemi olduğundan hareketle romanda görülen zamanın da bu seçme işine tabi olduğu görülmektedir. Olayların halkalar halinde romanı oluşturduğu düşünüldüğünde, zamanı içinde olayların geçtiği bir şey olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim Aristoteles, zamanı bu haliyle tanımlamaktadır. Anlatım teknikleri arasında anlatıcının elini güçlendiren diğer teknikler; özetleme ve geriye dönüş teknikleridir. Bu

teknikler daha çok anlatıcının zamanı kullanımıyla ilgilidir. “*Başka bir deyişle eserdeki entrik ve düşünsel öz aksiyonel yapıya eşit miktarda değil; farklı yoğunluklarda dağılır. Bu da romanda kimi bölgelerin özetlenerek geçilmesini, kimi kesitlerin ise, olanca ayrıntısıyla işlenmesini gerektirir.*” (Sazyek, 2013: 299). Görüldüğü üzere, romanda her daim izlenen kronolojik bir zaman akışından söz etmek mümkün değildir.

Romanın kronolojisinin bozulduğu anlar, anlatıcının araya girerek, sanki bir kaseti ileri veya geri sarıyormuşçasına yaptığı özetlemeler ile geriye dönüşlerdir. Mehdiyev, “*Bundan sonra, Ruşad için tamamıyla yeni, ikinci bir hayat başladı. Tarih hızla ilerledi, ömründen günler, aylar hızla geçti, kırkbeş yılının dokuz nisanında tamamlanan meşhur Königsberg operasyonuna kadar günler su gibi akıp geçti.*” (Mehdiyev, 1988: 15) cümleleriyle özetleme tekniğinin bir örneğini vermektedir. Eserin ilerleyen sayfalarında anlatıcı, “*Artık yıllar geçti, dünyaya bakışlar değişti.*” diyerek bir kez daha özetleme tekniğine başvurmuştur. Başka bir özetleme ise, “*Kalanı filmdeki gibi hızlı işlendi. Ruşad’ın şehirdeki son akşamıydı; Mübi’nin dairesinde dar kapsamlı düğün meclisi oldu.*” (Mehdiyev, 1988: 274) sözleriyle gerçekleştirilmektedir.

Geriye dönüş tekniğine ise anlatıcı; kişilerin hatıralarını, hayatlarını, geçmişlerini anlatırken başvurmuştur. *Frontoviklar*’ın kişilerinin neredeyse tamamında anlatıcı böyle bir yolu tercih eder ve genel itibarıyla savaş yıllarına dönüş yapar. Savaşa katılmamış olan kişileri ise, hayatlarının diğer bölümleriyle veya savaş zamanı buldukları yerlerle birlikte vermektedir. Şemsetdinov ile Gata arasındaki sürtüşme sırasında, anlatıcının romanın akışını keserek Gata’nın çocukluğuna gitmesi, geriye dönüş tekniği ile açıklanabilir.

“*Gata başını yere eğdi. Yok, bu dünyada Gata çok küçük, çok önemsiz bir canlıymış. O kendini güçlü, kuvvetli kabul etmişti. Bir zamanlar Gata özgür, hür, paktı. Mesela çocukluk döneminde. Güz. Gata yeni yeşillenmiş ekin tarlasının kenarında. Mallar, anızın arasında. Gata ise ekin tarlasının üzerinden yürüyor. Bu, gönle huzur veriyor. Biraz yağmur çiseliyor. Kırdaki ballı saman esiyor. Aşağıda, vadide sarı mavi buhar içerisinde köy duruyor. (...) Fakat kader Gata’yı it etti. Oradan alıp buraya attı. Oradan koparıp çekerek aldı, buraya taşıdı. Gata gencecikken işte böyle mahkeme önünde başını yere eğdi. Savaşa alınca da Gata’yı kısa süreli komutanlar kursuna gönderdiler. Gata orada da bir kez yandı. Nöbetten dönünce, tüfeğini temizlemeden yatıp uyuyakalmış, içine yağmur düşmüş.*” (Mehdiyev, 1988: 110).

Geriye dönüş tekniğinin sık sık okuyucuyu savaş yıllarına götürdüğünün üzerinde daha önce durulmuştu. Bu doğrultuda, Ruşad'ın bir meclis sırasında gitarını eline alarak söylediği şarkı ile yine savaş yılları insanların gözünde canlandırılmıştır:

“Şarkı savaşın ağır, dehşetli günlerini akla getirdi. Kırk bir yılının güzü. Moskova civarındaki kararlı günler. Kar, soğuk, yeraltı barınakları, Panfilovcular, Zoya (o dönemde henüz Tanya), General Dovator... Ülke tehlike altında, ülke zor durumda, halkın hiddeti son raddeye kadar yükselmiş; işte işte taşmalı. Doğulan köy, doğulan şehir, sevilen yârlar, anne babalar, çocuklar özlenilmiş; hasret yüreği parçalıyor. Bunu anlatacak söz bulamıyor, alışılmışın dışında kötü günlerde özlemi ifade etmek için uygun bir söz yok.” (Mehdiyev, 1988: 172).

Söz konusu tekniklerle zamanın esnekleştirildiği romanda, olayların geçtiği vaka zamanından, anlatma zamanından ve yazarın romanını yazma zamanından konu açılabilir. Yukarıda *Mehdiyev'in Edebî Kişiliği ve Eserleri* başlığı altında verilen yazarın eşiyile yapılan mülakata göre, *Frontoviklar* romanı, 1971 yılının Ocak ayında yazılmaya başlanarak Eylül ayında tamamlanmıştır. Daha sonra 1972 yılında Kazan Utları Dergisi'nde tefrika edilen romanın ilk baskısı 1973 yılında yapılırken ikinci baskısı 1988 yılında yapılmıştır. Eserde olayların geçtiği zaman dilimi, anlatıcının ifadeleri neticesinde değerlendirildiğinde yaklaşık olarak dört buçuk yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Romanda zamansal açıdan ilk olarak göze çarpan, romanın başında görüldüğü üzere, eserin şiddetli soğukların yaşandığı bir kış gününde başladığıdır. İlerleyen satırlarda anlatıcı, yaşanan bu kışın savaş sonrası olduğuna işaret etmektedir. Öyle ki, *“Ruşad'a Königsberg'den çıkarken ilmühaberle yol için verilen bir kap tereyağı da artık bitmek üzere. Ruşad'ın askerden terhis olup eve dönüşünden bu yana yaptığı iş çok basit; sabahları zorlukla kapıyı açmak ve kapı önünü temizlemek.”* (Mehdiyev, 1988: 1) cümleleri bir ipucu hüviyetinde değerlendirilebilir. Ruşad'ın terhis olduğu tarihi saptarken, *“Bundan sonra, Ruşad için tamamıyla yeni, ikinci bir hayat başladı. Tarih hızla ilerledi, ömründen günler, aylar hızla geçti, kırk beş yılının dokuz nisanında tamamlanan meşhur Königsberg operasyonuna kadar günler su gibi akıp geçti.”* (Mehdiyev, 1988: 15) ifadeleri dikkate alınabilir. Söz konusu operasyon İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde gerçekleşen operasyonlardan biridir. Bu anlamda tarihsel zaman olarak yazarın gerçekliğe uygun davrandığı görülür. Böylece Ruşad'ın 9 Nisan tarihinden sonra 1945 yılının yaz veya güz dönemi evine döndüğü yaklaşık olarak tespit edilebilir.

Bu zamandan itibaren devam eden olaylar, kimi zaman kesilerek geriye dönüşler yapılmaktadır. Ruşad'ın üniversiteye gidişi, askere alınışları geriye dönüş tekniği kullanılarak sayfalarca anlatılmaktadır. Eser, Ruşad'ın Akbalık Köyü'ne doğru yola çıkmasıyla devam eder. Ruşad'ın bu köye ne zaman geldiği başta belirtilmemiş olmasına rağmen, eserin on dokuzuncu bölümünde Ruşad'ın sınavlara gitmek için köye veda ettiği sırada anlatıcının *“Köyü çıkınca valizini yol kenarına koyarak Ruşad, Akbalık'a bir bakış attı ve uzun süre öyle durdu. Onun kimseyi tanımadan bu yoldan gelip köye girişi üzerinden çok vakit geçmemişti! Kaç ay geçmiş; ne kadarsa duygular, yaşanmışlıklar! Yarım yıl içinde yürek ne kadar yandı, ne kadar dalgalandı.”* (Mehdiyev, 1988: 207-208) ifadeleri Ruşad'ın köye gelmesinin üzerinden altı ay geçtiğini göstermektedir. Ruşad'ın köyden ayrılışının 20 Mayıs olduğunu, *“Muhasebeci apa, çokça para verdi. Ruşad böyle bir desteyi ömründe eline almamıştı. Muhasebeci, izin parası, dedi. – Bu, mayıs ayının yirmi günü için çalıştığına; şu ise sonraki kırk sekiz gün için, dedi.”* (Mehdiyev, 1988: 207) sözlerinden anlaşılmaktadır. Nihayetinde tarihin 1946 yılı mayıs ayı olduğu ispatlanmış olmaktadır.

Eserin yirminci bölümü, haziran başında bir günle başlarken bu bölüm, ağustos ayının ilk günleri ile sona erer. Sonraki bölüm güzün gelişinin habercisidir. *“Yeni öğretmen köye genelde ağustos ayının on beşinde gelir.”* ve *“Köye yeni öğretmen gelmesi, güz habercisi.”* cümleleri insanların zamanla ilişkisi açısından değerlendirilerek mevsimlerin insanlar üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkate değerdir. Sonraki bölümde eylülün gelmesi vurgulanırken, yirmi ikinci bölümde Gaynelvafa'nın üç eylülde pazara gidişi belirtilir. Bu bölümlerde zaman kronolojik bir şekilde işlenmektedir. Yeni başlayan bu eğitim dönemi önceki gibi anlatılmayarak zaman hızlandırılır ve anlatıcı yeniden baharın geldiğini *“İşte tekrar bahar geldi, tekrar yeryüzü kadife çavdarlarını nisan yağmuru ile yıkadı, tekrar elma ağaçları çiçeğe büründüler.”* (Mehdiyev, 1988: 305) ifadeleriyle müjdelir.

Anlatıcı ilerleyen bölümlerde, romanda adı geçen isimlerin büyük çoğunluğunun ne durumda olduğunu geçmişleriyle ve anlarıyla beraber vererek romanın akışını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda, anlatıcının Leylegül'ün Akbalık'tan ayrılarak *“hareketli hayata ayak basmasına işte şimdi bir yıl doldu.”* sözü ile *“Mustafa son iki yıl devamlı koşturdu. Helime ile onların kavuşması üzerinden bir yıl geçti...”*, sözleri romanda geçen zamanın tespiti için dikkate alınması gereken cümlelerdir. Aynı şekilde vakit ileri alınarak

Nesime ile okula Ruşad'dan bir sonraki yıl gelen kara yiğidin evliliğinin üzerinden üç yıl geçmiştir.

Son bölüme gelindiğinde, tarih 25 Haziran'ı göstermektedir. Fakat yıl konusunda bir ibare bulunmamasına rağmen, eserde 25 Haziran tarihinde, Güney Kore güçlerinin Kuzey Kore'ye girdiği haberi verilir. Kore Savaşı'nın 1950 yılında başladığı göz önünde bulundurulacak olursa, Ruşad'ın Uzak Doğu'ya gitmek üzere arkadaşlarıyla vedalaştığı tarih 25 Haziran 1950'dir. Ruşad'ın 26 Haziran 1950 tarihinde uçağa binmesiyle roman sona erer. Görüleceği üzere roman, 1945 yılının ikinci yarısından itibaren (muhtemelen aralık ayı) başlamış ve 26 Haziran 1950 yılına kadar devam etmiştir. Fakat bu zaman geriye dönüşlerle genişletilerek, Ruşad'ın çocukluğuna kadar götürülmüştür.

3.7. Mekân

Roman'da geçen başlıca mekânlar Ruşad'ın II. Dünya Savaşı sonrası öğretmen olarak atandığı Akbalık köyü ile Kazan şehridir. *Frontoviklar* romanını, Ruşad adlı Tatar gencinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir frontovik olarak anavatanına dönmesiyle yaşadıkları şeklinde okuduğumuzda Ruşad'ın hem hayat çizgisinde hem de karakterindeki değişimlerin roman içerisinde de devam ettiği görülür. Askeri hayatın gurur verici anıları ve sıkıntılarını içinde taşıyarak sivil hayata, yepyeni bir mesleğe ve insan ilişkilerine uyum sağlamaya çalışan başkahramanın geçirdiği dönüşümlerde mekân değişikliklerinin de büyük rolü vardır.

Roman içerisinde geriye dönüşler aracılığıyla Ruşad'ın üniversitede okumak niyetiyle köyden ilk kez şehre gidişi anlatılırken köy-kent farklılığının Kazan'da bulunan Soroçiy pazarı üzerinden aktarıldığı görülür. Öncelikle pazardaki insanlar köylülere göre daha sağlıklıdır: “*Ruşad'ın asıl ilgisini çeken ise bu çevredeki herkesin sağlıklı, yapılı, kırmızı yanaklı ve gür sesli olması idi. Köylerindeyse bir tane bile böyle adam yoktu şimdi. Hepsi halsiz, cılız...*” (Mehdiyev, 1988: 9), bununla birlikte Ruşad bu pazarda, köyden yeni gelmiş olmanın getirdiği saflıkla üst üste iki kez dolandırılır, tüm parasını sözde ‘ticaret’ yapan kişilere kaptırır. “*Her şeye rağmen üniversite dersliklerinde hayat pak, gönle daha yatkın.*”dır. Üniversitede ve köyde Ruşad'ın bilgisi ve erdemli davranışları ona saygı duyulmasını sağlarken, pazarda oynanan kumar oyunlarıyla, gerçekleştirilen alışverişler tamamen insanları kandırmaya ve düzenbazlığa dayalıdır. Soroçiy pazarı roman içerisinde

Nerkis adlı güzelliğiyle ön planda olan Kazanlı öğretmenin geçmişte gönülsüzce evlendiği “gümüş dişli, varlıklı, laf ebesi, yakışıklı yiğidin de” çalışma mekânı olan olumsuz bir yerdir. Ruşad’ın savaştan sonra pazara tekrar geldiğinde yaptığı gözlemler ise şu şekildedir:

“Soroçiy pazarı, eskisinden de kalabalık. Burada insanlık tarihi durmuş. Burada yalnızca pazarın kendi tarihi var. Burada tanınmış saatçiler; tanınmış akordiyoncular; drap, boston, gabardin uzmanları; bisiklet, fotoğraf makinesi ustaları var. Onlarsız hiçbir şey satamazsın da alamazsın da. Pazarda ayrı bir dünya var. Sanki savaş hiç olmamış, sanki bu pazardan bir suma bir sigara alan Ruşad ondan sonra Doğu Prusya kalelerinde faşistleri mağlup etmemiş... Pazar için bunların hiçbiri yok.” (Mehdiyev, 1988: 70-71)

Romanda yazarın geçmişi yanında dönemin ideolojisiyle bağdaştırabileceğimiz, şehirdeki serbest ticaret ortamının rüşvet alma ve insanları dolandırma üzerine kurulu olduğu vurgusu dışında önemli bir köy-kent karşıtlığı bulamayız. Yine dönemin mevcut ideolojisi doğrultusunda, parti ve kolhozun yönlendirmeleri sonucu sürekli bir kalkınma çabası içerisinde görülen köy, tabiatla iç içe olma haricinde şehirden çok da farklı yansıtılmaz. Romanda Kazan’da yer verilen diğer yerler ise; Pedagoji Okulu, üniversite, Yeni Semt, Lenin Parkı, havaalanı ve Ruşad’ın arkadaşlarının evleridir.

Akbalık köyü ile II. Dünya Savaşı tecrübesini ise Ruşad için bir dönüşüm mekânı olarak tanımlayabiliriz. Köyden üniversitede okumak amacıyla ilk çıkışında saf, tecrübesiz, genç bir delikanlı olan Ruşad, II. Dünya Savaşı başlayınca yalnızca iki ay üniversitede okuyabilir. Buna karşın askerliğini denizci olarak Baltık Donanması’nda yapan Ruşad, savaşın en ön cephesinde bulunarak bir frontovik olmaya hak kazanır ve kendi sözleriyle okulda öğrenebileceklerinden çok daha fazlasını donanmada öğrenir.

“Bundan sonra Ruşad için tamamıyla yeni, ikinci bir hayat başladı. Tarih hızla ilerledi, ömründen günler, aylar hızla geçti, kırk beş yılının dokuz nisanında tamamlanan meşhur Königsberg operasyonuna kadar günler su gibi akıp geçti. Ruşad bu akıp giden günlerde yetişkin biri oldu, sigara içmeyi öğrendi, sırt sırta savaştığı yüzlerce kişiyi öldüren dehşetli mayınları gördü. Birçok kez ölümle burun buruna geldi. Faşistlerin destek kalesi olan Pilava’nın karargâhında bulundu.” (Mehdiyev, 1988: 15).

II. Dünya Savaşı’nda yaşadıkları Ruşad’ın erken yaşta olgunlaşmasını sağlamış, savaş sonrasında köye döndüğünde karşılaşacağı zorlukları yenmesini kolaylaştırmıştır. Bu

sebeple Ruşad'ın dönüşümünde eser boyunca defalarca vurgulandığı gibi bir frontovik olacağı II. Dünya Savaşı oldukça önemlidir, savaş ortamı Ruşad'a ve onun gibi frontoviklere gerçek hayatı öğretmiştir diyebiliriz. Bununla birlikte köyüne geri döndüğünde dünyayı görmüş ve tanımış olmasına karşın duygusal bakımdan tecrübesiz, toy bir kişidir. Köyde yaşadığı dönüşümlerin büyük çoğunluğu bu sebeple duygu dünyasında olacaktır.

“Dosdoğru göğe yükselen dumanlarıyla Akbalık köyü göründü. Köy, merhametli ol! Sokağına bir yabancı girdi. Senden sığınacak bir yer, sıcak bir yüz ümit ediyor. Bu kara kaputun altındaki kalp, ümitle atıyor. Belki bu delikanlı senin bir parçan olup gidecek... Belki burada onu, güzel bir kız kendine ait kılacak. Belki de burada onu aşkı bekliyordur... Aşk mı? O nedir? O; bir delikanlıya on yedi on sekiz yaşlarında gelen, acayip tatlı ama ızdıraplı bir histir, diyorlar... İşin aslı, Ruşad onu tanımıyor henüz. Çünkü savaş, hayatının kronolojisini mahvetti, zamanlar arasındaki bağı kopardı...” (Mehdiyev, 1988: 21).

Bu alıntıda Ruşad'ın köyde ileride yaşayacaklarına dair bir erken anlatım bulunmakla birlikte anlatıcının mekânla duygusal bir konuşması da yer alır. Romanda bu tarz erken anlatımlardan sıklıkla faydalanılır. Tanrısal bakış açısıyla yazılan romanda anlatıcı, önce doğaya ait bazı gözlemlerde, tasvirlerde bulunur; sonrasında gördükleri ile roman kahramanlarının geleceği hakkında tahminlerde bulunur. Yaptığı tahminler her zaman gerçekleşmeyip, eserin sürükleyiciliğini arttırmak amacıyla kurgulanmıştır. Bu tarz anlatımların mekân açısından önemi, tabiata ait gözlemlerin, karakterlerin geleceği ve ruh dünyalarıyla oldukça açık bir şekilde ilişkilendirilerek anlatılmış olmalarıdır.

“İki çatallı yelpazesine yapışarak akağaç tohumları uçuşuyor. Küçük, pervane motorlu kızaklar gibi. Sabah rüzgârı onları ormanın içerisinden alıp kıra çıkarmış. Tohumlar, tabiatın bu gücüne boyun eğerek uçuşuyorlar! Zavallılar! Hepinize mevzun boylu bir ağaç olarak büyüyip yetişmek nasip olmayacak. Bu rüzgâr sizi, uzak uzak diyarlara alıp gidecek. Sonra bir yere atana kadar sürüyüp devam edecek. Sizi kar kaplayacak. Bahar gelince sizi akan su alıp götürecektir. Akacaksınız akacaksınız ve bir yerde çamura saplanıp çürüyeceksiniz. Anneniz -akağaç- ise, tekrar yavrular çıkaracak, onları da tekrar uçmaya hazırlayacak. Daha erken başarıp orman toprağına düşenler ise önümüzdeki yıl büyüyip çıkacak. Aslında, yalnızca siz değil. İşte Ruşad da kara kaputunu rüzgâra açmış ve eşya torbasını sırtına asıp kar denizi üzerinden rüzgâr ile birlikte ilerliyor. O da sizin gibi çamura batıp çürümek için mi? Önünde neler var, neler var?..” (Mehdiyev, 1988: 18-19).

Ruşad'ın henüz köyde belli bir arkadaş çevresi oluşturamadığı dönemde sık sık kendisini yaşlı hissettiği, bunaldığı anlar olur.

“Bir düşünce Ruşad'ın sürekli olarak aklına giriyor ve acı veriyordu: Gençlik orada kaldı... O yaşlanmış. Genç yaşta kocamış...” (Mehdiyev, 1988: 16).

Savaştan köyüne dönmüş Ruşad için gençlik ve ona dair heyecanlar II. Dünya Savaşı'nda ardında bıraktığı/kaybettiği şeylerken öğretmen olarak döndüğü köy yetişkinliğini yaşadığı ve hayatının yeni dönemini temsil eden bir yerdir. Ruşad'ın köyde hapsedilmişlik hissetmesinde askerliğini denizci olarak yapmasının da payı olabilir. Köyün doğal sınırlarının denizin uçsuz bucaksızlığına göre ufaklığının yanında, köydeki çetin kış şartlarının insanları kapalı mekânlara hapsetmesi Ruşad'ın psikolojisini ilk başlarda olumsuz etkiler. Roman böyle bir atmosfer içerisinde başlar:

“Şiddetli soğuklardan sonra epey hiddetli bir kar fırtınası başladı. Evlerin çatılarına kadar kar yığıldı; kuyular, çeşmeler kara gömüldü. Konu komşu birbirine gidip gelemedi, köyde hayat adeta dondu.” (Mehdiyev, 1988: 3).

“Ruşad, tam iki haftadır havanın düzelmesini bekliyor. Soğuğu, tipi bahane ederek postacı, postaneye gitmiyor. Yakacak kuru odun yok diye okulları açmıyorlar. Ruşad'a Königsberg'den çıkarken ilmühaber ile yol için verilen bir kap tereyağı da artık bitmek üzere. Ruşad'ın askerden terhis olup eve dönüşünden bu yana yaptığı tek iş, sabahları zorlukla kapıyı açmak ve merdiven önünü temizlemek.” (Mehdiyev, 1988: 3).

Romanda mevsim geçişlerine özenle yer verilmesi bu sebeple önemlidir. Romanda değişen mevsimler, hızlı zaman geçişlerini kolaylaştırdığı gibi, kahramanların ruh hallerindeki değişikliklerinde başlıca sebebi olur.

Baharın gelişi köydeki bekâr erkek ve kızların duygularını canlandırır. *“Siz bahar kokusunun nasıl olduğunu bilir misiniz? Eğer bilmiyorsanız, onu size hiç kimse anlatamaz. O sözle anlatılmaz. Fakat o hava, o koku, köye gelip girmesiyle birlikte tüm hisleri, tüm ruhu canlandırır.”* (Mehdiyev, 1988: 112). Baharla birlikte kahramanlar arasında aşklar başlar, evlilikler gerçekleşir. *“Bahar kokusu kanını hareketlendirdi, kalp atışlarını ritminden çıkardı. Fakat Nerkiş bunun sebebini bilmiyordu.”* (Mehdiyev, 1988: 113).

Örneğin böyle bir niyeti bulunmayan Nerkis baharın gelişiyle evlenip köye yerleşme kararı alır. Kahramanların gerek mutlulukları gerek mutsuzlukları mevsimlerle ilişkilendirilir.

“Yok, aksini söylemeyin, tabiatın en hüzünlü, en özlemlili vakti: mayıs sonu. Bu günlerde güneş ışığı mavi bir sis aşarak düşüyor, güneyden sıcak bir yel esiyor, o yel nemli balçık, balık pulu kokusu getiriyor... İlerliyorsun, ilerliyorsun, rüzgâra yüzünü vererek gidiyorsun, işte orada ilerde tarla ortasında derin bir hendek görünüyor, Akbalık köyünde böyle hendekleri “kuru nehir” diye adlandırıyorlar... O kuru nehir göründü mü, bitti artık! Yeşil tarla ortasındaki o nehrin güney kıyı boyunda derin kar kütlesi kalmış... Kalmış ve kirlenmiş. Fazlasıyla üzüyor o kar kütlesine bakarsan. Onun üstüne artık toz bulanarak yeller esmiş, o kar artık sıkışmış, tatsızlaşmış, gece gündüz akarak, damlayıp duruyor, ilgi çekici bir yanı da yok. Bu, geçen ömür. Lakin gönlünüze toz konsa, yüreğiniz sakın, ruhsuz çarpsa, çıkınız siz mayıs sonunda kıra, arayıp bulunuz böyle bir kar dağını; vallahi gönlünüz canlanır, kalbe kan oluk oluk gelir. İşte bu görüntü Mustafa’yı artık birkaç gündür dersten sonra kırdı gezdiriyor, birkaç gündür artık Mustafa, bahar yeline ağzını koyup, yürekte çıkan bir sesle şarkı söylüyor.” (Mehdiyev, 1988: 306).

Sevdiklerinden uzakta olan, yalnızlık çeken Leylegül için ağaçlar bu sefer kederi temsil ederler:

“...İşte bir vakit bahar geldi, tekrar bahar geldi. Leylegül geçen yılın baharında rayon merkezlerinin birisindeydi; işte taşınıyoruz, işte taşınıyoruz diye üzülen gezdiği vakitler. Bahar, kız çocuk için en kötü vakit, kız çocuğu bahar zamanı tabiatın her şeye razı bir zerresine dönüşür. Ona güneşli gün de, ilk yağmur da, bahar rüzgârı da tesir eder; Leylegül’ün hareketli hayata ayak basmasına işte şimdi bir yıl doldu. Onların yaşadığı rayon merkezinde ana yol üzerinde yüz yaşlık uzun söğütler vardı. Mart ayında sınava hazırlanıp yoldaş kızların yanından dönerken Leylegül o söğütlerin önünden geçiyordu. Mart gecesinde onların gürültüsü... Çok yüksekte, hareketli bulutlar arasından yeşilimsi sarı ay bakıyor, batıdan sıcak yel esiyor, o yel tam işte o koca aksöğütlere temas edip uzanıyor, onlar ise uğursuz şekilde hışırıyorlar. Bu sesteki etkilenerek Leylegül’ün nefesi daralıyor, boğazı çatlıyor, o büyülenmiş gibi aynı yerde durup kalıyor; aksöğütler ise her seferinde daha güçlü bir ses çıkarıyorlar. Onlar yüksek öyle ki, baharın gelişini onlar insanlara göre daha önce sezmişler öyle... O söğütler bu şekilde uğuldadılar, uğuldadılar ve Leylegül’ü sıkıntılı, fakat tatlı hayata uğurladılar.” (Mehdiyev, 1988: 314).

Yazarın tabiat ile kahramanlarının iç dünyaları arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu göstermek amacıyla yapılan uzun alıntılardan görüldüğü üzere, yazar tasvirlerini taraflı ve her şeyi bilen bir tanrı-anlatıcı aracılığıyla yaptığı için kahramanların iç dünyası ile tabiat olayları arasında önemli bir bağ vardır ancak bu ilişkinin okuyucuya hiçbir fonksiyon/çaba yüklemeyen oldukça açık bir şekilde gösterilmesi bir kusur olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca roman dönemin eğitim sisteminin birçok unsurunu ayrı ayrı ele alan geniş bir panorama sunar okuyucusuna. Başkarakter Ruşad'ın biyografisi aracılığıyla eğitim sistemi hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin gözünden anlatılır. Ruşad'ın üniversitede ilk derse girmeden önce aklından geçenler şunlardır: *“İlk dersini beklerken öğrenci, ne kadar da saf gönüllü ve samimi olur! Bunu, dersi vermeye gelen hoca da bilir mi acaba? Kim girer? Selamlaşır mı? İlk sözleri ne olur? Not tutulur mu? Ah, öğrenci, ne şanslı insan! Yok, dünyadaki en şanslı insan, sınıfta ders veren. Seni dinliyorlar, sana imreniyorlar, sana inanıyorlar...”* (Mehdiyev, 1988: 11). Savaş sonrasında bu sefer öğretmen olan Ruşad'ın yaşadıkları aracılığıyla, öğretmenler arası rekabet, sınıfta disiplini sağlama, müdürlerin görevleri, sorunları, öğretmenler arası duygusal ilişkiler, öğretmen-öğrenci aşkları, müfettişler, eğitim sisteminin aksayan yanları... vb. birçok konuda didaktik bir üslupla okuyucu bilgilendirilir. Akbalık köy okulu bu anlamda tüm ortaöğretim sisteminin minyatürü olur. Ruşad'ın üniversitede yaşadıkları ise dönemin yükseköğretim sisteminin yansımasıdır.

Ruşad, okulda yeni görevine başlamak için yani bir nevi hayatında yeni bir döneme girerken önce bir ormandan geçer. Bu sırada bir ağaç metaforu üzerinden öğretmenler anlatılır.

“Yaşlı meşeler usulca uğulduyorlar. Rüzgâr meşe uçlarına dokunuyor, anlaşılıyor. Meşe, bir tarihçidir. Meşe, ormanın tarih öğretmenidir. Ihlamur ağacı, kayın, üvez; bunlar müzik, edebiyat, resim öğretmenleri. Peki, akağaç? Bilemezsin. Muhtemelen fizikçidir. Sert, somut. Belki de matematikçidir? Net, duygularla hesaplaşmıyor. İşte bu yüzden onun tohumları kış günü uçar. Yani, onun kendi vakti var. Kış soğukları ise acımasızdır, senin tohumların donar. Meşe, bir tarihçi; bu tartışmaz. İşte yaşlı meşeler açık göğe uğuldayarak bir şeyler anlatıyor. Anlatın ağaçlar, anlatın! Bu yörenin halkı ızdıraplı savaş yıllarında neler gördü? Halkın ahları vahları nerelere gömüldü? Sizin diplerinizde yığılıp durmakta olan palamutlarınızı kimler topladı? Kimler acımasız kış günlerinde meşe palamutlarını yiyerek açlık ölümünü yendi? Aslında, siz yalnızca savaş zamanını

değil, devrim yıllarını da anlatabilirsiniz. Siz, belki, 1861 yılındaki reform sırasında da aynı bu şekilde uğulduyordunuz ha? Elbette, o zamanlar siz gençsinizdir... Lakin insanda gençlik pek kısa ömürlü oluyor. Kaybetmek ise çok hızlı. Anlatın... ” (Mehdiyev, 1988: 19).

Romanda Ruşad tarih öğretmeni iken en yakın arkadaşı Gata fizik öğretmenidir. Müzik, edebiyat ve resim öğretmenleri de romanın kurgusu içerisinde önemli rol oynarlar.

Ruşad'ın daha önce anne babasının da öğretmenlik yapmış olduğu okuldaki ilk iş gününden önceki gece gördüğü rüya ilginçtir. Romanda açıkça bahsedilmeyen ama “karşı tarafta” olduğu iddiasıyla öldürüldüğü anlaşılan babasını gördüğü bu rüyada Ruşad, gemisinin içerisinde boğulmak üzereyken babasıyla konuşur. *Su ve Düşler* adlı kitabında su imgesini çeşitli yönleriyle inceleyen Gaston Bachelard'ın suyun vurguladığı niteliklerinden biri de dişi ve ana olmasıdır. Ayrıca sudaki ölümü de anneye dönüş olarak yorumlar. “*Sularda ölüm bu hayal için ölümlerin en anacı olacaktır. İnsanın arzusu, der başka bir yerde Jung, ölümün karanlık sularının yaşamın sularına dönüşmesidir, ölüm ve onun soğuk bağrının ana kucağı olmasıdır, tıpkı güneşi yutan denizin, ta derinliklerinde onu yeniden doğurması gibi...*” (2006: 49). Rüyayı bu açıdan yorumladığımızda anne ve babanın geçmişini / gençliğini simgeleyen okula geri dönüşün Ruşad'ın bilinçaltında ölüm sonrası bir yeniden doğuşa tekabül ettiği gözükmektedir. Ruşad'ın köyde yaşadığı diğer dönüşümleri; ilk öpüşme, ilk aşk, ilk öğretmenlik deneyimi, başarılı bir öğretmen olma, dışarıdan üniversiteyi bitirme, astsubaylıktan subaylığa terfi etme ve gençlikten yetişkinliğe geçiş şeklinde sıralayabiliriz. Romanın sonunda tüm bunları başarmış olarak Uzak Doğu'daki yeni askeri vazifesine atanan Ruşad'a gidip gitmemekte kararsız olduğunda vefat etmiş babasının günlükleri aracılığıyla destek olduğu, yönlendirdiği gözükür.

Şerif Aktaş'a göre “...birçok eserde, mekânda değişiklik, metnin ritmini etkiler.” (2013: 69). *Frontoviklar* romanında da aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere bir olgunlaşma hikâyesi anlatılır. Köklü mekân değişiklikleri başkahramanın farklı hayat evrelerini hem simgeler hem de hazırlar.

Mevsim geçişleri ya da Akbalık-Kazan arası tren yolculukları tarzı mekânsal değişiklikler ise olay örgüsünün ilerlemesi için gerekli olan düğümlerin atılmasına ve çözülmesine sebep olur. Buna örnek olarak Ruşad - Nerkiş yakınlaşmasını başlatan ve bitiren Kazan yolculuğu örnek gösterilebilir. “*Yok, yolculuk etmek başlı başına bir okul. Yeter ki gözlemlemesini bil. Her tren içerisinde bilmem ne kadar mutluluk, bilmem ne kadar dert, kaygı, hasret yüklenip gidiyor. Yalnızca görmesini bil. Ne kadar insan, o kadar kader. Ne kadar komedi, o kadar trajedi.*” (Mehdiyev, 1988: 68). Romandaki tren yolculuklarını ve tren içi gözlemleri yolda olma hali üzerinden yorumlamaya çalıştığımızda ise geçici bir ara mevkiyle karşılaşırız. Michel Foucault, tren ve gemi gibi hareket halinde olan yersiz ortamlar, mekân parçaları üzerinde dururken “*Bir tren, içinden geçilen bir şey olduğu için, aynı zamanda bir noktadan diğerine geçmek için kullanılan ve dahası kendi de geçen bir şey olduğundan olağanüstü bir ilişkiler ağıdır*” (2005: 294) der. Anlatıcı tren yolculukları sırasında toplumun farklı kesiminden insanları rahatlıkla gözlemler. Daha önemlisi yazarın dönemin ideolojik anlayışı gereği romanına zorunlu olarak yerleştirmesi gereken din karşıtı fikirleri/sahneleri bu tren yolculuğunun içine sıkıştırmış olmasıdır. Tren yolculuğu sırasında Akbalık-Kazan arasında hem her yerde hem de netlikle belirtilmediği ve sürekli hareket halinde olduğundan hiçbir yerde olan başkahraman, dini kullanarak dilendiği halde ağzı içki kokan, İslamiyet’e yakışmayacak davranışlar gösteren kişilerle karşılaşır. Romanda tamamen olumsuz yönleriyle öne çıkan İhtiyar Huşiyet’in gerçek bir materyalist olmayıp Müslüman olduğu öğrenilir. Ancak romanın diğer bölümleriyle bağlantısı kurul(a)mayan bu monte ve zorlama bölümün romanın kurgusu içerisinde başlıca iki mekân (Akbalık-Kazan) arasındaki bir yolculuğa yerleştirilmiş olması ve bir daha anılmaması metnin kendi düzlemi içerisinde dahi bu sahnelerin, fikirlerin dışlandığını gösterir.

3.8. Şahıs Kadrosu

Romanda başkahraman Ruşad'ın merkezinde onun anıları, seyahatleri ve etkileşimde olduğu insanlardan oluşan bir kahramanlar topluluğu vardır. Ruşad'ın yaşadığı Akbalık köyü ve çalıştığı okul Ruşad'ın sosyal çevresinin başlıca kaynağı olurken, Ruşad'ın bir II. Dünya Savaşı gazisi olması sebebiyle kendisi gibi frontovik olan geçmişten gelen dostları da bulunmaktadır. Kalabalık bir şahıs kadrosuna sahip olan roman, bu özelliğiyle savaş sonrası Tataristan'ından benzer sosyo-kültürel çevreleri, okuyucusuna geniş bir panoramayla sunar. Ruşad'ın yaşamöyküsü sebebiyle bu geniş çevre büyük çoğunlukla savaş gazileri ve köy okulu öğretmenlerinden oluşur. Bu geniş çevreyi tasnif etmeye çalıştığımızda yazarın aslında birbirine benzeyen çeşitli tiplerden yola çıktığı gözükür. Romanda bulunan kahramanları gruplara ayırırken aralarındaki temel ortak noktanın meslekleri ve medeni halleri olduğu görülür. Meslek ve medeni hal değişimleri kahramanların hayatlarında önemli değişikliklere sebep olurken gruplar arası geçişlerin de temel sebebidir. Yazarın Sovyet ideolojisi çerçevesinde toplumu bir makine, meslek gruplarını ise kendinin ve diğer kesimlerin menfaati için çalışan sorunsuz bir dişli şeklinde algıladığını ve öyle sunmak istediğini söylemek mümkündür.

Romanda, başkahraman Ruşad Sulimov dışındaki tüm karakterler birer dekoratif unsur görevi görmektedir denilebilir. Olay örgüsünün gelişiminde ve Ruşad'ın hayatında önemli bir etkileri olmaz. Ruşad'ın ve tüm diğer kahramanların hayatlarının asıl belirleyicisi ise devlet aygıtıdır.

3.8.1. Ruşad Sulimov

Ruşad romandaki merkez figürdür. Mekanik okumak için gittiği üniversitede tarih eğitimi almak zorunda kalan fakat II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine üniversiteye ara veren Ruşad, savaştan birçok iyi erdeme sahip olmasını sağlayan ve romana adını da veren bir frontovik olarak döner. Savaş sonrasında üniversiteye dışarıdan devam eden başkahraman geçmişte anne ve babasının da öğretmenlik yaptığı ve çocukluğunun geçmiş olduğu Akbalık köyüne tarih öğretmeni olarak atanır. Romandaki hadiselerin büyük çoğunluğunun geçeceği Akbalık köyünde Ruşad'ın öğretmenlik mesleğini öğrenip sivil hayata uyum sağlamasına ve ilk aşklarına (öğretmen Nerkiş ve öğrencisi Leylegül'le) tanık oluruz. Ruşad'ın arkadaş çevresinde bulunan eşini kaybetmiş erkek ve kadın öğretmenlerle, savaş gazileri aracılığıyla savaş sonrası Tataristan'ının yeniden yapılanma

süreci okuyucuya anlatılır. Savaş sebebiyle gençliğini yaşama fırsatı bulamayan Ruşad, Akbalık ve Kazan'da kendisi gibi frontovik olan Gata, Kayum, Zahir, Hekimcan, Mübi ve Mustafa'yla vakit geçirir. Onlarla hem savaş hatıraları hem de gelecekleri üzerine konuşurlar. Romandaki bekâr ve dul bayan öğretmenler ise Ruşad'ın karşı cins hakkında hem gözlemler yapıp bilgi sahibi olmasını hem de ilk aşklarını yaşamasını sağlarlar. Rus dili öğretmeni Nerkiş'le kısa süreli, öğrencisi Leylegül ile ise uzun süreli bir ahde dönüşen aşk yaşayan Ruşad, Mesrûre adlı dul hademenin duygularına ise vefat etmiş asker kocasının hatırasına saygı duyarak yanıt vermez. Nerkiş ve Mesrûre, sonrasında başka frontoviklerle evleneceklerdir.

Akbalık'ta kaldığı süre zarfında dışarıdan üniversiteyi bitiren ve astsubaylıktan subaylığa terfi eden Ruşad, devletin kendisine Uzak Doğu'da donanmada yeni bir görev vermesi sonucu köyden ayrılır. Ruşad'ın Leylegül'ün kendisini beklediği ve Uzak Doğu'ya staj için gideceğini söylediği mektubunu gidiş uçağında okumasıyla da roman sonlanır. Romandaki diğer kahramanların Ruşad'la ilişkileri ölçüsünde eserde yer buldukları söylenebilir. Romanda tanrı anlatıcı hâkim olmakla birlikte anlatıcının Ruşad'ın tarafında olduğunu ve çoğu zaman onun davranışlarını okuyucuya açıkladığını görmek mümkündür.

Yazarın başkahramanını geçirmiş olduğu savaş tecrübesinden ötürü her türlü zorluğun ve görevin altından kalkabilen sarsılmaz bir irade şeklinde tasvir ettiği görülür. Romanın son bölümü hariç kahramanın anne ve vefat etmiş babası üzerinde pek durulmazken daha çok Akbalık'ta kurduğu yeni sosyal çevrede bulunanların hikâyeleri anlatılır.

Ruşad'ı ve onun nesli olan genç asker ve öğretmenleri, devrin egemen ideolojisinin yaratmak istediği; savaşta çektiği acıları, kayıplarını hatta ailesini, memleketini unutup devletin yeniden inşası için durmaksızın çalışan/çalışacak idealleştirilmiş tipler olarak görebiliriz. Romanda Tolstoy'dan yapılan uzun bir alıntı, "*Ömür boyu aralıksız süren sıkıntı, ağır çalışma, mücadele, yoksunluklar; bunlar, hiçbir insanın bir saniye bile içerisinden çıkmayı düşünmemesi gereken zaruri şartlar. Namuslu yaşamak için parçalanmak, dağılmak, meşakkat çekmek, yanlış yapmak, başlamak ve bırakmak; yeni baştan başlamak ve yeniden bırakmak, aralıksız mücadele etmek ve mahrumiyetlikler yaşamak lazım. Dinginlik ise, manevi alçaklıktır.*" (Mehdiyev, 1988: 135) kahramanların psikolojilerini ve eylemlerini açıklar.

3.8.2. Bekâr veya Eşini Savaşta Kaybetmiş Kadınlar

Romanda yer alan kadınların başlıkta belirtilen özellikleri bakımından bir birliktelik oluşturdukları görülür. Genç bekâr öğretmenler romanda çoğunlukla evlenip evli çiftler grubuna dâhil olurlar. Romanın olay örgüsünün, büyük çoğunlukla, savaş gazisi erkek öğretmenler ile bayanların birbirlerini tanıma süreçleri ve evlenip yeni bir hayata başlamaları üzerine kurulu olduğu söylenebilir.

Mesrûre: Akbalık köy okulunda hademe olarak çalışan ve roman içerisinde yirmi beş yaşında olduğu belirtilen kahraman, kocasını savaşta kaybeden eğitimsiz kadınların çektiği sıkıntıları temsil eder. Eğitimsiz olduğu için hademelik yapıp okulda bir odada zor şartlarda yaşayan Mesrûre'nin hayattaki başlıca amacı evlenip çocuk doğurup, onu büyütme. İki ay evli kalabildiği, savaşta ölen kocasından sonra Ruşad, Mustafa gibi öğretmenlerin gönlünü çelmeyi deneyen Mesrûre ile okul müdürü Sabir bir süre yasak aşk yaşarlar. Ruşad'ın Kazan'da bulunan Mübi adlı savaşta ayaklarını kaybetmiş asker arkadaşı ile Mesrûre'yi evlendirmesi üzerine Mesrûre'nin hayatı düzene girer. Mesrûre üzerinden, savaş sonrası toplumda eğitimsiz kadınlara dul oldukları için yapılan kötü muameleler gösterilir. Okul müdürü gibi kişiler onların çaresizliğinden faydalanırken, eşini savaşta kaybetmiş genç kadınların sıkıntıları, üzüntüleri de okuyucuya aktarılır.

Nerkis: Romanda adının ilk geçtiği andan itibaren sürekli güzelliği vurgulanan ve Kazan'ın Yeni Semt'inden Akbalık köy okuluna gelmiş olan Nerkis'in geçmişine dair zaman içerisinde bilgi sahibi olunur. Tıp Fakültesi öğrencisi olan ve tıp, kıyafet bakımından Ruşad'a benzeyen asıl sevdiği II. Dünya Savaşı'nda öldükten sonra sevmediği halde Cevdet adında (gümüş dişli adam) varlıklı bir karaborsacıyla evlenen Nerkis, aslında kocasından uzak kalmak için Akbalık'a gelmiştir. Kocasından ayrıldıktan sonra Ruşad'la kısa süreli bir ilişkisi olsa da okulun demirbaş müdürü olan Zahir ile evlenir. Zahir çok eğitim almış olmasa da kendini geliştirmiş; okuldaki en bilgili, kabiliyetli, okumuş kişidir. Öyle olmamasına rağmen sürekli çevresi tarafından yüksek tahsilli ve çok güzel olduğu için burnu havada olarak nitelenen Nerkis, kendinden daha yaşlı ve eğitimsiz olan Zahir'le evlenerek aradığı mutluluğu bulur, Akbalık'a temelli olarak yerleşir ve bir çocuk sahibi olur.

Belkıys: Akbalık okulunun eğitim bölümü müdürüdür. Ayrıca okulun yüksek tahsilli matematik öğretmenidir. Kırklı yaşlarında olan Belkıys, kendisini mesleğine adayıp evlenememiş kadınları temsil eder. İyi kalpli, idealist, kuralcı (okul müdürünün oğluna öğrencilik hayatı boyunca beş üzerinden dört veren tek kişidir), işine bağlı bir öğretmen olan Belkıys'ın en büyük üzüntüsü evlenememiş olmasıdır. Yazar, kahramanın yalnızlığını ve hissettiklerini bilhassa okuldaki tüm öğretmen kadrosunun toplandığı ortamlardaki davranışları, sözleri ve içinden geçirdikleri üzerinden aktarır.

Safura Sulimova: Ruşad'ın annesidir. Kocasını -romandan anlaşıldığı üzere “karşı tarafta” olduğu için öldürülmesiyle- kaybetmiştir. Akbalık'a çok uzak olmayan bir köyde yaşar. Ruşad'ın annesinden hem çok az bahsettiği hem de onu neredeyse hiç ziyaret etmediği fark edilir. Hakkında bilinen nadir bilgilerden birisi; emekli bir öğretmen olması ve Ruşad'ın şu an çalıştığı Akbalık köyünde daha önce öğretmenlik yaptığıdır. Roman içerisindeki tek işlevi Uzak Doğu görevine gitmekte kararsız olan Ruşad'a babasının günlüğünü göstererek onu motive etmesi olur.

Mincamal: Eşini savaşta kaybedip dul kalmış kadınlardan bir diğeridir. Akbalık okulunda öğretmen olarak çalışır. Heybri adlı kocası Sovyet-Fin savaşında ölmüştür. Kocasından geriye kalan üç şey olduğunu söyler. Biri oğlu, biri kocasının bahçeye ektiği kayın ağacı diğeri de eşinden gelen ilk ve tek mektuptur. Kaynanasından zulüm gören Mincamal, kaynanası tarafından ağır işlerde çalıştırılır, maaşına el konulur. Çok istemesine rağmen okuyup kendisini geliştirmesine izin verilmez. Tek sığınağı oğludur.

Nesime: Fakir bir aileden gelen ve ailesinin tek para kazananı olan Nesime, okulda piyoner kolu başkanı olarak çalışır. Kendisine Nerkiş'i örnek alan kahraman, dışarıdan Öğretmen Okulu'nda okumayı hayal eder. Kendisi köyden kurtulmak isterken, örnek aldığı şehrli Nerkiş'in köyden bir öğretmenle evlenip Akbalık'a yerleşmesi üzerine, büyük hayal kırıklığı yaşar. İleride o da -romanda adı verilmeyen- hazırlık sınıfı öğretmeni kara yiğitle evlenecektir.

Helime: Ermeni uyruklu olduğu roman içinde ayrıca belirtilen ve Akbalık okuluna Kazan'dan gelen bir diğeri öğretmendir. O da Nerkiş gibi başlangıçta köyü sevmese ve bir yıl sonra geri dönmeyi planlasa da ileride biyoloji öğretmeni Mustafa ile evlenir ve köye yerleşir.

3.8.3. Evli Çiftler

Romadaki evli çiftlerin meslekleri ve konumları her ne olursa olsun ortak hareket etmeleri, ortak bir kaderi paylaşmaları ve sürekli birlikte anılmalarından ötürü ayrı bir grup oluşturdukları görülür. Bu gruba bekâr veya eşini savaşta kaybetmiş kadınlar ile frontovikler arasında olup birbirleriyle evlenen Nerkis-Zahir, Mesrûre-Mûbi, Mustafa-Helime ve Nesime-Kara Yiğit, Gata-Elsa eklenebilir. Yazarın toplumsal molekül olarak karı-kocadan oluşan çekirdek aileyi gördüğünü söyleyebiliriz. Evli çiftler sürekli birlikte ya da birbirlerine göre hareket ederken, bekâr kahramanlar da kendilerine en uygun eş arayıp bularak bir çift olurlar. Romanın başkahramanı Ruşad ise ucu açık bırakılan sondan anlaşıldığı üzere, Uzak Doğu’da sevdiği Leylegül’e kavuşma şansına sahip olur.

Sabir İşmuratoviç ve Gülçire: Sabir İşmuratoviç, Akbalık köy okulunun müdürüdür. Romanda dış görünümü ayrıntılı olarak verilen ender kahramanlardan biridir.

“Yumru bir kafa. Seyrekleşmeye başlamış, tek tük aklar düşmüş düz saçlar. Koyun yününden örülmüş beyaz süveter üzerine şık bir ceket giymiş. Göğüs cebinden uçları kırmızı sıradan iki kurşunkalem ile uzun bir saç tarağı çıkıyor. Savaş dönemindeki gayretli hizmetinden dolayı madalya takılmış. Gözleri niyeyse fıldır fıldır oynuyor. Olsa olsa kırk beş yaşlarındadır...” (Mehdiyev, 1988: 22).

Romanın başında Ruşad’a verdiği okul içerisindeki dul kadınlardan uzak durma tavsiyesine kendisi uymaz ve Mesrûre ile bir süre yasak bir ilişkisi olur. Ahlaki zaaflarına karşın okulunda çalışan öğretmenleri devletin gönderdiği müfettişlere karşı her zaman korur, gerektiğinde, onlara yöneltilen suçları kendi üzerine alır.

Gülçire ise, on beş yaşında güzelliğiyle meşhur bir kız iken sonu kötü biten bir gönül macerasından sonra kendisinden yaşça büyük olan Sabir ile evlenir. Sabir’in ilk eşinden olan oğluna üvey anne olur. Sabir, gücünü kullanarak kısa zamanda Gülçire’yi öğretmen olarak okula yerleştirir. Romanda müdür hanımı olarak anılan Gülçire yavaş yavaş eski güzelliğini kaybetmekle birlikte okulda müdürden daha fazla sözü geçen ve bu iktidarını genç bayan öğretmenler üzerinde uygulamak isteyen bir kişidir. Buna karşın ihtiraslı ve rekabetçi kişiliğine rağmen romanda özünde kötü biri olmadığı vurgulanır.

Galiehmet ve Gaynelvafa: Gülçire'nin anne ve babası olan bu kahramanları, Ruşad'ın Akbalık'ta onların evinde kalması sebebiyle daha yakından tanırız.

“Bir çocukları Norilsk’de, kızları ise aynı köyde kocasıyla yaşıyordu. Yalnız kalan ihtiyarlar; efendi gibi görünen bu genci, evlerine aldıklarına sevindiler. Onlarda iş, vazife dağılımı çok düzenliydi. Para, eşya alma, kız verme, bakkala gitme, misafir çağırma, oğlunu evlendirme, hayvan kesme, oğluna mektup yazma gibi meseleleri ihtiyar kadın hallediyordu. Mallara bakma, kar küreme, odun kesme, baca açma, kül dökme, tezek taşıma gibi işler de kocasının elindeydi. Bu vazifeler o kadar özenle bölünmüştü ki, bu aile kurulu bir makine gibi düzenle yaşıyordu.” (Mehdiyev, 1988: 30-31).

Kulakları tam duymayan ve hayli ağırcaanlı hareket eden bir insan olan Galiehmet ile karısı arasındaki ilişkiler, romanın mizahi yanını oluşturur. Aynı şekilde Galiehmet'in vefatı da romanın önemli duygusal anlarından biri olur.

Babasını erken yaşta kaybetmiş ve annesiyle pek vakit geçiremeyen Ruşad için yanlarında kaldığı bu yaşlılar sıcak bir aile ortamı oluşturur. Ayrıca Bibisara ve Semigullin'in, her ne kadar ihtiyacı olduğunu söylese de, Galiehmet'i tehdit ederek, zorla yavru buzağısını kolhoza verdirmeleri önemlidir. Hem romanın olumsuz kahramanları bu hareketleri ile ortaya çıkmış olur hem de yazar tarafından devrin şartları elverdiğince ince bir devletleştirme politikası eleştirisi yapılır. Vatandaşlık Savaşı'nda üç yıl savaşan, kolhozun kurucuları arasında bulunan ve köye birçok hizmeti bulunan Galiehmet'in yaşlandığında fakirliğine bakılmadan elinden buzağısının alınması romanın ender eleştirel yönlerinden birisini oluşturur.

Davutov ve Raziye Velievna: Davutov, eski olumsuz rayon sekreterinin yerine atanır. Savaştan yüzbaşı rütbesiyle dönen ve eşi de yabancı dil öğretmeni olan Davutov, kızının eğitimi için Akbalık'a yerleşir. Eşi aynı okulda öğretmen olarak çalışır. Mütevazılıkları, birbirlerine uyumları ve devlet işlerinde dürüstlükleri ile bu çift, romanda yeni nesil olumlu partilileri ve devlet yöneticilerini temsil ederler. Davutov'un eşi Raziye, kayrılmaması ile müdürün eşi Gülçire'nin antitezi konumundadır. Ayrıca onların köye gelişi ile Ruşad, âşık olacağı kişi olan, kızları Leylegül ile tanışma fırsatı bulur.

3.8.4. Frontovikler

Anlatıcıya göre ordunun kendilerine kazandırmış olduğu ruh asaletini sivil hayatta da sürdüren, her hareketlerinde vatanlarını ve vatanın kurtuluşu uğruna ölen silah arkadaşlarını düşünen bu savaş gazileri, romanın en idealleştirilmiş kahramanlarıdır. Aldıkları eğitim gereği savaş sonrasında bir köy okulunda öğretmen olarak bir araya gelen frontovikler, vakit geçmeden çok iyi arkadaş olurlar. Hepsi zaman içerisinde, kişisel hayatlarında savaşın yol açmış olduğu yıkımları onarırlar. Bu da çoğunlukla aile kurma vasıtasıyla gerçekleşir.

Gata: Küçük yaşta hem yetim hem öksüz kalan Gata, yaşlı bir kadının yanına yerleştirilir. Küçüklüğünde -ileride başına kakılacağı üzere- hayvan otlatır. Bu sebeple hırsıyla okur ve Pedagoji Yüksekokulu'na girer ancak henüz on sekiz yaşındayken orduya çağırılır. Şarkı söylemeyi seven, akordiyon çalan Gata, romanda Ruşad'dan sonra hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz; en canlı, en fazla özdeşlik duyulan kahramandır. Gata II. Dünya Savaşı'nda keşif ekibinde görevli bir subay olarak Berlin'e kadar gider, büyük başarılar kazanır. Berlin'de tanıştığı Elsa adlı kızı gerçekten seven Gata, onu da yanına getirecek ve onunla evleneceklerdir. Savaş sonrası, çocukluk döneminden de arkadaşı olan, Ruşad'ın yanına, Akbalık okuluna fizik öğretmeni olarak atanan Gata, zamanla yükselip rayon merkezinde okul müdürü olur. Ayrıca Akbalık'ta yapılan seçimde halkın desteği ile rayon konseyi vekili seçilir.

Ruşad'a göre çok daha hareketli, sıcakkanlı ve düşünmeden hareket eden Gata, bu özellikleri ile Ruşad'ı tamamlar. Romanda, babasını tanımamış olan Ruşad'ın, kendisinden birkaç yaş büyük olan Gata'yı babası yerine koyduğu da belirtilir. Gata'nın kimliğinde yazarın dürüst, atılgan, görevden kaçmayan gençlerin devlet yönetiminde daha aktif görev aldığı ya da alması gerektiğini vurguladığını söyleyebiliriz. Öksüz ve yetim olan bir genç yalnızca kişisel özellikleri ve çalışkanlığı ile kendisini hor görenleri alt edip -yazarın tercihi olduğunu düşündüğümüz bir şekilde- toplum içinde önemli mevkilere gelir.

Kayum: Akbalık köyünde satıcı olarak çalışır. Dükkânında sadece çömlükler, kalaslar, fare kapanları ve balta sapları vardır. Kayum, çok genç yaşta savaşa katılıp Stalingrad'da ayağını kaybederek dönmüş bir savaş gazisidir. Ruşad'ın uzun kış gecelerinde sohbet arkadaşı olur.

Zahir: Okulun demirbaş müdürüdür. Diğer frontoviklere göre daha yaşlı olduğu belirtilir. Otuz dokuz yılında Büyük Okyanus Donanması'na alınmış ve Japonya ile savaş sona erince, kırk beş yılının sonunda ancak köye dönmüş, o sırada Çin'i gezmiş, Port-Artur'daki büyük kütüphanelerde pek çok kitap okumuş bir kişidir. Aynı şekilde okumaya, araştırmaya Akbalık'taki görevinde de devam eder. Yedi yıl boyunca bir denizaltıda görev yaptığı ve Çinli çiftçilerin tarım yöntemlerini gördüğü için şimdi toprağa dokunabileceği bir iş yapmayı arzulamaktadır. Ziraat Enstitüsü'ne gider. Kelimenin tam anlamıyla okullu değil alaylı olan Zahir, kendisini okumuş birçok insandan daha iyi yetiştirmesiyle okulun en güzel kızı Nerkis'i etkiler ve onunla evlenir.

Hekimcan: Askeri hazırlık ve beden eğitimi derslerini verir. İşinde oldukça başarılıdır. Haylaz birçok erkek öğrenci onun dersleri sayesinde subay olmaya heves eder. Bılbılisa adlı bir eşi vardır. Suç olduğunu bilmeden Galeviyev adlı öğrenciye avlanması için verdiği tüfek yüzünden öğretmenlikten ayrılmak zorundan kalır. Onu idareye şikâyet eden İhtiyar Huşiyet olur. Eşiyle birlikte Magnitogorsk'a yeni bir işte çalışmaya giden Hekimcan'ın okuldan ayrılışı, tüm öğretmenler için çok üzücü olur. Eğitimsiz ancak çalışkan olan Hekimcan, romanın sevilen kahramanlarından biridir. Yazar tüm kahramanlar için mutlu sonla bitirdiği romanında Hekimcan'ı da II. Dünya Savaşı'nda yapmış olduğu bir kahramanlıktan ötürü yıllar sonra cesaret madalyasıyla ödüllendirerek sevindirir.

Mübi (Mübarek) Segdiyev: Kıç köyündendir. Ruşad'dan iki üç yaş büyük olmasına karşın savaşa gidene kadar çocukluğu bırakmadığı belirtilir. *“Mübi, ömür boyu ‘masallar uydurarak’ yaşadı; sakın bir şekilde herkesin gözü önünde kurumuş sığır tezeği yiyerek göstermesi mi dersin, bardakla gaz yağı içmesi mi, ağzına alıp jilet çiğnemesi mi; hepsini de yapabiliyordu.”* (Mehdiyev, 1988: 78).

Savaştan ayaklarını kaybederek dönen Mübi, şehirde evlenip, hanımının yanına yerleşir. Genç dul bir kadınla evlenen Mübi, eşinin ahlaksız davranışları üzerine ondan ayrılır. Arkadaşına yardım etmek isteyen Ruşad, evlenip yuva kurmak isteyen Mesrüre ile ikisini tanıştır ve evlenmelerine vesile olur. Bu ikili böylelikle nihayet aradıkları mutluluğu bulmuş olurlar.

Mustafa: Akbalık okulunda biyoloji öğretmenidir. Kırım Tatarı olduğu romanda açıkça söylenilirse de, bu durum net olarak anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan döndüğünde eşini ve çocuklarını, yaşadığı Kırım'da bir türlü bulamaz. Ailesini çok aramasına rağmen yalnızca ailesinin Özbekistan'a sürüldüğü bilgisine ulaşabilir. Romanın birinci baskısında ise dönemin sansürü nedeniyle Kırım adı hiçbir şekilde geçmezken, bir de aksine Almanlar tarafından Batı'ya sürüldükleri yazılır.

Elmalara ayrı bir ilgisi olan Mustafa'nın, gelecekte savaşların elma için çıkacağına, her gün bir elma yiyenin asla hasta olmayacağına dair ilginç fikirleri vardır.

Romanın sonlarında genç öğretmen Helime ile evlenir. Bu şekilde Nerkis gibi şehirli olup köyden ilk fırsatta gitmek isteyen bir başka şehirli kız köye gelin gelmiş olur. Helime'yle evlendikten bir sene sonra Mustafa bir tesadüf sonucu büyük kızının izini bulur. İhtiyar Huşiyet'in dikkatsizliği sonucu iftiraya uğrayarak Akbalık'ı terk eden Zakirov adlı öğrencinin, çalıştığı yerde Akbalık'ta elma takıntısı olan bir öğretmenden bahsetmesi üzerine Mustafa'nın savaştan sağ kurtulmuş olan büyük kızı babasını tanır. Mustafa'nın küçük kızı, yük vagonlarında sürülürken ciğerleri şiştiği için; eşi ise Kökçetav (I. baskıda Dresden) yakınlarında tifodan ölmüştür. Büyük kızı ise evlenmiş ve bir çocuk sahibi olmuştur. Şimdi Özbekistan'da (I. baskıda Ukrayna) bir fabrikada kocası atölye amiri, kendisi ürün standartlaştırma uzmanı olarak çalışmaktadır. Böylelikle romanın sonunda Mustafa ile birlikte okuyucu da Mustafa'nın kayıp ailesinin hikâyesini öğrenmiş olur.

3.8.5. Kent Sakinleri ve Partililer

Ruşad'ın muhatap olduğu ve Kazan'da yaşayan kişilerin hepsinin olumsuz olarak yansıtıldığı görülür. Bununla birlikte köyde yaşayan kolhoz yöneticileri ve partililerin de Davutov dışındaki tamamı eğitimsiz, etraflarına yarardan çok zarar getiren kişilerdir. Bu sebeple olumsuz özellikleriyle ön plana çıkan kahramanları aynı grup içerisinde ele alabiliriz.

Rektör Yardımcısı Profesör: Mekanik bölümüne gitmek isteyen Ruşad'ı puanının yetmediğini iddia ederek -muhtemelen babasının rejim karşıtlığı iddiasıyla öldürülmüş olmasından dolayı- tarih bölümüne yönlendiren kişidir. Romanda ismi verilmeyen bu kişi

Ruşad'ın babasının üniversiteden arkadaşı olup, Ruşad'a babası hakkında ilginç bir anı da anlatır.

Yeni Semt Çocukları: Ağzları sıkı laf yapan bu kişiler Soroçiy pazarına gelen saf köylüleri içi boş ve eksik sigaraları satarak kandırırlar. Yine bu kişilerden bir başkaları ise sicimden ilmek yapıp oynatırlar ancak amaç yine insanları dolandırmaktır. Romandaki ender pür olumsuz kişiler, bu Yeni Semt çocuklarıdır.

Sovyet Devletinin ve Hukukunun Esasları Dersi Hocası: Romanda ismi verilmeyen ve olumsuz öğretmen tipine örnek olarak gösterilen bu kişi Ruşad tarafından *domuz, aristokrat, kan içici, geniş omuzlu...* vb. şeklinde adlandırılır. Sınıfta öğrencileri görmezden gelen, sürekli sigara içen, zor olan dersi daha zor hale getiren bu üniversite hocası olumsuz bir kahramandır.

Cevdet (Gümüş Dişli Adam): İşçi İkmal Dairesi merkezinde çalıştığı söylenen, dişleri gümüş kaplama olduğu için daha çok “gümüş dişli adam” olarak anılan bu kişi Nerkiş'in kâğıt üstünde de olsa ilk kocasıdır. Soroçiy pazarında karaborsada satıcılık da yapan ve yasadışı yollarla iyi para kazanan Cevdet, bir türlü Nerkiş'in kitaplardan öğrendiği romantik aşkı ona veremez ve ayrılırlar.

Trendeki Dilenciler: Akbalık-Kazan arası tren yolculuğu yapan Ruşad'ın karşılaştığı dilenciler arasında savaş gazileri, sakatlar, yaşlılar olduğu gibi din istismarı yapan kişiler de vardır. Ruşad şarkı söyleyen âmâ nine ve dedeye acırken hilekârların foyalarını ortaya çıkarır.

İhtiyar Huşiyet: Akbalık'ta yaşayan ve şimdilerde öğretmen olsa da zamanında büyük işlerde çalışmış birisidir. Maarif birimi müdürlüğü, Akbalık'ta okul müdürlüğü, köy konseyi başkanlığı, ambar memurluğu yapmıştır. Yaptığı ispiyonlarla birçok kişiyi parti yöneticilerine şikâyet etmiş ve insanlara zarar vermiş, olumsuz bir kahramandır. Nebi adlı at bakıcısı, öğretmen Hekimcan, Galiehmet ve öğrenci Zakirov yalnızca adını bildiğimiz kurbanlarıdır. Romanın sonunda okuldan emekli olur ve kolhoz işlerinden eli çektilir. Huşiyet'in köyden ayrılmak üzere olan Ruşad'dan helallik isterken günah çıkardığı sahne ayrıca önemlidir.

“Ben artık seninle tekrar görüşemem. Affet mi diyeyim, yoksa başka bir şey mi söyleyeyim, bunu kendim de bilmiyorum. Ama ben suçluyum senin karşında, evlat. Baban hakkında dedikodu yayanlardan birisi benim. O, karşı tarafta yer alıyor, diye söyledim. Nerede öldüğüne dair haber gelene kadar insanlar buna inanarak gezindiler...” (Mehdiyev, 1988: 329).

(...)

“Benim adam akıllı alınmış eğitimim olmadı. Üstünkörü üstünkörü dolaştım. Doğru yolu, ömür boyu aradım. Kolhoz kurmaya gidenlerden birisiydim; orada da cahil başımla parti örgütüne ziyan verdim. Ben şimdi anladım. Komünistlik yalnızca slogan atmak, bayrak kaldırarak yürümek değilmiş. Ben işte bu gelecek cemiyeti kurucularını, sizi, gençleri gördüm. Sizdeki hakikati, gönül temizliğini gördüm. Ben şimdi anladım; komünist cemiyeti, temiz gönüllüler cemiyeti olmalı.” (Mehdiyev, 1988: 329).

Romanı tüm kahramanları için mutlu sonla bitirmekte kararlı olan yazarın kalpsiz ve acımasız biri olarak çizdiği Huşiyet’i emekli etmek, peşi sıra gelen torunlarına baktırmak, anılarını bastırarak yayınevi bulamamak ve bu itiraf ile cezalandırmakla affettiği söylenebilir.

Şemsetdinov: İlçe millî eğitim müdürüdür. Olumsuz bir kahramandır. Bu yönü üslubuna dahi yansır. “İyi” demek yerine “kötü olmadı”, “fena değil” ifadelerini tercih eder.

Bibisara: Köy konseyi başkanıdır. Sürekli erkeklerin arasında yaşamaktan ve devlet işlerinde çalışmaktan yüreği katılaşmış biridir. Köydeki toplantılarda sözü geçen birisidir. Galiehet’in buzağısına el konulması mevzusunda olumsuz bir kahraman olduğunu gösterir. Yazar, Huşiyet’e yaptığı gibi Bibisara’nın da eğitimsiz, kötü niyetli bir kolhoz yöneticisi olduğunu, bir uygulaması merkeze şikâyet edildiğinde ona uyarı verdirterek gösterir. Bu şekilde onu hem cezalandırır hem de günahlarının bedelini ödettirerek (bir nevi acizliğini göstererek) okuyucunun onu affetmesini sağlamaya çalışır.

Semigullin: Rayon’un mali şube görevlisidir. Mide ağrısı çektiği için savaşa alınmaz. Bu sırada devlet görevinde çalışır. Rayon konseyi vekilliğine aday olur ancak savaş sırasında kocası askerde olan bir kadına sarkıntılık ettiği öğrenilince köylülerin oylamasıyla o görev için onun yerine Gata getirilir.

3.8.6. Öğrenciler

Zakirov, Galeviyev ve Eskerev: Ruşad'ı öğretmenliğinin ilk senesinde ilk dersten itibaren en çok uğraştıran bu öğrencilerin kat ettikleri yol ve hayatlarını düzene sokabilmeleri çok önemlidir. Üzerlerindeki emeği için romanın sonunda Ruşad'a teşekkür eden bu öğrenciler, Ruşad'ın ömrünün Akbalık döneminin işe yarar olduğunun birer ispatıdır. Eskerev hava kuvvetleri kursiyeri, Galeviyev tarım teknik okulu öğrencisi, Zakirov ise tornacı olmuştur. Zakirov, gerçek anlamda bir II. Dünya Savaşı mağdurudur. 1943 yılında açlıktan kar altında kalan başakları yiyen Zakirov ve ailesi (annesi ve iki ablası) zehirlenirler. Hayatta kalan Zakirov yetiştirme yurduna verilir, iyi bir öğrencilik geçiremez ve Huşiyet'in haksız suçlaması yüzünden hırsız damgası yemesine dayanamayarak köyden ayrılır. Bir tesadüf sonucu Mustafa'nın yıllardır aradığı ailesinin akıbetini de öğrenmesini sağlayan Zakirov, tüm bunlara rağmen romanın sonunda bir iş sahibi olmuştur ve Ruşad'a öğrettikleri için minnettardır.

Renat ve Telgat: Renat, okul müdürünün büyük oğludur. Moskova Devlet Üniversitesini kazanır. Müdürün küçük oğlu olan Telgat ise kekemedir. Bu iki çocuğun hayatları ve başarıları okul müdürü ve eşi Gülçire için adeta bir övünç kaynağıdır. Bu sebeple hep en iyi olmaları beklenir, çevreleri tarafından da el üstünde tutulurlar.

Leylegül: Yeni atanan rayon yöneticisinin kızıdır. Bir akrobasi gösterisi sırasında öğretmeni Ruşad ile yakınlaşan bu genç kız, okul bittikten sonra gemi mühendisi olmak için Nikolayev şehrine gider. İlk denemesinde üniversiteyi kazanamamasına rağmen badanacı olarak çalışır, tekrar hazırlanır. Sürekli okuyan ve etrafına faydalı bir insan olan Leylegül, romanın sonunda üniversiteyi kazanacak ve farkında olmadan o da Ruşad gibi staj için Uzak Doğu'ya gidecektir. Yazarın ideal bir Sovyet genç kız tiplemesi olarak şekillendirdiği Leylegül, Ruşad'ın aradığı aşkı bulduğu kişidir.

3.9. Sosyal Meseleler

3.9.1. Dil Sorunu (Rusça-Tatarca)

Sovyet Tataristan'ında Ruslar ile birlikte yaşanılması ve Birliğin resmî dilinin Rusça olması nedeniyle, Tatarlar arasında çift dilli bir durum söz konusudur. Rusçayı sonradan öğrenen ve Tatar okuluna giden Tatarlar arasında bu dil, günlük hayatta bazı sorunlar

doğrurur. Roman içerisinde bu durum ince detaylarla, aralara sıkıştırılarak, eleştirel bir dil ile verilir.

“...savaşın başlarında Pedagoji Okulu’nun birinci sınıfını bitirince, bir hayalle, askerlik şubesinin kapısına gidip baktı. Fakat kapıyı çalıp içeri girmeye cesaret edemedi. İşin aslı, o vakitler Rusçayı çok kötü konuşuyordu. Bu, ona mani oldu.” (Mehdiyev, 1988: 5).

Rusça, yukarıda bahsedildiği gibi çoğu durumda sorun doğururken, ana dil, Tatarca ise kimi durumlarda kolaylık sağlar:

“Sınava girenler arasında koltuk değnekli frontovikler, cepheye bulunmuş olan hemşireler, tek gözü siyah bez ile bağlı subaylar, kolsuz askerler vardı. Çoğu matematiği orta seviyede yaptı. Ruşad ise pekiyi aldı. Fizikte de Ruşad’ın şansı yerindeydi; imtihanı yapan, Tatar bir profesördü.” (Mehdiyev, 1988: 5).

3.9.2. Şehir-Köy Çatışması

Roman içerisinde geriye dönüşler aracılığıyla Ruşad’ın üniversitede okumak niyetiyle köyden ilk kez şehre gidişi anlatılırken köy-kent farklılığının Kazan’da bulunan Soroçiy pazarı üzerinden aktarıldığı görülür. Öncelikle pazardaki insanlar köylülere göre daha sağlıklıdır: “Ruşad’ın asıl ilgisini çeken ise bu çevredeki herkesin sağlıklı, yapılı, kırmızı yanaklı ve gür sesli olması idi. Köylerindeyse bir tane bile böyle adam yoktu şimdi. Hepsi halsiz, cılız...” (Mehdiyev, 1988: 9), bununla birlikte Ruşad bu pazarda, köyden yeni gelmiş olmanın getirdiği saflıkla üst üste iki kez dolandırılır, tüm parasını sözde ‘ticaret’ yapan kişilere kaptırır. Anlatıcı, ‘ticaret’ yapan, bu şehir çocuklarını “Yeni Semt çocukları” olarak adlandırmaktadır. Bu ‘Yeni Semt çocukları’ “...kendi aralarında farklı bir jargonla...”(Mehdiyev, 1988: 7) konuşurlar. Şehirdeki ‘ticaret’ yapan bu şehir çocukları tarafından dolandırılan ve bunu anlamayarak halen sırada beklemeye devam eden Ruşad, onlar tarafından ‘cahil köylü’ olarak adlandırılır: “Sen, ne diye ağzını açıp duruyorsun burada, cahil köylü!” (Mehdiyev, 1988: 8).

Üniversitedeki ilk günlerinde, ders hocasının sınıf içerisinde sigara içmesi; sakat insanları dikkate almayarak, hızlı bir şekilde not tutturması üzerine Ruşad, şehir ve üniversite hayatına dair şu yorumda bulunur: “*İşte buymuş şehir hayatı! İşte sana yükseköğretim kurumu!*” (Mehdiyev, 1988: 13)

Romanda yazarın geçmişi yanında dönemin ideolojisiyle bağdaştırabileceğimiz, şehirdeki serbest ticaret ortamının rüşvet alma ve insanları dolandırma üzerine kurulu olduğu vurgusu dışında önemli bir köy-kent karşıtlığı bulamayız. Yine dönemin mevcut ideolojisi doğrultusunda, parti ve kolhozun yönlendirmeleri sonucu sürekli bir kalkınma çabası içerisinde görülen köy, tabiatla iç içe olma haricinde şehirden çok da farklı yansıtılmaz.

Baharın gelmesiyle birlikte köyde farklı bir atmosfer oluşur ve bu atmosferi, anlatıcıya göre yalnızca köylüler hissedebilir.

“İşte, şehir kızı olduğu için Nerkis bunu hissedemez, fakat onun da nedense bugün içi kıpır kıpır.” (Mehdiyev, 1988: 113).

3.9.3. Halk Kültürü

Gerçekleştirilen bir alım-satım, ticari faaliyet vb. sonrasında kutlama maksadıyla içki içilir. Türkiye Türkçesi jargonunda “ıslatmak” olarak yer alan kelimenin Tatar Türkçesindeki karşılığı “mögeriç”tir: “*Haydi yürü, mögeriç senden...*”.

Halk, doğa ile ilgili farklı mitolojik inanışlara sahiptir. Yazar, bu halk inanışını verirken, diğer yandan ise savaşın verdiği sıkıntılara dair ince bir eleştiride bulunur:

“Halk arasında, ağaç yaprağının tamamı dökülüp bitmezse o yıl sıkıntılı geçer, şeklinde bir inanış var. Savaş bittikten sonra halkın daha ne sıkıntısı olsun? Ancak sıkıntılı bir yıl, çok sıkıntılı... Yalnızca, artık ölüm ve kan dökme yok. Açlık da yeniliyor. Yine de halen zor.” (Mehdiyev, 1988: 19).

Romanın sonlarında, tekrar askerî bir göreve gidecek olan Ruşad'ı uğurlamaya eski dostu Mübarek ve onun eşi Mesrüre gelirler. Mesrüre, yola gidecek Ruşad için bir çift yün çorap örür ve onu Ruşad'a hediye eder:

“Mesrûre burada da okul bakıcısı olarak işe yerleşmiş. Hiçbir şeye bakmadan, gece boyu oturup, Ruşad için bir çift yün çorap ördü. Ruşad önce çok net olarak karşı çıkmıştı, ancak bu fayda etmedi.

- Bizim Tatar halkında çok eskiden bu yana gelen bir âdet artık bu, dedi Mesrûre, askere giden kişiye bir çift çorap, bir çift eldiven örüp hediye edilir. Eldiveni yetiştiremiyorum artık, kusura bakma.” (Mehdiyev, 1988: 335).

Türk kültürünün ortak özelliği olan misafirperverlik, roman içerisinde Tatarlardaki şeklini gösterir:

“Eve misafir bir delikanlı geleceği için ihtiyar Gaynelvafa buzağıyı ahıra çıkarmış, sapsarı ederek merdivenleri, yerleri yıkamış, ufak beliş² pişirmişti.” (Mehdiyev, 1988: 101).

Akşam yemeği için bir araya gelen Ruşad ve Gata, içki içmek istemektedirler ancak gençler, ihtiyar ev sahiplerinin yanında bunu yapmaya çekinirler:

“Gata, pantolonunun cebinden bir şişe alıp usulca masanın altına doğru gizledi. Bunu ihtiyarlar görmeden halletmek gerekiyordu.” (Mehdiyev, 1988: 101).

3.9.4. Sistem Eleştirileri

Roman dönemin eğitim sisteminin birçok unsurunu ayrı ayrı ele alan geniş bir panorama sunar okuyucusuna. Başkarakter Ruşad’ın biyografisi aracılığıyla eğitim sistemi hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin gözünden anlatılır. Ruşad’ın üniversitede ilk derse girmeden önce aklından geçenler şunlardır: “İlk dersini beklerken öğrenci, ne kadar da saf gönüllü ve samimi olur! Bunu, dersi vermeye gelen hoca da bilir mi acaba? Kim girer? Selamlaşır mı? İlk sözleri ne olur? Not tutulur mu? Ah, öğrenci, ne şanslı insan! Yok, dünyadaki en şanslı insan, sınıfta ders veren. Seni dinliyorlar, sana imreniyorlar, sana inanıyorlar...” (Mehdiyev, 1988: 11). Savaş sonrasında bu sefer öğretmen olan Ruşad’ın yaşadıkları aracılığıyla, öğretmenler arası rekabet, sınıfta disiplini sağlama, müdürlerin görevleri, sorunları, öğretmenler arası duygusal ilişkiler, öğretmen-öğrenci aşkları, müfettişler, eğitim sisteminin aksayan yanları... vb. birçok konuda didaktik bir üslupla okuyucu bilgilendirilir. Akbalık köy okulu bu anlamda tüm ortaöğretim sisteminin minyatürü olur. Ruşad’ın üniversitede yaşadıkları ise dönemin yükseköğretim sisteminin yansımasıdır.

² Misafir yemeği.

“Öğretmen ders vermekten yaşlanmaz; müfettiş, müdür yardımcısı, müdürlerin derse girmesinden yaşlanır. Açık derslerden yaşlanır.

Büyük metanet lazım. Ruşad'ın annesi Safura apa³, misalen, RONO müfettişi Hemitov yüzünden yaşlanıp, işten çıktı. Böyle kadın kılıklı birisi var. Safura apanın evine gelip onun şahsi kütüphanesinde ne kadar kitap, ne kadar broşür olduğunu hesaplamak mı dersin; hangi gazeteyi okuyor, neler not alıyor, hangi filmleri izliyor diye işkence etmek mi dersin, her şeyi dibine kadar araştırıyor. Dünyada öğretmeninki kadar, başka hiçkimsenin hayatını kurcalamazlar. Sen ne pişiriyorsun, ne yiyorsun, diye sor. Birazcık insanlığın varsa, kocasız kalıp başka birinin evinde yaşamak güç mü, diye sor... Yok, sormaz, kadın kılıklı...” (Mehdiyev, 1988: 27).

(...)

“Savaş zamanında ise yedi yıllık tahsilin varsa, sen artık ilkokulda bir numaralı kişi olabilirsin. Gülçire'nin erkek kardeşi - ihtiyar Galiehetlerin biricik oğlu- Gaynislam işte yedi yıllık tahsille Orta Asya'ya, Kazakistan civarlarına çalışmaya gitti. Ablasının öğretmen meslek okulunu bitirdiğini duyunca Gaynislam, mektupta onları eniştesi ile birlikte yanlarına taşınıp gelmeleri için çağırdığını, yazmıştı. “Abla, senin tahsilinle burada narkom⁴ olmak mümkün. Kendinizi harcamayın, gelin; kaysı kurusu, koyun eti yiyerek yaşarsınız.” diye yazdı. Bunun üzerine, ihtiyar Gaynelvafa çok beklediyse de, oğlundan bir kez bile kaysı paketi gelmedi...” (Mehdiyev, 1988: 84-85)

(...)

“Okulda rahat çalışmak istiyorsan; cebir, zulüm görmek istemiyorsan müdür hanımıyla iyi geçin. Müdür hanımıyla atışmak mı? Allah yazdıysa bozsun! Müdür ne eder eder, senin ufak tefek bir kusurunu bulur, uyarı alırsın, senin sınıfından yakınrlar, senin öğretmenlik yeterliliğini gündeme koyup öğretmenler toplantısında, köy konseyin oturumunda, sendikada savunmanı alırlar...” (Mehdiyev, 1988: 85)

(...)

“Okul hayatında bazen çok manasız terminoloji yer alıyor. Mesela “eğitim dakikası”. Yani, dersin başlamasına yarım saat kala sınıf danışmanlarının gidip çocuklara “eğitim verdikleri” an. İyi

³ Yaşça büyük kadınlar için kullanılan ve saygı içeren Tatarca hitap sözcüğü, abla.

⁴ Halk Komiseri

olmayı, temiz gezmeyi, ihtiyar komşulara su getirmeyi öğretiyorlar; kolhoz atlarına gönüllü olarak bakmanın faydası üzerine, kül toplamanın ehemmiyeti, Nürnberg sürecinin gidişatı üzerine konuşuyorlar. İşte bunlar “eğitim dakikası” adıyla işleniyor. Sanki programa göre işlenen altı saatte öğretmen eğitim vermiyor, sanki temizliği öğretmiyor, Nürnberg’i ağızına almıyor.” (Mehdiyev, 1988: 93).

(...)

“ - Ver sen bana yeterli araç gereç; önce sen bana elektrik makinesi, ölçü aletleri, kuru elementler, buhar makinesi, optik camlar ver! Mühendisler yetiştiririm ben! Dosdoğru fizik fakültesine yol açıyorum!” (Mehdiyev, 1988: 102).

Romandaki en önemli sistem eleştirilerinden birisi, başkarakter Ruşad’ın yaşlı evsahibi Geliehet’in sığırının kolhoz yöneticileri tarafından zorla alınmak istemesiyle kendini gösterir. Yaşlı adam her akşam evinden alınarak kolhoz idaresine getirilir, tek sığırını vermesi için kendisine devamlı olarak baskı yapılır. Sığırını vermek istemeyen ihtiyat Geliehet’e, “*hükümete karşı mı geliyorsun?*” diye imâlî sorular yöneltilir. Kendisini sorguya alan ve köyde iftiralarıyla meşhur olan Huşiyet’in korkusuna, Geliehet sığırını kolhoz idaresine vermeyi kabul eder. Ancak, bu kolhoz idarecileri bakanlığa yapılan bir şikâyetin ardından uyarı alırlar ve böylece sistem eleştirisi, idarecilerin yanlış uygulamaları arkasına saklanır.

3.9.5. Sivil Hayattaki Hayal Kırıklığı

Romanın ana kahramanları olan frontovik delikanlılar, savaştan döndükten sonra, sivil hayatta aradıklarını bulamazlar. Savaş sırasındaki tüm hayalleri suya düşer ve cephede buldukları günlere hasret duyarlar.

“Biz her boş dakika “vatandaş”lığa, “sivil hayat”a dönüş hakkında konuşur, hayaller kurardık. İşte beni sizden önce terhis edip gönderdiler. Öğretmen Meslek Okulu’nu bitirdiğim için. Ülkedeki öğretmen kadroları yetmiyor, dediler. Oysaki ben, bakanın özel emirnamesi çıktığı gün çok sevinmişim. Ya şimdi? Boşluk, boşluk...”

(...)

“Bu muydu gençlik? Bu muydu hayalleri süsleyen sivil hayat, “vatandaşlık”? Gönülde boşluk, boşluk.” (Mehdiyev, 1988: 56).

(...)

“ ‘Sakin hayat’ diye bahsederlerdi cephedeyken sivil yaşamdan. Hani nerede o sükûnet. Kalbin daha hiç de durulup çarptığı yok. ‘Sükûnet’ sözü, ‘sakin hayat’ sözünün mânâsından tamamen farklıymış. Bu söz; başının üstünde düşman uçakları uçmuyor, senin için şu an ölüm tehlikesi yok, çalışıp hizmet etmen mümkün; anlamlarına geliyormuş. Şimdi ise kalbin hiç de düzenli atmıyor. Nerkis’i gör, kalbin hızlansın. Okuma meselesini halletmeye git, heyecanlan. Çocukluk arkadaşına rastla, ona tek kelime edeme, düşman cephe gerisinde mi acaba?” (Mehdiyev, 1988: 77).

(...)

“O zaman Gata çok gençti. O zamanlar nasıl oluyorsa bir yanda ölüm, diğer yanda bembeyaz çiçeklere gömülmüş vişne, elma bahçeleri, güneş, tutku, bir şekilde büyük ideallere adanmışlık vardı. Bugün... bugün Gata ihtiyar biri.” (Mehdiyev, 1988: 94).

(...)

“ - Hay, içine... - Gata küfrü bastı, odadakiler onu duyacak gibi değildi, iki delikanlının konuşmasını duyan olmadı. Tüm dünyasına tükürüp yeniden çekip gideceğim buradan. Ben sivil hayatın bu ufak tefek işlerine tam olarak uyum sağlayamıyorum...

- Sen tam üstüne bastın, ihtiyar. Daha akşam giderken düşündüm. Ben de sivil hayatta işe yaramaz olduğumu düşündüm. Ver sen bana benim torpil kovanlarımı, ver sen bana makineli tabanca, bomba; göster sen bana hedefi, ben onun külünü göğe uçurayım. Burada ise, affedersiniz, yapamam...” (Mehdiyev, 1988: 96).

3.9.6. Din

Anlatıcı tren yolculukları sırasında toplumun farklı kesiminden insanları rahatlıkla gözlemler. Daha önemlisi yazarın dönemin ideolojik anlayışı gereği romanına zorunlu olarak yerleştirmesi gereken din karşıtı fikirleri/sahneleri bu tren yolculuğunun içine sıkıştırmış olmasıdır. Tren yolculuğu sırasında Akbalık-Kazan arasında hem her yerde hem de netlikle belirtilmediği ve sürekli hareket halinde olduğundan hiçbir yerde olan

başkahraman, dini kullanarak dilendiği halde ağzı içki kokan, İslamiyet'e yakışmayacak davranışlar gösteren kişilerle karşılaşır. Romanda tamamen olumsuz yönleriyle öne çıkan İhtiyar Huşiyet'in gerçek bir materyalist olmayıp Müslüman olduğu öğrenilir. Ancak romanın diğer bölümleriyle bağlantısı kurul(a)mayan bu monte ve zorlama bölümün romanın kurgusu içerisinde başlıca iki mekân (Akbalık-Kazan) arasındaki bir yolculuğa yerleştirilmiş olması ve bir daha anılmaması metnin kendi düzlemi içerisinde dahi bu sahnelerin, fikirlerin dışlandığını gösterir.

“ - Müslüman kardeşler, yanınıza oturup yalnızca Kur'an okuyacağım, dedi iri yapılı ileri yaşlı bir adam. Kedisinden bahseden kadın hemen sıkışıp ona yer verdi. Yapılı adam boğazını temizledi, gözlerini yumdu. Ruşad'ı o an şeytan dürttü.

- Abzıy, sen bize Kur'an'ın hangi bölümünü, kaçınıcı ayetini okumayı düşünüyorsun, dedi.
- Ha? Yapılı adam, bir şey diyemedi.

Ruşad inat etti.

- Evet, evet, kaçınıcı bölümünden, ne hakkındaki ayeti okuyacaksın? Önce Tatarca özetini ver bize.

Yapılı adam donakaldı.

- Bırak şimdi, kardeşim, kaçınıcısı ne şimdi. Bildiğim bir yeri okuyacağım.

Boğazını temizleyip tam başlayacağı sırada Ruşad ona tekrar musallat oldu.

- Yok, sen abzıy kişisin, önce söyle bakalım: Arapça anlıyor musun? Bize ne okuyacaksın? Ben karşı değilim, okumaya devam et. Yalnızca bilmek istedim...

Yapılı adamın eli ayağı iyice birbirine karıştı.

- Bak bakayım, kendi din kardeşine ne diye musallat oldun, dedi sepetli kadın, Ruşad'a kötü şekilde bakarak.

Lakin yapılı adam sıvışıp gitmeye baktı.

Kompartımandan çıkıp giderken ağzından içki kokusu yayıldı... ” (Mehdiyev, 1988: 69-70).

(...)

“ - Abiler, ablalar; kardeşler, bacılar! Şu yaşlı adama sadakadan, hayırdan lütuf buyursanız ya. Rahmet sizinle olsun, işleriniz rast gitsin, dilekeleriniz meleklerin “âmin” dediği saatlere denk gelsin. Savaş yerinde ölen yakınlarınızın hepsinin toprakları bol olsun, kıyamet gününde Allahutaala sizi onlarla kavuştursun, hepinize de dünyada sağlık, ahirette iman zenginliği versin... Sağ olun kardeşler. Şey, öyleyse savaşta şehit düşen yakınlarınızın ruhlarına bir dua gönderelim. İhtiyar arkasına yaslanarak oturdu. – Allahümme salli ala..., kalan bölümünü mırıldandı, yüzünü sıvazladı. Tekrar yavaş yavaş öne doğru ilerledi. Kardeşler, verdiğiniz sadakalar için size çok teşekkür ederim. Şimdi herkesin sadaka verecek durumu olmayabilir; bazılarınız yeterli parası olmadığı için, vermek istediği halde sadaka veremiyordur, onlar da sağ olsun. Onların da işleri rast gitsin. Sadaka vermeyi düşündükleri için çok sağ olsunlar...

Hadi, hilekâr! Bunun börküne de demir para yağdı.” (Mehdiyev, 1988: 70).

(...)

“ - Kazan’da onlu yıllarda falan falan imamlar vardı, falan cami falan imamın elindeydi, diyor. Dinin felsefesine girdi, din dünyasında büyük büyük âlimler var, diye tek tek saydı. İslam dininin, diyor, faydalı yönleri çok fazla. Bizim yaşımızdakilere, diyor, din kanunları çok faydalı şeyler öğretti, diyor. İşte böyle şakıyor!

- Niye, o daha geçen hafta din karşıtı bir konferans verdi. Orada da yine ikna edici şekilde konuşuyordu. Ağzından tükürük saça saça dini eleştiriyordu, dedi Ruşad gülümseyerek.” (Mehdiyev, 1988: 74-75).

3.9.7. Kırım Tatar Sürgünü

Akbalık Ortaokulunda biyoloji öğretmeni olarak çalışmakta olan Mustafa, aslen bir Kırım Tatarı’dır. II. Dünya Savaşı bittikten sonra evine dönen Mustafa, ailesini yerinde bulamaz ve araştırmaları sonucunda iki kızı ile birlikte eşi Elmas’ın sürgün edildiğini öğrenir. Hayat, onu bir şekilde Tataristan’a, Akbalık köyüne getirir ve yaşamına burada devam eder. Ailesini bir gün bulacağı ümidini ise hiçbir zaman yitirmez. Akıbetlerini öğrenmek için devamlı olarak Kırım, Moskova ve Özbekistan’a seyahatler düzenler. İşte sansür, hoyrat yüzünü burada gösterir. Romanın ilk baskısında tek bir an dahi “Kırım” adı geçmez. Yarımada, devamlı olarak “Ukrayna” olarak adlandırılır. Şu an tüm tarihî

gerçekleriyle bildiğimiz Kırım Tatar Sürgünü ise, sanki Almanya tarafından yapılmış ve sürgün Batı'ya doğru gerçekleştirilmiş gibi gösterilir. Özbekistan'ın adından ise bir kez bile söz edilmez.

“Zafer gününe adanan bildirisinde o, hayli ileri giderek, faşizmin zararlı, antihümanist ideolojisi hakkında konuşmuştu. Orada, bolca örnekler vererek işgal edilmiş rayonlardan, zorla, Almanya'ya kovulan halkların trajedisine değindi. Kendisi kürsüye dayanarak konuşuyordu, sahne kenarındaki perde arasından, Mustafa'nın yaşlı kadın gözü gibi yanmış gözlerini hissetti. Belki de böyle ayrıntılı anlatmaya gerek yoktur? Ruşad bu kara delikanlının tüm üzüntüsünü biliyordu. Mustafa, savaşa kadar Güney Ukrayna'da (I. baskıda: Ukrayna) deneme tarlasında çalışmış, orada kızları doğmuş, otuz dört yılında Miçurin'in yanına giderek onunla görüşmüş, akıl almış birisi. Ay Petri eteğinde büyümüş bu delikanlı savaştan önce yeni bir tür elma üretme hayali kurmuş. Kırk bir yılının mayısında askere alındığı zaman evde karısı, okul yaşındaki iki kızı kalmış. Ardından savaş... Savaştan sonra Mustafa ailesini arayarak Özbekistan'ın (I. baskıda: Ukrayna) yarısını gezdi, pek çok yerlere yazdı. Tüm malumat dönüp dolaşıp bir yere çıkıyordu; onun karısını ve çocuklarını yük vagonuna tıkarak Batı'ya sürgüne yollamışlar. Aile bu şekilde suya düşmüş balta gibi yok oldu...” (Mehdiyev, 1988: 159).

(...)

Hayatın ritmi herkesin kendine göre. Mustafa son iki yıl devamlı koşturdu. Helime ile onların kavuşması üzerinden bir yıl geçti derken, Özbekistan'dan (I. baskıda: Ukrayna) Mustafa adına Rusça yazılmış bir mektup geldi. Mektup, Mustafa'nın büyük kızındandı. Mustafa birden saftan çıktı, bir hafta boyunca okula gelemedi, avcılar tarafından kısıtılarak ortaya sürülmüş yaralı arslan gibi örselendi; dayanamayarak kolhozun elma bahçesine gidip, kim bilir kaç kez içerliye içerliye ağladı. Kızı, mektubunda küçük kız kardeşinin yük vagonunda giderken ciğeri şiştiği için, annesinin ise Kökçetav (I. baskıda: Dresden) yakınlarındaki bir istasyonda tifodan öldüğünü yazmıştı. Kendisi ise, şu an Ukraynalı bir gençle evliymiş, bir oğulları varmış; kocası atölye amiri, kendisi ürün standartlaştırma çalışanıymış. Mustafa'nın adresini buluş hikâyesi de şaşılacak bir hikâyeydi. Fabrikada eşi ve kendisiyle aynı kısımda çalışan, teknik okul mezunu bir genç varmış. Onunla tanışıp, görüşüp konuşmaya başladıktan sonra o genç, köylerindeki elma yetiştirmekle kafayı bozmuş olan bir öğretmen hakkında konuşur. Konuşmalardan birisinde bu öğretmenin kemancı ve şarkıcı olduğunu söyler. Kız o anda gence bu öğretmenin adını soyadını sorar ve... birden aklını kaybeder. Genç tornacı, Akbalık'tan Zakirov soyadlı delikanlıymış.

Mustafa Özbekistan'a (I. baskıda: Ukrayna) misafirliğe davetliydi. Oraya, elbette, yalnız gitti. Çünkü büyük kızı, Helime'den bir yaş daha büyüktü. Ey dünya! Hiç kimsenin şahsî ayıbı olmadığı halde, bazen birkaç kişi azap çekiyor. Bazen senin mutluluğun ızdıraplı, kederin ise tatlı oluyor! Mustafa, Orta Asya'dan (I. baskıda Ukrayna) bazı yeni elma türü tohumları toplayıp döndü, o artık bir yandan okuldaki görevine devam ederken, diğer taraftan rayon fidanlığında baş tohum ıslah uzmanı olarak çalışıyordu. (Mehdiyev, 1988: 319-320).

III. METİN

1. ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYONLU) METİN

FRONTOVİKLAR

(Roman)

I

Katı salkınnardan sũñ kütüçkiç duamal buran başlandı. Yürtlarnıñ tübä kıyığına kadär kar üyildi, küyılar, çişmälär kümildi. Kürş-i-külän bür-bürsınä kirmädı, äytürsıñ lä tırıklık tuktap kaldı. Ara-tirä küyü tiräsındä su alıp azaplanganda, çişmä aktarıp yatkanda üçraşkan kişilär gınä üzara avıl xällärin süyläp xäbär bilıştilär.

– Kayümnıkılarnı bugün kazıp algannar. Çulan işiklärin adäm açarlık kına itmägän buran...

– Bügün tagın tũngä kişı sürıylar, diy, stantsaga cibäürgä. İki künnän birli çuyın yulda garasat – poezdlarnıñ bür dä räti-çiratu kalmagan, diy.

Salkın buran kişilärniñ cılıklärinä üttı, üylärniñ cılısın suırdı, karçık-kürı sızlanuwdan iza çıktı. Sıyırlarnıñ üzınaygan yünnarına bäs utırdı, suıngan abzarlarda tirlık-tuvar üzlıksız dırıldadı.

Ruşad iki atna indı kün rätlängännı kütıp yata. Salkınnı, burannı sıltaw itıp xat taşuwçı poçta büliginä yürmi. Yagarga kürı utın yuk dip ukuw yürtın açmıylar. Kenigsbegtan çıkkanda uk attestat bilän yulga birilgän bür kotelok akmay da indı bitıp bara. Ruşadniñ voenkomatka uçetka kirıp kaytkannan birli işlägän bütin işi bik gadi: irtän işikni kayırıp açıp baskıç tüplärin çistarta. Çiläk, küräk alıp çişmägä suga tüşä. Çişmä avızın küri, açä. Annarı utın alıp kirä. Änisı miç yagıp cibärgäç, miç karşısına utırıp, üzı bilän alıp kaytkan bürdänbür kitapnı ukıy. Ul – «Sovetlar Soyuzınıñ Bũyık Vatan sugışı turında» digän kitap. Mũnı demobilizatsiyälängän här kişigä Flotniñ politidaräsı birıp cibärä idı. Kitapniñ titul bitinä maşinkada basılğan bür kägaz' yabıştırgannar. Ul – Ruşad isiminä.

«İkinçi stat'ya starşinası, VKP(b) çlenı, agitator Sulimovka. Kızıl Bayraklı 4 nçi Baltıyk flotınıñ politidaräsı tınıç xızmatkä üzatkanda Sızgä bu kitapnı istälık itıp tapşıra. Xärbı danga kümilgän Baltıyk flotında xızmat itkändägi kibık, tınıç türmişta da aldingı safta buluwıgızın politidarä ümit itıp kala.

Dahi yulbaşçıbızniñ bu xızmatı härvakıtta da sizniñ kiñäşçigiz bulsın!»

Minä Stalinniñ Reyter agentlığı xäbärçisiniñ sūrawlarına birgän cavapları. Kıska, açık cavaplar. Kayvakıtta xäbärçilärniñ biş-altı cümlädän tūrgan sūravına bir sūz bilän ginä birilgän cavap. «Äyi» yäki «barıbir»... Bu – Stalin stili, bu cavaplar anıñ näk' üzi tūslı – kırıstı, tūğäl, açık. Äyi, bu şulay. Korabl'dä zampolit, üçinçi rang kapitanı Drozdov bar idı. Sugişka kadär ul pedagogiya institutında rus ädäbiyatı ukıtkan, dissertatsiya yaklagan galim. «Boevoy listok» çıgarganda yäki politäñgämä äzirlägändä Ruşadnı ul küp narsägä üyrätti. «Stil' – ul kişiniñ üzi» digän süzlärni äytirgä yarata idı Drozdov.

...Bu süzlärni Ruşad indı yattan bilä. Xäyir, buların gına tūgil, kitapniñ içtäligin dä.

Äyi, bu kitap indı kat-kat ukılğan. Anıñ süzləri kanga siñgän. Yüräkkä ütkän. Şulay da äli münü tagın ukıysı bar ikän. Ä buran üy tübälärin çıtırdada, üyniñ cılısın suıra...

Kitapniñ içindä tagın bir dokument bar. «Xärbı diñgiz flotınan demobilizatsiyalängän, universitetniñ ilikkı studentı Ruşad Sulimovni Akbalık urta maktäbinä tarix ukıtuwçısı itip bilgilärgä». Kopya düris... Äy, düris...

Faşistlarınıñ su astı küymälärinä karşı sugışlarda katnaşıp, torpedalar, dähşätli tiränlik bombaları bilän uçraşkan häm Ciñüw küniñ Kenigsbegta karşı alğan frontovik Sulimovka bu prikaznı alganda nibarı yigirmi yaş idı.

Sugişka barıp faşistlar üyirin küirmän dip ul başına da kitirmägän idı. Düris, sugış yıllarında peduçilişçeniñ bir kursın tāmamlagaç, nindidir bir xıyal bilän voenkomat işiginä barıp karadı. Läkin işikni şakıp kirirgä yürägi citmädi. İñ dürisi – rusça bik naçar süyläşä idı ul vakıtta. Şul tütkarladı. Şulay sugışka kitilmi kalındı. Annan süñ, malay-şalay bilän nişläsinnär anda? Gavroş şikilli patron cıyıp yuri tūrgan zaman tūgil läbasa. Uçilişçeni bitirdi – unsigiz yaşı tulmagan avıl malayı bilän voenkomat kızıksınıp ta karamadı. Xäyir, unsigiz yaş sentyabr'dä tulası idı. İndı sugışniñ birär yıldan ciñüw bilän tāmamlanaçağı açık idı. Ruşad universitetka kirirgä sinaw birdi.

Sinaw birüwçilər arasında kultık tayaklı frontoviklar, frontta bulğan medsestralar, sıñar küzin kara tasma bilän bälägän ofitserlar, kulsız soldatlar bar idı.

Aların kübisi matematikani «urtaça»ga yazdı. Ruşad «otliçno» aldı. Fizikadan da Ruşadnıñ baxıtı bastı: imtixan kabul itüwçi tatar professorı idı. Gal'vanik elementlar – anod hám katod arasındagı ionnar xarakatı turında Ruşad tatarça yardı da saldı. Tagın «otliçno». Çıgıp kitkändä üstäl yanında tütkarlandı, gimnasterka kigän yaş xatinga, parallel' tutaştırıwınıñ sxemasın sızıp, şpargalka birdi. Orden takkan, yığirmi-yığirmi iki yaşlardagı bu xatın kızarıp, ümitsizlänip utıra idı – şpargalkanı algaç, üzün kirkiklärin kütärip Ruşadka karadı, mülayım karaşı bilän süzsiz gınä aña raxmät äytti. Auditoriya işigi túbündä yaş bala kütärgän bir äbi tura idı, küräsiñ, balanı imizir vakıt citkän, ä änisı sxema da sıza almy utıra. Ax, bu bala bilsä idı änisiniñ xazir nindi kıyın minutlar kiçirgänin...

Tarixtan Ruşadka «Büz üsti sugışı» ilaktı – anısın çatlatıp süylädı, tik kawşawdan «uho» süzin küplik sanda «uhi», «prines» süzin «prinesel» dip (yänäsi, xatın-kız bulsa «prinesla» bit!) äytıp kınä imtixan aluwçını küldirdi. Yuğıysä bularnı gına bilä idı. Kart galim kit-kit kilip buwıla-buwıla yutällädı. Şulay da tarixtan – «yaxşı!». Süñgi imtixan tapşırğan künni anı kabul itüw komissiyasınä çakırıp aldılar. Ball citmiy!

Üzınça tar bülmädä sarı çaçlı xatın kıkırıp-kıkırıp telefonnan süyläsä idı. Ruşad üziniñ familiyasın äytti. Üstäl üstündägi kagaz'larnı aktarınagalap, sarı çaçlı narsänidir tapkanday itti hám şunda gına yün üykbaş bilän kün çüäk, yakasız ak soldat külmägi kiyip işik yanında basıp turgan avıl malayına küz taşladı.

– Min sizni xazir prorektor yanına alıp kiräm. Barısı da yaxşı bulır, – didi.

Ruşadka üz gümirindä birinçi märtäbä «Siz» dip däştilər. Tukta, bu narsä diy? «Barısı da yaxşı bulır?» Dimäk, kabul itüw-itmäw mä'säläsı kün tärtibinä kuyılğan. Barısı da münü yuatalar.

Prorektor digännäri kürinikli galim, matematik ikän. Sarı çaçlı xatın Ruşadnı anıñ işigi yanına kirtip kuydı da üzı ayak uçlarına gına basıp çıgıp kitti. Kabinitta kabir tınlığı urnaştı...

– Yä, tujan, – dip süz başladı professor. – Xällär niçik?

Ruşad işniñ bik katlawlanganın indı añlap bitirgän idı, şuna kürä kurıkmadı hám isı kitmägängä salıştı.

– Xällär kürim kibik ak, – didi ul.

Professorga bu uşadı.

– Süñ sin başka fakul'tetka küçärgä uylamıysıñmı? Nu, äytik, tarixka, ädäbiyatka? Ä?

– Matematikani yaratam bit min, tovariş professor, – didi Ruşad. – Ätiyim dä matematika ukıtuwçısı idi.

– Ätiyñ... Ä, äyi, ätiyñ. Xäbarsiz yugaldi digin, ä? Tanış, tanış familiya. Rabfakta wakıtta min anı bilä idim. Bir bülmädä türdik. Biläsñmñ, niçik buldı? Yä, sin utır äli. Mñnä şulay. Äli tartmıysıñmı? Yarıy, äybät, iyälänmä. – Professor stenadagi rozetkadan papirosına ut aldırdı. – Biläsñmñ, bñrvakit närsä buldı? Universitetka nindidir bñr çit il delegatsiyası kildi. Min şunda banketka çakıruwlı idim. Studentlar isimñnän. Kütladılar, tostlar äytiştilär. Ä sinñ ätiyñ – ul wakıtta sinñ kibik yaş yigit – taräzä artında türdi. Bankit bitär aldınnan min açık taräzädän tigñä ällä nikadär rizik üzattım. Başlı malay idi – kamış sumka bilän kilgän bit. Kıza kitip, dürt yartı da şudırtım. Kayttık. Bir iptäşibiz – Çabaksardan kilgän İsayev digän student – bik yaman salkın tidirip tişin-tişkä bärıp yata idi. Davay, biz äytäbiz, sinı tñriltäbiz. Saldık ta birdik tigñä bñr krujka arakı. Başına kittimi? dibiz birazdan. Yuk, diy bu. Tagın bñr krujka salıp biräbiz tigñä. İndi, dibiz, tñrin dä yat, tirlä, irtägisın lektsiyagä barasın – kür dä tür, dip, üstinä iki-üç kat itip paltolarıbızı yaptık. Tñni buyı tıp-tın yattı. Başka tñnni iñgıraşıp cäfa çiktirä idi. İrtän türdik. Nu, biz äytäbiz, äydä, yükını büstirdiñ, tür. Lektsiyagä kitäbiz, yänäsı. Kittiñ, kitmi ni! Bñr sägat'tän bizniñ bülmädä sledovatel' bilän vraçlar idi indı! Malayıbiz kaput tñn çikkançı. Kiçtän ük ülgän bulgan mişkin... Da... Mñnä şulay.

Ätisı türmişına bäyli äligi tarixnı Ruşadnıñ bñrinçi işitüwı idi, şuña kürä üzñniñ mñnda ni üçin kñrgänin bu wakıtta ünıtip türdi. Professornıñ yñzi citdilänip kitti.

– Mñnä närsä, brat. Sin süñ nişläp mehanika büligin sayladıñ? Bñraz gına citip bitmi bit mñnda sinñ bilgilär... Äytik, nigä siña tarixçı yä ädäbiyatçı bulmaska? Yäki, aktık çutta, nigä, äytik, zoolog bulmaska? Amıbalar, suvalçannar, dafniyalär... Bñtñnläy kızıq bñr dñnya bit...

Ruşad işniñ närsädä ikänin tñmam añlagan idi, şuña kürä açıktan-açık cavap alası kildi.

– Ä ni üçin miña mehanika bölüginä kırırgä yaramıy? Minim bilgilar ul kadar uk tuban tugil bit?

Professor tagın da citdilandı. Urınınan turıp Ruşadnıñ yanına uk kildı. Avır suladı.

– İx sinı, tişik burın... Ä min sinıñ bilän irlärçä süyläşkän bulam. Sin äli malay gına ikänsiñ. Yugıysä şundiı sūraw birmäs idiñ. Frontoviklarını kaya kuyarga kuşasıñ? Ä? Äydä, bız bulay kilışik: siña ukırğa kiräk. Sin mınä xäzir uk garizañnı küçirip yaz. Tarix bölüginä, digin. Bugün uk prikaz bilän utkarırbız. Äydä, äydä. Mehanikanı, kızganiçka karşı, kaldırıp turırğa turı kilir. Kstati, mınä şuşı garizaña uk tüzätip kınä yaz...

Ruşad, burının tarta-tarta, «Mehanika» digän süznı sızıp, üstinä «Tarix» dip yazıp kuydı. Professor anı kul birip üzattı.

– Stipendiya, tulay turak mäs'äläsi xäl itilgän bulır, burçılma, – dip kaldı.

Şulay da nindi ig'tibarlı buldı Ruşadka karata ul professor!

Ul künni mäşakat'lärdän Ruşadnıñ başı şauladı, anıñ avılga kaytası kilä başladı. Ayaklar üzinnän-üzı Soroçiy bazarına üstirädilär. Lavkalar arasında avıldeşları uçramasını dip uzak yürdi. Pişkän bäräñgi, bäräñgi kalcımäsi, şikärdän iritip yasalğan konfetlar, slyudadan yasalğan taraklar, kuldan yasalğan tarak-şırpılar satuwçınıñ isäbixisabı yuk idi. Bir cirdä kap-kara iki malay gürlätip papiros satalar. Çiratka irlär tizilgän. Nu bu Yaña bistä malayların! Üzlärı barısı da birtüslı çibär bulır, bütinisi kap-kara häm bütinisi mınä digän spekulyantlar... Tıllärı tilgä yükmıy – yalt-yült! Bir sumga iki papiros. Ruşadnıñ da, kişı tüslı, tütinın yüta-yüta bir surıp kariysı kildı. Yugıysä avılđa iptaş malaylarınıñ bütinisi tarta. Ul da çiratka bastı. Kara malaylarınıñ birsi akça alıp, ikınçısı papiros birip tura. Akçanı da bir sum, iki sum dip tugil, üz tıllärında atıylar. Dükäş, fälän-tügän...

Çirat tiz citti. Yalt! Ruşadnıñ bir sumı kara malaynıñ külmäk yakasınan kürsagina tüşip kitti. Malaylar üzara nindidir bir jargün äytip aldılar. Papiros birip türuçısı aña bir ginä danä yabık, buşagan papiros suzdı. Ruşad añlaşılmauçılık çıkkan dip uylap kitmi türdi.

Şul vakıt malaylarınıñ ülrağı, akça cıyıp türğanı, Ruşadka kıkçırdı:

– Sin narsä avızıñnı kütärıp tūrasıñ mūnda, sala gıybatı!

– Bütän kişilärgä bīr sumga ikñi biräsiz bit!

– Ähä, äli siña ikāw kirākmñi? – Akçalı malay Ruşadka yakınaya başladı. – Siña ikāw kirākmñi avıldan kilgän başıñ bīlän, ä? Kara sin anı, fälän itim, bīrnī birgāngä rāxmät yuk! Xāzır ük taymasañ, iyäk astıña baş bīlän birām bit!

Yaña bistä malayınıñ başı bik yūmrı idī, hām, bāladän başayak dip, Ruşad çitkä kitti. Ul arada arttan da tavişlar küçäydī:

– Narsä anda satulaşasız?

– Kim çiratsız kīrgän? Tīgī avıl gıybatımı?

Äli gñä professorınıñ zatlı kabinetında fän turında süyläşip, galimniñ kulın kısıp çığıp kitkän avıl malayın bazar şulay kabul itmädī.

Taza-taza kişilärniñ asfal'tka utırıp şnurdan ilmäk yasap uynagannarın ul şaktıy gacäplänip karap türdi. İñ kızığı şunda: aradan bīrsi şul ilmäkkä barmagın tıga da, bīrazdan bu kişi akça ütkan bulıp isäplänä. Hām Ruşad küz aldında gına bīrāw ikī-üç kızıl utızlıkni ütıp ta aldı. Asfal'tta utırgan kiñçä kızıl bitli kişi gūrıldık taviş bīlän Ruşadka indäştī:

– Yä, inikäş, bāxıtıñni sınap karıysıñmı? Tāmam büldirdi bit mini änä tīgī abıyñ. İrtädän birlī üttiram bit, üttiram. Bütin sem'yam aç kala bit – paltomni satkan akçam bitä bit...

Ä nigä, çınnan da, bāxıtñi sınap karamaska!

Şähärgä kilgänsiñ ikän, şähärçä bulsın! Mīnä bit, kişigä sanap, ütişli uyn uynarga çakıralar. Bütin kişi dä tīgī Yaña bistä malayları tūslī bulmıy bit indī...

İlmäk içinä barmagın kuyganda Ruşad ütsalar ütarlar, bīr utızlıkni birirmñin dä kitärmñin dip uylagan idī. Lākin barmak ilmäkkä ilägip kaldı. Kızıl bitli kişi kür-kür kilip yūtkirindi, pidjak kīsäsinnän kalın bumajnik çıgarıp, kütsiz kalın yūzlīklär tūrgägī arasınnan utız sum alıp Ruşadka birdi.

Ruşadniñ küñilī kütärilip kitti. Mīnä içmasam kişi! İrtädän birlī üttıra, hamam kaytıp kitmi üzi. Ä tagın bīr märtäbä barmakni kuyıp karasañ? Gacäp! Tagın bīr utızlık anıñ kulına kilip kirdi. Kuyınnan çıkkān akça cılı idī. Biçara kişi! Kuyınnan bīr-iki

minut içində xäläl altmış sum akçasın çığarıp bñ avıl malayına birdi... İndi kitsän dä yarar. Aşxanägä kırıp bñ tuygançı aşarga kiräk... Läkin kızıl bitli aña äli tagın bñ tapkıp üttirdi. Ul arada tagın bñniçä taza kişİ kilip çügälöp utırdılar da Ruşadnıñ baxıtına kızıgıp süyli başladılar:

– Nu, inikäş, üstalık üzində...

– Sin abzañnı jällä biraz. Xarap itäsñ bit...

Uyın kızdı. Läkin birazdan tigi utızlıklar äkrinläp xucasına kirİ kayta başladılar. İn axırgısı da ıçkındı. Yä, indİ türİp kitkändä dä yarar. Tukta, bälki, tagın bñ kuyıp karargadır?

...Ruşad şähärdä tütarga dip kırıp-sıbirip alıp kilgän akçasınnan bürtiksiz kaldı. Kızıl bitli kişİ, sin minİ ütkanda min bñ süz äytmädim bit, ä nişläp sin tıprıçınasıñ, dip, anıñ kişälärin aktarttı, yüz illi sumın ütip üç täñkäsina kadär ilmäkkä kuydırttı. İşi bitkäch, anı krugtan kaysıdır türtip çıgardı häm kızıl bitli kişİ ikinci bñ taza gäwdäligä tagın üttira başladı. Çü! Bu kişİ baya gına kızıl bitlini bik katı ütip, kuyın tutırıp akça alıp kitkän idi şikilli! Bu niçik bula süñ? Tukta, münü bitkänçi karap türİrga kiräk... dip uylap bitirmädİ, düp ittirip Ruşadnıñ muyın tamırına suktılar. Ul tişkä-tişin bärİp sürligip kitti. Karasa – bayadan birli şuşı tirädä tulgangen kızmaça taza bñ ir ikän.

– Äydä bar, attır münnan yät kinä, – didi ul, Ruşadnıñ cilkäsinnän iläktirip. – Äydä, äydä, bar, tizräk taymasañ, bütinläy kitmi kalırğa mojeş', – dip kuwät bilän itip cibärdi.

Näk' şul minutta arkılı-buyılı kayışka uranıp kübura takkan militsioner kilip çıktı. Ruşad şatlanıp kuydı: ähä, siz munda cıyılışıp ütişli uynap utıruwçılar ikänsiz äli, minä iläktigizmi, dip şatlanıp, tigiärniñ niçik iläkkänin kararga bñ çitkä bastı. Läkin militsioner, birni dä kürmägändäy, Ruşadnıñ muyın tamırına utırtkan kişİ bilän kul birip kürişti, häm alar külişä-külişä tamäki kabızdılar. Ruşadnıñ gacäplängäni şul buldı – bu tirädägi bütin kişİ taza, kızıl bitli, kür tavışlı idi. Minä bit avılda bñ ginä dä andıy kişİ yuk xäzir. Bütinisi xälsiz, arık...

Tagın bazarnıñ bñ puçmagında ul un-unbiş ir kişinıñ garmun satulaşkanın kürdi. Barısı da şaw itip nindidir Abdulnı izlilär, şunu kütälär idi. Birazdan garmun bazarındağı xalık tındı, ortalay ayırılıp kimgädır yul birdi. Kiçkinä gäwdäli, sıñar küzli, zäñgärgä ak yul tüşkän külmäginıñ yakaların çişip cibärgän kızmaça biraw iri ginä

kıyafət bİLän mäydan urtasına yul aldı. Küptännän indİ kuldän-kulga yÿrgän bİr venskiy garmunnu xucasına karamıyça gına kulına alıp kayışların cilkäsİnä kidİ, bÿtün tİllärİN dÄ akırın gına kİçkİrtİp karadı, akkord aldı. LÄkin bİr küy dÄ uynamadı. Garmun xucası – Şinel’ kİgän, sıñar ayaklı, çandır, ak yüzli bİrÄw – küzlärİN müldİrätİp zÄngär külmäklİgÄ karap türdi. Tİgİsİ isÄ garmunnu aña kaytarıp birdİ hÄm, süzsüz gİnä yul yarıp, xalık arasınnan çİgİp kittİ. Xalık tagın aña yul bİrİp kaldı. ZÄngär külmäklİ Şundagı «Zakusoçnaya» dip yazılğan takta xärçÄwnikkÄ kİrİp kittİ. İnvalid, dÄw garmunun kultık tayakları arasında butıy-butıy, kayışların İläktİrİp azaplandı. Őulçak İrlärdän bİr türkİM güjläp aldı:

– YÄ, bar, nÄrsÄ münda türna Şikİllİ katıp kaldıñ?

– İyİ! Avızın kütärgän! Garmunıñnu yaxşı xakka bıytäsİñ kilsÄ, Änä tİgİndÄ kİrİp süyläŐäsİ anı!

– KÄniŐni! Abdul bİr süz Äyttİ – bİttİ münda. Abdul xakın kuydı – İŞ bİttİ. Bİr kİŞİ dÄ bİr tıyın kimİtÄ almıy. ÄydÄ bar – mägäriç sinnän... Abdulnu bİr İçkİndİrsañ, tÿtİp bulmıy anı...

İnvalid gayıplİ kİŐİdÄy aklandı:

– Süñ bit minİM kİsädÄ sukır bİr tıyın dÄ yuk. Mägäriç bit ul satkaç İŐlänÄ tÿrgän nÄrsÄ...

İrlär güjİldädİlär:

– İx sin, mükİtnİñ da mükİtı ikÄnsİñ. Busı bit satar aldİnnan – satıŐır İçİN. Abdul bit Älİ başta xakın ÄytÄ siña. Satkaç Älİ ul samo soboy, münda gına kÿtİla almıysİñ. Älİ anısın bİz bİrgälÄp. ÄydÄ, ÄydÄ, küp takİldama, poka Abdul abıyİñniñ appİtitİ bar çak...

...İnvalid, kultık tayakları bİLän İrİ-İrİ atlap, «Zakusoçnaya»ga taba kittİ. Xalık arasında ikİnçİ bİr tal’yan turında bÄxÄs kİza kaldı.

Şulay da universitet auditoriyalÄrİndÄ türmiş pak’, küñİlgÄ yatıŐılrak.

TizrÄk lektsiyalÄr başlansın idİ...

...«Sovet dÄwlatİniñ hÄm xÿkukİniñ nigİzlÄrİ». Bu fÄnnİ yurist ukİta idİ. Ruşad auditoriyadÄgİ kİŐİlÄrgÄ İg’tİbar ittİ. Kübİsİ ÷lı yÄŐtägİlÄr, tayaklılar, kulların askannar,

orden-medal' takkannar. Avıl malayları üç-dürt kınä kürinä idī. Lektsiya başlanr aldinnan, bīr xatın kīrīp, starosta saylatıp çığıp kittī. Sul kulına hrom perçatka kiyīp kuygan bīr ūlı kīşinī starosta itīp bilgīlādīlār. Bīrazdan Ruşad ul hrom perçatkanıñ yasalma kul ūstīnnān kidīrīp kuyılğan ikānīn bīldī. Kıñgıraw çıltradı. Bīrīnçī lektsiyanī kŭtkāndā student nikadār saf kŭñīllī, samimi bula! Mŭnı lektsiya ukırğa kīrŭwçī galim ūzī bīlāmī ikān? Kīm kīrīr? İsanlāşırımı? Nindi süzdān başlap kitār? Yazıp bulırımı? Ax, student kīşī nindi bāxītlī! yuk, dŭnyada in bāxītlī kīşī – auditoriyadā lektsiya sŭylāwçī. Sinī tıñlıylar, siña sŭklanalar, siña ışanalar...

Biyīk ak işīk salmak kına açıldı da kafedraga taba nāzīk, ūzın bīr ir atladı. Ruşad ak çaçlı professor kŭtkān idī, bīraz gına kāyīfī kittī. Kırık yaşlar çamasındagı kīşī, ālbättā, bu indī professor tŭgīl. Çaçı dā kap-kara, yaltırap tŭra. Ūstīndā kuyı zāñgār yul-yul triko kostyum. Cilkālārī kŭpīrtmālī pidjagınıñ bilī kısıp tŭra. Kiñ gīnā ūzın çalbardan. Aç yañaklı. İki kayış bilān biklāngān iskī portfelīnnān kāgaz'lār alıp kafedra ūstālīnā cāyīp saldı. Tamak kırdı. Xāzīr bīrīnçī cŭmlā çıgarga tıyış... Yuk, dāşmi, duñgız, bāyāsīn kŭtārā. Tınlık. Şunnan ul, kulların artka kuyıp, auditoriya aldında akrın gına marş atlap yŭri başladı. Atlagan sayın idāndā çıgırt-çıgırt itkān taviş çıga. Sugiş başlangannan birlī may zatı kŭrmāgān parkettan çıgamı ul taviş, āllā bu kiñ balaklı kupşı irnīñ tuza başlagan, lākin pŭxtā sargılt botinkalarinnanmı?

Mīnā, nihayāt, bīrīnçī cŭmlā aldinnan tagın bīr tapkır tamak kırıldı. Ni āytsā dā yazarga kirāk. Tik bīr gīnā tapkır kŭtārīlīp karasın idī xalıkka, aristokrat! Şıñgırdavıklı taviş auditoriyanī xārākātkā kitīrdī:

«Fridrix Engel's ūzīnīñ 1884 yılda yazılğan «Sem'yanīñ, xŭsusıy milīknīñ hām dāwlātnīñ kilīp çıguwı» digān māşhŭr xīzmātīndā bŭrīngı ıruglık hām kŭlbilāwçīlık cāmgyātārī turındagı iskitkīç kŭp materialları fānni yaktan işkārīp – ā bu protsessta ul bigrāk tā Amerika etnografı Morgannīñ xīzmātārīn faydalandı – tarixi materializm printsiplarına tayanıp, bŭrīngı ıruglık cāmgyātīnīñ barlıkka kilŭwī, ūsŭwī hām tarkaluwı protsessın tīrān rāvīştā açıp birdī».

Mīnā siña lektsiya! Bu kŭpīrtmā cilkānīñ namus digān nārsāsī barmı ikān?!

Mŭnda bit ālī nibarı iki-üç sŭz yazıldı. «Fridrih Engel's ūzīnīñ 1884 yılda»...

Bŭlay bulmıy bit indī, yŭnsız!

«İzüw häm ekspluatatsiya mäñgı bulgan, häm tabigıy digän yalğan burjuaz teoriyanıñ asılın faş itip, konkret tarixi analiz bilän Engel's xususıy milik, sıynıflar häm дәwlätnıñ tarixi kategoriya ikänligin häm alarnıñ mäñgılık bulmaganlıgın isbat ittı»...

Kışı tügıl ikänsin sin! Kan içüwçı ikänsin! Kaya çabasin? Sin, yünli bulsañ, bu auditoriyadä kulsızlar, ayaksızlar, küzsızlar häm, hiç yugında, avıldan kilgän üç-dürt malay utruwın isäpkä alırga tıyış idin. Sin üzün, bälki, fänni kişilər gailäsində tuwıp, şular arasında gomir kiçiräsindir...

Bitkän küyi bitsin digändäy, küpirtmä cilkäli kişi kisasinnän tartma bilän yaxşı papiros çıgardı. Ruşad algı rätte utıra idi (xäyir, avıl malaylarınıñ barısı da algı rätte idi), papiros tartmasınıñ yazuwın ukıp aldı: «Krasnooktyabr'skoe». Nüjälı auditoriyadä ök kabıza bu münü? Bu bit dünyada bulgan bütün kişini məsxərə itüw, sanga sukmau digän süz. Ruşadlar ukıgan uçılışçeda kisdän tәмäki vagı tabılğan üçün gına da ukuwdan kuvalar idi.

– Xuş... «Sovet дәwlätinin häm xükukinin nigizleri» digän programmanın tüp predmeti häm maksatı (papirosın çıgarıp yümşarttı, tartmasına şık-şık bärıp kaktı, avızına kıstırdı) min tugız yüz uncidinçi yılın nüyabrında bulgan Büyük Oktyabr' sotsialistik revolyutsiyasinnän başlap, yag'ni dünyada birinçi sotsialistik дәwlät apparatı tüzilgännän başlap (papirosın kabızdı – imansız uk ikän!) bügingi küngä kadär bulgan дәwlät häm xükuk üsişi yulların küzätıp çıgudan tıra.

Bülmägä sıyık tütün taraldı. Ruşad avızın açtı da, kattı da kaldı. Minä ikän ul şähär türmiş! Minä siña yugarı ukuw yürtü! Tukta, kimdir ätkän idi, yugarı ukuw yürtında lektiyanı yazsañ yarıy, yazmasañ yarıy, dip. Xätta: lektiyağä yürsäñ yarıy, yürmäsañ yarıy. Ä küpirtmä cilkä papirosın avız kırıyına gına kıstırıp kuygan da haman atlıy. Çıgırt-çıgırt. Çıgır-çıgır. Papirosın ul yüriy gına tarta, tütünin bütünläy yütmüy ikän, xäyläkar! Effekt üçün bu, Ruşadka kürsätir üçün: yanasi, minä sin munda avıldan kilgän başın bilän fän üyränmäkçi bulıp utırasın, ä minä biz bulay itäbiz, biznin isibiz da kitmi, üzün papiros kapkan küyi da sinin işi mükıtlarga bilim biräbiz... Ruşad дәftärinä küz tüşirdi: bir sägat' çaması bargan lektiyaдän anın дәftärinä unbiş-yıgırmı süz iläkkän idi. «Fridrih Engels... 1844 yılda... Sem'yanın... kilip çıguwı... iruglık... büringilik... irug... Engels...»

Här leksiyasında bir də yalğıştırmıyça ikışar papirosnı şık-şık itip kagıp, avız kırıyına kıstırıp, studentlarga bütinläy karamıyça üzın cümlälär bilän süyläp, bu aristokrat ay buyı cannı kahärlädı. Anıñ üçin ällä sin bar, ällä yuk... Kara sin bir kütärilip, äyt sin bir cılı süz, hiç bulmasa bir açulan sin, içində canıñ bulsa! Mınä min yazmıyça utıram. Änä bir kız kalın gına tüşlärin üstälgä tırägän dä başın iyip yükıga talgan. Änä bir frontovik yazarga ülgirmävi arkasında bütinläy çitkä karap sügünip mıgırdanıp utıra. Nik şularga bir gınä tügün silkinmi?

Bu niçä atnalarga şulay dävam itkän bulır idı – läkin türmişta bir äybır dä mäñgılık tügil. Bu birtürlilik tä birkünni çälpärämä kildı.

Fizika fakul'tetiniñ üçinçi kursında Ruşadnıñ dus yığıtı – uçilişçeda birgä yürgän Gata ukıy idı. Gata kvartirda tıra, häm Ruşad bilän alar universitet koridorında atnaga birär tapkır uzışlıy-barışlıy gına xäl-äxväl süraşkalap alalar idı. Gata, gümümän, şap yığıt. Garmunçı. Yüräklı. Sin uylap turgançı ul indı işläp bitürgän bula. Gata poezdda bilek alıp yürmi. Tütılmıy da. Kinoga da buş kirä ala. Şähärdä yürüw anıñ üçin kolhoz ävısligində yürüw bilän bir. Gataniñ tamak ta tuk bula. Kulı räsimgä üsta, axrısı, ul ipi talonnarınıñ da rävişin kitirä ala bugay.

...Gadäti kışkı irtälärniñ birsı idı. İrtängi sigızda koridorlar buşap kaldı, auditoriyälärdä leksiyälär başlandı. Aristokrat ta (ä anıñ leksiyası här künni irtän birinçi), kişı yazıp bitirä almaslık bir-iki cümläsın suzıp salgaç, tınıç kına papirosın şık-şık itip bärğäli başlagan gına idı... Çü! Kinät kinä universitet koridorında tal'yan tavişı işitildi. Bu taviş birinçi başlap Ruşad külagına kilip kirdı. Çünki koridorda yañgıragan küy tıp-tügäl Mürälı küyi idı. Ruşad bir mälgä tınsız kaldı. Biti baş, kaldı muyın utırıp! Ä garmun tavişı bik sizilirlilik räviştä, bir dä yalğışmıyça Ruşadlar auditoriyasınıñ taba yakınaya idı. Tavişını indı başkalar da işittilər. Ul arada koridorda şaw itip cır yañgıradı:

Ay, bız içmibizmı balnı,

Ay, bız süymibizmı yarmı...

Koridorda nindidir ıgı-zıgı başlandı. Şveytsar kartnıñ gırıldık tavişı işitildi. Ruşadnıñ küz alları karañgilandı. Bu, hiçsiksiz, Gata idı. Türmişta mündiy nümırnı barı tik Gata gına işli ala. Bu – universitet tarixında kürlmäğän xäl. İxtimal, tal'yan tavişınıñ munda birinçi işitilüwidir. Amerika etnografi Luis Genri Morganniñ

«Amerika tuzemetslarınıñ yürtları häm yürt türmişları» digän xızmatına üzın-üzın cümlälär bilän bayä birip yatkan yuristniñ bu uñay bilän ay yarım içində birinçi märtäbä cırayı üzgärdi. Kütilmägän bu xäldän ul da yugalıp kaldı bulsa kiräk...

Bular barısı da, älbättä, birniçä sekund içində bütin auditoriyanı äsärtti, häm kişi aña kilgänçi auditoriyanıñ biyik ak işgi dirk itip kinät açıldı da annan Gata kürindi. Dürsragi, başta auditoriyagä Gataniñ aktık xutına xätlı suzilgan kızıl içli tal'yanı kirdi. Gata üzi işiktän şaktıy gazap bilän kısıla-kısıla kirdi, çünki anıñ ciñinä şviytsar kart yabışkan häm anı artka üstüri idi. Gata niçik itsä itti, auditoriyagä bärıp kirdi dä üzilip kalgan cırın şaktıy matur tavışı bilän cırlap bitirdi:

Biz süyabiz şun-diy yarıy,

Bizd-dä kün-gili barnıy...

Ruşad kümaçtay kızardı. Gata küzläri bilän auditoriyadän anı izli idi. Xarap kına buldik... Külmäk izüwın çişip cibärgän, kıp-kızıl yangan Gata ul arada, garmunın suzıp:

– Hä-lä-lä-läwww! – dip sürän saldı.

Auditoriya gür kilip küldi. Yurist isä, marş atlap yürgän cirinnän bir ayagina basıp, ikınçısın atlarga kütärgän küyi, katkan häm tilsiz kalgan idi.

Kinät Gata algı rättä püsıp utırgan Ruşadnı kürıp aldı.

– Hu-u-u, – dip gürlädi Gata, – zemelya! Taşla lektsiyañni, äydä! Min povestka aldım. Abıyñ xäzir frontovik! Bir sägat'tän şalon kitä, äydä!

Şveytsar kart şulay da Gatani üstiräp işiktän çıgardı. Härxäldä, azaplana türgaç, Gatani garmunı-niyi bilän işikkä sıydırdı, uka lampaslı çalbarı, küräk kadär sakalı, däw itikläri bilän butalıp äli işik arasında şaktıy küräşip mataştı.

Ruşad süzsiz gına urınınnan türıp bastı.

Aristokrat ta ciñil sulap kuydı. Ul küz karaşı bilän gına ımlap Ruşadka çıgıp kitärgä rüxsät itti. Kulakları ut yangan Ruşad däftärlärin cıyıp, başın aska ıyıp çıgıp kitti. Üziniñ bu auditoriyagä ikınçı tapkır nindi yüz bilän kiläsın küz aldına da kitirä almyı idi ul. Koridorda isä cilkäsinnän iläktirip, itilip bargan Gata garmunın bir dä kızganmyça ükirtip cırlıy idi:

Biz alay da itmägän,

Biz bülay da itmägän.
 Niçu kışidän kurkırga –
 Urlap Sibir kitmägän...

...Xärbı eşelonı üzatıp tulay türakka kaytkanda, vaxter xatın Ruşadka bir kägaz' tütürdi. Voyınkomattan kilgän bu kägaz'dä birinçi kurs studentı Ruşad Sulimovka krujka, kaşık häm bir künlük rizık bilän irtängi sigizgä voenkomatka kilrgä kuşılğan idı.

Gata artınnan çıgıp kitkännän süñ, ul indı auditoriyanı dä, küpirtmä cilkäli ukıtuwçını da başqaça kürä almadı. Kronşadtagi kıska sroklı üyrätüw otryadına kilip kİrgändä Ruşadka unsigiz yaş tulıp ikı ay gına kitkän idı.

Şunnan bütinläy ikınçi türmiş başlandı. Tarix aşıktı, gomirniñ künnäri, ayları aşıktılar, kırık bişinçi yılınıñ tugızınçı aprelindä tamamlangan mäşhür Kenigsbeg operatsiyasınä kadär künnär yügirdilär. Ruşad şul yügİrgän künnär içindä üli kişİgä äyländi, tamäkİ tartırğa üyrändi, yüzlägän kişİgä ülim alıp kilgän torpedalarını kürdi. Ülim bilän gİnä ällä niçä tapkır yüzgä-yüz uçraştı. Faşistlarınıñ tiräk fortı bulğan Pilavanıñ ştab yürtında buldı, kitap şkaflarındağı «Mayn Kampf»niñ türli basmaların diñgizçilär bilän birgä aktarıp tualetka taşlap yürdi. Ul äli şuşı vakıt içindä üziniñ narsälär kürgänin başına sıydıra almıy idı, häm aña müñarçı bulğan türmiş – lektsiyälär, Gatalar, bazardağı ütişli uyınnar – barısı da tüştä kürip ütkän istäliklär bulıp kına tüyüla idı. Çın türmiş minä şundıy ikän. Minä faşistlarınıñ distälärçä çakırım üzınlıktağı cimirik zavodları. Minä ällä niçä distä çakırımınarga cäyİlgän xärabälär. Mında birär isän yürt barmı? Minä uram püçmakları. Taş stenalarda kara buyaw bilän zatlı itip yazılğan isimnär: Fridrihştrasse. Adolfştrasse... Bombalar bilän aktarılgan yar buyında reyda ortalay üzİlgän doklar, mätälip çumgan diñgiz krannarı... Sugışını mündıy bulır dip kim uylagan? Yİgİrmİ yaşlık yİgİtkä bularnı niçik añlarga? İxtimal, bularnı, tiğİ yırakta kalğan türmişka yañadan äylänip kaytılsa, xätirni çigirip uylarga kiräk bulır. Şunsız añlap bulmas...

...Üzakka suzılğan salkın buranlı künnärdä miç buyındağı ağaç karavatta bular turında uylanırğa vakıt bar idı. Häm baştan ütkän xällär bir-bir artlı yañadan canlandılar. Gazaplı, sataşuvlı tünnär birsin-birsı alıştırdılar. Bir uy Ruşadniñ miyınä üzliksiz tukıy türdi: yaşlık tiğİndä kalğan. Ul kartaygan. Yaşlı kartaygan...

Ul karavatınnan türdü. Ni radio, ni termometr yuk. Barır urın da yuk. Nindidir avırlık, buşlık. Mäg'näsizlik. Münı çaçınä ak kïrgän ukıtuwçı änisı dä añlıy häm dăşmiçä gınä ulı bïlän bïrgä kiçirä idı. Ruşad irinıp kınä şinel' tıymälärin çistarttı. Bu iş anı birazga gına yäşlïginä kirı kaytardı. Kayda siz, duslar? Siz niçik yäşisiz, ütkin tilli, xır küñillı matroslar? Sïzdän başka dđnyada bïr kızıq ta yuk ikän bit. Sïznıñ bïlän bïrgä tartkan tämäkı kadär tämlı tämäkı dđnyada bar mikän? Sïznıñ bïlän bïrgä kubriklardagı asılmalı küykalarda yatkanda süyläşkän süzlär kadär yüräkkä yakın süzlär bar mikän? Niçik alay buldı sññ äli? Bız bit buş minut bulgan sayın «grajdanka»ga, «tınıç türmiş»ka kaytu turında süyläşä, xıyallana idik. Mınä minı sïzdän alda azat ittılär. Ukıtuwçılar texnikumnın bitürgänim üçin. İldä ukıtuwçı kadrlar citmi, didilär. Narkomnıñ maxsus prikazı çıkkän küñni min bik şatlangan idim. Ä xäzir? Buşlık, buşlık...

Kiçin ul kibitçi Kayüm yanında uzdırdı. Tar kibitniñ miçi issi itip yağılğan, Kayüm ağaç ayagın işikkä taba suzıp prilavka üstinä kırın yatkan, tämläp tämäkı suıra idı. Kibittä ällä ni tovar kürinmi – külmäklär, yanaviçlar, küsi täbiläri häm balta sapları gına idı. Läkin Kayümniñ härvakit «frontovik duslar üçin gınä» bïrär sürprızı bula. İlik kïrgändä bik tämlı silidka aşagannar idı. Busında da Kayüm mäg'näli itip yılmadı, nemetsta işlängän ağaç tışlı flyaganı miç artınnan gına tartıp çıgardı häm stakan aldı... Mında yäl itip bula, mında süyläşip bula idı. Kayüm bik yäşli sugıška ilägip, Stalingrad yanında ayagın yugaltıp kayttı. Ruşadnıñ avılga kaytkannan birlı raxätlanıp süyläşkän, kışkı üzün kiçlärnı bïrgäläp uzdırgan bïrdänbïr kişisi şul idı.

Alar cılı kibitni bikläp kaytırga çıkkanda tüngi sägat' unbirlär bulgan, utlar süngän idı. Buran basılğan, hava biraz gına cılınıp kitkän. Mündıy kinät üzgäriştän sataşıp kalgan ätäçläär kışkıralar idı. Uzak salkınnardan cäfa çıkkän karaçkıl avıl tirän yūkıga talgan, bütin kişisi, tirlik-tuvarı, küş-kürtı bïlän bïrgä äytirsın lä yürtlar, ağaçlar, mürca başları, kar kümgän abzarlar tigiz itip sulıylar idı.

Ruşadnıñ käyifi kütäridi. İrtägä ul işkä çıgıp kitä ala idı. İlik ätisı bïlän änisı işlängän mäktäpkä baraçagın uylap yatu aña raxätlik birdi. Yurgan astına kïrgaç, ul tiz gınä nindidir tatlı buşlıkka taba uçtı. Läkin, gadättägıçä, tınıçsız yükladı. Kaydadır düp-düp itip dvıgatıl'lär işli. Külak pärdälärinä ritmlı räviştä sugıp turgan tigiz, tünık tavış. Ähä, ul su túbündä basıp tura ikän. Nigä sññ bu su avızga kirmi? Tik sularga gına avır.

Su çaykala. Anıñ äylänä-tiräsində, baş üstündä ällä niçä metr kalınlığında yaşkılı su massası. Ul tirbängän sayın Ruşadnı sılkitä. Tukta, karşığa kimdir kilä. Ul da su içinnän. Avır atlıy. Tuktadı. Ällä nindi tünik taviş bilän däşä:

– Ulım, nixäl? – diy.

– Äti! Bu sinmi? Min sinnän kurkam. – Ruşad kışkırmakçı bula, läkin kışkıra almıy. – Äti, äti, kiräkmi, kilmä! Sin bit üli! Sin indı yuk bit...

Çaykalıp türgen gäwdä karlıkkan taviş bilän däştı:

– Sin kaylarda yürdın, ulım, kürinmädın?

– Min sugışta buldım. Min nilär gına kürmädım, äti! Min faşist Koxnıñ rezidentsiyasın kürdım. Biznıñ korabl' faşist minasına iläktı. Biz battık. Kruglar bilän kütıldık... Ciñüw künin min Kenigsbegta karşıladım.

– Nindi ciñüw ul, ulım? Nişläp bizgä anı äytmädılar?

Yuk, bu kişı anıñ ätisı tügil... Ul bulsa, bir gına süz bilän änisin sürar idı. Süramıy. Ruşad tagın kışkıırğa tütındı. Karaçkıl gäwdä tagın çaykaldı.

– Min siña malay vakıtında flotskiy külmäk alıp birırgä väg' dä itkän idım, ulım. Şunu üti almadım. Väg' dämnı ütämädım, üpkälämä...

– Äti, min anı üskäç kidım. Äli dä üstimdä minä şul.

– Ä äniyın isänmi? Kartaymadımı? Sin anı saklıy kür! Min tıgı yakta üldım. Minim kişilik namusım pak'. Min bulmagaç, siña avırmı, Ruşad?

Ax! Bu çınnan da ätisı ikän! Änä su çaykaldı, külägä yukka çıga başladı. Äti, tukta! Tukta-a-a-a...

– A-a-a-a!

...Salkın tirgä batkan Ruşadnı änisı, kulınnan tütıp, sılkitıp uyattı. Üydä indı ut alingan, Ruşadnıñ yaşıl kapçığına kiräk-yaraklar tutırılğan, miç aldında samavır kaynıy, kerosinka üstündä çijıldap narsädır pışa idı...

Aldagı kündä sinı nilär kütkanın bırvakıtta da anık bilä almıysıñ... Bu avılda nindi kişilär yaşı? Täcribäsiz frontovik yığıtñı nilär kütä? Ul avıl äli kürnmi. Ul avıl, yanına kilip citkäç, kalkulıktan kinät kürinirgä tıyış. Ä xäzırgä äli urman buyındagı yuldan atla da atla.

Änä kar diñgiziniñ kük bilän tutaşkan urınınnan tögäröp kınä kızgılt-sarı küyaş çıgıp kilä. Küyaş cir yüzinä här kün üzınçä çıga. Ul üziniñ tüslärin kabatlarga yaratmıy. Bügün ul katı burannardan süñ birinçi märtäbä kürinä. Şuña, axırısı, ul yünçıgan, arıgan kıyafättä. İrtängi salkınça cil irinip kınä basu üstinnän kar sıpırıp yürtä. Ul küyaş çıgunı tırıklık dünyasına xəbär itä. Kar dār'yası üstündägi salkınça tıgız hava arkılı uzgan küyaş nurları zägiyf, sargılt tüşkä kürgännär. Küyaş tırasında nindidir bakır bücra. Ul bücra üfiktagı aksıl tümanga asıp kuyılğan kibik...

İrtängi cil kar üstündä imän yafrakların şudırtıp yürtä. İmän yafrakları bıyıl da kuyılıp bitmägännär ikän. Xalıqta, ağaç yafragı kuyılıp bitmäse, yıl avır kilä, digän bir sınamış bar. Tagın nindi avırlık indı xalıqta, sugış bitkäç? Xäyir, yıl avır, bik avır... Tik xäzir indı ulım, kan küyu yuk. Açlık ta ciñilä bara. Şulay da äli avır. İki cäpli cilpazasına yabışıp ürängi ürlıkları uçıp yuri. Ayırüçana kibik. İrtängi cil alarnı urman içinnän kırğa alıp çikkan. Ürlıklar tabıgat'niñ şul küçinä birilgännär dä şualar da şualar! Biçaralar! Sızniñ barıgızga da zifa buylı ürängi bulıp üsip utıruw nasıyp bulmas. Cil sızni kırğa alıp çıgıp kitär. Annan bir üzängä xätlı sızni şudırıp alıp barır. Sızni kar kümär. Yaz citkäç, taşuw sui agızıp kitär sızni. Agarsız-agarsız da bir cirdä lämgä utırıp çirirsiz. Ä ana – ürängi – tagın da balalar çıgarır, alarnı tagın da uçarga äzirlär. İrtäräk ülgirip urman tufragına tüşkännäri gına aldagı yılda şıtıp çıgar. Xäyir, bir siz gına tügil. Mına Ruşad ta kara şinelin cilgä cibärgän dä, kazna kapçıgın arkasına asıp, kar diñgizi üstinnän cil bilän birgä atlıy. Ul da sızniñ şikillı lämgä batıp çiruw üçin tügilmı? Alda nilär bar, nilär bar?..

Kayınarnıñ bızlanıp katkan bütakları cildä sızgırıp utıralar. Alarnıñ uçları kügärçin tamagı tüşinä kürgän. Kızgılt-şämäxä bızlı bürilär. Kayın – ciñil akıllı ağaç – ul indı küyaşnı kürgäç yaz kildı dip uylyy. Änä şuña kürä bızlı bütaklar, irtängi küyaş nurlarına küymıp, yaz cırın küylilär.

Miläş bıyıl sabagında kalğan. Ap-ak dünyada, nāzik çıbık uçlarında küziniñ yavın alırlık miläş sabakları. Küräsiñ, kargalar miläş aşy turgan atnalarda yä küçli salkınnar, yä burannar bulğan. Yugıysä oktyabr' axırlarındağı bir atnada karga xalkı

urmandağı, bakçadağı miləşni bir-iki kün içində yuk itə idi. Miləşlər büzga katkan kızıl tälğəşləri bilən iyilmi-büğülmü tın gına türələr. Alarga cilgä baş iyärgä yaramıy. Yugıysä küzdän birli saklagan maturlığıñ, baylığıñ küyülp äram bulır...

Kart imännär salmak kına şaulıylar. Cil imän uçlarına kagıla, axrısı. İmän – tarixçı ul. İmän – urmannıñ tarix ukıtuwçısı. Yüka, kayın, miləş – alar cır, ädäbiyat, räsım ukıtuwçıları. Üräñgi kim? Bilmässin. İxtimal, ul – fiziktir. Katı, konkret. Bälki, matematik? Tügäl, emotsiyalär bilän isäpläşmi. Änä şuñä kürä anıñ ürlığı kış küni uça. Yänäsı, anıñ üz vakıtı bar. Ä kışkı suik raximsiz – sinin ürlüklerin üşir. İmän – tarixçı, münısı baxässiz. Änä kart imännär tirä-yünni şaulatıp nidir süylilär. Süylägiz, ağaçlar, süylägiz! Bu yakniñ xalkı gazaplı sugış yıllarında nilär kürdi? Xalığın ah-zarları kaylarga sindi? Sizin tüplärgizdä üyilip yatkan çiklävklärigizni kimnär cıydı? Kimnär raximsiz kışkı künnärdä imän çikläviginin kümaçın aşap aç ülmni cindı? Xäyir, siz sugış vakıtın gına tügil, revolyutsiya yılların da süyli alır idigiz. Siz, bälki, min sigiz yüz altmış birinci yılıq reforma vakıtında uk indı şulay şaulap utırgansızdır? Älbättä, ul vakıtta siz yaş bulgansız... Lakin kişidä yaşlık bik kısa gomirli bula. Anı yugaltuwı da bik tiz ikän. Süylägiz...

Üfik çıstardı, imännär ällä nindi şüm bilän, ällä nindi nıklık, kuwät bilän, tigiz hor bulup şauladılar. Bu taviş kişini şagıyr', filosof, kompozitor itärgä mümkün. Şaulagız, imännär, tınıç türmişniñ birinci kışına mädxıya cırlagız! Bu – bik zarıgıp, intizar bulup kütüp alğan tınıçlık şavı...

Urmanga kirip-çıgıp yürgan kuyan, tülki, buri izleri kübäydı. Buri izin it izinnän ayıruwı kıyın tügil. Çın bulsa – burinin ayagında altı barmak, itnikinda biş barmak, dilär. Urman içinä taba kickinä kazıklar bilän karga kadalğan bir şnur kirip kitkän. Şnurdağı kızıl çüpräklär karda cilfirdöp yatalar. Dimäk, auçılar birär burini izärlıklilär. Xäzir şulay bulır. Sugış vakıtında biraz artıraq ürçip kitkansız tügilmı sun siz, surı küyrikler? Dimäk, bugün birigiz çulğanışta... Ä çulğanış naçar narsä ul. Minä Ruşad abıyığız yap-yaş küyince Tallin çulğanışına ilaktı. Yarda – faşist, diñgizdä – faşist. Uzak yattılar. Korabniñ ikipajı açtkı – täwliginä yüz gramm ipi. Şunu üç tapkır aşarga kiräk. Künnär bir-birsinä üxşagan, surı, tümanlı, aç... Vaxtada türirga kiräk. Korabniñ rijimi kırıs. Kart miçman bar idi. Kündiz sägat' unbirlärdä tamak açkanga çıdı almyça bik küp malaylar bügülp tüşälär, süginälär, bir-birsinä avır süz äytä başlıylar. Kart miçman näk' şul vakıtta kubrikka kirä, utıra häm yançığın çıgarıp tamaki türä.

Yuan itip tūra. Annan barısı da tūrälär. Çıgıp tāmākī tartalar. Miçman äytä: şuşı tütin üpkä yullarına kīrā, diy. Anda kan tamırlarınıñ uçı kannan azık kütip sulık-sulık itip tūra, imiş. Aşkazanınıñ stenalarında da, imiş, şul xäl. Mīnā şul azık kütäkän tamırlarga bīrvakit nārsādīr kilä. Bu – nikotin. Nikotinni kabul itkän tamırlar bīrazdan isirışälär, hām aşkazanı indī bürçilmıy... Zararlımı? Yuk, çulğanıştan çikkaç barısına da kompñsatsiya yasıybız. Matros payıgın bīlāsız – vü! Tik çulğanıştan gına bārıp çıgarga idī...

Ä sin, tugan, süri küyrıgıñnı kısıp äylänip yūr indī. Billāhi, min sinī azat itār idīm. Çünki kışı üçin iñ zararlısı – ikī ayaklı bürī... Änä alarnı Nürnbergta sudka tarttılar. Sud bara. Ä sin tabıgat'nıñ bīr mǎxlugı – tugansıñ ikän, yaşārgä kiräk idī. Sin bīr-ikī aydan kara bürınlı, cılı mīxlı, ciltır küzlī bala tabar idīñ, alarnı agaç astındağı tirän üyañda imizir, uynatır idīñ. Ä xāzır sinıñ iş – kaput. Tizdän tirīñ mīxkombinatka kilip kīrİR. Tirīñnän bürık tıgārlār dā, bīrār baza yāki trest kışısı ul bürıknı kiyip yūrİR. Kiçin iştan kaytkaç ul divanında gazet ukıp yatar. Çörçill'nıñ AKŞka barıp reç' süylāvī turındağı xābārñı küzlārī bīlän yūğırıp uzar da «Bürılārñı yañaça aulaw» digän mākālāgä küzī tüşār. Anda sizñiñ bīrkatlılıgıgızdan külip yazılğan bulır. «Bürılār cirdäğī kızıl çüprākli şnurdan atlap çıkmıylar, kurkalar...»

İx, iş naçar, bik naçar sinıñ, brat!

Ruşad kīsāsinnän päki çıgarıp şurnı üzdī dā, uçların ayırıp, agaçlar arasına taşladı.

Kükkä aşkan tup-turı tütinnārī bīlän Akbalık avılı kürındī. Avıl, rāximli bul! Sinıñ uramıña cidī yat kilip kīrdī. Ul sinnän sıyınu urını, yaktı çıray ümīt itä. Bu kara şinel' astındağı yūrāk ümīt bīlän tibä. Bālki, bu yīgīt sinıñ üzīñnikī bulıp kitār... Bālki, anı mūnda bīrār sılıw kız üzīñnikī itār. Bālki, mūnda anı gıyşkı kütä tūrgandır... Gıyşık? Anısı nārsä tagın? Ul – yīgīt kışıgä uncidī-unsigiz yaşlārdä kilä tūrgan gacäp tatlı, gazaplı bīr xis, dip äytälär... XäyİR, Ruşad āli anı bīlmi. Çünki sugış tūrmışnıñ xronologiyasın cimirdī, zamannar bāylāñışın butadı...

Māktāpnıñ cılı koridorı. Tizilip kitkän klass bülmalārī. Bişinçī, altınçī, cidinçī, sigizinçī «A», «B», tugızınçī «A», «B», «V». Şaktıy! Ukıtuwçılar da küptİR. Mīnā unınçılar. İki klass. Klass sayın balalar tavışı. Kıçkırıp-kıçkırıp süylilār. Kızlarnıkınnan ayırıp bulmaslık malaylar tavışı.

«Xokkaydo utravınıñ kũnyak ũlişındä subtropik klimat. Anda mussün cillärı isä...»

Küräsıñ, geografiya däreśı. İkinçi bır klasstan şulay uk malaylar tavişı işitlä. «Bızniñ korab Afrika yarıları buyında tura idi. Şul vakıt kapitanınıñ «küyınırğa» digän komandası işitildi». Ax, niçik matur! Cılı diñgızdä cilkänli korab çaykalıp tura. Cilkän-närin cıygan. Matroslar cılı dulkınnarga sikirişip tüşälär dä külaç salıp yüşälär. Ax, türmişta da şulay bulsa... Ruşad ta yüşdi. Buşlat, kün itik kigän küyi Baltıyk diñgızınıñ bızlı, kurgaştay kara suna palubadan taw kadär dulkın bärıp tüşirdi. Korabınıñ bürinin mina cimiriş taşlaganda, yığirmiläp matros gigant su tavı astında kaldı. Nıbarı cidı yigit kütkarıldı.

Diñgız – raximsız. Diñgız – yardan karap tırırğa yaxşı. Ä yar – diñgızdän karaganda tağın da yaxşırak.

Altınçı klass. İşikläri yarım açık. Yañğıravıqlı taviş bilän bır kız til gıylımın isbatlıy:

– Xäl figıl'nıñ yasalış: -agaç-ägäç; -gaç-gäç; -kaç-käç, – dip añlata. Äybät süyli.

Tugızınçı «B» klassı. Mında narsä? Çırık-çırık küllälär. Klass güş kilä. Xärbı äzirlik ikän. Äybät! Cılı klassta, kızlar bilän bırgä, külişä-külişä... Voenrukınıñ yuaş tavişı işitlä. Ul şalt-şült vintovka ağaçına bärä, zatvor çıñgırdıy. «Vintovkanıñ tüp çäsläri: vint uç (vint üsi!), vint tupür (vint upūra)», dip süyli...

Direktor Sabir İşmuratoviç digän kişı ikän. Ruşad bilän ul iki kullap küriştı. Bır-bırsınä sınavlı karaş taşlap, dürt-biş sekund tın türdılar.

«Yä, inim, sin minim mäktäpkä ni alıp kildin? Tavıssız-tınsız gına işli bilirsinmi? Jalu yazıp yüräkkä tüşmässinmi? Kim cırın cırlarsın sin? Kızlar artınan çabuçı tügilmı? Sinnän başka da mında... şükir, häm tağın... ukıta biläsinmi? Ällä tämäkı suırıp yürüwçi bır razgil'dyaymı?»

«Yä, sinin bilän bızniñ arada nindi münäsäbätläär urnaşı? Cünlı kişimı sin? Bız kilışıp işli alırbızmı? Frontta buldınmı sin? Cik kürgän kişigä üxşagansın... Kim sin?»

Utırıştılar. Tağın sınavlı tınlık. Ruşad kısısinnän prikaznı çıgarıp birdi. Prikaznı ukıgan arada Ruşad direktorınıñ tışkı kıyafätin üyrändi. Yümrı gına baş.

Siräklänä başlagan, anda-sanda ak yığgän şuma çaç. Sarık yüninnan bäylängän ak svitir üstinnän püxtä ginä pidjak kiyip kuygan. Tüş kīsāsinnän uçlagan kızıl hām gadi ikī karandaşı bilän üzın gına baş taragı çıgıp tūra. Sugış vakıtındağı tırış xızmat üçin medalınñ kolodkası tagılğan. Küzlärı nigädır maylanıp uynap tūra. Direktorga kırık biş yaşlar bulır...

– Sin ilik bu maktäptä ukıtkan Sulimovniñ birär kişisi tügilmı?

– Ulı. Tanış idigizmı ällä? (Ruşad münısın yüriy süradı.)

– Yuk, işitip kınä biläm. Min munda kırık birinçidän birli.

Tınlık. Direktorniñ cılı bülmäsində tük-tük itip gırlı sägat’ yuri. Giri çırşı kürkäsı tüslı itip işlängän. Tük-tük, tük-tük. Sigız tapkır tük-tük itkäç, sägat’ tılı ikı tapkır şıgırdap yılap ala. Püçmakta – zur täpän bilän fikus güli. Direktor bir kägaz’gä narsädır yazdı.

– Mınä, – didi ul, kägaz’ suzıp. – Zavxozga birırsiñ. Xızmat xakı ala başlagançı aşarıña kiräk bulır. Bizniñ täcribä uçastüğınnan kırgän düxüdübiz bar. Şunnan bir püt bärängi, altı kilo ün yazdım. Zahir abıyın şunda, ukıtuwçılar bülmäsində, podşivkalar aktarıp utıra. Sinñ şikilli bir matros bar äli mindä, zavxoz bulıp işli. Fatir yağın da ul karar.

Bülay bulsa iş küyli. Aşaw-ıçüw xäl itilä. Fatırı, şät, anısı da bulır. Ukıtuwçını fatirga kirtkän kişigä dürt kubümıtr utın birälär iç! Läkin in şäbi – Zahir abıyın, diy bit! Matros... Leonid Sobolev niçik diy? Bir matros – matros, ikı matros – rota...

– Arakı içäsiñmi? Sızniñ bratnı bik maktamıy xalık. Ul yağın kara. Niçik bik yaşlı iläktiñ sün sugışka? Ä xatın-kız yağı niçik? Tül xatınnar avılda – zavalis’. Smotri. Kollektiv zur. Andıy işlar yaramas, pnimayiteli...

– «Ukıtı biläsiniñmi», dip nik süramıysıñ?

– Mınä bülay itik biz alaysa: bu atnaga indı raspisanie tüzilgän. Predmetniklar citmi, raspisanie atna sayın tüzibiz. Butalıp bitäbiz. Kilgän kişı türmiy – şäharnikilär kaçalar. Bu atnada sin...

Direktorga süzin tämamlarga mümkinlik bulmadı. Dırk itip işik açıldı da, çañgılar, tayaklar kütärgän, cılı sırma, bumazi çalbar kigän yuantık kına bir yaş xatın bärıp kirdi. Xatınniñ küzlärı urınınnan kupkan idi, süz başlagançı şulay da ul Ruşadka

süzüp bir karap aldı. Direktor «ık» dip tä äytirgä ülgirmädı – yuantık xatın tükürük çäçip taviş çıgardı.

– Bu zavıçını tıyasını, yukmı, Sabir abıy! Billähi, irtägä ük RONOga baram jalu bilän, billähi, baram...

Direktor biraz gına uñaysızlanganday ittı:

– Tuktalı, Mäsrürä, tütasın da bärıp kİRäsın, pnimayiteli, kürıp türasın kabinetta kişı barın...

Läkin Mäsrürä süz tıñlaudan uzgan idı.

– İli min şul zavıçını işinnän kudırtam, ili min üzım kitäm dä bütın maktäpnın astın üskä kitiräm. İkmaktır minä, küyaştır gazım...

Direktor kauşıy kaldı.

– Süñ, yä, närsä buldı, pnimayiteli?

– Närsä bulsın: tugızınçı klass malayları, piskul'turadan kaytkaç, çañgıların mürca artına kuygannar. Zavıç şul klassta ukıtıp yata, çañgıdan kar irıp mürcanı cibıtä. Däris vakıtı dip türmadım, malayların çañgıların çıkarıp attım. Zavıç, adäm külkisı, üzınä kürä tügıl, artınnan çıgıp sügärgä mataşa. Däris büzarga ni xakın bar, diy. İşlisın kilsä işlä, işlämisın ikän – kak xoti, diy.

Şul urında Mäsrürä yılap cibärdı.

– Kak xotilap sügärgä ni xakı bar anın, ä? Nişläp minı andıy süz bilän mäsxärä itä ul, ä? Tül xatın digäç tä... İrim sugıšta ülmägän bulsa, min dä bülay kişı artın çıstartıp yürmäs idı-ı-ım. Uhhu-hu-hu-u...

Direktor ık-mık ittı, tik avız tutırıp bir süz dä äytä almadı. Ul arada Mäsrürä kinät kınä yılaudan tuktağı. Därtı bitınä bärıp çıkkan bu yaş xatın it küyaşiday yalt itip kinät kınä küläçländı. Alyarkıç itägi bilän küzlärın, bitlärın sürtkän arada Ruşadka mut kına itip tagın bir karap aldı. Direktor da tılgä kildı.

– Yä, yä, bar, Mäsrürä, bar... Müñarçı äybät işlävıñnı bilämın, yuk-barga taviş çıgarma. Annan... biläsınmı närsä! Sin indı, fçujtaki, äzrak üzıñnı tuta bil. Direktor, pnimayiteli, yaña bir iptäş bilän süyläşip utıra, ä sin bäräsın dä kİRäsın. Yaramıy ul alay, Mäsrürä...

Direktor, nikadär gınä katı itip açulanırğa tırıssa da, buldıra almadı. Xatın, çılangan kîrfıkları astınnan gına mut yılmayıp, çañğılarını kütardı dä çıgıp kitti.

Ämma direktor üzilgän cıpnı tiz yalgadı – Mäsrürä bu kabinetta andıy kontsertlar bılän yış çıgıy yasıy, küräsñ.

– Bu atnada sin däreislärgä yürirsñ. Kîr matematikaga – bik täcribälï ukıtuwçı, üyrän. Xärbî äzirlïknï karap çık, anısın indï şuşı avılınıñ Xäkimecan alıp bara, sugıška kitkänçï pritsepşçık bulgan, barmakların üzdırıp kayttı da – nişlisñ... Süzsız, tıñlauı yıgıt. Kîr, pnimayıteli, biologiyagä. Bıraz tıgılayrık kışï (direktor imän barmagı bılän çıgädän üstäräk başına tukıp kürsätti), nū kak spıtialist – küçli. Täcribä uçastüğında çüt kınä vinograd üstirmi. Annan sññ... Kîr rus tılınä, şähärdän kilgän häybät bîr kız ukıta, universitet bitirgän. Vü! Tik bürünü gına yugarı. Bîlimi bılän masaya. Çünki yugarı bîlimli kışï bütün kollektivta üç-dürt kışï – äcäl daruwı urınına. İ annan sññ... Kıskası, üyränä tür, düşämbidän siña sägat’lar. Yıgırmı ikı sägat’ bulır. Niçava... Akçası küp bula anıñ. Tik sinñ bîlim?.. Urta gına? Universitetniñ ikı ayı? Annan sugıy? Sññgı ikisi siña akça üstämäs şul. Tarifikatsiyagä sin urta bîlimli bulıp kîräsñ. Täk...

Direktor, çalt-çült kitirip çut tüymäsın sala-sala, Ruşadnıñ aylık xızmat xakın isäpläp birdi.

Bîrincï kün şulay başlandı.

Zavxoz Zahir kiçki yakta Ruşadnı su buyındagı Galiäxmät kartlarga kitirip kvartiraga urnaştırdı. Çukrak Galiäxmät kart bılän anıñ cür küñilli karçıgı Gaynılvafa kvartirant yigitni samavır kuyıp kütüp türalar idi...

Tınıç xızmatniñ bîrincï küni diñgizgä bälly bütün türmişni, bütün istäliklerni pärdäniñ tigi yagında kaldırdı.

III

Adäm balası nilär gınä kürmi...

Äli kayçan gına Kenigsbeg diñgiz krepostiniñ xärabälari, isän kalgan saraylar içindägi güzällik, kişisiz kalgan bişar çakımlı uramnar häm kara bulit kibik matroslar

bilän tulğan port kürinişlärü älidän-äli küz aldında çiratlaşıp türalar idü. Kuwätli krıysırlarnıñ mazut isü bärıp salmak kına güwıldap utırgan dizil'läri, ak kindır çalbar kigän matroslarnıñ skladtan kärzin bilän bäräñgü taşuwları... Ürdäk bäbkäläri kibik tizilälär dä iki kulına iki kärzinnüñ külagın tütüp safka basalar. Bu tutaş saf traplardan korabka kırä, ul safnıñ bir başı äli yar buyındagı skladta, ikinci başı indü palubadan bara. Kiçin kino, yäl künnärindä ofitserlar yürtında biyulär, ak şarlı bil'yard üstäli...

Xäyir, kiçägü künnän başlap bularnı nindidir tüman, pärdä kapladı. Xäzir minä yükıdan türırğa idü. Kıska agaç säkidä bügärlänip yatıp ayaklar sızlıy başlagan. Türırğa, fizzlyadka yasarga idü. Üydä kimdir xäräkätlänä, kıştırdıy. Küznü açası kilmi. Kartkarçık bilän süyläşip üzak utırdı – süñ yatıldı. İşik yanında nindidir tavış. Kimdir närsädür aşıy, üzaklap çäyni. Kartmı? Ni üçin işik yanında? Ähä, büzaw ikän. İrtä tугan. Abzarga çıgarırğa äli irtäräk bulır dip süylänip utırdılar. Ak sädäf tüyaklı, yıltır kara tirili akılsız bir mäxluk. Bitkänçü añgıra. Läkin süykimli. Änä ul änisü yanına çıgargannı kütip närsädür çäyni. Närsädür... Ruşad urınınnan sikirip türdü: anıñ ak yifäk şarfınıñ yartıdan mulın sädäf tüyak yutkan idü indü. Müni zampolit Drozdov istälük üçin dip üzünüñ çemodanınnan alıp birgän idü. Diñgizçü ofitserlar gına muyinga sala türgan şarf. Axmak büzaw şarfı karuwsız gına kirü çıgardı. Xäyir, anı surıp alırğa turı kildü. Zarar kilmägän kibik kürindü. Şinel'nü munda ilmäskä kiräk bulır... Yünsüz xayvan! Şarfka tüttingançü şinel'nüñ itäklärin çäynäp karagan ikän. Läkin katı kalın suknünü yütarga küçü citmägän. Xäyirli bulsın. Bügün birinçü iş küünüñ birinçü minütü büzaw bugazınnan şarf tartıp alu bilän başlandı.

İrtän tüzga yarıp pişirgän ämirxan bäräñgünü kara ipi bilän sıptırsañ, bir-iki stakan sütlü çay içsäñ – bu dünyada bütän birnilärin dä kiräkmi. Küni buyı küñil kür, tändä kuwät tulı bula. Bügün däreş başlangançü barıp citip bulmadı indü. Kırınıp, çistarınıp mäktäpkä barıp kirgändä, üzün tänäfis citkän, koridorda du kilip uynıylar, sugışalar, ukıtuwçılar bülmäsindä şıgrım tulı xalik idü. Çınnan da, kollektiv zur ikän. Birdänbir tanış kişisi – zavxoz Zahir bilän Ruşad kul birip küriştü. Tıgisi üstäl üstindägü podşivkalarını aktarıp utıra idü. Şaw itkän kollektiv bir mälgä tınıp kaldı. Xatın-kız, birbirinä mäg'näli karaş taşlap, süzsüz gına süyläşip aldı.

«Tarix ukıtuwçısı kilä digännär idü, şuşımı indü?»

«Äydä, kollektivta yigitlär bik kiräk idü».

«Bu yığıtñı kaysı çukınçıgı üz turnagına iläktirir ikän?»

«Malaylık kıyafätı çıgıp ta bitmägän, üzi indı sugıstan kaytkan».

Ukıtuwçı xatinnarnıñ kübisi divanga, urındıklarga tızılıp utırgan, härkim diyärlük aldına tütüp kına ipi aşy idı. Balitäklı üzın külmäk, ultanlı kiyiz itiklär kigän xatinnar arasında şaktıy püxtä häm şähärçägä yakın kiyingän ikı-üç kız bala kürinä. Zavuç üstälı yanında barısınan da ayırım bır kız utıra: üzın ayaklı, yasalğan çäçlı, kızıl irnli. Ayagında biyik ükçälı tufli. Ul nindidır kalın kitap ukıy, kaybır cümlälärinñ aslarına sızıp bara. İrlär işik yanında tämäkı tartalar, uyın-külkı süyläşälär.

Ukıtuw bülğı müdirı digännäri utız yaşlar çamasındağı bır xatın-kız ikän. Ruşad turısında ul indı barısın da bilä idı. Üzi kilip isänläştı, Ruşadnı raspisanie yanına alıp kildı.

– Bu ikı kündä siz indı tıläğan däreisläriğizgä kirip mäktäp bilän tanışa turıgız, – didı ul, arıgan kıyafät bilän yılmayıp. Yılmaygan vakıtta anıñ avız kırıylarınan yañagına niçkä gınä cıyırçıklar yığdı. Kartaya başlaunıñ bırıncı bilgiläri... Üzi matematik ikän. Yugarı bilimli. Dimäk, direktor äytkän äcäl daruwınıñ birsı şuşı.

Ruşadnıñ änisı mäktäptä yığırmı yıl çaması ukıttı. Ruşad kışkınädän işitip üstı: ällä nindi täcribälı ukıtuwçılar da, däreislärinä çit bır kişı kirip utırsa, kauşıylar, diy. İnspektor da bulmasın, xıt bırrar balanıñ ata-anası gına kirip utırsın. Gümümän, däreisñä kirip utıram digän kişinı ukıtuwçı xalkı bır dä yaratmıy. Bır türlüsi däreiskä katışa, ukuwçıga sürawlar birä – ukıtuwçını tāmam iştan çıgara. İkinci bır türlüsi üzliksiz yazıp utıra. Näsä yaza ikän, başı bitkiri? Tagın nindi süznı yalgış äyttim ikän? Bır türlü inspektor, däreistan çıkkaç, sinıñ däreisñä üzaklap analiz yasap üzägñä ütä. Mınä sin fälän süznı äytıp kürsätkändä tavışın bülayrak buldı, alay tügıl, mınä bülay ul, diy. Kıskası, canıñnı kahärli. Ukıtuwçı ukıtıp kartaymıy, inspektor, zavuç, direktornıñ däreiskä kirüwinnän kartaya. Açık däreislär bilän kartaya. Küpmı tüzimlik kiräk. Ruşadnıñ änisı Safura apa, mäsälän, RONO inspektorı Xämitov arkasında gına kartayıp iştan çıktı. Bar şundıy xatınşa bıraw. Safura apanıñ üyinä kilip, anıñ şaxsi kitapxanasında niçä kitap, niçä broşura ikänliğin xisaplap yürüw disinmi, nindi gazeta ukıy, näsälär konspektly, nindi kinofil'mnar karıy – şularnı tüpçinip üzägñä ütä. Dünüyada ukıtuwçınıkı kadär bırawnıñ dä canında kazınmıylar. Sura sin: näsä yagasın, näsä aşısıñ? dip. Sura sin, kişı bulsañ, irsiz kalıp kişı üstında fatirda yürüw çitınmi? dip... Yuk, süramıy, xatınşa... İmiş, däreisñiñ temasın taktaga yazganda ütiriñ askarak

tüşürildi – bu isä ukuwçılarda alak-şalıklık tärbiyəli. İmiş, kitabıñnı üstäl püçmagına turılap kuymadıñ, büläy gına saldıñ, ukuwçılar şunnan kürip kitapka saksız münäsäbätkä üyränälär. İmiş, Spartak vosstaniyisın tılgä aldıñ, ä bügingi küngä bäyläp bürni dä äytmädıñ... Änä şulay itä-itä ukıtuwçını timir kırşaw içinä tıgıp bitürälär. Änä şuña kürä alar bütinisi birtüslı itip allarına ipi tılımi kuygannar da kolhoz atları tüşli bütinisi birtüslı xarakät yasap, bir rävişli küşilär... Niçik indı, başıñ kirsä, ayagıñ kirmägän digän kibik, kişı dārisindä butalıp yürigä? Ä üyränä, tanışa türirga kiräk, bik kiräk... Ällä xärbı xızmettän başlargamı? Münısı tanış bit! Nindidir yakınlığı bar. Münnan tanış türmiş, yaşlık isı añkıy. Xärbı xäl – Ruşadnıñ yaşlıgı.

...Kıska kara tun üstinnän kayış buwıp, cilkäsınä protivogaz askan Xäkimcan raspisanie yanına kilip Ruşadnı üzi ök «zanyatiy»gä çakırdı. Bu – siräk bula türgan xäl. Ukıtuwçı üz dārisinā üzi kişı çakıra...

Xäkimcannıñ tamak şap. «Ravnyays'!» dip kışkırgan vakıtta anıñ küzlärı nurlanıp kittı. Ä «smirno!» komandası sekundnıñ yüzdän bir ülişin aldımı, yukmı, şartlap çıktı.

– Hir-ra!

Yakın-tirädägi tal başlarındagı kargalar siskänip uçıp kittilär. Mäktäp tübasınä çıpçık tütarga mıngän mäçilär şıbirdaşıp cırgä küyıldı.

Stroy äzırlıgı için armiyadä bu sıfatlar bik kıymmätli. Xäkimcannan bik äybät stroyıvık çıgar idı. Bulır idı... Ägar dä bilimi bulsa. Xäyir, annan bik äybät ukıtuwçı da çıkkın bulır idı... Ägar dä ukıtuwçılık xızmetinıñ kaybir üzınçälıklärın bilsä...

Agaç miltıkların «na pleço» algan cidinçi klass balaları iki rätlı kolonna bilän uram urtasınnan baralar. Xäkimcan kiñ balaklı çalbarın kıyız itik kumıçlarına küçläp tutırğan, itikni yigitlärçä sızırıp kıyız kata kadär ginä kaldırğan, üzi stroy yanınnan kar yırip bir alga, bir artka tüşä, yügürıp yürı. Kışkırgalap kuya:

– Levoy, levoy!

– Nogi ni şışu!

Stroy tıgırmän buasındagı küpirgä kırır aldınnan, Xäkimcan ayırucha yügüringäläp yürdı. Dimäk, dārisnıñ planı buyınça şuşı urında nindidir bir «taktik alım» işlänirgä tıyış.

Ruşad stroydan un-unbiş adım arttarak bara idî. Küpîrgä kîrîr aldınnan balalar da şatlandılar. Dimäk, taktik dârîs vakıtında mûnda bîrînçî gînä kilüwlârî tûgîl. Stroynîñ yartısı indî küpîrgä kîrîp bîtkän idî, Xäkimean yul çitîndägî bîr kalkulıkta başın artka taşlap nindidîr bîr gorurlık bîlän üzîññ vızvodına karap tûra idî. Kinät kînä ul:

– Sämälü-ü-ü-ütt! – dip kîçkîrdî.

Yartı sekund içîndä küpîr tiräsîndä bîr bala kalmadı. Utızlap bala – malayı, kızı – säkîdän küyılğan bürçak şikîllî, küpîr astındagî tirän karga sikîrîp çumdılar. Tîgîrmän tiräsîndä tınlık urnaştı.

Xäkimean tirän kanägat’länüw bîlän Ruşadka karadı. Çitîn kızıl bîlän çikkän zur kul’yawlıgın çıgarıp avız-bürîñnîñ sürttî. Tagın da zur kanägat’länüw bîlän:

– O-o-o-t-boy! – dip kîçkîrdî.

Karga ävälängän bala-çaga çır-çu kilîp küpîr üstînä ürmälädî. Barısı da kanägat’ idî.

Tîgîrmän yanındagî tawdan protivogaz kiyîp yûgîrîp mîndîlär. İñ alda, protivogaz kiyîp, çın vintovkanı kulına tütkan Xäkimean üzî idî. Tawnı mîngäç, iksîz-çiksîz tigîz kar bası başlana. Stroy «tsep’»kâ taratıldı. Oboronaga küçärgä kiräk idî. Kindîr kapçıklardan kîçkînä ağaç kûräklär alındı, balalar küz kûrîmî cîrgä taralıp, katı karda okop kazıy başladılar. Okop aldına suzılıp yatıp, kar üyîmî arkılı ağaç mîltıkların «düşman yağına» tüzädîlär. Xäkimean äli bîrsî, äli ikînçîsî yanına barıp, ükçälärîñ yatkırıp yûrdî. Ap-ak irkîñ yalanda, saf havada, tınıç kük astında üz üyîññ mürçasınnan çikkän tütîññ kûrä-kûrä sugış uyını uynaw nîndî küñîllî! Ruşadnîñ da küñîllî kütärîlîp kittî. Yuk, şap ukıtuwçı bu Xäkimean, direktor kîçä anîñ turında zragä gînä ayanıç taviş bîlän äyttî.

Tsep’nîñ îñ kırıyındagî bîr malay, okobın kazıp bîtîrgäç, biyäläylärîñ kar üstînä taşlagan da, çalbar tûymäsîñ çîşîp, kar üstînä familıyasîñ yazıp mataşa. Xäkimean anı kûrîp aldı, yıraktan kîçkîrdî:

– Cilgä karşı yaramıy bit, Galäviyev!

– Nişläp, abıy?

– Dünyadagî bütîñ büzîklık şunnan kilä indî, kıyımîñä dä çäçri...

– Yarar, abıy.

Şuňa kürä imza bïraz tögärägräk bulıp çıktı...

Kaytışlıy kolhoz ferması yanında tuktaldılar. «Razoydis'!» digän komanda yañğıradı, häm Xäkimecan ferma üyünä kïrip kitti. Bïrazdan ul annan ikï-üç xatın-kızını iyärtip çıktı. İr balalar balta-küräk aldılar. Küyı yanındagı büznı çaptılar. Xäkimecan üzi, tunın salıp, tıgı xatınnar yara almagan bïrniçä tükärkänı yarıp taşladı. Kızlar, yügürä-yügürä, küçaklap salam taşdılar.

Annarı yañadan stroyga tizıldılar. Balalarınñ bitläri alma kabığı tıslı bulıp kızargan, büräk, şäl aslarinnan par çıgıp tura. Ayırım-ayırım künigüw ütädilər: härbirsı stroy adımı bilän küyü sirtmäsınä çest' birip uzdı. Kaybirlärin Xäkimecan ikışär tapkır uzdırdı. Galäviyev in axırdan Xäkimecannın vintovkasın alıp silos başnyası uçında utırgan bïr baxıtsiz kargaga vintovkadan attı. Kar üstünä sürü yün üçti, saf havaga şümlü kürü is – darı isı taraldı. Darı isı kişigä bigräk tä kış küni, kürü havada, kar üstündä avır täsir itä. Kanatı imgängän karga uçıp kitti. Xäkimecan isä Galäviyevni ırıştı. Tıgısı turı atuwına şatlanuwdan kızarıngan, avızı aktık çigınä kadär açılğan idı.

– Nik, abıy, karga bit ul, kügärçin tügil.

– Yaramıy, can iyäsı ul. Här tiri äybırni ütörıp yürüw – faşistlar gadätı ul. Min siña kargaga atarga dip tütürmadım anı...

Galäviyev şulay da şat idı.

İki dāris şulay küñillı, sizilmiçä dä ütti.

Kızarıp bitkän, şat küñillı balalar, ayakların tıgız basıp, cır cırlap uram urtasinnan kayttılar. Xäkimecan da, çiksiz zur şatlık kiçirgän kıyafättä, ilikkıçä stroynın äli aldına, äli artına tüşä idı. Bïr cır bitışkä ul ikınçısın başlarga komanda birdi:

– Zapevay!

Başın yugarı kütärgän Galäviyev, dık-dık basıp, stroy aldında bara. Cırnı da şul başlıy ikän. Kümanda işitilüwgä, ul yalındırıp türmadı, başlap cibardı. Stroy tıgız tavış bilän cırnı kütärıp aldı:

Ordena nedarom nam strana vruçila,

Eto znayet kajdiy naş boyets...

Cır urtasında Xäkimcanniñ kür tavişi yañgırap ala:

– Levoy!

– Levoy!

Stroy taralgaç, balalar tılar-tılâmäs kınä mäktäpkä kırıp kittılär. Galäviyev isä Ruşad işitsın dip kıçkırıp uk äytti:

– İx, atna buyı nik vüyannıy dılú gına ukıtmıylar ikän...

IV

Galiäxmät kart kızık kışi.

Avılda andıy kışılär küp bulmıy. Andıy xikmätlı kışiniñ xatını da bıraz gına «tığıläyräk» bula.

Ruşadniñ yäl küni şular bilän ütti. Şimbä küñ kiçtän birli plannarın karap utırdı. Düşämbidä bulaçak dürt dārisniñ üçisi parallel' klasslarda idı – nibarı iki plan tüzidı. Bu dāris planın tüzüwnı kim uylap çıgargandır? Härxäldä, Uşinskiylar zamanında plansız gına ukıtkannar. Şunısı bulmasa, ukıtuwçılık işinä tüzär dä idin...

Gaynılvafa karçık yäl künni pärämäç pişirdi. Alarnıñ bir malayları Nüril'skida yaşı, tüpçik kızları şuşı avılda kiyäwdä idı – yalgız kalğan kartlar ädäpli sıman küringän yigıtni kvartiraga tüşirgäç şatlanıştılar. Bülarda iş, vazifalar bülinişi bik tügäl. Akça tutu, äybır alu, kız birüw, kibitkä yürüw, kunak çakıruw, malay üyländirüw, mal suydıruw, malayga xat yazu kibik mäş'alälärni xäl itüw – karçık kulında. Mal karaw, kar küräw, utın kirtüw, mürca açu, kül tügüw, tiris çıgaru kibik işlär – kart kulında. Vazifalar şulkadär tügäl itip bülینگännär ki, bu gailä küylängän maşına kibik tigiz, gürläp yaşı. İr – baş, xatın – muyın, digän bulalar. Pıçagıma da kirägi yuk. Härkim üz sālätinçä işlāsın häm üz urının bilgänçä gınä süylāsın. Bülarda barısı da üz urınında. Kart, düm uk bulmasa da, şaktıy çukrak. Bütinläy uk bulmasa da, şaktıy tilsiz. Dürisi – az süzlı. Cümlälärı dä ikışär, in kübi üçär süzlı. Ul süzlärniñ dä aralarında zur gına tənāfis yasap süyläşä kart. Ruşad kilgän künni uk kartniñ bu sıyfatına ig'tibar itti. Kiçki karañgıda mallarnı karap bitirgäç, Galiäxmät kart mañgayın tütıp kirdi.

– Nārsä buldı tagın? – dip sūradı karçığı iş arasında gına...

– Başı... – didi kart h m tınp kaldı. Bişm tin salıp ildı, ak şarfin miç buyına kuydı, kıyız itikl rin miç başına urnaştırdı h m, t b t y n d r sl p, işik katındağı urındıkka utırdı. Kıtırsı, birç yğ n d w kulları b l n avız tir l rin b r s rt p algaç kına  lk başlagan c ml s n t mamladı: – ...b rd m.

D ris  zirl w h m kitap ukuw  ç n, şulay it p,  yd  tıncılık t imin itilg n id . şulay da p r m ç pişk n k n it p Gayn lvafa karçık kartıniň gad tl rin  kagılışlı kayb r n rs l rn   zaklap s yl di. Kart, yılmaygan sıman, samavır artında d şmi tik utırdı. Bıyıl,  li k pt n t g l g n , Gali xm t kart  z niň karçıg n suıkta xarap it  yazgan ik n. Gad t buyınça t n urtasında kart-karçık tışka  ikkannar. řul t nn  n rs sin dir irin p fonar’ kabızımıy  ikkannar ik n d , karaňgıda b rs n-b rs  k rmiç , kart k r p kitk n h m, karçıg n annan alda k rg n dip bil p, iřikniň aratasın salgan. K rg n,  iřing n h m miç başına m nip t  kitk n.  st n  ilip k n  ciňilç   ıkkann Gayn lvafa şulay tışta kalgan.  ulannar silkitirlik it p iřik kagıp karagan – kart işitm g n. K rř l rd n fonar’ alıp  ıgıp t r z n  yaktırtkaç kına kart t r p işikk  kilg n h m:

– B r ç, sin... – dip işikni a kan.

Karçık anı  rli- rli arıp b tk ç k n , miç başınnan:

– K rm g niy nmi? – dig n.

řunna s ň Gayn lvafa karçık b r atna  aması avırıp yatkan.

– Hi-i-i, b zniň kartıni xikm tl ri! – didi Gayn lvafa karçık, p r m çni Ruřadniň aldınarak it p. – M niň b l n min g n  y ři alam. B t n kiři bulsa  ll  kayçan m ni tařlap, c y wlap c h nn m tiřig n   abar id  ind . – řul vakıt karçık  zi samavır artında utırgan kartına iskitk ç tir n m layımlık b l n karap aldı. Ruřad uylap kuydı: yuk,  bi, b r cirg  d  kitmis n sin bu kartıni tařlap.

– B rd nb r kızıbızniň tuyına barganda,  anadan t ş p kalıp c y w bargan kiři ul.  ana başındağı kuçırız b rılıp karamıy, min  t l pka t r p utırttılar, min d  k rmim. Baks ň, kartıbiz kapkanı  ıkkanda uk b r  aluda t ş p kalgan ik n. Kıçkırmagan da, c ns z. B t n avılnı buran uynatıp  t p, kiy wln niň kapka t b n  barıp tuktasak – kart yuk. Yuk kına bit – cir tişig n  k r p kit. Uramga  zl rg   ıgıp kitt lar.  z cayı b l n kilip yata, diy...

Kart yılmaygan sıman kıyaf tin  zg rtm di, şıpırt kına  y  m rd ...

Düşämbi kün irtän birinçi dâris altınçıda – tarix. Altınçı, äytüwläri buyınça, iñ yavız, iñ tärtipsiz klass. Utız biş bala ikän. Utız altı bulsa ikigä büläsiläri ikän – tärtip ta yaxşırası, sägat'lär sanı artıp akça da şäbräk tüşäsä ikän – näk' bir bala citmi. Şulay da voenruk Xäkimcanniñ kürşä avıldağı apasınıñ altınçıga kïrgän malayın tıgı mäktäptän Akbalıkka küçirip karagannar. Yänäsä, Xäkimcanda tärbiyälänüwçi bala, tıgında ätisä yuk, sugışta ülgän. Klassta bala sanı şulay itip utız altıga citkän, häm şaw-gür kilip RONOGa otçetlar cibärgännär. İki altınçı yasap, raspisanielär tüzüp, işni küygä salgannar gına ikän... tıgı bala kaçkan. Üz mäktäbinä, änisä yanına kaçkan. Xäzir ul «nayımşçik» vakıygasını iskä alırga bik yaratmıylar...

Zvonok buldı. Ruşad, irtän-irtük türüp, kiñ balaklı flot çalbarın kümür ütügü bilän bastırgan, tıl'nyäşka üstinnän külmäk kiyip galstuk takkan häm çibär ginä pidjak kiyip kuygan idä. Büläy räviş kildä kibik. İndä klasska kïrgä kiräk.

– Sız pedagoglık xızmatın altınçıdan başlısızımı ällä? – digängä Ruşad siskänip kitti.

Anıñ yanında zifa gäwdälä, kızıl irinli rus tili ukıtuwçısı tura idä. Ruşad bu süräwda ironiya sizdi.

– Bu yaxşımı, naçarmı? – didi ul. Cümläsi nigädür rusçarak çıktı.

Rus tili ukıtuwçısı, üzün kïrfiklärin tübän tüşirip, nurlı küzlärin bir sekundka gına kaplap aldı. Yuk, anıñ fikiri yavızlıkta tügil idä.

– Biläsizmi närsä? Sızniñ müñarçı ukıtkanıgız yukmi? Sak bulıgız. Ujasnıy klass ul. Allam yazmasın! Min alarga bir atna kirdim häm münnan süñ kirmäyäçäkmin. Aça ülsäm üläm, akça işlim dip ul Trüyükurov psarnyasına iki ayagımniñ birsin atlamıym.

Koridordan alar birgä bardılar. Ruşad aldanrak kïrip kitärgä tıyış idä. Kızıl irinli (ul Narkis isimli ikän) Ruşadka mäxäbbätli karış taşladı, naz bilän yılmaydı.

– Nas malo, no mı v tel'nyäşkax, – didi Ruşad ta, aña karşı yılmayıp.

– Kırık biş minuttan kararbız! «Moryak s razbitogo korıta» bula kürmägiz! Härxäldä, min sizgä yaxşılık tılım!

Narkis bik bilip äytken ikän...

Güj itip türğan umarta üyasıday klasska kürgändä Ruşadnıñ iñ birinçi işi kauşaw buldı. Tuzan bültı kütärligän, sugışıp tirlägän malaylarnıñ küzläri urınarınnan kupkan idı. Xäzır isänläşirgä kiräk. Pedagogika şulay kuşa. Yuk, pedagogikanıñ ikınçı bir tırlısı balalar tınıçlangaç kına isänläşirgä kuşa. Äyi, şarigat' ikı tırlı... Bırsı yaşıl tışlı kitapta, ikınçısı kızıl tışlısında. Tukta, başta jurnalnı üstälgä kuyarga kiräk. Annan isänläşirgä dä dārisnı başlap cibärirgä.

– Ukuwçılar, min sizdä tarix ukıtaçakmın. Miña Ruşad abıy dip dāşärsiz. Min siznıñ bılän...

Äytmi tür äli! Bülarnı äyrtirgänçi klassnı kulga alırğa kiräk.

– Abıy, sin kaysı avılnıkı?

– Abıy, sinıñ isimnıñ niçik?

– Abıy, sinıñ xatınnıñ barmı?

– Xa-xa-xa!..

Ruşadnıñ küz alları karañgılanıp kitti. Tamagı çatnadı. Şul arada klassta üzın jällawçılär dä tabıldı.

– Yä, malaylar, tavişlanmagız, bırrär nārsä süyläsın.

– Süyläsın, süyläsın!

– Abıy, sin çukrak Galiäxmätlärdä türasın bit, imä?

– Abıy, sin armiyadä buldıñmı?

– Nişläp bulmasın! Moryaklıkta bulgan bit ul!

– Ax-xa-xa!.. – Bırsı, iñ artkı partada utırganı, yüriy kıçkırıp küldi. Urınınnan uk türıp bastı. – Moryak, ştanı güryat! Moryak – sibiryak, rastyanulsya kak çırvyak!

Bu malay dūnya kürgän bulırğa kiräk. Avıl malayları, gadättä, andıy fol'klornı bılmi.

Ruşad iñ avır, kul'minatsion nüktanı kiçirdi. Äli avız açıp bir süz dä äytä almadı. Üçinçi rang kapitanı Drozdov yazuçı Gügo süzlärin kitirirgä yarata idı: «Ägär dä üstünä ulım kilä başlaganın kürsän – karşısına üzün bar. Ul vakıtta grüb kapkaçı kütkaru taktasına äylänä».

Kütüp türü xarap buluw digän süz idı. Ruşad üzın tınıç tütarga tırışıp bülây didi:

– Sız tınıçlanmıy tırıp, min dârisni başlamıym. Ä dârisni barıbir uzdıram.

Bu cümlä klassnı biraz uyga kaldırdı. Lâkin yañadan kinät kınä güjlâw başlandı, tavış kuptı. (Ax Nârkis, Nârkis, sin düris äytkânsiñ bit!)

– Davay, başlasañ başla, atuw çıktık kittik bulır!

– İy! Nârsägä kirilänip turgan bulasıñ? Soldattan kaytkannarnı gına kürgän bar!

– Davay, malaylar, şıpırtrak utırıp kariyk äli. Armiyadän kaytkan kişilär barısı da birtüslı bula bit. Änä bızniñ abıy da nastoyaşçiy ücät bulıp kayttı...

Nâk' üli kişilärçä süyläşälär!

Algı rätlärdä utırgan altı-cidı kız bürilip-bürilip malaylarga nârsadır äyttilər. Bular, härxäldä, Ruşad yaklı idı. Bular bilän soyuzga kirip, malaylarga karşı ataka başlargamı? Soyuzniklar bik sıyık. Bala-çaga. Ä malaylar – kübisinä indı mıyık tibä başlagan. Küräsiñ, klassta üçär-dürtär yıl utıruwçılar bar. Dünya kürgängä üşaganı Ruşadın küp bulsa üç-dürt yaşkä yaşraktır. Ruşad tigi cümläni tagın kabatladı.

– Sız tınıçlanmıy tırıp, min dârisni başlamıym. Ä dârisni barıbir uzdıram.

Münısınıñ täsirı bulmadı. Malaylarnı bu cümlä biraz kaynatıp kına cibärdi.

– Cidinci dârisnä alıp kalmakçı bulasıñmı ällä? Tüt kapçıgıñnı, kaldı diy.

– Hi-i, kim tuta ala! Altı dâris bitüwgä çıgam da kitäm. Dürt çakrım kaytası da bar anda. Yarıy la alarnıñ üzlärinä çukrak Galiäxmätlärägä gına kaytası bar...

Kimdir bik astırtın yaman süz äytti. Nâk' ülilar süyläşkändägi kibik itip.

– Gülçirä apayıñ, alaysa, gıl änilärindä yatar indı. İrlärni bik yarata ul. Aulak üygä dä kilir, kartlar birär cırgä kitsä...

Ruşad bu kütüçkiç küräştän bir nârsanı añladı: ägär şuşı küyi dârisni başlap cibärsä, bu klassta ul bitkänçi şul tårtipsızlıkkä kilışirgä, şul xäldä ukıtırğa tıyış bulaçak. Bu – ciñilüw bulaçak idı. Häm ägär xäzir ciñmäsän, Nârkis kibik, bu klasstan baş tartırğa kiräk idı. Frontovik! Balalardan kurkıp, baş tartırğa... Yuk, ciñärgä, bugün ök ciñärgä kiräk. Ul sägatinä karadı. Dârisniñ unbiş minuti kalıp bara idı. Süylisi tema işinä tüşti. «Angliyadä Al çäçäklär bilän Ak çäçäklär sugışı». Nu, min sizgä biräm

bügün çäçäklär sugışın! Ruşad bulay yuaş, tınıç yığıt. Läkin bilgili bir çikkä citkänçi. Aña ıçkınırga gına kiräk. Mınä bugün, hiçşiksiz, ıçkınırga kiräk. Üz avıllarında bulıp uzgan bir xäl Ruşadnıñ xätirinä tüşti. Uçilişçeni bitirip kaytkan yılı idi. Cäygı kiç. Kızlar su taşıy, çışmä tamagında bäräñgi yua. Ruşadnıñ üsmir yığıt vakıtı. Kızlar äli anı sanga sukmyılar. Şulay da indı biraz säyirsiniş karıylar. Mınä kürşidägi iki kız bakça kirtäsi içinä kirkännär dä yaña bäräñgi algan cirdä sirläşip utıralar. İkişü dä buy citkän kızlar, çibärlär. Birsü predseatel' kızı. Kalaga ukırğa kitärgä yürü. Ruşad inñ bir gınä metr bulgan tıkrıktan kilä. İki yakta bäräñgi bakçası. Kilä... häm kürä: tıkrıknıñ näk' urtasında predseatel'nıñ büzavı. Ügiz büzaw. Ällä niçä kişini süzip yıktı indı bu cäydä. Kızdän tuwıp kalgan büzaw – indı tärtä arasına kirtip cigärlük. Gadättä, bu yünsizni äylänip uzalar. Nişlärgä? Ügiz tıkrıknıñ näk' urtasına baskan, küzlärin alartıp başın tübän igän dä Ruşadnı kütä. Ä kürşü kızları, çırık-çırık külişip, bulaçak komediyanı kararga äzirlänälär. Ügizgä kadär un gına adım kaldı... Biş adım... Üç. Ruşad anıñ mişnaganın işitti. Ügizniñ mişnavınnan cirdägi tavık ülännäri dirildäp silkinä idi. Tuktadı. İki kulı bilän iki yak kirtärgä tütındı. Tıräk buldı. Xäzir in xälitkiç sekund! Gäwdänin bütün avırlığın ayakka küçirip, Ruşad küz açıp yümgançı ügizniñ bürünä botinka ükçäsi bilän tipti. Tıkrık dirildäp kuydı. Ruşad anı-münü uylap bitirgänçi, ügiz başın cirdän kütärmägän küyi gına bürıldı da kızu-kızu uramga taba kitip bardı. Ruşad anıñ tüyaklarınan çıkkın şartlaw avazın gına işitti. Annan, birni dä bulmaganday, bäräñgi bakçasındağı kızlarga däşip uzdı:

– Sälam kürşü kızlarına!

Predseatel' kızı şul uk künni kiçki uyınnan Ruşad bilän birgä kayttı...

Şulay da ciñilgän ügizni kızganuwdan yüräk ärnidi.

Mınä ul ügiz – utızlagan yünsiz malay – küzlärin alartıp tar tıkrıkta tura. Xäzir tibärgä kiräk. Yuk, xäzir tügil, bugün. Şunsız mäktäpkä kilip tä yürmä...

Zvonok buldı.

Klass axaxaylap külip kaldı. Klass jurnalın üstälinä dä kuya almagan, «isänmisiz» dip äytä almagan ukıtuwçı balalar yanınnan çığıp kitti. Ukıtuwçılar bulmäsünä çıguga, miç aldına kilip, zavxoz Zahir bilän kara yandırıp tämäkı tarttılar. Närkis birniçä tapkır alarga sirlü karaş taşladı. Bu karaşta ironiya barlığın sizüw avır tügil idi.

– Yä, niçik, – didi ul, Ruşadka karap, – tämäkı tartabız mı?

Ruşad dāşmädī. Nārkiş barısın da añladı.

Ülkän klasslarda dārīs tınıç uzdı.

Altınçı klassta iñ süñgi dārīs sızım ikän. Süñgi dārīs bītārgä zvonok buluwga, Ruşad klass işği tūbınä barıp bastı. İşık açılıp, annan dāw transportır, ağaç tsirkul', üzın lineykalar kütārgän, biti-başı akburga buyalıp bītän ukıtuw bülği müdirı kürındı. Ruşad annan klass jurnalın sürap aldı:

– Sız rüxsät itsägiz...

Tiğisı birsüzsiz añladı.

– Ägär şuşı klassnı ciñsägiz, sizniñ yap-yaş küyi sugışta buluwıgızga ışanam, – didi ul, saran gına yılmayıp. – Nikadär küçli, salätli balalar bar anda. Birniçä yavız arkasında äram bulalar.

Bürüklärin kiyip, bukçaların asıp yatkan balalar, tarix ukıtuwçısı näk' bayagıça kırıp baskaç, gacäpkä kaldılar. Alay bulmıy turgan idi müñarçı. Andıy uçrakta klass citäkçisi Xuşiyät abzıy kırıp aldan äytıp kuya idi:

– Ülannar, bugün yidinçi dārīs bula, altı sägat'tän süñ taralmagız, – diy idi. Ä tiği ukıtuwçı kiringänçi klassta malaylardan cillär iskän bula idi. Bugün Xuşiyät abzıynıñ zati da yuk...

– Bugün bız sizniñ bilän, – dip süz başladı Ruşad, – «Angliyadä Ak häm Al çäçäklär sugışı»n üyränäbiz. Min dārīsni barı tik barıgız da çişinip, sumkalarıgızni urnaştırıp, kitaplarıgızni üstälgä kuygaç kına başlıym...

Akrın gına, üstirälip kınä çişinä başladılar. Xäzir salkın kanlılık kiräk idi. Kikkinä ginä saksız bir süz ıçkındırsañ, açuwı kilgän malaylar darräw kubıp bärıp cıgıp kitüwläri bar. Mümkün kadär sak bulırğa. Mümkün kadär... Ul demonstrativ räviştä sägatinä karap kuydı.

– Sız çişinip urnaşıp birkäç kınä min dārīsni başlangan dip sanıym häm kırık biş minutnı şunnan isäplim.

Münisi da battı.

Närsä bulır ikän digändäy, klass tındı.

Bu dərİstə üzİnnİn matur, kızıq süylävİn bİlän ukuwçİlarnı cälİp İtüw turında uylarga da yaramıy İdİ. Mında, tärtİp büzgan üçİn şuk malaylarnı İntİktİrİp, dərİsnİn üzİ bİlän cäzalarga kiräk İdİ. Ä kızlar? Alar da cäzalanırğa tıyış. Äyİ, alar da. Gayıpları bulmasa damı? Äyİ, bulmasa da. Ni üçİn? Şundıy kompaniyadä bulularının avırlıgın sİzsİnnär üçİn. Kİläçäktä cİnİllİk buluw xakına. Äyİ, şul xakka.

Açıkkın, cäfalangan kızlar İçlärİn tütİp bögİlİp tüştlär. Şuk malaylar da ümİtsİzlİkkä bİrİldİ. Bİrsİ dä tİnlamıy İdİ. Ruşad anın sayın cansız, tüssİz cümlälär bİlän alarnı kahärlädİ. «Lankastİrlarnı müstäkİyl'lık tarafdarı bulgan tün'yak feodalları yaklagannar...» Bİr usal malay yüzİn cıyırıp partaga kaplandı. Galiäxmät babaynı kiyäwdäğİ kızı turında şul lıgırdagan İdİ. «Yorklar yagında İsä kün'yaknı İrİ feodalları türgän». İn yavız malay, «moryak, ştanı goryat» dip kİçkİrganı, çıdıy almıyça yüzİn çİttİ, ümİtsİzlİk bİlän täräzägä bürİldİ. «Eduard IV nİn tÄxİtkä utıruwı da Ak häm Al çäçäklärnİn sugışın tuktatmagan, sugış dävam İtkän».

Cäza dərİsİ tämamlandı. Ruşad gadättän tİş salkın kan bİlän büläy İdİ:

– Bögİngä kaytasız, ä İkİnçİ dərİstə klass şulay çüplİ bulsa, İdänİn sİbİrtİp yuwdırtam.

Tünİk kına zarlanuw, yanaw tavışları İşİtlđİ.

– Armiyadän kaytkan kİşİ bİlän İşİn tüşmäsİn!

– Bar İkän küräçäklär! İkİnçİ kalamı sün min üstämä dərİskä! – dİyİştlär.

Şulay da Ruşad ayak astının nıgıganın sİzdİ.

«Bögİn yäki bİrkayçan da!» – dip uylap aldı ul kİnät kİnä häm İn arttagı, mıyık tİbä başlagan taza malaynı üz yanına çakırdı. Avızın yıırıp «ştanı güryat» dip kİçkİrİp utırgan taza malay zur kızıksınu, läkİn bİraz şİklänüw bİlän üstäl yanına kİldİ:

– Närsä, abıy? Ällä sigİzİnçİ dərİskä apkalmakçımı? Şayarma! Detdomnan kaçkan Zakİrov min!

– Saw bulıgız! Saw bulıgız! – dİy-dİy, Ruşad tİz gİnä balalarnı üzattı. İşİknİ açıp, koridor buyınça çıgıp kİtkännärİn karap türdİ. Annan İşİknİ yaptı. Bİk tİz xäräkät İtärğä kiräk İdİ. Çünki İşİgaldına çİkkaç balalar, hİçşİksİz, närsä bar İkän dip kararga täräzägä kİläçäklär. Xäzİr barısın da tİzlİk xäl İtä. Tİk kızıp kİtmäskä gİnä kiräk.

Zakirov, şaktıy üyatsız räviştä küzlärin tasraytıp, iñ aldagı parta artına kırıp utırgan idı.

– Çık! – dip cikirındı Ruşad. Aña üz tavişy yat bulıp tıyıldı. – Çık, bas!

– Ä çıkmamam?

Nibarı bır sekund vakıt barın da xäl itti: Ruşad üyatsız malaynıñ külmäk izüwinnän çıtırdatıp kısıp aldı da (bilgılı, külmäk astındağı arık tännän dä uça biraz iläkti) malaynı parta arasınnan suırıp çıgardı. Zakirov hiç tä münü kütmägän idı. (Yuaş küringän idı bit bu ukıtuwçı birinçi dăristä!) Kısıp tütkan küyü Ruşad yavız malaynı silikti:

– İkinci dăristä niçik bulırsıñ sin, ä?

Malaynıñ başı, kaurıy kurçak başı kibik, niçkä muyınında bır alga, bır artka mätäldi. Üzi ap-ak buldı. İrinnäri kügärdi. Küzlärin kurku aldı. Ruşad süngı alımnı kullandı:

– Ägär dä aldagı dăristä tagın bır ginä tapkır tiliñni üzaytsañ, – didi ul, tişlärin kısıp, – min sinı nişlätirgä bilirmın. (Nişlätir idı ikän? Ul anısın bilmi idı.)

Tagın bır tapkır bik nık silkip, malaynı karşısına utırttı. Malaynıñ iyäk astı, bugaz çükırı kıp-kızıl bulgan idı. Xäzir tavişni yumşartırğa kiräk. Yugıysä bu malaynıñ xülkin bilmessiñ. Üstiñä taşlanuwı bar. Xäzir artistka äylänirgä kiräk. Läkin münü surätli kăgaz’ bilän aldıy almassıñ. Şulay da yılmayırga kiräk. Änä klass tăräsän balalar bastı. Bürınnarın pıyalaga tırägännär. Ä bular kara-karşı tınıç kına utırgannar.

– Yä, birni türüp tartabız mı?

Zakirov siskänip kitti. Sargayıp katkan barmakların yaşirdi. Şulay da yugalıp kalmadı.

– Tartmıym min... abıy.

– Ä, çurtım, yalğanlap utırma yigit başıñ bilän. Sin äli kurkak ta ikänsiñ, ä min sinıñ bilän küç sınaşkan bulam. Bilmädim, kulımnı pıçratmagan bulır idim.

Balalar tăräsädän küyılıştılar. Ruşad bik tınıç kına tämäkı türdi.

– Yä, yarar, bar kayt, – didi ul, yılmayıp. – Tämäkigä tilmirip yürmä – min birä alam. Minim äli Künçığış Prussiyädän alıp kaytkan yaxşı sürtlarım bar.

Zakirov münısın uk, älbättä, kütmägän idı.

Klassta nilär bulğanın iptäşlärinä ul äytmäyəcək idı. Çünki yığtkä indı unaltınçı kütän ikän. Niçik indı, minı yakadan tütıp sılıktılar, dip süyläsın?

İdän şçetkası, çiläk bilän su kütärip kığän Mäsrürä ukıtuwçı üstälı artında tämäkı tartıp utırgan Ruşadnı kürıp tilsız kaldı.

– Älı bu çukınçık bilän utırasın ikän, kım ikän dip tıram...

Ul, partalarını dübir-şatır mätäldirıp, sibirğä tütındı.

Ruşad koridor işğınä kadär Zakirovnı üzata bardı. Aşıysı kilä, baş çatnıy idı.

– Bik üzak... – dip karşı aldı anı işğaldında sibirğä tayangan Galiäxmät kart. Çılan baskıçınnan yığırä-yığırä kığändä gınä Ruşad cümlänın axırın işittı: – ...yürdın...

V

Bu atna bik küñilsız häm mäşakat'lı buldı. Cıyılışlar, kütilmägän bürçular, ällä kayan gına kilıp çıkkan, tiz xäl itilrğä tıyışlı mäş'alälär küñnı tıngä, tıñnı küngä aşkırtıp almaştırdılar. Ruşad altınçı klass bilän tagın bır tapkır bärilıştı: tarix dārisı ul küñnı süñgı dāris idı – gadättän tış çüplı, pıçrangan klass idānın ukuwçılarga yuwdırtmakçı buldı. Bälki, bu iş barıp çıkmas? Nigä ul kadär bulırğa. Artık taläp-çänliknı bırāw dā ünäp bitirmi bu dünkada. Änä direktor ni säbäptändır Ruşadnı bu nümırların kürmämışkä salışıp yūri başladı. Altınçı klasstagi xällärnı ukıtuw büligı müdirı aña süylägän, bilgilı. Lākin direktor ni yaxıdan, ni yamannan bır süz äytmi. Ruşad yanınan «hm-hm» dip uza da kitä, uza da kitä. Düris işlimı yaña ukıtuwçı? Yalgışamı? Yalgış bulsa, nik tuktatmıysız? Altınçınıñ klass citäkçisi Xuşiyät kart ta, üz küyrigin tışlägän it şikillı, klass bilän direktor arasında äylänçiklänıp yūri – Ruşadka lām-mim süz äytmi. Yugıysä mäktäpkä Ruşad kilgännän birlı gınä üz dārisındä tartıp urnaştırırğa dip niçä tapkır şıptırt kına direktornı çakırıp aldı. Koridorda yūrgändä bırvakit Ruşad üzı dā Xuşiyät kartnıñ altınçıda niçik itip dāris alıp barganın işitıp tañ kaldı – närsä dip şundıy şartlarda ukıtıp yūrmäk kiräk? Bırüzliksız zarlanuw, balalarga yalınu. «Zakirov, urınıña utıra biläsınmı sin, yukmı, Allanıñ kahārı sukkan!», «Cittı indı siña, Ganiyev, çisti çäçlärimnı sin gınä agarttıñ bit indı». Şundıy zarlanulardan süñ

bir-iki minutka balalar tınıç turalar. Şul tınılıkta dərısın süyləwçi bir kız balanıñ tavişı işitlä:

– Afzal Şamovniñ... Afzal Şamovniñ... Şamovniñ bu... bu xikäyäsində miççi Şärifulla... miççi obrazı... Şärifulla obrazı... obrazı birilä.

– Yä, yä, şunnan süñ niçik bula? Yä, yä...

– Miççi obrazı... Şamovniñ...

– Yä indı, Äskärev, tik kınä utır indı, Alla xakı üçin. Üyat digän närsä barmı sindä, yukmı?

Tıgı kız xikäyänı yırıp çıga. Süñga taba xätta kızurak ta süyli başlıy. Xuşiyät kart ta canlana. Süyləwçini büldirip ök kuya.

– Tukta äli, tukta, Şärifullanıñ miç yanında bütirilip yürisı bar bit äli, – diy.

Minä şul kişi klassta zur bürılış yasarga tüttingan yaña ukıtuwçı yanına kilip tä karamadı. Ruşad küräşkä yalgız taşlandı. Xäyir, yalgız uk tügil. İn birinçi soyuznik – ukıtuw bölügi müdiri – üziniñ gümürin dä, maturlıgın da, baxıtın häm baxıtsızlıgın dä mäktäpkä bälägän, şuña bağışlagan, ülaygan kız Bälkiys idi. Bälkiys: «Ägär şuşı klassnı ciñä alsagız, yäp-yäş küyi sugıšta katnaşkanıgızga ışanam», – didi. Ul münü ümit bilän, ışanıç bilän äytti. Dimäk, bir tiläktäş bar. Annan zavxoz Zahir birinçi künni ök miç yanında tämäki tartkanda üziniñ pozitsiyasını sizdirip kuydı: «Altınçı klassnı Xuşiyät abzıy gına büzip bitirdi, anda şul butalıp yüri», – didi. Busı buldı – iki. Direktor yulga arkılı tüşmi, hücumgä barganda siña ayak çalmauçı – üzinä kürä şulay uk soyuznik ul. Narkis – küzätüwçi: şulay da tiläktäşlik bildirdi. Şular xäzırgä citip türür. İndi hücumgä küçärgä kiräk.

...Zvonok buldı, ukuwçılar kuzgalıstılar.

Ruşad tınıç kına bulay didi:

– Ukuwçılar, min sizgä uzgan dərıstä, ägär idänni bulay pıçratsagız, üzıgızgä yuwdırtam, dip äytken idim. Siz minim süznı ünıtkansız, axrısı, şuña kürä bugün idänni üzibiz yuabız...

Bir mälgä klass tilsiz kaldı.

Läkin gümumi açu tiz bärıp çıktı:

– Sız narsä! Ällä münü armiya dip bildiğizmi?

– MİNä şuşında täğäräp ülim, kulıma munçala almıym tülki...

Ul arada, aldan süyläşingän buyınça, işiktän Mäsrürä kilip kirdi. Anıñ kullarında par çıgıp turgan iki çiläk su idi. İkinçi kirüwindä ul şçetka bilän iki-üç kisäk idän munçalası alıp kirdi. Anıñ yüzündä yavız yılmayü çatkıları sizilä idi, häm, şul şatlıgın yaşırmiçä, ul çiläknin birsin Äskäre partası yanına kitirip tä kuydı. İlik ök şiklänip yürgän bir fikirinä Ruşadnıñ işanıçı tagı da arttı. Yavızlıknıñ başı Zakirovta tügil, Äskärevtä bulırğa tıyış idi. Mäsrürä çiläknı anıñ yanına uçraklı räviştä ginä kuymadı...

Klassta sinawlı tınlık urnaştı.

Kim kimni? Yä alar, yä Ruşad.

Ägär ciñilsä, Ruşad bugün ök avıldan çıgıp kitäçäk. Bırnindi süyläşüwsiz, dokumentsız. Ä ciñärgä kiräk...

Kızlar ciñnärin sızganıp äzirlänä başladılar. Ruşad alarga karap yılmaydı. Kız balalarını ciñüw – ciñüw tügil. Alarnı Xuşiyät kart ta tınlata. Annan süñ alar äyländirmägän bit bu klassnı duñgız abzarına.

– Kızlar, sız kıymigiz dä texniçka yürtinnan su taşırız, – didi Ruşad.

Bu yañalık klassnı tagın tınsız itti.

Malaylar süzsiz ginä, yavız itip karap utırdılar.

Ruşad bugün yuriy Zakirovni kürmämişkä salıştı. Ägär aña tagın bälänsän, ul, üzinä kanıga ikän dip bilip, Äskärevlär, Ganiyvlär barında, älbättä, tınlamayaçäk, yigıtlıgın kürsätäçäk. Mında Äskärevni ciñärgä kiräk. Çünki in pıçrak parta astı anıkı. Anda kägaz' çübı dä, salam da, künbagış kabıgı da, çübik tä bar. Kara tügilip idän bütinläy şämäxä tüşkä kirgän. Vak-tüyak zararsız malaylar ul arada itişä-türtişä idän sibıra başladılar.

– Yä, yigıtlär, kirışabizmi? – didi Ruşad, yuriy Äskärevkä karap.

Biti tutlı, sipkılı, baş tübasında iki bütirkalı bu kara çäçli malay isı dä kitmiçä avız tutırıp küşi idi.

– Hi-i, – didi ul, tının çak alıp. – Sin, abıy, bigräk indı. Mınä şuşında çäçräp ülsäm üläm, nü idän yuuçı tügıl indı min.

Nık bulırğa üxşiy bu çiklävık!

Zakirov kütmgändä yardämgä kildı. Ul şıpırt kına Äskärevkä bülay didi (Ruşad, älbättä, bu süzlärni işitmämışkä salıştı):

– Şäyxınur, lutçı karşı kilip mataşma. Barıbır üzünikın itä ul, kulıñ kalmas...

Äskärevniñ riaksiyası başkalarga da küçli täsir itti. Türlisinnän türličä karşı avazlar işitildi. Aktık çara kala! Davıdov çarası. Äyi, äyi, Davıdov ta tıl'nyäşkadan bulgan. Cirmı üzi sürıp kürsätkän. Tik açulanmaska gına kiräk xäzir.

– İx siz, – didi Ruşad, – min sizni flotka cibärlilik yigitlär dip uylagan idim. Yuk ikän sizdän, yuk. Sizgä – kırdä ärim cıyarga. Kaz kütärgä! Ä mınä flotta bız bülay işlibiz...

Ruşad küz açıp yümgançı pidjagin, galstugin salıp urındık arkasına ildi. Külmäğin salıp taşıladı. Tıl'nyäşkadan kalgaç, idän yuu – fizzaryadka sıman bır iş. Ul bükreyip zur munçalanı kaynar suga tığıp aldı da kiñ aldırıp yua başladı. Malaylar üçün busı da kütılmägan udar bulıp çıktı. Läkin xäzir Ruşad nişlisin bilä idı indı.

– İşlärge tılmägan ukuwçılarga kaytıp kitärgä rüxsät itäm, – didi ul, tavışın yuriy kalınaytıp. – Bar, kaytıgız, bar! Ä sin, Äskärev, bar tizräk tay, açıkkansındır...

...İñ başta idän munçalasın kulına Zakirov aldı. Annan ciränip kınä başkalar da tütındılar. Bu şulay bulırğa tıyış idı, münası plan buyınça idı. Ä mınä Äskärev bik tınıç kına türıp sumkasın arkasına astı da äşäkı yılmayıp çıgıp kitti. İx sin, pedagogika! Nindi ısıullarıñ bar tagın? Mündiy uçrakta nişlärge? Cavap yuk.

Äskärev kitkäç, başkalar irkinläbräk işkä tütındılar. Nindidir ciñillik kilgändäy buldı. Ruşad ta munçalasın Ganıyıkä birdi.

– Yä, tagın kaysıgız kaytıp kitä? – Ruşad kıkıra başlagan ikän. – Barıgız, marş üyğizgä! Kimniñ işlisı kilmi? Yä?

Barısı da şıpırt kına işlilär.

Ruşad tıl'nyäşkadan gına koridor buylap kitti. Mäktäp buşap kalgan, barı tik ülkän klasslarınıñ birsındä gına kontsertka äzirlänip yatalar idı. Ruşadniñ isäbi

malaylarga tagın bİR çiläk kaynar su kitirtüw idİ. Koridorniñ karañğı başında ul işİK artına şım gına kİRİp kaçkan bİR şawlä kürdİ. Anı sizmägängä salışıp, yanına kildİ. Sizmägängä salışıp, işİknİ açtı. Stenaga süyälİp, sargılt tİşlärİN ırjaytıp, Äskärev tūra idİ. Avızı tulı İpİ. BütİN cirİnnän yürt İpİyİ İŞİ añkİp tūra. Üzak uylap tūrİrga yaramıy idİ. Ruşad malaynİñ İyägİnnän tütİp stenaga tİradİ. Kİçkİnä yarım karañğı klassta bİrÄw dÄ yuk idİ. Äskärevnİñ İyägİnnän tütkan küyİ Ruşad ürİlİp kİnÄ sul kulı bİlän İŞİknİ yaptı. Malayga şul citÄ kaldı. Ul, avızındağı İpİNİ dÄ yūta almaslık dÄrÄcädÄ kauşap:

– Abıy, zinhar, cibÄrÄ kür, İkİnçİ alay bulmam, – didİ.

Ruşad salkın yılmaydı.

– Ä min sinİ bİrni İşlätİrgÄ dÄ uylaganım yuk Älİ, Äskärev, – didİ. – Sin bik naçar malay. Min üzİM yİğİt kİşİlÄr bİlän İŞ İtÄrgÄ yaratam...

Äskärev münİ kütmägän idİ. Ul, älbättÄ, ukıtuwçı anı kıynar dip uylagan idİ. Ul yugalıp kaldı.

– Abıy, kİRİp İdän yua başlıymmı?

– Yuk, Äskärev, sin xÄzİr ük tay münnan. Min aldagı dÄrİstÄ sinİñ tÄrtİbİñÄ kararın Älİ. İdän yuarga layıklı yİğİtmİ sin, yukmı – kararın. Äyİ, kararın... Ä bİz anda xÄzİr cır üyränÄbİz. BİlÄsİñmİ – şundıy cır bar dİñgİzçİlÄr turında. Ä sin kayt üyİñÄ, bar, bar, yürmä...

LÄkin Äskärev kaytmadı. Koridorniñ Älİ bİR, Älİ İkİnçİ püçmagında İştİrİnİp yürdİ. Altıncı klassnİñ İŞİğİ tübİnÄ İndİ munçalalar, şçetkalar, çİläklÄrNİ çİgarıp kuydılar. Ruşad äytİp tūrİp cır yazdırdı. Äskärev münİsİN da İştİtİ. Texnİçka yūrtınnan yūğİrİp kızlar kİlİp cİttİlÄr. Tup-turı klasska uzdılar. Ä bİrazdan klassta cır yañğıradı.

Naverh vı, tovarişçi! Vse po mestam!

Posledniy parad nastupayet.

Vragu ne sdaetsya naş gordıy «Varyag»,

Poşçadı nikto ne jelayet.

NİçÄ yıl yūrİp, bİrvakİtta da şuşı mäktÄp binasınnan Äskärevnİñ şulay basıncı küñİl bİlän çİkkanı yuk idİ. Ä bİğİN nİgÄdİR yılıysı kİlÄ. Bu tarix ukıtuwçısı da tÄmam kanıktı bit. ÄnÄ, citmäsÄ, tamagın kıyırİp cırlap mataşa, yūriy, Äskärev İŞİtsİN dip suza.

Poşçadı nikto nı jela-a-a-yet...

Barısı da, cılı sawbullaşıp, çista klasstan çıgıp kittilər. Ruşad klass täräsäsinän alarnı karap üzatıp kaldı. Kayandır bädraf artınnanmı çıgıp, ilämsiz zur kıyız itiklär kiğän Äskärev tä iptäşlärinä kuşıldı. Anıñ çırayı şäptän tügıl idı. Äskärevniñ idän yuudan baş tartuwı Ruşadniñ tağın bir ciñüwı buldı. Petr Bırınçınıñ süzläri Ruşadniñ küñilnä kildı: «Gärçä bu çiklävık gadättän tış katı bulsa da, Allaga şükır, bik yaxşı vatıldı».

Şulay da büğın atnaniñ in avır küni bulırğa üxşap tıra. Sägat' üçtä pedsovet başlanırğa tıyış idı, annan kiçkä agitatorlar cıyılışı da bulası ikän. Üygä kaytıp tıgılay-bulay gına kapkalap çıgıp yügırgä turı kildı. Pedsovetka ukıtuwçılar indı cıynalğan, aynıñ yığırması küni – ukıtuwçılarnıñ xızmat xakı ala türgen künnäri, direktor rayonnan akça alıp kaytkan. Direktorniñ rayonda bulğanlığı ällä kayan kürinip tıra – anıñ çaç artın kırtlap algannar, avıl rayonlarında gına bula türgen arzanlı üdikülün bilän kırındırgännär idı. Ruşadniñ äli bütün ukıtuwçılarnı irkılöp kürgäni, tanışkanı yuk idı – utırışka zur kızıksını bilän kildı. Pedsovet başlanır aldınnan mäktäpnıñ däv gınä venskiy garmunın tartıp çıgardılar, voenruk Xäkimcan anı gürlätip aldı. Tik, sul kulınıñ ikı barmagı üzilgän bulğanlıktan, garmunniñ bakalarına gına basa almıy idı. Xäkimcan garmunni xis bilän, yüräk bilän uynıy, kişigä karap tügıl, täräzädän işigaldına taba karap uynıy. Kulına garmun kilip kırüwgä, anıñ küzläri müñsulandı, ul küzlärgä yaş katış nur tuldı. Küyniñ kaybir avır bürılışlarında Xäkimcanniñ bürin tişikläri kiñäyıp kitä, küyniñ baka bilän küçäytip cibärsä urınlarında ul, çıdıy almıyça inğıraşıp, «h-ıh» dip ala. Şulay da isän kalğan çançä barmagı bilän nindidir bir tavışni üstäp-üstäp kuya. Ul uzak kına itip «Kaytu» küyın uynadı, ukıtuwçılarnıñ bir işisi divanga çumıp, bir türliläri zur täräzä yanındağı gazeta podşivkaları üygän üstäl yanına cıyılıp, dünyaların ünıtip garmun tavışın tıñladı. Bu minutta barısınıñ da başınnan gazaplı dārislär, tün utırıp tikşiriläçäk küçäk-küçäk dāftärlär çıgıp türdı, dünya yavızı – kara içli Äskärevlär, usal Zakirovlar, vak xuligan Ganiyevlär dä küñilniñ ällä kay cirindägi nindidir sixri bir pärdä bilän kaplandılar, alar da üzläriniñ ukıtuwçılarga müñarçı mäğ'lüm bulmagan balalarça kürkäm sıyfatları bilän yıradan yılmadılar...

Direktor, karandaş bilän grafinga kağıp, kişilärni sixri dünyadan matdi kısır dünyaga kaytardı:

– İptäşlär, rüxsät itigiz Akbalık urta mäktäbi ukıtuwçılar kollektiviniñ ikınçı çirık yümgaklarına bağışlangan pedsovet utırışın başlap cibärirgä. Kün tärtibində, iptäşlär, tıp mäs’älä bulıp çirık yümgakları buyınça klass citäkçiläriniñ häm predmetniklarnıñ informatsiyalärı tura. Informatsiyalärı tura. Dal’şı dä bızniñ karap ütäçäk turlı mäs’älälär, turlı mäs’älälär bar... İñ ilik, tıp mäs’älägä kırışkänçı, min tak’-dim itär idim rayon xızmat saklık kassasınan kilgän iptäşni tıñlap alırga. İptäşniñ äli pravlınyı kolhozda da işlärı bar, şuna kürä, çim munda bızniñ mäktäp mäs’äläsi bilän muçat’sya itip utırgançı, bız başta aña süz birik.

Rayonnan kilgän ipli gına yigit urınınnan türıp bastı häm ukıtuwçılarga karamıyça gına akçanı xızmat saklık kassasında saklaunıñ ähämiyätı turında süylädı. İlibiz xucalıgın turgızu häm nıgıtuw ölkäsində akçaları kassada saklaw in ähämiyätli rıçaglarnıñ birsı ikän. Yigit aşıkmyça, ıspay cümlälär bilän süylädı. Barlık ukıtuwçılarnı da vkladçik bulırğa çakırdı. Axırdan sürawlar da birdilär. Direktor rayon väkilinä üz kollektiviniñ bu mühim işkä hiçsüzsiz katnaşaçagın häm bugün uk pedsovettan süñ ukıtuwçılarnıñ akçasın kassaga salaçakların äyttı. İpli yigit sawbullaşıp çıgıp kittı.

Tıp mäs’älägä küçtilär. RONODA bugün bulıp ütkän kiñäşmädə Akbalık urta mäktäbin ülgirışni tübän biruw yagınnan tilgä algannar ikän. Direktor üziniñ çıgışın bügingi kiñäşmä materiallarına kürdı.

– RONO müdiri iptäş Şämsetdinov kat-kat kisättı, iptäşlär. Akbalıkka bir barıp çıgabız brigada bilän, didı, i bir frontal’nyı tikşiruw ütkäräbiz, didı. Anda, didı, bız bilimbiz tügil, biläbiz, çto zarplata üçün gına işlawçılär barın. Yigirmınçı çislü üçün yaşawçılär bar, didı. Bukval’nü şulay dip äyttı: lyudi dvadtsatogo çisla, didı. Annan süñ, iptäşlär, bızda tärtip mäs’äläsi dä şaptän tügil. Karagız ul altınçı klassını. Niçämä-niçä märtäbä dāris üzildı anda uzgan çiriktä. Ni üçün şulay? Predmetniklar citärlık işlämi. Klass citäkçisınä audarabız barısın da. Bızda kayvakıt şulay bula: ukuwçı, pnimaeteli, çañgısın kütärıp klasska kırä. Miç artına süyöp kuya. Mürca cıbi – klassta tärtipsizlik...

Bu urında Ruşad yılmayıp kuydı, ukıtuw bölıgı müdiri Bälkıys kürı gına itip direktorga karap aldı, direktor isä karaşın ukıtuwçılardan kütärıp şkof üstındägi glübuska yünälttı. Ruşad direktornı bik ig’tibar bilän tıñladı. Direktor caylap kına,

familialärni atamıyça gına süyli başladı. Bu närsä, kurkaklıkmı? Taktmı? Äytüwı kıyın. Läkin çığışnıñ axırında direktornıñ Ruşad üçin bütünläy kütilmägän yagı açıldı.

– İptäşlär, – didi ul, – mınä min mäktäptä bulgan gümumi kimçilklärä tuktaldım. Bular, älbättä, kak direktor, minim gayıp, minim kimçilklär. Münıñ üçin minı sügärgä tiyışlär, i, min uylım, iptäş Şämsetdinov şulay minı sügip düris tä işli, minı äli, ixtimal, tagı da katırak sügärgä kiräktir. Çünki, kak direktor, min üz işimä citärlük ähämiyät birip bitirmim, küräsñ, äytäm bit, munda tıp gayıp mindä. Fçujtäki, miña tırışbrak işlärgä kiräk idi, min küpçilik iptäşlärnı naçar işlilär dip äytä almıym...

Bu çığış pedsovetniñ bütin barışın aldan uk xäl itip kuydı. Şunnan indı birtürli gınä, xissiz gınä, küñilsiz gınä informatsiya başlandı. «Minim klassta fälän bala, şunıñ fälänı ülgirmi, bu bula – fälän protsent, ütliçniklar sanı fälän, in zur protsent ülgirmäwçilik fälän predmetka tüşä h.b.» Cıyılışta barı tik Xäkimcan gına tılgä alındı. İn yugarı ülgiriş birgän kişı, älbättä, ul idi. Anıñ üç fäninnän – fizkultura, xärbi äzirlik, räsimmän ülgirmäwçilik bütünläy yuk idi. Bälkiys anıñ turında süylägändä Xäkimcannıñ däris plannarına ig'tibarsız karavına üzak tuktaldı. Därisniñ bir planın xätta misalga da kitirdi. Xäkimcan tugızınçı klassta fizkultura därisniñ bir planın, mäsälän, bülay tüzgän:

Därisniñ teması: çañgı şuu.

Maksatı: tawdan şuarga üyrätüw.

Därisniñ materialı: çañgılar, Safıylar tawı.

Därisniñ barışı:

1. Çañgılar üläşüw – 5 minut.
2. Tawga baru – 5 minut.
3. Şuu – 20 minut.
4. Kaytu – 7 minut.
5. Çañgılarını tapşırıw – 5 minut.
6. Yümgak – 5 minut.

Bälkiysniñ süylävünä karaganda, Xäkimecanniñ şuşı bir ük planı tıläsä kaysı klasska, tıläsä kaysı küngä yarıy ikän. Bir däreškä kİRİR aldınnan Bäkİys şuşı planı turında Xäkimecan bilän süyläşkän. Ul aña üç sūraw birgän:

1. Tugızınçı klass malayların tawdan şuarga üyrätäsİ barmı, üyrätİlsä, nindi alımnarga üyrätİlä? Traplınnan sikİRİrgämİ? Tayaklar utırtıp kuyıp, şular arasınnan bürmalap şuargamı? – Xäkimecanniñ cavabı: tawdan yıgılmıyça şuarga üyrätİrgä.

2. Däris dÜRİs bÜlİngänmİ? Ni ÜçİN tawga baruga biş minut citä, kaytırga cidİ minut? Cavap: kaytkanda äkrİN kaytalar.

3. Ni ÜçİN sizniñ däris kırık cidİ minutlık bulıp çıga? Cavap: anı kİM alay bÜlİp tūra indİ, plan bit ul minİM ÜçİN tÜgİL, barmı bar, şuña gına. Bİzniñ fizkultura, izü, muza¹ plansız da şäp uza!

Bu mäS'älä buyınça tagın direktor katnaşıp kittİ.

– Mİnä Xäkimecan ul yaña ukıtuwçı, anıñ täcribäsİ citmi, bu – tagı da minİM gayıp, – didİ. – Min tıyışınça küzätmägänmİN, ukıtuw bÜlİgİ müdiriniñ annan başka da işİ bik küp, bir Xäkimecan gına tÜgİL. Ä münısı, äytäm bit, iptäşlär, turıdan-turı minİM gayıp...

Saf tatarça, tüzİK, dÜRİs cÜmlälär bilän Närkis süylädİ. Rus tİLİ buyınça ülgİRİş şaktıy naçar idİ, läkin Närkisniñ bu xälgä bik ayık karaganı sizİldİ. Ul, üstäl yanınnan çıgıp, urtagarak basıp süylädİ – bÜtİN kıyımİNİñ pÜxtälİgİ, sılanıp tURuwı, bik tüz gäwdäsİ, kızıl irİnnäri, biyİK Ükçälİ tuffiläri häm çäçİN tüzätkälägän sayın sirpİLİp kitkän zatlı xuşbuy isİ bilän ul bala itäklİ, izİlgän kiyİZ itİklİ, bumazi çalbarlı ukıtuwçılarnıñ barısınnan da ayırılıp tūra idİ. Anıñ bÜtİN kıyafätİ, süzİ ütkİN, läkin nurlı küz karaşları «Mİnä min sizgä iş tÜgİL, üzİgİzniñ arada min buluw sizniñ ÜçİN bÄxİT» diyalär sıman idİ.

– Rus tİLİN balalarİgız bik naçar bilä, – dip tÄmamladı ul sÜzİN, – balalar gına tÜgİL, ukıtuwçılar, siz üzİgİZ dä rus tİLİN bilmisiz. Yä, äytİgİZ, kaysıgız bügİngİ kündä rus tİLİndä ädäbiyat ukıy? Ä? Äytä alasızmı? (Ukıtuwçılar karaşların tÜbän tüşİrdİlär.) Ä mİnä min ni ÜçİN tatar ädäbiyatın ukıym? Miña nigä ul? Min bit tatar ädäbiyatın ukıtmıym. Nigä min üstälİmdä Gİynİ şİgİR'läriñİñ nemetsça basmasın tütam? Ruslarda bir mäkal' bar: kakov pop – takov prihod, dilär. Balalar ukıtuwçılarna üxşagan. Min mİnä ukuw yılı bitkänçİ işläp karıym, annan taşlap kitäm. MinİM universitetta algan

bilimimni birigä munda cirlik yuk. Karagız ul bıyılıgı sigızınçılarnı. Miskinnär. Sarık kütüwı bit. Gäräyevtän sürim: «Tı po-russki çto-nibud' ponimayeş'?» – dim. Avızın axmaklarça yırgan da miña karap cavap birä: «Ponimayeş'», – diy. Miñnıbayevni taktaga çıgardım. «Paxat'» digän figıl'nı xäzırgı zamanda küplik sanda tırländır, dim. «Mı paxaem, vı paxaete, oni paxayut» dip süyläp yürägimni bıza. Bıläsizmı, bılây bulsa min nişlim? Tızdän valerianka içä başlıym...

Närkisinñ siluw gäwdäsı çaykalıp kittı, tavışı vatıldı. Anıñ küzlärında yaş kürındı. Lakin bir sekundtan ul ilıkkıgı xälınä kirı kayta aldı häm salmak xäräkät bilän çäçlärin küz üstinnän kütärdı dä gürur gına üz urınına barıp utırdı.

Güzäl, bik güzäl bu Kazan kızı!

Çınnan da, adaşkan tutıy küş bu!

İñ axırdan Xuşiyät abzıy süylädı. Xuşiyät abzıy – zamanında zur işlärdä işlägän kışi. Kayçandır ul vülkomda mägarif bülıgı müdirı, Akbalıkta direktor bulgan, avıl sovetı predsdatelı bulıp ta işlägän, sugış vakıtında mäktäptän kitıp turgan – kladovçık bulgan. Anıñ kayçan nindi ukuw yürtin tamamlaganın bir Xüday üzi bilä! Gümır buyı citäkçi işlärdä işlägän kışi bulgangadırmı, nigädır Xuşiyät abzıy här cıyılışta äli dä bulsa yümgaklaw süzi süyläw anıñ burıçı dip sanıy häm yümgaklamıyça kalmıy. Tıläsä nindi cıyılışta ul barı tik in zur däreçälı kışi yanında gına utıra häm, hiçsiksız, iskı bloknot, lagı kupkan gadi karandaş çıgarıp narsädır yaza. Kakşagan iskı küzligı bürin uçına gına ilıngän bulır, tışın tarakan kimırgän küzlik tartması, hiçsiksız, üstäldä bulır. Annan süñ ul tıläsä kaysı cıyılışnıñ säyäsı yagına yünälış birüwnı härvakit üzınıñ izgı burıçı dip sanıy häm gümumi tigızlıktän, gümumi yünälıştän az gına taypılular bula kalsa, alarnı tüzätmi kalmıy. Direktor anıñ yümgak süzi süyläw gadätinä indı künıgıp bıtkan idı – bügün dä karşı kilmädı. Sargıl-çiyä tolstovka kigän Xuşiyät abzıy akrın gına tırıp bastı, bütin kışını küzlik üstinnän bir kat süzıp karap çıktı.

– İptäşlär... Barıgızga da mäg'lüm, sävit pedagogikası bızñın ukıtuwçılar ärmıyası aldına gayät zur ähämiyätli burıçlar kuya. Bu burıçlarnı bız barıbiz da bir bulıp, ciñ sızganıp, küçibızni kızganmıyça işläsäk kınä namıs bilän ütöp çıga alaçakbiz...

Düp-dürıs, ap-açık fikirlär. Ruşad sägatınä karadı. Kiç bulgan, aşar vakıt citä idı. Divanda utırgan birniçä ukıtuwçı kız aña zapıska cibärdı:

«Tarixçı iptäş, sägat' niçä?» Ruşad barmakları bılän kürsätti: biş. Kızlar mutlanıp başların siliktülär, räxmät äyttülär. Biçaralar! Kayçan kız bulıp yüri alasız süñ siz! Kiçin tagın bir cıyılış bar bit äli.

Ä Xuşiyät abzıyınıñ kiç çıgası yuk, aña cıyılış bulsın, aña süylärgä mümkinlik birsinnär. Mır-mır itip ul tızdı dä tızdı...

– Naçar ukuwçı yuk, naçar ukıtuwçılar gına bar, iptäşlär...

Närkis şul wakıtta bir cıyırılıp kuydı. Şirt itip kün sumkasın açtı da Gügonıñ «Otverjennıy» digän kitabın alıp bitaraf kıyafät bılän ukıy başladı. Xuşiyät abzıyga, gümümän, müñarçı Närkisniñ äli üzi başlap süz katkanı yuk idi. «İsänmisiz-isänmisiz»dän uzganı yuk.

– İptäş Şämsetdinov bik düris äytän, iptäşlär, minim dä üzibizniñ kollektiv turında kaybir fikirlär äytäsım kilä...

Niçiktir şulay kilip çıktı, näk' şul sekundta Ruşad tamagın kırdı. Xuşiyät abzıy siskänip şul yakka karadı, häm alarnıñ karaşları uçaştı. Xuşiyät nigädır kauşap kaldı, süziniñ ırgäsın yugalttı, butaldı.

– Bizniñ arada da tiyışınçä işlämägän kişilər yuk tügil dip äytäsım kilä minim. Bilmim, bälki, min yalgışamdır, yalgışsam, iptäşlär tüzätirlär, läkin ukuwçılar bılän işläwdä kaybir citişmägän yaklar uçaştırgalamıy tügil dip äytir idim min, iptäşlär...

Reç' tamamlandı. «Türlilär»gä küçildi. Şämsetdinovniñ kürsätmäsin nigiz itip alıp, üçinçı çiriktä kaysı klass nindi ülgiriş birüw turında süz başladılar. Läkin direktor «nindi ülgiriş» digän süz bılän bütinläy kilışırgä dä tılämädi – süz barı tik yüz protsent ülgiriş turında gına barırğa mümkin, didi. «Yüz protsent» süzin işitkäç, Närkis tagın bir tapkır cıyırılıp aldı, tagın sumkasın şirtlätip açıp yaptı.

Direktor här predmetnikni ayagürä bastırıp yüklämä aldirttı.

– Tol'ko yüz protsent, iptäşlär, şunnan bütänni işitäsım dä kilmi, – didi.

İñ başta «yüz protsentni» Xuşiyät abzıy birdi. Tagın bir kıska reç' tütüti:

– İptäşlär, min äytir idim, bıyılısı yılını, kaysıdır ki, balalarnıñ indı tamagı aç tügil, şuşındıy yılını ülgirişni yüz protsent itüw gayrı tabıgıy xäl bulmas dip äytäsım kilä minim. İptäş Şämsetdinovniñ kürsätmäsin nigiz itip alıp, min tatar tılınän häm

ädäbiyatınnan mäktäp külämində yüz protsent ülgürüş birirgä üstimä alam häm minim primerimä başkalar da kuşilsınar idı digän izgı tılaknı bildiräsım kilä minim, iptäşlär. Bälki, min yalgışamdır, yalgışsam, iptäşlär tüzätirlär.

Ruşadnıñ şul vakıtta sabır kanatı sındı. Urınınnan sikirip türğanın sizmi dä kaldı. Läkin nik türdı? Münı üzi dä bilmädi. Barısı da aña bürılıp karadılar. Direktor aña sūraw katış karaş taşladı. Närsädır äytirgä idı bit!

– Mümkin bulsa, min tämäki tartıp kirir idim, Sabir İşmuratoviç! Min şulay iyälängän indı – dürt sägat’tän dürt sägat’kä, här vaxta axırında...

Ukituwxılar yılmayıştılar. Ruşadka iyärip koridorga Xäkimecan, tagın ikı-üç ir kişı çıktı. Alarnıñ birsı – yaşıl galifı bılän ak fetr kigäni – Ruşad bılän äli gınä tanıştı. Biolog Müstafa ikän.

Ukituwxılar bülmäsiniñ işigi yanına kuyılğan partaga tizilışip pedsovet barışın tuştan tıñlap utırğan texniçkalar şıbirdaşıp taralıştılar. Kaysı çiläk, kaysı şçetka tütkan bulıp klasslarga taba sibıldilər... Bırazdan yüklämä birirgä tämäkiçilärni dä çakırıp kirttilär. Ruşadnıñ kollektiv aldında birinçi süylävi idı – süzin kıska tuttı.

– Ukuwxılar bılän tanışıp çıkmıy türıp birnindi yüklämä üstimä almıym, – didi.

Direktor bırazga tınsız türdı. Añarçı gına Närkis direktorga katı-katı gına süzlär äytken ikän. Biolog Müstafa ik itti, mik itti – karşı kilä almadı...

– Nu, ägär indı siz bik tilisiz ikän, çto j, yüz tik yüz, – didi. – Läkin xikmät protsentta tügil...

Xäkimecannan sūrap ta türmadılar. Divandagı kızlarga da direktor «yüz», «yüz» dip üläşip kınä çıktı. Agitatorlar cıyılışı başlanırğa bir sägat’ kala gına taralıştılar.

...Ruşad cıyılışnıñ kiçkisinä sünga kaldı. Gil yügirip bulmy bit indı.

Gaynılvafa karçık ta miçkä kuyılğan aşnı tiz gınä çıgarmadı, yuriy üzakka suzdi. Karçık küni buyı süyläşirgä tilmirip utıra da kiçki aş yanında, gadättä, için buşata. Kart, kündägiçä, samavır artında iyägin sıpırıp kına dāşmiçä utıra.

– Äydä, äydä, nindi bitmägän cıyılış ul, – didi karçık, miçtän kiçkinä çuyın bılän aş alıp. – Aç yürip iş bulamını? Aşkazanıñ bir iştän çıksa süñ bulır. Änä sugış vaktında minim Gaynislamım aşkazanın xarap itti. Aç türıp. Okop kazırğa kitkän

cirdän. Rizıksız yattılar. Xuşiyät ul vakıtta avıl sävitı bulıp tıra idı. Vakıtında yüknı cibärtmädi – bızñıñ ildä kışı açka ülmı, didı. Şunda bır ay açka tilmırgän bala. Şul çirdän çirlädi – aşkazanına cäzbı iläktirdı. Armiyagä dä almadılar. Bütün xıyallanganı aeroplan şoferı buluw idı. Bulmadı. Xäzır änä yırakta – bülannar arasında. Ak ayü mayı içıp kınä rätländı... Äydä, citiş.

...Avıl sovetı bülmasında tämäkı tütını balta ilärlık idı. Munda bütün agitator cıyılğan. Sel'po xalkı, medpunktagı yaş, kıltın ikı kız, kitapxanä, klub kişiläri bır püçmakka cıyılğannar. Ukıtuwçılarnıñ barısı da äli kilıp citmägän, kilgän bırı ışık yanına gına şıpırt urnaşa turalar.

...Üstäl yanında avıl sovetı presedatelı Bibisara bılän rayon väkilı utıra. Pal'to üstinnän küjan, başına kızıl kün bürık kigän ferma müdiri Hadiulla tükirık çäçrätıp kulın bülgyı-bülgyı süyli. Fermada mallarga azık citmi. Tırlık binaları sugış vakıtında bik tuzdılar. Abzar işikläri asılındı – kügännäri üzilgälöp bittı. Timırçılıktä müña yaraklı timır yuk. Bäpkä-kiştälär çirıdı. Sıyır abzarları bıyılı yazdan kalsalar – şükır diyärsiñ. Ürlık başları çirıgän, alarnı tüzätürgä kiräk. Nıbarı ikı kazanda çi utın bılän su cılıtıla. Bır Hadiulla gına bülarnı niçık ciñip çıksın? Aña yardım kiräk.

– Rayon tırlıkçılärinä «Mägarif» kolhozı kolhozçılarnıñ müräcägatı»n üyrättigizmi? – dip büldirdı anı rayon väkilı.

Hadiulla bır mälgä tınıp kaldı. Yuk, äli üyrätilmägän.

– Mıñä citişsizliklär şunnan başlana ul, – dip süzgä kuşıldı Bibisara.

Hadiulla aña gacäpsinip karadı.

– Hi-i-i, prsidätel iptäş, siz dä şulay dip tırğaç, bilmim indı. Müräcägat' disiz siz. Müräcägat'... «Mägarif»niñ närsä anıñ? Alarnıñ fermasına kirsäñ – manfaktor kibitinä kirdim dip bilirsıñ. Utını, salamı, kurması, min siña äytim, bütünisi kitirılğan, üyılğan. Bızñıñ kızlar şikillı anda kün sayın çi usak tümärkäsın kalun bılän tüygiçläp azaplanmıylar. Vät siña müräcägat'. Alarga, kanişni, bula, närsä dip kütärlisälär dä...

Hadiulla kızdı. Küräsiñ, bu cıyılıştä kuzgatılğan mäs'alälär küptännän anıñ canın kahärlöp kilgän idı, anı tuktata almadılar.

Bır çittä müñayıp kına Narkis utıra...

Hadiullaniñ süzlärı anıñ bir külagına kİRä, ikınçısİnnän çıga. Bu nindi türmİş süñ bu? Nİgä bülay bu? Universitetta vakİtta Närkis untugızınçı yüz yazuçılarınıñ äsärlerİndägİ xatın-kız obrazları bİLän şaşındı. Bİla, Tat'yana, Sofyalar... «Turgenevniñ «Nakanune» romanında Elena Stahova obrazı» digän temaga diplom yakladı. Diplom yazar üçin gİnä ikİ yıl buyı maxsus frantsuz tİlin üyrändİ. Roman turında şul çürdägİ rus, frantsuz jurnallarınnan tänkiyt' materialların ukıdı, bişinçİ kursta yıl buyı Turgenev bİLän gİnä yaşadı. Närkisniñ tirännän İşanuwinça, Turgenev – dÜnyanıñ İñ büyük filosofı, psixologı. Turgenevni prozaik dip äytİrgä Närkisniñ tİli barmıy. Ul – şagıyr', Bayrİnnar, Gİynİlar, Puşkinnar bİLän bİrrättän türİrlİk şagıyr'. Änä şul fikİrlärni ukuwçılarga citkİrİrgä, Akbalık kızlarında Yelena Staxovadagı güzällİknİ tärbiyälärgä dip kilgän idİ Närkis...

Ä mÜnda närsä? Hadiullaniñ bÜtİN üs kiyimİnnän sıyr tizägİ, duñgız isİ kilä. Anıñ bitİ cildä yarılğan, çuyın kitİgİ tüslİ bulğan. Sakalın kırmagan. İxtimal, ul sakalga yuk-bar päki ütmi dä türğandır. Bir yakta – xıyalıy dÜnya, büyük idİallar dÜnyası. İkinçİ yakta – Hadiulla, ürlİgİ çİrİgän fermalar, «Mumu» bİLän küñİli kuzgalmaslık ukuwçılar. «Mumu»nı uzganda Närkis üz gümirİndä İñ zur ayanuw, ümitsİzlänüw xislärİN kiçİrdİ. Bir bala, Mumunı batırğaç, Gİrasimniñ nişlägänİN bİlmi yÜdättİ. Ä bit Närkis nindi dulkınlanıp süylägän idİ anı uzgan dÄrİstä. DÄrİslİktä dä bar bit ul bülİk...

– Yä, äyt, Gİrasim şunnan süñ nişli? – dip üzgäländİ Närkis.

Çİtkä karap şaktıy püşmas kıyafät bİLän basıp türğan kız, tınıç kına:

– Şunnan süñ Gİrasim şahärdän kolhozga kitä, – dip cavap birdİ. Närkis ul küñni kvartirına kaydıtı da aşap-İçİp türmestan karavatına yığıldı. İndİ bügİN sıyr abzarları.

Hadiullaniñ tavişı yañgıravıklı. Çİt närsälär turında nikadär gİnä uylarga tırışsañ da, Hadiulla tavişı yarıp kİRä:

– Bİzdä xäl niçİk? Mİnä ul niçİk: büzaularınıñ İçi kitä – bu buldımı bir. Duñgızlarınİñ illİ protsentı gİna kaplatılğan – bu buldımı ikİ... – Tatarçanı yaxşı bİLäm dip yürgän Närkis «kaplatılğan» süzİniñ mäğ'näsİN añlamadı. Hadiulla bu süznİ birniçä tapkır kabalğaç, Närkis sumkasınnan bloknot çİgarıp bir bit yırtıp aldı da, närsädİr yazıp, yanında gİna yükİmsİrap utırğan Xäkİmcanga suzdı. Xäkİmcan karaga kakkan kayırı tunı İçİnnän başın çİgardı, yazunı ukıdı.

«Xäkimecan abıy! «Kaplatılğan» narsä digän süz ul?» Xäkimecan ni dip yazarga da bılmiçä kattı da kaldı. Närkis isä aña bürılıp, matur küzlärin sirpöp, annan cavap kütä idı. Xäkimecan, älbättä, niçik dip yazasın bik yaxşı bilä idı – läkin bu şähär kızı bigräk näfis, bigräk zatlı şul. Süznin nindidır birär matur formasın tabarga uyladı Xäkimecan. Şuňa kürä ul tıldän gınä añlatırğa buldı:

– Sılış’, – didı ul, Närkisinin tamçılı gül çäçägi kibik matur külagına ıylıp, – bu indı ni digän süz bula: znaçit, ata duñgız bilän birgä yüklagan digän süz.

Şundıy ädäbi itip añlatıp birüwinä kuanıp, Xäkimecan tirän gınä mışnap kuydı, Närkis tä narsädır añlarga tırışıp uyga kaldı.

– Bilgılängän agitatorlarınin barısı da yürimı fermaga? – Bibisara, karandaş bilän grafinga kagıp, üz süzinä ig’ tibar taläp ittı.

– Süznin dürisı kiräk, iptaş prsidätel’, kilgälilär. Läkin süngı atnada fermaga gäzit-jurnal tütıp gramm kişı kilgänı yuk.

– Agitatorlar siznin işigızdä zur fayda kitirälärmı? – Múnısın rayon väkilı süradı. Hadiulla uyga kaldı. Tamagın kırdı.

– Alardan zarar yuk, – didı ul.

Väkilni bu cavap çığırınnan çıgara yazdı.

– Mında zarar turında süz buluwı mümkün tügıl, fayda barmı dip sürıym min, – didı.

– Süñ indı, iptaş palnamuçi, älbättä, kişı kilüwgä bik şat bız. Kilä birsinnär. Xalıcara xällär, tıgısı-múnısı. Mınä, äytik, Nürnberg protsessı turında bik äybät bulır idı. Lektsiya-fälän. Ä bülay ukıtuwçılardan zarlanır xälım yuk, yardım itälär. Änä gäzit ukıp kına tügıl, tıgındı yardımğä dä müxtac min. Primır, ukıtuwçı Xäkimecan atnasına ũç-dürt tapkır kırıp çıga. Balalar bilän. Alarınin yardımı dä bik zur...

Yümgaklaw süzi bilän Bibisara çıktı.

Bibisara bu iştä indı şumarıp bitkän häm niçik yümgaklarga ikänin dä bilä idı. Ul kolhoz idaräsı adrisına häm bir kırıda utırgan predsdatel’ Gıylac kartka katı-katı süz äyttı. Sıyır abzarlarınin naçar xäldä buluwı bügingı kündä gafu itilmäslık xäl, didı. ũrlıkkä agaç citmimı? Kolhoznin bıyıl kistırgän agaçı – murı. Kapka kügännärinä timır

yuk dip kım äytä? Zavxozniñ skladına kİRİP karagız – anda timİR da...! NÄrkis çäçrÄp kittİ. Medpunkt kızları da kıymıldaşıp aldılar. Ukıtuw bülİğİ müdirİ BÄlkıys cıyılışniñ bİrkİtmäsİn yaza idİ, kauşap, tiz gİnä Bibisaraga bİr zapıska suzdı.

«Bİbisara, sin «daçurta» dip äytİrgä tİlİsİñdir?» Bİbisara zapıskanı ukıdı, lÄkin kauşamadı, süzİn dÄvam ittİ.

– Bİzdä xÄzİR, iptÄşlÄr, material’ resurslar da bar. Kadrlarıbız da bar. Bİznİñ rezervlar daçurta. Bİz alarnı faydalana gİna bİlmİbİz...

Arıp-talıp sÜñ gİna taralıştılar. İrtÄğİsİ Üçİn plannar tüzİsİ, dÄrİskä äzİrlänäsİ bar idİ. Ruşad cıyılıştan tÄmam alcıp kayttı. Cİdİlİ lampa sÜndİrİlmiçä kısıp kına kuyılğan, Üydä yarım karañğı, miç astında munça sıyrıçığı sayrıy idİ. Üydäğİ xÄrÄkÄtnİ sizİp, ışık katındağİ büzaw da uyandı. TÜRİp bastı, küyrİğİn çÄnçİp, Üzak itİp kİyİrİldİ, tÄnİn dİrİldätİp aldı. Annarı Üzak, bik Üzak itİp idÄnnİ yüyİşlädİ... Ruşad ÜstÄl yanında az gİna vakıtka başın kulları bİlän tütİp küzİn yümİp utırdı. Kenİgsbeg... Üçİnçİ rang kapıtanı Drozdov ayırılışır aldİnnan aña äytkÄn idİ:

– Ukıtuwçı kadrlar da bik kirÄk, bİlÄm. LÄkin sindÄy ukımışlı yİğİtlÄr flotka da bik kirÄk. Münda da kİşİlÄrnİ ukıtası bar. Sinİñ kİbİk yÄşİğİm bulsa, min, hiçşİksİz, xÄzİR Ük Leningradtağİ XÄrbi dİñgİZ uçılışçesına kitÄr idİm. Leningrad, bİlÄsİñmİ, ul nİndİ şÄhÄr? Anİñ Nevskiy prospektİnnan bİr uzu – üzİ bİr gümİR. Anİñ Smol’nıy, Kışkı Saray kİbİk cİrlÄrİn kürgÄnİñ yukmı? Minİm üzİmnİñ dulkınlanuwdan anda tınım tamakka mİnä. İsİñdä tüt – xÄzİR tarixi çÜR başlana. Yevropa illÄrİnÄ azatlık yawlap alıp bİrgÄn Sovet Kürallı küçlÄrİnİñ dÄrÄcäsİ, abruyı xÄzİR İksİz-çİksİz. Sovet Kürallı KüçlÄrİnİñ ofİtserı buluw – dÜnyadağİ İñ poçetlı, İñ yugarı missiya ul. Ä dİñgİZ ofİtserı... – Drozdov şayartıp ta aldı: – Nevskiy prospekttan, min sİñaytim, barasıñ: ütÜklÄngÄn çalbardan, yalt İtkÄn tÜymÄlÄr, lentañ cİldÄ uynıy, kırİngan, çÄçlÄr tüzätİlgÄn – näk’ kıyar şİkİllİ. Barasıñ: bİr yağıñnan bİr kız uza, sinİ kürÄ – gÜrs! Asfal’tka yıgıla. Küräsİñ: karşıña İkİnçİ bİr güzÄlkÄy kilÄ, küzlÄrİgİZ Üçraşa – gÜrs! Anısı da barıp tÜşÄ. ŞÄp bit, ä?

BÜlar İsİnÄ tÜşkÄç, Ruşad yİlmayıp kuydı.

LÄkin dÄrİskä äzİrlänİrgä kirÄk idİ. İrtÄgä avır tema – «Kızılkaşlar bİlän Sarıçalmalılar vüsstanıyısı».

Şulay da nikadÄr küñİlsİz uza gümİR!

Şul buldımı yaşlık? Şul buldımı xıyalda kütkün tınıç türmiş, «grajdanka»? Künildä buşlık, buşlık. İçmasa, bu munça sıyrıçığı sayramasa idı. İxtimal, Drozdov kiñäşin tütarga kiräk bulgandır...

VI

Hiç tä adäm uylamaganda Akbalikka ülkän leytenant pogonnarı takkan Gata kaytıp tüşti. Gata, gümümän, kütilmägän xällär, sürprizlar kişisi. Kayttı, mäktäpkä kildı, Hindstandağı braxmannar turında tınıç kına süyläp yatkan Ruşadnı klass işiğın açıp çakırıp aldı da bütin klass küz aldında küçakladı, arkasına düñ-düñ itip bärğälädı, kulın çigäsinä kuyıp klasska da müräcägat' itti:

– İsännärmisiz, bürkİtlär!

Däris şunıñ bİlän üzİldİ, çälpärämä kildİ. Gata klass işiğın yapmagan küyİ ük kümiş portsigarın çıgarıp yaxşı papiros aldı, xikmätlİ zäjigalka bİlän yalt itip kabızdı häm kİsäsİnnän dürtkä büklängän kägaz' çıgardı. Şaw-gür itti...

– Mİnä kür: abıyİnı şuşı mäktäpkä fizik itip bilğİlädİlär. Yäşİbiz, kartlaç! Tİğİ prikazga min dä İläktİM. Bilğİlİ, üzİM tİlämäsäm kaytmıy idİM. Kaytası kildİ. Citti. Bİz sinatmadık. Verxovnyıñ üz prikazı bİlän gİnä dä uniki blagodarnostİM bar...

Tavıška unınçı klass işiği açıldı. Närkis ikän. Ruşad biraz gına uñaysızlandı. Läkin Gata yugalıp kalmadı.

– U-hu-u! – dip gürİldİ ul, papirosın yäşİrip. – Çest' imeyu! – Gata ükçäsİN ükçägä bärİp smirno bastı, kulın çigäsİNä kütärdİ. – Guten tag! Bonjur, mademuazel'! Gvardiya ülkän leytenantı Gata Säläxıyev!

Närkis «ä» dip tä, «cä» dip tä äytä almadı, kızardı da işİknİ yabıp kuydı.

Zvonok buluwga Gata direktor kabinetına yul tütüti...

Gata şäp kaytkan...

– MinİM, – didİ ul Ruşadka, – kİsädä kırık sigİZ mİñ sum akça bar. Attestatka cıyılğan. Bİlay bulgaç, yäşİbiz. MinİM dÄrİslär aldağı çärşämbİdän. Şuñarçı yäl küngä Kazanga İldİrtäbİZ. KiyİNäbİZ. Şİkom. İkİbİZgä dä kostyum, demisezonnyı palto. Anda Soroçİga kİrdİM min kaytışlıy, cİlan müğİZİ bİlän küğärçİN sütİ dä tabarga bula. –

Annarı tavişın tübänäytip şıpirt kına üstäp kuydı: – Minim kırık sigiz miñ ginä tügöl, «Val'ter» da bar. Çemodan tübündä kayttı indı – trofey. Tapşırırğa kuşkannar idı, malay canım, niçik itip üz kuliñ bilän tapşırmaq kiräk. Çemodan tübündä yataçak indı ul – min üli yulga çıgıp kişi ütürüwçi tügöl. İstälük prosto. Nü – küral saklagan üçin iki yıl. Ä, şaytan alsın! Mini kim utırta ala! Berlingaça barıp citkän gvardiya ölkän leytenantı Gata Säläxıyev min! Osventsım yanında partiya bileti aldım. Min silkitäm dünyanı xäzır. Potomušto min anıñ in kabaxät itlärinä karşı küreşip utnı-sunı kiçkän! Mat' yakasına...

...Gata avırlık bilän üstı. Utız altınçı yılda uk şır yätim kaldı. Ätisı – öpkä avıruwınnan, änisı kişi bilmägän nindidir içki avıruwdan dünya kuydılar. İdarä Gatanı kararga kişi bilgilädi, utız sigizdä birinçi tapkır FZOgä nabür buldı – Gatanı şunda cibärip karadılar, buy, avırlık citmädi. Komissiyaniñ bütin bäylängän äybirsı avırlık ikänin bilgäç, Gata xäylägä kirıştı, ikınçı tapkır barganda üzinnän tazarak kürşü malayın kirtti – tigü malay tütıldı. Gata üçinçi tapkır bardı. Komissiyagä kirirgä çirik sägat' kala kolhoz bilgilägän tärbiyäçi xatınnan alıp kilgän unsigiz pärämäçni aşap, yartı çiläk küyü sui içti – avırlığı normadan arttı. Gata tıläginä irıştı. Läkin Tukay uramındağı sigizinçi FZOnıñ idänində birinçi tün kunganda Gata, Tätış malayları bilän yaman sugışıp, militsiya tikşirüwinä iläkti häm ikınçı künni irtän kontoradan dokumentların üz kuli bilän urlap avılga kaçtı. Äbisı yurtına kilmışäk bala bulıp barıp kirdi, kişi üçin kütüw çiratına yürdi. Tamak tuk bula idı, üs-başka da üliş çikkaladı. Tılöp tügöl, açu bilän ukıdı. Ped-uçilişçega iläkti. Cäyın yallanıp Akbalıkka kütüwçi yardımçısı bulıp kildı. Sängat'kä, bigräk tä cırğa mähäbbätı zur idı, birinçi akça kulına kilip kirüw bilän sigiz tilli tal'yan satıp aldı. Kara munçalarda tünär utırıp garmunga üyrändi. Kara munçada tizräk üyränilä, digännär idı. Kimdir, iski çabata yandırıp şunıñ külin aşasañ, garmunga tiz üyränäsıñ, dip Gatanı ışandırdı – Gata anısın da işlädi... Yäştän müñli buldı. Taw bitində kütüw kütkändä Akbalık xalkına Gataniñ yağımlı, üzäkkä ütärlik müñli tavişı işitilip tura idı.

Gataniñ repertuarında nibarı iki-üç cır bar idı.

Agıydılınñ ar' yağınnan

Atlar kilä adımlap.

Kaygım kara külmäk bulsa,

Yuar idim sabınlap.

Nindi dä balsa bïrär gadïlsizlïkkä uçrap küñlï räncïgän küñnï Gata, ällä nitkän üzïn müñlï küygä cırlap, tıñlagan kişïniñ bğırın tïlgäli idï.

Kıygak-kıygak kaz kıçkır

Bïr bäbkäsï yuk üçïn.

Yatlar bïznï bik kagalar

Üz änkäbiz yuk üçïn.

Kızganıç, bik kızganıç bula idï Gata bu cırnı cırlaganda! Akbalıkta ul kahär-cäbir kürmädï. Läkin yätimlïknï tanırılık buldı. Kışlık akça, kıyım-salım tuplagaç, peduçilişçeda ukuw artık avır bulmadı, yätim yığıt dip uçilişçeda da yardımnan taşlamadılar. Gata şul uñaydan universitetka ïläktï – annan yaşüsmïr küyï sugıška kittï. Algı sızıkka barıp kırüwgä Gatanı razvedka otryadına bilgilädïlär, şunda anıñ bütün karakteri, tabigatï açıldı. Ştabta anı tiz tanıdılar: razvedka üçïn Gataday tävakkäl, yüräklï kişïlär kiräk idï. Krakov operatsiyası aldınnan Gata düşman yagina kıyuv räviştä ütöp kïrdï, armiya ştabı üçïn iskitkïç kıymmätli mäg'lumat – faşistlarınñ ştab ofitserın dokumentları bilän alıp kayttı. «Val'ter» şunıkı idï. Mayor fon Krauze bilän Gata, bïznïñ yakka çıkkaç, ştabka barganda irkïnlöp süyläştï. Tïgïsi biraz rusça, Gata biraz nemetsça butadılar. Gataniñ krest'yannan çıkkanın, äti-änisiz üskän bïr avıl malayı ikänin bilgäç, fon Krauze küzlïgïn salıp Gataga karadı.

– Minim ätiyim, – didï ul, – universitet professorı, filosofiya buyınça bügingï kündä Germaniyedä zur bilgïç – Otto Krauze, Nitsşeniñ täg'limatın alga taba üstürüwçï. Üziniñ süyikli ulı Villiniñ – fännär magistrı Vil'gel'm Krauzeniñ kim tarafınan «gefangen» buluwın (äsirlïkkä tüşüwïn) işitsä, älbättä, atılıp üläçäk...

Gata bu batırlığı üçïn Kızıl Yüldız ordeni bilän büläkländï. Kırık bişinçï yılınıñ cäyindä ul Mäskäwdägï Ciñüw paradına katnaştı. Faşist bayrakların tübängä mätäldirip, Mavzoley yanına kitirip saluwçılar arasında Gataniñ kıyuv razvedçıklarınnan bïr soldat bar idï. Gata Mäskäwdä fırt yürdü. Kalku tüşinä Üçinçï dārəcə Dan ordeni takkan bïr ukrain kızı bilän tanıştı, utnı-sunı kiçkän bu kız bilän Zur teatrğa bardı – «Akküş küli» baletın iñ aldağı rätlärniñ bïrsinä utırıp karadı. Gata anıñ kulin üziniñ uçına alıp dünyasın ünıtip utırdı. Säxnädä – güzällik, yanda – güzällik, dünyada – iminlik, küñildä – kürlük... Şulay da ul vakıt-vakıt üziniñ kiris balaçağın xätirlöp algaladı. Çaykovskiy muzıkası bilän Gataniñ balalık vakıtı arasında nindidir bälänış bar idï siman. Ul küñlï bilän balaçağına äylänip kayttı.

...Avılga Kazannan kontsert kilgän kün idı. Balalar ul künnı däreislärin äzilämädilär, tüştän süñ karañgıga kadär klub yanında uynadılar. Malaylarnıñ bik kübisi indı bilet alırga akça yünätkännär idı. Akçası bulmagan kişilärni isimlik bilän kolhoz xisapçısı kirtä dä, axırdan xızmat künnän tütıp kalalar ikän digän xäbär dä yuri.

Gata kiçin annan-münnan kapkaladı da klub yanına aşıktı. Ul niçik bulsa da klubka kıra alaçağına ışana idı.

Kiçkinä citiz malayga zur kişilər bilän äwmäklänip kirip kitüw, çınnan da, avır bulmadı. İşik yanında bir kişi bilet sata, akçası bulmagannarı kolhoz xisapçısı «Sin kim malayı?» dip soraştırıp isimlikkä yazıp utıra. Gataniñ küz aldında birniçä iptäşı, ätiläriniñ kullarınnan tütıp, klubka kirip kittilər. Alar indı mürca artına cıyılıp bürük sugış uynıylar, tuzan kuptaralar idı. Partada birgä utıra turgan dustı Gataga yul kürsätti: Gata kişilər tıgızlanıp utırgan bir işkämianiñ astına suzılıp kirip yattı. Anı kürüçi bulmadı, tik utırgan kişilärniñ ayakları gına kahärlädi. Kimniñdir ultanlı itiginnän bik nık at tizägi işi kilä idı, bu ultan anıñ bürin tübinä gına turı kildi. Tizräk utını gına sündirsinnär idı dä, başlansın idı. Nihayät, ut sündi. «Taviş!» dip kıkırdılar. Nindidir bir xatın-kız: «Akça tülöp sinı kararga kilmägän iç munda, urınıña utır, çukınçık!» – dip, kimnidir urıştı. Üzak ta ütmädi, säxnädä iskitkiç taviş yañıradı. Gacäp matur tavişli bir xatın-kız klub täräzälärin zıñıldattı:

Yigıt küñli cilkinä,
 Yaxşı at kürgäç!
 Bar nujası ünıtıla,
 Yanda süygäni yürgäç.
 İx, şayan sin, kızıkay, kızıkay!
 Kimgä nasıyp bulırsıñ, kızıkay?
 Kimnär süyär, kimnär küçar
 Sin güzälni, siluwkay?

İx, cırlauçınıñ üzün dä kürsäñ idı. Gata işkämia astınnan başın çıgarmakçı bulgan idı, şul vakıt at tizägi işi kilgän cılı, parlı itik ultanı, avır kıymıldap, anıñ avızın tūmaladı. Şulay da bu xälinnän ul çiksiz riza idı. Birazdan säxnägä bir ir kişi çıgıp garmunga cırladı.

Şul vakıt bîrâw râtlâr arasınnan kısıla-kısıla bilet tikşirä başladı. Gata idängä sîndî. Tîgî cılı, parlı, ũltanlı itik tagın anıñ bürinına tîrâldî. Tagın bîrniçä taban kısıtı anı. Kîmnârdîr ũkçälârî bîlân aña tûrtîp karadılar. Bîrsî ũzîniñ ilâmsîz zur tabanı bîlân anı artka taba ittî, hâm nâk' şul vakıtta anıñ ayaklarına bilet tikşirüwçî sûrtîndî. Kîmdîr tāmākî isî kilîp tûrgan katı kulı bîlân anıñ bugazınnan uçlap tûttı, tûrgızdı hâm kîşî başları, naftalin isî añkığan şällâr, kîrşân-pudralı bitlâr arasınnan anı kuldan-kulga tapşirdılar. Bîrâw: «Julik, biletsiz kîrgänsîñ», – dip, muyn tamırına sugıp kaldı. Şîngirdap işik açıldı, hâm işiktân ap-ak bulıp bûrkîlîp cılı par çıktı. Gata baskıçka ayagın da tidîrmîçä kayadır ũçtı. Zîñ itîp yabılğan bûzlı işiktân:

Tınc kîşîlâr bîz, lâkin bronepoezd

Tûtabız zapas yullarda, –

digân süzlâr işitîlîp kaldı. Ul klub karauçınıñ idân yugaç baskıçtan su tûgä tûrgan urınına – çârdâklî bûzlar ũstînä barıp tûştî. Tîz başları, tîrsâklâr, ayak kinät cılımp kittîlâr. Baytak vakıt ul tûra almıyça yattı. Başında ällä nindi uylar kaynadı. «İx, kîşîlâr! Mînim cır tıñlavımnan sizgä ni zıyan kilîr idî sîñ!»

Ūzak yatılğan, axrısı. Küzîñ açkaç, ul iñ bîrînçî bulıp kük yûzîndägî İläk yûldızını tanıdı. Klub işîgî açılğan, annan ubırılıp par bûrkîlä, şaw-gûr kilîp, kısılışıp kîşîlâr çıga idî. Şul vakıt Gata mañgay ũstîndä gînä tāmākî utı kürdî. Aña bîrâw ũzîniñ cılı zur kulın birdî. Kürşî Nuräxmät agay ikân.

– Tûr, înikâş, tûr, äydä ũygä kaytıyk, – didî ul, Gatani kûtârîp. – Mînä niçik ũşîp bîtkänsîñ. – Gata şul vakıt anıñ kuwätli bîlägîñ tûydı. İr kîşîniñ kulın tûtu aña bik raxät buldı. Ul indî ũzîñ küçlîrâk itîp sizdî. Şulay kaytkanda tîşîñ kısıp küz yaşlârî arkılı ant ittî. Gümîri bulsa, ul bîrînçî mümkinlik çıgu bîlân dūnyadagı iñ zur kontsert zalınıñ iñ bîrînçî rätîndä utıraçak. Mînä bûgîñ Gata şul tîlägînä irîştî.

Ukrain kızı ũzîniñ tugan avılına – Vinnitsa ũlkäsînä kaytıp kittî. Anda anı sūygän yîgîti – fronttan yaralanıp kaytkan Būgdanı kütä ikân. Gata ũzîñ kaya kuyarga bîlmädî. Şul vakıt anıñ başında bîr xätâr uy tudı: frontta vakıtta ul Voljsk şähârîndägî bîr ukıtuwçî kız bîlân «çittân tûrıp» xat alışkan idî. Būlay bulgaç iş pîştî! Ūz maşınası bîlân akça işläp yûrūwçî bîrâwnî tabu çitîn bulmadı. Maşına ũçîñ kütūçkîç kûp akça tūläp, kūçagı-kūçagı bîlân büläklâr tūyâp hiç tå kûtmägändä ul Voljskiga kaytıp tūştî. Tîgî kızniñ kvartir täräzäsî karşında tuzanga batkan yat maşına – Mäskâw maşınası

tuktadı. Kız üzİ mäktäptä ikän. Xuca xatını kızını cähät kİNä çakırıp kildİ. Gadi gİNä kıyİngän, bizänmägän kız üyİNä kaytkanda ut yütİp kayttı. Kurkıp kına bülmäsinä kİrdİ – täräzälär tübİNä xätli açılğan, işİklİ-türli marş atlap yürgän, papiros kapkan bİr ofitsernİ kürdİ.

– Çest’ imeyu! – Gata ükçäsİN ükçägä bärdİ – kızınİn yürgİ tabanına tüşkändäy buldİ. – Gvardiya ülkän leytenantı, Ciñüw paradına katnaşuwçı razvedçik Gata Säläxıyev... Rüksät itİgİZ sizgä mİNä bu büläklärnİ tapşırırğa häm şunda uk räxim itİp üstäl äzİrläsägİZ lä. MİNä konservalar, mİNä şİşä, kolbasa, mİNä ikmäk...

Kız tİlsİZ kaldı. Xäyİr, Gata mündİy zur tİzlİK bİLän tİgİ ukrainkanı da bütİnläy çuvaltıp bİtİrgän idİ şul...

Voljsk kızına, uylarga dip, Gata üç sägat’ vakıt birdİ.

– Klava! – didİ Gata, üyalçan kızınİn kullarınnan alıp. – Canıkayım! MinİM üç sägat’ vakıtım bar. Min cavap kütäm. MinİM bİLän Mäskäwgä kitäbİzmİ? Anda min barısın da xäl itäm. BİznİN general äli şunda. Läkin bİrsİküngä bİz Germaniyegä üçabız. Bİz äliğä anda bİrgä kitä almıybız – läkin min sinİ MäskäwnİN İn yaxşı ütİlinä urnaştırıp kaldıram. Unbiş kün digändä Berlinnan siña vızov kilİp citäçäk. BİznİN alda bİrgä ütkäräçäk ikİ künİbİZ bar...

Kız kauşadı, yıladı.

Ul arada üç sägat’ vakıt ütİp tä kittİ.

Katı küñİllİ maşına xucası bülmä işİgİN şakıdı. Maşınasın kabızdı. Ä Klava, bİrni dä äytä almıyça, Gataniñ kükrägİNä yüyİş bitİN tİröp yıladı da yıladı.

– Min... min... müña äzİr tügİl. Min... kurkam, – didİ. Bu – baş tartu idİ.

Gata, avır xislär İçİndä başı çatnap, Mäskäwgä kaytıp citkänçİ şoferğa läm-mim süz äytmädİ.

General birgän srokka şulay da ülgİrdİ...

Annan süñ küp cillär istİ, Germaniye tufragı üstİNä tınıç küktän küp yañğrılar yawdı. Läkin tınıç türmişta Gataniñ yürgİ üzİNä urın tapmadı. Anıñ yürgİNä davıl, üyİrmä kiräk idİ. Şpree yİlgası buyında yürgändä, ul kırıS taş uramnarga küktän İñİp adaşkan bİr färiştä – kİçİ leytenant forması kİgän El’zanı uçrattı.

– Mīnā min şuşı fāriştānī bāxītlī itārgä tıyış, – dip, ul üz-üzünä karar kıldı. Üz bāxītī turında niçiktür uylamadı. El’za şāhār komendaturasında tärçimäçi bulıp işli idī. Leningrad kızı ikän. Gata anıñ yanına kilip rusça İndäştī. Annan «bız dä tüşip kalgannardan tügıl» digän sıman bİR-İKİ frazanı nemetsça da siptī. El’zanıñ äti-änisī Leningrad blükadasında hālak bulgannar, kız yalgız kalgan. Änisī Rossiya nemetslarınıñ kızı bulgan ikän.

– Zāñgār küzli tatar bulamını? – dip süradı El’za gacäplänip ũlkän leytenanttan.

– Mīnīm küzlärdä sizniñ karaş çağılganga şulay ul, – dip şayarttı yāş ofitser. – Mīnā üzibizniñ yakka alıp kaytıym äli min sinī... Bizniñ urman üstündägi ayaz küknī kürsätim äli min siña...

Gatanıñ şaşkın yũrāgi şul El’zanı İzläp kīnā tıngısızlangan ikän. Şul künnän süñ Gata üziniñ çın mäg'näsində gaşıyk bulganın añladı. Yāşāw aña çamasız läzzätli, şatlıklı bulıp tüyıldı. Gıyşık... NigädİR bu süzdän Gata bİraz gına uñaysızlanıp kala hām ũyala idī. Yuk, gıyşık tügıl, dũnyada gıyşık yuk, ä barı tik El’za gına bar. Anıñ sarı yİfäk çaçlı, nāfis ak bİläklİ, tũpsız karaşlı, matur aktsİntlı El’zası gına bar. Dũnyada başka bİrni dä yuk... Tatlı, gazaplı, şatlıklı künnär başlandı.

Mīnā tũrmış tagın da kũtİlmāgän yagin kürsättİ... Kaytu mäs’äläsİN Gata tiz xāl ittİ. El’za da hiç tÄ ikİlänmiçÄ bu plan bİlän kilİştİ. Gata kayta, işİNÄ urnaşa, kvartir taba, El’zaga xäbär birÄ. Annan El’za yulga çİga...

Ä xäzİrgÄ küñİlsİz. Akbalık uramın kar baskan. Uram urtasınarak çİgarıp salıngan bİR yarım katlı agaç kibİt. Kibİt tiräsİndÄ salamlı çanalarga cigİlgän atlar räşätkä başın kimİrälär. Kaya barİrga? Ruşad İşkÄ çumgan, kũn-tũn kitaplar bİlän. Alda bİR atna vakıt bar. Ä El’za kaytkaç nİndi küñİllİ bulır. Aña Akbalıkniñ çİşmäsİN kürsätİrgÄ kiräk bulır. Matur tũgäräk cİlkälärİNÄ küyäntÄ sala bİlİrmİ ikän, canaşım? Äli ikİ aysız da kürişÄ almabız. Annan barısı rätlänİR...

Gata uram urtasınnan bara. Äy siz, Akbalık kişİlärİ, küriğİz! Bu yİğİtnİ siz tanıysızımı? Ul yāş çağında sizniñ avılda kũtũw kũttİ. Siz anı kıyırısıtmadıgızımı? Aña karata gadİl buldıgızımı? Bu yİğİt sizni bik yaxşı xätİrli. Yuk, yaxşılıktan başka bİrni dä kürmädİ kibİk ul sizdÄ. Bälki, siz aptırıysızdır, niçik bu malay şul dÄrÄcÄgÄ irİştİ ikän dip? Ul yİğİtnİ tarixi vakıygalar üstİrdİ, aptıramagız. Villi fon Krauze änÄ bu yİğİtnİ

añlıy almadı. Niçik indı ul, ätisiz-änisiz üskän bir avıl malayı – tatar malayı, üziniñ soldatları bilän Krauzeniñ ştabına ütip kirdi häm, anı küş tütkinday, kulga tüşirdi?

...Kiçki yakta mäktäptän kaytışlıy Ruşad kibitkä sugıldı. Kibit içinnän baskıçka taba çirat suzılıp çıkkän idi. Bütünisi dä irlär. Bu ni xikmät? Nindi tovar kaytkan? Avıl xalkı kibit tiräsində härvakıtta da ukıtuwçıga yul birä, ukıtuwçını çirat türgizmiy. Ruşad üli gına agaylar üzinä yul birgäninä uñaysızlanıp içkä uzdı. Kibit içində cılı, anda şıgrım tulı kızmaça irlär idi. Kibitçi kızınıñ şälläri sıpırılıp muyınına tüşkän – anda iş bik katı ikän. Ruşad närsä ikänin añlamıyça biraz gına çittän karap türdi. Munda bütün işniñ üzäğində Gata ikän. Arakını miçkädän zur tabakka audargannar da tabakka alyuminiy çümç tikkannar. Gataniñ kulında stakan. Kibitçi, çümç bilän çumırıp alıp, şul stakanga sala da Gataga birip tura. Ä tigisi çirattagi agaylarga. Gata üzi dä kızargan, tili tilgä yükmiy.

– Xäzir kim çiradı? Färxıtdin, sinmi? Tüt!

– Davay, davay! Gata Sälixiev digän razvedçikniñ üz kulınnan içkänim bar diyärsiñ...

– Xäzir kim? Nu, Färxıtdin, siña buldı, yañadan çiratka basma, suırdım-aldım bulır. Auffidırzeen! Arevuar! Marş!

– Sleduyuşçiy kim? Ü-hü! Gıylımcän! Xätirlisiñmi bırvakit miña kütüwgä çıktıñ sin? Min ul künni starşiy kütüwçi idim? Tüt! Äydä, bitkänçi! Gata abıyığız bütün Akbalık xalkın sıylıy ala! Raxmät sizgä, yğıtlär, abzıylar! Mini siz üstirdiğiz. Äydä, sälamätlikkä... A votg' santa!¹ Für irin gızundxayt!²

– Täkiyulla! Mat' çestnaya! Siniñ bilän birni üzim dä kütäräm. Frontoviklar üçin! Fron-to-vik-lar! Añladıñmı bu süzniñ mäg'näsini? Sin bu avılda iñ zur kişi. Potomušto min sini Berlin uramında uçrattım. Anda xätlı baru üçin nilär kiräk? Münı biz üzibiz gına biläbiz. İx erhobe mayn glas...³ Şer ami!⁴ Miñ yäşä, duskay!

Gatanı tuktatuw mümkün bulmayaçak idi, şuña kürä Ruşad şayarıp kına çiratka baskan buldı. Gata anı kürip şaw-gür kildı.

– İñ yakın dustım minim! Kil äli, bir küçaklıym üziniñ. Lakin min siña salıp birmim. Sin – ukıtuwçı. Sin bu abzıylarınıñ balaların ukıtasiñ. Siniñ bilän biz bugün minim kvartirda utırabız. Anda minim Mäskäwniñ üzinnän alıp kaytkan şışälisi bar. Ä

siña mündiy cirdä yaramıy. Sin pak' kışi. Sin kirlänmä munda. Bügün razvedçik Säläxiyev yaşlıgın isinä tüşirä. Bu – bügün ginä...

Ul künni kiçin avıl uramında cırlap yürüwçilär buldı. Plannar tüzip bitirgändä ginä Ruşad yanına Gata kilip kirdi.

– Kittik bizgä minim kvartiranı kararga, jivü! – didi ul.

Ruşad şayarıp aldı:

– İrtägä kibitni niçädä açasıñ?

– Ä narsä? – didi Gata. – İrtägä dä açtırırğa mügu. – Bu minim näzirim, külmä, dustım. Ä xäzir kıyın häm jivü!

Gata altı püçmaklı bir yürtniñ içkärigü yagına urnaşkan idi. Yürt içinnän vaktüyak äybür çıgarılğan, mürca agartılğan, idännär yuvılğan, miçkä cılı itip yagılğan. Yürtniñ tür püçmagındağı stenaga balalı bılan räsımü çigilgän palas ilingän, şundagı karavat üstinä zatlı äybirlär yabilğan idi.

– Bu minim süyüklü xatınım El'zanı kütä, – dip kürsätti Gata bizälgän karavatnı. – Şul kügärçinim kaytkançı Gata abıyın idängä şinel' cäyip yülkäläçäk. Ä xäzir çişin, utır... Äy, apa! Bizgä iki tarılka aş, bir banka konserva, iki stakan bir! – Bu – minim küptängü dustım häm dünyanıñ in yünlü yigitlärinän birsü... Yaratam frontovikların! Yigitniñ in şabı – frontovik yigit. Minä şulay, räxmät, apa. Biz indü bügün siña yükü birmibiz – işiginiñ nıgrak yabıp çık. Bügün tün biznikü...

VII

Urman içindägi kiçkinä stantsiyagä Ruşad kiçki karañgı tüşkäç kinä kilip citti. Avıl, anıñ irkin basuları, urman tınlığı artta kaldı. Avıldan nibarı sigiz çakrım yıraklıktagı bu stantsiyadä bütünläy ikinci türmiş. Munda zur dünyanıñ türmiş cipları suzilğan. Kar astınan suzilğan rel'slarını zäñgär ut yalıy. Ul zäñgär utlar tabänäk timir baganalarga utırtilgannar. Kızıl ut – yul yabık, yaşıl ut – açık. Ä zäñgär ut narsä ikän? Bu utlar küñilgä sagış, şüm alıp kilälär. Änä yıraktan uk bütün timir yulnı ut kültäsi bilän süzip poezd kilä. Passajir poezdı. Sin äli munda cırgä ayagıñ bilän basıp türasıñ – sin şuşı yak kişisi. Cirdän ayagıñnı aldıñmı – sin indü passajir. Sin kim kadırlısı anda? Sinin içindä kaynagan xislärdä kimniñ ni işi bar? Poyezd kıkırta-kıkırta Kazanga

ırgıldı. Ruşad tamburda gına basıp bardı. Mınä poezd urmannı çıktı. Ägär kün yaktısı bulsa idı – Ruşadnıñ änisı turgan avıl münnan kürinır idı. Biçara! Kışdän satıp alğan karaltı-kurasız yürtta niçä yıldan birli indı gümir kiçirä. Yalgızlıkta haman däftär tikşirä. Bırdänbır malayı bilän dä bırgä yaşargä nasıyp bulmadı...

Tambur güj kilä. Vagon işgi açık, anda xalık tulgan. Härkim üzünikın süyli. Tämäkı tartalar.

Kullarına sıra şışälärı tütıp, vagonnan vagonga taza sportsmınnar uzıp kittılär. Barısı da kür küñillı, dünya vaklıklarında işlärı yuk. Äytik, alarga sinıñ Zakirovıñnıñ dăristä tärtip büzuwı nigä kiräk? Ürlıklärı çirigän fermañda alarnıñ ni işi bar? Sinıñ kart, yünçıgan äniyñ alarga nigä kiräk?

Ruşadlarnıñ avılı turısında tıçkan utıday bır ut kürinıp kaldı. Änisinñ tărăzäsinnän tügilmı? Dăftär tikşirämı ikän?

Poyezd ükirä-ükirä çaptı.

Yäşıl utlar rel'slar üstinä suzılğannar.

Yäşıl utlar kızılga äylänıp kalalar. Stantsiya tiräsində cirdä zäñgär utlar. Aları nigä? Aları nărsä? Aları – Ruşadnıñ aldagı küñı. Bilgisiz. Xäzırgä bilgisiz...

Üz avılları turısınnan uzgaç, Ruşad vagonga kirdı. Şürlıklärdä – tıgızlap üyılğan kapçık, kärzinnär, ayak aslarında – kapçık, sumkalar. Mında da canlı äñgämä bara. Cirän sakallı udmurt kartı trubka pıskıta, şakmaklı kalın şäl bāylāgän tatar karçıgı ayak arasındagı kärzinnıñ tütkasına yabışıp utıra, yarım karañgıda bıraw kitap ukıp azaplana. Bütin vagon mır-mır süyläşä. Sugış turında tügıl, ülüm turında tügıl, ä türmiş, yäşaw cayı turında. Münü tıñlaw üzünä birtürli raxätlik birä. Xalık... Mınä anıñ içki dünyası. Mınä tıñla, üyrän. Sin şuşı xalıklı yaklap yäşli sugışka kittıñ. Xalık ul abstrakt tüşinçä tügıl, ul – mınä. Ruşad bır kırıyga kısılıp utırdı, yükımsıradı. Mır-mır süyläşälär. Akırın gına, cayga gına.

Ülı gına yäştägi bır xatın ip bilän süyli:

– Şunnan argısı süñ, nittim... kayttım da aşarına-ıçärinä kuydım, atnaga citärlık. Kiläsı atnaga tagın kaytam, büyırğan bulsa. Üyım yakın minım, çuyın yul kırıyında gına. Miçin dä yagıp tūmaladım.

– İ Alla, üzün dä indı şulay mäşakat'länırgä. Tüt ta kürşilärinä bir.

– Birdim, birip karadım. Türmiy, çığa da kitä, diy. Çulan baskıçına kilip täwliklär buyı kıçkırıp, tırmaşıp yürü, diy, mışkin. Altı yıl bİrgä türdik şul, altı yıl. Kazanga küçkänçİ.

– Süñ nik anı üzİñ bİlän almadıñ?

– Tİğİndä yaramıy. Ünıklarım kİçkİnä. Yünü bik küyİla, äytİp türäm bit – altı yıl bİrgä yäşädİk. Kiyävİm bik çİslıklı kİşİ, sumaşıtsiy dum bul’nisİndä hirur bulıp İşli. Kızım da bik püxtälİknİ yarata – üygä mäçİ kİrtüw kaya. Kızımniñ da İşİ bik äybät – ättİliniyİ mutta İşli...

– Hi-i-i, şultİklİm cirdän atna sayın mäçİ dip kaytıp yürmäsän. Bär dä ütİr!

– Kargışı zur, yaramıy. Bürİngİlar äytkännär, İt bİlän mäçİnİ zıyan kİtİrsä gİnä ütİr, digännär, ıyımİ? Ä münüñ çİrİk tıynlık tä zıyanı bulmadı. Altı yıl yurganım üstİndä yükladı. İptäş bulıp.

– Mİnä min İtnİñ başın kapka baganasına bärđİm dä dümİktİrdİm. Kargış dip İndİ. Mİnä miña pıçak ta bulmadı...

– Tuktalİ, sin yäş kİşİ bit, aşıkma.

– Anısı İndİ, kartaygaç ülmiçä bulmas.

KüzİN açıp süzgä Ruşad katnaştı. Tİgİ kärzin tütİp utırgan xatın süyli İkän.

– Sin, apa, – didİ Ruşad, – ul mäçİñnİ Kazanga alıp bar da universitetka kİrtİp bir. Anda biologiçeskiy fakul’tet bar, alar anda İtlär, mäçİlär, bakalar cıyalar.

Xatın riza bulganday İttİ. Läkin bİrazdan:

– Hİ, anda anı xarap İtälär, yaralar, – dip avır suladı. – Yarar İndİ, yazga xätli şulay yürim dä yazın kaytam min. Tagın bİr-İkİ ay vakıt kaldı.

Şular yanında uk utırgan İkİ İr kİşİgä bu tema ällä bar, ällä yuk. Kolhozniñ mİxanizatsiyagä bäyli kİşİlärİ bulsa kiräk, sarıga kakkın tunnan, tirİ biyaläylärİN vagonda da salmagannar.

– Telefonogramma algaç karasam, vagon İndİ bİr sutka İlık kilgän. Prostoy üçİN – sägatİ sigİZ yüz sum. Kolhozga küpmİgä tüşä ul? Cir aşlıym dip bit İndİ. Biş tıyın kuyan, un tıyın zıyan. MTSka çabarga turı kildİ. Mexanikniñ ayagina yığıldım. Şulay-

şulay, didim, minı xarap itmä. Şunnan bir yartı alıp (birinçi iciklärgä basım yasap süyli başladı), anıñ bilän birgä salıp, traktoristnı küyläp çak çıgıp kittik.

Şähärgä yakınaygaç, vagona süranıp yürüwçilär kürinä başladı. Sugış xikmätı. Sugış kişilärniñ türmişin cimürgän, çıgırınnan çırgan. Äli dä bulsa rätinä sala almıylar. Biräwlär müxtaclıktan, ikınçı biräwlär yalkaulıktan. Mınä çibär gınä tüz gäwdälı yaş kişı bayan asıp kilip kirdi. İki küzi dä sukır. Kiyimnärı çista, püxtä. Yanında uniki yaşlar çamasındağı kurçak kibik bir kızıy. Krujka tütkan. Bu kız ukıymı ikän? Bayanist Ruşad yanına kilip bastı, Ruşad anı üz urınına utırttı. Çibär kişı akkord aldı. Vagon xalkı tınıp kaldı. Çibär kişı babäklärı karalıp yabışkan küz tüplärin çitkä yünältti dä gacäyıp müñli, bilgısiz bir küy uynadı. Açı tavışlı kız nindidir diñgizçi turında cırladı.

...Kara diñgizgä faşist küymälärı kilip kergännär. Yaş leytenant üziniñ süyikli xatını, balası bilän sawbullaşıp esminets bortına kütärlgän. Esminets diñgizgä yünälgän. Yaş leytenantnıñ xatını priçalda yılap kalgan. Esminetsniñ üstində, şupşälär şikilli, faşist samoletları uynagan. Nihayät, alarnıñ birsı bombasın näk' esminetsniñ üstinä turı kitirgän. İkipaj aktık sulışına xatlı küräşkän. Esminets bürinin kütärip akrın gına aska çuma başlagan. Şul vakıt aña tagın bir bomba iläkkän. Xäzir yaş leytenant su tübində yata häm süyikli kızına, xatınına däşä. Kızım Vatan üçin canın birirlik bulıp üssin, diy. Siniñ ätiyiñ Vatan karşında burıçın namus bilän ütöp, diñgiz lämin küçaklap yata, diy. Nälät tüşsin ul faşistlarga, cir yüzində alarnıñ izi kalmasın. Minim yätim kızımniñ küz yaşları faşistlarnıñ mañgaylarına kaynar yadrä bulıp bärilsin...

Kızniñ krujkasına şaltırap akça küyıldı.

Yüräk üzgiç bu cir barısınıñ da küñillärin titrätkän idi, çibär kişı «räxmät, räxmät sizgä, tugankaylar» dip birüzliksiz kabatlap türdi. Tar tamburdağılar, süzsiz, ixtiram bilän yul birip, alarnı kürşı vagona çıgarıp cibärdilər.

Yuk, yulda yürüw üzi bir mäktöp ul. Küzätä gına bil. Poyezd üziniñ içində ällä nikadär şatlık, ällä nikadär faciğa, kaygı-xäsrät tüyöp yürtä. Tik kürä gına bil. Küpmi kişı – şuniñ kadär yazmış. Küpmi komediya – şuniñ kadär tragidiya. Mınä vagonniñ tigı başınnan kart bilän karçık kirdilər. Buları küptängi tanışlar. Alar – iki sukır – sugışka kadär ök äli poezdlarda şulay cırlap yürilär idi. Sugışka kadär ök rayon vlast'ları alarnı xükümät tärbiyasına alıp, üs-başına, aşarga birip karadılar. Yuk, bulmıy. Bular süranmıy da, tılänmi dä. Bular cırlıy gına. Kartniñ gjıldap bitkän biş

plankalı tal'yanı bar. Tal'yanniñ bütin cirinnän hava ũrä. Gij-gij kilä. Xäyir, kart üzi dä şulay – gij-gij kilä. Suguş yıllarındağı salkinnarda, aç vakıtlarda bular niçik isän kalgannar? Kayda yäşägännär? Şulay yũrgännärmı? Xalık bũlarga yakın itip karıy, alarnıñ sälamätligın sũraşa. Bũlarnı gayıp itkän kişi yuk. Bũlarga sũranıp yũrũwçılär dip tũgıl, ä sängat' kişilärı dip karıylar, axrısı. Kart bilän karçık ta ũzlärinä bulgan bu karaşnı sizipmı, niçik, vagon xalkın yılatalar da, küldirälär dä. Mınä kart garmun kayışın cilkäsınä rätläp küylädı, karçığı anıñ yanına bastı. Urın birdilär – utırmadı, yänäsı, basıp cırlıy... Garmun gıjıldadı. Cırnı xälsiz taviş bilän kart başladı:

Uf Alla dip kimnär äytä?

Kımdä xäsrät, şul äytä.

Cırlaw bızgä farız tũgıl,

Tik xäsrätñi ciñläytä.

İkinçi cırnı kürgaksıgan küçli taviş bilän karçığı alıp kittı. İñ süngısın bırgä cırladılar. Xatın-kız yılaştı. Kişilär avır suladılar. Bular da kişi yazmışı turında uylanırğa mäcbür ittilär. Läkin kart, tal'yanın dırkıldatıp, küñillı akkord aldı, şul arada başlap ta cibärdı. Rus çastuşkaların bilä ikän...

Vagon gürläşip aldı. Rusı, tatarı äbi bilän babayga vak akça yawdırdılar. Läkin bırazdan sũranıp yũrũwçılär tagın da kuyılandı. Sängat'ñi işkä cikmiçä gınä. Alarına da birũwçılär tabıldı. Bıräwlärı dinnı işkä cikkän. İkinçilärı – diplomat... Yäşärgä kiräk bit. Kim närsä buldıra ala.

– Müsılman kardäşlär, yanızda utırıp Kür'an gınä ukıp alıym, – didı taza gäwdälı bır ũlı kişi.

Mäçisın süyläp bargan xatın tiz gınä kısılıp aña urın birdı. Taza kişi tamagın kırdı, küzlärın yũmdı. Ruşadnı şul vakıtta şaytan kũtirttı.

– Sin, abzıy, – didı ul, – bızgä Kür'ännıñ kaysı glavasın, niçänçısın ukırğa uylıysın?

– Ä? – Taza kişi tılsız kaldı.

Ruşad kiriländı.

– Äyı, äyı, niçänçi glavasınnan, närsä turındağı bũligın ukıysın? Başta tatarça içtäligın äyt bızgä.

Taza kişi kauşap kaldı.

– Süñ indı, İnim, niçänçi dip, ni indı. Üzım bİlgän bir tüşın ukımaqçı bulam. –
Ul tamagın kırıp başlamakçı gına bulgan idı. Ruşad aña tagın bāyländı.

– Yuk, sin, abzıy kişi, başta äyt äli: garäpçä añlıysıñmı? Bızgä nārsä dip
ukımaqçı bulasıñ? Min karşı tügİl, ukıy bir. Tik bİlāsım gİnā kilgän idı...

Taza kişi tāmam butaldı.

– Cä indı, üz dİnİñdägİ kiřiğä nārsä dip kanıktıñ, – didı kārzinlı xatın, Ruşadka
yavız karap.

Läkin taza kişi tayü yagın karadı.

Kupedan çıgıp kitkändä anıñ avızınnan arakı isı sirpİlip kaldı...

Şähärgä citäräk, vagonga süraşıp yürüwçİlärnİñ süñgısı kİrdı. Münısı xäyläkär.
Kİrdı dä tamagın kırıp reç' süyli başladı. Süyli, üzi bürİğİN salgan da vagon buylap
akrın gına bara.

– Agay-İnİlär, kilİnnär, sİñİllär! Kart kiřiğä sādaka-xäyİrdän räxim itsägİz lä.
Räxmät tüşsİN sizgä, yullarıgız uñ bulsın, tİläklärİgİz färİştälärnİñ «amin» digän
sägatİnä turı kilsİN. Sugış cirİndä ülip kalgan yakın kardäşlärİgİznİñ – barçasınıñ
tufrakları ciñİl bulsın, kıyamät künİndä Allahı Tägalä sizni alar bİlän kavıştırsın,
barıgızga da dūnyada sälamätlik, axirättä iman baylıgı bİrsİN... Räxmät sizgä, kardäşlär.
Yä, alaysa, sugısta şahit kitkän kardäşlärİgİznİñ ruxlarına bağışlap bİr düga kılıyk. –
Kart artın turtıp utırdı. – Allahİmmä salli galä... – Kalgan ülişİN midırdadı, bitİN sıpırdı.
Tagın akrın gına alga taba atladı. – Tugannar, birgän sādakalarıgız üçİN sizgä zur
räxmät. İndı kaybİrlärİgİznİñ sādaka birİrlİk mümkinçİliğİ yuktur, kaybİrlärİgİznİñ,
akçası caylı bulmaw sēbāplı, biräsİ kilip küñİli kuzgalıp kaladır – alarga da räxmät.
Alarnıñ da yulları uñ bulsın. Sādaka birİrgä uylagan üçİN dä bik zur räxmät...

Nu, xäyläkär! Münİñ da bürİğİNä vak akça yawdı.

Parovoz tütİnnärİnä çumgan Kazan vokzalı kürİndı. Perronda kara tun üstİnnän
yassı kayış bugan militsionerlar yüri idı. Tİğİndä dä, munda da kümİr tūyägän arbalarnı
İtip yürtälär, parovoz açI-açI kİçkİrta, kaynar bārāñgİ būlamıgı satuwçılar yūğİrişälär.

Vokzal – şähärnİñ pul'sı.

Ruşad kapçık askan kişilər taşkınına iyərdi də timir kapkaga taba kitti. Kapkanıñ bu yagında poezdga utırırga dip cıyılğan xalık çiratka baskan, hām ikī-üç militsioner, sıbzıgıların sızgırta-sızgırta, alarnıñ safların rättilär idī.

– Üsajivay nazad!

– Nazad! – digän kıçkıruwlar, manıvr parovozlarınıñ açı sızgırtuwına kuşılıp, vokzallar üçün gınä xas bulğan tavışlar gammasın täşkil itälär idī...

VIII

Soroçi bazarı ilikkidän dä kalın. Munda kişilik tarixı tuktagan. Munda bazarnıñ üz tarixı gına bar. Munda tanılğan sägat'çilär, tanılğan garmunçılar, drap, büstün, gabardin bilğičläri, vilüsiped, fütüapparat üstaları bar. Alardan uzıp birni sata da, ala da almıysıñ. Munda dünya güj kilä. Äytirsıñ lä sugış bütinläy bulmagan, äytirsıñ lä bu bazarda bir sumga bir papiros alğan Ruşad annan süñ indī Küñçığış Prussiya krepost'larında faşistlarını kıynamagan... Bazar üçün bülarnıñ birsī dä yuk.

Xrom paltodan gına cil-cil atlap Gata kilip çıktı. Ruşad biraz aldanrak kilgän idī.

– Xärbī formadan baraxülkada yürirgä yaramaganlıknı biläsıñdır, şät? – didi ul, Ruşadka kulın birip. – Bizniñ bügingi plan: ikibizgä dä – demisezonniy palto, siña – kostyum. Miña bütän bir äybır dä kiräkmi. Şuşı künnärdä konteyner bilän minim bagaj kilirgä tıyış.

Ruşad uñaysızlandı, däşmädi. Läkin Gata – sizgır yigit.

– Biläm, biläm, akça yagın äytäsıñ, – didi. – Min bit siña äcätkä biräm, añladıñmı? Yardäm tügıl – ä-cät-kä! Kayçan bayıysıñ – şunda tülisıñ. İllinçi yıldamı? Riza. Altmıştamı? Bik şäp.

Gata kokardalı furajkasın artkarak şudırdı, papirosın kabızdı. Birär işni tävakkällär aldınnan ul härvakit şulay itä idī.

Alarnıñ bazarda yaña küşlar ikänin bilip yannarına yıtır küzli spekulyantlar cıyıla başladı. Birsī ütirip-ütirip zajigalka taş alırga kıstadı. Küyli-küyli yannarında bütirildi.

Moskovskoye kameşki
dlya zajigaloçki...

Biyik küyma bılän äyländirilgän bir püçmakta otrez satarlar idı. Kişiniñ içinä çürnagan material, kuyınına salgan material, muyınına şarf itip çürnagan drap... Gata mäs'älänı kızı xäl itärgä uyladı. Bazar obstanovkasın ul tiz çamalap aldı – niçä äytsäñ dä, razvedçik. Mında yalt ta yült kitirsäñ ginä uñasıñ. Üç-dürt minuttan ul indı spekulyantlarınıñ üz tılındä süyläşä başladı. Karakül bürık, karakül yakalı zäñgär drap palto, kızıl kün bılän işlängän ak fetr itik kigän kümüş tişli kara yigıt, bülarga närsä kiräğın bilgäç, bir çitkä alıp kitti. Yigıtlär üz gümirlerindä birinçi märtäbä «çumara» süzin şuşı kümüş tişlidän işittilər. Bu biraz gacäbräk idı. Sugışka kadär avıllarda çumarlı aş pişirüw gadätı bar idı. İpi salganda açi kamırını alıp kalalar da şunu vak kına çiklävik kibik turap bürçaklı aşka salalar. Şul bula idı bik tämlı, açkiltim bürçak çumarı. Läkin kümüş tişli yigıt bu süzgä bütinläy ikınçi mäg'nä birip süyli. Üzi Yaña bistädän ikän. Ruşad tiği vakıtını xätirläp yılmayıp kuydı: uzak satulaşsañ, Alla saklasın, bu yigıt tä iyäk astıña baş bılän biräm dip kurkıtır... Ul arada näk' şundi kıyngän ikınçi bir üli tatar iki paltonı kütärip kilip tä citti. Şunnan kitti çit tildä satulaşuw. Nu bu Gatani! Barısın da añlıy bit!

– Bagana yarımga biräm, – didi kümüş tişli. – Müğäriç sizdän, palto başına birär «danar» üstämiçä buldıra almassız.

– Bäsäsi kıymmäträk, – didi Gata, paltolarını äyländirgäläp, – nu, anısın satulaşırız. Ämma müğäriçin dä indı çamasız sürıysiñ. İki paltoga bir «püçmak» citmäğänmıni?

Bäxäskä üli tatar da kuşıldı.

– Nu ştu siz, yigıtlär! Şuşındıy malını kulga tüşirgäç, müğäriçtän bir «pänciki» jälläp türırğa! Nüjälı indı biz axırda änä tiğindä «Färtmag»ka kırıp taxil şarabınnan avız itmibiz? Ä anıñ yüz grammına, biläsizmi, küpmi «kürt» kiräk? Yüz grammı – bir «püçmak» ta bir «sikäş»! Bildiğizmi?

Üli tatar räxätläñip küldi, duslarça Ruşadnıñ arkasınnan kaktı.

– Şulay bit, inikäş?

– Şulayın şulay, – didi Ruşad, – tik min äli birni dä añlamıym. «Färtmag» digäni närsä süñ anıñ? Prodmagnı biläm, raymagnı, kul'tmagnı biläm digändäy...

Üli tatar tagın raxätlänip küldi. Külü-külü gürgıldap yütkirä başladı.

– Ay, inikäşlär, ütirsiz minı. Süñ bit indı kandala isı kilgännı bu tirädä barı tik mınä şuşında – Färt abıyında gına tabıp bula. Ay, billähi, yaşlık... Sin dünyada «dükäşlik» iç, nü indı aşaganda bir «çıl»nı kızganma. Şunda gına kışı bulırısñ... yä, yarıy, kul sugabız mı?

– Xäzir akçanıñ bir kadırı dä yuk, – didi üli tatar. – Mınä sugışka xätlim bir «yäk» bilän tuygançı aşap çıgıp bula idi. Xäzir aña iki fifruz birälär. Uylap kara, zajigalka taşı – bürçak kadär bir taş – birsı bir «çarki». Mäskäwniki bulsa – «şaş». Yä, kaya kitä ul? Ul indı, kanişni, birgän kişigä küp kübin. – Şulay diy-diy ul Gata kulınan iki paçka akça aldı.

Yığıtlär müğäriçkä barudan baş tarttılar.

Kümüş tişli yigit, yaş kinä bulsa da, tüçı tilli ikän.

– Alla büyirgan bulsa, igiligin kürip kiyärgä nasıyp bulsın. Bizgä dä igilikli akça bulsın, – dip kaldı.

Şulay da yığıtlär, aşap çıgarga dip, alar artınan «Färtmagka» kirdilər.

Aşnıñ bir tälinkäsi uncidı sum illi tiyın, şışäsiz kon'yaknıñ litrı, çınnan, da iki yüz illi sigiz sum ikän... Biräwlär şul sıyık aşnı aşıy, ikınçılär krujka bilän sıra algannar da şuna stakan bilän kaymak salıp bülgatıp içälär, «äx-päx» kilälär – yänäsı, bütün salamätlik, bütün kuwät şunda gına... Biräwlär yartı stakan kızılga yartı stakan aknı kuşıp içälär – yänäsı, bülay arzan da, tämliräk tä. Biräwlär, üzlärin salkınan saklap, stakanga kaşık bilän kaynar aş şulpası salalar, bülay itsän, imiş, zararsız... Kümüş tişli çibär yigit bilän daw tatar da bir püçmakta kon'yak içtilär; kızıl ikralı buterbroad çınnan da bar ikän – küzlärin kısa-kısa anı kapkanda, alar bir çittä sıyık aş çümürp mataşkan Gata bilän Ruşadka yılmayılı karaş taşladılar. Yänäsı, mınä, yığıtlär, biznıñ iştä dä allä ni fayda itip bulmıy, äybirlär kıymmät, biz indı bülay gına, üzibizgä avır kilsä kilir, sizgä yaxşılık işläp kinä kiräk äybirläriğizni tabıp birdik. Biznıñ dä iş avır, ay-hay avır...

Lenin bakçası yanında Ruşad bilän Gata ayırılıştılar. Bazar dünyasınan, anıñ tumanınan arınırga, matdi dünyaga kaytırga idi. Sugış bilän üzilip kalgan ukularını nişlätirgä? Xäzirgä bir ginä yul kürinä: çittän türüp ukırğa. Xäyir, Gata münü armiyadän

kaytışly uk xäl itkän ikän. Ul indı pedagogiya institutınıñ dürtinçı kursına dokumentların birıp kaytkan, universitet bilän sawbullaşkan. Anda Gata fänı buyınça çittän tırıp ukuw bülıgı yuk ikän. Ä minä Ruşadnıñ äli universitet arxivında kazınası bar...

– Çittän tırıp ukuw çın bilim alu tügıl, – didı Gata, bazardan şähär üzägınä barışly. – Kiläçäktä bu tärtip bitirilır dip uylıym. Sin uylama, cäygı sessiya vakıtında siña bır gınä professor da lektsiya ukıp başın vatmayaçak. Zaoçnik – ügi bala. Sinıñ bilän iş itäçäk kişilär – cıyın vak-tüyäk: aspirantlar, assistent kisäklärı, çittän yallangan akça işläwçilär... Alarga Akbalık mäktäbinıñ tarix ukıtuwçısı Ruşad Sulimov äybät ukıdı ni, tüşıp kaldı ni. Min şulay da galimnärnıñ çınısın kürıp üç yıl minä digän lektsiyälär tıñladım. Dotsent Tumanovnıñ lektsiyası üzi gınä dä ni tıra! Asket bit, çın asket. Kırä dä taktaga formulasın yazıp süyli-süyli dä bırvakit isinä tüşıp sürap kuya: «Bu kaysı kurs? Kaysı gruppası? Ä min sizgä düris kirdimmı?» – diy. Külişäbiz. Fänin yaratabız. Ä üzi – çudak. Düşämbı kün irtän kırä dä: «Yıgıtlär, minim nigädır baş avırtıp tıra, ıxtimal, lektsiyanıñ räti bulması», – diy. Häm bulmıy da. Azaplana, tirli. Bu xäl birniçä düşämbı şulay kabatlangannan süñ, bıznıñ starosta, – märxüm, şäp yıgıt idı, Praganı azat itkändä hälak bulgan, – bır düşämbidä irtän Tumanov lektsiyası aldınnan taktaga yazgan da kuygan: «Dotsent Tumanov, ägär dä siznıñ başıgız düşämbidä avırta ikän, arakını şimbädä içärgä kiñäş biräbiz». Kürdı, ukıdı. Bırsüzsiz sürtti. Karlıkkan tavış bilän azaplanıp lektsiya ukıdı. Biçara... Xäzir iki ayaksız, ukıtıp yuri. Ürlık kadär gäwdä. Artillerist bulgan. Üç at üstiri turgan rasçetlarnı bıruzı süyräp yürtkän. Kükrägi tulı orden. Riodan ällä niçä märtäbä indı anıñ turında tapşırıw buldı. Minä min kimnärni kaldırıp kitäm... Bızdän kim çıksın...

Ruşad karşı tüşti:

– Minimçä, xikmät kişinıñ üzindä. Ägär sin üzın namussız student ikänsin, sinı şunda nik ällä kimnär ukıtmıy. Ä şulay da statsionarda ukuw küñilliräktir indı. Yarıy, iptäş ülkan leytenant, tarix bızni gafu itär: bız siräk uçrıy turgan vakıygalarnıñ şahiti buldik. Biz, gumuman, avır yulga çıktık. Läkin kimgädır ciñil bulsın üçin, dürisrägi, kiläçäk buwın üçin...

– Ü-hü, sin näk' Xuşiyät kart tıslı süylisin. Düris itip. Bıraw dä bäylänirlik tügıl. Ä biläsinmi, ul kartıgız siznıñ nindi küş? Birkünni vokzalda minim artta gına

arkasın kuyup poezd kütüp utırdı, grajdanskiydan bulgaç, küräsññ, minñ tanımadı. Üzinññ bir zamandaşın uçratkan da mır-mır süyli. Tıläsäm-tılämäsäm tıñlauçı buldım...

– Närsä, tarix ukıtuwçısınıñ altınçı klassta dărıs uzdıruwı turındamı ällä?

– Yuk, bütñnläy başka. Sin mä'sälänñ vaklatma. Altınçı klassta tärtip urnaştırıp sin üzinññ ällä şähär alğan polkovodıts kibik sizä başladıñmı? Min alarga kürsätirmññn äli. Min alarmı. Mäs'älä munda bütñnläy başka. BİLÄSİÑMİ, niçik sayrıy? Kazanda unınçı yıllarda fälän-fälän xäzrätlär bar idı, fälän mäçit fälän xäzrät kulında idı, diy. Dinnññ fälsäfäsınä kırıp kitti, din dñnyasında zur-zur galimnär bar dip sanap çıktı. İslam dininññ, diy, faydalı yakları bik küp. Bızññ yaştağılarnı, diy, din kanunnarı bik küp faydalı işlärgä üyrätip kaldırdı, diy. Mİnä niçik sayrıy.

– Nigä, ul äli uzgan atnada gına dingä karşı lektiya süylädı, – didı Ruşad, külımsırıp. – Anda da naçar süylämädı. Avızınnan tükirük çäçä-çäçä dinnñ sükti.

Gata süğinip aldı.

– Minim, – didı ul, – şundiş izliksız, ışıñsız kişilarnı kürsäm, läxitim kısa başlıy. Sandomir yanında bızññ bir yaş leytenant bİlän kızık xäl buldı: hăr pyatiminutkada bu çığış yasıy, hărvakit avızında kızıl süz. BİZ tığİlây itărbİZ dā bŭlay itărbİZ, Vatan ũçin canıbızñı birİrbİZ, dip süz tığİrmăñı kŭrıp yŭrăkkă tŭşti. Kıskası, bŭtĭn cirdă canın birİrgă äzİr tŭra bu. BİLÄSİZMİ, niçik buldı? Leytenant bit yăm-yăşİL kŭyİ, äli sugışñıñ nărsă ikăñin bİlmi, uçİlişçedan gına aşığİç äzİrlănİp çİgarılğan. Bİrkŭnnİ bİZ anİñ bİlän bİrgă katı gına perepletka İlăktİk. Tanklar kilă, kolonna bulıp kilă, nemetslarnıñ artİlleriyasİ bızññ tİlnİ dŭmbăsli, samoetlarİ kŭtărİlİp bızññ ũstă şŭşşădăy yŭri – cir sİlkİnă. Ā bİzgă podkrepleniye kilİp cită almıy – kıskası, bİttİk. Şul vakıtta tığİ leytenant nişli digİn? Tranşİyanİñ stenasına sŭyălİp utırgan, kŭzĭn çİtİrdatıp yŭmğan hăm çukına! Yăp-yăş yĭgİt, ä niçik dŭrİs itİp çukına. Ŭzİ pİşİldİy, nărsădİr ukıy. Biçara, şul kurkaklığı arkasında xarap buldı. Anısı sŭñrak, hŭcŭm vakıtında. Mİnă şulay. Kişİ bik katı, ũtă kisİlİp kızıl bulıp sŭylăştimİ – kŭt tā tŭr, munda bir şik bula...

Lenin bakçası yanında Gata tramvayga utırırga buldı.

– Min pedka kittim. Kiçin kunarga bİzgă kİlsăñ – găplăşİrbİZ. Minim İlİkkİğİ dusnı bİLăsİñ – Kirov bakçası yanında yăşİ. Xăyİr, sin yĭgİt kİşİ, sinñ ällă nİndİ

sukmaklar bardır äli. Dimäk, bugün kürışmäsäk – irtägä undağı poezdga. Auffidırzıñ! – Ul yığıtlarçä gınä çest' birip kırt bürıldı da tramvay baskıçına sikirdi.

Ruşad universitet karşıısına Lenin bakçası arkılı çıgarga buldı. Takta baskıçlardan kütärildi. Mınä şuşı kart topol'lär arasınnan barganda bırvakıt karşııda kolonnalar kürinä başlıy. Şular küringäç, härvakıtta da ikınçı dünyaga kilip kiringändäy bulasıñ. Kolonnalar artında fän, galimnär, problemalar. Mında bütün kişilik dünyası üçün ähämiyätli bulgan mä'sälälär gınä xäl itilä. Bu – yugarı fikirlär, büyük idiallar yürti. Mında küñilñ saf bulsa gına ayagıñnı atla. Bu yürt – tarix. Lübaçevskiy, Tolstoy, Aksakov... Akbalık malayların yakalap sugışıp yürgän yığıt, sin süñ şular yürgän sukmakka ayak basarga layıklımı? Alar kım dä, sin kım? Alar – büyük matematik, akıl iyäsı. Rossiyenñ maktançı Nikolay Lobaçevskiy. Gigant Lev Tolstoy. Talant iyäsı Aksakov... Ä sin kım?

– Ruşad!

Çıltırap işitilgän mülayım tavışka Ruşad siskänip kitti. Bakça içindägi tar sukaktan aña taba kisip Närkis çıgıp kilä idı. Kilä, üzi yılmaya! Ruşadnıñ yürägi urınınan kuzgalıp kuydı. Şuşı Närkiskä gaşyk bulmıyça tüzärgä idı! Tüzärgä idı... Ut bilän uynaw bit ul. Gaşyk bulırsıñ, ul sinı sanga sukmas, bilimñ buyınça barıbir anıñ artınan citä almasıñ...

Ruşad yüriy gınä cıyırılğan buldı. Şulay da uçraklı räviştä kilip çıkkın bu üçraşuwga ul bik şatlandı. Kürışkän vakıtta xätta Närkisnñ iki biläginnän tütüp ta aldı.

Närkis şahärdä bütünläy ikınçı türlü kiyinä ikän. Üstündä kıymmätli tun. Ayagında yaxşı, içi cılıtılğan botinkalar. Bizänüwı dä avıldagıga karaganda artıgrak. Kırfiklärin buyıy tüşkän. İrinnär dä niçiktir buyawlırak, näfirsäk.

...Başta süz yabışmadı. Närkis kürgäzmä äsbaplar izläp yüri ikän. Magazinnarda ädäbiyat häm til bilimnä kagılışlı birni dä yuk, diy. Sugışka kadärmı, kayçandır çıgarılğan Darvin bilän Mikluxo-Maklay räsıminnän başka mäktöp üçün birni dä yuk ikän. Mınä şulardan başka ukıtıp kara sin...

Ruşad üzññ dokumentların çittän türüp ukuw bülğinä küçirüwlärñ sürap gariza kaldırdı. Anıñ şinelı mında küp yardım itti. Sugıştan kaytuçılarga universitetta ig' tibar zur ikän.

Närkis anı vestibyl' dä kütüp tıra idı.

– Äydägiz, biraz gına bakçada süyläşip yürük, – didi ul Ruşadka.

Ruşad kulındağı zur türgäknı kürsätti.

– Kilışirmı?

Lenin bakçasında sukmaqlarga küm sibılğan, bİR-ikİ urında balalar türkİMİ yŷri, tärbiyäçİlärİ yanında kiçkinä küräklär bilän kar ŷyİp uynıylar. Ruşadnıñ bİrkayçan da şähär bakçasında mündiy itİp yŷrgänİ yuk idİ. Ul kıyuvlanıp kıznıñ üzİ turında närsä uylaganın bilİrgä ŷmtılış ta yasap karadı.

– Mİnä bit niçik äybät buldı, ä? Sİznİñ bilän yŷrsäm, yul uñası ikän. Un minutta İşnİ xäl itİp çıktım...

– Ägär minİM nindi izgİ can ikänİmnİ bİlsälär, kişİlär gİl minİM tirädä gİnä çuvalırlar idİ. Läkin kaybİR kişİlär anı añlaw dÄrÄcäsİndä ŷk tŷgİllär şul, – dip, NÄrkis xÄyläkär yİlmaydı.

Ruşad ŷz bakçasına ırgıtkan taşnı aldı.

– Ägär minİM karakterİM Gatanıkı kibik bulsa idİ, biläsİzmİ, min nişlär idİM?

– Min äli ul kalay ätäçİgİz bilän tanışuw bÄxİtinä irİşmädİM şul...

– Yuk, alay naçar äytmÄgİz. Gata – mirovoy yİgİt. ŷzİgİz dÄ İşanırsız.

– Yİgİt?!

– Ä, gafu itİgİz. Gata ŷylänİp kaytkan. Xatnı rus, nemets gibridı. FÄriştä, diy. Gata şunİñ kaytkanın kŷtİp sargaya...

Sŷznİñ çİp ŷçın NÄrkis İzlÄp taptı.

– Şulay da karakterİgİz anıkı kibik bulsa nişlär idİgİz? Sİz dÄ gibridka ŷylängän bulır idİgİzmİ?

– Yuk, min tävÄkkällÄp Akbalık urta mäktÄbİnİñ rus tİli ukıtuwçısı artınnan uxajivat' itÄ başlar idİM.

NÄrkisnİñ alsu yañaklarına kızılılık yŷgİrdİ. Ruşad şatlanıp kuydı: ähä, min dÄ kızlar bilän süyläşä biläm ikän! Kıznıñ da äli nındıy! Yakın kilİrgä kurkırsıñ – Kenigsbeg krepostİ! NÄrkis ŷzİN tiz kulga aldı.

– Bıraz gına sũnğarak kalgansız şikillı, – didı ul, kũrsınıp.

Ruşad ta üziniñ markasını tũşirmäskä tırıştı. Tiz gına çiginırgä kiräk. Läkin çiginüw zur üstalık sürıy. Kayvakıtta ul hücümnan dä katlaurak. Katlaurak... Çiginıp, hücüm bilän ala almagan şähärlärni alıp bula. Ä bu uçrakta? Sobolev niçik diy? Bır matros – matros. İki... Ax, sin üzün gına bit, Ruşad, mataşma, buldıra almassın. Bu kızıy bik ütkin häm şunıñ üstinä kişiniñ bütin uyların ukıy ala turgan kürinä.

Ruşad zatlı tun kigän bu kızıynı kultıklamakçı uk bulgan idı. Läkin üstä kara şinel'. Flottan kaytkanıñni bilmäslär, bu nindi provodnik diyärlär. Kızınıñ tanışları uçravı mümkün. Nigä anı çitın xälgä kaldırırga? Läkin kız üzı ök «sũnğa kalu» turında äytti. Alay bulgaç, nigä munda yuri? Üzi äytti bit, äydä bakçada yurik, dip.

Bakça urtasınnan şulay küygä gına sũyläşip baralar idı. Barısı da yarıy, barısı da küylı idı... Kişigä küpmi kiräk? Baxıt narsä? Ütälüwi mümkün bulgan tiläklärniñ ütälüwi. Mına Ruşadnıñ sugıştan isän-saw kaytırga tilägi bar idı. Ciñüw küñin küräsı kilgän idı. Tınıç kükkä karap Kazan uramnarınnan yürisı kilgän idı. Demobilizatsiyälänip kaytkaç, avılda ayakların cılı mürcega tiräp yatkanda işlisı, energiyasın sarıf itäsı kilgän idı. Şularnıñ barısına da irişildi. Annarı? Annarı mäktäptä minä şuşı kız uçradı. Ul Ruşadtan bır-iki yaşkä ulıdır. Bu kız nigädır Ruşadnıñ här adında uçrıy, aña kümaçaw itämı-yukmı, läkin bürçıy. Nigä alay? Ruşad üz-üzinnän bır fikirni yaşırıp yuri: Narkis yanında aña raxät, bik raxät bula. Bürçülü, mäşakat'lı raxät. Anıñ yanında yürüw, bälki, baxıttır? Änä Narkis üzı dä baxıt turında sũyläp bara. Baxıt, diy, bik çağıştıрмаça tüşinçä. Kim üzünä nindi maksat kuya, kim şuna niçik irişä. Baxıtsiz general, baxıtsiz akadimik bulırga mümkün. Änä bakça aldındağı fanır uyada botinka tüzätip utıruwçı kişı baxıtlı bulırga mümkün...

Tar sukmaktan yulga çıgıp baskan biraw bularga narsädır däşip tuktattı. Şırpı sürıy ikän. Narkis alga taba atlıy türdı. Ruşad turgägin kar üstinä kuyıp şırpı kabızdı. Tigi kişı narsädır mıgırdanıp Ruşadnıñ kulin üziniñ daw uçına aldı, yañagın içkä suıra-suıra tämäkı kabızdı. Ruşadnıñ kinät kinä yürägi ju itip kitti. Yanıp turgan şırpı anıñ barmagın pişirdi. Tämäkiğä ut süragan kişı – Ruşadnıñ anısı küçip kilgän Kiçi avıl yigitı Mübaräk idı. Ul Ruşadtan iki-üç yaşkä zurrak idı, läkin sugışka çıgıp kitkänçi malaylıgın taşlamadı, Ruşad yanına yürdi, härvakıt yardımçıl buldı, bır tilim ipiyi bulsa, şunu Ruşad bilän bulmiçä aşamadı. Usallığı zur idı, avılda anı «Mübi» dip kinä yürtälär idı. Mübi gümir buyı «mügiz çıgarıp» yaşadı, tik kinä turganda bütin kişı küz

aldında kipkän sıyır tizägi aşap kürsätüw kiräkmä, stakanı bılän kerosin içüwmä, lezviyenä avızga kabıp şıtırdatıp çäynäwmä – barısın da işli ala idä. Bırvakit Mübi ındır tabagınnan ambarga aşlık taşdı. Ruşadlar ipi kartüçkasına häm biş sutıy bakçaga gına karap kalğan yıl idä – Mübi iştan kaytışlıy härvakit alarnıñ cilkapkası yanına basıp sızgıra idä. Kısäsində här Xüday birmiş künni üç-dürt kuşuç bürçak bulır... Mübi xıyallanırga yarata idä. Bırvakit ul üzünä kanatlar yasap azaplandı, häm üzlärinñ üy tübäsiniñ kıyığınnan cırgä sikirip karadı. İki-üç atna urında yattı, annarı tayakka tayanıp yürdi. Sugiştan iki ayaksız kaytkan Mübinä şahärdä yürtka kürgän dip süylägännär idä. İmiş, püdvalda türalar ikän. Yaş tül xatın, üzim karıym, minim işlägän akçam, sinin pınsiyañ yaşärgä citär, digän. Mübinin änisä ul sugışta vakıtta ülgän, xucalık tarkalğan idä – şuña kürä ul bu täk'dimgä riza bulıp şahärdä kalğan. Läkin süngü vakıtta avıl xalkı Mübi turında türlü xəbär alıp kayttı. İmiş, yaş xatın çaya bulıp çıkkın, kiçlärin kayadır yugalgalıy ikän. Ä birkünni xatın üyində kunmagan... Gailädä taviş çıkkın. Çaya xatın dulagan.

– Sin aksak tärä bılän yaş gümirim äram uza, sin bulmasañ, minä ällä kimnär biş kullap alırga äzir türalar, – digän.

Mübi andıy mä'sälälärdä yaştan ük saf küñilli idä, – bu xäldän yugalıp kalğan, xatınına yalınğan, yılanğan. Läkin faydası timägän. Şunnan ul arakı bılän duslaşkan. İndi uçragan tanış-biliştän birär täñkä sürarga da kıyın sınmıy ikän.

Minä ul tämäkisin kabızdı. Kütärlip karamadı. Kırınmagan yañaklar. Yuwılmagan küzlär, karalğan kullar. Sargayğan tırnaklar... Mübi! Dus kişi, sinmi bu? Sin bik şäp yigit idin bit! Mübidän bik katı añkıp arakı isä kilä... Kultık tayakların caylap kıstırdı da iri-iri atlap bakça yulınnan kitti. Däşärgämi? Bir çittä Närkis kütip tura. Äli ginä bik tämlä, tınıç ängämä idä. Äli ginä yanda küñilni kıtıklırlık pümada isä bürkip türğan printsessa baxit turında süyli idä. Äli ginä bik raxät idä. Nigä bu dünyada härvakit şulay – ak yanında kara, ut yanında su... Ällä Ruşad üçin ginä şulaymı bu dünya? Mübi indä yıraklaştı. Gafu it, Mübaräk! Min sinä barıbir izläp tabarmın. Barıbir tabarmın, tik bügingisi üçin gafu it! Minim yanımdağı küşçik bir kayçan da sinin faciğänni añlıy almas. Şuña kürä bizniñ münäsäbätlärgä anı katıştırmıyık. Bizniñ yaşlık üzibizgä ginä kalsın. Tik, zinhar, üpkälämä...

Şunnan süñ indä Närkis bılän süz yabışmadı.

Münü sizgır küñillı kız tiz añladı, tramvay yolına çıkaç, üzññ zatlı perçatkasın salıp Ruşadka kulın birdi. Matur, sağıslı itip karadı:

– Min sizñi üzibizgä çakıra almıym, säbäplärñ xäzırgä äytırgä yaramıy, – didi. Çaykala-çaykala şaltırap kilgän tramvayga ciñil gınä kırıp kitti.

Ruşad bakça kırıyındağı timır räşätkägä süyalıp üzak itip tāmākı tarttı. Üzin kultık tayaklarına yabık gäwdäsñ ilgän yaşlık dustı, sargılt yüzli Mübi anıñ küz al-dınnan kitmädi.

Ul bir tramvayga kırıp utırdı, tüşti, tagın utırdı. Birni dä kürmädi, birni dä añlamadı, uylyy da almadı. Aña Sukonniy bistäsınä, üzññ fronttağı dustına barırga kiräk idi. Ul konduktor tavışına aynıp kitti.

– Stanuwfkı «Krimläwski mus», – dip kıkırdı tatar xatını. – Kto voşli, poluçayte bileti...

Ruşad çıgıp karşı yaktan kilgän tramvayga utırdı.

Dırk-dırk vagonnar silkindi. Tramvay şaktıy irkin idi. Ul bir çittä äybirlärñ küçaklap utırdı. Küzlärñ yümdı. Bir küngä nixätli täsir... İrtän bazardan başlandı, här kün şulay bulsa... «Tınıç türmiş» dip süylilär idi frontta vakıta. Kaya ul tınıçlık?! Yüräkññ hiç tä äli tınıçlap tipkani yuk. «Tınıçlık» süzi, «tınıç türmiş» süziññ mäğ'näsi bütinläy başkaça ikän. Ul – sinñ baş uçında düşman samoleti uçmıy, siña bu minutta ülim kurkınıcı yuk, siña işlärgä, xızmat itärgä mümkün digän süz ikän. Ä indı yüräk birkeyçan da tigiz tipmäs. Närkisni kür – yüräğñ kuzgalsın. Ukuw mä'säläsñ xäl itip yür – dulkinlan. Yaşlık dustıñni uçrat – şuña indäşä alma, düşman tılandamini? Yüräğñ tagın düp-düp kilsin... Yuk, tınıç türmiş, küräsñ, kartaygaç kına bulır. Mınä, mäşälän, tayakların küçaklap iki kart utırgan. Kırpu bürük, üzınça cıynak palto kigännär. Kacä sakalların silkitmişä gınä, ädäp bilän gınä gäp sugalar. Alarga Närkis tä, Mübinñ yazmışı da kiräk tügil. Alar äytirsñ gümır buyı aşığıp çapkan xutka tuktap kalgannar da dünyanıñ barlık bürçuwına, mäşakatına kul silikkännär...

– Musa päygambärññ bir säxabäsiniñ balası bulmıy ikän, çıstıy intikkän bu. Şunnan süñ Musa galäyhissalam äytken müña: sinñ, digän, bir ir balañ bulır...

– Hi-i-i, kara sin anı, ä? Aldan äytken digin...

– İyİ, aldan äytkän. Şunnan, Xüdanıñ xikmätİ, atna-un kün ütmi, tİğİnİñ xatını bİr ir bala taba...

– Hi-i-i, kara sin anı, ä? Atna-un kündä digİN, ä? Şunu aldan bİlgän digİN, ä?

Sukonnıyda Ruşad tüşİp kaldı.

Konduktor süs baunu dİrt itİp tarttı, vagon tüşämİndä kİñgıraw çıñladı, şundiY uk taviş aldagı vagonda da işİtİldİ. Kızıl buyawları kupkan, tawşalgan tramvay üzİnİñ bar İçkİ dünyası, tÜrlİ yazmışları bİlän sİlkİnä-sİlkİnä alga taba çaptı...

Sugıšta bİrgä bulgan dustınıñ cılı üyİndä kaynar bäräñgİ bİlän kızdırılğan kolbasa aşap, çäy İçİp, sİrläşİp yartı tün cİttİ. Yümşak uringa tıyınügä küzlär yümlİdİ. Nervlarga yäl kiräk İdİ. Yarıy la tİgİ säxabänİñ türmİş yulın aldan äytİp baruçısı bulgan... İr bala tabar, İmİş... Mİnä Ruşadnıñ andıY äytİp türuçısı yuk şul. Alda närsä kÜtkänİn ul bİlä almıY. Yuk, yalgız yürİrgä yaramıY aña mÜnnan sÜñ. Gata bİlän bulganda yäşävİ cİñİlräk. Gata bulsa bÜgİN Närkİsnİ dÄ üpkälätmi, Mübi bİlän dÄ süyläşä İdİ...

İrtägİsİN vokzalda Gata bİlän tiz tabıştılar. XäyİR, Gatani İzläp tÜrası yuk, anıñ äylänä-tiräsİndä, gadättä, härvakit ıgı-zıgı, şaw-şu bula. BÜgİN dÄ şulay İdİ. Anı nİndİdİR bİr kompaniya üzata kilgän – yİgİtlär, irlär, xatın-kız... Gata gÜrlİ.

– BİR yıldan diplom alam. Zaoçnıyga küçtİM. A kak je? Universitetta ukıgan başım bİlän pednİñ zaoçnıy bÜlİgİnä barıp kİrdİM bit... MİN äytäm zamdekanga, sİZ İndİ gÜrurlanıgız mÜnİn bİlän, dim. MİN xäzİR – urta mäktäptä veduşçıY fizik. A kak je? Şayarmagız sİZ mİNİM bİlän...

Gataniñ bik kızık gadätİ bar. Süylägän vakıtta ul bİraz gına üzİnä karşı kilgänni yarata. Şulay bulganda ul kızıp kitä, annan matur, ütkİN fikİrlär çıga. İndİ andıY kİşİ uçramasa – barıbİR kİmgädİR karşı kilgändäY, närsänİdİR raslaganday, tİñlauçını bİraz gına sügİp süyli. BÜgİN dÄ şulay İdİ.

– Mİnä Ruşadtan sÜragız, – didİ ul üzatuwçılarga, Ruşadnı täk'dim itİp. – BİRüzİmä bİR üy. Çİsta, cılı. Kilİnnİ gİnä kÜtübİZ. Ä sİZ närsä uylagan İdİgİZ? A kak je? Tütam da avılda muzıka mäktäbİ açtıram. Ukıtsın, bİR tıyİnsİzgä İşläsİN, nü çtobı bÜtİN Akbalık balasına muzıka gramotası bİrsİN. Mİnä kürİrsİZ äli kilİnİgİZnİ, ax İtärsİZ.

Klass! Ä narsä? Şulay bulmaganda min anı üzimä gümirlikkä saylıymmını? Şayarmagız siz alay...

Poyezd, kıkırtıp, añgämäni üzdi. Üzatuwçılar Gatanıñ tujan-tumaçası ikän. Alar, yaz çıguga kilin kaytsa, avılga tuyga kaytabız dip, gürläşip kaldılar.

Poyezd «Vaxitov»ka taba kuzgaldı.

– Da, bu stantsiyadä bızniñ polkka tagın biräw üstälirgä tıyış bit äli, – didi Ruşad.

– Ä, tügi asılküşni äytäsiniñmi? Äy, narsäsindir añlap bitirmim şuniñ. Narsäsi biländir cir kişisinnän ayırıla ul. Ällä indä bız üzibiz artık mujik...

– Düris äytäsiñ, küñli bik saf bulirga üxşiy anıñ. Bız narsä? Bız tärbiyäçi tügil indä. Şul, frontovik buluwıbiz gına bar. Kilir bir vakıt, sinin bilän bızgä mäktäptä pedagog bulıp işläw tügil, kütüw çiratına da çıgarga rüxsät itmäslär. Änä min niçä ginä atna ukıtam – niçä tapkır malaylar bilän yakalaştım indä. Ä bu yakalaşımıy, ukıta.

Gata birışmädi.

– Ä, bilgän indä anı. Malaylar, bilgili indä, andıy färıştä kürgäç riza. Tärtip büzmiy ul. Ukıtuwçı matur bulsın. Ülkän klass malayları bar da gaşıyk bula kız ukıtuwçıga, bilgän indä anı. Matur gına bulsın...

İskü küymalar, cirgä siñgän buyawlı yurtları bilän Yaña bistä kürindä. Perronniñ buyı bilän xalık tizilgän idä. Vagon täräsäsinän tikälip karap bargan Ruşadka xalık arasınnan Närkisni izläp tabu kıyın bulmadı. Poyezd tiräsindägi ıgı-zıgıga katnaşımıyça gına, ul üz turısına vagon işigi turı kiläsina işanganday basıp tura idä. Xäyir, poezd tuktagaç ta ul biraz kıymıldamıy türdi. Yanında üzatuwçısı bar ikän. Ähä, ir zatınnan. Ruşad külakları kızıp kitkänni sizdi. Bitin täräzä pıyalasına nıgrak tırädä. Minä niçik ikän! «Sizni üzimä çakıra almıym... Säbäbin äytä almıym...» Añlaşıldı. Ä annan alda niçik didi? – Biraz gına sünga kalgansız tügilmä ikän? – Äyi, kızda günah yuk! Añlagan kişigä añlaşılırlık itip äytän. Şulay da nigä Ruşad yanında üzün tınıçsız tuta süñ ul? Avır tınlıknı Gata büzdä.

– Änä, yaxşı tovar cirdä yatımıy ul, – didi Gata, papirosın çıgarıp. – Çürta s dva! Mündiy kız tik kinä yürimi süñ! Narsäsidir ni tak münin dip min siña...

Läkin Gata süzin äytip bitirä almadı. Kinät kınä alga ırgılıp, täräzä pıyalasına bitin tirädı.

– Mat’ çestnaya! – dip kıçkırdı ul. Annarı aşığıp kına yak-yagına bürıldı da, yakın-tirädä irlär gınä ikänin kürgäç, bir açu süz äytip taşladı. Tükirgän siman itti. Ruşad ta nindidir kütilmägän xäl çıgudan şıklänip tıkalibräk karadı. Närkisni üzata kilgän kişı Soroçi bazarında Gata bilän Ruşadka palto satkan kümış tişli tiği kara yigit idi. Vagonga kişı utırıp bitkänçi alar süzsüz gınä basıp türdılar. Annarı kümış tişli yigit Närkisniñ iki bitinnän tütüp üzinä yakın kitirdi.

Salkın gına, xissüz gınä dejur übişüw...

Mäcbüri iş işlägän kibik kınä kul birişüw...

Dejur yılmayü, dejur kul bulgaw. Yigitlär münü sizmi kalmadılar. Poyezd kuzgaldı. Kümış tişli yigit, perron, Yaña bistä artta kaldılar. Şuniñ bilän Ruşadniñ Yaña bistä kızına karata bulgan, äli üzi dä tanırğa kurıkkän xisläriniñ ällä nitkän sirlı cıpları üzildi. Bir minutta barısı da külgä äyländi...

– Bülay bulgaç yaşibiz, razvedçik, – didi ul, kıçkırap. Ul üz tavışın üzi tanımadı. – Yaşibiz! İkinçi bir vakıt bazarda bu kızıy, üzi kilip çıgıp, siña ütük bilän samavır satuwına da min ışanam. Siña kiräk bulır – sem’yalı kişı.

– Ä-ä-ä, tükirgä! – dip, Gata tagın sügindi.

Kimni sükti ul? Närsägä tükirgä? Samavır bilän ütökkämi? Kümış tişli yigitkämi? Närkiskä tügildir bit?

– Mä, in yaxşısı – kabız! Leningradnikı, Uritskiy fabrikası. Bizniñ ildä xäzirgä münnan yaxşı papiros yuk äli. Bizniñ general Berlinga gıl şunu kitirtä idi... «Belomorkanal» yaşäsın, iptaş starşına!

...Stantsiyadä alarnı çıbırkı tütkan Zahir karşı aldı. Närkis kürşı vagonda kaytkan ikän, yaktı çıray bilän yigitlärmı salamladı. Zahir çana başındağı piçän astınnan yaxşı kiyiz itiklär aldı, zur kara tülipni şähär kızına kidirdi. Kızıy bularnıñ barısın da tiyışli dărăcadä kabul itti häm çanaga kırıp urnaştı.

Akbalıkka kadär sigiz çakırım yul idi...

IX

Yazga şulay da yırak äli...

Avıl tulu urman çıgaruçılar, işgaldı tulu piçanlı yüklär. Kiçlärin avıl klubında ayak basarlık urın bulmıy. Taza-taza yığıtlar, piçät kük bizängän kızlar tügäräk uynı uynıylar, biilər. Klubta mähäbbät kaynıy: cidı-sigız avılınıñ yaşları kış buyı diyärlük Akbalıkta urman çıgaralar. Urman işläri bitişkä, ällä niçä kız kiyäwgä çıgıp, urmançı yığıtlar bilän kitip barırğa tıyış, dilär. Suguştan süngi tınıçlık, küñil kürligi iñ birinçi çiratta gıyşık-mähäbbät mä'säläsın «tiyışli yugarılıkka kütärdi». Avıl xalkınıñ çış-pış süyläşüwina karaganda, bir-iki kızınıñ, çınnan da, tuynı aşkırtırmıy da xälläri yuk ikän... Ä xäzirgä äli kiçlärin kar üstinä taräzälärdän gült itip ut yaktısı tüşä, işgaldı tulu at çanası, üydä – kamıt, yügän, abzarlarda – çit avıl atları. Atlar dübir-dübir kitirip ayak alıştırılar, bürılalar, tünlä klubtan kaytkan cigüçilärinä mükırdanıp kına kişnäp däşälär, kirt-kirt başak aşıylar. Avıl uramnarında piçän isı, kamıt küni, at isı. Klubtan, abzarlardan tüngi salkın havaga par çıga. İminlik bütin avılınıñ sulışında, yüräk tibışında sizilip tura. Minä yaz citär, sırma kigän taza yığıtlar buşagan çanalarına tüyälip üz avıllarına kaytıp kitärlär, kunak bulıp kilä başlarlar, alarnı sagınıp kızlar müñayırlar. Avılda kış buyı münin kadär yigit tütkaç, mäşakat'siz gına bulmas.

Gaynılvafa karçık üz gümirində yaş-cilbäzäknin mäşakatın kürmädi tügil. Kızı Gülcirä gayät çibär buldı, unbiş yaşına citkändä här Xüday birmiş kiçni artınnan yığıtlar iyärip kayta başladılar – kızınıñ başı äyländi. Şulay da tigisin kirı kaktı, münısın kudu – arada ukımışlısı da, däreçälisi dä bulgaladı – ä minä kürşi avıldan kilip Akbalıkta traktorda işlägän çibär yigit bilän danı çıktı. İş zurga kitmädi, şulay da kız bir cäyni kinät kinä suldı, büyüktı, tartıldı. Änisı bilän süyläşkändä ünıtılıp yalgış cavap birgän çakları buldı, samavırını susız kuyıp ırttı, aşka ikişär tapkır tüz saldı. Yaş vakıtında ütädän-ütä çaya bulgan Gaynılvafa karçık bularınıñ säbäbin bütün kişidän dä tiränräk añlıy idi, kızın gayıp itmädi, tik traktorist yigitkä gına içtän räncidi. Ä birvakıt kiçin bakça kirtäsina süyälip cırlap turgan Gülciräniñ kıyafätin sıyır abzarınıñ tiris çıgara turgan taräzäsinnän karap türdi. Gülcirä tüpsüz küz karaşın gadättän tış sagış bilän küyaş batışı yagina tikägän dä şıñşıy idi:

Traktorist – maylı kriç,

Xur ittiñ başlarımını...

Şul cäydän süň Gölçirä dünýäga çikmadı, üzünñ gürurlıgın içinä cıydı da... sündi. Kız balanıñ xävıflı şuklıgın Gaynılvafa karçık ta şulay dāşmiçä, süraşmıyça gına kızı bilän birgä kiçirdi. Müni kart sizdimi-yukmi, süyläşmi türğan kişinikın kayan biläsñ! Bütün avılda «Min kım!» dip yürgän Gölçirä änä şul şuklık arkasında gına üzinnän şaktıy üli kişigä – mäktäp direktori Sabir İşmuratoviçka iläkti. Sabirniñ üz yanında birinçi xatınınnan alıp kalgan malayına ügi äni buldı. Düris, Sabir tiz arada Gölçiräni ukırğa urnaştırdı, üç-dürt yıl içinde Gölçirä çittän türıp pedtexnikumnu tamamladı da zakonlı räviştä ukıtuwçı bulıp kuydı. Ä sugış vakıtında cidı klass bilimniñ bilän sin indı bulay da başlangıç mäktäptä birinçi bulıp yuri alasıñ. Gölçiräniñ inisi – Galiäxmät kartlarınıñ birdänbir ulı – Gaynislam änä cidı klass bilim bilän Urta Aziya, Kazak'stan yaklarında yürdi. Apasınıñ pedtexnikum bitirgänin işitkâç, xätta alarnı ciznäsı bilän küçip kilirgä dä çakırıp yazgan idi. «Apa, sininñ bilim bilän munda narkom bulırğa mümkün. Äram bulıp yürmägiz, kiligiz, ürik cimışi bilän kuy itı gınä aşap yaşäsı», – dip yazdı. Xäyir, Gaynılvafa karçık bik kütip karasa da, ulınnan bir gınä tapkır da ürik püsılkası kilmädi.

İndi yıllar üzgärdi, balalar üzgärdi, dünýäga karaşlar üzgärdi. İndi barısı da üz urınına utırıp bara. Akırınlap Gölçiräniñ ilkkigi min-minligi kaytti, ul yañadan üz kisasına kirdi. Sugış alar gailäsınä zarar sala almadı – Sabir biş-altı ay içinde, iki barmagın ukmaştırıp üyıştırğan küyi, kulin asıp kaytıp kirdi. Çittän türıp institut tamamladı. Yürt-cirni nıgıttı. Düris, yaş xatınıni sıyır karatıp cäfalamadı. Yaşıl emal'li çaynik tutıp, Tälgat' äbilärinä sütkä yürdi. Şulay itip yaş xatınıniñ tuşkı kıyafätinä zarar kilmädi. Yugıysä xayvan asragan ukıtuwçılarnıñ irtän dāriskä kilgändä rävişlari bir dä klasska kirirlik bulmy. Çaç aralarında salam disinmi, bit-kaşta başak ünı disinmi. Yuk, Gölçirä andıylardan yugarı buldı. «Direktor xatını» digän rül'gä ul tiz kirdi, tiz iyäländi. Mäktäptä tınıç işlärge tıläsäñ, cäbir-zulım küräsñ kilmäsä, direktor xatınıniñ küyinnän tür. Direktor xatını bilän süzgä kilirgä Xüday yazmasın! Direktor niçik itsä itär, sininñ vak-tüyäk gayıbıñni tabar, prikazga iläğirsñ, sininñ klassıñnan zarlanırlar, sininñ fäninñinñ ukıtuw sıyfatın kün tärtibinä kuyıp pedsovetta tıñlarlar, avıl sovetı utırışında tıñlarlar, profsoyuzda tıñlarlar... Sinı avıldan in yırak fermaga agitator itip kuyarlar, ukıtuwçılarnıñ avgust kiñäşmälarında dükladka iläğirsñ. Direktor, gadättä, härvakit äybät kişı bula. Sabır, tüpli, bilimli kişini gınä urta mäktäp direktori itip bilgililär. Läkin... direktorniñ xatını bula. Äyi, xatını bula... Ul xatın aldında bir iyilmäsäñ, ikinci iyilirsin.

Direktor xatını üz gümürindä tänkıyt' işitmi. Aña bir cıyılıştı da birkim bir süz äytmi. Akrınlap ul üzın tänkıyt' itilmäs dārädä talantlı, täcribälı ukıtuwçı itip kürä başly, şuña ışana. Pedsovetta, kustmetodik birläřmäsindä irkinläp tänkıyt' itär üçin ayırım bir kategoriya ukıtuwçılar bula. Yä ul yarım-yürtü bilimli kışi. Küpmi tänkıyt'läsälär dä, ul riza, tik «ışinnän alırga» digän täk'dim gınä kırtmäsinnär. Ä andıy täk'dimgä ük, gadättä, barıp citilmi. Ukıtuwçı xalkı alay uk mihırbansız bulmy... Yä ul bula bir tül xatın.

Mınä aña ilägä! Balaları – bilimsiz. Däris plannarı – kıska. Malaylarınıñ tırnağı – üzın. Balalarınıñ galstukları – yumarlangan, tawşalğan. Ä klasstan tuş işlar däftäri – açılmagan da, tawşalmagan da häm başkalar. Bu indı andıy sügüwlärgä küngän. Pedsovet başlanganda ul indı kütip utıra: mınä-mınä anıñ isimi çıgar, mınä-mınä direktor xatını anı titä başlar, annan başkalarını. Açık dārıstän süñ änä gıl şulay bula. «Tänkıyt' kışini tüzätä ul, min aña fayda bulsın üçin süylim», – diy-diy süylilär. «Min dūrısın äytäm, axırdan ul üzi ük miña räxmät ukır», – dip süylilär. Tıgı, biçara, bilip tūra, ägär dünyada in faydalı narsä şundiyrak tänkıyt' bulsa, anı direktor xatını gıl üzünä gınä yawdırtır idı. Kışigä bürtigin dä äram ittirmäs idı ul anıñ. Ä direktor xatını uzdırgan açık dāriskä analiz! Vät munda süyläp kürsätälär! Cümlälärniñ in üzını, in sıgılmalısı şunda! Bilip türalar indı, dārısniñ başınnan axırına kadär direktor xatınıñ kalın yün külmägi astınnan içki külmäginñ çiltäri asılınıp kürinip türdı. Direktor xatını taktaga yazganda mınä digän bir xata cibärdi: «dramaturgiya» digänni «dramaturgiya» dip yazdı. Barısı da sizdilär, dārısı tıgı tänkıyt'läne türğan, tänkıyt'kä iyälängän ukıtuwçınıkının küp kalış buldı. Ämma niçik süylilär...

– Min başta uk şunısın äytim, iptäşlär, bu dārıs mindä iskitkic täsir kaldırdı. Miña in birinçisi – ukıtuwçınıñ dārıs başlanuwga kauşap kaluwı üşadı. Bu narsä digän süz bu? Bu, – dimäk, ukıtuwçı üz işinä formal' karamıy, ixlas küñildän bürçıla digän süz.

– Ä min, iptäşlär, bu dārıstä kaygırıp ta, şatlanıp ta utırdım. Kaygırdım şuniñ üçin – min gümür buyı üzim şundiyrak matur dārıs alıp baruga irışä alğanım yuk. Şatlandım şuniñ üçin – iptäş yaş kınä buluwına karamastan, – ä un yıl ukıtuw äli ul yaş ukıtuwçı buluw digän süz – yaş kınä buluwına karamastan, şap dārıs birdi...

Direktor xatını uzdırgan açık dārıstän süñ iki-üç kışi änä şulay bilbillar bulıp sayrıy...

Müñarçı şulay caylı idī ālı.

...Fronttan āllā nitkän yġitlär kayta başladı. Kara indī bu tarix ukıtuwçısın. Dāşmi, uyn-külkġgä katnaşmıy. Üzī haman klassta nārsādır işläp yŷri. Kŷn sayın diyärlġk altınçıda dārġstān sŷñ nindidir ruşça cır ŷyrätä. İndī Zakirovka kadār «Proşçayte, tovarişçi! S bogom, ura!» dip koridorda kıçkırıp cırlap yŷri. Tarix ukıtuwçısınñ ālı bġr tapkır da yŷmiş-kiñāş bġlān Gŷlçirä apası yanına kilgānġ yuk. Kara indī tġġ fizika ukıtuwçısın! Kġm äytġr indī anı tġġ yıllarda Akbalıkta kŷttŷw kŷtkän malay dip? Andagı min-minlġk, andagı çuvar yŷräklġlġk! Niçġk indī ul Gŷlçirä bġlān bġr avız sŷz sŷylāşmāġān kŷyġ fān ukıtıp yŷri? Annan sŷñ bu yġitlär āllā nindi yaramagan ıullar bġlān tārtip urnaştırıw ŷçġn kŷrāşġp yŷrilär şġkġllġ. Yuk, barıbġr Gŷlçirä apagız yanına baş bŷġġp kiläsġġz bulır... Bıyıl, ġŷmumān, yıl māşakat’lı kilġrgä tŷra.

Ūlı malay Rġnatnġ medal’ bġlān tāmamlatırġa kirāk. Malay, hiçşġksġz, Māşkāw universitetına kġrġrgä tıyış. Ä medal’ aldirtu ciñġl iş tŷġġl. Bālkıys āllā nārsä kirġsġnā kattı – tugızınçġ klasstan bġrlġ malayġa dürtlġdān arı bilġġ kuymıy. Ä matematika uyn tŷġġl. Rġnat kŷn ukıy, tŷn ukıy. Mġnā bıyıl aktık yılı, Gŷlçirä aña «medal’», «medal’» dip tukıp kına tŷra. Rġnatnġnġ kaybġr kŷnnārdā yŷkġ aldınnan bŷrġnġ kanıy. Tŷsġ ak, xāl-sġz. Mŷġayın, Bālkıys kanıġa bulır.

Kġçġ malay Tālgat’ tā şāp ukıtuwçıġa ilākmādġ. İtāġġn, çāçġn cıyıştıra almagan Mincamal. Malaynġ tākġ kġşġ tŷslġ ukırġa ŷyrātmādġ. Malay da cıynaksız, bar bilġānġ – ŷnıtıw. Gŷlçirä ikġnçġ klassnġnġ kŷrşġsġndā, bŷlmā taktası arkılı ġına ukıta. Malaynġnġ hār sulışġn tŷyġp ukıta. Dārġs başlansa, kul kŷtārgān şul:

– Apa, minġm bāptāl ŷydā kalgan!

– Apa, minġm urıçka sabı (kalām sabı) ŷydā kalgan!

Ukıġanda malay aşıġıp ukıy. Sŷzlārnġ äväli, yŷta. Sakaulıġı da bar. İnspektor Xāmitov dārġsġnā kġrgāç, bġrkŷnnġ ŷç itkändāy Mincamal şul baladan sŷylättġ. Gŷlçirä bŷlmā taktası arkılı ut yŷtġp tŷnlap tŷrdġ. Ä tġġ malay gadāt buyınça aşıktı, izdġ. Bŷrġnġn tarta-tarta izdġ.

– Tsavlar tsayozında bik kŷp tŷrlġ xalıklar, xalıklar yāşġlär. Anda ruslar, latışlar, tŷrġkmānnār, katnaş urmannar, gruzinnar, gruzinnar, Bġrġznġki kombinatı...

Ni kiris çıraylı Xämitov bulıp Xämitov, tənəfiskä çıkkaç, Gülçirä yanınnan külip uzdı.

Gülçirä ul künni tüzmadı, yılatkançı Mincamalnı süktı.

– Malay bülay da üydä kün-tün sabagın ukıy, sin gınä xarap itäsın, – didi. – Malaynıñ, – didi, – bu arada käyifi yuk, inspektor barında aña kanıkmasañ da bula idi. Fizkul'tura dărisində malayga salkın tigän, tünärin temperaturası kırık altıga citä...

Gülçiräniñ hər äybırni biraz gına çamasınnan arttırıp süyli turgan gadätı bar idi, läkin Mincamalnıñ üz gümirində gradusnik tütüp karaganı bulmaganlıktan, birsüzsiz işandı. Kırık altı ikän, kırık altı...

Sünğı atnada frontoviklar mäktäpnin astın üskä kitirdilər. Gümirde bulmagannı... Altıncı klass tarix ukıtuwçısına tagın nümır kürsätti. Bügarsin alay gına yünsizlärnı...

...Tarix dărisi bişinçi idi. Klass bülay tınıç kına karşı aldı. Läkin klassta balaları kürip bulmaslık tuzan bulıtı idi. Bütanika dărisində kolhoz ambarına ekskursiyagä bargannar da, şunda ambardan kisa tutırıp kaysı bürçak, kaysı kindir ırlığı, kaysı narsä alıp kaytıp, bir-birinnän şunu talap sugışkannar. Tın alırlık xäl yuk, bütinisi kızarışkannar, bürin tişikläri kiñäygän, çabış atları kibik äsərişkännär... Munda iki uylarga yaramıy idi. Ruşad işigaldına çıgıp tizilirgä komanda birdi. Şatlanışıp, ura kıkırıp işigaldına taşlandılar. Mäktäp işigində karşı uçragan Gülçiräni bärıp yıga yazdılar. Şaw-şu artınnan çıgıp bargan Ruşadnı kürgäç, Gülçirä bik mäg'nälı itip karap kaldı. Bu karaştan Ruşad:

– Yä, tagın nindi antipedagogik adım yasıysın sin, malay aktığı? – digän süzlärni añlaganday buldı.

Mäktäp işigaldındağı tigiz cirgä safka tizildilər. Ruşad mäs'alänı bik küri tütü. Stroyı uramga alıp çıktı da, üzi biyik kar üstinä basıp, balalarga marşrut kürsätti.

– Änä tigi uramnan äylänip ferma yanına xätli yügüräsiz, annarı art uramnan yügürüp munda kaytasız, min karap tūram, – didi. – Ä xazır sluşay moyu komandu! Bi-g-ü-ü-m! – Şul arada bir-iki malay alga ildirtti...

– Üstavit'!

Yañadan safka tizildilər.

– Bıgo-o-o-m marş!

Uramda ayak astınnan kar kisäklärü üçti. Malaylar çır-çu kilip şatlanışıp yığıldılar. Mınä siña «Vot Tayler vosstaniyesi!»! Ruşad kiçä tün urtasına kadär şul temanı ukıp plannar tüzip utırdı. Mınä siña plan... Balalar äylänip kaytkançı, klasska kırıp, fortoçkalarnı açtı, küzätüw üçin yañadan çıgıp kar üstünä bastı. İndi kaytırga çıguçılar da bar, tiz yığırälär, şaytannar. Kura cilägidäy pişip ikü-üç malay kilip citti. Bürük aslarinnan kaynar par bärıp tura, kırfiklärü tirlägän. Bu – malaylarga üzünä kürä bür kızık bulgan. Münnan süñ gıl şulay yürüy tuzan bülitü yasap kuyarlar bülar. Bu işni kızıklıktan cözaga äyländirirgä kiräk. Äyi, şulay kiräk...

– Yalı, tagın bür tapkır, – dip kıkırdı Ruşad.

Malaylar añışmıy türdılar.

– Tagın bür krug yasısı. A nu marş!

Münısın uk kütmägännär ikän. Küyrikta kilgännär, bürinçilärniñ alga taba çabuların kürgäç, kar üstündä basıp türğan tarix ukıtuwçısı yanınnan zur rızasızlık bilän uzdılar.

İkinçi krugnu kilgändä barısı da mişkıldagannar idü. Kızılarnıñ başlarinnan şällärü şuwıp tüşkän, alcıgannar, malaylar açılı idü. Tik Äskärewniñ ginä yüzündä şatlık çağıla idü.

– Mınä, – didü ul, Ruşad yanına kilip citkäç, – bik azınsañ şulay bula ul: änä Zakirovnu kürigiz... can birä kaldı.

Ruşadniñ irtädän birli käyifi naçar idü. İrtän käyifiñ bulmasa, küt tä tür – bür-bür xäl bula. Anıñ yürägi ju itip kittü. Bülay uk kiräkmäs idü kılanırğa... Änä bit Xuşiyät kartlar, başkalar läm-mim äytmiçä ukıtıp yürilär. Siña gına kiräkmäni armiya tärtibü? Utızdan artık bala utırgan klassta tuzan çıkmıy bulamını? Läkin bit alarnıñ sälamätligü turında süz bara. Ä tik türğanda kar üstinnän yığirtirgä yarımı? Tuzan ikän tuzan, däreysiñä zıyan kitirmä. Başkalar kibük... Läkin bit sin kommunist kişü. Kommunist... Ä Xuşiyät? Ul da kommunist bit! Nigä bülay süñ äli bu? Nigä türmişniñ bür ginä uçragına da äzirliksiz äli sin? Läkin birişmä, sin – sugışta bulgan kişü.

Zakirovnu kultıklap süyräp kayttılar.

Ukituwçılar bülmasınä kirtip divanga saldılar. Kimdir medpunktka yğirdi. Malayniñ küzi yämsizlängän, pul'sı naçar idi. Direktor bürçıldı, lakin Ruşadka birni dä äytmedi. Därisi bulmagan iki-üç xatın yğirişip Zakirovni tiritü çarasına kirıştilär.

Fel'dşer kız kilgäç kınä ukituwçılar bülmasında biraz tınıçlık urnaştı. Fel'dşer sabır gına kıyafättä malayniñ pul'sın sanadı, yürägin tınladı. Annarı tagı da tınıçrak taviş bilän:

– Birni dä yuk, sulışı gına kapkan, – didi. – Lakin bu malayni fizkultura därisinnän azat itüw turında äytülgän idi sizgä, – didi ul direktorga.

Direktor aptırap Ruşadka karadı.

– Bular sem'yaları bilän xarap bulgan kişilär, – didi fel'dşer kız. – Kırık üçinç yılını yazında kar astınnan çıkkan başak cıyıp münüñ änisı, iki apası agulanıp üldi. Münısı iki ay bol'nitsada yatıp çıktı, yürägi şunnan kakşap kaldı. Şulay, sagrak bulıgız, zinhar üçin...

Tarix därisiniñ biş minut vakıtı kalgan idi. Zakirov türdi, üyalıp kına bürigün alıp kidı dä üyinä kaytıp kitti. Ruşadka bu malay bik, bik kızganiç bulıp tüyıldı. Mınä bit kiş yazmışı, kiş facigası sinin yanında. Äyi, sugış kırında gına tügıl, tınıç türmişta da här sägat', här minut, här adımda kiş yazmışı xäl itilip tura. Närsä, ällä mäktäpnı taşlap kaçargamı? Lakin kaya? Türmiş sin nindi işkä äzirlädi? Sin närsägä salätli? Başkaça sin kim?

Kiçin mäktäptän kaytkanda Ruşad direktor bilän birgä kayttı. Direktor bu xalgä artık zur ähämiyät birmädi. Küräsiñ, çıgırınnan çıkkan klassta tärtip urnaştırıp yürgän yaña ukituwçıga ul tiläktäşlik bildirä idi. Lakin Sabir İsmuratoviç bürçülü. Bilmässiñ, anıñ, bälki, başka bürçuları, başka mäşakat'lärı bardır.

Tıkrık kibik tar gına uramda kar içindägi yarım cimirik abzar tiräsində Zakirovniñ tavişı işitilä idi. Dimäk, malayga birni dä bulmagan, äbisı anı tübä karın kürärgä mingizgän. Küyaş batsa da, äli karañgı tüşmägän, kişini yıradan tanıp bulırlık idi. Xäyir, başta Zakirov ig'tibar kürsätti. Abzar kıyığına yaşırındı dä şunnan cırlap cibardı:

İ Xüdayım, sabır bir,

Kir yuarga sabın bir.

Biz üzibiz sabırsız,

KİR yuabız sabınsız.

Bu – miña çurtım da bulmadı, min äli isän häm ilikkıça yavız digän süz idı. Direktor münü işittimi-yukmı, ämma Ruşad malaynıñ bütin süzin añladı, anıñ rävişin, çırayın küz aldına kitirdi. Ukituwçılar tarafınan tiyışli ig'tibar bulmağaç, malay şaktıy kıyuvlandı. Kiçki tınlıkta münüñ kim avazı ikänin härkim ayırırılık idı.

Barıp kirdim Sabirga,
Başın tıkkın sabınga,
Başın algaç sabınnan,
Kurkıp kittim Sabirdan.
Direktor, axırısı, bularnı işitmädi...

Direktorniñ bu arada äli üz xäl xäl. Birinçidän, RONO müdiri Şәмsetdinov bütin brigada bilän tikşirgä kiläbiz dip xəbär itti. Yazgı sınavlarga äzirlıknı tikşirüw buluı mümkün. Düris, Şәмsetdinovniñ şulay dip äytä-äytä kış ütkäzä turgan gadätı dä bar. Rayondagı bütin mäktäplärgä şulay «aldagı atnada» dip xəbär itip kuya da direktorlarınıñ kütin alıp işlätä. Aldan xəbär birüw – işlätüwniñ bir isulı ul. Läkin urta mäktäp bulgaç brigada bilän kilip citsälär dä birni äytä almassın şul... İkinçidän, süngi bir-iki ayda sem'yada tınlık bitti. Gülçirä bıyıl bik nık üzgärdi. Xatın-kız bit bir üzgärsä kinät üzgärä häm bütinläy üzgärä ala ikän. Yuk kına süzgä dä bāylānā, kaprizlana başladı. Ällä yaş xikmätim? Vraçlar äytmişli, birär türlü küçiş periodımı?

...Gülçirä kadırlı yaşadı Sabir kulında. Sugış vakıtında avılınıñ xälli kişiläri arasında kunak-tüşim bik yış uynaldi. Gülçirä andıy mäclislärniñ türində buldı. Parlap yürüw müdada tügıl, xəyir, anıñ iri dä şul Gülçirädä gınā bar idı. Gülçirä kilmiş mäclis başlanmıy idı Akbalıkta. Tavışı bir gınā garmunga turı kilmäsä dä, Gülçirä cırçı isäbinnän yürdi. Aña iyärıp uynıy almaunı garmunçılar üzläriniñ «kul'turnıy» itip uynıy bilmäwlärinnän, kuşılıp, tavışın caylıy almauçılar şulay uk «Gülçiräniki kadär uk talantları yuklıktan» dip uylıylar häm işanalar idı. Yaşı turgaç, anıñ «talantlı cırçı» ikänliginä iri dä işandı bulsa kiräk, parlı mäclislärdä, kızıp algaç:

– Gülçiräni cırlatıyk!

– Äydä, Gülçirä, tıgı yaña küyni başlap cibär! – dip utıra turgan buldı.

Gülçirä bütin cirdä, bütin kişiniñ ig'tibar üzäğində bulırğa tırıştı. Şulay tıyış dip, şuña layık dip işandı da. Avırsa da matur itip avırdı ul. Ul turıda matur itip süylädi.

– Temperaturam kütärilgäç uncıdı yaşlık kızlar kībik bulam min. Bit urtalarım alma kabıgı kībik kızarıp kitä minim, – dip süyli bİLä Güłçirä. Aña, süylävİNä karaganda, bütİN kİşİ süklana da. Bol'nitsaga barsa – aña anda vraç gaşıyk bula. Hiç kİNä dÄ Güłçiränİñ tugan yılına ışanmıy. Palatada yatkan bütİN xatın-kız Güłçiränİñ çäçİNä kızıga. BİR medsestranİñ ak xalatın kiyip karagaç, bol'nitsanıñ bütİN irlärİ Güłçirägä gaşıyk bulalar.

– Nigä gİNä vraç bulmadİñ sin, ak xalat siña bik kilİşä ikän, – dilär.

Yäş bİR ir xirurg xätta:

– Siña baş vraç buluw bik kilİşİR idİ, – dip tÄ äytkän.

Rayon magazinı aldında bÜzga tayıp yıgılğan Güłçirä bİrvakit. Şunda işİktän çıgıp kilüwçİ xärbİ komissar bİLän rayfÜ müdirİ anı tartıp tÜrgızgannar häm äytkännär:

– Sin, Güłçirä siñlİM, bik matur itİp, grandiozno itİp yıgıldıñ, – digännär. (XäyİR, ukıtuwçılar bÜlmäsİndä bişİnçİMİ, altıncİMİ tapkır süylägändä Närkis kırıs kına itİp anı «gratsiozno» dip tÜzättİ tÜzätüwİN.)

Güłçirä änä şulay şäp yäşädİ.

Läkin bu ukuw yılında tıncılık kittİ. BÜRçular sentyabr' ayınnan uk başlandı. Mäktäptä, İñ bİRİnçİ çİratta, Güłçirägä buysınmas kİşİlär kildİ. Yugarı bİLİmlİ Bälkıys kildİ. Ukıtuw bÜlİgİ müdirİ itİp kuydılar. Güłçirä niçİK kİNä tırışıp karamasın, mÜNİ üz kulına ala almadı. Bälkıys – ädäplİ, bİLİmlİ. Kİşİgä katı bÄrİlmäs, gaybät satmas. BütİN bulğan kimçİlİgİ – dÄrİstän çİkkanda çäçlärİ, bitlärİ akburga buyalğan bula. Matematikniñ şunsız bulmıy indİ, küräsİñ. DÄrİsİñä kİrsä, axırdan sägat'lär buyı analiz yasap üzägİñä ütmäs. Kayvakıtta klasstan çİkkanda uk, busagada uk işİN bİtİRİp äytİp kuyar:

– DÄrİsİñ bik üşadı, mÜnnan süñ üzİM kİRİp tÜrmıym, ũyränsİnnär ũçİN yäşlärnİ kİrtäm...

ũşamasa – kıskaçä gına analiz yasar, avızınıñ bİR kırıyında az gına yılmayü bulır. Bu kİşİ tuganda uk pedagog bulıp tugan. Ul sinİñ küñİlİñnİ räncİtmäs, vÜcdanıñnİ kahärlämäs. KÜzgi kiçlärDä Sabirniñ ũzak-ũzak mäktäptä ukıtuw bÜlİgİ müdirİ bİLän kaluwına Güłçiränİñ baştarak İçİ pÜştİ. YÜmiş tabıp kinät-kinät kİNä mäktäpkä dÄ kilgälädİ... Ukıtuwçılar bÜlmäsİñnİ uram yak tÄrÄzä turısında tİştä da yũrİp karadı. KÜz-

külak bulırğa Mäsrüränï dä yallap karadı. Ämma Bälkıys bilän direktor arasında şiklänirlik birni dä sizilmädi.

Oktyabr' başında mäktäpkä Närkis kilip tüşti. Yuk, münısı Güłçiränï bütinläy çığırdan çığardı. Güłçirä anı kürgän künni üydä taviş kuptardı. Bir säbäpsizgä Tälğat'ni kıynap taşladı.

– Sin dä nervamni çıgarma äli, – dip duladı. «Dä» kuşımçasınıñ bütin tiränliğin, mäğ'näsın Sabir gına añladı. Tabak-savit yuganda iki-üç kün buyı üydä tälinkä, çınayak kırıldı – Güłçiränin kulınnan savit-saba şuwıp tüşä idı. Çıdıy almadı, birkünni tänäfistä başka birniçä xatın aldında Närkis turında süz kuzgattı:

– Münin, – didi, – ayakları bik üzın, näk' tırna tüşli. Annan süñ gäwdäsinä karata başı da kiçiräk tügilmı? Bu şahär kızları ällä nindi kıyafätsiz bulalar...

Läkin bu süzlärni xuplauçı bulmadı. Närkisnin ayakları da, başı da, kilış-kilbätı dä süz äytirlik tügil, münü härkim bilä idı. Şuña kürä Güłçirä birinçi künni ök anı üzünin düşmanı itip küñilnä birkitip kuydı.

Sabir İşmuratoviç bularniñ barısın da añlıy, häm añlagan sayın yürtta münäsäbätlär kıyırınkilänä sıman idı.

Uram başında, kapka bilän tigiz kar tavında, balalar çana şua. Direktor yürtiniñ çulan baskıçında yalanbaş, ciñsiz külmäklı Güłçirä kürindı.

– Tälğat'! Täl-ga-a-a-t'! Kayt, ulım, kayt! Sarık itinnän bik tämlı üçpüçmak aşarga ka-ayt!

Kapkadan kirkändä ginä Sabirni avıl sovetiniñ telefon dejurı kuwıp cittı. Rayonnan alingan telefonogrammada irtägä RONOga iki tülip salıp mäktäp atın cibärirgä kuşkannar idı.

Dimäk, Şämsetdinovniñ süzi çın ikän.

Bürçulı, bik Bürçulı bu mäktäp türmişı...

X

İrtän yukiñnan türüp işkä kilışinä hiç tä kütilmäğän xäl işitäsiniñ kilsä – mäktäptä işlä. Unnan artık klassin, yigirmidän artık ukıtuwçin, karaltı-kurası, tulay türagı,

ambarı, zavxozi, buxgaltırı bılän xucalıgıñ bulsa – küt tä tür, irtägısın mäktäpkä kilgäç bİR-bİR xäl işitirsın. Yä ul tünlä bulgan. Yä ul – irtän, dāris başlangançı, yä – bİRİNÇİ dāristä. Lākin kübrāgı – irtän tārbiyā minutında. Mäktäp türmişında kayçak bik mäg'nāsiz tırminologiya uçrıy – mäsälän, «tārbiyā minutı». Yänäsı, dāris başlanırğa yartı sägat' kala klass citäkçiläri balalarını «tārbiyäläp» çıgalar. Yaxşı bulırğa, çista yürirgä, kürşidägı karçıklarga su kitirirgä üyrätälär, kolhoz atlarına şıflık itüwniñ faydası turında, küll cıyuwniñ ähämiyätı, Nürnberg protsessiniñ barışı turında süylilär. MİNä şular «tārbiyā minutı» dip yürtilä. Äytirsın raspisanie buyınça karalgan altı sägat'tä ukıtuwçı tārbiyälämi, äytirsın çistalıkka üyrätmi.

Gata işkä tütındı da küp tä ütmästän şuşı «tārbiyā minutına» hücum itti.

– Bular barısı da hār minutta, hār dāristä birilirgä tıyşlı gümumi tārbiyā protsessiniñ ayırım detal'läri gİNä, – didi ul. «Detal'läri» dip ük äytti. – İrtän mäktäp balalarına yığırmi minut gimnastika – i nikakix gvozdey...

Gataniñ bu tāk'dimİNä Ruşad, Xäkimecan, Nārkiş kuşıldılar. Bälkiys direktor bılän süyläşip mäs'aläni uñay xäl itti. Xäl ittilär... hām bİRİNÇİ künni ük «ÇP» çıktı...

Gata mäktäp buyınça dejur ikän.

Birgi kışkırtılar, bütin mäktäp balaların işğaldına safka tızdılar. Xäkimecan zur kanägat'länuw bılän kalku urınga bastı da gimnastika uynın başlap cibärdi. Xäkimecan komandalarnı bik yarata, hār künigüwgä aniñ üzi gİNä bilgän isimı – jargünü bar.

Kullarnı bilgä kuyıp gäwdänı bürgalası bulsa, ul:

– Vürünku fūrira naçi-nay! – dip kışkıra.

Äylänälär...

Kullarnı alga suzıp çügäläp basını da ul canlı itip, küldirip ütätä.

– Razvitiye jivota na bely hleb naçi-nay!

Bügün şularni bütin mäktäp balası bılän işlätuw ayırucha läzzätli idi. Gata da kitil' ciñİNä kızıl bāylāgān kilış mäktäp işğaldınnan bİR äylänip kirdi. Ul äli haman pogonnarin salmiy idi, şuña kürä irkin işğaldında xārbi forma bılän yürgändä ul üzİN patrol' siman xis itti. Yāşlık, dāşşätli yāşlık iskä tüşti. Bar idi ciñüwçilär bulıp Varşava uramına kilip kİrgän çaklar. Bar idi kırık bişİNÇİ yılınıñ yazında azat itüwçİ bulıp nemets

şähärlärinnän uzgan vakıtlar. Ul çakta Gata bik yaş idı kibik. Ul çakta niçiktir bir yakta ülüm, ikınçı yakta ap-ak çäçäkkä kümilgän çiyä, alma bakçaları, küyaş, därt, nindidir büyük idıallarga birilgänlik bar idı. Bügün... Bügün Gata – kart kışi. Küñli kart. El'zadan xəbär yuk. Altınçı, cidinçi klasslarga fizika dārisligi yuk. Sigizinci klass programması buyınça täcribä yasarlık bīrnārsä yuk. Fizika şkafin tuzan baskan, kayırıp açıp kompaslarını, magnit dugaların urlap bitirgännär. Gata kabul itärgä bir kün kala şkafinı tagın bir tapkır talagannar. Linzalarını algannar...

Gata klasslarını yürüp çıgarga buldı. Koridorda Galäviyev uçradı. Dejur ikän, gimnastikaga çıga almagan, küzləri dımlı. Täräzädän yütılıp karap tūra. Zakirov uçradı – Xäkimcan stroyga bastırmagan, spravka buyınça sin gimnastikadan azat, digän. Şulay uk çıgası kilip yüri. Altınçı klassniñ bülməsi üzünça. Partalar iki rät... Gata munda indı iki-üç dāris uzdırdı. Bırınçı küñni ök klassni ut itip kuydı. Xäzir tärtip büzmiylar. Çü! Artkı parta astında nārsädır kıymıldadı. Gata nindidir bir kütilmāgän xälni sizinip ayak uçlarına gına basıp artka kitti. Razvedçik! Mīnä sinin üstalığın nindi vak urında kullanıla!

Täräzädän tüşkän irtängi küyaş nurın fükuska cıyıp linzadan ut alıp utırgan malay Äskärevidi...

Razvedçik! Sabır bul! Sabır, sabır...

Läkin Gata sabır bula almadı... ıçkındı.

Bu küptännän kilä turgan çir idı.

Gata üz küzi bilän kürüp, üz kulı bilän äsirlikkä algan bırınçı faşist uçuçısın isinā tüşirdi. Kara tütün bārip cāhännāmgä kitkän missirşmidtan bir paraşyut ayırıldı. Gata üzünin iki yigiti bilän zadanıydän kaytışı idı. Taza gāwdāli, cılı kiyimli bu çibär nemetsni paraşyut bularınnan Gata malayları aralap alıştı. Faşist mündiy uk «xürmätni», älbättä, kütmāgän idı – karşılık kürsätmedi. Küralsızlandırıp anı ştab urnaşkan avılga alıp kittilər. Äsirgä blank tutırganda Gata üzi katnaştı. Faşist karıştı. Xizmetinā kağılışı sürawlarga cavap birmadi, tärcimäçi kız tirläp çıktı, üyni tamaki tütünü bastı. Şaktıy utırğaç, faşist urınınnan türdı da tärcimäçi kızdan bir bit çista kāgaz' süradı. Faşist ul kāgaz'ni aldı da bik nık yūmarlap yūmşarttı hām üyatsız räviştä:

– Miña tualetka barırğa kiräk, – didi.

Faşizm turında iştkän bar, läkin mündiy tsinizmnı Gata küz aldına kitirä almıy idı. Üyaldına çıkkaç Gata çıdamadı, faşistniñ yañağına kiyirilip birni kundırdı. Faşist şırıylap akırdı. Gataniñ bu «ÇP»sı komanduyuşçıyga kadär barıp citti, ştrafnoyga ilägüdän ul çak kına kütilip kaldı.

Minä bugün dä Gata ıçkındı...

...Birinçi dāris bitip, tñāfīs vakıtı idī, direktor ukıtuwçılar bñlmāsındā açuwına buwılğan bīr xatın dulaganın işittī. Ul mñnı tiz tanıdı: Āskārevniñ anası ikān. Tīlī tīlgā yñkmıy.

– Ni xakı bar anıñ minim malayıma tibārgā, ā? İlkkī zaman dip bildīgizmñni? Sukkan üçin nārsā xāzīr, ā? Āyt-dıvaga çıkmagan üçin gīnā balanı şulay mıskıl itārgā kīm kuşkan añā?

Direktor anı tınıçlandırırğa tırışıp karadı.

Xatın anıñ sayın kızdı.

– Zimnāçtūrgā kiyip, midal tagıp kayttım digāç tā! Kīm kuşkan añā balanıñ yakasınnan tūtıp ūstīrāp çıgarırğa, ā? Bīr dā āllā kīm bulası yuk, mirnīkīn aşap ūstī, xāyırçī tīlī! Mūrālī Sālāxi malayı bit ul, mir kūtūwñ kūtķān xāyırçī bit ul!

Gata ukıtuwçılar bñlmāsiniñ tārāzāsī yanına kilip baskan, uramga tīkālģān, bīrsñzsiz tāmākī suıra idī. Yanına şıpırt kına Ruşad kildī.

– Nixāl, pedagog? – didī. Kñlīmsīrādī.

«Pedagog» sñzīndāgī basımnı Gata, ālbättā, añladı.

– Ā, çurtım... – Gata sñgīnū sñzī āyttī, bñlmādāgī tavişka ata – ulnı, ana kıznı añlarlık tūgīl idī, ikī yīgītniñ sñylāşķānīn işitūwçī bulmadı. – Bñtīn dñnyasına tñkīrīp yañadan kitip barırmın ālī. Min, axrısı, tınıç tūrmişniñ bu vaklıklarına bñtīnlāy dā caylaşa almam...

– Sin ūstīnā bastıñ, duskay. Min kiçā uylap kayttım. Min dā yaraksız ikānmiñ bit mñña. Bir sin miña ūzīmniñ torpedniy apparatımnı, bir sin miña avtomat, granata, kñrsāt sin miña tsīl’ni – min anıñ kñlīn kñkkā ūçıram. Ā mñnda, gafu itāsīñ, buldıra almıym...

Äskärevniñ anası duladı-duladı da Säläxi malayın sudka birirgä väg'dä itip kaytıp kitti... «Mir kütüwın kütäkän» ülkän leytenant Gata Säläxiyevniñ bu vakıtta cilkäläri tüşkän, pogonnarı da tübängä şuwışkan sıman idı.

...RONO kişilärin uramda Xuşiyät kart tütüp kalğan. Zahir mäktäp işigaldına buş çana bilän kaytıp kirdi. Süñgi däreşkä zvonok buldı, direktor bürçilip koridor buylap yürindi, Bälkıysni ällä niçä tapkır däreşinnän büldirip çakırttı, texniçalarga tıngılık birmädi. Koridor idänin tänäfis ütkän sayın sibirip kına türdilar.

Altınçı däreş – äcäl. Ukituwçı bu därestä gür gazabı kiçirä. Aşkazanı avırta başlıy, baş şaulıy, küz alları karañgilana, avız tämsizlänä... Dünjada bir iş tä altınçı däreş kibik avır tügildir. Altınçı däreştän çıkkän ukituwçılarnıñ bitinä ginä kara: küzində may bitkän, küz tüpläri karalğan, irinnär kügärgän. Yuk bit mäktäbindä bir bufeti, yuk bit üzün tänäfistä bir ginä stakan kaynar çäy içirüwçi, yä, şükir, zvonok buldı, ayaklar üzlärinnän-üzläri klasstan alıp çıgıp kittilər, jurnalnı kuyarga da üygä kaytıp aşap alırğa kiräk. Ukituwçı xalkı – ärsiz xalık, kiçki sägat' dürtlärädä ul yañadan kişni bula, mäktäpkä kilip däftär tikşirä, uyın-külki süyli, cırlıy, biyip tä ala. Tik mınä kaytıp aşap kına alırğa kiräk. Äyi, kiräk...

Läkin Xuşiyät kartta aşap-ıçıp kilgän RONO kişiläri (Şämsetdinovniñ bitni pärämäç bulğan!) bütinläy başkaça uyly idı.

Ukituwçılar biräm-biräm klasstan çıgıp RONO kişiläri bilän şıprıt kına isänläştilər dä, kitap-däftärlärin urnaştırıp, direktordan kürsätmä kütäkän sıman püzada kaldılar. Gata kilip kırıp işik yanınnan gına baş kaktı. Ruşadniñ da sälamlävi şunnan uzmadı.

– İptäşlär, utırız, cıyılış başlana xäzir, – didi direktor, çäçlärin sıprıgalap.

Xatın-kızlar yüzlärin çıtıp divanga taba yünaldilər. Direktor süñgi süzlärin bigräk tä Gata bilän Ruşadka karap äytken idı – küñilni sizingän ikän.

Gata, birni dä bulmaganday, çüydägi şinelinä ürildi.

– İrtängi cididän birli bürtik rizik kapkanım yuk, çest' imeyu! – dip, ükçäsini ükçägä bardi dä kul sırtı bilän furajkasınıñ imlemasını bürin üstinä turıladı.

Şämsetdinovniñ kiñçä kızıl bitinä yılmayü çıktı, avızınıñ tübän yagı aska taba tüşip kitti.

– Ä? – didi ul, yılmayıp. – Ä? Min yalgış işittimmı, ällä añlap bitirmädimmı?

Ruşad ta çüydägi yaña paltosına ürildi.

– Yuk, siz düris işittigiz, min dä irtädän birli birni kapmadım.

Direktor tilsiz kaldı. Ul äli Şәмsetdinovka, äli kirı yigıtlärgä karadı. Aña kıyın idı, yigıtlär münü añladılar. Şәмsetdinov bulay gına aktarıp utırgan «Sem'ya i škola» jurnalın şap itip üstälgä ırıttı. İçi katıp küldi.

– Mına nindi şap yigıtlär, billähi, ä! Kimgä karşı kiläsiz siz, ä? Siz kim bilän süyläşkänigizni biläsizmi süñ? Ax-xa-xa! Nu süñ, yigıtlär! –Ul kinät kinä çırayın üzgärtti. – Siz bit bütünläy türmıştan artta kalgansız. Min bit Şәмsetdinov bulam, Şәм-sit-diy-nov...

Gata işık yanında baskan küyi yalt itip çest' birdi.

– Gvardiya ölkän leytenantı Säläxiyev bulam. Bir sägat'kä übidka – çest' imeyu...

Şalt itip işikni yaptı da yuk ta buldı. Gata cını Ruşadka da kagıldı.

– İkinci stat'ya starşinası korabil'nıy torpedist Sulimov bulam. Bir sägat'kä büyüripipas alırga kitäm.

Yalt bürıldı da çıgıp kitti.

Şul minutta ul üziniñ şinel'dän bulmaganına bik ükindi. Üstündägi paltosı, kişidän saldırıp kigän yatışsız kıyım kibik, cilkäni baskan siman buldı...

Yigıtlär bir sägat'tän mäktäpkä kilgändä, kunaklar avıl sovetına kitkännär idı indı. Direktor Şәмsetdinovni kvartirga üzinä algan, ä inspektor Xämitovni «künlikkä» salıp çirat tüzigän idı. Xäkimecanda birinçi küñ, annan Xuşiyätlärdä, Ruşadta... Bälkıs, avız kırıyı bilän gına yılmayıp, çirat kəgazın yigıtlärgä kürsätti. Yigıtlär yugında bulgan xälni şıpırt kına süyläp aldı. Direktor bütün gayıpnı üz üstinä algan. Min, digän, alarga kim kiläsın aldan äytmedim, alar sizni tanıp süyläşmedilər, dip karagan...

– Ä prikazni kimnän aldılar? – dip büldirgän Şәмsetdinov. – Här ikisın üzim siña cibärdim. Kollektivni nıgıtırğa dip cibärdim. Mına niçik büzilgan siniñ kollektiv, – dip, Sabir İşmuratoviçni kızdırgan.

Şulay da direktor yigıtlärni bik maktagan. Cıyılış digän narsä kiçiktürilgän.

Aşap kızarıp kilgän Gata kulına venskiy garmunı aldı. BİR-İKİ akkord aldı da uynap cibärdi. Garmun tavişına äsäröp Xäkimcan kilip kirdi.

– Uhu, bülay bulgaç, muzikantlar kübäydı, – didi ul, şatlanıp.

– Bülay bulgaç, assambliya üyıştırırğa bula indı, – didi Gülçirä dä, süzgä katışıp.

Divanda kitap ukıp utırgan Närkis çaçröp kütärilip karadı. Şulay da üzın kulga aldı häm cay bilän ginä tüzätti:

– Ansabl’ bulsin üçin sizniñ kibik tagın birniçä cırçı kiräk şul, – dip, birinçi tapkır Gülçirägä cümlä äytti.

Şuniñ bilän bütinisi xäl itildi...

Şul sekunda Gülçirä anı üziniñ düşmannarı isimliginnän sızıp taşladı.

Gata cır başladı. Aña Xäkimcan, Ruşad kuşıldılar. Bırazdan barısı da dārisliklärin yaptılar, küzlärin nindidir buşlıkka tıröp, üzlärin cırniñ sixri täsirinä tapşırıldılar. Bu – raxāt bir dünya, küñilgä yatışlı, igilikli bir türmiş idi.

Ex, dor-o-gi,

Pıl’ da tuma-a-a-n.

Xoloda, trevogi

Da stepnoy bur’ya-a-a-n.

Cırğa Närkis tä kuşıldı. Xatın-kız tavişi da üstalgäç, bu, çınnan da, «ansabl’»gä üxşap kitti, cırlauçılar bir-birsinä karap yılmayıştılar, bülmä içinä bulıp ütkän dāhşätli Vatan sugışınıñ bütin müñi, bütin sagışı tulganday itti...

Kra-a-y sosnoviy,

Solntsı vstayıt.

U kırıl’tsa rodno-o-go

Mat’ sinoçka jdet.

Cırniñ kuşımtasın kütäribräk aldılar.

İ beskraynimi putyami,

Stepyami, polyami,

Vse glyadyat vsled za nami

Ro-o-dnıyı gla-a-za-a-a...

Yuk, ukıtuwçı bulıp işlärgä yarıy bu dünyada! Närkislär, Xäkimecannar bulganda, Bälkıys kibik ukıtuw müdiri bulganda nigä işlämäskä! Kilir bir kün, bu kollektiv buntar' Gatani da, uyçan Ruşadni da içinä alıp iritir. Altınçı klass ta rätlänir, Ciñuw künninä alarnıñ barısın da säxnägä çıgarga äzirlärgä kiräk. «Varyag» cırın üyrätip bitirirgä kiräk. Ukıtuwçılık işi izgi iş. Münı taşlamaska kiräk...

Närkisniñ üzın kirfikläri, «şulay» digän kibik, Ruşadka karap bir silkinip aldılar.

Xuşiyät kart kilip kirüwgä niçiktir cır üzinnän-üzı tındı. Ul kiçkinä küzlärin ciltirätip işik tübündä çişinirgämı-çişinmäskämı digändäy basıp kaldı.

Närkis tiz gınä bir kitap aldı da aşığıp aktarırga kirıştı. Kiräklı bitin tapkaç, kitapni Ruşad bilän Gataga suzdı da karandaş uçı bilän turtıp bir urınnı kürsätti. Xrestomatiyadän Gor'kiyniñ «Na dne» digän äsärı ikän.

– Na pustire ... tam ... Aktir ... udavilsya!

– Ex... isportil pesnyu... Dur-rak!

Yigitlär yılmayıştılar...

Billähi, akıllı kişilär bilän yaşävı küñilli bu dünyada.

İrtägisın bütün mäşakatı bilän RONO «brigadasınıñ» tikşirüwi başlandı. Mincamal ukıtuwçılar için ambar artına ayırım salıngan uringa birüzliksiz yügirdi. Xuşiyät tatar tılınän kiräklı tablitsa urınına dəriskä anadontanıñ içki tüzilışin kürsätkän tablitsa alıp kirip xur buldı. Xäkimecän da dəriskä kirir aldınnan gümirdä bulmagannı kauşap, avtomatniñ prujinasın urnaştırı almıyça cäfalandı, yak-yagına karanıp, xatın-kız yugin bilgäç, saf tatar tılında gınä açi itip süginip aldı.

Xämitov kübräk Närkis dərısınä yürdi.

«Bunt kütärgän» yigitlärnı Şämsetdinov birinçi künni bütünlay kürmämışkä salıştı.

Bir-iki künnän süñ gına Ruşadniñ tarix dərısınä kirdi. «Spartak vosstaniyisi» digän tema idi. Barısı da yaxşı buldı. Şämsetdinov nikadär kırın tursa da, dərısniñ

metodik yaktan tüzilışı buyınça bİrni dā äytä almadı. Şulay da Spartaknı çürniñ büyük dahıyı bİlän çağıştırap ayırmasın süyläp kürsätİrgä kiräk bulgan ikän.

Üçİnçİ künnİ Ruşadnİñ dārisİNä Xämitov kİrgälädİ. Şul künnİ grafik buyınça ul anı kunarga da alıp kaytırga tıyış idİ.

Xämitov – şuma yİgİt. Utızlarda bulır. Bu yİgİt sugıŞta katnaŞtımnı ikän?

Xämitov – şäp yİgİt, ıspay yİgİt. Üstİndä kümİŞ tüşİndägİ kostyum. Muyında – yaşİl sarja galstuk. Tüyİnİ yüdrık kadär. Rayon üzägİndä galstuk takkan kİŞİ nibarı bişäw. Rayfo müdirİ, upolminzag, parikmaxer, Xämitov häm rayzdrav müdirİ. Galstuk xätta Şämsetdinovta da yuk... Yuk häm vässälam...

Kvartİrga kunak yİgİt kaytası bulgaç, Gaynİlvafa karçık bûzaunı abzarga çİgargan, sap-sarı itİp baskıçlarını, idännärnİ yugan, vak bälİŞ pİŞİrgän idİ. Karçıkka süyläŞİrgä kİŞİ gİnä bulsın. Ul yaktı çıray bİlän yİgİtlärnİ karŞı aldı, ällä nitkän ak tastımalların kazıp çİgardı, yÛgİrİp yÛrdİ. Aldan süyläŞİngän buyınça, nāk' çäy yanına utırganda gİna Gata kilİp kİrdİ.

– BÛgİn, äbi, kiç biznikİ, – didİ Gata, kitİlİN sıpırgalap. – Üç-dÛrt sägat' vakıt kayan kilİp kaya kitmägän...

Mal karap yÛrgän Galiäxmät kart ta üygä kİrİp säkİ buyına urnaŞtı. Süzsİz gİnä, İyägİn sıpırgalap tik utırdı. Anİñ nārsä uylaganın Şaytan üzİ dā bİlmäs. YÛzİndä härvakit yarım yılmayÛ, yarım mİskİllı bİr karaŞ bulır. Ni digän süz bu?

«İx siz, yaşlär, bu gÛmİrnİ haman Şulay bİr küyİnçä tÛrır, kartaymabız dip uylıysızmnı? YalgıŞasız...»

«Ällä Galiäxmät babagıznİñ da siznİñ kibik tipsä timİR üzärlİk vakİtları yuk idİmnİ? Barısı da ütä, barısı da...»

Şulay uylıymı ul?

Gata çalbar kİsäsİnnän şıpırt kİna bİr ŞİŞä alıp üstäl astına taba yaşİrdİ. Münİ kartlar kürmägändä gİnä xäl itärgä kiräk idİ.

– Sin, starŞına, stİklotara mäs'äläsİN xäl it indİ. MÛmkin kadär konspiratsiyanı saklarga kiräk.

– Uñay mÛmİntı çİkmıy kalmas dip uylıym, iptäŞ Ûlkän leytenant...

– Küptän süyläşip utırgan yuk, şaytan algırı. Mınä iptäş Xämitovniñ kilüwı äybät buldı bit äli. Yugıysä kün sayın biş sägat’ dārıs, annan süñ täcribä-fälän yasarga priborlar ämälläp yartı kün uza. – Gata süylänä-süylänä kart bilän karçıktan küzin almıy uñaylı mümintni kütä idı. İndi miçtän kaynar bälüş tä kildı – utır da aşıy başla.

Häm cayı çıktı.

Gaynılvafa karçık – sizgır kişi. Yalt-yült üstinä kiyındı dä, kilättän ün-fälännär alası bar digän bulıp, kartni iyärtip çıgıp ta kitti.

Şışä üstälgä ük mindi. Ruşad çay çükırların Gata aldına tızdı.

Gatanıñ käyif gadättän tış yaxşı idı.

– İki küngä altı dārısımä kirdilər. Çtū sin? Ukıtıp karagan kişimni min! İ sin narsä uylıysıñ? Niçava gına bit, bildiñmi şunu. Kunaklar kilgäç, direktor abıyıñ da gıl kişi dārısında yüri. Bir sin miña citärlük priborlar, bir sin miña elektromaşına, ülçägıç priborlar, kırı elementlar, par maşinası, optik pıyalalar! İnjinirlar äzirläp çıgaram min! Fizfakka tup-turı yul açam! yuk bit, kırı tıl bilän Om zakonın añlatam bit... Kıçkırıp yıarsıñ. Nu niçigü! Mınä ministırstvudan bagaj kiläsı, imiş. Härxäldä, bıyılı unıñılardan bir sigız-un bala fizfakka kıräçäk. Yä, tütük, yigıtlar!

Gata yalt itip äyländirdi.

Bu protsessni Ruşad ta ciñil başkara. Änisı kürsä, şakkatar idı. Ätisı üz gümırində sıradan küçli narsä içmädi. Mınä malay buldıra. Älbättä, bik siräk kinä, uñay bilän gınä...

Xämitov çınayak çükırına küz dä taşlamadı.

Yigıtlar aptırıp kaldılar. Gata turap kuygan sugannı çanıçki bilän avızına üzatıp mataşa idı, müldiräp turgan, kişi kagılmagan çınayak çükırın kürip, avız açkan kilüş tuktap kaldı. Anıñ küzläri äsardı.

– Ä! – didi ul. – Ä? Bu ni digän süz?

– Bu – xuca bularak min naçar kıstıym digän süz, – didi Ruşad. – Äydägız, iptäş Xämitov, xucalar kirkänçi. Annan aşap bir irkinläp süyläşip utırırbız. Üç yigit birgä kilgäç, şät, tema tabılır...

Nihayät, Xämitov ta tılgä kildı.

– Ä min, iptäşlär, mündiy närsäni bütinläy tütmiym.

Gata çäniçki başındağı sugan tılımın kirı kuydı. Xämitov süyläşüw därtinä salkın su sipkändäy ittı. Bıtkän küyi bıtsın digändäy, Xämitov küktä uça başlagan yğıtlärni salkın gına süz bilän cırgä utırttı.

– Bızniñ iş bik küp äli bugün. Mınä tarıxçı iptäşniñ iki därtisinä analiz yasıysı bar. Äydägiz, tiz gına tamak yalgıyk ta işkä utırırbız... Sızniñ dä irtägä tugızınçılarda fizika bar bit. Bırınçısınä üzim kıräm...

Bu minutta in kızganiç kişi Gata idi. Ul urınınan türdi, işikli-türlü yürindi, papiros çıgardı. Anıñ içi kaynadı. Ruşad birüzlüksiz kalak bilän çäyin bulgattı. Şikarı irisin için tügil, barı tik küñil buşlıgın, avır tınlıknı tutırır için. Xämitov älidän-äli ak kul'yawlıgın çıkarıp, avız tirälärin sürtkäli-sürtkäli aşadı. Ispay kızlarmını, kanıñ katar. Sin süñ iki frontovik arasında utırasın bit, uka başmak! Azrak süraş, hiç'yugı, kaylarda buldıgız, dip süraş, yğıtlärniñ küñili bulır. Kütärip içip cibär, hiç'yugı, kişi küñili için bir-iki yüt... «Tarıxçı iptäş» dip süylämä, yğit ikänsin, yğit kişigä isim bilän däş, «sin» dip süyläş! Şul buldımı iş, açuwım bir kilmägäyi!

Gata yürindi dä yürindi...

Küz aldına ällä nilär kildi. Mınä dünyanıñ ällä nitkän vokzalları. Mınä çemodan tütıp ul vokzallarnıñ birsinä Gata kilip kırä. Xärbilär zalına uza. Üfıtsirlar arasına barıp kırä. Xrom perçatkaların sala, gadät buyınça, zatlı portsigarın çigara. Üç minuttan – Gata bular bilän dus. Mında üç-dürt süraw – açkıç.

– Kaysı uçastükta buldıñ?

– Tugızınçı may küñni kayda idiñ?

– Ä kayan başladıñ?

Mınä şundi sürawlar. Annan konkretlaşa tüşä.

– Ä Dniprni çıkkanda, biläsñim, niçik buldı? Süñ bit bız sinñ bilän bir brigadada bulganbız...

– Ä Pragada! Pragada niçik?! Tugızınçı may küñni andağı xikmätkä iläktñim sin?..

Bu xalq bİlän poezdda yŭrŭwİ nikadär raxät. Kİräsİn – isänläşäsİn. Kul birdİn – sin indİ tanİş. Çemodannı açasİn – attestatka ni birİlgän bulsa, şunu alıp urtak üstälgä salasİn. Mİnä ipi, mİnä konserva, mİnä kolbasa, şikär. Barı da urtak. Üç minuttan – can duslar. Bar idİ dŭnyanıñ şap yİgİtlärİ...

...Bu şŭma yİgİt nişläp yŭrdİ ikän sŭn Gata Berlinga taba barganda? İnstitutta ukıp yŭrgändİr, ŭmİtsİz! Mŭnİn ŭzİnä kürä birär avıruwı bardır. Kan basımıdır, yŭräk-tİr, hiç'yugı, büsİrdİr. Mŭndıy kİşİdä şulay da bula. Mİnä bit indİ yartı sägat' üstäl yanında, täki cılı aŭngämä başlana almadı. Sin, yŭnlİ bulsañ, ul analizlarıñnı kaldırıp tŭrır idİn; sin, kİşİ bulsañ, mİnä xäzİr uym-kŭlkİ sŭylär idİn; sin, yİgİt bulsañ, mİnä xäzİr, hiç'yugında, kızlar turında sŭyläşİr idİk. Peduçilişçeda vakıtta Kayŭm Nasıyrınıñ novellaların ukıylar idİ. İn avır äybİr närsä, imİş. Taşmı, timİrmİ? Yuk, taşnı da kŭtärİp karagannar, timİrnİ dä. İn avırı – avır mäclİslİ kİşİ ikän.

Gata şinelİnä ŭrİldİ.

Xämitov, ak kul'yawlıgı bİlän avız kırıyın sŭrtkäläp, urınınnan tŭrdı.

– Äydägİz, İşkä utırırğa vakıt, – didİ.

Yulda kaytkanda Gata birŭzİlİksİz sügİndİ.

Kŭnİlsİz, bik kŭnİlsİz bu dŭnyada! Nİgä dip kaytıldı sŭn? Mäskäwdä kalırğa bula idİ. Kazanda kalırğa bula idİ. Kayda kalsañ da gürläşİp sŭyläşİrgä, gäpläşİrgä kompaniya bulaçak idİ.

Kİç citİp kilä, avılnı tın gına karaŭgıllık yŭtıp mataşa. Kart tallar başına kargalar kunaklagan, axrısı, indİ yŭkİga da kitkännär. Ara-tirä birärsİ sataşıp karıldap ala, kunaklagan bŭtagınnan ıçkınıp, pırıldıy, başkalarını bŭrçıy. Şunnan tagın tınlık. Älİ ut ta alındırmagannar. Berlinda indİ küptän kiç bulgan, bu vakıtta kafılar İşli, anda-sanda akkordeonda uynıylar... Ofİtserlar yŭrtında bil'yard sugalardır... Komendaturadağı tŭrak bŭlmäsİnİn täräzäsİnnän uramga ŭzİnİn sağışlı küzlärİ bİlän El'za karap tŭra tŭrgandır. Bu dŭnya ällä nindi... Bik küp äybİrlär axırdan tŭştä kürgän sıman bulalar da kalalar...

Kart ŭyankİ başında kargalar aradan bİrsİn kahärlilär. Mügayın, sataşıp yıgılıp kitkändİr dä ŭz urınına utırmagandır, här can iyäsİnİn, här tŭrmİşnİn ŭzİnä kürä bŭrçuwı bar. Ŭz mäşakatİ bar...

Şimbä künni dăristän süñ pedsovet başlandı.

Bu – Gataniñ üz gümürindä birinçï märtäbä pedsovetka katnaşuwı idï.

Atna buyı tikşirüwlärnïñ gümumi täisirï xakında RONO müdirï Şämsetdinov süylädï. Açı tilli kışi ikän. Süzi turtmä, tämsiz. Suktırıp, tämsiz itip süyli. «Yaxşı» digän süz leksikonında bütinläy yuk. «Yaxşı buldı» dip äytäsi urında «naçar bulmadı» dip süyli. «Fälän kişiniñ dărisi dä mindä naçar fikir kaldırmadı. Fälän dăris tä naçar bulmadı. Klass citäkçisi bularak fälän iptaş naçar işlämägän!» Tiliñä tüyir çikkırı!

Şämsetdinov ukıtuwçılarnıñ politik bilimnärin dä tikşirgän. Bu mäs'alädä in katı yanganı Mincamal ikän. Xalık dimükrtiyası illärinä ul Frantsiyanı hăm Bñnilüksni¹ kirtip xarap bulgan. Älbättä, direktorga, zavuçka hăm fronttan kaytkan yğıtlärgä andıy sūrawlar birilmägän.

İñ axırdan, «türlilärdä» süz alırga väg'dä itip, Şämsetdinov utırdı. Däw grafinnan yuka stakanga tutırıp su saldı da gült-gült itip içip cibärdi.

Kıska gına tănăfistän süñ inspektor Xämitov süylädï. Kimniñ kaysı dăristä ütirnï niçik kuyuwın, ukuwçıga nindi wakıtta niçik karavın, parta kırıyına kaysı ukuwçınıñ dăftärni niçik kuyganın – barısın da süylädï.

Dünyada Xämitov buluwdan Alla üzi saklasın! Mündiy waklık bilän niçik yaşamak kiräk? Häm ir kışi isimın kütärip, çalbar kiyip, niçik şulay vak bula bilirgä kiräk! Xämitov şaktıy zur ironiya bilän Gatani çimütıp uzdı: yasagan täcribäläri metodik yaktan dūris üyıştırılmagan. Şuniñ üstinä Gata bärilüw küçi turında süylägändä sugışta bulgan bir wakıyganı kıstırıp algan. Katovitse şähärin azat itkändä, artpodgotovka wakıtında. Artilleristlar üçin bu gacäp bir uçrak bulgan, barı tik razvedka mäg'lumatı gına yardım itkän: xikmät snaryadta tügil, ä tanklarnıñ brünyasında ikän.

Ukuwçılar üçin bu kızıq ta, ämma fizika dărisi bar bit äli... Prūgramma bar. İmtixan bar.

Sugışta bulgan uçraklar az tügildir alar. Häm, gümümän, sugış turında süyläp artık mavıkmıysızımı, iptäşlär? Tarix dărisindä dä bu sizildı... (Tarix ukıtuw turında – yartı sägat'!) Xätta fizkultura, xärbı iş dărislärindä dä cayı çıkkın sayın sugış xällärinnän bir misal kitirilä, hăm başkalar, hăm başkalar...

Pedsovetniñ ikınçı űliři gazaplı, yämsiz uzdı. Altınçı klassta tärtip urnaştırıw űçin küräştä antipedagogik alımnar kullınuw turında Şämsetdinovka ata-analardan jalüba kilip kırıgän. Mında ikı mäś'älägä ayırım tuktalıngan. Bırınçısı – ukuwçılarnıñ dăriśin űzıp kar űstındä yűgirtüwlar, spravkası bula türıp ta Zakırov digän bır ukuwçını űlım çıgına citkırüw; ikınçısı – şul uk klassta Äskärev digän malaynıñ kıynaluwı. Äskärev yakasınnan tütıp űstırıp çıgarılğan häm klass işıgı yanında, karşılık kürsätkäç, artına tız bılän tipkännär. Mäs'älä xäzır tirängä kitkän, häm bu xäl tarix ukıtuwçısı bılän fizika ukıtuwçısın mäktäptä kaldıruw-kaldırmaw yassılığında (Şämsetdinov «plüsküst'» dip süylädi) tikşirilrgä tıyış.

Ukıtıwçılar bülmäsində avır tınlık urnaştı. Bırkım bır süz däşmädi. Direktor bürçılıp tübän karagan kilış utırdı, kulındağı karandaşnı űzlıksiz äyländirdi. Närkeśniñ kükrägi bır mındı, bır tüşti: dulkınlana başlasa, anıñ sulaganın bütün kışı kürıp tura ala...

Avır, gazaplı xäräkät bılän urınınnan direktor kuzgaldı. Küzlärin çitkä – täräzä aşä küringän kar dăr'yasına tikädi. İx, çıgıp kitärgä idı şuşı täräzädän tup-turı, kitärgä idı kar űstinnän urmanga kadär, kırırgä idı tülkilär, tiyinnär arasına häm bırındi pedsovetsız, birkıtmäsiz, inspektorlarsız yäşärgä idı. Kis idin urman, çap idin piçän, tűyä dä űzat idin avılga. Tik şuşındıy yämsiz cıyılışlardan gına azat itsinnär idı. Kilir bır zaman, tarix kitaplarınan balalar gacäpkä kalıp ukırlar: fırgavinnär űzläri isän vakıtta uk fälän yűz mın kül xızmatın kullanıp fälän mın taştan űzlärinä zur piramidalar tüzitkännär... Dariy űziniñ gaskärin Dardanill arkılı uzdırganda ştürm anıñ püntün küpirin cimürgäç, diñgizni kamçılarga ämir birgän. Akbalık mäktäbindä bırvakit yığırmı sigiz ukıtuwçı biş sägat' buyı cıyılışta utırgan, ul vakıtta mägarif büliginde Şämsetdinov digän kışı işlägän. Xäyläkär bulgan, duñgız! Mäktäplärniñ fizika, himiya dăriśläri űçin kaytkan spirtni űziniñ kabinetında bikläp tütkan. Direktorlarga kul kuydırtıp, űz kulı bılän űläşkän. Cıyılışlarda urta mäktäp direktorın malaylar kibik bastırıp kuyıp süraw alğan, sükkän...

Billähi, bırvakit mını gacäpkä kalıp ukırlar, süylärlär. Ä xäzır isä bu xäl – çınbarlık...

Sabir İşmuratoviç tamagın kırdı.

– Müña barı tik min ginä gayıplı, iptäşlar, – dip, şaktıy işanıçsız xäldä başlap cibärdi ul. – Äyi, min ginä gayıplı. Düris, bu klass bızniñ in kıyın kollektiv, yaña ukıtuwçılar – min küz aldında tütam, älbättä, iptäş Sulimov bılän iptäş Säläxıyevni – bu

kollektivni rätkä salu ölkäsində bik inirgiçno iş başladılar. Bik inirgiçno iş başladılar. İndi kilip, indı kilip, şuşı iş protsessında, şuşı iş protsessında (bürçilgan vakıtta direktor hărçak şulay kabatlap süyli) küñilsiz kartinalar çıkkın ikän, müña kak direktor min gınä gayıplı, min gınä gayıplı. İptäşlär, bız bu mäs'älänı tirängä cibärmik, üzara bitirik, min kak direktor, kak direktor, süz biräm, bızñıñ kollektivta münnan süñ andıy işlär bulmayaçak, bulmayaçak, i siz dä, iptäşlär, – min, älbättä, iptäş Sulimov bilän iptäş Säläxıyevni küzdä tütam, – bu gayıplarıgızñı tanıp, iptäş Şәмsetdinov aldında süz birirgä tıyışlısız. Süz birirgä tıyışlısız...

Ruşad urınınnan sikirip türdi:

– Ni üçün altınçı klass şul dărăcägä citkirilgän? Müña säbäp narsä?

Ul äytip bitirir-bitirmästä Gata çäçräp çıktı:

– K çirtu! Tükiräm min sizniñ logikagızga! Min işlim ikän – işlim, şuşı mäktäptä distsiplinanı kak nayät kuyam, ägär alay ayak çalsagız – gud bay!

Ul kitiliniñ tamak astındağı tüymäsın iläktirä ök başladı, äytirsini xäzir ök çıgıp kitärgä tili.

Läkin Şәмsetdinov usal kişi ikän. Kiñçä kızıl şadra bitinä tantanalı yılmayü çıgardı, zur avızın irinip kinä açıp, yigütlärniñ gayratın sündirirlik bir-iki gınä cümlä äytti:

– Birinçidän, – didi ul, yılmaygan kilış, – birinçidän, min kaybir iptäşlärden şıprıtrak kılanuwnı sürar idim. Üziñniñ biografiyañni häm dä şulay bula türıp nindi cavaplı fän – partiynıy fän ukıtuwnı işanıp tapşırğannı ünıtmaska kiñäş birir idim min kaybir şäp yigütlärgä. İkinçidän: min kaybir, cilkäsın kuwırıp, pogon yaltırıtıp yürüwçilärdän dä kaybir avtobiografik momentlarını ünıtmauların sürar idim. Vçüj-täki, bu – urta mäktäp, ä türmä tügil...

Birinçisi Ruşadniñ ätisı tigi yakta kalgan digän xäbärgä kağıla idi.

Süñgısı Gatani ütirir üçün äytülgän süz idi.

...Gataniñ birinçi kursni tämamlap kaytkan yılı idi. Cäyin ul Akbalıkta kütüw aldı. Kütüwçi avırıp kitkän idi – Gata ul tirilgançı dip yallandı. Birküñni kiç kapka

tübündä yaşüsmirlär bİLän tāmākī tartıp garmunga cırlap utırganda, bular yanına Bibisara kilip bāylāndī.

– Xāzır ük taralıgız, ubırkı üstündä nindi ul garmun bİLän utıruw, – didī.

Şunda Gata karşı çıktı. Bāxās kızdı. Gata yāmsız süz äyttī. Bibisara ciñıldī. Lākin küyaş çıkkanda Gatani alıp ta kittİLär. Tiz-tiz gİNä sud yasap utırtıp ta kuydılar. Gata şulay tūrmägä iläktī. Xuligan malaylar bİLän bİrİNçİ künnİ ük kamerada sugıştı. İkinçİ tūnnİ kameradağı üç Kazan malayı, Gataniñ avızına çüpräk tutırıp, ayak-kulın narga bāylāp kuydılar da mañgayına kızdırgan kadak bİLän ikİ şadra yasadılar. Bu şadralar māñgİlik istālİK bulıp kaldı. Ul malaylarnı şunnan sūñ kayadır küçİrdİLär, lākin Gatani da niçİktİR azat ittİLär. Gataniñ yūrāgİNä kan urnaşıp kaldı. Ul üz gümİrİndä bİr tapkır yıladı, hām barı tik Gataça, küç hām açu bİLän, gar’lik hām yarsu bİLän yıladı. Akbalıkka kilip, Bibisaraniñ üyİNä kİRİp:

– BİR gİNä ütİNİçİM bar: ukıgan cirİMä xābār itmägİZ, minİ bütİnläy bİtİRäsİZ, – didī.

ÜkİRİp-ükİRİp yıladı.

Bibisara xābār itmädİ. Müña nibarı biş-altı yıldır ālı. Ä xāzır... Şämsetdinov şunu bİLä hām zapasta tūta ikän...

Mäs’älägä üzİNİñ bİrkatlılıgı bİLän Xākımcān kısıldı. Kısıldı... hām «şıp» utırdı.

– Slış’, iptāş Şämsetdinov, – dip tūtingan idİ ul. – Būlay bit: şuşı yİgİtlär kaytıp kına māktpnİ bİraz rātka saldılar bit...

Şämsetdinov bu yulı yılmaymadı. Karlıkkan yāmsız taviş bİLän Xākımcānı kinät büldİrdİ:

– Dimāk, voenruk şlyapa bulgan. Voenruk üz urımında bulgan cirdä tārİptān zarlanuwçı yuk...

Xākımcān tİlsİZ kaldı.

Kıska açık cūmlälär bİLän BālKıys sūylädİ. Frontovik yİgİtlär māktpkā kilüw bİLän māktpātä İşnİñ canlanganlığın, tārİptnİñ yaxşırganın äyttİ. Tārİp urnaşıruw buyınça kūrāştä kaybİR xatalar kitkän ikän, kilāçäktä yİgİtlär mūnı iskā alırlar. Lākin

yaña ukıtuwçılarnı bütin ukuwçılar ixtiram itälär, alar irtädän alıp kiçkä kadär ukuwçılar arasında.

İşık yanındagı tıraksız urındıkta bloknotına narsadır yazgalap utırgan Xuşiyät kart türüp bastı. Tamagın kırdı. Kiriş süz süylädı. «Sawit pedagogikası bizdän, ukıtuwçılar armiyasinnän, bik küp narsä talap itä. İptäş Kälinin üzünñ bir dükladında ukıtuwçı turında bülay digän idı...»

– İptäşlär, minim äytäsı kilä, bälki, min yalgışamdır, yalgışsam, iptäşlär tüzätirlär, ixtimal, dürisñ äytämdir, minim äytäsı kilä, kaysıdır ki, bizññ yaña kilgän iptäşlär mäktäptä iliktinnän kilgän ölkännärgä, çınıkkän kädrlärgä karata bik ök düris bulmagan politika alıp baralar. Alıyk şul uk tarix ukıtuwçısın: barmı anıñ minim yanga, i käk klass citäkçisı bularak, i käk ölkän pedagog bularak, barmı anıñ minim yanga kiñäş bilän kilgäni? Ä bit, iptäşlär, altınçılar dır silkinip türalar xäzır tarix dārisı kırır aldınnan. Balalar bit örkıp bitkännär. Balalarnı çirlätip bitirsäk, pripadoçnyy itip bitirsäk narsä bulır? Ä bit, iptäşlär, «Uçitel'skaya gāzıtā» bülay dip yaza: bizññ ildā, diy, ukıtuwçı şundi yugarılıkta türırğa tıyış, diy, kaysıdır ki, diy, bir gñä kāpitālistik ildā türmagan, türmıy hām türmayaçak ta, diy bit, iptäşlär. İptäş Şāmetdinov mūnda bik düris äytti, āzrāk üzünñññ biografiyañā kağılışlı äybirlärni dā ünitıp bitirirgā yaramas... İndi kilsäk – iptäş Sālāxıyevkā...

Gata cıyırılıp kuydı.

Divanda bitaraf kıyafät bilän Mincamal, Güłçirä hām tagın birniçä xatın-kız utıra idı. Mınā rāxāt kişilär... Güłçiräniñ mamık şālın allarnı cāyıp salgannar da şuniñ sıyfatın tikşirälär.

Xuşiyät kart, Gata turında süylägançi, şulay uk bir baş mākālāniñ ukıtuwçı turında ätkän cūmläsın kitirdi. Mūni tñlaw gazapka äyländi. Ruşadnıñ küz alları karañgilandı. Nārkis tā, başkalar da anıñ biografiyasın bilmilär idı bugay. Karap kariyk, Nārkisniñ mūnāsābatı nişlär, üzgärirmı?

Xuşiyät kart süyli dā süyli, āli Gataga kilip citā almıy.

Ruşad tārāzādān işğaldına karadı.

Kiñ, irkin işğaldınnan mäktäp baskıçına taba cil-cil atlap bir xatın kilä idı. Kinät Ruşad sikirip türdi. Tıgı xatın Āskārevniñ anası idı. Gata xarap buldı! Bu xatını,

mügayın, Xuşiyät kart çakırtkan. Pedsovet barganda şuniñ üçin ul işık yanında utırgan, şuña kürä ikı-üç tapkır çıgıp kïrgän. Xäzır dâ ul yürıy vakıtı suza, tıgı xatınıñ ıjgırıp kilıp kïrgänin kütä. Üziñ hâlak bul, iptäşiniñ kütkar! Ustav şulay, diy. Suvürov şulay kuşkan. Tukta, ayü xızmatı bulmasın! Bu xatın Ruşadnı da yaratmıy! Ruşad birni bilän dâ isäpläşmiçä lineyka alıp karşıda utırgan Närkiskä türtti. «Täräzägä kara» digän işarä yasadı. Äskärevniñ änisı indı baskıçtan mınıp kilä idı. Närkis sekund içində mäs'aläni añladı da türıp çıgıp ta kitti. Uzışly divanda utırgan Gülçiräni dâ iläktirdi. Yäşäsın akıllı xatın-kızlar! Mıñ yäşä, Närkis! Pedsovet bik üzakka suzılğanlıktan, ikı xatın-kızınıñ türıp çıgıp kitüwi gadäti bir küriniş dip kabul itildi.

Xuşiyät kart tıgılay bürdı, bulay bürdı – mäs'alägä yakınaya almadı. Ä birazdan, xäyläkär yılmayıp, işiktän Närkis bilän Gülçirä kilıp kirdilər. Ruşad alarga sürawlı karaş taşladı. Närkis üzın kïrfiklärin sirpıp tübän karadı, yılmaydı. Dimäk, mäs'alä xäl itildi. Gülçirä isä üzın bu kompaniyagä alularına çamadan tış şatlanıp, üziniñ bu kişilärgä yardım kürsätä aluwına gorurlanıp kıp-kızıl bulıp utırdı. Yanındağı Mincamalga İndäşmädi dâ...

İşigaldınnan akrın gına atlap Äskärevniñ änisı çıgıp bara idı...

Şämsetdinov isä Gatani bastırıp kuydı.

Gata başın tübän idı. Yuk, bu dünyada Gata bik kïçkinä, bik ähämiyätsiz can iyäsı ikän. Ä ul üzın küçli, kuwät iyäsı dip yürgän idı. Kayçandır Gata irikli, xür, pak' idı. Äytik, bala çakta. Küz. Gata – ucım bası kırıyında. Mallar – kamıl arasında. Ä Gata ucım üstində yuri. Bu – küñilgä raxätlik birä. Vak kına yañır sibäli. Kırdı ballı salam isı. Tübändä, üzändä, sürı-zäñgär par içində avıl cäyräp yata. Bir yakta, üfikta – urman. Yüka urmanı. İndı yafraklar küyılğan. Şulay da küñ bik cılı. Yüka urmanı kügärçin tamagı tüşində. Bütün cirdä sağışlı tınlık. Kaydadır salam işkirtläri artında simirgän kazlar kıygıldeşip ala. Avılga alar xäzır üçip kına kaytalar. Cir su içä. Tın gına, mähäbät kinä. Yazdan kalğan yırganaklar kırıyında yümran, ärlän tişikläri. Alar da indı yükıdadır. Vak yañır sulışını, yüräknı irkâli, yäşisi kilä, bütün tırıklık dünyasına igilikli iş işlisı kilä. Avıldan munça isı kilä, vak yañırğa karşı kütärilä almıyça, sıyık aksıl tütün yürt tübälärinä sırışa. Anda çügındır pärämäçi, taba ipiyı pişirilär. Şuşı cirdän ayrılmaska, mäñgi şuşı taba ipiyı isı kilgän avılınıñ bası türində axmak sıyırlar, ağıra sarıklar arasında kamıl yırip yürigä idı... Lâkin yazmış Gatani it ittı. Tıgınnän kütärip aldı – munda kütärip saldı. Annan suırıp aldı – tıgında küçirip kuydı. Ul yap-

yäş küyİNçä mİNä şuşılay sud aldında başın tübän iyİp türdı. Sugışka alıngaç ta Gatani kıska sroklı komandirlar kursına cibärdİlär. Gata anda da bİr tapkır yandı. Posttan kaytkaç, vintovkasın çİstartmagan küyİ yatıp yüklagan İdİ – İçİNä yaŋgır tüşkän İkän – İkİ-üç sägat’ İçİndä küpşä «çäçäk atkan» bulıp çİktİ. Trevoga uynadılar, Gata çak uyanıp piramidadan vintovkasın aldı da stroyga çİgıp bastı. Kurslar naçal’nİgİ polkovnik «na vİbor» kursantlarıñ ayak çİstalıgın, vintovkaların tikşİrdİ. Külmäknİñ İçkİ yakalarına kadär tikşİrdİ.

– Na pervıy, vtoroy, tretiy rassçİtays’!

Gata «üçİnçİ» dip kİçkİrdİ.

– Tret’İ nomera, snyat zatvorı!

Gata küpşä arkılı kükkä karadı häm küyİlİp tüştı. Küpşä İçİ kızıl tİmgİllİ İdİ.

Polkovnikka mİltıgın bİrgändä anİñ tamagı çatnadı. Tİlİ çak äyländİ.

– Boevaya, nİzaryajİnnaya, nomer sto dİvyanosto nol’...

Kalganın Gata tüştä kürgän kİbİk kİNä xätİrlİ. Başın İdİ – anısın küz aldına kİträ älı dä. Üzak däşmİçä türdı.

– Bu närsä? – dip cİkİrİndİ aña polkovnik. – Bu närsä, ä?

Gata däşmädİ.

Gauptvaxtada ul üç täwlİk utırıp çİktİ.

Läkin dÜnyada bütİN kürgän mäşakatİ, cäfası Gataga bİtkänçİ fayda kİtİrdİlär. Ul soldat türmİşİnİñ, soldat yazmİşİnİñ kİris gadİllİgİN yarattı. Frontka İlägİp üç-dürt ay ütügä, Gatani kİyuv, täväkkäl ofİtser bularak İndİ divızıya ştabında bİlälär häm ayıruçä cavaplı zadaniyİlärnİ aña tapşırılar İdİ. Türmİştän bİrnİndİ İrkälİk kürmägän Gata, nihayät, üzİnİñ şaşkın harakterına turı kİlİrlİk müxİt taptı. Bu – avır zadaniyİNİ ütöp çİgu şatlıgın tüyu, utnı-sunı kİçkän täcrİbälİ kart razvedçİklar bİlän İş İtüw, dÜnyanıñ bütİN vaklıklarınnan yugarı buluw läzzätİ İdİ. Bu – sugİşçİ soldat xakıykatİ dİgän büyİk, galibanä bİr xİs, İzgİ xİs İdİ.

...Tİgİ, yäş kursant vakıtında, «çäçäk atkan» vintovkasın tütİp polkovnik karşında däşmİçä türganda, İlkän ofİtser aña bİlay dİgän İdİ:

– Mīnā nārsä, tugankay, «gayıplı, tüzälirmın» dip äytürgä üyränirgä kiräk. Şul süz içinä barısı da sıya. Bu süzİNä nārsä digän süz: min sizgä karaganda yaş, täcribäsiz – siz täcribälİ, ũlkän; sizniñ dārācāgız zur, minikİ kiçkinä; min sizniñ ixtıyarıgızga buysınırğa mäcbür, ä siz minim ixtıyarım bilän bu uçrakta isäpläşmi alasız; nihayät, minİ gafu itüw-itmäw dä sizniñ kulda...

...Gata başın yugarı kütärdİ. Şämsetdinovka turı karadı. Soldat gadätİN işkä ciktİ.

– Min gayıplı, tüzälirmın...

Kışılär ciñil sulap kuydılar. Gata kızganiç idİ. Hay, bu türmişniñ adäm balası üstİNä cibärgän sınavları! Gata, kiçkinä vakıtta änisİ miçkä yakkanda, miç aldında türlü fükuslar işlärgä yarata idİ. Ala bir ũlgİ pıyala – sala şunu kümır üstİNä. Pıyala büğİlä-sıgıla İri. Annan şunu kısıkıç bilän ala da baskıçka alıp çıgıp kar üyİMİNä tıga. Pıyala çİrt-çİrt kilip çärdäklänä. Annan tagın İritä. Äytİrsİñ bu dünyada Gata – pıyala kisägi, ä kimdir miç karşında utırıp Gata bilän uynıy.

Pedsovet süñ gına bitti.

Zahir at cigİp yürgän arada, Şämsetdinov direktor kabinetına kirİp yuk buldı, birazdan kızarıp kına kilip çıktı. Anıñ avızınnan sugan isİ kilä idİ. Direktor isä kişİlärgä karamaska tırıştı. Nixäl itmäk kiräk? Şämsetdinov – taläpçän kişİ, läkin ũrganizminıñ säyir gadätläriİNä dä karşı kilüwçİ tügİl. Ä direktor – tübändägi kişİ...

Mäktäp işğaldınnan at çanası çıgıp barganın kürgäç, barısı da İrkİnläp kittİlär. Türkim-türkim bulıp uramga taralıştılar. Üstän tawlar tüşkändäy buldı. Xäzir yaşärgä mümkün. Bu ukuw yılında başkaça kilip yuri almıylar indİ alar.

Baksañ – yaz başlangan ikän.

Yaz bir kün içİndä, ixtimal, bir sägat' içİndä kilä. Münİ bütİN kişİ dä añlıy almıy. Läkin münİ bütİN kişİ dä sizä. MİNä äli avıl kar dünyasına çumgan, äli kün dä salkınça, läkin citkän indİ ul yaz, citkän häm vässälam...

MİNä bu küyma buyındagi, bakça içläriNdägi kar katlavı indİ kiçägi kibik mäğ'rur, dähşätli tügİl. Sabantuyda iki ir küräşkändä şulay bula: billärİN ala almıyça urtada yürilär-yürilär dä, kinät kİNä bİrsİ birİşä. Bülay taza da, bilİ dä katı kibik idİ. Läkin birİşä... Kış şulay birİşkän. Pedsovet bargan arada. Şul arada cil bürİlgan – ul

avıl üstünä yaz isin alıp kilgän. Sız yaz isiniñ nindi ikänin biläsizmi? Ägär bilmäsägiz, anı sızgä biräw dä añlatıp birä almas. Anıñ süzi yuk. Läkin şul hava, şul is avılga kilip kırüw bilän bütin xislärni, bütin ruxni üzgärtä. Ul is avılga kilip kïrgän künni ätäçläp sataşıp kiçtän kıçkırılar. Ul künni, niktir näk' ul künni içki kat taräzälär tını bua başlıylar. Axak tüyaklı bızaularınıñ ul künni üydän çıgıp äniläri yanında kunasıları kilä. Indir artındağı kazık başlarına ul künni kargalar utıra, tın gına, sabır gına utıralar. Şul yaz isı kilgän birinçi künni kış buyı sızlangan kart-kürü bu yılda isän kalğanına ışanıp şükir itä. Yaz küni, gadättä, avıl kişisi kabir kazımıy. Kabir kazu vakıtı – salkın küz, kışka künlü kış... Bu künni üyiniñ kïrgä aşıkma – abzar artına çık ta tübä itäginä kadär mindirip üygän karga basıp kırını tıñla. Billähi, ul künni basu sulıy. Siräk kınä, salmak kına sulıy.

– Üh-h-h-h! – dip kuya.

Birazdan tağın:

– Üh-hü-hüh, – dip kürsinä.

Änä, şahar kızı bulgaç, Narkis münü işitmi, läkin anıñ da nigädür bügün küñilü cilkingän. Närsädür bar, nidür işlänä bu dünyada! Narkis tä närsädür sizinä; küñilü aşkına, tın alganda tamak tübü yalğışıp yabılıp kuya – kükrägi sikirip kitä. At abzarları tiräsində aygırlar kişnägäni işitlä – Narkis hiç tä atlarını aygırlarga, biyälärgä, alaşalarga, kırıkmişlarga, bähbäylärgä bülingänin bilmi. Anıñ üçin barısı da at.

Zirat üstündä kargalar, çawkälär çırıldeşip ala, avıl tulı mün, sağış. Sağışlı cil isä, mürcalardan çikkän tütin münga uralıp avıl üstünä tarala...

Yaña bistäniñ üzäk uramınnan indü tübängä taba gürlävikläp agadır, şahar yigitläri indü kïpka kigännärdür. Yaña bistäniñ ak fetrlü yigitläri indü sır-sır itip cıyırıp hrom itikläp kiyip kuygannardür. Ul dünya da ällä kayda, tüman artında kaldı xäzir. Küñil bir üzgärsä, hiç çara yuk ikän. Uzgan tün Narkis yükülü-uyaulı sataşıp yattı. Yuk, tüş kürip tügil, ällä nindi tümanlı xıyalnı çınbarlık bilän butadı. İmiş, minä, mäsälän, şulay bulsa: Narkis şuşı avılga kiyäwgä çıga, diy. Xa-xa! Kızık! Narkis avılga kiyäwgä çikkän! Bütin Yaña bistä müña ışanmas idü. Äytik, kimgä çikkän? Ruşadkamı? Ul bik astırtın yigit. Anıñ närsä uylaganın bilmässini. Gata? Düris bulsa, Germaniyedä kaläşi kalğan, diy. Zahir? Xa-xa! Mäktäp zavxozına kiyäwgä! Universitet tämamlap... Bu uylarını Narkis başınnan kudü.

– Akbalık buldımı avıl, Zahir buldımı yığıt, – didi dä yümşak yurganı astınnan nāfis, üzın ayakların ııgarıp irkālānıp kıyırıldı.

Türır vakıt citkānçı şulay yattı. Ä mīnā kiç bīlān küñilī ällā nārsägā aşkına başladı. Yaz isī kannı kuzgattı, yŭrāk tibışın ritmınnan ııgardı. Lākin Nārkiş mŭniñ sābābın bīlmādi.

Bu küñ yılına bīr gīnā bula.

Xäyir, yılınıñ bīr küñi dä ikīnçisīnā ŭşşamıy. Mŭni akıl sizmāsā dä, yŭrāk sizā. Ä Nārkişniñ yŭrāgī bik sizgīr aniñ. Kayadır kütārīlāsī, ŭçası, okeannar, tawlar aşā ütip bŭtīn planīta ŭçin kirāklī izgī bīr iş işlisī kilā. Ŭçarga, ŭçarga da Akbalık māktābī turısınnan uzganda kıçkırıp bīr yılarga idī.

Yaz kilā...

Nilār, nindi şatlıklar, nindi kaygılar alıp kilā ikān ul?

Şatlıklar gına bulsın idī...

XI

Ministrniñ kabul itŭw bŭlmāsında kişī kŭp idī. Gata andıy ştatskiy tārтіplārni bīlgān kişimīni, işiktān kīrgāç bīraz yugalıp kaldı. Xārbi naçal'nikniñ bŭlmāsınā kilip kīrgāndā işik yanınnan uk sālām birāsī, ŭziñniñ kīm ikāniñni āytāsī. Ä mŭnda stena buyına tizilgān urındıklarda kŭpmī kişī utıra, barısı da baş kıyımnrān, ŭş kıyımnrān salgannar, tın gına gāzit kıştırdatar. Tŭrlī yakka kīrip kitkān biyik kīnā ŭç işik. Tŭrdāgī ŭstāl yanında çāçinā yasalma yuan tŭlumnar tagıp mañgay ŭstinnān çŭrnagan kızıl avızlı bīr kız utıra, ŭstālında ikī-ŭç telefon apparatı. Gata baş kıyımın salıp işik yanındagı buş urındıkka utırdı. Ŭbstanovkanı ŭyrānırgā kirāk idī. Tizilip utırgan kişilārdān ikī-ŭç ir, urınnarınnan tŭrip, ŭmītsizlik bīlān kara klīnkalı biyik işikkā kŭz taşladılar da papirosların ııgarıp koridorga taba atladılar. Gata bīr yaktan utırdı, ikīnçī yaktan tŭrip şularga iyārdı.

Koridorda sŭz zarlanuwdan başlandı. İkişī māktāp direktorı, bīrsī RONO mŭdiri ikān. Rayonnardan.

– Būgin dā ilāgā almasam, kaytam da kitām, – didī yaltır başlı, tábānāk gāwdālī direktor. – Tāk tā ikī kūnīm ārāmgā kittī. Un sāgat’ dārīsīmā zıyan kildī. Ryadovüy ukıtuwçı bīr dārīsīn kaldırısa, üzībız nişlibız, ä?

– U-u, andıy vakıtta süyläşirgä bızgä bir indī, – dip kuşıldı sıñar kullı, aç yañaklı ikınçı bīrsī. – Anıñ bit andıy vakıtta äzır cümlälärī bar.

Şat çıraylı, taza bitli RONO müdirī küläç yılmaydı.

– Yalı, yalı, sizniñ rayonda nindi cümlälär bīlän süyläşälär ikän, tıñlap karıyk.

İkī direktor, bīr-bīrsīn büldirä-büldirä, şablün cümlälär tızdılar.

– Sizniñ bīlän, axrısı, ayırılışırğa turı kilir...

– Bu mäktäptä, ixtimal, bızniñ ikībızniñ bīrsī artıktır...

– Būlay bulsa, rayon citäkçilärī aldına min mäktäptä sizniñ kalu-kalmaw mäs’älägizni kuyarga mäcbür bulaçakmın...

Barısı da küliştilər.

Üzak itip tāmākī tartudan süñ bīr nārsä añlaşıldı: ministr yanına kīrūw şaktıy kıyn mäs’älä ikän. Ministr şähär RONOsı müdirilärin üzī çakırıp ala, yä kiñäşmägä kitip bara, yä kabinetına kīrgän kīşi bīlän sāgat’lär buyı süyläşä, kiñäşä. Anda, klīnka işikniñ tīgī yagında, kīm bīlsin, ällä nindi katlaulu, zur mäs’älälär xäl itilä tūrgandır, ä sinīñ mäs’älä gūmumkülām yugarılıktan karaganda kīçkinä ul. Mīnā, mäsälän, yaltır başlı tábānāk direktor bıyıl mäktäp binasına tūrttırıp bīr klass salmakçı bula, şunı salsa, ikī smīna ukıtuwga küçä alaçak, ä būlay ikī smīnaga da sıya almıylar. Nik kilgän? Akça kiräk. RONO müdirī äytkān, min, digän, ayırım bīr mäktäp üçin gīnā yūri almıym, mindä, digän, sindäy mäktäplär küp. Direktor üzī kilgän.

Sıñar kullınıñ da mäşakatı zur. Anıñ mäktäbında ätisiz-änisiz altı bala bar ikän. Tūrmışları ifrat avır. Mäktäp tā, kolhoz da yardām itip karıylar – läkin balalar tärbiyäçisiz, kadirsiz, ukuları artta kala. Sugış kürbannarınıñ balaları. Mīnā ul voenkomat bīlän süyläşkän dā ministrlıkka kilgän, tīgilärni balalar yūrtına urnaştırıp bulmıymı?

Ä RONO müdirī? Aña nārsä kalgan? Rayon üzägındägi ilikkī bol’nitsa urmançılık territoriyasında yaña binaga küçä ikän. Şulardan bīr ağaç bina kala.

Minzdrav bİLän süyläşip, yä bulmasa Sovmin aldında mäs'älänı kuyıp şul agaç yürtnı alıp kalıp bulmıymı? Rayon urta mäktäbında klasslar citmi. Şunu alıp kalsa, ministrnı bir un yıl bürçimaska bulır idı. Läkin ul da kİRä almıy. Dürıs, bugün tüş vakıtında kabinetınnan çıkkanda ministr aña kulin birgän, isänläşkän, sinñ mäs'älän miña tanış, süyläşİrbİZ, digän. Läkin vakıtı yuk. Urınbasarları rayonnarga çıgıp kitkän.

Gata nujasin süyläp türmadı, kaytıp kittİ. Anıñ başında bik şäp operativ bir plan ülgİrgän idı indİ...

Bu plannı türmişka aşıruw vakıtın ul irtägİsİ küngä sägat' unga bilgİlädİ.

Gata ul künnİ irtä türdı. Kitİlİnİñ yakasına ap-ak sitsı tİktİ, bütİN bulgan ciz tÿymälärİN tİş pürüşüğü bİLän çİstarttı. Çalbarın kulıñ kisİlİrlİk itİp ütöklädİ. Zäñgär ofİtser çalbarı, ütökläp sızıklar salgaç, kİşİNİ yİgİtländİrİp, yäşärtİp cibärä. Unıncı yartıda ul indİ Kuybİşİv mäydanındağı bir fanİR budkada utıra idı.

– Botinka başına karap kırınırılık bulsın, akçanı ikİ üliş tülİm, – didİ ul kara küzli, däw bürİnli yuan xatınga. – Mİnä bit siz niçik, bürİngİ Vavilon xalkı, ä? Mürçadan çıkkän kürİmnı vazİlin bİLän izäsİZ dä akça İşlisİZ. Ä miña vaksanıñ çİNİN sürtİgİZ. Küñİ şundıy, añlaşılamı? Küñİ şundıy.

Botinka başlarına karap, çİnnan da, kırınırğa bula idı. Vavilon xatını tırİştı, bir süz äytä almıysıñ.

Cäyäw barsañ – asfal'ttagı pıçrak kar bu yaltıravıknı tünİkländİra idı. Annan bigräk Gataniñ ministrlık baskıçı tÿbİnä şäp itİp kilİp şİfirt tuktıysı kildİ. Krİml'gä taba bara tÿrgän bir ciñİL maşınanı Gata kul kütärİp tuktattı. Şofer bir karuwsız işİgİN açtı.

– Ministrlar Sovetında İşlim min, – didİ şofer, – äydä utıra bir. Min üzİM dä pogonnı salganga äli ikİ ay gına. Kaya barış? Kayda sugİştİñ?

Şofer süzçän kİşİ bulıp çİktı.

– Şäp yañgırıy bit, malay. Narkomatlarını üzgärtkängä äli küpmİ gİnä – uje bütİN aparat «ministrlık» dip kİnä süyläşä. A kak je? Bik cavaplı, personal'nİ cavaplı süz bit ul.

Maşına çİşt itİp ministrlık baskıçı yanında tuktadı. Gata cähät kİnä İçkä kİrİp kittİ. Baskıç tÿbİndägİ, işİk tiräsİndägİ kİşİlär kürİp kaldılar: bu ofİtsernı Sovmin maşınası alıp kildİ. Gata yÿgİrä-yÿgİrä diyärlik kabul itüw bÿlmäsİnä kİrdİ. Stena

buyındagı urındıklarga xalık tızılğan, şuk uk tınlık, kiçägi kişilärdän bïr-ikisï indï klïnka işık yanında...

Tik sekretar' gına «buş» tügïl ikän: telefon trubkasınıñ mikrûfonın kuli bilän kaplıy tüşip, talga kungan sandugaçtay sayrıy idï.

– Ä bïz biläsïñmï niçik kızık ittïk? «Tsıganskiy barün»nı Sünya bïr tapkır karagan ikän, bïz biletlarnı sattık ta «Union»ga kittïk. Ä Gûsman bilän Anvarka bïznï «Çatki» yanında kütkännär, kütkännär. Bïz kaytkanda Anvarka bïzgä navstrïçu. Yuk, yuk, pryamü, ugolda. Nu, tïgi, bar bit äli... İsmägiyl' xaci kibïti yanında. Nu samoe intïrisnoe eşçe nï zdes'. Sonya kak tol'ko uvidela, çto Gosmanki nït...

Näk' şul vakıtta telefon üzïldï. Răxätlanıp süyläşüwdän külak yafraklarına kadär kızargan sekretar' kız anı-münü añlamıyça telefon aparatına tütinsa – rıçag üstündä bïr kul kürdï. Kul, çın kişï kuli. Kul arkasında sargılt tükklärï bar. Bïlägïndä kara tsıfırblatlı kıymmätli sägat'. Sägat' kayışı yanınnan xärbilär kıyımınıñ ciñi başlana. Kızıy kauşap başın kütärdï. Müña nibarı ikï sekund ütkändir äli... Üstäl yanında bütün formasın kitirïp kıyngän, yaltır ciz tüymäli ofitser basıp tûra idï.

– Dolojite, – didï ofitser, kuli bilän kleynkalı işikkä taba türtïp. – Dolojite: gvardii starşiy leytenant Salaxiyev. Sroçno, po delu...

Kauşagan kız sikirïp türdü da şık-şık basıp biyik işikkä yünäldï. Yartı minut ütmägändir, bürilip çıktı, biyik işikni yarım açık kaldırıp, yanı bilän bastı da Gataga işarä yasadı:

– Răxim itïgiz, sizni kütälär...

Gata ul arada şinelin, furajkasın salıp ilgän idï indï, cähät kınä adımnar bilän içkâ taba atladı.

Ministr anıñ karşına uk kilip kul birdï.

Tirän krışluga çumuga, Gata kümiş portsigarın çıgardı. Bïrazdan, uñaysızlanıp, kirï kisäsınä tıktı. Lăkin ministr üzï dâ tartırğa tilmirip utırgandır, axrısı, şunda uk zajigalka çıgardı, papiros tartmasın Gataga taba şuwıştırdı. Aparat xïzmätkärlerinnän ikï kişï, papkaların yabıp, bïr-birsınä karastılar da, «mäs'älänï tiyışinçä üyrängäç», bïrazdan kırïrgä rûxsät sürap, çıgıp kittïlär.

Ministrniñ biyik tüşämlï kiñ kabinetında xuş isli tütün yïfäk şarf sıman yüşä başladı.

Gata suğışırğa, ciñärgä dip kïrgän idï. Läkin suğışası da, ciñäsï dä bulmadı. Ministr gayät zur ig'tibar bilän anı tıñladı. Tirän itip bïr suladı.

– Ax, iş üçin yanıp-küyip yürï türgän sizdäy predmetniklarnı respublika mäktäplärinä yüşni gïnä taratırğa idï. Armiyadän bïz kübräk kadr kütkän idïk. Sïznïñ kibïklär bik kadïrlï bïzdä. Ä priborlar mä'säläsində siz baxïtlï. Kiçä gïnä glavsnaoprostan kägaz' aldık. Un million sumğa kürgäzmä materiallar cibärdilär. Plannan tış. Min xäzïr mäktäplär bölüginä äytïrmïn. Mïnä şulay. Siz baxïtlï ikänsiz... Xäzïr sekretar' arkılı äyttïrïrmïn...

Gatanı ul kul birip üzatıp kaldı. Gata çïkkanda, sekretar' kız indï añına kilgän, küptän tügïl gïnä bulıp ütkän kauşaw kızılığï indï taralgan, bitlärində uç tübï kadär ak taplar kürinä başlagan idï. Gatanı ul kütip türgän ikän.

– Tuktagız äli, – didï ul bulay da anıñ üstälinä taba yünälgän ofitserga. – Siz çiratka kayçan yazılğan idïgïz? Munda iptäşlär ikïnçï künnärïn utıralar. Siz kayçan yazıldığız?

Gata ilgïçtän kiyïmnärïn ala kildï. Bütün tüymälärinä iläktirip şinelin dürişlägäç, furajkasınıñ kokardasın kul kırï bilän bürünına tigizlägäç kïnä ul gäwdäsïn turaytıp cavap birdï:

– Gafu itäsiz, früyliyn, çiratka min kırık üçinçï yılınıñ unbişinçï nüyabrində yazılğan idim, – didï. – Ä xäzïrgä – çest' imeyu!

Üqçälärïn şalt-şült bärđi dä çıgu yagına taba bürıldı. Ul arada sekretar' üstälï yanındagı stena zvünüğü zıñıldap aldı. Kızıy sikirip türdı da klïnka işikkä taba kızukızu atladı. Gata içtän gïnä külip çıgıp kittï.

– Gïsmankalar, Anvarkalarga kadär Akbalık mäktäbiniñ fizika kabinetın kaygırt äli, sïñlim, – dip uylap, küyli-küyli baskıçtan atladı.

Gatanıñ käyif şap idï. Ä käyifi şap kişï dünyada barı tik bïr gïnä narsä işli: cırlıy.

Krïml' işigaldinnan çïkkanda, Gata da akrın gına cırlap çıktı...

XII

Yazgı kanikulga çırgarga bñr-ikñ kñn kala, mñktñptñ tñnıç tñrmıřnı kuzgatıp-sñlkñtñp alırlık tagın bñrniçñ xñl buldı.

Kñtmñgñndñ gñnñ Ruşadka altınçı klass bñlñn citñkñçñlik itñwnñ tapşırdılar. Xuřiyñt kart, kñrñsññ, iřnññ barıp çıkmayaçagın añlagan. Lñkin direktornññ bu kararga kilñwñnñ bik citdi bñr vakıyga sñbñp buldı.

Ul kñnnñ altınçı klassta pioner sborı ùtkñrñlñsñ idñ. Pioner vojatıyı Nñsimñ, balalarnı tñzñp, bırgı kñçkñrttırıp, baraban suktırıp du kitñrñp koridorda yñrttı. Nñsimñ – yñř, siluw kız, anı Zakirov ta, Āskñrev tñ tññly. Zakirov bırgı kñçkñrtırğa bik ùsta idñ. Annan da matur itñp kñçkñrtuçu bñtñn mñktñbñndñ yuk. řuñña kñrñ ul sborga bñrñr atna kala yñnlñlñnñp kitñ, adım sayın:

– Apa, sbor kayçan bula? – dip sñrap yñdñtñ.

Bñgñn isñ Zakirov ayıruçñ dñrtlñnñp yñrgñn idñ. Sbor başlanır aldınnan Zakirov ãlñ tñgñřñn, ãlñ mñnısın alırğa ukıtuwçılar bñlmñsñnñ kñrñp yñrdñ. Bırgı da, baraban da, venskiy garmun da şunda idñ. Zakirovka sbornññ başka ùliřñnnñn bigrñk şuşı ıgı-zıgısnı ùřıy idñ – řuñña kñrñ ul yñgñrdñ dñ yñgñrdñ...

Sbor başlangan gına idñ...

Bñtñndñnya şaxmat çñmpionatına bağışlangan ikñn.

Altınçıda cidñ-sigñz malay şaxmat uynıy bñlñ, hñm unıñçı klasstağı mñktñp çñmpionnarı Rñřevskiyy – Bñtvinnik partiyasñn uynap kñrsñtñsñlñr ikñn. Tıp-tın sñans bara idñ. Kızarnıp-bñrtñnñp Xuřiyñt kart kilñp kñrdñ. Nñsimññ çakırıp aldı da kızu-kızu nñrsñdñr sñylñřtñlñr. Nñsimñ dñ kızardı. Bñravık tñnsız tñrdı. ùlkñn klass yñgñtlñrñ sñyli-sñyli şaxmat uynadılar...

Sbor bñtkñç, yñgñtlñr çıgıp kittñlñr. Nñsimñ barısın da stroyga tñzdñ dñ tñtlıgıp kına bñlay didñ:

– Balalar, bñz sborga ãzñrlñngñn arada Xuřiyñt abıyıgıznññ palto kñsñsñnnñn utız sum akçasnı yugalğan. Kñm alğan, xñzñr ùk dñřñsñn ãytñgñz...

Stroy tñtrñp kittñ. Barısı da bñr-bñrñnñ karaştılar.

– Ukıtuwçılar bñlmñsñnñ kñm kñrñp yñrdñ?

Tınlık. Zakirov tübän karadı. Bitñä ak taplar çıktı. Näsımä münü kürdi.

– Yä, tiz bulıgız, kım kirdi?

Tınlık.

– Alaysa, mınä bulay işlibiz: kım dä kım bugün dāris btkäç ukıtuwçılar bülmasınä bütñläy ayak basmadı, ikı adım alga...

Utız bır bala alga atladı. Artta bürüzı Zakirov basıp kaldı. Yāş kınā buluwına karamastan, nindi ũsta psixolog bu Näsımä! Niçik ansat tütü bit karaknı. Ul gorurlanıp Xuşiyätkä karap kuydı.

Bırgısız, barabansız gına sbor yümgaklandı. Zakirovnu ukıtuwçılar bülmasınä alıp kirdilər. Başta Näsımä kızdı:

– Ni bitñ bilän pioner isımınä tap tüşiräsñ sin, Zakirov? Üyat bit, üyat! Äğär Züya Kūsmüdem'yanskaya isän bulsa idı, siña nārsä dip äytir idı? Äğär Aleksandr Matrosov sinñ şuşı işññ bilsä, nişlär idı? Ä Pavlik Morozov?

Näsımä gar'ligñnän yılıy uk başladı. Bu cinayättä ul da gayıplı bit. Tärbiyā işññ naçar kuyıluwınnan bit bu xäl!

Zakirov başın tübän igän idı, bır süz dä dāşmadı. Xuşiyät Näsımägä yardımğa kildı:

– Süñ sin, Zakirov, – didı ul, – üzımnän yünläp süragan bulsañ, min birmäs idımmını siña! Yünsızññ dä yünsızı ikänsñ sin. Üz tabağıña üzi ... malay bulıp çıktıñ sin. Min bit, adām külkisı, ũstımdägi jiletkağa xätli salıp birdim siña uzgan küz. Sin şunıñ da kadırın bilmädñ, şunıñ da. Yä, äyt, kayda utız sum?

Zakirovnu tñtidilər. Çalbar käsäsnän bır gayka bilän vintovka gil'zası çıktı. İkñçı käsäsi tişik idı. Tılügrıyka käsäsnän tāmākı vagı çıktı. Müña artık ig'tibar birmädilər. Zakirovñ külmägñnän, çalbarınnan bır is kilä idı – sigız balalı gailädä ũskän Näsımä münü añladı: dimäk, Zakirov tñnlä yüyışlänä...

Zakirov dāşmadı. Kūn kiçkē taba avışa idı, ukıtuwçılar bülmasınä dāftär tikşirirgä, plan tüzirgä cıyıla başladılar, Zakirovnu şul küyi kaytarıp cibärdilər.

– Äğär üzñ bilip irtän sägat' sigızgä kitirip citkirmäsäñ, ũsüby rıjımlı maktäpkä cibärtäbiz sinı, – dip, Xuşiyät kart yanap kaldı.

Kaytırga cıyınğan Xuşiyät kart tolstovkasınıñ kükräk kışsınnän küzlik savıtı bılän iyärtip kızıl utızlıknı tartıp çıgardı.

Näsımä ükürüp yılap çıgıp yügirdi.

Zakirov irtägısın dāriskä kilmädi. Ul arada direktor klass citäkçilığın Ruşadka tapşırđı. Ruşad in birinçi künni ök Zakirovniñ äbisı yanına bardı.

– Kitti, – didi tişsiz karçık, – kitti... – Karçık münü şatlanıp äytä idimi, ällä kaygırıpımı, Ruşad añlıy almadı. – Poyezdga dip kitti. Fızuga baram, didi. Un täñkä akça birdim, yartı ipi birdim. Kitti.

Ruşad işik yanındagı çüydä Zakirovniñ tuzgan, tawşalğan sumkasın kürdi. Yarım açık sumkadan «Urta gasırlar tarixı»niñ kimirilgän püçmagı çıgıp tura idi – Ruşadniñ küñili tuldı, küzinä yaş kildı. Karçık bılän isänläşirgä dä ünıtıp çıgıp kitti. Abzar tübäläri kürälgän, anda yukagaç tayakta zırıldap bäläkäy cil tıgırmäni äylänip utıra idi...

Bu mäs'älä artık şaw-şu kuptarmadı, şul künnärdä gınä mäktäpkä Mägarif ministrılıgınnan väg'dä itilgän püsılka kildı. Däw gınä dürt yaşçıkta bitkänçi fizika priborları idi.

Gata aşaudan kaldı. Tüñgi sägat' birlärdä gınä mäktäptän kayta turgan buldı. Xätta Ruşad bılän dä süyläşmäskä äyländi. Fizika şkafları kuyılğan klassta unınçı klass ukuwçıları bılän küñ yattı, tün yattı. Linzalar, ampirmitr, ümmitrlar, kompaslar, magnit dugaları, Stifinson parovozi makitları, ütkärgiçlä, lampalar, küri elementlar... Gata xislär taşkınnı çıdıy almıyça ukuwçılar barında tämäkı tarttı, bir kiçni, papirosı bitkäç, akça birip xätta bir yigitni magazinga papiroska yügirtti. Tik ul yigit direktorniñ unınçıdagı ulı Rınat bulıp çıgıp kına iş tirängä kitä yazdı. Gülcirä bu yulı niçiktir direktorniñ süzin tıñladı – taviş çıgarmadı.

Berlinnan xat kilgäç kınä Gata cirgä tüştı. El'za may ayında kavışunu ümit itip yaşı, mäs'älä uñay xäl itilgän ikän.

Gatanı bar yaktan iş bastı.

– Fizika buyınça vuzga kirirgä bir unbiş kişini äzirlim, – dip, küççikçi iş başladı.

İkinci yaktan sağış bastı.

El'za, El'za... İx, ul da munda bulsa. Süygäniñ bit ul, xatınıñ bit ul. Xatınnan da kadırlı kim bar Gataniñ bu dünyada? Gataniñ birniyi da yuk: yurtı da, cirı da, ä minä xatını bar. Ul – anıkı. El'za – dünyadagi iñ zur baylık. Canaşım! Kaytsın gına idı da, matur aktsint bilän däşip, Gataniñ küçagina kilip sarılsın idı...

Yazgı kanikulnı nindi akıllı adäm uylap çıgardı ikän? Münı näk' vakıtında birälär. Ukituwçılarnıñ nervları indı tāmam aktık çigınä citkän künnär bula, indı bir-birsiniñ süzinä dırt itip kabırğa gına tūrgan künnär bula – arılgan, tuyılgan. Ukuwçılardan tūgıl – bir-biriñnän tuyılgan bula. Ni xikmättir, ukituwçı birvakıtta da ukuwçıdan tuymıy. Üzi sügingän bula:

– Bir kürmäskä ällä ni birir idim şunu, – dip, birär bäläkay xuligannı kargıy. Ä şul tärtipsiz malay uramda uçrap baş kiyimın salıp isänläşip kalsa, ukituwçınıñ küñlindä inä uçı kadär da açu kalmıy. Ukituwçı – dünyanıñ ayırım kategoriyadagi bir kişisi. Anıñ şatlığı da, kaygısı da kişiniki tūslı tūgıl. Bir malaynıñ Hammurapi patşa zakonların bilmiçä ikili aluwı arkasında ukituwçı bir tün yūklamaska mümkün. Ul anı şul küñni dāristān alıp kala, arıgan küyi, aç küyi şul bala bilän utıra, maktāptān kaytışlıy anıñ ata-anası yanına kirä. Şul küñni ukituwçı üz işin kariy almıy, aç yūri, tūni buyı başı avırta. Bir-iki yıldan karasañ, tigi malay kolhozniñ at kütüwindä yūri, minä digän maktawlı kolhozçı, cıyılış sayın anı maktıylar, büläklär birälär. Nigä aña sinin Xammurapiyin, nigä aña sinin Pifagurin! Äli alay gına da tūgıl, kırdan barganda siña ällä kayan, atka atlangan kilış sälam birip kala.

– İsanmisi-i-i-z! – dip kıçkırır.

Küñlindä nik kinä bir bürtik kinä bulsın! Şul vakıtta ukituwçınıñ da küñlinä ällä nindi taşkın bilän şatlık xisləri bārip kirä, ukituwçı da bir rāxātlānıp irkin sulış ala...

Ä çirik buyı ukıtıp bir ukituwçı bilän ikinci bir ukituwçı arasında münāsābāt tāmam kıyırinkilānıp bitä. Algıbra ukituwçısı grammatika ukituwçısı citakli tūrgan klassta ülgirşni tūbān birgān. Ä biologiya ukituwçısı çit tıl ukituwçısı citakli tūrgan klassta çirikkä bir ikili çıgarırğa cıyına... Minä kitā süz, minä kitā bāxās. Ägär ukuwçılar münı bilsälär idı! Kimdir direktor malayına dürtli ginä çıgarıp yata – direktor xatını koridorda, hār pūçmakta indı çışın-pışın bu xāl turında süz alıp bara. Münı

kürgän tıgı «kımdır»nıñ dä açuwı kilä, ällä närsälär işläp taşlıysı kilä – tik direktor malayınıñ mında gayıbı yuk...

Änä şul üçsüz-kırıysız küñil cäraxatları bılän tāmam iştan çikkaç kına birkünni Şәмsetdinov imzası bılän telefonogramma kilip tüşti. İrtägıdän yazgı kanikul başlana!

Şәмsetdinov mında da üziniñ tämsiz tılınä urın tapkan. «Kisätip äytäm, kanikul ukuwçılar üçin gınä, ukıtuwçılar här künni mäktäpkä kilirgä tıyışlar». Yä indı, şunısın äytmäsä närsä bulgan! Ukıtuwçı ul äytmäsä dä kilä indı mäktäpkä. Şunda kilmişä, Gata, Ruşad kaya kilsinnär? Bälkıysnıñ mäktäptän tış ni şatlıgı bar? Ä Närkis närsä dip bäläkäy tarazalı iski yurtta kart bılän karçıkniñ küni buyı çay içkännärin karap utırsın!

Kanikulda mäktäp gürläp türdi.

Mäktäptä küni buyı fiziklar gruppası işlädi. Xäkimecan şaxmat turniri açıp cibärdi.

Altınçı klassta Ruşad signal'şçiklar gruppası üyıştırdı. Klassniñ iki başına basalar da diñgiz alfavıtı buyınça kışkinä kul flagları bılän süyläşälär. Bu flaglarını Närkis tıgıp birdi – Ruşadka alarnı tütüp cildirdätuw ayırucha raxat tüyüla idi. Altınçı malayları xäzir flot turında gına süyläşälär, Ruşadniñ härbir süzin yutlıgıp tıñlıylar idi. İndı kompas, Gibraltar, Murmansk dip kınä süyläşälär, süyläşkändä mümkün kadär bu süzlärni kısıtırılık cay izlilär. Altınçı klassniñ işigi tıbında cidinçi, sigizinçi klass malayları küringälilär, kızığıp yürilär.

Ul arada koridorga bir stınd ilindi, anda «Korabl'lärni tanıp bil» digän baş astında xikmätlı räsımnäni kürgäç, bütin mäktäp malayları dünyaların ünittılar. Kreysler, linkor, esminets bula ikän. Tral'şçik, oxotnik, monitor, storojevoy kater, torpedniy kater bula ikän... İx, bütin dünyasın ünıtıp kitıp bar idin flotka, yür idin şul korabl'lärdä diñgizdä buraznalar sızıp! Läkin flotka bik tartıplı, bik bilimli kişilärni gına alalar ikän. Hiç tä uç tıbı, kükrägi kiñ bulgan üçin gına saylamıylar ikän. Flotta xızmat ituw dünyadagı barlık başka tür işlärgä karaganda in abruylı, in däreçälı iş ikän...

Mäktäpnin ikinçi bir başında bütin dünyanıñ barışı fizika fäninä barıp tıralğan idi – Gata üzi bilgän büyük fiziklarınin biografiyalärinnän ällä närsälär süyläp bitirdi, fiziklar turında unınçı klasslar bılän ul da stınd işlädi.

Mäktäpnin ikinçi katında şaxmat turniri bardı – Xäkimcannin süylävi buyınça, dünyada şaxmat uynıy bilmägän kişi in kızganiç kişilärnin birsı ikän. İyvı, Bronşteyn, Reşevskiy, Botvinnik dip bırvakit ansat kına süyläşä, bähäsläşä başladılar.

Mäktäp gürlädi. Näsımä, Gülcirä Tugızınçı mayga kontsert äzirlädilər. Närkis rus tilində bir instsnirovka üyıştırıp yürdi.

Närsägä kiräk Şämsetdinovnin tämsiz süzi?

Şabtan kilgän bir ofitser – stroyıvaya çast' naçal'nigı – Ruşadlarını üzatkanda şulay süylägän idi:

– Siz, – didi, – vakıtlı otpuskka kitäsiz. «Demobilizatsiya» dip tämlı itip äytmädi, şul büyük süznin tämin alıp ruxın sındırıp äytti. Ä «demobilizatsiya» süzin nikadär kütip algannar idi!

...Yaz bütünisin üzgärtti dä bitirdi.

Yaz mäşakat'lar, bürçular alıp kildi. Ul alıp kilgän bürçular ukıtuwçılarnin barısına da tügiläymi-bülayımı kağıldı. Gümır bäräkätsizländi. Närkis, direktordan rüxsät sürap, iki-üç küngä Kazanga kitti. Ul kitkäç, ällä niçik, mäktäp buşap kalganday buldı. Näsädır citmi – vässälam!

Gata fizika kabinetınnan arınmadı. Birkünni Ruşad arı sugılıp, birı sugılıp yürdi dä kiçki yakta üyinä kaytırga çıktı.

– Yüzagımnin rätinä tüşä almıym, açıp kına birsänä, – dip, anı mäktäp baskıçında Mäsürä karşı aldı.

Mäsüränin tura türgen yurtı mäktäp işigaldında. Yigirmi biş yaşlık tül xatın mınä iki yıl indı, kaynatarın taşlap, şuşında, mäktäp kvartirında yaşı. Şunda idän yuarga su cılıtalar, texniçkalar şunda kırıp yäl itip utıralar, irtän karañgıda yagarga kilgäç, in birinçi şunda kirälär. Mäsüränin bu yurtta üz püçmagı bar, çibıldık artındagı bu püçmakta anın bütün türmişı, bütün bähiti, bütün bähitsizligi. Ul püçmakta kilt-kilt itip gadi, gırlı sägat' yuri, ul sägat'nin girinä üstämä avırlık – iski kayçı asılğan. Sägat' Mäsüränin yalgız türmişinin küñilsiz minutların sanıy, gümır kimirışä. Sägat' üstündä zurayılgan bir räsım bar, ağaç ram içinnän sabıy baladay samimi karaşlı bir yigitnin zur pilotka baskan yüzi kürinä. Busı – Mäsüränin iki ay tırıp kalgan iri – kırık üçinçi yılın cäyində xäbarsiz yugalğan soldatnin sugıştan cibärgän birdänbir räsimi. Ul

puçmakta timirlı yaşıl sandık, anıñ üstündä küpirtip utırtkan yastık. Zur-zur çaçäklı yastık.

Yüzak tiz açıldı...

– Üyımniñ dä karap çık indı, – dip, Mäsrürä Ruşadnı üyınä çakırdı.

Batıp bara turgan küyaşnıñ sargılt nurları yan tarazädän üygä ütöp kürgän dä miç aldındağı ciz samavırda, bakır kümganda çağılğan. Üy içində ällä nindi üzäk üzgüç tınlık, sargılt-kızıl nur, ällä nindi yätimlik...

Mäsrürä cähät-cähät kınä üstün çışındı, kıska ciñli külmäktän gınä kaldı.

– Äydä, utır irkİnläp, üydä kütöp tırırğa xatınnıñ yuk. Çışınıp utırsañ da bula. Bİznİñ işi tül xatınnıñ üyınä kİrİrgä bİräwlär kurka – sin äli yüräklİ ikänsİñ.

Ruşad añlamamışka salıştı.

– Ä närsädän kurkalar?

– Närsädän bulsın? İrsiz xatın kİngİraulı bula ul. Bİgräk tä irlİ xatınnar şİklänälär. İrlärİN tartıp alırlar dip. Başlarına yaksınnar, başlarına. Bİrsİnİñ dä irlİ kiräk tügİl, bİrsİnİñ dä...

Mäsrürä küzgİ yanına kilip çäçlärİN rätlädİ, kalın ikİ tülİmİN sıpırgalap artka taşladı da dİñ-dİñ basıp çİbildİK artına kİrä-çİga yürdİ.

– Mİnä kİrgän küyİ samavır bürİnİN da karap çık indı, zinhar üçİN. – Ul Ruşadka nİdİdİr naz bİlän karadı. Mündİy karaş barı tik yaş xatınnarda gına bula ala. Kızlarda bulsa – andıy karaşnı çİtlİkİlanuw dip atıylar yäki, bik tä gadİläştİrİp, mutlanıp karaw dilär, ä bu – nazlı karaş...

Ruşad xİzmät İtkän esminets minaga İläkkändä, alarnıñ bİrniçä İptäşİ dİngİz tübİnä kittİ. Ruşad alarnı xätİrlİ: yäp-yäş yİgİtlär İdİ. Üylängännär bulsa – mİnä şuşındıy xatınnar tül kaldı digän süz. Küpmİ ata, küpmİ ana balasız kaldı digän süz. Ä sugıştä andıy kürbannar küpmİ! Mİnä sin isän kayttİñ, tıniç kına İşkä urnaştİñ, mİnä sin xäzİr sinİñ üçİN ülip kalğan bİräwnİñ xatını bİlän süyläşİp utırasİñ. Änä ul xatın nazlı İtİp siña karıy, änä ul başlangan bİr yartı arakı kitİrİp kuydı, ikİ stakan kitİrdİ, sugan, tüz kuydı, İpi turadı. Bu xatınnıñ sinİñ bİlän bİr süyläşİp utırası kilä, İçİN buşatası kilä – ä çİbildİK artındağı ramda anıñ çandır yüzli, däw pilotkalı irlİ yarıktan siña karıy. Turı

bul, namusıña tap tüşirmä, Ruşad! Vücdanıña bîr tapkır xıyanät itmä, bîr tapkır xıyanät itsäñ – bittim digin.

Mäsrürä başlap üzi kütärip avız itti.

Başın tübän idi. Tagın avız itti.

– İx, kişi xatınarı şikillî dekret otpuskalarına çıgıyıñ da mäktäpkä akçasın alırga bîr kilip kitıyıñ...

Ruşadka utırgan sayın avır bula başladı. Karañğı tüşti, çibıldık yarıgınnan tıgı dâw pilotkalı yığit indî kürinmi başladı. Mäsrürä ut kabızu turında uylap karamadı.

– Yä, miña kaytır vakıt citkändir, – dip äytirgä Ruşad üzün-üzü mäcbür itti. – Râxmät sıyga-xürmätkä. Tüzätäsi äybirlärin bulganda tartınıp türma, Gata – fizik, min – korabl’ dâ xızmat itkän kişi. Bızniñ kuldän ni kilmi disin sin.

Mäsrürä Ruşadnıñ paltosın kiyirtüştü. Üzi tüşmäläştü. Şul vakıt kinät kinä başın Ruşadnıñ kükräginä kuydı da pışıldap nârsädür äyttü. Yığit kauşap kaldı.

– Ällä biraz utırasınımı? Nigä kunıp kına kitmisin? Üyindä kim kütä süñ sin, yulär baş... – dip, Mäsrürä kaynar biläkläri bilän Ruşadnıñ muyının, bitin çürnadı.

Bîr sekundka Ruşad yugalıp kaldı. Mäsrüränin çäçlärinän arzanlı üdikülün işi kilä idi, ul is Ruşadnı isirtip cibärdi. Yığit küzlärin çıtırdatıp yümdi. Şul vakıt püçmaktan aña tıgı pilotkalı soldat karaganday buldı. Ruşad, tişlärin kısıp, Mäsrüränü üzünin gäwdäsinnän ayırdı da işikkä taba atlaganda gına anı bîr küçaklamakçı buldı: äydä, tül xatınnıñ küñilü bulsın!

– Yuk, kiräk tügil, – didi Mäsrürä, yaşınä tıgılıp, – minim küñilimni kuzgatma. Kuzgatma... kalası bulmagaç. Yarıy, bar, xäyirli yul. Kayçan kirsän dâ siña işigim açık bulır, – dip, tagın ällä nilär pışıldadı.

Mäktäp işigaldınnan çikkanda gına ul karşısına direktornıñ kilgänin kürdi. Dimäk, mäktäptä kiçin nişlilär dip tikşirinip yüri. Tukta! Bırinçi tanışkanda uk direktor nârsä digän idi?

– Arakı içäsini? Ä xatınnar mäs’äläsi niçik? Tül xatınnar munda – zavalis’!

MİNÄ BİR GÜNAHSIZGA CILI KÜYİ GİNÄ İLÄGÜWİŇ KAYDA BULASI İKÄN! Sekundlık kauşaw mümıntında üziñni kulga ala almasañ – bittim digin. Ruşad karañğı uramniñ bir çitindä küyma buyında basıp kaldı. Direktor, älbättä, anı kürmädı.

...Yazniñ çınısı kanikul bitkäç başlandı. İki-üç kün tuñdırıp türdı da kanikulniñ süñğı künindä kinät cılı yañğır yavıp, dünyanı su bastı. Şamsetdinov kanikulni aşığıbrak yasaganın bildi – lakin iş ütkän idi indı. İrtägä ukuw digän küñni Kazannan Narkis kaytıp tüşti, mäktäpkä, avılga yäm kirdi. Narkisniñ bitin yazğı cil aşagan, bürin uçına asıltaş tuzanı kibik iki-üç bürtik vak sipkil tüşkän. Anıñ dārislāri kübräk mäktäpnin ikinci katında bula idi, küyaşlı kündä ul birüzlüksiz su buyına karap dāris alıp bardı.

Su buyında ul küñni büz kuzgalgan idi.

Dārislār bitkäç, mäktäptä birkim kalmadı. Bütün xalık tıgırmān buasına kitti. Būzlar çatnavinnan, alarniñ gürsildāp svaylarga kilip bārlüwinnān kişini kişi işitirlik tügil. Zur büz kisāklāri üstindä rayon üzāginnān kilgän şartlatuw komandasiniñ soldatları çabışalar, alar yanında yalanbaş, gimnasterkadan Xākimcan kaynaşa. Dünya tıtrātip havaga zāñgār büz kisāklāri uça, su baganası kütārilā, bu garasatka siskānip, avıl üstinnān kargalar, çāwkālār üyiri uçıp kitā, sıyırlar kıçkırā.

Narkis bua kırıyında, kişilārdān çittārak basıp türdı. Anıñ üstindä zatlı kıska kurтка, ayagında üzın kuniçli bütılar idi. Svaylar arasında vatılğan büz kisāklāri buadan agıp çılgalar da, irkin būlında māhabāt kıyafättä bürila-bürila, yırakka yul alalar. Narkis müñlanıp alarga karap aldı.

– İx, nigä min ānā şul büz kisāgi tügil, – dip, yanına kilgän Nāsimāgā ul süz kattı.

– Abaw, ni süylisiz siz, Narkis apa, – dip, birkatlı Nāsimā küzlärin zur açıp karadı. – Büz iri dā bitā bit ul! Ä sizniñ āli in bāxitli, in rāxāt çağıgız!

– Bāxitli? İx, sñlīm! Bigrāk yaş indı üzñ... Bigrāk saf. Ānā şul būzlarga başni salıp agıp kitārgā idi. Yırakka-yırakka agarga idi. İçmasa, bir küñlīm bulır idi...

Nāsimā bütānçā sūraw birmädı. Çünki Narkisniñ küzlärinā karadı – anıñ küzläri dımlı idi.

Bu dünyanı bilmässññ! Näsımä gailädä iñ ölkänı, bırdänbır akça tabuçı. Bıyl cäy ul çittän tırıp institutka kirmäkçi bula, nasıyp bulsa, bälki, başlangıçka ukıtuwçı itıp tä alırlar. Anıñ üstındä kün yakalı zäñgär tılığrıyka, yaşıl bumazi çalbarınıñ balakların lıpıdatıp, kıska bütılar kiyip kuygan. Anıñ üçın Närkis – printsessa, xan kızı. Şul kişi dä yazgı bızlar bılän agam dip süylängäç, Näsımägä ni dip yaşöp yatarga?

Kıçkı salkın sizilgäç kınä bua yanınnan taralıştılar. Avıl uramnarınnan çurlap gürlävık aga, topol' başlarında tümşıkların suıra-suıra sıyrıçıklar sayrıy idı. Sıyrıçık, bır tıñlasañ, çut-çut itä, ikıncı tıñlasañ, baka bulıp bakıldıy, ürdäk bulıp kıçkıra. Tagın tümşığın suıra-suıra sayrıy. Sıyrıçık – yaznıñ patşası, gürlävık akkan atnanıñ bütın muzıkası, bütın maturlığı, bizäğı sıyrıçık tümşığında bula. Mınä karlar ırıp bitär, sıyrıçıklar balaga utıra başlar, ul vakıtta küşlar citdilänıp kitälär, mündıy kontsertlar siräklänä. Sayra, sıyrıçık, sayra! Sin – dünyada iñ sırlı itıp sayrauçı küş! Xalık xätta sinıñ müñnıñ üzınıñ cırlarında da tılgä almıy. Çünki sinı añlavı kıyın. Sin şatlanasıñmı? Kaygırasıñmı? Topol' başınnan kähkahä bılän külgän tavış işitıldı:

– Kah-kah-kah-kah...

Bu – sıyrıçık. Ul Närkistän külä. Närkisniñ xälı külkı. Kıçä ul Kazan bılän sawbullaşıp kildı. İxtimal, mäñgığä. Närkis anda tırırğa kaytmayaçak. Tik pasportta gına nikaxnıñ bilgısı kaldı. Külkı bit! Kıyäv kuyınına kirmägän küyi «kiyäwgä çıkkın» digän piçät sugılğan. Kül, sıyrıçık, kü! Närkisniñ yaştaşları frontta kırılıp bittılar. Alar bılän bırgä mäktäp tāmamlagan yığıtlarıñı dünya pıran-zaran kitirdı. Universitetni tāmamlaganda da auditoriyadä yığıtlar sanı gadättän tış az idı. Tıgındı mündıy avıruwlar, sugış invalidları. Närkis üzınä iş tapmadı, şahärdän kitäsı kilmädı, ÜRS bazasında işli turgan kümş tışlı Cäwdät bılän tanıştırgaç, şuña kürä karşı kilmädı, bıtқан baş bıtқан digändäy, yazılıştı. Läkin yazılışıp kına kuydı, yığıt bılän kız şıkillı kinoga yürdılar, ayırım yaşädılar. Cäwdät kinonı bik yarata idı – anda kilgäç ul, hiçsiksız, bufetına kırä, Närkiskä morojenoye ala, anı kultıklap kına yürtä. Cäwdät nadan yığıt tä tügıl: bütın yaratkanı – dıktiv ädäbiyat. Bu mäs'alädä ul universitetta diplom yazıp yürgän Närkisni tüp başına utırta ala. Şulay. Cäwdätlär bay yaşılar, üylärinnän bürılıp çıgarlık tügıl – barısı da bar. Närkis bu baylıkni kürıp yürdı, aña digän altın äybırlär, ayırım bülmä, kümş kaşıklar – barısı da kilinnı kütä idı. Barısı da bar, tik mäxäbbät kınä yuk idı. Närkis, bır yıldan kaytırmın dip, timır yulga yakın avılga cibäruwlarıñ süradı. Narkomprosta yugarı bilimli rus tılı ukıtuwçısı altın bäsınä yürirlik çür idı, kadrlar bülıgı müdiri anıñ aldına Tatarstan kartasın kuydı.

– Canıgız tılagän urta mäktäpnı saylagız, tılıgramma biräbız, stantsiyadä direktor üzi karşı alır, – didi.

Narkomprosnıñ baskıç túbında Cäwdät kütıp kalğan idi. Närkisniñ kulındağı prikaznı kürgäç, anıñ küzlärı dımlandı, ul däşmiçä gınä üzak itıp Süyimbikä mararasınıñ uçına karap türdi. Närkis tä şatlana almadı. Bu minutta alar ikisi dä baxıtsiz idilər. Mınä bu kanikulda indı küpır yandırıldı, aralar üzıldı. Cäwdät, bütin baylıgına karap, Närkis aldında yıladı.

– Mınä bular bütinisi siniki, ayırılma, – dip yalındı. – Nüjälı şul sala mujıkları arasında kalasın sin? Münin buluwı mümkün tügil...

Bu drama äli üçinçi kün gınä uzdı. Närkisni ul künni poezdga kart änisı, buy citkän iki sınılısı üzatıp kuydılar. Nikaxlı kaläş. Kiyäwsız xatın. Sıyırçık änä şunnan külä. Topol' başında uça-kuna külä.

– Ka-ka-ka-ka!

Yılarga, yılarga idi xäzir, küz yaşläriñ där'ya bulıp bütin xäsrätiniñni alıp kitsin idi. Şul där'yada üziniñ dä yüzip kit idin, tınıç, kişisiz yar buyına çık idin. Yuk, anda bir gınä kişı bulsın idi – ul siña yılmayıp kulin birip türsın idi. Mäsälän, kim? Ruşad! Äyi, äyi, şul bulsın idi! İx, mınä xäzir yamında şul yigit bulsın idi, bütin biografiyañni şuña süylärgä idi. Ul yigit nigä astırtın ikän?

Närkis kapka baganasına süyaldı – başı äylänip kitti. Uramnan Ruşad kilä idi. Ul tup-turı Närkiskä taba atladı. Şaktıy kıyuv.

– Şähär kızına kiçin ut cibärgänni kürsätir idim min, mümkün bulsa, – dip, çänçip süz başladı.

– Ä nindi ut ul?

– Büz kisäginä salam salıp ut türtälär dä agızıp cibäralär. Bürgalana-sırgalana su yulınnan bara. Kızık... häm sizniñ kibik barışnyalar üçün romantiçeno!

Närkis aña räncip karadı. Ruşad yümşadı.

– İki sägat'tän, yag'ni yigirmi bir sägat' nol'-nol'dä min näk' şuşı priçalga kilip şvartovat'sya itär idim. Bilgili, sizniñ taraftan «dobro» bulganda gına. – Mündiy kəcünni cümlälär Närkisniñ canın kahärlädi, cärahätli künilin räncitti.

...Kiçki tugızda alar tığirmän küpiri arkılı yılga ar'yagina çıktılar. Taw başındağı tigiz urında indı sızık uynarlık bulıp cir kipkän idı. Asta avılınıñ yılga buyına suzilgan iki üzın uramı. Bülınğa cäyilgän där'yada avılınıñ utları cımıldı. Bütün dünyanı bür gınä türlü taviş baskan: ul – yazgı taşuw tavişi. Küp tavişli, sırlı, kurkıniç taviş. Kiçki karañgılıkta bütün tıkrıklardan, basu türinnän tüşkän gürlävıklär çurlıy; vak çurlaw tavişları yılğanıñ mähabät, salmak şavına kilip kuşıla. Kiçki hava bitkä äli cılı katlam, äli salkın katlam bulıp bärilä. Avıl uramınnan, mämirdägän bäräñgi bakçalarınnan, abzarlardan cılı hava kütärilä, şunda uk tübändägi büzlü, bülğançık taşuw suınıñ salkını üzın sizdirip kuya. Uzgan yıldan kalgan ülän dımlı kara cirgä izilip sıñgän – taw başındağı bu uringa äli utırıp bulmıy. Ruşad süzsiz gınä bargan Närkisni kultıklap aldı. Kimdir närsä turındadır süz başlarga tiyış idı – şunu kütip taw üstündä yürdilər, nihayät, tığirmän buası yanınnan ut cibärdilər. Kurkıniç, tıslımlı äkiyätlärdägi kibik, karañgı kükkä ut şawlası inđi. Tämam karañgı tüşkän ikän. Asta bürsı kıçkırıp cibärdi:

– Ha-lä-lä-läw-ü-ü! Ut kilä, u-u-u-u-ut!

– Mınä, – didi Ruşad, – karap kalıgız: bızniñ yak xalkınıñ gasırlardan birlı kilä turgan küñillı bür uynı bar. Büz kitkän küñni yıl sayın bür kiç şundıy illyuminatsiya bula...

İkinçi bür bakça artınnan tagın ut saldılar. Başka urınnardan da bür-bür artlı şundıy utlar çıgıp kiñ bülınğa taba yul aldılar. Utlarınıñ kaybiri yılğanıñ üzäginä kilip çıga da kızı gına uzıp kitä, kaybirläri agımnıñ kırıyına çıgıp äylänälär, bütirilälär, kirı kitälär, bür-bürsınä barıp kuşılalar, salmak kına ayırılışalar. Alarınıñ yaktısınnan astagı tirän karañgılıkta ällä nindi kurkıniç, sixri tamaşa yasala. Ul arada bürsı tal'yan uynıy başlıy.

– Mınä muzıkası, butaforiyası – bütünisi dä bar, – didi Ruşad.

Närkis, bu tamaşadan bik xislänip, anıñ biläginä yılıştı, yutlıgıp tübängä karadı.

– Äyi, barısı da bar. Min münü üz gümirimdä birinçi küräm. Karañgı, pıçrak yazgı tündä avılta şuşındıy küriniş bula alır dip başıma da kitirgänim yuk idı. Biläsizmi närsä? Äydä in başta bür närsäni kilışip kuyıyk: miña «sin» dip däşä alasıñmı? Häm bayagı tüslı çäniçmiçä?

Ruşad şatlanıp anıñ kulın uçına aldı.

Närkisinñ nüzik barmakları salkın idı, Ruşad, şayarıp, alarnı ũrä-ũrä cılıta başladı. Kız müña karşı kilmädı.

– Bıläsıñmı narsä? Mın gümır buyı operaga yũrgän kışı. Tatar teatrınıñ här spektaklın karap baram. Mınä kompozitor, hudojnik, şagıyr'gä azık: änä tıgı yakka kara äli... Änä ikı ut niçık bũtirilälär...

Närkisinñ xislärı kuzgalgan idı, kızlar bılän süyläşirgä ũstalıgı bulmaudan küp cäfa kürgän Ruşadka bu xäl bik ũşadı. Kız tal çıbıgına kungan sandugaçtay sayrıy idı.

– Tılisıñmı, min xäzir şagıyr' bulam? Yuk, şagıyr' tũgıl, ä şigır' süyläwçi bulam. Änä tıñla äli dulkınnar tavışın. Ä gürlävıklär, gürlävıklär... Tukta, däşmä, tukta. Änä tabıgat' şigır' süyli.

Ul Ruşadnıñ bılägın kısıbrak tũttı da tũbängä, avılga karap basıp şigır' äytä başladı.

– Münı Apollon Maykov yazgan, – didı.

U berega sonnıx vod, odin brodya sluçayno,
Prısluşaysya duşoy k şeptanyu trostnikov,
Dubravı govoru; ix zvuk neobiçaynyı
Poçuvstvuy i poymi... v sozvuçii stıxov
Nevol'no s ust tvoix razmernoy oktavi
Pol'yutsya, zvuçınye, kak muzıka dubravı.

– Ä sin bıläsıñmı Gor'kiynıñ şagıyr' dä bulganın? Yukmı? Mın sıña bũgın anıñ bır şigırın ukırmın. Ul şigır' minım sıña äytäsı bır süzım bulır. Mın alarnı küñıldän bıläm. Maykov, Tyütçev, Fet, Nekrasov, Bagritskiy, Yesenin, Mayakovskiy... Barısın da yattan bıläm.

Ul Ruşadka yılıştı. Yıgıt däşmädi, tämäkısın çıgardı. Närkis anıñ ikı kulın da alıp ũzınıñ bilinä kuydı.

– Mın barısın da yattan bıläm, añlıysıñmı şunı? İştäsıñmı? Mın tik bır narsäni gınä bilmim: sin nindi kışı? Nıgä yũmık sin? Nıgä süyläşkändä sin miña çänçıp süyläşäsıñ? Ni ũçın minım küñilimni räncitäsıñ?

Ruşadnıñ şundıy gadätı bar: däşmi yũri-yũri dä bır başlasa caylı-caysız äytä dä bıtırä. Bu yulı da şulay buldı.

– Tukta, tugankay, tukta! Az gına min də äytim. İki front digän narsä bik riskovanno bit ul. Änä Gitler abzañ niçik buldı...

– Ä sin narsä biläsiniñ minim turıda? Ä?

– Yuk, birni dä bilmim bulay, läkin Vaxitov stantsiyasında bir çibär yigitiñ sinä niçik itip üzatıp kuyganın gına vagon tarazasınıñ kürgän idik. Gata bilän.

Närkis tilsiz kaldı. Kulların ıçkındırdı. Annan kinät kınä Ruşadnıñ kükräginä başın saldı. Ruşadnıñ arkasına tir bardı. Tukta, bik küpkä kitti bit äli bu, şaytan algırı. Mınä Gata bilän biräw dä bulay süyläşmäs. Mäsrürä bilän bulgan xäldän äli aynıp citkän yuk. Nikadär uñaysız. Bulay gına simpatiya bildirip yürüw küñilliräk tügilmä süñ? Xäzir bit yä – dus, yä – düşman. Ä bu süñ egoistlık tügilmä? Kurkaklık tügilmä? Mäxäbbättä nindi isäp bulırğa mümkün? Sin bu kızni küptän üşatıp yürisiniñ tügilmä süñ? Sinä narsä tuta? Kazan yigitimi? Äyi! Flot sinä narsägä üyrätti? Namuslı bulırğa! Sugış üzä namus işi idi. Sin zurasında namusiniñ sakladıñ. Ä kiçkinäsində? Yırak tür bu kızdan, starşına, kümış tişli yigitniñ baxitinä kirmä!

Kümış tişli yigit isinä tüşkäç, Ruşad bütün täni bilän üstindägi paltosiniñ avırlığın sizgän siman buldı. Kızık! Maykov şigiri... häm Soroçıda alış-biriş itüw. Dükäş, yäk, puçmak... İñ yaxşısı – kızni gazaplamaska. Äytäsi kilsä – üzä süyläsiniñ, ä süraw birmäskä, häm, annan süñ, gümümän, mündiy niçkä tüygılarga birilmäskä. Mınä cäy citär, çittän türüp ukuwçı student bit sin! Mäxäbbät kaya da, çurt kaya! Sinä işminiñ bulay yürüw...

– İx sin, egoist... Egoist bit sin. – Närkis üziniñ yañağın Ruşadnıñ irinnärinä tırädä. Anäniñ bitä yüyüş idi. – Kaya indä ul kişiniñ añlaw sindä. Min bit sizniñ arada in komediyaçil kişi. Çibär yigit – minim irim bit ul, bildimmi?

Fu, çurt! Ruşad issili-suıklı bulıp kitti. Kul'turalı, nazaratlı bu xatınıñ kinät kınä şuşında uk sugıp uçırası kildä. Mınä şuşınnan uk sugıp cibär idin – tigi astagi dar'yaga uçıp barıp tüşsin dä tigi utlar bilän agıp kitip yuk bulsin idi! Şunä bilän bu gazaplı äkiyat tamamlanırdi häm kaytıp yatıp yuklar idin...

– Minim irim bar idi, bildimmi şuni, egoistım minim! İrim bar idi! Min uñay geroy bilän yaşägän kişi. İçmi, tartımıy, Gata bilän sinäniñ şikilli tügil. Siz bit yünsizlar! Yal kün sayın avız itmi kalmıysız, min bit sizäm. Ä miniki – Yuk! Xa-xa-xa!

Närkis kaynar irinnäri bilän Ruşadnıñ avızın tūmaladı. Şul vakıt yaş frontovik yugalıp kitti. Dünya äyländi, yūldızlar yūğirıştilär, bürınga bik niçkä, bik tä isirtkiçä pudra isı bärdi – Ruşad küzlärin yūmdı.

– Minim irim – uñay geroy! Arakıga, tāmākıgä akça äram itä almıy ul. Aña yūrägi citmi anıñ. Minim türmişim – komediya. Min Mayakovskiynı küñildän ukıym, ä minim irim akçanı «püçmak», «bagana» dip süyläşä! Rus poeziyası häm çumara! Bızdä kızık! Kalay tübä – kün bürık digän süz. Suwık täpi – bazarda kişi kīsäsınä kīrūwçı digän süz. Dükäş – iki sum! Şuxır – militsioner kilä, kaç digän komanda!

Kız, ünıtlıp, tagın übärgä tütındı.

– Rāxmät siña mündıy kiçtä minı dünyaga alıp çıguwıñ üçin! Saw bul, mäñgigä xuş, süyıklım minim! Min üçinçi kün änä şul pasporttağı irim bilän ayırılıştım. Bügin sinıñ bilän ayırılışam. Min – Gannibal. Küpirlärni yandırırğa yaratam. Min şahärni taşladım. Avılda yaşım, şuşında kiyäwgä çıgam. Lākin siña tügil. Xa-xa-xa!

Aptırağaç, Ruşad ta küldi.

– Siña tügil. Biz birkayçan da kilışä almayaçakbiz. Bırazdan bızdä bir-biribızgä nāfrät tuuwı bar. Min kara kullı krest’yan yigitinä çıgam. İntellektual’lıktän minim küñilim büzıla xäzir. Miña saf küñilli yigit kiräk! Ul minı yaratsa – şul citkän! Minnän – ixtiram, yaratkanı üçin. Ä bälki – mähäbbät tä.

Kız yılıy-yılıy Ruşadnı üpti. Ul kaltırıy idi. Ruşad anı paltosı içinä aldı. Kız tınıçlandı. Annan yūkımsıraganday itti dä akrın gına üziniñ Cāwdät bilän bulgan xällärin süyläp birdi. Anıñ süygän yigitü – mīdınstitut studentı – frontta ülgän. Tışkı kıyafätü bilän ul Ruşad tūslı bulgan ikän. Māktāpkä kara şinel’ kiyip Ruşad kilip kīrgännän birli üziniñ tınıçlığı yugalğanlığın äytti. Barın da süylädi. Annan yañadan kaltırıp kaynar yaş küydi da Ruşadnıñ kuyınınnan çıgıp karşıısına bastı, Gür’kiy şigirin ukıy başladı.

Proşçay! Ya podnyal parusa
 İ vstal so vzdoxom u rulya;
 İ rezvıx çayık golosa
 Da beloy pını polosa –
 Vse, çem proşçaetsya zemlya
 So mnoy... Proşçay!

Mne dal' puti grozit bedoy,
 Í çerv' toski mne serdtse glojet,
 Í maşet grivoy val sedoy...
 No – more vsej svoey vodoy
 Tebya iz serdtsa smıt' ne mojet!
 O net!.. Proşçay!

Ruşad nişlǎrgä dä bilmädı. Müñarçı bu kızınıñ yazmışı xislǎrı bılǎn üz küñilindä ciñilçä gınä şayarıp yürüwı aña cinayät bulıp tüyıldı. Yuk, bu kız in büyük mǎxǎbbǎtkǎ layık! Şikspiralar, Turgenewlar yazgan turı, pak' büyük xislǎrgä gınä layık bu! Ä sin üziñniñ tupas botinkalarıñ bılǎn basıp kırıp, anıñ xislǎrı bılǎn isǎplǎşmiçä, anıñ şǎxisin rǎncıtkǎnsıñ. Yǎnǎsı, sin – avıl yığıtı, sin – gadi bır matros, ä bu – professor kızı! Yǎnǎsı, sin – dünyada barın da kürgǎn kişı, ä bu kızınıñ tǔrmışı al da gül...

Kız tagın kaynarlandı, pışıltauga küçti.

– Bügün min yaşlık bılǎn sawbullaştım, bu minim süñgi kiçim, süñgi yığıtım, süñgi übüwım...

Ruşad üçin bu birinçi idı.

Avılda indı utlar süngǎn, yılga buyında da ut cibǎrüwçilǎrniñ tavişı işitilmi, tǔnlǎ tuñdırganlıktan gürlǎvık tavişları da tıngan idı. Bır tǔrlı xislǎr bılǎn kildilǎr, bǔtınlay ikinçi uylar bılǎn kaytıp baralar. Nǎrkis, yılağanın süñ, buşanıp, ciñiläyıp kalgan, Ruşadnı isä ällä nitkǎn avır uylar baskan idı.

Nǎrkisniñ kapka tǔbınä citkǎç, Ruşad anı küçagına aldı. Nǎrkis şul xǎldä üzak tǔrdı, bǔzǔlksız Ruşadnıñ çäçlǎrinnǎn, yañagınnan sıpırdı. Kısä fonariniñ yaktısı bǔlarnıñ bitinä bǎrilgǎç kınä aynıdılar. Uramnıñ tıgı yagında çırık-çırık külgǎn taviş işitildi. Dimǎk, küzätip yǔrgǎnnǎr. Yä, yarar, avılda şunsız bulmıy indı.

...Ruşad tǔni buyı sataşıp çıktı. Tǎndä ällä nindi, müñarçı bır dä tatılmagan rǎxǎtlık sizilä, ä yǔrǎknı nǎrsädır sızıp-sızıp ala idı. Tizrǎk tañ atsın idı, tizrǎk anı yañadan küriğä idı, koridordan uzışlıy gına bulsa da aña bır irkǎlaw süzi äytirgä idı...

İrtǎn ul, başı çatnagan küyi, mǎktǎpkǎ kildı, dǎris plannarın şunda utırıp tǔzıdı. Baş avırtuwı – ukıtuwçınıñ mǎñgılık yuldaşı. Änisı şulay dip süyli. Bu avıruwnıñ nǎrsä ikǎnıñ mǎktǎptä iki-üç kınä ukıtuwçı bilmi kala, imiş: cır, fizkultura, rǎsim ukıtuwçısı...

Närkis dərīs başlanırga biş minut kala gına ukıtuwçılar bülmäsınä kilip kirdi, anıñ küzlärı zurayıp kalgan kibik idi. Anıñ da başı avırta, axırısı. Jurnalın aldı da bir küçak däftär kütärıp klasska kırıp kitti. Ul kırıp kitkâç tä zvonok buldı.

Klassta ni üçindir gadättän tış canlılık idi. Biçara şähär kızı! Avıl malaylarınıñ psixologiyasın sin birkayçan da bütin niçkalıgı bilän añlap bitirä almassın! Malaylar ıgı-zıgı kildilər, nigädır kübısiniñ avızı yırık idi. Ul arada birsı kıçkırıp süraw birdi:

– Apa, ut cibärgänni karadıgız mı kiçä?

İkinçisi yardımğa kildi:

– Kaya indı tün urtasında şunu karap yürsın! Yalgız gına niçik kaytasın ul karañgıda?

Galäviyev iri tişlärin kürsätıp mäg' nälı küldi:

– Gı-gı-gı-gı...

Närkis barısın da añladı. Kiçägi fonar' xikmätı bu. Galäviyevni taktaga çıgardı. Tıgısi materialnı äybät bildi. Närkis ikili kuyıp bir açuwin basarmın digän idi – bulmadı. Şulay da äytıp türıp bir cümlä yazdırttı da analiz yasattı. «Çto tı rjeş', moy kon' retiviy...» Kıçkırıp ukıttı. Galäviyev, älbättä, münin ironiyasın añlamadı.

Şul künnän süñ Närkis yümıldı.

...Avıl bakçalarında kızgılt-bakır tüslı in gadi kübäläklär bula. Alar künnin ällä ni vakıtında ällä kayan gına täräzä tübındağı güllärgä kırıp kunalar da pır-pır uçıp yartı kün uynıylar. Annan kanatların yümalar, häm şunnan süñ indı alarnı bürindi nurlar, cılılık, naz bilän dä açtır almıysın. Täräzä ramına yabışıp cildä dirıldäğan yafrak sıman alar küzgä xätli utıralar... Närkis kübäläktäy yümıldı.

Dərıs bitkändä, kük yüzın bulıt kaplagan, sıyık sürı bulıt tıgırmän buası artındağı taw bilän tutaşkan, su buyındağı kart tiräklärgä kırıp çürnalğan, uramnarga işilip-işilip tüşkän idi. Yañgır yava, cılı, şifalı läysän yañgır; küñillärgä raxät birip tavişsız gına sibäli, kalgan karnı irtä, çıkkın cirnı pişirä – tuk, ikmäkli imin cäy väg' dä itä idi.

Bütün dünyanı kara balçık isı – cir isı alğan, mûña bürınnar raxätlänä, üpkälär kiñäyä, här tın alğan sayın kış buyı sulagan mäktäp tuzanı üpkä yullarınnan tışka çıga sıman... Dñnyada yaznı kürir üçin gınä dä yäşärgä yarıy!

Avıl yazın Närkisinñ birinçi kürüwı – şuña kürä uramga çıguga anıñ başı äyländi; ul cir isin dä tüymadı, ä nindidir sixri balet dekoratsiyaläri arasında yürgändäy, yañgır parı astında üyınä taba atladı.

Üyınä kaytaç, Tolstoy tümnarınnan aşıga-aşıga narsadır izläp taptı häm kündälük däftärinä büläy dip küçirip yazdı:

«Veçnaya trevoga, trud, bor'ba, lişeniya – eto neobhodimıye usloviya, iz kotorıh ne doljen smet' dumat' vıyti hot' na sekundu ni odin çelovek... Çtob jit' çestno, nado rvat'sya, putat'sya, bit'sya, oşibat'sya, naçinat' i brosat' i opyat naçinat', i opyat brosat', i veçno borot'sya i lişat'sya. A spokoystvoye – duşevnaya podlost'».

Tışta şıfalı yañgır – läysän yava idi.

XIII

İşik zur itip açıldı. Dñnyanıñ häm yazgı karañgı tñnnñ bütün avırlığı üstünä üyılğändäy, Galiäxmät kartnıñ kilbätsiz gäwdäsi işikni tutırdı. Anıñ sıyık gäwdäsi iki yakka dugalanıp kitkän ayaklar üstündä çak-çak tura sıman. İşiktän kirkäç tä, kulındağı fonarın biraz basıp, püçmakka iltip kuydı, nigädür biyaläylärin yañadan kidı. Ak yün biyaläyläri büläy da üzın kullarınıñ uçına gına ilip kiyirtilgänliktän, anıñ kıyafätı allä nindi ilämsiz bulıp kürinä idi. Tiz başına kadär tüşip citkän kullar... Galiäxmät biyaläy bilän ak mıyıkların sürtip aldı, üstäl yanına kilip bastı.

– Yä, Galiäxmät agay, uyladıñmı?

Küzlärin yūkı baskan kişilärniñ birsi süznı şulay başladı. Galiäxmät kart üstälgä küz saldı. Tüpçik savıtı tulıp çümäkäy bulgan. Şämähä kara tügilgän, birniçä cirinnän yangan, tişilgälägän kızıl matiriya üstündä buş papiros kapları, şırpılar. Mınä «Belomor» suırıp utırganı – rayon väkilı. Bu yigitni Galiäxmät kart küptännän bilä. Yagımlı, ipli yigit. Üzi partiynıy. Yazgı çäçümü, urman kistirüwmı, zayım kampaniyasımı – başı väkilliktän kaytıp kirmi. Küp vakıt şuşı kolhozda bula. Kün dimi, tün dimi, kirza itigin kiyip ala da kırda, at abzarında, ambarda, urmanda yūri.

Anıñ yanında utırganı – avıl soveti predsedatelı, yúkısızlıktan şışingän Bibisara. Tül xatın, indı yuanayıp kilä. Bütün gümırı irlär arasında, tämäkı tütinı içindä, utırıqlarda uza. Anıñ mamık şälinä, paltosına tämäkı, kängälär isı şıngän – Galiäxmät kart alarnıñ üyünä kırgändä dä avıl soveti isın sizä. Bibisara indı şaktıy şumargan, utırıqlarda kägaz'sız gınä süyli ala, kiräk vakıtta irlärni dä sügä bilä. Bik kızıp kitsä, «pnimayıte li» yäki «kuy-kak», «bittü-bı» dip kısıtıp cibärä. Üz xucalıgı turında uylarga vakıtı yuk, indı sıyır sawmıy başlaganına da altı-cidı yıl. Külmägin dä kart änisı yuvıp birä.

Timır bilän nıgıtılğan kara ağaç sıyf üstündä tämäkı tartıp utırganı – rayfü agıntı Sämigullin. Şuşı avılda tuwıp üskän kış bulsa da, anıñ isımın bilüwçı bik az. Niçiktır üzinnän-üzı ul «Sämigullin» bulıp kitkän. «Sämigullin kilgän» digän xəbär avılını yartı sägat' içindä yürıp çıga. Yaşlar aña «Sämigullin abıy» dip däşälär, ülkänräklär «iptaş Sämigullin» dilär. Anıñ yızı sargılt, mınä niçä yıldan birlı indı ul aşkazanı avıruwı bilän cäfa çigä. Yıl täwligı avıllarda kış üyündä kunıp yuri. Portfilindä härvakit zapas üç-dürt kap papiros häm şışä bilän çay südası bulır – Galiäxmät kart anısın da bilä.

– Yä, Galiäxmät agay, nindi cavap alıp kildin?

Galiäxmät kart ak biyäläylärin salıp urındıkka kuydı. Miç arasına barıp bürin üçündä su tamçısın şunda uçırttı, biyäläyın alıp mıyıkların sürtti, däşmädi.

...Bu bir atna buyı şulay dävam itä. Här tün urtasında Galiäxmät kartnı şulay çakırtalar da şul uk sürawnı birälär. Başta üzlärı üygä kilgännär idı. Galiäxmät kart aşap utırgan cirdän türıp sülgı bilän bitlärin sürtti, säkigä barıp utırdı, säki kırına kulları bilän tayanıp, süz barışında gıl şuwışa-şuwışa bürçıldı.

– Xänäfi birämı? – dip süradı ul.

– Birä.

– Ä Yüsip?

– Yuk. Nü uylarga buldı.

Kart tagın säki buylap şuwıştı häm mıyıkların sürtip aldı.

– Süñ, minim annan kay cirim artık? Nigä minikın sürıysız?

– Ptamuştü, – didi aña Sämigullin, – sinin çittä yardım itärlük malayın bar. İ mündagi kızınin da yardım yuk tügıl.

– Mınä vät, – didi Galiäxmät kart, – bız munda karçık bılän künni küngä çak yalgap yaşibız, utının, piçänin, salamın akçağa alabız. Ä malayın üz sem'yası bar. Karap turgan büzaunu min niçik birim? Başıgız barmı sizniñ?

Şul künnän başlap Galiäxmät kartını tün sayın şulay çakırtalar, kiç citüwgä, ul mal karıy turgan fonarın rätläp kuya da işık kakkannarın kütüp utıra, här tünni bir ök süz. Bügin dä näk' kiçägiçä, näk' üçinçi küngiçä...

– Karap turgan büzaunu min niçik birim?

– Bız anısın äytä almıybız, otnakı, – didi Sämigullin, şışäsinnän süda kabıp. Täräzä tübündägi grafını kütärip gült-gült itip su yüttü. – Bız anısın bilmibız. Sinin nindi çiganakların bardır, anısın üzni uylap kara. Sin bızgä şunu äyt, otnakı: sin xükümät meropriyatıysına karşı mı ili bı yaklıysını?

– Süñ indı, Sämigullin inim, nigä alay dip äytäsin? Üzibiz sugışıp alıp, üzibiz tüzgän xükümät läbasa. Grajdanskiyda üç yıl sugıştım. Kolhozın da üzibiz tüzidük. Mınä şuşı kullarım bılän kolhozniñ birinçi büränälärin min kütärdim. Änä ambar, bärängi bazı, at abzarı, suşilkalar. Barısın da min tüzidim utızınçı yılını. Ätiyñ märxüm bılän ağaçların birgä kistik, kolhozga in birinçi zäyavliniyini bız yazdık...

– Yä, citti, otnakı, – dip büldirdi Sämigullin, papiros kabızıp. – İlkkı zaslugalarnı bulgan ikän, anısı bik şap. Tik sin şunu äyt: kulını kuyasını minä şuşında, yukmı!

– Galiäxmät abızı, karışma, süzümni tıñla, – didi Bibisara, süzgä kuşılıp. – Bızgä dä yümışın tüşär, bız dä ünıtmabız.

Rayon väkilı bılägindägi zur sägatına karap aldı. Tüñgi bir tulıp kilä idi. Galiäxmät kart avır suladı.

– Süñ bit, sñlım, üzni uylap kara. Yüsıpnıkın almıysız – minikın sürysız. Äytäm bit, min karşı tügıl, xükümät üzibiznikı. Tik minä küç citmi bit minim aña. Sıyır kartayıp bara, büzavın näsilgä kaldırırmin digän idim.

– Yä, citti! – Sämigullin urınınnan türdi. – Bar änä, kır äli tigi bülmägä. Anda irkñläbräk süyläşirsñ.

Sämigullin bülmä işğın şığırdatıp açtı. Galiäxmät kart nigädır fonarın kulına almakçı bulıp bürıldı, annan urındıktan biyäläylärin alıp kidı dä içki bülmägä uzdı. Sämigullin anıñ artınnan işikni yabıp kaldı.

– Katı kışi, otnakı, – didi ul, Bibisaraga karap. – Katı kışi. Nu, Xuşiyät agay xäzır vata anı. Äytkäniyi diyärsiñ...

– Ällä kartni bürçimiykmi, yığıtlär?

Rayon väkilı avır sulap urınınnan türdi:

– Barıbir plan ütälä bit. Nigä ul kadär kahärlärgä kışini? Turısın gına äytkändä, bız munda partiya Üzäk Komitetiniñ liniyasın büza başladık...

Bibisara bilän Sämigullin gacäplänip aña tükäldilər.

– Otnakı, – dip büldirdi Sämigullin, läkin näk' şul minutta bülmä işğın şığırdatıp Galiäxmät kart çıktı. Ul tup-turı Bibisara karşına kilip bastı.

– Xäriñdäşigiz kaya, kul kuyıym, – didi.

Barısı da ciñil sulap kuydılar. Rayon väkilı, ürılıp, metrli lineyka bilän fortoçkanı açıp cibärdi. Bibisara bilän Sämigullinniñ yüzlärindä yılmayı kürindi. Tik Galiäxmät kart kına tagı da bükreyip kitkän sıman tüyıldı.

– Mınä, kürşı, ällä kayçan şulay kiräk idi, – didi Bibisara. – Atu üziniä dä yükı yuk, bızgä dä. Bız munda kuy-kak planı ütärgä utırabız. Ällä kayçan şulay kiräk idi, mınä molodets!

– Süñ, üzigiz cünläp añlatmıysız bit, änä Xuşiyät äytkäç añlaşıldı, – didi Galiäxmät kart, biyäläylärin kiyä-kiyä.

İşik zur itip açıldı da, Galiäxmät kart karañgılık içindä yuk buldı. Anıñ pıçrak uramga taba laçtor-lıçtır atlap çıgıp barganı fortoçka arkılı işitildi.

...Ä bülmä içindä Xuşiyät anıñ bilän mınä bülay süyläştı:

– Sin närsä, kürdaş, – didi ul Galiäxmätkä, kilip kürüwinä, – xükümätiniñ kontraktatsiya zakonına karşımini sin? Siniñ, närsä, muniñ içinä kiräsiñ kilämini? – Xuşiyät iki kulınıñ barmaklarınnan çiltär yasap kürsätti. Galiäxmät kart dırıldap kitti.

– Alla saklasın, Xuşiyät, ul künni kürigä yazmasın...

Ayakları xəlsizləngən sızıp, Galiäxmät urındıkka tütündi. Xuşiyätniñ kim ikänin ul bik yaxşı bilä idı. Kolhoznı birgä tüzidilär – in birinçı kolhozçılarınıñ birniçäsın Xuşiyät «uñnar», «sullar» dip gayıplap partiyadän çıgarttı, tığılär uñ bilän sulnıñ mäg'näsın bilmägän küyi cämägat' işinnän çitläştirildi. Cıyılıştä üzünä karata kiçkinä ginä tänkiyt' süzi äytken kişilärni – avılda üzi bilän kolhoz tüzigän partiya çlennarınnan iki kişini yuk ittirdi. Xäzir indı ul kartaydı, çaçı dä, kaşları da agardı, maktäptä işli başlağaç pıyala küz dä kuydırı.

Zvenolar bilän işläw bik maktalğan bir cäydä Xuşiyätniñ üli kızın zveno başlığı itip yürttilär. Uçastoktan niçädır tsintnır uñış alsa, imiş, geroy isimı birälär digän xəbär dä yürgän idı. Läkin Galiäxmät kart bütin işni cimirdi: cäygı ayaz tünärniñ birindä Xuşiyät, anıñ kızı, malayı häm tagın bir-iki kişiniñ basudagı kültälärni bir urıngarak taşıp çümälä kuyıp yürgännärin kürdi. Tañ atkanda bu uçastıkta çümälälär arasında at bürürlük urın yuk idı. Galiäxmät kart idarägä kilip bu turıda xəbär itti. Şul künnän süñ Xuşiyät bilän anıñ yalgızga-yalgız uçraşkanı yuk idı. Xäyır, şul vakıygadan süñ Xuşiyät tä kolhoz işlärinän çitläştı. Ul kübräk üyindä gäzit ukıp kına yata, kolhoz işlärinä katnaşmıy, tik anıñ ürägı äli dä bik katı idı. Xuşiyät digän süz bik küplärni kaltırata idı. Anıñ süñgi kürbanın avıl xalkı äli dä yılıy-yılıy iskä ala. Kırık dürtinçı yılda atlar açığa başlağaç, idarädä şul mäs'älä karalğan idı. Şunda at karauçı Näbi kaltırıy-kaltırıy büläy dip süylädi:

– Cämägat', atlarıbız xarap bula. İptäş Stalin, biläsizmı, narsä digän idı? Atlar – kolhoznıñ altın fondı, didi ul, äyimı. Mınä şul: sıyırларыbızın asrıybız bit. Birıbızniñ dä üz sıyırın açka ütürgänibiz yuk. Ä şulay bulğaç, pçamu kolhoz atı ülärgä tıyış? Mınä min idarägä büläy dim: bir-iki ayga üläşigiz yüggingän atlarını xucalıkka. Xalık tuydırır, ayakka bastırır. Yazgı çäçügä kadär rätlänirlär. Kara cirgä ayak baskançı tuydırıyık. Mınä şul.

Utırıştä Xuşiyät tä bar idı. Ul Näbinı kirt kisip büldirdi.

– İptäş pravlinıyı ähilläri! – dip başladı ul üziniñ süzin. – Bu – xalık düşmanı süzi. Bu – üzibiz tüzigän kolhoznı taratırğa tək'dim itüw digän süz. Bıyılıgısı yılını...

Bir atna digändä kolhozda mınä digän iş atları ayak suzdı, häm şul atna içindä ük avıldan Näbinı dä alıp kittilär...

Urındık tırägİNä tayangan GaliäxmätNİñ küz aldİnnan yäşİN tİzİğİ bİLän äNä şul vakıygalar uzdı. Xuşiyät... MİNä ul anİñ karşında basıp tİra. Anİñ sİnar küzİ, zähär yİltırap, GaliäxmätNİñ mıyın büraulıy, ul sıxİrlängändäy bula.

– Yuk, yuk, Xuşiyät tугan, – didİ Galiäxmät kart, tamak tİbİNä bİraz yİğär kilgäç, – min bülay gına. Birİrbİz, büzaw isän-saw gına üssİN. Yuk, yuk, min xäzİr. Anİñ ikmäğİ dä bula, büzaw gına isän-saw üssİN, min äli bülay gına...

Şunnan arı bİrsİ dä bİr süz äytmädİ. Xuşiyät yalgız kaldı.

...Ul tİn bik cılı idİ, ätäçlär kİçkİrdİlar da kİçkİrdİlar. Galiäxmät kart ũyİNä kaytkaç, säkİdäğİ tüşägİNä suzılıp yattı. Bİr atnadan bİrlİ yİklamaganlıktan, ul bik yünçİgan idİ, nihayät, yükİga taldı. Ni xİkmät, bik matur tİş kürdİ. Nİndİdİr tugaylıktan tİzdän ũlännİ yırıp kaytıp kilä, imİş. Şunda çİp-çİvar çäçäklär arasında kİska ak külmäk kİgän un yäşlär çamasındağİ bİr kızı tägäräp uynıy ikän. Sikİrİp tİra da, yİğİrİp kilİp, Galiäxmät kartNİñ yanında gına tägäräp kitä, ũzİ çİrkİldap külä, tagın tİrİp yİğİrä, çäçäklär arasına kümİlä. Ul ara da bulmıy, çäçäklär arasında at karauçı Näbi yİklap yata ikän, tİğİ balanİñ çİrkİldavına ul sİskänİp uyangan, tİrİp baskan, imİş. ũzİ yak-yagına tİkİrİNä häm:

– Tfü, çukıngan kız, näk' Allahı Tägalänİñ ũzİ bit, – dip süylänä, imİş.

Ä tİğİ kız, sİnap karasañ, Bibisara, imİş... Bu tİn tämamlanganda, avılda tagın ikİ kİşİ yİkİsİz yatalar idİ äli.

Anİñ bİrsİ – Sämİgullin. ũyİNä kaytkaç, ul cılı suga bİlgatıp sİdasın İçtİ dä, «plannı ũtädİk» dİgändäy, läzzätli uy bİLän yurgan astına kİrİp küzlärİN yİmdı. İkİnçİsİ – rayon väkilİ. Anısı tİn buyı sataşıp çİktı. KüzİN yİmsa – başı şaulıy, açsa – işİk yanındağİ paltolar kİymİldagan sİman kürİNä, şul paltolarNİñ bİrsİ kinät kİNä Sämİgullinga äylänä, mİnİñ külak tİbİNä kilä dä ũzİN barmaklı arık kulın sİlkä-sİlkä süylänä. «Otnakı, otnakı...» dip, ni ũçİndİr väkilgä bäylänä. «SİNİñ lİNİyañNİ bİLäm min... Bürİga bargaç, otnakı, süyläşİp kararbız...» – diy.

Tañ ätäçİ kİçkİrganda, Galiäxmät kartNİñ arık sıyırı, cilİNİNä tİşkän sİtkä çİdıy almıyça, ũzİNİN ak bİrİnli kuva büzavın sagınıp bİr müğİrdäp kuydı.

Ukituwçı buluw üçin biräwlärgä yillar kiräk, ikünçilärgä – aylar... Sız biläsizmi, ukituwçı kayçan çin mäg'näsində ukituwçı bulup citä? Üziniñ işi tüşinä kİRä başlaçaç. Ukituwçınıñ tüşinä barı tik bir gİnä syujet kİRä: dÄris başlanası ikän. Ukituwçı Änä şul dÄrisinä ÄzirlänmÄgän. Mİnä-mİnä zvonok bulırğa tÜra. Ä anıñ planı yuk. Direktor işİK yanında mÜniñ dÄrisinä kİRİrgä kÜtİp tÜra. Ä plan yuk ta yuk. Zavuç (Allanıñ iñ açı tillİ bÄndäsİ!) mÜniñ planı yuklıgın küptän bilä, şuna kÜRä raspisanie yanında zÄhär yılmayıp basıp tÜra. İläktİnmİ, yÄnäsİ... Mİnä bÜtİn syujet şul. Kayvakıtta syujet tagı da tragİdiyalİRäk bula: ukituwçı planın tÄmamlamagan küyİ gİnä dÄrİskä kİRİp kitä, ukıtıp azaplana, lÄkin dÄrisniñ nindidİR bir mÜmİntında iñ artkİ rÄtlÄrniñ bİrsİndä utırgan inspektorni kürİp ünsİZ kala. Ukituwçınıñ tÄninä ilİktr tÜgİ yÜgİRä, yÜRäk İşçÄnlİgİ naçarlana, baş tÜnä... Ä yavız inspektor urınınnan tÜRİp ukituwçı üstÄlİ yanına kilä dÄ tİgİniñ külmäk yakasınnan çürnap tÜta.

– DÄris planıñnı kürsät! Kürsät! – dip bÄgİrİN tİlgÄli.

MÜnİsına, Älbättä, ukituwçı tÜzä almıy ükİRİp yılıy başlıy hÄm... uyanıp kitä. Uyansa, çÄçlÄr mañgayga yabışkan, mİndÄr yüyİş, bÜtİn tÄnnİ salkın tir baskan. ŞÜkİR, tÜş kİNä ikän.

LÄkin direktor xatınlarına mÜndiy tÜş kİRmi. Güłçİragä, mäsälän, andıy tÜşniñ bÜtİnlÄy dÄ kİRgÄnİ yuk. Direktor xatınınnan kİM indİ plan sÜrasın! Ämma direktor xatınları da gİL gİnä tınıç yÜklap tÜRmiy, hÄr kİşİniñ üz bÜRçuwı bar bu dÜnyada, hÄrkİmniñ üzİnä kÜRä. Kolhoz kütüwçİsİ, mäsälän, kayçak tÜN buyı yÜklamıy yata: kiçä mallarnı lyutsİRna basında unbiş minutka artık yÜRtkän. KübİnmädİlÄrmİ ikän? LÄkin şul uk minutta Sovetlar Soyuzı Marşalı, ikİ-üç tapkır geroy, danlıklı polkovodİts ta yÜklamıy: anıñ irtÄgä General'nıy ştabta bik ÄhÄmiyÄtlİ temaga dÜklad yasıysı bar, Ä mİnä dÜkladınıñ bir tİZİsİ unİşsİZrak tÜyİla. NişlÄrgä? YÜkİ kİRmi. Kartlıknıkı dip uylyy. Yalgışa. Anıñ karuwı Änä – bÜtİn dÜnyaga isimİ tanılğan balİRina yÜklyy almıyça yata: anıñ balalar bakçasına yÜRİ tÜRgan malayı İçİM avırtta dip kiç bilän Ällä niçä tapkır çÜlmÄkkä utırdı. DizİntİRiya başlansa, xarap İŞ. İpidİmiologlar bu mäs'Äladä bik şÄfkät'sİZ, alar üçİN balİRina ni, vaxter ni, alarga İşansañ, balİRinaniñ üzİN dÄ analizga alıp kitÄrlÄr, malayın izÜlyatÜRga yabarlar, yıl buyı küzätÜw astında tÜtarlar, Ällä nitkän trubaların kütÄrİp kilİp üyİñä dİZİnfektsiya yasarlar. Ä bit Londonga gastrol'gä uçası bar ikİ künnän. NişlÄrgä? YÜkİ kİRmi. Äy, ul gİnamı sÜñ? SİbİrdÄgİ iñ zur zavod direktorı tÜNİN yÜkİsİZ uzdıra bÜgİN: tİşİniñ plÜmbası tÜşkän.

Ä Gülçiräniñ tişlari taza. Plümbaniñ ul äli närsä ikänin dä bilmi. Anıñ irtägä düklad ta yasıysı yuk, Londonga da uçarga cıyınmıy. Düris, Tälgat' temperatura bilän yata yatuwin, ämma kurkınıç tügıl, härxäldä, Gülçirä äytkänçä kırık altı gradus uk tügıl. Yüklisizlikniñ säbäbi ikinci, bütnläy ikinci. Münı süylap añlatıp bulmıy. Müña bir yazuçınıñ da üstalığı citmäs. Çünki münin närsä ikänin barı tik xatın-kız gına häm üz başınnan kiçirgän xatın-kız gına bilä. Başka biräw dä münı añlamıy. Ul – bir çir. Ul sinı içtän suira, kiptirä, ul sinin küniñni tüşkä äyländirä, tüninñni gazapka äyländirä. Kişi bilän süyläşkändä sin añlap süyläşmisin, añlap cavap birmisin. Külgändä kişi külgän için ginä yılmayasın, bitin ginä külä, ruxin yılmaymıy. İçin tulı buşlık, sızlanuw. Sizin tişgiz sızlaganı barmı? Bu – yüräktägi tiş sızlaw avıruwı. Närkis birkünni Gor'kiynin kaysıdır äsärinnän şundi süz ukıp kürsätkän idi: «Minim tişim sızlıy, läkin ul sızlaw – yüräktä». Çat itip üstinä bastırgan da äytkän bu Gor'kiy, näk' Gülçirä turında äytkän sıman. Tik Gülçiräniñ avıruwı ikinci türliräk, tagı da yamanrak.

Bu – künläşuw dip atala.

Xatınarnı ul avıruwdan birük üzi saklasın. Bu avıruw iläktimi – bittim digin. Gülçirä yabıktı. Zur küzlari tagı da zuraydı, alarnin arası yıraklaştı. Yabıksaın şulay bula ikän. Bitlärädä, tamak aslarında ällä nitkän xıyanätçil cıyırçıklar kürindi. Yanbaş süyäkleri çıktı, yubka rizinkaların häm tartıp, kısıp turgan başka rizinkalarını kıskartıp tüynärgä turı kildi. Aşauniñ tämi bitti – dünya bitkisiz, rätsiz bir üzın tüşkä äyländi.

Gülçirä künlili bilän bu avıruwga küptännän kilä, yul izli idi. Sugış bitäsi yılını uk mäktäpkä bir-bir artlı yaş xatınnar, yugarı bilimli kızlar kilä başladı. Düris, alar uzakka kalmadılar, alarnı Närkislär, Bälkiyslär almaştırdı. Aları da bir kat cannı tıträtti. Şuniñ üstinä direktor unıncı klassnı tamamlagan çibär Näsimanı, xatınınıñ ay-vayına karamıyça, pionervojatıy itip aldı. Bu – Sabirniñ üz gümirindä xatın süzinä birinçi tapkır karşı kilüwi idi. Şuniñ üstinä pedsovetlarnin birsendä Sabir bülay dip tä äytti:

– Pioner, komsomol işi direktor kulında, uçkom häm başka üyışmalar zavuçka karıylar, – didi. – Pioner işi mindä, – didi.

Mäxäbbättä in xätär kişi – kırıktan uzgan ir. Sabir kartaya. Çaçlari indı mañgaydan küyilip kirä. Gäwdä dä küpşäklängän, buşagan. Bu vakıtta kişi bir akılsızlanıp ala. Yaş vakıtta närsä ul? Anda sinin başın için tışkı kıyafätin, yaşlıgın, tazalıgın üzi işli. Ä kartaygaç uylap iş itärgä kiräk. Munda indı tüçi til kiräk. Gailän bar

– şulay bulgaç, «min sinı alam» dip tä äytä almıysıñ. Mında kala bİrdänbİr yul – xatınnı yamanlaw. Uñmadım, disıñ, baxıñ bulmadı. Çaçın dä yünläp tarıy bİlmi, yatuga gırlap yükıga kitä... Ä miña ruxi tÛrmış ta kiräk, yänäsı...

Ay, bu irlärniñ tİllärin! Mİnä sin işlä dä, aşarga da pİşir, savıt-saba yu, kİr uwıp tÛr, balalarıñnı kara, iriñnı kara! Bİr gİnä tapkır üy cıyıştır, bİr gİnä tapkır, egoist! Annan bİlİrsıñ. «Ruxi tÛrmış», imiş, äcätkana...

Bİr-iki yıl İlık Sabirniñ şaktıy xätär nümirleri buldı. Mäktäptä ul çağında şähärdän kilgän iki kız, bİr yİğit bar idİ. Kiç buldı mı – patİfon bÛrıp tantsı yasıylar, dÄris bİttimİ – sport kostyumnarın kiyip çağında çıgıp kitälär. Sugış vakıtı, açlık, salkınlık äytİrsıñ bÛlarga kağılmıy. Ä bit kiçlärin bÛtİnläy gÛnahsız sabıylarga äylänälär bÛlar. Baksañ – bÛlar arasında gıyşık digän närsäniñ zatı da yuk ikän. Sabir mÛnı hiç tä añlamadı. Niçik indİ ul şundıy kızlarga gaşıyk bulmıyça kalıp bula? Nu bu yäşlikni! Nu bu kartlıkni! Çıksañ idİ şul kızlarnıñ xİt kaysı bİlän çağında yÛrİrgä! Bulsın idİ şundıy iriğİñ! Kit idİñ urmanga, uysulıklarga, caysız kilgän bulıp, bİr tawda kilip bÄrİl idİñ şul kızniñ... bilİnä, yalgış kına küçip al idİñ häm salkın havada kızargan, kışkı miläş tÛsİnä kirgän irİnnÄrİnnän yalgış kına bİr übİp al idİñ...

Yulbarıslar bula dimi? Kişİ aşauçılar? BİrÄr cirnä pulya kirip cÄräxät kalsa, kırıy xayvannarnı tÛta almıy, imiş. Yulbarıslar kÛtÛwİnnän ayırılıp kala, imiş. Açtan ülmäs üçin kişİ aşıy başlıy. Nişlärsıñ? Başka çara kalmagaç, bİr xälİñ yuk. Sabir da şundıyarak xäldä bit. Çağı şua tÛrgan kızlarnıñ bİrsin mäktäptä yalgız uçratıp, ul aktık çarasın kullandı. Şimbä kÛn kiç idİ, tİğİ kız avılda yalgızı gına kalgan da, İçi pÛşıp, mäktäpkä kilgän. Sabir bu mÛmİntnı indİ kış buyı kÛtkän idİ. Häm ul hÛcÛmgä taşlandı, hÛcÛmİ divanda utırgan kızniñ aldına tİzlänip, ayagin küçaklap yılaw buldı. Kız kauşadı, yugalıp kaldı. Çıgıp yÛğİrdİ. Anıñ karuwı ukuw yılı bİtkänçİ direktor anıñ dÄrisinÄ başkaça kirip bÛrçımadı...

Yazgı kanikul künnÄriniñ bİrsindä, Sabir tİğİ kızlarnıñ ikiñçisinä näk' şul kontsertnı kürsättİ. Anısı çıgıp uk yÛğİrmädİ, idängä tİzlänip yılgan irni tartıp tÛrgızdı da üzİN bİr küçaklattı. Annan kiçkinÄ malaylar bİlän iş itkändäğİ kibik külagın bÛrdı da Sabirni ukıtuwçılar bÛlmäsİnnän çıgarıp cibärdİ. Xatın-kız mÛndıy xällärni üziniñ İñ yakın dustına süylämi kalamı sÛñ! Bu xällär, älbättä, GÛlçirägä kilip cİttİ. Sabir tiz gaşıyk bula, anısı yañalık tÛğİl. LÄkin bÛları äli yarısı bulgan ikän. Äli ul vakıtnı sagınıp süylÄrlİk ikän. MİnÄ xÄzirğİsİ... GÛlçirÄ tÄräzÄ pÄrdÄlÄrin tarttı – dÛnyanı yazgı

tañnıñ kızılıgı baskan idı. Kūyaş ıgarga lı Őaktıy vakıt bar, yūrt iı, iŐıgaldı, uram tıptın. Őundıy tın, cırnıñ akrın gına ylngnıñ iŐıttı, sizıpt bulır sıman. Tañ kızılıgı trz arkılı ttıpt mūrc akŐarına tūŐttı, aga karavatında taŐlanıp yūklap yatkan Tlgat'nıñ rizık būrtıklrı yabıŐıp katkan, kitn yuvılmagan avızına-bitn tūŐttı. Būttın dūnya kızılıgt nurga umıp, mg'rur yazgı kūyaŐnıñ ıgıp kilūwın kūtmkt. lı trz ũstındgı ıptıqlar da ırkıldaŐmıy, lı sıyrıqlar da yūklıy, lı mutlıktan tūn urtasında gına kaytıp yatkan iŐlıksız mı d yūklıy.  Gūlırnıñ urını salkın, ul aña baŐ ta tūrtmdı. Sabir ũyd yuk. Rayon kiñŐmsınnn kaytmadı. Bibisara kayttı – tūngı ikıd alarnıñ utı buldı. YalğıŐkanmın diyr idıñ – nk' Őul vakıtta Blkıysnıñ d utı buldı, kiñŐmg bırg kitknnr idı.  Sabir kaytmadı. ndı sgat' bıŐıncı. gr bırkūn Zakırov takmaklagan dūrıs bulsa.

...Zakırovnıñ mktptn kitrn bı-r-ikı gın kūn kala bulgan idı ul xl. Gūlır bıln Sabir sumka tūttıpt kibıttn kaytıpt killr idı. Zakırov abzar tūbsın mıngn d tayak baŐına cil tıgırmnı bırkıttıpt mataŐa. Bik cillı kūn idı, kūnyaktan iskn cil bu uyınk tıgırmnnıñ taviŐın ll kaylarga alıp kittı. Ul tıgırmnnıñ bı karandaŐ buyınnan da kıska kanatı yazgı saf cilg zırlıdp yln, ayaz zngr kūk, kūyaŐ nurları, saf cil hm Őul uyınknıñ taviŐı avıl xalkı gına alarday nındıdır bı yazgı tssūrat tudır idı. Lkin Őul abzar tūbsınnn cil bır takmak ta alıp kildı. Mūnı Sabir iŐıttımı-yukmı, mma Őunı iŐıtkn minuttan baŐlap Gūlır ũn bu dūnyanın yartı tiyınlık t kızılıgtı kalmadı. Zakırov būlay dip takmakladı:

Sabir, Sabir, sabakı,

Sabir tarta tmkı.

Tmkısın taşlagan,

Msrūrnı baŐlagan.

Aña tıgı uyınk tıgırmnnıñ yaz cırday saf tavişı kuşıldı:

– Zı-r-r-r-r...

Gūlırnıñ kūlagında is būlar bırg butaldılar. TaŐlagan... BaŐlagan...

Sabir sūngı kūnnrd bırnı tapkır tūn urtasında kayttı. Gūlır sizındı, anda da taviŐnı kūnlŐm dip tūgıl,  baŐka yaktan ıgargan buldı.

– Min mūnda twlıgın yıgırmı sigız sgat' iŐlp it bulam, yūrt iŐın yardım itūwım yuk, – didı.

Ä birkünni Sabir, irtängi üçtä türüp, «texniçkalarnıñ işkä kilüwlärin tikşirgä» dip çığıp kitti. Bular barısı da şuşı atna-un kün içində. Bügün dä tägayın gınä ul şunda – isimın äytirgä Gülçiräniñ tili barmıy – tiginñ yanında. Gülçirä üziniñ salkın karavatına küz taşladı. Kiçtän küpirtip salgan iki mindär aña mısıl itip kariy kibik tüyildi. İki mindärniñ ikisi dä kabarıp yatalar idi.

Tañ atkanda yanında iri gırlap yüklap yatkan xatın dünyada iñ baxıtlı xatın ikän. Küyaş çikkanda, taräzädän taräzägä yürüp, iriniñ çitläär kuyınınnan çikkanın kütip yürgan xatın dünyada iñ baxıtsiz xatın ikän!

Gülçirä baskıçka çıktı. Küyaşınıñ birinçi nurları bilän akrın gına cil isip kuydı, cil Zakirovniñ uynıçık tigmäninä kağıldı, ul zirildäp äylänä başladı. Çıpçıklar çırıldıstılar, sıyrıçıklar çığıp bitlärin yuwdılar. İrtängi tınlık büzıldı. Şulay da at abzarları yanında kolhoz brigadiriniñ tavışı işitilip tura idi. Mäktäp işigaldında da xarakät başlangan: Zahir at çıstartıp mataşa, anıñ tiräsində kıçkırıp-kıçkırıp kürsätmälär birüwçi kişi Sabir idi.

Dimäk, düris... Dimäk, barı da düris.

Gülçirä tüş kürgan siman yarım sataşıp üyinä kirdi, küzgi yanına kildi. Küzgidän aña küz asları kara yangan, yañak süyäkleri çikkan yamsız bir xatın karadı. Yamsız xatın küzlärin yumdı. Dünyanıñ ikinci bir çitində tagın bir xatın küründi. Anısı – tulu kükräklı, mut küzli, härvakit dimli irinli, kalın iki tülımlı, matur ap-ak biläklı yaş bir xatın. Şul minuttan başlap bütün Cir şarında bütün kişilik cämgiyatiniñ Gülçirä için bir gınä dä kirägi kalmadı. Xäzir dünyada iki gınä kişi bar idi: ul häm Mäsürä.

Gülçirä, malayınıñ kaynar bitinä mañgayın tiräp, karavatka audı, dünya äyländi, küyaşlar, aylar, yıldızlar bärilişti, zilzilä başlandı. Dünya butaldı, tik şul garasatınıñ içində yırıktan härvakit aña bir yüz kürinip türdi: kıyırılğan kaşlı, dimli irinli, mut karaşlı...

Bu fani dünyada biräw dä mügzilı tügil. Fariştälär dä az. Cülärlär tagı da azrak. Biräw kıyık-mıyık yulda yürüp süñ gına üyinä kayta – ay da küyaş. Xatınıniñ küzinä turı kariy. Xatınına äytmägan cılı süz kalmıy, ul tüçitillilik, ul ig'tibarlılık disimmi. Biçara xatın ul künni gümirdä kürmägan nazın kürä, «bu irimä narsä buldı süñ äli bügin, şulay uk tura-türüp mäxäbbäti artamı süñ, yarabbi, bu baxitni minnän küpsinmä» dip raxät çigä. Aldana, mışkin! Tigı duñgızga şuşı minutni isän-saw uzdırıp cibäirgä

kiräk, barı tik äligi kıyık yulda çikkän räxätñiñ mixnätin kürmäskä, tütülmaska gına kiräk. Şuña kürä artık tüçi tilli ul bugün, yavız! Tığısı şunu bilmi...

İkinçi biraŭ yaratmagan xatını yanına kaytıp kira, ul da «ucım»ga çıgıp kirdi ali ginä, älbättä, aña da tütülmaska kiräk. Ul tübän karıy, xatınıñ küz karaşı bilän uçaşmıy. Läkin ul tatlı tilli bulıp kılanmıy gına tügil, kirisınça, yaratmagan xatını andıy vakıtta aña tağı da şikilsizräk kürinä. Şuña kürä kıyık yuldan kaytıp kirüwgä, ul ali tigi, ali bu säbäp tabıp, xatınına bäylänä başlıy. İştän kilip kirüwgä, üydä rät yuk, narsä işläp yatasıñ, dip mıgırdıy, aşarga utırsa, aşınıñ tuzı çıkmagan, kaynamagan, fälän-tügän dip bäylänä. Xikmät yugıysä bir dä anda tügil, yaratkan xatın bulsa barısı da rätlı, barısınıñ da tuzı çıkkän, çıkkän... Mäxäbbät yuk, yürtta in kiräklı, in kıymmätli baylık yuk – xikmät şunda. Änä şuña kürä ul timir kaşığın taş tälinkägä bärä-bärä aşıy. İr kişi tälinkä tavişi çıgarıp aşadımı – bilip tür, ul nidändir riza tügil, ä in dürisi – karşısında utırgan xatını yaratmıy. Ul änä şul kırıslığı bilän üziniñ kıyık yulın yümıp kaldıra, biçara xatın ikinci pişirgändä aşınıñ tuzın mulrak salırğa kiräk dip aldanıp uylap utıra...

Bula üçinçi türlüsi. Süñ gına kayta, arıgan, yünçıgan kıyafättä süyläşä, kiñäşmä, utırış, fälän-tügän dip mıgırdana, dünyanı, kişilärni sügä – münisi in xätäri. Münı tütüwı kıyın. Läkin bu vakıtta andıy kişi xatınına karıy almıy, karaşın çitkä büra. Çitkä karadımı, küt tä tür – ul künni utırış ta, kiñäşmä dä bulmagan... yäki alay suzılmagan. Barısı da bulgan, ämma andıy uzak kiñäşmä tügil.

Sabir İşmuratoviç süñgilarına kira idi.

– Svişçaniyini bik suzdılar, pnimayiteli, yaktırğaç kına kaytırga çıktım, çitli yükı kürmägan... – Bu süzlärni ällä kim äytti. Xäyir, kim äytsä dä barıbir tügilmini! Cir şarında bir xatın da Gülcirä kürgänni kürmäsın!

Bu yaz gil xäsrät kinä alıp kilirgä bulgan ikän... Küyaş çıga, küyaşınıñ kızgılt nurları – Gülciränin kanlı yaşları.

Gülcirä yükıga taldı, Sabirni işitmädi, yükısı – gazap, tüşi sataşuw idi. İmiş, üy türindä, nigızdä – üzın, bastırık yuanlığı buar yılan. Gülcirä üz kulınnan şul yılanı aşata. Tabaktan it kisäkläri, pärämäçlär alıp yılanın avızına sala. Ä yılan aña irkälänä, anin muyınına urala, kinät kinä yılan Mäsrürägä äylänä, yılmaya...

Gülçirä uyanıp kitti – sägat' sigizinci ikän. Anıñ muymına Sabir kulin salgan, ikinci kuli – Tälgat'niñ mañgayında. Radio süyli – Kazan stantsiyası kılı instrumentta «Näfisä» küyin tapşıra. Bu – anıñ «püzivnüy» signalı. Mınä xäzir diktür xäyirli kün tılar – Gülçiräniñ xäl bilämni ul?!

– Svişçaniyini bik suzdılar, pnimayiteli, yaktırğaç kına kaytırğa çıttım, çitli yuki kürmäğän... Äydä tür, samavır kaynadı, tavıqlarını-kazlarını çıgardım, – didi Sabir, çitkä karap.

Gülçirä türdi, başın bäylädi, süzsiz ginä çay içtilär. Rinat aşık-puşık kapkalap çıgıp yügirdi, xärbä äzirlük buyınça alarga bugün voenkomattan bir ofitser kilip zaçit alarga tıyış idi, Xäkimecan malaylarını dəriskä xätli uk cıyıp süyläşmäkçi bulgan.

Radiodan intirv'yu tapşırdılar. Yazgı çäçügä äzirlük buyınça ikän. Rıportırniñ tili tılgä yükmıy. Kolhoz predseatelinnän cavap alır üçin sandugaç bulıp sayrıy.

– İptäş Xäbibraxmanov, bızgä äytä almassızmi ikän: xalık xucalıgın turgızu häm üstürüwniñ dürtinci biş'illik planı buyınça avıl xucalıgı xızmatkärleri üstinä dä zur burıçlar yüklätilä. Şul burıçlarınıñ in ähämiyätlilärinnän bügingi kündä, sizniñ fikirigiz buyınça, kaysıları birinci planda tura?

– Yazgı çäçügä äzirlük.

– Yaxşı, bik yaxşı. Ä mınä bızgä tagı şunu da äytä almassızmi: promışlınıñüst' häm avıl xucalıgın turgızu, üstürüw bilän birgä xızmat iyäläriniñ material'-küñküriş şartların da şaktıy kütärüw küzdä tütıla. Başlangıç häm urta mäktäplärdä ukuçılarniñ sanı utız bir bütün unnan sigiz milliona citäçäk. Ukıtuwniñ türlü sistemaları buyınça unüç bütün unnan dürt million işçi äzirläw häm unüç bütün unnan tugız million kişiniñ kvalifikatsiyasını kütärüw planlaştırıla. Sizniñ kolhozda kişilärni promışlınıñüst'ka cibärüw buyınça iş niçik bara, häm sizniñ kolhoz karşındagı urta mäktäptän çıkkän kişilär promışlınıñüst'ka kitälärmı?

– Kitälär.

Annan «Näfisä» küyi.

Gülçirä bularnı cidı diñgiz artınnan kilgän sixri tavişlar itip işitti.

Annan kontsert başlandı.

Sugan kabığında kaynatıp buyalğan yümirkalar, kipkän ciläklär tÿyöp Gaynılvafa karçık kilip kirdi. Kirdi dä agaç karavat yanına uzdı – Tälğat'nin başı İssi idi. Karçık Gülçirägä sınaqlı karaş taşladı häm barısın da añladı. Tälğat'nin avıruwı uzaçak, ämma Gülçiräniki gümirlük idi. Karçık münü añladı. Kiyäw bilän kız mäktäpkä kittilər, karçık süt kaynarlap däva itärgä kaldı.

Gülçiränin mäktäpkä yakınlaşkan sayın yürägi yışrak tipti. Ukituwçılar bülmasınä ul üzi gına kilip kirdi. Radioalgıç yanında Ruşad, Gata, Xäkimcan utıralar. Münirä Bulatova kalın, bärxıt tavişı bilän «Geroylar marşı»n cırlıy idi.

Batır sugışçı – geroylar kayta,
Ciñüw şatlığı ilni yañrata...

Kinät kinä ul sägat' astında zvonok tütüp türgen Mäsrüräni kürip aldı. İki xatının küzləri uçaştı. Mäsrürä tübän karadı. Bu – şikni raslaw idi. Gülçirä tamak tübünä utırgan tÿyinni, küzinä tıgılğan yaşlärnı tıyıp, tışın kısıp radioalgıç yanına kildı. Radiodan tapşırılğan marş, münü tıñlap utırgan frontovik yigitlər şul minutta aña çistalık, pak'lik, gadillik sakçıları bulıp tÿyıldılar. Yigitlärdän birsi aña urındık täk'dim itti – Gülçirä kün tugannan birli birinçi märtäbä ciñil sulap kuydı. Ä Münirä Bulatova hamam şul tantanalı bärxıt tavişı bilän cırladı.

Äydägiz, duslar, birgä cırlaşıyk,
Cırlıyk biz birgä, dünya şaulatıyk...

Yuk, äli yaşärgä bula... Mündiy cır, mündiy tantana, mündiy içkirsiz yigitlər barında dünyada äli yaşärgä bula. Ümitsiz – şaytan, dilär...

...Gaynılvafa karçık – diplomat. Küzligin ilip kuygan da iski kitaptan ällä nitkän bayıtlar ukıp utıra. Yänäsi, Tälğat'ni yuata. Ä içtäligi – Tälğat'kä tügil, Sabir kiyäwgä dä añlaşılmaslık...

Kiyäw bilän kız kaytıp kiregändä, miç tūmalangan, aş pişkän, çay kaynagan idi.

Gülçiränin dä käyifi biraz rätlängän kibik kürindi. Läkin Gaynılvafa karçık alarga bürilip karamadı, kızının xälün ul büläy, karamagan küyi dä, işiktän kilip kirüw rävişinnän dä bilä, añlıy idi. Şuña kürä ul, birni dä sizmägändäy, sargaygan büringı bir kitapni aktargalap, garäp xarıfları üstinnän kırış barmakların ıskıp, Tälğat' için gına şıgır' ukıy idi:

Bismillaniñ äwväl başı – äل gaşiri,
 Yıgıtlarnıñ kılğan işin kız yaşırır.
 Biz uynıyık, biz küläyik tırıklıktä,
 Adäm ug'lin bİrdänbİr – cir yaşırır.

Karçık aş yanına utırmadı.

– Biz, – didi ul, – ulım bİlän bİrgä ciläkläp çäy içtik, buyawlı kükäy aşadık, bİr kabarı urınıbız yuk. – Şulay dip ul tağın kitabına ıyıldı. – Baştä Tälgat' ulım üziniñ «İ tugañ tİl» kitabın ukıdı, xäzİr mİnä min ukıym.

Agıydİlnİñ ar'yagında bulıt tİra,
 Yaña yarlar iskİ yarı ünitıra;
 Yaña yarlar tabak bİlän aş kitİrä,
 İskİ yarlar ikİ küzdän yaş kitİrä.

Agıydİldä ürdäk yüzä bata-kalka,
 Üslärİndä anıñ bulır altın kamka.
 Yıgıtlarnıñ yarıdın yarga yürgäniniñ
 Külagına kiyİrtİrlär çuyın alka.

Kiyäw çık-çık kitİrip kalay kaşığın taş tälİnkägä bärdi. Şüpür-şüpür aş çümİrdi. «Yaña yarlar» digän yulların karçık ällä niçik kİnä ikİ kabat ukıdı. Kiyäw kaşığın hamın bİrgäläp aşadı. Çäy içkändä dä Sabir kiyäw bİrüzlİksiz kalagın stakanga bärdi. KüzlärİN stakandagı çäygä tİbägän kilİş süzsiz gİnä çäyİN bulgattı, kalak bärİlgännän kİngİraw tavışı çıktı, axrısı, Sabir mİmİ añlap işlämi idi. Çİnki Gaynİlvafa karçık kitapnı aktargalap ikİnçİ bİr bİyİt tapkan häm ikİnçİ küygä tağı da yİräk uynatırlık içtälİklİ nİrsä ukıy idi.

İlİbİzdä üksiz bala bik kübäydi,
 Atalardıñ cätim bulıp kalgangami.
 İlİbİzdä karıy-karçık bik kübäydi,
 Balalardıñ mÄxrüm bulıp kalgangami.

Xatınlarda ädäp-xäyä hiç kalmadı,
 Xäläl bulgan nikaxlarnı büzgangami.
 Xak Tägälä bala kabgıyn tämam açtı,

Üzibızda şümlıklar küp bulgangami.

Tälgat' tirläp yükiga taldı. Karçık ta küzligin, kitabın kuyınına türpı tıktı da isänlik-saulık tılöp kaytıp kitti.

– Kiçki sütni üzim kitirirmın, – didi.

Kara sin anı, yür sin anı bir nadan karçık dip! Nindi xäyläkär, nindi bayıtlar ukıy bit! Kiyawni tarbiyalärgä tütınan bit! Üpkälämi, üpkä süz äytmi – barı tik ukıy gına.

Gaynılvafa karçık – diplomat.

XV

Mayga bir atna kala yul tüşti.

Akbalık mäktäbinä bıyıl tıngısız yaşärgä yazgan ikän. Bütün ukuw yılı buyına bir gına tınıç atna buldımı ikän? Suguş btkäç türmiş tınıç, bik tınıç bulır dip uylanıla idi bit süñ! Närsä buldı süñ bu dünyaga?

Kinät kinä birkünni raykom plinumı cıydılar. Birinçi sekretar' başka işkä küçirilgän. Ällä kaysı rayonnan kilgän, suguştan kapitan däreçäsində kaytkan Davutov digän birawni anıñ urınına sayladılar. Tıgısı rayon buyınça yüz protsent ülgirış biräm dip Sabirniñ bik tınkäsinä tigän idi – münısı nişlar? Plinumnan taralırğa dip kinä kuzgalışkannar idi – yaña sekretar' Akbalık mäktäbi direktorın säxnä artına çakırttı.

– Bittim, – dip uyladı Sabir. – Kimdir, dimäk, jalu birip ülgirgän. – Ul tüş käsäsindəgi partbiletın kapşap karadı. – Bittim, yandım... Nu süñ, iläktim...

Davutov yılmayıp aña kulın birdi. Küptängi tanışıday dästi:

– Sızniñ mäktäptä çit tıl ukıtuwçısı yuk dip äytälär, şul süz dürismı?

Sabir mündıy gadi mäş'alägä äzirlänip citmägän idi – kauşap kaldı.

– Hi-i, iptaş Davutov... Çit tıl gınämı süñ? Mindägi nagruzkalär bilän äli yugarı klasslarga gına tagın üç ukıtuwçı kiräk. Predmetniklar utız altışar sägat' ukıtalar, utız altışar...

– BİZ, alaysa, bülây itik: minim xatınım çit tıl ukıtuwçısı. Unsıgız yıllık pedstajı bar. Măgarif bülıgınnän aña prikaz yazdırtıyık. May başınnan işkâ tütınsın. Sız şuña rizamı?

Sabir İşmuratoviç bütınlây kışılıktän çıktı. Birni añlamadı. Niçık indı ul, birıncıdän, raykom sekretarınıñ xatını avıl maktäbında işli? İkinçidän, niçık indı ul, raykom sekretarı, ryadovüy bir direktordan «sız şuña rizamı?» dip sürap tūra. Direktor tirläp çıktı. Anıñ uyların bılğändäy, Davutov açıklık kırttı:

– Xikmät minä narsädä: birıncıdän, ilik-iliktän kilgän yaman gadät bar. Rayonga nindi gınä citäkçi kilmäsın, şunıñ xatının ällä kimnärğä zarar salıp bulsa da üzäkkä urnaştırılar. Üzäktägi maktäp, gadättä, naçal'nik xatınarı bilän tula. Min bu mäs'alädä üriğınallık kürsätmäkçi bulam...

– Sız süñ niçık, sem'yanı şulay pıran-zaran kitürmäkçi bulasızımı?

Davutov küldi. Tämäkı kabızdı.

– Yuk, çto sız. Yuk. İkinçidän, sizniñ avıl sovetı predsedateli bilän iptäşlär indı süyläştirlär – anda bir abızıylarınıñ kara-karşı iki yurtı bar ikän, biz şunda urnaşabız.

Sabir münısın uk kütmägän idi.

– Niçık indı ul, raykom sekretarı – i avılda yäşi?

– Ä kayda yazılğan süñ ul, raykom sekretarı rayon üzäğında yäşärgä tiyış dip, ä? Sin ällä politbürü çlennarı kün-tün Krıml'dä gınä yata dip biläsıñmi? Kırık birinçı yılınıñ kışında Narkomatlar ällä Mäskäwdä gınä buldı dip biläsıñmi? Miña sigız kilomitr didirlär, dürüstir iç?

– Äyi, sigız. Läkin bit yulniñ türlü çağı bula.

– Bütınlây problema tügıl. «Gazık» uza almagan yul bizniñ ildä yuk... Häm üçinçisi: minim kızım münarçı gıl tatar maktäbında ukıgan. Ä rayon üzäğında tatar klassları cidı bilän tukty ikän. Kızımniñ in cavaplı çuri – unıncını tamamlıy. Sızdä ukıtmıy, kayda ukıtıym?

Davutov citdiländi.

– Bilgili, birnindi yaklaw kürsätmisiz. Xatinga sägat'lär birgändä, raspisanie tüzgändä – raykom sekretarı xatını itip tügıl, gadi bir ukıtuwçı itip karıysız. Kızga

bırır l'gota yasagannarın sızsäm – liço üzıgız cavap birırsız... Dimäk, bülay: ägär sızdä şundi y urın bar ikän – raxim itäsiz. Yugarı bilimli, nemets häm ingliz tilları buyınça bilgıç. Ükinmässiz dip biläm...

– Yuk, ştu sız... Bik şap. Raxim itsın.

...Bu dünya – ällä narsä. Raykom sekretarınıñ xatını bilän birgä işlä äli sin. Dimäk, mäktäptägi bütün xäl raykomga faş bulıp baraçak. Mına siña pırspiktiva! Kızı indı anıñ – bir xäl, mündiy sem'yadan çikkan kız äybät ukıydır.

Davutov küçli kulların suzıp Sabir bilän xuşlaştı. Kiñ kayışka cıyırıp kısılgan gimnasterkasın rätlädı. Kükräk tulı orden, medal' kolodkaları häm üç tapkır yaralanganlık bilgisi – üç arkılı tasma tıgılğan idı. Kara yangan bitli, ırı ak tışli. Bütün bitin tutırıp yilmaya bilä. Kinät kinä citdilänä ala. Xätär kişi...

«Davutovlar avılda turaçak» digän xäbär küplärni sagayttı. «Xatını mäktäptä işläyəcək» digäni ukıtuwçılarnıñ külagın turgızdı. Plınumnan süñ ikı kün ütügä, «studıbıkkır»ga tıyälip, Davutovlar avılga küçip tä kildılar. Alar urnaşıp bitkänçı, rayon ilimtä bulıgı yigıtları baganadan baganaga yürıp Davutovlar turası üygä telefon kirtip kitkännär idı indı.

...Davutovniñ xatını ikınçı künni ök işkä çıktı. Çit tıl ukıtuwçısınıñ çınısın mäktäpnıñ birkeyçän da kürgäni yuk idı – şuña kürä kızıkınu zur buldı. Raziya Väliyevna – mülayım bu xatınıniñ isimi şulay ikän – Kazanıñ Tatarstan uramında yaşagan. Üç minut içindä Närkis bilän tanıştılar, urtak tanışlarınıñ isimni äytä-äytä gür kilip bir süyläşip aldılar. Raziya Väliyevna – yuanaya başlagan, çäçin şuma itip tarap urtadan yul açkan, zatlı küzlik kigän, bir-ikı altın tış kuydırgan ikı iyäklı taza xatın. Kürinip tura – mişär. Katı itip süyläşä, kişi bilän tiz tanışa, kıyuv.

– Ä bu yigıtlärni kimnär dip bilik?

Radioalgıç yanında süñgı xäbärlär tıñlap utırgan yigıtlär yanına barıp ul kulın suzdı.

Gata çatıldap sikirip türdı. Üziniñ bütün bulgan däreçälärin, xızmat urınların äytıp tanıştı. Ruşad ta kıyuv xatınıniñ kulın kıstı:

– Tarix ukıtuwçısı, – didı.

– Küräm, siz dä xärbi xızmettä bulgansız?

– Ä kayan bildiğiz?

– Ä blyaxa süñ, blyaxa! Üy, ni day büg, sizniñ matros xalkı bilän bälänışirgä! İçalär, sugışalar... Az gına bürnärsä buldımı, «Pülund-r-r-ra!» dip blyaxaların silti başlıylar. Ni day büg...

Gata raxätläñip küldi. Ruşad kızardı.

Gimnasterkasın rätli-rätli, avızın yıırıp, Xäkimecan kulın birdi.

– Biz şuşı avılda tuwıp üskän yığıt bulabız. Xäzirğisi küñdä şuşı mäktäptä vüyüñnüyi dilü i fizkultura ukıtabız...

Zvonok buluwga, zavuç Raziya Väliyevnanı klasska alıp kırıp kitti. Mäktäptä gadät şulay – yaña ukıtuwçıni ya direktor, ya zavuç kirtip kuyarga, tanıştıırğa tıyış.

Yaña ukıtuwçıni başta yaratmıylar. Ul fännän ilik kirgän kişini sagınıp süylilär. Läkin birazdan yaña ukıtuwçıga ukuwçıniñ küzi iyälänä başlıy. İlik anıñ yämsiz yağın gına kürälär. Tavışı çirildik, küzi nursız, süylävi tämsiz, süravi rätsiz, dilär. Bırazdan karıysıñ – tavışı da, küzläri dä, süylävi dä, süravi da äybät kinä. Mülayım gına kişi ikän. Raziya Väliyevna şul itapni, şul sinawlarını uzarga dip tugızınçı klasska kırıp kitti.

Ruşadniñ birinçi dārisi unıñı «A» klassında idi – xāzir kabatlaw vakıtı, dāriskä ällä ni äzirlänäsı yuk, süylät tä utır. İsimlik tikşirdi, aşıkmyça gına kabatlaw temasın jurnalga yazdı. Zrä mısıl itti bit äli bu mişar xatını! Blyaxa tutıp sugışıp yürüwçilär digän bula bit! Fronttan kaytkan kişigä şulay disinnär äli! Düris, matrosniñ andıy da bula. Demobilizatsiyälänip kaytkanda, Ruşad Riga şähärindä tramvayda bir yaş matrosni kürgän idi. Yäp-yäş malay, äli ginä sklaktan alğan kıyımınär, çäçläri kırılğan, älbättä, äli diñgiz tuzı täninä ütmägän, dürisrägi, diñgizni äli bütinläy kürmägän. İçip işirgän dä tramvayniñ artkı plüşçadkasına arkılı yatkan.

– ... mat'! Xtü vzyal Zimniy! – dip süginä. Kişilär yılmayalar, turgızmaqçı bulalar, ä ul tıprıçına, blyaxasın xüdka cibärmäkçi bula, hamın süginä. – Püşli vı...

Tuktalışniñ birsindä xärbi patrol'lar kilip anı maşına kuzovına kütärip saldılar. Ruşad anı kızanıp kaldı.

– İx, sin, salaga¹! – dip avır suladı.

İndi şul salagalar bılän bir ülçäwgä salıp karagaç, bu xatinga ni diyäsiñ...

Yä, yarar, kabalaw dărisin başlap cibărik...

– Yarıy, dărisni başladık. Uzgan dăristä bız, ukuwçılar, sizniñ bılän...

Ruşadniñ küzi kinät kinä artkı partada yalgız utırgan bırawgä tüşti. Tüşti... hăm şuniñ bılän bütin dünya çuvaldı da bitti. Bitti – vassalam! Artkı tabänäk partada, ayakların biraz gına yanga çıgarıp, buy citkän bir kız utıra idi. Küñgirt çäçlärin näk' urtasınnan yul açıp şuma itip taragan, küñgirt bitli, üzın kîrfikli, kara küzli bir kız. Üstündä iri-iri kara tänkä tüşkän ak kofta. Kükräğiniñ bir yagında – kalku urınında kîçkînä gînä kîsâ. Kalın tülümınıñ bîrsin algı yakka salındırgan, bu tülüm anıñ tıynak kına bulıp kalıkkın kükräğinnän uzıp parta astına tüşip kitkän. Ul partada, tabänäk bulganlıktan, müñarçı kîşi utırmıy idi – bu kızıy anda kısılıp kına utıra. Parta arasınnan çitkâ anıñ tügäräk yap-yaktı tiz başları çıkkın. Ul kitabın açkan da, üzın kîrfiklärin salındırıp, citdi gînä kıyafättä ukıp utıra idi. Bir sekund, iki sekund ütti. Ällä uç ük buldımı? Ruşad tiz gînä xätirin cıyıp cümläni äytip bitirä almadı. Şul vakıt tîgi kîrfikläer kütäridilär hăm Ruşadniñ küzläri bılän uçaştılar. Kızıy kîrfiklärin tiz tüşirdi, bitinä kızılık yügirdi. Ruşadniñ da külakları yana idi bugay...

– Uzgan dăristä bız... bız...

Närsä «bız»? Bız nişlädik? Şaytanım! Birni dä bilmisiñ sin! Çurtım da añlap süylämisiñ sin! Siña xăzir jurnalga iyilîrgä kiräk, üziniñ tınıçlandırırğa kiräk. Lâkin Ruşad klasstan küzin ala almadı. Şul vakıt tîgi kızıy kîrfiklärin sirpîp aña tagın bir tapkır karap aldı. Çuvaldı frontovik yîgît, bitti, zihinî taraldı... Bitti.

– Uzgan dăristä bız... sizniñ bılän... kabatlıy başlagan idik. Äyi, kabatlıy başlagan idik. «Rus-yapon sugışı» digän temaga kîrip kalgan idik. Bu tema buyınça, – Ruşadniñ tamagın nărsädîr kısıp aldı, – bu tema buyınça añlaşılğan nindi mäs'alälär bar? Nilär añlaşılmadı?

Klass üçin barısı da añlaşılğan! Bürçılma! Üz xälîniñ gînä bil! Siña nilär añlaşılğan? Sin şul turıda uylap kara. Bütin xikmät mînä şunda! Sin ul kızıyınıñ ukuwçı ikänin biläsiñmi? Sin ul kızıyınıñ änisî äligi mişar xatını ikänni ünıtmadıñmi?

...Kîmdîr süyli. Kîmdîr şap kinä cavap birä. «Rus xükümätî bu sugışını texnik yaktan xăzirlîksiz başlap cibärä. Admiral Rojestvenskiyniñ İskadrası Küñçigışka bik

üzak bara. Bu ĩskadra turında Vladimir İl'ıç Lenin üzınıñ «Port-Arturnıñ birilüwı» diğän mäkaläsında bülay dip yaza...»

Ruşad täräzä yanına kilip bastı. Mäktäp bakçasındağı küyaz topol'lar indı yafrak yarırğa bürtüngän, cir kipkän, işğalları sibirilgän, cirdä vak kına ülän tibä başlagan. Bütin närsä uyangan, bütin närsä yaşärgä, sulış alırğa talpıngan kün ikän bu. Yuk, bu dünyada yaşävı şulay da nindi kızık! Yaşärgä, yaşäw üçin, iş üçin yanarga kiräk!

...Unınçı «A»da tarixtan süñ rus ädäbiyatı därisi idi. Närkis däristän çıguga, aşığıp raspisanie yanına bardı häm närsädır karap aldı. Annan ul ukıtuwçılar arasınan küzläri bilän kimnidır izlädi. Açık fortoçka yanında kızu-kızu suırgalap tämäkı tartıp turgan Ruşadnı kürip aldı da aña räncülü, üpkälı karaş taşladı...

Ukıtuwçı xalkı, gümümän, bik sizgır bula.

Närkis isä aradan in sizgiri. Ul barısın da añladı. Yuk, añladı dip äytüw düris bulmas, ul sizindi. Närsäni sizindi? Ul äli münü isimı bilän atap äytirlik däreädä tügil idi. Läkin jurnal tütkan kulı anıñ xäräkätsiz kaldı, küzläri bilgısiz buşlıkka tübäldi. Ul närsädändır, nindidir küç tarafınan üzın ciñilgändäy xis itti.

Närkis yalgışmıy idi. Bu – bütindünya xäräkät zakonınıñ räximsiz bir obyektiv kürinişi, yaşlıknıñ ciñuwçän küçi idi.

XVI

– İrtägä xärbı formam bilän sawbullaşam, – didi Gata sigizinci may künni, dārislār bitkāç. – İrtägä sawbullaşam. Tugızınçı may – dünyadāğı in büyük bāyrāmnārnıñ bīrsi. Kilir bir kün – Tugızınçı may künni bütin planıta bāyrām yası başlar. Bütin dünya ul künni yäl itār...

Gatanı pogonsız, kitel'siz kürewi ällä niçik bulır kibik idi, şuna kürä anıñ bu süzlärinä bütin kişi dä ig'tibar birdi. Läkin bu temaga üzak süyläşip turgan vakıt yuk – kiçin kolhoz klubında mäktäp kollektivi tarafınan kontsert kuyılaçak idi.

Säxnädä balalar kontsert birgändä, säxnä artında turgan ukıtuwçı kadär bir gına rijissir da dulkinlanmıydır. Bu vakıtta ukıtuwçınıñ tını kısıla, arkasına tir bārā, ul üzınıñ ukıtuwçı ikānlıgın ünita, ir ukıtuwçılar, bütinläy çıgırdan çıgıp, balalar barında tämäkı

kabızalar... Munda ukıtuwçı bılän ukuwçı arasındagı danlıklı traditsion kirtälär alıp taşlana, munda küñillär niçkärä, kiyirinkilik süñ dārācāsınā citä. Dārısın bilmiçä çirik buyı üzäğınä ütkän kız balanı munda ukıtuwçı gafu itä – ul kız bala barı tik yaxşı itip cırlap kına kirsın. Munda ukıtuwçı küzınä çalınan sayın tışın kısıp uzıp kitä tūrgan tärtipsız, yalkaw malaynı kısıp küçaklarga äzır – barı tik ul malay matur itip bıyıp yäki süyläp kınā kirsın...

Säxnä artınıñ üzınä bır dünyası, barı tik ukıtuwçılar gına añlıy tūrgan dünyası bula bu vakıtta. Munda ıgı-zıgı, taw xätli üyıp kuygan kiyim-salım, bürzüksiz miygıp süyläw, aşıgu, üpkäläw. Säxnä artındagı bülmä taktaları çıgır-çıgır kilä, ä klubtagı xalık tıp-tın bulıp bır balanı tıñlıy. Avıl xalkı üz balalarınıñ kontsertı kibik bır gınā kontsertnı da ig'tibar bılän tıñlamıy. Üziñnikı – üz...

Mınā süylärgä dip Tälgat' çıgıp bastı – säxnä artındagı Gülçiräniñ için ut aldı, bürinçı rättä utırgan direktor başın tübän idı, bır dä kiräksizgä yanındagı Mincamal bılän şuşı künnärdä mäktäp atınıñ külinlarga tiyışligı turında süz başladı. Tälgat' atılıp çıktı – äsärgän küzläri bılän klubniñ tüşämınä karadı da kattı da kaldı. Artta bürçıldılar, «Mındärım dä! Mındärım dä!» dip pışıldadılar. Bırniçä sekundan Tälgat' kıçkırıp äytıp saldı:

– «Şilın'».

Xalık gür kilip küldı. Malay kauşadı. Ul «Şinel'» digän şıgır'nı süylämäkçi ikän. Şulay da bır tın algaç, kirtäsınä tüşti. Çatıy-bütıy kitirıp süyläp kittı:

Mındärım dä sin minım,

Yurganı da sin minım...

Direktor, kolhoz predsedatelıniñ balaları xalık aldında çıgış yasasa – agyah bulıgız! Munda kul çabu – mäcbüri. Gülçirä pärdä yarıgınnan karap türdı. Kim niçik tıñlıy, niçik kul çaba? Şükır, Sabirdan başka bütın kışi kul çaptı. Katı başlı, tırpaygan külaklı, bürçak küzlı Tälgat' kaynar yadrädäy atılıp änisiniñ küçagına kilip kirdı. Mäktäp balalarınıñ kontsertı şulay yä direktor, yä predsedatel' balasınıñ çıgışı bılän başlanırga tıyış...

Altınçı klassniñ hor kollektivı çıgış yasaganda, Ruşad ta säxnä artında marş atlap yürdı, tirlädı... Dürıs, ällä ni matur cırlamadılar, läkin kış buyı ukıtuwçılarnıñ üzäğınä ütıp, «tärtipsız» dip dan algan klassniñ säxnädä cırlap tūruwı Ruşadniñ zur

ciñüwı idı. Ul hornıñ cırlavın gürurlik bılän tıñladı. «Varyag», «Plışçut xülüdnyı vülñı» digän cırlarnı säxnä artınnan türıp üzi başladı.

Klubta xärbı formada utıruwçılar baytak kürinä – avılga unsıgızınçı, untugızınçı, yığırınçı yılgılar kayta başlagan vakıt idı. Alar ayırata küçli kul çaptılar. Ruşad säxnädän sürlıgıp kırgän balalarınñ bıram-bıram arkalarınnan süyıp kaldı. Malaylarnı yaklandırıp uk cibärdı.

– Molodets, yığıtlär, bülay bulsagız, sizni Baltıyk flotınıñ cır häm biyu ansamblına alaçaklar...

Kontsertniñ ikınçı bülıgında ülkän klass ukuwçıları bılän ukıtuwçılar da katnaştılar. Mäg'lüm kiçirişlär arkasında Güłçirä bırıncı tapkır säxnägä çıkmıy kaldı. Xäkımcanıñ venskiy garmunına Gataniñ akkordeon tavışı turı kilä ikän. Biolog Müstafa, skripkada bıyıl gına üyrängän «İdil» küyn uynarga dip, bularnı säxnägä üstiräp ük çıgardı. Bu nümır üçin küräş üç kün bardı. Xäkımcan, üz gümırımdä säxnägä ayak baskanım yuk, dip tartıştı. Gata säxnägä çıgıp garmun tartıp yürüw yıldızlı pogonnarınıñ dārıcäsın tüşirmäsmı ikän dip şıkländı. Müstafa üzünä xas ciñillik häm kızı kanlılık bılän bu mäs'aläne direktor aldına kuydı. Kızdı, sügındı, duladı.

– Xalikka kul'tura xızmatı kürsätüwdän baş tartkaç, mäktäptän buranıñnı uçırırğa kiräk, – dip, Xäkımcanı it itip süktı. Annan Gataga tütündı: – Sin süñ kommunistmı, tügilmı, yılki-mütalki! – dip avızınnan tükirıklär çaçtı.

Yığıtlär ciñıldilär. Mına alar xäzir säxnädä utıralar. Müstafa kara çäçlärin tuzgıtıp başın silkittı, iyäk astına ak kul'yawlık tıktı da skripkasın kütärdı. Smıçugın iñgir-şıñgir şudırıp yürttı dä kinät kına bır kılını yılatıp kuydı. Bu – signal idı.

Klub içinä muzıka tuldı.

Vatan sugışınıñ bütin müñi, sağışı, facıgası, ayırılışu kaygısı, kürışüw därtı, ciñüw şatlıgı – barısı da şuşı küygä sıyıp bıtқан idı. Zal başın tübän idı. Bu küynı Ciñüw bāyrāmı küñni säxnädä üç frontovikniñ uynavı, alarnıñ üçisı dä gimnasterkadan, kitil'dän buluwı, Gataniñ pogonnarı – şul küyniñ salmak müñına kuşılıp, kişilärniñ küñilına läzzät birä, şümlı, dāşätli yıllardagı xalık batırlıgına, xalık ruxına büyük ixtiram uyata hām kisätä idı. Bu küy sugışta ciñip çıkkın xalıknıñ batır xızmatına, tınıç küktägi turgaylar tavışına, mähäbbättä tugırlıkkā gimn idı. Bu sugış kırırlarında ülip kalğan şahitlärgä xalıknıñ muzıkal' sālāmı, matām marşı idı. Şul küyniñ müñi bılän

täisirlänip, säxnä, klub bñr kollektiv buldılar, klubtagı xalık muzıqantlar bñlän bñrgä suladı, bñrgä xäräkätländi. Bñrniçä sekund şulay dävam itti, hām yğitlär süñgi tapkır uynarga dip bñr-bñrsinā karaşıp alğan arada klubnñ artınnan bñr taviş işitildi. Bu taviş kişilärnñ sagayttı, sagayttı... Lākin ul cır tavişi ikān. Xatın-kız tavişi. Kīmniñdir nervları çıdamagan, säxnädägi muzıkaga kuşılıp cır başlagan:

İdil bit ul, tirān bit ul...

Bu tavişka kişilärnñ täisirlänüwi tagı da arttı, zal üstinnän iliktr tğı uzganday itti hām, aldan süyläşkändäy, bñtin xalık bñr bulıp bu tavişka kuşıldı. Bñtin klubnñ täräzälärı zıñgıldıy, kāgaz' lüzunglar dñrildi sıman idi. Yñzlāğan kişinñ bñrdām tavişi klub stenalarına sıymadı:

Karañgi tñn, tñmanlı kñn –

Bñz ayırılğan kñn bit ul...

Xalık üzñn-üzñ bilñştürmiçä kul çapkada, Xākimcannñ kawşawdan tñli tütlikkan, Gata nindidir kişñ bñlmäslük xislär astında tişlärñ kısıp, yañagına yāmsiz sññirlär yğirtkän, Mñstafanñ çaçlärñ tuzgıp bitkän hām yüyış mañgayına yabışkan idi.

Du küçirip kul çapkan xalıkka başların iyip kırıp kitkäç, Mñstafa ällä yaratıp, ällä açu bñlän Xākimcannñ arkasına suktı.

– İx sin, mñkıt, garmunda uynıy biläsññ, ä muzıkanıñ nindi küçkä iyä ikānñ bñlmisññ, – didi. Annan, Gata yanına kilip, ällä nitkän açu bñlän anñ kükrāgñnā tñrtti. Gata çaykalıp kitti. – Bezobrazie! Şundıy mñmkinlik bula tñrıp säxnägä çıkmaska ayak tñrāp yatasññ! Piçān üstñndägi it! Mujik!

Mñstafanñ küzlärñ aw bñrkñtinikñ kibik yana idi – säxnä artında bñtin kişñ aña yul birdi. Artkñ işiktän tışka çıgıp barganda, ul Ruşadnñ da cilkäsñnā şaktıy dñrfa itip bñrnñ utırttı.

– Sin, pñlundra, mandolinada uynıy biläsññ bit! Min siña ni äyttim! Kürdññmñ, xalık niçik kabul itä? Yüyış fitil'lär siz! Yüyış fitil' çıtır-çıtır kilä, üzñ sñnmi dā, yaktılık ta birmi! Säxnä yaktılık yarata!

Aldagı nñmñrnñ äytirgä xalık mñmkinlik birmädi. Klubnñ silkitip kabat kul çaba başladılar. Yğitlär indñ çıgıp tagın bñr kat uynarga äzñr idi – Mñstafanı taba almadılar.

Ruşad kīsā fonarın yandırıp klub artındagı işiktän karañgı çulanga çıktı. Mähabät gäwdälī Müstafa, çulan baganasına süyalıp, sabıy baladay üksip-üksip yılıy idī...

Ruşad anıñ cilkäsınä kulin saldı...

Ciñüw küninä bağışlangan dükladında ul, şaktıy kiñäyıp kitip, faşizmniñ zararlı antigumanistik idülogiyası turında süyläğän idī. Şunda ul küp kınä misallar kitirip, ükkupatsiyalängän rayonlardan küçläp Germaniyegä kuwılğan xalıqlarınñ facigasınä tuktaldı. Tribunaga tayanıp üzi süylädi, üzi säxnä kırıyındagı çarşaw yarığınınan Müstafanıñ karçıga küzidäy yangan küzlärin sizip türdi. Bälki, alay uk täfsillap süylärgä kiräk bulmagandır? Ruşad bit bu kara yığitniñ bütin kaygısın bilä idī. Müstafa sugışka kadär Künyak Ukrainada cimış bakçalarında işläğän, utız dürtinçı yılda Miçurin yanına barıp anıñ bilän kürişkän, konsul'tatsiya alğan kişi. Ay-Petri itäğində üskän bu yığit sugışka kadär yaña sürt alma çıgaru bilän xıyallangan. Kırık birinçı yılınıñ mayında xärbi sborga alingan vakıttä üydä xatını, mäktäp yaşındagı iki kızı kalğan. Şunnan sugış... Sugıştan süñ Müstafa üziniñ gailäsın izläp yartı Üzbäkstanga yürüp çıktı, bik küp urınnarga yazdı. Bütin mäg'lumat bir narsägä kaytıp kala idī: anıñ xatının häm balaların tipluşkaga tüyap üzatkannar. Gailä şulay itip suga tüşkän balta kibik yuk buldı...

– Müstafa agay... Bälki, min kiräğinnän artık detal'lärgä birilgänmändir? Gafu it, zinhar. Minim üzimä dä ciñil bulmadı süylägändä...

– Yuk, tugan, bülay gına. Bülay gına. Şul küyni uynaganda minim ylap ala turgan gadätim bar. Tik sin kişigä äytmä münü. Kiliştikmi? Yä, äydä, kittik, içkä kirik.

Kontsertni alıp baruçı Näsımä tirlap-pişip säxnä artında bärilgälap yüri idī. Çirattagı nümir äzir tügıl ikän. Unıñçı klass kızlarinnan kimnidir çişindirip-kiyindirip mataşalar, şuñä kürä, uñaysızlanıp, Müstafa – säxnäniniñ bir yagina, Ruşad ikinci yagina kitip bastılar. Xäkımcan aska tüşkän, algı rättä xatını yanında kürinä idī.

Gata säxnä artınnan akkordeonda nindidir bir marş uynap cibardı. Üsta, şaytan! Säydäşivniñ «Şarık' biyuı» ikän. Aşığudan, kawşawdan kızarıp pişkän Näsımä tantanalı räviştä säxnä urtasına çıgıp bastı.

– Xäzir unıñçı «A» klass ukuwçısı Davutova Läylägül säxnädä akrübatik küñgüw başkara.

Zal bir mälgä aptırap kaldı. Kim ul Davutova? Narsä ul akrübatik küñgüw?

Gata akkordeonın gürlätip aldı da tın gına müñga küçti. Şul vakıt säxnägä zäñgär triko kigän Läylägül çıktı. Cäyilgän palasniñ urtasında kulların üskä kütärip tutaştırdı, ayaklarınıñ uçına gına bastı da yartı gına sekundka tınıp kaldı. Cäyniñ küyaşlı irtäsində kül urtasına yüzip kïrgän yaş akküş şulay bir mälgä tuktap kala: marmar muyının küyaz gına bügip su üstinä karıy, üziniñ külägäsinä süklana. Tugan künniñ raxätligin, gıyşık nazın aldan sizgändäy, anıñ gäwdäsı ciñil gına dırıldı – su üstində kübäläk kanat cilpīgändäy gına bücralar tarala...

Läylägül säxnä kırınnan üç-dürt kınä adım yıralıkta idı, Ruşad anıñ sulaganın işitti. Anıñ büringı grık statuyası kibik siluw gäwdäsı az gına dırıldı idı – şul püzadan alga taba yumşak kına ırgılıp ul baş arkılı çıktı häm küpır yasadı, annan kirı yakka mätlip salmak kına urınına bastı. Zal gürläp aldı. Bülarnıñ Gata bilän, küräsniñ, rıpititsiyaläri bir gına bulmagan, muzıkanıñ här taktına münıñ xarakätı turı kilip tıra idı. Mına ul xalıka yan bilän bastı da, kinät kınä kullarına tayanıp, tægärmäç yasap säxnäni yürip çıktı. Annan palaska suzılıp yattı. Urtadagı rätlärdän türıp kuzgala başladılar, taviş kittı.

– Urınıgızga utırıgız!

– Basmagız!

– Taviş!

Kızniñ kükrägi salmak kına kütärlä-tüşä, suzıp salgan kulları Ruşadka kürinirlik ük dırıldı idı. Annan ul kaplanıp yattı. Ruşad üzün ällä niçik uñaysız xis itti. Läylägülniñ kükrägi gäwdäsı astında basılıp avırtır kibik tüyıldı. Xalık haman gürlädi.

– Basmagız!

– Utırıgız urınıgızga, drianamayt'lar!

Annan Läylägül in katlaulı nümırın yasadı. Ruşadka arkası bilän bastı da artka sığılıp tüştı häm Şarik'niñ yılan, sıktagan üzäk üzgiç küyi astında, gäwdäsın az gına kaltırata-kaltırata, ayakların biräm-biräm ıçkındırıp kullarında kaldı. Şul vakıtta anıñ küzläri çarşaw kırınınan karap turgan Ruşadniñ küzläri bilän uçaştı. Läylägülniñ kügarçın tamağı tüslı tasma bilän cıyıp bälängän çäçläri idängä salınıp tüşkän, kïrfikläri tirlägän idı. Ul Ruşadka karadı häm barı tik ul gına sizärlık itip az gına yılmadı. Xalık kul çaptı... Annan Läylägül, kızı-kızı xarakätläp yasap, palas üstində

kulın-ayagın ayırıp alması itip baş arkılı mätälçik atıp yürdi – «Şärık' biyuı»nıñ axırı uynala idi. Şulay yürgän küyü ul säxnä artına kırıp tä kitti. Klubnı silkitip kul çaptılar, säxnä yanındagı kişilər – ukıtuwçılar, ukuwçılar anı küçaktan küçakka yürttilär. Asta sızgırdılar, ayak tibip kıçkırdılar, kabat sūradılar. Tik xatın-kız gına sabır utırdı. Xäkimean, avızın aktık xutına xätli açıp, yılmayıp, dāw kulların şap-şup bārip tuygançı kul çapkaç, tıp-tın utırgan Bılbılñisasına karadı da tuktap kaldı. Bırazdan, klub tulı ukuwçılar buluwın bütñläy uylap ta birmāstān, xatınınıñ yuantık bilñä kulın saldı da yüzñä citdi kıyafät çıgardı.

Gata val'snıñ axırın uynap cibärdi. Ciñil xärakätlär bilän sikirgälöp Lāylägül kabat säxnägä çıktı hām du küçirip kul çapkan tavişlar astında ällä niçä märtäbä rättān salmak kına baş arkılı äyländi. Annan, säxnä aldına kilip, xalıkkā baş idi dā yūğirip kırıp kitti. Lākin bu yulı kızıy säxnäniñ yağın butadı. Şunda ällä nārsä gınā buldı: kütılmāğān bu xärakättān siskānıp, Ruşad artka karañgılıkkā taba çigindi, hām şul vakıtta Lāylägül üzinnān-üzü anıñ küçagına kilip kirdi. Cir şarı bīr mizgilgä äylänüwinnān tuktap türdi: dūnyada sugış ta bulmagan, Tuğızınçı may da bulmagan, Akbalık maktābı dā yuk, imiş. Dūnyada barı tik tabıgat'nıñ mınā şuşı siluw irkäsı, şuşı fāriştäsı, şuşı akkūşı gına bar ikān... Säxnä artındagı karañgılıkkā Lāylägülniñ kaynar bitı Ruşadnıñ yañagına kağıldı – annan Ruşad kıznıñ bilinnān kütārip aldı da üzñ-üzü bilişmiçä üpti. Kız aña sarıldı, bilāklārı bilän muyınına çürnaldı. Anıñ yaş, küçli gāwdäsiniñ bütñ küzānāklārı xärakättā, bütñ tñninnān yaşlık dārtı bārip tūra idi. Ruşad üzñ urmandagı brakon'er kibik xis itti: mınā ul küni buyı urmanda kaçıp yattı da su içip kaytışly kütüwdān ayırılıp kalğan yaş bñlan balasın sukmarktān ırgılıp barganda xıyanätçil räviştā tütüp kaldı. Tıgısı kaltırıy, kurkına, lākin ıçkına almıy. Kız yulıy idi, axrısı, – Ruşad irinindā tüz tāmı sizdi. Alar bīr-bırsınā yartı gına cūmlā dā äytmādilər, içmasam! Barı tik bīrni dā añlamagan kilış kızu-kızu pışıldaştlar:

– Ruşad abıy... Ruşad abıy...

– Lāylägül... sññlim!

Bu gazaplı, tatlı tūştān aynırğa kirāk idi, mūnı ikisi dā sizdilər. Mūnda kişı kilip kırüwı mūmkin idi – anısın da uyladılar. Tagın bīr gınā sekund! Tagın bīr gınā...

İ dūnya! İ bu dūnyanıñ kırıy kağıydālārı! İ kişı rāxātligin kağıydālārgā saluwçı pedagogika digān fān! İ bu dūnyanıñ Xuşiyātleri! Būlarnı gafu itıgız, būlarga timāgız. Timāgız, tagın bīr-iki gınā sekund şulay tūrsınnar. Yavız cannar, şıksız küñillilər,

mäxäbbät digänniñ närsä ikänin bilmägän kızganiç bändälär! Timägiz alarga, timägiz... Bu yığit şuşı läzzätli minutnı tatır üçin az gına gümirindä zur, kıyın yul ütti. İl karşında üziñiñ yığitlik burıçın namus bilän ütädı. Şuşı mizgılñı annan kızganmagız! Bu kız üziñiñ bütün barlıgın – yaşlıgın, pak'lıgın, saf xislärin kübäläk kanatıday cildirdäp turgan küñilın, yaş bulan balasıday ırgım, sağlam gäwdäsın minä şuşı mizgıl üçin saklap alıp kildı – bu tatlı tüşniñ annan kızganmagız.

Tatlı tüş tamamlandı. Läylägül Ruşadnıñ kükräginnän şuwıp kına tüşti dä yuk buldı. Ruşad klubtan çıgıp kitti – añına kilä almıyça şaktıy vakıt çulan baganasın küçaklap türdi. Küz aldına sugış dähşätı kildı. Diñgizniñ salkın kurgaş dulkınnarı yutkan iptaş yığitläri küz aldına kildı. – Duslarım... Cannarım! Miniñ gafu itigiz... Min bugün egoistlarça bayram itäm. Ciñuw küñin bilgilim. Min bugün üziñniñ baxitimni taptım. Siz miniñ gafu itigiz. Küstroma yığiti Vanya Kuragin! Suga batkanda min sinin zur açılğan küzlärinñi kürdim kibik. Läkin ikinci tapkır su tavı astınnan çıkkanda sin indı yuk idin... Vinnitsa yığiti İl'ya Dürüşinkü! Sin cırçı idin... Min sinin süñgi sekundtagı yüräk üzgic tavişlarıñı işittim. Ul taviş äli dä minim külagımnan kitmi. Min tünärin şul tavişni işitip sataşıp uyanam. Bizgä ul vakıtta yigirmi yaş tä tulmagan idı...

Ruşad klubniñ artkı rätinä kirip utırdı. Munda irlär ginä, irkinläp fikir alışıp, tämäki suırıp kontsert karıylar idı. Säxnägä urındık çıgarıp kuydılar. Zañgär süyaktän küyılğan akkordeonın kütärip Gata çıgıp utırdı. Biyik ukçälärin şıkıldatıp säxnägä Narkis çıktı, urındıkka tütındı. Anın çäcläri küpirtilip yasalgan, üstindä çıtır ak kofta, kara zatlı yubka, ayagında kara yaltıravıklı tuflilär idı. Biyik, üzın, kilişli ayaklarında tän tüşli üyıklar. Küygan da kuygan maturlık! Arttagı irlär mıdır-mıdır üzara fikir alıştılar.

– Da, malay, münin tüşli xatınıñ bulsa...

– Alay da... Niçu traktorda işläp yürirgä. Küçakla da tik yat, imi?

– Aşarıña ipıyın bulmasa, bik küçaklıysın kilmäs şul...

– Hi-i-i, isin kitkän ikän... Münin tüşli patşa kıızı bulsa – aşaw närsägä...

– Tukta, tıñlıyık äli.

Säxnädä Näsımä tavişı yañgıradı.

– B y k Vatan sugıŖı yıllarında i  p pulyar bulgan cırlardan ‹Z n g r yawlık›.

S y k klaviŖalardan Gata barmagın Ŗudırıp cib rdi. N rkis ya gıravıklı taviŖ iy si t g l. Ul g mum n cır ı t g l. L kin ul cırnı n t m n, ni k lign bil . B rawl r tamak bil n cırlıy, N rkis – y r k bil n. Xis bil n. Ul – g mum n xissiyat k l . M n  ul k rfikl r n aska t Ŗirdi, kalku, kilifli k kr g n salmak kına k t rdi. K kr g  t Ŗ  baŖladı, Ŗul vakıtta gına k kr k t r nn n m n   ıktı, k y agıldı... S n g  kuplitta anı  taviŖı yıladı. Tamagında  ll  nindi kıllar  z lg nd y itti,  ytirs n k z y Ŗi k yg  taviŖ bulıp kuŖıldı. Fronttan kaytkan y g tl r d nya k  ir p kul  aptılar. Alar arasında aŖıgı  s raŖuw, bilif w kitti.

– Kayan kilg n asilk Ŗ bu?

– N rs  ukıta bu?

–  ri yukmı? Y g ti barmı?

Frontoviklar ‹bis› k kirdilar. Kart-k r , bala- aga, xatın-kız aptıraŖıp alarga karadı. MırlaŖıp aldılar.

– Ul x tli...  rmiyad n kayttım dig   t . Nindi matur cırlagan kiŖig   ll  n rs  k kırılar.

– I-1.  ytm  d . Ŗundıy da cırlagan kiŖi bulır ik n.

 n artk  r tt  utırgan traktoristlar  zara f ls f  sattılar.

– V t, malay,  stalık,  ? Ay-yay! M ndıy taviŖ bulsa,  ?

–   nig  is n kitti...  piyi bit ul anı .

– AnıŖı Ŗulay da. N  bit sin n bil n b zd n bulmıy  li ul.

–   sin n bil n mi na kir g  d  yuk anı . Sin b t nl y tilsiz bulsa  da, y Ŗi alası ...

– Ni ik?

– Si a t ln n, taviŖnı n b t nl y kir g  yuk. Si a  z n n traktorı nı y rt  bils n, Ŗul citti. P dŖipnikları nı  ritm s n...

...Kontsertni n birin i n m r n n s n gısına kad r Ŗulay Vatan sugıŖıni n izgi ruxı xalık y r g ni n t r nd  buldı...

Kontsert süñ gına tãmamlandı.

Sãxnãgã Bibisara mĩnĩp bastı. Kulin kütãrdĩ. Tavış basıla tũřtı.

– İptãřlãr, bĩr gĩnã minutka tavişnı bĩtĩrĩgĩz ãlı... İptãřlãr! Rũxsãt itĩgĩz, başlangıç partiya ũyıřması, avıl sãwitĩ hãm dã pravlınıyı kolhozı idarãsĩ isimĩnnãn şuşındıy yaxşı kontsert kuygannarı ũçĩn Akbalık urta mãktãbĩ ukuwçılarına hãm ukıtuwçılar kollektivına zur rãxmãt bĩldĩrĩgã. Bu kontsert, iptãřlãr, bik urınlı, bik yaxşı buldı. Kũrgãnĩgĩzçã, iptãřlãr, mãktãp kollektivı mũnı ãzĩrlãrgã bik kũp kũç kuygan, hãm Ciñũw kũnĩnã bağışlangan kontsert bularak mũnda sugıştan kaytkan kışılãr dã asubınnı aktiv katnaştılar. İptãřlãr! ũzĩgĩz bĩlãsĩz, kolhozıbız kırılarında yazgı çãçũ kampanıyası bara, şundıy asubınnı kıyırĩnkĩ xĩzmãt atnasında kolhozçılarga kul'tura xĩzmãtĩ kũrsãtkãn bu iptãřlãrgã rũxsãt itĩgĩz tagın bĩr mãrtãbã siznĩñ isimnãn rãxmãt bĩldĩrĩgã!

Uram tutırıp sũylãřã-gũrlãřã xalık taraldı. Bũtĩn sũz kontsert turında gına idĩ.

«İdĩl» kũyĩnã kuşılıp cır başlauçı kışĩ Mãsrũrã bulgan ikãn...

XVII

Ãlı un kũn ĩlık kĩnã ul bala idĩ...

Yuk, kiçã kontsertka çıkkançı gına ãlı ul bala idĩ. Kiçãgĩ tũslĩ zur dãrt bĩlãn anıñ bĩrkayçan da sãxnãdã çıgış yasaganı yuk idĩ. Ātisĩ rayon alıştırgan sayın aña mãktãp alıştırırğa turı kildĩ. Rayon ũzãklãrĩnĩñ bĩrsĩndã – sigĩzĩnçĩ klassta vakıtta ul gimnastika bĩlãn řũgıl'lanã başlangan idĩ. şunnan birlĩ kũp tapkır sãxnãgã çıktı. Lãkin bĩrvakıtta da bu avır kũnĩgũwlãrnĩ kiçãgĩ tũslĩ rãxãtlãnĩp işli alganı yuk idĩ.

Kiçã sãxnãgã çıkkançı uk, anıñ kũñĩlĩ nãrsãdĩr sizĩndĩ, nãrsãgãdĩr cilkĩndĩ. Anıñ kũñĩlĩndã mũndıy cilkĩnũw, nındidĩr bilgĩsiz xãlnĩ kũtũw başlanganga indĩ bĩr yıl çaması bar idĩ. Tik kĩnã tũrganda, äytik, trigonometriyadãn sinuslar, kũsinuslarnı ũlçãp utırganda, kinãt kĩnã yũrãk sızlap kuya, nındidĩr sixri kũç iyãsĩ kũñĩlnĩ kũbãlãk kanatın cilpĩgãndãy itĩp kĩnã kıtıklıy – rãxãt tã, gazaplı da bula. Kız mũndıy vakıtlarda řikkã tũřã, ũzĩnĩñ içĩndã nındi dã bulsa avıruw yukmı ikãn dip xãsrãtlãnã idĩ. Matematikadan bik tırışkangamı ãllã? Sũñgı vakıtta kũçĩnĩp yũrũw, äybĩr cıyuw, äybĩr tũynãw, çıřũ mãřãkat'lãrĩ bĩlãn mavıgıp, bu sãyĩr nãrsã ũnitılıp tũrgan idĩ ãlı. Tik bu ũzakka

barmadı: Akbalık məktəbində birinçi künni birinçi dərində bu bilgisiz säyir xis yañadan üzün sizdirdi. Müña sərbap narsä buldı? Kız müña cavap taba almadı. Kiçä säxnä artında äzirlängändä tagın şul başlandı: yürägi kızı-kızı tipti, tın alu avırlaştı, läkin bütün tänin nindidir münarçı äli bir dä tatımagan läzzätli aşkını çulgap aldı... Şuña kürä säxnädä «täğärmäç» yasagan vakıtta gadättän tış kızı äyländi, iñ avır küniğüvlärni yasaganda da gadättän tış ciñil buldı. Nindidir bir sekunda ul üzün-üzü bütünläy yugalttı, säxnä, tübändägi xalıklar, säxnä artındagi ukıtuwçılar, iptäşlär, nihayät, tübändä, birinçi rättdä utırgan änis, məktəp direktorı – barısı da bulındagi çäçäklär bulıp tüyıldılar, minä küyaşlı, nur tulğan bir bulın ikän, minä ul şunda tabıgat'nin çäçäktän çäçäkkä kunıp yuri türğan bir irkäs ikän. Şul vakıt tigi läzzätli aşkını täninnän tagın bir märtäbä uzdı, häm näk' şul sekunda ul bilgisizlikkä sikirdi...

Tün buyı ul kırfik kakmadı. Tañ attı. Kiçä ul balalığı bilän sawbullaştı. Bügin – kızlık dövürinin birinçi irtäs. Munda kilüwgä, ul zur yürtnin üyaldındagi ayırım bülmasinä urnaşkan idi – citkän kızlar cäyin avılda şundıy bülmgä karavat kuyalar, kübräk şunda yaşılar. Läylägülnin bügingi iñ izgi, kadırlı xislärinä şuşı bülmä ginä şahit. Ul urınınan türdi, kiçkinä bülmanın çiltärlü pädäsın tarttı, bakçadagi ağaçlar arasınan äli çıgıp kilgän yuaş küyaş karıy idi. Vakıtıni bildi dä tagın yattı – zur üydä änis tabak-savıt şaltırata idi, dimäk, bir sägat'tän kapka tübinä raykom «gazıgı» kilip tuktayaçak. Ätisinin äli kündiz bu avılnı kürgäni yuk diyärlük – irtük kitä, tünlä ginä kitirip kuyalar.

Närsägädır yılıysı kilä. Rəxät, rəxät itip yılıysı, küz yaşları bilän mindär tışların yuyışlısı kilä.

Läylägül kızlık dövürinin birinçi irtäsın şulay karşı aldı: ağaç bütakları arkılı ütöp kiçkinä täräzädän tüşkän kızgılt nurlar, tatlı küz yaşları, bütün tängä taralgan naz, rəxät kalgu...

– Äniyim! Ul – şulkadär yaxşı kiş, sin anı bilsän idi, bilsän idi... Min anı kün sayın küröp kinä türür idim, küni buyı şunin dərisləri ginä bulsın idi. Äniyim! Tat'yana da şul xislärni kiçirdim ikän Yevgeniyni kürgäç? Nataşa Rostova da şundıy xislär kiçirgän tügilmä süñ? Nigä alar üzlärinin xislärin bildirä algannar? Nigä miña yaramıy?

– Yaramıy, kızım. Ul – ukıtuwçı, sin – ukuwçı.

– Miña bit uncidı yaş, äni. Nigä yaramıy? Minım biräwdän dä kurıkmıyça anıñ yanında süyläşip tūrasım kilä. Anıñ bilän kultıklaşıp şuşı uramniñ urtasınnan uzasım kilä. Tat'yana bilän Nataşa kadär dä irigim yukmini minım?

– Yaramıy, kızım. Sin – komsomolka. Nataşa da, Tat'yana da – dvüryan kızları alar.

– Süñ, komsomolkaga yaratırğa yaramıymını? Züya yaratmaganmı? Çaykina yaratmaganmı? Yaratuwdan minı kım tıya ala? Ul – kişiniñ iñ büyük, iñ izgi xisi dip yazıla bit bizniñ kitaplarda.

– Yaramıy, kızım. Ätiniñän üyat...

– Äti sinı yaratmadımını?

– Biz ikibiz dä studentlar idik. Bizgä yarıy idı.

– Anıñ şulay tablitsası barını? Kimgä yarıy, kimgä yaramıy?

Änisi birışti. Läylägül xıyalga çumdı.

– Äniyim, äytçi miña: narsä ul yaratuw? Nigä min Gata abıynı tügil, ä näk' minä şul kişini yaratam? Gata abıy ni tüsli idi bit kiçä: çın ofitser. Tüymäläri, pogonnarı yalt ta yult kilä, botinkaları küzgi kibik. Üzi – minä digän ukıtuwçı. Nigä anı tügil, ä näk' minä tiginı yarattım? Ä? Nigä, äniyim?

Änisi cavap birmi. Çünki ul bu süzlärgä bütinläy katnaşmıy. Münı Läylägül süyläşä, küñilinnän änişi bilän sirläşä. Änisinnän üziniñ mäxäbbätinä rüxsät sürıy. Änisi başta tıya, katı tūra, çiginä başlagaç isä yukka çıga...

Kapka tübindä «gazik» tavişi işitilä, üydä xäräkät kızulana. Ä Läylägül tın gına, raxät kınä yılıy...

Yılasın ul, bürçimagız anı...

Ul bir iskitkiç dünya – balalık dünyasınnan, ikınçisınä – kızlık dävirinä kirip bara. Nilär äzilärgän aña bu bilgısiz sixri dünya? Nilär kütä anı anda?

Yılasın, timägiz aña...

Tugızınçı may yäl küni idi, şulay bulsa da, unınçı klass ukuwçıları mäktäpkä cıyıldılar. Süngi atnada küñ sayın diyärlük soçineniye yazdılar, Närkis künnär buyı

mäktäptä dəftär tikşirip utırdı. Yarıy äli iptäşkä Zahir bula idı. Zahir – üli yäştägi yığıt, utız tuğızınçı yılda uk Tın okean flotına alıngan da Yaponiya bilän sugış tāmamlangaç, kırık bişinçi yılını axırında gına avılga kaytkan. Ul Kıtaynı gizgän, Port-Arturdagi zur kitapxanalärdä bik küp kitaplar ukıgan. Xäzir dä ukıtuwçılar bülmäsində gazeta podşivkaların aktarıp, jurnallar ukıp gümürin uzdıra. Äytüwinä karaganda, cäygä avıl xucalıgı institutınıñ çittän türıp ukuw büliginä kirirgä äzirlänä ikän. Anıñ çäçläri agara başlagan, cidı yıl buyı su astı küymäsində yürüw izsiz kalmagan. Ul az süzlü, yümik kişı. Lakin az-maz süyläşip alganda da anıñ bütin dünyadagi xalıkara xällärni, geografiyanı, tarixnı, klassik ädäbiyatnı iskitkiç yaxşı bilgänligi sizilip-sizilip ala. Birniçä kün şulay birgä mäktäptä kiç uzdirgaç, Narkis annan şigäyä başladı: diplomsız avıl yığıtı, mäktäpnıñ xucalık müdiri – at cigip yürüwçi Zahir «Dikameron»nı da, «Altın büzaw»nı da, Gay Svetoniy äsärlerinä dä, Bomarşını da bilä ikän... Alay gınamı! «Diplomatiya tarixı»n da, Saşa Çirniy äsärlerinä dä ukıgan, Port-Arturınıñ matroslar klubında Leonid Utısovnı tınlagan, Şanxay uramnarında rikşaga utırıp yürgän, sigara kapkan äfändilärni dä kürgän. Zahir bilän üzik-tütik süyläşüwlärdän süñ Narkis aptıradı da kaldı: anıñ karşında kara tufrakta tuwıp üskän, avıl mäktäbindä un klass bilim algan, dünya kürgän, iskitkiç tirän bilimli, dünyadagi barlık xällärgä rialistlarça ayık karaşlı bir krest'yan yığıtı idı. Üziniñ bilmägän işi yuk ikän: traktor rımuntlıy ala, dizil'lärnı bilä, bütin türlü buyawlarınıñ sıyfatı turında intsiklüpedik mäg'lumatı bar häm... balta üstası da ikän.

Narkis süñgilarına gacäpländi.

– Flot – zur mäktäp, – didi Zahir, – lakin ukırğa kiräk. Ukırğa, kvalifikatsiyalı kadr bulırğa kiräk. Sugış münüñ kiräkligin tagın bir märtäbä kürsätti.

– Ä ni üçün şulay da avıl xucalıgın saylarga buldıñ?

– Närsä dip äytirgä... Üzim dä bilimim. Yaponiya kapitulyatsiyagä kul kuygaç, biz Port-Arturda türdik. Şunda bizgä Kıtay ilində yürirgä turı kildı – min anda Kıtay krest'yannarınıñ cirnı niçik işkärtüwin kürdim. Küyantä bilän iki kärzin balçık kütärälär, arkalarına bala asalar – üzläriniñ taşlı, uç tübi kadär cir kisäklärinä änä şulay cir taşıylar. Şunda üzibizniñ irkin basular, buraznalar, uysulıklar minim küz aldım kilä idı. Annan süñ cidı yılga yakın gıl suda yäşädım. Cirnı sagındım. Ukırğa kirä alsam, älbättä, şunda uk traktorga utıram. Lakin kirirgä kiräk, kirirgä. Min äligä tül cıyam.

Zahir şulay itip Narkisniñ yalgızlığına iptaş buldı, kalın dəftərlərin kütərişip, kīsə fonarī bīlən yulın yaktırtıp, kaybīr tūnnārni Narkisni üzatkalap ta kuydı.

Bügīn Zahir ũr-yaña miçmankadan, ĩnadān-ciptān çıkkān sukōnkadan, kiñ matros çalbarınıñ ütük izlərīnā kuliñ kisilirlīk. Mīstkūm kuşuwı buyınça ul bügīn māktpātä Ciñüw bāyrāmī kūnīnā bağışlangan sıy mäclīsīn üyıştıruwçı. Ukituwçılardan cıyılğan akçaga kiçā ũk indī bīrāwdān sarık tūşkāsī satıp alıngan, Mincamallarnıñ kar bazına tūşirilgān. Māsrürā, Mincamal, Nāsīmā hām tagın bīr-ikī xatın, ıgı-zıgı kilip, māktpā kuxnyasında kaynaşalar. Bu iştan barı tik ũlkān klass ukituwçıları gına azat: Narkis soçineniyelärgā klass bīlān analiz yasıy, Gata kabinetında ilīktr çıbıkları bīlān cīnlānā – konsul'tatsiya bara, Ruşad tarixtan yūmşagrak bargan üç-dürt ukuwçı bīlān bīr klassta kartanı idāngā cāygān dā barısı da şuña ıyılğānnār, gürlāşālār. Yal kūñi bulganlıktan, zvonok birüwçı yuk, Bālkıys indī ikī-üç ukuwçı bīlān mās'alā çişā-çişā ap-ak bulıp buyalıp bītkān. Bügīn ağaçlar yafrak yarırğa cıyngannār, kūn kūyaşlı, havaga çıgıp yūrisi idī, atnasına bīr yāl kūñi bit! Lākin küptān tūgīl gīnā RONOdān kāgaz' kildī: unınçı klass ukuwçıları soçineniyeni çit māktpākā barıp yazasılar ikān. Çit avıl, çit māktpā, yat ukituwçılar. Mīnā, māsālān, Rīnat nişlār! Rīnat yūnlī, yuaş malay, rus ādābiyatın bik tırışıp ũyrānā, şaxmatnı yarata, krūssvürdlar tūzi. Sūñgı vakıtta, āgār Gülçirā arttırıp sūylāmāsā, anıñ būrıninnan kan kitā ikān. Ātisī Rīnatka şikār aşata da şikār aşata... Ā bit Rīnat sınauga kīrgāç tā ut yanıp kızara da bügīlā dā tūşā. Mışık-mışık bīr yılap ala. Ānā şul vakıtta kuwıp çıgarıp kara sin anı, yaza almıy dip. Aña tınıçlanırğa gına kirāk, annan ul, şışingān küzlārīn kiñ itip açıp, işkā tūtına. Çit māktpātä mūnı kīm añlasın! Rīnat tarix fānīn dā bik yarata, Ruşad bīlān alar tiz duslaştılar. Ruşadnıñ kiñāşī bīlān ul indī flot turında küpmī kitap ukıdı, hārbīrsi – tarix! Stīpanovniñ «Port-Artur»ı – tarix, Sergeev-Tsenskiy, Novikov-Priboy, Leonid Sobolev āsārlārī – tarix. Stanyukoviç – ũzi bīr dūnya. Būlarnı aña Ruşad abıysı ukıttı... Şundıy malay soçineniye yaza almıyça bügīlip tūşsā, anı kīm kūtkarır? Xāyır, Rīnat kınamı? Hār balanıñ üz karakteri...

Tūş vakıtında ukuwçılar taraldı, Xākimcan kuxnyaga kīrişip indī sūyāk kimirişip çıktı. Māktpā kiçki bişkā kadār tınıp kaldı.

Kiçin bīrām-bīrām dā, parlap ta ādāp saklap kına cıyılışa başladılar. Çirkıldaştılar, küliştilər, āytīrsiñ bular gūmīr buyı şulay ütā dus, bīr-bīrsin ütā yaratışıp

yäşilär, äytirsîñ mäktäptä mäñgîlik kıyırînkîlik, mäñgî taläpçän zavuç, yŭräk büzgîç ikîlîlär, baş avırtırlık bürçulü dârîslär bulmagan...

Xuşiyät kart «min barıbîr içmim» dip akça kırtmädi, mäclîstän baş tarttı – müña bîrâw dä karşı kilmädi. Raziya Väliyevna «irîm kaytıp citsä, bîrgäläp kiläbîz, kaytıp citmäsä, gayıp itmägîz» dip kaldı.

Ūr-yaña kitîlinä ūr-yaña pogonnar tagıp, kükrägînä orden-medal' tîzgän Gata kilîp kirdi. Tîli tîlgä yükmîy, şat. Nârkis Akbalıkta müñarçı bîrkayçan da bulmagan zatlı bîr xuşbuy isin alıp kirdi. Anıñ yuka yîfäk plaşçı ul sulagan sayın kalku kükrägî turısında allı-güllî bulıp tûsîn üzgärtip tûra idi. Kirdi, küzgî yanına bastı, çaçlârın rätlädi, püçmakka barıp ayak kıyımnârın alıştırdı, annan kulların yuwdı, yılmayıp nur çaçtı...

Ruşad bilän Zahir yuriy bîrgä kirdilär. İkişi dä ūr-yaña tîl'nyäşkadan, ikişi dä ūr-yaña miçmankadan, ikîsindä dä medal'lär. Alar kîrgäç, şaw itip bîr küldilär. «Polundra, polundra!» dip kîçkirdilər. Futlyarga salgan skripkasın tütüp, kıymmätli yün gimnasterkası üstînnän yassı kayış bugan Müstafa kildî. Anıñ hrom itîklârînä karap kırınırılık, alar çığır-çığır cırlap tûralar. İki Dan ordenı bar.

Xatının kadîrläp kînä, bilînnän tütkan sîman sak xäräkät yasap, işiktä Xäkimcan kürîndi. Kara sin anı, mıştım! Bîr ordenı, üç-dürt medalî bar ikän...

Annan başkalar cıyıldı.

Bälkiys tä akburdan çistartkaç matur bula ikän. Ällä nitkän zatlı, çiltär yakaları, xikmätli yün koftaları bar ikän. Täki äräm bulıp kalgan bit vakıtında kiyäwgä çıkmıyça. Bala itäklî yaña külmäk kigän tül xatın Mincamal da bügîn yarısı gına kürînä. Avıl mäktäbi ukıtuwçısı dip äytîp bulmıymını? Mäsürä bilän Näsimä rizık taşıy başladılar. İñ süñgılar bulıp, dârəcə saklap kına, Gülçirä bilän Sabir kildî.

Annan mäclîs başlandı.

Bülay utırıştılar: türgä, älbättä, direktor bilän anıñ xatını. Direktorlar bilän yänäşä – parlı kişilär – Xäkimcan bilän Bılbılınisa. Gata, Ruşad, Müstafa bîr aulakka – tämäkî tartırğa şulay äybät bula. İrsiz xatınnar, yalgızak kızlar üstälîniñ bîr püçmagına – bîrgäräk. Zahir ällä plan buyınça, ällä üçraklı räviştä – Nârkis yanına. Nârkis başta müña uñaysızlangan sîman buldı. Ällä nitkän mäğ'nälî karaş bilän Ruşadka süzîp

kırfıkların bir sirpöp aldı. Lakin birazdan tınıçlandı – bit urtalarına kinät çıkkan kızılılık aksıl taplar bilän aralaştı – Zahir bilän alar salmak kına süyläşä başladılar.

– Dimäk, bülay, iptäşlär, – dip türöp bastı Sabir İşmuratoviç. – Rüksät itigöz, mäktöp kollektiviniñ büyük Ciñüw bäyrämünä bağışlangan mäclisn başlap cibärirgä. – Barısı da kul çaptılar, Sabir İşmuratoviç ür-yaña zäñgär pidjagina takkan sına medalı üstinnän kulın şudırıp aldı. – Kürgänigizçä, iptäşlär, bizniñ arada bulgan irlärniñ kübisi, kübisi sugışniñ başinnan axırına kadär ilibizniñ çestn, namusın saklap küräşkännär. İ min uylym ki, bu iptäşlär bugün küñilli itöp bäyräm itärgä bik layıqlılar dip, bik layıqlılar dip. İptäşlär, minim bir ginä täk'dimim bulır: täk käk min üzim sugışta iki ay gına bulıp kalgan kiş, i şuna kürä dä min äytir idim, ştabı bu mäclisni bizniñ arada zvaniyisi buyınça in yugarı bulgan häm Berlingaça barıp citkän ölkän leytenant iptäş Säläxiyev alıp barsın dip. İ tagın bir süzim bar: birinçi tostni min täk'dim itär idim Vatan sugışında ciñüwläribizniñ töp üyıştırüwçisi, töp yünälış birüwçisi häm dawlät başlığı i häm bütün kürallı küçlär başlığı iptäş Stalin için kütäirgä...

Birinçi tostni ayagürä türöp xäl ittilär. Annan Gata initsiativanı üz kulına aldı.

– Rütä! Sluşay moyu komandu! – dip süz başladı. – Mäclisni alıp baru miña tapşırıldı. Bizniñ zadaça bülay: uyın-külki, aşaw-ıçüw, cırlaw-biyu. Avır bulmasmı? Ütäp bulırlıkmı? Alay bulsa, yarıy. Armiyadä ölkän komandirniñ süzi hiçnindi taypılıwsız ütälä. Minim süz – mäcbüri, här kuşkanımnı ütisiz.

Kimdir büldirdi:

– Ällä sin kiş işli almasıknı kuşarsıñ?

– Barıbir ütärgä!

– Bütünläy mümkün bulmagannı damı?

– Bütünläy mümkün bulmagan işni kuşarday kişigä komandalık itüw tapşırılmıy.

A çto siz? – Gata kızdı. – A kak je? Minä min şuşinnan komanda biräm ikän, mäsälän, «Müstafa Asan ügli, xäzir ök pionervojatıy Näsımänı pri vsım çestnom narüdi übip al» dip, – ul ütärgä tiyiş.

Mäclis gür kildı. Gata anıñ sayın kızdı. Küzlärin Närkeiskä yünältti. Närkeis, nindidir xätär süz çıgaçagın sizniñ, çitkä karadı.

– Ä mīnā, k primīru, äytām ikän «rus ädäbiyatı ukıtuwçısı froylīyn Nārki, xäzīr ük, bügīn kiç ük bīrār yīgītībīzgā kiyāwgā çıgarga rizalık bīr», dip – ul ütälīrgā tıyış. A kak je? Kūpmī yūrīrgā mūmkin yīgītīlärnīñ küzīn yandırıp?

Gataniñ tīlgā mūndıy ūstalıgı barın äli mūñarçı bīrāw dā bīlmi idī. Bu tūn mäclīskā xuş kildī. Gata üzīn xucalarça tūttı.

– Ä xäzīr, – didī ul, – sürpriz: barıgızga da avız itūw mäcbūri. Firmennoye blyudo – «a lya frontovik»!

Ul Näsīmāgā küz kıstı.

Näsīmā ūstīnā kızıl şakmaklı aş'yawlık yapkan bīr tabak kitīrdī. Barısı da äsarīştīlār. Gata, kitīl' itāgīn kūtārıp, çalbar kayışına bīrkītkän soldat flyagasın çīşip aldı. Tabakta miçkā tēgārātīp pīşīrgän bārāñgī ikän.

– Mīnā būlay, duslar, hārkiñ front payıgın avız itā. Bu mäcbūri. Zakuskaga barı tik küldā pīşkän bārāñgī. Tūzga manarga rūxsāt itīlā. Şunu kapkaç, xūrmätli tarix ukıtuwçıbız gıtarasın ala. Nārsā çirtāsın ul üzī bilā. Cırlaw mäcbūri...

Flyaganıñ kalay bükīsīnā salıp ul spirt ūlāştı. Su kuşarga rūxsāt itmädī. İrlār ciñildän gīnā içtilār. Älbättā, bārāñgīgā kadār ūstaldāgī ällā nārsälärnī karmalap, ällā nārsälār kabıp bitīrdīlār. Xatın-kızlarıñ kübīsī içā almadı. Ämma ni gacābī: Nārki bīrni dā uylamıyça yūtıp cibärdī – tınsız kaldı, anı Zahir gīna kūt kardı. Ul stakan bilān su tūtıp utırgan ikän. Nārki isän-saw kalgannı kürīp şıpırt kına Mäsrürä dā yūtıp cibärdī. Kırık-kırık tamak kırdılar, süzsüz gīnā bārāñgī aşadılar. Gata kanāgat' idī.

Ruşadnıñ gitara tūtmaganına baytak bar idī – çitīnsīnīp kīnā kulına aldı, bürgaladı. Başın çitkā bürdı da çirtīp cibärdī. Aldan süyläşip kuygan küynīñ akkordın aldı. Gata baskan kilīş cır başladı. Kulında kalay flyagası idī.

B'etsya v tesnoy peçurke ogon',

Na polen'yax smola, kak sleza.

İ poyıt mne v zemlyanke garmon'

Pro ulıbku tvoyu i glaza.

Mäclīs bik tā cırlı bulırğa väg'dä itā idī. Cır küñillärnī ällā kaya alıp kittī.

«A lya frontovik» sürprizi bik küplärgä tiz täsir itti. Cırnıñ ikinci kupletin Närkis başladı. Mincamal, Gülçirä, Bılbılisa, Näsımä kibiklärnıñ bu cırnı birinci işitüwläri idi, ig'tibar bilän tıñladılar, ara-tirä tuzlı kabıstägä, ipigä ürildilər.

...Cır sugışnıñ avır, dähşätli künnärin iskä tüşirdi. Kırık birinci yılınıñ küzi. Mäskäw yanındagi xälitkiç kıyırinki künnär. Kar, salkın zımyankalar, panfilovçılar, Züya (ul çakta äli Tanya), general Dovator... İl kurkıniç astında. İl kıyırinki xäldä, xalıklar açuwı aktık çiginä citip tulğan – mınä-mınä taşırğa tıyış. Tugan avıl, tugan şähär, süygän yarlar, ata-analar, balalar sagınılğan – yüräknı sagış üzgäli. Mımı bildirirlik süz tabıp bulmıy, gadättän tış kırıy künnärdä sagışnı bildirüw üçin yaraklı süz yuk. Ä küñillär ilni sagını bilän, düşmanga näfrät bilän, süygängä mäxäbbät bilän tulı. Xislär mınä-mınä müldiräp tamarga tura. Şul vakıtta bu xislärni äytip birüwçi, bütün soldatlar isiminnän äytip birüwçi bir kişi tabıla. Ul – Aleksey Surkov. Üzäk gazetada şul künnärdä basılıp çıkkın bu cır okop sadasına äyländi, ul cır xislärni taşitti, xislär şunıñ bilän yul aldılar, cır faşistlarını izgi tufraktan kuzgatıp kuva kitti. Aleksey Surkovnıñ bu cır Vatan sugışınıñ in büyük Soldatına äyländi...

Gıtara yladı. Gatannı küzläri dımlandı. Niçkä küñilli Müstafa urınınnan türüp bir yürüp kildi...

Poy, garmonika, v'yüğe nazlo,
Zaplutavşee şast'e zovi.
Mne v holodnoy zemlyanke teplo
Ot tvoey negasimoy lyubvi.

...Mäclislärdä utırganda ig'tibar itigiz: mäclisni in üzincälikli kiçirgän kişi – yalgız xatın. Yä ul baştan axırğa kadär karañğı çıray bilän utıra, küñil açuçılar – cırçılar, mäzäk süz süyläwçilär, biyuçilär aña karap alalar da sünip kitälär. Mäclistägi yalgız, küñilsiz xatınınıñ karaşı alarnı küktän cırgä tartıp tüşirä, äytirsni ul üziniñ şul salkın, ruxsız yüzi bilän küñil açuçılarnı kisätä: äy siz, adäm balaları, diy, narsägä şatlanasız? Sızniñ bit munnan taralışkaç ta şunı, şunı işlisigiz bar, sızniñ bit irtägä irtük türüp fälänni, fälänni işlisigiz bar. Narsägä uçınasız!

Yä ul, küñil kütärilip kitkänlikdən, kinät kinä kıçkırıp külä başlıy, bütün kişidän dä uzdırıp cırlıy, bi, külkü süz süyli, äytirsni ul, parlap kilip, iri yanında gürur kıyafät bilän utırgannarga äytirgä tili: mınä, diy, karagız, diy, min biräwdän dä kim tügil, tik

minim baxıtım gınä bulmadı. İrlärğiz bar dip bik ällä kim bulıp utırmagız, diy. Läkin mäclüstä çamadan tış küñlil kütärlgän tül xatın mäclisniñ axırında yä bulmasa mäclisniñ urta bir cirindä kinät kınä ükirip yılıy başlıy, bütin dünyasın kargıy, gasabilana... Niçik kınä bulmasın – yalgız xatın-kızga mäclüstä avır. Mäclüstän süñ aña bigräk tä avır. Ul üziniñ uyları bilän yalgız kala. Ä tül xatinga uyları bilän yalgız kalu – gazap. Mınä mäclüstä kütüçkiç kontrol’ astında Sabir utıra – Gülçirä karçığaday anı saklıy. Tıgı başka kitmäsin, koridorga çıgıp tıgılay-bülay yürmäsin, diy. Gülçiräniñ utıruwı utıruw tügıl, çünki bir tüşirip alsa, Sabir mäclüstä xatın-kızlar bilän bii başlıy, karşısına çakırıp alcıta, üstiräp-suirıp ala, çügä-çügä biyigän vakıtta, kızıp kitip, xatın-kızniñ tıgı tüşinä dä, bu tüşinä dä kul sala. Biyu bit ul, kim gayıp itsin, ä mınä Gülçirä utlı kümür üstindä utıra. Gülçirä gazapta utıra. Läkin üylärinä alar birgä kultıklaşıp kaytıp kitälär häm, älbättä, bir yurgan astına kirip yüklıylar. Ä tül xatın üziniñ uyları, kiçirışläri bilän salkın tüşägindä yalgız.

Tül xatinga mäclüstän süñgi irtä bigräk tä avır bula, anıñ başı çatnıy, kiçägi mäclis turındağı uylar ni üçindir anda avır xislär uyata, yükıdan ul yünçip tura. İrlil xatınıniñ narsä! Yükıdan türğanda anıñ härvakit gäwdäsiniñ bütin küzänäklärinä naz, tamırlarına şıfalı kan tulgan bula, kiçägi açi-tüçiniñ avızdağı avır tamı iri bilän kara-karşı utırıp bir çınayak çäy içüwgä bitä dä kitä...

Mınä gadättän tış zur energiyanı sarıf itip Bilbılınisa üziniñ Xäkimcanın saklıy, garmunın kulına da aldırımıy, çünki bilä – biraz tüşirip alsa, Xäkimcanniñ avızı ırgaklarınan ıçkınıp kitä, küzläri maylana, häm ul, garmunın kütärip, xatın-kızniñ avızı yanına kilip ayırım-ayırım cırlatıp yürirgä yarata. Bilbılınisaniñ alğan bilimni nibarı adris yazarlık, ä mında änä nindi bilimli kızlar utıra, xäzir irlär kadırlı, iki dä uylap türmaslar – avızıniñni kütärip kalırsıñ. Mınä şulay, Bilbılınisaniñ mäclüstä utıruwı – biräwniñ cäygı issi kündä bir smına plugar’ bulıp yürüwinä bärabär. Läkin alar da mäclüstän birgä kaytıp kitälär häm, älbättä, kırıp yasalğan şarlı ağaç karavatlarında bir yastıkta yatalar, kişi arasında nindi gınä güzäl, siluw, niçkä billi zifa kızlarını, ülgirgän kura cilägıday tulgan, därti taşkan yaş tül xatınarnı kürmäsın – çäçäklil yastıkka mınıp yatkaç, hiçşiksiz, Xäkimcan üziniñ üç barmakka kalğan küçli kulın Bilbılınisaniñ yuantık bilinä salaçak häm diñ-diñ kitirip arkasına bärıp bir nazlap alaçak. Xikmät mınä kayda!

Mınä şularınnan mäxrüm kişilär üçin mäclis – bir gazaplı uyın. Tül xatınnar, kart kızlar şuña kürä mäclüstä kişi tüşli tınıç utıra almıylar. Änä Bälkiys – akıl iyäsi,

bilimli, ädäplî. Lâkin nixäl itmäk kiräk? Küzlärin ümïtsizlikkä, buşlıkka tîrägän dä bir-üzliksiz nârsädir aşiy. Ul anı bilip aşamıy, ul üziniñ nârsä aşaganın bilmi – aña nârsädän dä bulsa açu alırga kiräk, änä ul gümirdä bulmagannı, şıtırdatıp tuzlı kabïstä aşiy, gümirdä bulmagannı süyäk kimîrâ! Biçara! Sin mînä kaysıdır bir mäclïstä xata yasagansın! Sin, müğayın, anda da şulay küñil açudan çittä utırgansındır, ä iptâş kızlarıñ iki-çiki kilip utırgannardır, yığıtlar bilän tanışkannardır hêm, älbättä, birazdan kiyäwgä dä çıkkannardır. Yığitniñ bit birinçisi bilän gînä tanışuw çitîn. Annan üziniñ yaraklısın tapkançı alar bilän şayarırğa, çut tÿymäsîn salıp bargan kibik alarnı şudırıp yÿrtirgä bula. Ä sin birinçi mäclïstä şulay utırıp xarap bulgansın! Sinin yüziñä indî cıyırçıklar çığa başlagan, muymın tirälärinđä indî kartayü bilgisi kürinä, süyâklär tÿrtip tÿra, mäsälän, Nârkisniñ al yañakları bilän çagıştırganda nikadâr tawşalgan! Pedagogika digän fân ul kişini bik yarata, ul sinî bütünläyi bilän yÿtarga da riza, ul kiyäwsizläriñi, kart kız-pedagoglarnı süyâ, anıñ fikirinçä, çın tärbiyâçi – üziniñ bütün gümürin mäktäpkä bağışlagan kişi gînä...

Mincamalniñ bülay da ällä ni kuwät iyäsi bulmagan mi apparatına Gata duñgızniñ tigi «a lya...»sı şulkadâr sukkan ki, Mincamal mäclisniñ başında uk yüziñä birtÿrlü yarım mülayım, yarım axmak yılmayü çıgarıp, uñ yañagina tayanıp alğan idî – şul küyincä uynap-külüwçilärgä karap tik utıra... Aña ällä küñilli bu mäclis, ällä küñilsiz – ul anı äli rätläp bilmi, bilirlük kuwätî dä yuk. Anıñ prosto äli miyi yäl itä. Ul uyangaç, Mincamalni nişlätir, ylatırmı – müni äli biräw dä bilmi...

Ä mînä Mäsrüräniñ nişläsîn bilip bula. Ul Gata akkordeonında tıyışlı küyniñ kilip çıkkanın gına kÿtä. «Siniy platoçek» buldı, «Temnaya noç'» buldı, «Katyuşa» buldı, «Moya lyubimaya» buldı – sugışta bulgan bütünisi dä, ni xikmättir, bÿlarniñ barısın da bilälär. Ä Mäsrürä bilgän küy yuk ta yuk... Mäsrüräniñ bitläri ut bulıp yana, küzlärinđä açlık, anıñ bütün täninnän, çamadan tış kalku, lâkin kilişli kükräginnän, yalangaç matur biläklärinnän, xätta yuan iki tÿliminnan därt bärıp tÿra, ul, içinä nindidir dinamik küç tuplangan kuwätli bir can iyäsiday, kısılıp utıra – mînä-mînä taşlanır da Sabiriniñni da, Xäkimcaniniñni da, Ruşad bilän Gatani da hêm üstämä räviştä Müstafa Asan ügli bilän kiñ mañgaylı Zahiriniñni da yÿtar kibik. Yÿtar – hêm vässälam! Kalırsın şakkatıp!

Nihayät, Gata tıl küylärinä küçti.

Klavişlar arasınan Mäsrürä kütükän küy dä işitildi. Mäsrürä tülümnarın kiskin xäräkät yasap artka ırgıttı, indı karañgılık tüşkän işigaldına küz saldı da tigiz, küçli taviş bilän cır başladı:

Sandugaçım, mışkinkäyım,
Gülgä salgan kükäyın.
Mädinä, gülkäyım,
Gülgä salgan kükäyın, bāgır'käyım.

Bu cırğa barı tik Gülcirä gınä kuşıldı, niçä äytsän dä, bu küy sugış vakıtında avılda in mäşhür küylärdän birsı idı, häm aş mäclislärindä münü barı tik Gülcirä gınä başly idı. Dünyadagı birnindi garmunga da turı kilmi turgan häm barı tik şunın arkasında gına, ixtimal, bu bik yaxşı cırçıdır, dip, kişilər sagayıp kala-kala cırçı isimı tagılğan Gülcirä älīgi mäşhür yaşıl tavişı bilän bu cırğa katnaşıp, anın münün ütirdi, simiz tavık itninin tamin üt sıyıkçası niçik xarap itsä, munda da şulay buldı, häm Mäsrürä birküngi xällärdän sün birinçi tapkır aña turı itip, tika itip karap cırladı. «İx sin, didi ul karaşı bilän, irin buluw gına citmi siña, tagın miña yalgız cırlarga da xut birmisiñ. Minim kay cirim kim sün sinnän, nişläp siña gına tigizlik birgän bu Alla, ä?» Üstälnin iki başınan türüp, alar şulay iki tavişka cırladılar.

Ul da minim kük yalgızı
Ütkärä gümirkäyın.
Mädinä, gülkäyım,
Ütkärä gümirkäyın, bāgır'käyım.

Mäsrüränin bütün tavişı, bütün karaşı dünyaga kütüçkiç üpkäläwdän gıybarät idı.

Tül xatınnar üçin mäclis – avır spektakl'.

Tül xatınnar, mäclistä bıyırğa çıksalar, dünya küçirälär. Änä matur itip bütirilip Näsımä bii – kız bala, anın bütünisi alda. Änä ädäp, dārəcə saklap kına, gürur kıyafättä Gülcirä bii – bir süz dä äytä almıysiñ. Ä minä Mincamalnı türataş xälinnän kuzgatıp bıyırğa çırgannar idı – dünyalar kuptı. Direktor birüzlüksiz mürçaga karap utırdı, ausa, nişlärsiñ? Mincamal idännän bütün üçin aldı: üzün mäñgigä irsiz kaldırgan faşist-larnı taptadı, birüzlüksiz «mal kurması» xakında süyläp vaklanıp üzäginä ütä turgan kayınatası bilän kayınanasın da salıp izdi, birüzlüksiz üzgärip turgan ukuw program-

maların da taptap yürdü – Şәмsetdinov bilän inspektor Xämitovniñ da içlärinä tipti, barısı da buldı...

Tül xatınnar biyirgä çıksa – sak bulıgız, yakın-tirädä ava, vatıla türğan äybirlär kaldırmagız...

«A İya...» Närkisniñ dä xarap itti bugay, başta ul mähabät kınä itip biyidi – üzün matur barmaklar, tän tüslü yuka üyik kiyip kuygan biyik, kilışli ayaklar, yap-yaktı açık muyını, bütirilgän vakıtta çama bilän gınä dünyaga çıgıp alğan çista yäşkilt yifäklär, sıyık zäñgär çiltärlär – barısı da Närkisniñ güzälliğın türlü yaktan tutıra idi. Äytirsniñ bu – kişi tügil, ä cäygi matur irtädä urman alanındagı küyüdan su içärgä çıkkın bulan balası – irtängi küyaşka, çıklı ülängä, küşlar tavışına, nihayät, üzniñ siluw gäwdäsina üzi süklanıp yuvırtıp yüri idi... Biyidi-biyidi dä Närkis urınına utırıp kinät kınä külä başladı, annarı sikirip türdü, kulına ryumka aldı.

– İptäşlär! Yigitlär... Frontoviklar! Äydäğiz, sizniñ isänlikkə içik! Min sizniñ isänlik için barısın da işlärgä riza! Biläsizmiñ narsä? Min avılga kilgändä bir gınä yılga dip kilgän idim. Häm ägär avılda sizniñ kibik güzäl yigitlär bar dip bir yıl ilik kim dä bulsa süyläsä, min ul kişini axmakka sanagan bulır idim. Min nikadär yalğışkanmın! – Närkis başın artka taşlap külä başladı. – Cannarım! Min sizniñ barıgızni da yaratam! Vatan sugışında ciñip çıguwıbizniñ säbäbin min minä sizniñ bilän aralaşa başlağaç kına añladım. Sizni ciñä almıy faşist, ciñä almıy! Sizniñ yürägigiz yaktı, küñiligiz pak! Äy sin, razvedçik! – Närkis tagın külä başladı. – Min sinniñ mäclis başında äytken süziñni ütärgä äzir! Min barısına da äzir bügin!

Tüsttan süñ Gata cay bilän gınä val's uynap cibärdi – bir kat cillänip, tamäki tartıp kirdilər.

...Ata – ulni, ana kızniñ bilmes därecedä şaulaşıp-külüşip utıra başlağaç kına, Müstafa skripkasın kulına aldı. Üzdürüp-üzdürüp kınä «Zülxiccä»ni uynadı. Küyniñ niçkä müñi kişilärni müñlandırdı, uyn-külki basıldı.

– Müstafa abıy, cırla!

– Üzigizçä cırla! – dip, Müstafanıñ skripkasın alıp kuydılar.

Müstafa başta yalındırdı. Dürsragi, üzinnän kurıktı. Cırlıy başlasa, ul barı tik üz kaygısın süyli türğan cırlarnı gına cırlıy, ä anıñ kaygısı – iksiz-çiksiz... Bu avılda

Müstafanıki kadär kaygı bîrâwdä dä yuk. Süyüklî xatının, almaday ikî kızın yugaltkan – bu avılda başka bîrâw dä yuk. Yâşâsın idî alar, alar gümîrîn saklaw üçin Müstafa mîñ kat ülâr idî. İñ avırî – bilgîsîzlîk. Kaylarda siz, küz nurlarım? Siz minî işîtâsîzmi?

Müstafa kulına gitara aldı. Ul gitarada uynıy bîlmi, aña barı tik kaybîr urınnarda çirtkälâp kînâ cibârîrgä kiräk. Müstafa mümkün kadär üzîniñ biografiyasına kîrmâskâ tırışa idî. Dürîsrâgî, aña xatının hâm kızların tîlgâ almaska kiräk idî, yugıysâ mäclîsniñ bütîn kızığı bîtäçäk. Sinîñ kaygıñ kîşîgä nârsägä? Kîşî mäclîskâ küñîl açarga cıyıla. Xâtta kîşîniñ üçîsînâ, cidîsînâ cıyılgaç ta ah-vah itîp iskâ alalar da şaw itîp bîr süylâşîp utıralar. Tîrîklîkniñ zakonı şulay. Biolog Müstafa mümü bik yaxşı bilä. Ä mîñâ kîşîlâr xâzîr annan cır küñâlâr. Müstafa isâ bügingî küñni mäclîstâ şatlanıp, ällâ nitkân mähâbbât cırları, şayan cırlar cırlap utıra almıy. Kaydadır yırakta, ällâ nitkân tûmanlı pârdâ artınnan anıñ xatını – kuyı kara kaşlı, karatuwtlı tulı bîläklî İl'mas karap tûra, ul saran gına yılmaya, «sin bîznî ünîtmadıñmı?» dip sûrıy. Mîñâ sugış bîtkännân birlî indî Müstafa hâr tûnnî anıñ bîlân süylâşâ, tîgîsî haman bîrtürli itîp saran gına yılmaya. Kaybîr tûnnî İl'mas şâfkat'sîz bula...

– Sin bîznîñ kaylarga barıp çikkannı bîläsîñmi? Tîpluşkada barganda kîçî kızımız salkın tıyıp avırıp üldî, – diy. – Anı bîr stantsiyadâ vagonnan taşlap kaldırdılar...

Müstafa bu vakıtta sataşa, ükîrîp yılap uyana, tûrîp utıra hâm tãmâkîsîn kabızıp çulanga çığa. İrtägîsîn, şîşmäklängän küzlârîñ kîşîdân yâşîrîp, ul mäktäpkâ kilä, dârîskâ kîrâ hâm dünyada iñ bähîtlî kîşî sıman dârtlânîp süyli başlıy.

– Kün sayın bîr alma aşagan kîşîgä doktorniñ kirägî yuk, – diy. – Kilîr bîr kün, – diy, – dâwlätlâr arasında yarışıp aşkınp kûrallanuw urınına alma üstîrûw, almanıñ yaña sûrtların çıgaru buyınça yarış başlanır. Cır yüzîndâ xârbi samoletlar tûgîl, alma çäçägî uçar...

...Müstafa ünîtilip kitkân ikân. Gitaranıñ muyınınnan tütkan küyî ul bîraz dâşmiçâ türdi. Küz aldına yırakta-yırakta kalgan balaçak kildî. Alarnıñ avılında balaçaktan sukıraygan Xälil kart bar idî. Xälil kart tuydan tuyga, yûrttan yûrtka yûri hâm cırlap tamak tuydıra idî. Kartniñ içkâ batkan, kipkân küzlârî, ak sakalı, irî tîşlârî, küyaşta yangan irî yañak süyâklârî – barısı da aña kurkınc tûs birälâr idî. Saklyâ kırındagı uçak yanında kîçkîñâ Müstafa bu kartniñ gıyşık cırların bîrniçâ tapkır tîñlagan hâm yûrâgîñâ sîñdîrgän idî. Ul üzîñ şul kart rûlîndâ itîp kürdî. Kîşîlâr annan cır küñâlâr...

Ul, gitaranı alay-bülay çirtkälöp, türlü küylärdän birär, ikışär kuplît cırladı. Ällä küy yıladı, ällä – Müstafa.

Canım säyranga çıkkän – sığıla tallar kibi.
 Suwırıp üpsäm, irännäri şikär häm ballar kibi.
 Küçagına kırıp çumsañ – küş yünü şällär kibi.
 «Kit, bu güzäldän ayrıl» dimä, dus!
 «Can süygän güzäldän ayrıl» dimä, dus!
 Muynıma taşlar taktırıp där'yalarga agayım!
 Yarım isimä tüşkän sayın akılımnan şaşayım!
 Kābab bulıp gıyşık utında yanayım, dus, yanayım!
 «Kit, bu güzälni taşla» dimä, dus!
 «Can süygän güzäldän ayrıl» dimä, dus!

Birazdan Müstafa äylänä-tirädägi kişilärni ünitti. Kara yıltır küzlärin buşlıkka tikädi dä mähabät gäwdäsın küygä ginä çaykaldırıp yüräk bilän cırladı:

Axşam ülsa män üyimdä yatarım,
 Türlü-türlü fikirlärgä dalarım.
 Künnän-küngä dardimä därt katarım,
 Bir üñalmas därtkä tüştim, ag'larım!
 Barmagıma kümiş yüzük tagarım,
 Kiçin-kündiz yar yulına bagarım.
 Bağırımni gıyşık utında yagarım,
 Bir üñalmas därtkä tüştim, ag'larım!

Cır vakıtında Nārkiş bilän Zahir birüzliksiz narsadır kızıp-kızıp bāxäsläştilər. Sabir birniçä märtäbä däw sägatınä karap aldı – küräsni, mäclisni tamamlarga vakıt citädir. Müstafa dımlı küzlärin uynatıp barısına da bir karaş taşladı da gitaranı bir püçmakka iltip kuydı. Annan çay kildı.

Mäclistä Gata filosof bulırğa yarata.

Ul süñgi tostni äytti. Tili tılgä yükmıy, kaynarlanıp süyli.

– İptäşlär, min şuşı ciñüwni täimin itkän büyük xalkıbiz isänliginä tost tāk'dim itäm. Yäşäsın Tugızınçı may! Kırık bişinçi yılınıñ Tugızınçı mayında min rıyxstag stenasına üzimniñ familiyamni yazıp kuydım. Ştik üçü bilän tırnap yazdım. «Tatar

yığitı Gata Säläxıyev» dip imzamnı kuydım. Tarixta minim izim kaldı. Yevropa üzäğindägi bu yazu uzak tırır, bızñıñ balalarıbız anı ekskursiya bilän Germaniyegä bargaç ukırlar. Yevropa illärinä bırvakit bız kunak bulıp barırbız, bızñıñ bu ciñüwnıñ ähämiyätı tarix kartaygan sayın arta barır. Min üzimniñ tugan küñimni kırık bişinçi yılınıñ tugızınçı mayı dip isäplim. Bız – kırık bişinçi yıl yığitläri! Yäşäsın kırık bişinçi yıl yığitläri!

Şulay da in süngi tost Ruşadnıkı buldı. Xislärdän şaktıy dulkinlanıp, mäclüstägilärgä ul Yulius Fuçık süzlärin äytti:

– Vatan azatlığı üçin hälak bulgan iptäşlärnıñ yaktı istäliginä tost täk'dim itäm, – didi ul, mäclüstägilärgä kütärlip karamıyça gına. – Biläsizmi, Çihoslovakiyanıñ milli geroyı Fuçık niçik digän? «Bu zamannı ütkärip, dünyada isän kalgan kişilärdän min bir gınä narsä sürıym: ünıtmagız! Yaşılarnı da, yavızların da ünıtmagız! ...Şundi bir küñ kilir, ul çakta bügingi küñ ütkän küñ bulıp sanalır. Şunda büyük zaman häm tarixnı tudıruwçı isımsız geroylar turında süylärlär... Bu küraştä hälak bulgan kişilər sizgä duslarıgız, tugannarıgız şikillı yakın bulsın... Kiläçäkkä turılıklı bulıp, şul kiläçäknıñ çiksiz maturlığı üçin ülgän kişilärniñ härbirsı häykalgä layık».

Bu süzlärni Mincamal ayagürä tırıp tıñladı. Anıñ bitı buylap birüzliksiz yaş agıp türdi.

...İskitkiç cılı tün, uramga şumırt agaçı isı tulgan. Saf havaga çikkaç, irkin sulap kuydılar, härkim üz yagina taraldı. Tik irlär gınä mäktäp kapka túbında süyläşip kaldılar. Taralası kilmi idi, cilkäni cilkägä tırıp, fronttağıça, bar dünya vaklıklarınan azat bulıp, üziniñ ir itip, yigit itip sizäsi, şunı tüyası kilä idi. Şunı añlapmı, Gülçirägä xätli Sabirni kaldırıp kaytıp kitti. Xäyir, Mäsrüräni kunarga dip üzünä Mincamal alıp kitkäni kürgäç kınä andıy yumart kararga kilä aldı Gülçirä. Xäkimcanniñ bik tämläp süyläşip tırası kilgän idi – uramniñ tıgı yagina çıgıp baskan Bilbılınisa «äydä, äydä, uzak yürildi» dip tukıp tırğaç, çıdıy almadı – birildi. Niçä äytsän dä, frontta düşman bilän sugışu – bir narsä, ä üz xatınıñ bilän baxäskä kirüw – bütünläy ikinci. Zahir, uramga çiguga, şaktıy kıyuv räviştä Närkisni kultıklap aldı da – gümirdä bulmaganni – kirı yakka, tıgırmän buası yagina kitip bardılar. Ruşadniñ müña biraz gına içi püşip kaldı. Läkin şunda üzün-üzü «piçän üstindägi it» dip içtän gınä sügip aldı. Birazdan direktor bilän Müstafa ayırılıp kittilər. Müstafa bürınnarın kiñäytip irkin itip bir sulış aldı da:

– Būgīn ũk karavatımnı ŧımırt bakçasına ıgaram, – didi. – Mũndıy tũndä ũydä yũklaw – cinayät. Kĩŧi agaç yafragı, aak, ũlän isin isnäp yılına utız gına kũn yũklasa – bol'nitsa yulın bĩlmi.

Avıl tın idı, utlar kũrinmädı.

Tik bu tũn tıngısız buldı. Yuk, bũrulı tũgĩl, kaygılı da tũgĩl, ä minä bu mäclĩstä katnaŧkan küplär yũklıy almadılar.

Tũn cilı in baŧta Sabirga kagıldı. Matur xatın-kızlar bĩlän mäclĩstä utırgannan sũn kaysı gına irniñ kũnĩli iläs-miläs kilmi? Alay tũgĩl disälär, ıŧanmagız, riyalanıp kına äytkän süz ul. Nigä bu dũnyada ŧundıy kırıs kanunnar bar sũn? Äytik, nigä minä Mincamal bũtin kiŧi aldında Mäsrüräni ũzina kunarga alıp kaytıp kitti, nigä minä Zahir bũtin kiŧi küz aldında Närkisni kultıklap tiğirmän buasına taba kitä aldı? Nigä Sabirniñ mũndıy xũkukı yuk? Nigä?

Bu sũrawga cavapnı uram ũzi birdi.

irämlı tıkrıktan yäŧ bir yĩgıt bĩlän kız kilip ıktı. Algıbradan bulaçak yazma iŧ turında kızıp-kızıp bähäsläŧälär idi. Sũnğı vakıtta unınçı klass ukuwçıları kiçlärin äli bĩrsinä, äli ikinisinä cıyılıp ŧulay äzirlänälär. Läkin bu yĩgıt algıbradan äzirlänüwdän tıŧ baŧka isäplär bĩlän dä yũridir, axırısı, ũnki kızını kultıklap uk algan. Direktor mũni bĩlirgä tıyıŧ – mũnısı biraz gına ramkadan tıŧrak idi, ul tuktaldi. Tuktaldi... häm tınsız kaldı. Ciñin sızganıp ak külmäk kigän buylı yĩgıt – direktorniñ ulı Rĩnat idi. Niik? Ni arada? Rĩnat kız kultıklaganmı? Raykom sekretariniñ kızınmı? Tuktalı, niä yäŧ sũn bũlarga? Uncidimi? Unsigizinci mi? Kim gayıp itä ala...

Sabir ŧul minutta gına ũziniñ indı ũli kiŧi, ah, yämsiz süz – kart kiŧi ikänliğın añladı. Süzsiz gına Mũstafa bĩlän bĩrgä kayttı, baŧın iyip ũyina kirdi, iŧinip yattı. Karavatta Sabirniñ bĩrdänbiri – in ıŧanıısı, kartaysa da, irläsä da, avır xälgä tũŧsä dä, anıñ bĩlän bĩrgä yazmıŧını urtaklaŧırğa äzir tũrgan bĩrdänbiri – Gũlirä yata idi. Sabir anıñ yabık kulin ũziniñ uına aldı, yũmŧak kına kıstı. Gũlirä isä mũnnan ŧunu añladı:

– Min sũnğı bir-iki yılda biraz gına tiğindi-mũndıy yulda yũrdim. İndi min ũzimniñ yalgıŧlığımın häm siña küpmi xäsrät ıktırganımnı añladım. Mũnnan sũn min sinin turılıklı yuldaŧın bulırmın. Bizniñ balalarımız üsip bara ikän. Buldıra alsañ, sin minı gafu it...

Sabir isä näk' şulay dip äytirgä tılägän idı... Şulay da ul tünni Sabir yüklamadı.

Müstafa üyinä kayttı, du-çat kilip kaudarlandı, kart bılän karçıkını uyatıp, dübür-şatır kilip bakçaga karavat küçirdi. «Salkın tıyırırısñ» dip, fatir xucası kart karşı tüşip mataşsa da, faydası timädı.

Şulay, uramda Gata bılän Ruşad kına kaldılar. Gata bugün yüklamaska karar birdi, çünki mäcliskä kilir aldınnan gına aña poçtadan zakaz xat birdilər. El'zadan ikän. May axırına komandovanıyı anı cibäriğä bulgan, häm El'za künnärni sanap türirga kuşkan idı.

Ruşad üz xislärindä üzi butaldı. Kiçägi kontserttan süñ ul üziniñ uylarına kontrol'ni yugaltkan idı. Müñarçı yämsiz bulıp küringän Akbalık aña dünyanıñ in güzäl bir püçmagına äyländi. Ruşadka dünyanıñ başka bir püçmagı da kiräkmi xäzir, barı tik Akbalık bulsın da änä şul yürttagı Läylägül bulsın! Başka birni dä kiräkmi! Mınä narsä üçin dünyaga tuvarga kiräk bulgan, mınä narsä üçin yap-yäşli ülim bılän üçraşırğa, sugış gazapların kiçärgä kiräk bulgan ikän! Yäşawniñ mäg'näsi mınä xäzir ginä açıla başladı. Kızık! Dünyanıñ bütin maturlığı, bütin mäg'näsi uncidı yaşlık bir kızda bulsın, imiş! Nigä alay ul? Ruşad Kenigsbeg ölkäsində diñgiz buyındagı kurürtlerni kürdi. Sugış vakıtında munda faşistlar yäl itkännär, bizniñ kırlarda alğan yaralarinnan davalangannar, üşigän ayak-kulların savıktırgannar. Läkin faşist yäl itkändä dä faşist bulıp kala. Ruşadlar divizionı bärıp kiringän kurürtta äli türmiş bara idı – kaştan ağaçları astında çumıp utırgan kürpusta birniçä distä yaş, siluw kızlar dir kaltırap alarnı karşı aldılar. Barısı da yaş, barısı da biyik stanlı, zäñgär küzli, aksıl-sarı çaçlı, aksıl bitli silular – faşist ofitserlarınıñ yaratkan ariy näsili. «Kara bulıt» – matroslar, flot ofitserları çürnap algaç, bu kızlar ülimnän kütiluwniñ birdänbir «çarasına» kirıştilär, dısanıklarnıñ muyınına asılıp, alarnı küçaklıy, übä başladılar, bülmälärinä çakırdılar. Alarnıñ kübisi şürtiktan idı. Yalangaç matur ayakların yaltıratıp marmär baskıçlardan yüğirıştilär, yalvarulı yılmaydılar. Sugış başlangannan birli xatın-kız zatı bılän aralaşmagan matroslar üçin bu şaktıy xikmätli küriñiş idı, ülim bılän küreşip yürgändä mündiy spektakl'gä ilägirmın dip kim uylagan! Läkin şunda bütin kişi bir narsägä bir'yulı ig'tibar ittı: çibär kızlarnıñ bütlerine – tızdän yugarırak, içki yagına, aksıl-alsu yaş tirigä zäñgär tatuirovka tüşirilgän idı.

– A nu, galim kişi! – dip kıkırdı şul vakıtta kart miçman Ruşadka. – Ukıp bir bızgä, narsä dip yazılğan bu ...lärnıñ sıyraklarına?

Münü ukuw artık avır tügıl idı. İñ çibärlärinä – «f. üff.», urtaçalarına «f. sül.» – dip yazılğan.

– Bülari, – didi Ruşad, yılmayıp turgan güzällärni kürsätip – «für üfıtsiyırın» – ofıtsler süyärkäläri, ä tıgıläri – «für zül'datın» – soldatlar üçün.

Kart miçman äşäkı süz äytıp çitkä tükirdi.

Ruşadka şul vakıttı bik avır buldı. Yäş, çibär kızlarını sızlanuw katış kızganuw tıygısı uyandı. Bülarnıñ ata-anaları bardır... Bular da balaların münüñ üçün dip üstirmägännärdır. Ällä faşistlar mürälı üçün bu gadäti xälmı? Kayda munda mäxäbbät, kayda munda izgi xislär? Dimäk, «yugarı rasa»nıñ üz içində ük indı faxışlık, üz nigızında ük indı salkın isäp, xatın-kız maturlıgın faşistlarça üyatsızlık bilän işkä faydalanuw... Äyi, faşizm yaralılar tüyägän korabl'nı diñgiz tübünä cibärüw gınä tügıl, muzıylarını, kitapxanalärni yandırıp gına tügıl, çit xalıqlarını metodik räviştä yandırıp, «Büyük Germaniye» tufragına aşlama äzirläw gınä tügıl, bälki xatın-kız güzälligın dä izüw, taptaw, Gıtilar, Şillirlar, Gıynılär üda cırlagan güzel nımkalarını da pıçrak faşist itigi astına salıp taptaw ikän. Kenigsbegniñ här püçmagındağı faşist izi tarix fakul'teti studentı Ruşadka bütün bir kurs birgändäy bilim birdi. Faşistlar kurürtınıñ marmar taşlarına basıp yürgändä, sanatüriyniñ ap-ak çısta vraç kabinetlarında, protsidura bülmalärində yürgändä bütün närsä «Munda faşistlar yaşadı» dip kıçkırıp tura idı. Mınä xülldagı fütovitrina. Dünyadagı in güzel xatınnar. Fälän xatın fälän yılda fälän şahärdä maturlık konkursında birinçi urını alğan. Yaşı fälän, avırlığı – şulkadär, biliniñ niçkäligi fälän santimetr... Mınä ul xatın profil'dä bulay. Mınä ul ayagına üyık kiyä. Mınä ul yükıga yatar aldınnan çişinä. Üzi yılmaya, mutlanıp karıy...

Ruşad bugün uramda yürgändä Gataga şular turında süylädi. Ä üziniñ yaşırın xisläri turında läm-mim birni dä äytmädi. Üzi, Gatani tıgıläy itkän bulıp, bulay itkän bulıp, äyländirgäläp, Raziya Väliyevnalar yaşı turgan uramga alıp kirdi. Üyläri turısınan gına bulsa da bir uzası idı! Ruşad alda turgan pırspıktivanı küz aldına kitirdi: tagın un künnän Läylägül imtixan birirgä kürşi rayonga kitäçäk. Ul kaytkançı Ruşad cäygi sessiyagä kitkän bulaçak. Dimäk, cäy buyı bir tapkır da kürişip bulmıyaçak. Yigitniñ canı üşip kitti. Ä aldagı un kündä? Birniçik tä bulmıy. Kirtälär yigit atlap çıga turgan tügıl. Pedagoglıkniñ kırı, formal', kəcünni kağıdäläri bar. Sin aña buysınırğa mäcbürsiñ. Busı – bir. İkinçidän, sin indı yaşkä üli. Ayırma bar. Üçinçidän, sin – kommunist kişı. Läylägül äli niçä äytsän dä bala. Ätisı bilsä? Änisı bilsä? Yırıp çıga

almalık kıyınlıklar! Gataga kiñäş itip kararga idı. Aña da yŭrək citmi. Mınä kayçannan birli indı faşizm turında süyli, ä üziniñ iñ yaşırın xisın açarga kurka.

Şümirt çäçäk ata başlagan, axrı, Raziya Väliyevnalar uramında anıñ isı şaktıy sizilirlık...

Tıkırıktan bŭlar karşına mıdır-mıdır süyläşip bir par kilip çıktı.

– Ähä, tixookeanets bu tirädä yŭzä ikän, – dip süz saldı Ruşad.

Ul alarnı Närkis bilän Zahir dip bilgän idı. Karasalar, iri bilän Raziya Väliyevna ikän. Gimnasterkasın yassı rımın’ bilän bugan, şığırdavıklı hrom itiklär kigän Davutov yigıtlärgä kul birdı.

– İştittim, işittim mäktäptä närsälär űyıştırıp yŭrgänigizni, – didı ul, papirosın çıgarıp. – Raziya apagız bik maktıy üzigizni. Frontoviklar da frontoviklar dip tıllınän tüşirmi. Äli min künläşmäskämi ikän dip uylap yŭrim: tik tŭrganda xatınıñ yigıtlärni maktıy başlasın äli. Tım bŭliñ sizniñ kibikläрни. Min bit fronttan kırık űçtä űk kaytkan kişı...

Davutov, küläç yılmayıp, initsiativanı şunduk üz kulına aldı.

– Kaysı uçastŭktan?

Gata turayıp kuydı. Xärbilär gadätı!

– Birinçi Ukrainskiydan! Berlinda tāmamladık.

– Ä sin indı tigı «çırnaya tuça» bulasınımi? Şundi bir yigıt bar digännär idı mäktäptä?

Ruşadniñ sabıy baladay kızarganın tŭn gınä yaşirdı. Nindi mülayım, nindi vlast’lı kişı bu Davutov! (Ä sin anıñ birdänbir kızın küçakladıñ tŭgılmı süñ kiçä? Niçik űyat tŭgıl!)

– Tak tŭçno! Kenigsbegta Ciñŭw küñin bäyräm ittık. Leningrad – Tallin – Klaypeda – Kenigsbeg.

– Ä min Dugadan, – didı Davutov, avır sulap. – Dugadan. Ciñŭw küñin Berlinda kürü baxıtına irişä almadım. Sugış – zur baxıtsizlik, läkin min şunda katnaşkanıma hiç tä űkinmim. Dŭrisin äyitim, bizniñ xalıknıñ bŭtin psixologiyasın, ruxi baylıgın, kişiniñ içki dŭnyasın min änä şul Kursk yanında añladım. Şul mäktäpnı

uzmagan bulsam, min, älbättä, partiya rabütniği bulıp kitmidir idim. Sugışka kadär min dä ukıtuwçı idim, sizniñ kibik...

Raziyä Väliyevna başına ak yün şarf sıman narsä salgan, ay yaktısında ul şarf aña ällä nitkän zatlı tüş birä idı. Ul iri süylägändä anı kultıklap tütıp tūra, vakıt-vakıt aña süklanıpmı, şatlanıpmı karap ala.

– Ätisı, – dip süzgä katıştı ul. – Ällä min kırıp samavır kuyıymımı?

Davutov canlanıp kittı.

– Mınä! Mınä! Avızımnan alıp äyttiñ! Biläsizmi, türmišta niçik bula? Bırgä yäşi tırğaç şulkadär bir-biriñä iyäläşäsniñ, bir ök situatsiyalärdä ikiñä dä bir ök tüşli fikirlär kilä, häm şunu bir ök vakıtta, bir ök türlü süzlär bilän äytä başlıysniñ. Vproçım siz äli bankittandır? Min süñ kayttım, Raziyä apagız miña äytken idı. Annan süñ, minim dărăcäm bik zur bit. Yä, äyt indı, ryadovüy avıl ukıtuwçısı raykom sekretarı yanında cırlap-biyip küñil açā alamı?

Raziyä Väliyevna indı üylärinä kırıp kitken idı.

Davutovlar kara-karşı salıngan iki yürtniñ uram yagında türalar ikän. Üyaldınnan tüşkän yaktılıkta sap-sarı itip yuvılğan baskıçlar kürindı. İndı aldına alyarkıç yabıp ülgirgän Raziyä Väliyevna kunaklarını gürläp karşı aldı, ayaklarınnan salmaska bik kıstasa da, yigitlär üykbaştan gına kaldılar. Üyaldında, urındık üstindägi kerogazda narsädır çııldap utıra idı. İki yürt urtasındağı kiçkinä bülmäniñ işigi açık, aña marlyā ilingän. Davutovlar yagina uzgançı, Ruşad başta şunda küz taşladı. Bülmä içindägi yaktılıkta yan bilän baskan, kulların baş tübäsine kütärä-kütärä çäçlärin sütip tırğan kız balanıñ silueti kürindı. Balet dekoratsiyası artındağı tümännän küringän sıman bu siluw gäwdä Läylägül idı. Ruşadnıñ yürägi tibüwinnän tamağı kiptı. Tik münü biräw dä sizmädı...

Davutov, üygä kilip kirgäç, kayışın saldı, yakaların ıçkırdı. Raziyä Väliyevna kerogaz bilän iki arada yügirgälägän arada irlärçä süz kuyırdı.

– Sin düris äytäsiñ, yigit, – didı Davutov, Gataniñ süzinä kuşılıp. – Bu ciñüwniñ zurlıgın, ähämiyätin kiläçäk buwın tağı da nıgrak, tiränräk añlar. Äyi. Yaxşı polotno yıraktanrak karasañ açık kürinä, dilär bit. Siz mınä ikigiz dä bu büyük vakıyganıñ canlı

şahitları. Şunıñ büyüklığın yaş buwınga citkiriğiz, yaşlarnı şuşı büyük Ciñüw, izgi küräş traditsiyalarında tärbiyäläğiz. Sızniñ tıp buriç şul.

– Ä yüz protsent ülgiriş birüw tıp buriç tügilmäni? – Ruşad bu yürtta üziniñ irkinläp süyläşä almayaçagın sizdi – tavişi üzgälänä idi.

Davutov aña sinawlı karaş taşladı.

– Yüz protsentmi? Yüz protsent digin, ä? Kızık bit. Miña süylädilär anı. Üçinçi çiriktä küp mäktäplär yüz protsent ülgiriş birgännär ikän. Läkin ni fayda? Min Şәмsetdinov bilän süyläştim. Ülgiriş niçik, dim. Yüz protsentlılar küpçilik, diy. Ä uzgan ukuw yılında niçik idi? Tuksan iki yarım, diy. Süñ, balaların bilimnari konkret alganda kütäridimi? Ällä uzgan yıldagıçamı? Anısın äytä almıym...

– Alaysa, minä tagın bir sürawga cavap birsägiz ikän...

Davutov tagın bir sinawlı itip Ruşadka karadı.

– Yä, sin, tugankay, nigä dip bäländiñ äli? Mini ällä Pedagogiya fännari akademiasiniñ çlen-korrespondenti dip bildiñmi?

– Ukıtuw programmaları türmiş taläplärinnän şaktiy artta kalgan, – didi Gata.

– Ukıtuw programmaları gınami? Nu, yigitlar, üzigizdagı birkatlılıkka süklanıp tuymassın! Avıl xucalığı – minä kayda xäzir tıp front. Yarıy, sızniñ avıl sugış vakıtında da arış üninnan üzilmägan. Ä başka kolhozlar? Ä kolhozçığa tüläw mä'säläsi? Ä kolhozlarnıñ ssudaları? Kolhozlarnı nıgıtuw için kimindä un-unbiş yıl kiräk bulaçak, bildigizmi?

Davutov şkaftan bir şişä alıp kildi.

– Vproçim min bugün iki cıyılıştä şuşı turıda süylägan kişi – az gına yäl itik. – Ul ipläp kinä dürt ryumkaga saldı. – Änisi! Kil, utır äydä! Ciñüw bayerami bilän! Raziyaniñ sizday frontoviklar arasında işlävinä min bik şat. Bayeram bilän!

Yigitlar biz kunakta buldik digän siltaw bilän avız itip kinä kuydılar. Davutov yäl itä almadı. Ul yañadan zur temaga kirip kitti.

– Rayon apparatlarında kadrlar iskirgan. Sugış vakıtındağı kibik iş itärgä yaratalar. Miña munda tiräk kiräk, sizday yaş kommunistlardan yardım kiräk. Minä karap kariyk, küzga, balki, kaybirlarigizga mäktap bilän sawbullaşırğa turı kilmägäyi.

– Mäktäp xatın-kızlarga gına kalsınmı? – didi Gata.

– Yuk, alay dip äytmim. Şulay da mäktäptä xäzırgä kübräk xatın-kızlar da işli ala.

– Min sızniñ bilän baxäsläşä alam, – didi Ruşad.

Davutov äsärdi:

– Tıñlap karıyk.

– Ukıtuwçılık işi kübräk xatın-kız işi dip karaw niğizdä xata. Ni üçün disizmi?

– Äyi, dim.

– Min kürıp türam – ir balalarda yigıtlık, irlık sıyfatları tärbiyälär üçün ukıtuwçılarnıñ küpçılıgi irlär buluwı kiräk. Mınä siz bızniñ voenrukni alıp karagız. Bılımı dä kildı-kitti gınä, ä nikadär iş alıp bara. Bütün malay xärbi işkä gaşıyk.

– Yä indı, voenrukka timik, anısı ir bula birsın.

– Yarıy, mınä fizikni alıyk. Kız bala, nikadär gınä yaxşı ukıtuwçı bulmasın, mınä Gata işlägänni işli alamı? Ä bit, biläsizmi, xäzir niçik cınländilär? MTStan ällä nitkän spisannıy motorlar, dvijoklar taşıp, bütün mäktäpnı mehanika tsixına äyländirdilär bit indı. Ä elektrıcestvo bilän cınlänüw? Annan süñ äli ukıtuwçınıñ prosto dünya kürgän buluwı, razvedçik buluwı üzi gınä dä ni tura!

– Süñ, bütün fiziklarnı da razvedçiklardan kuyıykmını indı? Aña razvedçik kayan citkıräsın?

– Yuk, min alay dip äytmim. Miña kalsa, xatın-kız ädäbiyat ukıtırğa tıyış. Anda «Biçara Liza»lar, Tatyanelar, Galıyabanular – romantizm, sıntimentalizm, küz yaşları...

– Ay-hay, kızık karaş. Ädäbiyat – küz yaşları... Ä «Ana» romanı? Ä «Timır taşkın»? Alardan da şulay konfet tümı gınä kilämi?

– Alay dimim min. Yuk, ädäbiyat şulay da xis digän süz. Xisni xatın-kızlarga birik.

– Yarıy, kilıştik diy. Xatın-kızga tagın nilär biräbiz? – Davutov xatınına karap xäyläkär yılmaydı.

Ruşad Raziya Väliyevnaniñ üzünä duslarça karap tırğanın sizdi. Kıyuwlanıp kitti.

– Nu indı, bilogiyaniñ birırgä mümkün anda. Dafniyalär, aktiniyalär, abaga çäçäklärı turında süyläsın. Annan, älbättä, başlangıç klasslarda xatın-kız bulsın. Tagın... Tagın, älbättä, tıllär üyränüw...

– Ä bit munda dürıslık bar, yığıtlär, – didi Davutov, bähäsni yümgaklaganday. – Balalarda irlık, yığıtlık sıyfatların tärbiyäläw – bilim birüw bilän bir dәрäcadägi burıç. Xäyır, bizgä indı müña misal izläp tırası yuk. Sugısta barısı da kürındı. Komandir üzi yığıt bulsa, soldatnı batırlıkka süz bilän ündäwniñ kirägi yuk...

Bırazdan üyaldına tämäki tartırğa çıktılar. Läylägül äli yatmagan idi. Anıñ ut yaktısında ukıp utırganı marlyya pärdä arkılı kürinä idi.

İrlär midır-midır süyläştılär. Ruşad süzgä ällä katnaştı, ällä katnaşmadı. Ul barı tik yürägi düpildägänni gına sizdi. Älbättä, Läylägül dä ukımıy idi. Xäriflär küz aldınnan yügıralär, yullar yügıralär, küz birni dä ayırmıy... İki arada nibarı metr yarım... İki arada nibarı bir kat marlyya. Läkin nikadär kanunnar! Mäktäp kanunnarı. Mäktäpnıñ içki tärtip kagıydäläri. Ata-ana aldındağı burıçlar, ädäplilik. Kışı süzi, kışı gaybatı. Ukuwçı bilän ukıtuwçı arasındağı moral' normaları... Barısı bilän dä isäpläşirgä tıyışsıñ. Tik bir gına narsanı kızganmıyça sıtarga, taptarga xakıñ bar: ul – sinıñ akılıña, kanunıña buysınmıy tırğan yaşlık xisläri. Sin barı tik şunu gına kürban itärgä xükuklı!

...Raziya Väliyevna iskitkiç samimilik bilän yığıtlärgä kul birdi.

– Mına, ätisı, minim kollegalar siña uşavına min bik şat, – dip, gürurlanıp irinä karadı.

...Kayvakıtta ir bilän xatına karıysıñ da, tabıgat'niñ raximsız şayaruwın kürip, gacäpkä kalasıñ. Şap kına bir xatın bula – buyı, kilış-kilbatı disıñmı, süyläşüwi disıñmı – bar yağı kilgän. Karıysıñ – şunıñ yanında üç tiyngä tırmastay biräw – alama, süziniñ räti yuk, ädäpsız – münıñ iri. Kirisi dä bula: şap yigit – tüt ta ministr it, tüt ta säxnägä çıgar, işkä bulgan, ütkin, çibär, mülayım. Uñgan, yüräklı. Bütün uçrıjdınıymı kulında tuta, avtirititi zur. Karıysıñ – xatını illä dä püçtäk kışı indı. Ni çäçin cıymagan, ni üstindägi külmäğiniñ räti yuk, ni tılında yünlı, tämlı süz yuk. Ä bit cilkinä, uçına, änä

tig̃i şäp irniñ xatını bularak, anıñ üzäğinä ütä, kanın içä. Bu – ällä nindi paradoksal' kürinış.

Bülar isä par kilgännär...

Uramda indī tañ yaktısı bilinä başlagan idī. Dñnyada nindidır bīr küş bar – sandugaçka üxşatıp sayrarga tırışa. Bakçada şul sayrıy idī. Sandugaç sayrıy başlarga da indī küp kalmadı. Tñnnär cılingannı kütä ul. Ä xäzırgä äli nindidır bīr «xalturşçik» tırışa. Talant iyäsī çittä turganda säxnä bīrvakıtta da buş bulmıy...

Uramnar tın, yılga üstinnän aksıl tuman kütärlip bakça kirtälärinä sırışkan, küktän, bik yıraftan, ällä niçä miñ çakırım biyikliktän kilgändäy, tñrnalar tavışı işitilä idī. Şuşı dımlı cirnı küçakla da suzıl da yat! Rähät, sulış irkin, kan uynıy, sikiräsī, şul tñrnalar yanına, kük gümbäzinä minäsī kilä.

Dñnyada Tugızınçı may tñni kadär güzäl tñn bulmas!

Dñnyada şuşı aksıl tumanlı su buyları, yüyış küymalı uramnar, äli gñnä ayırılışkan mülayım Davutovlar, kitabına ıyılğan tañ kızı Läylägüllär bulgan avıl kibik bütän güzäl bīr püçmak ta bulmas!

Bīr gñnä patşalıkta da unıncı mayniñ äkiyättäğidäy aksıl tın tañında galäm kiñliginnän tñrnalarınıñ sixrı tavışı işitilmäs!

Bu tñn mäñgigä istä kalır!

Bu tñn – frontoviklar tñni!

Bu tñn... bu tñndä frontovik Zahir üynä kız tüşirdi. Bilinnän sak kına tütüp, ul Närkisni üzläriniñ busagasınnan atlattı. Şunnan süñ, niçiktir ciñil sulap, miçmankasın saldı. Mañgayındağı tirin sürtti. Xan kızıday kilinni Zahirniñ kulınnan kart-karçık ikäwläp kabul ittilär. Äytirsniñ bu – zatlı kümiş podnoska kuyılğan bīr üställik farfor çınayaklar üyimi idī...

XVIII

Kütilmägän nikax irtägisin ukıtuwçılar bülmäsın gadättän tış xälgä kuygan idī. Nikaxnı härkim üzünçä kabul itti. Direktor yugarı bilimli rus tili ukıtuwçısınıñ mäktäptä tñplänüwinä şatlandı. Printsessanıñ urnaşa tñruwına Gülçirä dä süyindi. Äydä, gil aña

gına çibärlänip yürisİ tügİl, mİnä bİznİñ kİbİk xucalık alıp barsın, bala üstİrsİN, didİ. Näsİmä üzİnİñ idİalı bulgan Närkisnİñ gap-gadi büränälİ yürtka kilİN bulıp tüşüwİNä küñİlİnnän bik rāncİdİ. Närkisnİ ul kiläçäktä barı tik şähärnİñ zur, yaktı saraylarında, küyaz ürāñgİlär tİzİlgän parklarda, baş äyländİrgİç işİrİklİk birä türgan teatr zallarında gına itİp küz aldına kitİrā ala idİ. Tapkan kalır urın! yuk, Näsİmä bulıp Näsİmä bu avılga kiyäwgä çıgıp kalmayaçak! Anİñ irİ çİbär, kara kuyı kaşlı, yümşak karaşlı, kuwätli biläklİ ukıgan bir yaş yİgİt bulır! Bälki, sargılt çäçli, zāñgär küzli bulır? Alay da yarıy. Tik Zahir kİbİk basıncı gına bulmasın. Süzİnnän yaşlık därtİ taşıp türsın!

Tün yüklamagan Närkisnİ bİräm-bİräm barı da täbriklädİlär, härbİrsİ yılmaydı. Üzäk üzgİç İçkärtİN sagış bilän anı Bälkİys tä täbriklädİ. Mİnä bit! Bälkİys munda annan aldarak kilgän idİ... Ä Närkisnİñ kilgänİNä nibarı altı-cidİ ay. Kartüçkañ bİr aska kümİlip kalsa, anı bİrkİM izläp almıy indİ. Änä Xäkİmcan avızın yırıp süyli bit.

– Kızlarnıñ, – diy, – üz gümirİndä üç çür bula. Uncidİdän yİgİrmİgä kadär – saylaw çürİ. Yİgİrmİdän yİgİrmİ dürtkē kadär – ümit itüw çürİ. Yİgİrmİ dürtnİñ tİgİ yagı – «Allaga tapşİrdım» çürİ.

Bälkİys – süñgİsında...

Mİncamal tiz yılıy, ansat yılıy. Biçara... Närkisnİ kütladı da, miç artına barıp, tiz-tiz gİnä yaş küyip kildİ, hay ul kiyäwgä çİkkan künnärnİñ şatlıgı! Türmİşnİñ bİr gİnä atnası da kiyäwgä çİkkan kıznıñ şul bİrİnçİ künnärİ kadär küñİllİ, läzzätli bula almıy! Mİncamal nibarı änä şul bİr atnanı kürİp kaldı. Anİñ irİ – yuaş kına, tünık kına Xäybriyİ – utız tugızınçı yılda xärbi xİzmätkē alındı... Akıllı, ädäpli yİgİt idİ. Tuydan süñ näk' bİr atnadan. Annan Fin kampaniyasİ başlandı. Xäybri Yırak Künçİgİşka kitkän idİ. Şunnan Fin sugİşına kitİp hälak buldı. Xäybrİdän kalgan nibarı üç istälİk bar bu dÜnyada. Bİrsİ – näk' Xäybrİnİñ üzİ tÜslİ aksıl çäçli, yümşak bürİnli malayı. Mİncamal xäzİr şunİñ üçİN gİnä yäşİ. İkinçİsİ – işİgaldında Xäybri utırtıp kaldırgan kayın. Yäş äli, bik nazlı çagı. Akırın iskän cil bilän dä silkİnä, sİgİla. Vak kına yaktı-yäşİl yafrakların kıştırdatıp şaulagan bula, äytİrsİñ Xäybrİdän süñgİ sälam süyli. Mİncamal ul kayınnı kiçlärİN küçaklap tİra, aña arkasın tİrāp tİra, kayın käwsäsİ cilgā tİrbälİp Mİncamalnıñ taza, bāxİtsİz tänİN irkälİ...

Üçİnçİsİ – Xäybrİnİñ xatı. Üçpüçmaklap konvertlangan, şämāxā kara bilän yazgan. Nāk' Xäybrİnİñ üzİ tÜslİ yuaş, akıllı adrİs. «*Paluçit: Şaymullinoy Minzamalu*» dip yazgan. Ul xatnı Mİncamal VKP(b) tarixınnıñ «Kıskaçā kursı» İçİndä saklıy. Kışkı

üzün kiçlərdä şul kitabını konspektlap utırganda härvakit xatnı bir kat ukıp çıga. Bigräk tä tarix kitabınıñ dürtinçi bülügın üyrängändä. Anda dialektik häm tarixi materializm turında süz bara. Ul bülük avır... Läkın Mincamal andagı kaybır fikirlär bilän kilışmi. Mäsälän, anda «här äybır ağıšta, üzgäriştä» diyılğan. Ä mınä Mincamalnıñ frontta hälak bulgan irinä karata xisläri ağıšta da tügıl, üzgäriştä dä tügıl. Näk' ilikkıçä.

«Aşaw yaklarına kilsäk, yarıy. Zänätiyülär avır. Nu min indı şunsına süyünäm, sugışka mında biraz açısın-tüşisın kürıp baruwı lutçı. Anda indı Garıflar, Gaptullar tup-turı Fin granitsasına kitkännärdır. Alarga avır bulır kisäk kınä sugışka barıp kırıwı. Bız kitkäç, avılda nilär süylädilär süñ, xalık gayıp itmädımı? Yäşlär arasında nilär bar, kıluwplar açılama, aulagüylär bulama? Annan süñ min pixotta tügıl, tankovıyda. Suwıklar illı graduska citä, cılı tunnar, yaxşı itıklär birdilär. Äti-äni bilän dus yaşärgä kara...»

Mincamal bu xatnı küñıldän bilä.

Zahir bilän Xäybri yäştäşlär idı...

«Zahirdan xat alam, ul Yapun granitsasında ikän, alarda da tınıç tügıl indı, bakçaga kəcälär kürgälöp tıra bit...»

Mincamal avır küngä kaldı. Kaymana bik usal bulıp çıktı – kilinnıñ kanın içti. Kilinnıñ hiç kınä dä ukıtuwçı ikänliginä taşlama yasamadı, mäktäptä üzak turasıñ, dip kahärlädi, kiçlärin plan tüzirgä utırğaç, kräçin mayın küp tütasıñ, dip yürägin büzdı, utınıñnı az kirttilär, dip bäländi. Läkın yigirmınçı çislü küñni Mincamalnıñ akçasın tıyngä-tiyin sanap üz kulına alıp barunı gadät ittı – başkasına bügılğaç, kilin münısına da karşı kilmädi. Karçıkka akça gına bulsın! Xıt mäktäpkä bir dä barma, plan tüzimä, çittän türıp ukıma, bilimıñni kütärmä. Karçıkniñ alarında işi yuk. Kilinni ul kiçlärin üzı bilän birgä kolhoz basuına çügındır, bärängi urlarga alıp yürdi. Bırvakit tütıldılar. Ukıtuwçı, brigada agitatorı Mincamal, kapçık tübınä salgan çügındirlärin kütärip, kolhoz predseatelı Gıyläc abziy karşında basıp türdi. Predseatel'gä dä çitın buldı. Ämma Mincamalnıñ şul vakıtta yüräginä kan sawdı, karçıkka karata yüräginä bir ginä dä cılı xis kalmadı. «Äti-äni bilän dus yaşärgä kara...» İx sin, mäñgigä yugalğan Xäybriyim! Sin bilsän idı minim nikadär yararga tırışkanımnı! Bulmasa bulmıy ikän...

Mincamal şulay nadan kaldı, çittän türıp çak-çak kına Kazan peduçilişcesin tamamladı, peduçilişçeniñ isimın kıskartıp KZPU dip yürtälär idı. Mincamal, ul

vaklıklarına kİRİp tÜRmİyça, «Min KPZnı tAmamladıM»¹ dip yŭri idİ. Narkomatlar urınına ministrliklar űyİştİrİlgaç ta, Mİncamal artİk bař vatmadı, Măgarİf ministrİlğın «Minprom» dip sűyli birdİ. Dűrtİnçİ klassta geografiya dĂrİsİndĂ ul Yırak Kűnçİğİř hĂm Leningrad tirĂsİ turında sűylĂrgĂ yarata, bu urİnnarnı tűrtİp kűrsĂtkĂndĂ kűrsĂtkİç tayagınıñ ikİnçİ bařınnan XĂybri tűtkan sİman bula. Ul hĂrvakit «FillĂndiya» dip sűyli, anı ĂytĂndĂ «XĂybri» digĂndĂğİ kűk yűrĂktĂn ĂytĂ. Ukol kadatuwnı da ul avılça gadi gİnĂ itİp «ukıl» dip sűyli, pűlİvaya sumkanı da «pűlovaya sumka» dip kİnĂ sibĂ. Dűnyada anıñ űçİn İñ kirĂk, İñ bűyİk, İñ kadİrlİ kİřİ űlgĂç, kalgan barlık sűzlĂr, barlık kűrİnİřlĂr bik kİçkİnĂ, bik ĂhĂmiyĂtsiz bulıp kűrİnsĂlĂr gacĂpmİni?

İřİk yañagina İlgĂn sűlgİgĂ kűzlĂrİn sűrtİp, ul dĂrİskĂ kİRİp kittİ. Kavİřkan kİřİlĂr bĂxİtlİ bulsİnnar, hĂrkİmgĂ tigİz yĂřĂrgĂ nasİyp bulsİn! Dűnyanıñ bűtİn yamİ, tĂmİ – tigİzlıktĂ. TigİzlıkkĂ bİrni dĂ citmi...

MĂktĂp ukuw yılın yűmgaklarga ĂzİrlĂndİ...

Yaz irtĂ kildİ, indİ uram çatlarındagİ kayİnnar sularına bűrtİp avıraydılar, uzgan yİlgİ yaralarına yañadan kızıgİlt sirűp kaplap kűyařta Ăçİp utırdılar. İndİ bİlĂklĂrİnĂ çİlĂk İlgĂn ikİ yİgİt űydĂn űygĂ kİRİp mal isĂbİn alıp yűrdİlĂr. Gataniñ bűlarnı kűrİp yűrĂğİ sulkİldap kuydı. YĂřlık! Yűrisİñ, yűrisİñ, Ă çİlĂkkĂ gadĂt buyınça yűmİrka salalar, yĂnĂsİ, malları bűtİn yűrsİn dip, kűtűwçİgĂ İřarĂ yasİylar. Grajdanskiy kİyİmgĂ kűçkĂç, bűlay da űzİn kartaygan sİman sizİp yűrgĂn Gata tiktűmalga avır balalık yılların sagına bařladı.

Kazlar utırırğa űyalarına kİrdİlĂr, uramnarda açulı, kĂyİfsİz, yavız ata kazlar gına kaldı. Anda-sanda, sűrİlmĂgĂn bĂrĂngİ bakçası űstİndĂ, yűmİrka salmagan yĂki, bibisİz yűmİrka űstİndĂ utırıp, yazın ĂrĂm uzdırgan bĂxİtsiz, yuvİnmagan, yabık, bűyİk ana kazlar kűrİngĂli. Ata kazlar alarnı bűtİnlĂy sanga sukmiylar, yannarına kİlmiIĂr, alar Ălİ yűrt İçİndĂğİ çİbİldık kűrgan pűçmakta ısıldap utırgan uñgan, kuřtan, űz dĂrĂcĂsİn űzİ bİlgĂn mut ana kazlar bİlĂn kűnİnĂ bİr gİnĂ bulsa da yűrt bűrĂnĂlĂrİ ařa sĂlamIĂřİp, řuña yuanıp yűrİlĂr...

Yazgı kır İřlĂrİ uñayı bİlĂn avılga kino kilgĂli bařladı. Vatan sugİřİ turındagİ fil'mnarnı Ruřad bİrniçĂ mĂrtĂbĂ ukuwçİlar bİlĂn ayırım karadı. Unıncı klasslarda indİ tűtařtan konsul'tatsiyalĂr kittİ. Buy citkĂn kızlar tartılıp, yabıgİp kaldılar, yİgİtlĂrİnİñ dĂ muyİnnarın yűn bastı, kűlmĂk yakaları buřadı. Alar arasındagİ İlİkkİgİ İbır-çİbır řayarular bİttİ, barısı da citdilĂndİlĂr. İndİ mĂktĂp bakçasındagİ çİrĂmlİktĂ unıncı

klassniñ bir kızı bilän bir yigit baxäsläşip birär türema isbat itip utrılar ikän – bu gadäti xälge äyländi, müña biräw dä gacäplänmäs buldı. Unınçılar türkım-türkım bulıp tıgırmän buası yanındagı tugayga da bardılar, bakça başına cıyılışp ta xäzirländilər, alarnıñ zur sınaw aldında turgannarın bütin avıl bilä idı. Yaşlıknıñ çaçäk atkan çağı – unınçı klassnı tāmamlagan künnär! Ägär cavaplı imtixannar bulmasa, bu künnärdä yigitlär, kızlar yaşlık xıyalları bilän şaşıp küklärgä aşarlar idı! Yigitlikniñ in yugarı, in saf xisläri näk' şul yazda uyana. Biläktä kuwät – küräşäsı, kütäräsı, yığıräsı, audarası, uçası kilä. Küñil ällä kaylarga üstiri, Tin okeanda dulkınnar yarıp korablar yürtirsın, altın pogonlı, tüz gäwdälı ofitser bulıp birniçä yıldan şuşı avılga kunakka kaytırsın kük tüyüla, küknıñ näk' şuşı turısınan kütçikkıç kuwätli bombardirovşıkını ükirtip, kümiş kanatın silkip, avılga, sabaktaş kızlarga sälam birip uzarsın kük tüyüla. Yigitlärdägi mündiy xislär taşkının bu künnärdä sabaktaş kızlar da sizinä, anıñ sayın alarda bu çandır yigitlärgä karata ür-yaña xislär – yigitlikni ixtiram itüw, yigitlikniñ kırıy yazmışına süklanuw xisläri tuva bara. İndi bu künnärdä yigitlärnıñ kişälärindä papiros küringäli, indı kişä tüplärindä üzlärinıñ biş-un täñkä akçaları bula, indı alar kızlarınıñ çäçlärin tartıp, kulların bürüp gazaplamıylar, ällä niçik kinä, caysızlanıp kına, kızlarınıñ biläginnän tütüp süyläşip baralar, kızlar isä, biläklärin tartıp almıylar, kirisınçä, şuşı un yıl buyı anıñ bilän sugışıp, anıñ däftärinnän mäs'alälär küçirip, anıñ karasına kaläm manıp egoistlarça gümir kiçirgän, kul arkasın süyäl baskan şuşı yigitniñ yaşillı-küklı tavışın tıñlap baruwı kız balaga küñillı bula başlıy, yigitniñ süngı atnalarda gına sabın kürä başlagan kulı anıñ biläginä kagılgaç, kız bala kaltıranıp ala – şulay da raxät, äytip bulmıy turgan raxät...

Kırıy çıraylı ukıtuwçılar, timägiz alarga bu vakıtta, alarnıñ şaxislärin räncitmägiz! Alarnıñ küñillärinıñ bik tä sizgir, bik tä niçkä çağı. Alarnı üli kişı dip biligiz. Tämäkı tartkan için dä açulanmagız, ul anı bulay gına, yigitlikkä küçiş çırında gına işläp karıy. Tıyuwçı bulmasa, birazdan ul anı üzı taşlıy... Alarnı ixtiram itigiz, bu – yigitlärnıñ romantikalı, in baxıtlı künnäri. Älbättä, alarnıñ barısı da xärbi uçilişçega kırä almas, barısı da okeannarda yüzmäs. Kimdir ukırğa kırır, üçligä gına bitirgännäri, fizika fakul'tetına gariza birirgä kurkıp, yaratmagan küyi gına tatar tili buligına kırır dä, kanikulga kaytkaç, üyaluwınnan, tarix buligında ukıym dip yalğanlar. Biräwlr peduçilişçega kitär, gruppä sayın yigitmi üç kız yanına iki yigit anda da bulmıyça kalmıy. Peduçilişçeda alarga mäcbürı galstuk budırırlar, mandolinada uynarga üyrätürlär, külak tişiklärin tiksirürlär, şuşı alama gına yigitlärdän kızlar kibik näfis, düris

fikirlı, t m k  tartmıy t rgan  d p iy l r  yasap  ıgarırlar. Matematikani, fizikani, himiyan   n tkan bu y g tl r ki l r n klublarda kızlar yanında d r s bir wn n metodikası turında t ml p s yl rl r. Y g tl rni n kayb ri ukırğa k r  almıy a s h rd  s lk n p y r rl r, avıldan kilg n ak a b tk n i morojenoye a arlar, gazlı su    rl r, ik -   tapkır z  parkka barırlar da,  ulay y ri t rga , avılga kaytıp kolhoz i in  t t nırlar, kayb rl r  avıl m kt b  birni d  birmi ik n dip, institutka k r  almaun n gayb n m kt pk  s ltarlar. Kayb rl r  x zm t u ili  esına urna ır,   anda bir r yıl y rg  , Ya na bist d  y  aw i, t zd n yugarı k lm k kig n kap-kara b r y   k zga ga ıyk bulır da  ularga y rtka k r r. Kıska k lm kl  k zn n bazar yolunda y r w i yuantık  nis  kiy wg  m n r i ul k rm g n  kr  ka  z rl p a atır, y rt kvası   r r, t rt x z rl p k rs tir – kiy w   in  cmax ba lanır. Unı ı klassn  t mamlagandag  y  lik xıyalları akr nlap p rd  artında, t man   ind  kalır, avıldan kilg n bu i  atı akr n-akr n sem'ya m  akat n  z cilk s n  alır, utın alıp k r r, su t g r, bala   pr g n yua ba lar h m... avılın, ata-anasın  nitir. B r wl r universitetka k r rl r, kışın, zatlı  a ıgılar alıp, sport kostyumları kiy p, avılga kanikulga kaytırlar, poezdda y rg nd  d  il kk g  k b k vagonnan vagonga  s r  ip, s rl g  ip y rm sl r,  z d r c l r n b l p k n   ll  nitk n formulalı kitaplar, ingliz t l nd g  bro  rular ukıp kına utırırlar. B r wl r avıl xucalıg  institutına k r rl r, b r-ik  yıl  t wg , kolhozga praktikaga kaytırlar, cilk l r  kalınaygan bu y g tl rni y  agr n m, y  predseatel' it p kuyarlar. Kil   k ni ik k n  bulmasın,  l g  bu atnalar – y  likni n    k atkan k nn r . Bu vakıtta y  l rg  avır s z  ytm g z...

Unı ı klass ukuw ılarına kagılı lı b t n x b rl r nig dir Ru adka citk r ld l r.  ll  ukıtuw ırlar bir r n rs  siz ng nn rm ? Imi , L yl g l b l n dus bulırğa R nat bik t  tırı ıp y ri ik n. M n sın kat-kat G l ir  s yl d . Maktanası kil m ? Sabirni n kartayganına basım yasap s yl rg  t l v m ? L kin R natka arkılı t  w  il r d  bar ik n. L yl g lg   sk rev t  b r yazu birg n, imi .  sk revni n y  t  l r  bıyıl unı ıda, gac p t g l. M n sın da ukıtuw ırlar b lm s nd  kimdir s yl d .

Ki i n rs  s yl s  d  s yl r, Ru adn n  z x li x l. Universitettan kontrol' i l rni n tematikası kild , sessiyag   akır w kild  – b larga x z rl n s  bar. Unı ı klasslar tarixtan nindi d r c d  imtixan bir rl r! Ru adn n namusına, x zm tin  ba ka ki il r b y  kuy  aklar.  nis  yanına kaytmaganına da baytak. Gata b l n il kk   s yl  ip y r w r b tti. Ru ad  z ni n y  ir n s rl r nn n  z   yalıp,  z n gayıpl  sanap y ri. Tıni  t rmı , imi ! Sugi tan s n tıni  t rmı  bula, imi ! B r g n  s gat'k  k ya  t t lsın da, avılda d m kara ıg  bulsın id . Ru ad  unda kıyuv r v  t  unı ı «A» klassı-

na kİRİp artkİ partada utırgan LÄylägÜlnİ citäkläp alıp ıgar idİ dÄ mäktäp bakçasında bİR gİNÄ sägat’ süyläşİp utırırlar idİ. LÄkin tabıgat’tÄ mügcıza bulmıy.

İndİ unınçılarnıñ avıldan kitärİNÄ nıbarı üç kÜN kaldı. Ruşad yümİldİ, kİşİ bİLÄn süyläşmäs buldı. Bu mäxäbbät mäñgİLİK, kİşİ añlamaslık cırğa äyländİ, bu cırmı ikİ gİNÄ kİşİ İŞİtÄ hÄm añlıy idİ... Mündİy taşkın, mündİy kısınkılık ikİ yaknıñ bİrsİN nİndİ dÄ bulsa bİR tävakkällİkkÄ İtärİrgÄ tıyış idİ – şulay buldı da.

Maynıñ ikİnçİ yartısında kiçİN bik süñ gına karañgı tüşä; kino başlanganda äli klubnıñ täräzälärİNÄ pärdä tartalar. Ruşad klubka sİans başlanır aldınnan gına kİrdİ. Urta rätlärnİ tutırıp unınçİ klass ukuwçılardı utıra idİ, Ruşadnıñ küzlärİ LÄylägÜlnİñ tİrÄn, sağışlı karaşİ bİLÄn üçraşıp aldı. Tagın ikİ kÜN, üç kÜN kaldı! Annan LÄylägÜl İmtixanga kitä, ul kaytkançı, Ruşad sessiyagÄ ıgıp kitäçäk! Annan cÄy buyı üçraşa almassıñ. Kaya ul cÄy buyı gına. GümİrgÄ... Tik bİR gİNÄ süz äytİrgÄ idİ. BİR gİNÄ...

– Sin minİ ünİtmassıñmı? Kay yaklarga taralışsak ta, sin minİ ünİtmassıñmı?

Şunu gına bİLİrgÄ idİ.

Kino lentası ırıldıy-ırıldıy äyländİ, zaldagı yaktılık kültäsİndÄ tuzan bülİtİ kÜmİş parı sıman kaynıy idİ. Fil’mnıñ İçtälİgİN Ruşad añlamadı. Ul küzlärİN yÜmdİ. MİNÄ annan üç İskämiya alda LÄylägÜl utıra idİ. Bar da İndäş! ÄydÄ kittİK, uramda yÜrik, digİN. Yuk, bulmıy. Algı rättÄ küzlİgİN bÜRİN üçına İläktİrgÄn Xuşiyät kart utıra. Ul kart ällÄ nigÄ gİNÄ Ruşadka dÄşmiçÄ yÜRİ. ÄnÄ klubnıñ bİR çİtİndÄ malaylar utıra. Äskärevnİñ yİgİtlärçÄ mırıldap süyläşkÄnİ İŞİtlÄ. Çükİç-kÜRÄklİ znaçÜk takkan furajkasın başınnan salmıyça gÜRulanıp utırgan bİrsİ – Zakırov. ŞİmbÄ sayın kaytıp yÜRİ başladı. ÜzİNİñ İçİndÄ bİrÄwgÄ dÄ üpkÄ yuk kİbİK. ÄllÄ kayan kİçkİrip İsänläşÄ.

– Ruşad abıy, İsänmİsİ-İ-İ-İz!

LÄylägÜl alar pÜçmagİnnan da prİtsİlga alıngan bulsa kiräk. Şulay gazaplanıp utıra tÜRgaç, sİansnıñ yartısı bİttİ. Mexanik tİgİNİ-mÜNİ almaştırıp küylägänçİ, gadättÄ, İrlär İŞİK yañagina süyälİp, ayaknıñ bİrsİN klub İçİnnÄn almıyça gına küyrätİp tÜralar. Kız-kırkın da bİR kuzgalışıp ala. Şul İgİ-zİgİ arasında Ruşad urta rättÄn bİR ak koftanıñ kuzgalganın kürdİ. Ak kofta yan İŞİkkÄ yÜNäldİ. Ruşadnıñ tamak tÜbİ çatnadı. Ak kofta LÄylägÜl bulırğa tıyış. Ägär ul kız da Ruşad kİbİK gazaplansa, hİçsİksİz, bu şul bulırğa tıyış. Başkaça mÜmkİN tÜgİL. RÄxmät tÜşsİN yangİnga karşİ kÜRäş kagıydälärİN tÜzüwçİlärğÄ! Klubnıñ artkİ İŞİgİ dÄ açİK İkÄn. Ruşad artkİ İŞİktÄn gİNÄ uramga ıktı.

Uramda karaŋgı yä tüşkän, yä tüşmägän! Tıp-tın. Dñnyanı çäçäk isı baskan. Üylärdä utlar süngän. Sukmaklar yarılgalap kipkännär, şulay da äli yazgı dim sındırıp kalğan cir baskan sayın sığıla. Ayak tavişı iştilmi. Kim buldı süñ ul ak kofta?

Klub küyması buylap üli uramga taba bargan ak kofta, älbättä, Läylägül idı. Dimäk, kinonı taşlap kaytırga çıkkın. Ruşad kızı-kızı anıñ artınnan kitti. Tik bir gınä cümlä äytirgä idı. Tik bir gınä... Ul süzsiz gınä Läylägülniñ kaynar barmakların uçına aldı. Tıgısı birni dä äytmiçä Ruşadniñ kulın kıstı. Bu yaratıp isänläşüw idı. Annan Läylägül kinät kinä tıkrıkka bürıldı da ciñilçä gınä atlap yügirdi. Üzinnän-üzı tãmam kontrol'ni yugaltkan Ruşad ta anıñ kulınnan kısıp tütkan küyi yügirdi. Minä tililär, klubta kino bara, ä sin uramda yügirip yür!

Alar avıl başına barıp çıktılar. Mündağı çirämlıktä kayçandır yürtlar bulgan, kişilärniñ baz urınları, üy astı çukırları bar. Kirtäsiz bäräñgi bakçasınıñ başında xucasız kalğan şumırt şaw çäçäkkä kümilgän. Anıñ tiräsində çirämlik. Ruşad kızını şunda alıp kitti. Çıklı çirämğä pidjagin salıp cäydı, kızını yanına utırttı da bilinnän küçti. Äli im üçin bir süz äytilmägän idı. Kinät kilgän bu baxıtlı minuttan ikisi dä tilsiz kaldılar. Barı tik bir-birsiniñ yüräkləri tipkänni gınä işitalär, tigizsiz sulagannarın sizälär idı. Kız kaynar yañagın Ruşadniñ iyäginä tirädi. Süzni ul başladı. Yarım pışıldagan taviştan Ruşad barısın da işitip tä, añlap ta bitirä almadı.

– Ruşad abıy... Ruşad abıy! Min isän-saw imtixannarımni birip çıksam, Nikolayev şähärinä kitäm. Korablıstroitel'nyga. Bıyıl kırä almasam, kiläsı yılga. Min münü sizni birinçi tapkır kürgäç tä uylap kuydım. Min xärbi korabl'lär tüzüwçi konstruktür bulam. Min üzim tüzigän birinçi korabl'gä içimnän gınä sizniñ isimni biräm...

Läylägül bu yulı da yılıy idı.

Ruşad anı yuatırğa dñnyadagı in matur, in zatlı süzni izlädi. Kızganiçka karşı, taba almadı häm... äytirgä ülgirmädi. Uram başında lapür-lüpür yügirişkän tavişlar iştildi. Läylägül kinät kinä çirämğä yığıldı. Ruşad aldına müñarçı birvakıtta da başına kilmägän bir mäs'älä kilip bastı. Nişlärğä? Kız kurka dip yigit tä çirämğä suzılıp yatarga tiyişmi? Ul kız sinin kurıkkaniñni bilsä narsä uylar? Sin xäzir kükräginiñni kiyirip basıp türırğa tıyış tügilmı süñ? Yuk, akıllı bulsañ, suzıl da yat. Müniñ bilän sin Läylägülni yaman süzdän kütkarırsın. Anıñ xakına cırgä sıñ. Anıñ üçin kiräk ikän, ürmälä, şuwış... Ul yatkan idı indı. Kaplanıp. Buringa cir isı, yazgı ülän isı bärildi. Cir

şarınıñ yüräği tibä. Ällä ul planıtanıñ tıgı yagındağı Amerikanıñ bürär gigant zavodı işlägänin tapşırımı? Yuk, ul Läylägülniñ gäwdäsi dirıldävi ikän. Uram başındağı ayak tavişları tındı. Kısä fonarınıñ nüzük ut kültäsi cimürük karaltılarını yaladı, şumırt çäçäk-lärinä kırıp çıktı.

– Bu yakka kitmäslär alar...

– Yuk indı, kitsälär, şuşında gına.

Tavişınıñ bürsi Äskärevniki. Sugışırğa! Büläy bulgaç, kıynaşırğa! Bırni bilän isäpläşmäskä! Ä kızınıñ danı? Äti-änisi aldında namusı? Davutovka niçik kürinürsün?

Kinät kınä ızan buylap kımniñdir munda taba çapkanı işitildi. Anıñ nürsäsidir çiltır-çiltır kilä idı. Läylägül can açısı bilän Ruşadnıñ bilägin çimütıp tıttı. Ruşad küzlärin çitirdatıp yümdı. Barı da bittı! Yazmış annan şuşı iki minutlık baxıtnı küpsindı. Kil, cünsüz, kil, xäzir sin karşında tarix ukıtuwçısın tügil, ä frontoviknı kürürsün. Tıgı nürsä bular yanına kildı. Ruşad küzin açmadı. Kilgän kişiniñ avır-avır sulaganın işittı. Läylägül tınsız kaldı.

– Ir-r-r-r...

Tfü, kabaxät! İt ikän...

– Vaw!

Ruşadnıñ arkasına tir bärdı. Şul sekundta uram başınnan taviş işitildi.

– Damka! Damka! Syuda!

İt, muymındağı bücrasin çiltıratıp, iri-iri sikirgälöp uramga taba çaptı. Ruşad tırıp utırdı. Malaylar fonar' bilän küknı yaktırta-yaktırta kaytıp kittilər. Tavişlar yıragaydı, ul arada klub yanında garmun kıçkırttılar, şıans btkän bulırğa tıyış.

Läylägül sikirip türdı, citiz gına kagındı da koftasın rätlädi.

– Ruşad abıy, miña bır minutka da kalırğa yaramıy, min yügirdim...

Ul bakça başınnan gına avılga ıldirtti. Ruşad türdı, tämäkisin çıgardı. Xäzir nik şunda aña karşı un it bilän çikmiylar! Barıbır xäzir. Läylägül indı küzdän yugaldı. Bır üçraşuw, nikadär gazap – häm avızını açıp bır gına süz dä äytılmägan.

Gadilsiz dünya! Şäfkät'siz yazmış...

Avıl uramına kîrgaç, ul tāmākī kabızdı. Kinodan çıkkān kışılār tūrkmī bīlān ũçraşkançı ul Mūstafalar kapkasına kilīp tuktadı. Şūmırt bakçasında skripka tavişı. Dimāk, kartlaç mūñlana. Kapka tūbındā yāşıl çirām, bu uram tınıç. Ruşad tavık ũlānīnā kaplanıp yattı da cirnī kūçakladı. Kūptān kūrīlmāgān kūz yāşlārī bugazga, ni ũçındır kūzgā tūgīl, tamak tūbīnā bŭyāldīlār...

Ul tañ bīlīgāndā gīnā uyanıp kittī, bŭtīn gāwdāsī dīrīldi idī.

Anı ākiyāttāgīdāy sixri dŭnya kŭtā idī. Mūstafalar bakçası bīlān Davutovlar yŭrtın urtak kŭyma bŭlīp tŭra. Mūstafanıñ skripkası indī tıngan, ũlānārgā kuyı çık tŭşkān. Bŭtīn dŭnyanı dımlı, salmak çāçāk isī urap algan. Bakçada – yŭz instrumīntlı orkestrday sandugaç tavişı. Bu tavişını ũz gŭmīrīndā bīr işitīrgā kirāk. Ul sinīñ bŭtīn tŭrmışınıñ sŭylāp birir, bŭtīn xislārīñnī kuzgatur. Bakçada nibarı bīr kŭşçık sayrıy. Anıñ kīp-kīçkinā tamak tūbīnnān bŭtīn avıl ũstīndāgī atmŭsfıranı dīrīldātīp dŭnyaga mŭñ tarala. Bu kŭş sayravı gına tūgīl, bu – gaşıyklarıñ ũzlārī āytīp birā almagan xislārīñnī avazga āylāngān kuwātī, ahāñī. Sandugaç, ũzīññ şul nāni tamagınnan çıkkān kuwātli muzıkanı yarıp-yarıp, katlaw-katlaw itīp avıl ũstīnā tarata, āytīrsīñ lā mŭnda barmak başı kadārli bīr sŭrı kŭşçık sayramıy, ā ũsta dirijīr citākçīlīgīndāgī kuwātli orkestr ciz trubalardan bŭtīn planıta xalıkları ũçın urtak bulgan sağış kŭyın uynıy: bīr tıñlasañ, bu kŭyınñ gammasına az gına sŭñga kalıp distālāgān trubalarıñ kŭmīş çıñı ũstālā, ikīnçī tıñlasañ, bu kŭy – ũrganda başkarılğan Bax āsarī...

Cir yŭzīññ mŭndiy tañnarı da bula ikān! Ruşad bu muzıkaga āsarlānıp kŭyma buyına ũrīldī – muzıka tındı. Çın sāngat’ tupas rāvīştā tıksımunı bīrvakıtta da gafu itmi. Şulay, kŭn biyālāy bīlān tŭtkaç, kŭbālāk ũlā. Tupas, kıtırşı kul bīlān tŭtkan gŭl tacı kibā. Tŭlkī, bŭgīn gīnā dŭnyaga kilgān ciltīr kŭzli, karandaş ayaklı, mamık tup kibīk balaların, anıñ ũyasına kulin tıgıp kışī tŭtīp karasa – imizmi. Sāngat’ nīñ mŭndiy kamil āsarīnā kışīññ kağılganı uk gafu itilmi. Yāş kız, bīrīnçī tapkır yīgīt bīlān yalgız kalgaç, ul yīgīttān barı tik nazlı sŭz, nāzakātli xārākāt kīnā ũmīt itā. Şul bīrīnçī ũçraşuwda uk tupas, alama xārākāt bīlān anıñ dārt tulgan kŭkrāgīnā ũrīlŭwnī ul kiçirā almıy – çın kŭñīldān rānci...

Kenigsbegnı azat itkān kŭnnār... Şāhār zŭŭparkınıñ bīr pŭçmagı isān kalgan idī. Şunıñ kŭlīndā akkŭşlar bar ikān. Xucasız kalgan bu parkka malay-şalay kīrīp kŭlgā karmak salgan hām karmaknı akkŭş balalarinnan bīr bāxītsizī yŭtkan. Malaylar kurkışıp kalgannar – cārāxātli akkŭş balasın kŭtārīp priçalda tŭrgan esminetska kildīlār.

Korabl' doktorı mññ mäşakat' bilän akküş balasınıñ tamagınnan karmaknı aldı. Daru yüttürdi. Dünyada nilär gñä bulmıy! Akküş balasın külgä cibärüw tsırmoniyasındä matroslar da bar idı. Ruşad şunda gümürgä ünıtılmaslık bir faciganıñ şahiti buldı: üli akküşlar kilip bu baxıtsiz balanı başta bik katı süktılär häm... birazdan talap ütirdilər. Çünki anıñ täninnän kışi isı kilä idı. Akküşlar zakomı buyınça, dimäk, alarga kagılırğa yaramıy...

Sixri orkestr tınıp kaldı.

Ruşad küyma buyınnan kitti. Änä bakça içində narsädır şığırdadı. Yütkirgän taviş işitildi. Dimäk, Müstafa da bu mññni tñılagan. Ul da yüklamıy. Ni buldı süñ äli bu xalikka?

Müstafanıñ avız içinnän gñä şıñşıganı işitildi.

Tñn urtası citkäch bir kız yılıy, Zülxicä-ä-ä...

Yäş gümürim zayaga ütä-ä-ä-ä diy-i-p.

Ä bu vakıtta bir kız, çınnan da, mindärin tişläp yılıy idı. Bu yılaw räxät tä, gazaplı da, sağışlı da, şatlıklı da idı. Kız balanıñ narsädän yılanın kim bilsin?

Martnıñ küyaşlı künində kar tavi üstinä çıgıp baskan bala kaz şulay kinät kinä kışkırğa başlıy. Şatlıktanmı ul? Kaygıdanmı? Ul äli añlamıy, tik ällä kayan gına, tübädän tamgan tamçı suın bürını bilän aktarıngalap yatkan täcribäli ana kazlarınıñ sırlı tavişı işitlä, tıgı, uzgan yıl cäydä, bibilärni çukıştırgalap yürgan kük ata kaznıñ küñgıldavı yañgırıp ala, mart cilı tümşıkni kıtıkly, tamakka kilip kırä häm... kışkırıp alası kilä. Nigä ikän ul? Bala kaz mñni instinkt bilän gñä işlimi?

Läylägül dä nik yılanın bilmi idı...

XIX

Avıl tıp-tın idı. Tal pısi çıgargan. İrtängi küyaş cılısına uyangan umarta kürtları talnı sıırıp algannar. Şul taviş kına dünyada tırıklık barın bildirip zıñgıldap işitlä. Nibarı iki sägat' yüklagan Ruşad irtük türdi. Baş çatnıy, küz tübinnän mañgaynı kimirä, avız tämsiz, yüklär kaga. Narsä bu?

Ul sülgısın, sabının aldı da bakça başına tüşip kitti. Munça buyların yaş kışıtkan baskan. Munça nigizi indı irtängi küyaşta cılınıp ülgirgän, iski stena, iski mük isinä cılı

kıçtkan isı kuşılğan. Mında da bücäklär, çibännär güş kilä, tırıklık dünyası kaynıy. Äytirsñ birni dä bulmagan! Äytirsñ bu tırıklık dünyası üzññ bir yigitin kiçä kiç şäfkät'siz räviştä cäzalamagan!

Salkın su, zaryadka üzñikñ itti. Ruşadnñ käyifñ biraz kütärlidi. Äli barısı da yugalmagan. Äli ul bugün küni buyı mäktäptä bulaçak. Şunda tagın bir gñä tapkır bulsa da ul Läylägülni küräçäk. Närsä dä bulsa, nindi dä bulsa bir cılı süz äytäçäk...

Ruşad kaytıp kirkändä baskıçta yatkan poçtanı kürdi. Kiçägñ, üçinçñ küngñ gäzیتلärni, birni dä bulmaganday, xat taşuwçı bütünısın üyä dä irtän kimnñ ışık artına, kimnñ baskıçına ırgıtıp yüri. Baskıçka utırıp irtängñ havada gäzیت ukuw, şulay da raxät, bik raxät. Mına konvert ta bar ikän. Universitettan cäyğñ sessiyagä çakıruw kägazñ. Äyñ, bu – aynita turgan kägaz'. Bu sinñ küktä uçkan cirññän tiz tartıp tüşirir. Türmiş – obyektiv kürñiş. Ul sıtık romantiklarını yaratmıy.

Çulan tübäsinnän pırıldap kuzgalıp par küğärçin uçıp kitti. Ruşad kulındağı izvişçiniyğä bäläkäy gñä bir kaurıy kilip tüşti. Salavat küpirññ barlık tüşläri dä kirkän diyärsñ. Kızık! Bu kaurıy küğärçinnñ kay cirında bula ikän? Tüşindämñ? Müğayın.

Ruşad urınınan türdi. Miläwşä tüşindägñ kaurıynı, izvişçiniyñniñ içində kaldırıp, konvertka saldı. Äydä, bir istälük bulsın äli. Universitetni tämamlap çıkkaç, ul anı diplom katırgısı içinä salıp saklar. «Bu küğärçin kaurıynı mñn tugız yüz fäläninçñ yılda, fäläninçñ may irtäsində minim kulındağı izvişçiniyğä kilip tüşkän idi. Akbalık avılında tarix ukıtuwçısı bulıp işläğändä... Galiäxmät kartlarınıñ baskıç tübündä utırganda». Kızık bit!

...Mäktäptä klass tarazäläri tübñä kadär açık. Unınçñ klass ukuwçıları bugün iñ yaxşı kiyimnärin kiyğännär. İndi zvonoklar yuk, irtägä imtixannar başlana. Bugün kiç rayonnan iki yük maşınası kilip ukuwçılarnı yığırmı çakırım yıraklıқтаğı ikinçñ mäktäpkä alıp kitäsñ ikän. Davutov raysoyuz maşınaların cibärğä bulğan. Unınçılar ul mäktäptä soçineniye gñä yazalar da, şunñ naticäsın bilgäç, mında kaytalar ikän. Dimäk, dürt-biş küngä baralar. Ul mäktäpnñ unınçıları bugün Akbalıkka kilälär ikän. Mägarif ministrılığınñ kürsätmäsi şundıy. Ruşad üçün tarixtan imtixannı direktor üzi alaçak. Mäktäptä bir fännän iki predmetnik buluw naçar tügıl.

Ruşad bugün altıncı klass bilän bakçada işlärgä tıyış idı, balalarını cıyıp şunda çıgıp kitti. Mında indı ällä kayçannan birli gürläp, cırlap, dulap, yügürgäläp Müstafa işläp yürı idı, balalarını ul şaw itip karşı aldı.

– Mınä xäzır küräklär, tırmalar alıp kilgız, duslarım, – dip, malaylarını sarayga cibärdi. – Almagaçlarınıñ tübın yumşartabız.

Bula dünyada üptimist kişilər!

Mäktäp bakçasınıñ räşätkä buylarında sirin'när, akatsiyälär. Anda unıncılar türkım-türkım bulıp utırgannar da soçineniye temaların küñıldän süylilär. Gor'kiyınıñ «Ana» romanı, Çıxovınıñ «Futlyardagı kişi», Üstrovskiyniñ «Küric niçik çınıktı» äsärleri bulmıy kalmas, dilär. Bütünisi şularını ukıy.

Ruşad ikı malay bilän akatsiyälär arasındagı küyınıñ mıxanizmin rätlärgä kitti. Pidjagin salıp taşladı da küyınıñ nasısın aktara başladı. Äskäre, tagın bir malay çın küñıldän mayga buyalıp aña yardım ittilär. Diñgızgä çıgası tral'şçikını rımüntlıylarını! İş küp kınä uylarını baştan kudı. Läkin tınıçlık kilmädi. Kaydadır, kaysıdır ağaç tübında Läylägül dä soçineniye temasın üyränä idı. Bugün ul, hiçsiksiz, yalgız utırırğa tıyış idı. Äyi, äyi, türkım bilän birgä utırırğa anıñ xakı yuk. Çünki bu – aktık kün. Ruşad münü yürägi bilän sizdi. Läylägül mınä şuşı tirädä gınä bulırğa tıyış, başkaça mümkün tügil.

Ruşad kiräktänmi, kiräkmägännänmi, Gata yanına kırıp, anıñ şkofındagı şvid açkıçın süramakçı buldı. Maylı kulların pıçkı çübına sürtä-sürtä, ul mäktäpkä taba kitti. Malaylar bütlar, gaykalarını kerosında yua kaldılar. Akatsiyälär arasınan barganda Ruşadınıñ yürägi düp-düp tipti. Mınä, mınä şuşı tirädä gınä Läylägül utırırğa tıyış. Mınä, mınä... Kışıda aldan sizüw yuk, dilär. Ruşad – bu kagıydägä buysınmıy. Ul sizä ala. Gaşyıklar härvakıtta da sizä alalar.

Sarı çäçäkkä çumgan kart akatsiya tübında kitapka iyilip utırgan Läylägülni kürgäç, Ruşadınıñ tını kısıldı. Ni gacäp! Diñgızdä vakıtta ul niçä tapkır faşist aviatsiyasınıñ utı astında kalgan idı. Diñgızniñ kurgaş sun milliard bürtökkä äyländirip, kara sırtın şäfkät'siz räviştä yıldıratıp kilgän ülüm maşinası – torpedanı kürgän idı. Birsında dä şulay tını kısılmagan idı. Düris, hər uçrakta da kurku bula idı. Läkin anda härçak sinin yanıında iptäşin – tirägin bula. Ä mında? Mında iptäş, tiräk näk' mınä kiräk tügil. Kirisınça, Ruşad xäzır yalgızlıkka müxtac...

Läylägül kütärilip karadı. Utırıp kalırğa da, basarga da bilmädi. Üstündä näk' Ruşad birinçi tapkır kürgändägi kofta – akka ikı tiyünlük akça zurlığındagı kara tänkä tüşkän kofta idi. Şul kofta gına Ruşadnıñ tınıçlıgın aldı... Barısı da şunnan başladı. Ruşad yürüy kıçkırıp süz başladı. Yugıysä ul üzünñ bürçilganın sizdiräçäk idi.

– Närsä, ilik ukıp citkirmägännärni ukıp utırabız mı? Ülgürsünmi ikän sün? Sünğı küñ bit! Bizdä, flotta äytälär idi: İssi şüşli bilän diñgizni cılıtıp bulmıy, dip.

Läylägül anıñ süzlärin añlamadı.

Xäyir, bu süzlärniñ närsä üçün äytılğanin Ruşad üzi dä bilmädi. Tüp maksat, axrısı, bir gına minut bulsa da tuktap türu idi.

Ruşad çalbar kisasinnän bügingi xatni kinät kinä tartıp çıgardı. Açtı.

– Mına siz gına tügil, min dä ukırğa kitäm. Sünğı künnärim...

Läylägül türüp bastı, Ruşad yanına kilip konvertni kulına aldı. İzvışçınıy kăgazı içinnän kaurıy kilip çıktı. Ruşad tavışın akrımayttı.

– Biläsünmi närsä? Sinin xalık äkiyätlerindä ukıganın barmı? Anda mına şundi xikmätli kaurıy turında süylänä. Sin münü al. İmtixanga kürgändä üzün bilän alıp kü.

– Şpargalka urınmamı?

Läylägül birinçi tapkır Ruşadka kişilärçä tınıç indäştı. Yılmaydı.

– Äyi, talisman urınına. Annan sün, bülay kilişik (Ruşad yak-yagina karandı. Üyalıp kuydı. Niçä künnär indı ul karalık bilän yaşı!). Kayda gına bulsañ da, niçik kinä yıraklarga kitsäk tä, bizniñ parülibiz şuşı bulsın. Ägär sin miña kayçan da bulsa «Min siniki» dip äytirgä karar itsän, konvert içinä tıgıp miña şul kaurıyını sal. Ä min küttärmın. Biş yıl, un yıl, unbiş yıl... Bütän süz kiräkmi – kaurıyını gına sal.

Läylägül kıp-kızıl buldı, tübän karadı. Yürägi turısında anıñ koftası lipirdäp türa idi. Ruşad sünğı xäräkätin yasadı: kaurıyını Läylägülnin kofta yakasinnan sizilip türgan kükräk uyıntığına tüşirip cibardı.

– Mına şunda sakla... Min anıñ şunda saklanganın bilip yaşärmın...

Läylägülnin kaynar täni anıñ kul arkasın pişirdi.

– Xuş, Läylägül! Min siña härtürlü uñışlıklar tılım. Min sinı mäñgı ünitmam...
Mäñgı...

Ruşad, süzläri butala başlavın sizip, kızı-kızı mäktäpkä taba kitti. Kulına dărislik tütkan Lăylägül kart akatsiya túbında basıp kaldı.

Gata konsul'tatsiya uzdırıp yata idi. İşniñ nărsədə ikänin sizinmädi. Açkıçın alıp koridorga çıgarıp birgäç kinä:

– Sin, malay, nărsä, ällä kiçtän arakı çümirdiñmi minnän başka? Kullarıñ dırıldı, – dip băylänip mataştı.

Tüştän süñ raysoyuz maşinaları kildi. Ata-analar balaların üzatırğa cıyıldılar. Alar arasında Raziya Văliyevna da bar idi. Ruşad mäktäp tăräsäsinnän karap maşinalarını üzatıp kaldı. Maşinalar küzdän yugaldı.

Dünyanı buşlık bastı.

Dünya digän instrumintniñ nindidir bik kiräklü bir ähämiyätli kılı üzildi. Kük yüzin bulıt kaplaganday itti, bücäklär tındı, karañgı tüşkändäy itti, kayandır salkınça cil isti.

Buşlık, salkınlık, mäg'năsizlik...

Nişlărgä? Tukta, dünyada Gata bar. Gata – xăräkät kişisi. Tukta, nigä süñ äli Ruşad anıñ bilän aralaşmıy başladı?

– Hü-ü, tugankay, min sinı kütken idim, – dip karşı aldı anı Gata işgaldında. – Üygä uz häm raxim itip minim şatlığımı urtaklaş. Tiligramma! «Viezjaju pervogo iyunya!» Bu vakıyanı bilgilap ütsäk dim, ä? Nu! Nărsä sin büriniñni salındırdıñ? Frontovik! Sin minı taşlasañ, gıl şulay bulaçaksıñ! Taşlama, dustım!

Bir sägat'tän Gata indı, akkordeonın tartkalap, üstäl artında cırlap utıra idi:

Kto skazal, çto nado brosit'

Pesni na voyni?

Posle boya serdtsi prosit

Muziki vdvoynе.

Düris äytken şagıyr'! Düris saylap cırlıy Gata! Ruşad üçin bu näk' minä «sugıştan süñgi» sägat'lăr.

Tol'ko na fronte proveriş'

Luşie çuvstva svoi.

Tol'ko na fronte izmeriş'

Silu i vernost' lyubvi!

Molodets, Gata! Sinîñ bîlân yäşaw – baxît!

...Kitäsî künnî Ruşad avıl bîlân sawbullaşıp yürdi. İndî cäy başlangan idî. İndî mäktäp tütkinliginnan kütlügan kîçkinä balalar bütin dünyaların ünitip su kîrälär, çır-çu kilip uyn uynıylar. Bîr tûrliläri (küzgî sinauga kalgannarı) kitap-däftär tütüp şuşı issî kündä mäktäpkä bargan bulalar. Yuk indî! Bulası bulsa – kış küñi. Ukuwnîñ iñ läzzätli vakıtı – kış. Tışta buran kütira, ul yarmalı kar bütkasın täräzä pıyalasına kitirip sıly, ä sin cılı klassta raxätläñip tarix, grammatika, N'üton zakonın, Pifagür türemasin, Vizuviynı üyränäsîñ... Däristän süñ sborlar, tügäräklär, kontsertlar. Klass cılı, anda parta isî, kitap isî. Yarımşarlar kartasınıñ üz isî bar. Anîñ üz yüzî, üz müñi bar. Zäp-zäñgär okeannar. Karta utız bişinçi yıldı basılğan, latin xarıfları bîlân. «Üli yäki Tın okean» dip suzıp-suzıp yazgannar. Çiyä buyawlar arasında «Tahran» şähäri. «Kaspiy diñgizi» tügîl, ä «Kaspiy küli». Şul kartaga karıysîñ da niçiktir dünyaga, tîrîklîkkä, tabigat' küçlärinä sindä ixtiram uyana, fängä, gıylimgä mähäbbät kabına. Gümîr buyı ukırğa idî – gîl buran bulsın idî, ä sin gîl ukı idîñ, ukıp arıgaç kına nâk' mînä bıyılığday cäy kilsin idî häm... küzgä kaldırdık dip, balık çirtä tûrgan şuşındıy cılı, tımızık künnärdä sinî gazaplamasınnar idî. Kaya indî xäzîr ukuw! Kaya indî xäzîr siña pîrfîktlar, xäl figîl'lär, Karfagîn sugışları, sinuslar häm içäkkuwışlılar! Küzgä kalmagan baxîtliläriñ indî şuşı üç-dürt küñ içindä bürinnarınıñ tirisî tunaldı, bürin tiräsîn sipkîl bastı, ayaklar küngä äyländi. İndî su buyındagı say gına dugayda bîrîñçi, ikîñçi klassnı tāmamlagan malaylar, üzläriniñ mäktäptä ukıgannarın bütinläy ünitip, su kîrälär, bîr-bîrsîn batırışalar, su buyınnan uzıp bargan ukıtuwçını bütinläy sanga sukmyça, bîr-bîrsînä şaktıy kıyuv süzlär dä içkındırgalıylar.

– Nigamät, batırma, fälän itim...

– Sin üzîñ... fälän... – dip çırıldışalar. Biçaralar! Bîrîñçi sentyabr'nî nik uylamıysız! Xäyîr, balalıknıñ bütin baxîti – uylamauda. Uylagan kişî, Ruşad kibîk, yaşlı kartaya. Änä ul yar üstündä basıp tûra, ul da äli yaş yığit. Lâkin anîñ şatlanmaganına, külmägäninä küpmî vakıtlar indî.

Kıçkına malaylar «urta kazık» kagıp uynıylar. Suga baş bilän çumalar da, ayakların çıgarıp biraz tırğaç, mätälçik atıp barıp tüşälär. Ayakların çıgarıp tırğan vakıtta alarnıñ «urta kazığın»nan läm aga, äylänip kilip çikkanda külak tişikläri, bürinnarı, çäç araları da läm bilän tulğan bula. Dugaynıñ ikinci bir çitindä, bälägän zäñgär ıstannarın salmıyça (kibitkä şuşı arada gına kaytkan idi!) bäläkäy kızlar çügä-çügä su üstinä kulları bilän bärıp tän çılatalar, küyläp takmak äytälär. Suzıp-suzıp äytälär.

İsänligim-saulıgım,
Tazalıgım-baylıgım.

Yar buyında suga kırırgä kurkıp tırğan başka kızlarga kıçkıralar.

– Kızıy, kır, barıbir taniñni baka kürdi!

– Taniñni baka kürgäç kırmäsän – çirlisñ!

Ul arada malaylar, yar buyına çıgıp, anadan tuma bir xalätniñ bütün räxätliginä çıdıy almıyça, kütüçkiç tizlik bilän bir-birsın kuwışalar, kızlar yanına kilip (älı üyalası yuk, ni räxät!) alarnı çır-çır kıçkırtalar, çiräm üstinä salıp kaldırgan külmäkläriniñ ciñnärin yüyışläp tıynılär – «kaz bütı» yasıylar. Baxitli balaçak!

Su buyı gına tügıl, kapka tüpläri, şumırt asları, kirtä buyları tulı vak balalar. Barısı da dünyaların ünıtıp uynıylar. Bir türkım malaylar, tayaklardan avtomat yasap, dır silkitip faşistlarını turıylar. Abzar artınnan kinät kilip çıgıp, xätta Ruşadka da kıçkırdılar:

– Handi hoh!

Ruşad räxätläniپ külip cibärdi häm kulların kütärdi. Billähi, ul şuşı günahsız sabıylarga birilir, alarnıñ äsirı bulır idi...

Mincamallar kapka tübündä takmaklı uynı bara. Balalar kapkaga tırälip baskannar da aradan birsi, karşılarına basıp, çirattan härbirsiniñ kükräginä türtip takmak äytä:

Kisäk-kisäk bulıt kilä,
Kisilmägän arış kilä.
Axşaru-Axşaru,
Axşaru atlı.

Sugan aldım – suganım tatlı.
 Tuganıma bİR kız aldım,
 Kalāmkaş atlı.
 Kalāmkaşka tun tİktİrdİm –
 ÜzİnÄ çaklı.
 Yakasına bal bastırdım,
 Süylärgä tatlı.
 Kiyävİñ şalkan urlamasın!
 Küyma aşsa sikİrmäsİn!
 Badiyan! Badiyan!
 Tfü!

Çirämlİktä dä äli kiçä gİnÄ kitap-däftär kütärİp mäktäptä yŷrgän bäläkäy kızlar
 du kitİrİp uyın uynıylar, küylİ takmak äytälär:

- Ak tiräk!
- Kük tiräk!
- Küktä, küktä nilär bar?
- Çuvar ala küşlar bar.
- Kanatında nilär bar?
- Cüfar bilän şikär bar.
- Cüfariñni miña satçı?
- Nigä satıym min siña?
- Şikärİñni miña satçı?
- Nigä satıym min siña?
- Yılga astında yılan bar.
- Arı kilä, birİ kilä, sizdän bİzgä kİm kilä?
- Kılıçİñ bulsa – kıy da çık!

Münda da bürçusız, baxİtlİ, xäsraTsız balaçak! Kara indİ sin kişİni! Şuşındıy
 xäsraTsız balaçağıñni taşla da üzİñ tİläp gaşıyk bul, üzİñ tİläp ut yüt! Şulmı akıllılık?
 Şulmı dŷris yul?

Ruşad süñgı tapkır mäktäpkä kİrdİ. Xisapçı apa küp itİp akça birdİ. Ruşadnİñ
 mündıy paçkanı üz gümİrİndä tütİp karaganı yuk idİ. Xisapçı äyttİ: «Űtpuskıny», –
 didİ. May ayınıñ yİğİrmİ künİnÄ İşlägängä, annan kırık sigİz küngä, didİ. Ruşadka

barıbr idı – kışi canına, kışi küñilınä otpusk bulamını? Ul sanap türmiyça gına paçkanı kuyınına tıktı. Cıyıstıruwçı xatınnar indı klasslarınñ ikı-üçin gınä imtixan üçin kaldırgannar da başkaların yualar, çıstartalar. Stenalar buşap kalgan, partalar müñayıp turgan sıman. Äli kayçan gına gür kilip turgan klasslarda kabır tınlığı. Sargılıt büränälärdän balavız isı çıkkan, kara taktanıñ sürtılmi kalgan bir püçmagında «Sün Vırı Pavlovni» digän süzlär kalgan – Narkis kulı – bu süzlär dä indı üzlärinñ ahämiyätin yugaltkan, alar xäzir biräwgä dä kiräk tügıl. Partalar, buş stenalar, yarım sürtılğan kara takta, içinä birniçä çibin kırıp kalgan ikı katlı täräzä Ruşadka yakın itip, üz itip dāşkän sıman buldılar. Äytirsın alar:

– Äy sin, tugankay! Bızın taşlap kaya barasın? Sin tagın äylänip kaytırsınımı? Kayt, birgä-birgä kiläsı yılda da baxıtlı bulırbız, – dip yalvaralar idı...

Ukuwçılardan buşagan klass – müñ, sağış uçağı. Mäktäp, ukuwçılardan buşap kalgaç, bik kızganiç bula, ul ününñ ilämsız ün bulmälı klassları, zur tübälärı, at abzarı, kilätı, utın ärdänälärı bilän bütin avılga cäy buyı sağış taratıp, cäygı küyašta süzsız gınä müñayıp utıra. Küñilın kitik bulsa – ukuwçısız klasska kirmä. Tüzä almassın – küñilınñ şüm, sağış basar.

Ruşad tüştan sün Gata bilän kürişip kaytı da Akbalık bilän sawbullaştı. Kuri cil isä başladı, yulda tuzan üyirmälärı yürdı, tän kıçıttı. Avılını çıkkaç, çemodanın yul çitınä kuyıp, Ruşad Akbalıkka bir karaş taşladı häm uzak kına basıp türdı. Äli küptänmi gınä ul birkimni dä bilmägan küyı şuşı yuldan şuşı avılga kilip kırgan idı! Niçä gınä ay ütkän, ä küpmı xislär, küpmı kiçirışlär! Yartı yıl içində yüräk küpmı yandı, küpmı aşkındı. Bir gınä tınıç kün, tınıç tün bulmadı. Ä bit tınıç, kaygısız türmiş turında xıyallangan idı ul sugıšta çakta.

Küräsın, kaygılar, bürçular, gazaplarını tatımıyça şatlık ta bula almıy. Kaygılar, bürçular, gazaplar, ixtimal, üzı türmıştır. Yäşäw şuldır.

Xuş, Akbalık!

Sin miña dünyadagı barlık kışilärgä karaganda da ig'tibarlı buldıñ. Sin minı kıska gına vakıt içində ukıtuwçı itıñ. Min işanam, min ukıtkan klasslarda balaların küpçılıgı tarix fäninä gaşıyk. Bu – minim maktanıçım. Üz fäninä gaşıyk itüw – ukıtuwçımın baxıtı. Älbättä, min müña başka mäktäptä dä irışkän bulır idim. Läkin bu avılada min birär, ikışar minut kına bulsa da birniçä tapkır yığitlik baxıtın dä tatıp

karadım. Min munda Ləyləgülni kürdim. Anıñ küz sirpöp bir karavı üçün, kaynar bılakları bılın səxnə artında miña uralğanı üçün, koftasın dırıldatıp anıñ yürəği tipkän üçün – barlığı biş-altı minutlık rəxət üçün min siña mənğigə burıçlı! Şul minutlar üçün min gümirlik bürçularğa, armıy-talmıy işləwgä, yükısız tünnergä äzir!

Xuş, Akbalık! Sin indı buş, Ləyləgül kitkän minuttan başlap sin indı cansız, ruxsız...

İssı tuzan üyirməsi Ruşadnı çölğap aldı, vak tuzan külaklarga, tiş aralarına tuldı, küzgä kirdi.

Kürı, İssı, tuzanlı küyaştan arınıp, ul urman küləgäsınä kilip kirdi. Urman artındagı kiçkinä avılda, ärikmännär, at kuzgalakları baskan işğaldındagı kiçkinä yürtta anı bugün änisı kütä idı. Kaytıp citärgä, yalanayak çirämğä basıp işğaldın bir äylänirgä, ayaklarını yuurga, annan, şul çirämni aşagan tavıklarınıñ yümirkasın avız itip, bir çay içärgä, kiçki aşka frontovik Kayümni çakırıp, tünı buyı bir süyläşirgä, häm Kayüm, äğär anı añlasa, süznı bulay başlarga.

– Karalı, tujan... Bıläsıñmı narsä... Min bit äli gaşıyk buldım. Sin bıläsıñmı, miña xəzir yaşävı niçik gazaplı häm rəxət? Sin bıläsıñmı, minim bitimä ul kızınıñ sulışı bärilgändä, min añımını cuya yazdım... Min nindi bəxıtlı, Kayüm dus!

XX

Mäktöp akrınılap buşadı. İndı imtixan aluuçılar, «assistent» digän xikmətlı süzgä iyä bulğan kişilər gınä kaldı. Ukıtuuçılar bülmäsındagı gırlı sägat' tä cäygi yalga tuktadı, kayçandır, kışkı künnärdä, şuşınnan başka Cir şarınıñ äylänişi çığırınnan çıgarday itip bəyälängän stena gazetası da, gadi gınä bir türgäkkä äylänip, şkaftına taşlandı.

İyün başlarındagı ciläs cılı bir irtädä kinät kınä almagaçlar çäçäklärin küydılar. Uram sukmaqları, küyma buyları, kapka tüpləri ak çäçäk bılın tuldı, yuaş cil, bakçalarda ak buran yasap, avıl buyınça şayarıp yürdi. İrtän yükısınnan türüp çıkkaç, Närkis, bu çäçäk buranın kürip, tañga kaldı. Yaña bistädä dä bar idı ul almagaçlar. Ləkin alarınıñ bırvakıtta da mündiy itip, ciñilçä buranlap çäçäk küygannarı yuk idı kibik. Anda irtän sikirip tura idıñ dä altınçı tramvayga yügirä idıñ – kaya ul almagaç buranın karap türü. Bu aksıl havadan, cılı cildän, basu türündagı rəşädän Närkisniñ ul

irtäni birüzliksiz başı äyländi, ällä nigä ginä küñilü bulgandı, yürägi sikirdi. Nigädür ul küñni kaprizlanası, kirilänäsü, nazlanası kildi, tübä kıyığında radioalgıç antinnasın rätläp yürgän Zahirni hiç säbäpsiz çakırıp tüşirdi, tıgılay itkän bulıp, bulay itkän bulıp, pısi balasıday aña sırpalandı, kükräk türinnän çıkkän niçkä, irkä taviş bilän ginä süyläştü. Bibiläri bürinlap çigar aldınnan ana kaz tiktümälga gına şulay bibi tavişü çigara başlamıy. Bırazdan Närkis iski tılıgrıyka kiyip (anıñ cilkäläri avırta idi) suga kitti, çiläklärinä su algaç, bir çitkäräk kitip çirämge utırdı da ayakların iniş suına tıktı. Xäyläkär ul! Añlı, zihñli ul, şaytan! Bilä bit ul, üstinä narsä ginä kimäsın, nindi ginä iski ilmäsin, ul – barıbir güzäl bulıp kalaçak!

Alma çäçäklärinä basa-basa Närkis su alıp kayta, küyäntä-çiläk aña bik kilışä, anıñ näfis gäwdäsın näk' mınä şuşı almalı küyäntä, ap-ak zur çiläklär tagın da maturlatalar, küyazländirälär. Küyma buylap Zahirler kapkasına taba änä şundıy güzäl kartina bara, yuk, bu kartina tügil, bu – baylık, baxıt bara. Bu – Zahirniñ baxıti, maktanıçı, kuvanıçı bara. Zahir yılmayıp kapka açä, Närkisniñ alsu yañagınnan, yumşak ak muyınınnan baş äyländirgıç kırşän isi bärilip kala... Zahirniñ kart änisü, üyaldına çığıp su kısmägin açıp, kilinñ kütip türa, anıñ suların buşatışa, üzi birüzliksiz içtän tiläk tili:

– Yarabbi Xüdayım, bu färiştäni bizdän küpsinmä! İlahi, kilgän urınında taş bulsın, – diy.

Kilın şähärdän, zatlı näsildän buluwına karamastan, bik zur bilimli buluwına karamastan, yürtka tiz iyäläştü, bütin işkä üyränirgä tırışa, añlarga tırışa. Tik aşarga äzirli ginä bilmi ikän, biçara. Şähär kızlarınıñ şul indü, kayda iläksä şunda pirüjki aşap, uramda tamak tuydırıp gümir itälär. Bu da, küräsini, şulay üskän. Äli birär küñ ilik kinä Närkis rizık talımlap izländi-izländi dä zragä ginä kiçki aş urınına vırmişil' kızdırırğa tütündü. Karçık mündıy işniñ rätin bilmi idi – katışmadı. Kerosinka üstindägi saplı tabaga Närkis may salıp çijıldattı, annan, tabadan zängär tütün kütarilä başlagaç kına, uçı bilän alıp vak vırmişil' saldı, tabaga tigizläp cäydü. Vırmişil' çart-çürt kildi, çijladı, kızardı häm... kattı. Närkis münin narsäsüdür kilip citmäginin üzi dä sizindü – şulay da üstälgä kuydı. Kayınana da münin narsäsüdür düris tügilligin sizindü häm, iş tapkan bulıp, abzar tiräsini çığıp kittü.

Zahir üstäl yanına şatlanıp kilip utırdı.

– U-hu, makarünü pü-flotski... Şöp!

– Nərsəsədir pü-flotski bulup citmədi əli münüñ, pü-akbalıkski, – dip küldi Nərkis.

Zahir appətit bilən ginə aşarga tütündi. Niçkə, kızgılıt virmişil'nı avızın tuturıp kaptı, çəyni başladı – yañakları yañırap kitti. Avızda äytirsin lä virmişil' tügil, patıfon inəsı idı. Bır kaptı, iki kaptı. Tuktadı. Avızga tuzlı tām taraldı. Patıfon inäləri añkauga, tiş tıplärinä kadaldılar, Zahirniñ küz aldına gümürı buyı çüldä kaktus aşap yaşəgän düyä kildı. Biçara, niçik çıdıy ikän. Nərkisniñ üz avız içində də bu vaktta tüz tāmı sizilä idı.

– Sin münü başta suda pişirdinmi? – didi Zahir, avızın çay bilən çaykıy-çaykıy.

– Anı aldan pişirälärmı?

– Pü-flotski şulay. Suda pişirälär, annan süzälär, üstinä salkın su cibärälär, tağın süzälär. Annan indı mayda kızdıralar.

İkisı də küliştilər.

– Bu, çınnan da, pü-akbalıkski bulgan, – didi Zahir. – Nu, niçigü. Min kaybır nərsälərgä sinı üzim üyrätirmın. Flotta xızmat itkän kişı malyar, stolyar, slısar', elektrik, tıgüwçı hām kük bulmıyça kala almıy. Bılım – sindä, hünär – mindä. Yəşərbız! Tik indı sin münü...

– BİLäm, bİLäm. Änkäy kürgänçi tavıklarga bir disin. Xəzir cıyıp kuyam min anı. Bır cayı bilən sıylarınmın üzlärin...

Nərkisniñ bik bəxıtlı künnəri idı bu. Çit məktəptä imtixan birüwçilər arasınnan barısı da uñay bilgi aldılar. Rusça soçineniyedän bır ginə ikilı də kuyılmaw – məktəp tarixında zur vakıyga idı, munda Nərkisniñ küpmı tırışkanlıgın harkım aıladı. Şunıñ üstinä Rınat bilən Ləylägülgä bişli kuygannar idı. Rınatniñ bişlisı bilən də Nərkis gürurlandı. Anıñ xızmatı nəticəsi idı bu. Ləylägül indı tülñi tülri məktəptä ukıp cıygan, Nərkisniñ müña katnaşı bulmadı diyärlık...

Şulay da Nərkisni küñilsiz künnär də kütä idı. Bırniçä künnän ul yalgız kaldı, Zahir avıl xucalıgı institutına imtixan birirgä kitti. Yal alsa da, Nərkis Kazanga kitmədi, uramda kümış tişli ilikkigi «dokumental'» irı bilən uçaşuwdan kurıktı. Küpirlär yandırıldı bit!

Mäktäp tındı, tındı. Pedinstitutka kİRİP karamakçı bulıp, Näsımä dä şähärgä kittİ, yañarak kına üyİştirilgan DOSAAF buyınça ukırğa Xäkımcannı da çakırtıp aldılar. Sessiyagä dip Gata çıgıp kittİ, xatını kaytırğa ikİ-üç kün kala tün yüklamadı, bakça başındağı tallıkta akkordeon uynap tañ attırdı. «Şümİrtım» küyİnİñ yaña gına çıkkan vakıtı idİ, armiyadän kaytкан yİğİtlär üçIn bu tınıç türmİş, raxät avıl cäyİnİñ gimnına äyländİ, su buyındağı uyınnarda, kapka tüplärİndä gİl şul küynİ gİnä uynadılar, cırladılar. Gata isä yaşlar tıngaç, su buylarına salkınlık tüşkäç, aylı tünnärdä şulay bİrniçä kün cırlap tañ attırdı.

Üy artında şümİrtım la,

Tamırı cİrgä kitä läy,

Tamırı cİrgä kitä.

Tün yükİlärIn yüklamıy,

Künİlİm sinİ kütä.

Bİr tün, ikİ tün, üç tün şulay.

Avıl xalkınnan kİmdİR süylägän, imİş:

– Bu bİznİñ avılga kİlgän ukıtuwçılardan bİrsİ dä tulı tügİl. Cıyın cIn sataştırğan kİşİ bİznİñ mäktäptä, – digän.

Gata kittİ – su buyında akkordeon tavişİ tındı.

Mİncamal da kittİ. Ukırğa kittİ. Mİnä niçä yıl indİ Mİncamalga cäy kürsätmİlär. Anİñ irIn şulay, İlİK, cäy cİtsä sborga alalar idİ. Här cäy sayın. Xäzİr Mİncamal şulay. «Povişçİnıyı» kursları (ul üzİ gİl şulay süyli) şulay yıl sayın Mİncamalnıkı. Xäyİr, Mİncamal anda kaysı avıldan kİm bulaçağın aldan uk bİlİp bara. Sıknü kİpka kİgän, zänğär plaşçınıñ putasın ni üçİndİR artka tarttırıp bäläp kuygan kirza itİklİ İrlär – tuzıp bİtkän ukıtuwçılar. Bİrsİ bar – här kün İçä, artkİ partaga kİRİp utırıp yükly, kisäk kİnä uyanıp, tuzsız gına süraw bİrä. Uzgan yıl da «Älifba» avtürİ bİlän üçraşkanda şulay kisäk uyanıp bİr süraw bİrgän idİ.

– Äy, dim, İptäş avtür. İznaçİt, sİznİñ älifbagızınİñ axırında bİr tİkstta «tilçä» digän süz bar. Şul süznİ nigä kİrttİgİz?

Ukıtuwçılar gürlädİlär. Andıy süz yuk idİ. Süraw bİrÜwçİnİñ rävişIn kürgäç, avtür da kauşamadı.

– Sız äli yükı aralaş süyläşäsiz, ägär aynısagız, «Älifba»da andıy süz tapmassız,
– didi tınıç kına.

Tiği birışmädi.

– Mına, vallahi-gazim, irtägä alıp kilip kürsätäm. Altmışınçımı, altmış birinçimi
bittä, – dip kisışti.

İrtägisın, älbättä, ul kilmädi. Älifbada da nibarı illi sigiz bit kına idi.

Mında distsiplina katı idi, häm här kün diyärlük Şämsetdinov üzi kilip sünga kalgannarı, progul yasagannarı ayagürä bastırıp it itip sügä, yanıy idi. Mincamal dāris kaldırmadı. İssi künnärdä bürkü klassta başlarına yawlık bürköp, yün koftalar üstinnän kigän zāngär plaşçların salmagan kilış alar, künnä sigizär dāris tıñlap, bilimnärin kütärälär, yükı aralaş cümlä tikşirälär, mına niçä yıl indı bir ök tiptagi mäs’älälär çişälär. «Birinçi poezd A stantsiyasinnän çıgıp sägatına altmış kilomitr tizlik bilän...», «K pırvomu skloniniyu otnosyatsya imına suşçestvitil’nyı...», «İsim yasagıç kuşımçalar: -lık, -lık...» h.b. Ä rayon üzägindägi mäktäpnin nigizindä üskän ärikmännär indı taräzägä minip citkännär, tigänäk çıgarırğa utıralar. Avılda indı piçän xäzirli başlagannardır – hay, şuşınnan uk, taräzädän ök çıgıp kitärgä dä basular yarıp tup-turı avılga kaytırğa, çişinip tigirmän buasına çumarga da külaç salıp yüzärgä, annan buanıñ ar’ yagındagi bülünlükke çıgıp irlär kibik silti-silti piçän çabarga idi...

Bilim, bilim kiräk ikän.

İmtixannar bitügä Sabir İşmuratoviç çikkän külmäk, salam işläpä kidı dä, zāngär pidjagına medalın tagıp, Rınat bilän Mäskäwgä kitti. Rınat Mäskäw universitetına kirirgä tıyış idi. Trigonometriyadän Bälkiys aña dürtli çıgardı, barı tik şuniñ arkasında gına Rınat altın medal’ ala almadı. Müña Gülçirä bik rāncıdi, ämma direktor Bälkiyskä basım yasıy almadı. Kart kızlarınıñ bik printsipial’, turı, vücdanına karşı barmauçan ikänin ul bik yaxşı bilä idi. Dürtli ikän dürtli. Gadil gına bulsın.

Süñgi vakıtlarda dokument tikşirüw başlandı. Kaysıdır respublikada, imiş, mägarif ministrınıñ urta bilim alğanlıkka da attestatı yuk ikänligi açılğan. Sugiştan süñ tigindi-mündiy cay tabıp attestat, tanıklık alırğa yürüçilär işäygän. İmiş, Şämsetdinovniñ da diplomı bar, ämma urta mäktäptä ukıganlığı turında suga sänäk bilän gına yazılğan, diy...

Mäktäptä tagın kimnär kaldı?

Xuşıyät. Kilt-milt kilä, utıra, kitä. İş yuk, süz yuk. Küzgä pınsiyagä çıgarga dip dokument tuplap yüri.

Müstafa. Du küçirip bakçada işli, ağaçlarga su sibä, dävalıy, üzi bürzüksiz cırlıy. Ällä nitkän xikmätlı cır bilän irtük şaulap mäktäp yürtındağı Mäsüräni uyata.

Täräzädän karıy-karıy küzim kalmadı,
 Tar uramnan yüri-yüri billärim taldı.
 Bır' yalgızım yata-yata süyägim uvaldı.
 Canım, laläm, küzim, laläm, kaya barayım?
 Başım alıp çit illärdä kayda gizäyım?

Havalarda üça türna – kanatı bürma,
 Avızın tutırıp cim kitirir – şikärlı xürmä.
 Minnän gayrı yarlar süysän – dünyada türma.
 Canım, laläm, küzim, laläm, kaya barayım?
 Başım alıp çit illärdä kayda gizäyım?

Nikadär ginä baş vatmasın, bu cırlarınıñ xikmätin Mäsürä añlıy almadı. Şulay da irtän yükıdan uyanganda bakçada mähabät bır irniñ kür taviş bilän şundi cırlar cırlap yürüwi aña raxätlik häm tatlı gazap kitirä idı; ul uyana, läzzätläñip kıyırılä, baxıtsiz, taza kükräklärin sıpıra, taşıp turgan kuwätli gäwdä kinät kinä mışkingä, küçsizgä äylänä, naz sürıy başlıy, buwınarı yümşiy. Annan, türıp rätlängaç, çäy içkäch, ul da bakçaga çıga, başka xatınnar bilän birliktä ağaç tüplärin yümşarta, küñil aşkınuwın iş biraz basıp tura. Başkalar kaytıp bitkäch, kaybır küñni ul Müstafanı çäygä çakıra, tabada bäräñgi kızdıra, yalangaç taza biläklärin, baltırların yaltıratıp irkinläp dññ-dññ basıp yüri, üstälgä çınayak taşıganda kükräklärı salmak silkinä, küzlärinä därt tula. Läkin bakçada dünya cimirip yürgän bürkit küzli Müstafa çäy yanında gadättän tış tıynak bula, Mäsürägä xätta «sız» dip däşä, anıñ iriniñ niçik, kayda ülgänin sūraşa, bırazdan üziniñ yaratkan temasına küçä.

– Utız dürtinçi yılda min Miçurin yanında buldım. İvan Vladimiroviç bız kursantlarga büläy didi: hər küñni bır alma aşagan kişı bol'nitsa yulın bilmi, didi. Akbalık avılında min kilgännän süñ gına üç yüz tüp çaması almagaç utırtıldı. Ä minim kilgängä nıbarı ikı yıl yarım. Tagın un yıl işläsäm – bütin kolhozni, bütin kolhozçını almagaçlı itäm, almalı itäm...

Mäsrürä münü tıñlıy, läkin añlamıy. Müstafa, räxmät äytıp, bakçaga çıgıp kitä, tağın cır başlıy. Mäsrüräniñ tani sızlıy, buwınarı sıkıy. Tül xatınarda gına bula turgan baş avırtuwı kilä.

Dünyanıñ bütin çandır-küygän, irlı xatınlarına çakıruw taşlaganday, Mäsrürä yalanayak, yalanbaş, tülınnarın kükräkläri üstinä salıp, katı-katı basıp su buyına kır çaykarga tüşip kitä...

Mäsrüräniñ bala tabası, bala üstiräsi kilä...

Yazmış aña, içmasam, Mincamal baxiti kadar da baxit birmagan. Ana Mincamalıniñ, tül xatın bulsa da, bir yuaniçi – malayı bar. Ä Mäsrürä – düm baxitsiz. Anıñ balası tüşti. Doktorlar dürt aylık didilər. Kırık birinçi yılınıñ cäyində mäktäp utının kiskändä avır tümärkälär kütärgän idi ul. Baştarak ul müña şatlandı gına: äydä, suğış vakıtında kim bala üstirip yatsın, isän-saw äylänip kaytsa, tigizlik bilän üstirerbiz, didi. Ä äti kişı kaytmadı...

Ah, ul balaga uzıp bala tabam dip yurgän künnär. İmiş, avır bula, xatın-kız kişiliktän çıga, avırıy, birawni da küräsi kilmi, dilär. Yalgan! Mäsrürä alay bulmadı. Balanı tabasıñ gına kilsin! Nindi avıruw ul, nindi kişı küräsi kilmaw? Küräsi, küräsi kilä kişilärni! Gürurlanıp yürisniñ. Barasıñ kıyırılıp kinä, akrın gına. Äytirsniñ bu dünyada siz ikaw ginä: Cir-ana da sin. Cir-ana da bit anä, yazın kar suların agızıp bitirgäç, bir mälga tınıp kala. Cir kibä, ämma yañgır äli aşıkmy. Xalık bürçila: indı tuzan kütärlä başlıy. İndı kaybir urınnarda cir yarıla. Cir sulışın kısa, gazaplana, kibä. Mınä birkünni, sirlı ginä güldiräp, ällä kayan gına zäñgärsu-sürı bulıt kilä da lipildätip kinä cirgä cılı yañgır sibä başlıy. Cir tirilä, cirnñ küzänäkläri tula, kükrägi kalka. Anıñ indı sulışı ikınçılänä, avır – läkin gürur. Ä irtägisin tabigat'kä küz salsañ! Bütin cirdä mäg'rur yaşaw kuwätı sizilip tura. Taw bitlärinä yaşkılt nur sibilgän, kirtä buylarında yaş kıçitkannar kalıkkannar, su buyları, tal-tiräklı bakça başları sirlı tınlık saklap yaşärgä kuzgalannar... Yaşärgä, çäçäk atarga, tudırırğa bir ümtuluw, gürur, mäg'nälı ümtuluw bu. Näk' balaga uzgan baxitli ananıñ türmişni, tiriklikni davam itärgä ümtuluwı bu. Sindä yaşäyışniñ, tiriklikniñ cıp uçı. Sin – dünyada in matur xatın! Talansın, bit tirilärni talansın, karaçkil taplar tilägänçä tüşsin, irinnär kügärsin. Läkin in matur xatın – sin! Çünki sinin karınında tuvaçak Büyik Kişi bar. Ul äli saf, ul äli dünyadagi bütin yaxşılıknı üzinä toplagan. Ul äli dünyada adäm balasın kiridän maymılga äyländirä turgan arakı barın bilmi, anıñ avızı, tışläri, barmakları äli tämäkigä sasımagan. Ul äli

sugış utı kabızuçı tügıl, kontslager' komendantı tügıl. Ul äli xätta taza, yaş xatınnar kürgaç kauşap kala turgan yıltır küzli Sabir da tügıl, bîrâr ir kişi bîlân yılmayıp süyläşip turganıñni da profsoyuz üyışmasına kilip xäbär itüwçi Xuşiyät kart ta tügıl. Bulsın idî karınıñda änä şul saf, pak' bäläkây kişi. Ul üsâr idî, Akbalık avılınıñ bütin kişisi aña süklanır idî. Mînä bit, tül xatın bulsa da nindi ädäplî, itagat'lı yığit üstirdi Mäsrürä, dip, kartlar xäyran kalıp süylär idî. Ul yığit kim bulır idî? Kolhozniñ brigadirımı? Ällä pedsdatelî ükmî? Yuk, ukıtuwçılar institutın tämamlap, ul şuşı mäktäpkä kaytır, bîr-iki yıl işlägäç, anı direktor itärlär idî. Anıñ mäktäbi respublikada iñ aldınğı bulıp çıgar. Mînä bîrvakit anı ministr üzi çakırıp alır da bulay diyär:

– Sin, Färuk' iptäş (malay tapsa Mäsrürä, hiçşiksiz, Färuk' isimli kuyası idî), bik tırış yığit bulıp çıktıñ. Sin çın kommunist ikänsiñ. Bîz siña iki putıvka biräbîz, yäl itip al. Sugış ütkän cirlärni karap kayt. Äniyiñni dä alıp bar. Ätiyiñ hälak bulgan cirnî tabıgız. Kabirnä çäçäklär kuyıgız. Sindäy yığitni dünyaga kitirgän kişilər xürmätkä bik layık, – diyär. – Äniyiñni sakla, kadirlap yürt, ul bik tırış xatın bulıp çıktı, ürmägan cirgä dä utırtma, – diyär...

Mäsrürä niçä yıldan birli indî tatlı-gazaplı tüş kürä. Gil bir tüş. Tupırsık täpilî, baş tiräsi kasmaklangan, yumşak avızlı malay imizä ul tüşindä. Raxät, raxät bula. Ul baladan xuş is kilip tura, anıñ küzläri yumık bula, ul ara-tirä «ıg-gı» itkän taviş çıgarıp tamagın tuydıra. Bütin täniniñ küzänäklärinä raxätlik inğaç kînä Mäsrürä uyanıp kitä, raximsiz çınbarlığına kayta. Ällä indî kükräklärinä sût tüşkän? Gazaplı inğıraşıp ul äylänip yata, yükı kaçā, kullar-ayakları sızlıy başlıy, küzänäklär buşıy, xälsizlänä.

Gülçirägä bu tüşiniñni süylämä dä. Anıñ diagnuzı bîr ginä:

– Tüşindä bala imizü xarap indî ul, – diy. – Tüçni gına tbirklyuz läktirdim digän süz indî ul. Anıñ palıçkısı kadalıp üpkäni aşıy başlağaç, tigi kişi gil tüşindä bala imizgäniñ kürä, – dip yüräknî büza.

Yuk, Mäsrüräniñ bütin ürgannarı da taza. Cir-ananıñ üzi kibik taza ul. Anıñ üpkäläri Xäkimcanniñ venskiy garmuni kibik işli. Kuwät bîlân. Yürägi dä sälamät. XTZ traktori diyärsiñ. Bîr küçak utın kütärip mäktäpnin ikinci katına minüw anıñ üçin alga tüşkän çaç tülümün artka alıp taşlaw kibik kînä.

Ägär dä Mäsrüräniñ bütin tänindägi kuwättän bîr kiçkinä küyaş yasasañ, bîr sägat' içindä bütin Akbalık basuındağı kar diñgizün iritip taşuwar agızır idî ul. İrişin idî

bütün karlar, bir büz kisäginä utırır idı Mäsrürä häm yüzıp kitär idı. Yüzär, yüzär dä allä kaydagı Kursk şähärinä barıp çıgıp, kırık üçinçi yılınıñ cäyində iri yugalğan cirlärdä yürir idı. Kabirin tapmıy kalmas idı ul anıñ. İ, şul kabir üslärinä yatıp tuygançı bir süylärgä idı tül kalunıñ xällärin. Annarı bir tuygançı yılarga idı. Kırık birinçi yıldan birli cıyılğan sağışnı, müñni çıgarırğa idı.

Xäyir, yükılı-sataşuwlı tünnärniñ birində Mäsrürä şulay işlädi bir. Küyaş bulıp kalıktı, karlarını iritti, artıgrak kızdırıp cibärdim – issilikkä çıdıy almıyça Sabirniñ karaltı-kurasın gült itip ut aldı. Ä Mäsrürä barıp citti suğış bulğan urinnarga. Kabirin taptı. Ä soldat ülmägän, bulay gına, yüklap kına yatkan ikän. Türdi, zur pilotkasınıñ tuzanın kaktı, yılmaydı. Mäsrürä tuygançı süylädi aña üziniñ xälın. Tuygançı yıladı. Ä soldat gıl yılmaydı, läkin bir süz dä däşmädi. Annan nigädır suzılıp yattı da tagın yükığa kitti. Üzi yükliy, üzi haman yılmaya...

Läkin ul tüş bir ginä märtäbä kirdi.

Xäzir indı zur pilotkalı soldat tüşkä dä kirmi. Tüş tä bir yuanıç ikän...

...Cäy başlandı. Cäy Galiäxmät kart bilän Gaynılwafa karçıkka bitmäs-tükänmäs mäşakat' alıp kildı. Türmişni ırgäsinnän çıgarırğa küpmi kiräk? Püçtäk. Büzaw arkanın yugaltu siniñ tün yükiniñni kaçırırğa citä. Nibarı bir arkan. Kişi bilän büzılışırğa küpmi kiräk? Kırık yıl küymadaş bulıp yaşägän kürşinä vak kına yümışın bir tapkır tuñlamaw citä. Ä ir bilän xatinga? Annan da azrak...

Zahir şähärdä idı, Gülçirä, mäktäp atın cigip, kürşi avıl kibitinnän idän buyavı alıp kaytmakçı buldı. İri kaytkançı idännärin yalt itip buyap kuyası kilgän idı yugıysä. Atını Mäsrürä bilän ikäw ciktilər. Gaynılwafa karçık bular at cikkändä mäktäpkä biş barıp kayttı – kiläp sardı.

– Xatın-kızını at bilän yulga çıgarma, üzini at başına utır, – dip, iki-üç tapkır kartına bäylänip karadı. Kart, sibirkisin küçaklap, kapka tübündägi iskämiyadä utıra idı, kuzgalası itmädi.

– Kaysı, – dip süz başladı, läkin Gaynılwafa karçık süzniñ axırın kütmästän tagın çıgıp yügirdi. Barı tik ul äylänip kaytkaç kına kart cümläsın tamamladı: – ...avılga barası?

Läkin Gülçirä bu vakıtta yulda idı indı. Malay MGUGa kıra alsa, Gülçirä bütün rayonga dan itip bir mäclis uzdırmakçı idı; nixäl itäsini, anıñ tılagı izgi. Şuñarçı

idännärni, çulan işiklärin buyarga kiräk, kunaklarını yartısı rayon üzäğinnän bulaçak. Läkin dünya sin tilägänçä ginä barmıy, barmıy. Münñ şulay ikänliginä Gülçirä minä bugün işandı. İşandı dip... Barısı da bir-iki sekund içində buldı. Timir yul buyınnan, astagı yuldan baralar idı. Bürılıştan avır sostav kürindı. Püşkır-püşkır kilä. «Pübida» parovozi. Parovoz sızgırtıp cibärdı häm Gülçiränin atı al sanın kütärıp kinät aldırıldı da kuyı urman içinä bärıp kirdı. Gülçirä münñ niçä sekund içində bulğanın xätirlämi dä, bilmi dä kaldı. Tik birazdan gına ul sizdi: avızında tüz tami, mañgayı cılı, yuyış, bir külagı çınlıy häm ni säbäptändir bir ayagında üyığı yuk... Dilbğälärin üzgän, küçar başların kırıp bitirgän yaş atnı kuyılıktan tütıp alıp çikkannar. Akbalık kişilärı ikän. Gülçiräni arbaga salıp üyinä kaytardılar...

Tabıgıy ki, Galiäxmät kartka iläkti.

– Kişidän üyat, – diy-diy yıladı Gaynılvafa karçık. – Çalbar kiyäsinnı sin, yukmı? Sinin ir çutınnan yürüwinnän ni fayda, bırdänbir kızınnı at bilän yulga çıgargaç?

Galiäxmät kartnıñ bulay da käyifı şap tügil idı, kırık yıl birgä yaşägän karçığına ul üz gümirindä birinçi häm in katı süz içkındırdı.

– Sin dä...

Karçık anı tıñlap bitirmiçä nindidir darular izläp bulmägä kirıp kittı. Uzgan yıl cıyıp kaldırgan ülännärni kütärıp çikkanda gına, kart aña äytäsı süzin äytıp bitirdı.

– ...bik azındıñ.

Süz, çınnan da, katı idı, birinçi çiratta bu, älbättä, karçıkni tügil, ä kartnı ayaktan yıktı. Kızınnıñ xälın bilirgä kart bara almadı, kinät kınä buwınnarı yumşaru säbäplı, üyaldındağı karavatka bardı da yattı. Ä Gülçiränin xälı, çınnan da, şap tügil idı. Tiz başı sıdırılğan, mañgay şışkän, kulbaşı kara yangan, irinnär biyaläy bulğan idı. Gaynılvafa karçık anıñ mañgayına salkın suga manıp sülgı kuyıp, birüzliksiz almaştırıp türdı. Xäbär tiz taraldı, fel'dşeritsa kilıp citkänçi xäl bilirgä Bälkiys kildı. Bälkiys anıñ bütin cäraxätlärin karadı da karçıkni tınıçlandırdı.

– Mında iş bir-iki künlük kınä, – didı. – Minä iki künnän näk' ilikkçä çibär Gülçirägä äylänäçäk bu...

Näk' şul vakıtta yğırıp fel'dşeritsa kilip kirdi. Tiz gınä gradusnıgın ııgardı. Ul arada işık tutırıp, avırdan sulap Xuşiyät kart kilip kirdi. Fel'dşeritsa şprits kaynatıp mataşkada, Bibisara kilip kirdi, kıskası – üy tuldu. Mınä-mınä ukol kadarlar da barısı da rätlänir kibik idi. Bir cir dä sınırgan, taymagan, bu indı bik baxıtlı tamamlangan hälakät. Gülçirä dä indı tınıçlanıp tigiz sulap yata idi. Şul vakıt xäl bilırgä dip Mäsrürä kilip kirdi. Direktor xatını bit, sin anı yaratasını, yukmı, anısı ikınçı iş. Xikmät, bälki, direktor xatını buluwda gına da tügıldir. Kışi bälägä uçrgan, aña yardım kulı suzu – sinıñ izgi burıçıñ. Läkin çakırılmagan bu kunak avıruwga bik kinät häm bik kütilmägänçä täsir itti. Gülçiräniñ mıyınnan ilıkr tügı uzganday itti häm sekundniñ nindidir bir ülişindä anıñ aınnan kütçikkıç bir fikir uzdu. Bu nişläp yuri? Minı ülrlük tügilmı dip tikşirämi? Ülsäm, minim urınga kilip utırırgamı? Minim Tälgatimä ügi ana bulırgamı? Min yatkan karavatta bu yatasımı? Min bıyıl kış äni bilän sırgan yaña yurganı bu yabınmakçımı? Minim yifäk kümbinatsiyalärimni kiyip kiç-irtä Sabir karşında...

– A-a-ah!

Yüräk üzgıç taviş açık taräzädän uramga işitildi. Fel'dşeritsa kauşap timir savıtına kagıldı, savit äylänip kerosinkanıñ fitili üstinä tüşti. Gülçiräniñ küzläri urınınan kupkan, ul urınınan sikirip тұrgan idi. Kışilärgä xatın-kızniñ tiş şıkırdatıp usallanganın kürırgä yazmasın! İr kışi dulasın, suksın, cimirsın, vatsın, üzsin! Ämma xatın-kızniñ almaşınğanın kürüdän Alla saklasın! Gülçirä dir-dir kildi, tişin aşadı. Küzlär, çınnan da, ümitli tügil idi. Bälkiys bilän Bibisara anıñ kullarına asılındılar, ämma Xuşiyät kart kauşap kaldı. Anıñ irinnäri agardı, süz äytä almas däreçägä citti. Gülçirä ıçkırırga ikınçı tapkır tıbrıçına başlauga, Xuşiyät kart düga ukırğa kırışti.

– Yat, bala, yat! Urınıña yat! Zäxmät kagılğan müña! Tülki zäxmät! Allahımmä salli galä... Tfü, tfü! Yat, dim! Ägüzı billyahi minäş-şäytan ir-racim. Allahımmä innyakä... Tfü, tfü...

Kart, kawşawdan, düganı ünitti. Yugıysä bıyıl kış kına klubta atistik temaga lektsiya ukıganda kaybir dügalarnıñ mäg'näsın tärçimä itip mataşkan idi. Şul dügalarnıñ birsin üzik-tütik ukıp kitti:

– Bismillahi-räxman ir-raxim. Bismillahilläzi lya yazzırı mägi islihi şäyün fil arzi vä lya fissämai vähvä sämigil' gazim...

Mäsrürä isä taza, küçli kulları bılän Güłçiräni kısıp aldı da urınına yatkırdı. Ul arada fel'dşeritsa şpritsın kütärıp kilip citti... Güłçirä xırıldap yükıga kitkaç kınä taralıştılar.

Gaynılvafa karçık tüngä kızı yanında kaldı. Ruşad kitkännän birli bülay da küñilsizlänıp kalgan yürtta Galiäxmät kart yalgız utırdı, karañğı tüşkänçı urınına yatmadı, ä ul arada indı yaktırıp ta kilä idı...

Ul tündä Gaynılvafa karçık ta Güłçirä karavatı yanında utırıp çıktı. Güłçiräniñ mñnarçı äli avıruw kürgäni yuk idı. Xäyir, ul üzinä çir yugar, karavatka mınärmın dip başına da kitirmi idı. Sälamätlik mäs'aläsində Güłçirä gümiri buyı ansat süyläştı. Mäktäptä üzinnän häm Sabirdan başka barlık ukıtuwçılarnı ul xalık arasında «çirli» dip xəbär taratkan idı indı. Bälkıs? Bavırı avıruw. Şulay bulmasa, andıy küygän bulır idimni ul. Mincamal? Xatın-kız avıruwı bar, yüzi şuña sarı. Xäkimcan? Bütün näsillärində aşkazanı avıruwı. Kırık-kırık biştän dä uza almas. Närkis? Şähär kızlarınıñ bütünısində dä üpkä avıruwı häm başkalar... Tik Mäsrürägä gınä ul nindi dä bulsa avıruw yabıştıra almadı. Taza, kahär! Kürir küzgä taza. Ä, çurtım, Mäsrürä ukıtuwçımını ul! Ubürşçitsa başı bılän! Anıñ avıruwında Güłçiräniñ ni işi bar!

Güłçirä tün buyı üziniñ gümirin sägat'löp-künlöp kabat xätirdän uzdırdı. Bıyılğı bürçülü kış bağırın tilgälädı. Ukuw yılı naçar, tıngısız başlandı, mınä şulay naçar tāmamlandı. Münnan üç-dürt yıl ilik kınä äli nikadär yaş, nikadär därtli idı Güłçirä. Spektakl'lär kuyganda birinçı, tıp rül'lärni kişigä birmädı. Galiyabanuw, Färxinaz, Särvär... Matur, siluw kızlar. Mäxäbbät dünyası. Güłçiräni bigräk tä şuları kızıktıra idı. Yatlagan süzläriniñ mäg'näsine tüşinuw bılän ul artık başın vatmadı, rül'niñ narsä üçin Galiyabanuw, narsä üçin Färxinaz yäki Särvär ikänin uylap karamadı. Bırvakit kaysıdır spektakl'dä «xalık indı mäçit yanına cıyılğan, starostanı kütälär» dip äytäsı urınga: «Kolhozçılar klub yanına cıyılğan» dip äytıp saldı. Xalık münü ällä ni sizmi kaldı, çünki Güłçirä Kazanda tatar teatrında bir-iki tapkır bulgannan sün artistlık sängätiniñ in kiräklı häm in tıp sıyfatin tütıp alıp kaytkan idı. Bütün xikmät säxnädä kışkırmıyça süyläşüwdä ikän. Tübändägi, arttagı xalık işitsin dip kışkıırıp süyläw – avıllık, mujiklık ikän... häm Güłçirä şähärçä uynadı. Arttagı rätlär anı işitmädilər, münü direktor xatınıniñ ayırucha üsta uynavınnan dip bildilər. Urta rätlär işitmädilər – ni diyärgä dä bilmädilər. Aldağı rätlär işitirgä tırışıp tıp-tın kalıp utırdılar, süyläşip utırgan kişilärni tıydılar. Münü sizgän Güłçirä tagın da pışıldabırak süyläşä başladı häm artistlık

sāngatīnīñ yugarı nūktasına iriştī. Anı indī sāxnädāgī partnırı da yūnlāp işitmi idī... Barısı da āybāt idī, tik āllā nitkän institut, universitet tāmamlagan kızlar kilgāç kīnā Gūlçirā üçin sāxnānīñ rātī kittī.

...Avgust başı cittī, mäkätāp bütīnlāy buşap kaldı. Mäkätāp bakçasınıñ kırıylarındağı ārikmännär indī kartaydılar. Müstafa da gailäsiniñ izinā tüşip bulması dip Üzbäkstanga kitip bardı. Mäkätāp bakçasında almalar kızara başladı, kilät işgi tūbīnā ulçāw kuyıp, Mäsürä mäkätāp cilägin sattı, tūnlā alma karavılladı. Texnička xatinnar barısı da işigaldında utın turadılar, üzlärī yugında ukıtuwçılarnıñ, direktornıñ, bigrāk tā Bälkıysnıñ tıtmäsın tıttılär. Süyläşüwlärinä karaganda, bular indī barlık fännärni üzläştürüp bitirgän häm barlık fännärniñ metodikaların da yaxşı gına bilälär idī bugay.

Gūlçirā yawlıgın mañgayına tüşürüp kīnā bāylāp, matur sitsı xalat kiyip kün aralaş mäkätāpkä yürdi, varın'ı kaynatırğa ciläk taşıdı. Mäskäwdän yūnlı gīnā xäbärlär kilip tūra idī. Bu arada nāsıl-näsāp kunak yürişip aldı. Saxalinnan üzinīñ buy citkän kızı bilän Alma-tätä kayttı. Alma-tätä isimində yürgän Xädiçätti – Galiäxmät kartnıñ sīñlīsī, sugışka kadär ük yazılıp gailäsī bilän Künçigışka kitkän idī.

Alar kaytkaç pişirüw-tüşirüw küp buldı.

Alma-tätä abıylarında kvartirada tūruçı ukıtuwçı yigit bilän bik kızıksındı, küzgi artındağı bir kīnāgä içinnän Ruşadnıñ kartüçkasın alıp, kızına kat-kat kürsätti. Kız bıyıl gına fel'dşer-akuşirlar mäkätābın tāmamlagan ikän... Läkin Ruşadnı sentyabr' başı citmiçä kütärgä dä yaramıy idī.

– Türmişbiz häybät, abıy, – dip sayradı Alma-tätä abzıysına. – Ülı ulıbiz şaxtıdä. Akçasın küräp ala. Kvartirıbiz häybät. Äli mīnā yaña dum ülgirip kilä, şunda küçiräbiz dilär. Tik mīnā bu kızıbiznı gına üzibiznıñ tirägä urnaştırıp bulması ikän? Sız dä ülayıp barasız, nāsıl-näsāpnı avılda kaldırırğa idī...

Galiäxmät kart ta künnär buyı ciläs üyaldında sīñlīsiniñ süyläganın tıñlap yäl itip utırdı. Süznī rāxätlanıp cüplädī, çünki Xädiçä bik vakıtlı kaytkan idī: tigi vakıttagi katı äytilgän süzdän süñ kart bilän karçık şaktıy künnär süyläşmiçä yaşädilär. Kunak kilgāç andıy üpkälärniñ zatı da kalmıy.

– Äli sīñilkäş kayttı. Ul äytä, ni diy...

Galiäxmät kart kapka tǔbǎndä sǐbǐrkǐ sabına tayanıp tǔrganda xätta uzuçı-baruçıǵa änä şulay üzi süz kuşa başladı.

Tik bǐr ğinä tapkır anı karçığı tuktattı.

– İ-i Allam, süyläşkän bulmaçı. Sǐñilkäş, imiş. Sǐñilkäşñä indǐ altmış altı yäş!

Läkin bu açulanıp äytüw tǔğil idǐ. Bu, tǔğı vakıtta kart tarafınnan äytilgän «Sin dä bik azındıñ» digän katı süznǐ ünıtuw, gafu itüw idǐ.

Xädiçätti kapka ĩskämiyasñä utırıp ta sayradı. Ciñgäsǐ Gaynǐlvafa bǐlän sǐrläri kilşä idǐ. Şäl'yawlık püçmagın bütirä-bütirä süylädi:

– Tik indǐ şunısı ğına bar: aşnı ayırım aşıybız. Annan-münnan tǔğil, rızık talımlaudan. Malay bǐlän kilin duñgız itin yaratalar. Ul indǐ duñgız kolbasasına kilin takat'sız. Busı da aşy, äligǐ firşil kızım da. Min indǐ nitäm... Nitäm dip tǔram, i Allam la, kräçinkǐ üstinä ğinä kuyam da, üzimä tükmaçlı aş pişiräm. Sıyır itı alıp tütam. Bǐr üstäl artında iki tǔrlǐ aş aşıybız. Malay bǐlän kilin külälar...

Xädiçä karçık ziratlarǵa bardı. Su buylarınnan bütñik cıyıp kiptirdǐ, mätrüşkä cıydı. Kürşǐ-külän anı çäygä yǔrttı, küçtänaçlar kitirdilär, Gaynǐlvafa äña bǐr mǐndärlük kaz mamıǵı birdǐ.

Äyǐ, zamanında Xädiçä ciñgi ikışar üya kaz üstirä idǐ. Saxalinga da ul kaz mamıǵınnan yasalgan häybät iki yastık alıp bardı. Kaz dimäktän... Kişilik cämğiyätǐ karşında bǐr gayıbǐ bar Xädiçä ciñginñ, hay, gayıbǐ bar. Münı indǐ bǐr närsä bǐlän dä yuvıp bulmıy. İx, tabarga idǐ şul karçıkñı, tǐzlärinä yıgılıp gafu ütñirgä idǐ. Yuk, bu dǔnyada mügcizalar bulmıy...

Saxalinga küçip kitäsǐ yıl idǐ; bǐrkün irtän tǔrışka Xädiçä ciñgi üzñññ tākä xätli ana kazın bik säyir xäldä kürdǐ. Kaz küzlärin yümğan, utırgan, muyının-başın tǔta almıy, äva da kitä, äva da kitä. Bǔrının kayırıp kaptırgan açǐ katık ta yardım itmädi – kaz haman başın salındırdı. Änisinñ abzar bǐlän iki arada yǔğırıp yǔrǔwñä üli malayñıñ içǐ püştı, abzarga çıktı da:

– Barıbǐr kişǐ bulmıy bu, suyıyk, – didǐ.

Änisǐ riza bulmadı. Kaz üldǐ.

Yünün yülkığaç, mamık astınnan dâw, kâraz kîbîk matur kaz tüşkäsî küründi. Xädiçä ciñgi tüşkänî çıgarıp taşlıy almadı, tünî yükısız üttî. Anıñ mıyın bîr uy kimirdi:

– Nik, suygan mal da ülâ bit! Barıbîr tügïlmîni?

– Nik, balıknı bîrâw dâ suymıy bit! Ütîrîp aşıylar bit!

– Şähärdäğî buynilärdä sıyırmıñ mañgayına çükîç bîlän sugıp ütîrälär diy bit!

Şulay bulgaç...

Şulay bulgaç... Xädiçä ciñgi anı şähärgä satarga alıp kitti. Tüşkänîñ bazarlıgı şâp idî, kindîr aş' yawlıktan sütîp prilavkaga kuyuwga, xatın-kız cıyıldı.

– Küpmî tûra?

– Kıybat sŭrıysıñmı? – dip çŭrnap aldılar.

Xädiçä ciñgi kauşadı, tizräk bazardan tayŭ yağın karadı. Kŭtïlgängä karaganda bîr-ikî täñkägä arzanaytıp, plyuş paltolı bîr karçıkka tüşkänî tiz gînä tŭttırdı.

– Aş uzdırasım bar idî, karçıklar aşı, bîrŭk yŭmşak bulsa idî, ata kaz tügïlmî? – dip bŭrçıldı karçık.

– Yuk, ata kaz tügïl... Ana kaz, billähi ana...

Şul künnän birlî indî yŭz tapkır bulgandır, plyuş paltolı bu karçık Xädiçä ciñginîñ tüşînä kîrâ, ilämsîz itîp tışın ırjayta da sŭyäkçîl barmakları bîlän Xädiçä ciñginî buarga kilä. Bu cinayät Xädiçä karçıkniñ mînä niçä yıl indî yŭrägîn tŭrnıy...

İndî kitâr künnärî dâ citti. Karçıkniñ küñil türündäğî iñ zur tîläğî ütälmadî, fel'dşer kızın birîp kaldırırlık yġit ŭçramadı.

Kitärgä bîr küñ kala karçık su buyında yŭrdi. Fel'dşer kız dâw abıysı yanında kapka tŭbîndä utırdı. Sŭñgı küñnî ul da sŭyläşä başladı, tîlî açıldı.

– Dâw abıy, – didi, – sin indî min ikînçî kaytkançı tŭrmassıñ, gayıp itîp kalma indî...

Galiäxmät kart mıyık ŭçına gına yılmaydı, dâşmadî. Mînä sin, yaşlärnîñ sŭyläşŭwî! Nindi tınıç itîp äytä bit. Äytîrsîñ kapka baganası turında sŭz bara! Ansat kına, «tŭrmassıñ», imiş! Hay, bu yaşlık...

Xäyir, irtägäsin stantsiyagä alıp kitärgä tıyışlı at kilgäç, Xädiçä karçık ta abıysı, ciñgäsı bilän şulayrak sawbullaştı. Alma-tätänin bu süzlärinä çıdıy almyça Gülçirä yıladı.

– Abıy, ciñgi, baxil bulışyk. Minim gümürim küp kalmadı, üz çamamni üzim biläm, – didi Xädiçä karçık. Bik tınıç, salkın kan bilän süylädi. – Kunak itüwıgız üçün räxmät, igilik kürıgız. Abıy, indı sin dä uzak yaşı almassın, vakıtında kitkän yaxşı. Kış kullarına kalıp, kadırsızlanıp yatkançı... Ciñil ülimnär gınä birsın... Baxil bulıgız.

Tıp-tınıç kürıştilär, tıp-tınıç baxilläştılär. At kuzgaldı, Saxalinga kadär suzilgan üzın yulnı bu başında Galiäxmät kart, Gaynılvafa, Gülçirä häm tırpaygan külaklı Tälgat' basıp kaldılar. Gülçirä yılıy idı...

Äli cäy idı, cäy idı...

Äli kişilär kırdan kündızgä kaytkanda su buyına tüşip buaga çumalar, kuşayaklap tibip bir yüzälär, äli tünnärin tışta yükliylar idı.

Läkin küz citti indı, küz citti...

Küz matur gına bir cäygı irtädä kilip citä, münü äli küp kişı sizmi. Äli küyaş kiçägıdän katırak kızdıra, äli buadagı su kiçägıdän nıgrak cılına, äli kalındar'da cäy ayınıtı bitläri şaktıy kürinä.

Läkin citti indı ul küz, citti...

Anı in birinçi bulıp bakçadagı topol' ağaçları sizdi, alarnıñ yafrakları indı kiçägıçä sälamät tavış bilän tigız şaulamıylar, alar indı zarlanalar. Şıpırt kına, münli gına zarlanalar. Yä dünya, nigä bulay sin? Äli küzgä bürılğanın birkim bilmi, tik bakçadagı şumırt ağacı bugün indı tiktäskä gınä bir-iki yafragın sargaytıp kuydı, xäsrätli sıgılıp, gümür kıskalıgınnan zarlandı. Küz – bir irtädä kilip citkän bula häm, üli canlılık kürsätip, cäygä üzınin işlärin cıynaştırırğa, tünäştirirgä birär atna mümkinlik birä. Läkin indı bularnıñ barısın da aşkıtırıp küz işlätä, bir tünni ul kişilärni yüklarga kilättän üylärinä kirtä, ikınçi irtädä zragä gınä bakçanı bäränği sabagı isı bilän tutıra – ä kişilär äli cäy dip bilälär. Kırdı cil yügirä başlıy, bu indı tıgı xätfä ucımnı yalap iskän yazgı cil tügıl, bu – kırs, mamıksız cil, ul cäyni kuvalıy, küzgä urın äzirli. Kırlarga, urmannarga küzgı münsulik tula, ix, şuşı cilgä iyärip kırlar buylap bir isärgä idı dä cäygı susıl ülan bilän kaplangan bir üzängä tuktalıp tägeräp uynarga idı. Nigä bäräkätsiz sin, gümür?

Nigä şulay tügöl: äytik, gümürniñ bilgilä bir yaşında siña anı un yılga tuktatırğa rüxsät itilä. Tuktrıysıñ – vässälam. Un yıl yığirmi yaşta yaşısın. Yuk, yığirmidä tügöl, un yıl utızda... Yuk, alay da kiräkmi. Äytik... Un yıl citmiştä. Galiäxmät kart mınä şulay itär idä bıyıl. Kılättä – ikmäk, lapasta – utın, abzarda sıyır bar. Üz malayları çittä yaşı, läkin üz malayları dәрäcäsində yakın ukıtuwçı yığit bar. Sabır, tärtoplı, kürkäm xülıklı. Mınä anı Xädiçä sñilniñ kızına üyländirgä idä, mınä alar yürt yañartıp, şuşı işigaldında yaşäsinnär idä, Galiäxmät kart alarnıñ balasın karar idä...

Yuk, dünya sin digänçä gınä tügöl. Ülärğä xükim ittilär bit Galiäxmät kartnı, aşığıç räviştä ülärğä kuştılar bit. «Min ikınçı kaytkançı türmassıñ» didä Fidaniyamı, Nifadiyamı şunda isimı, kürt çakkırınıñ! «Tizräk kitkän yaxşı, kışı kullarına kalğançı!» Busın Xädiçä sñil äytti. Äytirsıñ tığirmän çiratına baru turında süyli... Şulay, barısı da kartnı bıyıl üzatmaqçı buldılar. Kart münü üzi dä riza bulıp karşı aldı. Tik ul xükim anıñ arıgan, tuzgan mıyında konkret bir formaga kirmägän idä äli...

Mınä bugün – küz başı!

Akbalık avılında münü bütün niçkäligi bilän in başlap tüyuçı kışı – Galiäxmät kart idä. Äli küz kilgänin biraw dä bilmi idä, münü barı tik Galiäxmät kart kına sizindä häm küptän kütilgän xükim kararına rizalık bildirgän siman üydägi karavatına kirip tayandı da küzlärin yümdi.

Axırgı cäy, axırgı cılı künnär. Axırgı büzaw, axırgı kaz bäbkälärı, axırgı avgust. Barısı da axırgı. «Axırgı» süziniñ bütün mäg'näsın, bütün facıgasın barı tik yaşı citkän kartlar gına añlıy.

Avgustniñ bir küni, şulay da – küz başı...

Küz kilüwniñ birinçi bilgisi tagın narsä?

Münısın mäktäp yaşındägi balalar gına sizä. Ul – avılga yaña ukıtuwçı kilüw. Yaña ukıtuwçı, gadättä, avılga unbişinçi avgust künni kilä, çemodanın direktorniñ kapka tübindägi iskämiyasına kuya da üynä kirip kitä, birazdan direktor bilän birgäläp alar mäktäp binasın karap kaytalar. Direktor şır açık klasslarını aña kürsätip yuri. «Mınä münısı bik cılı bula kışın, ä mınä münısı, tünyakka karap türğanlıktan, suık bula, – diy. – Mınä, – diy, – rayplannan iki yüz kilogramm paças birirgä tıyışlar idä, un fismitr ştakitnik ta väg'dä itkännär idä, läkin birmilər äli», – dip zarlanıp ala. Ximiya fakul'tetin tämamlap bir-iki yıl «sürgin srugin ütöp kaytırğa» kilgän yugarı bilimli

şähär kızı şul minuttan süñ üzünñ yazmışın kargıy başlıy. Mındılıv tablitsasın yattan bılğan, ingliz tılındä himiya buyınça püpulyar broşuralar ukıgan kız, yünlü kükräklı, yullı zäñgär külmäk kigän bu mujik – direktor avızınnan çıkkän paças, fısmıtr, ştakıtnik digän süzlärni üz gümürindä birinçi tapkır işitip, yugalıp kala. Annan süñ bu baxıtsızni kvartiraga urnaştırılar. Ul kız yamansulap çemodanın tarata, üz içinnän «barıbr bir atnadan kaçam» dip ant itä, birazdan tıkrık buyındagı ärikmännärni yırip su buyına tüşä, kirtä kırıyında kün ayaklı, bitläri küyaşta talangan, külak tişigınä şalkan çäçärlık bulgan malaylar şıp ta şıp ärikmän arasına kaçalar, ukıtuwçı kız ikı adım uzuga sikirışip türalar da artınnan xixıldeşip kalalar, ukıtuwçı xalkına «sız» dip däsäsın indı tüşingännäri, mäktäp kürgännäri vagraqlarını tıyalar.

– Alar bugün gınä kildilər äli, Fäyzraxman babaylarga kirttilär...

– Kıçkırmagız indı, işitalär bit!

Malayların gadättän tış zur kızıksını bilän birgä kaygı da basa: ukuw citä, büläy bulgaç! Tagın külak tişiklärin yuası, tagın tırnaklarını kisäsı, tagın çista yürisi bula indı...

Yaña ukıtuwçı kilüw – küz xəbäri.

Şähär kızı isä şıksız iskı kirtälär, müklängän yaşkilt tübälärgä karıy da avır sulıy.

– Yä Xüdayım, bir atnadan kaçam, – dip ant itä. Läkin kaçä almıy ul, kaçä almıy. Mınä bir atna ütkänçi direktor mäktäpkä çakırtıp aña yartı paçka akça tütıra.

– Bu nindi akça? – diy şähär kızı.

– Ä bugün yığirmısı. Sız bit bizdä unbişinnän birlı iştä. Avgust ayınıñ xızmat xakı bu. Raxim itip mınä vidümüst’ka kul kuyıgız, çitavat äli yaldan kilmägän... Biz, şulay, yığirmınçı çislü kişiläri... I-xı-xı... Xi-xi-xi...

Birniçä künnän rayon konferentsiyası başlana. Şähär kızı konferentsiyaniñ zalına kirgäç artkı rätkä barıp urnaşa, ütürgiç bitaraflık kürsätip, şırtlamalı sumkasın açıp, annan bir kitap ala da tübän karap kitapka çuma. Tänäfistä dä kuzgalmıy, üz kollektiviniñ kişiläri bilän dä aralaşmıy ul. Ä kişilär şat çıraylı... Kün issı, yigit ukıtuwçılarnıñ kübisı başlarına kıpka kigännär, tüyni bilmäsälär dä galstuk üyıştırıp kuygannar, ayaklarında yä arzanlı çüäk, yä garmun tüslı sıdırılğan hrom itiklä, şaw-

gür kilip tənəfistə tāmākī tartalar, şul uk paças, kadak, miç çıgaru, parta buyatu, akbur kayturu turında süyləşälär. Kanıñ katarlık! Kayda sizniñ büyük idialarınız? Kayda Uşinskiy, kayda Pıstalotstsi, kayda Makarinkü? Häm, gümümän, yigıtlärmı siz? Şuşı İssidä kıpka kiyip, hrom itik sızırıp pişip yürgän kişidän nindi pedagog çıksın! Kaçam, billähi kaçam, dip uyly şähär kızı, konferentsiya bitkäch tä kaçam!

Läkin kaçam ul, kaçam ul...

Mınä ikinci tənəfistä ul üzi kibik «sürgingä kilgän» ikinci bir kız bilän tanışa, mınä alar rayonda unlap-unbişläp ikän, baksañ – tüz gäwdäl, püxtä kıyımlı, akıllı gına birniçä çandır yigit tä kilgän ikän, mınä kitti süz, mınä kitti uyın-külki...

Şunnan kitä, şunnan kitä...

Kiçin rayon klubında kino bula, yaña kilgännär ayırım türküm bulıp utıralar, annan kvartiralarga taralalar. Şähär kızı iptäşlärinän ayırılıp üz kollektivniñ kvartirasına kayta – baksañ, anda bäyräm ikän...

Üstäl tulı rizık, kvartira xucası indı yüklagan, ä ukıtuwçılar izüwlärin çişkännär dä aşylar, içälär, uyın-külki süylilär. Yaña kızni şaw-gür kilip şatlanıp karşı alalar, ä tigı hrom itikli yigitlärnin birsi (Xüdayım, şuşı kollektivtan ikän) şähär kızı tiräsində bütirilip yuri başly. Protivny! Sin ginä kiräk idin munda! Üzinin ällä kay cirində ginä süykimli süyegi bar siman, muskulları bik taza kürinä. Bu yigit ukıtuwçı bulıp kına yaşamidır, münin sıyırı, sarıkları, taza yurtı bardır! Fu, Alla saklasın, kaya kilip kaptım!

Bütürlmä, bütürlmä, hrom itikli yigit, şähär kızı yanında! Barıbir birni dä çıkmaz. Şähär kızları bilän süyləşä bilmişin sin! Sinin krest'yan püdxüdin bilän birni dä barıp çıkmayaçak. Şähär kızı alay kisäk kütärip bärğänni yaratmıy. Aşıkkanni yaratmıy. Başında miyin bulsa, sin bulay it: birinçi künni cay kitirip, ul kızga bir karap kına al. Annan kızarganday it. Şunnan birär atna kürmämışkä salışıp yür. Läkin sinin ul kürmävün kızga sizilirlük bulsın. Aktiv bulsın. Yüzünä kimsitilgän geroy kıyafätin çıgar. Çigin, çigin. Şul vakıtta kızıy kapitulyatsiya aktına kul kuyarga rizalık bildirir. Mınä şulay... Ä sin munda avıllığıña barasıñ, zragä ginä püçtäk, dejur sürawlar biräsin, imiş, biznin kollektiv üşiyim? İmiş, şähärdä yürgän yigitin kaldımı? Alama! Mükıt!

Ul arada direktor «tanışuw xürmätinä» dip nindidir açkıltım äybır salıp içirä, barısı da «äydä, äydä, üzibiznin araga kirgändä vzosın tülöp kiräsi» dip kıstıylar...

MİNÄ bİrazdan cİñİlçä gİNä baş äylänİp kitä, raxät tä, müñsu da, sağışlı da bula, xıyal basa, küzlär yümİla. Tİgİ taza muskullı taza yİgİt tä äybäträk bulİp kürİNä başlıy. Ä nigä? Şähärçä külmäk, şähärçä çalbar kiyİrtİp, bu protİvniy galstugin çüplİkkä ırgİtsañ – mİNä digän yİgİt çıgaçak...

Akbalık mäktäbİNä, çİnnan da, himiya ukıtırğa dip, şundiY bİr kız kildİ. Başlangıçta ukıtırğa şundiY bİr yİgİt tä kildİ. Tagın bİr-bİr artlı ikİ-üç kişİ kildİ. Konferentsiya vakıtında da prikaz tütkan bİr ukıtuwçı direktorni İzläp taptı.

Ukıtuwçılar ikİnçİ kiçni dä şaw itİp çäy İçtilär. Ximiya ukıtuwçısı yanına ul künnİ Müstafa kilİp utırdı. Bİtkänçİ kızniñ küñİlİN açarga tırıştı. Üzİniñ xäsrätİN süylädİ – cäyİN Üzbäkstanda, Mäskäwdä İzlänİp, tanış-bİlişlär, kaybİr dokumentlar arkılı ul xatİNiniñ häm kızlarİNiniñ Yakutiyägä kuwİlgannarın tügäl açıkladı. Mäclİs axırında Müstafa, şayan cır cırlap, himiya ukıtuwçısıniñ İxtiramın kazandı. Kara çaçlı, kara küzli, kılıç bürİnli bu kız – anİni isimi Xälimä ikän – ärmän kızına üxşagan idİ. Müstafa akrın gına tavış bİlän aña adrİslap büläy cırladı:

Bu dÜnyada üç İçki bar, İçtirir, İçtirir,
Bİri – rakı, bİri – pivo, bİri – rom.
Pivo – siziñ, rom – siziñ, rakı – biziñ.
Xälimä kız, ärmäni sin, ärmäni,
Bar därtlärniñ därmani sin, därmani...

Xälimä tİlsiz kaldı. Barısı da kul çabıp küliştİlär. Müstafanıñ isä küzläriİNä üçkIn kabİngan idİ indİ. Xäzir küt tä tür...

Bu dÜnyada üç güzäl bar, süydİrir, süydİrir.
Bİri – ug'lan, bİri – kilİN, bİri – kız.
Ug'lan – siziñ, kilİN – siziñ, kız – biziñ.
Xälimä kız, ärmäni sin, ärmäni,
Bar därtlärniñ därmani sin, därmani.

Ällä yaña yılga kadär gİNä kalıp İşläp karargamı?

Bu dÜnyada üç rizik bar, cıydırır, cıydırır...
Ällä bİr gİNä yılga kalıp İşläp karargamı?

Xəliməniñ küñlilä äylä-şaylı bulıp kitti. Ul arada anıñ yanına direktor üzi küçip utırdı (Gülçirä, üy yalgız dip, kunarga kaytıp kitkän idi).

– Kollektiv äybät bızniñ, – didi direktor, – tiz iyälänirsñ. Tik bıyıl kollektivta üzgärişlär gınä zur. Raykom sekretarın kürgänsizdir, prezidiumda utıra, anıñ xatını bızdä işli idi. Rayon mäktäbinä küçti, andağı çit tıl ukıtuwçısı kiyäwgä çıgıp çitkä kitti. Fizika ukıtuwçıbiz bar idi, mınä digän ofitser, razvedçik. Rayon mäktäbinä direktor itip bilgilädilär. Minä pıçaksız suydılar. Anıñ xatını Germaniyedä bızniñ komendaturada tärcimäçi bulgan kız, kaytuga rayon kitapxanası direktorı itip bilgilägännär. Çıgarış äybät buldı bızniñ, iki unınçıdan üç kışi fizika-matematika fakul'tetına, cidı bala vıtka, sıl'xüzga kirdilär. Bıräw KXTİga, bıräw universitetka. Mınä minim üzimnikı MGUGa kirdi, hiçindi yaklausız gıl otliçnoga diyärlük tämamladı. Tarixçı yığitbiz bar, sugışta katnaşkan yaş iptäş. Ul indı bu arada üziniñ axirätindä – Gatalarda yata. Änä tigı püçmakta däşmi utırganı toje sizniñ kibik şähär kızı idi...

Häm direktor, Xəliməniñ uyların bilgändäy, süyläp kitti:

– Toje kalmıym, kitäm dip yürgän idi, mınä digän bir yığitkä kiyäwgä çıktı da kaldı.

Ni üçün «toje»? Bu kışi ällä Xəliməniñ uyların «ukıp» utıramı?

– Mınä digän itip türmiş kürdılar, iri sıl'xüzga ukırğa kirdi. Tol'ko raykom bik kısa äli, raykom apparatına alırğa yürilär üzün.

– Ä mınä tigisi – voenruk. Duşa yığit, tik bilim gınä az. Bızdä iki kışiniñ birsi – frontovik. Baskan cirdän ut çıgaralar. Bızdä jalu yazu yuk. Gaybät süyläw yuk. Bızdä bar ukıtuwçı, ukuwçı i şular arasında ixtiram. İ iş bar.

Direktor yukka tırıştı. Xəlimä bulay da indı bir yılga kalırğa küñilün kündirip kuygan idi. Üç küngä tartılğan bu konferentsiyadä ukıtuwçılar şaktıy küñillü yürdilär. Mäclislärdä Xuşiyät kartniñ bulmavı da küñil açırğa şaktıy yardım itti, axrısı. Xuşiyät kart ukuw yılı tämamlanuwgä pnsiyagä çıktı, başka barlık kart ukıtuwçılar kibik ul da mäktäptän baş avırtuwı alıp kitti. Pnsiyagä çıguga üziniñ gümür buyı cıyıp bargan plan däftärlärinä, kündälük yazmalarına çumdı häm povest'mı, romanmı – bir närsä yazırğa utırdı. Cäy buyı kiçkinä üygä birkimni kirtmädi, müñarçı çürmada ukmaşıp yatkan däftärlärniñ, istälikli bloknotlarını kinät kinä bəyäsä çamadan tış kütäridi. Ul alarnı kiçkinä üydä bikli sandık içindä sakladı häm Kazandagı yazuçılar işitip bu

materiallarını kulğa tüşürigä türlü xäylälär işlämägäyläri dip şıkländi. Bulaçak äsärniñ ikimî-üçmî bülighin yazıp bütirgäç, Matbugat yurtına barıp, türlü işiklärdän kirkälöp yürdi, «kitap çıgaruçılar» bilän dä süyläşip karadı. Kiñ mañgaylı, karañğı çıraylı, xäyläkär küzli bir rıdaktür aña:

– Bu äsärigiz bik şäp bulıp çıksa da, üç yılsız dünya kürä almayaçak, – didi. – Çünki münü äli tāmamlıysıgız bar. Annan anı äli ukıtası bar. Tüzätäsi bulır. Annan planga kirtüw üçün äzirlärgä kiräk. Gümümän, yuk äsär turında süyläşüwi niçiktür kıyın...

Karañğı çıraylı rıdaktor, süz btkänlikkä işarä yasap, urınınnan türdi. Xuşiyät kartka ul tagı da yämsizräk bulıp kürindi. Kartniñ çıgıp kitärgä isäbi yuklıgın sizgäç, rıdaktür professional' xäylägä kirişti.

– Siz, abzıy, – didi, – aska, ikinci katka tüşip karagız. Anda ädäbi jurnalda kak raz şundi material citmi. Başta alar basa türsin äli, biz annarı kararbiz.

Ädäbi jurnaldağı tikä çaçli bakır başlı üzün yigit Xuşiyät kartniñ şakmaklı däftärgä tıgızlap yazgan kul' yazmaların tigilay äyländirdi, bülay äyländirdi. Älbättä, äsär yuk idi. Läkin kartka alay uk dip äytip bulmıy bit. Ul anı bütinläy ümitsizländirmädi.

– Babay, siz münü kıskartıgız da gäzitägä mäkälä itip işlägiz, – dip, kartni üçinçi katka cibärdi...

Läkin här şayniñ kāmālınnan süñ zävalı bula digändäy, Matbugat yurtı xızmatkärleriniñ baxitına karşı, Xuşiyät kart kinät kinä ädäbi işçänligin tuktattı. Talant sünip tügil. Material bitip tä tügil. Xuşiyät kartni ädäbi işçänliktän dünyaniñ, tabigat'niñ in gadi bir zakoni tuktattı: anıñ kilini bala taptı. Kilin pikarnyada işli idi, dekret yalı bitügä balanı kartka tütürdi. Şuniñ bilän dürtinçi kattagı karañğı çıraylı rıdaktür da, ädäbi jurnaldağı tikä çaçli yigit tä häm başka bik küplär zur mäşakat'tän azat buldılar, häm, ni xikmät, Xuşiyät kartniñ baş avıruwı da bitti. Bitti – vässälam! Kızlar, kilinnär, pınsiyagä çıkkän kartlarga änä şundi kuwätkä iyä bulgan birär bala tütürirgä tırışıgız! Ul bala annan süñ nişläsin üzi bilir.

Häm, nihayät, birinçi sentyabr' kildi.

Küyaş cäy urtasındağı kibik kızdırdı. İrtängi sägat' sigızdä bütin ukuwçılarnı mäktäp işigaldına «P» xarıfnä üxşatıp tızdılar. Xäkimcan uçıp-kunıp şirıngalarnı tigızläp yürdi. Ukuwçılarnıñ küzläri yaña kilgän ukıtuwçılarda idı. Sabir İşmuratoviç ukıtuwçılar kollektivı isiminnän balalarnı tábrik ittı. Ruşad bu vakıtta çittäräk türdi. Mäktäp yätim siman tüyıldı aña. Bu ukuw yılın niçik kınä yıırıp çıgası bulır. Anı yalgızlık kütä idı. Uzgan yıl bik ıgı-zıgı buldı, küñilsizläniğä vakıt kalmıy idı. Mınä ukıtuwçılar bır türkım bulıp basıp türalar. Alar arasında Gata yuk. Mınä ukuwçılar basıp türalar. Alar arasında Läylägül yuk. Şulay bulgaç, bu mäktäptä narsä dip işläp yürigä? Gatani da, Läylägülni dä birkim alıştırma almayaçak. Läylägülniñ yazmışın bilgän kişi yuk. Raziya Väliyevna konferentsiyadä bulmadı, sanatoriyga kitkän idı. Ätisinnän süramassıñ bit indı. Şulay da, Gülçiräniñ äytüwinä karaganda, ul kız Nikolayevka korabl' tüzüwçilər institutına kirigä kitkän, imiş. Kirä alğanımı?

Bu ukuw yılı şulay ällä nitkän küñilsiz künnär, şıksız atnalar väg'dä itip tura.

Ruşadnıñ birinçi dărisi tugızınçı klassta idı. Bu bülmadä uzgan yıl unıçılar ukıgan idı. Ruşad kütärilip Läylägül utırgan partaga küz saldı. İn arttagı bu urın nigädır buş idı. Kızık! İstälikli parta buş kalgan... Bu – yaxşıga! Yaxşılıkka bu! Alarnıñ xisläriñiñ saflıgın türmiş änä şulay üzı saklıy. Kinät kınä Ruşadnıñ küñili kütärilip kittı. Bu klass mäktäpnıñ ikınçi katında urnaşkan, zur yaktı tăräzäli idı. Mäktäp bakçası kırıyınnan uk yırakka kolhozniñ igın basuları suzılğan. Kır tulı çümälälär. İkinci tăräzädän yaña tişilip kilgän yaşkılt-kügilcım ucım bası küriñä. Anıñ bilän yänäşä yaşıl diñgizdäy bäräñgi bası. Küktä ap-ak küyaş. Klass tăräzäsi açık. Äli küptän tügil gınä buyalgan partalardan yaña buyaw isı añkıy. Yaña kitap, yaña dăftăr isı... Bu islar Ruşadnıñ başın äyländirip cibärdilər. Dimäk... Dimäk, ul indı ukıtuwnıñ tămın bilä başlagan. Buyawlı parta, yaña kitap isiniñ bütin niçkäligin barı tik ukıtuwçı gına bilä. Bu isniñ in küçli vakıtı birinçi sentyabr'dä gınä bula. Ukıtuwçı şul künni çista kiyimli, pak' yüzli balalarnıñ küläçliginnän, änä şul buyawlar aromattınnan ciñilçä gınä isirä, bu künni ul bik, bik baxitli bula... Gümiri buyı mäktäptä işlägän kart ukıtuwçını, ägär ul ülüm tüşäginä yatkan bulsa, sentyabr' başında citäkläp bulsa da mäktäpkä alıp kiligiz! Şul islärdän anıñ gümiri üzayıp, ul yañadan ayakka basar! Direktorlar! Birinçi sentyabr' künni dăristän süñ üzın-üzın kiñaşmälär cıyıp bāyrām künniñ läzzätin bitirmägiz! Bu – yılına bır gınä küñ, ul künni kiçin bır-birigizni kunakka çakırıgız...

Ruşad takta üstinä ilingän karta yanına kildı.

– Tugızınçı klassta tarixni bız «Petr BİRİNÇİNİN reformaları» digän temadan başlybız... – Kürsätkiç tayagin kulına aluga anıñ ruxı kütärlädi.

BİRİNÇİ sentyabr' künindä klasslarda xuş is añkıy...

XXI

Atasız üskän balaga yığırmı yaşında dä, yığırmı biş yaşında dä sıyınırğa bİR çit ir kişi kiräk bula. Münü atasız üskän bala gına bilä. Atasız yığitniñ yakın itkän, dus itkän kişiläri kübräk ölkännär arasınnan bula. Anıñ ätisinä karata saklangan, läkin sabıy vakıtta çıgıp bitmägän balalık xisläri üsip yığit bulgaç ta bürilänip çıgalar, ul yığitniñ nindidir bİR ölkän, täcribäliräk kişigä iyäräsä, şuña ışıklanası kilä başly. Gata iki-üç kınä yäşkä ölkännäräk bulsa da, Ruşadka änä şul kişini alıştırta idi. Ruşad tagın «atasız bala» bulıp kaldı. Buş vakıtlarında Zahir tiräsində dä yürgälöp karadı, läkin Zahir aldında ul üzün gayıplı sanıy idi: tıgı yazgı tündä taw başına yasagan ekskursiyanıñ initsiatürü, ni äytsän dä, Ruşad üzı bit! Artık birkatlılanıp Närkis münü irinä süylägän bulsa ni xäl itärsin? Frontovik yığitlar üçün bik naçar, markanı tüşirä turgan sıyfat bit bu!

İrlärgä ısanma! İr xatınına ısanma! Bik yaratışkan vakıtlarında ütä yakınayıp kitälär dä aktık sırlärin bİR-bİrsinä süylöp taşlylar. Fälän-fälän kişi sinin turında şulay dip äytti, digän bula iri. Ä bit yakın dustınıñ aktık sİRin citkİRä xatınına! Fälän yığit miña tıgı vakıtta şulay-şulay dip äytken idi, dip sayrıy xatını. Ä bit hiç tä kiräk süz tügİL, yaratışanıñ ikän – yaratış, nigä yakın duslarıñnıñ sırlärin kürban itärgä! Xäyir, mündiy takıl daunıñ näticäsın gadättä üzak kütmilär. BİR ızgışkanda bu mäg'lumatlarınıñ barısı da här iki yak tarafınnan küralga, kuwätli küralga äylänä! Şulay kiräk! Duslarınıñ aktık sİRin kiläçäktä yurgan astına alıp kİrmäskä bik şäp bula ul!

Sentyabr' ayında ölkän klasslarını kır işinä aldılar. Ruşad, Xäkimcan mülötilkada işlädilər, kültä işkİrtlädİLär, vika çaptılar. Kolhoz kırda aşaw üyİştİrdİ, balalar bilän ukıtuwçılar arasındagı münäsäbätler irkİnäydİLär, bİrgä işläw, bİrgä aşaw iki aradagı kiyİrİnkİlİknİ şaktıy yümşarttı. Ruşad şul vakıtta kunarga Xäkimcannarga yürdi. Tünnär bik cılı idi, kiçin İştän arıp kaytkaç bİrniçä tün alar Xäkimcannarnıñ lapasında klİvİR üstİndä kundılar. Tün urtalarına kadär mıdır-mıdır sugış xällärin iskä alıp süyläştilär. Bilbilnisa bu duslıkka bik şat buldı, xätta Xäkimcannıñ lapasta ayırım

kunuwına da äybır äytmädı. Xäkımcan tıräsındä kım yürsä dä yürsın, tik ul kışı xatın-kız gına bulmasın. Anısına Bılbılınisa yul kuymas!

Xäkımcan küpnı kürgän. Klıvır üstındä taralıp yatkan küyü tāmākısın suıra-suıra Ruşadka ul küp nārsä süylädı.

– Min, – didı ul, – altı sägat’ nemetslar yagında bulgan kışı. Dnıstr yanında oktyabr’ ayında kıstılar bızñı. Bız minirovat’ itıp çıgınä-çıgınä şaktıy artta kaldık. Ul arada bızñıñ bürını kisıp nemets samoletı küpırñı şartlattı. Küzgı düm karañgı kiçtä bız Dnıstr yarı buyındağı kamışlık içındä kaldık. Xüçış’ nı xüçış’ – plın. Yaktırğançı timädılär, tapmadılar. Nu, işitıp yattık, bızdän ikı-üç yüz metr yıraklıkta bularnıñ kuxnyalarını, nārsäsı urnaştı. Tañ attı, karıybız – yılga üstı yuka bız bılän ilpälängän. Yar buylarında küzgı kalınlığı bar. İptäşkä äytäm, Başkırıya yagınnan Karılı yığıtı idı, minäytäm, kırık tä yüzä başlyk, dim. Kırä almıym, diy, bıçara, suga kırgaç küzän cıyıra turgan gadätım bar, diy. Anıñ bılän baxilläştım dä, anadan tuma çışınıp, kiyımnärımnı sıñar kulım bılän kütärıp, suga kırıp kittım. Vät, minäytäm, yazmış! Plınga tüşkänçı, lutçı su tübınä kitärgä! Salkın su tännı pışırä ikän ul, äy, min şuña şakkattım. Yılğanıñ urtasına cıttımmı, yukmı, indı şaktıy yaktırğan idı, mınä bız zaman nemets sizıp aldı. Mınä tütındı üçırıd’ bılän su üstın tararga! Vät, minäytäm, Çapayıv yazmış! Dıystvıtıl’nidä vakıtta in yaratkanım şul fil’ m idı. Şunu utız tapkır gına karaganmındır. Vät... pulya gıl minım kuldagı turgäkkä tiya. Cik-cik kilıp turgäkkä bärä. Nu, minäytäm, po-moemu, snaupır muşkasına utırdım. Bıttım... Ul arada nārsägädır, bır katı äybırgä kulım tıgändäy buldı. Tüyınçık ıçkındı. Min anı uñ kulıma aldım, sulı bılän işäm, çava-tü naçar işä. Ul arada ayak tükä tidı. Yar buyındağı kamışlıkka taba min indı su astınnan diyärlık bardım. Nu, mında çıguga, bıläsın, indı, srazu sançast’kə, anda yartı stakan spirt... Karıym – sul kulnıñ barmakları asılınıp tüşkän.

Xäkımcan tırän sulap äylänıp yattı.

– Ä iptäşlärıñ tıgı yakta kaldımı? – didı Ruşad.

– Äyı, kalgannar. Bız barlıgı cidı malay idık. Alar minı battıga xisaplagannar. Nu üzlärı dä şul pırıstrılka vakıtında kamış ärämälıkkä şuwışkannar da, ikı-üç kün urmanda yatıp, üzıbızñıñ yakka çıkkannar. Püka çast’ nı izläp tapkançı Karılı yığıtı minıkılärgä xat ta yazıp ülgırgän. Tak çto, minım üydä puxürünnıy bar. Nü bız bütın polknı prikrıvat’ ittik ul çakta. Divızıya gazetasına yazıp ta çıkkannar. Anısın

güspital'dä ukıdım... Znayış', niçik buldı? Bıyıl cäy başında bızdä sabantuy yasadılar bit. Suguştan süñ – birinçi. Min kurslardan yalga kaytkan idim, küräşni sudit' itärgä komissiyagä işkä ciktılär. Ciñgä kızıl bäläp urtada yürim. Çandır gına biräw krugka kİRä dä butala, kİRä dä butala. Küräm, kızmaça. Nu min indİ tİğİnİñ yakasınnan alam da äydä marş kırıyga.

– Stüp! – diy bu miña. – Sinİñ isİmİñ Xäkİmcanmı?

– Äyİ. Şunnan närsä?

– Sin minİ tanımysıñmını?

– Kaydadır kürgän kük bulam.

– İx sin, mat' çestnaya! – diy bu. – Min bit Karilİnİñ Fäyzi... – Xäkİmcan tämäkİ kabızdı. – Mİnä, malay, şunda başlarım äylänİp kittİ. Küçaklaştık. Şulay ällä ni gümİr basıp türğanbız. Kunak ittİm. Yılaştık, cırlaştık. Fäyzi xäzİr üz avıllarında traktorist. Kunakka barıp kayttık.

Tün urtası. Xäkİmcan nar yürtİnİñ açık täräzäsİnnän Bİlbİlnİsanİñ küymak tugılaganı işİtlä. İrtängİ çäygä ülgİrtİrgä mataşa ul anı. Lapastagı kİpkän pİçän, yaña yarıp üygän utın isİ bürİnnİ kİtkİly. Lapasnİñ açık kapkasınnan ay nurı tüşä. Sentyabr'nİñ birinçi künnärİndä ay indİ zur bula, sarı bulıp kalka. Anİñ kızgİlt-sarı nurları indİr artındagı bäräñgİ basuların yalap lapas İçİndägİ klİvİr üymİnä kadär suzilgannar. Ara-tİrä sıyır mışnap ala, sarıklar tıprıdaşıp kuyalar. Kinät kİnä üyadagı yaş kaz sataşıp uyana, tİkkä gİnä «uyıp-uyıp» dip kİçkİra başlıy, anİñ tavışına sagayıp ana kaz ısıldıy, annan bütİn üya kuzgalışa. Tagın tınlık, şundıy tınlık – Cİr şarımİñ äkrİn gİnä sulaganın tüyİp bula sİman. Xäkİmcan isä süyli dä süyli.

...Xäkİmcan ülayıp kİna häm bütİn gadätlerİn cİrİnä cİtkİrİp üyländİ. Bİlbİlnİsa bİlän ul kırıngınçı yılda, xärbİ xİzmätkä kİtär aldİnnan kürşİ avılda, aulak üydä tanışkan idİ. Akbalık – zur avıl. Läkİn här zur avıl yanında utız-kırık yürtİ gına bİr bäläkäy avıl bulmıy kalmıy. Ni xİkmättİr, üli avıl yİğİtlärİ änä şul bäläkäy avıl kızlarına üylänmİ kalmıy. Gadättä, şul bäläkäy avılınİñ kızları yıldamrak, maturrak, çİbärräk häm uñganrak bulalar...

Xäkİmcanın TBUMda ukıganda uk yazgalagan cır däftärİndä «Yİğİt bİlän kız arasında süyläşüw» digän xİkmätli bİr bİlİşmä-instruktsiya bar idİ. Ul anı indİ küñİldän

dä yatlagan idī. Aulak üydä şul bılışmä-instruktsiya bik tä yarap kuydı. Garmunun kıstırıp aulak üygä kilip tä kirdi – bir kat küz yürtip aluga, tür püçmakta şäl çiti bälöp utırgan tulu bitli, kalın irinli, kalku tüşli, vazilin sürtkän bir kız turında yanındagı dus yığitinnän süradı.

– Änä tigi kim ul? – didi Xäkimcan, şıpırt kına.

– Kaysın äytäsin?

– Kaysın bulsın indī! Şäl çitin ürip utırganı äytäm.

– Ä-ä-ä... Üziñniñ küz niçavaga tüşä. Bılbılınisa ul. Uncidınçı yaşı gına äli. Bıyıl gına dünyaga çıktı...

Yigit kişi birär kız turında «kim ul?» dip süradımı – bitti. Bu sürawga, hiçşiksiz, nikax bilän cavap biriläçäk. Süradı Xäkimcan, näk' şulay dip süradı. Unlagan kız arasınnan birsi turında gına şulay süradı, häm şul kiçni ul tigi «instruksiyani» işkä ciktı. Anda bulay diyilgän idī: «Yigit kişi uñ ayagiña bassa – siña äytir süzim bar, diyui bulır. Sul ayagiña bassa – min siña açılı, digäni bulır. Çaçiñni yumşak kına itip sıpırsa – sinı bik sagındım digän süz. Bitiña tämäki tütini ürsä – sinı uşatam, tanışasım kilä diyui bulır...» häm başkalar. Kız tışkı üyaldına su içärgä çıgıp bargan arada Xäkimcan bik yatılı gına itip anıñ bitinä tütin ürdi. Tütin üziniñ işlädi... Şunnan krest'yança matur, gadi, içkirsiz mäxäbbät başlandı. Bu mäxäbbätni sugış üzdı. Xäkimcan sugış bitärgä iki yıl kala güşpital'dän kaytıp tüşti. Mayniñ in matur irtälärinnän birsi idı, yılga buylarındagı kart tallarga küki kilgän, balık ürlägän vakıt idı – Bılbılınisa bilän alar iki avıl urtasında – su buyında, tar sukmakta üçraştılar. Basma arkılı sunıñ ar'yagina çıktılar da, taw bitinäräk barıp, ikisininñ dä avıllarına arkaların kuyıp çirämgä utırdılar. Kürsälär kürdilər, kürmäsälär yuk! Kırıgıncı yıldan birli kütkän üçraşuw. Xäkimcan gimnasterka yakaların çışti, furajkasın çirämgä tägärätti häm kızniñ sagınılgan bilinä yumşak kına, sak kına itip kulın saldı. Şul küyünçä alar kün kiçkä avışkançı süyläşip utırdılar.

Biraz yürt-cirni rätlöp, mäktäpkä işkä urnaşıp algaç, Xäkimcan bütün nirgäsina turı kitirip kızniñ änisina zur yumiş bilän bardı. Kırık bişinci yılınıñ aprel' urtaları idı, indı üylänip kuyganda da kişi gayıp itärlük tügil, sugış minä bitä, minä bitä dip kütkän künnär... Kızniñ änisı isä hiç kinä dä yürtta yalgız kalırğa riza bulmadı. Yazgı cılı tün

tın gına suzıldı, indī ätäçlär kıçkırğa başladılar, Xäkimecannıñ karçıkını küyli-küyli indī tamagı karlıktı.

– Süñ bit, äbi, min dä yalgız, minim dä bir äniyim gınä, bızgä küçip türirsıñ, – didi.

Bılbılınisa däşmädi, işik yanında kara küyilip utırdı. Yürtta munça sıyrıçığı çärildädi, indī üçinçä ätäç kıçkırdı. Süzlär bitti. Karçık üz kirisində kattı.

Avır tınlıkını Bılbılınisa büzdı. Ul urınınnan türdı da mışık-mışık kilip yılıy başladı.

– İ äni, – didi ul, änisinä ayanıç karap, – üç sägat’ buyı süziñni tıñlap utırdım, bırrär yünlü süz çıgarmı dip kütkän idim, bulmadı...

Karçık münü kütmägän idi – kinät sındı.

– Ällä gayıbgız barmı, nigä ikäwläşip minı kızasız? – didi.

Xäkimecan da büz kuzgalğanın sizip urınınnan türdı.

– Äbi! Ägär sinıñ aldıñda i Bılbılınisa aldında ün bürtiği kadär gaybım bulsa – baskan urınımda cir yütsın! Min bit frontovik! Ni süylisıñ sin, äbi! Bızgä räzi alay yarıy? Bızgä sinıñ rizalık kına kiräk, bız küzgä xätli kütärgä dä mojem. Ägärinki indī bırrär närsädän şıklänsäñ...

Äbi sındı, bir üksip yıladı da rizalık birdi. Bılbılınisa da säkigä yatıp raxätläniş yılap cibärdi. Xäkimecan isä «Nürd» paçkasınıñ ikınçisın başlap üyaldına çıgıp kitti...

Läkin kaya ul küzgä kaldıruw! Xit bir atnaga gına digin, yuk! Kırığınçı yıldan birlı indı küpmi künnär ütkän, Xäkimecan sugıştan kaytkanga da iki yıl bula, yaşalgän, yarıysı gına yaşalgän. Bılbılınisasız da yaşap bulgan. Ä minä yazgı taşuwnıñ in küçli bir küñindä, adäm itin dä kuwıp çıgarmaslık yul üzigindä, Xäkimecan kız alırga tarantas cigip kildi. Küt, zinhar, bir gına küñ, su çiginsin, artıñnan kuvalarmını! yuk, kütä almıy. Münin säbäbin gaşıyklar gına añlıy. Änä şul gıyşık alarnı yulga çıgardı, änä şul gıyşık alarga küpir aldın baskan yazgı taşuwga at bilän kirirgä yüräk birdi, änä şul gıyşık tarantas içinä urgılıp su kirgäç alarnı küçaklaşip tarantas küymäsinä baskan kilış su arkılı çıgardı. Yar buyı tulı xalık, bala-çaga, çır-çu! Ämma Xäkimecan dilbigäni üsta tütti. Yar buyında kartlar gına mıgırdandılar:

– Ut kapkanmını!

– İyİ! At murit' itip yŭrmäsä!

Läkin alarga citmiş yaşlär çaması idİ şul!

Şunnan matur, gadi, raxät türmiş başlandı. Bılbılınisa irinİn maktäptä işlävİ bİlän gŭrurlana, kışın Xäkimecan kayrı tunı ũstİnnän yassı soldat kayışı buwıp, protivogazın asıp kaytıp kİrgän künnärİndä ul aña ayıruça mäxäbbät bİlän karıy idİ. Xäkimecan yırak yulga çıgıp kitsä, Bılbılınisa anİn bİlän kul birİp kürişİp kala häm ul yırak yuldan künİndä ũk kaytıp citsä dä:

– Nixäl, Xäkimecan, äybät kaytıtmı? – dip, karşı çıgıp kul birä idİ. Kul birİp kürişüw rayonga kitüwdän alıp şunnan da arırak bulgan säfärlär ũçin gamälgä kİrtİlgän idİ. Bılbılınisa da gadi buldı. Bŭlarnİn ũyİndä härvakit irkinlik, pŭxtälİk bula. Şuña kürä şahärdän, rayon cirİnnän kolhozga zatlırak kİşİ iş bİlän kilsä, kvartiraga bŭlarga tŭşİrälär. Älİ uzgan kış kına kolhoz klubında dramtügäräk ũyİştİrİrga dip şahärdän bir kart artist kilİp yŭrdİ – kilgän sayın Xäkimecannarga tuktaldı. Xäkimecannİn xatını tŭrlİ işkä yŭrÜwdän tİş klub ta karıy, kart artist Bılbılınisa klub miçİnä yakkanda anda kİriş miç aldına ayakların cılıtıp utırırğa iyäländİ. Kibİt açılıwga yŭgİriş kİnä bir şİşä salkın portvİyn alıp kİrä dä Bılbılınisadan kalay krujka sŭriy. Kartnİn salkın krujkaga salkın portvİynnı salganın kürgäç, Bılbılınisanİn sabırlıgı cuyıla.

– ũläsİn bit, babay, käkräyäsİn bit salkın tıyıp, biraz cılınsın, – dip katİşa.

Läkin kartnİn ni ũçİndİr härvakit şuşİ minutta işİ aşıgİç bula. Salkın krujkanı şıķı-şıķı kitİriş tİşİnä bärİp yatkanda, Bılbılınisa anİn krujkasın tartıp ala da aña kisäw tayagınİn kızargan timİriş tıga. Portvİyn bŭdır-bŭdır kübİklänİş kaynıy başlıy, häm kart içİş cibärä... Xäyİr, Xäkimecan bİlän Bılbılınisa andıy mäzäk «komandirovŭçİny»larnı şaktıy kürdİlär. Agara başlagan kalın çäçlİ bir şagıyr' dä kilgän idİ sugış bitäsİ ayda. Avıl turında pŭema yazam dip yŭrdİ. Bılbılınisa bİlän Xäkimecanga tŭnnärİn, kündİzlärİn ul gİl şıgır' ukıdı. Här şıgırİndä «täwgİ mäxäbbät» digän bir süz bula idİ, bu «täwgİ» süzİnİn mäg'näsİn, älbättä, Xäkimecannar gailäsİndä biräw dä aŭlamadı... Tik ul şagıyr'nİn şıgır' aralarında küzlärİ yİltırap kitä häm ul gİl bir sŭrawnı birä idİ:

– Birär yŭz yŭmırka alıp kitİş bulmasmı ikän arzanrak bāyädän?

Şagıyr'nİn balaları altımı-cidäwmİ häm xatını da bir cirdä dä işlämi ikän... Bılbılınisa aña, kırıp-sİbİriş, citmiş biş yŭmırka birdİ, bir tıyın almadı.

...Küzniñ ayaz, cılı künnärï şulay kolhoz basuında uzdı. Müña ũlkän klass balaları da äybïr äytmädïlär, havalar äybät tũrganda kırdı işlâw klassta utruwga karaganda, älbättä, küñillïräk idï. Müña yaña ukıtuwçı Xälimä dä äybïr äytmädï, çũnki kolhoz işinä taralgançı ũç küñ rättän dürtär-bişär sägat' himiya ukıtıp karap, ukıtuwçılık xızmatınıñ avırlıgın kürip anıñ kũtı ũçkan idï. Kolhoz işi bïr dä bïtmäsïn dip tïli idï ul. Anıñ klassı yakındağı basuda vika çaba idï, Xälimä, gadättä, cir başına barıp utıra da kitap ukıy – iş naçar tũgïl. Anıñ xäzïr mäktäp turında bũtïnläy uylıysı kilmi, ũç küngä suzılğan kırık bişär minutlık bu gazap sıansları ällä kayçan kürilgän sataşuwlı tũş kibïk tũman içindä kaldılar häm alda başlanaçak dărişlär kayçakta gına iskä tũşip yũräk sulkıdap kuya. Un küngä yalga kaytkan soldatnıñ ũy bũrănäsïnä kadaklangan kalïndar'dan bïr bitnï alğan sayın yũrăgï şulay çänçïp ala. Bïrïnçï tapkır bol'nitsaga bäbi alırğa barırğa cıyınğan yäş ana şulay tũnnärïn siskänïp uyana, alda tũrgan kũtılıgısız gazaplarını uylaganda yũrăgï kısılıp-kısılıp ala...

Bïrvakit kiçïn basudan kaytkanda voenruk Xäkimcan avızın yırap Xälimägä dăştï:

– Nixäl, şähär kıızı, mürojenıy sagındırmadı mı? – dip külgän buldı.

Ä tarix ukıtuwçısı, tarix ukıtuwçısı! Şırpı! Yazva! Xälimä barında, anı bũtïnläy yukka xisaplap, voenruk bïlän süyläşip kaytkan bula bit.

– İrtägä, pũjaluy, kara ipi üsä tũrgan basuga çıgarırlar. Tugızınçï «A»nı (Xälimä klassı!) argı yak basudan batũnnar cıyargı çıgarasılar, diy.

Voenruk avızın yırgan, cũpläp bara:

– Şulaymını!

– İyï, predsedatel' äytïp tũrdı: ikï sum yïgïrmï tiyïnlïk batũnnarnı cıyıp, şähärgä ũzatası bar, diy, yavımnar başlangançı. Annan, diy, kolbasa basuına cibärmiçä bulmas. Küpçïny sũrtları ũlgïrgän, cıyıp alası gına bar, diy...

Xälimä askı irinïn tışlädï, dăşmädï. Anıñ änisï gũmïr buyı, «sala xalkı» dip, avıl xalkın tũbänsïtip süylädï. Xälimänïñ küz aldına kitïrũwınçä, mũnda xalık yalkaw, tärtipsiz bulırğa tıyış idï, karasañ – härkïmnïñ ũz urını, ũz dărăcäsï bar. Ällä nărsä şunda! ũzlărï ukıtuwçılar, ũzlărï ukuwçı bïlän bïrlïktä bil bũgïp iş işlilär. Yugarı bïlïm alıp, niçik indï sänäk, çalgı tũtïp işlărgä kiräk? Şunıñ ũçïn ukıganmını?

Ä birkünni Xälimä klassın Ruşad klassı bılän bir basuga cibärdilär. Kolhozniñ şaktıy ikmägi äli çümälädä utıra idı. Şuşı künnärdä gınä rayon gäzیتindä Davutovniñ mäkaläsı çıktı. Bu mäkalädä ul, barı tik sugılıp ambarga kïrgän ikmäknı gınä ikmäkkä isäpläp bula, çümälädägi ikmäk här künni yüyışlänuw, ürü, çirüw kurkınıçı astında, dip yazgan idı. Bütin küçni çümälä işkırtläwgä!

Kolhoz idarəsi işkırtläwdä katnaşkan ukuwçılarga xızmat küni yazarga buldı häm uçıt alıp barırğa kuşıldı. Yakın künnärdä yañır başlanaçak dip xəbär itkännär idı.

Basu zur idı, irtän işkä cıyılıwğa kım kayan tili, şunnan tütinmakçı buldılar. Bıyıl ikmäk bik uñgan, indı avanslar mul gına birilgän idı, balalar uçıtsız gına işlärgä süradılar, xızmat künnä kızıguçılar bulmadı. Ruşad zurrak, täcribäliräk malaylarnı Xälimädän sürap aldı da kibän kuyarga bilgilädi. Brigadir bir yük üzın tayaklar kitirip mijaga saldı. Kamıl üstündä iş kaynadı. Xälimä mijaga çıgıp kurtkasın cäydı dä kitabın açtı...

– Äskärev! – Ruşad mijgıp turgan ukuwçılar arasınan Äskärevni izlädi.

– Abıy, narsä?

– İki tayak alıp kil.

Äskärev şikkä tüşip iki tayak süyräp kildı.

– Xızmat küniğiz küp buldımı?

– Yuk, abıy. Äni minimumın üti almadı, bıyıl avırgaladı.

– Ä üzün?

– Üzim at küttim, biraz silos vakıtında işlädim. İ-i, abıy, üyiñdä üli kişı bulmagaç, yuk indı ul. – Äskärev bütinläy üli kişı sıman äytıp kuydı.

– Yä, yarar, sin yılarga aşıkma. Atasız bala sin gınä tügıl. Alarnı millionlap sanap bula. Mınä narsä. Mijaniñ tıgı yagındağı klinni küräsünmı? Brigadir anı cidı gıktar didı. Mınä bız şunda ikäw kırık äli. Tıgılär basu türinä taba işkırtläp barırlar. Ä bız ikäw. Xızmat küniñ sinin isimgä yazarbız. Kittik!

İşkä tütında Ruşad bu uçastüknı ikibiz gınä kiçkä kadär cıyıp bitirirbiz digän idı. Tüşki aşka tuktagaç münin şaktıy avır bulaçagın sizdi. Anin flottan kaytkannan birli nagruzka kürmägän muskulları sızladı, ayakları mıc-mıc itip sıkradılar, alarnin

sıkraw tavişın işitip bulır sıman idı. Mıja buyındagı çirämlıktä, brızınt üstındä, kolhoz kuxnyasınnan kilgän aş şaktıy tämlı buldı, ukuwçılar yäl itärgä cırgä tägeräştılär.

Ruşad bılän Äskärev kınä sınaatmıyça kitıp bardılar. Xälimä alarnı ällä nitkän «nınormal'nıy»larga sanap karap kaldı. Bu xäl anıñ üçın, älbättä, añlaşılmy idı.

...Tayaklar sıgılıp-sıgılıp kildı. Gıl tübän karap yürüw başnı avırayttı. Cirdä gıl bır ük tıs. Kamıl da kamıl, anıñ arasınnan sürgılt şadra cir kürinä, ara-tirä yaşarıp utırgan çırşı ülänı küzgä çalına. Bıläklär suzıla, üzınaya, avır yüktän ayaklar kısıkara, cırgä sıñä kibık. Äskärev – nık malay. Xäyır, anıñ yäşı dä Ruşadtan bik ällä ni kalışmıydır. Süzsız gınä atlıylar da atlıylar, taşıgan kültälärdän üzlärı kıkçınä kibännär kuyalar. İndı küyaş bik tä tübän. İx, külägänı ülçäp kararga idı bır, dip uyly Äskärev, niçä çabata çıgar idı mikän, indı, şät, sägat' altı bardır? İx, karañgı tüşkänçı bitirirgä idı mımı, dip uyladı Ruşad, bitirä almasak, bütın ukuwçılar aldında xur bulabız bit. Tagın biş kibänlik bulır. Yuk, bitirip bulmy. İçmasam, tagın bırnı gınä kuyıyk. Kullar indı bırnı tüymıy tırğan narsägä äyländılär. Barı tik kamıl tavişı gına bar. Barasıñ, barasıñ, barasıñ. Tagın bır kütärip kilsäñ – bır kibänlik bula. Ällä bitirirgämı? Malay kızganıç, ul dāşmi. Nişlärgä? Bır biş minut yäl itsäñ niçık? Ul vakıtta bittı, urınnan türıp bulmas. İndı küyaş batıp kilä, indı mündıy üzak işläwgä gacäplänıp Xälimä türıp baskan, cir urtasında atlı kazak şikillı katkan da kalgan. Zur basunıñ da indı türinä mınıp citälär, Ruşad kilip äytmiçä alar kaytırga kıymıylar. Ruşadnıñ kaytırga çıguwın ikı klass ukuwçıları kütä. Xäyır, iş bara, kütä-kütä işlilär. Ruşadnıñ kaytırga çıguwın Xälimä kütä. Ni äytsäñ dä, irtän brigadir bılän Ruşad iş ittı, ä Xälimä yanınnan uzganda, ällä niçık kınä irinıp, kızgangan sıman bır karap kuydı da, bır-ikı adım kitkäch, tış arasınnan çirt itip bır tükirdı hām akrın gına cırlıy-cırlıy mıja buylap kittı. Nihayät, Ruşadnıñ tayak taşlaganın Äskärev tä kütädır...

– Äskärev!

Tayaklar üstinä üyılğan kültälär artınnan xälsız taviş işitıldı.

– Äw, abıy?

Üzlärı haman sıgıla-sıgıla baralar.

– Citär bit bızgä, ä? Tukıykmı, dim.

Malay aşıkmadı. Ülı kışı bit! Kültälärnı kibän kırıyına audardılar.

– Abıy, siz arıgansızdır indı...

– Ä üziñ?

– Abıy, bik az kaldı bit indı. İrtägä kaldırsak yä tünnä yava başlar.

– Şulay disıñmı?

– Abıy, üziğizgä karagız indı. Minım äli çıdarlık xut bar.

– Alaysa kittik. Tagın yartı sägat' i – şabaş!

...Süñgi kültäni süñgi kibänniñ üstinä urnaştırğanda gına bildilər: indı karañgı tüşkän ikän. Ül basu yagınnan başka balalarınñ da kaytırga çıkkanı işitildi. Küräsiñ, cir bitirgännär. Ruşad bilän Äskärev mişadan süzsiz gına atladılar. Kiçki karañgılıqta basu türindägi balalarınñ tavışı ayırmaçık işitildi.

Mijada bir gäwdä kürindi: Xälimä ikän. Biçara şähär kızı! Siña bugün şaktıy avır bulğandır.

Xälimä alarga kuşıldı. Ruşad hava prognızı turında bir-iki dejur süz äytti dä tındı. Küyip kuygan bu çibär pedagogni nigädır şakkatırası kildi anıñ.

– Äskärev!

– Närsä, abıy?

– Tartasıñmı? Äydä, bik katı işlädiñ bit, küyrätip alıyk. – Üzi uylap aldı: «Nu münü işitsälär! Mäktäptä bir kün dä tütmiylar bit minı!»

Xälimä siskäñip kitti: «Närsä bular! Mäktäptä işlimmi min, ällä külüniyadämi?»

– Yuk, abıy, tartımıym bit min.

– Yä, yaşırıp mataşma. Yigitlär yalğançı bulmıy.

Xälimä: «Araki da içärgä tāk' dim itmisiñmı tagın! Toje pedagog! Xuligan!»

– Yuk, abıy, çınlap ta yuk. Anısı tigi vakıtta bulğalagan idi, Xuşiyät abıy klass citäkçisi bulğanda. Ul gıl kisanı tinti idi, avızını isni idi.

– Ä xäzir? İsnäwçi yukmını?

– Yuk, abıy, annan tügil ul...

– Nərsədən sün?

– Nərsə dip indī... Ällä niçik şunda... Bīrvakit siz Zakirovka äytkän idīgiz: mindä yaxşı tāmākī bar, tartkanıgızın bīlām, üyalmıyça sūra, dip.

– Şunnan?

– Şunnan Zakirov bīlän süyläştik tä taşladık. Kiräk tügöl...

– Alay ikän...

Xälimäniñ gacäplänüwī artkannan-arta bardı.

– Abıy, siz tiği vakıt üçin açulanmagız indī. Biz dä aşākī bit. Türlü vakıt buldı.

– Ä, yuk, äydä ul turıda süyläşmik äli. Yıgıtlar temasımını ul? Mīnä Xälimä apañ bīlän bī uramga kaytasız bit siz. Karañgıda taw sukmagınnan çamalap tüşigiz. Apañnan alda bar, basmadan çıkkanda kulın tüt.

Xälimä riza buldı. Bügingi kün anıñ üçin irtädän birlī tabışmak idī...

Ruşad kiçki aştan sün tagın Xäkimecannar lapasına kitti.

– Cılı tünniñ kadırın bilingä kiräk, – dip, klivir üstinə yığıldılar.

Tüנגä karşı dünyanı yañgır isı bastı. Cäy üzün buldı bıyıl! Yañgır aldı havası yükünü kuyırttı, buwınnarı cıyıp algısız itip tarattı. Mīnä äkrin gına, ädäp saklap kına yañgır sibälärgä tütündi. Yuk, sibälärgä tütügançı ul äli cirdän, ağaçlardan, yürt-abzar tübälärinnän rüxsät süraganday itti. Tıp itip Xäkimecannar abzarınıñ takta tübäsina başta bī tamçı tüştü. Kürgaksıgan takta müña äybır äytmädi – siñdirdi. «Tıp-tıp!» Şap! «Tıp-tıp-tıp-tıp!» Büläy bulgaç, bula! Annan sün cay gına, ritm bīlän gına yava başladı. Lapas içinä cäyilgän xuş isli klivir şul ritmga tirbälärgä tütündi, Ruşad raxät buşlıkka ıçkındı. Bī sekund içinde baş mıyı ällä nikadär kartına tizilgän lentanı äyländirip aldı. Ul kadrlarda Äskärev tä, kamıl bası da, kıska itäklī, kara yangın butlı Xälimä dä, taräzä pıyalasına tirälgän yaran çäçägidäy sağışlı Läylägül dä bar idi. Alar bī-bī arthı uzdılar da yuk buldılar, Ruşad, bükräyip, kamıl arasında yatkan tayaklarını kütärdi. Tayaklar üstinə avır itip kültälär tizilgän idi, ul kültälär arkılı Äskärevniñ başı da kürinmi. Alar akrın gına tirbälip kamıl taptap alga baralar. Läkin nigädür küzlärni açıp bulmıy. Kamıldan baruwı raxät, bik raxät... Akrın gına cil isip kuya, ul cılı yañgır bīlän çılangan kamıl basınnan bal isı alıp kilä. Arış salamına yañgır tisä, annan barı tik bal

isidäy is kınä kilä, bu başnı äyländirä, migä xätlı ütıp kırä. Şıbirdap tübägä yawgan tavişka kımniñdir mıgırdaganı kuşıla, Ruşad müninñ hiç tä kım ikänin bilmi.

– Yäştäşlär kırıldı, malay. Kayvakıtta yäştäşlärniñ yätim balaların, tül xatınların kürgäç üyalıp kuyam. Alar aldında üzimni gayıplı sizgändäy bulam. İsan kaytkanmın bit! Ä kimdir kaytmagan! Mınä xikmät kayda! Sugiştan kaytkannan birli minim bir gınä tünni dä tınıç yüklaganım yuk. Ällä nişlätti ul sugış minı. Ul minim barmaklarımni gına alıp kalmagan, tagın narsänidir algan, bik kıymmätlisin alıp kalgan. Min anı äytä gınä almıym äli...

Kım süyli münü? Nigä süyli?

– Bıyıl cäy Xämitni cirlädik. Kükräğində ällä niçä üskülka. Sapır bulgan. Üskülkaları kuzgaldı yaz künı. Aga başladı – kükräk tişildi. İdarädän anı atlı işkä kuygannar idi, üzı süragaç, kibitkä produktı taşırğa. Xuşiyät babay jalu birgän, ıznaçit, bu kişigä produktı tiräsınä yakın kilirgä yaramıy, dip. Ükirip yıladı, malay, ülärinä bir ay kala şunu işitip. İrlär yılaganın kürgäniñ barmı sininñ? Süñgi künində dä yanında buldım. Alarnıñ üyläri tigı yakta, taw başında. Tün urtasında kuzgaldım kaytırğa. Yañgır idi, taygak. Xatını äytä, fonar’ birim, basmadan çıkkanda kiräk bulır, diy. Xämit şunda başın kütärdi dä bulay diy:

– Yäştäş! Süzimni tınla, yıraktan – küpirdän ök äylänip kayt. Minim üçün bir äylän...

İrtägisin cirlädik mişkinni. Nindi yigit idi! Kolhozniñ inñ üsta traktoristi! Traktorniñ karbüratürin sürtirgä yünlü çüpräk bulmagan bırvakit. Üstindägi satin külmägin ortalay ayırıp sürtkän! Ülär aldınnan xatınına äytäkän:

– Kiñäş-tabışın bulsa, Xäkimcanga bar, – digän.

Ähä, süyläwçi kişi Xäkimcan ikän...

XXII

Mınä birkünni küz üzı kilip citti. Tañda avır gına kıraw tüşti. Bırazdan yalt itip küyaş çıktı da üzı yugında cirdä nilär bulganın kürip tuktap kaldı. Bäräñginı gınä xarap itkän bit bu kıraw! Tizräk, tizräk cıltırğa, irtürgä kiräk anı! Häm küyaş nurların küçäytti. Lakin ul süñga kalgan idi indı. Kişilär yükıdan türğanda, bäräñgi sabakları

indī yazmışka riza bulıp başların igännär, kiçägi yäşillikniñ indī zatı da kalmagan, karaçkıl-çiyä tūs kīrgän idī. Kıraw küydīrgän bärängi sabagı isī dūnyanı baskan, ul is küzindä bir gīnā irtädä bula. Şähär kişisiniñ bürünä ul is kagılmıy, ämma avılda tuwıp, avılda üskän kişī üçin küz xäbärçisī ul. Şul künni urman türlü tūskä kīrip çuvarlana başlıy, kayın – sap-sarı, miläş – kıp-kızıl, usak kap-kara bula, şul künni havada päräviz uça başlıy, şul künni künyakka taba tūrnalar kuzgala. Zāngär kükniñ gümbäzindä – bik biyiktä alarniñ tılsımlı äkiyättägi küşlarday sixri tavişları avıl üstündä işitilä. Kıraw küydīrgän bärängi basuların, yuantık kibännärni, maylı taba isī katış tütünläp utırgan mürcalarını, kızgilt-çuvar urmannarnı, kirtä buyına arkanlagan yalkaw, yükimsırgan büzaularnı, su buyındagı kara munçalarnı kütüçkiç biyiklikdən karap tūrnalar kitä. Kaya baralar? Kīmnär kulına? Ällä nitkän şıksız çüllärgä, sarançalar yäşi tūrgan taşlı basularğa, buar yıllannar yäşi tūrgan kalın urmannargamı? Nigä üzibızdä gīnā kalmıysız? Nigä cılı abzarlar barında kayadır kitäsiz? Bizgä küñilsiz kala bit! İşitmilär... Kük tübäsindəgi sixri muzıka ahāñi üzäknü üzä.

– Tūrı-l-lıyk! Tūrı-l-lıyk!

Şul tavişka kuşılıp avaz biräsī, kızgilt-çuvar urman buyına barıp kart miläş tübünä gürsıldäp yığılası häm üzak itip üksip-üksip yılıysı kilä.

Galiäxmät kart ul künni gadättägidän irtä türdi, ap-ak kıraunı avılda birinçi bulıp ul kürdi.

– Aktık küzüm bu!

Şul uy aniñ mıynä suktı. Ul, bilin avır şıgırdatıp atlıy-atlıy, bakça başına büzaw arkanlarga kitti, ap-ak ülängä baskıç tübinnän gīnā ilip kitkän iski kävişniñ izläri tüşti.

– Süñgi küz bu!

Büzaunı arkanlap kuygaç, ul baskan urınında katıp kalganday üzak türdi. Tigi yaman uy aña tınıçlık birmi idī, ul tıtränip aldı. Ä, yuk, ul uydan tügil, taban astına suık bārgän ikän, ni sābāptāndır yükıdan tūrgaç kiyip kuya tūrgan yün üyıkbaşların kimiçä, iski kävişni yalanayakka gına ilgän ikän. Mīnā xätir! Kartayü – kart ayü, dip tikmägä gīnā äytmilärdir.

Cılı üygä kīrgäç, kart tūçkīrip ük cibärdi. Küpmi kiräk çirlärgä! Äli gīnā ülüm turında uylap kurıkkān kart tınıçlap kuydı: äli, büyirgan bulsa, cir üstündägi başka

kışılär kibik kiçiräsi bir mäşakat' bulır bu. Suwık tigän. Mınätiräk, büzaw arkanlaganda gına iläktı. Mätürşkä içip, kirkän ciläk bilän çay içip, tirläp, şunnan süñ gına kişı buldım... Büyırğan bulsa, mınä äli dünyanıñ şundiı gadi bir mäşakatı çıgıp tura. Nindi ülim äli, ul mäşakat'nı uzdırmıyça...

Häm kart şul künni uringa yığıldı.

Bu büzaw indı bik küp mäşakat' kürsätkän, cäy buyına ikı-üç tapkır arkanı bilän ayagın çalıp kartnı yıkkın, çapkan, kaçkan idı. İndı mınä tän kıza...

Şulay bir atna uzdı.

Gaynılvafa karçık işniñ kaya taba barganın sizdi, şıptır kına Ruşad bilän kiñäştı. Nüril'skiga tılıgramma birdılär, Gülçirä künnä ikışär tapkır tıp yürtka kilip yürdi. Birkünni irtän Galiäxmät kart käyflänip urınınnan türdi. Tirıldim dip kişičä süylänip utırdı. Üz gümirindä birinçi tapkır üzın itip süz süylädi.

– Bu büzaw bilän kürgännär bıyıl, – didi. – Yazın ul tugaç ta anı kontraktävayt it dip Bibisara bäländi. Tün yükladım. Aña iläkkän bit anıñ üçin. Fäyrazman kart «mäcbür itkänligiñä kägaz' bir» dip karşı turgan. Bibisara yazgan da birgän. Şunnan Fäyrazman kart tigi yazını Mäskäwgä cibärgän. Mäskäwgä iläksän! Un kün içindä äylänip kaytkan. Bibisaranıñ kızıl kinägäsın çüt kinä almadılar bit ul çakta. Min, dip äytip äytä, diy, xükümät zadanıyısın ütärgä tırıştım, dip äytip äytä, diy. Yaña siklitar äytän, diy, üzinä dä:

– Xükümät, – digän, – siña it xäzirläw buyınça xalık arasında agitatsiya alıp barırğa, kontraktätsiya üyıştırırğa kuşkan, büzavın mäcbüri alıp, kägaz' birip utırırğa kuşmagan, – digän.

Ruşad mäktäpkä kitärgä cıyında, kart üz başınnan uzgan tagın bir xälni süyläp aldı. Xikäyä üzın idı – Ruşad dārisinā süñga kala yazdı.

– Uncidinçi yılda, patşanı tüşirgän yaz idı, Malmij yagında bir bayda kütüw kütüm. Kütüw irtä çıktı – aprel' çiçläriniñ axırı idim? Kayandır kilgän bir äträt soldat tütkan da spirt zavutınıñ çannarın açkan. Patşa yuk, zakun härkimniñ üzindä. Zavut kırındağı bilinga ağıp kına çıktı bit kanaudan spirt. Sıyır xalkı xarap bit ul, andıy äybirmniñ isin sızsä, ülgän xayvan gäwdäsın kürsä, kan isin sızsä – ükirä başlıy. Kütüw kütürindi. Sıyırlar tanawların kiñäytip kanaw yanına cıyıldılar. Min külip türäm – başta kanauda spirt ikänin bilmädim. Xalık çiläk tütıp zavut tiräsindä yüğirışä başlağaç kına

añladım. Avızımni yırip tursam, mınä bırzaman näsıl ügızı ükırıp yırı başladı. Bura tikli – kırık püt bulır. Bu narsä kılındırır dip karap tursam, kanauga kilip citüwı buldı, spirtkä avızın da turttı. İ, minsinaytim, küzlärin alartıp tıgını suıra da başladı. İçä dä içä. Bırazdan tızlandı bu. Haman çümırä. Narsä buldı disız? Kübingänçi içti dä gürs itip barıp tuştı. Küzlärin kan baskan idı. «İh» digänçi täpiyin suzdı. Yüräk çıdamagan, küräsın, ügız digäç tä...

Katı avırıp yatkan kişiniñ kinät käyifi kütärilsä, küt tä tür – bır xäl bula.

...Ruşad dărisin başlagan gına idı – işik kaktılar.

İşik túbında Gaynılvafa karçık ikän.

– Ulım, – didı ul Ruşadka, – mümkün bulsa, üygä kaytsana. Gülçirä bilän kiyäwgä dä äyt...

Kişilər cıyılğanda kartniñ añı kitkän, ul indı kükräk bilän ginä sulış ala, xırıldıy idı.

– Büzaw arkanlaganda gına xarap buldı, – diy-diy, Gülçirä üksip yladı.

Nüril'skidagı malay bol'nitsada yata ikän. Kilinnän tiligramma kilip tuştı. Xäyır, bu vakıtta kartka indı birkimniñ dä kirägi kalmagan idı. Ul şulay kiçkä kadär añsız yattı. Ut aldırğanda, yürtka Xuşiyät kilip kirdı.

– Nixäl, äli bürıp kuymadıgızını? – didı.

Xuşiyät kartniñ bu süzinä gacäplänüwçi bulmadı. Çünki zamanında üz änisı – ap-ak çäçli Mäxüp karçık yalgız yatıp ülgäç, Xuşiyät kürşisı Fäyziraxman kartka kırıp kabır kazışırğa äytkändä:

– Fäyziraxman, bızniñ tıgı akbaş çiragan, – dip süz başlagan idı...

...Şul vakıtta Galiäxmät kartniñ küzläri açıldı. Küzläri bilän ul gadättän tış yämsız itip Xuşiyätkä karap aldı. Bu – kartniñ yaktı dünyaga süngı karaş taşlavı idı.

Kümüw, mäyit kırıñ yuu, kabıklarını, külaşalarını urnaştırıw mäşakatinnän süñ, Gaynılvafa karçık karlıkkan tavış bilän süyläp yördı:

– Kümgändä xalık bik küp cıyıldı, bik küñilli buldı, – didı. – Nixäl itäriyñ, ir-at izläp yürisñ bulsa avıl bitirip...

Kartnı üzatkaç, ũydä yäm kalmadı. İlık Ruşad iştan kaytkanda samavır kaynagan, miçtän aş isı çıgıp tūra, ũydä nindidır iplilik, pũxtalık, bũtñlik sizilip tūra idı. Ruşad kibık gũmır buyı kişı ũstñdä yäşäp ũskän, cılı ũy, kiyiz itiklar, ak tula ũyıklar tizilgän miç başı, mükläp salgan sıyır abzarları kürmägän kişigä bu xucalık bik tä ũşıy idı. Ul indı kart bilän karçıkññ üz balaları kibık bulıp bitkän, aşaw-ıçüw, akça mäs'alälärı indı bũtñläy butalğan idı. Xäzir isä karçık akrın-akrın gına yũrttan suna başladı. Yış kına ul bilämgä çıgıp kitä, mallarga da vakıtında aşarına birä almıy, Ruşadnı da karşı ala almagan künnärı bula. ũzi dä bu xälñ añlıy.

– İ bala, bala... Siña da caysız bulıp kittı bit äli bu, – dip süylänä. – Sin, – diy, – anıyññ mũnda alıp kilirgä kara. Bırüzı yũrt cılıtıp yatkançı, mũnda küçsın dä kilsın. Mınä bäräñgılärñ gınä iş itäm dä çıgam da kitäm, bıyıl kışnı malayım yanında tũram.

Birkũnnı çay yanında ũzak süyläştilər.

– Mın üz cayımnı üzım kararım, äbi, – didı Ruşad. – Sin minım ũçın bũrçılma. Mın pişirip tä aşıy, miçkä dä yaga alam. Mın bit frontovik. Mın, ägär sin küçinip kitsäñ, Xäkimcannarga kirip tä yäşi alam.

Sũñgısına karçık riza bulmadı.

– Mınä anısına bır dä rızalığım yuk, ulım. Xäkimcannarga, diyuım.

– Nik alay disññ, äbi?

– Yäş xatın bulğan yũrtta çit ir kişı tũrırğa hiç tä yaramıy. Tũrmışları bũzılıp kuyuwı bar.

– Yä indı sin, äbi, bigräk tä... Xäkimcan da, min dä frontovik bulğan, utnı, ũlññ kürgän yigtlär.

– İ-i-i, ulım, fruntı disññ sin. Ul fruntıgıznı min kürmädım, xätär bulğandır, süzım yuk. Ämma dũnyada äli ikñçı fruntı da bar...

Ruşad külip cibärdı.

– Äbi, anısın da kürdik. General Müntgümiri, general İyzınxauirlarnı da biläsññdir äli sin, bũlay bulğaç...

– Yuk, min alarnı bilmim. Ämma min ikñçısın biläm. Ul xatın-kızlar fruntısı dip yũrtılä. Mınä şunda başın yugaltuçılarnıñ çutı yuk. Biläsññmi şunı?

– Ä-ä, anı äytäsñ ikän...

– Äytirmñ şul, ulım, äytirmñ. Gülçirä kızım üçñn kaygırıp min uzgan yıl kış buyı kñrfıklı yũkũ kürmädĩm, bĩläsñ kilsä.

Ruşad tĩgĩ yazgı tũnnĩ Mäsürä üyinnän kaytkanda direktor bĩlän üçraşa yazganın kinät kñnä isinä tũşirdĩ...

– Kartlar barısın da bĩlälär, ulım. Sinñn dä uzgan may çıslasında divanaga çıgıp yũrgän künnärñn buldı bit. Kart bĩlän bĩz sizñndĩk anı. Niçämä-niçä tũnnär sataşıp sũyläştñn. Gĩl bĩr kızñnñ isimñn äyttñn...

Ruşadnñn külakları yandı. Münısı bĩraz kütilmägänræk xäbär idĩ. Karçık avır suladı.

– İ bala, bala... Kartaygaç bĩr yılñn yäş çaktagı bĩr küngä türmıy, bĩr küngä... Bik räxät çağñn şul.

«Temanı tiz gñnä bũrırğa» dip uylap aldı Ruşad.

– Sin, äbi, çınnan da, miña karama. Nigä Nũril'skiga kitärgä? Sin bit direktor kiyäwñn yanında da sıyasñn. Bişkullap kabul itärlär.

Läkin karçık bu mäs'alädä dä filosof bulıp çıktı. Ul yawlıgın artka çũydĩ, çäy üstäp samavırın yañarttı da tāmam fälsäfä satarga kĩriştĩ:

– Akıllı kışĩ üzññn malayı bĩlän kilñn yanında yäşärgä tiyiş.

Ruşad münısınıñ da xikmätñn bĩlip kalırğa tırıştı.

– Akıllı kışĩ, – didĩ karçık, – kiyäw kulında türmas. Ni üçñn disäñ, üz änisñn yanında tũtkan kız kiyäwĩ karşında gũmĩrĩ buyı gayıplı siman yũri, äytäsĩ sũzñn äytä almıy. Annarı, karçıkñnñ da kadĩrĩ bitä. Bũlay äli min baram da kunak bulam, kadĩrim bar. Annan argısı sũñ, üz kızı yanında yäşägän karçık irkälänä, bũzıla başlıy. Kilñn yanında alay irkälänip bulmıy, yäşärgä tırışasñn, sälamätræk bulasñn. Äwväl zamannan kilgänçä, här kışĩ üzññn malayınnan ayırılmaska tiyiş. Annarı, kilñngä dä kaynana bĩlän tũrgan yaxşĩ. Nikadär gñnä çit kürmäsñn, barıbĩr sũñnñn kaynana bĩlän yäşägän kilñnnĩkĩ uñayrak çıga. Ni üçñn disäñ – üzak ta ütmi, ul üzĩ kaynana bula...

– Sin, äbi, institut tāmamlagansñndır, axrı?

– İstitut tügöl, ulım, kiyäwniñ uzgan yıldagı «pristubı» üyrätti mini. Minim kürgännärim, minim kürgännärim alar bilän. Bizniñ Gülçirä dä ciñilçä buldı yaştan. İrkäräk buldı, büzdık...

Birniçä künnän süñ karçık ümä yasap bäräñgısın kazıttı, ümädagı xatın-kızını sıylaw işi Ruşadka tapşırıldı. Mäclistä Gülçirä cırlap raxätländi...

Annarı yürtta üzgärişlär başlandı... Karçık, büzaunu kolhozga tapşırıp, kiloga üç kilo budadı aldı.

– Cäyin bütinläygä kaytsam, artık bulmas, bulay gına kaytsam, satarmın, – didi. Annan karçık birkim bilän dä kiñäşmiçä sıyrın bazarga alıp kitti. Kartın üzatkanda da küz yaşın kişigä kürsätmägän karçık şunda yladı. Ällä niçä tapkır.

...Bu bir yak kürsagı ak yamalı kara sıyrınıñ indı tugızınçı yaşı idi. Gaynılvafa karçık anıñ äli dünyaga kilgänin xätirli. Sugışka kadär ük idi ul. Büzaudan alıp xäzirgäçä karçık bilän karttan başqa biräwniñ dä kulın kürmädi diyärlük. Ul barı tik karçıkka gına sawdırdı. Karçık tığında-münda kitkän vakıtlarda çiläk tütüp astına kirkän kişilärgä şartlatıp tibip kinä cibärä idi. Tik kaybir vakıtlarda gına kürşi xatınarı kırıp, Gaynılvafa karçıkniñ iski külmägin kiyip, yawlıgın bäläp sawganda gına sizmi kala idi. Kürşilärinä äytirgä irinip, Galiäxmät kart birvakıt karçığı avırganda üzı dä şulay anıñ kıyımınarın kiyip çıgıp karagan idi. Sıyrın başta äybır äytmädi, läkin kartniñ birçaygän, uzak yaşawdän indı izvest'laşa başlagan baş barmagı kagılıwga, barısın da sizdi. Başak tagaragınnan kinät kinä kütärilip, kiñ tanavınnan şupırdatıp apara agızıp türdi da bürilip yämsiz itip küzlärin alartıp kartka bir karadı häm... Xayvan digin! Barısın da añladı. Sıyrın dimä, aldagannı ul da yaratmıy. Kart andıy-mündiy kararga kilgänçi (Märxüm! Süyläşkändägi kibik iştä dä ul akrın idi!) sıyrın art ayagın idännän kütärdi... Kart, yamalıp, täninä baka yafrakları yabıp, cılı kompresslar kuyıp, bir atna tüşäktä yattı. Xäyir, un litr kirışli taza ak çiläk tä izilgän idi. Şulay! Sin, dimäk, başak birüwçi ginä, piçän saluwçı gına. Ämma indı andıy cirlärgä ürilirgä tiläsä kimgä rüxsät yuk! Siz kişilärdä, bälki, ul cirgä şulay ürilgälärgä yarıydır, ämma minä bizdä – sıyrın xalkında – tärtip şulay...

Läkin sıyrın Gülçiräni bik yarattı. Ni xikmättir, Gülçirä ägär anıñ yanına kilsä, ul aña sırpalana, kıtırşı tili bilän kulların, biläklärin yalıy, irkälänip mügri idi. Kütüwdän kaytkanda da, kapka tübindä Gülçirä türsa, taviş birip uza idi bu sıyrın. Kütüwdän kaytıp kirışinä yürtta kişı bulmasa, izläniñ, biklämiçä ginä işikkä ilgän yuzakni baskıçka minip

müğiznä ilip alır, çirämğä taşlar idī. Kayvakıtta işıknıñ ilmäklärinä ağaç çüy gınä tıgılğan bula. Bu indī kilgän-kitkän kışi üçin añlaşıla: bız şuşı tirädä gınä, bakçada çüp cıyabız yäki abzar tiräsində... Läkin sıyır aların uk bilmi häm müğiz üçi bilän akrın gına itä-itä kütärä... kütärä... häm alıp ata. Annan işıknı açā da üyaldındağı su kismäğiniñ üstin turtıp tüşirä, taviş çıgara. Şul vakıtta birärsiniñ kaytıp kİRäsİN bik yaxşı bilä ul. Yäş idī äli Gaynılvafa karçık bu sıyır zatı dünyaga kilgändä. Yäş idī – nibarı altmışta idī. Kartniñ da gayar’, yigıt vakıtı idī äli ul. Äytik, nibarı... nibarı altmış altılarda. Gümır digäniñ uzgan da kitkän...

Sıyırnı suyarga aldılar. İki taza ir kışi sıyırniñ avızın açtılar, müğiz sırın da sanadılar, bİrsİ xätta dürfa räviştä gınä buazlıgın da tikşirip karadı. Buaz idī ul, biçara, buaz idī. Anıñ kısır kalıp xucalarını cäfalıy turgan gadätİ yuk idī. Sıyırniñ küpmİ süt birüwİ bilän dä kızıksındı bİrsİ. Çitkä kitip, karçıktan yäşirİN gınä baxäsläştİlär, tämäkİ kabızdılar. Bİrsİ gürgİldap küldİ:

– Sıyır sıyır indī ul, – didİ. – Aşatsañ süt birä, aşatmasañ... – Ul bİr yaman süz äyttİ. – Äydä, bİzgä anıñ sütİ narsägä. Barıbİr suyarga bit ul...

Bu süzlärgä karçıkniñ yüräğİ ärnİdİ, sıyırnı ällä satmaskamı dip tä uyladı. İçmasam, suyarga ikänİN äytmiçä satulaşsınnar idİ... Sıyır yanında dürfa şüyläşüwläri dä karçıkni rāncİttİ. Ul, gayıplİ kışi siman, sıyırına kütärİlİp kararga üyalıp türdı.

Oktyabr’niñ üçİsİ idİ, cir yüzİN aksıl zāñğär räşä kaplagan, küyaşlı müñsu bİr kün idİ. Kırılar indİ buşagan, bärāñğİ alıngan, basular ilämsİZ bulıp cäyräp yatalar, yul buyında küygän ülän arasında şaytan tayagı çäçäk atıp utıra. Süñ idİ, yuk, kün süñİ tügİl, äli tüş vakıtı gına... Süñ idİ, bu – küzgİ cılı küyaşniñ da süñİ, çäçäkniñ dä süñİ, Gaynılvafa karçıkniñ bu bazarda alış-birİş itİp kaytuwınıñ da süñİ. Müñsu tın cir üstİ, sİrlİ itİp ällä kaylarga suzilgan yul da müñsu, cilsİZ hava da, tünık-sargİlt küyaş ta müñsu. Gaynılvafa karçık rayon üzäğİnnän çıgıp Akbalık yulına kİrip kittİ, küñİlsİZ uylarınnan arına almıyça avılga taba atladı. Yul üzİN idİ, nİndİdİR bİr küñİllİrāk narsä turında uylarga kirāk idİ. Kinät anıñ külagına gadättän tİş yakın, üzäk üzgİç yakın bİr avaz işİttİdİ. Äytİrsİñ cir astınnan Galiäxmät kart kİçkİrdİ...

– Mu-a-a-ah! Immu-a-a-ah!

Rayon üzäğİnnän çİkkaç ta, Akbalık yulınnan ayırılıp, bİr çİtkäräk tagın yul kİRä ikän. Ä, äyİ, tİğİ kİşİlärni Mätäskälär dip äytkännär idİ. Änä alar avızlarına tämäkİ

kapkannar da käyif kınä atlap sıyırnı citäkläp baralar. Ä tığı biçara isä karçıkni tanıgan da däşä ikän. Karçıkniñ küz alları karañgilandı. Yüräginä çıdıy almıyça yul çitindägi ärimlikkä kirdi dä yawlıgın cäyıp utırdı, sıyırınnan kaçtı. Tığı kişilər isä sıyırniñ ni üçin kışkırganına ig'tibar itmädilər, yuldan bargan nindidir bir karçıkniñ ärimlikkä kırıp utırganın da üzlärinçä gadi añladılar. Bırazdan karçık urınınnan türdi. Sıyır citäklägän kişilər indı ür artına kümilip baralar idı. Karçık yulına çıktı. Läkin näk' şul vakıtta biçara xayvan süñgi märtäbä karçık yagina bürıldı da yüräk üzgic tavış bilän tagın bir tapkır kırdagı tınlıkni büzdı.

– U-a-a-ah!

Adäm bulsa, bu anıñ xuşlaşuwı diyär idıñ. Sıyır bulgaç ni disıñ indı? Ä Gaynılvafa karçık bu tavışniñ täsirinnän arına almıyça yul buyı yäş tügip kayttı...

Läkin bu başı gına bulgan ikän äli. Bazardan kaytkanga biş-altı kün gınä ütkän idı. İndı ruxsız, yätim kalgan abzarlarğa, buş işgaldına karçıkniñ küzi iyäläşä dä başlagan idı. Mınä birkünni ul tägärmäçläp kınä turap yarmalı ak ämirxan bäräñgi pişirdi dä yalgız çäygä utırdı. Bu – kart isän vakıttan kalgan gadät – kündizgi unbırlärdä içilä turgan aulak çäy. İndı bütinläy yalgız... Mınä kimdir dübirdätip kapkanı açtı. Karçık tiz gınä yawlıgın alga bälädı. İr-at buluwı mümkün. Xatın-kız bulsa, çäy içärgä iptäş bulır. Mınä baskıç yanında kırüwçiniñ külägäsi kürındı. Külägä nigädır täräzä turısınnan bik uzak uzdı. Kışı külägäsi baganaday bulıp yalt kına uza idı – gümır itkän yürt, gümır itkän çulannar, kim kirasın külägäsinnän ük bilip turasıñ.

Bu – sıyır ikän!

Biçara... Kaçkan, sagınıp kaytkan. Täräzä yanına kildı, tanavın täräzägä suzdı. Biçara... Anıñ küzlärindä üpkälaw sizilgändäy idı. Ul çabıp kaytkandır, axrısı, yanbaşları silkinä, tanawları kiñäygän idı. Üzin itip, üpkälaw katış kaltıravıqlı tavış bilän bir kışkırip aldı. Yürtka yäm, kısır şatlık tudı...

Karçık yarmalı ämirxan bäräñgini anıñ aldına çıgarıp kuydı da sıyırniñ muyınınnan küçäklap yladı. Sıyırniñ muyınınnan Galiäxmät kartniñ mal karaganda kiyä turgan bişmäti isı kilä idı.

Ä kiç bilän sıyırni izläp tığı kişilärniñ birsi kilip citti. Kulında näzik süs baw idı.

– Birän bulgırı, – dip sügındı tığı kişı, – simirdı ul, şuña azına. Aktık küni anıñ bügin. İrtägä xäl itäbiz indı...

Yä, tämsiz tilli kişilər bula dünyada!

...Küz başı Xäkimecannı da dır silkitip aldı. Xäkimecan, biçara, yuk bılän xarap buldı. Bırkatlılığı bılän diikmi? Bılım citmawmi? Ukıttı, işin süyüp işlädi, canı-tanı bılän yanıp işlädi. Malaylarda xärbi işkä mähäbbät şulkadär idı – bik kübisi üzlärin kiläçäktä barı tik ofitser itip kınä küz aldına kitirälär idı. Tik içtän alarnı bir xäsrät kimirdi. Kimgä karşı sugışırğa? Faşistlarnı bit indı bitirdilər. Äytik, sin, Xäkimecan abıyın süylägänçä, sapır buldıñ, diy. Ä kaysı küpirni minadan çistartırğa? Kaydağı mina kırında proriv yasarga? Yuk bit, küzgä kürinip turgan düşman yuk. Şunısın uylasañ, kiläçäk türmiş nindidir bir buşlıktan, mäg'näsizliktän gıybarät. Bu mäg'näsizlik bılän barı tik Galäviyev kınä (ul indı sigizınçığä kürgän idı) baş vatmadı. Dürsragı, kiläçäktä kim bılän sugışırğa turı kilüw mümkinliğin ul uylamaska tırıştı – alay itsän yaşaw küñilsizlänä idı. Ul indı ofitser bulırğa karar birdi, ul indı Büyük Vatan sugışı turındağı bütün xikäyälärni, uçırklarnı ukıp bitirdi, ul indı xärbi xizmatkä tulısınça äzir – irtän kar bılän yuvına, rımın'ni kısıp yüri, här kün kiçtän botinkaların yaltırata, idän yuudan kurıkmıy. Ul indı yaş citkänni gınä kütä. Ä yaş akrın bara. Şulay da xäzirgä yuaniç bar. Xärbi xäzirlük dərisləri atnaga iki tapkır ikişär sägat' kırä. Bu kün – Galäviyev üçin bəyräm. Ul künni Galäviyev irtük tura, abıysınnan kalgan gimnasterkanı, soldat çalbarın kiyä, kün itiklärin bärxıt bılän yaltırata, gimnasterka tüymälärin tiş pürüşüğü bılän çistarta. Ul irtädä Galäviyev üstäl yanına utırıp aşuy almıy, çünki anıñ yürägi tibä, tamak tıbi kibip kitä. İn birinçi tapkır kız bılän uçaşkan vakıtta yaş yigit şulay dulkınlana... Dünyada niçik äli faşistlar bılän sugış bulgan, niçik äli bizniñ batır armiyabiz bulgan, niçik äli şul batır armiyadä bulgan yigitlär bu maktäpkä kilgännär! Niçik äli raspisaniedä xärbi xäzirlük bulgan! Galäviyev, ägär üz kulında bulsa, raspisaniegä anı utız altı sägat' itip yazar idı – häm vässälam! Niyimä kiräk sinin Angliyadägi burjuaz revolyutsiyalärin, Kromvel'lärin, kişinın kan äylänişlärin, bir bilgısizli tigizlämälärin, N'yuton zakonnarın, partitsip tsvayların, açuwım kilmägäy! Zavuçıñ xatın-kız bulgaç, yuk indı ul! Xatın-kız ul siña xärbi türmişniñ narsä ikänin bilämni! Häm, gümümän, niçu malaylarnı üylärinä kaytarırğa! Türsinnar maktäpnin tulay türagında, şimbä künni gınä üylärinä «uvul'niniyü»gä cibär-sinnär häm, älbättä... älbättä... xärbi formadan yürtsinnär idı, nadannar! Şunı da bilüwçi yuk, şunä da başları citmi bit bu direktor bılän zavuçıñ!

...Äyi, Xäkimecan kütilmägän bälägä uçradı. Cäy başında tujan balanıñ (ul aña yaştaşı xürmatinä Xämit dip isim birgän idı) indı äti-änisin tanıp «ıg-gı, ıg-gı» kilip tıprıçınıp yata turgan vakıtı idı...

– Sünnätkä utırtıyk, – didı Bılbılınisa.

Sünnätñiñ bāyāsı – küz citkāç bīr kaz ikān. Bılbılınisa mūnı şul künni ũk kürşı avılđa xāl itip kayttı. Malay ikı-ũç tūn bürçıldı da tagın «ıg-gı, ıg-gı» kilip külip yata başladı. Şaytan algırı... Bu xābār Xuşiyāt kartka barıp citkān. Xuşiyāt kart Şämsetdinovka yazıp cibārgān. Şunnan başlandı...

Şämsetdinov puskey kara şadra bitli bulsın, puskey içkālāsın – bitkānçı yavız tūgıl ikān...

– Sinıñ ũstān signal bar, – didı ul, Xäkimecannı ũz yanına çakırtıp. – Ägār min nindi dā bulsa çara kürmāsām, sin gınā tūgıl, min dā yanam. Ä signalnı birüwçı kişı irinüwçilārdān tūgıl.

Xäkimecan başta mūnı şayaru dip kabul ittı. Çũnki bīrvakit ũzara gına sũylāşkāndā Sabirniñ tişkāni bar idı: Şämsetdinov direktor, zavuç, müdir xalkın ālıdān-ālı ayırım çakırıp ala da ũrkıtıp kuya ikān.

– Sinıñ ũstān signal bar, – diy ikān.

Şulay diy dā kaytarıp cibārā, «signal»niñ içtālīgīnā kirmi. Tıgı biçara kayta da işkā tūtına, dũnyasın cimirip işli, ũzi tūn yũklamıy. Nārsā turında xābār ittilār ikān? Tıgı birkũnni fālān cirdā... Tıgı künni fālān kişigā... Uzgan atnada fālān ukıtuwçıga... Mūnnan sũñ alay itmāskā kirāk...

Şämsetdinovka nāk' şunısı kirāk tā.

Lākin Xäkimecan yalgıştı. «Signal» – çın ikān.

– Malayıñnı sünnätlādñimı?

– Ä?

– Malayıñ barmı?

– Bar, iptāş Şämsetdinov.

– Änä şunı sünnätçi babayga alıp bardıñmı?

– Bardım. Tuyıst', min tügıl, ä minim iptäşim alıp bardı.

– Anısı barıdır. Kışi äg'zasına vraç bulmagan kişiniñ kagıluwı zakon tarafinnan tıyılğan ikänin biläsiniñmi? Bilä idiniñmi?

– Bilmi idim, iptäş Şämsetdinov.

– Anısı tağı da naçar. Minä bit xäzir sin ukıtuwçı bulıp işli almıysıñ. Biz sini kırık cidinçi stat'ya bilän kuvarga tiyış bulabız. İrtägük.

– Ştu sin, iptäş Şämsetdinov. Bu subbota miña voenkomattan kilälär, boepriplarnıñ saklanuwın tikşirgä. Nikak bulmy...

Şämsetdinov yılmaydı. Yılmaygan vakıtta şadraları tarı yarması sıyarlık kına bulıp kiçiräyälär ikän.

– Anısın tikşirirlär. Läkin işiniñni tapşırırğa turı kilir.

– Nikak bulmy! Rayon yarışlarına komanda äzirläp yatam. Bir atnadan atuw yarışı. Akbalık mäktäbin yarışka kirtmäsinärmini?

Şämsetdinov tağın yılmaydı. Annan bik üzaklap mä'säläniñ citdiligin tağın bir tapkır añlattı. Xäkimecan närsä bulğanın xäzir ginä añladı. Tübän karadı, avır mışladı.

– Ul kırık cidinçi stat'ya närsä bula?

– Bu işkä yaraksız digän süz bula.

– Dimäk, min mäktäptä birkayçan da işli almayaçakmın?

– Äyi, kızganıçka karşı, şulay.

Xäkimecan tağın avır suladı. Kütärlip karadı.

– Nu ladnü, yaramıy tük yaramıy. Bir xatınım, bir äniyim, bir malayım bar. Niçik tä tuydırırım. Ütürgi bilän türtip tişkän tamak yuk äli...

Ul urınınnan türdi. Şämsetdinov түbän karap utıra idı.

– Sluşay, – didi ul, – sluşay. Sin kızma äli. Biz bulay itik. Sin minim isimgä gariza yazıp birä almassınıñmi? İştän azat itigiz, dip?

– Anısı nigä tağın?

– Büləy, tərtip üçün. Yaz əli. Çislüsün bİR atna artka küçİR. Trudovüyİn çİsta bulır...

– Əgər sİzgə kirək İkən – pūjalİstİ.

Xəkimcan utırıp garİza yazdı.

– Min kayda da yugalmam, İptəş Şəmsetdinov, tik balalar gİna jalkū. Xərbi xəzİrlİk digəndə ũlİp tūralar İdİ.

– Sin, tugan, miña ũpkələmə. Ənə jalu yazgan kİşİgə ũpkələ.

– Yuk, min sİzgə də, aña da ũpkələmİm. Ə ştu? Dūrİsİn yazgan bit. Yaramıy tİk yaramıy. Bİznİn nadan baş kayan bİlsİn anı. Yuk, jalu yazuçİga barmak başı kadər də ũpkəm yuk...

Alar İrlərchə şap İtİp kul birİp ayırılıştılar. Prikazlar bİlən bİrgə Xuşiyət kartka da cavap yazıldı. «Akbalık urta məktəbİnİn xərbİ xəzİrlİk ukıtuwçısı ... nũmİrlı prikaz buyınça ... çİslũdan ... ũz tİlāgİ bİlən İşİnnən azat İtİldİ. Bu jalūbagız bİlən anİn yaña İş urİnİna mũrəcəgat' İtə alasız».

Ləkin Xəkimcannİn yaña İş urİnİn əlİ bİrəw də bİlmi İdİ. Məktəptə anİn kİnət kİnə İş taşlavİna barısı da gacəpkə kaldılar. Tũp səbəpnİ ul direktor bİlən zavuçka gİna əyttİ. Direktor sũyləşİp karaw üçün voenkomatka barmakçı da bulgan İdİ, Xəkimcan aña xİzmət kİnəgəsİn kũrsəttİ. Anda İndİ yazılgan, pİçat' sugılgan, İş bİtkən İdİ. Ruşad anİn yanına kiç kİrdİ.

– Mİnə, – didİ Xəkimcan, bişİktəgİ balanı alıp tũşəmgə çũygəç. – Mİnə! Mİnİm malay tugaç ta fayda kitİrə başladı. Vũ! Nu, niçİgũ! Bİz əlİ yəşİbİz, əyİmİ, ulım! Bİz əlİ sİnatmıybız! Bİzgə bũrİn salındırıp cİbİp tũşərgə hİç yaramıy. Bİz bit frontovİklar, əyİmİ, ulım? Dũrt ayaklı at ta sũrtİnə, əyİmİ, ulım? Samũyı glavnũyı – isən kaldık, əyİmİ, ulım...

Ruşadka ul rũnũda bulgan bũtİn tarİxnı sũyləp birdİ.

...Dũnyada şundıy gailələr bula – İrİ də, xatını da irtən, kİşİ tũrİrga bİrər səgat' kala uyanalar da pİş-pİş sũyləşlər. Yuk, sũyũw, məxəbbət turında tũgİl, andıy kİşİlər ul temaga bũtİnləy sũyləşmİlər, çũnki bu – alar üçün İndİ xəl İtİlgən məs'ələ. Andıy vakİtlarda alar akça, kũn İtũw, kİmgə nİndİ kıyım alu, şəhərgə barıp kaytu, İtİk bastırw kİbİk dũnya məşəkətİ turında sũyləşlər. Kũgərçİnnər kİbİk gũrləşİp algaç, yurgan

astınnan çıgalar, iri kiyiz itiklar kiyip, cilkasina tun salıp mal kararga çıgıp kitä, irinin taza, nık biläginän, kalın kükräginän äli gına ayırılğan xatın bütün täninnän raxätlik, salamätlik çäçip üy buyınça salmak basıp yuri başlıy: kumganga su sala, murca açā, çıra tilä... Andıy gailälärdä bütünlik, tatulık xükim sürä...

Andıy gailädägi ir bilän xatinga, xätta balalarına da tüşniñ dä maturı gına kırä. Tınıç, tatuw gailädä ana kişigä härvakit bala imizgäni tüşkä kırä. Ägär alarnıñ üyindä äli ir bala bulmasa – ana yümri başlı, aksıl çäçli ir bala imizä – tüşindä raxät çigä. Äti kişä dä matur tüş kürä – yä ul malayın atka atlandırıp bulınga at arkanlarga bara, yä ul malayı bilän birgä avıl üstinnän uçıp uza – raxät, raxät bula.

Xäkimean, Bilbilnisa kibiklar yükıdan saf baş, salamät akıl bilän uyanalar. Şundi irtälärniñ birsindä Xäkimean bilän Bilbilnisa kütilmägändä kilip çıkkān bu baxıtsızlıktān çıgu yulların izlädilär. Mündiy zur mas'älä barı tik şul irtängi sägat'tä gına xäl itilirgä mümkün idı.

İrtägisin alar rayon üzäginä kittilər. İsapları – yazılıp çitkä kitüw idı. Ürgnabür kontorasına kirkänçi Xäkimean başta parikmaxırskayaga kitti. Bilbilnisa «kibitlärdä yürim, mindär tışları alasım bar» dip uram buylap kitip bardı. Lakin ul üz gümirindä birinçi tapkır irin aldadı. Ul rünüga kirdi. Şamsetdinovniñ kabinetın izläp taptı. Kıyuw gına atlap kirdi, yümşin äytti. Başta tınıç süylädi. Bu iştä barı tik üziniñ gına gayıplı ikänin, Xäkimeanniñ munda bütünläy katnaşı yuk ikänligin kat-kat äytti. Annan yılauga küçti. Xäkimeanniñ maktäp için canın fida kılırga turgan bir kişä ikänligin süylägändä kızıp kitti, kıkırgalıy başladı.

– Adām ayak atlamaslık pıçrakta, uzgan aprel' çislüsında, rayonnan sigiz vintovka kütärip kayttı ul, – didi. – Andıy yulga cünlü kişä itin dä kuwıp çıgarmıy. Kara cir üstinnän kün itik bilän yarıp kaytkan. Mına nindi kişä ul!

Şamsetdinov anı tuktatırğa tırışıp yalgış işlädi. Xatın kızdı gına:

– Cir üsti siniñ bitin tüşli kar katış şadralanıp tura idı ul vakıtta! Andıy işçän kişini izläp tabarga kiräk äli!

Rünü koridorında utırgan direktorlar bülmädän işitilgan yılaw tavışın üzlärinçä yuradılar: birär maktäpniñ texniçkası direktorınnan zarlına, aña, ixtimal, zakonsız räviştä üç klass, ä iptaş xatınına iki klass karatalardır. Bir dä bütän tügil...

...Alar Magnitogorskiga kitärgä yazıldılar. Bu plan Bilbılınisanıkı idı. Müñarçı ul kolhozçılar arasında «ukıtuwçı xatını» digän danga räxätläñip yäşägän idı. Xäzır indı mında kalu mümkün tügıl. Bilbılınisanıñ gürurlıgı mında kalırğa rüxsät itmi. Bır üy astı bäräñgıñı sattılar, mal-tuvarını Bilbılınisanıñ änisinä kaldırdılar, üylärinä takta kadakladılar. Xäkımcan mäktäpkä kırıp ukıtuwçılar bülmäsındä buş utırgannar bilän kürıştı, därestägılärñi büldirmädı.

Kırpak tüşkän küzgı kürı küñnärñiñ bırsı idı – mündıy vakıtta kışi kışka xäzırlänä. İtikçılärgä yün kütärıp iltä başlıylar, tüz lapaslar yasala, täräzälär cılıtıla. İndı cirdägi kıraw küñdızlärñiñ irimi, urmanda yafraklar küyılğan, kırada üşgän miläşlär gınä kıp-kızıl axak bürtıklärı bulıp yalangaç bütaklar arasınnan anda-sanda kürıñip turalar. Kolhozda igın işlärı indı tāmamlangan, küñ sayın kiç klub açıla, mäktäpñiñ bırrär klassına cıyılıp hər kiçñi Oktyabr’ bāyramınä kuyılaçak spektakl’gä rıpititsiya yasıylar. Küñnär indı kışkargan, dünya tıp-tın gına bulıp salkın burannar, açi cillärñi karşı alırğa äzırlängän, läkin küyaş äli şaktıy cılıta, cılıta... Kımñardır munça yakkannar, kımñardır pāramäç, kımñardır kışır bükkänı pışırälär – mürcalardan sıyık kına tütın ürli, avıl üzıñiñ tarixın yaza. Yäşısı, hiç tä kitmiçä yäşısı idı äli mında...

Xäkımcan bagaj kayışları bilän bāylängän tyuklar tüyälgän arba kırına utırgan, kürşıdägi tuganı at tütkan. Arttagı atta Xäkımcannıñ änisı, Bilbılınisa hām şul mäşakat’lärñi tudırgan Xämit – ütır xätli gınä malay, läkin malay – ir kışi. Bulaçak yıgıt. Kım bilä? Bälki, aña da sugışka kitärgä turı kilır, bälki, ul da dünyanıñ nındidır yavızlarına karşı küral tütıp küräşıp yürır. Bälki, ul ofitser bulır? Balanı kışkına dimä, yılak dimä, gadi kışi balası dimä, bürın astı çilänıp kızargan dimä. Ällä ul kiläçäktä äli marşal bulır, akadımik bulır, geroy bulır yä ministr bulır?

Xäkımcan kızmaça idı, axrısı, avıldan çıkkanda cırladı:

Bızñiñ illär kaldı indı,
Zäñgär çäçäk aldı indı.
Sagınışıp-sargayışıp,
Xat yazarga kaldı indı.

Ul bik akrın gına cırlıy idı, läkin cırñiñ täsirı zur buldı, kapkalar açıldı da kışılär başların tıgıp karadılar. Xäkımcannıñ avılda bır gınä düşmanı yuk idı, anıñ avıldan çıgıp kitüwın kürıp yılaştılar, kul bülgadılar. Cır mäktäptä däreis alıp bargan Ruşadka da işitıldı.

Avıllardan çıgıp kitkəç,
Maşınalar – at bızgä.
İldäği xəbərlärni äytıp,
Kımnär yazar xat bızgä?

Däris üzildı, Ruşad täräzä yanına barıp bastı da aska karadı. Xäkimcan mäktpäkä artı bılän utırgan idı. Ruşad täräzänı açtı. Oktyabr'nıñ kürı salkınça havası tuzan isı kilıp tırğan klasska dulkın bulıp bärıp kirdı. Ul dulkın Xäkimcannıñ süñgi cırın işittirdı:

Bız avıldan çıkkın çakta
Uñga kitkän yul bulır;
Çıgar küyaş, sibär nurın,
Bızdın sälam şul bulır...

Ruşadnıñ küz aldında ällä nindi bücralar yüzıp yuri başladı. Anıñ tamak túbı cıyırıldı, tın alıp bulmıy idı. Ul ukuwçılarnı ünitti. Klasstan çıgıp kittı dä, küymalarnı sikirgälöp, mäktpä bakçası arkılı avıl başına yğirdı. Yul ürgä taba idı, anıñ tını kısıldı. Xäkimcannar avılını çıgıp indı cayga gına yuvırta başlagannar idı. Ruşad alarnı kuwıp citkänçi ak-karanı kürmästan yğirdı. Anı kürıp atlarnı tuktattılar. Xäkimcan, arbadan tüşıp, gacäplängän sıman basıp tura idı. Ruşad yğirıp kilgän uñaydan anıñ kükräginä taşlandı da kısıp küçakladı. Üziniñ yürägi çıgarday bulıp tibä idı. Xäkimcan da küçli kulları bılän Ruşadnı kısıtı, iyägin anıñ cilkäsinä kuydı da üç barmakka kalgan kulı bılän şap-şup kitirıp arkasınnan kaktı. Birniçä sekund süzsiz türdılar. Annan Xäkimcan üziniñ gäwdäsinnän Ruşadnı ayırdı. Yigitniñ küzläri dımlı idı. Xäkimcan küldı:

– Yä, yä, sin, dus kişı! Sin nişlisin? Bız frontoviklarga küz yäşi bılän şayarırğa yarımı süñ? Nu-ka, sluşay moyu komandu! Glyadıt' büdrü! Vişı gülovu!

Ruşad äli dä tın ala almıy idı.

– Xäkimcan abıy... nimı... sin birär yıldan kaytasın bit, äyimı? Sin bit kaytırğa tıyış, äyimı? Sinin yulga akçañ citärlikmi? Bargaç xat yazarsınımı?

Xäkimcan yılmaygan kilış basıp türdı.

– Yuk, tujan, räxmät. Şap yigit sin. Çın frontovik. Akça bızdä bir bukça. Püd'imniylar birdilär. Birär yıldan gına kaytmam. Gosudarstvünü aldarga tılämim. Äy,

isän bulsak, bîr kaytırbız äli! – Ul kulin çigäsınä kuydı: – Razrıştı bit’ svobodnım, tovariş starşına vtürüy stat’i!

...Asta – avıl, yırakta zāngār urman idî. Bu yul Ruşadnı şuşı avılga kitirdî. Şuşı avılda işli başlaganga äli bîr yıl da tulmagan – nikadâr kiçirışlär! Dñnya! Yüräk yana-yana külgä kala bit indî. Nigä urın tabılmıy süñ bu küñilgä?

Yul çitindä bîr üzän bar ikän. Mında ülännär yaşıl küyi saklangannar. Läkin tüplärinä indî büz iñgän. Cäyın mında çäçäklär bulgan ikän. Alarnıñ kūrigan sabakları bu gümırnıñ fanılıgın kisätkändäy çikräyıp utıralar. Cäynıñ bîr asıl künindä bu üzändä kımnardır utırgan. Kız bılän yığıtmı? Ällä ikî yığıtmı? Mınä papiros kabı aunap yata. Būzlangan. Mınä surguç kisäklärî. Portvıyn-fälän içkännär. Alar – yığıt bılän kız bulgandır – hiçsiksiz, mähäbbät turında süyläşkännardır. Yuk, kız yanında yığıt şışa açıp utırmas. Bu – yığıtlär. Frontoviklardır. Cırgä tægäräp yatkannardır da sugıñnıñ dähşätli künnärin iskä algannardır. Küktä turgay, cirdä çikirtkälär sayragandır.

Ä xäzır – barısı da ütkän. Şagıyr’ äytmişli, cırnıñ bāgırınä büz urnaşkan. Şulay da cir – ışanıçlı ul. Ruşad salkın çırämğä kaplanıp yattı. Çıräm túbındägi büz bürtikläri iri başladılar. Cırgä külagın kuydı. Cırnıñ tıgı yagında – ikınçı dñnya. Trumın nişli ikän xäzır anda? Sovetlar Soyuzına karşı bîrär reç’ süyläp yatmıymı üzî?

...Xäkımcanırnıñ täräzälärinä takta sugılğan yürtü kiçki karañgılıkka battı. Xucasız, täräzäsındä ut kürinmägän yürt kadâr müñsu, avır kürinış tagın barmı ikän? İşgaldında, abzarda kilt itkän taviş yuk, barı tik küzgi cil gınä üy túbäsınıñ bîr taktası bılän içpüşirgıç räviştä uynıy. Alay tügil! Yürtta tırıklık bar! Änä kürşigä birip kaldırgan kākri küyrıklı, kamıt ayaklı Karabürın kaytkan ikän. Üy türındägi akatsiyagä ürmäläp al täpilärin kütärgän dä tür täräzädä ut kabınganın kütä, şıñşıp ala. Ä ut yuk. Nik yuk? Nigä būlay?

Äy, bu dñnyadagi xällärni it xalkı gına añlap bitirirlikmi süñ?!

XXIII

Dñnyada niçik äli çittän türıp ukuw bulgan! Avıl ukıtuwçısı yugıysä bîr urında yatıp tāmam kügärıp bitäsî. Gil üzñ gınä ukıtuw, üyrätüw dä tuydırıp cibärä. Mınä, içmasam, bırniçä atnaga üzñ ukuwçı bulasıñ, sinı yügirtip yürtälär, açulanalar, üyrätälär.

Ruşad bu sessiyagä şaktıy zur xäzirlük bİLän kilgän idİ – İşlärİ ciñİL buldı. Alarnıñ gruppasın «frontoviklar» dip atadılar, dekanat, ayırım ukuwuçılarnıñ bular gruppası bİLän münäsäbätİ yaxşı idİ. Bu gruppadan tik kafedra müdirlärİ gİnä biraz şikländigär. Çünki alar çittän türİp ukuwuçılarga artıq bİr kİşİ kİbİK karıylar, alar bİLän citärlük kızıksınmıylar idİ. Ä bular – kaysı kulsız, kaysı kultık tayaklı, tuza başlagan kitil'lärİnä orden kolodkaları tİzgän kıyuv kİşİlär, kafedra müdirlärİniñ änä şul karaşların añlıylar, sizälärdİr kİbİK tüyİla idİ.

Kayvakıtlarda sİminar uzdırırğa yäp-yäş bİr kız bala kİrä. Frontoviklarga bu vakıtta bik çİtin bula. NiçİK indİ yäş kız aldında cavap bİrmiçä «bİlmim» dip utrasıñ? Kayvakıtta leksiya bİLän gruppaga zatlı sumka tütkan, mİnä digän çİbär, bizängän xanım kİrä, frontoviklar ul kİrügä üzara pışıldaşıp alalar, tİgİ xanım da müña täİsirlänİp kiräk kadär gİnä, matur itİp kİnä kızargan bula, iskitkiç taviş bİLän leksiyaşın başlıy. Läkİn andıy xanımnar İmtixanda xätär bulalar: irlär bİLän tİgİndimündiy dünya xälİ turında yılmayıp süyläşälär dä dürtli, bişli kuyıp çıgaralar. Ä indİ karşısına cavap bİrİrgä utırgan yäş kızını, yäş xatını tuyançı «kuvalar». Ul annan Navuxudünüsürniñ niçä xatını bulganın, Lyudovik XVI niñ başın niçänçi yanvar'da kisüwlärin, Publiy Kürniliy Stsipion Afrikanskiyiniñ niçänçi yılda sİnatka saylanganın sürap kanın içä. Läkİn här tayakniñ ikİnçi başı bula. Turı kilä İmtixanda kart professor, zaçetkaña yazganda bİr küzlük kiyä, siña karap sinİ tİnlaw üçin ikİnçİsin.

– Ŭ-ŭ-ŭ... 1-1-1... Yaxşı... Yaxşı... SİZ münü bildİgİZ. Ä siz kayda İşlisİZ? – digän bulıp, küzlük almaştıra-almaştıra çİbär kız bİLän yılmayıp süyläşä, üziniñ kartaygan, tuzgan bitinä, tändä äli kan barlıgın bildİriş, kızgilt taplar çİga.

Matur kız şäp kİnä bilgİ alıp çıgıp kitä, kart professor küzligİN alıştırgalap haman yılmaya.

– Ŭ-ŭ-ŭ... 1-1-1... – dip İngıraşa. Külüwmİ ul? Bİrär narsädän kanägat' buluwniñ bilgİsimİ? Bİlmässiñ. Läkİn İngıraşuwdan tiz tuktıy ul – çünki üstäl yanına çandır, tüz gäwdälİ, pogonsız kitilİN iyäk astına kadär mİngİriş tÿmälägän, tÿklİ yañaklı, yabık bitli küri bİr ir utıra. Professor anı yaratmıy, çünki bu ir kİşİ kartniñ tİgİ kız karşında avız yıriş utırganın kürdİ. Üziñniñ gayıbİñni bilgän kİşini niçİK indİ yaratasıñ? Läkİn bu kİşİ bik citdi itİş süyli başlıy. Ul mäs'alänİ, älbättä, hiçİksİZ, Sovetlar Soyuziniñ BÿyİK Vatan sugışında ciñİş çİguwiniñ dünyaküläm ähämiyätİ turında süyläwdän başlıy. Bu çandır kİşİ, tİläsän, BMO turında da, demobilizatsiya turında da, prezident

Trumın, general Şarl' dı Goll', prem'er İttli turında da tılägän kadär süylär. Bular xalıkara xälñi yütlıgıp küzätıp baralar, bular bılän şayarırğa yaramıy. Tüz gäwdälı, çandır yığıtlärdän sak bul, professor! Alar bılän şayarırğa yaramıy...

Kart professor alardagı kırıslıkñı, konkretlikñı ixtiram itä. Ul alarga üstämä sūrawlar da birmi. Bilgıñı dä äybät kuyarga tırışa...

Ruşad güstinitsaga urnaşkan idı, birkünnı kiç güstinitsanıñ bufetında kıfir içip utırgan Davutovñı uçrattı. Davutov, gadätinçä, kiñ yılmayıp küriştı häm tiz gınä tagın bır stakanga kıfir saldı.

– Yä, niçik, vilikiy istürük? – dip süz başladı. – Mark Avrılıylär, Spinozalar kibik akıl iyäsı buldıñmı indı?

Davutov ülkä komitetniñ plınumına kilgän ikän.

– Rayon buyınça ikmäk tapşırıw planın üti almadık. İş naçar tūra, miña kızarıp utırırğa turı kildı.

Ruşad annan Läylägülnıñ yazmışı turında süraşmakçı bulgan idı, tartındı. Niçik indı şundi bürçülü vakıtında kişidän gailäsı turında süraşasıñ?

– Küräsıñ, – didı Davutov, – kaybır bayırak kolhozlar bılän süyläşip karası bulır. Artta kalgan kürşiläriniñ zadanıyısın biraz kütärip bulmasmı. Mınä sizniñ kolhoz, mäsäläñ. Zaprosto bır altı yüz tsintnır çıgara ala. Kürşı «Vatan» üçin.

– Ul indı bik ök düris bulmıy bit, iptäş Davutov. Akbalıkta xalık niçik işli dä, «Vatan»da niçik. Cir bır, klimat bır. Tırışsınar. Yugıysä gıl bır işlägängä – iş, tik yatuçıga – haman şul irkñlik.

– İy, şulay ul, üz manarañnan karap uylaganda. Mınä sin kayda buldıñ? Esminetstamı? Yaxşı. Mınä sin açık diñgizgä çıktıñ. Siniñ küçin kayda, üzindä ginämi?

– Torpedalar, artilleriya, minalar sanı bılän ülçänä küç.

– Yuk şul, tıgan. Mınä mında indı siniñ ofitser tügilligñ, matros, in kübisi starşına ikänligñ açıldı. Sin mında torpedist, artillerist bularak kına süylisñ. Ä min – şul esminetsniñ komandırı. Miña äli siniñ torpeda aparatıñniñ äybät işlävinnän tış yar buyı artilleriyasınıñ minı sak astına aluwı, aviatsiyaniñ äzir buluwı, küzätuw häm

İlmtä slujbasınıñ minı bİR sekundka da taşlamavı kiräk. Yugıysä yalgız küyİ min – nol'...

– Läkin härbİR çağıştıruw aksıy bit...

– Uhu, kütlıym, sin indİ Leninni yaxşı üyrängänsİñ... Miña kalsa, artta kalgan xucalıklarnı kütärişüw – aldingı kolhozçılarnıñ izgİ buriçı. Ayırım xucalık bİlän kümäk xucalıknıñ tıp ayırması da änä şunda. Bİznİñ sotsialistik sistemanıñ moral' printsibınıñ üstİnlİgİ şunda. Kürallı küçlärdä münü «vzaimodİystvie çastİy armiy, aviatsii i flota» dip yürtälär. Üdnakü, yİgİt, bİz sinİñ bİlän gİl baxäsläşäbİz, yä, yarıy, mäktäbİñdä nilär bar? Vuzga niçä kişİ birdİgİz? Xİzmät rezervlarına niçä? Kolhozda niçä?

Ruşad bİlgän kadärisİN sanap kürsättİ. Süz arasında gİna İñ kızıksındırgan mäs'alänİ kuzgattı.

– Mejdu proçim, iptäş Davutov, sizniñ kızığız kaya urnaştı? Raziya Väliyevnadan sürarga da uñaysızlandım. Ägär, minäytäm, tİlägän cirİNä kİrä almagan bulsa, nigä ana kişİniñ küñilİN bürçirga?

Bülarnı äytkändä Ruşad kızardı, axırısı, cümlä bik yasalma çıktı. Läkin Davutov bu sürawnı bik tınıç kabul ittİ.

– Ä närsäsİ uñaysız anİñ? Kİrä almadı – i basta. BİR ball citmägän. Ul bit Nikolayevka kitkän idİ, korablİstroitel'mıyga. Çit şähär, çit obstanovka, bälki, kauşagandır.

– Ä xäzİR nişli?

(Ruşadnıñ bik tä «ä xäzİR kayda ul?» dip sürıysı kilgän idİ.)

– Ni İşläsİN... Bİznİñ yanga kaytmadı. Kız bala bit – xurlana. Niçik indİ ul institutka kİrä almadım dip kaytırga. Miña kalsa – bu bik gadi İş. Hücüm aldınnan, gadättä, soldatlar bİlän ängämä uzdırasİñ. «İptäşlär, bu sugış katı bulır, nık bulıgız, Vatan sizdän yİgİtlİk, fidakarlık kütä» disİñ. Kürİp türasİñ, sinİ tİñlap utırgan yİgİtlärnİñ baytagın irtägä indİ sin kürä almassİñ. Bälki, bu sugıştan üzİñ dä çıkmassİñ. Aradan kimdir ülärgä tiyiştir bit. Kim ul? Änä şunu barlık soldat ta añlıy. Sin dä añlıysİñ. Läkin bu turda süylämisİñ. Sugışnıñ dialektikası şundıy. Dimäk, institutka da kimdir kİrä almıy, ä ni üçİN ul kişİ bİznİñ kız bulmaska tiyiş?

Ruşad anıñ süzlärin yütlıgıp tıñladı.

– Ä nindi iştä süñ ul?

– Ştukatur. Mınä digän xızmat xakı alıp işli.

Çäy kalagin stakanga bärä-bärä küpmi gınä süyläşmäsinnär, Ruşad bu kızınıñ kayda, kaysı şahärdä ikänin sürıy almadı.

– Türmişta kayçak şulay bula, – didi Davutov. – Äyi, türmiş paradokslarnı kiräğınçä säxnägä ırgıtıp tıra. Bik yaxşı ukıgan, namuslı, canı-tänı bilän gıylımgä birilgän bala – häm bik yaxşı xäzirlıklı bala – institutka kıra almaska mümkün. Min, bilgılı, üz kızımın andıy dip äytımim. Süz gümümän bara. Ul bala – änä şulay üyatınnan avıl cirinä kaytmıy, kirpiç sugarga kıra, istüpnik bulıp kıra, malyar bulıp yuri. Urtaça gına ukıgan biraw tıgilay itä, bulay itä – yuri tırğaç, institutka ilägä. Diplom ala. Karıysın – aspiranturada kala, dissertatsiya yazar üçün tema izli. – Bu urında Davutov külip cibardı. – Äy, şakkatam min, şındıy kişilər dä bula bit: min, diy, aspiranturada ukıym, läkin äli dissertatsiyamnıñ teması yuk, diy.

Alar kuzgalışıp güstınitsanıñ xüllına çıgıp utırdılar, tämäkı kabızdılar. Ruşad bu kişı yanında üzın irkin tuta başladı. Süznı ul yalgap alıp kitti:

– Mınä min dä şul turıda uylanıp yurım, iptaş Davutov. Äli kiçä gınä bir iptaşımın kürdım, uçılışçeda birgä ukıgan idik, xäzir rıdaktsiyadä işli ikän. Aldağı yılga planga üç tabak birdilər, diy (küräsın, alarda kägaz’ külämın şulay ülçilər!), mınä şunı iltip biräsı bar äli, diy. Min äytäm, nindi kitap çıgarasın süñ, dim. Şıgır’lar kitabı, diy. Närsä turında alar, dim. Äli, diy, yazmagan alarnı, mınä iki atnaga yalga çıgam, şunda biraz işläp alası bulır indı, bala kumaçaulamasa, diy. Mınä niçik! Min anı küz aldına kitıra alam indı: üyınä kayta da, balasın uramga çıgarıp, nindi şıgır’ yazıym ikän, dip utıra. Üç tabakka tutırırğa kiräk bit! Annan bız ukıybız. Yuk, miña kalsa, härkim türmişta üz urının tabarga tıyış.

– Äyi, äyi. Münı kim äytän, biläsınmı?

– Biläm. Buringı küncıgışınıñ akıl iyäsı Konfutsiy äytän. Dünyada härkim üz urınına kuyılğannan süñ gına tulı tärtip bulaçak, digän.

– Äyi, nıkümpıtıntnost’ – bızınıñ cämgyät üçün kurkıniç avıruw. Bilimli kadrlar citmi, bu xäl birniçä yılga suzılaçak. Äli mınä bugün plinumda min dä bir tanışımın

uçrattım. Frontovik, mīnā digān sālātlī, üyıştiruvcı yığıt. Xīt bugün gürsovet predsedateli itip kuy. Kayda, kīm bulıp işli digin? Kızık! Ādābiyatka kīrīp kitkān, rīdaktsiyadā, diy. Nu indī, billāhi! Ādābiyatnı bütīnlāy añlamıy, lākin – rīdaktsiyadā. Kuydılar bit, min nişlim, diy. Şıgır'lar uk yazgalıy, ukıp baram. Dürt yolında bīr tıynlık mäg'nā, akıl, maturlık yuk. Yaza. Ā bit mīnā digān üyıştiruvcı ārām bulıp yata... Kīşī üz urınında bulsın, maksimum fayda kitirirlik urında bulsın...

Āñgāmā suzıldı, Davutov sāgatınā karap aldı.

– Ā sin üz urınındamı sūñ, Konfutsiy?

– Niçik dip äytirgä indī... Būlay, fānīmni yaratıp ukıtam min. Lākin tarixnı sūylārgä gīnā yaratam. Balalardan kabat sūylätip, jurnalga bilgīlär kuyıp gazaplanuwnı bīr dā sūymim. Annan sūñ minim karakter da ällā niçik, avır. Xārbi xīzmättān kaytkannan birlī bīr gīnā tıncı kün uzdırganım yuk. Hārvaķıt kanāgat'sīzlīk. Nārsādīr citmi. Ā bit tıncı türmişni nikadār sagınıp kütkān idīk. Min, axrısı, yāşlīgimni sugışta kaldırıp kayttım...

– Hi-i, brat, sin bigrāk... Yıl isābī buyınça – yāş vaktıñ, ā kürgān xāllārñ, älbättā, gümīr itkān kīşiniki. Yā, yarıy, minim tūngī poezdga kitāsım bar. Kstati, sin nişlāp yatasıñ ālī şāhārdā?

– Min bit universitetta zaoçno ukıym. Sessiya vaktı.

– A... Äydä, äydä, tizrāk yugarı bīlīm al. Rayonda mīnā niçik kirāk sīznīñ xalık.

– Davutov iyāk astına kul kırın sızıp aldı. – Yarıy, uñışlar...

– Raziya Väliyevnaga sālām äytirgiz.

– Rāxmāt...

...Sessiya tāmamlangaç, aldan kilışingān buyınça, kürsätilgān künni Ruşad kürgāzmā materiallar kibitnā kildī. Anda dovirinnüst'lar, şetlar bīlān indī Nārkiş kütīp tūra idī. Nārkişniñ işlār şāp, dekret yalın uzdırırğa şāhārgä kilgān. Yānāsī, vraçlar, bol'nitsalar kürşidā gīnā. Ul isāptān, Mincamallar, Bīlbīlnisalar niçik xāl itkānārdır andıy mās'ālānī. Nārkiş üziniñ bitindāgi üzgārişlārni kaplar üçin şaktıy küç kuygan. Kalgan üzgārişlārni karaküldān tiğilgān zatlı kiñ tun kaplap tūra idī. Ul bīr gīnā mārtebā dā Ruşadka kütārīlip karamadı. Alar kayçandır şuşı kibittā bīrgä plakatlar saylagannar idī bit. İkişī dā bik yāş idī ālī ul vaktıta!

Algan äybirlärni kütärıp kaytıp kitärgä dip Närkis üzı bılän Mäsrüräni dä alıp kilgän ikän.

Kibittän çıkkaç, Närkis nāzakāt bılän gınä sawbullaşıp üylärinä kaytıp kitti. Ayırılğan vakıtta ul süngı yartı yılda bırıncı märtäbä Ruşadka matur itıp küz sirpedi. «Biz sinin bılän ikinci tapkır uçraşkançı, biläsiniñmi, minim nilär küräsım bar äli?» – dip äytti şikilli ul.

Ruşad, şulay itip, Mäsrürä bılän birgä uramda kaldı.

– Yä, sin kaya da min kaya? – dip yılmaydı ul Mäsrürägä.

– Miña kaya barsam da yarıy. Dürt yagım kıybla, – didi Mäsrürä, kimgädır üpkälägändäy. – Bırärsinä iyärip tsirkka-fälängä barsam gına indı. Şähärgä kilgäç-kilgäç...

Ruşad az gına vakıtka küzin yümip uylanıp türdi. Mäsrürä tsirkka alıp barını, älbättä, annan ümit itä idı.

– Biläsiniñmi nişlibiz? Tsirk tügıl, ikinci bir cırgä barıp kiläbiz. Kittikmi?

– Sinin bılän cir çitinä dä barırğa rıza... – Mäsrürä münü çın yüräktän äytti, axırısı. Ruşadka bu avır işitildi.

...Mübi yaña kvartiraga küçkän ikän. Bilişmälar bürsı üç minut içindä adrısın yazıp birdi.

Mübinin baskıç túbında üç tægärmäçli maşına «invalidka» tura idı. Tar koridorda kerogaz, kır sabını, bädraf, kıyız itik, pisi hām başka türlü künküriş kiräk-yaraklarınan çıkkan is buringa bärildi. İçki bülmädä Mübinin küptännän tanış, yagımlı tavışı işitildi.

Ukır idim axşam –

Bir tāmākı tartsam.

Yasig'sın da ukır idim,

Bir yartını kaksam.

Mäsrürä, şiklänip, Ruşadniñ kulınnan kısıp tütü. Ruşad isä kıyuv räviştä işik şakıdı.

...Mübi dünyada bütün türlü kütilmägän äybörgä äzır, ämma yaşlık dustı Ruşad anı ızlap kırır dip başına da kitirä almyı idı. Citmäsä, nindidir bir xatın-kız bilän. Bügin anıñ yäl küni idı – üy küñilsiz. Üstäldä kiçäği duslardan kalğan tıpçıklär, sugan kabıgı, ipi kisäklärı, katkan stakannar, buş şışälär...

Kütilmägän kunakları kürgäç, ul kauşap kaldı häm iskı divanınnan sikırıp tırıp, kultık tayaklarına yabıştı. Ul kırımagan häm kiçtän içkän arakı parı avızınnan bärıp tıra idı.

– Billähi, äy! Karalı! Sinmi bu, billähi! Mınä driaumat’! Hı!

Alar küçaklaşkanda, Mübinin bir tayagı şılırap barıp tüşti. Bırazga gına yugalıp kalğan Mäsürä tayaknı alıp Mübigä tüttrdı. Üzi üstälgä küz salıp aldı da çışınä başladı. Mäs’älä açık: üyni çıstartırğa kiräk idı.

– Ä sin närsä? Kırımagan, yuvinmagan. Siña kunaklar kilä, ä sinin üstälindä duñgız abzarı. Toje miña – frontovik. Frontovik tügıl, bakteriologik küral sin! Samuray!

– Äy, billähi! Çisnü! Kütmädım. Min xäzir. Ayn mümınt. Miçkä yagabız. Bäränği pişiräbiz. Şap balıgım bar. Min bit işlim – akçam irkin. Vät sin äy, driaumat’!

– Kim bulıp, kayda işlisin?

– Sapünix dil mastır! Razryadlı. Üzinä mınä digän bir par botinka tığıp birim, axiri?! Min xäzir miçni gına...

– Yuk indı, tugan, miçinü üzim yagam. Kayda utın sarayın?

Utın sarayında miçlik utın äzirlägändä Mübi kıskaçta gına xälñi añlattı. Xäzir indı ul tınıçlangan, şaktıy şıptır süyli idı.

– Xatın bilän rasçet. Bik it xalık bulıp çıktı ul, malay. Ucımga yürdi. Xatın-kızın bütün yagın gafu itip bula, ämma ansın bulmıy ikän, malay. Nu indı şunısın añladım: ir xatını çit ir bilän bir tapkır günahka kirmäsın ikän. Şul günahın tamin bir tapkır bildimi – bitti digin. Annarı faydasız. Annarı birnärsä dä yardım itmi ikän.

Ruşad yargan utınların küçagına kütärdı.

– Şulay uk açıktan-açık xıyanät ittimini süñ ul? Niçik indı ul, sin bula tırıp? Añlamıym.

– Ştu sin. BİR aygırı ũygä min barında şışä kıştırıp kilä başladı. Şul kişİ bilän tütildi da. Yänäsİ, minİ İçirtälär dâ yũklatalar. Yartı kişİ bit min, yänäsİ!

– Ä niçik tũttıñ sũñ? Fu, cirängiç! Gadkü!

– Tu-tı. Kızık buldı. ũzİnİñ axmaklıgı arkasında İläktİ.

Ruşad avır suladı, sügİndİ.

– Niçik kũtıldıñ sũñ?

– Niçik bulsın, vũyİnkũm yanına bardım. Şulay-şulay, tũrır urınım kalmadı, xatınım ucımga çİktİ, kvartira anıkı, İçũwgä sabıştım, didİM.

– Şunnan?

– Şunnan şul: vũyİnkũm bilän bİr armiyadä bulganbız. Davay, diy, bİz, diy, bũlay İtik, diy. Sin miña bİr-ikİ kũnnän, diy, tagın kİr. KildİM – İŞ urını, kvartira bũtİnİsİ sũbİs bilän sũyläşİp kuyılğan İdİ. Mİnä niçik! ũzİ – polkovnik! Sũktİ minİ. Niçik ũyat tũgİl siña, Säg'diyev, şundıy pristitutsiya İçİndä İçİp yatarga, sin frontta buldİñmİ, İli ayaklarıñnı poezdda İsİrİp yũrİp ũzdİrdİñmİ, diy. ũzäkkä ũtkärİp äyttİ, malay...

– Ä tİgİ kayda sũñ xäzİr? Kũrİşmisİñmİ?

– Xa! Anı kızık İttİlär. İrsİz xatın yanına kİlmİlär şul xäzİr! Ptamuştũ, İrsİz xatın yanına yũrũw – cavaplı İŞ ul. İñ kũylİsİ – İrİ bulganda İndİ anİñ. Xäzİr yılıy da yılıy, diy.

Bu xälñİ Mũbinİñ kişİgä İñ bİrİnçİ sũylävlvİ İdİ, şuña kũrä ul kızdı.

– Yalgıştım, İmİş. Yalgışasıñ anı, kũñİlİñä şundıy bũzık İsäp kİrsä. Kİmdä närsä kaygısı bit! Min yũrtñı kaygırtam, produkt taşıym, utın, kvartplatasın xäl İtäm. Äzİrgä kaytıp kİrä. Xatınİñ dũrİs yulda yũrsİN disäñ, yİgİrmİ dũrt sägat' yũrt İŞİ bilän zanyat bulırğa tıyİş. Bİldİñmİ? Älİ bit minİM, bİläsİñmİ, kũpmİ pİnsiya kilä? Ä başka l'gũtalar? Xatın-kız bİr İçİnmasın. Annan pũ rukam kitä İndİ ul...

...Miç tũmalagançı, Mäsũrä ũynİ yalt İttİrdİ. Mũbi bilän Ruşadñı kuxnyaga kuwİp çİgardı da plitada cİlğan su bilän İdän yuarga kİrİştİ. KũlmäklärİN kıştırıp, cİñİN sızgangan yäş xatın su tũgärgä çİkkalaganda, Mũbi bilän Ruşadñıñ sũzlärİ bũlİñİp

kala idı. Mäsürä kışkına kvartiranı yalt ittirdi. Mäktäp kadär mäktäp yuvıp üyrängän yaş xatinga bu iş bütinläy avır tüyilmadı.

Cılı, çista üydä çay yanında küni buyı ängämä bardı. Mäsürä ikı tapkır yakın-tirädägi kibitlärdä yürıp kayttı. Kündizgi çay kiçki aş bilän tutaştı. Mäsürä aşnı äybät pişirä ikän. Mübi tükmaçlı aşnı tirlägänçi şupırdı. Üzi şayartkalap aldı:

– Bizniñ babay äytä turgan bulgan: uñgan xatın arış ünın kabab itär, yalkaw xatın büday ünın xarap itär, dip. Bik uñgan kilingä turı kildik bit äli...

Kiçin Mübininñ birdänbir divanın Mäsürägä birdilər. Yigitlär üzläri idängä palto, şinel' cäyıp yattılar. Sugiş xälläri, frontta kürgännärni süyläp yartı tün uzdı. Mäsürä küni buyı yığırıp şaktıy arıgan, axrısı, tigiz sulap yüklıy idı.

...Mübi üçin in avır vakıt – küz küni ağaç yafragı, imän çiklävigı küyılğan atnalar.

Sugiş vakıtında Mübi urmannarnı küp uzdı, küp kürdi. Ällä nitkän küyaz ağaçlı, kupşı alanlı kılın urmannar arkılı sugışıp uzdılar. Bular çit illärdägi yat ağaçlar, yat alannar, yat kuvaklar idı. Ul urmannarda bürinni kıtıklarlık zatlı çäçäk isläri, bal isı. Mübi yaratmadı andagı kupşılıknı. Mına üzibizniñ urmannı küriğä idı. Küz küni. Cirgä mul itip yafrak tüşälgän – bu kayın, yükä, usak, zirik yafrakları. İmän äli küymagan. Kırdä salkınça cil bar, ä munda ışık, tın. Tiyinnär indı kışlık çiklävik cıygannar da üyalarında aşıkmyça gına ängämä kürıp küñ uzdıralar. Başka çıkkın balalarınıñ üyası niçik ikän? Salkın bulmasmı? Aşarlarına citärmı? Kart imännär tübündä imän miçkägä tüzlangan kıyar isı kükräknı tutıra. Kıris, ışanıçlı is. Cirgä tüşälgän küri yafraklardan cılı bärä kibik. Yatıp yüklarga idı şunda!

Malay çakta Mübi küzin utın xäzirli idı, şul vakıtta kükkä karap ağaç tübündä xıyallanıp yatarga yarata idı. Mına kıştır-kıştır gına bir yafrak tüşä, bir-ikı sekundtan ikınçısı yulga çıga. Mına tıp itip imännän bir çiklävik tüşä, birazdan tagın biräw. Bırvakıtta da ikı-üç çiklävik bir'yulı tüşmi, yugıysä barısı da bir imännän, barısı da birtüslı. Tabıgat'ninñ nindidir bir sırlı küçi imänninñ çikläviklärin bilgili bir vakıt birämligi arkılı birämläp kinä küya. Bu nik alay? Mübi müña bırvakıtta da cavap taba almadı. Xäyir, kişilär dä şulay bit. Yıl sayın avıl ziratında urtaça biş-altı yaña kabır barlıkka kilä, läkin bırvakıtta da avılda bir küñ içində ikı mäyit bulmıy, xätta bir atna içində dä ikı mäyit bulmıy. Yäki: bir yılda biräw dä ülmiçä, ikınçı bir yılda ikı üliş artık

ülüm də bulmıy. Avılda yıl sayın unbiş-unaltı bala tuwıp tūra, lakin yıl täwliğinə alarnıñ tugan künnärı şulkadär tigizläp sibilgännär – gacäpkä kalasıñ. Mübi änä şularnı uylap imän túbındä yata idı – bu xalät aña ruxi azık birä idı. Türmişniñ iñ avır vakıtlarında da änä şul sırlı, sixri dünya – imän çiklävıgı küyılıw kürnişı anıñ küz aldına kilä idı. Mübinıñ türmişinde avırlıklar küp buldı, ul tırmaşıp, tırnak tüplärinnän kan çikkançı tırışıp yaşadı, anıñ karuwı dünyaga, üzın çürnap algan müxitkä münäsäbätı saf, pak' buldı. Ayakları üzilip güşpital'dä yatkanda da anıñ bütin tılagı şul idı – kaytırga da, imänlikkä barıp, çiklävik küyılğanın karap yatarga, baştan kiçkännärni çigirip, xätirdän bir uzdırırğa. Lakin türmiş Mübinı şähärdä kaldırdı. Dünyanıñ aña yasıysı udarları äli bitmägän bulgan ikän... Lakin här gazap, här xäsrät çagıştıрмаça, axrısı... Tik bir xalättän ikınçısınä küçü protsessı gına avır. Mübi başta ayaksızlıgına şulay iyäländi. Tik yüklagan vakıtta ayak barmakları sızlıy, şaytan süyägı yanında kıcıtıp-kıcıtıp ala idı. Uyanıp kitärgä dä, matras kırına katı-katı ışkıp, raxätläñip kaşırga idı... Uyana – ah, yuk ul ayaklar, yuk. Alarnıñ kayda kalğanın Mübi üz küzi bilän kürdi – ul vakıtta añında idı. Annan, yış kına tüşındä ul yügirip barganın kürä, iki tünniñ birində aña ataka vakıtı – üzi katnaşkan süñgi sugış kırä. Mübi avtomatın suzıp alga taba yügirä, okoplarnı sikirip uza, küş urınına uça – raxät, raxät. Lakin minä yügirüwi avıraya başlıy, minä, minä indı bütinläy tuktıy. Mümısı uyanu aldınnan bula ikän.

Şähärgä kaytıp üylängäç, işkä urnaşkaç, ul üziniñ invalidlıgın ünıttı. Baxıtlı, uñaylı, cılı türmiş başlandı. Sugışka kitkänçi yamaulı bişmättän arınmagan, mähäbbät digän xisniñ narsä ikänin dä bilmägän frontovik üziniñ bütin baylıgın – saf küñilın, balalarça birkatlılıgın, yaşlıgın, xızmat süyüwçi kulların çibär xatinga bağısladı, anıñ yüräğində, dulkin-dulkin bulıp, müñarçı aña bütinläy tanış bulmagan xislär kaynadı. Mübi bu baxıtınä ışanmadı, kiçlärin xatını iştän kaytıp kirmäs kibik tüyılıp, yürägi ju itip kitä idı. Lakin baxıt üzakka barmadı. Minä birçak Mübinı iç puşu bastı. Narsägä? Nidän? Ul mümü bilmädi.

Bir-iki märtäbä yaman tüş tä kürdi. Anıñ xatını uram püçmagında yat bir ir bilän külä-külä süyläşip tūra. Niçik? Mübinıñ yaratkan xatını ikınçı bir irgä yılmaya alamı? Yüräk urınınan kubıp kitä, ul şıbir tir bilän uyana, şükir, xatını kalku kükräklärin küygä tibrätip tigiz sulap yata. İkınçı vakıt Mübi bir çibär yigitniñ anıñ xatının küçaklarga kuwıp yürgänin tüşındä kürdi. Kütçikkıç tüş! Ünində bu xälni kürirgä yazmasın! Siniñ xatınıñniñ bilinä ikınçı bir kişi kulın tigirsın, imiş! Müniñ

dünyada buluwı mümkün tügıl. Andıy xäl bulsa – yat ta ül. Kaya ul küçtırıw, üptırıw häm başkalar... Şundıy tüşlär kïrgäli türdı, anıñ sayın iç püştı, zrägä yüräk yandı.

Yuk, yüräk ul bïrvakıtta da zrägä yanmıy. Küñilñ ni dä bulsa sizinä ikän, akılıñnı işkä cik, miyññññ sälätinnän faydalan. Kışi bïrvakıtta da üzñññ mi sälätinnän tiyşinçä faydalanmıy ikän. Bu – kışinññ bälası ikän. Häm Mübi mıyın işkä ciktı...

Mübi sındı, bügıldı. Bu – tıldan, arkadan udar idı, Mübi müña xäzirlänmägän idı. Bïrñçi tapkır bu turıda bïlgäç, Mübi tüşämğä karap tañ attırdı, tññı buyı anıñ mañgayına tüşäm tüşä sıman tüyıldı, gırlap yüklap yatkan xatını aña kütçikkıç cirängiç, pıçrak bulıp tüyıldı – ul tañ atkanın küttı. İrtängi sägat’lär idı, Mübi kırımagan, yuvınmagan kilış kibitkä kïrdı. Xatın-kız margarin, xälvä kibik äybirlär ülçätıp tınçu kibittä çirat tura idı, ilämsiz kultık tayakların çatıy-bütıy salgalap bïr invalid kilip kïrgäç, barısı da aña bürıldılar. Mübi çirat başına kilip bastı, artta turgan bïr-ikı xatın mıgırdanıp aldılar.

– Çiratsız kïrtmägiz...

– Bïtmäs munda, işkä barası yuktır.

Läkin kïmnärdır yaklap ta mataştlar:

– Sugış invalidı bit!

– İvalid bulsa, ällä aşarga izläp yuri dip uylıysız mı? Alarnıñ bïlmässññ – sugış invalidımı äli, tügilmı?

Mübi bularnı ällä işittı, ällä işitmädi.

– Bız zdaçi bïr şışä aknı, – didı.

Çirattagılar arasınan tagın tıgı taviş işitildi:

– Äyttim bit. Äytıp kınä bïtirdim bit...

Mübi, urınınan da kuzgalmagan küyü, tayakların bïr kultık astına alıp prilavkaga süyaldı dä dâw kulına şap itip sugıp şışänññ surguçın uçırdı. Annan şışänñ bik nık bülğatıp aldı da başın artka taşlap avızına küydı. Çirattagılar tilsiz kaldılar. Mübi şışänñ buşatkaç, şap itip prilavkaga kuydı da bïrsüzsiz çıgıp kittı. Çirat dâşmädi – ällä niçik kınä şunda invalidka karata bulgan ilikkıgı näfrät ixtiramga äylängän sıman buldı. Barı tik aradan bïr xatın gına, avır sulap:

Yäşärgä! İsän kalırğa kiräk! Şuşı künnärni yığıtlärçä, frontoviklarça uzdırırğa, kütärirgä kiräk. Annan küzgä avılğa kaytırğa, imän tübünä barıp yığılırğa, şuşı ümüt muzıkasın küylärgä kiräk! Anda ul vakıtta imän çiklävıgı küyılır. Tıp itıp bıraw tüşär. Annan tıp itıp ikınçısı.

İmän çiklävıgı – gümır isäbın sanauçı.

Yuk, xatının kıynap Mübi kul pıçratmadı.

– Min ällä uramda yatkan isırıkmı? Prüpaşçiy invalidmı ällä min? Min – frontovik! – dip, üzın-üzı tıydı. Yugıysä kultık tayakları sıngançı bır izäsı kilgän idı.

Bula gailädä şundıy talaşlar – gıl yaratkannan gıma. Tıñlap türasıñ – i äytışälär, i äytışälär.

– Sinı üçratkanıma ükinäm, – digän bula bırsı.

– Min bähıtlı bulsam, sıña çıkmagan bulır idım, – digän bula ikınçısı.

İşanmagız! Yaratışudan bu! Alar üzlärı şulay äytışälär, karap türsañ, xatını karavatka çıtırdagan ap-ak prostınyä cäyä, ikı mındär sala (!), yurganına yaña çixül kıyirtä, küzgı aldına kilıp tıngı külmägın kıyä, bitınä ällä nitkän islemaıylar sürtä... Cäy sin urınıñnı ayırım, alay ükingäç, alay yaratmagaç. Yuk şul, cäymi. Tagın üç minut – häm bu yämsız süzlär sabıy balanıñ uıynçık kürgäç yımışın ünıtuwıday tütın bulıp üçalar, kaynar mäxäbbät taşıp çıga. Andıy açulanışuwnıñ in üzın srügı üç kün, mıditsına tılındä ul «bitovaya travma». Ul uza da kitä, ul – kapçık kütärgändä muyın şırtlap kituw bılän bır. Ämma indı yürtta mäxäbbät bıtsä, andıy äytışüwlär tuktıy da kala. Yämsız temaga xatını bılän süyläşıp añlaşkaç, Mübi ikı-üç kün işkä barmadı. Bırgä işli türgeran iptäşı xäl bılırgä kildı.

– Käyif yuk, xatın bılän talaştım, – dip, Mübidän arakı süradı. Künı buyı däşmiçä üstäl yanında utırgan Mübi aña:

– Talaştıgız, dimäk, yaratışasız, – didı. – Mınä mında talaşmıyça yäşäwçılär dä bar älı...

Tıgısı, älbättä, añlamadı.

– İ-i, sluşay, – didi, – sinin narsa ul? Sinin, içmasa, namuslu kişi ul. Anın birkatlılığı yüzünə çıkkan. Minə min işanmıym bit, işanmıym. Siniki – bik naivniy xatın...

Bu – Mübigə iptəşləri tarafınan gıl äytilä turgan süz idi. Mübi münarçı yürəginä may bulıp yatkan tanış süzlärni işitkəç, bu yulı laç itip idängä tükirdi. İx, ayaklar da bulsa idi! Ul vakıtta nişläsin bilir idi yefriytür Säğ'diyev!

Mübi ikinci mastırskoyma işkə urnaştı, kvartiraga küçti, üydä yalgız yatudan kurkıp, tıngı karavılga da kirdi. Tawlıgı iş bilän tuldı. Vakıt citmi başladı. Yalkın, ülgirä almıyça, artta sünip kaldı... Lakin sağış digän narsə anın mənğilik yuldaşına äyländi.

– Siña adəm tüşli yäşi başlarga bik vakıt, – didi Ruşad, şinel' astınan pışıldap. Üzinnän üli kişigə kiñäş birirgə anın moral' xükukı bar idimi? Mübi xälində kalsa üzi nişlər idi? Təcribäsizligi bilän ul anısına ig'tibar itmädi. – Siña kişi tüşli yäşi başlarga bik vakıt. Tilişin ikän – üzim dimçi bulam. Minə digän xatın. Gaybät satıp yürmi. İşkə bulgan, küp süzli tügil. Bilüwimçä, kıyık işləri dä yuk bugay...

– Min kurkam şul, malay. Tagın tigi xälgä kalırmın dim. Ni äytsän dä, invalid bit min.

– Xatın-kızınin barısı da yaman bulmıy.

– Anın, malay, indı türlü vakıtı bulgandır. Bik yäş bit äli. Kanı uynap tura. Kim gayıp itä ala anı! Ämma at – iyäsinä kilgäç aksamasın. Miña şul citkän. Äydä, kayan kilip kaya kitmägän, irtän sin süz salıp kara. Ümitli bulsa – kalğanın üzim süyläşäm. Bälki äli dübirdätip tuy itärbiz?

– Uhu, sin baylarça süyläşäsin. Äli tuy rasxüdına, ixtimal, minnän äcätkä sürap türirsin?

– Yuk, parin, minim tuylık kına zapas bar. Sin ällä minı kiçägiçä kün sayın şulay kılana disinmi? Kiçä zarplata künı idi, iptəşlər bilän utırdık. Ayına iki tapkı şulay utırgalıybız. Min bit äli üygä dä iş kitirtäm. Cıyasıların da bar. Kaybirsinä biräçäk tä yuk tügil dä. Kıskası, alaçak – yafaktan küp, biräçäk – tufraktan küp. Miña narsə, bir başım da, bir ..., cılap utırgan sarı çaçlı malaylarım yuk la minim.

Alar äylängälöp üzak yattılar.

– Nu, parin, niçik kİRä bildİgİZ. Billähi! BİR süyläşİrgä müñ-zar bit min.

– Niçik indİ alay? Ä kiçägi kÜmpaniya?

– Yuk, alar üli kİşİlär. Alar sugıŖta da bulmagannar. Trudarmiyadä bulgan bİrsİ. Äybät kİşİlär, süzİm yuk, nü, malay, frontoviklar bİlän süyläşüw bütİnläy ikİnçİ. Ä bİläsİñmİ, bäyräm künnärİndä niçik İç püşa? Uzgan yıl Tugızınçı may künnİ canımnı kaya kuyarga bİlmiçä yürdİm dä rİstüranga kİrİp utırdım. Kürşİ üstäldä gİnä ikİ yİgİt üzlärİnİñ kızları bİlän utıralar. «Ciñüw küni üçin! Bäyräm bİlän!» dip, ryumka artınnan ryumkanı avıŖtırıp kına turalar. Bİrsİ – tİlgä bik üstası – sugıŖ vakıtında üzİnİñ kürgännärİN süyli. Slyudadan çaç taragı yasap, kolhoz bazarında satıp yürgän ikän. «Pünyal, pünyal?» digän bula süz sayın. Avızlarında yaxşı papiros, üfİtsiantka yannarında bütİrİlİp yuri. Ä min tämäkİmnİ surıp bİR sägat' utırdım, bürİlİp ta karamadılar. Ptamuştü – min yämsİz, yartı gäwdä, İxtimal, sakalnı da kİrmaganmındır. BİR sägat'tän süñ kilİp äyttİlär: bu üstälgä üfİtsiantka yuk ikän, driaumat'. Mİnä niçik!

– Stüy, stüy... Min xäzİr sinİñ üzİñnİ gayıplım.

– İki ayaknı Rumİniya cirİndä kaldırıp kaytkan üçİnmİ?

– Yuk, yuk. Ciñüw küni didİñmİ? Ä sinİñ medal'lärİñ barmı? Gimnasterkañ isänmİ? Kırınırğa britvañ barmı? Vü! Mİnä sin kırın, çİsta gimnasterkaña ak yaka tİK, orden-medal'lärİñnİ tak ta, tİläsän kaya kİrİp: «Bäyräm bİlän!», «Üzİbiznİñ frontoviklar bäyrämİ bİlän!» – dip tábriklä. Yuğıysä kırınmagan härbİR ayaksız äli ul Vatan sugıŖı invalidı bula almıy.

– Äy, sin ällä kay cirİnnän tütüp alasıñ la mäs'alänİ. Sin – uçunıy Ŗul, biznİñ kara baŖ bİlän süyläşüwİ siña ikİ tiyİN bİR akça.

– Nu, yarıy, alaysa yüklıyk. Püd'İmga kadär tınıç yüki, iptäŖ yefrİytür!

– Yest', tınıç yüklarga! Sİzgä dä Ŗunı tİlärgä rüxsät itİgİZ, iptäŖ starŖına!

Kalğanı kinokartinadagı kibİK tiz İŖländİ. Ruşadnİñ Ŗähärdägi süngı kiçİ idİ – Mübinİñ kvartirasında tar gına külämlİ tuy mäclİsİ buldı. Mübi näk' Ruşad äytkänçä kiyingän, ür-yaña gimnasterkasına ak yaka tİgİlgän, üç-dürt medalİ tagılğan, püxtä itİp kırınğan, çäçlärİ rätlängän idİ. Mäsürä, mäclİstä xatın-kızlardan üzİm gİnä bulam dip üyalıp, mäcbürİ dip äytürİlk, Yaña bistädän Närkisnİ alıp kildİ. Üstäl yanına Närkis tä kİrİp utırğaç Mübi bütİnläy kauŖadı. Universitet tämamlagan bu güzäl xanım Mübinİ

bütünlüyü sataşdı, şatlığınnan Mübi nişlärğä bilmädi, birinçi tostnu üzi äytti, häm ni üçindir rusça süylädi.

– Naş dolg – pomnit’ tih, kogo nit ryadom s nami, – dip, kultık tayaklarına gäwdäsın salıp mürçaga tırälğän kilış tost kütärdi.

Närkis çäkıştirip katı çay içti.

Ruşad mäclistä üzın kıyuv tütü, birniçä tapkır tost äytti.

– Dustım Mübaräkşa! Bähitli bulıgız! Sızniñ üçin min bik şat! Äydä, şaw itip bir yaşık äli, kartlaç! Äydä, üzigiz kibik, şundiı uñgan, xızmat süyüwçän malaylar üstirigiz, ul malaylar sin tikkän yaxşı tuflilärni kiyip Germaniyegä, Ruminiyagä, Vıngriyagä kunakka barsınnar. Ä biz sinin bilän ul vakıtta şulay uk işsiz yatmabız! Çapayıvni kürip bilğän kişilärni xäzir pioner sborlarına gına yürtälärmi? Kiläçäktä biz dä şulay yürirbiz. Çünki biz – büyük vakıygaların şahiti. Sızniñ bähitigiz üçin!

Suñğı tostniñ içtäligine Ruşad küñilinnän ikinci türliüräk mäğ'nä dä birdi... Üzi, kıkırıp: «Sızniñ bähitigiz üçin!» – didi, üzi içinnän ginä: «Läylägül bilän uçaşuw üçin dä», – dip, tostniñ burıcların arttırdı...

Kiyaw, käläş bilän kürişip çıgıp kitkändä, kiçki unbirlär idi. Ruşad Närkisni sak kına ciñinnän tütüp bardı. Uramda yümşak kar yava, jirkümbinat mürçasinnän çıkkän kızgilt-sarı tütün uramga cir cilägi sabını işin tutırgan, kümbinat tiräsindägi trütuvardagı çuyın plitalar üstinä tüşkän kar bürtikläri parga äylanip türalar, ul plitalar üstinä tramvay kütüwçilär baskannar.

Kaltır-kültür şaulap iki vagonlı iski tramvay kilip çıktı, açık işiktän konduktorniñ yükımsıragan tavışı işitildi:

– Slidiyuşçi – «Krasniy Vüstük».

– Äydä cäyaw ginä üzat, tramvayda küñilim bulgana minim, – didi Närkis.

Tar uramnardan barganda Närkis üzi Ruşadniñ biläginnän iläktirip aldı. Yaña bistäğä alar ällä nitkän tar sukaktan – Bakaltay yağınnan kirdilər. Bistä çitindä it tä yuk idi. Birinçi yürtniñ küymasına citkäç, Närkis tuktaldı, perçatkaların salıp, çäçindägi kar bürtiklärin sıpırıp tüşirdi. Ul avır sulıy idi.

– Yä, sizgä... siña uñşlar tılım, – didi Ruşad, aña karap. – Ciñillik tılım. BİZ indİ üç-dürt aysız uçraşmabızdır? Zahirnıñ da kursları bİrİnçİ fıvral’dän bit? Dimäk, kışnı şähärdä uzdırasız?

Närkis bİr süz dä däşmädi, akrın gına xäräkät bİlän perçatkaların kİsälärİNä tıktı da kinät kİNä Ruşadnın muyının çürnap aldı häm küz açıp yümgançı anıñ irİnnärİNä yabıştı. Ruşad, bu kızdagı andıy xalätNİ bİr märtäbä indİ uçratkanı bulganlıktan, gacäp-länmädi, tik bu yulı kaynar irİnnärİ bİlän anıñ tının bugan kİşİ – ir xatını idİ. Närkisnİñ bitİ bik, bik kaynar idİ, ul bİläk süyäkIärİ şıtırdağançı Ruşadnı yañadan bİr kıstı da kinät kİNä bürİlİp uramga kİrİp kittİ...

Aksıl bİlİtlarnı tİşİp, küktä ay kürİndİ, sargılt ay cir üstİndä taralıp yatkan Yaña bistänİ, arı kilİp, birİ kilİp yürgän manİvr parovozIarnı, yırakta karalıp türgän vokzalnı häm Üslan tawIarnı yaktırttı. Näsägädİr tagın küñİl kitİldİ, näsädİr citmi, näsädİr cimİrİldİ. Näsä citmi? Ä! Şuşı kar diñgİzİ urtasında ayga karap, Yesenin äytkänçä, küçİk bulıp bİr ulıysı kilä ikän! İçmasam, bİr küñİl basılır idİ...

Kİşİ türmİşİ – näk' Yaña bistädän şähärgä yŕri türgän tramvay yulı. Karıysıñ – tip tİgİz kibİk, utırıp barasıñ – kaltür da kültür. Ayırma şunda gına, tramvayda barganda siña nindi tuktalış ikänİN äytİp türalar, ä türmİşta – Yuk.

– Stanuwfkı «Ugol Tukayıva»!

Gostinitsaga kadär Ruşad cäyäw kayttı.

XXIV

Mul itİp yümşak kar yawgan, naratlar bütakIarna zur-zur kar mİndärlärİ kuygannar da yükİga talgannar. Kıska kün üzİ dä äli tüngİ yükİsİnnan aynıp bİtmägän küyİ kiçki yakka avışkan kibİk. Stantsiya perronında bİr gİNä passajir da kürİnmi, barı tik şunda yaşawçİ ruslardan gına bİrniçä kİşİ kar şıgırdatıp yul arkılı çİkkalap yürİnälär. BütİN mürcalardan turı tütİN kütärİlä, dünyaga tuzlı gümbä, balık pirügi isİ çİkkan. BÜgİN rusIarnıñ nindidİr bäyrämnärİ bugay, uram tiräsİndä kızarıngan, çİsta kiyingän kİşİlär kürİngäli, barı tik fonar’, üzın saplı çükİç kütärgännärİ gİNä smİna bitkänİN kütİp bİr-bİrsİnnän vakıt süraştıralar. Ällä nigä bİr uzıp kitkän poezd da bu stantsiyadägi tabİgat’ idilliyasİN bÜza almıy. Munda tınıçlık, munda iminlik! Bİr miçkä tuzlı kıyarıñ, dürt-biş tüşkä itİñ, kışlık utınıñ, piçänİñ bulsa, İş urınıñ bulsa – nigä cırlıy-cırlıy

yəşämäskä? Universitetta ukıp yürüp sin düris işlisinmi? Anın kirägi barmı? Davutov äytä, ukıgan kişilər kiräk, diy. Ä minä üzün saplı çükç tütüp, vagon buksalarına sukkalap tikşirip yürüwçi kişilər kiräk tügilmni? Şul kişidän başqa poezdlar yuri almıy bit. Nigä mündiy məşakat'lı yul saylandı äli bu türmişta? Nigä avılga kaytıldı? Nigä, məsälän, şuşı stantsiyagä urnaşıp türmiş başlamaska idı? Urnaş idin obhodçik bulıp, üylanıp cibär idin şuşı tirädägi bir yaş sılıw Maşaga. Bulsın idı ul kıygaç kaşlı, zängär küzli, bəyräm künnärdä ul sinı pirüg pişirip karşı alsın idı, ap-ak muyınarı, xuş isli çaçları, yumşak biläkləri bilän siña sarılsın idı, tının buwılğançı üpsin idı...

Minä bit bəxit! Sin münü işli ala idinmi? Älbättä. Dimäk, bəxit härkimnin üz kulında.

Ä sin nindi yul saylap aldıñ? Minä çemodan tulı kitaplar, zadaniylar, kontrol' işlar. Yazga kadär sinin bir ginä dä buş sägatın bulmas. Sinı irtägä altı sägat' dərıs kütä, cıyılışlar kütä. Yigit gümirinin küpmisi sugışta uzdı. Kalganı da məxəbbät nazınnan məxrüm. Yigitlərdän duslar taralışp bitti. Gata iş dünyasına çumdı. Xäyir, anı gayıp itip tä bulmıy, məktəp direktorı birkavıttä da üz vakıtına üzı xuca tügil. Anda üç smına ukıylar. Anda altmışlagan ukıtuwçı. Gata üzünin energiyasına urın taptı, nihayät...

Direktor, kürgəzmä materiallar tıyap Məsrürä dä kayta dip, at cibərgän idı, çanada utırıp kaytkan Ruşadnıñ üzün ginä kürgəç, aptırap kaldı.

– Bərəç, texniçkanı kürmədinmi? – didi. Ul Məsrürənin isimin kişi barında äytməskäräk tırışa idı.

Ruşad «pü-frontovumu» uzgan tuy turında kıskaçä süylap birgəç, direktor bürigün salıp çaçların sıpırgalap kuydı, biraz aptırap türdi.

Üçinçi çirkinin raspisaniesi äli ülgirməgän, hər kiləsi künniki ayırım tüzilä ikän. Ruşad zavuçını məktəp lapasında izläp taptı. Munda iş kızı idı. Finagint Səmigullin məktəptä inventarizatsiya yasagan da gamäldän çıgarılğan inventar'ını akt bilän uzdırıp yata ikän. Lapas urtasında bir bükän kuygannar da, başlangıçka bıyl kilgän kara yigit sınırlı çağlarını balta bilän ortalay üzä, Səmigullin kulındağı kınägəgä bilgilär yasıy. Bəlkıys ciñ içinä kulların kuşırgan, bitaraf rävıştä karap tura. Ul arada kara yigit iki gırlı stena sägatın dä, bükän üstinə kuyıp, balta tütəsi bilän rəxətlänip birni kundırdı – sägat' zın itip bir tavış birdi, sıtıldı.

– Min münü ahlıy almıym, – didi Ruşad.

– Ä narsäsın aňlap bulmıy münüň? – Sämigullin gadättän tış tınıç häm väkar’lı idı.

– Ällä niçik şunda, muzıylar, kitapxanalär yandıruwçı faşistlarını xätirlätä.

– Äydä, munda küp bilüwçilärdän min üzim dä bar. Şulay taläp itälär – i vsı.

– Sägat’lär izärgä, çaňgılar vatargamı?

– Yä, narsä dip üstarasıñ indı? Şulay bitirmäsäñ, ul kaldık-postık inventar’ bulıp yuri birä, ä ikınçı inventarizatsiya vakıtında anı yaña çutınnan aldıña kitirıp salalar. Äzmı mäktäp direktorınıñ üyındä däwlät imuşçestvısı yata? Tü-tü...

– Şulay da, kızganiç tügilmı?

– İyı, mınä sin gınä kışı, sin gınä kızganasıñ. Min dä kızganam, läkin şulay taläp itälär. Kuşşalar, sin dä işlär idıñ. Ä nik naçar ukuwçı balaga kızganıp çirikkä bişli çıgarmıysıñ? Ä? Taş yüräklimını sin?

Ruşad mäs’älänıñ mündiy kuyılışına äzir tügil idı, tılsız kaldı.

Bälkiys mäktäpkä kırıp kägaz’lär arasınnan irtägı künnıñ raspisaniesın kürsättı. Çirıklık raspisanienı üydä tüzim, bügün kiç işläp bitiräm, didı. Tänäfis buldı, ukıtuwçılar biräm-biräm klasslardan çıktılar, härbırsı Ruşad bilän kul birıp kürıştı.

Bır küçäk alma bütakları kütärip, Müstafa kilip kirdı, cırlıy-cırlıy äybırlärın urnaştırdı da Ruşad bilän kilip kürıştı.

– Bik vakıtlı kaytkansıñ, dustım, kollektivta irlär azaydı, küñılsız, – didı.

Mäsüränıñ şähärdä kiyäwgä çıgıp kaluwı turındagı xäbär şul tänäfistä ük taralıp ülgirdı. Ukıtuwçılar gür ittilär. Türlıçä yuradılar. Kaytıp barganda gına koridornıñ kışısız püçmagında Ruşadnı direktor xatını kuwıp cıttı. Şat çıraylı Gülçirä kızı-kızı kilip Ruşadnı kultıklap aldı da çın küñıldän kulın kıstı. Gülçiränıñ, üzi äytmişli, bit urtaları kızargan, uç tübı kaynar idı.

Çirık minutlık bu üçraşuwnıñ mäg’näsın alar ikısı dä süzsız aňladılar. Bu – Gülçiränıñ yüräginnän çıkkın räxmätı idı.

Gaynılvafa karçık Nüril’skiga kiläsi küzgä kitäsi bulgan, yalgız üygä Ruşad kaytıp kırgaç bik şatlandı. Kiçki aş vakıtında avıl xäbärlärın şüyläp utırdı. İrtägä rayon

sovetına saylaular buyınça zur cıyılış bulası ikän, Akbalık avılınnan dıputatlıkka kandidat itıp Sämigullınnı kürsätäsılär ikän. Xalık arasında yürgän xäbärlärgä karaganda, Sämigullınnı kürsätmäskä, karşı kilirgä dip süyläwçilär bar ikän...

Plannar tüzıp bitirgäç, Ruşad uramga çıgıp kitti. Tıgırmän buasında kolhoz iliktrüstantsiyasınıñ äkrin gınä güwıldap işlägäni işitlä, iliktr kirtkän yürtlardan kar üstinä nur kültäläri suzılğan. Kaya barırğa? Şähärdän süñ avılga iyälänüwi çitın. Avıldan kilgäç şähärdä dä birniçä kün şulay canıña urın tapmıy yüdisiñ. Kaya barırğa? Kayda sin, Xäkimecan? Kayda sin, Gata? Nindi küñillı künnär bar idi uzgan ukuw yılında!

Şähärgä konsul'tatsiyagä barıp yürüw üçün aña yä şimbä, yä düşämbi künni däreislärdän azat buluw kiräk idi – dimäk, Bälkiysni kisätip kuyarga kiräk...

Bälkiys üy türindägi üstäldä vatman kəgaz'lärinä çumgan idi. Xuca xatın, işikni açıp Ruşadnı kirtkəç, mäg'nälı gınä karaş taşladı da kürşilärgä kirip kitti. Bir izärlık çüprä tabıp bulmasmı, digän buldı. Bälkiys çäçlärin şuma itip taragan, sitysı xalat kigän, ayaklarında yumşak tuflilär. Ruşad çişinip türgä uzdı, stenadagi şürlıktä Bälkiysniñ kitapların küzdän kiçirdi. Makarinkü, Makarinkü... Metodik kürsätmälar. Bişinçi klasslarda arifmıtika ukituw metodikası. Yugarı klasslarda trigonometriya ukituw täcribäsinnän. Metodik jurnallar. Pedagogika däreislıkläri. Biraw, ikaw, üçaw... Bu kişi nik ukituwçı bulmasın? Bu şuniñ üçün tугan, şuniñ bilän yäşi. Müniñ başka dünyası barmı? Äytik, üz gümirindä yigit küçkanı barmı? Ällä anıñ süygän yigiti frontta hälak bulgan da ul üziniñ küñilın başkalarga sala almıyça şulay kibärgä karar birgänmi? Bu kız uyn-külki bilämi? Şähärdä ristüranga kirgäni barmı müniñ? Yigit bilän yalgız kalganı barmı? Bütün täni tulı kuwät, därt bar wakıtta, yigit bilän yalgız kalıp, kurka-kurka üzın saklaunıñ läzzätin bilämi? Bälki, anıñ bilän şayartıp süyläşüwçi yuktır, zavuç bulgaç? Bälki, ul irlär tarafınnan räsmi bulmagan münäsäbätkä müxtacdır? Tukta äli, kılların tartıp kararga kiräk. Yüriy gınä. Läkin mündiy kişi bilän şayarıp süyläşüw avır iş. Bik düris kişi bit, kahär. Annan süñ, bilmägän kişi tügil Bälkiys. Küz küni ukituwçılar bilän kırda işlägändä kızık itkäni bar anıñ. Äbät wakıtı idi, ukituwçılar ayırım gına salam iskiti tubında yäl itip aldılar. Şunda Xäkimecan tiktümalga «çup üstinä çümälä» uynın başladı. Başta salamga Mincamalnı türtip yıktı. Mincamal şaktıy uñaysız püzada yığıldı, küp kişi anı kürmämışkä salıştı. Annan Näsima, Ruşad, kara yigit, Müstafa... Çır-çu kitti. Xälimecä dä küçkä iläkti, uyn aña da uşadı. Ata – ulnı, ana kızını bilmiçä uynap yatkada, Xäkimecan bir çittä yalgız basıp kalgan Bälkiysni kürip

aldı. Kürp aldı... hām bilinnän kısıp küç üstinä ırgıttı. Irgıttı... İndi üzünä dä yıgılırga vakıt idı Xäkımcannıñ. Läkin näk' şul vakıtta Bälkıys sikirp türdı da açulanıp Xäkımcanga zamıçanıyı yasadı.

– Min üzim bilän alay tıläsä niçik kılanırğa rüxsät itmim, – didi.

Salamda yatkan xalık şıp buldı. Barısı da urınnarınnan türdılar, äli gınä bir distä çımayak vatkan şayan sabıylar şikilli kızarınıp üs-başların kaga başladılar – uym-külkınıñ zatı da kalmadı...

...Süz ara süz çıktı. Yıgıtlärgä münäsäbät turında da biraz buldı. Katıp kalğan tügıl ikän. Läkin taläplär!

– Minim, – didi Bälkıys, yuka irinnärin figuralap, – ir kişinñ bir kimçiligin kürsäm, aña indı küñilim yata almıy. Karıysın, ädäpli gına kişi kibik, ukımışlı da, çibär dä, ä pidjagınıñ yakası maylangan, çäçinnän kavık küyılğan. Şunu kürdin – bitti indı. Kaybirsiniñ bar yağı kilgän, ä çalbarınıñ balığı süsärgän yä bulmasa botinkasına kıyık baskan.

– Ä arakı isı kilsä niçik? – dip şayarttı Ruşad.

– Arakı isı kilgän kişini tikşirip tä türası yuk. Bitkän kişi ul.

– Yä indı, siz bigrak katı kılanasız. Äytik, kaygıdan, şatlıktan biraz gına bulganda.

– Kişi kaygıda da, şatlıkta da üzünä xuca bula bilirgä tıyış. Kişi arakı içmagan küyü dä şat, tulı küñilli bulırğa tıyış...

– Tıyış, tıyış... Anın aların Mändi anası da bilä. Ä türmişta niçik?

Bälkıys şürliginän bir kitap aldı. Kızı-kızı gına aktarıp kiräklı urını taptı da ukıp kitti. Akademik Pavlov istaligi. Pavlov kagaz', kaläm alğan da küzgı karşısına utırgan. Annarı, stakan bilän arakı alıp, annan bir yutım içkän. Ürganizmdağı üzgarişlernı kagaz'gä yaza bargan. Annan tagın... Şunnan süñ ul isirtkiçnıñ baş mıyınä hām sizüw ürganlarına zararlı täsir itkänin bilgän hām anı gümirindä başkaça tamçı da kapmagan...

Alay... Minä nilär bilä bu kız!

– Ä minä Antün Sımınoviç Makarınkü bülay dip yazgan... – Bälkıys şürlıktän Makarınkü kitapların aldı.

Äñgämä hiç tä Ruşad tılämägän yünälışkä kırıp bara idı.

– Sızniñçä niçik düris, – dip süradı Bälkıys, – Makaırınkü dip äytüwımmı, ällä Makarıñnkümü?

Ruşadnıñ bu turıda uylap ta karaganı yuk idı.

– Mınä min Mäskäw radiokomitetına xat yazıp cibärdım äli, – dip süyläp kittı Bälkıys. – İki tapşırıwda basımnı ikı cirdä kullandılar. Radiokomitet bulıp radiokomitetta şundıy gramotasızlık cibärgäç, närsä bula indı ul?

Ruşadnıñ uramga çıgası kilä başladı. Gramotalılık yagına kırıp kitsäñ – bittım digın. Uçilişçeda ukıgan vakıtta Ruşadnıñ bütın xarap bulganı punktuvatsiya idı. Anıñ soçineniyelärindä, gadättä, ütır az kuyıla idı. Axırdan, anıñ soçineniyesın klass aldında analizlap, bilgısın äytkäç, ikınçı tapkır yazganda ul ütirlärni gadättän tış küp sibä idı... Alla saklasın, mında üzagrak süyläşip utırsañ, ütirlärgä dä barıp citüwıñ mümkün.

Annan Bälkıys bır papka xatlar kürsättı. Ul «Znanie», «Nauka i jizn'» kibık jurnallarda çıkkın krössvürdlarnı çışä, tabışmaklarga cavap yaza ikän...

Ul raspisaniedä düşämbini buş kaldırırga väg' dä birdı.

– Bügin tüzıp bıtırıp bulmıy, başım avırta, bır tablıtka anal'gin içäm dä yatam, – dip kaldı.

Ruşad, uramga çıkkaç, anıñ täräzäsınä küz saldı. Üstäl lampasınıñ yaktısı üy türindägi räşätkälärni yaktırtkan idı.

– Xäyirli tün siña, küyip kuygan pedagog! Salkın tüşägiñdä tınıç yūkılar siña, bar cirı dä kilgän yıgıtlar tüşinä kirsın!

...Gaynılvafa karçık süylägän imiş-mimiş nigizli bulıp çıktı. Altı dāristān sūñ, aşap-ıçıp ukıtuwçılar kilgändä, cıyılış indı kızgan idı. Prezidium üstälı artında – Sabir İşmuratoviç, Bibisara, kolhoz citäkçiläri hām aldınğı kolhozçılar utıra. Klub şıgrım tulı. Ukıtuwçılar iyilä-bügilä alga uzdılar, algı rätlärdä buş urınnar kaldırılğan idı.

– İptäşlär, cıyılışnıñ mündıy yul aluwına barı tik min gınä gayıplı, – dip süyläp yata Sabir İşmuratoviç. – İ kak prezidium predsdatelı bularak ta, i hām dä partıyışma

sekretarı bularak ta. Çünki iptäşlär bızñıñ liniyanı bik añlap bitirmädilär bugay, dim min. İptäşlär, mınä raykom partiyasınıñ häm dä xızmat iyälärı dıputatlarınıñ rayon sovetı başkarma komitetınıñ da rıkümındatsiyası buyınça... rıkümındatsiyası buyınça bız bügün rayon sovetına dıputatlıkka üzibızñıñ aradan bır layıklı iptäşni kürsätirgä tıyış idik. İndi üzıgızgä mäg'lüm bulgança, alda ıgıp süylägän iptäşniñ täk'dimı bar: rayon sovetına dıputatlıkka kandidat itip üzibızñıñ avılta tugan... üzibızñıñ avılta tugan, äyimı, iptäş Sämigullin Xürmät Gabdılgalläm ulın kürsätirgä...

Zal güjläp aldı.

– Äyttik bit indı: riza tügıl!

– İptäşlär, tınıçlık... Äybätläp kınä süyläşik, kiñäşik, añlaşık... Äybätläp kınä.

– Närsäsin añlaşırğa? Riza tügıl – vässälam!

Sabir İşmuratoviç tıgıläy itti, büläy itti, süznı Bibisaraga birdı. Bibisara yünçıgan kıyafät bilän stakannan su yüttı. Anıñ tamagı karlıkkan idı, küräsniñ, ikınçı tapkır süylävi...

– Saylauçı iptäşlär, – dip başladı ul süznı, – saylauçı iptäşlär! Miña svırşınıñ añlaşılmıy: ni üçin täk'dim itilgän kandidaturaga siz riza tügıl? Bu bit ayırım bır kişiniñ gınä fikiri tügıl, bu bit avıl sovetı idaräsiniñ dä, partiya başlangıç üyışmasınıñ da fikiri. Şulay bulgaç...

Bibisara az gına saksızlık cibärdı, zal şunu iläktirip aldı.

– Şulay bulgaç, närsägä bızñı mında çakırıp aldız?

– İy! Üzigiz aldan rişayt itip kuygaç, bızñıñ nigä kirägibiz bar? Şul buldımı demokratiya!

Tavışlanuvcılarınıñ bır-ikisi frontoviklar idı.

– İptäşlär, davayıgız, tärtip bilän gınä...

Uñ kulınıñ yartılaş buş ciñin silkä-silkä şinel'li bır kişı alga taba uzdı.

– Tärtip bilän bulsa, şul, iptäşlär. Biz tıgında Vatan üçin kan küydık, Sämigullin mında aşap-ıçip finagint bulıp yürgan...

Zal güjläp aldı:

– Anıñ aşkazanı sälamät tügïl! Sälamät bulsa, ul da frontta bulır idï! Ul yagına kagılma!

– Süyläsïn, büldirmägiz!

– Tavış!

– Kagılmaskamı? Ä? – Buş ciñli kışi kultırıy başladı. – Aşkazanı sälamät bulmagaç, nigä ul bız ut içindä vakıtta Fäyzraxman babayga kırıp cidı tün urtasında tavık suydırgan, içärgä izlätkän? Ä? İtik baskan üçin püdüxüdnıy salam dip kurkıtıp şulay kılanalarımı? Kıskası, minım fikir şul, iptäşlär: finagınt bulgan ikän – bulsın, anısına süzibız yuk. Püka nalüg bar ikän, ağıntı da kiräk. Mınä ilibizniñ xucalıgın türgızıyk, nalüg cıyuwnıñ da kirägi bitär. Ämma likin, bız ut içindä vakıtta munda başbaştaklık işläp yürgän kışini dıputat itäm dip, min üzimniñ aktık kulımnı kütärir xälım yuk.

Bibisara haman da tribuna yanında tura idı. Ul sudan tağın bir yıtım avız ittı.

– İptäşlär, – dip dävam ittı ul, – iptäş Sämigullin rayon buyınça bik zur iş başkara. Üzigiz biläsiz, rayonniñ finans planın ütämäsäk, bız bügingisi künni sizniñ bilän balalarıbızın ukıta almas, bıraçlar yardımännän faydalana almas idik. Anıñ bu ülkädä xızmatı bik zur, iptäşlär...

– Ä ni üçin siz anı bik katı yaklıysız?

– İptäşlär, anıñ başka yağı da bar. Mınä munda äli gına bir iptäş çıgıp süylädı: yala bit ul! İptäş Sämigullin arakını avızına da almıy. Anıñ aşkazanında cäzbı bit!

– Kiräk tügïl! Sälamät aşkazanlı kışini saylıybız!

Bibisara rıplikalarga indı ig' tıbar itmi başlagan idı.

– Kışilik sıyfatlarına da kararga kiräk bit. İçmi, tartmıy, xatın-kız artınnan yürmi digändäy...

Süñgi cümlä zalnı tağı da kızdırdı.

Artkı rättän sürı xalat kigän biräw kütärıldı:

– Alaysa Müxtarnı saylarga kiräk: üzinä illi yaş, gümirindä xatın-kız kulın tutkanı yuk, içmi, tartmıy, sakal çıkmıy...

Bayağı taviş tagın kabatlandı:

– Ä ni üçin siz anı bik katı yaklıysız? Başka layıqlı kişi bitkänmüni?

Bibisara tagın bir xata ıçkırdı.

– Süñ bit, iptäşlär, rayon üyışmaları aldında üyat. Bızñıñ işanıçnı aklamadıgız, dip äytirlär...

Bu süz utka kerosin sipkändäy buldı.

– Ä-hä! Kürdñmü! Aldan saylap işin bitirdiğizmüni? Düris süzgä räxmät!

Täräzä tupsasına utırgan bir yaş xatın urınınnan kuzgaldı. Anıñ da üstündä sürü xalat idı, fermadan gına kilgän.

– Bibisara apay! Bibisara apay! Mñä sin, xatın-kız artınnan yürmi, didñ. Sin anı işanıp äytäsñmü, ällä rayon citäkçiläriniñ kuşkanın ütaw üçin gına tırışasıñmü? Mñä min misal kitirsäm, narsä dip äytirsñ?

Cıylışınıñ yğänı ıçkırdı: süzgä xatın-kız kuşıldı.

– Düris! İştikänibiz bar!

– Kürgän kişilär bar!

– İy! Sämigullınnan çisti sufiy yasap bitirdñ!

Bibisara yünçıgan kıyafät bilän aska, birinçi rätkä karadı. Birinçi rättä Müstafa, Ruşad, Mincamal, Xälimä, Bälkiys utıralar idı. Bibisara küzlärı bilän yardım süraganday ittı. «Siz – agitatorlar, – digän sıman buldı ul Ruşadka, – şuşındıy vakıtta da bızgä yardımğä kilmäsägiz...»

İndı xatın-kız şaulaşa idı.

– Xämit xatını kayda?

– İy, iy! Kayda Ruzikamal? Üzi äytsın!

– Yä, cämägat', nişlisiz siz? İriniñ yılı da tulmagan xatınıni nik mäsxärä itäsiz? – Mñısı irlär tavişı idı.

– Äytsın, äytsın! Tül xatınnarıni miskıl itmäsın biraw dä!

Arttağı rätlärniñ birsında gŷj kildilər.

– Tŷr, Ruzikamal, ık alga!

Tŷlär-tŷlāmäs kŷnā atlagan bŷr ibār xatınnı urtadan alga alıp kildilər. Xatınnıñ ŷstŷndä kıyık kŷsä kırıyına kŷn kuyıp ŷŷlängän kupŷı zäñgär sırma, başında kăcä mamıgınnan bāylägän kıymmätli ŷäl idŷ. Alga kilŷp baska, xatın başın tŷbän idŷ, bitlärŷ küma kibŷk yana başladı.

– Yä, äyt, Ruzikamal, – dip kŷçkŷrdŷ anı citäkläp kilgän xalatlı xatın. – Äyt xäzŷr tŷgŷ künnŷ miña äytkäniñni! Kildimi tŷnlä ŷŷk tŷbŷñä Xŷrmi? Äytip bir äli ŷul Sämigullınnıñ kim ikänin! Kildimi? Kildimi?

Ruzikamal başın tağı da tŷbän idŷ. Kŷçkŷrip äytŷrgä kıyuvlığı citmädŷ – artkı rätlärdägi balalar arasında anıñ malayı buluwı mŷmkŷn idŷ. ŷuña kürä anıñ tavıŷı pŷŷıldap kına ıktı.

– Kildŷ, – didŷ ul, başın kŷtärä tŷŷŷp. – Kildŷ. – ŷulay didŷ dā yŷgŷrip kinät kŷnā klubtan ıgŷp kittŷ. Bibisara da, Sabir da küyŷlip tŷŷtŷlär.

Xalık ıgŷ-zıgŷ kildŷ, cıyılıŷnıñ rätŷ kittŷ. Algŷ rätkä prezidiumnan bŷr kăgaz’ tŷŷtŷ. Ukıtuwçılar isimŷnā ikän. «Agitator iptäŷlär! Sŷznŷñ yardämnän başka bulmıy. Birŷgŷz yaklap ŷŷylärgä tiyŷ. Rayon gäzitiñä mäg’lŷmat birŷp ŷlgŷrdŷk bit, xarap bulabız. Äbäzätŷlni ŷunı kürsätŷrgä kiräk. Bibisara».

Yazu tŷbängä tŷŷŷwgä, Bibisara, yardım ŷŷragan karaŷ bŷlän, Ruŷadka tikäldŷ. Ruŷad yakındağı iptäŷlärŷn küzdän kiirdŷ. Mŷstafa, yaklıym dip çıksa, ŷŷnŷ bŷtŷnläy xarap itääk. Ul kızıp kitäçäk. Bälkiys – annan mŷndıy diplomatiya bulmıy. Ul gadättän tŷŷ turŷ kiŷŷ. Mŷncamal bu cıyılıŷnı spektakl’ karaganday răxätlänŷp karap utıra – izŷwŷlärŷn akan, ŷälŷn sıpırıp cilkäsŷnā tŷŷŷrgän, avızı açılğan, yŷlmaygan yŷzŷ indŷ tirli başlagan. Ul mŷndagŷ situatsiyanıñ nikadär citdi, Bibisara bŷlän Sabir ŷin nikadär avır, cavaplı ikänŷn aŷlamıy idŷ. Xälimä? Sabıy... Kitap ukıy utıra. Yänäsŷ, min ŷähär kıızı, sŷznŷñ ıgŷ-zıgŷ kilŷwŷgŷzdä minŷm ŷŷim yuk. Kala kim? Ruŷad. Yä, yäŷ kommunist, niŷlisŷñ? Kŷmnŷ yaklıysŷñ? Partiya ŷyŷŷmasınıñ, avıl sovetŷ idaräsŷniñ liniyasŷnmŷ, zalnıkŷnmŷ? Tukta! Partiya ŷyŷŷmasınıñ liniyasŷn kim sıza? ŷul ŷyŷŷmanıñ äg’zalarımı? Sinnän, ŷul ŷyŷŷmanıñ äg’zası bularak, ŷŷrawŷ buldımı ŷŷn ŷz fikirŷniñ? ŷŷramadılar. ŷulay bulgaç, nigä äli sinŷñ isimnän dā ŷŷylilär mŷnda?

Zalın üzində isə atmüsfıra tağın da kızıdı. Ləkin tavışlar kimi tüşti. İrlər başların tübän idilər. Tämäkî kabızdılar. Alay... Xämitniñ ülgäninä äli küpmi ginä, indî xatınıniñ işik tübünä Sämigullin kilgän. Alay. Ä bız tığında dürt yıl ut içində yürgändä, bızniñ işik tübünä dä kilmädimi ikän bu yavız? Münı xäzir sin birniçik isbat itä almıysıñ. Münı siña xatınıñ hiç tä äytmäyəcək. Bu sır, ägär dä bulgan bulsa, şul küyi cirgä kümiləcək. Ul bit avılda irlärdän birüzî dip äytirlik bulgan, Allanıñ kaşka təkäsädäy yürgän. Alay ikän... Ləkin xäzir kızarga yaramıy. Xäzir kızıp süyläsäñ, kışkırsañ, Sämigullin axırdan işitip yılmayır gına...

– Miñzahit karşı tüştimi? Hı-hı. Pünyatno... – dip bir yılmaysa... Bu dünyanıñ, türmişniñ narsägä kirägi bar, ägär şulay bir ginä yılmaysa? İr ikänsiñ – in yaxşısı xäzir däşmä. Çünki dünyada aktık sirmi xatınıñ gına bilä...

Tribunaga Ruşad kütäridi. Bibisara ciñil sulap kuydı, artkarak çigini utırdı. Ruşadniñ xalık aldında birinçi çığış yasavı tügil, ul indî lektsiyalar ukıp xalıkkä iyälängän idi – ləkin munda lektsiya tügil, reç' kiräk. Kimnidir yaklarga kiräk. Kimni? Xakıykat'ni...

Ul üziniñ çığışında tıp iki türkimgä müracəgat' itüwdän başladı. Birinçisi – Bıyık Vatan sugışında katnaşkan frontoviklarga.

– Bız, – didi, – sizniñ bilän üzara tiz añlaşırız, çünki bız – faşistları ciñgän, kişilər.

İkinçisi – Bıyık Vatan sugışı yıllarında tılda fidakar xızmat kürsätkän xatın-kızlarga, kart-kırığa. – Bız, – didi, – sizniñ bilän dä urtak til tabarga tıyışız, çünki dähşätli sugış yıllarında siz in avır mäs'alälär aldında da cibip kalmagansız, üzigizni yğıtlärçä tütkansız. Bu – sizniñ gürurlanırılık bir sıyfatıgız...

İndi alga taba uylap karıyk. Munda, – didi, – süz demokratiya turında bardı...

Ruşad tarixka kırıp kitti. Urta gasırlardagi varvar kabiläläriniñ cıyılışlarında mäs'alä xäl itilgändä küral çıngırıtıp yäki kışkıruw bilän tavış birüwleri turında süylädi.

– Bızgä, – didi, – ixtimal, cıyılışni bulay alıp baru kilışmäs. Bızgä munda bugün cirli sovetlarga saylaw buyınça üzibizniñ aradan bir iptäşni diputatlıkka kandidat itip kürsätüw tək'dim itilgän. Munda kürsätilgän kandidatura buyınça türlü fikirlär buldı.

İptäş Sämigullinnı min barı tik bİR yıl gına bİLäm, üz işİN turılıklı, namus bİLän ütäwçİ bularak kına bİLäm. Min anı hiç tÄ frontta bulmaganı üçİN gayıplärgä cıyınmıym. Äytüwİgİzgä karaganda, bu işİndä ul indİ un yıl çaması işli ikän. Türlİ hava şartlarında avıldan avılga yürİp, türlİ kvartiralarda kunıp, vakıtında cılı rizık aşamıyça sÄlamätlİgİN yugaltkan ikän – münİn üçİN kİşİgä üpkä süzİ bİldİrÜw urınsız bulır idİ. BİZ Vatan azatlıgı üçİN küral tütİp sugışkanbız ikän, kürgänİgİzçä, iptäş Sämigullin da şul çürda ilİbİznİn ekonomikasın, finans xälİN nıgıtuw üçİN armıy-talmıy işlägän. Dimäk, ul da cİnÜw künİN yakınaytu üçİN üzİnnän üliş kİrtkän...

Bibisara rÄxätlänİp, İrkİnäyİp utıra idİ, Sabir aña karap aldı. Yänäsİ, küräsİnmİ, minİM kollektivta nİndİ yİgİtlär bar!

– Münİn bİLän isÄpläşmiçä hiç tÄ yaramıy, iptäşlär. Läkİn bİznİn demokratiya ul – sotsialistik demokratiya hÄm bİznİn ilİbİzdä politik, dÄwlät mäs'alälärİ xİzmät İyälärİnİn turıdan-turı katnaşuwı bİLän xäl İtlä. Bu formal' katnaşuw tügİl, ä tügİ yäki bu mäs'alänİ xİzmät İyäsİ massalarınİn, dÄwlät, partiya üyİşmalarının İntİrİslarına turı kİtİrİp İştä xäl İtÜw dİgän süz. Şuña kürä, ägär bügİngİ cıyılışta katnaşkan iptäşlärnİn kürsätİlgän kandidaturaga karata nİgİzli fikİrlärİ bar ikän, ul fikİrlär nİndİ gİnä bulmasın, cıyılış prezidiumının bular bİLän isÄpläşmäskä xakı yuk. Min prezidiumnan şunu ütİnİR İdİM: tärtİp bİLän gİnä iptäşlärge süz bİrİrgä, barlık fikİrlärnİ tİnlarga hÄm axırdan tavişka kuyuw bİLän mäs'alänİ xäl İtärgä...

– Dürİs! Molodets, İnkäş! – dİgän süzlär yañıradı.

Bibisara çıgışnİn mündıy tÄk'dim bİLän tÄmamlanuwına bürçİla başladı. Sabir bİLän pış-pış süyläşİp aldılar.

Zal urtasınnan sİñar kullı kütärİldİ.

– Bibisara! Sabir! BİR süz bİrsägİz, bİR süz äytİrİyım...

Sİñar kullı tribunaga çıgıp bastı. Yartı türsägİ bİLän tribuna çİtİnä tayandı. Tamagın kırdı.

– Mİnä ällä kayçan şulay kirägiyİ. Atu min gacÄplänİp utıram. Cıyılış tügİl bu, bİzobrazie bu. Mİnä yaş İptäş dürİs äyttİ: bİZ frontovİklarga alay kİlişmäs, didİ. Min dÄ şulay uylıym. İptäş Sämigullin kandidaturası turında küp süyländİ, küp äytİldİ. İptäşnİn türlİ yagı bar ikän. Dürİs, bİrİbİZ dÄ altınnan küyİlmagan. Bändä xatadan xali tügİl, dilär. Annan süñ şul yagı da bar bit äli: İptäş Sämigullin kİşİ yanına «day» dip kilä. Ä

«day» digän kişini anı yaratuvı kıyınrak. Münısın barıbiz da biläbiz. İndi biz bulay itik: diputat nindi kişi? Xızmat iyäläri arasındagi in abruylı, in yaxşı kişi. Aña biz nakazlar biräçäkbiz, annan taläp itäçäkbiz. Ä bizniñ nakazlar küp...

Zal tagın gürli başladı.

– Düris!

– Avılnıñ küpiri cimirik!

– Ziratniñ küyması cimirilgän! Material birsinnär, üzibiz rätlibiz. Ziratniñ räti bulmagan avılda başka işniñ dä räti bulmıy.

– Telefon naçar işli. Vraç çakırtıym disañ, lutçı cäyäv çıgıp yügir!

Sıñar kullı yañadan süyli başlağaç, zal tındı.

– İndi biz bulay itik, iptäşlär: süz küp buldı, ämma birnärsä añlaşıldı. Tılämi bit xalık bu iptäşni, tılämi... Tılämi, äyim. Ägär dä mägär, min äytäm, biz, dim, – sugıstan süñ äli bu cirli sovetlarga birinçi tapkır saylaw – biz, dim, rayon sovetına diputatlıkka kandidat itip sugıstan kaytkan birär batır frontovikni kürsätsäk, dim... Ä?

Bütün klubni kütäirdäy itip kinät kinä kul çaba başladılar.

– Prauyılni!

– Düris!

– İ min uylıym, ştu bizniñ arada andıy iptäşlär yuk tügil.

– Küp alar, küp!

– İ min üzibizniñ frontoviklar isimnän şundıy täk'dim kirtäm: davay biz kürsätik kandidat itip bizniñ mäktäptä işlägän, ilik bizniñ avılda kütüw kütän, starşiy leytenant iptäş Säläxievni!

Xalık duamallanıp kul çaptı.

– Prauyılni! Säläxiev batır soldat!

– Kükrägi tulı orden!

Sıñar kullı prezidiumga ciñüwli karaş taşladı.

– Puskay ul bügingisi kündä munda bizniñ mäktäptä bulmasın, läkin biz aña minä şunda işlägän küyi üz xalkıbizniñ däviriyisın citkirik. Ägär tılasägiz, iptäşlär, dävirinniñ üzüm bulam. Çünki malay vakıtında iptäş Säläxiyev kübräk bizniñ üydä aunap üsti, kütüwçi bulıp yürgändä. Üzi tübän katlaudan, üzi batır razvedçik, üzi bilimli, üzin balalar yarata. Düris äytämmi min, iptäşlär?

Zalga mündiy müracägat' barısın da xäl itti...

Bu wakıtta Sämigullin direktor Sabir üyündä işikli-türlü yuri idi. Cıyılış uzakka suzıldı, anıñ nindi yünalıştän kitäsın aldan çamalap, cıyılışta ul üzi katnaşmadı. Gülcirä cıyılış barganda ällä niçä tapkır üyinä kaytıp kildi, barısın da süylap bardı. Cıyılışta äytilgännär barı da düris idi. Äyi, Sämigullin gümiri buyı diyärlük üz işin namus bilän başkardı, küñ dimädi, tün dimädi, avıldan avılga çaptı. Äyi, şulay yürüp, iş üstündä tünär buyı tämäkı tartıp, ul çirlädi, anıñ kuyınında xäzir südalı şışa yuri. Äyi, Ruzikamal anıñ in birinçi süygän kızı idi, läkin ul Sämigullinni taşlap Xämitkä çıktı. Sämigullin çıra kibik yuka, kiris tilli süykimsiz xatın bilän gümir kiçirä, Xämit ülgäç bir tünni ul Ruzikamalniñ işigin kakkın idi. Açmadı. İşik arkılı ul Ruzikamalniñ kuwät taşıp turgan gäwdäsın, tigizsiz sulışın sizdi, Ruzikamalniñ täñdägi kaynarlık işik arkılı aña bärilgändäy buldı. Açmadı. Sämigullinniñ isä şul kiçtä dünyanıñ bütün finansların, şıksız-mamıksız küygän xatının, südasın, açı «Belomor»ların ünıtip, bir-iki gına cılı süz işitäsı, az gına bulsa da küñilın irtäsı kilgän idi. Küñilında birnindi aşakılık yuk idi. Ruzikamal isä üpkälädi, rancıdi. Läkin nigä indı şunu cıyılışta äytirgä? Xäyir, anı bit üstiräp çıgargannar... Ämma birsi xaksız süz äytkän Sämigullin turında: üz gümirində arakı süraganı yuk anıñ içärgä. İçmi bit ul, aña kilşmi. Ä tigı wakıtta, Fäyrazman kartlarda... Ruzikamal bilän bir işigaldında türalar bit alar... Näsıl... Sugış vakıtı idi. Ällä niçik şunda, ul tünni Ruzikamalniñ täräsäşində süñ gına ut yandı. Sämigullin uramda yürdi ul tünni içi püşip. Üzi uramda yürdi, üziniñ külak tübündä Xämit tavışı işitildi:

– Niçik üyat tügil siña, Xürmi! Min ut içində wakıtta minim in gazizimä küz salırğa?

Äyi, äyi, niçik üyat tügil!

Änä şunda ul açudan da, täräzä utına yakınrak bulganga da Fäyrazman kartka tünlä barıp kirdi... Barısınıñ da rätı bar. Minä içsäñ – bügin.

– Gülçirä! Bir bir stakan! Närsä bulsa da içäm...

Cıyılışnı tāmamlap Sabir üygä kaytıp kīrgändä, üydä aş pīşkän, tämlī it isī çıkkān idī. Üstäl üstündä başlanıp az gına avız itilgän bir şışä tūra, Sämigullin başın üstälgä salgan da üksip-üksip yılıy idī.

Sabir başın tübän idī. Sämigullin urınınnan türdi.

– Bu xurlıkka niçik çıdıym, Sabir İşmuratoviç, ä? Nişlädim min, nindi xurlıkka kaldım min?

Bu sūrawları birgändä, Sämigullinniñ küñil tūbındä äli sünär-sünmäs ümit çatkısı bar idī. Bälki, cıyılıştā anı yaklap çıkkannardır äli? Şulay da ul tūzmädī.

– Yä, kīm bīlän alıştırdıgız? – didī.

– Gata Säläxiyevnī kürsättilər, – didī Sabir, kulın yuvıp yatkan cirdän. – Birtavıştan. Zal gūr itip kul çabıp...

Sämigullin üyünä art uramnan bata-çuma kayttı. Küptännän avızga almagan närsä anıñ içägilärin lezviye bīlän turaganday itä idī.

Baskıçta kar şıgırdauga xatını aña işik açtı. İçmasam, bilämgä dä çıgıp kitmägän! Naçar kâyif bīlän kaytıp kīrgändä yaratmagan xatını işiktä karşılagan irdän dä bāxıtsız ir yuktır...

XXV

Direktor üçin unbiş-yığirmi klassnı citäklävi, yığirmi-utız ukıtuwçıga baş bulıp iş alıp baruwı bīrni dä tūgīl. Mīnā sin texniçkalarnıñ barısı da kanāgat’ bulırlık itip klass idännärin bulıp kara! Mīnā sin alarnı üzñ tīlägänçä işlätip kara! Mīnā sin üzññ alar siña akıl üyrätmäslık yugarılıkka kuyıp kara! yuk, münısı iñ avır. Mäsürä kitti, anıñ urınına Ruzikamalnı aldılar – mīnā kitti şaw-şu. Ni üçin klasslarını, koridorlarını yañadan bülmişiz? Ni üçin biräwgä utınnı gīl ikınçı katka taşırğa, ä ikınçı biräwgä bīrınçı katka? Ni üçin xucalık müdiri biräwgä idän yuar üçin yaña munçala birgän, ni üçin başkalarga yuk? Direktorniñ işi şular bīlän katlaulı. Bütin kişigä dä yarap kara sin!

Annan... annan sūñ, direktor bulsın, ämma xatınsız bulsın ikän. Yuk, direktor digäç tā indī, kişini bütinläygä buydak itip yürtürgä yaramas, ämma direktor xatınıniñ biraz gına üzññ şäxsi, yaşırın bir bürçuwı bulsın da buş vakıtlarında şul bürçuwı bīlän

məşgul' bulsın ikən ul. Məsrürə kitti, Gülçirə tınıçlap kaldı həm ukıtuw işlərinə katnaşa başladı. Pedsovetlarda süz alıp üzək süylərgə gadət itip aldı, yuaşrak ukıtuwçılarnı tənkiyt' itə başladı – çıda da tür. Munda kim direktor sün – Sabirmı ällä Gülçirəm? Kaybır məs'älälərdä indı münü ayırıp bulmıy başladı.

Xäkimean kitüwgä, xərbi xəzirlük buyınça ukıtuwçı tabılmadı, tüttilar da xərbi xəzirlük dərislərin başlangıç ukıtuwçısı, tigi kara yigitkə vakıtlıça tapşırdılar. Direktor bu yigitni ünəp bitirmədi, çünki kara yigitniñ bütin süyləşkəni akça, xizmät xakı turısında idi.

«Miña nindi stavka buyınça tülisiz?», «Sünğı grafa buyınça minim kulga küpmi akça kırəcək?», «Küpmi tütıla?» kibik sūrawlar bilən ul direktorniñ başın katırdı. Kollektivta xizmät xakı, akça turında süyləşüwçi kişı bütän kürinmi idi, niçä sägat' ukıtsalar da niçiktir akça turında kızıksınmıylar, äytirsini akça ul nindidir üstämä bir äybır gına idi. Läkin yaş yigit yaş yigit indı ul. Direktor ünəp bitirmi dip türmadılar – kızlar yarattılar äli üzün. Tın gına plan tüzip utıralar, bülmägä Müstafa kırä, Xuşiyät kart kürinä – kütärlip tä karamıylar. Ä minä şul kara yigit kilip kırsä, kıymıldeşalar, bırrär süz kuşalar, çıtlıklanalar. Nu bu yaşlıknı!

...Balalar – küşlar kibik sizgir. Xərbi xəzirlükniñ yaña ukıtuwçı uzdırgan birinçi dərissinnän ök Galäviyev kaçtı. Çünki kara yigitniñ sugısta tügil, armiyadä dä bulmaganlığı aňlaşıldı, Galäviyevniñ müña küñili rāncıdı həm maktəpni bütinläy taşladı. Ütsiv – direktor üçün in kurkıniç nārsä. Galäviyevniñ üynä Näsımä bardı. Xälimä bardı – faydasız. Direktor işniñ nārsädä ikənin sizdi – Ruşadnı çakırtıp süyləştı.

– Bütin işanıç sindä, avıl sovetuna citkirmiçä gına işlik, çünki sigizinci klass balasın məcbür itip bulmıy, – didi. – Balalar sanı kimü – klass sanın kimitä, klass sanı kimü – kişägä dä suga.

Ruşad kilgändä, Galäviyev sıyr abzarınnan tiris çıgara idi, ukıtuwçı kilgāngä gacəplänmədi.

Ruşad kulına sänäk aldı da karañğı abzardan tizäk çıgara başladı. Balalarını aldıy almassıñ! Tuganda uk cidini bitirip tuvalar dip yukka gına äytmilär alarnı!

– Hi-i, abıy, – didi Galäviyev, – Yukka gına buyalasız. Ukımıym – i vçu!

– Ä min äli hiç tä sin ukısın dip buyalmıym. Prosto bızniñ birkayçan üzibızniñ sıyr da bulmadı, abzar da. Sıyr abzarın yaratam min.

Galäviyev iri tişlärin kürsätip küldi:

– G1-g1-g1...

– Ä siña ukımasañ da bula. Çünki cidı klass bılımıñ bar, ä ul indı, brat, uyn-muyın tügıl. Kalğanın ukısañ yarıy, ukımasañ yarıy.

Galäviyev mündiy süyläşüwgä äzir tügıl ikän. Ruşad akrınlap maksatka yakınaya başladı.

– Tik sinı min xärbi uçilişçega cıyına ikän dip iştkän idim.

– Hi-i, isigız kitkän ikän. Armiyagä barıbır alırlar äli. Şunda kitärmın.

– Anda indı siña in kübi – polkovaya şkola.

– Ä ul kımñarnı çıgara? Litinatlarınımı?

– Yuk, bigräk tagın sin. Kıçı sırjant, sırjant. Ä leytenant buluw üçin, biläsıñmı, küpmı xäzirlık kiräk?

– Un klassını?

– Yuk, nişläp alay gına bulsın. Un klass – anısı indı anıñ zakon. Taza bulırğa, katı yügürirgä, çañgıda şäp yürirgä, yaxşı yüzärgä, avırlıklarga çıdarga häm başkalar...

– Hi-i, avırlıkka bızñın kolhoznik malayları çıdamıymı süñ?

– Bilmim şul. Äli mına sin nik ukuwnı taşladıñ süñ?

Abzar idänin indı ikınçı tapkır sibıra başladılar.

– Nik dip... Küñilsiz. Vüyannıydan dāristā utrası da kilmi xäzir.

– Çitınmını?

– Äytäm bit: utrası da kilmi dip.

– Ä, alay ikän. Äli min sindä ixtıyar küçı bar dip uyly idim. Annan başka, bilgılı, ofitser buluw mümkün tügıl.

Galäviyev sibirkısın kuyıp tagın sänäk aldı. Bürigın artkarak şudırdı.

– Biläm indı, biläm, abıy, siz miña yañadan mäktäpkä kilirgä kuşasız.

– Yuk, kuşmıym. Lâkin min sinîñ urında bulsam, hiçsiksiz, irtägük kilip kîrîr idim.

– Bîr taşlagaç, çitîn şul ul...

– Ä minä şul çitînlîknî ciñä bilüw – ixtıyar küçî dip atala da indî. Yä, yarıy, munda ak prostınya gına cäyäsî kaldı. Saw bul. Ukuw mäs'aläsîn üzîñ xäl it.

Abzardan çıgıp kitkändä gînä, Ruşad kirî bürılıp kildî.

– Bîläsîñmî, üzîññî-üzîñ ciñä alu – iñ zur ciñüw. Mînä min üzîmnî-üzîm küp vakıt ciñä alam. Min aña flotta üyrändim. Ägär sin tîläsäñ, min siña ay buyı kaldırgan bütîn dârislârîññî xâzirlärgä bulışa alam. Tîläsäñ, bugün ük tûn urtasına kadâr utırabız. Annan här tûnnî. İki dâ uylamıyça.

Galäviyev dâşmädi.

– Mînä min üzîmdä sinî irtägä mäktäpkä kilîrgä kündîrîrlîk tä küç taba alam. Lâkin min anı yüriy işlämim, çünki min sinî şäp yığıt dip bilä idim. Pü kraynıy mîrî, Xâkimcan abıyñ sinî bik maktıy idî...

Malay ikîländî.

– Süñ, abıy, vüyannıy dârisññî barıbîr rätî yuk bit...

– Ä sin ofitser buluw üçin barı tik şul gına kiräk dip uylıysıñmı? Matematika, ädäbiyat, çit tîl, tarix, himiyadän başka nindi ofitser bulsın xâzîrgî zamanda?

Älbättä, Galäviyev dâriskä irtägîsîn ük atlıgıp kilmädi. Bîr kûn uzdırıp kildî. Bîrîñçî dâris tarix idî. Galäviyevññî artkı partada rizasızlık bilän gînä yantayıp utırganın Ruşad kürîp aldı, lâkin ig'tibar birmädi. Dârisñî kabatlaganda bîrni dâ bulmaganday, tup-turı Galäviyevtân süradı.

– Hindstandağı Sipaylar vüsstanıyısî turında süylä, Galäviyev...

Malay bîlmi idî, Ruşad salkın kan bilän gînä aña ikîli kuydı.

– Aldağı dâristä tagın sinnän sürıym, ni üçin çabata tuzdırıp yürisîñ, – dip ürişip ta aldı.

Lâkin Galäviyev bu ikîlîgä şatlandı gına. Çünki bu ikîli aña başkalar bilän bîr xükuk birüw, anı kollektivka yañadan alu digän süz idî. Galäviyevññî yañadan

mäktäpkä kilüwı Ruşad üçin şatlıklı vakıyga buldı. Xäyır, türmiş gıl içpüşirgıç vakıygalardan gına türmiy. Bula vakıt – dārīskā kilışñā irtān sinī ällā nindi yañalıklar, küñil kuzgatırlık xäbärlär karşı ala.

Cırlı sovetlarga saylaular uzuga, rayon sovetınıñ sessiyası buldı. Rayon gäzıtın karasalar – Gatani rayon sovetı başkarma komiteti predsdatelı itip saylagannar. Rayon gäzıtı ul küñni kuldān-kulga yürdi. Tipografıya xatasıdır dip uyladılar, ikınçı Säläxiyev bardır, didilär, läkin akka kara bilän yazılğan – Akbalık ükrugı dıputatı diyilgän.

Gata isä predsdatel' bularak üzın tiz kürsätti. Üzak küttirmädı. Citäkçi iptäşni kürim disän – avılnda zur cıyılış uzdır. Kilmi kalmas... Zur cıyılışnı uzdırırğa Akbalıkka Davutov bilän Gata kildı. Klub aldına cıyılğan xalık zurlap alarga sälam birdı, kaybiräwlär xätta tāmākılärin dä karga taşlap ültanlı itik bilän bastılar. Akbalık xalkı bularnı niçiktir üzınikilär itip karadı – birsın rayonga kilgäç tä üz avıllarında turgan üçin, ikınçısın üzlärı üstirgän, üzlärı kütärgän üçin... Citäkçi iptäşlär klubnı äylänip çıktılar, annan idarägä kırıp kittilär. Xalık äli cıyılıp kına kilä idı. Yal küni idı, avılnda çittän kaytkan kunaklar kürinä, mürcalardan tämlı isli tütin kütärilä, salmak kına kar tüşä... Klub aldı akrınlap xalık bilän tuldı, axırdan kontsert ta bulası digännär idı. Cıyılışta mühim mäs'älälär karalası idı, xalığınñ yüzı citdi kürindı.

Dünyada här minut içindä ällä nikadär xäl bulıp tura. Här kiçkinä, zur avılnda, şahärdä. Mınä biräwlär klub aldında tınıç kına tāmākı tarta, ä rayonniñ yaña predsdatelı avıl sovetı binasında üziniñ yaña postına imtixan tuta. Ul stena telefonın bürdi-bürdi, rayonni ala almadı.

– Bızdä mınä şulay ul, iptäş Säläxiyev, – dip, Bibisara yılmayıp utırdı. Läkin Gata süginmädi, ä telefonistkanı tütkançı tınıç kına bürdi häm tütı.

– Bu kım, Ninamı? – dip süradı.

Nina da tıgı başta, küräsniñ, tüşip kalgannardan tügıl, yaña predsdatel'ni tiz tanıdı.

– Minı ilimtä naçal'nigı bilän tutaştır, – didı Gata. Ul hrom paltosın çişip cibärdı, çünki telefon rıçagın näk' yigirmi minut bürıp turgan idı. Avıl sovetındağı kişilär bu süyläşüwnı zur kızıksını bilän tıñladılar.

– İptaş Xüsniyevmi? Sawmsız. Sız äli kayda? Kabinıtta? Min sizni bır yartı sägat'tän Akbalıkta kürir idim. Äyi, äyi. Yuk, kalğanın munda kilgäç...

Gata üçin bu kün bik avır, mäşakat'li buldı. Cıyılış başlanır aldınnan gına küşivkaga utırıp Xüsniyev kilip citti. Avıl sovetına kırıp tülübın saldı, kauşagan kıyafättä Gata bilän küriştı.

– Miña rayispolkümni alıp birigiz, şuniñ üçin çakırttım, – didi Gata, kırıy kına. Xüsniyev işniñ narsädä ikänin tiz añladı, tıgız äylänä türgen apparatnı vıj-vıj bürgaladı, trubkaga ürdi, stenadagı ağaç tartmanı açıp batarİYalarını tikşirdi. Tagın bürdi. Bırüzliksiz kıçkırdı, muyın tamırları bürtip çıktı. Pal'tosın salıp taşladı. Gata işik yanınarak basıp aña karap türdi. Xüsniyev kıp-kızıl buldı.

– Nina! Tsıntral'naya! Tsıntral'naya! Nina! Bu nindi bezobrazie, pünimayış'?

Avıl soveti bülmäsi kıçkırgan tavış, aparat vıjıldavı bilän tuldı. Gata sägatınä karadı.

– Frontta mündiy bezobrazie üçin ilimtä naçal'nigin xärbı tribunalga tapşırırlar idi, iptaş Xüsniyev, – didi. – İrtägä sägat' unda miña kırıp rayonda ilimtä işniñ türışı turında kıskaçı informatsiya yasarsız.

Gata kİrgändä, cıyılışnı başlap türalar idi. Ul säxnägä uzdı häm Davutov yanına urnaştı. Kolhoz predseateli Gıyläc abziy cıyılışnı açıp süz başladı. Cıyılışniñ kün tärtibin raslattı. Annan süznı Gataga birdi. Gata hrom paltosın çişip cibärdi, tamagın kırdı. Süzin başlıy almıyça türdi. Annan kitil' käsäsinnän bloknotın aldı da süyläp kitti. Ul ilibiz xucalıgına sugış alıp kilgän bälä-kazalar turında süylädi. Ukraina, BİLürussiya cirlärində külgä äylängän avıllar, şähärlärni tİlgä aldı.

– Min, – didi, – sugışniñ narsä ikänin añlaw üçin sizgä, sugıšta bulgannarga, Ūrşa şähärin gınä kürsätir idim. Biläsizmı, ul şähärdän narsä kaldı? Biläsizmı, şul uzlovüy timir yul stantsiyası – sugışka kadär gürläp türgen stantsiya – xäzir ni xäldä? Anda äylänä-tirä kap-kara kisäw, şlak, kara yangan faşist işilünnarı, käkreyip kükkä kütärligän rel'slar häm passajirlarga bilet satuw üçin taktadan ämälläp kuygan bır budka bar. Ä faşistlar cir bilän tigizläp bütün xalkın kırıp bitİrgän Liditsı, Pirçyupis avılları turında işitkänigiz barmı? Azat itİlgän bır avılga barıp kİrgäç, avıl soveti karşında sport mäydançığındagı xälni kürip, min akılumnu cuya yazdım. Anda bizniñ

partizannardan ikı kişini ayaginnan asıp baganaga ilgännär dä tiri küyi ovçarkalarga talatkannar.

Zal tıtröp kitti. Annan Gata süngı yıldı ilbiz xucalıgım turgızu için дәwlat ütkärgän çaralar, avıl xucalıgınıñ gümumi tırışı turında süylädi. Rayon buyınça дәwlatkä ikmäk tapşırıwınıñ näticäläri turında informatsiya yasadı. Rayon ikmäk tapşırıw zadaniyisın üti almagan. Rayonda artta kalgan kolhozlar şaktıy gına. Bizniñ burıç – bu kolhozlarnı ayakka bastırırğa yardım itüw, alar üstinä tüşkän zadaniyini xäl kadärinçä kütärişüw.

Xalık bu süzlärdän süñ güjli başladı.

Gata tıp mäs'alägä kilip citti. Kürşi kolhozğa yardım yüzinän дәwlatkä dürt yüz tsintnır ikmäk çıgarırğa kiräk idı. Bu tsifrnı işitkäch, zalda taviş kuptı.

– Birmibiz! Alar için nigä birik!

Gıyläc abızı zur yäşkilt grafinga karandaş bilän sukkaladı.

– İptäşlär, tärtip bilän ginä. Nigä buza kuptarasız. Añlaşık, süyläşik...

Akbalık klubınıñ baxiti şaw-şulı cıyılışlardan ikän. Gata mañgay tirin sürtti. Ul äli tribunada idı.

– Birmibiz, i vçu! İşläsinnär! Cir barıbızınıkı da birtüslı. Nigä dip «Vatan» kolhozına yardım itik biz? Kış buyı irläri itik basuda, xatınarı şäl bäläp satalar...

– İptäş Säläxıyev! İptäş Säläxıyev! Siña annan tırıp süyläw ansat ul. Mına minim altı sem'ya. Min alarnı kiyindirgä tıyışmı? Ä? Üzim dä, xatınım da krugly gud iştä. Biz şäl bälämibiz. İtik basmıyız. İki-üç püt ünü bazarga çıgarsam, minim balalarımınıñ... kiyärgä ıstannarı bula. Çıgarmasam – Yuk. Yarıy la sin üzün Germannan hrom palto kiyip kaytkansıñ... Ä bit min üç kabırganı kaldırıp kayttım.

Prezidiumda Bibisara şaktıy tınıç utırdı. Tigi vakıttağı cıyılışınıñ yügäni anda idı, münısınıkı – Gıyläc abızıda. Gıyläc abızı bürüzlüksiz grafinga suktı, ak mıyık uçlarına tir bürtikläri bärıp çıktı. Sabir da tigiñä-müña katnaşmadı. Sabir itti. Ul äli kiçä ginä rayonda yürıp kaytkan idı. Kiçägi xislärdän arına almıyça utıra. Cümga kün kiç Sabirniñ işigin avıl soveti telefonu yanında dejur turgan Sitdiyka äbi kaktı. Tışsız avızın mıtıldätip:

– Şabir ulım, şini irtägä şägat’ şigızgä militsiyagä şakırdılar, ikınşı bülmägä, – didi.

Sabirniñ yürägi urınınnan kuptı. Tün yükısı kaçtı. Süñgi aylardagi bütün türmişin ciz iläktän uzdırdı. Kayda narsä işländi ikän? Tañ aldınnan gına tiyişli näticä yasaldı. Uzgan atnada... Äyi. Şunu xäbär itkännär. Yuk. Ällä tigi cäy küni mäktäp utının kitirtkändä?

Sabir irtän çıtlı rizık kapmadı, at ciktirip rayonga çaptı. Tışı-tişkä bärilip militsiya yürtına kirdi. İkinci bülmä – pasport büligi ikän.

– Sin narsägä kiräk bizgä, – dip, bülik müdiri küldi.

Sabir rayon üzäğindä silkinip uzak yürdi. Prokuraturaga da kirdi – anda bülmälärniñ nümiri yuk idi. Tagın ällä nilär uylap bitirdi. Tüştan süñ raymag yanında voenkomatniñ ikinci çast’ ofitseri anıñ bilän isänleşip bülay didi:

– Ay-yay, naçar sizniñ distsiplina, ä? Sägat’ sigızgä dip biz telefonogramma cibärebiz, ä siz tüştan süñ gına kiläsiz. Piri-podgotovkaga cibärmişä bulmas sizni, bülay bulgaç...

Sabir kaytkanda içinnän yul buyı Sitdiyka äbini sügip kayttı. Nikadär bürçu kiçirildi bit! Şuňa kürä bugün ul Gataniñ riçin yünläp tıñlıy da almadı.

Ruslar äytmişli, birinci küymak tüyürlü bulıp çıktı. Gata üziniñ riçi bilän ällä ni uñışka irişä almadı. Şulay da süñgi cümläläri bilän ul yañadan zalni üzinä karattı.

– İptäşlär, bir narsäni ünıtmagız. Min münü irlärgä karata äytäm. Sugışta kürgänigiz bulgandır: sin hücum itäsiniñmi, çiginäsiniñmi, şuwışasıñmi – narsä ginä işläsäñ dä, bütün soldat ta birtigiz dәрәcädä bulmıy, biräw arıy, ikincişi yaralı, üçinçisiniñ küralları avır. Läkin soldat birsin-birsı taşlamıy. Yäki bülay da bula: bir rota ut içindä kalgan, ä sinin rotañniñ iş küyli, sin yä birär ukritıyı artında, yä urman buyında. Şunda tigi rotaniñ kırılğanın karap türasıñmi, ällä yardämägä kiläsiniñmi? Ä? Niçik, frontoviklar?

– Sin alay çağıştırma, iptäş...

– Düris äytä, düris! Soldat soldatni birvakıtta da taşlamıy!

Gataga änä şul bürliş vakıtında tuktarga kiräk idı – ul üstäl artına kilip urnaştı, zaldagı gümumi fikir indı kakşıy başlagan idı.

Annan Gıyläc abzıy süylädı. Gıyläc abzıy üsta süyläwçı tügıl, läkin üzik-tütik süzlär bilän üz fikirin ütömlı itip xalıkkä citkırä ala. Rus süzlärı kısıtırırga yarata.

– Alay yaramıy ul, Äkrämıtdin tugan. Yaramıy, znaçit. Sin kruglıy gud işlisin ikän, znaçit, bik äybät. Ämma likin tügılär dä şäp yäşi idı bit sugışka tikli. Sugış bitürd bit, znaçit. Yardäm itik, alay saran bulmıyık. Kürşilär avır xäldä vakıtta biz indı kürsak kıyırıp, niçkä iläktän ipi aşap yatıykmı? Yaramıy, znaçit. Atañ Şakir kart andıy mänsiz kişı tügıl idı sinin...

Davutov yılmayıp kına kartnı tıfladı, üzı bloknotına fikirlärin türtkälı bardı. Gıyläc kart şaktıy üzak süylädı, xalıq anı yarata idı, şıp itkän tavış çıkmadı.

Sägat' yarım bargan cıyılıştan klub işsiländı, kişilär kayrı tunnarın, sırmaların çişip cibärdilär. Gıyläc abzıy çirik sägat'lik tänäfis ig'lan ittı. Klub işiginnän munçadan çıkkän kibik aksıl par bürkildı, kar üstı irlär bilän tuldı, yaşräklär uramga kadär çıktılar. Mäktäp yagınnan klub artına garmun kütärip Näsımä uzdı. Dimäk, kontsert ta bulası. Citdi süyläşüwdän süñ irlär tınıp kaldılar, aşıkmyça gına härkim tämäkisın suıra idı. Riza bulırgamı? Yukmı? Uñış bülü äli tämamlanmagan. Dürt yüz tsintnır. İki miñ dürt yüz püt digän süz. Dimäk, xızmat künninä alaçak uñışın kimindä yüz-yüz illı grammga kimi. Şulardan sinin kilätinä kiräsi pütler kimi. Nişlärge?

Türmişta kümediya bula da tura! Kürä ginä bil. Bürçu kildı dip bürınıñnı salındırma – ig'tibar bilän karasañ, şul bürçu, mäşakat' yanında kümediya bulmıy kalmas. Munda da şulay buldı. Uramnı gürlätip kinät kinä irlär külip cibärdı. Yarıy äli naçal'niklar klubta vakıt turı kildı. Külgän tavışka xatın-kızlar da äsarıştilär.

– Närsä bar, nigä kişnisiz?

Kibit yagınnan uram buylap yalan üskä külakçın bürık kigän bir malay yügıra idı. Anın bürık külakçınnarı yügürgän uñayga kütärilä, tüşä, malaynıñ xutın bitıra sıman idı. Malaynıñ iki kulında iki şışä. Ul alarnı bülgy-bülgy çaba. Avır ultanlı itikläri aña tilägan tizliktä yügürge mömkinlik birmilär, axrısı, ul sürtinä, yul çitindägi karga sürligä. Karasalar – direktor malayı Tälgat' ikän. Tälgat' klub yanındagı xalıq turısınnan uzganda, kulındagı şışälärin bülgy-bülgy kıçkırıp uzdı.

– Múnısı – Gata abıyga, múnısı – Davutov abıyga!

Xalık yañadan gür itip küldi.

Biçara Gülçirä! Sin tıläsä kımñı adäm mäsxäräsınä kaldıra alasıñ!

Tänäfistän süñ Davutov süz aldı. Davutov ışanıç bılän süyli idi, anıñ rıçındä yış kına yumür bula häm aña kiräk vakıtta şul yardım itä idi. Ämma xalık üçin iñ uşaganı – anıñ härvakıtta da kıska, konkret süylävi idi. Bu sıfatlar Davutovka bügün dä yardım ittilär. Ul, paltosın salıp, urındık artına ıldi dä tribunaga kilip tamagın kırdı. Akrın gına başlap kitti, xalık múnısın da bılä, akrın başlaw – Davutovniñ axırğa taba kuwät bılän süyläyäçäginä iřarä idi.

– Min, – dip başladı ul süzün, – süñgi vakıtta sizniñ kolhozda cıyılış alıp barırğa üstargannarın bıläm...

Xalık, kinayanı añlap, külişti.

– řuña kürä min äli sizniñ alda biraz kauşabrak süylim. Ä vdrug, minäytäm, miña avız da açtırmalar bular.

Zaldan biraş kırkırdı.

– ştu sin, iptäř Davutov! Biz bit bulay gına, nadan baştan gına!

Bu riplika Davutovniñ süzinä cay birdi.

– Annan süñ, min indı iptäř Säläxiyev xälınä kalmas üçin, paltonı salıp yäřirbräk kuydım, çünki minim palto da karakül yakalı bit. Häm üstäl artında utırgan-da şunu uylap utırdım. Ällä, minäytäm, min dä sizniñ kibik sırma yäki kayrı tun kiyip yürimmı ikän? Ä? Nigä, narsası bar anıñ, raykom sekretarı – kayrı tunnan? Ä? Nigä işigiz kitti, biz frontta vakıtta generallar, marşallar akka kakkan tun kiyip yürilär idi – mınä digän!

Zal küldi, Davutov biraz tun aldı.

– Äli tänäfistä biz mınä iptäř Säläxiyev bılän süyläřip türdik. Nigä, minäytäm, biz şulay ak karga tüslı massadan ayırılıp türabız äli? Süyläřä türgaç añlařıldı: sarık asramıybız ikän biz! Bizniñ iptäř Säläxiyev bılän kakkan kazıgıbiz da yuk ikän! Türır yürtübız da yuk ikän bizniñ. Ä indı paltolarga kilsäk – miniki utız tugızınçı yılda alingan palto – kisa turıları indı yaltırıy başlagan. şap yıl idi ul, min ul vakıtta ukıtuwçı

idim, ildä tınıçlık idî. Kıymmätli tovar, äytäsî dä yuk. Şulay yaxşı äybîrnî yaratam min. Bîr akıl iyäsinnän süragannar bit: nigä sin haman kıymmätli kiyim satıp alasıñ? Tığî äytäkän: minim, digän, arzanlı kiyim alırlık çamam yuk, min yarlı, digän. Mînä min dä şul kişî kibîk.

Klub işkämialäri şığırdadı, kanägat'liktän gürläw kitti, avızın açkan bîr yığit xätta kul çabıp kuydı. Davutov anıñ sayın tavişın küçäytti.

– Yarıy, münısı şayaru idî, indî tûp mäs'alägä küçik. Mînä munda bîr iptäş – Gıyläc aga anı Äkrämïtdin dip atadı – bütin zalda bîrüzî digändäy, cıyılışka kuyılğan tûp mäs'alägä karşı çıktı. Min karap tûram, başka iptäşlärnîñ fikiri xäzir uñayga taba bürıldı. İndî, iptäş frontovik, sizgä bîr sұraw birırgä rұxsät itıgız: mînä bîr vzvod soldat marşta bara. Aradan bîr soldat ayagın dūris atlamıy. Mūnı «nı v nūgu» dip atıylar. Mînä şunda kım ayagın dūrislärgä tiyiş? Bu soldatka karap bütin vzvodmı, ällä vzvodka karap bu soldatmı?

Avızın açkan yığit, çıdıy almıyça, tagın kul çabıp kuydı. Xalık ciñiläyıp kitti, zal buylap yumşak cil iskändäy buldı. Davutov anıñ sayın irkinäydî, zalda külgän tavişlar işitildi.

– Utırtımı üziñni, Äkrämïtdin!

– Kanişni, ayagın dūris atlasın!

– Minim äytäsî kilgän näk' ikî fikirim kaldı, iptäşlär, – dip dävam itti Davutov, – häm min biş minuttan tāmamlıym.

– Süylä, süylä!

– Kiçkä xätli tıñlıybız! – digän tavişlar yañıradı.

– Biriñçisi: min bîrvakit sizniñ mäktäpnîñ tarix ukıtuwçısı bilän süyläştim – ul yığit mînä biridä utıra. – Davutov urta rätlärnîñ bîrsindä utırgan Ruşadka tūrtip kürsätti, xalık aña bürılıp karadı, Ruşad yaş kızlar şikillî kıp-kızıl buldı. – Mînä şunda min ul yığittän bîr mäg'lumat aldım. Sizniñ avıldan kırık bîriñçi yılınıñ iyün-iyul' aylarında barlıgı yüz yığirmi ir frontka kitkän. Kolhoz tulusı bilän xatın-kız üstündä kalğan. Uylap karagız: kolhoz işi, yurt işi, bala tärbiyäläw, kartlarını karaw, piçän-utın xäzirläw, xärbî çürniñ bütin nalūgların tüläw – barısı da mînä şuşılar, bîznîñ arada utırgan ciñgilär üstündä bulğan. Häm kırık bişinçi yılınıñ cäyinä kadär alar şul yūklärnîñ barısın da

kütürp kilip, sizni saf vücdan bilän karşı algannar, häm, äytirgä kiräk, sugış vakıtında kolhoz äybät kınä bargan. Däwlät yüklämäläri ütälgän, kolhozçı açılmagan. Xäzir, min tıñlap utıram, kürşi kolhoz üçün ambardan üstämä räviştä ikmäk çıgaru turında süz kitkäç, şaulauçı kişilär, nigäzdä, irlär buldılar. Şulay bit!

– Düris! – Zalda xatın-kız tavışı da yañıradı.

– Xäzir biz bulay itik. Küz aldına şundi kartına kitirik, kartlarça äytsäk, faraz kılıy: kırık birinçi yılda sugışka irlär tügil, ä yüz yigirmi xatın çığıp kitti, diy.

Xalık şarkıldap küldi, Davutov stakannan bir yutum su içti, tınıp türdi.

– Mına şulay, biz, irlär, alarnı üzattık, diy. Biläsizmi, biz nişlar idik? – Davutov tribunanı yanda kaldırıp säxnä aldına taba kildi. Ul indı hücumgä küçkän baxäsçi kibik idi. – İñ birinçi künni, xatınnar kitkän şatlıktan, biz tütün çikkançı bir içär idik.

Klubnı şıbirdatıp kul çaptılar. Klub taräzäsı üstinä urnaşkan kügarçinnär, içtän kilgän bu xikmätlı tavıştan kurkıp, pırıldeşip kükkä kütäridilər.

– İkinçi künni biz baş tüzätip kün uzdırır idik...

Kul çabu, kıçkırınular Davutovka süylärgä mümkinlik birmi idi, ul kütip türdi.

– Üçinçi künni aşarga sürap bizni balalar bürçiy başlar idi. Mal karıysı, kır yuası, su taşıysı iskä tüşär idi...

– Düris, molodets!

– Davay, davay, süyläşin, büldirmägiz...

Davutov yüzinä citdi kıyafät kırttı.

– Ul künni biz indı kaygıdan içär idik...

Auditoriya tulısı bilän indı Davutov kulında idi. Şuña kürä ul xäzir tavışın biraz gına akrınayttı.

– Ä bit, iptaş frontoviklar, sizniñ xatınnarıgız alay işlämägän. Siz çığıp kitti dip balavız sıgıp utırmagannar, ä sizdän alıp kalgan xucalıknı isän-imin küyi saklap sizniñ kulga tapşırğannar. Biläsizmi, siz yugında bular däwlät ambarına küpmi ikmäk tapşırğannar? Min kırık birinçi yılıgısın yuriy kırtmim, çünki anda sizniñ dä katış bulgan. Min alam kırık iki, kırık üç, kırık dürtni. – Davutov bloknotın aktarıp bir san

äytti. – Mīnā bit niçik! Ä bugün bız kadäri xäl yardım turında bähäs alıp barabız. Bu ikmäknī ambardan çıgaru-çıgarmaw mäs'äläsī tulısınça sizniñ üz kulıgızda. Münī kolhozçılarınıñ gümumi cıyılışı gına xäl itä. Siz uyly kürmägiz, Davutov bilän Säläxıyev sizniñ kul bilän üstirilgän ikmäknī «Vatan» kolhozı üçin üzattırırğa kilgännär dip. Mäs'älä hiç tä anda tügıl. Däwlätniñ ekonomikası sizniñ dürt yüz tsintniri ikmägigizgä tirälip kalmagan, üzigizçä äytsäk, xükümät anıñ bilän gına ülmi. Mäs'älä munda sizniñ karaşızda. Sotsialistik sistemaniñ bütün üstünligi şunda ki, anda bir kolhozçı yarlı, ikincisi bay, bir kolhoz alda, ikincisi artta bulgan küyi yaşaw mümkün tügıl. Sotsialistik sistema ul – kişilärniñ dä, kolhozlarınıñ da, ölkälärniñ dä häm, nihayät, sotsialistik illärniñ dä alga taba birgälöp, kulga-kul tutınışıp baruları digän süz. Bizniñ küçibiz änä şul birdämlıktä. Sizniñ äli küptän tügıl gına çıkkän «Ak tünnär» digän äsärni ukıganız barmı? Yaş yazuçı, frontovik Gabdraxman Äpsälämov äsəri. Änä şunda bir kızıklı ipizüd bar. Sazlık. Kişini suıra turgan ülüm sazlığı. Şunda bizniñ bir soldat bata başly. İptäşlari düşmanniñ bürin astında şul soldatni ülümnen kütkaralar. Aktık minutında kütkaralar. Zur gazap bilän, ülüm kurkınıçı astında kütkaralar. Lakin şul uk sazlıkka birazdan faşist soldatı da kilip ilägä. Ul da bata başly. Küzlärin müldirätip ul da yardım süriy. Anıñ iptäşlari nişlilär disizmi? Yardım kuli suzıp karıylar da, bulmastayın bilgäç, tigini batırıp uk utiralär. Kürdigizmi, iki türlü moral'niñ ayırmasın? Yä, niçik, Äkrämıtdin iptäş? Külga suzabızmi, kulıbizni biräbizmi avır xäldägi kürşilärgä, ällä yukmi?

Davutov tribunaga kirı kayttı. Xalık indı tıp-tın kalıp tıñlıy idı.

– Häm süñgısı, iptäşlär. Rayonda, respublikada sizdän dä xälliräk, sizdän dä şabräk kolhozlar bar. Sizgä äli alar artınnan kuwıp citärgä küp kiräk. Lakin kürşidä gına ızandaş kolhozıgız avır xäldä. Sizniñ kolhoznıñ çağıştırmaça alda buluwı – sizniñ namuslı xızmatigiz naticäsi. Mündiy uçrakta büringilar närsä digän? «Yugarıga karap fikir it, tübängä karap şükir it».

Davutov urınına barıp utırdı. Xalık anıñ çığışı bu urında üzilir dip hiç tä kütmägän idı. Davutov üziniñ çığışında in tıp mäs'älä – üstämä ikmäk çıgaru mäs'äläsinä – in az vakıt, in az ig'tibar birdı. Birni dä süramadı. Yalınmadı, yanamadı. Mīnā xäzir dä tınıç kına Gıyläc abziy bilän süyläşip utıra. Gıyläc abziy urınınnan türdi.

– Kolhozçı iptäşlär... Znaçit, bülây. Bız bik üzak utırdık. Äli kontsert ta bar, dilär. Mal karar vakıt citip kilä. Ferma işçiläriniñ dä vakıtı bitip bara. Çıgıp süyläwçilär bulırmı? Yuk... Znaçit, bülây. Kim dä kim...

Bütün zal rizalık bildirip kul kütärdi. Davutov papiros kabızdı, tirän itip bir suladı da säxnä artına kirip kitti.

Kontserttan süñ rayon kunakları Ruşad kvartirasına kittilər. Gaynılvafa karçık tabada may bilän bäräñgi kızdırgan, sütkä bürttirip tarı bütkaşı pışırgän idi. Davutov munda kilip kürgäç, üziniñ iñ zur naçal'nik ikänin ünitti, aş yanında gül uyın-külki süylädi.

– Bizniñ, – didi, – armiyada vakıtta batal'un doktorı bar idi. Gadättän tış yalkaw. Oboronada yatasıñ – bir soldatniñ baltırına çuvan çıga, ikincişiniñ barmagı şışä. Dكتورga bara. Tiginiñ bütün süzi şul: avırtkan cirmi karıy da, hu-u, mumi yıllar buyı dävalıysı, bülây gına bitmi ul, diy. Minä minim üzimdä fälän yılını şulay bulgan idi, dip birnärsä süyläp ala. Şunısı kızık – bütün türlü cäräxätkä bir gına daru – yaşıl maz' birä. Äli ul doktor şuşı bütkanı kürgäç iskä tüşti. Aş pışkäç, ustav buyınça başta probanı doktor alırga tıyış bit. Povarniñ jurnalına yazarga tıyış. Fälän-fälän rizık äybät äzirlängän, liçny sostavka birigä rüxsät dip kul kuya. Annan süñ komandir da yaza. Birvakıt komandir bilän bız dä proba aldık, jurnalni açtık, doktorni yazuwın karıybız, hiçni añlap bulırlık tügil. Doktorlar bülây da adäm añlamaslık itip yazalar, ä munda, gümümän, sanskrit yazuwı. Tırışa turgaç xäriflärin tanıdık. «Pş. kş. pr. xr. P. k. m/s Solov'ev» dip yazgan da kuygan. Komandir dulıy başladı – nastroenie naçar, übürünada yatabız bit. Nu-ka, mat' vaşu, doktorni çakırız, diy. Kildi. Rasşifruy, razgil'dyay, dip kıkıra tigiñä komandir. Närsä kilip çıktı dip uylıysız?

«Pşennaya kaşa prigotovlena horoşo, podpolkovnik meditsinskoy slujbi Solov'iv» digän süz ikän.

...Kara çana cigilgän raykom atı munnan kırık yıllar ilik Galiäxmät üz kulı bilän kakkan kapka bücrasına bälängän, ayakların alıştırıgalap sülü aşy idi. Kapka açılıwga, karşı yürttan tılıplar kütärgän kuçır kilip çıktı häm küşivka içindägi kırı pıçänni ayak başına caylap tüşärgä tütindi. Kara çana küzdän yugalgaç, Akbalık yätim kalgan siman buldı. Ruşadniñ üyünä kıräsı kilmi idi.

MİNÄ şul çana artınnan çıgıp yığırğä idİ, at tizäklİ mayaklı yuldan çabarga, çabarga, üpkä tutırıp kışkı çista havanı sularga idİ. Barırğa, barırğa, ällä niçä gürizütnİ uzarga idİ. Şul üzın yulda bitİnä bärİp buran çıksın, dÜnyanı buran tÜmalasın idİ. Şul buran İçİnnän yalgız bargan vakıtta mayaklar arasınnan karga batkan, kİrfİklärİnä buran sırışkan bİr kız bala çıksın da Ruşadnİnı muyınına asılınsın, salkın bitİn Ruşadnİnı yañağına tidİrsİn dÄ yÛrÄk üzgİç taviş bİlän:

– Ruşad ab-bıy! Can-nım-m! – disİn idİ. Häm, älbättä, ul kız – LäylägÛl bulıp çıksın idİ...

Karañğı tüşİp kilä. Cäyäwlİ buran çıgarga mataşa. Kırdä şäptİr! Anda mayaklar şaulıdır, yıraktağı avıllarnİn utları tİlsİmlİ äkiyätlärdäğİ kİbİk sİrlİ itİp cİmİldİlärdir, kar dİnğİzİ üstİnnän avılğa taba bürİ kilädİr, kür kuyannar yılğa buylarındäğİ kar kuwİşlarına kİrİp burannı uzdırırğa cıyınalardır. Raykom atınİn tÛyagİnnan kuçİrnİn bitİnä kar kisäklärİ atıladı, at yuvırtkan küygä anİn dugasındäğİ bÛcra şİlt-şİlt bärİlİp baradı. Rayon üzäğİnä kaytıp citkäç, başta Gatanı üz kvartirası yanında tüşİrİp kaldırır, cılı, yaktı üydä Gatanı aynİn undürtİnçİ kiçäsİdäy yalt itİp El'za karşı alır, üstälgä tabın äzİrlİ başlar. Annan Davutov ta üyİnä kaytıp kİrİr, Raziyä VÄliyevna däftär tikşİrİp utırğan cirİnnän kuzgalır, işİk yanına uk kilİp, irİn karşı alır hÄm äytİr:

– Ätisİ, LäylägÛldän xat bar, – diyär... Kaydan, kaysı şähärdän ul xat?

İx, buran bulıp cir üstİn bİr yalap uzsañ idİ yäki mayak bulıp şul buranda bÛtİn Cİr şarına sızgıra-sızgıra bİr cır cırlasañ idİ.

Cırlagız, mayaklar, cırlagız! Sugaş cäräxätläri tüzälgäç, kompozitorlar barıbİr siznİn müñnİ küygä salırlar...

XXVI

Sağış – adäm balasınİn mäñgİlİk yuldaşı. Bu nik şulay? Adäm balası gümİrİnİn kadirİn, yaşäwnİn tÄmİn bİlsİn üçİn. Kİşİ ütkän kÛnİn, ütkän atnasın, ütkän yılın sagına. Avırlık bİlän ütkän bulsa da sagına. Bu nik şulay? ÇÛnki kİşİ üzİnİn yaş vakıtın sagına.

Yılınİn İn sağışlı vakıtı kayçan?

Xäkimean üçİn ul – sugıştan kaytkan yılınİn may axırı idİ. Xäkimean bİrkÛnnİ, kiçkİnä arbaga yartı kapçık arış salıp, kürşİ avıl tİğİrmänİnä bardı. Akbalıkta tİğİrmän buası älİ yazğı taşuwdan süñ buwİlmagan idİ. Yul arış ucımı urtasınnan idİ – bÛtİn kük

yüzün turgay tavişı alğan, yırakta-yırakta rəşə tirbälä. Xäkimcan gimnasterka yakasın çişip cibärdi, tärtä içinä kırıp akrın gına atladi, pilotkasın salıp bil kayışına kıstırdı, anıñ adımı küyünä kükrägindägi medal'lär çinlap bür-bürsünä bärilälär idi. Ucım basumıñ türündä sarı çäçäk küründi. Xäkimcan arbasın kuyıp şunda kırıp kitti – sarı çäçäklü üsümlük kakı bulıp çıktı. Ucım üstünä ayak büklöp utırıp, avılına karap, sugış garasatın kiçkän soldat kakı aşadı. Annan, tığirmän çiradı algaç, tığirmän buasınıñ küyaz tallar baskan bür kuyıntığına kilip çişindi dä suga çumdı. Tıp-tın. May küyaşı sunı cılıtkan, bua üstündä, Alıp batırınıñ yürägi tipkändäy, tığirmän lipildägäni sañgıraw işitilä. Xäkimcan külaç salıp yüzdü, çumdı – kükräknü, kan tamırların äytip bitirgısiz xürlük, raxätlik bastı. Annan yar buyındagi çirämlikkä utırıp akrın gına kiyindi – soldatka kitkännän birli anıñ büläy akrın kiyingäni yuk idi, ap-ak çulgauların soldatça çulgap, kaytır aldınnan gına bür ofitser büläk itkän hrom itiklärin kidü. Raxät, iskitkiç raxät minutlar idi – Xäkimcan bu minutlarını härvakit sağıp iskä ala turgan buldı...

...Närkis üçin, mäsälän, in sağışlı vakıt yaz küni, taşuw vakıtı bulır, axırısı. Ul indü yaldan kilip işli başladı, näk' Zahirınıñ üzi tüsli zur başlı bür malay taptı, ukıtuwçılar bülmäsünä kilgäç tənäfstä bütin süylägäni şul malay turında. Kartayıp kiyäwgä çıkkän kızınıñ balası bütin kişinikinnän dä kadırlıräk bula, ul üziniñ balası turında süylägändä, zinhar üçin, ig'tibar bilän tıñlıy kürigiz! İndü Müstafa da, direktor da, kara yigit tä bu balanıñ niçä kilo da niçä gramm bulıp tuuwın, birinçi tapkır anısı yanına alıp kirkäç anıñ ni forma kitirip kıkırıuwın, süngü künnärdä kay tüşläri büzılıuwın gadättän tış tügällik bilän bilälär idi. Bu xikayälär barı tik Ruşad üçin gına süylänmi kaldılar, türmiş nikadär gına bütin bulsa da, vakıt-vakıt Närkisniñ yürägi sulıgıp-sulıgıp sızlap ala idi; baştarak ul münü bala tapkannan dip bilip yürdü. Ah, şaytan! Hiç tä annan tügil, ä kayvakıtlarda tigi, uzgan yıl ut cibärgän yazgi tün anıñ xätirinä tüşkändä yüräk şulay sulıgıp ala ikän...

Läkin Närkis näzakätli, içki kul'turalı xatın, kişilärgä ul barı tik balası turında gına süyli. Ä minä kayvakıtlarda mäktäpkä rayonniñ ginikülügi Väliullina kilip çıga, Akbalık mäktäbi, sanıpidstantsiya kuşuwı buyınça, anıñ uçastığına kirä – Väliullina kalın tavişli, zänğär küzlikli, tamäki tarta turgan şadra xatın, irlärçä süyläşä. Şundıy kişigä sin dünyadagi aktık sirini açarga, aktık kıyımını salıp kuşitkasına yatarga tıyışsın! Minä ul ukıtuwçılar bülmäsində tamäki külinä batıp utıra, tütin anıñ bütin cirinnän çıga, xätta küzlik piyalası bilän küz kabagi arasınnan da kütärlä. Baxıtsiz xatınnar, dāris bitkängä süyünip cırlıy-cırlıy, bülmägä kilip kirälär häm... – tınsız

bulalar. Tūrataş bulıp katarlar. Çŭnki mŭnda rŭnŭ mŭdirŭnnän dā kurkınıç, inspektor Xāmitovtan da xātarrāk kŭŷi utıra, ul – Vāliullina. Vāliullina sŭznŭ turıdan başlarga yarata, yarıp salıp sŭyli.

– Yä, – diy ul Nārķiskä, kalın taviş bŭlän, – sinŭnŭ anda barısı da normal' xālgä kildimŭ äli?

Nārķis ayaz kŭndä kŭrı yāŷın sukkanday tŭlsiz kala, kŭmaçtay kızara. İŷnŭnŭ nārsädä ikänŭnŭ sizgän Gŭlçirä mŭrca artınarak ŷıkaygan bula, läkin kŭrāçäginä karŷı, kŭzlikniŭnŭ yŭnālŷ sektorına ilägä dā, gipnŭzlangan kuyanniŭnŭ pitŭn avızına üzi kilip kŭrgänŭ kibik, Vāliullinaga taba atlıy, pıŷıldap kına:

– İŷ-sām-mŭs-sŭs... – diy.

– Yä, – diy aña Vāliullina, tağı da kalınrak taviş bŭlän, – sinŭnŭ bŭrkŭngidän sŭnŭ kāyif niçik? Smotri, kızıy, bŭl'ŷi minim yanga kilmä...

Bu – xalık tŭlŭndä «pıçaksız suyuw» dip atala. Billähi, ŷulay! Çŭnki uzgan atnada gına «gripp bŭlän avırıy» dip direktor xatınıniŭnŭ ŭç kŭnlŭk dārŭslärŭnŭ kiŷiğä birip tŭrgannar idŭ. Mŭnā siña gripp!

Vāliullina, iki-ŭç ayga bŭr kilip, änä ŷulay avızınnan utlar çäçip, zilzilä kubarıp kitä. Ukıtuwçılar bŭlmäsŭndä annan barı tik Mincamal gına ŭrŭkmi, ul bŭr çitkä kitip mŭrcaga artın tŭri dā içkŭrsiz, gŭnahsız yŭzŭnā gadättägiçä yarım axmak yılmayŭ çıgarıp yavız ŷatlık bŭlän ŷatlana.

– İr bŭlän tŭruniŭnŭ mŭnā ŷul yakları bar ŷul anŭnŭ, – diy. Läkin... ah, ah! Bulsın idŭ anŭnŭ da irŭ, yāŷäsŭnnär idŭ alar parlap... Tŭzär idŭ Mincamal bu ŷıksız xatınıniŭnŭ... sŭzŭnā dā. Kızarsın idŭ bŭgŭn mŭnā ŷulay Mincamal, uñaysızlanıp barıp bassın idŭ Nārķis bŭlän Gŭlçirä yanına, tŭrsın idŭ ŭyalıp alar bŭlän bŭrgä. Bŭgŭngŭ yavız ŷatlıkniŭnŭ çırayın kŭrmäsä idŭ ul. Dŭnyada tŭl xatın ŷatlığı kadär bäläkäy ŷatlık yuktır!

Kayvakıtta vak sŭrı yaŷıgır yava – bu kŭzŭnŭ bula – ŭzak itip, ŭzägiñä ütŭp yava. Ul kŭn buyı, tŭn buyı, atna buyı yava, kükräwsiz, cilsiz gil bŭr ŭk tŭrlŭ tamçılar bŭlän, bŭr ŭk tŭrlŭ kıyıklıktan yava. Ul sinŭnŭ cäygi kŭnŭl aşkŭnularını, tın bitärlŭk rāxāt dulkanlanulardan kalgan yŭrāk sırlarıniŭnŭ kŭmä, tiğizli, ul sinŭ sınıy. Tŭrmŷ ul vakıtta tŭtaş vak yaŷıgırdan gına tŭra – avılga xätta poçta da kilmi, mäktäp karaŷıgı bula, bŭr-bŭriñnän tuyasıñ, kŭn sayın bŭr ŭk sŭz äytŭp mäktäpkä kilip kŭrgän yŷiğirmŭ yıl stajlı

ukıtuwçı abzıynıñ iyäk astına birmñ biräsı kilä başlıy, küñ sayın bñr ük küynñ küyläp, kürsätkiç tayagı, glübus kütärip dārīstān ıkkān geografiya ukıtuwçısın, globusına başın bügip, şul tayagı bñlān sızırāsı kilä başlıy, hiç yugında, küñdizgñ karañgılıkta koridor başına basıp direktornı çalıp yıgası kilä... Müñdiy küñnār Ruşad üçñ bik avır bula, ul üzññ canına urın taba almıy – aptırağaç, bilämçñ xatınday, Müstafaga kitä. Müstafa – kaygısı nikadār gñā zur bulmasın – üptimist kişñ, dārtilñ, tñmpiramñntlı kişñ. İdi. Äyñ, äyñ, idi... Mñnā tagın yaz cittñ, tagın cir yñzñ xātfā ucımnarın läysān bñlān yuwdı, tagın almagaçlar çäçäkkä bñrñlāndñlār, Müstafa Akbalık avılında indñ kaynap tñrgan energiyanññ nāticāsñn küřā başlagan idi: maktāp almagaçlar içñndä utıra, hār kolhozçñ unar-unbişār tñp almagaç utırttı, kolhoz da taw buyında sigiz gñktarlık urında bakça üstñrā başladı, Müstafa kaytartkan, anñ kiñāşñ bñlān utırtılğan ağaçlar bıyıl bñrññ mārtabā çäçäk attılar – Akbalık ak çäçäkkä çumdı. Şatlan, Müstafa, bu – sinñ üz canıña tıngılık birmñçā yñrgān küñnārñññ nāticāsñ. Sin Akbalık avılın ñlık üzññ yāşāğān Kırım yarımutravı tñslñ itip küřñgä tñlāğān idññ – mñnā bñrññ nāticālār, ak çäçäklār. Lākin xarap kına buldı Müstafa. Müññ ālñ kişñ bñlmi, müññ ālñ Müstafa üzñ dā ışanmıy. Tik bñlip tñra Müstafa, aña bu yazda āllā ni gñā buldı, anñ yñrāğñnā xāsrāt bñlān katkan yuşkın kināt kñnā çārdāklāndñ dā yuk buldı, yñrākkā urnaşkan kara kan da sizdñrmñçā gñā bñttñ. Kan saflandı, Müstafaga bıyılğñ yaz ayıruçā zur dulkinlanuw alıp kildñ, bu dulkinlanuw anı dārīstān sññ kırğa alıp çıgıp kitä idi.

...Ucım basınnan barasññ, yul buylarında ālñ yazgı sulardan kalğan cārāxātlār, ālñ yazgı taşuw ñzlārñ. Yırakta rāşā tñrbālā, basu urtasındagı yalgız ağaç, pñnsiyagā çıkkān kart ukıtuwçıday, siñnā karap tñra – ul siñnā şul basularnññ, küz küřimñ cirdāğñ avıllarnññ tarixın müñ katış sñylārgā āzñr...

Yuk, ni gñnā äytmāğñz, tabıgat'ñññ ññ müññlı, ññ sagışlı vakıtı – may axırñ. Bu küñnārdā küyaş nurı āllā nitkān zāñgār tñman aşā tñşā, künyaktan cılı cil isā, ul cil dımlı balçık, balık tññkāsñ isñ alıp kilä... Barasññ, barasññ, cilgā bñrñmññnı kuyıp barasññ, mñnā şunda yırakta basu urtasında tñrān yırğanak küřñnā, Akbalık avılında andıy yırğanaklarnı «küřñ yılga» dip yñrtālār... Şul küřñ yılga küřñndimñ – bñttñ indñ! Yāşñl basu urtasındagı şul yılğanññ künyak yar buyında tñrān kar katlavı kalğan... Kalğan hām pıçrangān. İllā dā üzāknñ üzā şul kar katlavına karasañ. Anññ üstñnā indñ tuzan kuptarıp cillār iskān, ul kar indñ tıgızlangān, yāmsñzlāngān, küñ-tññ sarkıp, tamçılāp utıra – bñr kızığı da yuk. Bu – uzgan gñmñr. Lākin küññlñğñzğā tuzan kunsā, yñrāğñğñz tñniç, ruxsız tñpsā, çıgıgız siz may axırında kırğa, ñzlāp tabıgız şundıy kar tavın – billāhi, küññlñğñz

kuzgalır, yŕräkkä kan işlŕp-işlŕp kilŕ. Änä ŗul kürinŕş Müstafanı indŕ niçä künnär buyı dăristän süň kırda yŕrtä, niçä künnär indŕ Müstafa, yazgı cilgä avızın kuyıp, yŕräk türŕnnän çıkkän taviş bŕlän cır cırly:

Çıgayım kitıyım dag'lar başına,
Atımı yazıgız kabŕ taşına.
Nilär kilŕ, kiçär yŕğit başına.
Sŕzgä mäğ'lüm ulsın, aldı gam' minŕ,
Aşadı, bitŕrdŕ bu dărt minŕ.

Avır, bik avır Müstafanıň xälŕ.

Çŕnki... Çŕnki... ul gaşyık buldı. Äyŕ, bŕr dă kimŕtmiçä äytkändä, gıyşık utına çumdı. Kimgä gaşyık buldı? Müstafa gaşyık buldı... Xälimagä! yuktan gına başlandı... Xäyŕ, zur işlăr zurdan başlanamını?

İrtăgŕsŕn bulaçak dăriskä Xälimä priborlar xăzirli idŕ. Müstafa nigădŕ, küräçăgŕnă karşımı, anŕn kabinetına kŕrdŕ, Xälimä yanına kildŕ hăm spirtovka kabızıp tŕrgan kıznŕn yŕmşak cilkăsŕnă kulın kuydı. Kuydı... hăm ŗunnan ala almadı. Ällä nilär gŕnă buldı, ällä nilär gŕnă buldı... Küräsŕn, bu kŕrŕw ŕçraklı bulmagandır. Müstafanıň almagaç kayrısı tŕslŕ bulıp bitkän kuli da tiğŕ kızıyınŕn cilkăsŕnă ŕçraklı kuyılmagandır. Mŕnŕ Müstafa bŕlŕp, aňlap işlămăgândŕ, lăkin anŕn xalătŕ ruxiyasŕ bu minutka küptän xăzirłangândŕ, Müstafa bu ŕçrakta änä ŗul küptän bŕyälŕp kilgän xislărŕnŕn külına ävirŕlgândŕ...

Tukta, nişlădŕn, nişlădŕn sin, Müstafa?! Kart bŕrŕ! Bu yăş bŕlan balasın nindi kapkŕnga ŕlăktŕräsŕn sin? Bu – bŕrŕ gadătŕ. Ämma Müstafa – biolog. Tabigat' zakonnarın yaxşŕ bŕlă ul. Bŕrŕ bulıp uylap karagız. Ul da bit tabigat'nŕn bŕr kisăgŕ. Bŕlan yafrak aşŕy, bŕlanı – bŕrŕ. Tŕrŕklŕk ŗulay bara. Balık ta tabigat'nŕn nindi kürkăm, güzäl bŕr can iyăsŕ. Lăkin kişŕ ŗunŕ tŕta, tabada kızdırıp aşŕy. Dŕrŕslăp aşŕy, çŕnki balık – aşar ŕçŕn, diy. ŗulay. Bu fălsăfă dŕrŕs. Lăkin bŕlan bulıp uylap karagız. Balık bulıp uylap karagız. Bu fălsăfădä dŕrŕslŕknŕn zatŕ da kalmas. Tik Xälimä bŕlan bulıp ta, balık bulıp ta uyly bŕlmădŕ. Ul älı nărsă ikănŕn dă aňlamŕy idŕ.

Niçŕk kŕnă bulmasın, ŗul künnän başlap alar ikŕsŕ dă ŕzgărdŕlăr. Xälimä yŕş kına, bŕr săbăpsŕzgä, yllap ala tŕrgan buldı, Müstafanıň xătŕrŕ tarkaulandı, kişŕ sŕzŕnă ig'tibar kimŕdŕ, kişŕ bŕlän ŗŕylăşkândä bŕr săbăpsŕzgä kinăt kŕnă kızarŕnıp, kauşap kala başladı.

Münü sizdilər, prognuzlar zur tügällik bilän birıldilər häm birkim dä şiklänmäslük bir naticägä kildilər: Müstafa bilän Xälimänin yüräkləri arasında çit kişî küzinä kürinir-kürinmäs kınä bulıp yifäk cıp suzilgan. Müña başta aptıradılar, axırdan kündilər: mähäbbät cämal tılämäs, dilär. Ul arada Xälimä dä, bu xälinä iyälänip, sizilirlük rävıştä kıyuvlandı, koridorda cırlap yuri başladı, üzünä süz salıp karagan başlangıçnıñ kara yığitnäs kan düşman buldı, Ruşad bilän süyläşmäskä tırıştı. Kızık indı bu kız bala! Süy sin, yarat, tıläsän kıyäwgä çık! Tik mınä başka kişigä karata nigä münäsäbätinñ üzgärtirgä?

Xäyir, bu yañalıkkä şaktıy säyirsinip karauçılar da bulmadı tügil. Mincamal, mäsälän, müña çın yüräktän räncidı. Kız bala ikänsin – irlärgä timä! Yığitlär bitkän-mini? Müstafa kibik bähitsizlikkä uçragan tül irlärnñ yazmışın xäl itişirgä, alarga yardım itärgä tül xatınnar da bitmägän bit! Mäsälän...

Xuşiyät kart bu xäbärni iştkäç bik äsärindı. Andıy vakıtta kartnıñ baş mıyındä yaşın tizligi bilän bir gınä süz tuva ala, ul süz tuganda uk, äli tildä fonitik yaktan yañıragançı uk, ürfügrafik yaktan xata bilän tuva. Xuşiyät kart mündiy uçraklarda «maral tarkaulık» digän süznı kullana. Kart bir-iki tapkır mäktäpkä kilip kitti. Pnsioner ukıtuwçı tik turganda gına üzi işlägän mäktäpkä kilip çıksa, küt tä tür – bir kıyık yağınñı tapmıyça kalmas. Üyinä kaytkaç ul çibin tüşip kibip bitkän kara savıtına samavırdan cılı su ağızdı, kalämın äzirlädı. Läkin ünıknı karaw tulısı bilän anıñ üstündä idı häm bäläkäy razbüynik kartka atnalar buyına iki-üç sägat' kınä bulsa da tınıç vakıt birmädı – kara savıtı yañadan kipti. Ä cäy başında isä kilinnñ yañadan bir ünık alıp kaytırğa yürüwı mäg'lüm buldı – äytirsın kayınatasınñ pnsiyagä çıguwın gına kütkän. Altı-cidı yıl balasız yürgän xatın şulay itip ilikkini kaytarırğa kırıştı. Bala digän narsä bir adrisinıñı bilmäsın... Bilip alsa – ut yaktısına kilgän kübäläk kibik indı alar. «Maral tarkaulık», şulay itip, kartnıñ başında kaldı, kägaz'gä tüşä almadı...

Xälimä isä dünyada mündiy yaman uylar bilän yürüwçilär bardır dip başına da kitirmädı, üzünñ yaña xälinä tiz kündı. Anıñ küñilı, axrısı, içtän gınä bu xälgä küz buyı, kış buyı xäzirlängän idı – uzgan küz ük indı kızıy üzünñ xislärindä ällä nindi zur, kütlıgısız bürılış bulganın sizgän idı. Bu bürılış hiç tä kişilärgä karata tügil, konkret vakıygaga karata da tügil, ä tabıgat'kä münäsäbättä sizildı. Uzgan küz ällä niçik kınä üzınçälıklı buldı. Oktyabr' bährämnäri ütti, cırgä kar tüşmädı. Aylar buyı yulda tuzan buldı, nüyabr'nñ salkın, kıska künündä ağaçlar ap-ak bäske türinip utırdılar. Xälimä şahärgä kaytkanda avıl bilän stantsiya arasın änä şundıy sixri dekoratsiyalı urman

buyinnan uza idī – küzgi kiska künniñ sirlī tınlığı, bäs kungan ak imännär, ayak astındağı tıp-tın salkın tufrak küñilgä ällä nindi şüm sala idī. Närsä bu? Tabigat'nıñ üzgärüwimi? Xirüsımadağı şartlatuwıñ planıta havasına täsirimi? Xälimäniñ içki dünyasındağı üzgärişmi? Şähärdän tüyöp tutırgan sumkaların ağaç túbınä kuyıp Xälimä urman çitində uzak-uzak uylanıp tura idī – mınä ällä kayda gına, şümlı tınlık, yarım karañgılık patşalığıñ tınıçlıgın büzıp, bİR bütak sınıp kuya, kaydadır yırakta kıska aç taviş bilän kinät kinä karga kıkırıp ala, sürı avır bülitli havada zirattan urmanga uçıp kilüwçi kart küzgıñniñ uzak üzgıç şübhäli tavişı yañgırıp ala:

– Koñk'! Koñk'!

Ul arada iñ biyik ağaclar gına sizärlık talgın cil isip ala, tüpläri kızıl inä bilän tulı, käwsälärin zänğär sakal baskan kart kara çırşılarnıñ bİrsİ kütçikkıç çirkäniç taviş bilän şıgırdap ala – ul yä ikİ tarmaklı bulıp üskän dä kartaygaç ayırılğan, yä ul gümİri buyı üzİniñ kürşİsİ bilän tar uringa sıyışa almıyça yäşägän dä kartaymış küñində yazmışınan zarlına. Kart çırşı şıgırdıy – äytİrsİñ lä Cir şarınıñ tişin surlar...

Xälimä änä şulay üzi üskän şähär müxitiñnän akrınlap bizdi, avılınıñ tın uramnarı, üzın kiçläri, tümanlı irtäläri, bilİmgä atlıgıp turgan, külak tişiklärinä balçık kungan malayları anı äsir ittİlar, kızıy üzgärdİ dä üzgärdİ. İndİ, indİ... Müstafa...

Xäyİrlİ gİnä bulsın, bİrük xäyİrlİ gİnä bulsın bu işniñ axırı...

Sağış kartlarını bigräk tä yarata. Kartı ülgäç, Gaynİlvafa karçıkniñ da kündälik yuldaşına äyländİ ul. Bar idİ zamannar – ul vakıtta äli sugış ta yuk idİ, äli balalar da üzläri yanında idİ, Galiäxmät bilän Gaynİlvafa här cäy başında ucım kararga çıgalar idİ. Mınä münısı bİriñçi brigada arışı – indİ kalkıp kilä, Galiäxmätniñ küpmİ küçİ kİrgän bu arışka. Xäyİr, karçıgınıkı da. Karçığı gümİr buyı ambarda işlädi. Mınä ul arış indİ yumşak cilgä uynaklap utıra, anıñ üstİndä turgay müñi. Ucım bası urtasındağı yuldan barganda, karçık üzİniñ yaş, taza vakıtına – buy citkän kız vakıtına äylänİp kaytkanday bula. Ucım basınnan atlavı räxät! Bu dünyada arış üstİrmägän cİrlär bar dilär. Ul xalıklar närsä dip yaşİlar ikän? Annan urman... Basu türİndä gİnä çırşı, imän, yükä katış urman. Ağaç tüpläriñdä küç-küç abagalar. Kart yükä uçlarında küki. Karçık gümİrin sanatırğa yarata idİ.

– Kük-ki! Minim gümİrim küpmİ?

Urman məxlugı karçıkka karata, härvakit diyärlük, şäfkät'li buldı, här yılınıñ cäy başında Gaynılvafa karçıkka ul yumart kına gümür väg'dä itä idı.

– Kük-kü, kük-kü, kük-kü...

Ä mınä Galiäxmät kart bür tapkır da kükükdän gümür süramadı... Räkät, küñillü zamannar bulgan ikän ul. Ul vakıtta iç püşünüñ, sağışınıñ narsä ikäni dä bilnügän ikän... Balalı kışi yätim bulmıy dip süylilär. Bilip äytmilär. Ulnıñ bar, asabañ bar, imiş. Çukrak kına bulsın, akrın, püşmas bulsın, läkin irin bulsın ikän. Bilip äytkännär: utız ulnıñ bulgançı, u... irin bulsaçı... Äyi, bulsaçı.

XXVII

Dünyanıñ kaysıdır çitindä mähäbbät digän sixirli şarabtan bür yutum avız itkän, läkin tuygançı içä almıy kalgan Läylägül bar äli. Küpmü xıyallar içindä sataşp, korablar tüzüwçi injinür bulırğa tılägän yaş kızını bugün kürsäñ idı! Äydägiz Läylägül yanına... Äydägiz, ul indı müstakiyl' kışi, anıñ yanında ätis-änisü yuk, ul indı tigü ukuwçılar üçin kağıydälärniñ yigirmi punktı bilän äyländirip kırıy kanunnar içindä kalgan ukuwçı bala tügil, ä işçi kız. Rivulyutsionerlar tilindä äytsäk, «galicänap işçilär sıynıfı»nıñ bür väkilü.

...Şähär çitindä, timür yuldan yırak tügil gına bür buşlıkta baraklar tizilip kitkännär. Şıksız, ak izvıstkaga buyalgan stenalar, tül' bilän yapkan kara tübälär. Birinçi, ikinci, üçinçi... sigizinci barak dip sanap yürtälär. İmiş, sugış vakıtında munda külnüya urnaşkan bulgan. Şul baraklarınıñ üç-dürtü «Yäşlär tulay turağı» dip yürtülä. Munda sugış vakıtında FZOgä, xızmet rezervlarına alıngan avıl yäşläri türalar. Kaybirläri indı üylänişip bitkännär, dürt kişilik bülmälärdä, urtaga prostınyä kürüp, ikişär kvartira yasagannar. Munda türmiş arifmıtıkası bik gadi, munda şapırınulu süzlär yuk. Sugıştan cimirilgän ilniñ ekonomikasın ayakka bastırırğa kiräk. Xükümät işçilär sıynıfınan fidakar xızmet taläp itä. Tırışp işlägän kişiniñ xızmet xakı mul – işlä gına. Parlılar kvartira alını ümit itip yäşilär. İndı işkä çıkmıyça turı kiñ külmäk kiyip yürüwçi, bitlärinä kara çutır yabışkan yaş xatınnar da kürinä. Üylängännärniñ iş xutta: iştan kaytışına kerogaz üstindä narsädür çıtırdap kıza, bütin koridornı künbagış mayı, balık, kolbasa işi baskan, biräwlär indı garmun kıçkırtalar. Läylägül änä şunda yäşi. Kümbinizün, tapuçkalar kiyip, kızlar, yigitlär bilän birgä iştan kayta, yakındagı aşxanägä kirip aşıy. Anıñ bülmädäşläri altı-cidü klass tāmamlagan avıl kızları –

Läylägülniñ alar aldında abruyu zur. Düris, kayvakıtta aña «naçal'nik kızı» dip kırım karaular bulgalıy, lakin Läylägül bir gına süzi, xarakätı bilän dä üzın alardan üstın kuymıy. Başkalar işlägän akçalarınnan ata-analarına üliş çıgaralar, Läylägülniñ isä bütin tapkanı üzünä. Şuña kürä kıyım-salım alırğa kiräk bulganda yış kına annan akça alıp türalar, anıñ bilän sır urtaklaşalar. Tüzlişkä urnaşıp işli başlauga, nindidir yullar bilän anıñ kim kızı ikänliğin bilip aldılar, gacäplänüwçilər az bulmadı. Baştarak aña «akkul», «aksüyak» digän isimnär dä taguçılar buldı. Bırazdan anıñ tiräsində yigıtlär çuvala başladı. Başta birsi, annan ikınçısı... Artık ciñil uylauçılardan birsi şulay birçak kiç bilän ansat kına bülmgä kilip kirdi. Läylägül yalgızı gına fizika dārisliğı ukıp utıra idi, yigıt, küzlärin maylandırıp, üstälgä bir şışä çıgarıp kuydı. Ul arada ciñüwçı kıyafätı bilän Läylägülniñ muyınınnan urap alıp, üzünä taba tarttı. Arakı, tāmākı, odıkolon isı Läylägülniñ bürünına kilip bāirdi. Şunda yāş kızınıñ üz gümirində birinçı tapkıır açudan tını kısıldı. Yigıtniñ kulınnan sil'd' balıgıday şuwıp çıktı hām... bütin küçinā tıginiñ yañagına birdi. Annan üstäldägi tıgi şışāni aldı da açık tārāzādān tıška bāirdi. Fizikanıñ nindi zakonı nigizindādir, şışä vatılganda, katı şartlaw tavişı işitildi. Kişi bir usallanmasın... Annan barısın da küt. Äli dä tın almagan kilış yigıtniñ ciñinnān tütü da işikni açıp artına tipti. Yigıt taza idi, lakin kütilmāgān situatsiyadā yugalıp kaldı hām koridorga çıkkaç kına aynıdı. İşikni yapkanda, Läylägül indı tın algan idi, yasalma yılmaydı hām yigıtkā:

– Kurıkma, üzün süylämäsāñ, min birkimgä dä äytmām, – dip kıçkıırıp kaldı.

Lakin yigıt namuslı bulıp çıktı, üzünin ciñilüwin iptāş yigıtlärinā süylādi hām şunıñ bilän Läylägülni küp bāylānçiklārdān küt kardı. Kız bala üzün birinçı tupas xarakättān saklıy bilsin... Birinçı sinauda algan bilgı kız balanıñ gümir attestatına çıga.

Bırazdan Läylägülni brigadanıñ komsorgı itip sayladılar, fizik işkā künikmāgān kullar indı iyäländilär. Ştukatuwrılık hünärin ul tiz üzlāştirdi. Annan malyarlıkka üyrānā başladı. Yaxşı sürtli buyaw, lak isı anıñ başın äyländirā idi, çünki Nikolayevtagı korabl' tüzüwçilər institutına kilgāç, konsul'tatsiya vakıtında alar korabl' makıtları kuyılğan bir auditoriyadā utırgannar idi. Buyawniñ in zatlı sürtların ul şunda kürdi. Auditoriyadāgi yaña buyaw isı anıñ kanına, tāninā ütıp kirdi – şunnan birli buyaw kürügä rāxātliktdān anıñ başı äylānā tūrgan bulıp kaldı. Alar yaña tüzilip yata tūrgan oborona zavodınıñ tsıxlarında, idaräsində, aşxanäsində içki buyaw işi bilän şügil'ländilär – xızmat xakı bik äybāt kilā idi. Şāhār künnān-kün bayıy bara, sugıştan

süñ äli rätlänip citä almagan kibitlärgä künnän-kün yaña tovarlar çıga tura. Şuña kürä yaşlärnñ küñil kür idı. Baraklarınñ bırsı klub itip faydalanıla idı – kün sayın dip äytirlik trofey fil'mnar kürsätilä. Küz citüwgä, tüzilış trestınıñ komsomol üyışması yaşlärnñ kiçki mäktäpkä tartu buyınça kampaniya açıp cibärdi, Läylägül üz brigadasında şunıñ buyınça iş başlarga tıyış idı. Niçik? Ukıgız, bılıñ alıgız, dip küri agitatsiyadänmi? Siräk kınä anıñ yanına ätisı bılän änisı kilälär idı. Xäyir, alar bırvakıtta da barakka kilmädilär. Alar Läylägülni iş urınınnan tabalar da kiçin üzlärı yanına güstinitısaga çakıralar. Läylägülgä alar mündiy adımı üçin bırnindi üpkä bildirmädilär. Kirisınçä, Davutov aña süklanıp karıy idı. Ätisı xätta, üzi gınä kilgän vakıtlarında, kızınnan bır-iki tapkır un-unbiş sum akça da alıp türdi.

– Zarplata almagan äli, az akça bılän kilgän idim, – digän buldı.

Bu – üzınä kürä Läylägülniñ müstäkıyl' kışi ikänliginä işarä yasaw idı. Süyläşüwlärnñ bırsında Läylägülniñ komsürg bularak burıçları, yaşlärnñ kiçki ukuwga tartu yulları turında süz kuyırdı. Davutov tıngä taba cäyäwläp kızın üzatıp kuydı.

– Mın sinıñ urında bulsam, işni şunnan başlar idim, – didi. – Mınä bız rayonda komsomol sekretarınnan uñmadık. Ütliçniy üratür, mınä digän itip karar proıktı yaza – xıt BMÜga işkä al, bütinisin matur itip süyli bılä. Tribunada süylägänin tıñlap türsañ, şulxätli üsta, şaytan, rayonniñ bütin uñışların – urıp-cıyuwmı ul, urman xäzirläwmı, yul tüzüwmı, mägarif işimı – barısın da ul üyıştırgan bulıp çıga. Bızniñ yaşlar zdürovü işladılär, bız zdürovü tırıştıq, diy. Bütin süzi şul. Ä indı tübändägi üyışmalarga kilsäk – iş yuk. Avıllarda tärbiyä işi bılän partiya üyışması citäkçilik itä, komsomol – vznüs cıya. Mınä sin alay bulma. Mın nişlar idimmı? İñ bırınçı – iptäşlärnñ arasında kitapka, bılımgä ixtiram uyat. Sızdä kitap ukıylarmı?

– Bik az şul, äti.

– Şulay da mınä sinıñ bülmädäş kızlarıñ narsä ukıylar?

– Kış buyına bır «Äbügalisina kıyssası» aunap yürdi indı.

Davutov külip kuydı.

– Äbügalisinanı ukuw naçar iş tügil. Ä mınä sin bülmälärgä kitap kırt. Kitap ütöp kırsın. Annan süñ, teatrlarga niçä tapkır bırgälöp bardıgız?

– Mın bır kız bılän gınä yürim.

– Ä sin un bilet alıp kayt. Tarat. Sin ünıtma, alar kolhozçı-krest’yan balaları. Alarnıñ balalık vakıtına sugış afätı turı kildı – kul’tura yagınnan alar, älbättä, şaktıy artta kaldılar. Mınä şulayrak täısir itärgä kiräk. Bızñıñ zamanda kırı lüzung bılän birni dä işläp bulmıy. Canlı iş, näticälı iş kiräk.

– Äti... Partkom sekretarı äytä, siña, diy, partiyagä äzırlänırgä kiräk, diy.

Davutov kızınıñ cilkäsınä kulin kuydı, üzınä taba kıstı. Alar indı şähär çitınä çıkkannar idı.

– Ax sin, tişik bürın! Kara sin anı, ä? Nindi isäp kırgän bit. Min siña rıkomındatsiya üzım birä alam – min siña işanam. Läkin sin bik sıyık bit älı. Sin älı tal çıbıgı. Äyı, tal çıbıgı.

– Ul äytä, tüzüwçılär arasında partiyalılär katlavın üstırgä kiräk, diy. Minım xızmat kürsätkıçlärım dä äybät, äti.

– Tılägıñ izgı, kızım, läkin üpkälämä, sin älı bik sıyık. Sinıñ älı kıyblañ yuk. Yä, sin kım bulırğa tılısıñ? Tüzüwçımı?

– Yuk, äti, ul mäś’älä minım üçın xäl itılğan indı. Bıyıl avgustta min yañadan sınav birıp karıym. Min xäzırlänäm. Minım indı xızmat stajım da bula bit.

– Yaxşı, kitärsıñ. Tüzılış, dimäk, sinıñ üçın bır tramplin gına. Sin mında partiyagä kandidat bulıp kırıp, şaw-şu kütärip, avgustta kitıp barsañ, bıläsıñmı, sinıñ turında närsä dip äytäçäklär?

– Kaçtı, dipmı?

– Yuk, xuje. İnstitutka kırıw üçın partiyagä kirdı, diyäçäklär. Tıgındä dä şıklänıp karauları mümkün. Annan süñ älı sin mında rıkomındatsiya dä taba almıysıñ. – Davutov kıza başladı. – Bıläsıñmı, xalıkara kommunistik xäräkätñıñ kürınıklı işlıklısı İnıssa Armand närsä dip äytän? «Kommunistlık isimı kışıgä bik küp burıçlar yüklı, läkin bır gınä üstınlık birä, ul – revolyutsiya üçın bırıncı bulıp küräşü üstınlıgı». Tak çto, nindi dä bulsa fayda üçın yürgän kışılärgä partiya safında urım yuk.

Baraklar yanında alar ayırılıştılar. Kışmıñ salkın tünınä barak işıklärınnän aksıl par çıga, anda-sanda ışıktä küçaklaşkan parlar türalar idı. Salkın kükkä zavod mürcalarınnan kızgılt tütın kütärlä, yırakta parovozlar uxıldıy, şähärdä süñgı

tramvaylar çırıldaganı işitlä. Salkın tündä Cir şarı zavod mürcaları, parovozları, mähäbbät süzlärı, üzın tabänäk barakları bılän bırgä sulıy idı. Ak tumanlı işıkkä kızı kırıp kitkänçı Davutov yıraktan karap türdı...

...Mınä bırvakit yaz cıttı, tagın yaz cıttı. Läylägül uzgan yılınıñ yazında rayon üzäklärınıñ bırsında idı – mınä küçäbız, mınä küçäbız dip bürçılıp yürgän vakıtlar. Yaz – kız bala üçın in xätär vakıt, kız bala yazın tabıgat'ınıñ kündäm bır kisäkçäsınä ävırılä. Aña küyaşlı kün dä, bırıncı yañgır da, yazgı cil dä täsir itä, Läylägülnıñ tıngısız türmişka ayak baskanına mınä xäzır bır yıl tuldı. Alar yaşägän rayon üzägında üli yul üstında yüz'yäşär biyık tallar bar idı. Mart ayında imtixanga xäzırlänıp iptaş kızları yanınnan kaytkanda, Läylägül şul tallar yanınnan uza idı. Mart tünında alarınıñ şaulavı... Bık biyıktän, tıngısız bülıtlar arasınnan yaşkılt sarı ay karıy, künbatıştan cılı cil isä, ul cil näk' mınä şul kart üyankılärgä gınä kagılıp uza, ä alar şümlı itıp şaulıylar. Bu tavışka äsäränıp Läylägülnıñ tını kısıla, tamak tübı çatnap kitä, ul sixırlängändäy bır urında basıp kala – ä üyankılär anıñ sayın küçlırök şaulıylar. Alar biyık şul, yaz kiläsın alar kışılärgä karaganda aldarak sızınälär şul... Ul tallar şulay şauladılar, şauladılar da Läylägülnı bürçülü, läkin läzzätli türmişka üzattılar. Alar yukka gına şaulamagannardır. Kızık, bıyıl da şulaymı ikän alar? Şunnan bırlı ağaç şaulaganın işıtsä, Läylägülnıñ yürägı kızurak tibä başlıy, tını kısılıp ala, sağış basa.

...Ul arada cäy dä cıttı.

Yäşlik kayda da üzınıkın itä. Baraklar yanındağı takırlıkta kiçlärnıñ bırındä bır türkım yığıtlär tämäkı tartıp utırdılar. İkinci kiçtä munda garmun da kildı. İki-üç kız da kürındı, häm kittı cırlı uyınnar... Kızlar, yığıtlär şähärdä yaşägännärın ünıttılar, trofey fil'mnarmın da däreçäsı kalmadı. Künü buyı kran aslarında, tübä sırtlarında balta, küräk, mastırok, pumala tütıp işlägän yaşlar dünyanıñ bütın mäşakatın ünıttıp, kulga-kul tütınışıp şaw itıp cırlıylar, bır-bırsınä maktaw süzlärı äytälär, tanışalar, xislärın bıldırälär. Dünyada äytırsın lä mähabät kütärüw krannarı, ükırä-ükırä kirpiç taşıy turgan maşınalar, ilämsız avır timır-bitün kürılmalar, şıksız basıncı baraklar bütınläy yuk, ä barı tik ağımsular, şümırt çäçäklärı, sürmälı küzlär, niçkä billär häm kıygaç kaşlar gına bar... Cırdan faydalanıp, yaşlar bır-bırsınä äytäsı kilgän süzlärın yaralar da salalar. Çıttä basıp türuçılarga çakıruw taşıylar.

Bızınıñ avılınıñ kızları

Aklı külmäk kimilär,

Cırlamagan kızlarını da

Üstabikâ dimilər.

Şähärdä yaşäsälär dä, «bızñıñ avıl» dip cırlıylar. Dimäk, bu alar üçin vakıtlı gına bİR xäl ikän. Uyinga kİRİP cırlamıyça, ükçä ıškıp yŭrŭwçılärgä dä tıngılık bİrmİLär.

Nigä, kızlar, cırlamıysız,

Akça sŭrıysız mällä?

Yarlarıgız bulmaganga

Yamansulıysız mällä?

TİgİLäri dä tik tŭrmıy, därräw kŭtärİLİP cavap birälär – bar sŭzgä dä äzİR.

Akça da sŭramıybız,

Yaman da sulamıybız,

SİZ yarlı dip, bİZ yarsız dip,

Sİzdän yar sŭramıybız.

BİR-İKİ märtäbä bu uyinga Läylägŭl dä barıp karadı, läkin bİrkŭnnİ avıl kızların kararga kilgän Akkŭm astı uramı yİgİtläriñnän çuvar tŭbätäyli bİrsİ uyinga kİrgänçİ ük aña bäyländİ. Läylägŭl kauşap kaldı. Näk' şul vakıtta Läylägŭl bilän çuvar tŭbätäy urtasına tİgİ, barakka şİşä tŭtıp kİrgän yİgİt kilİP bastı.

Sİznİñ avılta tİrlİklär, küşlar tŭrmışın kŭzätkänİgİZ barmı? Ata cİnİstän bulgan tİrlİklİk İyäsİnİñ yazmıŞı nikadär avır! Yaznİñ bİrİnçİ matur kŭnİndä küyma buyındagı çİrämlİktä tavıklarnıñ İkİ sem'yası üçraşa. Tavık xalkına närsä, cırlıy-cırlıy küyazlänİP cim çŭpli alar. Yanda härbİR sem'yanıñ sakçısı, tİrägİ yŭri. Läkin änä şul İkİ sakçı, İkİ tİräk hİçnİçİK bİR-bİrsİnä tımç karıy almıylar, hİçsİksİZ konfliktka kİrälär. Yuğıysä yŭr, çŭplän, kİçkır, gayrät kürsät. Tavıklar küp, härkİmgä cİtärİlk. Akbalık mäktäbİ direktorı Sabir äytmİşli, zavalis'. Yuk bit, bulmıy, kanga batkançı sugışalar. Ä bit kİmdİR cİñİlİrgä tıyış bu kŭräştä. Bİrsİ cİñİlä. Ükİrä-ükİrä tŭrıP çaba. İkİ sem'ya tavık karap tŭrganda çaba. Tİgİsİ dä räxİmsİZ. Cİñİlgän ätäçnİ yŭrtına xätli kuva bara. Häm tİgİsİ İndİ cäy buyına mŭnİñ bilän kİkrİk alıŞmıy xäzİR. Mŭnı kŭrŭgä, tavıklar karap tŭrganda uk çİtkä taya ul, bİçara. İr cİnİsİ üçİN nikadär kİmçİlİk. Bİk kızganıç andıy ätäç! Ul gınamı? Kŭtŭw çİkkan kŭnnİ kİnät kİnä İkİ tākä kara-karşı kilİP basalar. Yäki İkİ ügİZ. Yä Xŭda! Ul mŭgİzlär niçİK çİdıy! Cİr sİlkİnä, kara balçık bŭlİt bula – «kİm xuca» mäS'aläsİ şulay xäl İtİlä. Älbättä, bİrsİ cİñİlä. Cİñİlgän ügİZ kızganıç kİna mŭldİräP

karap çitkä kitä, ä ciñüwçisï yanında yäş tanalar mutlanalar. Kişilärdä dä bulgalıy ul xäl. Xatınına ısanıp gümır itkän bïrâw yıllar ütkäç xatın yüräginnän kimniñdir üzün kinät kinä süzıp çıgarganın bilä häm... kütüwdä ciñilgän ügiz kibik kızganiç, ayanıç karaş bilän ümitsizlikkâ taba kitip bara – avır, aña da avır. Ciñilüw avır. Tıgı xatın, bälki, münin bilän üzi gürurlanadır? Härxäldä, üzi artınnan yürgän iki yigitniñ bir kiçni külişä-külişä süyläşip tämäkî tartıp türgenin kürgäç, bir kız yılgan, imiş:

– İx, nik, içmasa, bir gınä tapkır yakalaşıp almıysız, küñilim bulır idı, – digän, imiş...

Äyi, barakka şışa tütüp kïrgän yigit urtaga bastı häm... çuvar tübätäyniñ yañağına birni minip tä tüşti. Läylägülni ay kürdi – küyaş aldı. Ul bik katı kurıkkın idı – ildirdi. Ul arada çuvar tübätäyniñ bir-iki iptäşi kilip citti. Läkin tıgı yigit şaktıy taza bulıp çıktı, birüzi üç yigitni küz açıp yümgançı iläp taşladı. Bütün kızlar aldında tıgı yigitlär ciñilgän küyi tayarga mäcbür buldılar. Yigit bulıp yäşaw bik avır bu dünyada! Gil gınä ciñip türüp bulmıy bit. Läkin äytäsın äytip kittilär:

– Parkta üçraşırbiz äli, şunda bir müsılmança süyläşirbiz, – didilär.

– Canıñni fälän itim, başıñni kultık astıña kısıtıp cibäräm äli min sinin, «Çatki» tiräsində üçratmamı, – dip yanadı çuvar tübätäy.

Taza yigit anısın kuva uk kitti. Läkin tıgı katı ildirtti. Kuyannı tuta almagan itin auçı «it itip» sükkän dimi? Sin – äramtamak, dip sügä ikän. Tıgısı, imiş, bu xätli sügüwgä çıdıy almagan, tilgä kilip cavap birgän:

– Kürsak için çabu bilän can saklar için çabunıñ ayırması zur anıñ, – digän.

Şul künnän süñ, älbättä, barak yanında Akküm astı malayları kürinmädilär.

...Läylägül için in avırı sabantuy atnası buldı. Yakın-tirä rayonnardan kilgän yaşlar sabantuy aldınnan taraldılar da bittilär. Läylägüllär brigadası küptän tügil gınä şahär içindäräk iki katlı taş yürtkä küçip tura başlagan idı. Läylägülgä ilikkı iptäşlari bilän birgä ikinci kattan balkonlı bülmä birdilär. Tübändägi çukırdan poezd yulı uza, uramga çıgıp karasañ, cir tigizligində parovoz tütini gınä pufıldap üzgalänip kala. Yürtniñ algı yağı gil yaşıl çiräm, kızıl avızlı bir yuan yahüd xatını küñ sayın anda sıra sata, çirämliktä irlär xalkı küp bula. Minä rayonnarda irtägä sabantuy digän küñ citti, iki katlı tulay türak buşap kaldı. Şahärdä kalgan birniçä kız, bir-iki yigit kiçki yakta cıyınıp parkka çıgıp kittilär. Minä Akbalık yagına süñgi poezd uzıp kitti, anıñ

baskıçları, tübäsı tulu xalık idı. Vagon tübälärindä tal'yan tavışı işitildi. Cäygı cılı kiç idı – bu poezd küzdän yugaluga, şähär yätim, kızganıç bulıp kaldı. Sabantuy künnı kayta almıyça taşkalada kalgan avıl balasınıñ xälın bu dünyada kim añlasın! Läylägülnıñ tüzılıştä işli başlagannan birli birinçi tapkır küñli tuldı, ul üzın yätim, kiräksiz kişi itip sizdi. Mınä xıyal ıçkındı. Yüğänin salıp taşladı... Rayon üzägi. Taktadan yasagan tribunaga mınıp ätisı xalıknı täbrikli. Kırık cirdä kırık garmun tavışı, naftalin isı kilgän yifäk külmäklı avıl kızları, kün itigin sızırıp kigän avıl yigitleri – barısı da künbagış aşylar. Mınä sugıştan kaytkannar orden-medal'lärin tula bilän yaltıratkannar, väkar' bilän gına kürişälär, ädäp bilän gına, yaşırıp, bir çitkä kitip kına tüşirip alalar, arbadagı kibitçidän pişkän it alıp tiz-tiz çäynilär. Zur-zur sıra miçkäläri yanında izüwlärin çışkän kızgılt bitli irlär, küräş küzätüwçi däreçälı, abruylı kartlar. Malay-şalay xalıknı yırap trofey vılüsipedlarda kuwişa, gimnasterka yakaların çışkän, pogonlı, pogonsız yigitler kızların kultıklagannar, akrın gına atlap yırakka-yırakka taw bitinnän kitip baralar... Äytirsın bütün Cir şarı bugün bäyräm itä, bütün Cir şarı şulay süyişä, äytirsın cir kiñligindä zur-zur дәwlätler bil alışalar. Mınä... mınä, taw kırıyınnan gına iki yigit kilip ıçgalar, bir-birsınä innäri bilän barişip cayga gına süyläşip kilälär. İkisı dä ak külmäklärinın ciñnärin sızgangannar, birsi zänğär ofitser çalbarınnan, ikınçısı kara kiñ çalbardan, bilindä yassı kayış, kayışında yakür'... Bular Gata bilän Ruşad – axirätler. Ah! Kübäläk bulıp kına bulın buylap üçsañ idı dä, sabantuy mäydanına kilip, şul iki yigitnıñ çaçlarınä bärilä-bärilä uynasañ idı...

Läkin Läylägülnıñ xıyalı çınbarlıktan bik tä yırak idı...

Ul balkonda basıp turganda, Akbalık yagınnan iski yaşıl vagonnar takkan poezd kildi, çükırdagı timir yul tütün bilän tuldı. İşikleri, täräzäläri açık bu vagonlarda kişilər yuk däreçädä az idı – Läylägül här vagonnı küzdän kiçirdi. Tik urta vagonnarnıñ birsında, täräzä yanında, gäpläşip kilgän iki yigitni ul kürä almadı – parovoz tütini vagona uralıp kümaçauladı.

Bu iki yigit – cäygı sessiyagä kilüwçi Gata bilän Ruşad idı.

Nixäl itäsın? Akıl iyäsı Süläyman, imiş, üzınin yarannarı bilän yürirgä çıkkän. Bir kibitkä kireğännär. Kişilärdän biräw kibittä üzakkarak çıdamlı ayak kiyimi izli ikän. Münı kürip, Süläyman yılagan. Uramga çıkkannar. Bir fäkıyr' kulın suzıp akça tilänip utıra ikän. Süläyman münü kürip kıçkırıp külgän. Bıraz kitkaç yarannarı süragannar:

– Niçün siz satuwçı xanäsində yig'ladınız, ä fäkıyr'lı kürübän küldiñiz?

– Biz, – digän Süläyman, – satuwçı xanäsində şuña yig'ladık: biçara adäm üzakka çıdarlık ayak kıyımı süramiş, ämma üziñiñ gümiri un-unbiş däkıyka gına (minut) kalmış idı. Fäkıyr'nı kürgäç külüwibizniñ säbäbi isä uşbu: miskin adäm, bizdin bir tıyn sürap yalvarıp utırır, ämma näk' ul utırgan yirdä bir çirik tiränlıktä sandık ilä un biñ (miñ) altın kümilmışdır – ul şunu bilmi...

Kayda sin, Süläyman? Nigä ara-tirä sin timir yul buyındağı şuşı iki katlı tüzüwçilər tulay türagina kilgälöp kitmişñ?

Bir yaş kız bala gazaplı süyüw utında yanganda az gına da yardımñ tiyärlik bulmağaç, siniñ akılıñnan, ziräkligiñnän ni fayda?

XXVIII

Cir şarı tigiz äylänä, ritm bilän yaşı. Ritm bilän küñni – tün, kışnı yaz alıştırı, karnı yaşıl çiräm alıştırı.

Ämma kişi türmiş turında münü äytip bulmıy. Türgınlık yılları bula, ni ruxi, ni matdi yaktan üziñä baylık ta, täcribä dä ala almıysıñ kibik. Yaşısñ, yaşısñ – haman birtürlı. Mınä bızaman siniñ türmişiniñ küçäri kızurak äylänä başlıy, mınä kitä üzgärişlär – tüz gınä. Türgınlıkniñ izi dä kalmıy. Şulay, küp bala bilän gür itip yaşägän gailä bir-iki yıl içində bürtiksiz kala. Şulay, citkän kızlarına kiyäw çıkmaganga yıllar buyı üyalıp yürgän ata bırvakit iki-üç ay içində ällä niçä tuy yasıy – gailä kitilä dä bitä. Nişlämək kiräk, türmişniñ barışı şundi...

Ruşadniñ Akbalıkka kilgäninä niçä yıl buldı – bıyıl indı universitet tämamlıy, ämma işli başlavınıñ birinçi yılı kadär xislärgä bay, dulkınlıdırgıç yıllar başkaça bulmadı. Anıñ gümiri kiç utırıp kontrol' iş yazular, tünär buyı sessiyagä xäzirlänüwlär, xalıcara temaga klubta leksiya, politukuw dārislari bilän uzdı. Läylägül izsiz yugaldı, Davutovlar da rayonnan küçip kittilər. Läylägül digän kız akrınlap yıraktağı tüman içində yugala bardı, Ruşad anıñ indı tışkı kıyafätin dä ünıta bara idı. Tik, ara-tirä ütä dä küñil buşap kalganda gına, äkiyättägi sırlı kızday, Läylägül kilip çıga häm küñil kıllarına kagılıp, Ruşadka yagımlı karaş taşlıy idı. Kim bilä? Bälki, kayçan da bulsa türmiş alarnı uçaştırır äli. Türmiş bit sürprizlar yasarga yarata. Kim bilä? Bälki, sin anıñ bilän hiç tä kütmägändä şäharniñ bırar xucalık kibitında botinkaña

gutalin saylap yatkanda üçraşırısñ? Bälki, sin anıñ bilän iski sumkaña millik kıştırıp, Bülak munçasına kırıp barganda işiktä bärlişirsñ.

Türmişniñ ritmi härkimniñ üzünçä. Müstafa süngi iki yıl içindä dir silkindi. Xälimä bilän alar kavışkanga yıl tuldı digändä Üzbäkstannan Müstafa isimnä rusça yazılğan bir xat kilip tüşti. Xat – Müstafaniñ üli kızinnan idi. Müstafa kinät kinä saftan çıktı, bir atna buyı mäktäpkä kilä almadı, auçılar tarafınnan kısırılanıp urtaga kirtilğan yaralı arısladay ürsäländi – çıdıy almıyça, kolhozniñ alma bakçasına barıp, ällä niçä tapkır tögäri-tögäri yıladı. Kız üziniñ xatında kiçkinä siñlisiniñ tipluşkada barganda üpkäsi şışüwdän, änisiniñ Kükçätaw yanındagı bir stantsiyadä tiftan ülüwün yazğan idi. Xäzir ul ukrain yigitindä kiyäwdä, bir ulları bar, iri tsix naçal'nigi, üzi nürmirovşçitsa ikän. Müstafaniñ adrisın niçik tabuwı da gacäplänirlik idi. Zavodta bular bilän bir tsixta tixuçilişçe tāmamlap kilğan bir yaş yigit bar ikän. Anıñ bilän tanışıp, aralaşıp süyläşä turgaç, ul yigit üz avıllarında alma üstürüw bilän cınlängän bir ukıtuwçı turında süyläp taşlıy. Süyläşüwläriñ birsendä, bu ukıtuwçıniñ skripkaçı häm cırçı ikänligin dä tilgä ala. Nürmirovşçitsa şul wakıtta yigitän bu ukıtuwçıniñ isim-familiyasın süriy häm... kinät kinä añın yugalta. Yaş tükär' – Akbalıknıñ Zakirov familiarlı yigit ikän.

Müstafa Üzbäkstanga kunakka çakıruwlı idi. Ul anda, älbättä, yalgız bardı. Çünki anıñ bu kızı Xälimädän bir yaşkä gına ulıraq idi. İ dünya! Birkimniñ dä şaxsi gayıbi bulmagan küyi kayvakıtta ällä niçä kişi gazap çigä. Kayvakıtta sinin şatlıgıñ gazaplı, ä kaygıñ läzzätli bula! Urta Aziyadän Müstafa ällä nitkän yaña sürt alma ürlıkları tüyap kayttı, rayon pitümnigında ul xäzir mäktäptän ayırılmagan küyi baş siliktsoner bulıp işli idi.

Başlangıç klassta ukıtkan kara yigitniñ dä, Näsimgä üylänip, Mäsrürä turgan mäktäp yürtına küçüwünä indı üç yıl bula. Näsima ul yigitkä üç yıl içindä iki malay tabıp birdi, alar sıyır asrıylar, yigirmilap iri tavıkları, altı baş sarıkları, yaşılçä bakçaları bar. Kara yigit avıl çitindä yürt ülgirtip kilä, niçä karasañ, kibit tiräsindä kün sumka tütkan şul bulır: ul yä yuzak, yä kadak, yä miç kapkaçı, yä taräzä kügäni izli. İki yaşlık malayga niçänçi razmirli ıstan kiräk? Niçänçi razmirli ayak kiyimi kiräk? Çalgıniñ altılısı yaxşımı, sigizlisimi? «Dvuxtisniy» kadak yüz grammga niçä danä kirä? Kara yigit bularniñ barısın da bilä. Ul akçanıñ da isäbin yaxşı alıp bara, anıñ aşaw-ıçüw mas'alası dä aldan xäl itilğan bula. Cägä çıksa – çürmaga ilğan kazılık. Üy astına tüşsä – uzgan yıl küz kayınataların kunak itkännän kalğan kara cimş nastuykası. Bir

stakan cibärsän, küzlär älcı-mülcı kilä başlıy. Üyaldı bülmäsində tıyınçık-tıyınçık yazgı yün, küzgı yün. Näsımä bişinçı-cidinçılärdä tatar tılı, ädäbiyatı ukıta, yığırmı dürt sägat' isäbinnän akça ala. Bular baxıtlı. Akbalık avılında bular kadär baxıtlı tagın kım gınä bar ikän?

Äybät, tatuw yäsäsinnär alar!

Bır bulgannan barı da bula indı: başlangıç klass ukıtuwçılarınınnan Akbalık kustında şuşı yığıt kadär aldınğı, üsta ukıtuwçı yuk. Ul dăristä ukuwçıların barı tik praktik türmişka gına xăzirli. Ul işni sıtıp, sıkrausız, tığäl başkara. Şulay uk yäşi dă. Bula kiyäwlăr – urta kullı gına bır yığıt – ällä nitkän şăp kışınıñ bır dă xikmät şăp kızın ala da gümırı buyı şul şăp kışılărni sanga sukmiy, cannarın aşıy, kızların kahärlı. Bula kiyäwlăr – kulında ut uynıy, yuk kına cirdän küzgä bır dă taşlanmiy turgan gap-gadi bır kızını ala da anı ũrmăgän cırgä utırtmiy, kızınıñ äti-änisınä gümır buyı fayda kitırä, igilık kürsätä. Näsımänin tıp yürtı da bu kara yığittän şaktıy fayda kürdi. Kiyäw bilän kaynata birgäläp karaltı-kuranı rätlädilăr, kiyäw akçalata da yardım itkälädi. Sigız balalı xucalık yugıysä bik kürgaksıgan idı sugış vakıtında. Ä kürgaksıgan xucalıknı kışi itüwı avır, bik avır. Näsımänin aylık xızmat xakı (pionervojatıy xızmat xakı kadär tıyak akça tagın kımdä bula ikän?) işsi munça taşına sipkän yartı çümıç su kibık kınä idı ul vakıtta. Ä xăzir kolhoz nıgıdı, kiyäw yardımli, Näsımä dă «yığırmı dürt sägat' nagruzkalı» ukıtuwçı!

Zahir Akbalıkta kolhoz predsdatelı bulıp işli, küptän tügil gınä anı respublika Verxovniy Sovetına diputat itip sayladılar. Būdaydan uñış alu buyınça kolhoz idarəsi yugarı kürsätkiçlăr birdi – Zahir turında «İzvestiya» gazetasında zur mākālā çıktı. Alar Mūstafalar gailəsi bilän kunakka yūrişälăr, Zahir bilän Mūstafa bır-birsınä «bacay» dip dăşälăr. Şähär kiyäwlări bit!

Sabir bilän Gülçiränin dă ũlı ulları indı MGUnı tāmamlaw aldında. Kanikulga kaytkanda, ul bır çemodan kitap tıyăp kayta, ällä nitkän tildä «ñhay, mfay» kilip ukıp yata. Kayvakıtta anin ul kitapların Gülçirä kulına alıp karıy – ya Xūda! Nilăr gınä yuk. Yazılğan xarıflărniñ nāk' kirışin ukıysı. Yag'ni süzdägi kürsätilgän xarıflărniñ avazların tügil, ä kürsätilmăgännärniñkin äytəsi! Anı niçik bilmäk kiräk? Gülçirä iki-üç süznı ukıp karadı. Birsı «Şaykaspayr» idı. Ukıdı hām şakkattı. Baksan – Şikspir ikän. Bu kışi turında Gülçiränin härxäldä işitkänı bar, bu kışi İkinçi bütündünya sugışında

bizniñ yaklı bulıp, Germaniye faşistlarına karşı küräşkän Angliya generalı tügilmä ikän... MGU disañ MGU şul, bizniñ bu tirädä hiç tä alay xikmätlï itip ukıtmaslar idï...

Yuk, narsä gınä äytmäsinnär, Gülçirä – äybät xatın ul. Rınatnı bïr gınä minutka da ügi dip bilmädï Gülçirä. Ätisın yaratkaç, nigä balasın da yaratmaska! Gülçiräniñ dä, Sabirniñ da Rınatka ümitläri zur. Galim bulsın idï dip kütälär. Bälki, Mäskäwniñ üzindä ük kalır? Xäyir, balanıñ yazmışı yış kına ata-ana tïläginiñ näk' kirisi dä bula. Galim bulsın, professor bulsın dip ukıtalar, institutniñ bişinçi kursına citkäç, yığit kinät kınä ukuwın taşlıy da zavodka kitä, timir yulga kara işçi bulıp urnaşa. Yuk kına, fäkıyr' gınä sem'yadan çıkkän, mïskın kıyafätli, çıpçık taşı tüşli sipkilli bïr yığit yün baskan muyının, çuvar yañağın bişmät yakasına yäşirip, şähärdägi bïrär institutka barıp kïrä, karıysıñ, bïrvakit avılına kayta – ällä nitkän fännär kandidatu, yanında miç şikilli şäp xatını (yaxşı aşap türälar, şaytannar!), kuyın tulı akça! Dünyanıñ, türmişniñ, ällä nitkän, bïz bilmi türğan zakonnarı bar!

Ruşad aprel' ayında diplom yakladı. Bïr-iki kün şähärdä kagılıp-sugılıp yürgäç, ul änisï yanına kayttı. Änisiniñ işigaldın iñläp gürlävük aga, kart topol' başında üzdürüp-üzdürüp sıyrıçık sayrıy idï. Diplomnı yuarga Kayüm kildï. Ruşadka ul kinät kınä «siz» dip süyläşä başladı, yänäsï universitet tāmamlagaç, niçik indï «sin» dip däşärgä?

– Sin bugün frontoviklarça süyläşmişñ, agay-ıñı, – didï Ruşad. – Sin şunu ünıtma: bïz sinñ bilän yäp-yäş küyi bïr institutnı tāmamlagan idik indï. Ul – Bïyik Vatan sugışı institutu. Ul – gadillik, bütin Cır şarı xalıkları üçin izgilik institutu idï. Tak çto, min mınä şunıñ dokumentın gına alıp kayttım.

Safura apa üstälgä kaklagan kaz turıy idï, süzgä katışmıyça gına iki yığitniñ bähäsın tıñladı. Aña şatlık ta, kaygı da idï bugün. Şatlık – ulı yugarı bilim alğan, universitet tāmamlagan. Kaygı – kinät kınä anıñ ulı ülayıp kitkän. Ülı çıray kïrgän, cilkälär kiñäyip kitkän, küzlär citdilängän. Yäp-yäş yığit idï bit äli!

Ruşadniñ diplom üçin alğan yalı biş aylık idï, Akbalıkka ul xäl bilä gınä bardı. Diplom yaklagaç, kişilärçä bïr yäl itäsi, ukıtuwçılar yanına barıp, alar dāriskä kïrip kitkändä divanda gäzıt karap utırıp kalası, şaxmat uynıysı kilgän idï.

Bulmasa bulmıy ikän! yuk, bulmasa bulmıy ikän!

Ukıtuwçılar bülmäsindä Ruşadka povıstka yata idï. «20 aprel'dä irtän 10 sägat'kä rayvoenkomatka III çast' ofitserı yanına kilärgä».

İkinci künni ul irtük indî rayon üzäğindä idî.

– A, diñgizçigä sälam! – dip, üstäl artındagı leytenant anı «panibratski» karşı aldı. – Sizin kütälär, äydägiz üzatıym. – Üçinçi çast'ta çandır gäwdälî, sargılt yüzli kapitan utıra idî. Ruşad voenkomat ofitserların gümür-gümürgä ünäp bitirmädî. Tämäkî tütüninä batkan bulırlar, kullarında bik nık uçlangan karandaş bulır, mäktäptän kaytışlıy kinoga akça sürap malayı yäki kızî kîrgän bulır – xarap! Üfitsir – sugışçan postta yaxşı.

– Tak, tak, – dip başladı kapitan, aña kütärilip karap. – Utırızgız äli, nigä basıp türasız?

Nindidir citdi süyläşüw bulırğa tıyış idî.

– Universitet bilän iş niçik sizinñ?

– Äli gına tämamladım. Bîr atna.

– Ütliçno! Sizinñ spitsial'nüst' niçik äli?

– Tarix ukıtuwçısı.

Kapitan küldî.

– Yuk, min VUS buyınça, dim, vuz dimim.

– Ä... Vüyinnü-uçıtnıy stül, disizmî. Min – torpedist.

– Frontovik?

– Bîr yıl çaması.

– A... İrtä iläkkänsiz ikän. Partiyadä indî, bilgîli?

– Äyi, uçıbnıy otrıyadta kîrgän idim. Korabl'gä kilgänçi ök.

– Tak, tak... Sizgä minä mündıy dokumentlarını tutırırğa kiräk bulır, häm xäzir ök... – Kapitan Ruşad aldına blanklar kuydı.

– Añlamıym, iptäş kapitan.

– Ukıgız!

– «Liçnıy listok ofitserского sostava».

– Añladıgızımı?

– Nikak nıt!

– Añlarga prikaz biräm.

– Yest’!

Annan ikisı dä külištilär. Tämäkı kabızgaç, kapitan räsmligın yugalta tüşti.

– Mınä min küptän süramakçı bulam: ni üçün bızñıñ kırı cir gaskärlärında «tıñlıym» dip äytäsı, ä sizñıñ flotta bütün komandaga «yest’» dip äytälär?

Ruşad üzñıñ «gıylımın» kürsätti.

– Siz akademiya dä nindi tıl üyrändigız, iptaş kapitan?

– Häy, kaya ul akadimiya! Minim akadimiya – utız tugızınçı yıldan partiya raykomında instruktör, annan Mäskäw oboronası, Stalingrad, Dnıpr häm Praga.

– «Yest’» – inglizlärdän kiringän. Flotta alardan kiringän süz şaktıy. Dürisi – «yıs» bulırğa tıyış. İngilizä «äyı», «şulay» digängä turı kilä.

Kapitan citdiländi.

– Mınä sizdäy ukıgan kışi bilän bir utıruw – bir gümir. Siz indı aldığızdagı kägaz’ñıñ dä mäğ’näsın añlagansızdır.

– Tüşinä başladım, iptaş kapitan. Läkin nigä kirägi bar äli münıñ?

– Sabıy bulmagız, iptaş starşına. Sizgä ofitser däreçäsı biriläçäk. Sizñıñ spıtsial’nüst’ buyınça bızñıñ rayonda nibarı iki diñgızçı. Şunıñ birsı siz – yugarı bilimli. Frontovik. Siz ünıtmagız: bu sugış mäktäbın ütkän kışılärñıñ sugışçan täcribäsı yıllar uzgan sayın kadırlıräk bulır. Änä şuna kürä Xärbı Ükrug siz häm sizdäy yigitlä bilän kızıksına başladı...

Kürışkän vakıtta kapitan gäwdäsın turayttı, citiz, kiskın xäräkät bilän kulın suzdı.

– Birär aydan sizñı Yıldız bilän täbrikli alırmın dip ışanam...

Kapitan bilip äytän ikän. May axırları idı. Şul uk povıstka, şul uk bülmä, şul uk ofitser. Ruşadnı kapitan ayagürä basıp karşı aldı. Utırırğa täk’dim itmädi. Üstälindägi bir papkanı açtı da, yüzinä zur citdilik birip, kırı tavış bilän ukıp kitti:

– SSSR Oborona ministrınıñ ... çislüdagı ... nümırlı prikazı bılän Ruşad Sulimovka korabl' xızmatı kış leytenantı digän isım birırgä.

Ruşad bu prikaznı küzın yümıp tıñladı.

– Üfıtsır isımı birılıw bılän täbriklärgä rüxsät itıgız...

Kapitannıñ ıssı, dāw kulin kısıkanda gına ul küzlärin açtı.

– Müniñ pırspıktivaları bılän kızıksınırğa rüxsät itıgız, iptäş kapitan?

– Pırspıktivalarmı? – Ul stenadagı bütındünya politik kartası yanına kildı. – Mınä bu tirägä küz salğanıgız barmı sizniñ? Yırak Künçığışnıñ darı miçkäsınä äylängänin sizäsizmi? AKŞnıñ diñgız flotu kaya taba cıyılğanın küzätäsizmi? General Duglas Makarturnıñ Yırak Künçığıšta nindi bütka pışırıp yatkanın biläsizmi? Vü kak! Tak çto, bızgä darını küri tütarga kiräk, iptäş kış leytenant. Yä, siz närsä, ällä kurkıp kaldıgızmi?

– Nikak nıt! Tik mınä...

– Närsä «tik mınä»?

– Bır dä kabat sugış küräsı kilmi idı indı. Appıtıt yuk.

Kapitan kışkırıp küldı.

– Ay, ütirdıgız minı! Ay, ütirdıgız! Mınä bız mında, voenkomat ofıtsırları, sugışasız kilıp nişlärgä bilmiçä yatabız! Bik sagındık! – Annan citdiländı. – Ägär biläsın kilsä, minim, tugankay, sugış bitkännän birli sataşmıyça yüklaganım yuk. Här tünni bümbıjka astına ilägäm, sataşam. Kontuziyam yañargan sıman bula. Üzigız yugarı bilimli kış, üzıgız frontovik, nü fikir yürtüwıgız, turıdan-turı äytik, malaylarça, yä, yarıy, zapas zapas indı ul, äli bit irtägä yulga çıgarga dimägän. Äli, bälki, bütinläy kıymıldatmaslar. Barısı da xalıkara xälgä bäyli, brat, barısı da...

Urınına utırırğa ülgirmägän yüräk tağın tıngısızlandı. Akbalıkta yatunıñ mäg'näsı yuk idı (barıbr yäl itıp bulmıy!), Ruşad änisı yanına kayttı. Yalanayak çirämdä yürdı, küyaşta kızındı. Xucalıkta iş yuk – tilägänçä tik yür. Avıldan avılga yürgän ukıtuwçılar kartlık künnärindä, gadättä, bır cırgä tüplänälär, bäläkäy gına yürt satıp alalar, cıynak kına utın sarayı ämällilär... Alarnıñ xayvannarı bulmıy, işıgalların tirän çiräm basa, alarnıñ üyläri çista, püxtä bula, üyaldında kışkına kerosinka tıra, ul

kerosinka üstündä yümürka kızdırıla. Alarnıñ üylärindä püçmakta kitap şürligı bula, ul şürlıktä, gadättä, utızınçı yıllarda uk çıkkın kitaplar, metodik jurnallar häm, älbättä, bik kadırlı fütüal'büm bula – al'bümde ul ukıtuwçıniñ yaş vakıtın çağıldırğan räsımnär, cäygı kurslarda tüşkän kollektiv fütülar bula. Şularnı aktarıp utıruw bik avır da, xäsrätli dä... Mınä yawlıgın üçkilläp bälägän yaş kız vülkomnan kayta: arık atka kabık arba cigilgän. Anda kitaplar, glübus. Şunda uk bırgı, baraban, bayrak... Sin al'bümnan başını kütärsiñ. Siniñ aldında ulıgaygan, çäçläri agargan, küpnı kürgän bir xatın tura. Anıñ küzlärindä tirän, sagıslı karaş. Anıñ yüzindä yaşlık kuwätiniñ indı çatkısı da kalmagan. Ul kuwät minutlap, dărisläp, çirıkläp, yıllap, akrın-akrın yaş buwınga birilgän. Kuwät bitkän – barı tik tirän karaşlı küzlär gınä kalgan. Änä ul arıgan yüzinä yılmayı çıgarırğa tırışıp siña çäy yasıy, ülkän yaştägi ukıtuwçılar çäyniñ yaxşı sürtlısın gına kuyı itip yasap içälär... Avır mündiy yürtta çäy içüwi, şaktıy avır!

Künnärniñ birindä Ruşadka Akbalıktan telefonogramma kildı: anı voenkom üzi çakırta ikän. Änisiniñ içi püşti. İrtän süzsiz gınä çäy içtilär.

– İ bala, bala... – dip avır suladı änisı. – Sinnän dä ayırırğa mataşalar bit minı. Kartlık küñimdä siniñ balalarıñnı karap yuanırmın digän idim.

– Nigä, äni, minı üyländirmäskä digän prikazniñ çıkkanı yuk bit äli.

– Anısı yuk ta... Küñilim sizä – tütmiylar sinı munda bulay, tılgä kırgaç. Dünyada cidı bala üstir ikän. Bir bala – gıl xäsrät kınä bula ikän.

Rayonniñ xärbi komissarı – yuan gäwdälı aksıl çäçli podpolkovnik – Ruşadnı karşısına utırttı. Zvonokka bastı, yaltır itikli tıgı tanış kapitan kırıp üstäl üstinä bir liçnoyı dilü kuydı. Annan yalt bürılıp citiz gınä çıgıp kitti. Komissar liçnoyı dilünü aktardı. Üzak ukıdı. Üzak dāşmädi.

– VUS buyınça sizniñ spıtsial'nüst'... Tak, tak. Dimäk, torpedist. Xätär küç. Kurkınıç küç. Tak. Üylänmägän. Toje xätär. Kurkınıç. Kızlar üçin. A? Partiyadä? Tak. Frontta. Yaxşı. Yäp-yäş küyi. A? Nu, niçik?

– Kızıksınırğa rüxsät itigiz, iptaş podpolkovnik?

– Flot admiralı Kuznıtsovnı biläsizmi?

– Tak tüçno. Tın okean flotınıñ komanduyuşçiyı.

– MİNÄ, mİNÄ. Şul kişİ miña xat yazgan. Şulay, şulay, digän, anda sizniñ rayonda bİr yİgİt mäkTäptä tarix ukıtıp yÛri ikän, digän, bİr-ikİ yİlga minİM yanga kilİp, yaş malaylarnı da ukıtmasmı ikän, digän. Anda kızlarnı äsärtİp yÛrİrgä niçİgÛ, digän...

Ruşad ta şayaruga küçti.

– MÛnda min barın bİlmi lä ul...

– Bİlgän, çestnoyı, bİlgän. MİNÄ yazu bar. «Korabl' xİzmätİ kiçİ leytenantnı R.Sulimovka respublika Xärbİ komissariatına kilİrgä» digännär. MİNÄ bit niçİk... Bİlälär, a kak je, diñgİzçİlär bİzdä barmak bİlän sanarlık. Nİbüs', bÛtİN rayon kızları da bİlädİr äli üzİgİznİ? A? Bİläbİz bİz sizniñ kibİk şıpırt yİgİtlärnİ...

Podpolkovnik citdi tÛnga küçti. Bu xätli barısı da bİrtÛrlİ bulırlar ikän!

– Sizniñ äniyİgİz yalgızımı? Pİnsionerka? Bilgİli, bİz anıñ fikirİN bİlİrgä tıyışbİz. SÛñgı sÛz, härxäldä, anıkı. Läkİn siz aña mäs'alänİñ citdilİgİN añlatıgız. İxtimal, anıñ yanına bİz üzİbİz dä barıp çıgarbız. Añlagız, iptäş kiçİ leytenant. Vatan sizniñ täcribänİ, sizniñ bİlİmnİ, sizniñ yaşlıgİgİznİ sÛrıy. Kupşı frazamı? A?

– Yuk, min alay dip äytmim. Min prosto üzİmnİ tınıç xİzmät kişİsİ dip isäplim.

– Ä min? Pijama kiyip yat idİñ divanda, ä, krÛssvÛrd çİşİp? Yäki bakçada rİdiskaga su sibİp yÛrİr idİM xäzİr, ä?

– Siz indİ üzİgİznİ şuña bağışlagansız.

– Yuk şul, brat. Kırık bİrİnçİ yılınİ iyunİndä gİnä kidİM min xärbİ formanı. Ä bİläsİznİ, kİM idİM? İñ tınıç xİzmättä – institutta bÛtanika kafedrasınıñ dotsentı idİM. MİNÄ bit niçİk. Yä, yarıy, dimäk, siz minİM yanga kiläsİz... kiläsİz... – Podpolkovnik ũstäl kalİndarİN aktardı. – Dimäk, näk' ikİ künnän. Äniyİgİz bİlän sÛyläşİp. Añlatıgız. Vatan, partiya sÛrıy, diyİgİz...

Safura apa Ruşadnı kapka tÛbİndä karşı aldı. Bİr-bİrsİNä karıştılar häm... barısın da añladılar. Ana avır suladı.

– İçmasam, ũy tÛbäsİN gİnä dä yaptıra almıy kaldım sin barında, – didİ.

– Äni! Nİgä alay disİñ? MİNÄ sinİN bİlän sÛyläşİrgä kuştılar. Sin riza bulmasañ, almıylar. Sin närsä äytäsİñ? İsan bulsa, äti närsä äytİr idİ?

– Ätiyñniñ närsä äytäsın biläm min, ulım. Mınä min sin yugında anıñ bñr däftärin izläp kuydım äli. Äydä, üygä kïrgäç kürsätmïn...

Tawşalğan kün tışlı däftärni Ruşadnıñ malay vakıtta kürgäni bar idï. Läkin bñrvakıtta da ukılmagan, axırısı, ul. Aş yanında däftärni kızı-kızı aktardı. Kündälük däftäri ikän. Ätisï yaş vakıtında uk yazıp bargan. Yïgirmïnçï yıllar. Utızınçï yıllar. Türlï kara, türlï şrift, türlï püçirk.

«...Ägär siz urtak iş üçin yanıp-küyüp yürmisiz ikän, münin üçin süñinnan üz-üzigizni küralmayaçaksız. Şkurniklik kişini tügöl, bälki yarım cannarnı gına kanägat'ländirä ala.

Başni yugarı tüt, iptäş! Bu küräş bütün xizmätçil kişilik intirislari üçin alıp barıla, häm kurkaklar, tübän canlı kişilər ginä ul küräştän kaçarga mümkinnär».

P.Zalomov xatinnan.

Ätisiniñ cavabı açık idï.

Ana ulın yulga äzirli başladı. Üydä ikï-üç kün buyı kiyirinki tınlık, üzara kiyirinki ixtiram xükim sürdï. Rizalık birip rayonnan kaytkaç Ruşad Akbalıkka kitti. İn başta Gaynılvafa karçık yıladı. Küzgä malayı yanına kitärgä niyätlägänin bildirip xat yazdırttı. Mäktäptä süngi imtixannar bara idï – Ruşadnıñ kitüw xäbärin işitip, aptırap kaldılar.

Ruşad buş klasslarda yürdi, ukıtuwçılar bülmäsində utırdı. Aña direktor yä zavuç iş kuşmylar, anı balalar izläp kirmilär. Ul xäzir – kiskän ikmäk. Tiz ginä, kıska gına itip Mincamal yılap aldı. Müstafa gıl avır suladı. Müñaydı.

– Bu ni xäl bu, bızniñ mäktäptä yigütlärni tütmylar, – didi.

Närkis küzlärin tutırıp Ruşadka müñli karış taşladı. Kızarındı. Annan kızı-kızı atlap koridorga çıgıp kitti. Bälkiys küñilsizländi. Andıy itip barı tik ülaygan kızlar gına küñilsizlänä bilä. Gülcirä isä Ruşadnıñ forması bilän kızıksındı.

– Bızgä ofitser formasınnan tüşkän bñr kartüçkañni cibärsiñ, – didi.

Avılda sabantuy bulası atna idï – avıl tulı kunaklar. Arada Ruşadnıñ ukuwçıları da baytak ikän. Kara külaklı malaylar çista, taza yigüt bulıp, türna ayaklı çandır kızlar

tügäräkläñip, kupşılanıp kaytkannar. Ruşad bñr kiçkä kunarga kaldı. Yartı kün telefonda Gatanı izlädi – Gata işkä çumgan, kolhozlarda yñuri idı.

Kiçki yakta Ruşad bilän kürişirgä kişilär kilä başladı. Kütilmägännäri kütilgännärdän kübräk buldı.

İñ başta Xuşiyät kildı.

Kirdı, küzligin sürtti, baskıçka utırdı, xäl-äxväl süraştı. Nidändir tartındı. Ruşad, kartnıñ yanına utırıp, tämäkı kabızdı.

– Käyif-xätirlär niçik süñ, Xuşiyät abzıy?

– Hi-i, bızniñ, kartlarnıñ, biläsini indı. Äli bugün kibitkä kirdim. Xalık çirat tura, äybät silidka kaytkan. Min dä bastım. Kibitçi kız, biläsiniñmi, narsä diy? «Äydä, siña narsä kiräk, çiratsız gına birim, kibitniñ şikilın kürıtıp türma» diy. Billähi.

– Nu-u, bu indı ädäpsizlik.

– Yuk, min aña üpkälämädım. Kartlık – maturlık tügıl. Bütün maturlık – yaşlıktä.

– Üygä kırık süñ, Xuşiyät abzıy.

– Yuk, inim, räxmät. Min, ni, kürişirgä dip kildim. Sin tiz gına kayta almassıñ, minim gümir küp kalmadı. Rüksät itsäñ, min indı baxilläşirgä kildim.

Ruşadka uñaysız bulıp kitti. Bu arada küpmi süz, küpmi dulkınlanuw?!

– Yä, nigä alay ülärgä aşıgasız? – Xuşiyät kart izüwin çıştı.

– Tıñlarga vakıtıñ bulsa, bñr süz süylär idim, inim.

– Tıñlıym, Xuşiyät abzıy, räxim itigiz...

– Min indı siniñ bilän ikinci kürişä almam. Gafu it dip äytimmi, ällä başqaça äytimmi, anısın üzim dä bilmim. Ämma min günahlı siniñ karşıñda, ùlan. Ätiyini turında yaman süz taratuwçılarnıñ bñrsi min. Ul tigi yakta bulır dip süylädım. Kayda ülgänliginä dukämint kilgänçi kişilär şuña ışanıp yürdilär...

Ruşad küzlärin yñmdı.

– Sin miña xəzır tıləsə nərsə äyt, ùlan. Ləkin ùlgənçı minim şunu äytip kalasım kildı. Min gayıplı...

Kart başın túbän idı.

– Sin məktəpkə kilgəç tə, min üzümə urın tapmadım. Dürsın äyтім, sinı yarata almadım. Çünki min sinın alda gayıplı idim, ə üzı zarar salgan kişini kişi birvakıtta da yarata almıy...

Ruşad dəşmədi, tāmākısın tirən-tirən suırdı. Kart bik tə kızganiç kıyafəttə idı.

– Minim yünləp algan bilmim bulmadı. Üstən-üstən gınə yürdım. Düris yulnı gümır buyı izlədim. Kolhoz üyıştırırğa yürüwçılərdən birsı idim – anda da nadan başım bılən partiya üyışmasına zıyan yasadım. Kolhozğa kırıw turında bırıncı cıyın bulası künnı məçit manarasına flag ıldım. Şunun arkasında kartlar dulap cıyınını üzdiilər. Əni karçıkını üstirəp alıp çıgıp, manaradan flagnı aldirdılar. Min kaçıp kaldım. Vülüst'ta şunun üçün miña şiltə bildirdilər.

– Xuşiyət abzıy, kırık çay yanına...

– Yuk, inim, sin minı tılla indı. Bu – minim bırıncı tapkır kişigə süyləvim. Min xəzır aıladı. Kommunistlik ul lüzung kıçkırıw, flag kütərip yürüw gınə tügıl ikən. Min minə şul kiləçək cəmgıyätını tüzüwçılərnı – sizni, yaşlərnı kürdim. Sızdəgi xakıykat'ni, künil pak'ligin kürdim. Min xəzır aıladı: kommunistik cəmgıyət pak' künililər cəmgıyətı bulırğa tıyış. Münı miña süyləşip utırganda bırvakit Davutov ta äytkən idı...

Kart kızganiç idı, Ruşad anın bılən avır xuşlaştı.

– Minim sizgə karata üpkəm yuk, – didı. – Siz gümır itkən kişi həm, bütün ütkənigizgə analiz yasap, üzigizni tabarga tırışuwıgız – bu indı bı də naçar tügıl. Rusça äytkəndə: luçşı puzdnü, çım nikügda. İsanlıktə kürışkəngə kədər!

Kart kitüwgə, kapkadan üç yaş yigıt kürındı. Fırt kına kıyınğənnər, bütün rəviş-kıyafətlərinən yaşlık aıkip tıra. Karasañ – Zakırov, Ğskərev, Galəviyev ikən. Zakırov zəngər tinniskadan, yaxşı çalbardan həm cəygı botinkadan. Yabıkça yüzli, sirək gınə bulıp sakal-mıyıklar türtkən. Ğskərev – arzanlı kostyumnan, şahərçə botinkalardan. Galəviyev – Xərbi hava küçlərı kursantı formasınan. Baskıç yanına kildilər, çitinsinip kınə kul birdilər.

– Ruşad abıy, sizniñ bilän kürişirgä dä, sawbullaşırğa da kirdik, – didi Zakirov.

Kişiñiñ küñli bir kakşamasın! Ruşad süñgi künnärdä niçänçi märtäbä indı bugazına tüyün utırganın sizdi.

– Bülay bulgaç, kittik, yığıtlar. Bakça başındağı çirämlikkä çıgıp yatabız, yä, kaysızda nindi yañalıklar bar? Kim kim bulıp çıktı bu dünyada?

– Min, abıy, üçinçi razıyadlı tükär'. Taşkintta püçtovıy yaşçıkta işlim. Yalga kayttım, äbi yanına...

– Zdürovü, Zakirov! Molodets! Ä sin?

– Min, abıy, avıl xucalıgı texnikumında ukıym. Tağın bir yılım kaldı. Üziñizniñ kolhozga kaytam. Stipendiyanı kolhoz tüli.

– Şap, Äskärev. Molodets! Nu, siniki bilgili indı, ä, julik? Xätirlisimmi mäktäptän kaçıp yürgäniñni?

Galäviyev näk' ilikkäçä küldi:

– Igi-gı-gı... – Läkin tişläri ilikkäçä tügil, ä ap-ak idi. – Min, Ruşad abıy, ul vakıttığı süyläşüw için sizgä burıçlı. Sizgä räxmät äytüwni üzimniñ burıçım dip sanıym.

– U-hu, sin indı bütinläy kazınnıy cümlälär bilän gına sibä başlagansıñ. Armiyadä şulay bit ul: kişilär diyäsi urında «liçniy sostav», aşadım diyäsi urında «azık kabul ittım», yükladım tügil, «yäl ittım»...

Zakirov şaktıy akça bilän kaytkan ikän. Äbisiniñ yürtın rätläp birmäkçi. Niçä yıldan birli cıygan akçasın kaytarıp tütürgaç, äbisı yugalıp kalgan.

– Münin xätli akçanıñ rätin dä, sanın da bilmim min, – digän. Üzi malayını ırışıp ta alğan: – Nik bir gına tapkır püsılka salmadın, şundi cimişliktä yaşap, digän. – İçmasam, – digän, – buş yaşçık kına salgan bulsañ da, kişi arasında miña nikadär küñilli bulır idi... Münin kadär akça bilän min nişlim?

Kartaygan. Fakt. Anın kadär akça bulsa minä, mäsälän, Äskärev nişläsin bilir idi. Äskärev kanikulga kaytır aldinnan gına Pınza ölkäsində praktikada bulgan. Pınzanın «gastrünüm» digän kibitlärinä kirip şakkatkan: alarda arakınıñ «künäk»

digäni dä bar ikän. Bütünläy ikinci tüslü ük, kuyı çay sıman häm bir xäriñi çit tildä yazılğan, diy...

Yäşlär kızık! Üyalçanlıq bılän tävakkällik alarda bırgä ürilip yäşi ala. Tıgını-mımı süyläşip utırdılar da tup-turı täk'dim kirttilär. Süznı Zakirov başladı.

– Abıy... bız indı büläy. Mäktäptä ukıganda härbiribiz üzınçä ukıtuwçını cäfalagan kibik. Sız dä anı ünıtmıysızdır. Bızgä ul vakıtta mäktäp bırnärsä dä birmi kibik idı. Alay tügil ikän. – Yıgıt näk' üli kışılärçä süyli idı.

– Ä şulay da, närsä bırgän süñ ul?

– Minim üzımnı, – didı Zakirov, – mäktäp bir närsägä üyrättı: dürislikkä buysırğa. Min bit buysırğa yaratmıy idım.

– Ä minı çıdam bulırğa üyrättı, – didı Äskärev. – Xätirlisizmi, Ruşad abıy, bızniñ klassta adäm rätlı bir dāris uzdıruw üçin küpmı küç tügä idıgız. Nikadār çıdamlık kiräk aña! Dürisın äytkändä, sız bızgä küp närsä birdıgız.

Ruşad küldı.

– Yä, yıgıtlär, minim bugün munda aktık kiç, küñilniñ büläy da yümşak çagı, cıлата күrmägız, – didı.

«Aktık kiç» digän süz Zakirovni tagın da kıyuvlandırdı.

– Ruşad abıy! Gayıp itmisizmi?

– Yä, närsä buldı tagın?

– Mınä, abıy, sız tiläsä närsä äytıgız, xıt xäzir kuwıp çıgarıgız... bızniñ ... ni barıy... – Zakirov bürzüksiz kıpkasın bütirdı. – Davay, çıgar indı, – dip, ul Äskärevkä bürıldı. – Abıy, billähi minä sizni yaratkanga kürä gınä.

Äskärev çitinsinip kinä käsäsinän üç yıldızlımı çıgarıp baskıçka kuydı. «Y» xäriñi, çınnan da, latinça ikän.

– Yä, sız razgil'dyaylar bılän, büläy bulgaç, nişlisin indı. Äbiyigizniñ kastyulinnän bir-iki kaz butı izlämiçä bulmas...

Bakça başındağı çiramlıktä yartı tūngä kadär süyläşip yattılar. Yıgıtlär küp süylädilär. Dünyada bırvakıtta da üziñni-üziñ tanıy almıysıñ ikän. Çittän karaganda üziñniñ kim ikäniñniñ bilmi yürüw ul – kişiniñ baxıtı dä, baxıtsızlığı dä, axrısı.

– Şul yılda mäktäpkä siz kilip kirmäsägiz, bizniñ mäktäpnñ yartısı taralganıy, – didi Zakirov. – Bizniñ bütin ukuwçılar Gata abıyga, sizgä, Närkis apaga gaşıyk buldılar. Siz mäktäpkä Vatan suğışınıñ zur, izgi havasın alıp kildigiz. Ä Xäkimcan abıy! Anıñ kadärlı saf küñillı kişi!

– Ä Müstafa abıy, Müstafa abıy! – dip kuşıldı Äskärev. – Anı biz indı «almagaç abıy» dip kınä yürtä idik.

– Ä Gata abıy... Vät fizik şundıy bulsın ikän ul. Min anıñ kim ikänligin uçilişçega kirkäç kınä bildim, – didi Galäviyev. – Min bit fizikanı bişligä birdim.

Ruşad hiç tä alay dip uylamıy idi. Ukuwçılar mäktäptä yırılär-yırılär dä bırvakit mäktäptän kitkäç barısın da ünıtar dip uylıy idi ul. Yäş yıgıtlär isä barısın da – här ukıtuwçınıñ ayırım süzlärin, xärakätlärin xätirläp kalalar ikän. Här ukuwçınıñ här ukıtuwçı turında üz fikiri bula ikän...

Yıgıtlär bilän ayırılışkanda, bakçağa salkın çık tüşti, indı tañ yaktılıgı bilinä başlagan, tabıgat' tınpı kalgan idi. Ruşad bakça kirtäsinä süyalıp bu avılda aktık tañın karşladı. Bir-bir artlı yıldızlar sündi, ay da tüniklandı. Küñildä äytıp bitirmäslik avır xislär bilän nindidir läzzätli, ciñil, yaktı uylar butala idi.

«Kişi närsä? – Kartlık küli, uzuçı yulçı, üyindä kunak». Yuk, feodallar fälsäfäsi düris tügil. Urta gasır rıtsar'larına mäktäptä änä şulay üyrätkännär. Kişi – üz gümiriniñ küli gına tügil. Kişi – küräşçi. Min üzimniñ Vatan için faydalı kişi ikänligimä bugün ışandım. Min bugün münnan kitäm. Läkin min bu türmişta yulçı tügil. Min kunak ta tügil. Kstati, bu dünyanıñ minı äli bir tapkır da turgä utırtıp kunak itkäni yuk...

«Ay närsä? – Tüñniñ küzläri, çık birüwçi, hava xəbärçisi».

«Yıldız närsä? – Kük çuvarlığı, diñgizdä yürüwçilärgä yul kürsätüwçi, tün maturlığı».

«Ülän närsä? – Ciriñ kıyımı».

«Tamır närsä? – Doktorlarınıñ dustı».

Ax, siz, feodallar! Nikadär üstän gñä şuwp, filosof bulıp kılanasız. Mñnä siz cavap birä almassız mı? Mäxäbbät närsä? Tıgı yılda ägär Läylägül bu mäktäpkä kilmägän bulsa, min ikñnçi bir kişni yarata başlar idimmı? Min hamam anı – bilğisiz kızni izlär idimmı, ällä başka bir kişigä küñil salır idimmı? Şulay bulgaç, çın mäxäbbät bulamını? Kışi üz küñilnä yakınça turı kilirlik sub'ikt kına izlimi ällä? Sub'ikt kilip çiguga, ul aña yünälä häm izlägänin tapkan siman bulamı? Tukta! Münı kim äytti äli? Äyi, äyi, tıgı yılda, ut cibärgänni karap yürgändä, Narkis äytti, Bilinskiydan, didi. «Sil'naya potrebnost' lyubvi çasto prinimayitsya za samuyu lyubov', esli predstavitsya predmet, na kotoriy ona mojet ustremit'sya; prep'yatstviya prevraşçayut ee v strast', a udovletvorenıyı uniçtojayıt».

Barbır añlaşılımy. Kirtälär küp buldı – xislär, yüräk yandı. Üçraşsañ, şular sünärgä tıyışmını?

– Yu-u-uk! İştäsizmi, yu-u-u-k!

Avılda ätäçlär kontserti başlandı.

...Ä irtän kapka túbündä Zahir cibärgän at tura idi. Ruşad buşap kalğan mäktäpkä süñgi tapkır kırıp yürüp çıktı. Bir-iki klassta konsul'tatsiya bara ikän, balalar güjli. Klassta rus tili buyınça kıkırıp-kıkırıp bir malay süyli. Ruşad münü tavışınnan tanıdı. Direktor malayı Tälgat'. Näk' ilikkäçä, süzlärni, avazlarını alıştırıp, aşığa-aşığa süyli. Üzi bütün koridorga işitilirlilik itip kıkırır. «Düska poçeta... püska doçeta... v pırivüdi eto üznaçayıt... üznaçayıt ... taktaw maktası... äy... Taktaw... Maktaw taktası».

Bu – Ruşad mäktäp içindä iştkän in süñgi avaz buldı...

XXIX

İyünniñ yığirmi bişi idi.

Vokzal tiräsindä plaşç bürkängän, züntik tütkan xalık yüğirişä, Mäskäw poezdın üzatalar. Cılı, parlı yañgır yava, hava tın alırlık tügıl, bütün atmüsfire katlavın su tamçıları gına alğan siman.

Taksi tütkançı şakrıy vakıt uzdı. Nihayät, bir şofer süz tıñlap utırttı. Ruşad çemodanın bagajnikka urnaştırdı.

– Xatınıni iştan alıp kaytış, buş yürgänçi vokzal arkılı uzıym dip äyttim, – didi üli yaştağı şofer.

Ruşad artki utırğıçka urnaştı. Yüyış plaşçına tūrınā tūşıp yümşak uringa sındı. Yañgır astında asfal't kap-kara bulıp yaltırıy idı. Ruşad üzınñ sul yagında utırgan yuantık kına xatında küz saldı. Xatınñ aldında dāw gınā sumka hām ul sumkadan... sarık bätılārı başların çılgargan idı. Ruşad siskānıp çitkārāk yılıştı.

– Büynyada işlim min, – didı tıgı xatın, sūrawga cavap birgāndāy. – Bır buaz sarık ilākkān. Biçara, bugün gınā bätılādı. Mınā üygā alıp kaytam. Nişlātāsıñ indı alarnı, yätimnār bit.

Ul arada bätılārınñ bırsı ürmälöp sumkadan çıktı. Ap-ak yifāk küdrādān tūrılğan. Şumırt kibık kara kışkına küzlār. Yüyış bürınınıñ, dāw külaklarınıñ uçında kara tūrtkılār. Ätilārı müdmıy, çibār yığıt bulgan, kürāsıñ. Bāti, çıgıncı mañgayın tūrtkälöp, Ruşadka taba ürmälādı, aldına kirdı. Annan başka da küñılı tulıp taşkan kişigā bu citā kaldı. Ruşad anı küçagına aldı da bitınā kıstı. Māxluk bāti yüyış bürının Ruşadnıñ yañagına, külagına tūrtkälöp «puf-puf» kildı, isnādı. Ruşad bütın dünya māşakātın ünıtip anı üzınā kıstı, bätinñ yürägı çılgarga citişip düp-düp kilā idı. İ günahsız sabıylar! Bu dünyada siznıñ äli bırcıñı gınā küñigiz. Şulay da yünli bāndälärgā yulıkkansız siz. Sarıklar dünyası tarixında bütınlāy bulmagança, siz bırcıñı küñni ök taksida yürısiz, Tın okeanga kitip baruçınıñ yañagın yalıysız. Bu dünyanıñ sürprizların kim bilip bitırsın!

Mübilār yūrtı yanında maşınadan çıkanda, sarık bätıyı Ruşadnıñ bitın tagın bır isnāp aldı. Saw bul, agay-ını! Üsigiz, cir üstınā çıkkaç xātfa ülānnān avız itigiz, sikırā-sikırā çabıgız. Sarık xalkınıñ iş rāxāt – alarnıñ uylıysı yuk...

Kütılmāgān xālgā Mübi balalarça şatlandı. Yuk, Ruşad bilān kürışkāngā gınā tūgıl, ä Ruşadnıñ yañadan xārbi xızmatkā alınuwına.

– Mınā sin, äy! Şāp bu, şāp, driaumat'! Äydä bır dünya gizip yūr äli! Hi-i-i, ayaklarım bulsa... Bütın Sovetlar Soyuzın äylānıp çıgar idim. Rūta komandırı äytādıyırı miña: sugış bitkāç sinı armiyadā kaldırabız, Sāg'diyev, dip äytā idı. Kulıñ altın sinıñ, dip maktap bitırā almıy idı. Ayaklarım bulsa, min nişlāsın bilir idim, driaumat'...

Māsrürā mūnda da maktāp karauçısı bulıp urnaşkan ikān. Ul ayga-vayga karamıyça tūñı buyı utırıp bır par yün üyıkbaş ülgırtti. Ruşad başta bik nık karşı kilgān idı, faydası timādı.

– Bızniñ tatar xalkında äwväl-äwväldän kilgän gadät indı ul, – didi Mäsürä, – ärmiyagä kitüwçı kişigä bir par üykbaş, bir par biyaläy bälöp bulak itüw. Biyaläyinä ülgirä almıym indı, bigaybä.

Mübinñ yañalıgı da bar ikän.

– Sin bu arada gäzit ukıysıñmı? – dip süradı ul Ruşadtan.

– Dürisñ äyтім, üç künnän birli yuk. Äli min xucalık işläri bilän şügil'ländim. Nilär bar?

Mübi şifon'er üstinnän üç-dürt gazeta aldı.

– Mına «İzvestiya»dä bir kızık äybır bar. Sin şüylägän yğit turında bit bu.

Ruşad gazetanı kulına aldı. «Orden xucasın taptı» digän isim bilän anda Xäkimecan turında bir mäkälä bar idı. Yaralanırğa bir atna kala Xäkimecannıñ otdeleniyesi algı sızıktä nemetslarnıñ bir otryadın küralsızlandıra. Faşist ofitsernıñ planşitkasınan komandovanıyı üçin bik kıymmätli dokumentlar tabıp algannar. Xäkimecan III däreçädägi Dan ordenına täk'dim itilgän bulgan, läkin küp tä ütmiçä güşpital'gä iläkkän häm ordenın ala almagan.

Xäzir orden xucasın tapkan. «Vatan sugışı batırı küriç küyuçı Xäkimecan proizvodstvüda yugarı kürsätkiçläer birä» dip yaza xäbärçi. Asta räsimi. Şul uk küzlär, şul uk birkatlı yılmayü. Şul uk sabıylarça saflık, içkirsizlik. Ul tup-turı tübälgän küzläri bilän Ruşadka karagan da:

– Nixäl, tujan, kitip barışmı? – dip sürıy siman. Frontta bulgan yğitlärdä ällä nitkän, kişi añlamaslık mülayım da, citdi dä, tirän dä bir karaş bula. Nidän bu? Äytüwi kıym.

Tañ bilingändä gına yükıga yattılar. Ruşad iki kün buyı avılda Kayüm bilän birgä takta ışkılagan idı, änisı tübä yaptırırğa kaldı, üstalar kilgänçi takta äzirlöp kuydılar. Kullar, biläklär ut bulıp yana idı, yükı tiz aldı...

İrtägisın dokumentlar küyläw bilän ütti. Vladivüstükka kadär samolet biletı indı äzir idı. Komissariat tiräsində Ruşad üzi kibik zapastan kitüwçilärdän tagın birniçä kişini uçrattı.

Türmişniñ bir kuzgalsa kuzgala ikän. Kayvakıtta türmişniñ hər sägatı ällä nikadär yañalılık alıp kilä ikän. Yığirmı altınçı iyün künni irtängi sägat' cididä samolet kitäsı idı. Mübi äli bıyıl gına täminat ürgannarı birgän «Müskviç»ni sägat' biştä ük kabızdı, yaxşı kiyimnärin kidı, medal'lärin taktı. Maşına yanında Mäsürä dä xucalarça yığırıp yürdi, radiatürğa su saldı, täräzä pıyalaların sürtiştı...

Ruşad artkı uringa kırıp utırdı da irtängi şähär uramnarı bilän sawbullaşıp süzsüz gınä bardı. Bütün dünyanı iyün küyaşı inlägän, maşınanıñ açık täräzäsinnän sirin' çäçägı isı kırıp bara idı.

Aeroportta Ruşadnı kullarına türgäklär tütkan Gata bilän El'za karşıladılar. Ruşad bir'yulı alarnıñ ikisniñ dä küçägına atıldı. Samülitka kürgänçi yartı sägat' vakıt bar idı – kızı-kızı süyläştilər. Şulay, küptän kürişmägän üç dus kinät kinä bufetta üçraşsalar kızık bula. Süylisı süz şulkadär küp – içkä sıya almıyça tamak tübünä minä dä tıgıla. Süznin rätinä tüşä almıy türalar. Minä bızaman kürişuw-süräşuw xisläri üz urınına utırganday bula, çama bilän birtigiz vakıt ütügä, tilgä can kırä.

– Stüy, stüy... Kırık üçinçı yılda, Stalingrad kırında bızniñ batal'ında mündiy xäl buldı...

Tıgılarnıñ, älbättä, münü tıñlarlık çama yuk. Çünki härkimniñ süylisı kilä.

– Marşal Jukov kildı bızgä. Sugış bitkäç. Smütr uzdırırğa. Biläsinnmi niçik buldı?..

Münısın da tıñlamıylar. Çünki üçinçısiniñ dä teması bar.

– Ä min kaytkan künni ük, pilotkanı salgançı uk, xatınga bulay didim, ägär, didim, min yugında günahın bulgan bulsa...

Münü da tıñlauçı yuk.

Gata da, Ruşad ta mündiy xällärni küp kürgän.

– Tukta, tärtip bilän gınä süylik, hər minut altın, – didı Ruşad.

– Tärtip bilänmi? Alaysa şul, tıñla. Gata abıyın sinı kuva kitä. Bızniñ rayonnan barlıgı üç ofitser çakırtıla zapastan, häm düris işlilər. Vakıtında munda bızdäy kadrlar kiräk idı – xükümät bızni srügınnan ilik kaydardı. Xäzir Vatan bızni yañadan xärbı xızmatkä çakıra. Bızgämi süñ şuña külak salmaska? Bız bit – kırık bişinçı yıl yigıtläri!

– Kupşı frazanı bik yarata indı bızniñ Gata, – dip, El’za irinä yılıştı.

– Bır dä kupşı tügıl. Annan ikınçısı. Min sinı ızlöp Akbalıkka kildım. Kitıp bargansın. Siña anda ikı xat bar idı, ala kildım.

Şaktıy tabışmaklı ikı konvertını Ruşad kısısinä salıp kuydı.

– Üçinçısı: kiçä tüştan süñ uk «gazık»ka utırıp şähärgä çaptık. Älbättä, ciñgäñniñ sinı üzatuwda katnaşası kildı. Xärbi komissariatka kırıp sinıñ kaysı rıyska bilet alğanıñni bildik. Dürtinçısı: mınä münısı ciñgäñ küçtänäçı, uzgan yılgı kayın cilägi varın’ısı. – Gata mähäbbät tulı yılmayü bilän El’zaga karadı. – Ä mınä busı – minnän. Bır «Stülüçnaya» häm, nihayät, bişinçısı: min näk’ bır atnadan kitäm. Yırak Künçığış xärbi ükrugi karamagina. Dimäk, Marşal Malinovskiy üzi izli Gata abıyını.

Ruşad barısı bilän dä küçaklaştı.

Püsadka başlanırğa unbiş minut vakıt bar idı. Ruşad, kızıksınıp, kısısındägi konvertlarınıñ bırsın açtı. Maşinkada basılğan kägaz’. «Universitetniñ tarix büligin bıyl çittän türıp tāmamlauçılarnıñ üçraşuw vakıtı näk’ üç yıldan, iyünniñ süñgi şimbäsində, Lübaçevskiy bakçasında sägat’ dürttän bişkä kadär. Üçraşuwnı üyıştırıw büürüsü». Kızık!

Rıproduktür süñgi xäbärlär tapşıra idı. Bır xäbär barısın da sagayttı. «Yıgırmı bişinçı iyün künni Vaşingtündagi xucaları kuşuwı buyınça Li-sın-man gaskärläri Tünyak Koreya territoriyasınä basıp kirdilər. AKŞ impıriyalistları açıktan-açık intırvıntsiya yulına bastılar häm bügin üzläriniñ kürallı küçlärinä Koreya territoriyasınä kırırgä prikaz birdilər».

Levitanniñ küçli, can tıträtkiç tavişın aeroport radioçiltärinnän çıkkın açtı taviş büldirdi. «Svırdlovskiga uça türgan ... rıyslı samoletka passajirlarnı utırtu başlana».

– Kürdiniñmi? İştitiñmi? Vü! Mınä ul impıriyalistlarınıñ çın yüzi! – Gata üzünä basıp türır urın tapmadı. – Nu niçigü! Bız üzibizniñ süzibizni äytırbız bu turıda. Bız – kırık bişinçı yıl yigıtläri. «Tıpir’ li nam dramat’ v pokoı, Rüssii vırnıyı sını?»

İ bu dünya! Levitan tavişı – xätär, şümlı taviş. Yä ul siña Vataniñniñ yazmışı kurkıncı astında ikänliğin xäbär itä, yä ul ciñüw şatlıgı turında süyli. Planıta atmüsfrasında tagın Levitan...

«Pxin'yan radiosı Tünyak Koreya İçki işlər ministrliğininüb tübändägı xäbärin tapşırđı:

Künyak Koreya kurçak xükümätinün «milli oborona» gaskärläri 25 iyündä irtä bilän irtük bütin 38 parallel' liniyası buylap Tünyak Koreya territoriyasınä hücum başladılar. Düşman Tünyak Koreyaga kinät hücum itip, 38 parallel'dän tünyaktarak, Xyadyudan künbatiştarak rayonda häm Kımçün, Çırvün rayonnarında Tünyak Koreya territoriyasınä bir kilomitrđan iki kilomitrğa kadär içkärığä kirdi».

Gata, tişlärin kısıp, yañagına tüyirlär çıgargan, radio tavışı kilgän yakka bürilgan idi. El'za Ruşadnı üzünä kısıp üpti. Küzlärin sürtti. Mäsürä iki kullap kürişti. Yılıy başladı. Mübi haman şat, açık çıraylı idi.

– Yefreytor Säğ'diyevtän Tın okean diñgizçilärinä sälam äyt. Äğär, digin, ayakları bulsa, ul Li-sın-mannı nişlätäsün bilir idi, driaumat', bızniñ Mübarakşa, digin. Xat yaz!

İrlärçä katı itip kul biriştilär.

Ruşad samoletka kırıp kitti.

Taş plitalar üstündä anın içkirsiz dusları basıp kaldı. Samülit urınınan kuzgalgançı şaktıy vakıt ütti. Ruşad käsäsindägi ikinçi konvertnı da aldı. Cibärüwçisinin adrısı yuk. Şiklanıp kinä konvertnı yırttı. Konvert içindä kägaz'gä turgän narsädır bar idi. Ruşad yürägi tipkänin işitip anı sütti. Sütti... häm başı äylänip kitti. Kägaz' içindä küğärçinnün tüş kaurıyı idi...

Motor işlävinnän samolet dırıldı başladı. Ruşad anı işitmädi. Konvert içindä kiçkinä gına bir yazu da bar idi. Ruşadnın kulları kaltıradı. Xäriflär yüğirdilər.

«Ruşad abıy! Siz indı dünyada min barın ünıtkansızdır da. Minim sizni bik küräsım kilä. Min yığırmı sigizınçı iyündä Kazan arkılı uzam, ätilärgä kırıp çıgam. Äğär vakıtızız häm tilägıgız bulsa, min sizni şul künni universitet karşındağı Lübaçevskiy bakçasında 12 dän kiçki dürtkä kadär kütam. Äğär kilä almasağız, minim adrıs (vakıtlıça, praktika çırında) Vladivüstük, glavpoçtamt, dü vüstribovaniya. Min Nikolayev şähärindä şul üzim xıyallangan institutta ukıym. Bıyıl Yırak Küncığıştä praktika uzabız.

Sizni bik sagındım, gayıp itmägız».

İmza yuk. Avıl cirindä kışi-fälän almagayı dip kurıkkandır indı. Yüräkkä urgılıp-urgılıp kan kuwıldı, tın aluwı avırlaştı. Xatnı ul kat-kat ukıdı. Läylägül! Kügärçin kaurıyı! Äkiyättägiçä bulsın dip süyläşingän idı bit! Dimäk, ul indı Kazanga dip yulga çıkkın! Ruşad kaurıyı irinnärinä tidirdı...

Samülit kuzgalganda gına räşatkälär buyında basıp kalgan dusları isinä tüşti. Gata furajkasın, El'za bılän Mäsürä yawlık bulğıylar idı. Bır çittäräk üzın tayaklarga kiñçä gäwdäsın ilip kuygan Mübi tura – anıñ kultık astına bır küçak gazetalar kıstırılğan idı. Samülit bıtın buylap yügirdı... Ällä kaygırası, ällä şatlanası şunda! Türmişta şundıy minutlar bula: sin gazap kütäsñ – ruxıñnı şatlık katış läzzät çülgap ala. Sin anı äli miyñ bılän tütıp işkärtirlik, añlarlık xäldä tügilsñ, läkin tänıñ anı indı sizgän, gäwdäññ bıtın küzänäklärı bu räxätlikñ indı kabul itkän, täññ härbır atımı indı miyñä şatlıklı signal birä.

Samülit cirdän ayırıldı da küyaşka taba kütärildi. Yäşil ucımlı basular yantaydılar, cir üstı avıştı. Barısı da asta kaldı. Duslar da, iş tä, mäşakat' tä, yalgız kart ana da... Läkin nigädır avır tügıl. Sin kimgädır kiräk. Kaydadır sinıñ xızmatıñnä müxtaclar. Sin bu türmişta nul' tügıl. Mınä kayçandır sin arkaña kapçık asıp, kara şinel' kiyip bır avılga ukıtuwçı bulıp kilgän idıñ. Dimäk, sin, Gata äytkänçä, şunda kiräk kışi idıñ. Xäzir sin änä tığında – dünyanıñ ikınçı bır çitında kiräk. Bulay bulganda – yäşärgä dä yäşärgä!

Samülit äli tiyışli biyiklikñı almagan idı. Ruşad ig'tibar bılän aska karadı. Ni kürsın! Asta timır yul, tanış raz'ızd. Äyı, äyı, şul, urman arasında. Änä ucım basıı içindägi kürı yılğaga suzılıp utırğan kışkına avıl – Ruşadnıñ änisı tüplängän avıl. Änä avıl çitindägi sabın tartması kadär gına yürt – tübäsiniñ yartısın indı yaña takta bılän yapkannar. Tamak túbı cıyırılıp kittı. Avır bit, avır... Änä Akbalık avılı. Küpmı mäşakat', şatlık, läzzät, bürçu, xislär taşkıñı kitirgän avıl. Avıl urtasında zur bina, anıñ kalay tübäsində flag cilfirdi. Asta, iyün irtäsiniñ talgın cilində, anıñ lipirdäp turganı sizilä. Samülit biyiklik aldı, barısı da tüpügrafiya kartasındagı şartlı bilgı sıman şakmaklarga äyländi. Tugan cir artta kaldı. Şulay da rux ciñiläyıp kittı. Alda bilgısiz mäşakat'lär, bilgısiz kışılär, bilgısiz uçraşuwlar kütä idı.

Uzgan gümır... Kisäkläp ütkän gümır. Şunıñ härbır kisäginä ütkän sayın bürılıp karıysı, ütkännärgä baya biräsı kilä. Sugıstan kaytkannan alıp bügingi küngä kadär

närsälär işländi süñ? Şul turıda uylarğa xäzır vakıt bar... Kük yǘzi çista, passajirlar tın gına gazeta-jurnal karıy, bǐrāwlār yǘkımsırıy. Cir üstı küyaşka küyına.

«Küyaş närsä? – Şarnıñ yaltıravı, küknıñ maturlıgı, tabıgat' bāxıtı, künnıñ namusı, sägat'lār bülüçı». Urta gasırlar fälsäfäsı şulay dip ũyrätä.

Yırak Künçığışnıñ kırıy tabıgatı! Tın okeannıñ dāhşätli ştürmnarı! Kuwätli cillär, ũyirmälär! Sıznıñ yakka tınıç xızmettän ayırılğan bǐr yıgıt kilä...

Sız aña kabat sugış utın kürsätmägız. Ul yıgıtınñ äli süygänin ũçratası bar. Anıñ äli Altın müğız buxtasınıñ yarına basıp süygän kızına mähäbbät turında süylisı bar. Ul süz avıl kırıyındağı şumırt ağaçları yanında münnan bǐrniçä yıl ilik iyün tünında ũzilip kalğan idı. Annan... annan ul kız Ruşadnı buxtada ũzatıp kalır. Korabl' buxtadan açık diñgızgä çıkkanda anıñ komandası kuyı tıgız stena bulıp palubaga basar. Şul komandanıñ bǐr kırıyında kulın çigäsınä kuygan Ruşad ta bulır. Kuwätli korabl' küriç kükrägi bilän diñgıznıñ aksıl-kurğaş avır dulkınların yarır, artta kübıkli yul kalır. Ul kıznıñ cildä cıfırdägän yawlıgı kara tünärdä Ruşad ũçin mayak bulır...

Ruşadnıñ mıyın tatlı uylar bastı. Asta kara çırşı urmanı bilän kaplangan Ural tawları kürındı. Taw ũzänliklərində cäyräp yatkan zavodların mürcaları açık zäñgär kükkä tütin baganaları suzgannar idı.

Kümüş kanatlar astında, Levitan tavışınnan siskänip kalğan, izgi, şäfkät'li Cir-ana tibränä idı.

2. AKTARMA METİN (TÜRKİYE TÜRKÇESİ)

FRONTOVİKLAR

I

Şiddetli soğuklardan sonra epey hiddetli bir kar fırtınası başladı. Evlerin çatılarına kadar kar yığıldı; kuyular, çeşmeler kara gömüldü. Konu komşu birbirine gidip gelemeyi, sanki köyde hayat dondu. Ara sıra kuyu çevresinde su almaya uğraşırken, çeşmeyi kazarken karşılaşan kişiler, köydeki vaziyet üzerine birbirleriyle haberleştiler.

- Kayum'unkileri bugün kazıp çıkarmışlar. Kapı önlerini açılmayacak hale getirmiş kar fırtınası...

- Bu gece yine istasyona göndermek için adam istiyorlar. İki günden beri demiryollarında şiddetli fırtına tren seferlerini alt üst etmiş, tren seferleri durmuş.

Soğuk kar fırtınası, insanların iliklerine işledi, evlerin sıcaklığını emdi, ihtiyarlar sızlanarak eza çekti. Sığırların uzamış tüyleri buz tuttu, soğuyan ahırlarda hayvanlar titredi.

Ruşad, tam iki haftadır havanın düzelmesini bekliyor. Soğuğu, tipiye bahane ederek postacı, postaneye gitmiyor. Yakacak kuru odun yok diye okulları açmıyorlar. Ruşad'a Königsberg'den çıkarken ilmühaberle yol için verilen bir kap tereyağı da artık bitmek üzere. Ruşad'ın askerden terhis olup eve dönüşünden bu yana yaptığı iş çok basit; sabahları zorlukla kapıyı açmak ve kapı önünü temizlemek. Kovayı, küreği alıp çeşmeye su almaya iniyor. Karla kaplı çeşme ağzını küreyip, açıyor. Ardından odun alarak içeri giriyor. Annesi sobayı yakınca, sobanın karşısına oturup yanında getirdiği tek kitap olan *Sovyetler Birliğinin Büyük Vatan Savaşı Hakkında* adlı kitabı okuyor. Bunu, terhis olan herkese donanmanın idari yönetimi veriyordu. Kitabın ilk sayfasına daktiloda yazılmış bir kâğıt yapıştırmışlar. Bu, Ruşad'ın adına.

“İkinci derece çavuşu, Sovyetler Birliği Komünist Parti üyesi propagandacı Sulimov'a. Kızıl Bayraklı 4'üncü Baltık Donanması'nın idari yönetimi, sivil hizmete uğurlarken size bu kitabı hatıra olarak takdim eder. İdari yönetim, askerî başarılarla dolu Baltık Harp Donanması'nda hizmet ettiğiniz gibi, sivil yaşamınızda da en ön safta olmanızı ümit eder. Dahî önderimizin bu çalışması, her daim sizin rehberiniz olsun!”

İşte, Stalin'in Reuters haber ajansı muhabirinin sorularına verdiği cevaplar. Kısa, net cevaplar. Kimi zaman muhabirlerin beş altı cümleden oluşan sorularına, yalnızca bir kelime ile verilen bir cevap. "Evet" veya "fark etmez"... Bu Stalin'in tarzı, cevaplar tam onun kendisi gibi; hoyrat, net ve açık. Evet, bu öyle. Gemide idari yönetim komutan yardımcısı -üçüncü derece kaptanı- Drozdov vardı. Savaştan önce Pedagoji Enstitüsü'nde Rus edebiyatı dersleri vermiş, tez savunmuş bir bilim adamı. "Voyevoy Listok"⁵u çıkardığı ve parti işlerine hazırlandığı sırada Ruşad'a, çok şey öğretti. Drozdov, "Tarz, insanın kendisidir." sözlerini tekrarlamayı seviyordu.

...Ruşad, bu sözleri artık ezbere biliyor. Aslında yalnız bunları değil, kitabın içeriğini de.

Evet, bu kitap bu zamana dek tekrar tekrar okunmuş. Kelimeleri kana işlemiş. Kalbe sızmış. Fakat yine de onu tekrar okuyası var. Kar fırtınası ise evlerin çatılarını çığırdatıyor, sıcağını emiyor...

Kitabın içinde bir belge daha vardı. "Deniz-Harp Donanması'ndan terhis olan, eski üniversite öğrencisi Ruşad Sulimov'un Akbalık ortaokuluna tarih öğretmeni olarak görevlendirilmesine". Belge gerçek... Evet, gerçek...

Faşistlerin denizaltılarına karşı yapılan savaflara katılarak torpiller, dehşetli sualtı mayınları ile karşılaşan ve Zafer Günü'nü Königsberg'de karşılayan frontovik Sulimov, bu emirnameyi aldığı anda henüz yirmi yaşındaydı.

Savaşa gidip, faşist sürüsünü göreceğini aklının ucuna bile getirmemişti. Gerçi, henüz savaşın başlarında Pedagoji Okulu'nun birinci sınıfını bitirince, bir hayalle, askerlik şubesinin kapısına gidip baktı. Fakat kapıyı çalıp içeri girmeye cesaret edemedi. İşin aslı, o vakitler Rusçayı çok kötü konuşuyordu. Bu, ona mani oldu. Böylelikle savaşa gidemedi. Hem çoluk çocuğu ne yapsınlar orada? Gavroş⁶ gibi fişek toplayıp gezecek zaman değil ya. Okulu bitirdi, henüz on sekizini doldurmamış köy çocuğu ile askerlik şubesi ilgilenmedi. Aslında on sekiz yaşını eylül ayında dolduracaktı. Artık bir yıla kalmaz savaşın zaferle sonuçlanacağı açıktı. Ruşad, üniversite giriş sınavlarına girdi.

⁵ Sovyetler Birliği zamanında orduda çıkan bir duvar gazetesi.

⁶ Victor Hugo'nun Sefiller romanından bir karakter.

Sınava girenler arasında koltuk değnekli frontovikler, cephede bulunmuş olan hemşireler, tek gözü siyah bez ile bağlı subaylar, kolsuz askerler vardı. Çoğu matematiği orta seviyede yaptı. Ruşad ise pekiyi aldı. Fizikte de Ruşad'ın şansı yerindeydi; imtihanı yapan, Tatar bir profesördü. Galvanik elementler; artı kutupla eksi kutup arasındaki iyonların hareketi üzerine Ruşad, Tatarca anlattı da anlattı. Bir pekiyi daha. Sınav salonundan çıkarken bir masanın yanında duraksadı, askerî üniforma giymiş genç bir kadına, birleşik paralel levhasını çizerek kopya verdi. Göğsünde madalya takılı olan yirmi-yirmi iki yaşlarındaki bu kadın kızarmış, ümitsizlik içerisinde oturuyordu. Kopyayı alınca uzun kirpiklerini kaldırıp Ruşad'a baktı, mülayim bakışlarıyla sessizce ona teşekkür etti. Sınav salonunun dışında kucağında küçük bir bebek ile bir nine duruyordu, belli ki çocuğun emzirilme vakti gelmiş, annesi ise levhayı çizmeden öylece oturuyor. Bu bebek ah bir bilseydi şu an annesi ne kadar da zor dakikalar geçiriyor...

Tarih sözlüsünden Ruşad'a *Buzüstü Savaşı*⁷ çıktı. Bunu anlaşılır şekilde anlattı, yalnız heyecandan *uho*⁸ sözünü, çokluk eki almış şekli olan *uhi*⁹; *prines*¹⁰ sözünü ise *prinesel* olarak (aslında kız olsaydı *prinesla*) söyledi ve imtihanı yapanın gülmesine sebep oldu. Aslında bunları biliyordu. Yaşlı hoca, sallana sallana, boğula boğula öksürdü. Gene de tarihten de "iyi!". Son sınavı tamamladığı gün onu kabul komisyonuna çağırdılar. Puanı yetmiyor!

Uzunca, dar bir odada sarı saçlı bir kadın bağıra bağıra telefonla konuşuyordu. Ruşad, soyadını söyledi. Sarı saçlı, masanın üstündeki kâğıtları karıştırarak bir şeyi bulmuş gibi yaptı ve kısa yün çoraplı deri patik, yakasız beyaz asker gömleği kıyafetiyle kapının önünde bekleyen köy çocuğuna göz gezdirdi.

- Şimdi sizi rektör yardımcısının yanına götüreceğim. Her şey hallolur, dedi.

Ruşad'a ömründe ilk kez "siz" diye hitap ettiler. Bekle, bu neydi? "Her şey hallolur?" Demek ki, kabul edilip edilmemesi gündemde. Bu yüzden teselli ediyorlar.

⁷ Türkçe kaynaklarda Peipus Gölü, Çudskoye Gölü veya Buz Savaşı olarak da bilinir.

⁸ Rusça "kulak" kelimesi.

⁹ Rusçada istisnai olarak "kulak" kelimesinin çoğulu "uşi" şeklindedir.

¹⁰ Rusça "getirmek" fiilinin geçmiş zamanda çekimi.

Rektör yardımcısı dedikleri önemli âlim, matematikçiymiş. Sarı saçlı kadın Ruşad'ı, onun kapısının yanına getirdi ve ayakuçlarına basarak odadan çıkıp gitti. Odaya kabir sessizliği hâkim oldu...

- Ee, kardeş, diye söze başladı profesör. – Durumlar nasıl?

Ruşad bu işin çok zorlaştığını artık tam anlamıyla anlamıştı, bu yüzden korkmadı ve aklına getirmemeye çalıştı.

- Durumlar kurum gibi ak, dedi.

Bu cevap, profesörün hoşuna gitti.

- Söyle bakalım sen başka bir fakülteye geçmeyi düşünmez misin? Mesela, diyelim ki tarihe, edebiyata? Hı?

- Matematiği seviyorum ben, yoldaş profesör, dedi Ruşad. – Babam da matematik öğretmeniydi.

- Baban... Ee, evet, baban. Habersiz kayboldu, ha? Tanıdık, tanıdık soyad. Hazırlık Fakültesi'ndeki dönemlerden onu tanıyordum. Aynı odada kaldık. Biliyor musun nasıl oldu? Sen, bir otur hele. İşte böyle. İçmez misin? Peki, güzel, alışma. -Profesör, duvardaki elektrikli sistemden sigarasını yaktı.- Biliyor musun, bir zamanlar ne oldu? Üniversiteye bir yerlerden yabancı bir ülke heyeti geldi. Ben o zaman öğrenciler adına yemeğe davetliydim. Eğlendiler, kadeh tokuşturup dileklerde bulundular. Senin baban ise, -o zamanlar senin gibi genç bir yiğitti- pencerenin altına geçti. Ziyafetin bitmesine yakın ben, açık pencereden babana alabildiğim kadar erzak uzattım. Zeki çocuktuk, kamış bir çanta ile gelmiş. Acele edip, 4,5'ta sıvıştım. Döndük. Ortak arkadaşımız, Çeboksarı'dan İsayev adlı öğrenci, çok fena soğuk almış ve yatak döşek yatıyordu. Hadi, biz, seni ayağa kaldıracamız, diyoruz. Doldurduk, ona bir bardak içki verdik. "Yaradı mı?" diye soruyoruz ardından, yok, diyor bizimki. Biz de bir bardak daha doldurup veriyoruz. Artık sarın da yat, terle, ertesi gün derse gidersin bak görürsün, diyerek, iki-üç kat şeklinde paltolarımızı üzerine örtüyoruz. Gece boyu mışıl mışıl yattı. Önceki gece acı çekerek feryat ediyordu. Sabah, hey, diyoruz, hadi uykunu aldın doğrul. Derse gideceğiz, güya. Gidebildik mi, nereye gidiyoruz! Bir saat içinde artık bizim odaya savcı ve doktorlar geldi. Akşam çoktan ölmüş meğerse bahtsız... Evet... İşte böyle...

Babasının hayatına dair olan bu hikâyeyi, Ruşad ilk defa duymuştu. Bu yüzden oraya ne için geldiğini bir anlığına unuttu. Profesörün yüzü ciddi bir hâl aldı.

İşte böyle, kardeş. Söyle bakalım sen hem ne diye mekanik bölümünü seçtin? Senin notların tam olarak buna yetmiyor... Örneğin, senden niye bir tarihçi veya edebiyatçı olmasın? Ya da son tahlilde mesela, niye bir zoolog olmasın? Amipler, solucanlar, supireleri... Bütünüyle ilginç bir dünya...

Ruşad durumun ne olduğunu tamamıyla anlamıştı, bu yüzden açık bir şekilde cevap almak istedi.

- Peki, ama neden mekanik bölümüne girmek bana göre değil? Benim notlarım o kadar da düşük değil ki?

Profesör daha da ciddileşti. Yerinden kalkıp Ruşad'ın yanına geldi. Ağır ağır soludu.

- Ah seni aptal... Ben seninle erkek gibi konuşuyorum, sen daha çocukmuşsun. Yoksa böyle bir soru sormazdın. Frontovikleri nereye yerleştirmeyi düşünüyorsun? Ha? Haydi, biz şöyle anlaşalım: senin okuman gerek. Sen şimdi bana dilekçeni değiştirip, tarih bölümüne diye yaz. Bugün hemen işleme koyarız. Haydi haydi. Mekanikten, maalesef, vazgeçmelisin. Hemen şu dilekçeni düzeltip ver...

Ruşad, burnunu çeke çeke *mekanik* yazan yeri çizip, üstüne *tarih* yazdı. Profesör, kâğıdı imzalayıp uzattı.

- Burs, yurt meseleleri halledilir, merak etme, diye de ekledi.

Her şeye rağmen Ruşad'a karşı ilgiliydi bu profesör!

O gün işlerle uğraşmaktan Ruşad'ın başı patladı, köyüne dönmek istemeye başladı. Ayakları onu, kendiliğinden *Soroçiy* pazarına sürükledi. Dükkânlar arasında belki köylülerime rastlarım, diye uzun süre gezindi. Pişmiş patates, patates köftesi, şekerden eritilerek yapılan konfeti, mikadan yapılmış tarak, el yapımı tarak-kibrit satanların haddi hesabı yoktu. Bir yerde kapkara iki çocuk, sarıp sigara satıyor. Erkekler sıraya dizilmiş. Ah

bu *Yeni Semt* çocuklarını! Hepsi de aynı şekilde yakışıklılar, tamamı kapkara ve hepsi tam bir vurguncu... Ağzları da iyi laf yapıyor, çok hızlı konuşuyorlar. İki sigara bir sum¹¹. Ruşad da adam gibi, dumanını çeke çeke bir üfleyip denemek istedi. Aslında, köyde arkadaşlarının hepsi sigara içiyor. O da sıraya girdi. Kara çocuklardan biri para alıyor, ikincisi sigara veriyor. Parayı da bir sum, iki sum diye değil, kendi dillerinde sayıyorlar. Dükeş, falan filan...

Sıra çabuk bitti. Birden! Ruşad'ın bir sumu kara çocuğun cebine girdi. Çocuklar kendi aralarında bir çeşit jargonla konuştular. Sigara veren çocuk, ona yalnızca bir tane sarılı, içi boşalmış sigara uzattı. Ruşad, yanlışlık oldu diye düşünüp bir yere ayrılmadı.

O zaman, çocuklardan büyük olanı -paraları toplayan- Ruşad'a bağırdı:

- Sen, ne diye ağzını açıp duruyorsun burada, cahil köylü!

- Herkese bir suma iki sigara veriyorsunuz!

- Hmm, demek sana iki tane gerek öyle mi? -Paraları toplayan çocuk Ruşad'a yaklaştırmaya başladı.- Senin köylü başımla iki tane neyine, ha? Şuna bak, bir tane verdiğime şükretmiyor. Şimdi hemen kaybolmazsan, ikinciyi çenenin altına başımla veririm ha!

Yeni Semt çocuğunun başı pek yumruydü; Ruşad, beladan uzak durmak için geri çekildi. O sırada arkadan da sesler yükseldi:

- Orada ne tartışıyorsunuz?

- Kim sırasız girmiş? Şu cahil köylü mü?

Daha biraz önce rektör yardımcısının odasında bilim hakkında konuşup, profesörle tokalaşıp çıkan köy çocuğunu, pazar o şekilde kabul etmedi.

Güçlü kuvvetli kişilerin asfalta oturup sicimden ilmek yapıp oynamalarını şaşkınlıkla izlemeye koyuldu. En ilginç şu ki, aralarından birisi o ilmeğe parmağını sokuyor ve biraz sonra bu kişi para kazanmış sayılıyor. İşte Ruşad'ın gözü önünde yine bir tanesi iki-üç kırmızı otuzluk kazandı. Asfaltta oturan genişçe kırmızı yüzlü adam alaylı bir sesle Ruşad'a seslendi:

¹¹ Bir para birimi.

- Hey, kardeşlik, şansını denemek istemez misin? Bu abin beni iyice batırdı. Sabahtan beri kaybediyorum. Bütün ailem aç kalacak böyle giderse, paltoma karşılık aldığım para da bitiyor...

Hakikaten, bir şansını deneyip görmemek niye!

Mademki şehre gelmişsin, şehre uygun davran! Hem de adam yerine koyup, paralı oyun oynamaya çağırıyorlar. Herkes, bu *Yeni Semt* çocukları gibi olmuyor demek ki...

Ruşad, ilmeğin içine parmağını koyunca, yenerlerse yenerler, bir otuzluğu verir giderim, diye düşünmüştü. Fakat parmak ilmeğe takılıp kaldı. Kırmızı yüzlü adam, hır-hır diye öksürdü, ceketinin cebinden kalın bir cüzdan çıkarıp, biçimsiz yüzük tomarı arasından otuz sum alıp Ruşad'a verdi.

Ruşad'ın içi kıpır kıpır oldu. İşte adam bu adam! Sabahtan bu yana yeniliyor, hemen kalkıp gitmiyor. E bir kez daha parmağımı koyup baksam? İlginç! Eline bir otuzluk daha geçti. Adamın koynundan çıkan para sıcaktı. Zavallı adam! Bir-iki dakika içinde koynundan altmış sum parasını çıkarıp bir köy çocuğuna verdi... Artık gitsen de olur. Lokantaya gidip doyana kadar bir yemek yemek lazım... Fakat kırmızı yüzlü ona bir kez daha yenildi. O sırada birkaç yapılı adam daha geldi, çömeliyor oturdu ve Ruşad'ın şansını üzerine konuşmaya başladılar:

- Ah kardeş, ustalık sende...

- Sen abine acı biraz. Mahvedeceksin böyle...

Oyun kızıştı. Fakat çok geçmeden deminki otuzluklar yavaş yavaş sahibine dönmeye başladı. En sonuncusu da elden çıktı. Eveet, şimdi kalkıp gidilse de olur. Bekle, belki bir kez daha koyup şansını dene sen?

...Ruşad'ın şehirde kalmak için oradan buradan topladığı parasından bir tek kuruş bile kalmadı. Kırmızı yüzlü adam, sen beni yenerken ben hiçbir şey söylemedim, şimdi sen niçin debelenip duruyorsun, diye onun ceplerini boşalttı, yüz elli sumunu kazanıp, üç kuruşuna kadar ilmeğe koydurttu. İşi bitince, biri onu halkadan itip çıkardı ve kırmızı yüzlü adam tekrar başka bir sağlam gövdeli adama yenilmeye başladı. Ooo! Bu, biraz önce

kırmızı yüzlüyü çok sıkı bir şekilde yenip koynunu parayla doldurup giden adam gibiydi! Bu nasıl olur ki? Dur, bunu bitene kadar bekleyip görmek gerek... diye düşünüyordu ki, pat diye ensesine vurdular. Ruşad, dişi-dişine vurarak savrulup gitti. Baktı ki, deminden beri bu civarda dolaşan çakırkeyif yapılı adam.

- Haydi, git, defol buradan, dedi Ruşad'ın ensesinden tutarak. Haydi, haydi yürü, hemen kaybolmazsan, tamamen burada kalabilirsin, diye kuvvetle itip kovdu onu.

Tam o dakikada boylu-boyunca kayışa bürünüp kuburluk takan bir milis çıkageldi. Ruşad sevindi. Aha, siz burada toplanıp kumar oynarsınız ha, işte yakalandınız mı, diye sevinerek onların yakalanmasını izlemek için kenara geçti. Fakat milis, hiçbir şey görmemiş gibi, biraz önce Ruşad'ın ensesine yerleştiren adamla tokalaştı ve onlar gülüşerek sigara yaktılar. Ruşad'ın asıl ilgisini çeken ise bu çevredeki herkesin sağlıklı, yapılı, kırmızı yüzlü ve gür sesli olması idi. Köylerindeyse şimdi bir tane bile böyle adam yoktu. Hepsi halsiz, cılız...

Sonra, pazarın bir köşesinde, on onbeş adamın akordiyon pazarlığı yaptıklarını gördü. Hepsi gürültüyle Abdul diye birini arıyor, onu bekliyordu. Biraz sonra akordiyon pazarındaki halk dinginleşti, ortadan ayrılıp birisine yol verdi. Çelimsiz, tek gözlü, beyaz çizgili mavi gömleğinin yakalarını açıp gevşetmiş çakırkeyif birisi, geniş adımlarla meydanın ortasına yol aldı. Çoktan beri elden ele gezen bir Viyana akordiyonunu, sahibine aldırış etmeden eline alarak kayışlarından omzuna taktı, tüm tuşlarını ağır ağır çalarak denedi, akort verdi. Fakat bir ezgi çalmadı. Akordeonun sahibi, kaput giyen, tek ayaklı, sıska, beyaz yüzlü birisiydi, gözleri dolu bir şekilde mavi gömlekleliye baktı. Diğeri ise akordiyonu getirip ona geri verdi ve hiçbir şey söylemeden yolu yarıp, halkın arasından çıkıp gitti. Halk tekrar ona yol verdi. Mavi gömlekleli adam, *Zakusoçnaya*¹² yazılı ahşap lokantaya girdi. Sakat, dev akordiyonunu koltuk değnekleri arasında tuta tuta, acı çekerek kayışlarını taktı. O an oradakilerden bir grup, ses çıkardı:

- Eyy, yürü, ne burda turna gibi durdun kaldın?

- Hey! Hayrın kalmamış! Akordiyonunu iyi fiyata satmak istersen, işte orada gidip söyle ona.

¹² Rusça "kafeterya" anlamındaki kelime.

- Tabii ki! Abdul bir söz söyledi, her şey bitti. Abdul, değerini koydu, iş bitti. Tek kişi bile bir kuruş azaltamaz. Haydi yürü, mögeriç¹³ senden... Abdul'u elinden kaçırırsan, daha bulunmaz o...

Sakat adam, suçluymuş gibi kendini savundu:

- Ancak benim cebimde kör bir kuruş bile yok. Mögeriç, o satınca yapılan şey...

Kalabalık uğuldadı:

- Ah, sen ahmağın da ahmağıymışsın. Bu satmadan önce, pazarlık için. Abdul başında hakkını söyledi sana. Git sat, henüz o tek başına, bir daha bu şekilde bulamazsın. Haydi haydi artık çok konuşma, daha Abdul abinin isteği var...

...Sakat adam, koltuk değnekleri ile uzun uzun atlayarak *Zakusoçnaya*'ya doğru ilerledi. Halk arasında ikinci bir talyan¹⁴ üzerine bahis alevlendi.

Her şeye rağmen üniversite dersliklerinde hayat pak, gönle daha yatkın.

Bir an önce dersler başlasaydı artık...

...*Sovyet Devletinin ve Hukukunun Esasları*. Bu dersi bir hukukçu veriyordu. Ruşad, derslikteki kişilere dikkatle baktı. Çoğunluğu; ileri yaşlı, koltuk değnekli, tek kollu, nişan-madalya takan kişilerdi. Yalnızca üç dört tane köy çocuğu görünüyordu. Ders başlamadan önce, bir kadın gelip sınıf temsilcisini seçtirip gitti. Sol elinde deri eldiven bulunan yaşlı bir kişiyi temsilci olarak belirlediler. Çok geçmeden, Ruşad, o deri eldivenin takma bir ele giydirilmiş olduğunu anladı. Zil çaldı. İlk dersini beklerken öğrenci, ne kadar da saf gönüllü ve samimi olur! Bunu, dersi vermeye gelen hoca da bilir mi acaba? Kim girer? Selamlaşır mı? İlk sözleri ne olur? Not tutulur mu? Ah, öğrenci, ne şanslı insan! Yok, dünyadaki en şanslı insan, sınıfta ders veren. Seni dinliyorlar, sana imreniyorlar, sana inanıyorlar...

¹³ Alışverişten sonra kutlamak maksadıyla birlikte içki içmek vb.

¹⁴ Tuşları eşit olan bir akordiyon türü.

Yüksek beyaz kapı yavaşça açıldı ve zayıf, uzun boylu bir adam kürsüye doğru adım attı. Ruşad kır saçlı bir profesör bekliyordu, biraz keyfi kaçtı. Kırklı yaşlardaki bu adam, elbette profesör değildi. Saçları da kapkara, parlıyor. Üzerinde koyu mavi çizgili triko bir takım elbise. Omuzları pamuklu ceketinin beli sıkıyor. Geniş ve uzun bir pantolon giymiş. Çökük yanaklı. İki kayış ile kilitlenen eski evrak çantasından kâğıtlar çıkarıp, kürsünün üzerine koydu. Boğazını temizledi. Şimdi ilk cümlesini söylemesi gerek... Yok, söze başlamıyor, domuz, değerini arttırıyor. Sessizlik. Ardından, ellerini arkaya koyup sınıfın önünde yavaş adımlarla yürümeye başladı. Her adımında yerden kart kurt sesler çıkıyor. Savaşın başından beri yağ damlası görmemiş parkeden mi yoksa bu geniş paçalı şık adamın eskimeye yüz tutmuş ama güzel sarımsı ayakkabılarından mı çıkıyordu bu ses?

İşte, nihayet, ilk cümlesinden önce bir kez daha boğazını temizledi. Ne söylese yazmak lazım. Yalnızca bir kez kafasını kaldırıp baksaydı halka, aristokrat! Gıcırtilı ses, sınıfı harekete geçirdi:

“Friedrich Engels, 1884 yılında yazdığı *Aile, Özel Mülk ve Devletin Kökeni* adlı meşhur eserinde; kadim kabileler ve köleci cemiyetler hakkındaki çok sayıdaki materyali bilimsel yönden değerlendirip, bu süreçte özellikle Amerikalı etnograf Morgan’ın çalışmalarından faydalanarak, tarihî materyalizm prensiplerine dayanmak suretiyle kadim kabile cemiyetlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve dağılma sürecini derin bir şekilde ortaya koydu.”

Al sana ders! Bu geniş omuzluda insaf diye bir şey var mı acaba?

Buraya kadar ancak iki üç kelime yazıldı. “Friedrich Engels, 1884 yılında...”.

Böyle olmaz ki, insafsız!

“Baskı ve sömürünün ebedi ve tabii olduğunu söyleyen gerici burjuvazi teorisini ifşa ederek, somut tarihî bir analiz ile Engels; özel mülk, sınıflar ve devletin tarihî birer kategori olduğunu, onların daimi olmadığını ispat etti.”...

İnsan değilmişsin sen! Kan içiciymişsin! Nereye koşuyorsun? Sen insafı bir adam olsaydın bu sınıfta kolu, ayağı, gözü olmayanlar ve hiç değilse, köyden gelen üç dört çocuk

oturduğunu hesaba katardın. Sen kendin, herhalde, âlim bir ailede dünyaya gelip, onlar arasında yaşıyorsundur...

Bitse de gitsek der gibi, geniş omuzlu adam cebinden bir kutu iyi kaliteli sigara çıkardı. Ruşad ön sırada oturuyordu (aslında, köylü çocukların hepsi ön sıradaydı), sigara kutusunun üzerinde yazanı okudu: Krasnooktyabrskiye. Bu, onu burada sınıfta mı içecek acaba? Bu davranış öyle ki ortamda bulunan herkesi aşağılamak, adamdan saymamak demek. Ruşad'ın okuduğu lisede, yalnızca cebinde tütün parçası bulunduğu için bile okuldan kovarlardı.

- Evet... *Sovyet Devletinin ve Hukukunun Esasları* adlı programın ana konusu ve maksadı (sigarasını çıkarıp yumuşattı, kutusuna vurup silkeledi ve ağzına bir sigara aldı) bin dokuz yüz on yedi yılının kasımında olan Büyük Ekim Sosyalist Devriminden başlayarak, yani dünyadaki ilk sosyalist devlet teşkilatının kurulmasından başlayarak (sigarasını yaktı; imansızın tekiymiş!) günümüze kadar olan devlet ve hukuk gelişimi yollarını gözden geçirmekten ibarettir.

Seyrek duman tüm dersliğe yayıldı. Ruşad şaşırıp kalmıştı. İşte buymuş şehir hayatı! İşte sana yükseköğretim kurumu! Dur bir saniye, biri demişti, yükseköğretim kurumunda derste anlatılanları yazsan da olur yazmasan da, diye. Hatta derse gitsen de olur gitmesen de. Aristokrat ise sigarasını ağzının kenarına sıkıştırmış, geziniyor. Pofur pofur. Pofur pofur. Öylece sigarasını içiyor, dumanını tamamıyla çekmiyor, düzenbaz! Efekt için bu. Ruşad'a göstermek için bu: bak sen burada köylü kafanla eğitim almak için oturuyorsun, işte biz ise böyle yapıyoruz, bizim kokumuz bile gitmez, ağzımızda sigarayla senin gibi ahmaklara eğitim veririz... Ruşad defterine göz attı; neredeyse bir saattir süren dersten, defterine yalnızca onbeş, yirmi kelime girmişti. "Friedrich Engels... 1884 yılında... Ailenin... ortaya çıkışı... aşiret hayatı... kadimîlik... soy... Engels..."

Bu, her dersinde, bir kez dahi aksatmadan kutusundan iki sigarayı çıkartıp ağzının kenarına sıkıştırıp öğrencilere tam olarak bakmadan uzun cümleler ile konuşan aristokrat, ay boyunca iç karartmaya devam etti. Onun için sen ha varsın ha yoksun... Eğer içinde canın varsa bir kez olsun bak, en azından bir sıcak söz söyle, hiç olmazsa bir öfkelen! İşte ben yazmadan oturuyorum. İşte şu kız döşlerini masaya dayamış, başını eğmiş uyukluyor.

İşte bir frontovik yetişemediğinden yazmayı bırakmış ve tamamen başka bir yere bakıp, kızgınlıkla homurdanıyor. Neden tüm bunlara kılın bile kıpırdamıyor?

Bu birkaç hafta böyle devam etti, fakat hayatta hiçbir şey ebedi değil. Bu tekdüzelik de bir gün bozuldu.

Ruşad'ın ilkokuldan arkadaşı olan Gata, Fizik Fakültesi'nin üçüncü sınıfında okuyordu. Gata bir dairede yaşıyor ama Gata ile Ruşad üniversitenin koridorunda haftada bir kez karşılaşp, ayaküstü birbirlerine hâl hatır soruyorlardı. Gata, genel anlamda, harika bir delikanlıydı. Akordeon çalıyordu. Yürekliydi. Sen daha düşünürken, o işi bitirmiş olurdu. Trene biletsiz biner; üstelik yakalanmaz. Sinemaya bile bedava girebilir. Şehirde dolaşmak onun için köy hatıllarında yürümek ile birdir. Gata'nın karnı da toktur. Eli resme yatkın, herhalde o, bu şekilde ekmek kuponlarını da değiştirebiliyordu.

...Sıradan kış sabahlarından biriydi. Sabahleyin saat sekizde koridorlar boşaldı, sınıflarda dersler başladı. Aristokrat da (e onun dersi her gün sabah ilk dersti) insanın yazıp yetiştiremeyeceği bir iki cümlesini söyledikten sonra tam sigarasını çıkarıp yakmaya niyetleniyordu ki... O da ne! Birden üniversite koridorunda bir talyan sesi duyuldu. Bu ses ilk olarak Ruşad'ın kulağına geldi. Çünkü koridorda yankılanan ezgi tam bir *Möräle*¹⁵ ezgisiydi. Ruşad bir an sessiz kaldı. Merak dolu bir heyecan içerisinde oturuyordu. Akordiyonun sesi ise çok farkedilir bir şekilde; direk Ruşadların sınıfına doğru yaklaştı. Sesi diğerleri de duydular. O arada koridorda gürültüyle bir şarkı yankılandı:

“Ay, biz içmez miyiz balı,
Ay, biz sevmez miyiz yarı...”

Koridordan gürültülü bir ses geldi. İhtiyar kapıcının hırıltılı sesi duyuldu. Ruşad'ın gözleri karardı. Bu kuşkusuz, Gata idi. Böyle bir numarayı ancak Gata yapabilir. Bu, üniversite tarihinde görülmemiş bir durumdu. Muhtemelen, talyan sesinin burada ilk duyuluşudur. Amerikalı etnograf Lewis Henry Morgan'ın *Amerika Yerlilerinin Evleri ve Yaşantıları* hakkındaki çalışmasını uzun uzun cümlelerle anlatan hukukçunun bu olayla birlikte ilk defa yüz ifadesi değişti. Beklenmeyen bu duruma o da şaşırıp kalmış olsa gerek...

¹⁵ Tataristan Cumhuriyeti'nin Arça rayonuna bağlı bir köy.

Bunların hepsi tabii ki birkaç saniye içinde oldu, şaşkınlıktan çıkıp kendimize gelinceye kadar sınıfın uzun beyaz kapısı gıcırt diye geniş bir şekilde açıldı ve Gata görüldü. Daha doğrusu, sınıfa önce Gata'nın önüne kadar uzanan kırmızı körüklü talyanı girdi. Gata'nın kendisi ise kapıdan büyük zorlukla geçti, çünkü yaşlı kapıcı onu ensesinden yakalamış, geriye doğru çekiyordu. Gata ne yaptıysa yaptı, sınıfa daldı ve yarıda kesilen şarkısına o güzel sesiyle devam etti:

“Biz severiz böyy-le yarı,
Bizz-de gönn-le varan...”

Ruşad komaç¹⁶ gibi kızardı. Gata gözleriyle sınıf içerisinde onu arıyordu. Mahvolduk, bittik... Gömlek yakaları açılmış, alev gibi yanan Gata o sırada tekrar akordiyonunu alıp:

- He-le-le-levvv! diye nara attı.

Sınıf kakhahayla güldü. O zamana dek sınıf içerisinde turlayan hukukçu ise tek ayağını basıp ötekini atmak için kaldırmış şekilde donmuş ve sessiz kalmıştı.

Gata, birden ön sırada pusup oturmuş olan Ruşad'ı gördü.

- Hu-u-u, hemşerim! Dersi bırak, haydi! Ben celp kâğıdı aldım. Abin artık bir frontovik! Bir saat sonra sevkiyat olacak, haydi! diye bağırdı Gata.

Yaşlı kapıcı sonunda Gata'yı çekip kapıdan çıkardı. Sabrı tükenmiş olmalı ki; Gata'yı akordiyonu ile kapıya çekti ve geniş paçalı sırma şeritli pantolonu, kürek kadar olan sakalı, dev çizmeleri ile çelme takıp eğerek çekti.

Ruşad sessizce yerinden kalktı.

Aristokrat da rahat bir nefes aldı. Ruşad'a bakıp, gözüyle işaret ederek çıkıp gitmesine izin verdi. Kulakları alev gibi yanan Ruşad, defterlerini toplayıp, başını yere eğerek çıkıp gitti. Bu sınıfa bir sonraki sefer hangi yüzle geleceğini düşünmek bile

¹⁶ Kızıl renkli bir kumaş türü.

istemiyordu. Koridorda ise ensesinden tutulmuş bir şekilde, itilip kakılan Gata, akordiyonunu arsızca çalarak şarkı söylüyordu:

“Biz öyle de etmemişiz,
Biz böyle de etmemişiz,
Niye adamdan korkalım,
Çalıp çırpıp Sibir’e gitmemişiz...”

...Askerî katarı yolcu edip yurda döndüğünde, kapıdaki görevli kadın Ruşad’a bir kâğıt uzattı. Askerlik şubesinden gelen bu kâğıtta, birinci sınıf öğrencisi Ruşad Sulimov’un bir tas, bir kaşık ve bir günlük yiyecek ile birlikte, yarın sekizde, askerlik şubesine gelmesi emrediliyordu.

Ruşad, Gata’nın ardından çıkıp gittikten sonra, ne sınıfını ne de kabarık omuzlu hocasını bir daha göremedi. Ruşad, Kronstadt¹⁷’daki kısa süreli hazırlık eğitimi müfrezesine katıldığında, henüz on sekiz yaşını doldurmuş ve üzerinden iki ay geçmişti.

Bundan sonra, Ruşad için tamamıyla yeni, ikinci bir hayat başladı. Tarih hızla ilerledi, ömründen günler, aylar hızla geçti, kırkbeş yılının dokuz nisanında tamamlanan meşhur Königsberg operasyonuna kadar günler su gibi akıp geçti. Ruşad bu akıp giden günlerde yetişkin biri oldu, sigara içmeyi öğrendi, sırt sırta savaştığı yüzlerce kişiyi öldüren dehşetli mayınları gördü. Birçok kez ölümle burun buruna geldi. Faşistlerin destek kalesi olan Pilava’nın karargâhında bulundu, diğer denizciler ile birlikte kitaplıklardaki *Mein Kampf*¹⁸’ın farklı baskılarını karıştırıp tuvalete bıraktı. Bu vakit içerisinde gördüklerini aklı almıyordu ve önceki hayatı -dersler, Gata, pazardaki kumar oyunları- hepsi sanki düşünde gördüğü anılar gibi geliyordu. Gerçek hayat, demek böyleymiş. İşte faşistlerin onlarca kilometre uzunluktaki alanda yer alan fabrikaları. İşte birkaç kilometre alana yayılmış harabeler. Burada bir tane bile sağlam ev kalmış mıdır acaba? İşte sokak köşeleri. Taş duvarlara kara boya ile özenle yazılmış isimler: Friedrichstrasse, Adolfstrasse... Bombalarla altüst olan sahilde, limanda ortadan ayrılmış doklar, dağılıp batmış deniz vinçleri... Savaşın böyle olacağını kim düşünürdü? Yirmi yaşındaki bir genç bunları nasıl anlasın? Muhtemelen, bunları, o uzakta kalan hayata geri dönülürse, tekrar ele alıp düşünmek gerekecek. Bunsuz anlaşılmaz...

¹⁷ Baltık Donanması’nın ana üssü.

¹⁸ Adolf Hitler’in Kavgam adlı kitabının orijinal adı.

...Uzun süre esen soğuk kar fırtınalarının olduğu günlerde; sobanın yanındaki ahşap yataкта bunları düşünecek çok vakit vardı. Başından geçen olaylar birbiri ardına yeniden canlandı. Izdıraplı, hezeyan dolu geceler birbirini kovaladı. Bir düşünce Ruşad'ın sürekli olarak aklına geliyor ve ona acı veriyordu: Gençlik orada kaldı... O yaşlanmış. Genç yaşta kocamış...

Yataktan kalktı. Ne radyo var ne termometre. Gidecek hiçbir yer yok. Bir ağırlık, boşluk. Anlamsızlık. Bunu saçına aklar düşmüş, yaşlı bir öğretmen olan annesi de anlıyor ve bir şey demeden geçiştiriyordu. Ruşad erinerek asker kaputunun düğmelerini temizledi. Bu iş onu, tekrar kısa bir zaman önce yaşadıklarına götürdü. Neredesiniz dostlar? Siz nasıl yaşıyorsunuz, keskin dilli, alçak gönüllü deniz erleri? Sizden başka dünyada kayda değer hiçbir şey yokmuş meğer. Sizinle birlikte içilen sigara kadar tatlı sigara yokmuş dünyada. Sizinle birlikte mangalardaki asılı yataklarda yatarken konuştuğumuz sözler kadar gönle yakın sözler var mı acaba?. Nasıl oldu da böyle oldu ha? Biz her boş dakika “vatandaş”lığa, “sivil hayat”a dönüş hakkında konuşur, hayaller kurardık. İşte beni sizden önce terhis edip gönderdiler. Öğretmen Meslek Okulu’nu bitirdiğim için. Ülkedeki öğretmen kadroları yetmiyor, dediler. Oysaki ben, bakanın özel emirnamesi çıktığı gün çok sevinmiştim. Ya şimdi? Boşluk, boşluk...

Akşamı satıcı Kayum’un yanında geçirdi. Dar dükkânın sobası yakılmış; Kayum, tahta ayağını kapıya doğru uzatıp tezgâhın üstüne yarı yatar biçimde yatmış, zevkle sigara içiyordu. Dükkânda öyle çok mal görünmüyor; gömlekler, kalaslar, fare kapanları ve balta sapları. Ancak Kayum’un frontovik dostları için her zaman bir sürprizi vardır. Önceki ziyaretinde çok lezzetli bir ringa balığı yemişlerdi. Bu sefer ise Kayum, manalı bir şekilde güldü; Alman yapımı, dışı ağaç kaplı matarasını sobanın arkasından çekip çıkardı ve bardak aldı... Burada dinleniliyor, burada sohbet ediliyordu. Kayum çok gençken savaşa katılıp Stalingrad yakınlarında ayağını kaybederek dönmüştü. Ruşad’ın köye döndüğünden beri rahatça sohbet edip, uzun kış gecelerinde zevkle vakit geçirdiği yegâne arkadaşı o idi.

Onlar sıcak dükkânı kapatıp evlerine dönmek için çıktıklarında saat gece on bir civarındaydı, tüm ışıklar sönmüştü. Fırtına kesilmiş, hava biraz ısınmıştı; ardından ani hava değişiminden çarpılan horozlar ötüştüler. Uzun süren soğuklarda cefa çeken karanlık köy, derin bir uykuya dalmış; insanlar, hayvanlar, kurt kuş ile birlikte sanki evler, ağaçlar, bacalar, karla kaplı ahırlar aynı anda soluyordu.

Ruşad'ın keyfi yerine geldi. Ertesi gün çıkıp işe gidebilirdi. Anne ve babasının daha önce çalıştığı okula gideceği düşüncesiyle yatmak, ona rahatlık verdi. Yorganın altına girince tatlı bir boşluğa doğru uçtu. Fakat -artık âdeti olduğu üzere- huzursuz uyudu. Bir yerlerde motorlar çalışıyor. Kulak zarlarına ritimli bir şekilde vurup duran düz, donuk bir ses geliyor. İşte, o su altındaymış. Neden bu su, ağzına girmiyor peki? Sadece ağır ağır soluyor. Su dalgalanıyor. Başının üstündeki birkaç metrelik mesafede yeşil siyah bir su kütlesi. Su dalgalandıkça Ruşad'ı sallıyor. Dur, karşıdan birisi geliyor. O da suyun içinde. Zor adım atıyor. Durdu. Boğuk bir sesle konuşuyor:

- Oğlum, nasılsın? diyor.

- Baba! Sen misin? Ben senden korkuyorum. - Ruşad bir an çılgın olacak oluyor, fakat atamıyor.

- Baba baba gerekmez, gelme! Sen bir ölüsün! Sen artık yoksun...

Dalgalanıp duran gövde kısık bir sesle konuştu:

- Nerelerdeydin sen oğlum, görünmedin?

- Ben savaştaydım. Ben neler gördüm, baba! Ben faşist Koch'un yaşadığı yeri gördüm. Gemimiz faşist mayınına çarptı. Biz battık. Simitlerle kurtulduk... Zafer gününü ben Königsberg'de karşıladım.

- Hangi zafer, oğlum? Niye bize söylemediler?

Yok, bu adam onun babası değil... O olsaydı bir kez olsun annesinden bahseder, onu sorardı. Sormuyor. Ruşad tekrar bağırmaya niyetlendi. Siyahımsı gövde tekrar sallandı.

- Sen çocukken sana bahriyeli gömleği getireceğime dair söz vermiştim, oğlum. Sözümü tutamadım, onu alamadım, affet beni...

- Baba, ben onu büyüyünce giydim. Halen de üzerimde, bak.

- Ya annen nasıl, sağlığı iyi mi, yaşlandı mı? Sen onu iyi koru! Ben karşı tarafta öldüm. Benim alnım ak, vicdanım rahat. Benim olmamam sana zor geliyor mu, Ruşad?

Ah! Bu, gerçekten de babasıymış! Su daha güçlü sallandı, gölge ortadan kaybolmaya başladı. Baba, dur! Bek-le-e-e...

- A-a-a-a!

...Soğuk tere batan Ruşad'ı annesi kolundan tutup silkeleyerek uyandırdı. Odada ışık yakılmış, Ruşad'ın yeşil torbasına birkaç gerekli şey doldurulmuş, sobanın yanında semaver kaynıyor, gaz ocağının üzerinde cızırdayarak bir şeyler pişiyordu...

II

Ertesi gün seni nelerin beklediğini asla bilemezsin... Bu köyde ne tarz insanlar yaşıyor? Tecrübesiz frontovik delikanlıyı neler bekliyor? Köy henüz görünmüyor. O köyün, yanına ulaşınca yamaçtan ansızın görünmesi lazım. Şimdi ise orman üzerindeki yoldan yürü de yürü.

İşte kar denizinin gök ile birleştiği yerden doğan turuncu güneş, yükseliyor. Güneş yeryüzüne, her gün kendine özgü bir şekilde çıkar. Kendi renklerini tekrarlamayı sevmez. Bugün, güçlü kar fırtınalarının ardından ilk kez görünüyor. Bu yüzden olsa gerek, biraz yorgun gibi duruyor. Soğuk sabah rüzgârı, erinerek yerin üstündeki karı süpürüyor. Tüm canlılara güneşin doğduğunu bildiriyor. Kar deryasını kaplayan soğuk tıkHz hava kütesinin arasından, zayıf ve soluk renkli güneş ışıkları zayıf, sarımsı bir görünüme giriyor. Güneşin etrafında nedense bakır bir halka var. O halka, ufuktaki beyazımsı sise asılmış gibi...

Sabah rüzgârı, meşe yapraklarını karın üzerinde dolaştırıyor. Bu yıl da meşe yapraklarının tamamı dökülmemiş. Halk arasında, ağaç yaprağının tamamı dökülüp bitmezse o yıl sıkıntılı geçer, şeklinde bir inanış var. Savaş bittikten sonra halkın daha ne sıkıntısı olsun? Ancak sıkıntılı bir yıl, çok sıkıntılı... Yalnızca, artık ölüm ve kan dökme yok. Açlık da yeniliyor. Yine de halen zor. İki çatal yelpazesine yapışarak akağaç tohumları uçuşuyor. Küçük, pervane motorlu kızaklar gibi. Sabah rüzgârı onları ormanın içerisinden alıp dik yamaçlara çıkarmış. Tohumlar, tabiatın bu gücüne boyun eğerek uçuşuyorlar! Zavallılar! Hepinize mevzun boylu bir ağaç olarak büyüüp yetişmek nasip olmayacak. Bu rüzgâr sizi, dik yamaçlara alıp gidecek. Sonra bir yere atana kadar sürüyüp devam edecek. Sizi kar kaplayacak. Bahar gelince sizi akan su alıp götürecektir. Akacaksınız ve bir yerde çamura saplanıp çürüyeceksiniz. Anneniz -akağaç- ise, tekrar yavrular çıkaracak, onları da tekrar uçmaya hazırlayacak. Daha erken başarıp orman toprağına düşenler ise önümüzdeki yıl büyüüp çıkacak. Aslında, yalnızca siz değil. İşte

Ruşad da kara kaputunu rüzgâra açmış ve eşya torbasını sırtına asıp kar denizi üzerinden rüzgâr ile birlikte ilerliyor. O da sizin gibi çamura batıp çürümek için mi? Önünde neler var, neler var?..

Kayınların buz tutmuş dalları rüzgârda uğulduyor. Uçları güvercin boğazı görünümü almış. Kırmızımsı-mor buzlu tomurcuklar. Kayın, akli havada olan bir ağaç; güneşi görünce, artık bahar geldi diye düşünüyor. İşte bu yüzden buzlu dallar, sabah güneşinin ışığına bürünerek bahar şarkısını söylüyor.

Üvez, bu yıl dallarında kalmış. Bembeyaz ortamda, ince dal uçlarında göz alıcı üvez salkımları var. Anlaşılan, kargaların üvez yedikleri haftalarda ya güçlü soğuklar ya da kar fırtınaları olmuş. Yoksa ekim ayının son haftalarında karga halkı; ormandaki, bahçedeki üvezi bir iki gün içinde yok ederdi. Üvezler, buz tutmuş kızıl salkımlarıyla rüzgârda eğilip bükülmeden sessizce duruyorlar. Onlara, rüzgâra baş eğmek olmaz. Aksi takdirde güzle birlikte korunan güzellikleri, zenginlikleri dökülüp yok olur...

Yaşlı meşeler usulca uğulduyorlar. Rüzgâr meşe uçlarına dokunuyor, anlaşılan. Meşe, bir tarihçidir. Meşe, ormanın tarih öğretmenidir. Ihlamur ağacı, kayın, üvez; bunlar müzik, edebiyat, resim öğretmenleri. Peki, akağaç? Bilemezsin. Muhtemelen fizikçidir. Sert, somut. Belki de matematikçidir? Net, duygularla hesaplaşmıyor. İşte bu yüzden onun tohumları kış günü uçar. Yani, onun kendi vakti var. Ama kış soğukları ise acımasızdır, senin tohumların donar. Meşe, bir tarihçi; bu tartışmasız. İşte yaşlı meşeler açık göğe uğuldayarak bir şeyler anlatıyor. Anlatın ağaçlar, anlatın! Bu yörenin halkı ızdıraplı savaş yıllarında neler gördü? Halkın ahları vahları nerelere sindi? Sizin köklerinizde yığılıp durmakta olan palamutlarınızı kimler topladı? Kimler acımasız kış günlerinde meşe palamutlarını yiyerek açlık ölümünü yendi? Aslında, siz yalnızca savaş zamanını değil, devrim yıllarını da anlatabilirsiniz. Siz, belki, 1861 yılındaki reform sırasında da aynı bu şekilde uğulduyordunuz ha? Elbette, o zamanlar siz gençsinizdir... Lakin insanda gençlik pek kısa ömürlü oluyor. Kaybetmek ise çok hızlı. Anlatın...

Ufuk ağardı, meşeler anlaşılmasız bir gürültü, sertlik ve kuvvetle düzenli bir koro gibi uğulduyorlardı. Bu sesin insanı şair, filozof, bestekâr yapması mümkün. Uğuldayın meşeler, sivil hayatın ilk kışına methiyeler dizin! Bu, çok sıkıntı çekip, intizar olarak bekleyen sakinliğin gürültüsü...

Ormana girip çıkan tavşan, tilki, kurt izleri çoğaldı. Kurt izini, it izinden ayırmak zor değil. Doğruysa eğer, kurdun ayağında altı parmak; köpeğinkinde ise beş parmak olur, derler. Orman içine doğru küçük kazıklarla kara saplanmış bir sicim yerleştirilmiş. Sicimdeki kızıl bez parçalar karda uçuşup duruyor. Demek ki, avcılar bir kurdu takip ediyor. Şimdi bu şekilde oluyor. Savaş zamanı biraz daha rahat çoğalıp artmıştınız değil mi, gri kuyruklu? Demek, bugün biriniz kuşatma altında... Kuşatma ise kötü bir şey. İşte Ruşad abiniz gencecik yaşında Tallinn kuşatmasına uğradı. Kıyıda faşist, denizde faşist. Uzun süre ses çıkarmadan bir koyda kaldılar. Gemi mürettebatı acıktı; günlük yemeği yüz gram ekmek. Bunu üç öğünde yemek gerek. Tüm günler birbirine benziyor; gri, sisli, aç... Koyda kalmak lazım. Gemi yönetimi sert. Yaşlı bir kıdemli başçavuş vardı. Gündüz saat on birlerde açlığa dayanamayan pek çok çocuk eğilip bükülüp düşüyor, söğünüyor; birbirlerine ağır sözler söylemeye başlıyorlar. Yaşlı kıdemli başçavuş tam da o sırada mangaya girer, oturur ve tütün kesesini çıkarıp sigarasını kalınca dürer. Onun ardından diğerleri de dürer, çıkıp sigara içerler. Kıdemli başçavuş, bu duman akciğer yollarına giriyor, diyor. Orada, kan damarlarının başı, kandan besin bekleyerek vurup durmuş. Mide duvarlarında da aynı durum olurmuş. İşte bu besin bekleyen damarlara bir anlık bir şey geliyor. Bu, nikotin. Nikotini kabul eden damarlar çok geçmeden uyuşuyor ve mide artık rahatsız olmuyor... Zararlı mı? Yok, kuşatmadan çıkınca hepsini telafi edeceğiz. Denizci azığının ne olduğunu biliyorsunuz, ha! Tek şu kuşatmadan kurtulalım da...

Sen ise, kardeşim, gri kuyruğunu kısıp dön dolaş artık. Vallahi, ben seni azat ederdim. Çünkü insan için en zararlısı iki ayaklı kurt... İşte onları Nürnberg'de mahkemeye çıkardılar. Mahkeme devam ediyor. Sen ise tabiatın bir mahlûku, doğmuşsun bir kere, yaşaman gerekirdi. Sen bir iki ay sonra kara burunlu, sıcak kürklü, parlak gözlü yavrular doğuracaktın, onları ağaç altındaki derin yuvanda emzirecek, oynatacaktın. Şimdi ise senin işin, kaput olmak. Çok geçmeden derin, kürk fabrikasına girecek. Derinden börtükler ve bir üst veya tröst adam, o börtük giyecek, akşam işten dönünce, divanında yatıp gazete okuyacak. Churchill'in ABD'de yaptığı konuşma hakkındaki haberi göz ucuyla süzüp geçecek ve *Yeni Kurt Avlama Usulü* adlı makaleye gözü ilişecek. Orada sizin saflığınızdan doğarak yazılmış bir makale vardır. "Kurtlar yerdeki kızıl bayraklı sicimden geçmezler, korkarlar..."

Ah, senin işin kötü, çok kötü, kardeş!

Ruşad cebinden çakı çıkarıp sicimi kesti ve uçlarını ayırıp ağaçların arasına fırlattı.

Dosdoğru göğsüne yükselen dumanlarıyla Akbalık köyü göründü. Köy, merhametli ol! Sokağına bir yabancı girdi. Senden sığınacak bir yer, sıcak bir yüz ümit ediyor. Bu kara kaputun altındaki kalp, ümitle atıyor. Belki bu delikanlı senin bir parçan olup gidecek... Belki burada onu, güzel bir kız kendine ait kılacak. Belki de burada onu aşkı bekliyordur... Aşk mı? O nedir? O; bir delikanlıya on yedi on sekiz yaşlarında gelen, acayip tatlı ama ızdıraplı bir histir, diyorlar... İşin aslı, Ruşad onu tanımıyor henüz. Çünkü savaş, hayatının kronolojisini mahvetti, zamanlar arasındaki bağı kopardı...

Okulun sıcak koridoru. Uzayıp giden sınıflar. Beş, altı, yedi, sekiz a, b; dokuz a, b, c. Hayli çok! Öğretmenler de çoktur. İşte onuncu sınıflar. İki şube. Her sınıfta çocuk sesleri. Bağıra bağıra konuşuyorlar. Erkeklerin sesini kızlarınkinden ayırmak zor.

“Hokkaido adasının güney bölümünde astropikal iklim görülür. Orada muson rüzgârları eser...”

Anlaşılan, coğrafya dersi. Başka bir sınıftan da aynı şekilde çocuk sesleri işitiliyor. “Gemimiz Afrika kıyılarında duruyordu. O vakit kaptanın ‘suya atla’ şeklindeki emri duyuldu.” Ah, nasıl güzel! Sıcak denizde yelkenli gemi sallanıp duruyor. Yelkenlerini toplamış. Deniz erleri sıcak dalgalara atlayıp giriyor ve kulaç atarak yüzüyorlar. Ah, hayatta da böyle olsa... Ruşad da yüzdü. Denizci ceketini, deri çizme giymiş şekilde hem de. Baltık Denizi’nin buzlu, kurşun gibi kara suyuna güverteden dağ kadar dalga vurup gemilerini savurdu. Geminin burnunu mayın sarsıp fırlattığında yirmili yaşlardaki gemi tayfası, dev su dağı altında kaldı. Ancak yedi yiğit kurtarılabildi.

Deniz, acımasızdır. Deniz, kıyıda durup bakana güzel. Kıyı ise denizden bakınca daha da güzel.

Altıncı sınıf. Kapıları yarım açık. Cırtlak sesli bir kız dilbilim dersini tekrarlıyor:

- Zarf-fiil ekleri: -agaç/-ägâç, -gaç/-gâç, -kaç/-kâç diye anlatıyor. Doğru söylüyor.

9 B sınıfı. Bu da ne? Kıkır kıkır gülüyorlar. Sınıf inliyor. Askerî hazırlık dersiymiş. Güzel! Sıcak sınıfta, kızlarla gülüşe gülüşe... Askerî hocanın mülayim sesi duyuluyor.

Şalt-şult tüfek kundağına vuruyor, sürgü çingirdiyor. Tüfeğin üst bölümleri; gez, arpacık, diye anlatıyor...

Müdür Sabir İşmuratoviç adlı birisiymiş. Ruşad'la iki eliyle tokalaştı. Birbirlerine sorgulayıcı şekilde bakarak, dört beş saniye sessiz kaldılar.

“Ee, kardeşim, sen benim okuluma ne getirdin? Sessiz sakın şekilde çalışabilecek misin? Şikâyet dilekçesi yazıp can sıkımsın değil mi? Kimin şarkısını söylersin sen? Kızların peşine düşmüyorsun değil mi? Senden başka da burada... şükür, bir de... ders anlatabiliyor musun? Yoksa sigara içip gezen bir aylak mısın?”

“Hmm, seninle aramızda nasıl bağlar kurulacak? Düzgün biri misin? Seninle geçinebilir miyiz? Cephede bulundun mu? Çok yiyen birine benziyorsun... Ne öğretmenisin?”

Dört beş saniye süren bu sözsüz, atışmasız düelloda akıllarından elektrik akımı gibi bunlar geçti.

Oturdular. Tekrar sorgulayıcı bir sessizlik. Ruşad cebinden kararnameyi çıkarıp verdi. Müdür kararnameyi okurken, Ruşad onun dış görünüşünü inceledi. Yumru bir kafa. Seyrekleşmeye başlamış, tek tük aklar düşmüş düz saçlar. Koyun yününden örülmüş beyaz süveter üzerine giyilmiş şık bir ceket. Göğüs cebinden uçları kırmızı ve sıradan iki kurşunkalem ile uzun bir saç tarağı çıkıyor. Savaş dönemindeki gayretli hizmetinden dolayı madalya takılmış. Gözleri nedense fıldır fıldır oynuyor. Olsa olsa kırk beş yaşlarındadır...

- Sen daha önce bu okulda ders veren Sulimov'un yakını mısın?
- Oğluyum. Tanışıyor muydunuz yoksa? (Ruşad, bunu özellikle sordu).
- Yok, adını duymuştum. Ben kırk bir yılından beri buradayım.

Sessizlik. Müdürün sıvacık odasındaki guguklu saat tik tak ilerliyor. Sarkaçları, çam ağacı kozalağı şeklinde işlenmiş. Tik tak, tik tak. Sekiz kez tik tak edince, saat sarkacı iki defa gıcırıyor. Köşede, büyük bir saksının içerisinde incir çiçeği duruyor. Müdür, kâğıda bir şeyler yazdı.

- İşte, dedi, kâğıdı uzatarak, demirbaş müdürüne verirsin. Maaşını almaya başlayıncaya kadar karnımı doyurman için lazım olur. Staj aramızdan gelen bazı gelirlerimiz var. Oradan sana bir pud¹⁹ patates, altı kilo un yazdım. Zahir abin orada, öğretmenler odasında, koleksiyonları karıştırıyor. Senin gibi bir denizci daha var bende, demirbaş müdürü olarak çalışıyor. Konaklama işine de o bakacak.

Eğer böyleyse, iş mükemmel. Yeme içme işi hallediliyor. Ev de sanırım olur. Yanına kiracı olarak öğretmen alanlara dört metreküp odun veriyorlar! Ama en güzeli de Zahir abinin olması! Deniz eri... Leonid Sobolev ne diyor? Bir denizci, denizci; iki denizci, bölük.

- İçki içiyor musun? Abinizi pek sevmez halk. O tarafına bak. Nasıl bir şey genç yaşta savaşa gitmek? Ya, kadınlarla aran nasıl? Dul kadınlar, köyde hayli fazla. Bak. Kadromuz geniş. Böyle işler uygun olmaz, annadın mı.

- Ders verebiliyor musun, diye niye sormuyorsun!

- Bak şöyle yapalım öyleyse; bu haftalık ders programı hazırlanmış. Branş hocaları yetmiyor, her hafta ders programını düzenliyoruz. Koşturup duruyoruz. Gelen kişi durmuyor, şehirliler kaçıyor. Bu haftalık sen...

Müdür sözünü tamamlayamadı. Tak diye kapı açıldı, elinde kayak ve sopalarla, astarlı ceket ve dimi pantolon giyen tombulca, genç bir kadın içeri daldı. Kadının gözleri yerinden fırlamış gibiydi, söze başlamadan şöyle bir Ruşad'ı süzdü. Müdür "ık" bile demedi, tombul kadın tükürük saçarak ses çıkardı.

- Bu yardımcını uyarıyor musun, uyarmıyor musun, Sabir abi! Vallahi yarın RONO²⁰,ya şikâyete gidiyorum, billahi gidiyorum...

Müdür biraz rahatsız olmuş gibi yaptı:

- Dur bakalım Mesrüre, tutup içeri dalıyorsun annadın mı, görmüyor musun odada birisinin olduğunu...

Fakat Mesrüre söz dinlemekten uzaktı.

¹⁹ 16,38 kiloya denk gelen bir ağırlık birimi.

²⁰ Rusça kısaltma. Rayonnıy otdel narodnogo obrazovaniya. (İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü)

- Ya o yardımcıyı işinden kovdurturum ya da kendim giderim ve bütün okulun altını üstüne getiririm. İşte ekmeğe ant içerim...

Müdür ne diyeceğini bilemedi.

- Yine ne oldu, annadın mı?

- Ne olsun! Dokuzuncu sınıf erkekleri, beden eğitiminden dönünce kayaklarını sobanın arkasına koymuşlar. Müdür yardımcısı o sınıfta ders veriyor, kayaklardan kar eriyip sobayı ıslatıyor. Ders vakti demedim, çocukların kayaklarını çıkarıp attım. Müdür yardımcısı, insan maskarası, kendini bilmez, arkamdan çıkıp söyleniyor. Dersi bölmeye ne hakkın var, diyor. Çalışacaksan çalış, istemiyorsan eğer çek git, diyor.

O sırada Mesrüre birden ağlamaya başladı.

- Bana bağırma ne hakkı var onun ha? Niye böyle sözlerle beni küçük düşürüyor, ha? Dulum diye ne olmuş... Kocam savaşta ölmemiş olsaydı, ben de bu şekilde insanların arkasını temizlemezdi-i-im. Ühü hü hü ü...

Müdür ık mık etti, fakat sesini çıkarıp tek bir söz bile söyleyemedi. O arada Mesrüre birden ağlamayı kesti. Derdi yüzüne vuran bu genç kadın birden, bulutların arkasındaki güneş, yüzünü aydınlatmış gibi, gülümsedi. Önlüğünün eteği ile gözlerini, yanaklarını silerken Ruşad'a kurnaz bir şekilde tekrar baktı. Müdür de dile geldi.

- Peki, hadi, git Mesrüre, git... Bu zamana kadar iyi çalıştığını biliyorum, vara yoğa ses çıkarma. Sonra... Ne diyeceğim biliyor musun? Sen artık, hiç olmazsa nasıl davranman gerektiğini birazcık olsun öğren. Okul müdürü, annadın mı, yeni bir yoldaş ile oturup konuşuyor, sen ise içeri dalıyorsun... Bu böyle olmaz Mesrüre...

Müdür ne kadar sert şekilde kızmayı denese de, beceremedi. Kadın, ıslanmış kirpiklerinin altından kurnazca gülerek kayakları eline aldı ve çıkıp gitti.

Ama müdür yarım kalan sözünü hemen bağladı. Mesrüre, anlaşılan, bu odada sık sık benzer konserlere çıkıyor.

- Bu haftalık sen dersleri dolaş. Matematik dersine gir, dersi veren çok tecrübeli bir öğretmen, bir şeyler öğren. Askerî hazırlık dersine gir, bu dersi köyümüzden Hekimcan veriyor, savaşa gitmeden önce işçi olarak çalışıyordu, parmaklarını kaybederek döndü, ne yaparsın... Sessiz, uyumlu bir delikanlı. Gir, annadın mı, biyolojiye. Biraz tuhaf birisi (müdür işaret parmağıyla şakağına bastırıp başında çevirerek gösterdi), ama işinde uzman gibi, sağlam. Staj aramızda az daha üzüm yetiştirmeyi başarıyordu. Ondan sonra... Rus dili dersine gir, şehirden gelen şahane bir kız okutuyor, üniversite bitirmiş. Haa! Yalnız burnu biraz havada. Tahsili ile caka satıyor. Çünkü yüksek tahsilli kişi sayısı, tüm öğretmenler arasında üç dört kişi; ecelilacı niyetine. Ve ondan sonra... Kısacası, öğrenmeye devam et, pazartesiden itibaren derslerin var. Yirmi iki saat olacak. Hiçbir şey... Parası çok olur. Yalnız senin tahsilin. Ortaöğretim mi sadece? Üniversitenin iki ayı! Ardından savaş mı? Son ikisi sana para eklemes tabii ki. Tarifeye sen ortaöğretim tahsilli olarak girersin. Öyle...

Müdür, hesap makinesinin düğmesine vura vura, Ruşad'ın aylık maaşını hesapladı.

İlk gün böyle başladı.

Demirbaş müdürü Zahir, akşamüzeri Ruşad'ı su boyundaki ihtiyar Galiehmetlere götürüp kiracı olarak yerleştirdi. Sağır Galiehmet ile çocuksu yaşlı karısı Gaynelvafa semaver koymuşlar, kiracı delikanlıyı bekliyorlardı...

Sivil hizmetin ilk günü; denize ait tüm hayatı, bütün anıları perdenin öteki tarafına bıraktı.

III

İnsanoğlu neler görmüyor...

Königsberg deniz kalesinin harabeleri, sağlam kalan sarayların içindeki güzellik, insansız kalan beşer kilometrelik caddeler ve kara bulut gibi deniz erleriyle dolan liman görüntüleri halen göz önünde canlanıyordu. Kuvvetli kruvazörlerin mazot kokusu vurarak uğuldayan dizel motorları, beyaz kendir pantolon giymiş deniz erlerinin ambardan sepetle patates taşımaları... Ördek yavruları gibi dizilirler ve iki eline iki sepet alıp sıraya girerler. Oluşan bu sıra, iskeleden gemiye girer; sıranın bir ucu sahil kenarındaki ambarda, diğer

ucu güverteye ulaşır. Akşamları film, tatil günlerinde ise subayların binasında danslar, beyaz toplu bilardo masası...

Aslında, önceki günden itibaren bunları bir sis, bir perde kapladı. Şimdi uyanmak lâzım. Kısa, ahşap divanda kıvrılıp yatmaktan ayaklar sızlamaya başlamış. Kalkmak, jimnastik hareketleri yapmak lâzım. Evde birileri hareket halinde, kıpırdıyor. Ruşad'ın ise gözünü açası gelmiyor. Akşam ihtiyar karı koca ile uzun süre konuşup oturuldu, geç yatıldı. Kapı önünde bir ses. Birisi bir şeyler yiyor ve uzun uzun çiğniyor. İhtiyar adam mı? Niçin kapının önünde? Haa, buzağı imiş. Sabah doğmuş. Ahıra çıkarmak için daha erken, diye konuşuyorlardı. Beyaz sedef toynaklı, yağlı siyah derili akılsız bir mahlûk. Bitkin bir hâle gelene kadar anırıyor. Fakat sevimli. Annesinin yanına çıkarılmayı beklerken bir şeyler çiğniyor. Bir şeyler... Ruşad fırlayarak yerinden kalktı; beyaz ipek kaşkolünün yarıdan fazlasını sedef toynaklı yutmuştu bile. Bunu, idari yönetim komutan yardımcısı Drozdov, valizinden çıkarıp hatıra olarak vermişti. Yalnızca denizci subayların boynuna taktığı bir kaşkol. Ahmak buzağı karşı koymadan kaşkolü geri çıkardı. İşin aslı, onu sıyırıp almak gerekti. Zarar gelmemiş gibi görünüyordu. Kaputu buraya asmamak gerek... Aptal hayvan! Kaşkole yapışmadan önce kaputun eteklerini de çiğnemeyi denemiş. Lakin sert kalın çuhayı yutmaya gücü yetmemiş. Hayırlı olsun. Bugün ilk iş gününün ilk dakikası buzağı boğazından kaşkol çekmekle başladı.

Sabah, tuza bulanarak pişirilmiş emirhan patatesini kara ekme ile yersen, bir iki bardak sütlü çay içersen, bu dünyada başka da bir şey gerekmez. Gün boyu gönülde neşe, tende kuvvet dolu olur. Yalnız bugün, dersten önce okula yetişmek mümkün olmadı. Tıraş olup, temizlenip okula girdiğinde, uzun teneffüs vakti gelmişti; öğrenciler koridorda bağrışarak oynuyor, koşuşturuyorlardı; öğretmen odası ise hıncahınç insan doluydu. Gerçekten de kadro genişmiş. Ruşad, tek tanıdığı olan demirbaş müdürü Zahir ile tokalaştı. Zahir oturmuş, masa üzerinde koleksiyonlarını karıştırıyordu. Odadaki gürültü, bir an dindi. Kızlar, birbirlerine manalı bir şekilde bakarak, aralarında konuşmadan anlaşıyorlardı.

“Tarih öğretmeni gelecek diyorlardı, bu muymuş?”

“Haydi, kadroya delikanlılar çok lazımdı.”

“Hangi alçak bu delikanlıyı elde edecek acaba?”

“Daha çocuk bu, ne ara savaşa gitmiş de dönmüş.”

Hanım öğretmenlerin çoğu divana, sandalyelere dizilip oturmuş; hemen hemen hepsi, önüne tutup ekmek yiyordu. Fırfırlı uzun elbise, kalın tabanlı keçe çizmeler giyen bu kadınların arasında bir hayli bakımlı ve şehirliler gibi giyinen iki üç kız da görünüyor. Müdür yardımcısının masasının önünde ise, hepsinden farklı bir kız oturuyor; mevzun boylu, saçları bakımlı, al dudaklı. Ayağında yüksek topuklu ayakkabılar. Kalın bir kitap okuyor, bazı cümlelerin altını çiziyor. Erkekler ise kapı önünde sigara içiyor, gülüşüp şakalaşarak konuşuyorlar.

Eğitim bölümü müdürü dedikleri müdür yardımcısı, otuzlu yaşlarda bir kadınmış. Ruşad hakkında önceden bilgi sahibiydi. Gelip selamlaştı, Ruşad’ı ders programının yanına götürdü.

- Bu iki gün, siz şimdilik dilediğiniz derse girip okulu tanıyın, dedi, bitkin bir ifadeyle gülümseyerek. Gülümsediği sırada ağzının kenarından yanağına doğru ince kırışıklıklar belirdi. Yaşlanmaya başlamanın ilk belirtisi... Matematikçiymiş. Yüksek tahsilli. Demek, müdürün bahsettiği ecelilaçlarından birisi bu.

Ruşad’ın annesi okulda yirmi beş yıla yakın ders verdi. Ruşad küçüklükten itibaren bunları duyarak büyüdü: en tecrübeli öğretmenler bile, derslerine yabancı bir kişi girip oturursa, rahatsız olur. Mutlaka müfettiş olmasına gerek yok, bir çocuğun anne babası bile olsa yeter. Öğretmen milleti, dersine girmek isteyen kişiyi genellikle sevmez. Bir grup vardır ki derse katılır, öğrencilere soru sorar, bunlar öğretmeni tamamen çileden çıkarır. Başka bir grup ise durmadan bir şeyler yazar. Ne yazıyor acaba, baş belası? Yine hangi sözü yanlış söyledim acaba? Kimi müfettiş grubu da, dersten çıktıktan sonra, senin dersini uzunca analiz ederek sana işkence yapar. İşte sen falan sözü söyleyip gösterdiğin sırada şöyle oldu; öyle değil, işte böyle o, der. Kısacası, içini karartır. Öğretmen ders vermekten yaşlanmaz; müfettiş, müdür yardımcısı, müdürlerin derse girmesinden yaşlanır. Açık derslerden yaşlanır. Büyük metanet lazım. Ruşad’ın annesi Safura apa²¹, misalen, RONO müfettişi Hemitov yüzünden yaşlanıp, işten çıktı. Böyle kadın kılıklı birisi var. Safura apanın evine gelip onun şahsi kütüphanesinde ne kadar kitap, ne kadar broşür olduğunu hesaplamak mı dersin; hangi gazeteyi okuyor, neler not alıyor, hangi filmleri izliyor diye

²¹ Yaşca büyük kadınlar için kullanılan ve saygı içeren Tatarca hitap sözcüğü, abla.

işkence etmek mi dersin, her şeyi dibine kadar araştırıyor. Dünyada öğretmeninki kadar, başka hiçkimsenin hayatını kurcalamazlar. Sen ne pişiriyorsun, ne yiyorsun, diye sor. Birazcık insanlığın varsa, kocasız kalıp başka birinin evinde yaşamak güç mü, diye sor... Yok, sormaz, kadın kılıklı... Neymiş; dersin konusunu tahtaya yazarken virgülün aşağıya doğru kaymış, bu durum öğrencileri, özensiz eğitmek demekmiş. Neymiş; kitabını masaya koyarken masanın köşesine düzenli bir şekilde koymayıp öylece bırakmışsın, öğrenciler bunu görüp kitaba önem vermezlermiş. Neymiş; Spartacus Ayaklanması²²nı dile almışsın, ama bunu günümüze bağlayarak hiçbir şey anlatmamışsın... İşte böyle yapa yapa öğretmeni, demir halka içerisine tıkıp bitiriyorlar. İşte bu yüzden, hepsi aynı şekilde önlerine bir ekmek dilimi koymuşlar ve kolhoz atları gibi eş zamanlı hareket ederek, aynı ritimle çığnıyorlar... Bu durumda şimdi, başın girse ayağın girmez dedikleri gibi birisinin dersine nasıl gireceksin? Fakat öğrenmek, tanışmak lazım, çok lazım... Acaba askerî hazırlık dersinden mi başlamalı? Bu, bildik bir şey öyle ki! Bir yakınlığı var. Ondan tanıdık bir hayat, gençlik kokusu geliyor. Savaş durumu, Ruşad'ın gençliği.

...Kısa siyah elbisesinin üstüne kemer bağlayıp, boynuna gaz maskesi takan Hekimcan; ders programının yanına gelip, Ruşad'ı "ders"ine çağırdı. Bu, nadir görülen bir durum. Öğretmenin kendisi, dersine birini davet ediyor...

Hekimcan'ın sesi gür. "Sıraya gir!" diye bağırdığı sırada gözleri ışıldadı. Sonraki "Hazır ol!" emri ise saniyenin yüzde biri bile geçmeden patladı.

- Hur-ra!

Etraftaki dallarda bulunan kargalar, silkinip uçarak gittiler. Okulun çatısına serçe tutmak için tırmanan kediler, arka arkaya yere atladılar.

Bu sıfatlar orduda düzeni sağlamak için çok önemli. Hekimcan'dan çok iyi bir komutan olurdu. Olurdu... Tahsil durumu uygun olsaydı. Hayır, ondan çok iyi bir öğretmen de olurdu... Eğer öğretmenlik görevinin bazı özelliklerini bilirse...

²² Üçüncü Köle Savaşı (MÖ 73-71) veya Gladatör Savaşı olarak da bilinen savaştır. Roma Cumhuriyeti'ne karşı başarısız olmuş en önemli köle ayaklanmalarındandır.

Tahta tüfeklerini, gelen emirle birlikte omuzlarına alan yedinci sınıf öğrencileri, iki sıralı sütun halinde sokağın ortasından ilerliyorlar. Hekimcan; geniş paçalı pantolonunu, keçe çizme konçlarına iyice sıkıştırmış; keçe çizmesinin gençler gibi sıyırıp keçe kısmına kadar bırakmış. Sıranın yanından, kara basarak düşe kalka bir ileri bir geri koşarak gidiyor. Herkese dikkatlice bakarak arada bir bağıyor.

- Sol ayakla, sol!

- Ayakları duymuyorum!

Sıra, değirmen göletindeki köprüye girmeden önce Hekimcan özellikle hızlanarak koştu. Demek ki, ders planına göre burada “taktiksel bir hareket” yapmak gerekiyor.

Ruşad, sıranın on on beş adım gerisinden gidiyordu. Köprüye girmeden önce, çocuklar da sevindiler. Demek ki, taktik dersinde buraya ilk gelişleri değil. Sıranın hemen hemen yarısı köprüye girmişti. Hekimcan yol kenarındaki bir tepede, başını arkaya çevirip, büyük bir gururla takımını izliyordu. Birden:

- U-ça-a-a-k! diye bağırdı.

Yarım saniye içerisinde köprü üzerinde bir çocuk bile kalmadı. Otuz civarındaki erkek ve kız çocuğu sekiden dökülen bezelye gibi, köprünün altındaki derin kar yığına atlayıp gömüldüler. Değirmen göletinde sessizlik hâkim oldu.

Hekimcan büyük bir keyifle Ruşad’a baktı. Koyu kırmızı işlemeli büyük mendilini çıkarıp ağzını burnunu sildi. Daha da büyük bir keyifle:

- Teh-li-kee geeç-tii, diye bağırdı.

Kara yuvarlanan çocuklar cıyaklayarak köprüye tırmandılar. Hepsinin de keyfi yerindeydi.

Değirmenin yanındaki dağa, gaz maskesi takıp, koşarak tırmandılar. En önde, elinde gerçek tüfeğiyle gaz maskeli Hekimcan vardı. Dağın üstünde uçsuz bucaksız dümdüz kar alanı duruyordu. Sıradakiler “mevzi”ye dağıldılar. Savunmaya geçmek gerekiyordu. Kendir torbalardan küçük tahta kürekler alındı ve gözle görülebilen bir alana dağılıp, sert

karda siper kazmaya başladılar. Siperlere yatıp kar yığınınına çapraz bir şekilde tahta tüfeklerini “düşman yönüne” doğrulttular. Hekimcan öğrenciler arasında dolaşp, her birinin yanına gidip topuklarını yere yatırdı. Bembeyaz açık alanda, temiz havada, ferah göğün altında, kendi evinin bacasından çıkan dumana baka baka savaş oyunu oynamak nasıl da keyifli! Ruşad’ın da gönlü uçup gitti. Yok, iyi öğretmen bu Hekimcan, dün müdür onun hakkında boşuna acıklı sesle konuştu.

Mevzinin en ucundaki bir çocuk, siperini kazıp bitirdikten sonra eldivenlerini kar üstüne fırlatmış ve pantolon düğmesini çözüp, karın üstüne soyadını yazmaya uğraşpıyor. Hekimcan bunu farkederek uzaktan bağırdı:

- Rüzgâra karşı olmaz, Galeviyev!
- Niçin, abi?
- Dünyadaki tüm bozukluk bundan geliyor. Elbisene de sıçpıyor...
- Tamam, abi.

Bu yüzden imza, biraz yuvarlakça oldu...

Erken dönüşte kolhoz çiftliğinin yanında durdular. “Dağpılın!” emri yankılandı ve Hekimcan çiftlik evine girdi. Çok geçmeden, evden iki üç kadını peşine takarak çıktı. Erkek çocuklar, ellerine balta kürek aldılar. Kuyunun yanındaki buzu kırdılar. Hekimcan da paltosunu çıkarıp kadınların kesemediğı birkaç tomruğı kesti. Kızlar ise kucaklayarak koşa koşa saman taşıdılar.

Sonra yeniden sıraya dizildiler. Çocukların yanakları elma gibi kızarmış, börk ve atkılarının altından buhar çıkıyordu. Sonra hepsi ayrı ayrı idman yaptılar: Her birisi sıra adımıyla kuyu çıkırgına selam çakarak geçti. Hekimcan bazılarını ikişer kez geçirdi. Galeviyev en arkadan Hekimcan’ın tüfeğini alıp çatı üzerinde duran bahtsız bir kargaya ateş etti. Kar üstüne gri tüyler düştü, temiz havaya ağır kuru bir koku, barut kokusu yayıldı. Barut kokusu insana özellikle de kış günü, kuru havada, kar üstünde çok tesir ediyor. Kanadı incinen karga uçup gitti, Hekimcan ise Galeviyev’e kızp bağırdı. O ise isabet ettirmenin sevincinden kızarmış, ağzı sonuna kadar açılmıştı.

- Niye abi, karga bu, güvercin değil ki.

- Olmaz, onun da canı var. Her canlı şeyi öldürmek, faşistlerin âdeti. Ben sana kargayı vurasın diye vermedim onu...

Galeviyev, yine de sevinçliydi.

İki ders bu şekilde keyifli ve farkına varmadan geçti.

Kıpkırmızı olan neşeli çocuklar; ayaklarını sertçe vurarak, şarkı söyleyerek sokak üzerinden geri okula döndüler. Hekimcan da ölçülemeyecek büyüklükte bir mutluluk içerisinde, önceki gibi, sıranın bir önüne bir arkasına koşup duruyordu. Bir şarkının bitmesiyle, ikincisine başlamaları emrini verdi:

- Şarkıya başla!

Başını yukarı dikmiş olan Galeviyev, sert adımlarla, sıranın önünde ilerliyor. Şarkıya da o başlıyormuş. Emir duyulunca geciktirmeden, yerine getirdi. Sıradakiler yüksek sesle şarkıya katıldılar.

“Ordena nedarom nam strana vruçila,

Eto znayet kajdiy naş boyets...²³”

Şarkının ortasında Hekimcan’ın gür sesi yankılanıyor:

- Sol ayakla!

- Sol!

Sıra dağılınca, çocuklar ister istemez okula girdiler. Galeviyev ise Ruşad duysun diye bağırarak şöyle dedi:

- Ah, niye tüm hafta yalnızca askerî hazırlık dersi okutmazlar ki...

IV

²³ Stalin dönemi yazılan “V boy za Rodinu” şarkısından.

İhtiyar Galiehmet, ilginç bir kişi.

Köyde böyle insanlar çok bulunmaz. Böyle bilge birinin eşi de birazcık “onun gibi” olur.

Ruşad pazar gününü evde geçirdi. Daha cumartesi günü akşam ders planlarına göz gezdirdi. Pazartesi günü olacak dört dersinin üçü paralel sınıflardı, yalnızca iki plan düzenledi. Bu ders planı düzenleme işini kim düşünüp çıkarmıştır? Herhalde, Uşinski²⁴’lerin zamanında plansız ders verilmiştir. Bu olmasaydı, öğretmenliğe dayanmak mümkün olurdu...

İhtiyar Gaynelvafa, pazar günü peremeç²⁵ pişirdi. Bir çocukları Norilsk’de, kızları ise aynı köyde kocasıyla yaşıyordu. Yalnız kalan ihtiyarlar; efendi gibi görünen bu genci, evlerine aldıklarına sevindiler. Onlarda iş, vazife dağılımı çok düzenliydi. Para toplama, eşya alma, kız verme, bakkala gitme, misafir çağırma, oğlunu evlendirme, hayvan kesme, oğluna mektup yazma gibi meseleleri ihtiyar kadın hallediyordu. Mallara bakma, kar küreme, odun kesme, baca açma, kül dökme, tezek taşıma gibi işler de kocasının elindeydi. Bu vazifeler o kadar özenle bölünmüştü ki, bu aile kurulu bir makine gibi aynı tertiple yaşıyordu. Koca, baş; hanımı, boyun derler. Hiç de gerek yok. Herkes kendi yeteneğine uygun olarak çalışsın ve kendi yerini bilerek konuşsun. Bunlarda her şey yerli yerinde. İhtiyar adam, tam olmasa da, hayli sağır. Bütünüyle olmasa da, yeterince dilsiz. Daha doğrusu, az sözlü. Cümleleri de ikişer, en fazla üçer kelimelik. O sözlerinin aralarında da zorlukla nefes alarak konuşuyor ihtiyar. Ruşad, daha geldiği ilk gün, ihtiyar adamın bu özelliğini fark etti. Gece karanlığında malları besleyip bitirince, ihtiyar Galiehmet alnını tutarak içeri girdi.

- Ne oldu yine, diye sordu ihtiyar kadın iş arasında...

- Başımı... dedi ihtiyar ve sustu. Bişmetini²⁶ çıkarıp astı, beyaz atkısını sobanın yanına koydu, keçe çizmelerini sobanın önüne yerleştirdi ve tübeteyini²⁷ düzeltip kapının yanındaki sandalyeye oturdu. Pütürlü, nasırlaşmış koca elleriyle ağzının kenarını sildikten sonra biraz önce başladığı cümlesini tamamladı:

²⁴ 1823-1871 yılları arasında yaşamış ve Rusya’da modern pedagojinin kurucusu sayılan Rus pedagog.

²⁵ Hamur içerisine kıyma koyularak yapılan bir Tatar böreği.

²⁶ Tatarlar ve diğer Türk kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket.

²⁷ Fazla yüksek olmayan, fes benzeri süslü bir başlık çeşidi.

- ... vurdum.

Ders hazırlığı ve kitap okumak için, böylece, evde sessizlik temin edilmişti. Fakat peremeç pişerken ihtiyar Gaynelvafa kocasının âdetlerini ayrıntılı şekilde Ruşad'a anlatmaya başladı. İhtiyar Galiehmet ise semaverin arkasında gülümseyerek ses çıkarmadan oturuyordu. Henüz çok değil, daha bu yıl, ihtiyar Galiehmet, yaşlı karısını soğukta harap etmiş. Âdet olduğu üzere gece yarısında, ihtiyaç gereği, ihtiyar karı koca dışarı çıkmışlar. O gece nedense üşenip fener yakmadan çıkmışlar, karanlıkta birbirlerini göremeyince ihtiyar Galiehmet dönüp eve girmiş ve karısı ondan önce girmiştir diye düşünerek arkadan kapının sürgüsünü çekmiş. Girmiş, üstünü çıkarmış ve sobanın başına sokulmuş. Üstünü çıkarıp, ince kıyafetiyle çıkan Gaynelvafa öylece dışarıda kalakalmış. Kapıyı çalmış çalmış, fakat ihtiyar kocası duymamış. İhtiyar, ancak karısı komşulardan fener alıp camın önünü aydınlatınca kalkıp kapıya gitmiş ve:

- Nasıl, sen... diye kapıyı açmış.

İhtiyar kadın ona sokrana sokrana bitap düşmüş, kocası ise sobanın başından:

- Girmemiş miydin, demiş.

Bunun üzerine ihtiyar Gaynelvafa yaklaşık bir hafta hasta yatmış.

Gaynelvafa, peremeci Ruşad'ın önüne iterek:

- Hi-i-i, bizim ihtiyarın hikmetleri işte. Bununla yalnız ben yaşayabilirim. Başka birisi olsaydı şimdiye kadar çoktan bunu bırakır, cehennemine dibine kaçar. Bunu söylerken bir yandan da semaverin arkasında oturan ihtiyar kocasına derin bir sükûnetle bakıyordu. Ruşad o an, “yok nine, sen kocanı bırakıp hiçbir yere gidemezsin” diye aklından geçirdi.

- Bir tanecik kızımızın düğününe giderken kızaktan düşüp yayan gelmiş adam bu. Kızak başındaki arabacı dönüp bakmıyor, beni de gocuğa sarıp oturtular, ben de görmüyorum. Meğerse bizim ihtiyar evden çıktuktan sonraki ilk dönemeçte düşüp kalmış. Bağırmanın da akılsız. Boran vardı, tüm köyü geçip damatların kapısına vardığımızda durup bir de baktık ki bizim ihtiyar yok. Yok, sanki yer yarılmış içine girmiş. Dışarı, aramaya gittiler. O ise sallana sallana, yürüyerek geliyor...

İhtiyar gülümseyen yüz ifadesini değiştirmeden, şapırdatarak çayını içti....

Pazartesi günü sabah ilk ders, altıncı sınıflarla, tarih. Altıncı sınıf, söylediklerine göre, en kötü, en düzensiz sınıfmış. Otuz beş çocuk varmış. Otuz altı olursa ikiye böleceklermiş -düzen de olur, ders saati sayısı artınca para da yükselirmiş- fakat bir çocuk eksikmiş. Askerî hazırlık hocası Hekimcan'ın komşu köydeki ablasının altıncı sınıfa geçen oğlunu, oradaki okuldan Akbalık'a geçirmeyi denemişler. Sözde, çocuk Hekimcan'ın yanında yetişecekmiş; orada babası yok, savaşta ölmüş. Sınıfta çocuk sayısı böylece otuz altıya yükselmiş ve aceleyle RONO'ya raporlar göndermişler. Altıncı sınıfı iki şube yapıp, ders programları düzenleyip işi kılıfına uydurmuşlarmış... O çocuk kaçmış. Kendi okuluna, annesinin yanına kaçmış. şimdi o "kiracı" vakasını hatırlamayı pek sevmiyorlar...

Zil çaldı. Ruşad sabah erkenden kalkıp, geniş paçalı donanma pantolonunu kömür ütüsüyle ütölemiş, gemici fanilasını üzerine gömlek giyip kravat takmış ve güzel bir ceket giymişti. Dış görünüşü hiç fena değildi. Artık sınıfa girmek lazım.

- Siz eğitmenlik görevine altıncı sınıftan mı başlıyorsunuz acaba, sorusuyla silkindi Ruşad.

Yanında mevzun boylu, al dudaklı Rus dili öğretmeni duruyordu. Ruşad bu soruda bir ironi sezdi.

- Bu iyi mi, kötü mü, dedi. Cümlesi, nedense, Rusça olarak çıktı.

Rus dili öğretmeni uzun kirpiklerini aşağı düşürüp, ışıltılı gözlerini bir saniyeliğine kapatıp açtı. Yok, onun niyeti kötü değildi.

- Niye biliyor musunuz? Sizin bu zamana kadar ders vermişliğiniz var mı? Dikkatli olun. O sınıf berbat bir sınıftır. Allah yazmasın! Ben onlara bir hafta derse girdim ve daha da girmeyeceğim. Açlıktan ölürsem öleyim, para kazanacağım diye o Troyekurov kulübesine iki ayağımın birini atmam.

Koridorda birlikte ilerlediler. Ruşad'ın daha önce girip gitmesi gerekiyordu. Al dudaklı (adı Nerkiş imiş) Ruşad'a muhabbetle baktı, naz ile gülümsedi. II. Dünya Savaşı sırasında denizciler arasında slogana dönen:

- Sayımız az ama biz denizci fanilasını giyeriz, sözlerini söyledi. Ruşad da ona karşı gülümseyerek:

- Kırk beş dakika sonra görürüz. Beni "batık tekne denizcisi" olarak görmeyin! Her durumda da ben size başarılar diliyorum!

Nerkiş bir şey bilip de söylüyormuş...

Devamlı vızıldayan arı kovanı gibi olan sınıfa girince Ruşad'ın yaptığı ilk iş, donup kalmak oldu. Havaya toz bulutu kalkmış, boğuşup terleyen çocukların gözleri yerlerinden çıkmıştı. Şimdi selâmlaşmak lâzım. Eğitim bilimi böyle emrediyor. Yok, eğitim biliminin başka bir görüşü, çocuklar yatışınca selâmlaşmayı şart koşuyor. Evet, şeriat iki türlü... Birisi yeşil kapaklı kitapta, ikincisi kırmızı kapaklısında. Bekle, önce sınıf defterini masaya koymak gerek. Ondan sonra selâmlaşmak ve derse başlayıp devam etmek.

- Çocuklar, ben size tarih dersini vereceğim. Bana, Ruşad abıy²⁸, diye hitap edebilirsiniz. Ben sizinle...

Dur hele, söyleme! Bunları konuşmadan önce, sınıfı ele geçirmek lâzım.

- Abıy, sen hangi köydensin?

- Abıy, senin adın ne?

- Abıy, eşin var mı?

- Ha-ha-ha.

Ruşad'ın gözünün önü kararlı. Boğazı çatallaştı. O sırada sınıfta kendisine acıyanlar da vardı.

- Hey, çocuklar, ses çıkarmayın, bir şey söyleyin.

- Söylesin, söylesin!

²⁸ Tatarca "ağabey" anlamına gelmektedir. Kendinden büyük, tanıdık olmayan erkeklere ve de okullarda erkek öğretmenlere bu şekilde hitap edilir.

- Abıy, sen sağır Galiehetlerde kalıyorsun, değil mi?
- Abıy, sen orduda bulundun mu?
- Nasıl bulunmasın! Denizcilikte bulunmuş hem de!
- Ah-ha-ha! – İçlerinden birisi, en arka sırada oturanı, özellikle bağırarak güldü. Yerinden ayağa kalktı. – Moryak, ştanı goryat! Moryak – sibiryak, rastyanulsya kak çervyak!²⁹

Bu çocuk hayatı görmüş olmalı. Köy çocukları, genellikle, bu tarz folkloru bilmezler.

Ruşad en ağır, doruk noktasını yaşadı. Ağzını açıp tek bir söz bile söyleyemedi. Üçüncü derece kaptanı Drozdov yazar Hugo'nun sözlerini paylaşmayı severdi. "Eğer üzerine ölümün gelmeye başladığını görürsen, karşısına kendin dikil. O vakit tabut kapağı, kalkana dönüşür."

Durup beklemek, harap olmaktır; anlamında bir sözdü bu. Ruşad sakın kalmaya çalışarak şöyle dedi:

- Siz sakinleşmeden, derse başlamıyorum. Ama ne olursa olsun dersi tamamlayacağım.

Bu cümle sınıfı biraz şaşırttı. Fakat yeni baştan, ani bir şekilde gürültü başladı, ses koptu. (Ah, Nerkis, Nerkis, sen doğru söylüyormuşsun!)

- Haydi, başlıyorsan başla yoksa çıkıp gideceğiz.
- Evet! Niye direniyorsun! Askerden dönenleri görmüşlüğümüz var!
- Haydi, çocuklar, sessizce oturup görelim. Ordudan dönen insanların hepsi de aynıdır. İşte benim abim de aynı böyle inatçı birisi olup döndü...

Tıpkı büyük adamlar gibi konuşuyorlar!

²⁹ "Denizci, pantolonu yarıyor! Denizci – Sibiryalı, solucan gibi yeri öpüyor."

Ön sıralarda oturan altı yedi kız, erkeklere doğru dönüp bir şeyler söylediler. Onlar, muhtemelen, Ruşad'ın tarafındaydılar. Onlarla birlik olup, çocuklara karşı, atağa mı geçseydi? Ama müttefikleri çok cılızdı. Çoluk çocuk. Erkeklerin ise çoğu ergenliğe girmişti. Anlaşılan, aynı sınıfta dört beş yıl okuyanlar var. Hayatı görüp geçirmişe benzeyen biraz önceki çocuk, Ruşad'dan en fazla üç dört yaş küçüktür. Ruşad aynı cümlesini tekrarladı.

- Siz sakinleşmeden, derse başlamıyorum. Ders süresini ise, ne olursa olsun tamamlayacağım.

Bunun bir tesiri olmadı. Ama bu cümle çocukları biraz kızdırdı.

- Yedinci derse mi kalmak istiyorsun yoksa? Al tut, sanki ders kaldı.

- Hi-i, beni kimse tutamaz! Altı ders biter bitmez çıkar giderim. Dönerken dört kilometre yolum var. Onun da işine gelir sağır Galiehmetlere dönecek...

Birisi çok örtülü bir şekilde kötü bir söz söyledi. Tıpkı büyüklerin konuştukları gibi.

- Öyleyse artık Gülçire apa, sık sık annesinde yatar. Erkekleri çok sever o. İhtiyarlar bir yere giderse, ıssız eve bile gelir...

Ruşad, bu berbat tartışmadan tek şey anladı: eğer derse böyle başladığı gibi devam ederse, ders bitene kadar sınıfta bu disiplinsizliğe katlanacak ve bu şekilde ders vermek zorunda kalacak. Bu ise yenilgi demektir. Üstelik eğer şimdi yenmezsen, Nerkis gibi bu sınıfı bırakmak gerekecekti. Frontovik! Çocuklardan korkup vazgeçmek... Yok, yenmek, bugün yenmek gerek. Saatine baktı. Dersin bitmesine on beş dakika kalmıştı. Anlatacağı konuyu hatırladı. "İngiltere'deki Al çiçekler ile Ak çiçekler Savaşı"³⁰. İşte, size bugün çiçekler savaşını anlatacağım! Ruşad öyle sessiz, sakin bir delikanlı. Lakin inatçılığıyla bilinir. O kaçmalı. Bugün ise, özellikle, kaçmalı. Köylerinde olan bir olay Ruşad'ın aklına geldi. Okulu bitirip döndüğü yıldır. Yaz akşamı. Kızlar su taşıyor, çeşme ağzında patates yıkıyorlar. Ruşad'ın daha yeniyetme gençlik dönemleri. Kızlar henüz onu, adamdan saymıyorlar. Yine de biraz kayıtsız bakıyorlar. İşte iki komşu kız bahçe çitinden içeri girmişler ve taze patates almış yerde oturup fısıldaşıyor. İkisi de yetişkin kızlar, güzeller.

³⁰ Güller Savaşı

Birisi başkanın kızı. Okumak için şehre gitmeye hazırlanıyor. Ruşad eni bir metre kadar olan patikadan geliyor. İki yanında da patates bahçeleri. Geliyor... ve görüyor ki patikanın tam ortasında başkanın buzağısı var. Tosun. Birkaç kişiyi boynuzlayıp yıkmıştı o yaz. Geçen güz doğmuştu, şimdi ise tarla sürecektir çağa gelmiş. Genelde, bu melunun yanından dolanarak geçerler. Ne yapmalı? Öküz patikanın tam ortasında durmuş, gözlerini kızartıp başını aşağı eğmiş ve Ruşad'ı bekliyor. Komşu kızları ise kıkır kıkır gülüşüp, birazdan gerçekleşecek komediyi izlemeye hazırlanıyorlar. Öküze ulaşmaya on adım kaldı... Beş adım... Üç. Ruşad, öküzün hararetle soluduğunu duydu. Öküzün solumasından yerdeki farekulağı çiçeği tir tir titriyordu. Durdu. İki eliyle iki yandaki çitlere tutundu. Destek aldı. Şimdi en önemli saniye! Ruşad, gövdesinin bütün ağırlığını ayağına verip, göz açıp kapayıncaya kadar, öküzün burnuna ayakkabısının ökçesi ile tekme attı. Patika sarsıldı. Ruşad çok düşünmeden, öküz başını yerden daha kaldırmamışken, döndü ve sallana sallana sokağa doğru gitti. Öküzün toynaklarından gelen çıtırtı sesini işitti. Sonra hiçbir şey olamamış gibi patates bahçesindeki kızlara seslenerek geçti:

- Selam, komşu kızları!

Başkan kızı o gün, gençler arasındaki akşam eğlencesinden Ruşad'la birlikte döndü...

Yine de yendiği öküze acıyarak yüreği sızladı.

İşte şimdi o öküz -otuz civarındaki melun çocuk- gözlerini kızartarak dar patikada duruyor. Şu an tekmelemek lazım. Yok, şimdi değil, bugün. Bu gerçekleşmezse bir daha okula dâhi gelme...

Zil çaldı.

Sınıf kahkahayla güldü. Sınıf defterini öğretmen masasının üzerine koyamayan, "merhaba" bile diyemeyen öğretmen, çocukların önünden çıkıp gitti. Öğretmenler odasına girer girmez, sobanın yanına gelerek demirbaş müdürü Zahir ile korda sigara yakıp içti. Nerkis birkaç kez onlara şifreli bakış attı. Bu bakışta ironi olduğunu sezmemek hiç de zor değildi.

- Ee, nasıl, dedi Ruşad'a bakarak, sigara içiyor muyuz?

Ruşad ses çıkarmadı. Nerkis, her şeyi anladı.

Üst sınıflarda ders sakın geçti.

Altıncı sınıfın son dersi çizim dersiymiş. Son dersin bitiş zili çalar çalmaz, Ruşad gelip sınıf kapısının önüne dikildi. Kapı açılınca, kucağında büyük iletki, tahta pergel, uzun cetveller olan, yüzü gözü tebeşire bulanmış eğitim bölümü müdürü görüldü. Ruşad, rica ederek sınıf defterini istedi.

- Müsaadenizle...

Müdür yardımcısı tek kelime konuşmadan anladı.

- Eğer bu sınıfı alt edebilirsiniz, sizin gencecik yaşta savaştığınıza inanırım. Ne kadar güçlü, yetenekli çocuklar var burada. Birkaç işe yaramaz yüzünden harcanıyorlar, dedi hafifçe gülümseyerek.

Berelerini takıp, çantalarını sırtlarına asan çocuklar, tarih öğretmeni tekrar sınıfa girince çok şaşırdılar. Böyle bir şey, bu zamana kadar hiç olmamıştı. Böyle bir durumda sınıf danışmanı, ihtiyar Huşiyet abzı³¹, önceden gelip haber verirdi.

- Çocuklar, bugün yedinci ders olacak, altıncı saatten sonra dağılmayın, derdi. Diğer öğretmen geldiğinde ise, sınıfta çocukların yerinde yeller eserdi. Bugün ise Huşiyet abzının adı bile ortada yok...

- Bugün sizinle, diye söze başladı Ruşad, İngiltere'deki *Ak ve Al Çiçekler Savaşı*'nı işleyeceğiz. Hepiniz üstünüzü, çantalarınızı çıkarıp, kitaplarınızı masanın üzerine koyduktan sonra derse başlayacağım...

Sessiz bir şekilde istemeye istemeye üstlerini çıkarmaya başladılar. Şimdi soğukkanlı olmak gerekiyordu. Küçük ihtiyatsız bir söz çıkaracak olursan, irkilen çocukların hepsinin kalkıp, dersi bırakıp gitmeleri de mümkündü. Mümkün olduğu kadar dikkatli olmak lazım. Mümkün olduğu kadar... Göstermelik şekilde saatine baktı.

³¹ Olgun ve kendisinden yaşlı erkeklere saygı da içeren hitap sözü.

- Üstünüzü çıkarıp yerleştiğiniz andan itibaren ders başladı, diye kabul ediyorum ve kırk beş dakikayı o andan itibaren hesaplıyorum.

Bu da tuttu.

Ne olacak acaba der gibi, sınıf sakinleşti.

Bu derste, güzel ve ilginç bir şekilde konuşarak öğrencileri etkileme düşüncesi, işe yaramıyordu. Burada, düzeni bozdukları için, yaramaz çocukları dersle cezalandırmak gerekiyormuş. Ya kızlar? Onları da cezalandırmak gerek. Evet, onları da. Suçları olmasa da mı? Evet, olmasa da. Ne için? Bu grupta olmanın zorluğunu, sezmeleri için. Gelecekte rahat etmeleri için. Evet, bunun için.

Acıkan kızlar karınlarını içeri çekip eğilip büküldüler. Yaramaz çocuklar da ümitsizliğe düştüler. Hiçbirisi dinlemiyordu. Ruşad her cansız, sıkıcı cümlesiyle onlara işkence ediyordu. “Lancasterluları bağımsızlık taraftarları olan kuzey feodalleri koruyordu...” Yaramaz çocuklardan biri yüzünü buruşturup sıraya kapandı. Galiehmet dedenin evli kızı hakkında çene çalandı bu. “Yorkluların yanında ise güneyin büyük feodalleri duruyordu.”. “Moryak – ştanı goryat” diye bağırان en melun çocuk, dayanamayıp suratını astı, ümitsizlik içerisinde pencereye döndü. “IV. Edward’ın tahta geçmesi de Ak ve Al Çiçekler Savaşı’nı durdurmamış, savaş devam etmiş.”

Ceza dersi tamamlandı. Ruşad, alışılmışın dışında bir soğukkanlılıkla şöyle dedi:

- Bugünlük gidebilirsiniz, ama gelecek dersimde sınıf böyle kirli olursa yeri size süpürtüp temizletirim.

Homurtu şeklinde yakınma, şikâyet sesleri işitildi.

- Ordudan gelen adamla işin olmasın!

- Çekeceğimiz var! Daha kalır mıyım ben hiç ek derse.

Ruşad, ayaklarının yere sağlam bastığını fark etti.

“Bugün ya da asla!” diye düşündü birden ve en arkadaki, bıyıkları yeni çıkmaya başlamış yapılı çocuğu, yanına çağırdı. Ağzını ayırarak sabah “ştanı goryat” diye bağırın eli ayağı düzgün çocuk, hayli merakla, fakat biraz da şüpheyle, masanın yanına geldi.

- Ne oldu, abıy? Beni sekizinci derse mi almak istiyorsun? Oyun oynama! Yetiştirme yurdundan kaçmış Zakirov’um ben!

Ruşad, diğer çocukları “Güle güle! Güle güle!” diye uğurladı. Kapıyı açıp koridor boyunca gidişlerini izledi. Ardından kapıyı kapattı. Çok hızlı hareket etmesi lazımdı. Çünkü çocuklar, kapının önüne çıkınca, hiç şüphesiz, ne oluyor diye bakmak için pencereye gelecekler. Şimdi hızlı davranmak her şeyi halleder. Yalnız çok kızmamalı.

Zakirov oldukça yüz­süz bir şekilde, gözlerini fal taşı gibi açarak en öndeki sıraya geçip oturmuştu.

- Ayağa kalk, diye öfkeyle bağırdı Ruşad. Sesi, kendisine bile yabancı geldi.

- Ayağa kalk, çık!

- Ya kalkmazsam?

Yalnızca bir saniye, her şeyi çözdü: Ruşad yüz­süz çocuğun gömleğinin ensesinden sıkıca tuttu ve (aslında, elbise altındaki cılız ten de avcuna biraz girdi), çocuğu sıranın arasından savurup çıkardı. Zakirov, bunu hiç beklemiyordu. (Bu öğretmen ilk derste oldukça sakın görünmüştü!) Sıkıca tutarak kötü çocuğu silkeledi:

- Gelecek ders nasıl olacaksın, ha?

Çocuğun başı, kukla başı gibi, ince boynunda bir ileri, bir geri devrildi. Yüzü bembeyaz oldu. Dudakları göverdi. Gözlerini korku aldı. Ruşad son hamlesini kullandı.

- Eğer ki önümüzdeki derste de aynı şekilde, bir kez daha, ağzını açarsan, dedi dişlerini sıkarak, ben sana ne yapacağımı bilirim. (Ne yapabilirdi ki? O bile bunu bilmiyordu.)

Ruşad, çocuğu bir kez daha sıkıca silkip karşısına oturttu. Çocuğun gıdığı, boğazı kıpkırmızı olmuştu. Şimdi ses tonunu, biraz yumuşatmak lazım. Yoksa bu çocuğun huyunu

bilemezsin. Üstüne atlaması mümkün. Şimdi artiste dönüşmek lazım. Fakat bunu resimli kâğıtla kandıramazsın. Yine de gülümsemek gerek. İşte sınıf camını çocuklar doldurdu. Burunlarını cama dayamışlar. Bunlar ise karşı karşıya sakince oturmuşlar.

- Eee, sarıp bi tane sigara içelim mi?

Zakirov silkindi. Sararmış parmaklarını gizledi. Yine de kendini kaybetmedi.

- Sigara içmiyorum ben, abıy.

- E, iblis, erkek adam yalan söylemez. Sen korkağın tekiymişsin, ben de seninle boy ölçüşüyordum. Bilseydim, elimi kirletmezdim.

Çocuklar pencereden dağıldılar.

Ruşad çok sakın bir şekilde sigara sardı.

- Ee, peki, çık git. Eğer tiryakiysen yolda sigara dilenme, ben verebilirim. Benim Doğu Prusya'dan getirdiğim güzel çeşitlerim var, dedi gülümseyerek.

Zakirov, tabii ki, bunu da beklememişti.

Sınıfta neler olduğunu arkadaşlarına anlatmayacaktı. Çünkü artık on altı yaşına gelmişti. Beni yakamdan tutup silkelediler, diye nasıl anlatsın.

Elinde yer fırçası ve bir kova su ile sınıfa giren Mesrûre'nin öğretmen masasında sigara içen Ruşad'ı görünce, dili tutuldu.

- Bu başıboş ile oturan senmişsin, kimmiş diye bakıyorum ben de...

Paldır küldür sıraları çekerek temizliğe girişti.

Ruşad, Zakirov'u koridor kapısına kadar geçirdi. Karnı acıkmış, başı dönüyordu.

Kapının önünde süpürgeye dayanmış olan Galiehmet, “çok geç...” diye onu karşıladı. Ruşad cümleinin sonunu ancak sundurma merdiveninin basamaklarını çıkıp eve girdiği sırada duydu; “...kaldın...”

V

Bu hafta çok keyifsiz ve meşakkatli geçti. Toplantılar, beklenmeyen sıkıntılar, hiç yoktan çıkan ve bir an önce halledilmesi gereken meseleler, gece ile gündüzü birbirine karıştırdı. Ruşad altıncı sınıfla bir kez daha karşılaştı. Tarih dersi, o günkü son dersti. Bu zamana kadar görülmedik bir durum olarak, çöp dolu ve kirlenmiş olan sınıfı, öğrencilere temizletti. Acaba bu iş yayılmaz mı? Yayılrsa ne olacak ki. Aşırı talepkârlıktan hiçkimse hoşlanmaz bu dünyada. İşte müdür, nedense, Ruşad’ın bu numaralarını görmezlikten gelmeye başladı. Altıncı sınıftaki durumları eğitim bölümü müdürü ona söylemiş, belli. Fakat müdür, ne iyi ne de kötü tek söz söylemiyor. Her seferinde Ruşad’ın yanından “hmm, hmm” diye geçip gidiyor. Yeni öğretmen düzgün çalışıyor mu? Yanlış yapıyor mu? Yanlış olursa, niye durdurmuyorsunuz? Altıncı sınıfın danışmanı ihtiyar Huşiyet de kendi kuyruğunu dişlemiş it gibi, sınıfla müdür arasında mekik dokuyor, Ruşad’a ise ufacık bir söz bile etmiyor. Yoksa, okula Ruşad geldiğinden beri, kendi dersinde düzeni sağlasın diye, birkaç kez sessizce müdürü çağırdı. Koridordan geçtiği bir sırada Ruşad’ın kendi de ihtiyar Huşiyet’in altıncı sınıftaki dersini nasıl işlediğini duyup şaşırmişti, ne diye bu şartlarda ders vermek gerekiyor? Hiç durmadan yakınma, çocuklara yalvarma. “Zakirov, yerine otur lafını anlıyor musun, anlamıyor musun Allah’ın belası!” “Yetti artık, Ganiyev, saçlarımı sen ağarttın.” Böyle şikâyetlerden sonra bir iki dakika içinde çocuklar sakinleşiyorlar. O sessizlikte, konusunu anlatan bir kız çocuğunun sesi işitiliyor:

- Afzal Şamov’un... Afzal Şamov’un... Şamov’un bu... bu hikâyesinde sobacı Şerifulla... sobacı imgesi... Şerifulla imgesi... imgesi verilir.

- Evet, evet, ondan sonra ne oluyor? Evet, evet...

- Sobacı imgesi, Şamov’un...

- Ey artık, Eskerev, otur artık, Allah hakkı için. Utanma diye bir şey yok mu sende?

Öteki kız ise hikâyeyi çözümlüyor. Sonlara doğru, hatta kızarak anlatmaya devam ediyor. İhtiyar Huşiyet de kendine geliyor. Konuşmayı bölüp:

- Dur şimdi, dur, Şerifulla'nın sobası etrafında dönüp duracak mıyız böyle, diyor.

İşte bu adam sınıfta büyük değişim yapmaya başlayan yeni öğretmenin yanına gelip bakmadı bile. Ruşad mücadeleye yalnız atıldı. Hayır, yalnız değil aslında. Onun birinci müttefiki, eğitim bölümü müdürü, hayatını da, güzelliğini de, bahtını ve bahtsızlığını da okula bağlayan, ona bağışlayan, hiç evlenmemiş olan Belkıys idi. Belkıys ona, “Eğer bu sınıfı alt edebilirsiniz, sizin gencecik yaşta savaşa katıldığınıza inanırım”, demişti. O bunu ümitle, inançla söyledi. Demek ki bir destekçi var. Sonra demirbaş müdürü Zahir ilk gün soba yanında sigara içerlerken onun pozisyonunu belirlemişti. “Altıncı sınıfı Huşiyet abızı iyice bozdu, orada ayakaltında dolaşiyor”, demişti. Oldu iki. Müdür de yoluna çıkmıyor. Hücuma giderken sana çelme takmıyor, kendine göre o da bir müttefik. Nerkis ise gözcü, o da desteğini bildirdi. Bu durumda hazırlanıp gitmek kalıyor. Artık hücuma geçmek lazım.

...Zil çaldı, öğrenciler yukarı çıktılar.

Ruşad sakince şöyle dedi:

- Çocuklar, ben size geçen derste, eğer yeri böyle pisletirseniz size temizletirim, demiştim. Siz benim sözümü unutmuşsunuz, bu yüzden bugün yerleri biz temizleyeceğiz...

Bir süre sınıf dilini yuttu.

Fakat umumi öfke ortaya tez çıktı:

- Siz ne diyorsunuz! Burayı ordu mu sandınız?

- İşte şuracıkta düşer ölürüm, yine de elime bez almam.

O sırada, önceden sözleştikleri gibi, Mesrüre kapıdan girdi. Elinde içinden buhar çıkan iki kova su vardı. İkinci girişinde ise fırça ile iki üç parça yer bezi getirdi. Yüzünde pis bir gülümseme seziliyordu ve bu mutluluğunu gizlemeden, kovanın birini Eskerev'in sırasının yanına getirip koydu. Daha önce Ruşad'ın tereddüte düştüğü bu fikre inancı daha da arttı. Sınıftaki huysuzluğun başı Zakirov değil, Eskerev olsa gerekti. Mesrüre kovayı onun yanına rastgele koymadı...

Sınıfa gergin bir sessizlik hâkim oldu.

Bakalım kim kazanacak? Ya onlar, ya Ruşad.

Eğer yenilirse, Ruşad hemen bugün köyü terk edip gidecek. Hiçbir şey söylemeden, belgesiz evraksız. Bu yüzden, yenmesi lazım...

Kızlar kollarını sıvayarak hazırlanmaya başladılar. Ruşad onlara bakarak gülümsedi. Kız çocuklarını yenmek, yenmek değil. İhtiyar Huşiyet de onlara sözünü dinletiyor. Ayrıca sınıfı domuz ahırına onlar çevirmiyor.

- Kızlar, siz giyinin ve hizmetli binasından su taşıyın, dedi Ruşad.

Bu haberle sınıf daha da sessizliğe gömüldü.

Çocuklar tek kelime etmeden, kötü bakışlarla oturdular.

Ruşad bugün özellikle Zakirov'u görmezlikten geldi. Eğer ona tekrar ilişirsen, o özellikle kendisiyle uğraşıldığını düşünecek. Diğer taraftan ise Eskerevlerin, Ganiyevlerin yanında, elbette, söz dinlemeyecek, erkekliğini gösterecek. Bu durumda önemli olan Eskerev'i alt etmek. Çünkü sınıfta en çok onun sırasının altı kirlî. Orada kâğıt çöpü de, çekirdek kabuğu da, sap saman pisliği de var. Mürekkep dökülerek yer bütünüyle mor renge girmiş. Ufak tefek zararsız çocuklar o arada itişe kakışa yeri süpürmeye başladılar.

- Evet, gençler, başlıyor muyuz, dedi Ruşad doğrudan Eskerev'e bakarak. Yüzü çil dolu, saçlarını ikiye ayırmış bu siyah saçlı çocuk ise, aldırış etmeden ağzını açarak sakız çiğniyordu.

- Hi-i, dedi sonra, hafife alır bir şekilde. – Sen, abıy, artık çok oldun. İşte şuracıkta ölsem bile, yeri temizlemem.

Sert olmaya çalışıyor bu ceviz kabuğu!

Zakirov, beklenmedik şekilde yardıma geldi. Sessizce Eskerev'e şöyle dedi (Ruşad, tabii ki, bu sözleri duymazlıktan geldi):

- Şeyhenur, en iyisi karşı gelmeyi deneme. O eninde sonunda dediğini yaptıracak. Yapsan elin kopmaz...

Eskerev'in tepkisi başkalarına da güçlü bir şekilde tesir etti. Türlü türlü itiraz sesleri işitildi. Son bir çare kalıyor! Davidov çözümü. Evet, evet, Davidov da denizci fanilas giymiş. Yeri kendi sürüp göstermiş. Ancak kızmamak lâzım şimdi.

- Ah siz, ben sizi donanmaya gönderilecek yiğitler diye düşünüyordum. Yok, sizden olmazmış. Siz, tarlada pelin toplamaya yarıyormuşsunuz. Kaz gütmeye! Ama biz donanmada böyle çalışırız, dedi Ruşad.

Ruşad göz açıp kapayıncaya kadar ceketini, kravatını çıkarıp sandalyenin arkasına astı. Gömleğini çıkarıp fırlattı. Denizci fanilas ile kalınca yeri silmek, jimnastik gibi bir iş. Ruşad eğilip büyükçe bir bezi kaynar suya sokup çıkardı ve genişçe yayıp silmeye başladı. Çocuklar için bu da beklenmeyen bir darbe olmuştu. Artık Ruşad ne yapacağını biliyordu.

- Çalışmak istemeyen öğrencilerin evlerine gitmelerine izin veriyorum, dedi. Sesini özellikle kalınlaştırarak:

- Haydi gidin eve, gidin! Eskerev, sen ne oturuyorsun, çabuk git, acıkmışsındır...

...Ruşad'ın ardından ilk olarak yer bezini Zakirov eline aldı. Sonra iğrenerek de olsa diğerleri de aldılar. Bunun böyle olması gerekiyordu, bu da plana göre idi. Bu arada Eskerev sessiz bir şekilde ayağa kalkıp, çantasını sırtına astı ve pis pis sırtarak çıkıp eve gitti. Ah, sen eğitim bilimi! Nasıl usullerin var daha? Bu durumda ne yapmak lâzım? Cevap yok.

Eskerev gidince, diğerleri daha özgürleşmiş gibi işe tutundular. Bir şekilde hafiflik gelmiş gibi oldu. Ruşad da bezini Ganiyev'e verdi.

- Ee, başka hanginiz eve gitmek istiyor? Yürüyün, evinize marş! Kim çalışmak istemiyor? Ha, diye Ruşad bağırmaya başladı.

Hepsi de sessizce çalışıyorlar.

Ruşad denizci fanilasıyla koridora çıktı. Okul boşalmış, yalnızca üst sınıfların birisinde konsere hazırlanıyordu. Ruşad'ın düşüncesi, çocuklara bir kova daha kaynar su getirmektir. Koridorun karanlık başındaki kapının ardından sessizce gidip gelen bir gölge gördü. Farketmemiş gibi yaparak yanına gitti. Gene farketmemiş gibi kapıyı açtı. Duvara yaslanmış, sararmış dişlerini göstere göstere sırtarak Eskerev duruyordu. Ağzı ekmeğe doluydu. Her yerinden, çiğnenmiş ev ekmeği kokusu geliyordu. Uzun uzun düşünecek zaman değildi. Ruşad çocuğun çenesinden tutup, onu duvara dayadı. Küçük, yarı karanlık sınıfta hiç kimse yoktu, Ruşad Eskerev'in çenesinden tutmuş şekilde dönerek sol eli ile kapıyı kapattı. Çocuğa bu yetmişti. O, ağızındaki ekmeği bile yutamayacak şekilde öksürerek:

- Abıy, yalvarırım bırak, bir daha öyle yapmayacağım, dedi. Ruşad soğuk bir şekilde gülümsedi.

- Sana bir şey yapmayı henüz düşünmüyorum Eskerev, dedi. – Sen çok kötü bir çocuksun. Ben delikanlılarla iş yapmayı severim.

Eskerev bunu beklememişti. O, kesinlikle, öğretmen onu dövecek diye düşünmüştü. Şaşırıp kaldı.

- Abıy, gidip yeri silmeye başlayayım mı?

- Yok Eskerev, sen şimdi hemen kaybol buradan. Ben önümüzdeki ders senin durumuna bakacağım. Yeri silmeye layık bir delikanlı mısın, değil misin, bakacağım. Evet, göreceğiz. Biz şimdi orada şarkı öğreneceğiz. Biliyor musun, denizciler hakkında bir şarkı var. Sen ise evine dön, git, git, sallanma...

Fakat Eskerev dönmedi. Koridorun bir o tarafına bir bu tarafına gidip geldi. Altıncı sınıfın kapısının önüne bezleri, fırçaları, kovaları çıkarıp koydular. Ruşad sözleri söyleyerek çocuklara şarkıyı yazdırdı. Eskerev bunu da işitti. Hizmetli binasından kızlar koşarak geldiler. Tertemiz sınıfa geçtiler. Biraz sonra ise sınıfta yüksek sesle *Varyag* şarkısı yankılandı.

Eskerev kaç yıldır bu okul binasından böyle üzgün bir şekilde çıkmamıştı. Bugün ise nedense ağlamak istiyordu. Bu tarih öğretmeni ona kafayı takmıştı. Üstelik sesini yükselterek şarkı söylüyor, özellikle, Eskerev işitsin diye uğraşıyordu.

Hepsi de samimi şekilde vedalaşarak temiz sınıftan çıkıp gittiler. Ruşad sınıf penceresinden onları izliyordu. Arka taraflardan bir yerlerden çıkıp, hayli büyük keçe çizmeleri ile koşarak Eskerev de arkadaşlarına katıldı. Yüz ifadesi iyi değildi. Eskerev'in yer silmeyi reddetmesi, Ruşad'ın yeni bir zaferi oldu. O an Ruşad'ın aklına I. Petro'nun sözleri geldi: “Çok çetin olan bu ceviz de, Allah'a şükür, çok güzel kırıldı.”

Yine de bugün, haftanın en zor günü olacak gibi duruyor. Saat üçte öğretmenler toplantısının başlaması gerekiyordu, ardından akşamleyin propagandacılar toplantısı da olacaktı. Eve dönüp biraz atıştırıp hızlıca geri okula geldi. Öğretmenler toplantısı için tüm öğretmenler çoktan toplanmış, bugün ayın yirmisi -öğretmenlerin maaşlarını alma günleri- müdür rayondan³² para alıp gelmiş. Müdürün rayonda olduğu çok uzaktan bile belli oluyor, başının arkasındaki saçı kısaltılmış, yalnızca köy rayonlarında bulunan ucuz kolonyalardan sürülmüştü. Ruşad henüz bütün öğretmenleri görüp, hepsiyle tanışmış değil; oturuma büyük bir merak içerisinde geldi. Toplantı başlamadan önce okulun büyükçe olan Viyana akordiyonunu ortaya çıkardılar, askerî hazırlık eğitmeni Hekimcan onu çalmaya başladı. Yalnız, sol elin iki parmağı kesik olduğundan akordiyonun tuşlarına tam olarak basamıyordu. Hekimcan akordiyonu duygulu bir şekilde, yürekten; insanlara bakarak değil de pencereden kapının önüne doğru bakarak çalıyor. Akordiyonu eline aldığı anda gözleri doldu ve gözleri yaştan dolayı parladı. Ezginin bazı ağır kavislerini çalarken Hekimcan'ın burun delikleri genişliyor, melodinin tuşlarla yoğunlaşacağı yerlerde acıya dayanamamaya, inliyor. Sağlam olan serçe parmağıyla bir sesi bastıra bastıra çalıyor. Uzun bir süre “Kaytuv”³³ ezgisini çaldı, öğretmenlerin bir kısmı divana yayılarak, bir kısmı da büyük pencerenin yanındaki, üstüne gazete koleksiyonları yığılmış masanın yanına toplanıp dünyalarını unutmuş bir şekilde akordiyonun sesini dinliyorlardı. O an hepsinin aklından sıkıntılı dersler, gece oturulup kontrol edilecek çok sayıdaki defterler uçup gitti. Dünya kötüsü, kara ruhlu Eskerevler, yaramaz Zakirovlar, küçük holigan Ganiyevler bile gönlün derinlerinde sihirli bir perde ile kaplandılar, onlar bile öğretmenlerine bu zamana dek malum olmayan çocuksu güzel sıfatlarıyla uzaktan gülümsüyorlardı...

Okul müdürü, kurşun kalemle sürahiye vurarak insanları sihirli dünyadan gerçek, hoyrat dünyaya döndürdü.

³² Sovyet ve günümüz Rus idari sisteminde, Türkiye'deki ilçeye yakın, bir coğrafi yerel yönetim birimi; ilçe.

³³ Eve dönüş.

- Yoldaşlar, Akbalık ortaokulu öğretmen kadrosunun ikinci çeyrekteki değerlendirmeleri için yapılan öğretmenler kurulu oturumunu başlatmama müsaade ediniz. Gündemimizde, yoldaşlar, ana konumuz; sınıf danışmanları ve branş hocalarının çeyrek dönemlik bilgileri bulunuyor. Sonrasında ise çözmemiz gereken türlü meseleler var, türlü meseleler... İlk önce, esas meseleye girmeden, ben sizlere rayon çalışma güvenliği sandığından gelen yoldaşı dinlemeyi öneriyorum. Yoldaşın daha kolhoz yönetiminde de işleri var, bu yüzden, burada okul işleriyle onu sıkana kadar, biz önce ona söz verelim.

Rayondan gelen yakışıklı delikanlı yerinden ayağa kalktı ve öğretmenlere bakmadan; parayı, çalışma güvenliği sandığında saklamanın önemi hakkında konuştu. Ülkemiz ekonomisini geliştirme ve güçlendirmek için paraları sandıkta saklamak, en önemli araçlardan birisiymiş. Delikanlı acele etmeden, süslü cümlelerle konuştu. Tüm öğretmenleri de mevduat sahibi olmaya çağırdı. Sonradan sorular da sordular. Müdür, rayon vekiline kendi kadrolarının bu mühim işe koşulsuz katılacağını ve hemen bugün, öğretmenler toplantısından sonra, öğretmenlerin parasını sandığa yatıracaklarını söyledi. Yakışıklı delikanlı vedalaşarak çıkıp gitti.

Ana konuya geçtiler. RONO'da bugün gerçekleştirilen toplantıda Akbalık Ortaokulu'nun başarı oranını düşük olarak değerlendirmişler. Müdür, kendi sunumunu bugünkü toplantı materyalleri üzerine kurdu.

- RONO müdürü yoldaş Şemsetdinov sıkı sıkı uyardı, yoldaşlar. Akbalık'a bir ekiple geleceğiz, dedi, ve büyük bir denetim yapacağız, diye ekledi. Orada, dedi, biz bilmiyor değiliz, biliyoruz yalnızca maaş için çalışanlar olduğunu. Ayın yirmisi için yaşayanlar var, dedi. Kelimesi kelimesine şöyle dedi: Ayın yirmisinin insanları. Ondan sonra, yoldaşlar, bizde disiplin durumu da hiç iyi değil. Bakın şu altıncı sınıfın durumuna. Geçtiğimiz çeyrekte orada çok sayıdaki ders bölündü. Niçin böyle? Ders hocaları yeterince çalışmıyor. Sınıf danışmanına yıkıyoruz hepsini de. Kimi zaman da şöyle durumlar oluyor; öğrenci, annadın mı, kayak takımını getirip sınıfa giriyor. Sobanın arkasına yaslayıp koyuyor. Soba ıslanıyor, sınıfta düzensizlik...

Bu esnada Ruşad güldü, eğitim bölümü müdürü Belkıys kuru bir şekilde müdüre baktı, müdür ise bakışlarını öğretmenlerden çekip dolabın üstündeki yerküresine yöneltti. Ruşad, müdürü büyük bir dikkatle dinliyordu. Müdür, ihtiyatla, soyadlarını dile getirmeden

konuşmaya başladı. Bu ne, korkaklık mı? Doğru olanı yapmak mı? Söylemek zor. Fakat sunumunun sonunda müdürün Ruşad tarafından hiç beklenmeyen bir yönü ortaya çıktı.

- Yoldaşlar, dedi, işte ben okulda olan genel sıkıntılara değindim. Bunlar, elbette, müdür olarak benim ihmalim, benim aksaklıklarım. Bunun için bana kızmaları gerekir, bence yoldaş Şemsetdinov bundan dolayı bana kızmakla doğru bile yapıyordu, belki de bana daha da katı bir şekilde kızmak, bağırarak gerekir. Çünkü bir müdür olarak ben, işimi yeterince ehemmiyet vererek yapmıyorum, açık ki, burada günahın büyüğü bende. Her şeye rağmen, benim daha özenli bir şekilde çalışmam gerekirdi, ben yoldaşlarımın çoğunluğu kötü çalışıyor diye söyleyemem...

Bu konuşma, öğretmenler toplantısının bütün gidişatını başından belirledi. Ardından tekdüze, sıkıcı, neşesiz bir şekilde bilgi verilmeye başlandı. “Benim sınıfımda falan kadar çocuk, bunların şu kadarı başarısız, bunun oranı şöyle, başarılı olanların sayısı şu kadar, en büyük başarısızlık oranı şu derste vb.” Toplantıda sık sık Hekimcan’ın adı anıldı. En yüksek başarı puanını veren, elbette, o idi. Onun üç dersinden -beden eğitimi, askerî hazırlık, resim- hiç başarısız olan yoktu. Belkıs, onun hakkında konuşurken, Hekimcan’ın ders planlarına önem vermediği üzerinde uzunca durdu. Hatta bir dersin planını da misal olarak verdi. Hekimcan dokuzuncu sınıfların beden eğitimi dersine ait bir planı, örneğin, şöyle düzenlemiş:

- Dersin konusu: Kayak kaymak.
 Amacı: Dağdan kaymayı öğretmek.
 Dersin materyalleri: kayak takımları, Safıylar dağı.
 Dersin işlenişi: 1. Kayakların paylaşımı – 5 dakika.
 2. Dağa varış – 5 dakika.
 3. Kayma – 20 dakika.
 4. Geri dönüş – 7 dakika
 5. Kayakları toplama – 5 dakika.
 6. Değerlendirme – 5 dakika.

Belkıs’ın söylediğine bakılırsa, Hekimcan’ın bu ders planı her sınıfa, her güne uyuyormuş. Bir derse girmeden önce Belkıs bu plan hakkında Hekimcan ile konuşmuş. Ona üç soru yönelmiş.

1. Dokuzuncu sınıf çocuklarına dağdan kaymayı öğretmeye gerek var mı? Eğer varsa da hangi kazanımlar için öğretiliyor? Trampleden atlanacak mı? Çubukları takıp onların arasından kavisler yaparak kayılacak mı? – Hekimcan’ın cevabı: Düşmeden dağdan kaymayı öğretmek.

2. Ders doğru bölünmüş mü? Niçin dağa gitmek beş dakika sürüyor da dönmek yedi dakika sürüyor? Cevap: Dönerken ağır dönüyorlar.

3. Niçin dersiniz kırk yedi dakika sürüyor? Cevap: Onu kim öyle bölüyor ki, hem bu plan benim için değil, var mı var, daha ne! Beden eğitimi, resim, müzik dersleri plansız da pek âlâ geçiyor!

Bu mesele üzerindeki tartışmaya müdür de katıldı.

- Hekimcan yeni bir öğretmen, onun yeterince tecrübesi yok, bu benim de suçum. Ben gerektiği gibi takip etmemişim, eğitim bölümü müdürünün bunun dışında da çok fazla işi var, tek Hekimcan değil. Bu, dediğim gibi, yoldaşlar, doğrudan doğruya benim hatam, dedi.

Saf Tatarca, doğru cümlelerle Nerkis konuştu. Rus dili dersinin başarı durumu oldukça kötü idi, lakin Nerkis’in bu duruma çok dikkatle baktığı fark edildi. Masanın arkasından çıkıp, ortaya gelerek konuştu; giyimindeki muntazamlığı, salınarak duruşu, pek düzgün fiziği, kırmızı dudakları, yüksek topuklu ayakkabıları ve saçını düzelttikçe yayılan pahalı parfüm kokusu ile etek elbiseli, ezilmiş keçe çizmeli, bez pantolonlu öğretmenlerin hepsinden ayrılıyordu. Onun dış görünüşü; sözü keskin, fakat ışık saçan bakışları, ben size denk değilim, aranızda bulunmam sizin için bir şans, der gibiydi.

- Rus dilini çocuklarınız çok kötü biliyor, diye tamamladı sözünü, yalnızca çocuklar da değil, öğretmenler, siz de Rus dilini bilmiyorsunuz. E, söyleyin, hanginiz bugün Rusça kitaplar okuyor? Ha? Söyleyebilir misiniz? (Öğretmenler bakışlarını aşağı yönelttiler.) O halde ben niçin Tatarca kitaplar okuyorum? Bana ne gerek? Öyle ki ben Tatar edebiyatı dersi vermiyorum. Niye ben masamda Heine’in şiirlerinin Almanca baskısını tutuyorum? Ruslarda “Papaz nasılsa, gelen de öyle olur” diye bir atasözü var. Çocuklar, öğretmenlerine benzemiş. Ben bu eğitim yılı bitene kadar çalışıp, ondan sonra gideceğim. Benim üniversitede aldığım tahsili burada verebileceğim bir zemin yok. Bakın, bu yılki sekizinci sınıflara. Miskinler. Koyun sürüsü gibi. Gereyev’e Rusça, “Rusça herhangi bir şey anlıyor

musun?” diye soruyorum. Ağzını ahmak gibi açmış bana bakarak cevap veriyor, Rusça “Anlıyorsun” diyor. Minnebayev’i tahtaya çıkardım. Rusça “Pahat”³⁴ fiilini şimdiki zamanda çokluk şahıslarla çekimle diyorum. “Mı pahayem, vı pahayete, oni pohayut”³⁵ diyerek canımı sıkıyor. Biliyor musunuz, böyle giderse ben ne yapacağım? Yakında kediotu içmeye başlayacağım...

Nerkis’in güzel vücudu sarsıldı, sesi kesildi. Gözlerinde yaşlar görüldü. Fakat bir saniye içerisinde ilk haline geri dönebildi ve narin bir hareketle saçlarını gözünün üzerinden kaldırdı, mağrur bir şekilde geçip yerine oturdu.

Güzel, çok güzel bu Kazan kızı!

Gerçekten de, yolunu kaybetmiş gezen bir kuş bu!

En son olarak Huşiyet abzıy konuştu. Huşiyet abzıy, zamanında büyük işlerde çalışmış birisi. Bir zaman maarif birimi müdürü olarak çalışmış. Akbalık’ta müdürlük yapmış, köy konseyi başkanı olarak bile çalışmış, savaş zamanı okuldan bir süreliğine ayrılmış, ambar memuru olmuş. Onun ne zaman ve nereden mezun olduğunu, bir kendi bir de Allah bilir! Ömür boyu yönetici olarak çalışan biri olduğundan mıdır nedir, Huşiyet abzıy her toplantıda son sözü söylemeyi boynunun borcu olarak sayıyor ve mutlaka sonuç değerlendirmesini yapıyor. Hangi seviyede bir toplantı olursa olsun, o toplantının en yüksek mevkideki şahsının yanına oturur ve mutlaka; eski bir bloknota, cilası dökülmüş adi bir kurşun kalemle bir şeyler yazar. Eski gevşemiş gözlüğü burnunun ucuna takılır, dışını hamamböceklerinin kemirdiği gözlük kabı ise daima masada durur. Bunun dışında o, herhangi bir toplantının siyasi yanına yönelmeyi, her zaman kendi boynunun borcu olarak sayar ve genel düzenden, istikametten az dahi sapmalar olursa, onları düzeltmeden geçmez. Sabir İşmuratoviç, onun son sözü söyleme âdetine artık alışmıştı, bugün de karşı çıkmadı. Sarı vişne rengi bir tolstovka³⁶ giyen Huşiyet abzıy yavaşça ayağa kalktı, herkesi gözlüğünün üzerinden bir defa süzdü.

- Yoldaşlar... Hepinize malum olduğu üzere, Sovyet eğitim bilimi bizim, öğretmenler ordusunun önüne, çok önemli görevler koyuyor. Bu görevleri, ancak, hepimiz

³⁴ Çift sürmek.

³⁵ Doğrusu: Mı paşem, vı paşete, oni paşut.

³⁶ Beli kayışlı, geniş ve uzun erkek bluzu. İsmi, bu tarz bluz giyinen yazar L. N. Tolstoy’dan almıştır.

birlikte, kollarımızı sıvayıp, gücümüzü boşa harcamadan çalışırsak, şerefimizle yerine getirebiliriz...

Dosdoğru, apaçık fikirler. Ruşad saatine baktı. Akşam olmuş, yemek vakti geliyordu. Divanda oturan birkaç öğretmen kız ona not gönderdiler:

“Tarihçi yoldaş, saat kaç?” Ruşad ise parmakları ile gösterdi: Beş. Kızlar huzursuzlanarak başlarını salladılar, teşekkür ettiler. Zavallılar! Ne zaman kız olarak gezebileceksiniz acaba siz! Akşamleyin bir toplantı daha var.

Huşiyet abzının ise bu akşam gidesi yok, ona toplantı olsun, ona konuşması için fırsat verilsin yeter. Mır mır ederek sıraladı da sıraladı...

- Kötü öğrenci yoktur, yalnızca kötü öğretmenler vardır, yoldaşlar...

Nerkis'in o an yüzü buruştu. “Cırt” diye deri çantasını açtı ve Hugo'nun *Sefiller* adlı kitabını alıp umursamaz bir tavırla okumaya başladı. Huşiyet abzıyla, genel anlamda, o ana dek bir sohbeti yoktu. Merhaba merhabadan öteye geçmemişlerdi.

- Yoldaş Şemsetdinov çok doğru söylemiş, yoldaşlar, ben de kadromuz hakkında bir şeyler söylemek istiyorum...

Tam o esnada, Ruşad, sesli bir şekilde, boğazını temizledi. Huşiyet abzı silkinerek o yana baktı ve bakışları kesişti. Huşiyet, nedense şaşırıp kaldı, cümlesinin nerede kaldığını unuttu. Karıştırdı.

- Aramızda da gerektiği kadar çalışmayan kişiler yok değil, demek istiyorum. Bilmiyorum, belki ben yanılıyorumdur, yanılırsam yoldaşlar düzeltirler, fakat öğrenciler ile çalışmada bazı sıkıntılı yönlerle karşılaşılıyor değil, diye belirtmek isterim, yoldaşlar...

Konuşma tamamlandı. “Türlü meseleler”e geçildi. Şemsetdinov yoldaşın “direktifleri” göz önüne alınarak, üçüncü çeyrekte hangi sınıfın nasıl başarılı olacağı hakkında konuşulmaya başlandı. Fakat okul müdürü “herhangi bir başarı oranı” sözüyle uğraşmadı ve yalnızca yüzde yüz başarı hakkında konuşmamız gerekiyor, dedi. “Yüzde

yüz” sözünü duyunca Nerkis bir kez daha yüzünü buruşturdu, tekrar çantasını “cırt”latıp açarak kapattı.

Müdür her bir ders hocasını ayağa kaldırarak söz vermelerini istedi.

- Yalnızca yüzde yüz, yoldaşlar, bunun dışında başka bir şey duymak istemiyorum, dedi.

İlk olarak “yüzde yüz” başarı sözünü Huşiyet abziy verdi. Bu sırada tekrar kısa bir konuşma yaptı.

- Yoldaşlar, ben belirtmek isterdim ki, bu yıl, çocukların artık karnı aç değil, bu şekilde yüzde yüz başarı oranı sağlamak mümkün. Yoldaş Şemsetdinov’un ikazını esas alarak, ben Tatar dili ve edebiyatından okul genelinde yüzde yüz başarı sağlamayı üstüme alıyorum ve benim örneğime diğerlerinin de katılmasını dilediğimi bildirmek istiyorum, yoldaşlar. Belki, ben yanılıyorumdur, yanlışsam yoldaşlar düzeltirler...

Ruşad’ın o vakit sabrı tükendi. Yerinden fırlayarak kalktığını kendi bile fark etmedi. Fakat niçin kalkmıştı? Bunu kendi de bilmiyordu. Herkes dönüp ona baktı. Müdür, cevap bekleyen meraklı gözlerle ona baktı. Bir şeyler söylemek gerekiyordu!

- Mümkünse, ben sigara içmek istiyordum, Sabir İşmuratoviç! Ben dört saat arayla sigara içmeye alıştım. Her vardiya sonunda...

Öğretmenler gülüştüler, Ruşad’ın arkasından koridora Hekimcan ve başka bir iki kişi daha çıktı. Onlardan birisi -yeşil galife³⁷ ve beyaz fötr şapka giyeni- Ruşad’la tanıştı. Biyolog Mustafa imiş.

Öğretmenler odasının kapısının önündeki sıraya dizilip öğretmenler toplantısının gidişatını dışarıdan dinleyen hizmetliler, peşpeşe dağıldılar. Kimi elinde kova, kimi süpürge ile sınıflara doğru yöneldiler... Biraz vakit geçtikten sonra yükümlülüklerini vermek üzere sigara içenleri de çağırdılar. Ruşad’ın öğretmen kadrosu önünde ilk konuşmasıydı, sözünü kısa tuttu.

³⁷ Şalvar benzeri bir pantolon.

- Öğrencilerle tanışıp nasıl devam ettiklerini görmeden, hiçbir yükümlülüğü üzerime alamam, dedi.

Müdür bir süre sessiz bekledi. O ana kadar yalnızca Nerkiş müdürle sert konuşmuşmuş. Biyolog Mustafa ık etti mik etti karşı gelemedi...

- Şey, eğer siz çok istiyorsanız, yüz olsun, dedi. – Fakat iş oranda değil...

Hekimcan'a hiç sormadılar. Divandaki kızlara da müdür “yüz”, “yüz” diye tevzi etti. Propagandacılar toplantısının başlamasına bir saat kala dağıldılar.

Ruşad akşamki toplantıya geç kaldı. Öyle ya, her zaman koşarak yetişilmiyor.

İhtiyar Gaynelvafa da ocağa koyulan yemeği hemen çıkarmadı, özellikle uzun süre ocakta tuttu. İhtiyar kadın gün boyu kimseyle konuşmadan oturuyor ve akşam yemeği sırasında, doğal olarak, içini boşaltıyor. İhtiyar kocası ise, her zamanki gibi, semaverin arkasında çenesini sıvazlayarak sessizce oturuyordu.

İhtiyar kadın, ocaktan küçük bir kapla yemek alarak:

- Haydi haydi otur, ne bitmez toplantıymış bu. Aç karna iş olur muymuş hiç? Gençken mideni bozarsan sonra ne olur. Bak işte savaş zamanı benim Gaynislam'ım aç kalıp midesini mahvetti. Siper kazmaya gittiği yerde, yiyeceksiz durdular. Huşiyet o vakit köy yöneticisiydi. Vaktinde erzak yollatmadı, bizim ülkemizde açlıktan kimse ölmez, dedi. Orada bir ay boyunca açlık çekmiş yavrum. Hastalandı, midesinde ülser çıktı. Orduya da almadılar. Bütün hayali savaş uçağı pilotu olmaktı. Olmadı. Şimdi ise uzakta, geyiklerin arasında. Yalnızca boz ayı yağı içerek iyileşebildi... Haydi, yetiş.

...Köy Konseyi odasında sigara dumanından göz gözü görmüyordu. Bütün propagandacılar toplanmıştı. Selpo³⁸ çalışanları, sağlık ocağından iki kibirli genç kız, kütüphane, kulüp çalışanları bir köşeye toplanmışlar. Öğretmenlerin hepsi henüz gelmemişti, gelenler ise kapının yanına yerleşiyorlardı.

³⁸ Selskoye potrebitelskoye obşçestvo. “Köy tüketici kurumu”

Masanın yanında köy konseyi başkanı Bibisara ile rayon vekili oturuyor. Palto üstüne kırmızı deri börk giyen çiftlik müdürü Hadiulla, tükürük saçarak elini kolunu sallaya sallaya konuşuyor. Çiftlikte mallara erzak yetmiyor. Ahır binaları savaş sırasında çok yıprandı, kapıları sarkıyor, menteşeleri kopmuş. Demircilik bölümünde bunun için işe yarar demir yok. Çatı tahtaları çürüdü. Sığır ahırları bu yıl yazı çıkarırsa şükür dersin. Kiriş başları çürümüş, onları onarmak gerekiyor. Olup olacağı iki kazanda yaş odunla su ısıtılıyor. Hadiulla tek başına bunların hepsinin üstesinden nasıl gelsin? Ona yardım gerekiyor.

- Rayon hayvan yetiştiricilerine “Maarif” kolhozundaki kolhozcuların müracaatını önerdiniz mi, diye konuşmasını böldü rayon vekili.

Hadiulla bir süre sustu. Hayır, henüz önerilmemiş.

- İşte sıkıntılar buradan doğuyor, diye söze katıldı Bibisara.

Hadiulla şaşkınlıkla ona baktı.

- Hi-i-i, başkan yoldaş, siz de böyle diyorsanız, daha ne yapmak lazım bilmiyorum. Siz müracaat diyorsunuz. Müracaat... “Maarif”in ne onun? Onların çiftliğine girersen, girdiğinde manifatura dükkânına girmiş gibi oluyorsun. Odunu, sapı samanı, yemi, - efendime söyleyeyim- hepsi getirilmiş, yığılmış. Bizim kızlar gibi, orada her gün yaş titrek kavak kütüğünü odun baltasıyla ezerek sıkıntı çekmiyorlar. İşte sana müracaat. Onlara, tabii ki, bir danışmak lazım...

Hadiulla celallendi. Anlaşılan, bu toplantıda bahsedilen meseleler çoktandır onun canını sıkıyormuş, onu durduramadılar.

Bir köşede sıkılmış şekilde Nerki oturuyor...

Hadiulla'nın sözleri onun bir kulağından giriyor, diğerinden çıkıyordu. Muhtemelen, “Bu nasıl hayat? Niye böyle oldu?” diye düşünüyordu. Nerki üniversite okurken on dokuzuncu yüzyıl yazarlarının eserlerindeki kadın tipleriyle ilgilendi. Bela, Tatyana, Sofyalar... “Turgenyev’in *Arife* romanında Elena Stakhova tipi” konulu bitirme tezi

hazırladı. Diploma tezini yazabilmek için, iki yıl boyunca Fransızca öğrendi. Roman hakkında o dönemdeki Rus, Fransız dergilerindeki eleştiri yazılarını okudu, beşinci sınıfta yıl boyunca yalnızca Turgenyev ile oturup kalktı. Nerkis'in derin inanışına göre Turgenyev, dünyanın en büyük filozofu, psikoloğu. Turgenyev'i nesir yazarı olarak adlandırmaya Nerkis'in dili varmıyor. O bir şair. Byronlar, Heineler, Puşkinler ile aynı seviyede bir şair. İşte bu fikirleri öğrencilere aktarmak, Akbalık kızlarında Elena Stakhova'daki güzelliği inşa etmek için gelmişti Nerkis...

Ya burada ne var? Hadiulla'nın elbisesinden sığır tezeği, domuz kokusu geliyor. Beti benzi soğuktan çatlamış, demir parçası rengine bürünmüş. Sakalını kesmemiş. Muhtemelen o sakalı, her jilet kesmiyordur. Bir yanda hayal edilen dünya, büyük ideallerin dünyası. Diğer yanda, Hadiulla, kırışleri çürümüş çiftlikler. "Mumu"³⁹ ile zerre kadar heyecanlanmayan öğrenciler. Derste "Mumu"yu işlediklerinde Nerkis, ömründeki en büyük acınası, ümitsizlik dolu hislerini yaşadı. Bir çocuk, Mumu'yu satınca Gerasim'in ne yaptığını bilemedi. Hâlbuki Nerkis nasıl da heyecanla anlatmıştı onu geçen derste. Ders kitabında da vardı bu bölüm...

- Eveet, söyle, Gerasim ondan sonra ne yapıyor, diye yırtınıyordu bu konuda Nerkis.

Ayakta duran kız, dışarıya bakarak kayıtsız ve sakin bir şekilde:

- Ondan sonra Gerasim, şehirden kolhoza gider, diye cevap verdi.

Nerkis o gün evine döndü ve bir şey yiyip içmeden doğrudan yatağına yığıldı. Bugün ise inek ahırları.

Hadiulla'nın sesi cırtlak. Ne kadar başka şeyler düşünmeye çalışırsan çalış, Hadiulla'nın sesi, düşüncelerini yarıp geçer:

- Durumumuz nasıl mı? Anlatayım. Buzağılar ishal olmuş, bu etti mi bir. Domuzların yalnızca yüzde ellisi kaplatılmış, bu da etti mi iki... – Tatarca'yı iyi bildiğini söyleyen Nerkis "kaplatılmış" kelimesinin manasını anlamadı. Hadiulla bu kelimeyi birkaç kez daha tekrarlayınca, Nerkis çantasından not defteri çıkarıp bir sayfa yırttı ve bir şeyler

³⁹ Rus yazar İ. S. Turgenyev'in 1852 yılında yazdığı ve ilk kez 1854 yılında "Sovremennik" dergisinde yayımlanan bir hikâyesi.

yazıp yanında uyuklayarak oturan Hekimcan'a uzattı. Hekimcan siyaha çalan, yakalı elbisesinin içinden başını çıkardı, yazıyı okudu.

“Hekimcan abıy! “kaplatılmış” kelimesi ne demek?”

Hekimcan ne yazacağını bilemeden öylece kaldı. Nerkis ise ona dönüp güzel gözlerini kırparak, ondan cevap bekliyordu. Hekimcan, tabii ki, ne yazacağını çok iyi biliyordu fakat bu şehir kızı çok fazla güzel, çok fazla asil. Kelimenin güzel bir karşılığını bulmak için düşündü Hekimcan. Sonunda ise sözlü olarak anlatmakta buldu çözümü.

- Dinle, dedi Nerkis'in damla çiçeği gibi güzel olan kulağına eğilerek, bu kelimenin anlamı şöyle demek; baba domuz ile birlikte uyumuş anlamında bir söz...

Böyle edebî bir şekilde anlatabilmesine sevinerek, Hekimcan tekrar uyuklamaya başladı. Nerkis ise bir şeyler anlamaya çalışarak düşünceye daldı.

- İhtisas sahibi propagandacıların hepsi çiftliğe gidiyor mu, Bibisara kalemlerle sürahiye vurarak söylediğine dikkat çekti.

- Doğrusunu söylemek gerekirse, yoldaş başkan, uğruyorlar. Fakat son hafta elinde bir gazete, dergi ile çiftliğe gelen hiç kimse yok.

- Propagandacılar sizin işlerinize büyük fayda sağlıyorlar mı, bunu rayon vekili sordu. Hadiulla düşünceye daldı. Boğazını temizledi.

- Onların bir zararı yok, dedi.

Bu cevap vekili kızdırdı.

- Burada zarardan söz etmiyoruz, fayda var mı diye soruyorum ben, dedi.

- Tabii ki, yoldaş vekil, elbette, insanlar geldiği için çok mutluyuz. Gelsinler. Halk arası durumlar, o da bu da. İşte şöyle diyelim, Nürnberg süreci hakkında bir şeyler dinlemek çok iyi olurdu. Ders falan. Öyle öğretmenlerden yakınacak halim yok, yardım ediyorlar. Öyle ki yalnızca gazete okuma değil, başka işlerde de yardıma ihtiyaç duyuyorum ben. Örneğin, Hekimcan öğretmen haftada üç dört kez gelip gider. Çocuklarla. Onların yardımını da çok büyük...

Bibisara son sözü ele alarak konuşmaya girdi.

Bibisara bu işin artık dallanıp budaklandığını ve nasıl sonlandırılması gerektiğini biliyordu. Kolhoz idaresini ve bir kenarda oturan başkan ihtiyar Gıylec'i adres olarak çok sert sözler söyledi. Sığır ahırlarının kötü halde olması, günümüzde kabul edilemeyecek bir durum, dedi. Kirişlere ağaç yetmiyor mu? Kolhozun bu yıl kestirdiği ağaç yığınla. Kapı menteşelerine demir yok diye kim diyor? Demirbaş müdürünün deposuna gidip bakın, oradaki demir kılı...

Nerkis sıkılmaya başladı. Sağlık ocağının kızları da kıpırdaşmaya başladılar. Eğitim bölümü müdürü Belkıys, toplantı tutanağını yazıyordu, şaşırarak, aceleyle Bibisara'ya bir not uzattı.

“Bibisara, sen ‘kıyamet kadar’ mı demek istiyorsun?” Bibisara notu okudu, bozuntuya vermeden sözüne devam etti.

- Şu anda, yoldaşlar, materyal kaynaklarımız da var. Kadrolarımız da var. Rezervlerimiz kıyamet gibi. Biz yalnızca onlardan faydalanmayı bilmiyoruz...

Sonunda yorgun bitkin bir şekilde dağıldılar. Daha yarın için planlar yapılacak, derse hazırlanılacaktı. Ruşad toplantıdan bitap bir şekilde döndü. Yedili lamba söndürülmeden kısık bir şekilde koyulmuş, ev yarı karanlık, sobanın altında munça sığırcığı ötüyordu. Evdeki hareketi hissederek kapının yanındaki buzağı da uyandı. Ayağa kalktı, kuyruğunu dikip uzun uzun gerindi, gövdesini titretti. Ardından uzun, çok uzun süre yeri ıslattı... Ruşad masanın yanında bir süre başını elleri ile tutup, gözünü yumarak oturdu. Königsberg... Üçüncü derece kaptanı Drozdov, ayrılmadan önce ona şöyle demişti:

- Öğretmen kadroları da çok gerekli, biliyorum. Fakat senin gibi eğitilmiş yiğitler donanmaya da çok lâzım. Burada da insanları eğitmek gerekiyor. Senin gibi genç olsam, ben hiç tereddüt etmeden, hemen şimdi Leningrad Deniz Harp yüksekokuluna giderdim. Leningrad, biliyor musun nasıl bir şehir? Orada Nevski Caddesi'nden bir kere geçmek bir ömre bedel. Onun Smolnıy, Kışlık Saray gibi yerlerini gördün mü? Benim oralarda heyecandan nefesim kesiliyor. Unutma, şimdi yeni bir tarihî devir başlıyor. Avrupa ülkelerine özgürlüğü getiren Sovyet Silahlı Güçlerinin seviyesi, otoritesi şimdi uçsuz

bucaksız. Sovyet Silahlı Güçlerinin bir subayı olmak; dünyadaki en şerefli, en yüksek vazife. Deniz subayı ise... (Drozdov şakaya aldı.) Nevski Caddesi'nden, sana söyleyeyim, gidiyorsun -ütülü pantolon, parlayan düğmeler, rüzgârda oynayan kurdele, tıraş olunmuş, saçlar taranmış- tam filinta gibi. Gidiyorsun, bir yanından bir kız geçiyor, seni görüyor, güm! Asfalta yığılıyor. Bakıyorsun karşıdan, başka bir güzel geliyor -gözleriniz kesişiyor-güm! O da düşüp gidiyor. Harika, ha?

Bunlar aklına gelince Ruşad tebessüm etti.

Fakat derse hazırlanmak gerekiyordu. Yarına zor bir konu vardı: *Kızıl Kaşlar ile Sarı Sarıklılar Ayaklanması*.

Her şeye rağmen hayat ne kadar keyifsiz geçiyor!

Bu muydu gençlik? Bu muydu hayalleri süsleyen sivil hayat, "vatandaşlık"? Gönülde boşluk, boşluk. Hiç olmazsa, şu munça sığırcığı ötmeseydi. Belki de, Drozdov'un nasihatına kulak vermek gerekiyordu...

VI

Hiç akla gelmeyecek şey, Akbalık'a üsteğmen apoletleri takan Gata geldi. Gata, genellikle, beklenmeyen durumların, sürprizlerin adamı. Döndü, okula geldi; hiçbir şeyden çekinmeden, Hindistan'daki Brahmanlar hakkında konuşan Ruşad'ı, sınıf kapısını açarak çağırdı. Tüm sınıfın gözü önünde kucakladı, "güm-güm" sırtına vurdu, elini çenesine koyarak sınıfa da seslendi.

- Merhaba, kartallar!

Ders bununla bölündü, dağıldı. Gata, sınıf kapısını kapatmadan gümüş sigara tabakasını çıkararak içinden güzel bir sigara aldı, benzersiz çakmağını ateşledi ve göğüs cebinden dörde katlanmış bir kâğıt çıkardı. Gürültü etti...

- İşte gör, abini buraya fizikçi olarak görevlendirdiler. Yaşıyoruz, moruk! Bu emirnameye ben de yakalandım. Tabii ki kendim istemesem dönmezdim. Ama evi

özledim. Yeter! Biz başarısız olmadık. Sadece Yüksek Konsey'den on iki takdirnamem var...

Sese onuncu sınıfın kapısı açıldı. Kapıyı açan Nerkis imiş, Ruşad biraz çekindi. Fakat Gata, oralı olmadı.

- U-hu-u, diye bağırdı sigarasını gizleyerek. – Şeref duyarım, topuklarını vurarak hazırolda durdu, elini alınının yan tarafına kaldırdı. – Guten tag! Bonjur, madmuazel! Muhafız birliği üsteğmeni Gata Selehiyev!

Nerkis, şaşkınlıktan bir şey diyemedi, kızardı ve içeri girip kapıyı kapadı.

Zil çalınca Gata, müdür odasına doğru yol tuttu...

Gata iyi dönmüş...

- Benim, dedi Ruşad'a, cebimde kırk sekiz bin sum para var. Hesabımda birikmiş. Yani, yaşadık. Derslerim önümüzdeki çarşambadan itibaren başlıyor. O zamana kadar hafta sonu çıkar Kazan'a gideriz. Şıkça giyiniriz. İkimize de takım elbise, mevsimlik palto alırız. Dönüş yolunda orada Soroçiy pazarına uğradım, yılan boynuzuyla güvercin sütü bile bulmak mümkün. -Ardından sesini alçaltarak usulca ekledi.- Bende yalnızca kırk sekiz bin değil, "Walther" de var. Valizin içinde geldi, ganimet. Teslim etmemi emretmişlerdi, çocuk ruhum, nasıl kendi elinle teslim edebilir. Valizin içinde duracak artık o, ben ana yola çıkıp adam soyacak değilim. Hediye, yalnızca. Ama silah saklamanın cezası iki yıl. Ee, şeytan alsın! Beni kim tutuklayabilir! Berlin'e kadar gitmiş muhafız birliği üsteğmeni Gata Selehiyev'im ben! Auschwitz civarında parti cüzdanı aldım. Ben artık dünyayı titretirim. Çünkü ben onun en pislik itlerine karşı savaşarak ateşi suyu geçmişim! Ana yakasına...

...Gata zorluk içinde büyüdü. 1936'da hem yetim hem öksüz kaldı. Babası veremden, annesi ise bilinmeyen bir iç hastalıktan dünyadan göçtü. İdare, Gata'ya bakmak üzere birini görevlendirdi, otuz sekiz yılında ilk kez FZO'ya⁴⁰ öğrenci aldılar. Gata'yı oraya göndermeyi denediler fakat boyu ve kilosuna yetmedi. Gata, komisyonun ehemmiyet verdiği tek şeyin ağırlık olduğunu öğrenince, hileye başvurdu. İkinci kez gidişinde,

⁴⁰ Fabriçno-zavodskoye obuçeniye. "Fabrika Eğitim Okulu"

kendisinden daha yapılı ve sağlıklı olan komşu köyden bir çocuğu yerine soktu, ancak çocuk yakalandı. Gata, üçüncü kez gitti. Komisyonun karşısına çıkmaya on beş dakika kala kolhozun belirlediği eğitimci kadından alıp geldiği on sekiz peremeci yeyip yarım kova kuyu su içti, ağırlığı normalin üzerine çıktı. Gata dileğine erişti. Fakat Tukay Sokağı'ndaki sekizinci FZO'nun bodrum katındaki ilk gecede Gata, Tetiş⁴¹ çocukları ile fena şekilde kavga ederek gözaltına alındı ve ikinci gün sabah, yazıhaneden belgeleri çalarak köye kaçtı. Yaşlı bir kadının yanına yetim ve öksüz bir çocuk olarak yerleşti, hayvan otlatma işine koyuldu. Karnı doyuyordu, üstüne başına da bir şeyler çıkıyordu. İsteyerek değil, hırsla okudu. Pedagoji Yüksekokuluna girdi. Yazın çoban yardımcısı olarak çalışmaya Akbalık'a geldi. Sanata, daha çok da şarkıya, türküye muhabbeti büyüktü, ilk parası eline geçer geçmez sekiz dilli bir akordiyon satın aldı. Karanlık munçalarda⁴² geceleri oturarak akordiyonu öğrendi. Karanlık munçada daha hızlı öğreniliyor demişlerdi. Birisi, eski çabata⁴³ yakarak onun külünü yersen, akordiyonu hızlı öğrenirsin, diye Gata'yı inandırmıştı. Gata onu da denedi... Daha gençken kederli oldu. Dağ üstünde sürü güderken, Akbalık halkına Gata'nın hoş, acı veren kederli sesi duyuluyordu.

Gata'nın repertuarında hepitopu 2-3 şarkı vardı

“Ak İdil'in karşısından
Atlar gelir adımlayıp.
Kaygım kara gömlek olsa,
Yıkar idim sabunlayıp.”

Herhangi bir adaletsizliğe uğrayıp kalbinin kırıldığı gün Gata, kederli ezgisini çalarak, dinleyen kişinin yüreğini delerdi.

“Kıygak kıygak⁴⁴ kaz bağırır,
Bir yavrumuz yok diye.
Eller bizi pek kırar,
Öz anamız yok diye.”

⁴¹ Tataristan'da bir rayon.

⁴² Tatar köy evlerinde bulunan hamam, sauna.

⁴³ Ağaç kabuklarından veya kayış gibi şeylerden örülerek yapılan bir ayakkabı çeşidi, çarık.

⁴⁴ Kazların ve kuğuların çıkardığı ses.

Zavallı, pek zavallı olurdu Gata, bu şarkıyı söylediğinde! O Akbalık'ta kahr, cebir görmedi. Fakat yetimliğin ne olduğunu biliyordu. Kışlık para, giyim kuşam toplayınca, Pedagoji Yüksekokulunda okumak artık zor olmadı, yetim delikanlı diye, yüksekokul da yardımını esirgemedi. Gata bu arada üniversiteye girdi, oradan ise bıyığı terlemeden savaşa. Ön hatta gidip girmesi için Gata'yı keşif ekibine görevlendirdiler, orada onun bütün karakteri, tabiatı açıldı. Karargâhta onu hemen tanıdılar; keşif için, Gata gibi kendine güvenen, yürekli kişiler gerek idi. Krakov operasyonu öncesinde Gata, düşman kampına kahraman bir şekilde geçerek girdi, ordu kurmayı için olağanüstü değerli malumat ve önemli belgeleriyle birlikte faşistlerin karargâh subayını da alarak geri döndü. Kendine de "walther" tabanca almıştı. Binbaşı von Krause ile Gata bizim cepheye geçip karargâha yürürken konuşuyorlardı. Öteki biraz Rusça, Gata biraz Almanca karıştırıyordu. Gata'nın köyden çıktığını, ana babasız büyüyen bir köy çocuğu olduğunu öğrenince, von Krause gözlerini dikip Gata'ya baktı.

- Benim babam, dedi, – üniversite profesörü, felsefe üzerine günümüzde Almanya'da önemli bir bilim adamı; Otto Krause, Nietzsche'nin öğretilerini geliştiren biri. Kendisinin - bilim uzmanı- biricik oğlu Wilhelm Krause'nin kim tarafından esir alındığını duysa, herhalde, kendini vururdu...

Gata bu kahramanlığından dolayı Kızıl Yıldız nişanı ile ödüllendirildi. Kırk beş yılının yazında Gata, Moskova'daki Zafer Alayı'na katıldı. Faşist bayraklarını, Lenin'in Kızıl Meydan'daki mozolesinin yanına getirip yere atanlar arasında, Gata'nın cesur keşif erlerinden bir asker vardı. Gata, Moskova'da şık şekilde dolaştı. Göğsünün üstüne Üçüncü Derece Şan nişanı takan Ukraynalı bir kız ile tanıştı, acıyı tatlıyı yaşamış bu kız ile Bolşoy Tiyatrosu'na gitti, *Kuşu Gölü* balesini en öndeki sıralardan birisinde oturup izledi. Gata, onun elini avcunun içine alarak dünyayı unutmuş şekilde oturdu. Sahnede güzellik, yanında güzellik, dünyada huzur, gönülde keyif... Fakat gene de Gata, zaman zaman çetin geçen çocukluğunu hatırladı, Çaykovski'nin müziğiyle Gata'nın çocukluk dönemi arasında bir bağlantı var gibiydi. Onun iç dünyası çocukluğuna döndü.

...Köye Kazan'dan konser geldiği gündü. Çocuklar o gün derslerine çalışmadılar, öğleden sonra hava kararana kadar kulübün çevresinde oynadılar. Çocukların birçoğu bilet almak için bir şekilde para bulmuşlardı. Parası olmayan kişileri ise liste tutarak, kolhoz

muhasebecisi sokuyor, sonradan çalışma saatlerinden kesilecekmiş diye bir haber de dolaşiyor.

Gata akşamleyin apar topar bir şeyler atıştırdı ve aceleyle kulübün yanına vardı. O, bir şekilde, kulübe girebileceğine inanıyordu.

Onun gibi küçük ve atik bir çocuk için, büyüklerin arasına karışarak geçip girmek gerçekten de zor olmadı. Kapının yanında bir kişi bilet satıyor, parası olmayanları kolhoz muhasebecisi “Sen kimin oğlusun?” diye sorarak listeye yazıyor. Gata’nın gözü önünde birkaç arkadaşı, babalarının elinden tutarak kulübe girdiler. Onlar şimdi baca arkasına toplanıp şapka vurma oynuyorlar, toz kaldırıyorlardı. Aynı sırada oturduğu arkadaşı Gata’ya yol gösterdi: Gata insanların sıkışarak oturduğu bir iskemlenin altına uzanıp yattı. Onu gören olmadı, yalnızca oturanların ayakları onu rahatsız etti. Birinin tabanlı çizmesinden çok keskin at tezeği kokusu geliyordu, bu taban onun burnunun dibine doğru geldi. Bir an önce ışığı söndürselerdi de başlasaydı artık. Nihayet, ışık söndü. “Ses!” diye bağırdılar. Bir kadın, “Para ödeyip seni izlemeye gelmemiş tabii ki buraya, yerine otur, namussuz!” diye birisine dalaştı. Çok geçmeden sahnede harika bir ses yankılandı. Fevkalade güzel sesli bir kadın kulübün camlarını çınlattı:

“Yiğit gönlü heyecanlanır,
Yahşı at görünce!
Varı yoğu unutulur,
Yanında sevdiği yürüyünce.
Ah, şakacı sen, kızcağız, kızcağız!
Kime nasip olursun kızcağız?
Kimler sever, kimler kucaklar
Sen güzeli, güzeli?”

Ah, bir de şarkıyı söyleyenin yüzünü de görebilseydi. Gata, iskemlenin altından başını çıkaracak gibi olmuştu, o an at tezeği kokusu gelen sıcak, buharlı çizme tabanı ağırca kimildayarak onun ağzını doldurdu. Yine de bu halinden memnundu. Biraz sonra sahneye bir erkek çıkıp, akordiyon çalarak şarkı söylemeye başladı.

O an birisi sıralar arasından sıkışa sıkışa geçerek bilet sormaya başladı. Gata, yere sindi. O sıcak, buharlı, tabanlı çizme tekrar onun burnuna dikildi. Birkaç taban daha onu sıkıştırdı. Birileri ökçeleri ile onu dürtüp durdular. Birisi biçimsiz büyük tabanı ile onu arkaya doğru itti ve tam da o anda ayaklarına bilet denetçisi sürtündü. Birisi kalın, sigara kokulu, nemli eliyle onun boğazından avuçlayıp tuttu, ayağa kaldırdı ve insan başları, naftalin kokulu pamuk şallar, pudra kokulu yüzler arasından onu elden ele gönderdiler. Birisi: “Üçkâğıtçı, biletsiz girdin ha”, diye boynunun altına sertçe vurdu. Şingirdayarak kapı açıldı ve kapıdan püskürerek bembeyaz sıcak buhar çıktı. Gata, merdivene ayağını değıdirmeden bir yerlere uçtu. “Zın” diye kapanan buzlu kapıdan:

“Sakin kişileriz biz, lakin zırhlı tren
Tutarız makas payı yollarda,”

diye sözler duyuldu. Kulüp hizmetlisinin yeri sildiğı suyu merdivenden döktüğü yere -ufalanmış buzların üstüne- düştü. Dizleri, dirsekleri, ayakları hepsi birden ısındı. Uzun süre ayağa kalkamadan yattı. Kafasında birçok düşünce döndü. “Ah, insanlar! Benim şarkı dinlememden size ne zarar gelirdi ki!”

Uzun süre yatmış, sonrasında. Gözünü açınca, ilk olarak gökyüzündeki Ülker yıldızını tanıdı. Kulüp kapısı açılmış, oradan yoğun bir şekilde buhar geliyor, gürültü patırtı başlıyor, sıkışarak insanlar çıkıyorlardı. O an Gata alnının üstünde bir sigara ateşini gördü. Birisi ona, sıcak, büyük elini uzattı. Komşu Nurehmet agay imiş.

- Kalk, kardeşim, kalk, haydi eve dönüyoruz, dedi Gata’yı kaldırarak. Bak nasıl üşümüşsün. – Gata o an onun nasıl kuvvetli olduğunu fark etti. Er kişinin elini tutmak ona çok rahat geldi. Kendini o an daha güçlü hissetti. Böylece dönerken dişini sıkıp gözyaşları içinde yemin etti. Ömrü olursa, ilk fırsatta dünyadaki en büyük konser salonunun ilk sırasında oturacak. İşte Gata bugün o dileğine erişti.

Ukraynalı kız, doğduğu köye, Vinnitsya bölgesine geri döndü. Onu orada sevdiği -cepheden dönen Bogdan’ı- bekliyormuş. Gata kendisinin nereye gideceğini bilmiyordu. O an aklına bir düşünce geldi; cephedeyken o Volzhsk şehrinde yaşayan öğretmen bir kızla “dışarıdan okuyarak” mektup arkadaşlığı yapmıştı. Böyle olunca iş pişti! Arabasını taksi yaparak para kazanan birini bulmak zor olmadı. Araba için çok fazla para ödeyip, kucak

kucak hediyeler alıp, beklenmedik bir şekilde, Volzhsk'a doğru yola çıktı. Toza çamura batan yabancı araba -Moskova arabası- kızın dairesinin penceresi önünde durdu. Kız okuldaymış. Ev sahibesi, hemen kızını çağırıp geldi. Gündelik şekilde giyinmiş, süslenmemiş olan kız, evine dönüş yolunda kaygılıydı. Korkarak odasına girdi, pencereler sonuna kadar açılmış, aşağı yukarı volta atıp duran sigara içen bir subayı gördü.

Topuklarını birbirine vuran Gata “Şeref duyurum!” deyince kızın yüreği adeta yerinden fırladı.

- Muhafız birliği üsteğmeni, Zafer Alayı katılımcısı keşifçi Gata Selehiyev... Size şu hediyeleri sunmama müsaade edin ve lütfen masa hazırlayın. İşte konserveler, işte şişe, salam, işte ekmek...

Kızın dili tutuldu. Fakat Gata, böyle büyük bir hızla ve sebatla, öteki Ukraynalıyı da etkilemişti...

Gata, Volzhsklu kıza düşünmesi için üç saat süre verdi.

- Klava, dedi Gata utanan kızın ellerini tutarak. – Sevdiceğim! Benim üç saat vaktim var. Senden cevap bekliyorum. Benimle Moskova'ya gelir misin? Orada ben her şeyi halledeceğim. Bizim general halen orada. Ertesi gün Almanya'ya uçuyoruz. Biz şimdilik oraya birlikte gidemeyiz, fakat ben seni Moskova'nın en iyi oteline yerleştireceğim. On beş gün sonra Berlin'den sana davetiye gelecek. Bizim Moskova'da birlikte geçirecek iki günümüz var...

Kız şaşırıp kaldı, ağlamaya başladı.

O arada üç saatlik süre geçip gitti.

Katı kalpli araba sahibi, oda kapısını çaldı. Arabasını çalıştırdı. Klava ise bir şey diyemeden Gata'nın göğsüne ıslak yanağını dayayarak ağladı da ağladı.

- Ben... ben... buna hazır değilim. Ben... korkuyorum, dedi. Bu reddetmek demektir.

Gata, ağır hisler içerisinde başı çatlayarak, Moskova'ya dönene kadar şoföre tek söz bile etmedi.

Generalin verdiği süre içerisinde oraya ulaştı...

Ondan sonra çok yeller esti, Almanya toprağı üstüne durgun gökten çok yağmur yağdı. Fakat sivil hayatta Gata'nın yüreğı kendine bir yer bulamadı. Onun yüreğı için kasırgalar, fırtınalar olması gerekiyordu. Spree ırmağı kıyısında dolaşırken, o soğuk taş sokaklara gökten inip yolunu kaybeden bir mekle, asteğmen üniforması içerisindeki, Elsa ile karşılaştı.

- İşte, ben bu meleğı mutlu etmeliyim, diye kendi kendine bir karar aldı. Kendisiyle hayatını birleştiren kişinin mutlu olacağından şüphe duymuyordu. Elsa, şehir merkez komutanlığında tercüman olarak çalışıyordu. Leningrad kızı imiş. Gata onun yanına gelip Rusça konuştu. Ardından "biz de düşük seviyelilerden değiliz" şeklinde bir iki ifadeyi Almanca olarak da söyledi. Elsa'nın anne ve babası Leningrad kuşatmasında hayatlarını kaybetmişler, kız yalnız kalmış. Annesi Rusya Almanlarındanmış.

- Mavi gözlü Tatar olur mu, diye sordu Elsa, üstegmene şaşırarak.

- Gözlerime sizin bakışınız yansıdığı için öyle, diye takıldı genç subay. – Bizim tarafa götüreceğim daha ben seni... Ormanlarımızın üstündeki parlak gökyüzünü göstereceğim daha ben sana...

Gata'nın şaşkın yüreğı Elsa'yı aradığı için huzursuzlanıyormuş. O günden sonra Gata, kendisinin gerçek mânâda âşık olduğunu anladı. Hayat ona daha tatlı, daha mutlu gelmeye başladı. Aşk... Her nedense Gata bu sözden biraz rahatsız oluyor ve çekiniyordu. Hayır, aşk değil, dünyada aşk yok; bir tek Elsa var. Onun sarı ipek saçlı, naif beyaz bilekli, uzun bacaklı, derin bakışlı, güzel aksanlı Elsa'sı vardı yalnızca. Dünyada başka da kimse yok... Tatlı, ızdıraplı, mutlu günler başladı...

İşte hayat bir kez daha beklenmeyen yönünü gösterdi... Geri dönme meselesini Gata çabucak halletti. Elsa da hiç tereddüt etmeden bu plana uydu. Gata dönecek, işine yerleşecek, daire bulacak ve Elsa'ya davet gönderecek. Ardından Elsa yola çıkacak...

Şimdi ise keyifsiz bir şekilde Akbalık'ta. Sokaklar karla dolmuş. Sokağın ortasında kalmış bir buçuk katlı bir ahşap bakkal. Bakkalın yanında samanlı kızaklara bağlanmış atlar parmaklık başını kemiriyorlar. Nereye gitmek lazım? Ruşad devamlı işte, sabah akşam kitaplarla. Önünde tam bir hafta vakit var. Elsa dönünce nasıl da keyfi yerine gelecek. Ona Akbalık'ın çeşmesini göstermek gerekecek. Güzel yuvarlak omuzlarına köyente⁴⁵ asabilir mi acaba sevdiğim? Daha iki ay görüşemeyeceğiz. Ondan sonra her şey yoluna girer...

Gata sokağın ortasından gidiyor. Hey siz, Akbalık sakinleri, bakın! Bu delikanlıyı tanıyor musunuz siz? O genç yaşında sizin köyünüzde koyun güttü. Siz onu gücendirdiniz mi? Ona karşı adil oldunuz mu? Bu delikanlı sizi çok iyi hatırlıyor. Yok, iyilikten başka hiçbir şey görmedi o sizden. Belki siz, bu çocuk nasıl bu mertebeye yükseldi diye şaşırıyorsunuzdur. Bu çocuğu tarihî olaylar büyüttü, şaşırmayın. Wilhelm von Krause bu delikanlıyı anlayamadı. Nasıl, anasız babasız büyümüş bir köy çocuğu -Tatar çocuğu- askerleriyle onun karargâhına girdi ve onu kuş tutar gibi ele geçirdi?

...Akşamleyin okuldan dönerken Ruşad köy bakkalına uğradı. Dükkânın içinden önündeki basamaklara doğru bir sıra uzayıp gidiyordu. Sırada bekleyenlerin hepsi de erkekti. Nedir bunun sebebi? Hangi ürün gelmiş ki? Köy halkı bakkalın önünde her zaman öğretmene yol verir, onu sıraya sokmazlardı. Ruşad, yaşlı amcaların ona yol vermesinden dolayı kendini rahatsız hissederek, içeri geçti. Dükkânın içerisi sıcaktı ve çakırkeyif adamlarla tıklım tıklım doluydu. Tezgâhtar kızın şalları sıyrılıp boynuna düşmüş ve işi pek yoğun bir hâl almış görünüyordu. Ruşad ne olduğunu anlamadan, bir süre dışardan, olup biteni izledi. Buradaki tüm işin merkezinde Gata varmış. İçkiyi fiçidan bir çanağa boşaltmışlar ve çanağa alüminyum bir kepçe tıkmışlar. Gata'nın elinde bardak. Tezgâhtar, kepçeyi çanağa daldırarak içki alıp bardağa dolduruyor ve art arda Gata'ya veriyor. O ise sıradaki adamlara. Gata'nın kendisi de kızarmış, devamlı konuşuyor.

- Sıradaki kim? Fehretdin, sen mi? Tut!

- Haydi haydi! Gata Selehiyev adlı keşif askerinin elinden içmişliğim var dersin...

- Şimdi kim? Ey, Fehretdin, yeter sana, yeniden sıraya girme, çıkmanı rica ediyorum.

Auf wiedersehen! Au revoir! Marş!

⁴⁵ Kova veya benzeri kapları omuza asmak üzere yapılmış askı.

- Sıradaki kim? O hoo! Gıyemcan! Hatırlıyor musun bir vakit benimle hayvan gütmeye çıkmıştın? Ben o gün kıdemli çobandım. Tut! Hadi, dibine kadar! Gata dostunuz tüm Akbalık halkımı ağırlayabilir! Sağolun yiğitler, amcalar! Beni siz yetiştirdiniz. Haydi sağlığınıza... À votre santé!⁴⁶ Für ihre gesundheit!⁴⁷

- Tekıyulla! Aslan parçası! Seninle bir tane de kendim kaldıracığım. Frontovikler için! Fr-on-to-vik-ler! Anladın mı bu sözün manasını? Sen bu köydeki en büyük kişisin. Çünkü ben sana Berlin sokağında rastladım. Oraya gidebilmek için ne gerekir? Bu-nu yalnız biz bi-liriz. Ich erhebe mein glas...⁴⁸ Chers amis!⁴⁹ Bin yaşa, ahbap!

Gata'yı durdurmak mümkün olmayacaktı, bu yüzden Ruşad muziplik yapmak için sıraya girdi. Gata, onu görünce, gürültü patırtı yanına geldi.

- En yakın dostum benim! Gel şöyle bir kucaklayayım seni. Ama sana içki doldurmayacağım. Sen bir öğretmensin. Sen bu abızların çocuklarını okutuyorsun. Seninle biz, bugün benim evde oturuyoruz. Orada, benim Moskova'dan özenle alıp getirdiğim şişe var. Sana böyle yerlerde içmek olmaz. Sen temiz bir kişisin, öğretmen adam kirlenir burada. Bugün keşifçi Selehiyev gençliğini hatırlıyor. Bu, bugün yalnızca...

O gün akşamleyin köyün sokağında şarkı söyleyerek gezinenler oldu. Ruşad'ın tam ders planlarını hazırlayıp bitirdiği sırada yanına Gata geldi.

- Benim evi görmeye gidiyoruz, haydi çıkalım, dedi.

Ruşad şakadan takıldı:

- Yarın dükkânı kaçta açıyorsun?

- Neyi? Yarın da açtırabilirim. Bu benim adağım, gülme dostum. Şimdiyse giyin ve acele et, dedi Gata.

Gata, altı odalı bir evin iç tarafına yerleşmişti. Evin içinden ufak tefek eşyalar çıkarılmış, baca temizlenmiş, yerler silinmiş, soba sıcacık yakılmış. Evin başköşesindeki

⁴⁶ Sağlığınıza! (Fransızca)

⁴⁷ Sağlığınız için! (Almanca)

⁴⁸ Ben kadehimi kaldırıyorum... (Almanca)

⁴⁹ Değerli dost! (Fransızca)

duvara, yavrulu geyik resmi işlenmiş bir kilim asılmış, oradaki yatağın üzerine pahalı eşyalar örtülmüştü.

- Bu, benim sevgili hanımım Elsa'yı bekliyor, diye süslenmiş yatağını gösterdi Gata. Güvercinim gelene kadar, Gata abıyın yerde paltosuna sarılıp uyuyacak. E üstünü çıkar, otur. Ey, apa! Bize iki tabak yemek, bir kavanoz konserve, iki bardak ver! Bu, benim eski bir dostum ve dünyanın en ahlaklı yiğitlerinden birisi... Seviyorum frontovikleri! Yiğidin hası, frontoviktir. İşte şöyle, sağol, apa. Biz bugün seni uyutmayız, çıkarken kapını iyi kapat. Bu gece, bizim...

VII

Ruşad, ormanın içerisindeki küçük istasyona akşam karanlığı çöktüğü sırada, ulaşabildi. Köy, köyün geniş tarlaları, ormanın sessizliği geride kaldı. Köyden tam sekiz kilometre uzaklıktaki bu istasyonda bütünüyle farklı bir hayat vardı. Buraya büyük dünyanın yaşam ipleri uzamış. Karın altından parlayan rayları mavi ışık yalıyor. Bu mavi ışıklar, raylar arasındaki kısa demir direklere oturtulmuş. Kırmızı ışık, yol kapalı; yeşil ışık, yol açık. E mavi ışık neymiş? Bu ışıklar gönle keder, sıkıntı getiriyorlar. İşte uzaktan bütün demir yolunu iki ışık kültesi ile boynuzlayarak tren geliyor. Yolcu treni. Sen burada yere bastığın sürece buranın insanısın. Yerden ayağını kaldırdığın an, artık sen yolcusun. Orada kimin kıymetlisin? Senin içinde kaydığın hislerle kimin ne işi var? Tren bağıra bağıra Kazan'a doğru yola çıktı. Ruşad tamburda⁵⁰ ayakta gidiyordu. İşte tren, ormanı arkasında bıraktı. Eğer aydınlık olsaydı, Ruşad'ın annesinin yaşadığı köy, buradan görünürdü. Zavallı! Birinden satın aldığı avlusuz, ahırsız evde kaç yıldır ömür geçiriyor. Yalnız başına yaşıyor. Sürekli öğrencilerinin defterlerini kontrol ediyor. Biricik oğluyla birlikte yaşamak nasip olmadı...

Tambur gürültü yapıyor. Vagonun kapısı da açık, oraya da insanlar dolmuş. Herkes kendinden bahsediyor. Sigara içiyorlar...

Yapılı sporcular, ellerinde bira şişeleri ile vagonun vagona geçip gittiler. Hepsisi de hayat dolu, dünya uğraşlarıyla işleri yok. Meselâ, senin Zakirovunun derste düzeni

⁵⁰ Koridor sonu bölmesi.

bozmasından onlara ne? Menteşeleri çürümüş çiftlikte onların ne işi var? Senin yaşlı, güçten düşmüş annenden onlara ne?

Ruşadların köyünün yanından geçerken, ateş gibi bir ışık görüldü. Annesinin penceresinden değil mi? Yine defter mi kontrol ediyor acaba?

Tren düdüğü çala çala hızla gidiyordu.

Yeşil ışıklar rayların üzerine doğru yayıldı.

Yeşil ışıkların yerini daha sonra kırmızı aldı. İstasyon civarında yerde mavi ışıklar vardı. Bunlar ne için? Neydi bunlar? Bunlar, Ruşad'ın geleceği gibi. Belirsiz. Şimdilik belirsiz...

Kendi köylerini geçince, Ruşad vagona girdi. Raflarda sıkıştırılarak yığılmış torbalar, sepetler; ayakaltlarında torba ve çantalar. Burada da ateşli bir sohbet vardı. Kızıl sarı sakallı ihtiyar Udmurt pipo tütürüyor, kareli kalın başörtüsü bağlayan ihtiyar Tatar kadın, ayak arasındaki sepetinin sapına yapışmış oturuyor, birisi yarı karanlıkta kitap okumaya çalışıyor. Tüm vagon vır vır konuşuyor. Savaş hakkında değil, ölüm üzerine değil; yalnızca yaşam ve yaşama dair meseleler hakkında konuşuyorlar. Bunu dinlemek insana bir tür rahatlık veriyor. Halk... İşte onun iç dünyası. İşte dinle ve öğren. Sen bu halkı korumak için genç yaşta savaşa gittin. Halk soyut bir kavram değil, işte bu. Ruşad bir kenara kıvrılıp oturdu, uyukladı. Vır vır konuşuyorlar. Yavaşça, düzenli bir şekilde.

İleri yaşlı bir kadın özenle konuşuyor.

- Sonra ne yaptım... Geri döndüm ve yiyeceğini içeceğini koydum, bir hafta yetecek kadar. Gelecek hafta yine gideceğim. Evim yakın benim, demiryolunun kenarında. Sobayı da doldurup yaktım.

- Hay Allah, böyle uğraştırıyor seni. Tut da komşularına ver.

- Verdim, denedim daha önce. Durmuyor, çıkıp gidiyor, diyorlar. Kapının önüne gelip bağırarak tırmalıyor, miskin. Altı yıl birlikte yaşadık, altı yıl. Kazan'a taşınana kadar.

- Peki, neden onu yanına almadın?

- Orada olmaz. Torunlarım küçükler. Tüyü çok dökülüyor, diyorum ya altı yıl birlikte yaşadık. Damadım çok titiz birisi, hastanede cerrah olarak çalışıyor. Kızım da temizliği

çok seviyor, bu durumda eve kediyi nasıl sokacaksın. Kızımın da işi çok iyi, güzel bir birimde çalışıyor...

- Hi-i-i, ben her hafta bir kedi için bu kadar yolu gidip gelmezdim. Bırak gitsin!

- Günahı büyük, olmaz. Eskiler demişler, itle kedi zarar verirse öldür, demişler, değil mi? Bunun ise çeyrek kuruşluk bile zararı olmadı. Altı yıl yorganımın üstünde uyudu. Yoldaş olup.

- Ben köpeğin başını kapının pervazına vurdum da geberttim. Günah diye artık. İşte bana hiçbir nane olmadı...

- Dur, sen gençsin daha, acele etme.

- O artık, yaşlanınca ölmeden olmaz.

Gözlerini açarak söze katıldı Ruşad. Sepet tutarak oturan kadın konuşurken.

- Apa, sen o kedini Kazan'a alıp git ve üniversiteye ver. Orada biyoloji fakültesi var, onlar orada köpekler, kediler, kurbağalar topluyorlar, dedi Ruşad.

Kadın razı olmuş gibi yaptı. Fakat biraz sonra:

- He, orada onu mahvederler, yararlar, diye zorla soludu. – Bakalım, yaza kadar bu şekilde giderim, yazın geri dönerim ben. Şurada bir iki ay vakit kaldı.

Onların yanında oturan iki adam için bu konu ha var ha yok. Kolhozun sorumlu kişileri olsalar gerek, sarı sepili paltolarıyla deri eldivenlerini vagona bile çıkarmamışlar:

- Telgraf alınca baktım ki, vagon bir gün önce gelmiş. Demuraj için, saatine seksen sum. Ne kadarı kolhoza düşer bunun? Tarlayı ekelim diyoruz. Beş kuruş tavşan, on kuruş ziyan. MTS'ye⁵¹ acil bir haber vermek gerekti. Makinistin ayağına kapandım. Böyle böyle dedim, beni mahvetme. Ardından bir yarım alıp (ilk hecelere vurgu yaparak konuşmaya başladı.), onunla birlikte içtik ve traktörcüyü ayarlayıp, zar zor çıkıp gittik.

Şehre yaklaşınca vagona dilenciler görünmeye başladı. Savaşın hikmeti! Savaş insanların hayatlarını mahvetmiş, çığırından çıkarmış. Tam anlamıyla bir düzen kuramıyorlar. Kimileri muhtaç olduğundan, kimileri de tembellikten. İşte omzunda

⁵¹ Maşinno-traktornaya stantsiya. "Makine-Traktör İstasyonu"

akordiyon asılı sevimli, yapılı bir genç içeri girdi. İki gözü de âmâ. Elbiseleri düzenli, temiz. Yanında on iki yaşlarında oyuncak bebek gibi bir kızcağız. Elinde para toplamak için bir kap var. Bu kız okuyor mudur acaba? Akordiyoncu Ruşad'ın yanına gelip durdu, Ruşad onu kendi yerine oturttu. Sevimli adam akort verdi. Tüm vagon sessizliğe büründü. Gözbebekleri kararmış sevimli adam gözlerini dışarıya yöneltti ve çok hüznü, bilinmedik bir ezgi çalmaya başladı. Keskin sesli kızı, bir denizci hakkında şarkı söylemeye başladı.

...Faşist gemileri gelip Karadeniz'e girmişler. Genç teğmen, sevgili hanımı ve çocuğuyla vedalaşarak muhrip gemisine götürülmüş. Muhrip, denize açılmış. Genç teğmenin hanımı rıhtımda gözyaşlarına boğulmuş. Muhribin üzerinde yaban arıları gibi faşist uçakları uçuşuyormuş. Sonunda, onlardan biri bombasını doğrudan muhribin üzerine doğru fırlatmış. Mürettebat son nefesine kadar mücadele etmiş. Muhribin burnu havaya kalkıp yavaş yavaş aşağı batmaya başlamış. O an ona bir bomba daha isabet etmiş. Şimdi genç teğmen suyun altında yatıyor ve sevgili kızına, hanımına sesleniyor. Kızım vatan için canını verecek şekilde yetişsin, diyor. Senin baban, vatan karşısındaki borcunu namusuyla ödeyip, deniz yosunlarını kucaklayarak yatıyor. Lanet olsun o faşistlere, yeryüzünde izleri kalmasın. Benim yetim kalan kızımın gözyaşları faşistlerin alınlarına kaynar mermi olarak geri dönsün...

Kızın elindeki kaba şıkırdayarak para yağdı.

Yürek parçalayıcı bu şarkı herkesin gönlünü titretmişti. Sevimli adam; "Teşekkürler, teşekkür ederim size, kardeşler", diyerek devamlı tekrarlayıp durdu. Dar tamburdakiler tek kelime etmeden, ihtiramla yol vererek, onları komşu vagona geçirdiler.

Yok, yolculuk etmek başlı başına bir okul. Yeter ki gözlemlemesini bil. Her tren içerisinde bilmem ne kadar mutluluk, bilmem ne kadar dert, kaygı, hasret yüklenip gidiyor. Yalnızca görmesini bil. Ne kadar insan, o kadar kader. Ne kadar komedi, o kadar trajedi. İşte vagonunun diğer başından ihtiyar bir adamla kadın girdi. Bunlar çoktandır tanınıyorlar. Onlar, iki âmâ, daha savaşa kadar trenlerde böyle şarkılar söyleyip geziyorlardı. Henüz savaştan önce rayon makamları onları hükümet bakımına alıp, onlara elbise, yiyecek içecek veriyordu. Yok, olmaz. Onlar dilenmiyor. Bunlar yalnızca şarkı söylüyorlar. İhtiyar adamın hırıldayıp duran beş çıtalı bir talyanı var. Talyanın her yerinden hava giriyor. Hırıl hırıl ses geliyor. Aslında, ihtiyarın kendi de öyle, hırıl hırıl ses çıkarıyor.

Savaş yıllarındaki soğuklarda, açlık vakitlerinde bunlar nasıl sağ kalmışlar? Nerede yaşamışlar? Böyle gezip durmuşlar mı? Halk, yakınları gibi, onlara bakıyor, onların sağlığını soruyor. Onları ayıplayan kimse yok. Onları dilenci değil, sanatçı kabul ediyorlar. İhtiyar adamla kadın da kendilerine olan bu yaklaşımın farkında olmalı ki; vagon halkını kâh ağlatıyorlar kâh güldürüyorlar. İşte ihtiyar adam akordiyonun kayışını omzuna takıp yerleştirdi, kadın da onun yanında duruyor. Yer verdiler, oturmadı; yani ayakta şarkı söyleyecek... Akordiyon hırıldadı. Şarkıya halsiz bir ses ile adam başladı.

“Of Allah, diye kimler der?

Kimde hasret, o der.

Şarkı söylemek bize farz değil,

Yalnız hasreti hafifletiyor.”

İkinci şarkıyı, kuru güçlü sesiyle, karısı söyledi. En sonuncusunu birlikte söylediler. Kadınlar, kızlar ağlaştı. İnsanlar güçlkle nefes aldı. Bunlar da dinleyenleri kader hakkında düşünmeye mecbur etti. Lakin ihtiyar adam, talyanını tıngırdatıp, güzelce akort verdi ve birden başladı. Rus çastuşkalarını⁵² da biliyormuş. Onlardan da söyledi...

Vagonda sesler yükseldi. Ruslar, Tatarlar nineyle dedeye bozuk para yağdırdılar. Ancak çok geçmeden dilenciler daha da sıklaştı. Sanatı işe katmadan yalnız dilenenler... Onlara da para verenler oldu. Bazıları işe dini de kattı. Bazıları ise diplomat... Yaşamak lâzım mutlaka. Kim ne yapabilir.

- Müslüman kardeşler, yanınıza oturup yalnızca Kur'an okuyacağım, dedi iri yapılı ileri yaşlı bir adam. Kedisinden bahseden kadın hemen sıkışıp ona yer verdi. Yapılı adam boğazını temizledi, gözlerini yumdu. Ruşad'ı o an şeytan dürttü.

- Abzıy, sen bize Kur'an'ın hangi bölümünü, kaçınıcı ayetini okumayı düşünüyorsun, dedi.

- Ha? Yapılı adam, bir şey diyemedi.

Ruşad inat etti.

⁵² Bir tür mani.

- Evet, evet, kaçınıcı bölümünden, ne hakkındaki ayeti okuyacaksın? Önce Tatarca özetini ver bize.

Yapılı adam donakaldı.

- Bırak şimdi, kardeşim, kaçınıcı ne şimdi. Bildiğim bir yeri okuyacağım.

Boğazını temizleyip tam başlayacağı sırada Ruşad ona tekrar musallat oldu.

- Yok, sen abızı kişisin, önce söyle bakalım: Arapça anlıyor musun? Bize ne okuyacaksın? Ben karşı değilim, okumaya devam et. Yalnızca bilmek istedim...

Yapılı adamın eli ayağı iyice birbirne karıştı.

- Bak bakayım, kendi din kardeşine ne diye musallat oldun, dedi sepetli kadın, Ruşad'a kötü şekilde bakarak.

Lakin yapılı adam sıvışıp gitmeye baktı.

Kompartımandan çıkıp giderken ağzından içki kokusu yayıldı...

Şehre doğru yaklaşırken, vagona dilenenlerden sonuncusu girdi. Bu seferki hilekâr. Girdi ve boğazını temizleyerek konuşmaya başladı. Konuşuyor, borkünü bırakmış ve vagon boyunca yavaş yavaş ilerliyor.

- Abiler, ablalar; kardeşler, bacılar! Şu yaşlı adama sadakadan, hayırdan lütuf buyursanız ya. Rahmet sizinle olsun, işleriniz rast gitsin, dileklerinizi meleklerin "âmin" dediği saatlere denk gelsin. Savaş yerinde ölen yakınlarımızın hepsinin toprakları bol olsun, kıyamet gününde Allahutaala sizi onlarla kavuştursun, hepinize de dünyada sağlık, ahirette iman zenginliği versin... Sağ olun kardeşler. Şey, öyleyse savaşta şehit düşen yakınlarımızın ruhlarına bir dua gönderelim. İhtiyar arkasına yaslanarak oturdu. – Allahümme salli ala..., kalan bölümünü mırıldandı, yüzünü sıvazladı. Tekrar yavaş yavaş öne doğru ilerledi. Kardeşler, verdiğiniz sadakalar için size çok teşekkür ederim. Şimdi herkesin sadaka verecek durumu olmayabilir; bazılarınız yeterli parası olmadığı için,

vermek istediği halde sadaka veremiyordur, onlar da sağ olsun. Onların da işleri rast gitsin. Sadaka vermeyi düşündükleri için çok sağ olsunlar...

Hadi, hilekâr! Bunun borküne de demir para yağdı.

Lokomotif dumanlarına gömülen Kazan garı göründü. Peronda siyah palto üzerine geniş kemer takmış milisler dolaşıyordu. Orada burada kömür yüklü arabaları itip götürüyorlar, lokomotif acı acı bağıyor, sıcak patates bulamacı satanlar koşuyorlar.

Tren garı, şehrin nabzı.

Ruşad torba ve sepet taşıyan insan yığınınına karıştı ve demir kapıya doğru ilerledi. Kapının bu yanında trene binmek için toplanan halk sıraya girmiş ve iki üç milis, düdüklarını öttüre öttüre onların sıralarını düzenliyordu.

- Osajivay nazad!⁵³

- Nazad!⁵⁴ bağırmaları manevra lokomotiflerinin acı ıslıklarına karışarak, yalnızca tren garlarına has olan sesler bütününi teşkil ediyordu...

VIII

Soroçiy pazarı, eskisinden de kalabalık. Burada insanlık tarihi durmuş. Burada yalnızca pazarın kendi tarihi var. Burada tanınmış saatçiler; tanınmış akordiyoncular; drap⁵⁵, boston, gabardin uzmanları; bisiklet, fotoğraf makinesi ustaları var. Onlarsız hiçbir şey satamazsın da alamazsın da. Pazarda ayrı bir dünya var. Sanki savaş hiç olmamış, sanki bu pazardan bir suma bir sigara alan Ruşad, daha sonra Doğu Prusya kalelerinde faşistleri mağlup etmemiş... Pazar için bunların hiçbiri yok.

Deri palto içerisinde tin tin yürüyerek Gata çıkıp geldi. Ruşad biraz daha önce gelmişti.

⁵³ Geriye çekil!

⁵⁴ Geriye!

⁵⁵ Kalın yünlü kumaş.

- Herhalde, askerî üniformayla bitpazarında gezilmeyeceğini biliyorsundur, dedi, Ruşad'a tokalaşmak için elini uzatarak. – Bizim bugünkü planımız; ikimize de sezonluk birer palto, sana bir takım elbise. Bana başka da bir şey gerekmiyor.

Ruşad çekindi, hiç söz etmedi. Fakat Gata, sezgisi güçlü yiğit.

- Biliyorum biliyorum para tarafını düşünüyorsun. Ben sana bunu ödünç olarak veriyorum, anladın mı. Yardım değil, ö-dünç. Ne zaman ödeyebilirsen, o zaman verirsin. Ellinci yılda mı? Razıyım. Altmışta mı? Çok güzel, dedi.

Gata, kokartlı kasketini arkaya doğru kaydırды, sigarasını ateşledi. Bir işe girişmeden önce her zaman böyle yapıyordu.

Onların pazardaki yeni kuşlar olduklarını fark ederek yanlarına çakmak gözlü karaborsacılar toplanmaya başladı. Birisi, çakmak taşı alın, diye yakalarını bırakmadı, yanlarında dolandı.

Çakmak için

Moskova taşları...

Yüksek duvarla çevrilmiş bir köşede kupon satıyorlardı. Adamın içine materyal sarılmış, koynuna materyal konulmuş, boynuna atkı olarak drap sarılmış... Gata meseleyi bir an önce halledebilmenin yolunu düşündü. Burada sallanarak dolaşırsan, bitersin. Pazar ortamını hemen kavradı, ne de olsa, keşif eri! Üç dört dakika içinde o artık karaborsacıların diliyle konuşmaya başladı. Astragan kürkten börk, yakalı mavi drap palto, kırmızı deri ile işlenmiş beyaz keçe çizme giyen gümüş dişli esmer delikanlı, onlara ne gerektiğini anlayınca, onları alıp bir kenara götürdü. Ömürlerinde ilk kez “çumara”⁵⁶ sözünü, bu gümüş dişliden duydular. Bu biraz tuhaftı. Savaştan önce köylerde çumarlı⁵⁷ aş pişirme âdeti vardı. Ekmek yapılırken mayalıklar hamuru ayırırlar ve onu ufak ceviz gibi parçalayıp bezelyeli yemeğe atarlar. Çok lezzetli olurdu ekşimtirak “bezelye çumarı”. Fakat gümüş dişli bu söze tamamen farklı bir mânâ vererek söylüyor. Kendisi Yeni Semt'ten imiş. Ruşad geçen seferi hatırlayarak gülümsedi; uzun süre pazarlık edersen, Allah korusun, bu genç de, çenenin altına kafayı geçiririm, diye korkutur... O sırada aynı şekilde giyinmiş bir

⁵⁶ Haksız kazanç.

⁵⁷ Çumar: Çorbaya konulan bir tür hamur kesigi.

başka yaşlı Tatar, elinde iki palto ile geldi. Ardından alışveriş yabancı dile geçti. Ah, bu Gata! Her şeyi anlıyor!

- “Danar” buçuğa veririm. Mögeriç sizden, palto başına birer “danar” arttırmadan alamazsınız, dedi gümüş dişli.

- Fiyatı çok fazla, haydi daha pazarlık yaparız. Ama mögeriçi de çok istiyorsun. İki paltoya bir “poçmak” yetmez mi, dedi Gata, paltoları döndürerek.

Sohbete yaşlı Tatar da katıldı.

- Hadi ama delikanlılar! Böyle bir malı ele düşürmüşsünüz, mögeriçten bir “penceki” indirmeye çalışıyorsunuz! Bize, bundan sonra gidip, işte şuradaki fertmaga girip, kutlama şarabından içmeyi çok mu görüyorsunuz? Onun yüz gramına, biliyor musunuz, ne kadar “kurt”⁵⁸ lâzım? Yüz gramı, bir “poçmak”⁵⁹! Anladınız mı?

Yaşlı Tatar gerilerek güldü, dostça Ruşad’ın sırtına vurdu.

- Öyle değil mi kardeşim?

- Öyleyse öyledir, dedi Ruşad, yalnız ben bir şeyi anlamıyorum. Fertmag dediği ne peki onun? Prodmag’ı⁶⁰ biliyorum, raymag’ı⁶¹, kultmag’ı⁶² biliyorum, dediğini ise...

Yaşlı Tatar tekrar gerilerek güldü. Güle güle kahkaha atarak öksürmeye başladı.

- Ey kardeşlikler, öldüreceksiniz beni. Şöyle ki artık tahtakurusu kokusu gelen içki, bu civarda yalnızca işte orada, Fert abıyında bulunur. Hay, vallahi, gençlik... Sen dünyada “dükeşlik” iç, ama yerken bir “keklığe” acıma. Orada yalnızca insan olursun... Evet, işte böyle, el sıkışıyor muyuz?

- Şimdi paranın bir değeri de yok. Savaştan önce bir “yek” ile doyana kadar yiyip içmek mümkündü. Şimdi ona iki fifruz veriyorlar. Düşün bak, çakmak taşı -bezelye kadar bir taş- birisi bir “çarki”. Moskova’dan olursa “şaş”. Ey, nereye gidiyor o? O artık, tabii ki,

⁵⁸ Ekşimiş sütü hafif ateşte uzun zaman, kızıl renge dönene kadar, kaynatarak elde edilen kırmızı renkli içecek.

⁵⁹ 25 sumluk kupon veya 25 sum (para birimi).

⁶⁰ Prodovolstvenniy magazin. “Yiyecek mağazası”

⁶¹ Rayonniy magazin. “Rayon mağazası”

⁶² Kültürel ürünler satılan mağaza.

veren kişiye çoğun çoğu... dedi yaşlı Tatar ve öyle konuşa konuşa Gata'nın elinden iki deste para aldı.

Delikanlılar komisyona direnmekten vazgeçtiler.

Gümüş dişli, genç olmasına rağmen, tatlı dilliymiş.

- Allah iyi günlerde giymeyi nasip etsin. Bize de iyi kazançlar versin, dedi ayrılırken.

Yine de delikanlılar, bir şeyler atıştırmak için onların ardından "Fertmag"a girdiler.

Yemeğin bir tabağı on yedi sum elli tiyn⁶³, şişesiz konyağın litresi, gerçekten de, iki yüz elli sekiz sum imiş... Bazıları o sulu yemeği yiyor, diğerleri maşrapa ile şıra almışlar ve ona bardakla kaymak atıp karıştırarak içiyorlar, "eh-peh" oluyorlar; güya tüm selametlik, tüm kuvvet yalnızca bunda... Kimileri yarım bardak kırmızı şaraba yarım bardak beyaz şarap katıp içiyorlar; güya bu şekilde hem ucuz hem de lezzetli oluyormuş. Kimileri kendilerini soğuktan sakınarak, bardağa kaşıkla kaynar yemeğin suyunu koyuyorlar, bu şekilde yaparsan, zararsızmış... Gümüş dişli yakışıklı delikanlıyla yaşlı Tatar da bir köşede konyak içtiler; kırmızı havyarlı sandviç gerçekten de varmış; gözlerini kısarak onu yerken onlar, bir köşede lıkr lıkr sulu yemek yemeye uğraşan Gata ile Ruşad'a gülümseyerek baktılar. Adeta, işte delikanlılar, bizim işimizde kâr yok, eşyalar çok pahalı, artık bu şekilde, bize ağır gelse de, size iyilik yapıp, gerekli olan eşyaları bulup verdik. Bizim de işimiz ağır, çok çok ağır...

Lenin parkı yanında Ruşad'la Gata onlardan ayrıldılar. Pazar dünyasından, onun sisinden arınıp; gerçek dünyaya dönmek lazımdı. Savaşla bölünen eğitimlerini ne yapmak lazımdı? Şimdilik yalnızca bir yol görünüyor: Dışarıdan bitirmek. Gata bunu ordudan döner dönmez halletmiş. O çoktan pedagoji enstitüsünün dördüncü sınıfı için evraklarını verip dönmüş, üniversite ile ilişkisini kesmiş. Orada, Gata'nın alanında dışarıdan okunacak bölüm yokmuş. Ruşad'ın ise halen üniversitenin arşivinde uğraşması gerek...

- Dışarıdan okumak, gerçek bilim almak değil tabii ki, dedi Gata, pazardan şehir merkezine giderken. Gelecekte bu uygulamayı bitirirler diye düşünüyorum. Sen, yazın

⁶³ "Sum"un yüzde biri değerinde para, kuruş.

sınav döneminde, sana bir profesörün ders verip, kafanı bozacağını düşünme. Dışarıdan okuyan, her zaman üvey evlattır. Seninle işi olacak kişiler ufak tefek adamlar; doktora öğrencileri, asistan parçaları, dışarıdan alınan ücretli okutmanlar... Akbalık mektebinin tarih öğretmeni Ruşad Sulimov iyi okudu mu, sınıfta kaldı mı onlara ne. Ben üniversitede gerçek bilimadamlarını görüp, üç yıl mükemmel dersler dinledim. Yalnızca doçent Tumanov'un dersi bile yeterdi! Çileci, gerçek çileci. Girer ve tahtaya formülünü yazıp anlatır anlatır, sonra aklına gelip "Bu kaçınıcı sınıf? Hangi şube? Ben size, doğru mu geldim?" diye sorar, gülüşürüz. Bilimini severiz. Kendi ise antika. Pazartesi günü sabahleyin girer ve "Gençler, benim her nedense başım çok ağrıyor, muhtemelen, dersin faydası olmaz", der vee olmaz da. Acı çeker, terler. Bu durum birkaç pazartesi böyle tekrarlandıktan sonra, bizim sınıf temsilcisi -rahmetli, iyi delikanlıydı, Prag'ı azat ederken helak olmuş- bir pazartesi günü sabahleyin Tumanov'un dersinin öncesinde tahtaya şöyle yazmış: "Doçent Tumanov, eğer sizin başınız pazartesi günleri ağrıyorsa, size votkayı cumartesi günleri içmenizi tavsiye ederiz." Gördü, okudu. Tek kelime etmeden sildi. Bozulmuş bir sesle, acı çekerek ders anlattı... Zavallı... Şimdi koltuk değnekleriyle ders veriyor. Kalas kadar gövde. Topçu olmuş. Üç at büyüten askerî ekipleri tek başına sürmüş. Göğsü madalya dolu. Onun hakkında radyoda çok sayıda program yapıldı. İşte ben kimleri bırakıp gidiyorum bak... Bizden ne çıksın...

Ruşad karşı çıktı:

- Bence, hikmet insanın kendinde. Eğer sen vicdansız bir öğrenci olmuşsan, seni burada büyük kimseler okutmaz. Yine de yataklı hastanede eğitim almak daha keyiflidir. Olur, yoldaş üsteğmen, tarih bizi affeder; biz az rastlanır vakaların şahidi olduk. Biz, genel manada, zor bir yola çıktık. Lakin birileri rahat etsin diye, daha doğrusu, gelecek nesil için...

- O-ho, sen tıpkı ihtiyar Huşiyet gibi konuşuyorsun. Doğru diyorsun. Hiç kimse kusursuz değil. Peki, biliyor musun, sizin o ihtiyar nasıl bir kuş? Bir gün o tren garında benim arkamda sırtı dönük olarak tren beklemeye oturdu, ben sivil giyimli olunca, anlaşılan, beni tanımadı. Bir akranına rastlamış ve hararetili hararetili konuşuyor. İster istemez kulak misafiri oldum...

- Yoksa, tarih öğretmenin altıncı sınıflarla ders işleyişi hakkında mı konuşuyordu?

- Yok, tamamen başka bir şey hakkında. Sen konuyu dağıtma. Altıncı sınıflarda disiplini sağladın diye, sen kendini şehirler almış komutanlar gibi mi hissetmeye başladın?

Ben onlara göstereceğim daha. Ben onları... Mesele burada tamamen başka. Biliyor musun nasıl şakıyor? Kazan'da onlu yıllarda falan falan imamlar vardı, falan cami falan imamın elindeydi, diyor. Dinin felsefesine girdi, din dünyasında büyük büyük âlimler var, diye tek tek saydı. İslam dininin, diyor, faydalı yönleri çok fazla. Bizim yaşımızdakilere, diyor, din kanunları çok faydalı şeyler öğretti, diyor. İşte böyle şakıyor!

- Niye, o daha geçen hafta din karşıtı bir konferans verdi. Orada da yine ikna edici şekilde konuşuyordu. Ağzından tükürük saça saça dini eleştiriyordu, dedi Ruşad gülümseyerek.

Gata sövüp saydı.

- Benim, dedi, böyle silsilesiz, inançsız adamları görünce tepem atıyor. Sandomierz yakınlarında genç bir teğmenle aramızda ilginç bir olay geçti. Bu, her beş dakikada bir konuşma yapıyor, her an ağzında kızıl kelime. Biz öyle yaparız, böyle yaparız, vatan için canımızı veririz, diye laf kalabalığı yapıp duruyor. Kısacası, her yerde canını vermeye hazır bu. Biliyor musun ne oldu? Teğmen gencecik, daha savaşın ne olduğunu bilmiyor, yüksekokuldan yeni alınıp gönderilmiş. Bir gün onunla birlikte büyükçe bir karışıklığın arasına düştük. Tanklar geliyor, katar olarak geliyor, Almanların topçusu bizim geri kıtaları topa tutuyor, uçakları havalanıp yaban arısı gibi üstümüze geliyor, yer sallanıyor. Bize ise bir türlü takviye gelemiyor, kısacası, bittik. O an, o teğmen ne yapar dersin? Siperin duvarına yaslanıp oturmuş, gözlerini kapamış ve haç çıkarıyor! Gencecik delikanlı, nasıl da nizami şekilde haç çıkarıyor. Kendi kendine fısıldıyor, bir şeyler okuyor. Zavallı, bu korkaklığı yüzünden harap oldu. O daha sonra, hücum sırasında. İşte böyle. İnsan çok katı, aşırı derecede kızıl olarak konuştuğu zaman bekle, onda bir çelişki olacak...

Lenin parkı civarında Gata, tramvaya binmek istedi.

- Ben pedagoji enstitüsüne gidiyorum. Geceleyin kalmaya bize gelirsen, sohbet ederiz. Benim eski dostumu biliyorsun, Kirov parkının oralarda yaşıyor. Gerçi sen genç adamsın, kim bilir sende daha me sokaklar vardır. O zaman, bugün görüşemezsek, yarın ondaki trende. Auf wiedersehen!, diye Ruşad'a yığitçe bir selam çaktı ve tramvay basamağına atladı.

Ruşad üniversiteye, Lenin parkı içerisinden geçerek gitmeye karar verdi. Tahta merdivenlerden tırmandı. Bu koca kavakların arasından giderken, bir zaman sonra karşıda üniversite binasının sütunları görünmeye başlıyor. Onlar görününce her zaman sanki ikinci bir dünyaya girmiş gibi oluyorsun. Sütunların ardında bilim, bilim adamları, problemler. Burada tüm insanlık âlemi için ehemmiyeti olan meseleler çözülüyor. Bu; yüksek fikirlerin, büyük ideallerin binası. Buraya yalnızca kalbin temiz ise adımını at. Bu bina, tarih. Lobaçevski, Tolstoy, Aksakov... Akbalık'ın çocuklarıyla uğraşıp savaştan yığıt, sen bunların yürüdüğü sokaklara ayak basmaya layık mısın? Onlar kim, sen kim? Onlar; büyük matematikçi, bilge, Rusya'nın övüncü Nikolay Lobaçevski. Dev yetenek Lev Tolstoy. Kabiliyetli Aksakov... Ya sen kimsin?

- Ruşad!

Çınlayan bu mülayim sesle Ruşad irkildi. Parkın içindeki dar aradan çıkıp Nerkiş ona doğru geliyordu. Geliyor ve gülümsüyor! Ruşad'ın kalbi yerinden fırladı. Bu, Nerkiş'e âşık olmadan, kendini tutmaktı! Dayanmaktı... Ateşle oynamaktı sanki bu. Âşık olursun, o seni dikkate almaz, tahsilin yüzünden zaten onun arkasından yetişemezsin...

Ruşad mahsus yüzünü buruşturdu. Yine de tesadüfi şekilde ortaya çıkan bu buluşmaya çok sevindi. Tokalaştığı sırada hatta Nerkiş'in iki bileğinden bile tuttu.

Nerkiş şehirde tamamıyla farklı bir şekilde giyiniyormuş. Üzerinde pahalı bir manto. Ayağında iyi, içi sıcak tutan botlar. Süsü de köydekine göre daha fazla. Kirpiklerini boyamış. Dudakları da daha boyalı, daha güzel.

...Önce konuşacak bir şey bulamadılar. Nerkiş sergide ders kitapları arıyormuş. Dükkanlarda edebiyat ve dil bilimine dair hiçbir şey yok, diyor. Savaştan önce, bir ara çıkarılan Darwin ile Miklouho-Maklay portreleri dışında okul için hiçbir şey yokmuş. İşte bunların dışında ders vermeyi dene...

Ruşad, kaydının dışarıdan okuma bölümüne geçirilmesine dair bir dilekçe verdi. Asker paltosu ona burada çok yardımcı oldu. Savaştan dönenlere üniversitede büyük itibar ediyorlarmış.

Nerkis, onu girişte, lobide bekliyordu.

- Haydi, biraz parkta konuşarak yürüyelim, dedi Ruşad'a.

Ruşad elindeki büyük bohçayı gösterdi.

- Yakışır mı?

Lenin parkında patikalara kum serpilmiş, bir iki yerde çocuklar topluca geziyor, eğitimcileri nezaretinde küçük küreklerle kar kazıp oynuyorlardı. Ruşad'ın bir kez dahi şehir parkında böyle gezmişliği yoktu. O cesaretini toplayarak kızın kendisi hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istedi.

- Bakın, ne güzel oldu, değil mi? Sizinle gezersem, işler yoluna giriyormuş. On dakikada işimi halledip çıktım...

- Eğer benim nasıl mukaddes biri olduğumu bilseler, insanlar giderek benim çevremde çoğalmaya başlardı. Lakin kimi insanlar bunu anlayacak seviyede değiller, diye Nerkis kurnazca gülümsedi.

Ruşad, kendi bahçesine atılan taşı aldı.

- Eğer benim karakterim Gata'ninki gibi olsaydı, biliyor musunuz, ben ne yapardım?

- Ben henüz o kavgacı züppenizle tanışma şansına erişemedim...

- Hayır, öyle kötü konuşmayınız. Gata, iyi delikanlıdır. Kendiniz de buna inanırsınız.

- Delikanlı?!

- Şey, affedersiniz. Gata oradan evlenerek dönmüş. Hanımı Rus-Alman melezi. Melek gibi, diyor. Gata, onun dönmesini bekleyerek sararıp soluyor...

Sonra sözün ucunu Nerkis arayıp buldu.

- Evet, karakteriniz onunki gibi olsaydı ne yapardınız? Siz de bir melezle evlenmiş mi olurdu?

- Hayır, ben, cesaretimi toplayıp, Akbalık ortaokulunun Rus dili öğretmenine kur yapmaya başladım.

Nerkis'in pembe yanakları kızardı. Ruşad sevindi, "İşte, ben de kızlarla konuşabiliyordum! Hem de nasıl bir kızla! Yaklaşmaya korkarsın, Königsberg kalesi!", Nerkis, kendini çabuk topladı.

- Birazcık geç kaldınız gibi, dedi o kendini tutarak.

Ruşad da kendini ağırdan satmaya çalıştı. Hemen geri çekilmek lazım. Lakin geri çekilmek büyük ustalık ister. Kimi zaman o hücumdan bile karmaşıktır. Daha karmaşık... Geriye çekilerek, hücumla alınamayan şehirleri almak mümkün olabilir. Peki, bu vakada? Sobolev ne diyor? Bir deniz eri, bir deniz eridir. İki... Ah, yalnız sen kendin, Ruşad, deneme, beceremezsin. Bu kız, çok zeki ve üstelik insanın tüm düşüncelerini okuyabilir gibi duruyor.

Ruşad, gösterişli bir manto giyen bu kız, koltuğunun altına almak istedi. Fakat kendi üstünde, siyah bir asker paltosu vardı. Donanmadan geldiğini bilmezler, bu nasıl kondüktör, derler. Kızın tanışlarına rastlaması mümkün. Neden onu zor duruma düşüreyim ki? Fakat o, kendisi "geç kalmak"tan bahsetti. Eğer öyleyse, niye burada geziyor? Öyle ya kendisi dedi, haydi parkta yürüyelim, diye.

Parkın ortasından aynı şekilde konuşarak ilerliyorlardı. Hepsi de tamam, hepsi de ahenkli idi... İnsana ne lazım? Baht nedir? Gerçekleşmesi mümkün olan dileklerin gerçekleşmesi. Ruşad'ın savaştan sağ salim geri dönme arzusu vardı. Zafer gününü görmek istiyordu. Huzur dolu göğe bakarak Kazan sokaklarında gezmek istiyordu. Terhis olup dönünce köyde ayaklarını sıcak sobaya dayayarak yatarken çalışmak, enerjisini sarf etmek istiyordu. Bunların hepsini de gerçekleştirdi. Ya sonra? Sonra okulda işte bu kız karşısına çıktı. O, Ruşad'dan bir iki yaş büyüktür. Bu kız, nedense, Ruşad'ın her adımında karşısına çıkıyor; bu durum onu rahatsız ediyor mu, etmiyor mu bilmiyor ama endişelendiriyor. Niye böyle? Ruşad, kendi kendinden bir düşünceyi gizliyor: Nerkis'in yanında o mutlu, çok mutlu oluyor. Huzursuz, meşakkatli bir mutluluk. Mutluluk, belki de, onun yanında yürümektir! İşte, Nerkis kendisi de mutluluk hakkında konuşuyor. Mutluluk, diyor, çok göreceli bir kavram. Kim kendine ne hedef koyuyor, kim ona nasıl erişiyor. Mutsuz general, mutsuz akademisyen olması mümkün. Aynı zamanda parkın aşağısındaki şu kontrplak kulübede oturup ayakkabı tamir eden adamın mutlu olması da mümkün...

Dar patikadan yola çıkan birisi bunlara bir şeyler söyledi. Kibrit soruyormuş. Nerki beklemeden ileri doğru devam etti. Ruşad elindeki paketi karın üstüne koyup kibriti yaktı. Adam bir şeyler mırıldanarak Ruşad'ın elini, koca avuçlarının içine aldı; yanağını içeri çeke çeke sigarasını yaktı. Ruşad'ın birden yüreği sızladı. Halen yanmakta olan kibrit parmağını yaktı. Sigarasına ateş isteyen kişi, Ruşad'ın annesinin göçtüğü Kiçi köyünün gençlerinden Mübarek idi. O, Ruşad'dan iki üç yaş büyüktü fakat çıkıp savaşa gidene kadar çocukluğu bırakmadı, Ruşad'ın yanında dolaştı. Her zaman yardımsever oldu, bir dilim ekmeği olsa, onu Ruşad'la bölüşmeden yemedi. Yaramazlığı çoktu, köyde onu "Mübi" diye çağırırlardı. Mübi, ömür boyu "masallar uydurarak" yaşadı; sakın bir şekilde herkesin gözü önünde kurumuş sığır tezeği yiyerek göstermesi mi dersin, bardakla gaz yağı içmesi mi, ağzına alıp jilet çiğnemesi mi; hepsini de yapabiliyordu. Bir ara Mübi, harman yerinden ambara ekin taşıdı. Ruşad'ların ekme fişine ve beş dönüm tarlaya baktıkları yıld, Mübi işten dönerken her vakit onların kapısının önünde durup ıslık çalardı. Cebinde Allah'ın her günü iki-üç avuç burçak olurdu... Mübi hayal kurmayı çok severdi. Bir keresinde Mübi kendisine kanat yapmayı denedi ve evlerinin çatısından yere atladı. İki üç hafta yatakta yattı, sonraları ise değneğe dayanarak gezdi. Savaştan iki ayağını da kaybederek dönen Mübi, şehirde evlenmiş ve hanımının yanına yerleşmiş, diye söylemişlerdi. Bodrumda yaşıyorlarmış. Genç dul kadın, kendim bakarım, benim kazandığım para, senin emekli maaşın yaşamamıza yeter, demiş. Mübi'nin annesi, o savaştayken ölmüş, malı mülkü dağıtılmış; o, bu yüzden teklife razı olup şehirde kalmış. Ancak daha sonra köy halkı Mübi hakkında çeşitli haberler almış. Güya, genç kadın fazla cevval çıkmış, geceleri bir yerlere kayboluyormuş. Bir gün ise eve hiç gelmemiş... Aile içinde tartışma çıkmış. Cevval kadın hakaret etmiş.

- Senin gibi bir aksakla gençliğim boşa geçiyor, sen olmazsan, beni hemen almaya hazırlar, demiş.

Mübi, gençliğinden bu yana böyle meselelerde temiz kalpliydi. Bu durumdan dolayı mahvolmuş, hanımına yalvarmış yakarmış, ağlamış. Fakat hiçbirinin faydası olmamış. Bunun üzerine o, içkiyle dost olmuş. Artık karşılaştığı, tanıdığı, bildiklerinden bir kuruş istemeye bile çekinmiyormuş.

İşte o sigarasını yaktı. Kafasını kaldırıp bakmadı. Tıraşsız yanaklar. Yıkanmamış gözler, kararmış eller. Sararmış tırnaklar... Mübi! Dostum, sen misin bu? Sen harika bir

delikanlıydın! Mübi'den çok kuvvetli bir şekilde votka kokusu geliyor... Koltuk değneklerini iyice koltuğunun altına alıp sıkıştırdı ve büyük büyük adımlarla park yolundan ilerledi. Seslensem mi? Bir köşede Nerkiş durmuş, bekliyor. Biraz önce çok güzel, sakince sohbet ediyorlardı. Biraz önce yanında gönlü okşayan parfüm kokulu bir prenses baht, talih hakkında konuşuyordu. Daha demin çok mutluydu. Niye bu dünya hep böyle; karanın yanında ak, ateşin yanında su... Yoksa sadece Ruşad için mi böyle bu dünya? Mübi çoktan uzaklaştı. Affet, Mübarek! Ben seni ne olursa olsun arayıp bulacağım. Ne olursa olsun bulacağım, yalnız bugün için beni affet! Yanımdaki şu şehir kuşu, asla senin facianı anlayamaz. Bu yüzden aramızdaki münasebete onu bulaştırmayacağız. Bırak gençliğimiz yalnız bize kalsın. Yalnız, sakın kızma...

Ondan sonra Nerkiş ile aralarında bir sessizlik oldu ve bir süre hiçbir şey konuşmadılar.

Bunu hisleri güçlü olan Nerkiş hemen anladı, tramvay yoluna çıkınca, glase eldivenini çıkarıp Ruşad'a elini verdi. Güzel, kederli şekilde baktı.

- Ben sizi bize davet edemem, sebebini şimdilik sormayın, dedi. Sallana sallana gürültüyle gelen tramvaya, kolayca geçip bindi.

Ruşad parkın çevresindeki demir parmaklıklara dayanarak uzun süre sigara içti. Uzun koltuk değneklerine zayıf gövdesini yerleştiren çocukluk arkadaşı, sarı yüzlü Mübi, gözünün önünden gitmedi.

Bir tramvaya bindi, indi, tekrar bindi. Hiçbir şey görmedi, hiçbir şey anlamadı, düşünemedi. Sukonny semtine, cephedeki bir arkadaşına gitmesi gerekiyordu. Kondüktörün sesiyle ayıldı.

- "Krimlevski Mus" durağı, diye Rusça bağırdı Tatar kadın. – Yeni binenler, biletlerinizi alın...

Ruşad inip, karşı taraftan gelen tramvaya bindi.

Dırk dırk diye vagonlar sallanıyordu. Tramvay tamamen boş gibiydi. O, eşyalarını kucaklayıp bir köşeye oturdu. Gözlerini yumdu. Bir güne, ne kadar çok aksiyon... Sabahleyin pazarda başladı. Her gün böyle olsa... “Sakin hayat” diye bahsederlerdi cephedeyken sivil yaşamdan. Hani nerede o sükûnet. Kalbin daha hiç de durulup çarptığı yok. “Sükûnet” sözü, “sakin hayat” sözünün mânâsından tamamen farklıymış. Bu söz; başının üstünde düşman uçakları uçmuyor, senin için şu an ölüm tehlikesi yok, çalışıp hizmet etmen mümkün; anlamlarına geliyormuş. Şimdi ise kalbin hiç de düzenli atmıyor. Nerkis’i gör, kalbin hızlansın. Okuma meselesini halletmeye git, heyecanlan. Çocukluk arkadaşına rastla, ona tek kelime edeme, düşman cephe gerisinde mi acaba? Kalbin daha da çarpsın... Yok, sakin hayat, anlaşılın yaşlılıkta oluyor. İşte, örneğin, bastonlarını kucaklayıp iki ihtiyar oturmuş. Kürklü börk, uzunca dümdüz palto giymişler. Keçisakallarını sallamadan, edeple sohbet ediyorlar. Onlara Nerkis de, Mübi’nin kaderi de gerek değil. Onlar, sanki, ömür boyu her şeyi hızlıca yaşayıp bitirmiş ve dünyanın bütün derdinden, tasasından ellerini çekmişler...

- Musa peygamberin bir sahabelinin çocuğu olmuyormuş, sırf acı çekerek yaşıyormuş. Sonra Musa aleyhisselam ona, senin bir erkek çocuğun olacak, demiş...

- Hi-i-i, bak sen şu işe, ee? Önceden haber vermiş yani...

- Evet, önceden bildirmiş. Ardından, Allah’ın hikmeti, bir hafta on gün geçmeden, adamın hanımı bir erkek çocuk doğurur...

- Hi-i-i, bak sen şu işe, ee? Bir hafta, on günde olmuş, ha? Bunu önceden bilmiş yani, ha?

Sukonniy’da Ruşad indi.

Kondüktör keten sicimi çekti, vagon tavanlarında zil sesi çınladı, aynı ses öndeki vagona da işitildi. Kırmızı boyları kopmuş, yıpranmış tramvay, kendi iç dünyası, türlü yazgılarıyla silkine silkine ileriye doğru yol aldı...

Savaşta birlikte bulunduğu arkadaşının sıcak evinde haşlanmış patates ile kızartılmış sucuk yiyip, çay içip, dertleşerek gece yarısını etti. Yumuşak yataklara geçince gözler yumuldu. Sinirlerinin dinlenmesi gerekiyordu. İyi, o sahabelinin hayat yolunu önceden bildiren birisi olmuş... Erkek çocuk doğuracak, imiş... İşte Ruşad’ın öyle bildiren, haber veren kimsesi yok. İleride onu neyin beklediğini bilemiyor. Hayır, yalnız gezmek

yaramıyor ona bundan sonra. Gata ile birlikte olduğunda hayatı daha rahat. Gata olsa bugün, Nerki's'i de küstürmez, Mübi ile de konuşmuş olurdu...

Sabahleyin garda Gata ile birbirlerini hemen buldular. Zaten, Gata'yı çok aramaya gerek yok, onun yanında yöresinde her zaman neşeli bir hareketlilik oluyor. Bugün de öyleydi. Bir grup onu uğurlamaya gelmiş; gençler, adamlar, kadınlar... Gata gürlüyor:

- Bir yıl sonra diplomamı alacağım. Açıkta eğitime geçtim. İyi mi? Üniversite okumuş biri olarak pedagoji enstitüsünün dışarıdan eğitim bölümüne girdim... Dekan yardımcısına, siz artık bununla gururlanın, diyorum. Ben şu an, bir ortaokulda baş fizikçiyim. İyi mi? Dalga geçmeyin benimle...

Gata'nın çok komik bir huyu var. Konuştuğu zaman, birazcık bile olsa, kendisine karşı gelinmesini seviyor. Böyle olunca da, o canlanıyor, ondan güzel, keskin fikirler çıkıyor. Eğer böyle birini bulmazsa, bu sefer de sanki birisiyle tartışmış, bir şeyleri ispat etmiş gibi bağırıp çağırıyor. Bugün de böyleydi.

- İşte Ruşad'a sorun, dedi yolcu edenlere Ruşad'ı takdim ederek. – Bir başıma, bir ev. Temiz, sıcak. Gelini bekliyoruz. Siz ne düşünmüştünüz? Öyle değil mi? Tutacağım ve köyde bir müzik okulu açtıracam. Ders versin, ücretsiz çalışsın, ama tüm Akbalık çocuklarına müzik eğitimi versin. İşte göreceksiniz daha gelininizi, ah edeceksiniz. Harika! Ya ne? Böyle olmasaydı, ben onu bir ömür geçirmek için seçer miydim? Dalga geçmeyin benimle...

Tren düdüğü çaldı ve sohbeti böldü. Uğurlayanlar, Gata'nın hısımlarını akrabalarmış. İlkbahara doğru gelin dönerse, köye düğüne geliriz, diye bağırıyorlar.

Tren, Vahitov'a doğru hareket etti.

- Evet, bu istasyonda alayımıza birinin daha katılması lazım, dedi Ruşad.

- O güzel kuşu mu diyorsun? Ben onda bir şeyi yeterince anlayamıyorum. Bir yönüyle o gerçekten diğer insanlardan ayrılıyor. Ya da biz çok fazla köylüüz...

- Doğru söylüyorsun, kalbi çok temize benziyor onun. Biz neyiz? Biz eğitimci bile değiliz. Şu, frontovik olmuşluğumuz var yalnızca. Zaman gelir, seninle benim okulda

eğitimci olarak çalışmamıza değil, çobanlık yapmamıza bile izin vermezler. İşte ben kaç haftadır ders veriyorum, kaç kez çocuklarla kapıştım. Bu ise kapışmıyor, yalnızca ders veriyor.

Gata, Ruşad'ın düşüncesine katılmadı.

- E, tanışılar artık onu. Çocuklar aşikâr, böyle bir meleği görünce karşı gelmiyorlar. Disiplini, düzeni bozmuyorlar. Öğretmen güzel olsun. Üst sınıf öğrencileri bir de âşık oluyor genç hanım öğretmene. Yeter ki güzel olsun...

Eski duvarları, yere nüfuz etmiş boyalı binaları ile Yeni Semt göründü. Peron boyunca insanlar dizilmişti. Vagon penceresinden dikilip bakan Ruşad'ın kalabalığın arasından Nerkis'i arayıp bulması zor olmadı. Trenin çevresindeki yaygaraya karışmadan, o, yanındaki vagon kapısına doğru geleceğine emin bir şekilde bekliyordu. Ancak tren durunca o bir süre kıvıldamadan bekledi. Yanında uğurlayanı varmış. Hem de bir erkek. Ruşad, kulaklarının kızardığını hissetti. Ruşad yüzünü sıkıca cama dayadı. İşte ne imiş! "Sizi, bize davet edemem... Sebebini söyleyemem..." Anlaşıldı. E ondan önce ne dedi? "Biraz geç kaldınız gibi, öyle değil mi?" Evet, kızın günahı yok! Anlayan adama, anlaşılacak şekilde söylemiş. Peki, neden o, Ruşad'ın yanında kendini sakın tutuyor? Derin sessizliği Gata bozdu.

- İyi mal elde kalmıyor, dedi Gata, sigarasını çıkarıp. – Bu, iki iki daha dört! Böyle bir kız yalnız gezer mi! Ben sana diyorum, bunun bir şeyleri var diye...

Fakat Gata, sözünü tamamlayamadı. Birden öne atılıp, pencere camına yüzünü dayadı.

- Vay anasını, diye bağırdı. Ardından aceleyle sağa sola döndü ve yakın çevresinde erkekler olduğunu görünce, kaba bir söz daha ekledi. Tükürür gibi yaptı. Ruşad da herhangi beklenmeyen bir durum çıkmasından şüphelenerek dikkatlice tekrar baktı. Nerkis'i uğurlamaya gelen adam, Soroçiy pazarında Gata ile Ruşad'a palto satan gümüş dişli esmer gençti. İnsanlar vagona girip bittiği sırada onlar konuşmadan peronda duruyorlardı. Ardından gümüş dişli delikanlı, Nerkis'in iki yanağını avcunun içine alarak kendine doğru yaklaştırdı.

Soğuk bir şekilde, hissizce, usulen öpüşüyor...

Mecburi bir iş yapmış gibi tokalaşiyor...

Usulen gülümsüyor, usulen el sallıyor. Delikanlılar bunu fark etmediler. Tren hareket etti. Gümüş dişli genç, peron, Yeni Semt geride kaldılar. Böylelikle Ruşad'ın Yeni Semt kızına karşı olan, henüz kendinin bile adını koymaya korktuğu hislerinin bilinmeyen sırlı ipleri çözüldü. Bir dakika içerisinde hepsi de küle dönüştü...

- Gene de yaşıyoruz, keşif eri, dedi o bağırarak. Kendi sesini, kendisi tanıyamadı. – Yaşıyoruz! Başka bir sefer, pazarda bu kızın kendisi gelip sana semaverli ütü satsa bile ben inanırım. Sana aile sahibi biri gerek.

- E-e-e, tükür gitsin, diye Gata tekrar sövüp saydı.

O kime sövdü saydı? Neye tüküreyim? Buharlı ütüye mi? Gümüş dişli delikanlıya mı? Nerkis'e değildir herhalde?

- Buyur, en iyisi, yak bir tane! Leningrad sigarası, Uritski fabrikası. Ülkede şimdilik bundan iyi sigara yok. Bizim general, Berlin'e devamlı bundan getirtiyordu... Yaşasın "Belomorkanal"⁶⁴, yoldaş başgedikli!

...İstasyonda onları, elinde kamçıyla, Zahir karşıladı. Nerkis yan vagona dönmüş, aydınlık bir simayla onları selamladı. Zahir, kızağın başındaki kuru otların altından güzel keçe çizmeler çıkardı, büyük siyah gocuğu şehir kızına giydirdi. Kız, bunların hepsini de gerekli derecede kabul etti ve kızağa geçip yerleşti.

Akbalık'a sekiz kilometre yol vardı...

IX

İlkbahara daha çok var...

⁶⁴ Bir sigara markası.

Köy ağaç kesicilerle, kapı önleri yem arabalarıyla dolu. Akşamları köy kulübünde ayak basacak yer olmuyor, yapılı yapılı delikanlılar, süslenmiş kızlar çember oyunu oynuyorlar, müzik eşliğinde dans ediyorlar. Kulüpte muhabbet kaynıyor: yedi sekiz köyün gençleri, kış boyunca adeta Akbalık'tan orman çıkarıyorlar. Orman işlerinin bitmesine doğru, çok sayıda kız evlenip ormancı geçlerle birlikte gidecek, diyorlar. Savaştan sonraki sükûnet, yaşama sevinci en ilk sırada aşk meselesini gerekli dereceye taşıdı. Köy halkının söylediğine bakılırsa, bir iki kızın, gerçekten de, düğünü aceleye getirmeme durumları yokmuş... Şimdi ise akşamları kar üstüne pencerelerden yansarak ateş aydınlığı düşüyor, kapı önleri at kızakları ile dolu, evlerde hamutlar, dizginler; ahırlarda, yabancı köy atları. Atlar, tırnaklarıyla tık tık vurarak, tepişiyorlar, gece vakti kulüpten dönen binicilerine homurdanır gibi kişneyerek ses çıkarıyorlar, kırt kırt yem yiyorlar. Köyün sokaklarında kuru ot kokusu, hamut gönü, at kokusu var. Kulüpten, ahırlardan gece vakti soğuk havaya buhar çıkıyor. Refah, güven, huzur bütün köyün nefesinde, kalbinin derinliklerinde hissediliyor. İşte bahar gelir, sırma giyen güçlü delikanlılar boşalan kızaklarını yükleyip kendi köylerine dönerler, misafir olarak gelmeye başlarlar, onları özleyen kızlar hasretle türküler yakarlar. Köyde kış boyu bu kadar delikanlı durunca, sonu meşakkatsiz olmaz.

İhtiyar Gaynelvafa, bu havai gençliğin sıkıntısını yaşadı. Kızı Gülçire gayet güzeldi, on beş yaşına geldiğinde her Allah'ın günü arkasına delikanlılar takılıp takip etmeye başladılar, kızın başı döndü. Böylece birini reddetti, diğerini kovdu -arada okumuşu da, varlıklısı da oldu- sonunda ise komşu köyden gelip Akbalık'ta traktörde çalışan yakışıklı bir delikanlı ile adı çıktı. İş ileri gitmedi, ardından kız bir yaz günü aniden soldu, kederlendi, gamlandı. Annesiyle konuşurken dalgınlıkla yanlış cevap verdiği dönemleri oldu, semaveri susuz koyup yaktı, yemeğe ikişer kez tuz döktü. Gençliğinde cevval bir kız olan Gaynelvafa, bunların sebebini çok iyi anlıyordu, kızını suçlamadı, yalnız traktörcü delikanlıya içinden kızdı. Bir gün akşamüzeri bahçe çitlerine dayanmış şarkı söyleyen Gülçire'nin durumunu sığır ahırının tezek çıkarılan penceresinden izledi. Gülçire, derin bakışlarını büyük bir özlemle güneşin battığı yöne çevirmiş ve ağlamaklı bir sesle şarkı söylüyordu.

“Traktörcü, pis aylak,
Mahvettin beni...”

O yazdan sonra Gülçire insan içine çıkmadı, kendi gururunu, havasını içine gömdü ve... söndü. Kızının içinde bulunduğu bu mutsuz durumu, Gaynelvafa da deşmeden, dertleşmeden onunla birlikte geçirdi. Bunu ihtiyar babanın sezip sezmediğini, karşındaki konuşmayan bir adam olunca, nereden bilesin! Tüm köyde “Ben kimim, sen kimsin” diye gezen Gülçire, işte o şuhluğunun ardından kendinden büyük birisiyle, okul müdürü Sabir İşmuratoviç ile evlendi. Sabir’in ilk eşinden olan yanındaki oğluna üvey anne oldu. Doğrusu, Sabir tez zamanda Gülçire’yi okula yerleştirdi, üç dört yıl içinde Gülçire dışarıdan, öğretmen meslek okulunu tamamladı ve resmî olarak öğretmen oldu. Savaş zamanında ise yedi yıllık tahsilin varsa, sen artık ilkokulda bir numaralı kişi olabilirsin. Gülçire’nin erkek kardeşi -ihtiyar Galiehetlerin biricik oğlu- Gaynislam işte yedi yıllık tahsille Orta Asya’ya, Kazakistan civarlarına çalışmaya gitti. Ablasının öğretmen meslek okulunu bitirdiğini duyunca Gaynislam, mektupta onları eniştesi ile birlikte yanlarına taşınıp gelmeleri için çağırıldığını, yazmıştı. “Abla, senin tahsilinle burada narkom⁶⁵ olmak mümkün. Kendinizi harcamayın, gelin; kaysı kurusu, koyun eti yiyerek yaşarsınız.” diye yazdı. Bunun üzerine, ihtiyar Gaynelvafa çok beklediye de, oğlundan bir kez bile kaysı paketi gelmedi...

Artık yıllar geçti, dünyaya bakışlar değişti. Artık hepsi yerini buldu, düzenini kurdu. Yavaş yavaş Gülçire, eski kibirli haline döndü, o yeniden kendi çerçevesine girdi. Savaş onların ailesine zarar veremedi, Sabir beş altı ay içinde, iki parmağını diktirmiş şekilde eli sargılı olarak geri döndü. Dışarıdan okuyarak enstitü bitirdi. Evini barkını sağlamlaştırdı. Genç hanımına sığır baktırıp, ona sıkıntı çekirtmedi. Yeşil mineli çaydanlığı alıp Telgat ninesine süte gitti. Bu şekilde genç kadının dış giyimine bir zarar gelmedi. Yoksa hayvan besleyen öğretmenlerin sabahleyin okula geldiklerinde kılıkları pek derse girecek gibi olmuyor. Saç aralarında saman mı dersin, kaşında yanağında başak unu mu dersin. Hayır, Gülçire böylelerinden üstün oldu. “Müdür hanımı” rolüne çabuk girdi, çabuk benimsedi. Okulda rahat çalışmak istiyorsan; cebir, zulüm görmek istemiyorsan müdür hanımıyla iyi geçin. Müdür hanımıyla atışmak mı? Allah yazdıysa bozsun! Müdür ne eder eder, senin ufak tefek bir kusurunu bulur, uyarı alırsın, senin sınıfından yakınrlar, senin öğretmenlik yeterliliğini gündeme koyup öğretmenler toplantısında, köy konseyin oturumunda, sendikada savunmanı alırlar... Seni köyden en uzakta bulunan çiftliğe propagandacı olarak koyarlar, öğretmenlerin ağustos toplantılarında savunmaya girersin. Öyle ilginçtir ki,

⁶⁵ Halk Komiseri

müdürün kendisi, genellikle, iyi biri olur. Sadece sabırlı, akli başında, tahsilli kişiyi, ortaokul müdürü olarak atarlar. Ama... o müdürün hanımı var ya. Evet, o var ya... O kadının önünde bir eğilmezsen, ikincide eğilirsin.

Müdür hanımı ömrü boyunca eleştiri duymaz. Ona, bir toplantıda hiç kimse tek bir söz bile söylemez. Zamanla o kendini, eleştirilmez derecede yetenekli, tecrübeli bir öğretmen olarak görmeye başlar, buna inanır. Toplantılarda eleştirilmek için ayrı bir öğretmen kategorisi olur. O, genelde, yarım yamalak eğitimli kişidir. Çoğunluk eleştirse de o razı olur, yeter ki “işinden çıkarılmayı” teklif etmesinler. Ama genellikle iş, böyle bir teklife kadar sürmez. Öğretmen milleti o kadar kalpsiz olmaz... O genellikle dul bir kadın olur.

İşte ona sarıyorlar! Öğrencileri, bilgisiz. Ders planları kısa. Çocuklarının tırnakları uzun. Kravatları buruşmuş, yıpranmış. Sınıfın dışında ise defterleri açılmamış, kırışmamış bile vb... O artık böyle saldırılara alışmış. Öğretmenler kurulu başladığında o oturup bekliyor; bir süre sonra onun adı okunuyor, müdürün eşi onu eleştirmeye başlıyor, ardından ise diğerleri. Açık dersten sonra işte devamlı böyle oluyor. “Eleştiri insanı düzeltir, geliştirir; ben ona faydalı olsun diye söylüyorum.”, diyorlar. “Ben doğrusunu söylüyorum, sonradan o kendisi, bana çok müteşekkir olur.”, diye ekliyorlar. O, biçare ise biliyor ki; eğer dünyadaki en faydalı şey bu şekilde eleştirilmek olsaydı, müdürün eşi onu hep kendine yağdırtırdı. Birini bile ziyan ettirmezdi o. Şimdiyse müdür hanımının işlediği açık dersin analizi! İşte burada söyleyip gösteriyorlar! Cümlelerin en uzununu, en kıvrığı burada! Biliyorlar artık, dersin başından sonuna kadar müdür eşinin kalın yün gömleğinin altından iç çamaşırının danteli sarkmış görünüyordu. Müdür hanımı, tahtaya yazdığı sırada bir hata yaptı: “dramaturgiya” yazacağına “dramaturgiya” diye yazdı. Hepsi de fark etti; eleştirilen, eleştiriye alışmış olan öğretmeninkinden çok daha yavan oldu. Ama nasıl söylesinler...

- Ben ilk olarak şunu söyleyeyim, yoldaşlar, bu ders bende harika bir izlenim bıraktı. Ben en çok da, öğretmenin ders başlangıcında afallamasını beğendim. Bu ne anlama geliyor? Bu, öğretmenin işine biçimsel bakmadığını, iyi niyetle heyecanlandığını gösteriyor.

- Ben ise, yoldaşlar, bu derste hem üzüldüm hem de sevindim. Üzüldüm, çünkü benim ömür boyunca böyle güzel bir dersi dinleme fırsatım olmadı. Sevindim; çünkü

yoldaş, genç olmasına rağmen -on yıldır ders veriyor olmak genç bir öğretmen olduğu anlamına gelir- harika bir ders anlattı...

Müdür eşinin işlediği açık dersten sonra iki üç kişi daha aynı şekilde bülbül olup öttüler...

Bu zamana kadar böyle rahattı henüz.

...Cepheden son zamanlarda tuhaf tuhaf gençler dönmeye başladı. Bak işte mesela şu tarih öğretmeni. Konuşmuyor, şakalara dahi gülümsemiyor. Kendisi devamlı sınıfta bir şeyler yapıp duruyor. Her gün altıncı sınıflara dersten sonra Rusça bir şarkı öğretiyor. Zakirov'a kadar "Güle güle, yoldaşlar! Allahısmarladık, uraa!" diye koridorda bağırarak türkü söylüyor. Tarih öğretmeni bir kez bile, öğüt almaya, fikir danışmaya Gülçire apasının yanına gelmedi. Bak işte mesela şu fizik öğretmeni! Kim diyebilir bu, geçmiş yıllarda Akbalık'ta koyun güden çocuk diye? Ondaki kibirlilik, ondaki dik başlılık! Nasıl olur da o daha Gülçire ile hiç konuşmadan ders verir? Ondan sonra bu delikanlılar birtakım tuhaf, uygun olmayan usullerle disiplini sağlamaya çalışıyorlar. Hayır, ne olursa olsun Gülçire apanızın yanında baş egeceksiniz... Bu yıl, genel mânâda, sıkıntılı geçecek gibi duruyor.

Büyük çocuk Renat'ın madalya ile mezun olması gerek. Çocuk, mutlaka Moskova Üniversitesi'ne girmeli. Madalya almak ise kolay iş değil. Matematik öğretmeni Belkıys, nedendir bilinmez, inat etti ve dokuzuncu sınıftan beri çocuğa dörtten yukarı not vermiyor. Matematik, oyun değil. Renat, gece gündüz çalışıyor. Bu yıl son yılı, Gülçire ona "madalya", "madalya" diye baskı yapıp duruyor. Renat'ın bazı günler uyumadan önce burnu kanıyor. Yüzü beyaz, halsiz. Muhtemelen, Belkıys çok sıkıyor.

Küçük çocuk Telgat da güzel bir öğretmene düşmedi. Eteğini, saçını toplayamayan Mincamal'a düştü. Çocuğa doğru düzgün okumayı bile öğretmedi. Çocuk da düzensiz, her şeyi unutuyor. Gülçire, derslerini ikinci sınıfın yanında veriyor, yalnızca bir bölme tahtası onları ayırıyor. Çocuğunun her soluyuşunu duyarak ders veriyor. Ders başlayınca, Telgat'ın eli havaya kalkıyor:

- Apa, benim defterim evde kalmış!
- Apa, benim kalem kutum evde kalmış!

Okurken çocuk aceleyle okuyor. Kelimeleri eveliyor, yutuyor. Kekemeliği de var. Bir gün, müfettiş Hemitov dersine girince, beklenmedik bir şekilde oç alırcasına Mincamal, Telgat'tan cevap vermesini istedi. Gülçire, bölme tahtanın arkasında kaygılanarak dinliyordu. Çocuk ise âdeti gereği acele etti, burnunu çeke çeke eveledi geveledi.

- Şovytler pirliginde çok fazla halk, halk yaşıyor. Onların arasında Ruslar, Letonyalılar, Türkmenler, karışık ormanlar, Gürcüler, Gürcüler, Bereznik fabrikaları...

Kızan ama kendine hâkim olan Hemitov, teneffüse çıkınca Gülçire'nin yanından gülerek geçti.

Gülçire o gün sabredemedi, ağlatana kadar Mincamal'a bağırdı.

- Çocuk zaten evde gece gündüz ders çalışıyor, sen mahsus çocuğu mahvediyorsun. Çocuğun, bu aralar keyfi yok, müfettiş geldiğinde ona dokunmasan da olurdu. Beden eğitimi dersinde çocuk soğuk kapmış, geceleri ateşi kırk altıya çıkıyor...

Gülçire'nin her şeyi biraz abartarak söyleme huyu vardı; fakat Mincamal, ömründe bir kez bile eline derece almadığından ses çıkarmadan inandı. Kırk altı imiş, kırk altı...

Son hafta frontovikler okulun altını üstüne getirdiler. Hayatta olmamış şey... Altıncı sınıf, tarih öğretmenine tekrar numara gösterdi. Dize getireceksin öyleyse edepsizleri...

...Tarih dersi beşinci dersti. Sınıf öyle sessiz bir şekilde karşıladı. Fakat arka sıralardaki çocukları görmek zordu, ortalık toz bulutuydu. Botanik dersinde kolhoz ambarına gezmeye gitmişler ve orada ambardan ceplerine kimisi bezelye, kimisi kendir tohumu, kimisi başka bir şey alıp döndükten sonra, birbirlerinden onu almak için kavga etmişler. Nefes alacak halleri yok, hepsi kızarmışlar, burun delikleri büyümüş, yarış atları gibi yorulmuşlar... Bu durumda iki kez düşünmeye gerek yoktu, Ruşad kapının önüne çıkıp sıraya dizilmelerini emretti. Sevinip birbirlerini eze geçe, hurra diye bağırarak kapının önüne atıldılar. Okul kapısının karşısında karşılaştıkları Gülçire'yi az daha düşürüyorlardı. Gürültü patırtının arkasından çıkıp gelen Ruşad'ı görünce Gülçire çok mânâlı şekilde ona baktı. Bu bakıştan Ruşad:

- Hey, gene eğitim dışı işler yapıyorsun sen, çünkü çocuk, sözlerini anlar gibi oldu.

Okul kapısının önündeki düzlükte çocuklar sıraya dizildiler. Ruşad, elini çok çabuk tuttu. Sırayı sokağa alıp çıktı ve kendi yüksek kar yığıntısının üzerine çıkararak çocuklara güzergâhı gösterdi.

- İşte şu sokaktan dönüp çiftliğin yanına kadar koşuyorsunuz, ardından arka sokaktan geçerek buraya dönüyorsunuz, ben izliyor olacağım, dedi. – Şimdiyse, komutumu dinleyin! İ-le-ri, o sırada bir iki çocuk öne atıldı...

- Dur!

Yeniden sıraya dizildiler.

- İ-le-ri marş!

Sokakta ayaklarının altından kar parçaları uçtu. Çocuklar yüksek sesle bağıra çağıra gülüşerek koşuyorlardı. Al sana “Wat Tyler ayaklanması”! Ruşad dün gece yarısına kadar bu konuyu okuyup planlar hazırladı. Al sana plan... Çocuklar dönüp gelene kadar, gidip sınıfın vasistaslarını açtı, gözetlemek için yeniden karın üstüne çıktı. Erkenden çıkıp gelenler de var, hızlı hızlı koşuyorlar, şeytanlar. Ahududu gibi kızarak iki üç çocuk geldi. Börklerinin altından sıcak buhar çıkıyor, kirpikleri terlemiş. Bu çocukların kimine göre, bir eğlence olmuş. Bundan sonra devamlı, özellikle toza dumana katarlar bunlar ortalığı. Bu durumu, eğlenceden cezaya çevirmek lazım. Evet, öyle yapmak lazım...

- Hadi bakayım, bir kez daha, diye bağırdı Ruşad. Çocuklar anlamadılar.

- Bir tur daha atıyorsunuz, haydi marş!

Bunu hiç beklemiyorlarmış. Kuyrukta gelenler, öndekilerin ileri doğru devam ettiklerini görünce, kar üstünde duran tarih öğretmenin yanından çok memnuniyetsiz şekilde geçtiler.

İkinci kez dönüp geldiklerinde hepsi de nefes nefese kalmışlardı. Kızların başlarından şalları kayıp düşmüş, yorulmuşlar, erkek çocukları hiddetliydi. Yalnız Eskerev’in yüzünde mutluluk hissediliyordu.

- İşte, Ruşad'ın yanına yaklaştığı sırada, çok yüklenirsiniz böyle olur, alın Zakirov'a bakın... can veriyor, dedi.

Ruşad'ın sabahtan beri keyfi yerinde değildi. Sabahleyin keyfin olmazsa bekle ve gör, bir hâl gelir başına. Yüreği ağzına geldi. Bu şekilde çalışılmazdı... İşte bak ihtiyar Huşiyetler, lam mim etmeden, dersini veriyorlar. Sana mı kaldı ordu disiplini vermek? Otuzdan fazla çocuğun oturduğu sınıftan toz çıkmaz olur mu hiç? Fakat onların sağlığı söz konusu. Peki, öyle kar üstünden koşturtmak oluyor mu? Toz bu toz, dersine ziyan getirmez. Diğerleri gibi... Lakin sen komünist adamsın. Komünist... Ya Huşiyet? O da komünist! Niye böyle, peki bu ne? Niye hayatın her bir anına hazırlıksızsın sen? Fakat pes etme; sen, savaşta bulunmuş adamsın.

Zakirov'u kucaklayıp sürüyerek götürdüler.

Öğretmenler odasına sokup divana yatırdılar. Birisi sağlık ocağına koştu. Çocuğun gözü kararmış, nabızı kötüydü. Müdür telaşlandı fakat Ruşad'a bir şey demedi. Dersi olmayan bir iki kadın koşuşup Zakirov'u kendine getirmeye çalıştılar.

Sağlık memuru kız gelince, öğretmenler odasına bir süre sessizlik hâkim oldu. Sağlık memuru kız, çok sabırlı bir şekilde çocuğun nabzını ölçtü, kalbini dinledi. Ardından sakın bir ses tonuyla:

- Bir şeyi yok, yalnızca nefesi daralmış. Fakat bu çocuğu beden eğitimi dersinden muaf tutmanız hakkında size bilgi verilmişti, dedi müdüre bakarak. Müdür ne yapacağını bilmez şekilde Ruşad'a baktı. Uzun süredir sesini çıkarmadan oturan Ruşad, sağlık memuru kıza meseleyi anlatmak zorunda kaldı.

- Bunlar aileleriyle harap olmuş kişiler. Bunun annesi ve iki ablası kırk üç yılının baharında kar altından çıkan başakları toplayarak yedikleri için zehirlenerek öldü. Kendisi de iki ay hastanede yattıktan sonra çıktı, kalbi bu yüzden küçüldü. Daha dikkatli olun, lütfen, dedi sağlık memuru kız.

Tarih dersinin beş dakika süresi kalmıştı. Zakirov ayağa kalktı, çekinerek borkünü alıp giydi ve evine gitti. Ruşad, bu çocuğa çok, çok fazla acıdı. İşte insan kaderi, insan faciası senin yanında. Evet, sadece savaş hattında değil, sivil hayatta da her saat, her

dakika, her adımda insanın kaderi belirleniyor. Şey, acaba okulu bırakıp kaçsa mı? Ama nereye? Hayat seni hangi işe hazırladı? Sen neye yeteneklisin? Diğer bir ifadeyle, sen nesisin?

Akşamleyin okuldan çıkarken Ruşad müdürle birlikte döndü. Müdür bu duruma çok fazla önem vermedi. Anlaşılan, çığırından çıkan sınıfta disiplini sağlayan yeni öğretmene, destek verdiğini anlatmak istiyordu. Fakat Sabir İşmuratoviç'in canı sikkındı. Bilinmez, belki de onun başka sorunları, başka sıkıntıları vardır.

Ara sokaktaki yarı yıkık ahırın etrafında Zakirov'un sesi işitiliyordu. Demek, çocuğa bir şey olmamış, ninesi onu çatı karını temizlemeye çıkarmış. Güneş batsa da henüz karanlık çökmemiş, insanı uzaktan görüp tanımak mümkündür. Önce Zakirov dikkat çekti. Ahırın kenarına gizlendi ve ardından şarkı söylemeye başladı:

“Ey Allah'ım, sabır ver,
Çamaşır yıkamaya sabun ver.
Biz özümüz sabırsız,
Çamaşır yıkarız sabunsuz.”

Bu; bana hiçbir şey olmadı, ben hâlâ sağ ve eskisi kadar kötüyüm; anlamına gelen bir sözdü. Müdür bunu duydu mu duymadı mı bilinmez ama Ruşad çocuğun bütün sözünü anladı, onun şeklini, yüzünü gözünün önüne getirdi. Öğretmenler tarafından gerekli itibar gösterilmeyince, çocuk çok daha ileri gitti. Akşam sessizliğinde bunun kimin sesi olduğunu herkes ayırt edebilirdi.

“Varıp gittim Sabir'e,
Başını tıkmış sabuna.
Başını alınca sabundan,
Korkup kaçtım Sabir'den.”

Müdür, belli ki, bunları işitmedi...

Müdürün bu aralar kendi derdi başından aşkın. İlki; RONO müdürü Şemsetdinov tüm ekiple teftişe geleceğiz diye haber verdi. Bahar sınavlarına hazırlığın durumunu

incelemeleri mümkün. Gerçi, Şemsetdinov bu şekilde söylene söylene kışı geçirip bitirmeyi âdet hâline getirdi. Rayondaki bütün okullara bu şekilde “önümüzdeki haftaya” diye haber verir ve müdürleri korkutup çalıştırır. Önceden haber vermek de çalıştırmanın bir başka usulü. Fakat ortaokul olunca, ekiple gelseler bile hiçbir şey söyleyemezsin... İkincisi; son bir iki aydır evde huzur kalmadı. Gülçire bu yıl çok fazla değişti. Kadın kısmı bir değişirse, bir anda değişiyor ve tamamıyla tanınmaz bir hâl alıyormuş. Yok yere atışmaya, kapris etmeye başladı. Acaba yaşı yüzünden mi? Doktorların dediği gibi, bir çeşit geçiş süreci mi?

...Gülçire, Sabir'in yanında el üstünde yaşadı. Savaş döneminde, köyün varlıklı kişileri arasında, önemli konuk ağırlamaları çok sık düzenlendi. Gülçire, böyle meclislerin baş köşesinde yer aldı. Çift olarak gitmek moda değil, aslında bu, onun kocası ve yalnız Gülçire'de vardı. Gülçire gelmeden meclis başlamıyordu Akbalık'ta. Sesi köydeki tek bir akordiyona uymasa bile, Gülçire şarkıcı edasıyla geziyordu. Ona uyum sağlayıp çalamamalarını akordiyoncular, kendilerinin “kültürlü” şekilde çalmayı bilmemelerine bağlayıp; sesini ayarlayamamalarını aynı şekilde “Gülçire'ninki kadar çok yetenekli olmamalarından” diye düşünüyorlar ve böyle inanıyorlardı. Yaşadıkça, onun “yetenekli şarkıcı” olduğuna kocası da inanmış olsa gerek ki, çiftli meclislerde sarhoş olunca:

- Gülçire'ye şarkı söyletelim!
- Haydi, Gülçire, şu yeni besteyi başlatıver, diyordu.

Gülçire her yerde, herkesin gözü önünde olmaya gayret etti. Öyle gerekiyor diye, buna layık diye düşünüyordu da. O hastalansa bile güzel olarak hastalanıyordu. Konuda güzel bir şekilde anlattı.

- Ateşim yükselince on yedi yaşındaki kızlar gibi olurum ben. Yanaklarımın ortası elma kabuğu gibi kızarır benim, diyerek söyleyebilir Gülçire. Söylediğine bakılırsa, ona herkes vuruluyor. Hastaneye gitse, orada ona doktor âşık oluyor. Hiçbir şekilde Gülçire'nin doğum yılına inanmıyor. Koğuştaki yatan tüm kadınlar Gülçire'nin saçına imreniyor. Bir hemşirenin beyaz önlüğünü giyip denediğinde, hastanenin tüm erkekleri Gülçire'ye âşık oluyorlar.

- Niye doktor olmadın ki sen, beyaz önlük sana çok yakışmış, diyorlar. Genç operatör doktor, hatta:

- Sana başhekim olmak çok yakışırdı, diye bile söylemiş.

Gülçire bir zamanlar rayon mağazasının önünde buza basıp kayarak düşmüş. Orada kapıdan çıkıp gelen askerlik şubesi başkanı ile rayfo⁶⁶ müdürü onu tutup kaldırmışlar ve şöyle söylemişler:

- Sen, Gülçire bacım, çok güzel, muazzam (grandiozno) şekilde yere düştün, demişler. (Bunun üzerine, öğretmenler odasında beşinci mi, altıncı mı söyleyişinde Nerkis kabalık ederek onu “zarif / gratsiozno” diye düzeltilti.)

Gülçire işte böyle kendini beğenmiş bir halde yaşadı.

Fakat bu eğitim yılında onun rahatlığının sonu geldi. Her şey eylül ayıyla birlikte başladı. İlk olarak okula, Gülçire’ye boyun eğmeyen kişiler geldi. Yüksek tahsilli Belkıys geldi. Eğitim bölümü müdürü olarak atadılar. Gülçire, ne kadar uğraşırsa da onu avcunun içine alamadı. Belkıys edepi, eğitimi biri. İnsanlarla tartışmaz, dedikodu yapmaz. Tek eksikliği, dersten çıktığında saçlarının, yanaklarının beyaz tebeşire boyanmış olması. Matematikçi için böyle olmazsa olmuyor, anlaşılır. Eğer senin dersine girerse, saatler boyunca analiz yaparak kendini paralamaz. Bazen de sınıftan çıkarken, eşikte konuşmayı bitirir:

- Dersini çok beğendim, bundan sonra tek kendim gelmeyeceğim, öğrensinler diye gençleri de getireceğim...

Eğer beğenmezse, kısaca analiz yapar; ağzının kenarında küçük bir tebessüm olur. Bu kişi doğduğunda pedagog olarak doğmuş. O, senin gönlünü incitmez, kalbini kırmaz. Gülçire’nin, güz akşamları Sabir’in uzun süre okulda eğitim bölümü müdürü ile kalmasına canı sıkıldı. Bahane bulup ansızın okula geliyor veya öğretmenler odasının sokağa bakan penceresinin etrafında dışarıda dolaşıyordu. Göz kulak olması için Mesrüre’yi bile kendine çalışmaya razı etti. Ama Belkıys ile müdür arasında şüphelenilecek hiçbir şey çıkmadı.

Ekim ayının başında okula Nerkis geldi. Yok, bu Gülçire’yi tamamen çığırından çıkardı. Gülçire, onu gördüğü gün, evde çığlık kopardı. Sebepsiz yere Telgat’ı patakladı.

⁶⁶ Rayonniy finansoviy otdel. “Rayon Mali Şubesi”

- Sen de sınırlarımı kaldırma daha da, diye kudurdu. “De” bağlacının tüm derinliğini, manasını yalnızca Sabir anladı. Bulaşıklar yıkanırken, iki üç gün boyunca evde tabak, çanak kırıldı; Gülçire’nin elinden kap kacak kayıp düşüyordu. Sabredemedi, bir gün teneffüste başka birkaç kadının önünde Nerkis hakkında konuşmaya başladı.

- Bunun ayakları çok uzun, aynı turna gibi. Sonra gövdesine göre başı da küçük gibi değil mi? Bu şehir kızları ne kadar biçimsiz oluyorlar, dedi.

Fakat bu sözleri onaylayan olmadı. Nerkis’in ayakları da, başı da, kılık kıyafeti de söz söylenecek gibi değil, bunu herkes biliyordu. Bu yüzden Gülçire ilk günden itibaren onu düşmanı olarak kalbine işledi.

Sabir İşmuratoviç, bunların hepsini görüyor, anlıyordu ve anladıkça da evdeki ilişkiler geriliyordu.

Sokak başında, avlu kapısı ile düz kar yığnında çocuklar kızak kayıyorlar. Müdür evinin giriş merdivenlerinde başı açık, kolsuz elbiseli Gülçire göründü.

- Telgat! Tel-ga-a-a-t! Gel oğlum, gel! Koyun etinden çok lezzetli üçpüçmak⁶⁷ yemeye ge-el!

Avlu kapısından girdiği sırada, köy konseyinin telefon nöbetçisi Sabir’e yetişti. Rayondan alınan telgrafta sabaha RONO’ya iki kürk manto koyarak mektep atının gönderilmesi emrediliyordu.

Demek, Şemsetdinov’un sözü gerçekmiş.

Sıkıntılı, çok sıkıntılı bu okul hayatı...

X

Sabahleyin uykundan kalkar kalkmaz işe gitmek ve hiç beklenmedik bir durumla karşılaşmak istersen okul müdürlüğü yap. Ondan fazla sınıfın, yirmiden fazla öğretmenin, bahçe duvarı, lojmanı, ambarı, demirbaş müdürü, muhasebecisi ile hukuğun olursa, bil ki, sabahleyin okula geldiğinde beklenmedik bir durumla karşılaşsın. Ya o gece olmuştur, ya

⁶⁷ İçi patates ve etli üçgen şekilli bir Tatar böreği.

ders başlamadan önce ya da ilk derste. Fakat büyük çoğunluğu, sabahleyin eğitim dakikasında olur. Okul hayatında bazen çok manasız terminoloji yer alıyor. Mesela “eğitim dakikası”. Yani, dersin başlamasına yarım saat kala sınıf danışmanlarının gidip çocuklara “eğitim verdikleri” an. İyi olmayı, temiz gezmeyi, ihtiyar komşulara su getirmeyi öğretiyorlar; kolhoz atlarına gönüllü olarak bakmanın faydası üzerine, kül toplamanın ehemmiyeti, Nürnberg sürecinin gidişatı üzerine konuşuyorlar. İşte bunlar “eğitim dakikası” adıyla işleniyor. Sanki programa göre işlenen altı saatte öğretmen eğitim vermiyor, sanki temizliği öğretmiyor, Nürnberg’i ağzına almıyor.

Gata işe başladı ve çok geçmeden bu “eğitim dakikası”na karşı çıktı.

- Bunların hepsi her an, her derste verilmesi gerekli umumi eğitim sürecinin ayrı parçaları, dedi. “Parçaları” diye söyledi aynen. – Sabahleyin okul çocuklarına yirmi dakika jimnastik gerekiyor, başka da bir şeye gerek yok...

Gata’nın bu düşüncesine Ruşad, Hekimcan, Nerkis de katıldılar. Belkiys, müdürle konuşarak meseleyi olumlu yönde halletti. Hallettiler... Ve daha ilk gün “ÇP”⁶⁸ çıktı...

Gata, okulda nöbetçi imiş.

Borazan öttürdüler, tüm okul çocuklarını kapının önüne sıraya dizdiler, Hekimcan büyük memnuniyetle yüksek bir yere geçti ve jimnastiğe başladı. Hekimcan komutları çok seviyor. Her idman hareketi için onun kendi verdiği bir isim, jargon var.

Elleri bele koyup gövdeyi kıvrıracak olursa, o:

- Führer hunisine baş-la, diye bağırıyor.

Dönüyorlar...

Elleri öne uzatıp çömelip kalkmayı da gülerek yapıyor.

- Karnın gelişmesi beyaz ekmeğe baş-la!

⁶⁸ Çrezviçaynoye proişşestviye. “Olağanüstü hadise”

Bugün bunları tüm okul çocukları ile birlikte gerçekleştirmek ayrı bir zevkti. Gata ceketinin koluna kırmızı pazubent bağlanmış şekilde okul kapısının önünden bir kere dönüp geldi. Gata halen daha apoletlerini çıkarmıyordu, bu yüzden geniş okul kapısının önünde askerî üniforma ile gezdiğinde o kendini devriye gibi hissetti. Gençlik, dehşetli gençlik aklına geldi. Muzaffer olarak Varşova sokaklarına girdiği dönemler de olmuştu, kurtarıcı olarak kırk beş yılının baharında Alman şehirlerinden geçtiği dönemler de olmuştu. O zaman Gata çok gençti. O zamanlar nasıl oluyorsa bir yanda ölüm, diğer yanda bembeyaz çiçeklere gömülmüş vişne, elma bahçeleri, güneş, tutku, bir şekilde büyük ideallere adanmışlık vardı. Bugün... bugün Gata ihtiyar biri. Gönlü ihtiyar. Elsa'dan haber yok. Altıncı, yedinci sınıflarda fizik ders kitabı yok. Sekizinci sınıf programına göre yapılması gereken deneyleri yapmak için hiçbir şey yok. Fizik dersi dolabını toz kaplamış, birileri kapağını aralayıp pusulaları, mıknatıslı yayları aşırımlar. Gata'nın işe alınmasından bir gün önce de dolabı bir kez daha zorlamışlar. Mercekleri almışlar...

Gata sınıfları dolaşmaya karar verdi. Koridorda Galeviyev'e rastladı. Nöbetçiymiş, jimnastiğe çıkamamış, gözleri nemli. Pencereden yutkunarak izliyor. Zakirov'a rastladı, Hekimcan sıraya sokmamış, rapor gereği sen jimnastikten muafsin, demiş. Yine de çıkmak istiyor belli. Altıncı sınıfların dersliğine girdi. Sınıf uzunca. Sıralar ikişerli hiza ile dizili... Gata, burada iki üç ders işledi. İlk günden sınıfı haşlayıp bıraktı. Şimdi düzeni bozmuyorlar. Şşt! Arka sıranın altında bir şeyler kımıldadı. Gata, beklenmeyen bir hâl olduğunu sezip, ayak uçlarına basarak arkaya gitti. Keşif eri! İşte senin ustalığın nasıl ufak yerlerde işe yarıyor!

Pencereden giren sabah güneşi ışığını odaklayıp, merceklerle ateş yakmaya çalışan çocuk, Eskerev idi...

Keşif eri! Sakin ol! Sakin, sakin...

Fakat Gata sakin olamadı...

Bu, onun eskiden gelen bir hastalığıydı.

Gata, kendi gözleriyle görüp, kendi elleriyle esir aldığı ilk faşist pilotunu aklına getirdi. Siyah duman çıkararak cehenneme giden Messerschmitt marka savaş uçağından bir

paraşüt ayrıldı. Gata, iki adamıyla görevden dönüyordu. Sağlam gövdeli, sıcak giyimli bu yakışıklı Alman'ı Gata'nın adamları paraşüt ağlarından çıkardı. Faşist, böyle bir "hürmeti", tabii ki, beklemiyordu; karşılık göstermedi. Silahsızlandırarak onu karargâhın yerleştiği köye götürdüler. Esirin sorgusuna Gata'nın kendisi de katıldı. Faşist, esir sorgu formunu doldurmamak için direndi. Göreviyle ilgili sorulara cevap vermedi. Tercüman kız tere battı, odayı sigara dumanı kapladı. Uzun süre oturan faşist yerinden kalktı ve tercüman kızdan temiz bir kâğıt istedi. Faşist o kâğıdı aldı ve buruşturarak arsız bir şekilde:

- Tuvalete gitmem gerek, dedi.

Faşizm hakkında duymuşluğu vardı, fakat böylesine bir arsızlığı Gata göz önüne getiremiyordu. Gata kapının önüne çıkınca dayanamadı, gerilerek faşistin yanağına bir tokat yapıştırdı. Faşist zırlayarak bağırdı. Gata'nın bu "ÇP"si kumandana kadar gitti, ceza almaktan son anda kurtuldu.

İşte bugün de Gata kendini kaybetti....

...İlk ders bitmiş ve teneffüs vaktiydi. Müdür, öğretmenler odasında öfkeye boğulmuş bir kadın sesinin bağıırıp çağırıldığını duydu. Bu sesin sahibini hemen tanıdı: Eskerev'in annesi imiş. Hiç durmadan konuşuyor.

- Ne hakkı var onun benim oğlumu hırpalamaya, ha? Eskisi gibi mi sanıyorsunuz? El sürmek ne şimdi, ha? Dışarı çıkmamış diye çocuğu böyle rezil etmeye kim izin vermiş ona?

Müdür onu sakinleştirmeye çalıştı.

Kadın ise daha da öfkeleni.

- Bir de askerî üniforma içerisinde madalya takıp geziyormuş! Kim izin verdi ona çocuğun yakasından tutup dışarı çıkarmaya, ha? Bir de kim olduğuna bakar mısın, yardımlarla büyüyen, deli dilenci. Mörelî Selehi'nin oğlu öyle ya, hayvan gütmüş bir dilenci o!

Gata, öğretmenler odasının penceresi yanına durmuş, sokağa gözlerini dikmiş, tek söz etmeden sigara içiyordu. Ruşad sessizce yanına geldi.

- Naber, eğitimci, dedi. Gülümsedi.

“Eğitimci” kelimesindeki vurguyu Gata, tabii ki anladı.

- Hay, içine... - Gata küfrü bastı, odadakiler onu duyacak gibi değildi, iki delikanlının konuşmasını duyan olmadı. Tüm dünyasına tükürüp yeniden çekip gideceğim buradan. Ben sivil hayatın bu ufak tefek işlerine tam olarak uyum sağlayamıyorum...

- Sen tam üstüne bastın, ihtiyar. Daha akşam giderken düşündüm. Ben de sivil hayatta işe yaramaz olduğumu düşündüm. Ver sen bana benim torpil kovanlarımı, ver sen bana makineli tabanca, bomba; göster sen bana hedefi, ben onun külünü göğe uçurayım. Burada ise, affedersiniz, yapamam...

Eskerev’in annesi kudurdu kudurdu ve Selehi’nin oğlunu mahkemeye vereceğine yemin edip çekti gitti... “Hayvan gütmüş” olan, üsteğmen Gata Selehiyev’in o an omuzları düşmüş, apoletleri de aşağı kaymış gibiydi.

...RONO ekibini sokakta ihtiyar Huşiyet yakalamış. Zahir okul kapısından boş kızak ile girdi. Son dersin zili çaldı, müdür canı sıkılarak koridorda volta attı. Dersini bölüp Belkiys’ı birkaç kez çağırttı, hademe kadınlara dirlik vermedi. Koridoru her teneffüs sonrası süpürüp durdular.

Altıncı ders, eceldir. Öğretmen bu derste mezar azabı yaşar. Karnı ağrımaya başlar, başı döner, gözü kararır, ağzı tatsızlaşır... Dünyada hiçbir şey altıncı ders kadar ağır değildir. Altıncı dersten çıktığı sırada öğretmenlerin yüzüne bakarsan; gözünde fer kalmamış, göz dipleri kararmış, dudaklar morarmış. Okulda ne bir kantin var, ne de uzun teneffüslerde sıcak bir bardak çay içebilecek yer. Ey şükür, zil çaldı, ayaklar kendi kendini sınıftan alıp çıktılar, sınıf defterini bırakmak ve eve dönüp yemek yemek lazım. Öğretmen milleti, arsız millet; o akşam saat dörtlerde yeniden insan olur, okula gelip defter kontrol eder, eğlenir, şarkı söyler, oynar. İşte, yalnızca gidip yemek yemesi lazım. Evet, lazım...

Ancak ihtiyar Huşiyet’te yiyip içip gelen RONO ekibi (Şemsetdiov’un yanağı peremeç olmuş!) tamamen farklı düşünüyordu.

Öğretmenler birer birer sınıftan çıkıp, RONO ekibi ile sessizce selamlaştılar ve kitap, defterlerini yerleştirerek müdürden talimat bekler gibi arkaya dizildiler. Gata gelip kapının yanından geri döndü. Ruşad'ın da selamlaşması bu yüzden gerçekleşmedi.

- Yoldaşlar, oturun, toplantı başlıyor şimdi, dedi müdür saçlarını düzelterek.

Hanımlar yüzlerini buruşturarak divana doğru yöneldiler. Müdür son sözlerini daha çok Gata ile Ruşad'a bakarak söylemişti, doğru hissetmiş.

Gata hiçbir şey olmamış gibi askıdaki asker paltosuna uzandı.

- Sabah saat yediden beri sigara dumanından başka boğazımdan hiçbir şey geçmedi, yemin ederim, diye ökçesini ökçesine vurdu ve elinin tersiyle kasketinin amblemini burun hizasına doğruladı.

Şemsetdinov'un genişçe kızıl yüzünde bir gülümseme belirdi, ağzının kenarı yere doğru düştü.

- Hey, hey! Ben yanlış mı duydum, yoksa tam anlayamadım mı, dedi gülererek.

Ruşad da askıdaki yeni paltosuna uzandı.

- Yok, siz doğru duydunuz, ben de sabahtan beri ağzıma bir şey koymadım.

Müdür sessiz kaldı. Bir Şemsetdinov'a, bir de aksi delikanlılara baktı. Onun için çok zordu, delikanlılar bunu anladılar. Şemsetdinov, bu şekilde gözden geçirdiği "Aile ve Okul" dergisini şak diye masaya fırlattı. Kahkahayı bastı.

- İşte nasıl harika delikanlılar, vallahi! Kime karşı geliyorsunuz siz, ha? Siz kimle konuştuğunuzu biliyor musunuz acaba? Ah-ha-ha! Ah yeni nesil! (Birden yüz ifadesini değiştirdi.) Siz öyle ki hayatın tamamen gerisinde kalmışsınız. Ben Şemsetdinov'um, Şemset-di-nov...

Gata kapının yanında durarak bir selam çaktı.

- Muhafız birliği üsteğmeni Selehiyev. Öğle yemeği için bir saatinizi rica ederim...

Şakırdatarak kapıyı kapadı ve yok oldu.

Gata'nın ruh dünyası Ruşad'a da dokundu.

- İkinci derece başgediklisi, gemi torpidocusu Sulimov. Bir saatliğine mühimmat almaya gidiyorum.

Birden döndü ve çıkıp gitti.

O an, o kendisinin asker paltosu içinde olmadığına çok hayıflandı. Üzerindeki paltosu sanki başka birisine ait gibi, omuzları bol duruyordu...

Delikanlılar bir saat sonra okula geldiklerinde, konuklar köy konseyine gitmişlerdi. Müdür, Şemsetdinov'u kalmaya kendi evine almış, müfettiş Hemitov'u ise "günlük" sıraya koymuştu. İlk gün Hekimcan'da, sonra Huşiyetlerde, Ruşad'da... Belkiys, ağzının ucuyla gülümseyerek, sıra kâğıdını delikanlılara gösterdi. Delikanlılar yokken neler olduğunu sessizce onlara anlattı. Müdür, tüm suçu kendi üzerine almış. Ben, demiş, onlara kimin geleceğini önceden söylemedim, onlar sizi tanıyarak konuşmadılar diye savunmuş...

- Peki, emirnameyi kimden aldılar, diye sözünü kesmiş Şemsetdinov. – Her ikisini de kendim sana gönderdim. Kadroyu güçlendirmek için yolladım. Fakat aksine bozulmuş senin kadro, diye Sabir İşmuratoviç'i kızdırmış.

Yine de müdür delikanlıları çok övmüş. Toplantı denen şey geciktirilmiş.

Yemek yiyip yüzü kızaran Gata, eline Viyana akordiyonunu aldı. Bir iki akort verdi ve çalmaya başladı. Akordiyon sesinin tesiri altında kalarak Hekimcan içeri girdi.

- Oho, böylece müzisyenlerimiz çoğaldı, dedi sevinerek.

- Bu durumda topluluk kurmak bile mümkün artık, dedi Gülçire de söze katılarak.

Divanda kitap okuyan Nerkis sıçrayıp kalktı. Her şeye rağmen kendine hâkim oldu ve hünerle Gülçire'yi düzeltti:

- Topluluk olabilmesi için sizin gibi birkaç tane şarkıcı gerek, diye ilk kez Gülçire'yle konuştu.

Bununla her şey çözüldü...

O saniye Gülçire, onu düşmanları listesinden silip çıkardı.

Gata, Rusça bir şarkıya başladı. Ona Hekimcan ile Ruşad da katıldılar. Çok geçmeden hepsi ders kitaplarını kapadılar, gözlerini bir boşluğa dikip, kendilerini şarkının sihirli gücüne bıraktılar. Bu, rahat bir dünya, hoş, huzurlu bir hayat idi.

“Ah, yol-la-r-rr,
Toz ve dum-a-a-a-n.
Soğuk, dağdağa
Ve bozkır burya-a-a-n.⁶⁹”

Şarkıya Nerkis de katıldı. Kadın sesi de eklenince bu, gerçekten de, müzik topluluğuna benzedi, şarkı söyleyenler birbirlerine bakarak gülüştüler, oda içerisine geçip giden dehşetli Vatan savaşının bütün hüznü, bütün kederi dolmuş gibi oldu...

“Memle-ee-ket çam,
Güneş yükseliyor.
Memleketin peronunda
Anasının kuzusu bekliyor.”

Şarkının nakaratını daha yüksek sesle söylediler.

“Ve uçsuz bucaksız yollarda,
Kırlarda, tarlalarda,
Herkes arkamızdan bakıyor
Vatan göz-le-ee-ri...”

⁶⁹ Bur'yan: Yabani otlar. (Rusça)

Yok, öğretmen olarak çalışmak var bu dünyada! Nerkisler, Hekimcanlar olduğunda, Belkıys gibi eğitim müdürü olduğunda niye çalışmayacaksınız! Gün gelir, belki bu kadro isyankâr Gata'yı da, tasalı Ruşad'ı da içine alıp eritir. Altıncı sınıf da düzelir. Zafer Günü'ne onların hepsini sahneye çıkarmak için hazırlamak gerek. “Varyag” şarkısını öğretmek gerek. Öğretmenlik işi, manevi bir iş. Bunu bırakmamak gerek...

Nerkis'in uzun kirpikleri “öyle” der gibi Ruşad'a bakarak kıpırdadı.

İhtiyar Huşiyet içeri girince, nedense, şarkı kendiliğinden kesiliverdi. O küçük gözlerini parlatarak, kapının dibinde üstünü çıkarsam mı çıkarmasam mı, der gibi durdu.

Nerkis hemen bir kitap aldı ve aceleyle sayfalarını karıştırdı. Gerekli sayfayı bulunca, kitabı Ruşad ile Gata'ya uzattı ve kalem ucu ile dürtüp bir yeri gösterdi. Antolojiden, Gorki'nin “Ayaktakımı Arasında” adlı eseri imiş.

“– Metruk arazide... orada... Aktör ... kendini asıyordu!

– Ah... şarkıyı bozdu... Sa-lak!”

Delikanlılar güldü...

Vallahi, akıllı insanlarla yaşamak keyifli bu dünyada.

Ertesi gün tüm meşakkati ile RONO “ekibinin” teftişi başladı. Mincamal, öğretmenler için ambarın arkasına inşa edilmiş olan yere hiç vakit kaybetmeden hızlıca koştu. Huşiyet, Tatar dili için gerekli olan tablo yerine derse anodontanın iç sistemini gösteren tablo alıp gelerek rezil oldu. Hekimcan da derse girmeden önce, hayatı boyunca yaşamadığı bir şekilde afallayarak, tabancanın yayını yerleştiremeyip çileden çıktı, sağına soluna bakıp hanım olmadığını görünce, saf Tatar dilinde bir küfür etti.

Hemitov, daha çok Nerkis'in dersine gitti.

Şemsetdinov, ilk gün “isyan eden” delikanlıları, hiç görmemiş gibi yaptı.

Yalnızca bir iki gün sonra Ruşad'ın tarih dersine girdi. Konu *Spartacus Ayaklanması* idi. Her şey güzel geçti. Şemsetdinov her ne kadar hata aradıysa da dersin metodik yönden

işlenişi üzerine hiçbir şey diyemedi. Yine de Spartacus'u çağın büyük dâhisi ile kıyaslayarak farkını söyleyip göstermek gerekiyormuş.

Sonraki gün Ruşad'ın dersine Hemitov girdi. O gün, programa göre onu alıp misafir etmesi de gerekiyordu.

Hemitov, hayli yapılı bir delikanlı. Otuzlu yaşlarda. Bu delikanlı acaba savaşa katıldı mı?

Hemitov, yakışıklı, bakımlı birisi. Üstünde gümüş renkli bir takım elbise. Boynunda yeşil serj kravat. Düğümü yumruk kadar. Rayon merkezinde kravat takanların sayısı topu topu beş kişi. Rayfo müdürü, stok bakanlığı vekili, berber, Hemitov ve rayon sağlık hizmetleri birim sorumlusu. Hatta Şemsetdinov'da bile kravat yok... Yok vesselam...

Eve misafir bir delikanlı geleceği için ihtiyar Gaynelvafa buzağıyı ahıra çıkarmış, sapsarı ederek merdivenleri, yerleri yıkamış, ufak beliş⁷⁰ pişirmişti. İhtiyar kadına konuşacak adam olsun yeter ki. Samimi bir yüz ifadesiyle delikanlıları karşıladı, bir yerlerden beyaz peçeteleri çıkardı, koşturdu durdu. Önceden sözleştikleri gibi, tam çaya oturdukları sırada Gata geldi.

- Nine, bugün, bizim akşamımız. Üç dört saat vakit nerelere harcanmıyor ki, dedi Gata, ceketini çıkarırken.

Mallara bakan ihtiyar Galiehmet de eve girip divana yerleşti. Ses çıkarmadan, arada çenesini ovuşturarak öylece oturdu. Onun ne düşündüğünü şeytan bile bilemez. Yüzünde her zaman yarı tebessümlü, yarı alaycı bir ifade olur. Ne demek oluyor bu?

“Ah siz, gençler, bu hayat hep böyle sürecektir, yaşlanmayacaksınız diye mi düşünüyorsunuz? Yanılıyorsunuz...”

“Galiehmet dedenizin de sizin gibi, sıkı demiri ezdiği devirler olmadı mı sanıyorsunuz? Hepsi gelip geçiyor, hepsi...”

⁷⁰ Misafir yemeği.

Böyle mi düşünüyor o?

Gata, pantolonunun cebinden bir şişe alıp usulca masanın altına doğru gizledi. Bunu ihtiyarlar görmeden halletmek gerekiyordu.

- Sen, başgedikli, cam şişe meselesini hallet artık. Mümkün olduğu kadar gizliliği korumak gerek.

- Uygun bir zaman olur diye düşünüyorum, yoldaş üsteğmen...

- Çoktandır şöyle oturup konuştuğumuz yok, şeytan alasıca. İşte yoldaş Hemitov'un gelmesi iyi oldu. Yoksa her gün beş saat ders, ondan sonra uygulama yapmaya araç gereç temin edene kadar yarım gün geçiyor. -Gata, bir yandan konuşurken, diğer taraftan da ihtiyar karı kocadan gözünü ayırmıyor, uygun bir anı bekliyordu.- İşte fırından sıcak beliş de geldi, otur da yemeye başla.

Ve uygun an geldi!

İhtiyar Gaynelvafa, sezgileri güçlü kadın. Apar topar üstünü giyindi ve kilerden un alacakmış gibi yaparak, ihtiyar kocasını da yanına alıp çıkıp gitti.

Şişe hemen o an masaya çıktı. Ruşad çay fincanlarını Gata'nın önüne dizdi. Gata'nın keyfi, alışılmışın dışında, iyiydi.

- İki gün boyunca altı dersime girdiler, sen neden bahsediyorsun. Ders vermiş miyim de ben! E sen ne düşünüyorsun? Hiçbir şey, anladın mı bunu. Misafirler gelince müdür abıyın da herkesin dersinde dolaşiyor. Ver sen bana yeterli araç gereç; önce sen bana elektrik makinesi, ölçü aletleri, kuru elementler, buhar makinesi, optik camlar ver! Mühendisler yetiştiririm ben! Dosdoğru fizik fakültesine yol açıyorum! Yok ama kuru dille Om kanununu anlatıyorum ben... Bağıra bağıra ağlarsın. Bak, hiçbir şey! İşte bakanlıktan paket gelecekmiş. Herhalde bu yılki onuncu sınıflardan bir sekiz on çocuk fizik fakültesine girecek. Evet, içelim, beyler.

Gata çakırkeyifleşip eğlendirdi. Ruşad bile, bu sürece az miktarda eşlik etti. Annesi görse donar kalırdı. Babası hayatı boyunca şıradan sert bir şey içmedi. İşte oğlu yapıyor. Tabii ki çok seyrek olarak, yalnızca bir vesileyle...

Hemitov, bardağa göz bile atmıyordu.

Delikanlılar kendilerinden geçtiler. Gata, doğranmış soğanı çatala tam ağzına götürüyordu ki dolup taşmış, el değmemiş bardağı görerek ağzı açık halde dondu kaldı, şaşırıldı.

- Ee? E? Bu ne demek şimdi, dedi.

- Bu, ev sahibi olarak ben kötü ikramda bulunuyorum demek. Haydi, Hemitov yoldaş, bizim ev sahipleri gelir şimdi. Sonra biraz atıştırıp oturur sohbet ederiz. Üç genç bir araya gelince, elbet konu bulunur, dedi Ruşad.

Nihayet Hemitov da dile geldi.

- Şey ben, yoldaşlar, bu şeyi hiç içmiyorum.

Gata çatal ucundaki soğan dilimini geri koydu. Hemitov, sohbet isteğine soğuk su serpmiş gibi oldu. İnceldiği yerden kopsun der gibi, Hemitov havada uçmaya başlayan delikanlıları yine soğuk bir sözle yere serdi.

- Bugün daha çok işimiz var. Tarihçi yoldaşın iki dersini analiz etme işi var. Haydi, buyurun hızlıca atıştıralım ve işe oturalım... Öyle ki sizin de yarın dokuzuncu sınıflarla fizik dersiniz var. İlk derse ben gireceğim...

Bu dakikada en acınacak kişi, Gata idi. O yerinden kalktı, ileri geri gezindi, sigara çıkardı. Onun içi kaynıyordu. Ruşad aralıksız olarak kaşıkla çayını karıştırdı. Şekeri erisin diye değil, yalnızca can sıkıntısını, ağır sessizliği dağıtır diye. Hemitov, sık sık beyaz mendilini çıkarıp ağız kenarlarını sile sile yemek yiyordu. Süslen kızlar gibi, kırılırsın. Sen hem iki frontovik arasında oturuyorsun öyle ki, sırma iskarpin! Az biraz sor, hiç olmazsa nerelerde buldunuz diye sor, delikanlıların gönlü olur. Kaldır iç, en azından insanın neşesi için bir iki yudum... "Tarihçi yoldaş" diye konuşma, delikanlı olmuşsan, delikanlı adama ismiyle hitap et, "sen" diye konuş! Bu iş oldu mu, öfkelenmeyim!

Gata gezindi de gezindi...

Gözlerinin önüne neler neler geldi. İşte dünyanın bilinmez tren garları. İşte elinde valizi ile o garlardan birine Gata giriyor. Askerî salona geçiyor. Subayların arasına gidip giriyor. Deri eldivenlerini çıkarıyor, alışkanlık gereği, gösterişli sigara tabakasını çıkarıyor. Üç dakika sonra Gata bunlarla arkadaş oluyor. Burada üç dört soru, anahtardır.

- Hangi bölgede bulundun?
- Dokuz Mayıs günü neredeydin?
- Peki nerede başladın?

İşte böyle sorular. Sonra daha somutlaşmaya başlar.

- Peki Dinyeper'i geçerken, biliyor musun, ne oldu? Biz seninle aynı tugaydaymıydın...

- Ya Prag'da! Prag'da nasıl! Dokuz Mayıs günü oradaki hikmete düştün mü sen?..

Bu halk ile trende seyahat etmek ne kadar da güzel! Giriyorsun, selâmlaşıyorsun. Tokalaştın ve artık sen tanışsın. Valizini açarsın, yolluk olarak ne verilmişse, onu çıkarıp ortak olan masaya koyarsın. İşte ekmek, işte konserve, işte salam ve şeker. Hepsi de ortak. Üç dakika sonra, can dostlarısınız. Böyleydi dünyanın güzel yiğitleri...

...Gata Berlin'e doğru gittiği zaman, bu babayiğit Hemitov neyle meşguldü acaba? Enstitüde okuyordur, çaresiz! Belki de bunun kendine göre bir hastalığı vardır. Tansiyondur, kalptir. Hiç yoksa fitiktir. Böyle adamda o da olur. İşte bak şuna, yarım saattir masanın yanında, sıcak bir sohbete başlayamadı bile. Sen ahlaklı olsan, o analizleri bırakırdın; sen adam olsan, işte şimdi şen şakrak takılırdın; sen delikanlı olsan, işte şimdi hiç olmazsa kızlar hakkında konuşurdun. Pedagoji Yüksekokulu'nda olduğum vakitler Kayum Nasıyri'nin öykülerini okurlardı. En ağır şey neymiş? Taş mı demir mi? Hayır, taş da tutup kaldırmışlar, demiri de. En ağır, ağır meclisli adam imiş.

Gata paltosuna uzandı.

Hemitov, beyaz mendiliyle ağzının kenarının silerek yerinden kalktı.

- Haydi, işe oturma vakti, dedi.

Eve dönerken, Gata devamlı küfretti.

Sıkıcı, çok sıkıcı bu dünyada! Niye döndüm ki geri? Moskova'da kalmak vardı. Kazan'da kalmak vardı. Nerede kalırsan kal, oturup konuşmak için, sohbet etmek için bir ekip olurdu.

Akşam oluyor, köyü sessizce karanlık bürüyor. İhtiyar dalların ucuna kargalar tünemişler, anlaşılan uykuya dalmışlar. Ara sıra birisi uykuda sersemleyip kımıldıyor, tünediği dalı sallıyor, diğerlerini rahatsız ediyor. Ardından tekrar sessizlik. Daha köyde ışık bile yakılmamış. Berlin'de şimdi çoktan akşam olmuş, bu vakitte kafeler çalışıyor, orada burada akordiyon çalıyorlardır... Subaylar şimdi binada bilardo oynuyordur... Merkez komutanlığındaki lojman odasının penceresinden kederli, özlemlili gözleriyle Elsa sokağa bakıyordu. Bu nasıl dünya... Pek çok şey sonradan rüyada görülmüş gibi olup kalıyor...

Yaşlı söğüt ağacının tepesinde kargalar, aralarından birini cezalandırıyorlar. Muhtemelen sersemleyip düşüp gitmiştir ve kendi yerine oturamamıştır. Her canlının, her hayatın kendine göre bir sıkıntısı var. Kendi derdi var...

Cumartesi günü dersten sonra öğretmenler kurulu başladı.

Bu, Gata'nın hayatında öğretmenler kuruluna ilk katılımıydı.

RONO müdürü Şemsetdinov, hafta boyunca yapılan teftişlerin genel izlenimleri hakkında konuştu. Şemsetdinov acı dilli bir adammış. Sözü batıcı, tatsız. Vurdurarak, tatsız şekilde konuşuyor. "İyi" kelimesi, kelime dağarcığında hiç yok. "İyi oldu" diyeceği zaman "kötü olmadı" diyor. "Falan kişinin dersi de bende kötü intiba bırakmadı". "Falan ders de kötü olmadı". "Sınıf danışmanı olarak falan yoldaş kötü çalışmamış". Çenen tutulsun!

Şemsetdinov öğretmenlerin politik bilgilerini de incelemiş. Bu meselede en sert yananı Mincamal imiş. O, halk demokrasisi ülkelerine Fransa ve Benilüks'ü de dahil ederek rezil olmuş. Elbette müdüre, eğitim bölümü müdürüne ve cepheden dönen gençlere bu tarz sorular sorulmamış.

En sonunda “diğer konular”da söz alacağını söyleyen Şemsetdinov, oturdu. Büyük sürahidenden ince bardağa su doldurdu ve “lıkır lıkır” içti.

Kısa bir aranın ardından müfettiş Hemitov konuştu. Kimin hangi derste virgülü nasıl koyduğunu, öğrenciye ne zaman nasıl baktığını, sıra kenarına hangi öğrencinin defterini nasıl koyduğunu, hepsini anlattı.

Hayatta Hemitov gibi olmaktan Allah korusun. Bu kadar ayrıntı, ince detay ile nasıl yaşanır? Ve erkek adam adını taşıyıp, pantolon giyip nasıl böyle küçülebilir insan? Hemitov hayli büyük bir ironi ile Gata’yı ezdi geçti: “Yaptığı uygulamalar metodik yönden doğru oluşturulmamış”. Onun üstüne, Gata çarpma gücü hakkında konuşurken savaşta olan bir olayı araya sıkıştırmış. Katowice şehrini özgürlüğüne kavuştururken, topçu hazırlık ateşi esnasında olan bir durum. Topçular için, bu sıra dışı bir olaymış, yalnızca keşif erinin malumatı yardım etmiş: “Hikmet mermide değil, Alman tanklarının zırhında imiş”.

Öğrenciler için bu ilginç olabilir, fakat fizik dersi var... Program var. Sınav var.

Savaşta olan olaylar az değildir elbette. Hem, genel olarak, savaş hakkında çok fazla konuşmuyor musunuz, yoldaşlar? Tarih dersinde de bu sezildi... (Tarih okutma hakkında - yarım saat!) Hatta beden eğitimi, askerî hazırlık derslerinde de her yeri geldiğinde savaş hallerinden bir örnek getiriliyor. Ve diğerleri, ve diğerleri...

Öğretmen kurulunun ikinci bölümü sıkıntılı, keyifsiz geçti. Altıncı sınıfta disiplini sağlamak için, pedagoji dışı usuller kullanıldığına dair, ana babalardan Şemsetdinov’a bir şikâyet dilekçesi gelmiş. Burada iki meseleye ayrıca değinilmiş. İlki, öğrencilerin dersini kesip kar üstünde koşturmaları, raporu olduğu halde Zakirov adlı bir öğrencinin ölüm çizgisine getirilmesi; ikincisi, aynı sınıftaki Eskerev adlı çocuğun dövülmesi. Eskerev yakasından tutulup sürüklenerek çıkarılmış ve sınıf kapısının yanında, karşılık verince, arkasına dizle vurmuşlar. Mesele şimdi derinleşmiş ve bu durum tarih öğretmeni ile fizik öğretmeni okulda bırakma bırakmama düzleminde (Şemsetdinov “açı” diye söyledi) incelemeyi gerektiriyor.

Öğretmenler odasında ağır bir sessizlik oluştu. Hiç kimse tek söz etmedi. Müdür canı sıkın bir şekilde yere bakarak oturdu, sürekli elindeki kalemi çevirdi. Nerki'sin göğsü kâh hopladı kâh indi; heyecanlanmaya başlayınca onun solumasını herkes görüp, sezebiliyor...

Müdür, ağır ve sıkılmış bir şekilde yerinden kalktı. Gözlerini dışarıya, pencereden görünen kar deryasına, dikti. Ah, şimdi çıkıp şu pencereden dümdüz gitmek vardı, kar üstünden ormana kadar gitmek; tilkilerin, sincapların arasına girmek ve hiçbir öğretmenler kurulu, tutanak, müfettiş olmadan yaşamak vardı. Ağaç kesmek, saman vurmak, yükleyip köye göndermek vardı. Yeter ki böyle keyifsiz toplantılardan azat etsinler. Gün gelecek, tarih kitaplarında çocuklar hayretle okuyacaklar: Firavunlar kendi sağlıklarında yüz binlerce köleyi kullanarak milyonlarca taştan, kendilerine büyük piramitler yaptırmışlar... Pers kralı Darius, askerini Çanakkale Boğazı'ndan geçirdiği sırada, fırtına tombazını kaldırıp batırınca, denize kamçılarla emir vermiş... Akbalık okulunda, bir zamanlar yirmi sekiz öğretmen, beş saat boyunca, toplantıda oturmuş, o vakitler eğitim öğretim dairesinde Şemsetdinov adlı biri çalışıyormuş. Hilekârın biriymiş domuz! Okulların fizik, kimya dersleri için gönderilen ispirtoyu kendi odasında kilit altında tutuyormuş. Müdürlere imza karşılığında, eliyle paylaşıyormuş. Toplantılarda ortaokul müdürlerini çocuklar gibi sıkıştırıp sorguluyormuş, sövüp bağıryormuş...

Vallahi, günün birinde bunu hayretler içinde okurlar, konuşurlar. Şimdi ise durum bu: gerçeklik...

Sabir İşmuratoviç boğazını temizledi.

- Burada tek suçlu olan yalnızca benim, yoldaşlar, diye hayli güvensiz halde başladı.
- Evet, yalnızca ben suçluyum. Doğru, bu sınıf bizim en zor sınıfımız, yeni öğretmenler - tabii ki yoldaş Sulimov ile yoldaş Selehiev'i kastediyorum- bu sınıfı disipline sokma işine belki çok keskin başladılar. İşe çok keskin başladılar. Eğer ki bu gerekli iş sürecinde, bu iş sürecinde (heyecanlandığı zaman müdür sürekli böyle tekrarlayarak konuşuyordu) böyle üzücü tablolar çıkmış ise, bu durumda müdür olarak yalnızca ben suçluyum, yalnızca ben suçluyum. Yoldaşlar, biz bu meseleyi çok uzatmayacağız, aramızda halledeceğiz, ben müdür olarak, müdür olarak, söz veriyorum, topluluğumuzda bundan sonra böyle işler olmayacak, olmayacak, ve siz de, yoldaşlar -ben yoldaş Sulimov ve yoldaş Selehiev'i

kastediyorum- bu suçlarınızı kabul edip, yoldaş Şemsetdinov'un önünde söz vermelisiniz. Söz vermelisiniz...

Ruşad yerinden fırladı.

- Niçin altıncı sınıf bu dereceye gelmiş? Buna sebep olan ne?

O konuşmasını bitirir bitirmez Gata ayağa sıçradı.

- Lanet olsun! Sizin mantığınıza tüküreyim ben! Ben çalışacağım güya, çalışacağım, bu okulda disiplini nasıl sağlayacağım, eğer böyle çelme takacaksanız: – Good bye!

O ceketinin karın altındaki düğmesini iliklemeğe başladı, sanki dakikada an çıkıp gitmek istiyordu.

Fakat Şemsetdinov acımasız bir adammış. Genişçe olan kızıl kil yüzüne alaylı bir gülüş getirdi, koca ağzını erinip açarak genç delikanlıların hevesini, gayretini ortadan kaldıracak bir iki cümle söyledi:

- Öncelikle, dedi gülümseyerek, öncelikle, ben bazı yoldaşların daha sakın davranmasını rica ediyorum. Kendilerinin geçmişlerini ve de öğretmen olarak nasıl önemli ilim -parti ilmi- öğrettiklerine inanarak çalışmalarını gerektiğini unutmamalarını öneririm bazı yakışıklı gençlere. İkinci olarak ise bazı apolet takıp gezenlerden de kendi yaşamlarına ait kimi anıları unutmalarını rica ediyorum. Ne olursa olsun, burası bir ortaokul, cezaevi değil...

İlki, Ruşad'ın babasının öteki tarafta kalmış denen haberine gönderme içeriyordu.

Sonuncusu ise Gata'yı kızdırmak için söylenmişti.

...Gata'nın birinci sınıfı tamamlayarak döndüğü yıld. Yazın o Akbalık'ta hayvan güdüyordu. Çoban hastalanıp gitmişti, Gata, o iyileşinceye kadar, diye çalıştı. Bir gün akşam kapı önünde çocuklarla sigara içip, akordiyon çaldığı sırada, yanlarına Bibisara gelip musallat oldu.

- Çabuk dağılın, temizlik zamanı akordiyon çalıp oturmak da ne, dedi.

O zaman Gata itiraz etti. Tartışma alevlendi. Gata çirkin sözler söyledi. Bibisara baş edemedi. Fakat güneş doğduğu sırada Gata'yı alıp götürdüler. Hızlı bir şekilde mahkemeye çıkararak tutukladılar. Gata böylece cezaevine girdi. İlk gün, külhanbeyi çocuklarla, aynı koğuştaki kavga etti. İkinci gece, koğuştaki üç Kazan çocuğu Gata'nın ağzına bez sıkıştırıp, elini ayağını ranzaya bağladılar ve alnına kızdırılmış mih ile iki çil yaptılar. Bu lekeler ebediyen hatıra olarak kaldı. O, çocukları daha sonra koğuştan çıkardılar, Gata'yı ise, nedense, serbest bıraktılar. Gata'nın yüreğini kan kapladı. O ömrü boyunca bir kez ağladı. Ve o da, yalnızca kendine has şekilde, güç ve acı ile, utanç ve öfke ile ağladı. Akbalık'a gelip Bibisara'nın evine giderek:

- Yalnızca bir ricam var sizden, okuduğum yere haber vermeyin, beni bütünüyle bitirirsiniz, dedi.

Hıçkırma hıçkırma ağladı.

Bibisara haber vermedi. Bu en azından beş altı yıldır öyleydi. Şimdi ise... Şemsetdinov bunu biliyor ve kenarda bekletiyormuş...

Meseleye bütün saflığıyla Hekimcan karıştı. Karıştı... ve "sus pus" olup oturdu.

- Dinle, yoldaş Şemsetdinov! Şöyle ki, bu delikanlılar geldiklerinden beri okulu biraz düzene soktular, diye söze başlamıştı.

Şemsetdinov, bu sefer tebessüm etmedi. Bozulmuş, keyifsiz bir sesle Hekimcan'ın konuşmasını aniden böldü.

- Eğer disiplin, düzen zayıfsa, demek ki askerî hoca şapka olmuş. Askerî hocanın işini yaptığı yerde, düzenden, disiplinden şikâyet eden olmaz...

Hekimcan tek kelime edemedi.

Kısa, açık cümlelerle Belkiys konuştu. Frontovik yiğitlerin okula gelmesi ile birlikte okulda işin canlandığını, düzenin iyileştiğini söyledi. Disiplini sağlamak için yapılan

mücadelede bazı hatalar olmuş olabilir, gençler gelecekte bunu akıllarında bulundurlar. Fakat yeni öğretmenlere tüm öğrenciler saygı duyuyorlar, onlar sabahtan akşama kadar öğrencilerin arasındalar.

Kapının yanında arkalıksız sandalyede dönüp durarak, dizinin üstündeki not defterine bir şeyler yazan ihtiyar Huşiyet ayağa kalktı. Boğazını temizledi. Giriş sözünü söyledi. “Sovyet pedagojisi bizden, öğretmenler ordusundan çok büyük şeyler bekliyor. Yoldaş Kalinin bir bildirisinde öğretmenler hakkında şöyle demişti...”

- Yoldaşlar, benim söyleyeceğim, belki ben yanlışım, yanlışsam yoldaşlar düzeltirler, muhtemelen doğru söylüyordum, benim söylemek istediğim; bir şekilde, yeni gelen yoldaşlarımız okulda daha evvelden bulunan kıdemlilere, yetişmiş kadrolara doğru olmayan bir politika uyguluyorlar. İşte şu tarih öğretmenini ele alalım; onun benim yanıma gelmişliği var mı, hem sınıf danışmanı olarak hem de kıdemli öğretmen olarak, bana danışmak için onun, benim yanıma gelmişliği var mı? Öyle ki, yoldaşlar, altıncı sınıflar artık tarih dersine girmeden önce tir tir titriyorlar. Çocuklar ürküp perişan olmuşlar. Çocukları hasta edersek, saralı edersek ne olur? Öyle ki, yoldaşlar, *Öğretmen Gazetesi*⁷¹ ne diye yazıyor; bizim ülkemizde, diyor, öğretmen yukarıda tutulmalıdır, diyor, öyle ki, diyor, tek bir kapitalist ülkede olmamış, olmuyor ve olmayacaktır da bu, diyor, yoldaşlar. Yoldaş Şemsetdinov burada çok doğru söyledi, geçmişinizi tamamıyla unutmak gerek... Şimdi yoldaş Selehiyev’e gelecek olursak...

Gata sinirden dişlerini gıcırdattı.

Divanda vurdumduymaz bir şekilde Mincamal, Gülçire ve birkaç kız daha otuyordu. İşte rahat insanlar... Gülçire’nin pamuk şalını önlerine sermişler ve kalitesini inceliyorlar.

İhtiyar Huşiyet, Gata hakkında konuşmadan önce, yine giriş sözü olarak, bir baş makalenin öğretmenler hakkındaki cümlesini getirdi. Bunu dinlemek işkenceye döndü. Ruşad’ın gözlerinin önü karardı. Nerkis de, diğerleri de onun geçmişini bilmiyorlardı o anda. Bakalım görelim, Nerkis’in tutumu ne olur, değişir mi?

İhtiyar Huşiyet konuşuyor da konuşuyor, daha sözü Gata’ya getiremiyordu.

⁷¹ Uçitel’skaya Gazeta.

Ruşad pencereden kapının önüne bakıyordu.

Uzun, geniş kapının önünden, okul bahçesine doğru, hızlı adımlarla bir kadın geliyordu. Birden Ruşad sıçradı. O kadın, Eskerev'in annesi idi. Gata mahvoldu! Bu kadını, muhtemelen, ihtiyar Huşiyet çağırtmış. Öğretmenler kurulu süresince bunun için o kapının yanında oturmuş, bu yüzden iki üç kere çıkıp girmiş. Şimdi de bilerek vakit geçiriyor, kadının bağırarak gelip girmesini bekliyor. Kendin helak ol, yoldaşını kurtar! Tüzük böyle diyor. Suvorov böyle koymuş. Bekle, ayı işi olmasın! Bu kadın Ruşad'ı da sevmiyor! Ruşad hiç kimseye aldırış etmeden cetveli alıp karşısında oturan Nerkiş'i dürttü. "Pencereye bak" diye işaret etti. Eskerev'in annesi merdivenlerden çıkarak geliyordu. Nerkiş bir saniye içinde meseleyi anladı ve kalkıp dışarı çıktı. Geçerken divanda oturan Gülçire'yi de yanına aldı. Yaşasın akıllı kızlar! Bin yaşa Nerkiş! Öğretmenler kurulu çok uzadığı için iki kızın kalkıp çıkması sıradan bir durum olarak algılandı.

İhtiyar Huşiyet eveledi geveledi, meseleyi tersine çeviremedi. Çok geçmeden kurnazca gülerek, kapıdan Nerkiş ile Gülçire girdiler. Ruşad onlara soru soran bir bakış attı. Nerkiş uzun kirpiklerini kırpıp aşağı baktı, gülümsedi. Demek ki mesele halledildi. Gülçire ise kendini gruba almalarına içten içe sevinerek, kendisinin bu insanlara yardım etmenin gururuyla kıpkırmızı olup oturdu. Yanındaki Mincamal'a tek kelime etmedi bile...

Kapının önünden Eskerev'in annesi yavaş adımlarla çıkıp gidiyordu...

Şemsetdinov ise Gata'ya yükleniyordu.

Gata başını yere eğdi. Yok, bu dünyada Gata çok küçük, çok önemsiz bir canlıymış. O kendini güçlü, kuvvetli kabul etmişti. Bir zamanlar Gata özgür, hür, paktı. Mesela çocukluk döneminde. Güz. Gata yeni yeşillenmiş ekin tarlasının kenarında. Mallar, anızın arasında. Gata ise ekin tarlasının üzerinden yürüyor. Bu, gönle huzur veriyor. Biraz yağmur çiseliyor. Kırdan ballı saman esiyor. Aşağıda, vadide sarı mavi buhar içerisinde köy duruyor. Bir yanda, ufukta orman var. İhlamur ağacı ormanı. Artık yapraklar dökülmüş. Çok sıcak bir gün. İhlamur ormanı güvercin damağı renginde. Her yerde hüznü bir sessizlik. Bir yerde, saman yığınları ardından semirmiş kazlar bağırişiyor. Köye şimdi onlar uçarak dönerler. Yer su içiyor. Sessiz ve güzel bir şekilde. Bahardan kalan hendeklerin kenarında köstebek delikleri. Onlar bile şimdi uykudadır. Çisenti, nefesi, yüreği

kucaklıyor; yaşayası geliyor, tüm canlı âlemine faydalı iş yapası geliyor. Köyden munça isi geliyor, çisentiye karşı yükselemeyince, zayıf beyazımsı duman ev çatılarına yapışıyor. Orada çöğendir peremeci, tava ekmeği pişiriyorlar. O yerden ayrılmadan, uzun süre o tava ekmeği kokusu gelen köyün tarla civarında ahmak sığırlar, aptallaşan koyunlar arasında anız açarak geziyordu... Fakat kader Gata'yı it etti. Oradan alıp buraya attı. Oradan koparıp çekerek aldı, buraya taşıdı. Gata gencecikken işte böyle mahkeme önünde başını yere eğdi. Savaşa alınınca da Gata'yı kısa süreli komutanlar kursuna gönderdiler. Gata orada da bir kez yandı. Nöbetten dönünce, tüfeğini temizlemeden yatıp uyuyakalmış, içine yağmur düşmüş. İki üç saat içinde namlu “çiçek açmış” şeklini almış. Alarm çaldılar, Gata hemen uyanıp tüfeklikten tüfeğini aldı ve sıraya geçti. Kurs müdürü -albay- “seçim için” kursiyerlerin ayak temizliğini, tüfeklerini inceledi. Gömleğin iç yakasına kadar inceledi.

- Na pervıy, vtoroy, tretiy rassçitays'!⁷²

Gata “üçüncü” diye bağırdı.

- Tret'i nomera, snyat' zatvorı!⁷³

Gata namlunun içinden göğe baktı ve çok korktu. Namlunun içi kızıl lekeliydi.

Albaya tüfeği verdiğiğinde Gata'nın korkudan boğazı çatladı. Tam konuşamadı.

- Boevaya, nezaryajennaya, nomer sto devyanosto nol'...⁷⁴

Kalanını Gata rüyasında görmüş gibi hayal meyal hatırlıyor. Başını eğdi, öncesini gözünün önüne getiriyor daha da. Uzun süre tek kelime etmeden durdu.

- Bu ne, diye bağırdı ona albay. – Bu ne, ha?

Gata cevap vermedi. Askerî hapishanede üç gün yatıp çıktı.

Fakat hayatta gördüğü tüm sıkıntılar, cefalar Gata'yı bitirmeyip, ona fayda getirdi. O asker hayatının, asker kaderinin katı adaletini sevdi. Cephede üç dört ay geçirdikten sonra;

⁷² Bir, iki, üç diye ayrıl!

⁷³ Üçüncü numaralar, sürgüleri çıkar!

⁷⁴ Tüfek, doldurulmamış, numara yüz doksan...

Gata'yı cesur ve azimli bir subay olarak tümen karargâhında görevlendiriyorlar ve ayrıca önemli görevleri ona veriyorlardı. Hayattan hiç şımartılmamış olan Gata, nihayet, kendi şaşkın karakterine denk gelen bir muhit buldu. Bu, ağır bir görevi gerçekleştirip tamamlamanın mutluluğunu duyma, hayatın acısını tatlısını yaşayan tecrübeli ihtiyar keşif erleri ile iş yapma, dünyanın tüm ayrıntılarından yukarıda olmanın tadıydı. Bu, siper gerçeği denilen büyük, galibane, mukaddes bir his idi.

...O, genç kursiyerken, “çiçek açmış” tüfeğini eline alıp albayın karşısında konuşmadan durduğunda, yaşlı subay ona şöyle demişti:

- İşte bu, kardeşim: “Suçluyum, bir daha yapmayacağım” diye söylemeyi öğrenmen lâzım. Bu söz içine her şeyi sığdırır. Bu söz işte şu demek: Ben size göre gencim, tecrübesizim; siz ise tecrübeli ve kıdemlisiniz, sizin dereceniz büyük, benimki küçük; ben sizin emrinize boyun eğmeye mecburum, siz ise bu olayda beni umursamayabilirsiniz, sonuç olarak, beni affetmek de affetmemek de sizin elinizde...

...Gata başını yukarı kaldırdı. Şemsetdinov'a doğru baktı. Asker kuralını kullandı.

- Ben suçluyum, bir daha yapmayacağım...

İnsanlar hafifçe nefes aldılar. Gata, acınacak haldeydi. Hay, bu hayatın insanoğlunun üzerine gönderdiği sınavları! Gata küçüklüğünde annesi sobayı yaktığında, sobanın önünde türlü hokkabazlıklar yapmayı severdi. Bir cam parçası alır, onu kömürün üstüne atardı. Cam eğile büküle erir. Ardından onu kıskaçla alır ve kapının önüne çıkıp kar yığınınına tıkar. Cam çirt çirt yarmalanır. Ardından tekrar eritir. Sanki bu dünyada Gata bir cam parçası ve birisi sobanın karşısında Gata ile oynuyor.

Öğretmenler kurulu, nihayet sona erdi.

Zahir, atı koştuğu sırada Şemsetdinov, müdür odasına girip ortadan kayboldu, çok geçmeden kızarmış şekilde dışarı çıktı. Ağzından soğan kokusu geliyordu. Müdür kokuyu insanlara hissettirmemeye çalıştı. Ne yapmak lazımdı? Şemsetdinov, talepkâr birisi, fakat organizmanın tuhaf âdetlerine karşı gelecek değil. Müdür ise altındaki bir adam...

Okul kapısının önünden at kızağının çıkıp gittiğini görünce, herkes rahat bir nefes aldı. Grup grup dışarı dağıldılar. Koca dağlar aşılmış gibi oldu. Şimdi yaşamak mümkün. Bu eğitim yılında daha da gelmezler artık.

Meğer, bahar başlamış...

Bahar bir gün içinde, muhtemelen bir saat içinde geliyor. Bunu her insan anlayamıyor. Fakat bunu her insan seziyor. İşte henüz köy kar deryasına gömülmüş, daha gün de soğuk; fakat gelmiş artık o bahar, gelmiş vesselam...

İşte bu çitin yanındaki, bahçe içlerindeki kar kütlesi artık dünkü gibi mağrur, dehşetli değil. Sabantuy'da⁷⁵ iki er güreşirken, birbirlerinin bellerini yakalayamadan, ortada gezerler gezerler ve aniden birisi teslim olur. Böyle yapılı da, beli de sert gibiydi. Ama teslim olur, yenilir... Kış, bu şekilde teslim olmuş, kurul sürdüğü sırada. O arada rüzgâr yön değiştirmiş, köyün üzerine bahar kokusunu alıp getirmiş. Siz bahar kokusunun nasıl olduğunu bilir misiniz? Eğer bilmiyorsanız, onu size hiç kimse anlatamaz. O sözle anlatılmaz. Fakat o hava, o koku, köye gelip girmesiyle birlikte; tüm hisleri, tüm ruhu canlandırır. O kokunun köye geldiği gün, horozlar sersemleyip geceden öterler. O gün, nedense, tam o gün içerideki kat pencereler havayı boğmaya başlarlar. Akik toynaklı buzağılar, o gün ahırdan çıkıp annelerinin yanında geceleme isterler. Bostanın arkasındaki kazık başlarına o gün kargalar konar, sessizce, sabırlı bir şekilde otururlar. O bahar kokusunun geldiği ilk gün, kış boyunca bir yerleri ağrıyıp sızlayan ihtiyarlar, bu yıl sağ kaldığına inanıp şükreder. Bahar günü, usulen, köy insanı mezar kazmaz. Mezar kazma zamanı, soğuk güz, kısa günlü kıştır... Bu gün eve girmek için acele etme, ahırın arkasına geç ve çatı ucuna kadar yığılmış olan karın üzerine çıkıp kırı dinle. Vallahi o gün tarla soluyor. Seyrek, uzun bir şekilde soluyor.

- Oh-h-h! diye.

Birazdan tekrar:

- Oh-h-h! diye ofluyor.

⁷⁵ Sabantuy: Baharın işleri bittikten sonra köyün geniş bir meydanında düzenlenen at koşusu, çuval yarışı, güreş gibi türlü yarışların ve eğlencelerin yapıldığı geleneksel hasat bayramı.

İşte, şehir kızı olduğu için Nerkis bunu duyamıyor, fakat onun da nedense bugün içi kıpır kıpır. Bir şey var, bir şey meydana geliyor bu ortamda! Nerkis de bir şey hissediyor, kalbi tutuşuyor, nefes aldığında boğazı düğümleniyor, yüreği hopluyor. At ahırlarının etrafında aygırların kişnediği duyuluyor. Nerkis hiç de atların aygırlara, kısraklara, alaşalara⁷⁶, kırıkmişlara⁷⁷ ayrıldığını bilmiyor. Onun için hepsi at.

Mezarlığın üzerinde kargalar, çevkeler⁷⁸ ötüşüp duruyor, köy hüzün, keder doluyor. Kederli bir rüzgâr esiyor, bacalardan çıkan duman hüzne karışıp köyün üstüne yayılıyor...

Yeni Semt'in ana caddesinden şimdi aşağı doğru gürültüyle sular akıyordur, şehirli delikanlılar şimdi kasket giymişlerdir, Yeni Semt'in beyaz fötrlü gençleri şimdi çizgi çizgi sıyırıp deri çizme giyerek çıkmışlardır. O dünya da bir yerlerde, sis ardında kaldı şimdi. Gönül bir değişirse, hiçbir çare yok imiş. Geçen gece Nerkis uyur uyanık sayıklayarak yattı. Hayır, düş görerek değil, bilinmeyen bir sisli hayali, gerçeklik ile karıştırdı. Acaba, işte, örneğin şöyle olsa; Nerkis bu köye gelin geliyor, denilse. Ha ha! Gülünç! Nerkis köye gelin gelmiş! Yeni Semt'ten hiçkimse buna inanmazdı. Mesela, kimle evlenmiş? Ruşad'la mı? O çok gizemli bir delikanlı. Onun ne düşündüğünü bilmezsin. Gata mı? Eğer doğruysa, Almanya'da sözlüsü kalmış, deniliyor. Zahir? Ha ha! Okul demirbaş müdürüyle evlilik! Üniversite bitirip... Bu düşünceleri Nerkis kafasından kovdu.

- Akbalık oldu mu köy, Zahir oldu mu delikanlı, dedi ve yumuşak yorganının altından güzel, uzun ayaklarını çıkararak nazlı nazlı gerindi. Kalkma vakti gelene kadar öylece yattı. Nedense akşamla birlikte gönlünü bir heyecan sarmaya başladı. Bahar kokusu kanını hareketlendirdi, kalp atışlarını ritminden çıkardı. Fakat Nerkis bunun sebeğini bilmiyordu.

Bu gün, yılda yalnızca bir kez oluyor.

Aslında, yılın bir günü, diğer bir gününe benzemez. Bunu akıl sezmesede kalp sezer. Nerkis'in ise kalbi çok hassastır. Bir yerlere götürülesi, uçası, okyanuslar, dağlar aşır geçerek bütün gezegen için gerekli olan hayırlı bir iş yapası gelir. Uçmak, uçmak ve Akbalık okulu üzerinden geçerken bağırp haykırmak isterdi.

⁷⁶ İğdiş edilmiş at

⁷⁷ Kuyruğu kırılan tay.

⁷⁸ Ala karga.

Bahar geliyor...

Neler, nasıl mutluluklar, nasıl kaygılar alıp getiriyor acaba o?

Yalnızca mutluluklar olsun...

XI

Bakanın kabul odasında çok insan vardı. Gata, böyle sivil tertipleri bilecek adam mı, daha kapıdan girince kayboldu. Askerî müdürün odasına gelip girerken, kapının arkasından selam verecek, kendisinin kim olduğunu söyleyecek. Burada ise duvar boyunca dizilmiş sandalyelerde insanlar oturuyor, hepsi de şapkalarını, paltolarını çıkarmışlar, sessiz bir şekilde gazete hışırdatıyorlar. Farklı yönlere giden üç büyük kapı. Odadaki masanın arkasında saçına yapma kocaman örgüler takıp alnının üstünden sarmış kırmızı ağızlı bir kız oturuyor, masasında iki üç telefon aparatı. Gata şapkasını çıkarıp kapının yanındaki boş sandalyeye oturdu. Ortamı öğrenmek gerekiyordu. Dizilip oturan kişilerden iki üç erkek, yerlerinden kalkıp ümitsizlikle siyah muşambalı uzun kapıya göz attılar ve sigaralarını çıkarıp koridora doğru ilerlediler. Gata bir yandan oturdu, diğer yandan ise kalkıp onlara uydu.

Koridorda muhabbet yakınmayla başladı. İki okul müdürü, biri RONO müdürü imiş. Rayonlardan. Parlak başlı, bodur gövdeli müdür:

- Bugün de düşüremezsem, döner giderim, yalnız iki günüm boşa gitti. On saat dersim ziyan oldu. Sıradan bir öğretmen, tek dersini kaçırsa ne yaparız acaba?

- U-u, böyle durumlarda konuşmak bize aynı artık, Onun böyle durumlar için hazır cümleleri var, diye katıldı ona tek kollu, sıska yanaklı bir diğeri.

Neşeli, sağlıklı duran RONO müdürü gülümsedi.

- Hadi hadi, sizin rayonda hangi cümlelerle konuşuyorlar acaba, dinleyelim görelim.

İki müdür birbirinin sözünü kese kese kalıp cümleler sıraladılar.

- Sizinle, herhalde, ayrılmamız gerekecek...

- Bu okulda, muhtemelen, bizim ikimizden birisi fazla...

- Böyle giderse, ben rayon müdürlerinin önüne sizin kalıp kalmamanızla ilgili meseleyi koymaya mecbur olacağım.

Hepsi gülüştü.

Uzun süre sigara içildikten sonra Gata bir şey anladı. Bakanın yanına girmek hayli zor bir meseleymiş. Bakan ya şehir RONO'su müdürlerini kendi davet ediyor, ya görüşmeye gidiyor, ya da odasına giren kişi ile saatler boyunca konuşuyor, fikir alışverişinde bulunuyor. Orada, muşamba kapının ardında, kim bilir ne kadar karmaşık, büyük meseleler hallediliyordur, senin meselen ise üst düzey makamlardan bakıldığında küçücük durur. İşte, örneğin parlak başlı bodur müdür, bu yıl okul binasına ilâve bir sınıf açmak istiyor; onu açabilirse iki vardiyalı eğitime geçebilecek, böyleyse iki vardiyaya sığamıyorlar. Niçin gelmiş? Para gerek. RONO müdürü demiş; ben demiş, yalnızca tek bir okulla ilgilenmiyorum, bende, demiş, senin gibi çok okul var. Okul müdürü de kendi gelmiş.

Tek kollunun da sıkıntısı büyük. Onun okulunda anasız babasız altı çocuk varmış. Hayatları çok zor. Okul da, kolhoz da yardım edip bakıyor; fakat çocuklar ilgisiz, kimsesiz; eğitimleri geri kalıyor. Savaş kurbanlarının çocukları. İşte o, askerlik şubesi ile konuşmuş ve bakanlığa gelmiş, onları çocuk yurduna yerleştirebilir miyiz diye.

Peki ya RONO müdürü? Ona ne kalmış? Rayon merkezinde bulunan eski hastane, ormancılık bölgesindeki yeni binaya taşınıyormuş. Onlardan bir ahşap bina kalıyor. Sağlık Bakanlığı ile konuşup, hiç olmazsa, Bakanlar Kurulunun önünde meseleyi açıp o ahşap binayı alamaz mıyız? Rayon ortaokulunda sınıflar yetmiyor. Onu alabilirsek, bakanı bir on yıl daha rahatsız etmezdik. Fakat, o bile, içeri giremiyor. Aslında, bugün öğle vakti çalışma odasından çıktığında, müdür onunla tokalaşmış, selamlaşmış; senin meseleden haberim var, konuşuruz demiş. Ama vakti yok. Yardımcıları rayonlara gitmiş.

Gata sıkıntısını anlatamadan geri döndü. Onun kafasında çok harika etkili bir plan canlanmıştı artık...

Bu planı hayata geçirme vaktini, o, ertesi gün saat on olarak belirledi.

Gata o gün erken kalktı. Ceketinin yakasına bembeyaz bir basma kumaş dikti, tüm olan piriç düğmelerini dış tozuyla temizledi. Pantolonunu, kolu kopana kadar ütledi. Mavi subay pantolonu, ütülenip çizikler çıkınca insanı gençleştiriyor. Saat dokuz buçuk olduğunda o, Kuybişev meydanındaki bir kontrplak kulübede oturuyordu.

- Ayakkabının ucuna bakınca, tıraş olabilecek gibi olsun, parayı iki katı veririm, dedi o kara gözlü, koca burunlu şişman kadına. – Sizi tanırım, eski Babil halkı, ha? Bacadan çıkan kurumu vazelinle ezersiniz de, para kazanırsınız. Bana ise gerçek cila sürün. Özel bir gün, anlaşılıyor mu? Özel bir gün.

Ayakkabı uçlarına bakarak, gerçekten de, tıraş olunabilirdi. Babilli kadın uğraştı, hiçbir şey diyemezsin.

Yürüyerek gidersen asfalttaki sulu kar, bu parlaklığı donuklaştırabilirdi. Her şeyden ziyade Gata, bakanlık binasına şık bir şekilde gitmek istiyordu. Kremlin'e doğru giden güzel bir arabayı, elini kaldırıp durdurdu. Şoför hiçbir karşılık vermeden kapısını açtı.

- Bakanlar Kurulu'nda çalışıyorum ben, dedi şoför, haydi otur. Ben de apoleti çıkaralı iki ay oldu daha. Nereye gidiyorsun? Nerede savaştın?

Şoför konuşkan biri çıktı.

- Harika yankılanıyor, çocuk. Narkomatlar⁷⁹ değiştirileli çok olmadı, artık tüm devlet aygıtı, "bakanlık" diye konuşuyor. Peki, nasıl ki? Pek önemli, şahsen önemli söz öyle ki bu.

Araba pat diye bakanlık binasının önünde durdu. Gata hızlı bir şekilde içeriye girdi. Giriş merdivenindeki, kapı çevresindeki insanlar görüp, bu subayı Bakanlar Kurulu arabası alıp getirdi, dediler. Gata adeta koşa koşa kabul odasına gelip girdi. Duvar sırasınca uzanan sandalyelere millet dizilmiş, yine aynı sessizlik, çünkü adamlardan bir ikisi şimdi muşamba kapının önünde...

⁷⁹ Halk Komiserliği

Yalnız sekreter kız “boş” değilmiş, telefon ahizesinin mikrofonunu eli ile kaplayarak dala konmuş bülbül gibi şakıyordu.

- Peki biliyor musun biz nasıl merak ettik? “Çingene Baron”u Sonya bir kez izlemiş, biz biletleri sattık ve “Union”a gittik. Gosman ile Anvar ise bizi “Çatki”nın yanında beklemişler, beklemişler. Biz döndüğümüzde Anvar bize doğru geliyordu. Yok, yok, tam köşede. Ah, öteki var öyle ki daha... İsmegıyl hacı dükkânı önünde. Nu samoe interesnoe ne zdes. Sonya kak tolko uvidela, çto Gosmanki net...⁸⁰

Tam o sırada telefon kesildi. Rahatça konuşmaktan kulak kepçelerine kadar kızaran sekreter kız bir şey anlamadan telefon aparatına bakacak oldu ki, kaldıraç üzerinde bir el gördü. El, tanıdık birinin eli. Elinin üzerinde sarı tüyleri var. Bileğinde siyah kadranlı pahalı bir saat. Saat kayışının yanından askerî elbisenin yeni görünüyor. Kız şaşkınlıkla kafasını kaldırdı. Bunun için, en azından iki saniye geçmiştir... Masanın önünde tüm üniformasını giyinmiş, parlak pirinç düğmeli subay duruyordu.

- Dolojite⁸¹, dedi subay eliyle muşambalı kapıyı göstererek. – Dolojite, gvardii starşiy leytenant Salahiev. Sroçno, po delu...⁸²

Şaşırılmış kız hızla ayağa kalktı ve zarif bir şekilde ilerleyip uzun kapıya doğru yöneldi. Otuz saniye geçmeden geri çıktı, uzun kapıyı yarı açık bırakıp, nazik bir şekilde Gata’ya işaret etti:

- Buyurun, sizi bekliyorlar...

Gata o arada ceketini, kasketini takmıştı, hızlı adımlarla içeriye doğru ilerledi.

Bakan, onun tam karşısına gelip elini uzattı.

Derin koltuğa gömülerek Gata, gümüş sigara tabakasını çıkardı. Biraz sonra çekinip geri cebine koydu. Fakat bakan, kendi de sigara içme isteğiyle oturuyormuş, o an, o da çakmak çıkardı, sigara kutusunu Gata’ya doğru uzattı. Kurum çalışanlarından iki kişi

⁸⁰ Ama en ilginç daha burada değil. Sonya Gosman’ın olmadığını görür görmez...

⁸¹ Haber verin.

⁸² Haber verin, muhafız üsteğmen Selehiyev. Acilen, bir iş üzerine...

dosyalarını kapayıp, birbirlerine bakiştılar ve “meseleyi gerektiği şekilde öğrenince” birazdan girmek üzere izin isteyip çıkıp gittiler.

Bakanın uzun tavanlı geniş odasında hoş kokulu duman, ipek şal gibi yüzmeye başladı.

Gata savaşmaya, yenmeye diye girmişti. Fakat savaşacak da, zafer elde edecek de durum olmadı. Bakan gayet büyük bir dikkatle onu dinledi. Derin bir nefes aldı.

- Ah, iş aşkıyla yanıp tutuşan sizin gibi yalnızca yüz tane branş öğretmenini cumhuriyet mekteplerine gönderebilseydik! Ordudan biz daha çok kadro bekliyorduk. Sizin gibiler çok değerli bizde. Araç gereçler meselesinde ise siz şanslısınız. Daha dün Bakanlık Eğitim Materyalleri İkmal Müdürlüğü'nden kâğıt aldık. On milyon sumluk görsel materyal gönderdiler. Planlananın dışında. Ben şimdi okullarla ilgilenen birime söyleyeceğim. İşte öyle. Siz şanslıymışsınız... Şimdi sekreter üzerinden ben söyletirim...

Bakan el sıkışıp Gata'yı uğurladı. Gata çıktığında, sekreter kız artık kendini toparlamış, biraz önceki şaşkınlığın kızılığın dağılmış, yanaklarında avuç içi kadar beyaz benekler görünmeye başlamıştı. O meğer Gata'yı bekliyormuş.

- Bekleyin, dedi o, o anda onun masasına doğru yönelmiş olan subaya. – Siz sıraya ne zaman yazılmıştınız? Burada yoldaşların ikinci günleri ve oturuyorlar, siz ne zaman yazılmıştınız?

Gata, askıdan giysilerini aldı. Bütün düğmelerini ilikleyip ceketini kontrol ederek, kasketinin kokardını elinin kenarıyla öne doğru düzeltince, gövdesini doğrultarak cevap verdi:

- Affedersiniz, fraulein⁸³, sıraya ben kırk üç yılının on beş kasımında yazılmıştım, dedi. – Şimdiyse, şeref duyarım!

⁸³ Hanımefendi. (Almanca)

Topuklarını hızlıca vurdu ve çıkış yönüne doğru döndü. O sırada sekreter masasının yanındaki duvar zili çaldı. Kızcağız irkildi ve muşamba kapıya doğru hızla ilerledi. Gata içinden gülererek çıkıp gitti.

- Gosmanlar, Anvarlar'dan önce sen Akbalık okulunun fizik odasıyla ilgilen, diye düşünerek ahenkli ahenkli merdivenlerden indi.

Gata'nın keyfi yerindeydi. Keyfi yerinde olan insan ise dünyada yalnızca tek bir şey yapar: Şarkı söyler.

Kremlin'in kapısından çıkarken Gata da yavaşça şarkı söylüyordu...

XII

Bahar tatiline çıkmaya bir iki gün kala okulda sakin gidişatı tekrar hareketlendirecek birkaç durum oldu.

Beklenmedik şekilde, Ruşad'a altıncı sınıf danışmanlığını verdiler. İhtiyar Huşiyet, anlaşılın, işin yürümeyeceğini anlamış. Fakat müdürün bu kararı vermesinin altında çok ciddi bir sebep vardı.

O gün altıncı sınıfta piyoner kampı düzenlenecekti. Piyoner kolu başı Nesime, çocukları dizip, borazan öttürtüp, trampet çaldırıp gürültü çıkararak koridorda yürüttü. Piyoner kampı, keyifli iş. Hiç olmazsa, doyana kadar borazan öttürüyorsun, trampet çalılıyorsun, uygun adım yürüyorsun, "Biz her zaman hazırız!" diye, koroyla bağılıyorsun. Burada oyunlar oynanıyor, gönül açılıyor. Nesime genç, güzel bir kız, onu Zakirov da, Eskerev de dinliyor. Zakirov borazan çalmakta çok ustadır. Tüm okulda ondan daha güzel çalanı yoktur. Bu yüzden o kampa bir hafta kala uysallaşır, her adımda:

- Apa, kamp ne zaman olacak, diye sorarak usandırır.

Bugün ise Zakirov ayrı bir şevkle geziniyordu. Kamp başlamadan önce Zakirov, onu bunu almaya öğretmenler odasına gidip geliyordu. Borazan da, trampet de, Viyana akordiyonu da oradaydı. Zakirov, kampın diğer kısımlarından daha çok bu seremoniden hoşlanılıyordu, bu yüzden o bir oraya bir buraya gidip geliyordu...

Kamp başlamıştı...

Uluslararası satranç şampiyonasına bağışlanmış imiş.

Altıncı sınıflardaki yedi sekiz çocuk satranç oynamayı biliyorlar ve onuncu sınıftaki okul şampiyonları Reşevskiy – Botvinnik partisini oynayıp göstereceklermiş. Seans sessizlik içerisinde ilerliyordu. Birden içeri kızarmış, kabarmış şekilde ihtiyar Huşiyet girdi. Nesime'yi çağırdı ve ateşli ateşli bir şeyler konuştular. Nesime de kızardı. Bir süre sessiz kaldı. Üst sınıf gençleri konuşa konuşa satranç oynuyorlardı...

Kamp bitince gençler çıkıp gitti. Nesime hepsini sıraya dizdi ve kekeleyerek şöyle dedi:

- Çocuklar, bizim kampa hazırlandığımız sırada, Huşiyet abıyınızın paltosunun cebinden otuz sum parası kaybolmuş. Kim almış, hemen söyleyin...

Sıradakiler sarsıldı. Hepsi de birbirine baktı.

- Öğretmenler odasına kim girip çıktı?

Sessizlik. Zakirov başını yere eğdi. Yanağına beyaz benekler çıktı. Nesime bunu gördü.

- Hey, hemen söyleyin, kim girdi?

Sessizlik.

- Öyleyse, şöyle yapıyoruz; kim bugün ders bitince öğretmenler odasına hiç ayak basmadıysa, iki adım öne...

Otuz bir çocuk öne geçti. Arkada bir tek Zakirov kaldı. Genç olmasına rağmen, ne kadar usta bir psikolog bu Nesime! Nasıl kolay yakaladı hırsızını. O, böbürlenerek Huşiyet'e baktı.

Borazansız, trampetsiz şekilde kamp noktalandı. Zakirov'u alıp öğretmenler odasına gittiler. İlk olarak Nesime kızdı:

- Ne yüzle piyoner adına leke düşürürsün sen, Zakirov? Ayıp, ayıp! Eğer Zoya Kosmodemyanskaya sağ olsaydı, sana ne derdi? Eğer Aleksandr Matrosov senin bunu yaptığını bilse, ne yapardı? Ya Pavlik Morozov?

Nesime utancından o an ağlamaya başladı. Bu kusurda o da suçluydu. Öyle ki, eğitim işinin kötü verilmesinden dolayı bu durum!

Zakirov başını yere eğmişti, tek bir söz bile söylemedi. Huşiyet, Nesime'ye yardıma geldi.

- Hey sen, Zakirov, dedi o, benden adam akıllı istemiş olsan, ben sana vermeyecek miydin sanki! Ahmağın da ahmağıymışsın sen. Kendi tabağına kendisi... çocuk olup çıktın sen. Ben öyle ki, insanlık edip, kendi üstümdeki yeleğe kadar çıkarıp verdim sana geçen güz. Sen onun da kadrini bilmedin, onun da. Evet, söyle, nerede otuz sum?

Zakirov'u didik didik aradılar. Pantolonunun cebinden bir somun ile bir tüfek kovanı çıktı. Diğer cebi delikti. Montunun cebinden tütün döküntüsü çıktı. Bunun üzerinde çok durmadılar. Zakirov'un gömleğinden, pantolonundan bir koku geliyordu, sekiz çocuklu bir ailede büyümüş olan Nesime bunu anladı; anlaşılan, Zakirov geceleyin ıslatıyor...

Zakirov konuşmadı. Gün akşama doğru meylediyordu, öğretmenler odasına defter kontrol etmek, plan düzenlemek üzere toplanmaya başladılar, Zakirov'u o halde gönderdiler.

- Eğer yarın sabah sekizde kendin getirip vermezsen, seni özel rejimli okula göndereceğiz diye, Huşiyet gözdağı verdi.

Eve dönmeye niyetlenen ihtiyar Huşiyet, tolstovkanın göğüs cebine gözlüğünü koyduğu sırada, gözlük kabına takılmış kırmızı otuzluğu çekip çıkardı.

Nesime hıçkırarak ağlayarak çıkıp gitti.

Zakirov ertesi gün derse gelmedi. O sırada müdür sınıf danışmanlığını Ruşad'a verdi. Ruşad daha ilk gün Zakirov'un ninesinin yanına gitti.

- Gitti, dedi, dişsiz ihtiyar kadın, gitti... İhtiyar kadın bunu sevinerek mi yoksa üzülerek mi söylüyordu, Ruşad anlayamadı. – Trene diye gitti. FZO'ya gideceğim dedi. On tenge para verdim, yarım ekmek verdim. Gitti.

Ruşad kapının yanındaki askıda Zakirov'un eskimiş, yıpranmış çantasını gördü. Yarı açık çantadan *Orta Çağ Tarihi* kitabının kemirilmiş köşesi çıkmış duruyordu, Ruşad'ın içi acıdı, gözüne yaş geldi. İhtiyar kadınla vedalaşmayı da unutarak çıkıp gitti. Ahır çatıları kürenmiş, orada ıhlamur sopasında fir fir dönerek küçücük yel değirmeni dönüp duruyordu...

Bu mesele fazla hengâme çıkarmadı, o günlerde okula Eğitim Bakanlığından vaat edilen paket geldi. Büyükçe dört kutuda ağzına kadar fizik araç gereçleri vardı.

Gata yemeği dahi geçirdi. Geceleyin saat birlerde okuldan eve gitmek için kalktı. Hatta Ruşad'la bile konuşmadan döndü. Onuncu sınıf öğrencileriyle fizik dolaplarının koyulduğu sınıfta, gecesini gündüzünü geçirdi. Mercekler, amperetreler, direnç ölçerler, pusulalar, mıknatıs yayları, lambalar, kuru elementler... Gata duygu taşkınına dayanamayarak öğrenciler varken sigara içti, hatta akşamüzeri sigarası bitince para verip, hatta bir genci dükkâna sigara almaya gönderdi. Yalnız o genç, okul müdürünün onuncu sınıflardaki oğlu Renat çıkınca, neredeyse iş karıştıyordu. Gülçire bu sefer, nasılsa, müdürün sözünü dinledi, ses çıkarmadı.

Berlin'den mektup gelince Gata göklere uçtu. Elsa, Mayıs ayında kavuşma ümidiyle yaşadığını, meselenin halledildiğini yazıyordu.

Gata'yı bir yandan iş bastı.

- Fizik okumak üzere üniversiteye girecek 15 kişi hazırlayacağım, diye korkunç bir çalışmaya başladı.

Diğer yandan özlem bastı.

Elsa, Elsa... Ah, o da burada olsa. O sevdiğin, o senin kadının. Kadınından da değerli başka kimi var Gata'nın bu dünyada? Gata'nın hiçbir şeyi yok, evi de, toprağı da; tek kadını var. O, onun. Elsa, dünyadaki en büyük zenginlik. Canım! Dönseydi de, artık güzel aksarıyla konuşup Gata'nın kucağına gelip sarılsaydı...

Bahar tatilini hangi akıllı adam düşünüp çıkardı acaba? Tam vaktinde veriyorlar. Öğretmenler bazen çok fazla sinirlenebiliyorlar. Birbirlerinin sözlerine tahammül edemedikleri günler oluyor; yorulmuş, bezilmiş günler. Öğrencilerden değil, birbirlerinden bezebiliyorlar. Ne hikmetse, öğretmen hiçbir zaman öğrenciden bezmiyor. Kendi kendine kızarak söyleniyor gibi:

- Şunu bir kere görmemek için neler vermezdim, diye küçük holigana lanet okuyor. O disiplinsiz çocuk sokakta karşısına çıkıp, şapkasını çıkararak selam verirse de, öğretmenin gönlünde iğne ucu kadar bile öfke kalmıyor. Öğretmen, dünyanın farklı kategorisindeki bir kişi. Onun mutluluğı da, üzüntüsü de herhangi birisinininki gibi değil. Öğretmen, bir öğrencisi Kral Hammurabi'nin kurallarını bilemediğı için iki alırsa, bir gece uyuyamayabilir. O, onu o gün dersten alır, yorgun bir şekilde, aç bir şekilde, o çocukla oturur; okuldan çıktıktan sonra, onun ana babasının yanına uğrar. O gün öğretmen kendi işine bakamaz, aç gezer, gece boyu kafa patlatır. Bir iki yıl sonra bakarsın, o çocuk kolhozun at bakıcısı olmuş, elle gösterilen övgüye layık bir kolhozcu, her toplantıda onu överler, nişanlar verirler. Neyine lâzım onun, senin Hammurabin, Pisagorun! Sadece o değil, kırdan dönerken atla bir yerlerden gelerek sana selam verir.

- Merr-haa-baa, diye bağırır.

Gönlünde küçücük bir kını bile olmaz. O anda öğretmenin de gönlüne bilinmez bir coşkuyla mutluluk hisleri dolar, öğretmen artık rahatlayarak uzun bir nefes alır...

Çeyrek dönem boyu ders veren bir öğretmen ile başka bir öğretmen arasındaki ilişki çok gerginleşebilir. Cebir öğretmeni, dilbilgisi öğretmenin danışmanlığını yaptığı sınıfta başarı seviyesini düşük vermiş. Biyoloji öğretmeni ise yabancı dil öğretmenin danışmanlığını yaptığı sınıfta çeyrek dönem için iki vermeye niyetleniyor... Bu konuda konuşulur, tartışmalar yaşanır. Eğer öğrenciler bunu bir bilselerdi! Birisi müdürün çocuğına dört veriyor; müdürün hanımı koridorda, her köşede harıl harıl bu durum

hakkında konuşuyor. Bunu gören diğer öğretmen de sinirleniyor; bir şeyler yapmak istiyor, ama müdürün çocuğunun bunda suçu yok...

İşte böyle uçsuz bucaksız gönül yaraları ile bunalmış bir şekilde çıktıkları bir gün, Şemsetdinov imzasıyla, bir telgraf geldi. Yarından itibaren bahar tatili başlıyor!

Şemsetdinov'un bu durumda bile keyifsizliği diline yer etmiş. "Tatilin yalnızca öğrenciler için olduğunu ve öğretmenlerin her gün okula gitmek zorunda olduklarını hatırlatırım." Ee şimdi bunu söyledi de ne oldu! Öğretmenler, o söylemese de gelecekler zaten okula. Gata, Ruşad oraya gelmeyip de, nereye gitsinler? Belkiys'in okul dışında ne eğlencesi var? Nerkis ise, ne diye küçük pencereci eski evde, ev sahipleri olan ihtiyar adamlarla kadının çay içmelerini seyretsin!

Tatilde okulda faaliyetler bütün hızıyla devam etti.

Okulda gün boyunca fizikçiler grubu çalıştı. Hekimcan, satranç turnuvası düzenledi.

Ruşad, altıncı sınıfta vardabandıra grubu kurdu. Sınıfın iki başına geçiyorlar ve küçük el bayrakları ile deniz alfabeti üzerinden konuşuyorlar. Bu bayrakları Nerkis dikip verdi, Ruşad'a bunları tutup sallamak, ayrıca keyif veriyordu. Altıncı sınıf çocukları artık yalnızca donanma hakkında konuşuyorlar, Ruşad'ın her bir sözünü yutkunarak dinliyorlardı. Artık yalnızca pusula, Cebelitarık, Murmansk diye konuşuyorlar, konuşurken de mümkün olduğu kadar bu sözleri gerçekleştirecek imkân arıyorlar. Altıncı sınıfın kapısının önünde yedinci, sekizinci sınıf çocukları görünüyor, imrenerek geziniyorlar.

O sırada koridora sürükleyerek bir stand çıkardılar. Standdaki "Gemileri Öğren" adlı başlığın altında bulunan hikmetli resimler, tüm okul çocuklarına dünyalarını unutturdu. Kruvazör, zırhlı, destroyer... Mayın gemisi, avcı gemisi, monitör, devriye botu, torpido botu... Ah, tüm dünyasını unutarak gitmek vardı donanmaya, o gemilerle denizde saban izleri çizerek gezmek vardı! Fakat donanmaya yalnızca çok disiplinli, çok bilgili kişileri alıyorlarmış. Asla yalnızca avuç içi, göğsü geniş olduğu için seçmiyorlarmış. Donanmada hizmet etmek, dünyadaki tüm diğer çeşitli işlerin en şerefli, en saygını imiş...

Okulun bir diğerk ucunda, tüm dünyanın gidişatı olan fizik bilimine dayanmıştı; Gata bildiği büyük fizikçilerin özgeçmişlerinden bir şeyler anlatıyordu, onuncu sınıfların yardımıyla fizikçiler hakkında o da stand hazırlıyordu.

Okulun ikinci katında satranç turnuvası vardı. Hekimcan'ın dediğine göre, dünyada satranç oynamayı bilmeyen kişi en zavallı kişilerden biriymiş. Euwe, Bronstein, Reshevsky, Botvinnik diye bir ara hafif bir şekilde konuşmaya, tartışmaya başladılar.

Mektek hareketlendi. Nesime ile Gülçire dokuz mayıs için konser hazırlıyorlardı. Nerkis Rus dilinde bir uyarılama düzenliyordu.

Ne kadar gereksizdi, Şemsetdinov'un tatsız sözü?

Karargâhtan gelen bir subay -muharip birliği komutanı- Ruşadları uğurlarken şöyle söylemişti:

- Siz, dedi, geçici bir izne gidiyorsunuz. "Terhis" diye sevimli bir şekilde şekilde konuşmadı, o büyük sözün tadını alıp, ruhunu kırarak konuştu. Oysa "terhis" kelimesini ne kadar beklemişlerdi!

...Bahar hepsini değıştirdi ve bitirdi.

Bahar meşakkatler, sıkıntılar getirdi. Onun getirdiği sıkıntılar, öğretmenlerin hepsine de öyle veya böyle dokundu. Hayat bereketsizlendi. Nerkis, müdürden izin isteyerek, iki üç günlüğüne Kazan'a gitti. O gidince, nasıl olduysa, okul boşalmış gibi oldu. Bir şey eksik, vesselam!

Gata fizik odasından arınmadı. Bir gün Ruşad oraya buraya uğrayarak dolandı ve akşam evine dönmek üzere çıktı.

- Kilidimi bir türlü açamıyorum, açıversene, diye onu okul merdiveninde Mesrüre karşıladı.

Mesrüre'nin yaşadığı ev, okul avlusunda. Yirmi beş yaşındaki dul kadın, hemen hemen iki yıldır, kaynatasının evini bırakıp burada, okul dairesinde yaşıyor. Orada yerleri

yıkamaya su ısıtıyorlar, hizmetli kadınlar oraya dinlenmek için gidip oturuyorlar, sabahleyin karanlıkta ateş yakmaya gelince, önce oraya girerler. Mesrüre'nin bu evde kendi köşesi var, perdenin arkasındaki bu köşede onun tüm hayatı, tüm bahtı, tüm bahtsızlığı yer alır. O köşede, “tik tak” ederek; adi, terazili saat ilerliyor, o saatin topuna ilâve ağırlık -eski bir makas- asılmış. Saat, Mesrüre'nin yalnız hayatının keyifsiz dakikalarını sayıyor, ömür kemiriyor. Saatin üzerinde büyütülmüş bir resim var, ağaç çerçeve içinden sabi çocuk gibi samimi bakışlı bir delikanlının, büyük pilot kepine gömülmüş, yüzü görünüyor. Bu, Mesrüre'nin iki ay birlikte yaşadığı kocası, kırk üç yılının yazında aniden ortadan kaybolan askerin, savaştan gönderdiği biricik resmi. O köşede, demirli yeşil bir sandık, onun üstünde kabartılıp koyulmuş bir yastık var. Üzerinde büyük büyük çiçek desenleri olan bir yastık.

Kilit hemen açıldı...

- Evimi gör de, öyle çık bari, diye Mesrüre, Ruşad'ı evine davet etti.

Batmak üzere olan güneşin sarı ışıkları, yan pencereden eve geçip girmiş ve sobanın önündeki pirinç semaverde, bakır ibrikte toplanmış. Ev içerisinde efkârlı bir sessizlik, sarı kızıl ışık, bir yetimlik...

Mesrüre hızlı hızlı üstünü çıkardı, yalnızca kısa yenli gömlekle kaldı.

- Haydi, otur rahatça, evde bekleyen hanımın yok. Üstünü çıkarıp otursan da olur. Bizim gibi dul kadının evine girmeye kimileri korkar, sen yürekliymişsin...

Ruşad anlamamış gibi davrandı.

- Neden korkuyorlar ki?

- Neden olsun? Kocasız kadın zilli olur. Daha çok da, kocalı kadınlar, tehlikeli sayarlar. Kocalarını ellerinden alırlar, diye. Başlarına çalsınlar, başlarına. Hiçbirinin kocası lâzım değil, hiçbirinin...

Mesrüre aynanın yanına gelip saçlarını düzeltti, kalın iki saç örgüsünü açıp arkaya saldı ve pat pat basarak perdenin arkasına sürekli girip çıktı.

- Girmişken semaverin musluğunu da görüp çık hadi, lütfen. - Ruşad'a nazlı bir şekilde bakıyordu. Böyle bir bakış, yalnızca genç kadınlarda olabilir. Kızlarda olsa, böyle bir bakışı, işvelenmek olarak adlandırırılar; ya da çok daha basitleştirerek dolandırarak bakmak derler, bu ise; nazlı bakış...

Ruşad'ın görev yaptığı muhrip gemisi mayına çarptığında, onların birkaç yoldaşı denizin dibine battı. Ruşad onları hatırlıyor, gencecik yiğitlerdi. Aralarında eğer evlenenler vardysa, işte bunun gibi kadınlar, dul kalmış demektir. Peki, savaşta böyle kurbanlar çok mu? İşte, sen sağ döndün, rahat bir şekilde işe yerleştin. Bak; şu an, senin için ölüp giden birisinin hanımı ile sohbet ediyorsun. İşte o kadın, nazlı şekilde sana bakıyor, işte o, başlanmış bir yarım içki şişesi getirip koydu, iki bardak getirdi; soğan, tuz koydu; ekmeğ doğradı. Bu kadın seninle birlikte oturup konuşmak istiyor, içini boşaltmak istiyor; perdenin arkasındaki çerçevede ise, sıksa suratlı, büyük pilot kepli kocası, aralıktan sana bakıyor. Doğru ol, namusuna leke düşürme, Ruşad! Vicdanına bir kez bile hıyanet etme, bir kez hıyanet edersen, bittin demektir.

Mesrüre içmeye önce kendi başladı, dikerek, tadına baktı.

Başını yere eğdi. Tekrar tadına baktı.

- Ah, evli kadınlar gibi kararname izinlerine ayrılıydın da, okula parasını almaya birlikte gelip gitseydin...

Ruşad için oturduğu her an, ağır gelmeye başladı. Karanlık çökünce, perde aralığından, o büyük kepli yiğit artık görünmemeye başladı. Mesrüre, ışık yakmayı aklına getirmedir.

- Evet, benim gitme vaktim gelmiştir, demeye Ruşad kendi kendini mecbur etti. – Misafirperverlik için teşekkür ederim. Tamir edilecek bir şeylerin olduğunda çekinme, Gata fizikçi, ben de gemide görev yapmış adamım. Bizim elimizden gelmeyen iş yoktur.

Mesrüre tutup Ruşad'ın paltosunu giydirdi. Kendisi, düğmelerini iliklede. O an birden başını Ruşad'ın göğsüne koydu ve fısıldayarak bir şeyler söyledi. Delikanlı şaşırıp kaldı.

- Belki biraz oturursun? Niye bu gece burada kalmıyorsun? Evinde kim bekliyor hem seni, sersem, diyerek Mesrüre sıcak bilekleri ile Ruşad'ın boynunu, yanağını okşadı.

Bir saniye içinde Ruşad kendinden geçti. Mesrüre'nin saçlarından ucuz bir esans kokusu geliyordu, o koku Ruşad'ı sarhoş eder gibi mayıştırdı. Delikanlı gözlerini sertçe yumdu. O an köşeden ona öteki kepli asker görünür gibi oldu. Ruşad dişlerini sıkıp Mesrüre'yi kendi gövdesinden ayırdı ve kapıya doğru adım attığı sırada onu kucaklamaya niyetlendi. Haydi, dul kadının gönlü olsun!

- Yok, gerek değil, dedi Mesrüre gözyaşına boğularak, benim gönlümü yakma. İlişme... madem ki kalmayacaksın. Peki git, yolun açık olsun. Ne zaman gelersen, sana kapım her zaman açık olacak, diyerek tekrar anlaşılmaz bir şeyler fısıldadı.

Okul kapısından çıktığı an, karşıdan okul müdürünün geldiğini gördü. Demek, akşamleyin okulda ne yapıyorlar diye kontrole geliyor. Dur! İlk tanıştıklarında bu müdür ne demişti?

- İçki içiyor musun? Peki, kadınlarla aran nasıl? Dul kadınlar burada bir hayli fazla!

İşte bir günahsız suçüstü yakalanmak, böyle oluyormuş! Saniyelik bir şaşkınlık anında, kendini kontrol edemezsen, bittin demektir. Ruşad karanlık sokağın bir kenarında, duvar hizasında durdu. Müdür, tabii ki, onu görmedi.

...Hakiki bahar, tatil bitince başladı. İki üç gün dondurdu ve tatilin son gününde, aniden sıcak yağmur yağdı ve her yeri su bastı. Şemsetdinov tatil kararını çabuk verdiğini anladı, fakat iş işten geçmişti artık. Dersler başlamadan önceki gün, Nerkis Kazan'dan döndü, okula, köye tat geldi. Nerkis'in yanağını bahar rüzgârı soldurmuş, burun ucuna mücevher tozu gibi iki üç parça küçük çil düşmüş. Onun dersleri daha çok okulun ikinci katında oluyordu, güneşli günlerde devamlı pencereden nehir boyuna bakarak ders işliyordu.

O gün nehir üzerindeki buz hareketlenmişti.

Dersler bitince okulda hiç kimse kalmadı. Tüm millet, değirmen göletine gitti. Buzların çatlamasından, gürültüyle patlayarak kazıklara çarpmasından insanlar birbirlerini

duyamıyordu. Büyük buz parçaları üzerinde, rayon merkezinden gelen patlatma müfrezesinin askerleri koşuşturuyorlar, onların yanında başı yalın, askerî üniforma giymiş Hekimcan dolaşiyor. Ortalığı titreterek havaya mavi buz parçaları uçuyor, su sütunları kaldırılıyor, bu kargaşadan irkilerek, köyün üstünden kargalar, çevkeler sürüsü uçup gidiyor, sığırlar bağıyor.

Nerkis gölet kıyısında, insanlardan daha kenarda duruyordu. Üzerinde afili kısa bir mont, ayağında uzun konçlu bot vardı. Kazıklar arasında kırılan buz parçaları göletten akıp çıkıyorlar ve geniş çayırdaki güzel bir şekilde döne döne uzağa yol alıyorlar. Nerkis hüzünlü olarak onları seyretti. Yanına gelen Nesime'ye:

- Ah, niye ben şu buz parçası değilim, dedi. Toy nesime gözlerini kocaman açarak baktı ve:

- Abov, ne söylüyorsunuz siz, Nerkis apa. Buz erir ve biter gider! Sizin ise en güzel, en bahtlı çağınız!

- Bahtlı? Ah, bacım! Daha çok gençsin sen... Daha çok saf. İşte şu buzlara başını koyup akıp gitmek vardı. Uzağa, uzaklara akmak vardı. Hiç olmazsa, mutlu olurum...

Nesime daha başka bir şey sormadı. Çünkü Nerkis'in gözlerine baktı, onun gözleri nemli idi.

Bu âlemi anlayamazsın! Nesime, ailenin en büyüğü, tek para kazananı. Bu yaz dışarıdan okumak için enstitüye girmek istiyor, nasip olursa, belki, ilkokula öğretmen olarak alırlar. Onun üzerinde gön yakalı mavi pamuklu ceket var, yeşil dimi pantolonunun paçalarını kıvrarak kısa bir bot giymiş. Onun için Nerkis, prenses, han kızı. O kişi bile bahar buzlarıyla akıp gideyim derse, Nesime ne yapsın?

Akşam soğuğu hissedilince barajın yanından dağıldılar. Köy sokaklarından şırıldayarak gürül gürül sular akıyor, kavak başlarında gagalarını soğura soğura sığircıklar ötüyordu. Sığircık bir dinlesen çut çut ediyor, tekrar dinlesen kurbağa gibi vaklıyor, ördek gibi bağıyor. Tekrar gagasını soğura soğura ötüyor. Sığircık, bahar ayının sultanı, su akan haftanın tüm müziği, tüm güzelliği, süsü; hepsi sığircığın gagasında oluyor. İşte karlar eriyip gidiyor, sığircıklar yavruya oturmaya başlıyorlar, o sırada kuşlar olgunlaşıp gidiyorlar, bu tarz konserler seyrekleşiyor. Öt sığircık, öt! Sen, dünyadaki en gizemli öten

kuşsun! Halk, hatta senin kederini kendi şarkılarında bile ağza almıyor. Çünkü seni anlaması zor. Sen seviniyor musun? Üzülüyor musun? Kavak başından kahkaha ile gülen bir ses işitildi.

- Kah-kah-kah-kah!...

Bu, bir sığırcık. O Nerkis'e gülüyor. Nerkis'in durumu gülünç. Dün o Kazan'la vedalaşıp geldi. Muhtemelen sonsuza dek. Nerkis oraya dönmeyecek. Yalnız pasaportta nikâhın izi kaldı. Gülünç tabii ki! Damadın koynuna girmediği hâlde "evli" diye mühür basılmış. Gül, sığırcık, gül! Nerkis'in yaşlıları cephede can verdiler. Onlarla birlikte okulu bitiren delikanlıları dünya kırdı bitirdi. Üniversiteyi bitirdiğinde de, sınıfta, delikanlıların sayısı alışılmışın dışında, az idi. Türlü hastalıklara yakalananlar, savaş sakatları. Nerkis kendine iş bulamadı, şehirden ayrılmak istemedi, İşçi İkmal Dairesi merkezinde çalışan gümüş dişli Cevdet ile tanıştırılınca karşı gelmedi, bitmiş baş bitmiş der gibi, nikâh dairesine kaydoldu. Fakat yalnızca kâğıt üstünde yazıldılar, genç sevgililer gibi sinemaya gittiler, ayrı yaşadılar. Cevdet sinemayı çok seviyordu, oraya gidince o, istisnasız, büfesine girer, Nerkis'e dondurma alır, onu koluna takarak gezdirir. Cevdet cahil bir delikanlı da değil. Tüm sevdiği, polisiye edebiyatı. Bu meselede o üniversitede tez yazan Nerkis'e külâh giydirebilir. Öyle. Cevdetler zengin yaşıyorlar, evlerinden çıkılacak gibi değil, her şey var. Nerkis tüm bu zenginliği görüyordu, ona alınmış altın eşyalar, ayrı oda, gümüş kaşıklar hepsi de gelini bekliyordu. Her şey vardı, yalnızca aşk yoktu. Nerkis, bir yıl sonra döneceğim diye, demir yoluna yakın bir köye gönderilmesini istedi. Bakanlıkta yüksek tahsilli Rus dili öğretmeninin altın değerinde olduğu bir dönemdi, kadrolar şubesi müdürü onun önüne Tataristan haritasını koydu.

- Canınızın istediği ortaokulu seçin, telgraf çekeriz, istasyonda müdür kendisi karşılar, dedi.

Bakanlık merdivenlerinin dibinde onu Cevdet bekliyordu. Nerkis'in elinde görevlendirmeyi görünce, Cevdet'in gözleri doldu, o tek bir söz etmeden uzun süre Söyembike minaresinin ucuna baktı. Nerkis de sevinemedi. O anda ikisi de mutsuzdular. İşte bu tatilde, artık köprüler yakıldı, aralar bozuldu. Cevdet, tüm zenginliğine rağmen Nerkis'in önünde ağladı:

- İşte bunların hepsi senin, gitme! Sahiden o köylü heriflerin arasında mı kalacaksın? Bunun olması mümkün değil, diye yalvardı.

Bu drama, sonraki gün de sürdü. Nerkis'i o gün trene yaşlı annesi, yetişkin iki kız kardeşi uğurladılar. Nikâhlı gelin. Damatsız kadın. Sığırcık işte bu yüzden gülüyor. Kavak başında uça kona gülüyor.

- Ka - ka - ka - ka!

Ağlamak, ağlamak istiyordu şimdi, gözyaşlarının derya olarak tüm hasretini alıp gitmesini; o deryada kendinin de yüzüp gitmesini, sessiz, insansız bir sahil kenarına çıkmasını istiyordu. Yok, orada yalnızca bir kişi olsaydı, o sana gülümseyerek elini vereydi. Mesela kim? Ruşad! Evet, evet, o olsaydı! Ah, işte şimdi yanında o delikanlı olsaydı, tüm geçmişini ona anlatsaydı. O delikanlı niye bu kadar gizemliydi?

Nerkis avlu kapısının pervazına yaslandı. Başı döndü. Sokaktan Ruşad geliyordu. O dosdoğru Nerkis'e doğru adım atıyordu. Fazlasıyla cesur.

- Şehir kızına akşamleyin ateş gönderilmesini göstermek isterdim, eğer mümkünse, diye iğneleyerek söze başladı.

- Peki nasıl ateş o?

- Buz parçasına saman atıp tutuştururlar ve eritip hareket ettirirler. Döne kıvrıla su yolundan gider. İlginç... ve sizin gibi barışnalar⁸⁴ için romantik!

Nerkis ona kırılarak baktı. Ruşad yumuşadı.

- İki saat sonra, yani yirmi bir sıfır sıfırda ben tam bu rıhtıma gelip palamarlanmak isterdim. Elbette, yalnızca sizin tarafınızdan cevap "dobro"⁸⁵ olursa.

Bu tarz resmî cümleler Nerkis'in canını sıktı, yaralı kalbini incitti.

...Akşamleyin dokuzda onlar değirmen köprüsü üzerinden ırmağın diğer tarafına geçtiler. Dağ başındaki düzlük yerde artık çizip oynayacak kadar yer kurumuştü. Aşağıda

⁸⁴ Zengin ve aristokrat Rus kızı.

⁸⁵ "Peki, hayhay!" anlamlarındaki Rusça kelime.

köyün ırmak kıyısına uzanan iki uzun sokağı görünüyor. Çayıra yayılmış olan deryada, köyün ışıkları parlıyordu. Tüm dünyayı yalnızca bir çeşit ses kaplamış; o ses, bahar coşkusunun sesi. Çok sesli, sırlı, korkunç ses. Akşam karanlıkta tüm patikalardan, tarla kenarlarından akan sular gürlüyor, ufak gürlleme sesleri ırmağın güzel, naif gürültüsüne karışıyor. Akşamleyin hava; yüze kâh sıcak katman, kâh soğuk katman olarak vuruyor. Köy sokağından, patates bahçelerinden, ahırlardan sıcak hava yükseliyor; altındaki buzlu, bulanık dağ suyunun soğuğu kendini hissettiriyor. Geçen yıldan kalan ot, nemli kara toprağa ezilip sinmiş; dağ başındaki bu yere henüz oturmak mümkün değil. Ruşad hiçbir şey söylemeden yürüyen Nerkis'in koluna girdi. Birinin, bir şey hakkında söze başlaması gerekiyordu. Bunu bekleyerek dağın üstünde yürüdüler, nihayet, değirmen göleti yanından ateş gönderdiler. Korkunç, tılsımlı masallardaki gibi karanlık göğe ateş ışığı indi. Bütünüyle karanlık düşmüş imiş. Aşağıda birisi bağırdı.

- Ha-le-le-lev-v-v! Ateş geliyor, at-e-e-ş-ş!

- İşte, bakın; bizim yöre halkının asırlardan beri süren eğlenceli bir oyunu bu. Buzun gittiği gün her yıl bir akşam böyle ışıklandırma olur, dedi Ruşad.

İkinci bir bahçenin arkasından yine ateş yaktılar. Başka yerlerden de birbiri ardına öyle ateşler çıkarak geniş çayıra doğru yol aldı. Ateşlerin bir kısmı ırmağın merkezine gelerek çıkıyor ve hızla geçip gidiyor; bir kısmı akıntının kenarına çıkıp dönüyor, halka çiziyor, geri gidiyor, birbirine gidip karışıyorlar ve düzgün bir şekilde ayrılıyorlar. Onların aydınlığından aşağıdaki derin karanlıkta korkunç, büyümlü bir temaşa yapılıyor. O arada birisi, akordiyon çalmaya başlıyor.

- İşte müziği, dekoru, hepsi var, dedi Ruşad.

Nerkis bu temaşadan çok hislenerek onun bileğine yakınlığına, yutkunarak yere baktı.

- Evet, hepsi de var. Ben bunu ömrümde ilk kez görüyorum. Karanlık, nemli bahar gecesinde, köyde böyle bir görüntü olabileceğini hiç aklıma getirmemiştim. Biliyor musunuz, ne? Haydi, önce bir konuda anlaşalım; bana "sen" diye hitap edebilir misin? Ve deminki gibi iğnelemeden konuşabilir misin?

Ruşad sevinerek onun elini avcuna aldı.

Nerkis'in nazik parmakları soğuktu. Ruşad ovalaya ovalaya onları ısıtmaya başladı. Kız buna karşı gelmedi.

Biliyor musun, ne? Ben ömrüm boyunca operaya gitmiş insanım. Tatar tiyatrosunun her oyununu izlemiştir. İşte besteci, ressam ve şaire ilham; işte o tarafa bak daha... İşte iki ateş nasıl daireler çiziyorlar...

Nerkis'in duyguları hareketlenmişti, kızlarla konuşmayı beceremediği için çok sıkıntı yaşayan Ruşad'ın, bu durum, çok hoşuna gitti. Kız, dalın ucuna konmuş bülbül gibi ötüyordu.

- İster misin, ben şimdi şair olayım? Yok, şair değil, şiir okuyayım. İşte dinle dalgaların sesini. Su akıntıları, akıntılar... Dur, konuşma, dur. İşte tabiat şiir söylüyor.

O Ruşad'ın bileğini daha da sıkı tuttu ve aşağıya, köye bakarak şiir söylemeye başladı.

- Bunu Apollon Maykov yazmış, dedi. Rusça olarak şiiri okudu ve ardından konuşmaya devam etti:

- Peki, sen Gorki'nin şair de olduğunu biliyor musun? Bilmiyor musun? Ben sana bugün onun bir şiirini okuyacağım. O şiir benim sana söyleyeceğim bir sözdür. Ben onları gönülden biliyorum. Maykov, Tyutçev, Fet, Nekrasov, Bagritskiy, Yesenin, Mayakovskiy... Hepsini de ezbere bilirim.

O Ruşad'a doğru yaklaştı. Delikanlı susuyordu, sigarasını çıkardı. Nerkis onun iki elini de alarak kendi beline koydu.

Ben hepsini ezbere biliyorum, anlıyor musun bunu? Duyuyor musun? Ben yalnızca tek bir şeyi bilmiyorum: Sen nasıl birisin? Niye suskunsun? Niye konuşurken bana iğneleyici sözler söylüyorsun? Niçin benim gönlümü kırıyorsun?

Ruşad'ın böyle bir huyu var; konuşmadan dolaşır durur ve bir başlarsa yerli yersiz konuşur. Bu sefer de öyle oldu.

- Dur, kardeşim, dur! Az da ben konuşayım. İki cephe denen şey çok risklidir. Bak Hitler amcan nasıl oldu...

- Peki, sen benim hakkımda ne biliyorsun? Ha?

- Yok, hiçbir şey bilmiyorum, fakat Vahitov istasyonunda yakışıklı bir delikanlının seni nasıl yolcu ettiğini vagon penceresinden görmüştük. Gata ile.

Nerkis ses çıkarmadı. Ellerini çözdü. Sonra aniden Ruşad'ın göğsüne başını dayadı. Ruşad'ın sırtını ter bastı. Dur, çok fazla gitti öyle ki bu, şeytan alasıca. İşte Gata'yla hiç kimse öyle konuşamaz. Mesrüre ile olan durumdan sonra da, aklını başına aldığı yok. Ne kadar uygunsuz. Bu şekilde sempati bildirerek gezmek daha keyifli değil mi? Şimdi ya dost, ya düşman. Peki, bu egoistlik değil mi? Korkaklık değil mi? Aşkta hangi hesapların olması mümkün? Sen bu kıızı çoktandır beğeniyorsun değil mi? Seni ne tutuyor? Kazanlı delikanlı mı? Evet! Donanma sana neyi öğretti? Namuslu olmayı! Savaşın kendi, namus işiydi. Sen savaşın büyüğünde namusunu korudun. Ya küçüğünde? Uzak dur bu kızdan, başgedikli, gümüş dişlinin bahtına girme!

Gümüş dişli delikanlı aklına gelince, Ruşad tüm teniyle üstündeki paltonun ağırlığını sezer gibi oldu. İlginç! Maykov şiiri... ve Soroçiy'de alışveriş yapmak. Dükeş, yek, poçmak... En iyisi, kıza işkence etmemek. Eğer anlatmak isterse, bırak kendisi anlatsın, sorular sormamak lâzım. Ayrıca, genel olarak, böyle ince duygulara kapılmamak lâzım. Bak yaz geliyor, dışarıdan okuyan bir öğrencisin sen! Aşk nereye, şeytan oraya! Senin işin mi böyle gezmek...

- Ah, seni egoist... Egoist seni. -Nerkis yanağını Ruşad'ın dudaklarına dayadı. Onun yüzü ıslaktı.—Nerede, sende o insanı anlamak. Ben sizin aranızdaki en komedyen kişiyim. O yakışıklı delikanlı, benim kocam oluyor, anladın mı?

Tü, lanet! Ruşad'ın beyninden kaynar sular boşaldı. Kültürlü, nezaketli bu kadını aniden orada vurup uçurmak istedi. Keşke vurup aşağıdaki suya düşürse ve o ateşlerle akarak gidip yok olsaydı! Böylece bu acı hikâyeye tamamlanırdı ve gidip yatarak uyunurdu...

- Benim kocam vardı, anladın mı bunu, egoistim benim! Kocam vardı! Ben tam bir kahramanla yaşamış kişiyim. İçki, sigara içmez. Gata ile senin gibi değil. Siz tam

edepsizlersiniz! Her tatil günü tadına bakmadan edemiyorsunuz, ben hissediyorum. Benimkinin ise, yok! Ha-ha-ha!

Nerkis sıcak dudakları ile Ruşad'ın ağzını kapadı. O an genç frontovik kendinden geçti. Dünya ters döndü, yıldızlar koşuştular, burnuna çok az, çok da etkileyici bir pudra kokusu vurdu. Ruşad gözlerini yumdu.

- Benim kocam, tam bir kahraman! Votkaya, sigaraya para harcamaz o. Ona yüreği yetmez onun. Benim hayatım bir komedi. Ben Mayakovskiy'i gönülden okurum, benim kocam ise parayı "poçmak", "bagana" diye adlandırır! Rus şiiri ve üçkâğıt! İlginçlik bizde! "Sac çatı", "deri bürk" demek. "Soğuk topuk", "pazarda yankesici var", demek. "Dükeş", "iki sum"; "Tehlike", "milis geliyor, kaç" anlamına gelen komut!

Kız unutup tekrar öpmeye başladı.

- Teşekkür ederim sana, böyle bir akşamda beni alıp dışarı çıkardığın için! Hoşça kal, ebediyen elvada, sevgilim benim! Ben önceki gün işte şu pasaporttaki kocamdan ayrıldım. Bugün senden ayrılıyorum. Ben, Hannibal'ım. Köprüleri yakmayı seviyorum. Ben şehri bıraktım. Köyde yaşıyorum, burada evleneceğim. Ama seninle değil. Ha-ha-ha!

Şaşırarak Ruşad da güldü.

- Seninle değil. Biz asla anlaşamayacağız. Çok geçmeden birbirimize nefret duyacağız. Ben kara kollu köylü bir delikanlıyla evleneceğim. Entelektüellikten benim gönlüm kırılıyor artık. Bana temiz kalpli bir delikanlı lâzım! O beni sevsin yeter! Benden ise beni sevdiği için saygı. Belki aşk bile olur.

Kız ağlaya ağlaya Ruşad'ı öptü. O titriyordu. Ruşad, onu paltosunun içine aldı. Kız sakinleşti. Ardından uyuklamış gibi oldu ve ağırca Cevdet'le aralarında olan durumlarını anlattı. Sevdiği delikanlı -tıp fakültesi öğrencisi- cephede ölmüş. Dış görünüşüyle o Ruşad gibiymiş. Ruşad'ın okula siyah uzun paltosunu giyerek geldiğinden beri, huzurunun kalmadığından bahsetti. Her şeyi anlattı. Sonra yeniden titreyerek gözyaşı döktü ve Ruşad'ın koinundan çıkıp karşısına geçti. Gorki'nin şiirini okumaya başladı.

“Elveda! Yelkenleri açtım ben
 Ve solukla dümeni ele aldım;
 Ey afacan martıların sesleri
 Ve kıyı şeridinin beyaz köpükleri;
 Dünyanın vedalaştığı her şey
 Benden... Elveda!

Bana uzun yollar dert gösteriyor,
 Ve kasvet solucanı kalbimi kemiriyor,
 Beyaz bent yele sallıyor...
 Fakat deniz tüm suyuyla dahi
 Seni kalbimden temizleyemez!
 O hayır!.. Elvada!”

Ruşad ne yapacağını bilemedi. Bu zamana kadar bu kızın kaderi, duyguları ile kendi gönlünde basit şekilde düşünmüş olması, ona suçluluk hissi verdi. Hayır, bu kız en büyük aşka lâyık! Shakespear’lerin, Turgenyev’lerin yazdığı duru, pak, yüksek hislere lâyık yalnızca bu! Sen ise kendi yakışksız ayakkabılarınla girerek onun duygularına aldırış etmeden, onu incitmişsin. Sözde sen bir köy delikanlısı, sen basit bir denizci; o ise bir profesör kızı! Sözde sen, dünyada her şeyi görmüş birisin, bu kızcağızın hayatı ise al ve gül...

Kız tekrar hararetlendi, fısıldamaya başladı.

- Bugün ben gençlikle vedalaşıyorum, bu benim son gecem, son yiğidim, son öpüşmem...

Ruşad için bu, ilk idi.

Köyde artık ateşler sönmüş, ırmak boyunda bile ateş taşıyanların sesi duyulmuyor, geceleyin donan su akıntılarının sesi de dinmişti. Çeşitli hislerle geldiler, bambaşka düşüncelerle geri dönüyorlar. Nerkis, ağladıktan sonra rahatlayıp hafiflemiş; Ruşad’ı ise bilmem hangi ağır düşünceler sarmıştı.

Nerkis'in kapısının önüne geldiklerinde Ruşad onu tek eliyle kucakladı. Nerkis o hâlde uzun süre durdu, devamlı Ruşad'ın saçlarını, yanağını okşadı. Bir el fenerinin ışığı yüzlerine vurunca, ayıldılar. Sokağın diğer yanından kıkır kıkır gülme sesi duyuldu. Anlaşılan, takip etmişler. Evet, tabii ki, köyde bunsuz olmaz.

Ruşad gece boyu uyuyamadı. Vücudunda bilmem nasıl, bu zamana dek tadılmamış bir mutluluk hissediyor; yüreğinde ise bir şeyler geçiriyordu. Çabucak gün doğsaydı da hemen onu yeniden görebilseydi, koridordan geçerken bile olsa, ona bir sarılıp konuşabilseydi...

Sabahleyin o, başı ağrıdan çatlar vaziyette okula geldi, ders planlarını orada hazırladı. Baş ağrısı, öğretmenin ebedi yoldaşı. Annesi böyle söyler. Bu ağrının ne olduğunu okulda yalnızca iki üç öğretmen bilmezmiş: müzik, beden eğitimi ve resim öğretmenleri...

Nerkis, dersin başlamasına beş dakika kala, gelip öğretmenler odasına girdi, gözleri şişmiş gibiydi. Onun da başı ağrıyor olmalı. Sınıf defterini ve kucak dolusu defteri alıp, sınıfına girdi. O girdiği sırada zil çaldı.

Sınıfta nedense alışılmışın dışında bir hareketlilik vardı. Zavallı şehir kızı! Köy çocuklarının psikolojisini sen asla tüm inceliği ile anlayamazsın! Çocuklar koşuştura koşuştura geldiler, nedense, çoğu ağzı yarı açık gülüyordu. O arada birisi bağırarak bir soru sordu:

- Apa, ateş yakılışını izlediniz mi akşam?

İkincisi yardıma geldi:

- Neredee, gece yarısı onu nasıl izleyebilsin! Yalnız başına karanlıkta eve nasıl dönsün?

Galeviyev iri dişlerini göstererek mânâlı mânâlı güldü.

- Gı-gı-gı-gı...

Nerkis her şeyi anladı. Akşamki fenerin hikmeti bu. Galeviyev'i tahtaya çıkardı. Çocuk tüm sorulanları iyi bildi. Nerkis, iki verip acımı bastırırım demişti, ama olmadı. Bunun üzerine yine de bir cümle söyleyip yazdırttı ve analiz ettirdi. “Çto tı rjeş, moy kon retiviy?”⁸⁶. Bağırarak okuttu. Galeviyev, elbette, bundaki ironiyi anlamadı.

O günden sonra Nerkis içine kapandı.

...Köy bahçelerinde kızıl bakır renkli, sıradan kelebekler olur. Onlar günün bir vaktinde, bir yerlerde pencere önündeki çiçeklere konarlar ve pır pır uçarak yarım gün boyunca oynarlar. Ardından kanatlarını içine kaparlar. Ve onun ardından artık onları; hiçbir ışık, sıcaklık, naz ile açtıramazsın. Pencere çerçevesine yapışıp, rüzgâra savrulmuş yaprak gibi, güze kadar otururlar... Nerkis kelebek gibi içine kapandı.

Ders bittiği sırada gökyüzünü bulut kaplamış; donuk, grimsi bulut, değirmen göletinin arkasındaki dağ ile birleşmiş, su boyundaki ihtiyar direklere girip dürülmüş, sokaklara dolana dolana düşmüştü. Yağmur yağıyor; ılık, şifalı nisan yağmuru gönüllere huzur verip sessizce çiseliyor, kalan karı eritiyor, ortaya çıkan yeri pişiriyor; tok, rızıklı, kendinden emin bir yaz vaat ediyor.

Tüm ortalığı kara balçık kokusu, toprak kokusu almış, bununla burunlar rahatlıyor, ciğerler genişliyor gibi, her nefes alışta, kış boyunca solunan o okul tozunu, solunum yollarından dışarıya çıkarıyor gibi... Dünyada, yalnızca baharı görmek için bile yaşanır!

Köy baharını Nerkis'in ilk görüşü, bu yüzden sokağa çıkınca onun başı döndü, o toprak kokusunu bile hissetmedi, sihirli bir bale dekorasyonu arasında yürürmüş gibi, yağmur buharı altında evine doğru ilerledi.

Evine dönünce aceleyle Tolstoy ciltlerinden bir şeyler arayıp buldu ve günlüğüne Rusça olarak şöyle yazdı:

“Ömür boyu aralıksız süren sıkıntı, ağır çalışma, mücadele, eksiklikler; bunlar, hiçbir insanın bir saniye bile unutmaması gereken zaruri şartlar. Namuslu yaşamak için parçalanmak, dağılmak, meşakkat çekmek, yanlış yapmak, başlamak ve bırakmak; yeni

⁸⁶ Ne diye kişniyorsun, benim gayretli atım?

baştan başlamak ve yeniden bırakmak, aralıksız mücadele etmek ve mahrumiyetlikler yaşamak lâzım. Dinginlik ise, manevi alçaklıktır.”

Dışarıda, şifalı nisan yağmuru yağıyordu.

XIII

Kapı genişçe açıldı. Ortamın ve karanlık bahar gecesinin tüm ağırlığı üstüne yığılmış gibi, ihtiyar Galiehmet’in biçimsiz gövdesi kapıyı doldurdu. Onun güçsüz gövdesi, iki yana yayılmış ayakları üzerinde, zar zor duruyor gibi. Kapıdan içeri girince elindeki feneri bir süre tutup köşeye itip koydu, nedense eldivenlerini yeniden giydi. Beyaz yün eldivenleri, zaten uzun olan ellerinin ucuna taktığı için dış görünüşü biçimsiz duruyordu. Dizlerine kadar uzanan eller... Galiehmet, eldiveni ile beyaz bıyıklarını sildi, masanın yanına gelip durdu.

- Evet, Galiehmet agay, düşündün mü?

Gözlerini uyku basmış kişilerden birisi söze böyle başladı. İhtiyar Galiehmet masaya göz gezdirdi. Kül tablası dolup taşmıştı. Eflatun kara dökülmüş, birkaç yerinden yanmış, delinmiş kırmızı malzeme üzerinde boş sigara paketleri, kibritler. İşte “Belomor”⁸⁷ için rayon vekili. Bu delikanlıyı, ihtiyar Galiehmet çoktandır tanıyor. Hoş, iyi delikanlı. Kendisi partili. Bahar ekimi, orman kesimi, istikraz kampanyası hepsine vekil olarak onu gönderiyorlar. Uzun zamandır bu kolhazda. Gündüz demiyor gece demiyor kauçuk çizmesini giyiyor ve kırdada, at ahırında, ambarda, ormanda koşuşturuyor.

Onun yanında oturan; köy konseyi başkanı, uykusuzluktan gözleri şişmiş olan Bibisara. Dul kadın, artık şişmanlamaya başlamış. Bütün ömrü erkeklerin arasında, sigara dumanı içindeki toplantılarda geçiyor. Onun pamuk şalına, paltosuna tütün, devlet dairesi kokusu sinmiş; ihtiyar Galiehmet onların evine girdiğinde bile, köy konseyinin kokusunu alıyor. Bibisara artık bir hayli ustalaşmış, oturumlarda kâğıtsız olarak konuşabiliyor, gerektiğinde erkekleri bile azarlayabiliyor. Çok sinirlenirse “pnimayete li” veya “kuy-kak”, “bitto-bı” diye ekleyerek devam ediyor. Kendi evinin işleri hakkında düşünecek vakti yok,

⁸⁷ Bir sigara markası.

inek sağmayı bırakalı en azından altı yedi yıl olmuş. Elbisesini bile ihtiyar annesi yıkayıp veriyor.

Demirle kaplanmış karaağaç kasanın üzerinde sigara içerek oturan, rayon mali şube acentesi Semigullin. Bu köyde doğup büyümüş olsa da onun adını bilen çok az. Nasılsa kendi kendine o “Semigullin” olmuş. “Semigullin gelmiş” haberi köye yarım saat içinde yayılır. Gençler ona “Semigullin abıy” diye hitap ediyorlar, büyükler ise “Semigullin yoldaş” diyorlar. Onun yüzü sararıp solmuş, o kaç yıldan beri mide ağrısı çekiyor. Tüm yıl köylerde başkalarının evlerinde gecelemesi gerekiyor. Evrak çantasında her zaman yedek üç dört paket sigara ve şişe ile çay sodası olur; ihtiyar Galiehmet de bunu bilir.

- Ee, Galiehmet agay, ne cevap getirdin?

İhtiyar Galiehmet beyaz eldivenlerini çıkarıp sandalyeye koydu. Sobanın arkasına gidip burnunun ucundaki su damlasını orada silkti, eldiveni alıp bıyıklarını sildi, konuşmadı.

...Bu durum, bir hafta boyunca böyle devam eder. Her gece yarısı ihtiyar Galiehmet’i böyle çağırırlar ve aynı soruyu sorarlar. İlk olarak kendileri eve, ona gelmişlerdi. İhtiyar Galiehmet yemek yediği yerden kalkıp havluyla yüzünü sildi, sekiye geçip oturdu, sekinin kenarına elleri ile dayanarak durmadan kayarak döndü.

- Henefi veriyor mu, diye sordu o.

- Veriyor.

- Peki Yosıp?

- Hayır, ama düşünecek.

İhtiyar tekrar seki boyunca uzandı ve bıyıklarını sildi.

- Peki, benim ondan ne fazlam var, niye benimkini istiyorsunuz?

- Çünkü, dedi ona Semigullin, senin dışarıda, yardım edebilecek bir oğlun var. Ve buradaki kızının da yardımı yok değil.

- Tabii öyle, dedi ihtiyar Galiehmet, biz burada ihtiyar karımla günü gününe zor bela yaşıyoruz; odununu, otunu, samanını parayla alıyoruz. Oğlanın ise kendi ailesi var. Bir tanecik buzağımı ben size nasıl vereyim? Aklınız yerinde mi sizin?

O gecedan itibaren ihtiyar Galiehmet'i her gece bu şekilde çağırıyorlar, ortalık kararınca o, mal bakmaya giderken kullandığı feneri ayarlayarak kapının kenarına oturup çağırılmayı bekliyor. Her gece aynı söz. Bugün de tıpkı aynı, dünkü ve önceki günkü gibi...

- Bir tanecik buzağımı ben nasıl vereyim?

- Biz orasını bilemeyiz, ama, dedi Semigullin, şişesinden soda yudumlayarak. Pencere önündeki sürahiyi kaldırıp, harıl harıl su içti. – Biz orasını bilmeyiz. Senin nasıl çözümlerin vardır, onu kendin düşün. Yalnız sen bize şunu söyle, sen hükümet tedbirine karşı mısın yoksa onaylıyor musun?

- Semigullin kardeşim, niye öyle konuşuyorsun şimdi? Kendimizin savaşıp, kendimizin kurduğumuz hükümet değil mi ki! Vatandaşlık Savaşında üç yıl savaştım. Kolhozunu da kendimiz kurduk. İşte şu ellerimle kolhozun ilk ağaç sütunlarını ben kaldırdım. İşte ambar, patates deposu, at ahır, kurutma yerleri. Hepsini de ben inşa ettim otuzuncu yılda. Merhum babanla ağaçları birlikte kestik, kolhoz için ilk dilekçeyi biz yazdık...

- Ee, yetti ama, diye böldü Semigullin, sigarasını yakarak. – Önceki hizmetlerine saygı duyuyoruz, bu çok güzel. Yalnız sen şunu söyle. İşte buraya imza atıyor musun, atmıyor musun?

- Galiehmet abızı, karşı gelme, sözümü dinle, dedi Bibisara, söze katılarak. – Bize de işin düşer, biz de unutmayız.

Rayon vekili bileğindeki büyük saatine baktı. Saat gece bir olmak üzereydi. İhtiyar Galiehmet zorlukla nefes aldı.

- Öyle ki, bacım, kendin bir düşün bak.. Yosıp'inkini almıyorsunuz, benimkini istiyorsunuz. Diyeceğim şu ki, ben karşı değilim, hükümet bizim kendimizin. Fakat işte gücüm yetmiyor, benim ona. Sığır yaşılanıyor, buzağımı damızlık ayırırım demiştim.

Semigullin yerinden kalktı

- Ee, yetti! Yürü bakayım, geç gir şu odaya. Orada dilediğin gibi konuşursun.

Semigullin odanın kapısını gıcırdatarak açtı. İhtiyar Galiehmet nedense fenerini eline almak için geri döndü, ardından sandalyeden eldivenlerini alıp giydi ve içeri odaya geçti. Semigullin onun arkasından kapıyı kapadı.

O, Bibisaraya bakarak:

- Sert adam, sert adam. Huşiyet agay şimdi benzetir onu. Demişti dersin, dedi
- Acaba ihtiyarı rahatsız etmiyor muyuz, beyler?

Rayon vekili zor nefes alarak yerinden kalktı:

- Ne olursa olsun, plan uygulanıyor. İnsanı bu kadar merhametsizce cezalandırmak niye? Doğrusunu söylemek gerekirse, biz burada, parti Merkez Komitesi'nin çizgisini bozmaya başladık...

Bibisara ile Semigullin şaşırarak ona gözlerini diktiler.

- Ancak, diye sözünü kesti Semigullin, fakat tam o sırada oda kapısını gıcırdatarak ihtiyar Galiehmet çıktı. O dosdoğru Bibisara'nın karşına gelip durdu.
- Kaleminiz nerede, nereye imza atayım, dedi.

Hepsi de rahat bir nefes aldı. Rayon vekili, uzanarak, metreli cetvelle havalandırma penceresini açtı. Bibisara ile Semigullin'in yüzlerinde gülümseme görüldü. Yalnız ihtiyar Galiehmet daha da çökmüş gibi görünüyordu.

- İşte, komşu, çoktandır böyle yapman gerekiyordu, dedi Bibisara. – Yoksa kendine de uyku yok, bize de. Biz burada kuy-kak⁸⁸ planı uygulamaya çalışıyoruz. Çoktandır böyle gerekiyordu, bravo.

- Yalnız, kendiniz adam akıllı anlatamıyorsunuz ki, mesele Huşiyet söyleyince anlaşıldı, dedi ihtiyar Galiehmet, eldivenlerini giyerken.

⁸⁸ Bir şekilde.

Kapı genişçe açıldı ve ihtiyar Galiehmet karanlığın içinde yok oldu. Onun çamurlu sokağa doğru şıpır şıpır ilerleyerek çıkıp gittiği, havalandırma penceresinden işitildi.

... Oda içerisinde ise Huşiyet onunla işte şöyle konuştu.

- Sen ne, kordaş⁸⁹, dedi o Galiehmet'e gelip odaya girdiğinde, hükümetin kontraktatsiya⁹⁰ yasasına karşı mısın yoksa? Sen, şey, bunun içine girmek mi istiyorsun? - Huşiyet iki elinin parmaklarından kafes yaparak gösterdi. İhtiyar Galiehmet titredi.

- Allah korusun, Huşiyet, o günü göstermesin...

Ayaklarının halsizleştiğini hissederek Galiehmet saldalyeye tutundu. Huşiyet'in kim olduğunu o çok iyi biliyordu. Kolhozu birlikte kurdular İlk kolhozcuların birkaçını Huşiyet "sağcılar", "solcular" diye suçlayarak partiden çıkarttı. Onlar, sağ ile solun mânâsını dahi bilmedikleri hâlde, toplum işinden uzaklaştırıldılar. Toplantıda kendisine yönelik küçük bir eleştiride bulunan kişileri -köyde kendisiyle kolhoz kuran parti üyelerinden iki kişiyi ortadan kaldırttı. Şimdi artık o yaşlandı, saçları da, kaşları da ağardı; okulda çalışmaya başlayınca cam göz de koydurttu.

Kısım ile çalışmanın çok övüldüğü bir yazda Huşiyet'in büyük kızını kısım yöneticisi olarak görevlendirdiler. Araziden bilmem ne kadar mahsül alana, kahraman unvanı verecekler diye bir şayia dolaşıyordu. Fakat ihtiyar Galiehmet tüm işi bozdu: yazın açık gecelerinden birinde; Huşiyet, kızı, oğlu ve bir iki kişinin daha tarlalarındaki költeleri⁹¹ bir yere taşıyarak tınaz ettiklerini gördü. Tan ağardığında bu arazide dokurcunlar arasında at döndürecek yer yoktu. İhtiyar Galiehmet giderek idareye bu durumu bildirdi. O günden sonra Huşiyet ile o yalnız olarak karşılaşmadılar. Aslında, o vakadan sonra Huşiyet de kolhoz işlerinden uzaklaştırıldı. O çoğunlukla evinde gazete okuyarak yatıyor, kolhoz işlerine katılmıyor, yalnız onun hayaleti bile çok sertti. Huşiyet kelimesi, pek çoklarını korkudan titretiyordu. Köy halkı onun son kurbanını, hâlâ ağlaya ağlaya hatırlar. Kırk dört yılında atlar aç kalınca, idarede bu mesele görüşülmüştü. Orada at bakıcısı Nebi korka korka şöyle söyledi:

⁸⁹ Yaşıt, akran.

⁹⁰ SSCB zamanında kolhozlar, sovhozlar ve diğer devlet organları tarafından hazırlanan anlaşmalar çerçevesinde tarımsal ürünlerin satın alınması sistemi.

⁹¹ Hasat edilen ekinlerden yapılmış demet.

- Cemaat, atlarımız harap oluyor. Yoldaş Stalin, biliyor musunuz ne demişti? Atlar, kolhozun altın fonu, dedi, değil mi. İşte böyle; sığırlarımızı besliyoruz tabii. Hiçbirimizin kendi sığırını açlıktan öldürdüğü yok. Peki öyleyse, neden kolhozun atı ölsün? İşte ben idareye şöyle diyorum; bir iki aylığına halsiz düşmüş atları mülkiyete paylaştırınız. Halk doyurur, ayağa kaldırır. Bahar ekimine kadar düzelirler. Kara yere ayak basana kadar doyururuz. İşte bu.

Toplantıda Huşiyet de vardı. O birden Nebi'nin sözünü kesti.

- Yoldaş yönetim kurulu üyeleri, diye başladı sözüne. – Bu, halk düşmanı sözü. Bu kendi kurduğumuz kolhozu lağvetmek için takdim sözü. Bu yılı...

Bir hafta içinde kolhoza muntazam iş atları geldi ve aynı hafta içerisinde köyden Nebi'yi de alıp gittiler...

Sandalye sırtlığına dayanan Galiehmet'in gözünün önünden, gizli bir hızla işte bu vakalar geçti. Huşiyet... İşte o, onun karşısında duruyor. Onun tek gözü zehir saçarak, Galiehmet'in beynini deliyor, sihirlenmiş gibi oluyor.

- Yok, yok, Huşiyet kardeş, dedi ihtiyar Galiehmet biraz güçten düşerek, ben yalnızca öyle... Veririz, buzağı sağ salim büyüsün. Yok, yok, ben şimdi. Onun rızkı da olur, buzağı yalnız sağ salim büyüsün, ben yalnızca öyle...

Bundan fazla hiçkimse tek söz bile söylemedi. Huşiyet yalnız kaldı.

...O gece çok sıcaktı, horozlar durmadan ötüyordu. İhtiyar Galiehmet, evine dönünce, sekideki döşeğine uzanıp yattı. Bir haftadan beri uyuyamadığından, o çok halsiz düşmüştü, nihayet uykuya daldı. Ne hikmetse çok güzel bir rüya gördü. Bir çayırıktan diz boyu otu yarararak geliyormuş. Orada çer çöp çiçekler arasında kısa beyaz elbise giymiş on yaşları civarındaki bir kız yuvarlanarak oynuyormuş. Sıçrayıp kalkıyor, koşup gelip, ihtiyar Galiehmet'in yanında yuvarlana yuvarlana gidiyor, kahkaha atarak gülüyor, tekrar kalkıp koşuyor, çiçeklerin arasına gömülüyor. Çok fazla geçmeden, çiçekler arasında at bakıcısı Nebi uyuyup yatıyormuş, o çocuğun kahkahasına o irkilip uyanmış, ayağa kalkmış, güya. Kendi sağa sola tükürüyor ve:

- Tü, gâvur kız, tam Allahiteala'nın kendisi öyle ki, diye söyleniyorumş. O kız ise, dikkatli bakarsan, Bibisara imiş... Bu gece sona erdiğinde, köyde iki kişi daha uyuyamıyordu.

Onlardan biri, Semigullin. Evine dönünce o sıcak suya tutup sodasını içti ve “planı uyguladık” der gibi keyifli düşünceyle yorgan altına girerek gözlerini yumdu. İkincisi, rayon vekili. O gece boyu sayıklayıp durdu. Gözünü yumunca, başı dönüyor; açınca, kapının yanındaki paltolar kımıldıyor gibi görünüyor, o paltolardan birisi aniden Semigullin'e dönüşüyor, bunun kulağının dibine geliyor ve uzun parmaklı cılız elini silke silke söyleniyor. “ancak, ancak...” diyor, bir şey için vekile musallat oluyor. – “Senin çizgini biliyorum ben... Büroya gidince, ancak, konuşup bakarız.”... diyor.

Tan horozu öterken ihtiyar Galiehmet'in cılız sığırı, memesinde toplanan sütün verdiği acıya ak burunlu yavru buzağını özleyerek mölüyordu.

XIV

Öğretmen olabilmek için kimilerine yıllar gerekir, kimilerine ise aylar... Biliyor musunuz, öğretmen gerçek mânâda nasıl öğretmen olur? İşi, rüyasına girmeye başlayınca. Öğretmenin rüyasına yalnızca bir konu girer: Ders başlayacakmış, öğretmen o derse hazırlanmamış. Öyle böyle zil çalar. Bunun ise planı yok. Müdür kapının yanında bunun dersine girmek için bekliyor. Plan ise hâlâ yok. Eğitim bölümü müdürü (Allah'ın en acı dilli kulu) bunun planının olmadığını çoktan bilir, bu yüzden ders çizelgesinin yanında pis pis güler durur. Yakalandın mı, yani... İşte tüm konu bu. Kimi zaman konu daha da trajik olur; öğretmen planını tamamlamış şekilde derse gider, ders vermeye uğraşır, fakat dersin bir anında, en arka sıraların birinde oturan müfettişi görüp, dilini yutar. Öğretmenin vücuduna elektrik akımı vurur, kalp ritmi bozulur, başı döner... Acımasız müfettiş ise, yerinden kalkıp öğretmen masasının yanına gelir ve öğretmenin gömleğinin yakasından tutar.

- Ders planını göster, göster, diye bağrını deler.

Bu kadarına, tabii ki, öğretmen katlanamaz, hıçkırarak ağlamaya başlar ve... uyanır. Uyandığında, saçlar alna yapışmış, minder ıslak, bütün vücudunu soğuk ter basmış. Şükür, yalnızca rüyaymış.

Fakat müdür hanımları bu tarz rüyalar görmez. Örneğin Gülçire'nin böyle bir rüyayı hiç görmüşlüğü yoktur. Müdür eşlerine kim plan sorsun! Ama müdür eşleri de her zaman rahat uyumuyor, her insanın kendi sıkıntısı var bu dünyada. Herkesin kendine göre. Kolhoz çobanı örneğin, bazen gece boyu uyumadan yatıyor: Dün malları kaba yonca tarlasında on beş dakika fazla otlatmış. Çok mu yediler acaba? Fakat tam o an Sovyetler Birliği Mareşali, iki üç kez kahraman, tanınmış komutan da uyumuyor; yarın için general karargâhında çok ehemmiyetli bir konuda bildiri sunması bekleniyor, bildirinin bir savında başarısızlık hissediyor. Ne yapmak lâzım? Uyku girmiyor göze. Yaşlılık diye düşünüyor. Yanılıyor. Onun görüşü işte, ismi dünyaca meşhur balerin uyuyamadan yatıyor, anaokuluna giden oğlu, karnım ağrıyor diye, akşamdan beri kim bilir kaç kez lâzımlığa oturdu. Dizanteri başlıyorsa çok kötü. Epidemiyoloji uzmanları bu konuda çok acımasız, onlar için balerin ne, kapıcı ne, onlara bakarsan, balerinin kendisini bile kontrole alırlar, çocuğunu karantinaya kapatırlar, yıl boyunca gözetim altında tutarlar, bir takım boruları getirip evini dezenfekte ederler. İki gün sonra Londra'ya turneye uçması gerekecek. Ne yapsın? Uyku tutmuyor. Peki yalnız o mu? Sibirya'daki en büyük fabrikanın müdürü, geceyi uykusuz geçiriyor bugün, dişinin dolgusu düşmüş.

Gülçire'nin ise dişleri sağlıklı. O henüz dolgu nedir, bilmiyor. Onun yarın sunacağı bir bildirisi de yok, Londra'ya uçmaya da hazırlanmıyor. Doğru, Telgat ateşler içinde yatıyor, ama korkulacak bir durum değil. Herhalde, Gülçire'nin söylediği gibi, kırk altı derece de değildir. Uykusuzluğunun sebebi başka, tamamıyla başka. Bunu anlatmak güç. Bunu anlatmaya bir yazarın ustalığı dahi yetmez. Çünkü bunun ne olduğunu yalnızca bunu yaşayan bir kadın bilir. Başka da hiçkimse bunu anlayamaz. O bir hastalık. O seni içten yer, kurutur; o senin gününü düşe çevirir, geceni azaba döndürür. İnsanlarla konuşurken anlayarak konuşmazsın, anlayarak cevap vermezsin. Güldüğünde yalnızca insanlar güldüğü için gülümersin, yüzün güler, fakat ruhun gülmez. İçin büyük bir boşlukla dolu olur, sızlar. Sizin hiç dişinizin sızladığı oldu mu? Bu, kalpteki diş sızlaması. Nerkis bir gün Gorki'nin bir eserinden şu sözleri okuyup göstermişti: "Bende diş sızlaması hastalığı var, fakat o kalbimde". Tam üstüne oturmuş da söylemiş Gorki bunu, tam Gülçire için söylemiş gibi. Yalnız Gülçire'nin hastalığı daha başka türlü, daha da kötü.

O, kıskançlık diye adlandırılıyor.

Kadınları bu hastalıktan Allah korusun. Bu hastalık bulaştı mı, bittin demektir. Gülçire zayıf düştü. Koca gözleri daha da büyüdü, onların arası uzaklaştı. Zayıflarsan böyle olurmuş. Yanaklarda, çenede bir takım hain kabarcıklar görüldü. Kalça kemikleri çıktı, eteğinin lastiklerini ve çeken, sıkın diğer lastikleri kısaltmak, kısaltarak düğümlemek gerekti. Yemeklerin tadı kaçtı, dünya sonsuz, sınırsız bir uzun düşe döndü.

Gülçire'nin gönlü, bu hastalığa çoktandır hazırlanıyordu. Savaşın biteceği yıl, okula birbiri ardına genç kadınlar, yüksek tahsilli kızlar gelmeye başladı. Doğrusu onlar uzun süre kalmadılar, onların yerini Nerkisler, Belkıyslar aldılar. Bunlar bir kat daha can sıktı. Onun üstüne müdür onuncu sınıf mezunu güzel Nesime'yi, Gülçire'nin ay vayına bakmadan, piyoner kolu başı olarak belirledi. Bu durum, bütün hayatı boyunca ilk defa Sabir'in, karısının sözüne karşı çıkmasıydı. Üstelik Sabir, öğretmen kurullarından birinde şöyle dedi:

- Piyoner, Komsomol⁹² işleri müdürün elinde; uçkom⁹³ ve diğer kurumlara eğitim bölümü müdürü bakıyor. Piyoner işi bende.

İlişkideki en tehlikeli kişi, kırkını geçmiş erkektir. Sabir yaşıyor. Saçları artık gitgide seyrekleşiyor. Vücut da salmış, boşalmış. Bu dönemde insan aklını kaybediyor. Gençken nasıl oluyor? O zaman dış görünüşün, gençliğin, sağlığın iş yapıyor. Yaşlanınca düşünerek iş yapmak gerekiyor. O zaman artık ağzının iyi laf yapması gerekiyor. Ailen var, bu durumda, ben seninle evleneceğim, diye söz veremezsin. O zaman tek bir yol kalıyor, karını kötülemek. Anlaşamadım, şansım yokmuş; saçını doğru dürüst taramayı bilmiyor, uyurken horluyor vb. Oysa bana ruhî bir hayat da gerek, yani...

Ah, bu erkeklerin dilleri! Sen hem çalış, hem yemek yap, kabı kacağı yıka, çamaşırları yıka, çocuklara bak, kocana bak! Hiç olmazsa bir kez evi toparla, yalnızca bir kez, egoist! Sonra anlarsın. "Ruhî hayat" imiş, pislik...

⁹² Genç Komünistler Birliği'nin kısaltması.

⁹³ Öğrenci Kurulu kısaltması.

Bir iki yıl önce Sabir'in hayli kötü numaraları oldu. Okula o dönem şehirden gelen iki kız bir delikanlı vardı. Akşam olunca, gramofonu kurup oynuyorlar; ders bitince, spor kostümlerini giyip kızağa binip gidiyorlardı. Savaş vakti, açlık, soğuk sanki bunlara uğramıyordu. Akşamlarıysa bunlar tamamen küçük çocuklara dönüyorlardı. Bakarsan, bunların arasında aşk denen şey yokmuş. Sabir bunu hiçbir zaman anlamadı. Nasıl oluyor da, o, böyle güzel kızlara âşık olmadan durabiliyordu? Ah şu gençlik! Ah, şu ihtiyarlık! Binseydin o kızlardan biriyle gezmek için kızağa! Böyle bir özgürlüğün olsaydı! Gideydin ormana, çukurluklara, taşlara gömülü bir dağa, çarpsaydın o kızın... beline, aniden kucaklasaydın ve soğuk havada kızarmış, kış üvezi rengine bürünmüş dudaklarından aniden öpseydin...

Kaplanlar var değil mi? İnsan yiyenler? Kaplan, bir yerine mermi girip yara alırsa, vahşi hayvanları yakalayamazmış, sürüsünden ayrı düşermiş. Açlıktan ölmek için, insan yemeye başlar. Ne yapsın? Başka çaren kalmayınca, yapacak bir şey yok. Sabir de aynı bu durumda. Kızak kayan kızların birini okulda yalnız yakalayarak, o son çaresini kullandı. Cumartesi günü akşamdı, kız köyde tek başına kalmış ve canı sıkılıp okula gelmiş. Sabir kış boyunca bu anı bekliyordu. Ve hücumu geçti. Hücumu; divanda oturan kızın önünde diz çöküp, ayağını kucaklayarak, ağlamak oldu. Kız şaşırıp, kendini kaybetti. Çıkıp koştu. Bundan sonra eğitim yılı bitene kadar, müdür, onun dersine girip rahatsız etmedi...

Bahar tatilinde, günlerin birinde, Sabir o kızların diğerine de aynı senaryoyu izletti. Bu seferki çıkıp kaçmadı, yere çöküp ağlayan adamı tutup ayağa kaldırdı ve kendini kucaklattı. Ardından küçük çocuklara yaptığı gibi, kulağını büktü ve Sabir'i öğretmenler odasından çıkarıp gönderdi. Kadın-kız kısmı bu tarz durumları kendinin en yakın arkadaşına söylemeden durur mu hiç! Bu durumlar, elbette, Gülçire'ye kadar ulaştı. Sabir, tez âşık olur, bu yeni bir haber değil. Artık bunlar kabul edilebilir bir hâl almış. O vaktini bekleyip söyleyecekmiş. İşte şimdikisi... Gülçire pencerenin perdelerini çekti, ortalığı bahar tanının kızıllığı basmıştı. Güneşin doğmasına daha epey vakit var, evin içi, kapının önü, sokak sessiz. Öyle bir sessizlik ki, dünyanın yavaşça döndüğünü duymak, sezmek mümkün gibi. Tan kızıllığı pencerenin üzerinden geçip, sıvanmış sobaya; ahşap yatağında yayılarak uyuyan Telgat'in, akşamdan beri yıkanmamış olan yüzüne düştü. Tüm yeryüzü kızılımsı ışığa gömülerek mağrur bahar güneşinin doğup gelmesini bekliyor. Henüz pencerenin üstündeki serçeler ötmüyor, sığırcıklar daha uyuyor, gece yarısına kadar avareavare dolaştıktan sonra dönüp yatan haylaz kedi bile hâlâ uyuyor. Gülçire'nin ise yeri

soğuk, o oraya başını bile koymadı. Sabir evde yok. Rayon toplantısından dönmedi. Bibisara döndü, geceleyin ikide onların ışığı yandı. Yanılıyor muyum desen, tam o sırada Belkıys'ın da ışığı yandı, toplantıya beraber gitmişlerdi. Sabir ise dönmedi. Saat beş oldu. Ya bir ara Zakirov'un söylediği koşma doğruysa?...

...Zakirov'un okuldan ayrılışına yalnızca bir iki gün kala olmuştu bu olay. Gülçire ile Sabir ellerinde çantalarla bakkaldan dönüyorlardı. Zakirov ahırın tepesine çıkmış, sopanın başına yel değirmenini bağlamaya uğraşıyordu. Çok rüzgârlı bir gündü, güneyden esen rüzgâr bu küçük değirmenin sesini bir yerlere alıp gitti. O değirmenin bir kalem boyundan da kısa kanatı, saf bahar rüzgârıyla zangırdarak dönüyor, bulutsuz açık mavi gökyüzü, güneş ışıkları, saf rüzgâr ve o küçük değirmenin sesi, yalnızca köy halkının anlayacağı şekilde bir bahar izlenimi doğuruyordu. Fakat o ahır çatısından rüzgâr, bir koşma da alıp geldi. Sabir bunu duydu mu duymadı mı bilemeyiz, ama onu duyduğu dakikadan itibaren, Gülçire için bu yeryüzünün beş kuruşluk bile değeri kalmadı. Zakirov şu koşmayı söyledi:

“Sabir, Sabir – sabaha.

Sabir içer sigara.

Sigarasını bırakmış,

Mesrûre'ye başlamış.”

Buna, elindeki oyuncak yel değirmeninin bahar şarkısı gibi olan saf sesi de eklendi.

- Zır-r-r-r...

Gülçire'nin kulağında ise bunlar birbirine karıştılar. Bırakmış... Başlamış...

Sabir son günlerde eve birkaç kez gece yarısında döndü. Gülçire bir şeyler hissetti, ancak sesini bu durumda bile, kıskanıyorum diye değil, başka bir sebepten çıkardı.

- Ben burada günün yirmi sekiz saati çalışıp harap oluyorum, ev işlerine yardım edenim yok, dedi.

Bir gün ise Sabir, sabah üçte kalkıp “hizmetlilerin işe gelip gelmediklerini kontrol etmek için” diye çıkıp gitti. Bunların hepsi de bir hafta on gün içerisinde oldu. Bugün de, sanırım, orada -ismini söylemeye Gülçire'nin dili varmıyor.- onun yanında. Gülçire, soğuk yatağına göz gezdirdi. Akşamdan kabartılmış iki yastığın ona alay eder gibi baktığını hissetti. İki yastığın ikisi de, kabarıp duruyorlardı.

Tan ağarırken yanında kocası horlayarak uyuyan kadın, dünyadaki en mutlu kadın; güneş doğduğunda pencereden pencereye gezip, kocasının başkalarının koynundan çıkmasını bekleyen kadın ise dünyadaki en mutsuz kadınmış!

Gülçire kapının önüne çıktı. Güneşin ilk ışıklarıyla yavaşça rüzgâr esiyordu, rüzgâr Zakirov'un oyuncak değirmenine vurdu, yel değirmeni zırıldayarak dönmeye başladı. Serçeler cıvıldaştılar, sığırcıklar çıkıp yüzlerini yıkadılar. Sabah sessizliği bozuldu. Uzakta, at ahırlarının yanında kolhoz ekip başının sesi işitiliyordu. Okul kapısının önünde de hareket başlamış; Zahir atı temizlemekle uğraşıyordu, onun çevresinde bağıra bağıra talimatlar veren kişi ise Sabir idi.

Demek, doğru... Demek ki hepsi doğruymuş...

Gülçire düş görmüş gibi yarı sayıklayarak evine girdi, aynanın karşısına geldi. Aynadan ona, gözünün altları kararmış, yanak kemikleri çıkmış çirkin bir kadın baktı. Çirkin kadın, gözlerini yumdu. Dünyanın farklı bir yerinde başka bir kadın görüldü. O, dolgun göğüslü, acar gözlü, her zaman dudakları nemli, kalın iki örgü saçlı, güzel bembeyaz bilekli genç bir kadın. O dakikadan itibaren tüm yeryüzünde bütün insanlığın Gülçire için hiçbir gereği kalmadı. Şimdi dünyada yalnızca iki kişi vardı: O ve Mesrüre.

Gülçire oğlu Telgat'ın sıcak yanağına alnını dayayarak yatağa yan yattı, dünya döndü, güneşler, aylar, yıldızlar çarpıştılar; zelzele başladı. Ortalık karıştı, yalnız o fırtınanın içerisinde, uzaktan ona bir yüz görüldü durdu. Yay kaşlı, nemli dudaklı, acar bakışlı...

Bu fani dünyada hiçkimse masum değil. Melekler de az. Aptallar daha da az. Bir adam eğri büğrü yoldan yürüyerek, geç vakitte, evine döner; ay ve güneş. Karısının gözünün içine bakar. Karısına söylemediği sıcak söz kalmaz; o tatlı dillilik, önemli

hissettirmek mi dersin. Zavallı kadın, o gün, ömründe görmediği iltifatı görür, “bu kocama ne oldu bugün, peki böyle durup dururken sevgisi artar mı, Yarabbi, bu mutluluğu bana çok görme” diye huzur dolar. Aldanır miskin! Öteki domuzun ise o anı sağ salim geçirip atlatması lâzım, yalnızca karısının, onun önceki eğri yolda çektiği rahatın mihnetini görmemesi, onu yakalamaması lazım. Bu yüzden fazlaca tatlı dilli o bugün, kara kalpli! Karısı ise bunu bilmiyor...

Diğer bir tip ise, sevmediği karısının yanına döner, o da “yeni çıkmaya başlayan ekin”lere gidip geldi daha şimdi, elbette, onun da yakalanmaması lâzım. O yere bakıyor, karısının bakışlarıyla karşılaşmıyor. Fakat o, diğeri gibi tatlı dilli konuşarak yapmacık davranmıyor, aksine, sevmediği karısı o anda ona daha da şekilsiz görünüyor. Bunun üzerine, eğri yoldan dönüşünü, öyle böyle sebepler bularak karısına bağlamaya başlıyor. Kapıdan girer girmez; evde düzen yok, ne diye yatıyorsun, diye mırıldanıyor; yemek yemeye oturursa, yemeğin tuzu yok, kaynamamış falan filan diye problem çıkarıyor. İlginçtir, eğer o değil de, sevdiği kadın olsaydı; her şey düzenli, her şeyin tadı tuzu tamdır, tam... Sevgi yoksa; yuvada en gerekli, en kıymetli zenginlik yok; hikmet burada. İşte bu yüzden o, demir kaşığına taş tabağına vura vura yiyor. Erkek tabak sesi çıkararak yemek yedi mi, bil ki o bir şeylerden memnun değildir; daha doğru bir ifadeyle, karşısında oturan karısını sevmiyordur. O, bu hoyratlığıyla kendisinin eğri yolunu örtbas ediyor, zavallı kadın ise, sonraki pişireceği yemeğin tuzunu ayarında atması gerektiğini düşünerek aldanmış oturuyor...

Bir de üçüncü türüsü oluyor. Döndükten sonra halsiz, yorulmuş şekilde konuşur; toplantı, oturma falan filan diye mırıldanır; dünyaya, insanlara söver; bu en tehlikelisi. Bunu yakalamak zor. Fakat bu durumda, böyle olan adam karısına bakamaz, bakışını dışarıya çevirir. Dışarı baktı mı bil ki, o gün toplantı da, oturma da olmamış... veya olmuş ama öyle uzun sürmemiş.

Sabir İşmuratoviç sonuncuların arasına giriyordu.

- Toplantıyı çok uzattılar, annadınmı, hava ağarınca dışarı çıktım, gram uyku görmedim... - Bu sözleri acaba kim söyledi. Hayır, kim söylerse söylesin, hepsi bir değil mi! Yeryüzünde hiçbir kadın Gülçire'nin gördüğünü görmesin!

Bu bahar sürekli keder getirecekmiş meğer... Güneş doğuyor, güneşin kızıl ışıkları; Gökçire'nin kanlı gözyaşları.

Gülçire uykuya daldı, Sabir'i duymadı. Uykusu ızdırap, düşü hezeyan doluydu. Düşünde; evin önünde yerde uzun, kalın ve ağır zehirli bir yılan varmış. Gülçire kendi eliyle o yılanı besliyor. Tabaktan et parçaları, peremeçler alıp yılanın ağzına atıyor. Yılan ise, ona sevinerek yaklaşıyor, onun boynuna dolanıyor, sonra aniden yılan Mesrüre'ye dönüşüyor, gülüyor...

Gülçire uyandı, saat sekizmiş. Onun boynuna Sabir elini salmış, diğer eli Telgat'in alnında. Radyodan ses geliyor; Kazan istasyonu telli çalgıda "Nefise" ezgisini veriyor. Bu, onun "tanıtma" sinyali. İşte şimdi sunucu hayırlı bir gün diler, Gülçire'nin halini biliyor mu ki o!

- Toplantıyı çok uzattılar, annadınmı, hava ağarınca dışarı çıktım, gram uyku görmedim... Haydi kalk, semaver kaynadı, tavukları kazları çıkardım, dedi Sabir, dışarıya bakarak.

Gülçire kalktı, başını bağladı, hiç konuşmadan çay içtiler. Renat apar topar atıştırıp koşarak çıktı, onlara bugün askerlik şubesinden bir subay gelerek askerî hazırlık dersinin sınavını yapacaktı, Hekimcan çocukları dersten önce toplayıp onlarla konuşmak istemiş.

Radyodan bir röportaj yayınladılar. Bahar ekimlerine hazırlık üzerineymiş. Röportajı yapan sunucunun dili diline değmiyor. Kolhoz başkanından cevap alabilmek için, bülbül gibi ötüyor.

- Yoldaş Hebibrahmanov, bize söyler misiniz lütfen; halk ekonomisinin kalkınması ve gelişmesinin dördüncü beş yıllık planı uyarınca, tarım çalışanlarının üstüne de büyük ödevler yükleniyor. Sizin fikrinize göre günümüzde bu ödevlerin en önemlilerinden hangileri ilk planda yer alıyor?

- Bahar ekimine hazırlık.

- İyi, çok iyi. Bize bir de şunu açıklayabilir misiniz; sanayi ve tarımı kalkındırma, geliştirme ile birlikte hizmet sahiplerinin geçim materyallerinin şartlarını da yeterli ölçüde yükseltmek göz önünde tutuluyor. İlk ve ortaokullarda okuyanların sayısı 31,8 milyona

ulaşacak. Eğitimin farklı sistemleri üzerine 13,4 milyon işçi hazırlamak ve 13,9 milyon kişinin mesleki ihtisasını yükseltmek planlanıyor. Sizin kolhozunuzda insanları sanayiye gönderme işi nasıl ilerliyor ve sizin kolhozunuzda bulunan ortaokulun mezunları sanayiye gidiyorlar mı?

- Gidiyorlar.

Ardından “Nefise” ezgisi.

Gülçire bunları yedi deniz öteden gelen sihirli sesler olarak dinledi.

Ardından konser başladı.

Soğan kabuğunda kaynatarak boyanmış yumurtalar, kurumuş çilekler yüklenerek ihtiyar Gaynelvafa geldi. İçeri girdi ve ahşap yatağın yanına geçti, Telgat’in ateşi vardı. İhtiyar kadın, Gülçire’ye soran bir bakışla baktı ve her şeyi anladı. Telgat’ın hastalığı geçecek ama, Gülçire’ninki ebedi idi. İhtiyar kadın bunu anladı. Damadı ile kızı okula gittiler, ihtiyar kadın süt kaynatıp ilaç yapmak için kaldı.

Gülçire’nin kalbi okula yaklaştıkları an daha hızlı çarpmaya başladı. Öğretmenler odasına o tek başına girdi. Radyo alıcısının yanında Ruşad, Gata, Hekimcan oturuyorlar. Mönire Bulatova kalın, kadife sesiyle “Kahramanlar Marşı”nı söylüyordu.

“Yiğit savaşçı, kahramanlar dönüyor,
Zafer mutluluğu ülkeyi inletiyor...”

Birden o, saatin altındaki zili elinde tutan Mesrüre’yi gördü. İki kadının gözleri karşılaştı. Mesrüre yere baktı. Bu, şüpheyi onaylamak idi. Gülçire boğazına oturan düğümü, gözüne dolan yaşları gizleyerek, dişini sıkıp radyo alıcısının yanına gitti. Radyodan yayınlanan marş, oturup onu dinleyen frontovik delikanlılar; o anda ona temizlik, paklık, adillik koruyucuları gibi göründü. Delikanlılardan birisi ona sandalye uzattı, Gülçire gün doğduğundan beri ilk kez rahatça nefes alıyordu. Mönire Bulatova ise devamlı o ihtişamlı kadife sesiyle şarkı söylüyordu.

“Haydiniz, dostlar, birlikte söyleyelim şarkımızı,

Söyleyelim biz birlikte, çınlatalım dünyayı...”

Yok, daha yaşanılır... Böyle şarkı, böyle ihtişam, böyle hilesiz delikanlılar oldukça dünyada daha yaşanılır. Ümitsiz, şeytandır, derler...

...İhtiyar Gaynelvafa, tam bir diplomat. Gözlüğünü takmış ve eski bir kitaptan beyitler okuyor. Sözde, Telgat'ı avutuyor. İçeriği ise değil Telgat'ın, damadı Sabir'in bile anlayamayacağı türden.

Damadı ile kızı geldiğinde soba doldurulmuş, yemek pişmiş, çay kaynamıştı.

Gülçire'nin de keyfi biraz yerine gelmiş gibi görünüyordu. Fakat ihtiyar Gaynelvafa onlara dönüp bakmadı, kızının halini o öyle bakmadan bile, kapıdan girdiği andan itibaren biliyor, anlıyordu. Bu yüzden o, hiçbir şey sezmemiş gibi, sararmış, eski bir kitaba göz gezdirerek, Arap harfleri üzerinden pürüzlü parmaklarıyla takip ederek Telgat için şiir okuyordu.

“Bismillah’ın evvel başı – El Eşari
Yiğitlerin yaptığı işi kız paklar.
Biz oynayalım, biz gülelim sağlıkta,
İnsanoğlunu yalnızca, toprak paklar.”

İhtiyar kadın yemek yemeye oturmadı.

- Biz, oğlumla birlikte reçelli çay içtik, boyalı yumurta yedik, hiç boş yerimiz yok, diyerek tekrar kitabına eğildi. – İlk önce Telgat oğlum “İ, tungan tîl”⁹⁴ kitabını okudu, şimdiyse ben okuyorum.

“Agıydîl’in karşısında bulut durur,
Yeni yarlar eski yârı unutturur;
Yeni yarlar tabakla aş getirir,
Eski yarlar iki gözden yaş getirir.

Agıydîl’de ördek yüzer düşe kalka,

⁹⁴ Ey, Ana Dil (Abdullah Tukay).

Üstlerinde onun olur altın kamka⁹⁵
 Yiğitlerin yardan yara gezeninin
 Kulağına giydirirler demir halka.”

Damat çat çat ederek teneke kaşığına taş tabağa vuruyordu. Şapur şupur yemek yiyordu. “Yeni yarlar” geçen satırları ihtiyar kadın nedense iki defa okudu. Damat, kaşığına devamlı vurarak yemek yiyordu. Çay içerken de damat Sabir, devamlı olarak çay kaşığına bardağa vurdu. Gözlerini bardaktaki çaya dikmiş şekilde, tek söz etmeden, çayını karıştırdı, çay kaşığı vurulmasından çan sesi çıktı, anlaşılan, Sabir bunu bilerek yapmıyordu. Çünkü ihtiyar Gaynelvafa kitabı karıştırarak başka bir beyit bulmuş ve bunu daha da yürek oynatır bir içtenlikle okuyordu.

“Ülkemizde öksüz çocuk pek çoğaldı,
 Atalardan yetim olarak kalanı mı.
 Ülkemizde ihtiyarlar pek çoğaldı,
 Çocuklardan mahrum olarak kalanı mı.

Kadınlarda edep hayâ hiç kalmadı,
 Helâl olan nikâhları bozanı mı.
 Hak Teâla belâ kapısını tamamen açtı,
 Kendimizde kötülükler çok olanı mı.”

Telgat terleyerek uykuya daldı. İhtiyar kadın da gözlüğünü, kitabını koynuna tıktı ve vedalaşarak evine döndü.

- Akşamleyin sütü kendim getiririm, dedi.

Bak sen şuna, kim diyebilir ona cahil bir ihtiyar kadın diye! Nasıl kurnaz, nasıl da beyitler okuyor! Damadına ders vermeye niyetlenmiş! Öfkelenmiyor, öfkeli bir söz söylemiyor, yalnızca okuyor.

İhtiyar Gaynelvafa, tam bir diplomat.

⁹⁵ Süslü ipek kumaş.

XV

Mayıs ayına bir hafta kala yol göründü.

Akbalık okuluna bu yıl huzursuz yaşamak yazılmış. Tüm eğitim yılı boyunca sakin bir hafta oldu mu acaba? Savaş bitince hayat sakin, çok rahat olur diye düşünülüyordu hâlbuki! Ne oldu peki bu ortama?

Bir gün aniden rayon komitesi plenumunu⁹⁶ topladılar. Birinci sekreter başka bir işe geçirilmiş. Başka bir rayondan gelen, savaştan yüzbaşı derecesiyle dönmüş olan Davutov adlı birini onun yerine seçtiler. Önceki, rayon genelinde yüzde yüz başarı istiyorum diye Sabir'in sinirlerini oynatmıştı, şimdiki ne yapar acaba? Plenumdan sonra dağılmak üzere hareketlenmişlerdi, yeni sekreter Akbalık okulunun müdürünü sahne arkasına çağırttı.

- Bittim, diye düşündü Sabir. – Birisi, demek ki, şikâyet etmiş. (Göğüs cebindeki parti biletini yokladı.) – Bittim, yandım... İşte sonunda, yakalandım...

Davutov gülümseyerek ona elini uzattı. Çoktandır tanışıyorlarmış gibi konuştu.

- Sizin okulda yabancı dil öğretmenini yokmuş, dediler, bu doğru mu?

Sabir böyle basit bir meseleyle karşılaşmayı beklemiyordu, şaşırıldı kaldı.

- Hı-ı, yoldaş Davutov... Yabancı dil mi yalnızca? Bendeki yüklerle, yalnızca üst sınıflara üç tane öğretmen daha lâzım. Branş öğretmenleri otuz altı saat ders veriyorlar, otuz altı saat...

- Biz öyleyse, şöyle yapalım; benim eşim yabancı dil öğretmenini. On sekiz yıllık deneyimi var. Eğitim bölümünden ona görevlendirme yazdıralım. Mayıs başından itibaren işe başlasın. Siz buna razı mısınız?

Sabir İşmuratoviç iyice kendinden geçti. Hiçbir şey anlamadı. İlk olarak, nasıl olur da rayon komitesi sekreterinin karısı köy okulunda çalışır? İkincisi ise nasıl olur da, rayon komitesi sekreteri, sıradan bir okul müdürüne “siz kabul ediyor musunuz” diye sorar. Müdürü ter bastı. Onun düşüncelerini anlamış gibi, Davutov kendisi söze açıklık getirdi.

⁹⁶ Genel toplantı.

- Sebebi işte şurada; ilk olarak, evvelden beri gelen kötü bir âdet var. Rayona birisi gelir gelmez, onun karısını, başkalarına zarar gelecek olsa da, rayon merkezine işe yerleştirirler. Merkezdeki okul, genel olarak, yönetici eşleri ile doludur. Ben bu meselede istisnai bir durum sergileyeceğim...

- Peki siz nasıl, aileyi dağıtmak mı istiyorsunuz?

Davutov güldü. Sigara yaktılar.

- Hayır, ne diyorsunuz. Hayır. İkinci olarak, sizin köy konseyi başkanı ile yoldaşlar önceden konuştular; oradaki abızyların karşılıklı iki evi varmış, biz oraya yerleşeceğiz.

Sabir bunu ise hiç beklememişti.

- Nasıl olur, rayon komitesi sekreteri, köyde yaşar mı?

- Peki, nerede yazıyor, rayon komitesi sekreterinin rayon merkezinde yaşaması gerekir diye, ha? Sen, Merkez Komitesinin politbüro üyeleri gece gündüz yalnızca Kremlin'de yatıyor mu sanıyorsun? Kırk bir yılının kışında Halk Komiserleri, yalnızca Moskova'da mı bulundu sanıyorsun? Bana sekiz kilometre dediler, doğrudur muhakkak?

- Evet, sekiz. Lakin yolun çeşitli dönemleri oluyor.

- Büyük bir problem değil. Gazik⁹⁷'in geçemediği yol, bizim ülkemizde yok... Ve üçüncü olarak; benim kızım bu zamana kadar sürekli Tatar okulunda okudu. Rayon merkezinde ise, Tatar okulları yedinci sınıfa kadarmış. Kızımın en önemli çağı, onuncu sınıfı tamamlıyor. Sizde okutmayım da nerede okutayım? (Davutov ciddileşti.) Tabii ki, hiçbir şekilde iltimas göstermeyeceksiniz. Eşime ders saatleri verilirken, program düzenlenirken rayon komitesi sekreterinin eşi olarak değil, sıradan bir öğretmen olarak davranacaksınız. Kızıma bir torpil yapıldığını sezersem, yüzyüze siz cevap verirsiniz... Demek ki şöyle; eğer sizde uygun yer varsa, kabul edin. Yüksek tahsilli, Alman ve İngiliz dilleri üzerine bilgili. Pişman olmazsınız diye düşünüyorum.

- Hayır, o nasıl söz... Çok güzel. Buyursun.

...Bu dünya, ne güzel. Rayon komitesi sekreterinin karısı ile birlikte çalış. Demek ki, okulda olan şeyler rayon komitesine ifşa edilecek. Al sana manzara! Şimdi onun kızı, ayrı bir durum; böyle bir aileden çıkan kız iyi okuyordur.

⁹⁷ Otomobil markası.

Davutov güçlü elleri ile Sabir'in ellerini sıkıp tokalaştı. Geniş kayış bağlanmış olan askerî üniformasını düzeltti. Göğsü nişan, madalya kundakları ve üç kez yaralanmışlık işareti ile dolu; enlemesine üç kurdele dikilmiş. Kara yanmış yüzlü, iri ak dişli. Tüm yüzünü doldurarak gülmeyi biliyor. Birden ciddileşebiliyor. Tehlikeli kişi...

“Davutovlar köyde kalacak” haberi çoğu kişiyi kuşkulandırdı. “Karısı okulda çalışacak” haberi okuldaki çoğu kişinin dikkatini çekti. Plenumdan iki gün geçtikten sonra “Studebaker”⁹⁸e eşyalarını yükleyerek Davutovlar köye taşındılar. Onlar yerleşinceye kadar, rayon iletişim bölümündeki delikanlılar, direktan direğe geçerek Davutov'un evine telefon hattı çekmişlerdi.

...Davutov'un karısı ikinci gün işe gitti. Okul ne zamandır, gerçek bir yabancı dil öğretmeni görmemişti, bu yüzden merak büyük oldu. Raziye Veliyevna -bu mülayim kadının ismi böyleymiş- Kazan'ın Tataristan caddesinde yaşamış. Üç dakika içinde Nerkis ile tanıştılar, ortak tanıdıklarının isimlerini söyleyerek gürültülü şekilde konuştular. Raziye Veliyevna, şişmanlamaya başlamış, saçını düz şekilde tarayarak ortadan ayırmış, pahalı bir gözlük takmış, bir iki altın diş taktırmış sağlıklı bir kadın. Görüldüğü kadarıyla Mişer. Sert şekilde konuşuyor, insanlarla çabuk tanışıyor, girişken.

- Peki bu delikanlılar kim acaba?

O, radyo alıcısının yanında oturup son haberleri dinleyen delikanlılara el uzattı.

Gata fırlayıp ayağa kalktı. Kendine ait tüm dereceleri, hizmet yerlerini söyleyerek tanıştı. Ruşad da girişken kadının elini sıktı:

- Tarih öğretmeni, dedi.

- Görüyorum ki siz de askerî vazifede bulunmuşsunuz?

- Evet, ancak nereden bildiniz?

⁹⁸ 1941-1945 yılları arasında üretilen bir yük aracı markası.

- E kemer isimliğiniz, isimlikten! Oy, Allah göstermesin, sizin denizci milletiyle ilişkide bulunmayı! İçerler, kavga ederler... Azıcık bir şey oldu mu: “Polundr-r-r-ra!”⁹⁹, diye isimliklerini silkmeye başlarlar. Allah korusun...

Gata kahkaha atarak güldü, Ruşad kızardı.

Askerî üniformasını düzelte düzelte ağzını açarak Hekimcan elini uzattı.

- Biz bu köyde doğup büyümüş delikanlılarız. Şimdi bu okulda askerî iş ve beden eğitimi derslerini okutuyoruz...

Ders zili çalmasına yakın, eğitim bölümü müdürü, Raziye Veliyevna'yı alarak sınıfa götürdü. Okulda âdet böyle; yeni öğretmeni ya okul müdürü ya da yardımcısı olan eğitim bölümü müdürü derse götürmeli ve tanıştırmalıdır.

Yeni öğretmeni önce sevmezler. O derse daha önce giren kişiyi özlemle anarlar. Fakat çok geçmeden, yeni öğretmene de, öğrencinin gözü alışmaya başlar. İlk önce yalnızca onun kötü yanını görürler. Sesi cırtlak, gözü nursuz, konuşması berbat, soruları yersiz derler. Çok geçmeden bakarsın; sesi de, gözleri de, konuşması da, soruları da iyi. Mülayim imiş. Raziye Veliyevna bu etabı, bu sınavları geçmek için dokuzuncu sınıfa girdi.

Ruşad'ın ilk dersi on A sınıfındaydı. Şimdi geçen dersleri tekrarlama vakti, derse özel hazırlanmaya gerek yok, öğrencileri kaldır ve dinle. Yoklama aldı, acele etmeden, tekrar, konusunu sınıf defterine yazdı. İyi alay etti bu Mişer kadını! İsimlik tutarak savaşa girenler oluyor diye! Cepheden dönmüş kişiye böyle desinler hele! Doğru, tayfanın böylesi de oluyor. Terhis olup dönerken Ruşad, Riga şehrinde tramvayda genç bir denizciyi görmüştü. Gencecik çocuk, depodan yeni alınmış giysiler, saçları kesilmiş, henüz deniz tuzu tenine geçmemiş, doğrusunu söylemek gerekirse, denizi daha hiç görmemiş. İçip sarhoş olmuş ve tramvayın arka alanına, boylu boyunca yatmış.

- ... anasını! Kışlık'ı kim aldı, diye söyleniyor. İnsanlar gülüyorlar, ayağa kaldırmak istiyorlar, o ise tepiniyor, isimliğini yola gönderecek oluyor, devamlı söyleniyor.

- Geldiniz...

⁹⁹ Denizcilerde tehlike hakkında birbirlerini uyarı nidası. (Ruşça)

Durağın birinde askerî devriyeler gelip onu araç karoserine koydular. Ruşad ona acıdı.

Ah, sen salaka¹⁰⁰, diye ağır nefes aldı.

Şu salakalarla bir kefeye koyup bakınca, bu kadına ne diyebilirsin...

Hey, tamam, ders tekrarına başlayalım...

Tamam, derse başladık... Geçen derste biz, öğrenciler, sizinle...

Ruşad'ın gözü birdenbire arka masada yalnız oturan birine takıldı. Takıldı... ve onunla tüm dünyası karıştı ve bitti. Bitti, vesselam! Arkadaki kısa masada bacaklarını biraz yana çıkararak yetişkin bir kız oturuyordu. Kumral saçlarını tam ortasından ayırarak dümdüz taramış, kumral yüzlü, uzun kirpikli, kara gözlü bir kız. Üzerinde iri iri siyah benekli beyaz bir bluz. Göğsünün bir tarafında, kabarık yerinde küçük bir cep. Kalın saç örgüsünün birisini ön tarafa bırakmış, bu örgü onun mütevazı bir şekilde kabarık göğsünden geçerek sıranın altına düşüp gitmiş. Kısa olduğu için, o sırada kimse oturmuyordu; bu kızcağız orada sıkışarak oturuyor. Sıra arasından yana onun yuvarlak sarışın dizleri çıkmış. O, kitabını açmış ve uzun kirpiklerini indirip ciddi bir şekilde okuyordu. Bir saniye, iki saniye geçti. Acaba üç saniye oldu mu? Ruşad, bir anda aklını toparlayarak, cümleyi tamamlayamadı. O an, o kirpikler havaya kalktı ve Ruşad'ın gözleri onun gözleri ile kesişti. Kızcağız kirpiklerini hemen indirdi, yüzü kızardı. Ruşad'ın da kulakları yanıyordu sanki...

Geçen derste biz... biz...

Ne “biz”? Biz ne yaptık? Lanet olsun! Hiçbir şey bilmiyorsun sen! Hiçbir şeyi de anlayarak söylemiyorsun sen! Senin şimdi sınıf defterine eğilmen gerekiyor, kendini sakinleştirmen gerekiyor. Fakat Ruşad sınıftan gözünü alamadı. O an, o kız kirkiplerini kırarak ona bir kez daha baktı. Afalladı frontovik delikanlı, bitti, zihni dağıldı... Bitti.

¹⁰⁰ Salaka: Baltık denizindeki ufak ringa balığı. Donanmaya yeni gelen çocuklara üst yaştaki denizciler gülerek “salaka” diye hitap ederler. (M. M.)

Geçen derste biz... sizinle... tekrarlamaya başlamıştık. Evet, tekrarlamaya başlamıştık. “Rus-Japon Savaşı” başlıklı konuya girmiştik. Bu konu üzerine, (Ruşad’ın boğazını bir şey düğümledi) bu konuyla ilgili anlaşılmayan bir mesele var mı? Neler anlaşılmalı?

Sınıf için her şey anlaşılmalı! Merak etme! Sadece kendi durumunu bil! Sana neler anlaşılmamış? Sen onun hakkında düşün bakalım. Tüm hikmet işte bunda! Sen o kızın öğrenci olduğunu biliyor musun? Sen o kızın annesinin, o Mişer kadın olduğunu unutmadın mı?

...Kimisi konuşuyor. Kimisi güzelce cevap veriyor. “Rus hükümeti bu savaşa teknik yönden hazırlıksız yakalanır. Amiral Rojestvenskiy filosu doğuya çok uzun sürede gider. Bu filo hakkında Vladimir İlyiç Lenin kendisinin “Port-Arturun Teslimiyeti” başlıklı makalesinde böyle yazıyor...”

Ruşad pencerenin yanına yaklaştı. Okul bahçesindeki güzel kavaklar yaprak açmaya hazırlanıyorlar, toprak kurumaya başlamış, avlular süpürülmüş, yerde ufak otlar görülmeye başlamış. Her şey uyanmış, her şey yenileniyor, tam dinlenilecek günmüş bugün. Yok, bu dünyada yaşamak, her şeye rağmen, nasıl da enteresan! Yaşamaya, yaşamak için, iş için yanmak gerekiyor!

...On A sınıfında tarihten sonra Rus edebiyatı dersi vardı. Nerkiş dersten çıkar çıkmaz, aceleyle, ders programının yanına gitti ve bir şeye baktı. Ardından öğretmenler arasında, gözleriyle, birini aradı. Açık havalandırma penceresinin yanında hızlı hızlı sigara içen Ruşad’ı gördü ve uzun süre onu izledi...

Öğretmen milleti, genelde, çok hassas olur, sezgileri güçlü olur.

Nerkiş ise, aralarındaki en hassas olanı. O her şeyi anladı. Yok, anladı diye söylemek doğru olmaz, o hissetti. Neyi hissetti? O, henüz bunu ismi ile adlandırarak konuşacak seviyede değildi. Fakat sınıf defterini tuttuğu eli hareketsiz kaldı, gözleri belirsiz bir boşluğa yöneldi. O nedense, bir güç tarafından kendini yenilmiş gibi hissetti.

Nerkis yanılmıyordu. Bu, dünya devinin kanununun acımasız bir objektif görünüşü, gençliğin muzaffer gücüydü.

XVI

- Yarın askerî üniformayla vedalaşıyorum, dedi Gata 8 Mayıs günü dersler bitince. – Yarın vedalaşıyorum. 9 Mayıs, dünyadaki en büyük bayramlardan birisi. Gün gelir belki 9 Mayıs'ı tüm gezegen tanımaya başlar. Tüm dünya bu günü tatil ilan eder...

Gata'nın apoletsiz, ceketsiz görüntüsü acaba nasıl olurdu; bu yüzden onun bu sözleri herkesin dikkatini çekti. Fakat bu konu üzerine uzunca konuşacak fazla vakit yok. Çünkü akşamleyin kolhoz kulübünde okul ekibi tarafından konser düzenlenecekti.

Sahnede çocuklar konser verdiği sırada, sahne arkasında duran öğretmen kadar, belki yönetmen bile, heyecanlanmıyordur. O anda öğretmenin sesi kısılır, sırtına ter vurur, kendisinin öğretmen olduğunu unuttur, erkek öğretmenler çığrından çıkarak, çocuklar giderken, birer sigara yakarlar... Burada öğretmen ile öğrenci arasındaki meşhur alışlagelmiş duvar kalkar, burada kalpler yumuşar, yoğunluk zirveye ulaşır. Çeyrek dönem boyunca dersi anlamayarak çile çektiren kız çocuğunu, burada, öğretmen affeder; o kız çocuğu yeter ki güzelce şarkısını söylesin. Burada öğretmen, canını sıkan, onu sürekli sinirlendiren disiplinsiz, tembel öğrenciyi sarıp kucaklamaya hazırdır; yeter ki o çocuk, güzel bir şekilde oynasın veya şiirini okuyup gelsin...

Sahne arkasının kendine ait bir dünyası, yalnızca öğretmenlerin anlayabileceği bir dünyası olur, bu sırada. Burada aceleyle sağa sola dağ gibi yığılan giyim kuşam; aralıksız, hızlı şekilde konuşma; acele etme, öfkelenme yer alır. Sahne arkasındaki bölmenin tahtaları çatır çatır eder, kulüpteki halk ise, çıt çıkarmadan, bir çocuğu dinler. Kolhozcu, kendi çocuklarının konseri gibi, başka hiçbir konseri böyle dikkatle dinlemez. Kendi çocuğu, kendisidir...

İşte şiir okumak için Telgat çıktı; sahne arkasındaki Gülçire'nin içini ateş aldı, ilk sırada oturan okul müdürü başını yere eğdi, bir de, durduk yere, yanındaki Mincamal ile bu günlerde okul atının tay doğurmasının gerekliliği üzerine konuşmaya başladı. Telgat atılarak sahneye çıktı; dolmuş gözleriyle kulübün tavanına baktı ve dondu kaldı. Arkada

telaşlandılar, “Minderim de! Minderim de!” diye fısıldadılar. Birkaç saniye sonra Telgat yüksek sesle bağırdı:

- “Şilen”.

Millet kahkahayla güldü. Çocuk karıştırdı. O “Şinel”¹⁰¹ başlıklı şiiri söyleyecek imiş. Her şeye rağmen bir nefes alınca, şiir aklına geldi. Kıra döke söyledi.

Minderim de sen benim,
Yorganım da sen benim...

Okul müdürünün ve kolhoz başkanının çocukları halk önünde sunum yaparsa, uyanık olun! Orada alkışlamak mecburidir. Gülçire, perdenin arasından bakıyordu. Kim nasıl dinliyor, nasıl alkışlıyor? Şükür ki, Sabir’in dışında herkes alkışladı. Sert başlı, dik kulaklı, bezelye gözlü Telgat, kaynar mermi gibi fırlayarak annesinin kucağına gelip yerleşti. Okul çocuklarının konseri ya okul müdürünün ya da başkan çocuğunun sunumuyla başlamalı...

Altıncı sınıfın koro grubu sunum yaptığı sırada, Ruşad da sahne arkasında bir ileri bir geri volta attı, terledi... İşin aslı öyle çok güzel söylemediler, fakat kış boyu öğretmenlerini bezdirip “disiplinsiz” diye şan salmış olan bir sınıfın, sahnede şarkı söylüyor olması, Ruşad’ın büyük bir başarısıydı. O, koronun şarkı söylemesini gururla dinledi. “Varyag”, “Pleşçut Holodniye Volni” adlı şarkılara sahne arkasından önce kendisi başladı.

Kulüpte askerî üniformayla oturanlar çok gibi görünüyor; çünkü köye onsekiz, ondokuz, yirmi doğumluların dönmeye başladığı dönemdi. Son şarkıya ayrıca güçlü bir alkış geldi. Ruşad, teker teker sahneden aşağı inen çocukların sırtlarını sıvazladı. Çocukları etrafına toplayıp yüreklendirdi:

- Aferin, gençler, böyle devam ederseniz, sizi Baltık Donanmasının şarkı ve dans topluluğuna alacaklar...

Konserin ikinci bölümüne üst sınıf öğrencileriyle öğretmenler de katıldı. Malum hisler sebebiyle, Gülçire ilk kez sahneye çıkmadı. Hekimcan’ın Viyana akordiyonuna

¹⁰¹ Kaput.

Gata'nın akordiyon sesi denk geliyormuş. Biyolog Mustafa, kemanda bu yıl öğrendiği "İdil" melodisini çalmak için, onları sahneye tekrar çıkardı. Bu numara için mücadele üç gün sürdü. Hekimcan, ömrümde sahneye ayak basmışlığım yok diye tartıştı. Gata, sahneye çıkıp akordiyon tutmak itibarını düşürmez mi diye işkillendi. Mustafa kendisine has bir rahatlık ve sıcakkanlılıkla bu meseleyi okul müdürünün önüne getirdi. Müdür kızdı, söylendi, hatta kudurdu.

- Halka kültür hizmeti göstermekten uzak duracaksan, okuldan boranını uçurmak gerek, diye Hekimcan'ı aşağılayıp azarladı. Ardından Gata'ya geçti.

- Sen komünist misin, değil misin, diye, ağzından tükürükler saçtı.

Delikanlılar boyun eğdiler. İşte şimdi sahnede oturuyorlar. Mustafa kara saçlarını düzeltip başını hareket ettirdi, çene altına beyaz mendil tıktı ve kemanını kaldırdı. Yayını inim inim sürdü ve birden bire bir teli ağlatmaya başladı. Bu, sinyaldi.

Kulüp içerisine müzik doldu.

Vatan savaşının tüm kederi, özlemi, trajedisi, ayrılık acısı, vedalaşma derdi, zafer mutluluğu; hepsi de bu melodiye sığıp girmişti. Salon, başını yere eğdi. Bu ezgiyi Zafer bayramı günü üç frontovikin çalması, onların üçünün de askerî üniforma, asker kaputu içerisinde olması, Gata'nın apoletleri; bu ezginin yumuşak kederine katılarak insanların gönlüne lezzet veriyor; kötü, dehşetli yıllardaki halk kahramanlığına, halk ruhuna yüksek saygı uyandırıyor. Bu ezgi, savaşta zafer elde eden halkın kahraman hizmetine, durgun gökteki toygarların sesine, muhabbetle sadakate adanmış bir marştı. Bu, savaş meydanlarında ölen şehitlere halkın müzikal selâmı, matem marşıydı. Bu ezginin kederiyle tesirlenerek sahne, kulüp bir bütün oldu, kulüpteki halk, müzisyenlerle birlikte soludu, birlikte hareketlendi. Birkaç saniye böyle devam etti ve yiğitlerin sonuncu kez çalmak üzere diye birbiriyle bakiştıkları sırada, kulübün arkasından bir ses duyuldu. Bu ses insanları evhamlandırdı, kuşkulandırdı... Lakin o şarkı sesi imiş. Kadın sesi. Birileri dayanamamış, sahnedeki müziğe katılarak şarkıya başlamış.

İdil'dir o, derindir o...

Bu sesle insanlar daha da etkilendi, salon üzerinden elektrik akımı geçmiş gibi oldu ve önceden anlaşmış gibi tüm halk birden bu sese katıldı. Tüm kulübün pencereleri zangırdıyor, kâğıt pankartlar titriyor gibiydi. Yüzlerce kişinin hep bir ağızdan çıkan sesi kulüp duvarlarına sığmıyordu.

Karanlık gece, sisli gün,
Bizim ayrıldığıımız gün...

Halk kendinden geçmiş şekilde alkış tutarken, Hekimcan'ın şaşkınlıktan dili tutulmuş, Gata belirsiz bir şekilde insanın tatmadığı hisler altında, dişlerini sıkarak yanağına çirkin sinirler kondurmuş, Mustafa'nın saçları dağılmış ve terli alınına yapışmış idi.

Gürültü kopararak alkış tutan halka, başlarını eğip selam vererek sahneden inince, Mustafa ya severek ya kızgınlıkla Hekimcan'ın sırtına sertçe vurdu.

- Ah, sen, ahmak, akordiyon çalmayı biliyorsun, ama müziğin nasıl bir güce sahip olduğunu bilmiyorsun, dedi. Gata'nın yanına gelerek, bilinmez bir kızgınlıkla onun göğsünü dürttü. Gata yalpaladı.

- Rezalet! Böyle bir imkân doğuyor, sen sahneye çıkmaya ayak diriyorsun! Ot üstündeki it! Köylü!

Mustafa'nın gözleri, av kartalıninki gibi yanıyordu; sahne arkasındaki herkes, ona yol verdi. Arka kapıdan dışarıya çıkıp giderken o, Ruşad'ın da omzuna, hayli sert şekilde, bir tane yerleştirdi.

- Sen, geri dur, mandolin çalmayı biliyorsun! Ben sana ne dedim! Gördün mü halk nasıl kabul ediyor? Islak fitiller sizi! Islak fitil çıtır çıtır eder; ne söner, ne ışık verir! Sahne, ışık sever!

Sıradaki numaranın söylenmesine halk fırsat vermedi. Kulübü titreterek yeniden yeniden diye alkış tutmaya başladılar. Delikanlılar hemen çıkıp bir kez daha çalmaya hazırды, ancak Mustafa'yı bulamadılar. Ruşad cep fenerini yakarak kulübün arkasındaki

kapıdan karanlık bölmeye çıktı. Koca gövdeli Mustafa bölme merdiveninin korkuluğuna dayanmış, sabi çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlıyordu...

Ruşad, onun omzuna elini attı.

Zafer gününe adanan bildirisinde o, hayli ileri giderek, faşizmin zararlı, antihümanist ideolojisi hakkında konuşmuştu. Orada, bolca örnekler vererek işgal edilmiş rayonlardan, zorla, Almanya'ya kovulan halkların trajedisine değindi. Kendisi kürsüye dayanarak konuşuyordu, sahne kenarındaki perde arasından, Mustafa'nın yaşlı kadın gözü gibi yanmış gözlerini hissetti. Belki de böyle ayrıntılı anlatmaya gerek yoktur? Ruşad bu kara delikanlının tüm üzüntüsünü biliyordu. Mustafa, savaşa kadar Güney Ukrayna'da deneme tarlasında çalışmış, orada kızları doğmuş, otuz dört yılında Miçurin'in yanına giderek onunla görüşmüş, akıl almış birisi. Ay Petri eteğinde büyümüş bu delikanlı savaştan önce yeni bir tür elma üretme hayali kurmuş. Kırk bir yılının mayısında askere alındığı zaman evde karısı, okul yaşındaki iki kızı kalmış. Ardından savaş... Savaştan sonra Mustafa ailesini arayarak Özbekistan'nın yarısını gezdi, pek çok yerlere yazdı. Tüm malumat dönüp dolaşıp bir yere çıkıyordu; onun karısını ve çocuklarını yük vagonuna tıkarak Batı'ya sürgüne yollamışlar. Aile bu şekilde suya düşmüş balta gibi yok oldu...

- Mustafa agay... Belki, ben sunumumda gereğinden fazla detaylara değinmişimdir? Affet, lütfen. Benim için de rahat olmadı anlatırken...

- Yok, kardeş, öylesine. Öylesine. Bu melodi çalındığında benim ağlama âdetim var. Yalnız sen kimseye söyleme bunu. Anlaştık mı? Haydi gidelim, içeri girelim.

Konseri yöneten Nesime, telaşla sahne arkasında sağa sola çarparak koşuyordu. Sıradaki numara hazır değilmiş. Onuncu sınıf kızlarından bazılarını soyundurup giyindirisini uğraşıyorlar, bu yüzden erkekler rahatsız bir şekilde Mustafa sahnenin bir yanına, Ruşad diğer yanına geçip durdular. Hekimcan aşağı inmiş, ön sırada eşinin yanında görünüyordu.

Gata sahne arkasından bilinmedik bir marş çaldı. Usta, şeytan! Seydeşev'in "Şark Valsi" imiş. Acele etmekten, koşuşturmaktan kızarıp pişen Nesime, görkemli şekilde, sahne ortasına çıktı.

- Şimdi on “A” sınıfı öğrencisi Leylegül Davutova, sahnede akrobatik egzersizler icra edecek.

Salon bir an şaşırıp kaldı. Kim bu Davutova? Ne bu akrobatik egzersiz?

Gata akordiyonunu çalmaya başladı ve gürültüyü bununla örttü. O an sahneye mavi triko giyen Leylegül çıktı. Sahneye yayılmış kilimin ortasında, ellerini yukarı kaldırarak birleştirdi, ayaklarının ucuna bastı ve yarım saniye öyle kaldı. Yazın güneşli sabahında göl ortasına yüzerek gelen genç kuğu, bu şekilde bir an durur; mermer boynunu nazikçe bükerek suyun üstüne bakar, kendi gölgesine vurulur. Doğduğu günün rahatlığını, aşk nazını önceden sezmiş gibi, onun gövdesi hafifçe titrer; su üzerinde kelebek kanat çırpmış gibi halkalar dağılır...

Leylegül sahnenin kenarından üç dört adım uzaklıktaydı. Ruşad onun solumasını işitti. Onun kadim Yunan heykeli gibi güzel vücudu birazcık titriyordu; o pozdan öne doğru yumuşak bir şekilde atılarak, baş üzeri çıktı ve köprü yaptı, ardından geriye doğru takla atarak düzgün bir şekilde ayağa kalktı. Salon coştı. Bunların Gata ile, anlaşılan, provaları hiç olmamış, müziğin her ritmine bunun hareketi denk geliyordu. İşte o, halka karşı, yan durdu ve birden ellerine dayanıp tekerlek¹⁰² yaparak sahneyi dolaştı. Ardından kilime uzanıp yattı. Ortadaki sıralardan ayağa kalkmaya başladılar, ses gitti.

- Yerinize oturun!

- Ayakta durmayın!

- Ses!

Kızın göğsü düzenli olarak yükselip iniyor, uzanıp bıraktığı elleri, Ruşad’ın gördüğü kadarıyla, titriyordu. Ardından o yüzükoyun kapaklanarak yattı. Ruşad kendisini, nasıl olduysa, rahatsız hissetti. Leylegül’ün göğsü, vücudunun altında ezilerek acır gibi hissedildi. Halk sürekli gürlledi.

- Ayakta durmayın!

- Oturun yerinize, budalalar!

¹⁰² Akrobatik takla hareketi.

Ardından Leylegül en zor numarasını yaptı. Ruşad'a arkası dönük olarak ayağa kalktı, arkaya esneyerek eğildi ve Şark'ın ağlayan, sızlayan, efkârlı ezgisi altında vücudunu yavaşça titreterek ayaklarını teker teker kaldırıp elleri üzerinde kaldı. O anda onun gözleri, perde kenarından bakan Ruşad'ın gözleriyle karşılaştı. Leylegül'ün güvercin gagası renkli toka ile toplayarak bağlanmış saçları yere salınıp düşmüş, kirpikleri terlemişti. O Ruşad'a baktı ve yalnızca onun sezeceği şekilde hafifçe gülümsedi. Halk alkışladı... Ardından Leylegül hızlı hareketlerle, kilim üzerinde elini ayağını ayırmadan, baş üstü takla attı. "Şark Valsi"nin sonu çalınıyordu. Böyle devam ederken, sahne arkasına gitti. Kulübü titreterek alkışladılar, sahne yanındaki kişiler; öğretmenler, öğrenciler onu kucaktan kucağa gezdirdiler. Aşağıda ıslık çaldılar, ayaklarını vurarak bağurdılar, tekrar istediler. Sadece hanımlar sabırla oturdu. Hekimcan ağzını sonuna kadar açıp sırtarak, koca ellerini pat pat vurarak bolca alkışlarken, sessizce oturan Bılbıl'nisa'sına baktı ve durdu. Biraz sonra, kulübün öğrencilerle dolu olmasına hiç aldırmış etmeden, eşinin kalınca beline elini koydu ve sakinleşti.

Gata valsın sonunu çaldı. Hafif hareketlerle sekerek Leylegül tekrar sahneye çıktı ve gürültü kopararak alkışlayan sesler altında birkaç defa art arda kafasının üzerinden takla attı. Ardından sahnenin önüne yaklaştı, halka başını eğerek selam verdi ve koşarak sahneden indi. Fakat bu sefer kız, sahnenin yönünü karıştırdı. Orada bir şeyler oldu; beklenilmeyen bu hareketten korkarak Ruşad geriye karanlığa doğru çekildi ve o an kendi kendine Leylegül onun kucağına gelip girdi. Yeryüzü bir anlığına dönmeyi bıraktı; dünyada savaş da olmamış, dokuz mayıs da olmamış, Akbalık mektebi de yokmuş. Dünyada yalnız ve yalnız tabiatın bu güzel şımarığı, bu melegi, sadece bu kuğusu varmış... Sahne arkasındaki karanlıkta Leylegül'ün sıcak yüzü Ruşad'ın yanağına dokundu; ardından Ruşad kızı belinden çekti ve kendini bilmez şekilde öptü. Kız da ona sarıldı, bilekleri ile boynunu sardı. Onun genç, güçlü bedeninin her hücresi hareketlendi, tüm teninde gençlik tutkusu çarptı. Ruşad kendini ormandaki bir avcı gibi hissetti; işte o, gün boyunca ormanda saklanıp bekledi ve su içmekten dönen, sürüden ayrı kalan genç geyik yavrusunu yoldan geçerken hain bir şekilde yakaladı. Diğerleri titriyor, korkuyor; ama gidemiyor. Kız ağlıyordu sanki; Ruşad dudağında tuz tadı hissetti. Onlar birbirleriyle hiç olmazsa yarım cümle bile konuşmadılar! Yalnızca hiçbir şey anlaşılmayan bir halde hızlı hızlı fısıldaştılar:

- Ruşad abıy... Ruşad abıy...

- Leylegül... kardeşim!

Bu acı veren tatlı rüyadan uyanmak gerekiyordu, bunu ikisi de fark ettiler. Buraya insanların girmesi mümkündü, bunu da düşündüler. Bir saniye daha! Sadece bir...

Ey dünya! Ey bu dünyanın sert kuralları! Ey insan huzurunu kurallara dayandıran pedagoji denen bilim! Ey bu dünyanın Huşiyetleri! Onları bağışlayın, onlara dokunmayın. Dokunmayın bir iki saniye daha öyle dursunlar. Kötü canlar, çirkin gönüller, aşk sözünün ne olduğunu bilmeyen zavallı insanlar! Dokunmayın onlara, dokunmayın... Bu delikanlı şu tatlı dakikayı tadabilmek için kısacık ömründe büyük, güç bir yol geçti. Ülkesi karşısında sorumlu olduğu yiğitlik borcunu namusuyla ödedi. Şu anı ona çok görmeyin! Bu kız kendinin tüm varlığını; gençliğini, paklığını, saf duygularını, kelebek kanadı gibi çırpınan kalbini, genç geyik yavrusu gibi sekerek, yay gibi vücudunu işte bu anlar için koruyarak bu zamana kadar geldi. Bu tatlı rüyayı ona çok görmeyin...

Tatlı rüya tamamlandı. Leylegül, Ruşad'ın göğsünden çekip gitti ve yok oldu. Ruşad kulüpten dışarı çıktı; bilinci yerinde olmadan hayli uzun süre merdiven korkuluğunu kucaklayarak durdu. Gözünün önüne savaşın dehşeti geldi. Denizin soğuk kurşun dalgalarının yuttuğu yoldaş yiğitleri gözünün önüne geldi. "Dostlarım... Canlarım! Beni affedin... Ben bugün benciller gibi bayram yapıyorum... Zafer gününü kutluyorum. Ben bugün kendi bahtımı buldum. Siz beni affedin. Kostroma yiğidi Vanya Kuragin! Suya batarken ben senin koskoca açılmış mavi gözlerini gördüm sanki. Fakat ikinci kez su dağının altından çıkarken sen artık yoktun... Vinnitsa yiğidi İlya Doroşenko! Sen şarkıcı idin... Ben senin son saniyedeki yürek çılgılığı seslerini duydum. O ses hâlâ benim kulağımdan gitmiyor. Ben geceleri o sesi duyup irkilerek uyanıyorum. Biz o zaman, henüz yirminci yaşımızı bile doldurmamıştık..."

Ruşad kulübün arka sırasına geçip oturdu. Burada sadece erkekler, usulca konuşup sigara içerek konser izliyorlardı. Sahneye sandalye getirip koydular. Mavi renkli, kemikten yapılmış akordiyonu tutan Gata, sahneye çıkıp oturdu. Yüksek topuklarını şıkırdatarak sahneye Nerkiş çıktı, sandalyeye tutundu. Onun saçları kabartılarak yapılmış; üzerinde çizgili beyaz bluz, siyah zarif etek, ayağında siyah parlak bir ayakkabı vardı. Yüksek, uzun, güzel bacaklarında ten renginde bir tayt. Serpmiş güzellik! Arkadaki erkekler, fısıfısıf kendi aralarında sessizce konuştular.

- Evet, ahbap, bunun gibi karın olsa...
- Öyle... Ne diye traktörde çalışsın. Kucakla ve sadece yat, değil mi?
- Yiyecek ekmeğin olmazsa, kucaklayasın gelmez ama...
- Hi-i-i, kafayı yemişsin sen... Bunun gibi sultan kızı olsa; yemek yemeyi unutursun...
- Dur, dinliyoruz ama.

Sahne Nerki's'in sesi yankılandı.

- Büyük Vatan savaşı yıllarında en popüler olan şarkılardan "Mavi Mendil".

Gata parmağını, kemik tuşlar üstünde dolaştırdı. Nerki, kuvvetli bir ses sahibi değil. O, genel manada, şarkıcı değil. Fakat o, şarkının tadını, inceliğini biliyor. Kimileri damak ile söyler. Nerki, yürek ile. His ile. O, genel mânâda bir hissiyat kulu. İşte o, kırpıklarını aşağı düşürdü, kalkık, güzel göğsünü doğruca kaldırdı. Göğsü inmeye başladı, o anda göğsünün içinde keder çıktı, ezgi yayılmaya başladı... Sonuncu kuprede onun sesi ağladı. Boğazındaki teller dağılmış gibi oldu, sanki, gözyaşı ezgiye ses olarak eklendi. Cepheden dönen yiğitler ortalığı inleterek alkışladılar. Onlar arasında aceleyle soruşma ve malumat gitti.

- Nereden gelmiş bu güzel sesli kuş?
- Ne dersi veriyor bu?
- Kocası yok mu? Sevgilisi var mı?

Frontovikler, tezarühatla bağırıyorlar. Yaşlı ihtiyar, çoluk çocuk, kadın kız şaşırıp onlara baktı. Mırıldandılar.

- O kadar da... Ordudan döndüm deyince de... Bu kadar güzel şarkı söyleyen birine nasıl bağırıyorlar.
- Hı hı. Sorma. Böyle güzel şarkı söyleyen kişiler de varmış.

En arka sırada oturan makinalı tarım uzmanları, kendi aralarında felsefe yaptılar.

- İşte, ahbap, ustalık! Ay-yay! Böyle bir sesin olsaydı, ha?
- E niye şaşırıyorsun ki... Ekmeği bu onun.

- Orası öyle de. Kesin olan, seninle bizden olmuyor böylesi.
- Seninle bana lâzım da değil zaten bu. Sen tamamen dilsiz olsan da, yaşayabilirsin...
- Nasıl?
- Sana dil, ses hiçbir şekilde gerekmiyor. Sen traktörünü kullanabiliyorsan, o yeter. Rulmanlarımı eritmezsen...

...Konserin ilk gösterisinden sonuncusuna kadar, bu şekilde, Vatan savaşının manevi ruhu, halkın yüreğinin baş köşesinde yer aldı...

Konser sonunda tamamlandı.

Sahneye Bibisara çıktı. Elini kaldırdı. Ses düşmeye başladı.

- Yoldaşlar, bir dakikalığına konuşmayı bırakın... Yoldaşlar! İzin verirseniz, başlangıç parti kurumu, köy konseyi ve de kolhoz yönetim kurulu idaresi adına böyle güzel bir konseri düzenledikleri için, Akbalık ortaokulu öğrencilerine ve öğretmenlerine çok teşekkür ettiğimi bildirmek istiyorum. Bu konser, yoldaşlar, çok yerinde, çok güzel oldu. Yoldaşlar, gördüğünüz gibi okul ekibi bunu hazırlamak için çok emek vermiş, ayrıca, Zafer gününe adanan bir konser olarak, buraya savaştan dönenler de özellikle aktif olarak katılmışlar. Yoldaşlar! Bildiğiniz gibi kolhozumuzun tarlalarında bahar ekimi kampanyası sürüyor, özellikle yoğun geçen bir hizmet haftasında, kolhozculara kültür hizmeti sunan bu yoldaşlara, müsaadenizle, bir kez daha sizin adınıza teşekkürlerimi bildiririm.

Sokak bağıra bağıra dışarı çıkan halkla doldu. Tüm konuşmalar yalnızca konser üzerineydi.

“İdil” ezgisine katılarak şarkı söylemeye başlayan kişi ise Mesrüre’ymiş...

XVII

Daha on gün önce o, çocuk idi...

Yok, dün konsere çıkana kadar, o daha çocuktü. O, dün olduğu gibi, hiçbir zaman sahnede gösteri yapmamıştı. Babası her rayon değiştirdiğinde, onun da okulunu

değiştirmesi gerekiyordu. Rayon merkezlerinin birinde, sekizinci sınıfta okuduğu sırada, o jimnastik ile meşgul olmaya başlamıştı. Bununla birlikte çok kez sahneye ıktı. Fakat hiçbirinde bu ağır hareketleri, dünkü gibi rahat bir şekilde yapmamıştı.

Dn sahneye çıkacağı ana kadar, gnl bir şeyler sezindi, bir şeylere heyecanlandı. Gönlünde bu şekilde kıpırdanmanın, ne olduğu belirsiz bir durumu beklemenin başladığı neredeyse bir yıl olacaktı. Tek kaldığında; mesela trigonometriden sinuslar, kosinüsleri ölçerek oturduğu sırada, birden kalbi sızlıyor, büyülü bir güç sahibi, gönlünü kelebeğin kanadını ırpıtığı şekilde gıdıklıyor; rahat da, işkenceli de oluyor. Kız böyle vakitlerde şüpheyeye düşüyor, acaba içinde herhangi bir hastalık mı var diye kederleniyordu. Matematikle çok uğraştığı için mi acaba? Son zamanlarda evden eve taşınıyor; eşya toplama, eşya yükleme, yerleştirme derken, bu tuhaf şey unutulmuştu. Yalnız bu uzun sürmedi; Akbalık okulundaki ilk günün ilk dersinde bu tanımsız, tuhaf his yeniden kendini hissettirdi. Buna ne sebep oldu? Kız buna cevap bulamadı. Dn sahne arkasında hazırlanığı sırada; kalbi hızlı hızlı attı, nefes alması ağırlaştı, fakat bütün tenini bir şekilde bu zamana kadar hiç tatmadığı tatlı bir heyecan sarmaladı... Bu yüzden sahnede “tekerlek” yaptığı sırada, alışılmışın dışında hızlı döndü, en zor hareketleri yaptığında bile, alışılmışın dışında, hızlıydı. Nasıl olduysa bir saniyede kendisini bütünüyle kaybetti; sahne, önündeki halk, sahne arkasındaki öğretmenler, arkadaşları, nihayet önünde ilk sırada oturan annesi, okul müdürü; hepsi de çayırdaki çiçekler gibi gzktler. Güneşli, ışık dolmuş bir ayırmış, o, orada tabiatın çiçekten çiçeğe konarak gezen bir işvelisi imiş. O vakit o tatlı heyecan onun teninden bir kez daha geçti ve tam o saniyede o, belirsizliğe sıçradı...

Gece boyu gözünü kırpmadı. Tan attı. Dn o, çocukluğu ile vedalaştı. Bugün, gençlik devrinin ilk sabahı. Buraya gelince o, büyük evin avlusundaki ayrı odasına yerleşmişti; yetişkin kızlar yazın köyde bu odaya yatak koyarlar, çoğunlukla orada yaşarlar. Leylegül’n bugünkü en saf, değerli duygularına, yalnızca, bu oda şahit. O yerinden kalktı, kk odanın tl perdesini çekti, bahçedeki ağaçların arasından yeni doğan güneş bakıyordu. Saati öğrendi ve tekrar yattı; büyük evde annesi babasıyla atışıyordu, demek ki, bir saat sonra kapının önüne rayon komitesi aracı gelip duracak. Babası gündüz vakti, bu ky görmedi, demek mümkün, çok erken gidiyor, gece vakti dönüyor.

Bir şeylere ağlayası geliyor. İini boşalta boşalta ağlayası, gözyaşları ile yastık kılıflarını ıslatası geliyor.

Leylegül kızlık devrinin ilk sabahını şöyle karşıladı: Ağaç dalları arasından geçerek küçük pencereden düşen kızıl ışıklar, tatlı gözyaşları, tüm tenine dağılan naz, rahat uyuklama...

- Annecim! O, o kadar iyi biri, sen onu bir tanısan, bir tanısan... Keşke gün boyu onun dersleri olsaydı da, ben onu tüm gün görebilseydim. Annecim! Tatyana da bu duyguları yaşamamış mı Yevgeniy'i görünce? Nataşa Rostova da bu tarz duygular yaşamış değil mi peki? Niye onlar kendilerinin duygularını bildirebilmişler? Niye benim için uygun olmuyor?

- Olmaz kızım. O, öğretmen; sen, öğrenci.

- Ben artık on yedi yaşındayım, anne. Niye uygun olmasın? Ben, hiç kimseden korkmadan, onun yanına geçip onunla konuşmak istiyorum. Onun koluna girerek, şu sokağın ortasından geçmek istiyorum. Tatyana ile Nataşa kadar bile özgürlüğüm yok mu benim?

- Olmaz kızım. Sen, Komsomol üyesisin. Nataşa da, Tatyana da; onlar, soylu kızları.

- Komsomol üyesi sevemez mi? Zoya sevmemiş mi? Çaykına sevmemiş mi? Sevme kim engel olabilir? O, insanın en yüksek, en saf hissi diye yazılı bizim kitaplarda.

- Olmaz kızım. Babandan utan...

- Babam seni sevmedi mi?

- Biz ikimiz de üniversite öğrencisiydik. Bizim için münasipti.

- Onun öyle bir tablosu falan var mı? Kime münasip, kime değil diye?

Annesi teslim oldu. Leylegül hayale daldı.

- Annecim, söyle bana; nedir bu sevmek? Niye ben Gata abıyı değil de, tam olarak o kişiyi seviyorum? Gata abı ne kadar da renkliydi dün; gerçek bir subay, düğmeleri apoletleri parlayıp ışıldıyor, botları ayna gibi. Kendisi, işte adı öğretmen. Niye onu değil de, diğerini sevdim? Ha? Niye, annecim?

Annesi cevap vermiyor. Çünkü o bu sözlere hiç katılmıyor. Bunu Leylegül söylüyor, gönlünden annesiyle sırlaşıyor. Annesinden kendi aşkına izin vermesini istiyor. Annesi önce izin vermiyor, sert duruyor, çekilmeye başlayınca, boşa çıkıyor...

Dış kapının önünde araç sesi duyuluyor, evde hareket hızlanıyor. Leylegül ise sessizce, içini boşaltarak ağlıyor...

Bırakın ağlasın, rahatsız etmeyin onu...

O harika bir âlem -çocukluk âleminden diğerine- genç kızlık devrine giriyor. Neler hazırlamış ona bu belirsiz, büyüdü dünya? Neler bekliyor onu orada?

Ağlasın, dokunmayın ona...

Dokuz Mayıs, tatil günüydü; öyle olsa da onuncu sınıf öğrencileri okula toplandılar. Son hafta neredeyse her gün kompozisyon yazdılar, Nerkis günler boyu okula defter kontrol etmeye gitti. Allah'tan arkadaş olarak Zahir de orada oluyordu. Zahir, ileri yaştaki bir delikanlı, otuz dokuz yılında Büyük Okyanus donanmasına alınmış ve Japonya ile savaş sona erince, kırk beş yılının sonunda ancak köye dönmüş. O Çin'i gezmiş, Port-Artur'daki büyük kütüphanelerde pek çok kitap okumuş. Şimdi de öğretmenler odasında gazete koleksiyonlarını karıştırarak, dergiler okuyarak ömrünü geçiriyor. Söylediğine bakılırsa, yazın ziraat enstitüsünün dışarıdan okuma bölümüne girmeye hazırlanmış. Onun saçları ağarmaya başlamış, yedi yıl boyunca denizaltı gemisinde gitmedik yer bırakmamış. O az sözlü, kapalı bir kişi. Yalnız birazcık konuştuğunda onun tüm dünyadaki uluslararası durumları, coğrafyayı, tarihi, klasik edebiyatı fevkalade iyi bildiği seziliyor. Birkaç gün bu şekilde birlikte okulda akşam geçirince, Nerkis ondan kuşkulandı başlandı: diplomasız bir köy delikanlısı, okulun muhasebe müdürü; at bakan Zahir "Decameron"u da, "Altın Buzağı"yı da, Gay Svetoniy eserlerini de, Bomaşe'yi debiliyormuş... Yalnızca bunlar mı! "Diplomasi Tarihi"ni de, Sasha Cherny'nin eserlerini de okumuş, Port-Artur'un denizciler kulübünde Leonid Utyosov'u dinlemiş, Şangay sokaklarında rikşaya binmiş, ağzında puro bulunan beyleri bile görmüş. Zahir ile bölük pörçük konuşmalardan sonra, Nerkis şaşırıp kaldı; onun karşısında kara toprakta doğup büyümüş, köy okulunda onuncu sınıfa kadar tahsil almış, hayatı görmüş, muazzam derin bilgili, dünyadaki mevcut durumlara realistler gibi aklı başında yaklaşan bir köylü delikanlısı vardı. Kendisinin bilmediği iş yokmuş; traktör tamir edebiliyor, dizel motorları biliyor, her çeşit boyanın niteliği hakkında ansiklopedik bilgisi var ve... aynı zamanda balta ustasıymış.

Nerkis sonunculara hayret etti.

- Donanma, büyük bir okul, dedi Zahir, lâkin okumak lazım. Okumak, donanımlı olmak lâzım. Savaş bunun gerekliliğini bir kez daha gösterdi.

- Peki, niçin gene ziraati seçmek istiyorsun?

- Nasıl deyim... Kendim de bilmiyorum. Japonya ile kapitülasyona onay verilince, biz Port-Artur'da kaldık. Orada bizim Çin'i de gezme fırsatımız oldu; ben orada Çin köylülerinin toprağı nasıl işlediğini gördüm. Omuzlarına koydukları sopayla iki kova balçık taşıyorlar, sırtlarına çocuk asıyorlar; kendilerinin taşlı, avuç içi kadar olan toprak parçalarına, bu şekilde toprak taşıyorlar. O anda bizim geniş tarlalarımız, saban izlerimiz, vadiliklerimiz benim gözümün önüne geliyordu. Ondan sonra yedi yıla yakın tamamen suda yaşadım. Toprağı özledim. Okumaya girebilsem, muhakkak, orada traktör kullanacağım. Fakat girmek gerekiyor, girmek. Ben bu zamana kadar bunu bekliyorum.

Zahir böylelikle Nerkis'in yalnızlığına yoldaş oldu, kalan defterlerini taşıyarak, el feneriyle yolunu aydınlatarak bazı geceler Nerkis'i evine geçirdiği de oldu.

Bugün Zahir, yepyeni bir denizci şapkası, baştan aşağı çuha bir elbise, ütü izleri eli kesecek kadar keskin geniş bir denizci pantolonu giymiş. Mestkom¹⁰³ görevi gereği o, bugün okulda zafer bayramına adanan ikram meclisini organize edecek. Öğretmenlerden toplanan parayla dün kesilip temizlenmiş bütün bir koyun satın alınmış, Mincamalların küçük ahırına indirdiler. Mesrüre, Mincamal, Nesime ve bir iki hanım daha sağa sola koşturarak okul mutfağında uğraşıyorlar. Bu işten yalnızca üst sınıf öğretmenleri muaf; Nerkiz kompozisyonlar üzerine sınıfla analiz yapıyor, Gata fizik odasında elektrik çubuklarıyla cinleniyor, akıl veriyor; Ruşad tarih dersinde zayıf olan üç dört öğrenci ile bir sınıfta haritayı yere sermiş, eğilmiş, konuşuyorlar. Tatil günü olduğundan ders zilini çalan yok, Belkıys iki üç öğrenciyle matematik problemi çöze çöze bembeyaz kesilmiş. Bugün ağaçlar yaprak açmaya niyetlenmişler, güneşli bir gün, dışarı çıkıp gezebilseydi keşke, haftada yalnızca bir tatil günü! Ancak yakın zaman önce RONO'dan evrak geldi; onuncu sınıf öğrencileri kompozisyonu yabancı bir okula gidip yazacaklarmış. Sözde, kayırma olmasın. Yabancı köy, yabancı okul, yabancı öğretmenler. İşte, örneğin, Renat ne yapar? Renat akıllı, uysal çocuk, Rus edebiyatını çok çalışıp öğreniyor, satrancı seviyor,

¹⁰³ Mestnıy komitet profsoyuznoy organizatsii "Sendika Kurumu Yerel Komitesi"

bulmacalar çözüyor. Son zamanlarda, eğer ki Gülçire abartmıyorsa, onun burnundan kan geliyormuş. Babası Renat'a durmadan şeker yediyor... Renat ise sınava girince ateş gibi kızarıyor ve eğilip bükülüyor. İçini çeke çeke ağlıyor. İşte o anda kovup çıkar sen onu, yazamıyor diye. Onun sakinleşmesi lâzım, ardından o şişmiş gözlerini kocaman açarak, işe tutunuyor. Yabancı okulda bunu kim anlasın! Renat tarih dersini de çok seviyor, Ruşad'la ikisi çabuk arkadaş oldular. Ruşad'ın tavsiyesiyle, donanma hakkında çok sayıda kitap okudu. Her biri, tarih kitabı! Stepanov'un "Port-Artur"u – tarih, Sergeyev-Tsenskiy, Novikov-Priboy, Leonid Sobolev eserleri – tarih, Stanyukoviç – kendi bir dünya. Bunları ona Ruşad abıysı okuttu... Böyle bir çocuk kompozisyon yazamadan eğilip bükülse, onu kim kurtarır? Hayır, yalnızca Renat mı? Her çocuğun kendi karakteri var...

Öğlen vaktinde öğrenciler dağıldılar, Hekimcan mutfağa girip kemik kemirerek çıktı. Okul akşam beşe kadar sessizdi.

Akşamleyin teker teker, çiftler çiftler edepli bir şekilde toplanmaya başladılar. Cıvıldaştılar, gülüştüler, sanki bunlar ömür boyu böyle çok yakın dost, birbirlerini çok seviyorlar, sanki okulda ezelden beri gerginlik, sürekli bir şeyler isteyen eğitim bölümü müdürü, kalp kıran ikililer, baş ağrıtıcı sıkıcı dersler olmamış...

İhtiyar Huşiyet, "Ben zaten içmiyorum" diye para katmadı, meclise katılmadı. Bu duruma da kimse karşı çıkmadı. Raziye Veliyevna, "Kocam yetişirse birlikte geliriz, yetişemezse de kusura bakmayın." dedi.

Yepyeni ceketine yepyeni apoletler takarak, göğsüne nişan-madalya dizmiş olan Gata içeri girdi. Ağzı kulaklarına varıyor, mutlu. Nerki Akbalık'ta bu zamana kadar hiç olmamış güzel bir parfüm kokusunu sürüp geldi. İnce ipek trençkotu o her soluduğunda kalkık göğsü hizasında allı güllü olup rengini değiştiriyordu. İçeri girdi, aynanın yanına gitti, saçlarını düzeltti, köşeye giderek ayakkabılarını sildi, ardından ellerini yıkadı, gülümseyerek nur saçtı...

Ruşad ile Zahir özellikle birlikte geldiler. İkisi de yepyeni gemici fanilasını giyinmiş, ikisi de yepyeni denizci şapkasını takmış, ikisinde de üçer madalya takılıydı. Onlar girince gürültüyle güldüler.

- Yıkılıyor, yıkılıyor, diye Rusça olarak bağırdılar.

Kılıfa koyulmuş kemanı elinde, pahalı yün üniforması üzerinden yassı kemer sıkılmış Mustafa geldi. Onun deri çizmelerine bakarak tıraş olunabilir, onlar gıcır gıcır şarkı söylüyorlar. Göğsünde iki tane şeref nişanı var.

Karısının hürmetle belinden tutmuş şekilde dikkatle hareket ederek kapıda Hekimcan görüldü. Bak sen şuna, rahat! Bir nişanı, üç dört madalyası varmış...

Ardından diğerleri geldiler.

Belkiys da tebeşirden arınınca güzel oluyormuş. Gayet şık dantelli yakaları, mükemmel yün bluzları varmış. Buna rağmen vaktinde evlenmeyerek bekâr kalmış. Sicimli yeni bir gömlek giyen dul Mincamal bile bugün iyi görünüyor. Köy okulu öğretmeni diye söylemeye şahit lâzım. Mesrûre ile Nesime yiyecekleri taşımaya başladılar. Mevkilerine uygun şekilde, en son olarak, Gülçire ile Sabir geldi.

Ardından meclis başladı.

Şu şekilde yerleştiler; baş köşeye, tabii ki, müdür ile hanımı. Müdürlerin yanına -çift olanlar- Hekimcan ile Bılbılınisa. Gata, Ruşad, Mustafa تنها bir köşedeler, bu şekilde sigara içmek kolay oluyor. Kocasız kadınlar, bekâr kızlar hep birlikte masanın bir köşesine geçmişler. Zahir, belki planlı belki tesadüfen, devamlı Nerkiş'in yanında. Nerkiş önce bu durumdan rahatsızlık duyar gibi oldu. Mânâlı bir bakışla Ruşad'ı süzerek kirpiklerini kırttı. Fakat biraz sonra rahatladı -yüz ortalarına birden çıkan kızılık beyazımsı lekeler ile karıştı- Zahir ile düzgünce konuşmaya başladılar.

- Demek öyle, yoldaşlar, diye ayağa kalktı Sabir İşmuratoviç. – Okul kadrosunun büyük Zafer Bayramına adanan meclisini başlatmama müsaade edin. (Hepsi alkışladılar, Sabir İşmuratoviç yepyeni mavi ceketine taktığı yegâne madalyasının üstünden elini kaydırdı.) – Gördüğünüz gibi, yoldaşlar, bizim aramızda bulunan erkeklerin çoğunluğu, savaşın başından sonuna kadar ülkemizin şerefini, namusunu koruyarak savaşmışlar. Ve ben, bu yoldaşlar bugün keyiflerince bayram yapmaya fazlasıyla layıklar diye düşünüyorum, fazlasıyla layıklar diye. Yoldaşlar, yalnız benim bir teklifim olacak; ben

kendim savaşta yalnızca iki ay kalmış biriyim ve bu yüzden de ben, bu meclisi, bizim aramızda rütbe bakımından en yüksek olan ve Berlin'e kadar gitmiş olan üsteğmen yoldaş Selehiyev yönetsin diyorum. Ve bir sözüm daha var; ben ilk kadehi, Vatan savaşındaki zaferlerimizin esas mimarı, esas yön vereni olan, hem devlet başkanı, hem de silahlı kuvvetlerin başkanı için kaldırmayı teklif etmek istiyorum...

İlk kadeh kaldırma işini oturmadan ayakta gerçekleştirdiler. Ardından Gata inisiyatifi kendi eline aldı.

- Bölük! Emrimi dinle, diye Rusça bir emir cümlesiyle söze başladı. – Meclisi yönetme işi bana verildi. Bizim görevimiz; gırgır şamata, yeme içme, şarkı söyleyip dans etme. Ağır olmaz değil mi? Gerçekleştirilebilir mi? Öyleyse tamam. Orduda üst komutanın sözü hiçbir şekilde geri çevrilmeden gerçekleştirilir. Benim sözüm, mecburidir. Her emrettiğimi yerine getireceksiniz.

Birisi böldü:

- Peki ya sen insanın yapamayacağı bir şeyi emredersen?

- Hiç fark etmez, yapılacak.

- Hiçbir şekilde mümkün olmayan bir şey de mi?

- Hiçbir şekilde mümkün olmayan işi emredekçi kişiye komuta etme yetkisi verilmez. Siz ne istiyorsunuz? (Gata kızdı.) Nasıl mı? İşte ben şu şekilde komut vereceğim, örneğin “Mustafa Asan oğlu, derhal piyoner kolu başı Nesime'yi herkesin önünde öp” diye; onun yerine getirmesi lazım.

Meclis hep bir ağızdan konuştu. Gata herkese kızdı. Gözlerini Nerkiş'e yöneltti. Nerkiş herhangi tehlikeli bir söz çıkacağını sezinerek dışarıya baktı.

- İşte, örneğin, diyeceğim ki, Rus edebiyatı öğretmeni fraulein¹⁰⁴ Nerkiş, derhal, bugün akşam bir gencimize evlilik için onay ver; emri yerine getirmesi gerekecek. Nasıl ama? Ne kadar daha gezmek mümkün delikanlıların gönlünü yakarak?

¹⁰⁴ Evli olmayan Alman kadınlarına hitap tarzı; bayan, matmazel.

Gata'nın ağzının bu kadar iyi laf yaptığını, bu zamana kadar hiçbiri bilmiyordu. Bu ton, meclisin hoşuna gitti. Gata efendiler gibi hareket etti.

- Şimdi ise, dedi o, bir sürpriz var. Herkesin tadına bakması mecburi. Spesiyalite – “A la frontovik”!

O, Nesime'ye göz kırptı.

Nesime, üzerine kırmızı kareli sofraya örtülmüş bir tabak getirdi. Hepsini meraklandılar. Gata, ceketinin eteğini kaldırıp pantolon kemerine bağlanmış asker matarasını çözüp aldı. Tabakta, sobaya konarak pişirilmiş patates varmış.

- İşte böyle, dostlar; herkes cephe tayinini tadacak. Bu mecburi. Meze olarak yalnızca közde pişmiş patates var. Tuza banmaya müsaade ediliyor. Bunu yeyince hürmetli tarih öğretmenimiz gitarını alacak. Ne tıngırdatacağını o kendisi bilir. Şarkı söylemek mecburi...

Mataranın sac tapasına koyarak o alkol paylaştırdı. Su eklemeye müsaade etmedi. Erkekler çabucak içtiler. Elbette, patates gelmeden önce masadaki kimi şeyleri yiyip bitirdiler. Hanımların çoğunluğu içemedi. Ama en acayip olanı; Nerkis hiçbir şey düşünmeden yudumlayıp bitirdi, nefesi kesildi, onu Zahir kurtardı. O bardakla su alarak oturmuş. Nerkis'in sağ salim kaldığını görünce, Mesrûre de yavaşça yutup bitirdi. Tokur tokur öksürdüler, hiç konuşmadan patates yediler. Gata memnundu.

Ruşad gitarı eline almayı çok fazla olmuştu; zorlanarak eline aldı, kurcaladı. Başını dışarıya çevirdi ve tıngırdattı. Öncesinde, konuşup belirlenen ezginin akordunu verdi. Gata ayağa kalkarak şarkıya başladı. Elinde teneke matarası vardı.

Meclis şarkılı olacağı benziyordu. Şarkı, gönülleri alıp bir yerlere götürdü.

“A la frontovik” sürprizi birçoğuna hızlı tesir etti. Şarkının ikinci kuplesine Nerkis başladı. Mincamal, Gülçire, Bılbılınisa, Nesime gibilerinin bu şarkıyı ilk duyduklarıydı; dikkatle dinlediler, ara sıra tuzlu lahanaya, ekmeğe uzandılar.

...Şarkı savaşın ağır, dehşetli günlerini akla getirdi. Kırk bir yılının güzü. Moskova civarındaki kararlı günler. Kar, soğuk, yeraltı barınakları, Panfilovcular, Zoya (o dönemde henüz Tanya), General Dovator... Ülke tehlike altında, ülke zor durumda, halkın hiddeti son raddeye kadar yükselmiş; taşmak üzere. Doğulan köy, doğulan şehir, sevilen yarlar, anne babalar, çocuklar özlenilmiş; hasret yüreği parçalıyor. Bunu anlatacak söz bulamıyor, alışılmışın dışında kötü günlerde özlemi ifade etmek için uygun bir söz yok. Gönüller ise, ülke özlemiyle, düşmana nefretle, sevdiğine muhabbetle dolu. Duygular fazlasıyla dolup taşıyor. O anda bu duyguları dile getiren, tüm askerker adına dile getiren bir kişi bulunur. Aleksey Surkov. Merkez gazetede o günlerde yayımlanan bu şarkı, siper sedasına döndü, o şarkı duyguları taşırdı, duygular onunla yol aldılar, şarkı faşistleri mukaddes topraktan kazıyıp kovdu. Aleksey Surkov'un bu şarkısı, Vatan Savaşı'nın en büyük askerine dönüştü...

Gitar ağlıyordu. Gata'nın gözleri doldu. İnce gönüllü Mustafa yerinden kalkıp dolanıp geldi...

...Meclislerde otururken dikkat edin; meclisi en özel geçiren kişi, yalnız kadındır. O, ya baştan sona kadar karanlık bir simayla oturur; eğlendirenler -şarkı söyleyenler, fıkra anlatanlar, dans edenler- ona bakarlar ve sönüp giderler. Meclisteki yalnız, keyifsiz kadının bakışı, onları gökten yere kaldırıp fırlatır, sanki o kendinin o soğuk, ruhsuz yüzüyle onları uyarır: Ey siz, insanoğulları, der, ne için seviniyorsunuz? Siz buradan dağılınca şunu şunu yapacaksınız; siz yarın erkenden kalkıp falan falan yapacaksınız. Ne diye seviniyorsunuz!

Veya o, keyiflenerek birden bağıra bağıra gülmeye başlar, herkesten fazla şarkı söyler, dans eder, espri yapar, sanki o çift olarak gelip kocası yanında böbürlenerek oturanlara şöyle söylemek ister; bakın, der, hiçkimseden de eksik değilim. Yalnız benim bahtım olmadı. Kocalarınız var diye kendinizi bir şey sanmayın, der. Mecliste tahmin edilenin dışında eğlenen dul kadın, meclisin sonunda veya olmazsa, meclisin ortalarında bir yerinde, birden hüngür hüngür ağlamaya başlar, tüm dünyasını lânetler, asabileşir... nasıl olmasın ki, yalnız hanımlar için mecliste bulunmak zordur. Meclisten sonrası onun için daha da zor. O kendi düşünceleriyle başbaşa kalır. Dul kadın için düşünceleriyle başbaşa kalmak, bir işkencedir.

İşte Sabir, mecliste çok sıkı bir denetim altında oturuyor. Gülçire atmaca gibi onu gözetliyor. O başka bir yere gitmesin, koridora çıkıp onunla bununla dolaşmasın diye. Gülçire'nin oturması oturma değil, çünkü gözünden kaçırırsa, Sabir meclisteki hanımlarla dans etmeye başlıyor, karşısına davet edip halsiz düşürüyor, sürüyüp savuruyor, çöke çöke dans ettiği sırada, kafayı bularak, kadınların orasına burasına sarkıntılık ediyor. Öyle ki bu dans, kim ayıp saysın. Tabii Gülçire aevli kömür üzerinde oturuyor. Gülçire azap içerisinde oturuyor. Fakat, onlar evlerine kol kola girerek birlikte dönüyorlar ve elbette, aynı yorganın altına girip uyuyorlar. Dul kadın ise, kendisinin düşünceleri, duygularıyla soğuk döşeginde yalnız.

Dul kadın için meclisten sonraki sabah, daha da ağır olur, onun başı çatlar; çünkü meclis hakkındaki düşünceler, nedense, onda ağır hisler uyandırır, uykudan o yorgun kalkar. Kocalı kadına ne! Uykudan kalktığında her zaman vücudunun bütün gözeneklerine naz, damarlarına şifalı kan dolmuş olur, çünkü tatsız tuzsuzun ağızdaki ağır tadı, kocasıyla karşılıklı oturup bir bardak çay içince, biter gider...

İşte alışılmışın dışında büyük enerji sarf ederek Bılbılınisa, Hekimcan'ını sakınıyor, akordiyonu eline bile aldirmiyor, çünkü biliyor; biraz kafayı bulursa, Hekimcan'ın ağzı kancalarından çıkıp gider, gözleri parıldar ve o akordiyonunu alıp kadınların yanına gelerek, hepsine ayrı ayrı şarkı söyleterek dolaşmayı sever. Bılbılınisa'nın aldığı tahsil, ancak adres yazacak kadar, burada ise bilmem ne kadar tahsilli kızlar oturuyor; şimdi erkekler değerli, iki kere bile düşünmezler, öyle ağzın açık kalırsın. Bılbılınisa'nın meclisteki oturuşu, birisinin sıcak bir yaz gününde pulluk üstünde çalışması gibi. Fakat onlar da, evlerine meclisten sonra birlikte dönecekler ve elbette ağaçtan kesilerek yapılmış yataklarında, aynı yastığa başlarını koyacaklar. İnsanların arasındaki güzel, ince belli nefis kızları; olgunlaşmış ahududu gibi dolmuş, arzu taşan genç dul kadınları görse de; çiçekli yastığa başını koyup yatınca, hiç şüphesiz, Hekimcan üç parmağı kalmış güçlü elini Bılbılınisa'nın kalın beline dolayacak ve güm güm diye sırtına vurarak nazlandıracak. Hikmet işte nerede!

İşte bunlardan mahrum insanlar için meclis, ızdıraplı bir oyundur. Dul kadınlar, yaşlı kızlar bu yüzden mecliste adam gibi rahat oturamazlar. İşte Belkıys; akıl sahibi, tahsilli, edepli. Fakat ne yapmak lâzım? Gözlerini ümitsizliğe, boşluğa dikmiş ve devamlı bir şeyler yiyor. O, bunu bilerek yemiyor, ne yediğini bilmiyor; çünkü onun bir şeylerden

acısını çıkarması gerek, işte o hayatta yapmadığı şey, şatırdatarak tuzlu lahana yiyor, hayatta yapmadığı şey, kemik kemiriyor! Zavallı! Sen meclisin birinde hata yapmışsın! Sen, muhtemelen, orada da bu şekilde eğlencenin dışında kalmışsındır, kız arkadaşların ise kendilerinden geçip eğlenmişlerdir, delikanlılarla tanışmışlardır tabii ki, çok geçmeden de evlenmişlerdir. Delikanlının ilkiyle tanışmak zor. Ardından kendine uygununu bulana kadar, onlarla oynamak, hesap düğmesini bırakıp gitmiş gibi, onları sürüyüp götürmek işleme konulur. Sen ise ilk mecliste öyle oturup, harap olmuşsun! Senin yüzünde artık pürüzler çıkmaya başlamış, boynunun etraflarında artık yaşlanma işaretleri görünüyor, kemikler ortaya çıkıyor. Örneğin, Nerkis'in al yanakları ile karşılaştırıldığında ne kadar buruşmuş! Pedagoji denen bilim, bu insanı çok sever, o seni bütünüyle yutmaya da razıdır, o kocasızları, yaşlı kız eğitimcileri sever, onun fikrine göre gerçek eğitimci; tüm ömrünü okula adayan kişidir...

Mincamal'ın zaten öyle yeterince kuvvetli olmayan beynine Gata domuzunun o “a la”sı öylesine tesir etmiş ki, Mincamal meclisin başında yüzüne bir çeşit yarı mülayim, yarı ahmak bir gülümseme yerleştirerek sağ yanağına elini dayamıştı. O hâlde düşüncelere dalarak gülenleri izliyor, o şekilde oturuyor... Onun için ne eğlenceli bu meclis, ne de eğlencesiz; o bunu adam akıllı bilmiyor, bilebilecek kuvveti de yok. Onun yalnızca beyni dinleniyor. O uyanınca Mincamal'a ne yaptırır, ağlatır mı... Bunu henüz hiç kimse bilmiyor...

Ancak Mesrüre'nin ne yapacağını bilmek mümkün. O, Gata'nın akordiyonda gerekli ezgiyi çalmasını bekliyor. “Siniy platoçek” oldu, “Temnaya noç” oldu, “Katyuşa” oldu, “Moya lyubimaya” oldu; savaşta bulunanların hepsi de, ne hikmetse, bunların hepsini biliyorlar. Mesrüre'nin ise bildiği hiçbir ezgi yok... Mesrüre'nin yanakları ateş gibi yanıyor, gözlerinde açlık; tüm teninden, haddinden fazla kalkık ama güzel göğsünden, çıplak hoş bileklerinden, hatta kalın iki saç örgüsünden endişe fişkırıyor. İçine dinamik güç toplanmış kuvvetli bir can sahibi gibi kısılarak oturuyor. Sanki fırlayacak ve Sabir'i de, Hekimcan'ı da, Ruşad ile Gata'yı da ve ek olarak Mustafa Asen oğlu ile geniş alınlı Zahir'i de yutacak gibi. Yutar da vesselam! Kalırsın ne yapacağını bilemeden!

Nihayet Gata cephe gerisinin ezgilerine geçti.

Tuşlar arasından Mesrûre'nin beklediği melodi de duyuldu. Mesrûre saç örgülerini keskin bir hareketle arkaya attı, gözlerini karanlık düşen kapının önüne dikti ve tok, güçlü sesiyle şarkıya başladı.

Bülbülüm, miskinim,
Çiçeğe düşmüş tomurcuğun.
Medine, çiçeğim,
Çiçeğe düşmüş tomurcuğun.

Bu şarkıya yalnızca Gülçire katıldı, neticede de, bu ezgi savaş sırasında köyde en meşhur ezgilerden biriydi ve yemek meclislerinde bunu söylemeye yalnızca Gülçire başlardı. Dünyadaki hiçbir akordiyona uymayan, insanlar tarafından ise iyi şarkıcıdır diye bilinen Gülçire, meşhur gizemli sesiyle bu şarkıya da katılarak onun nağmesini mahvetti; semiz tavuk etinin tadını, safra kesesi suyu nasıl bozuyorsa, burada da öyle oldu. Ve Mesrûre önceki günkü durumlardan sonra, ilk kez ona doğrudan, dik şekilde bakarak şarkı söyledi. “Ah sen, dedi o bakışıyla, kocan olması yetmiyor, üstüne benim yalnız başıma şarkı söylememe fırsat vermiyorsun... Benim nerem eksik senden, niçin yalnızca sana adalet vermiş bu Allah, ha?” İkisi de masanın iki ucundan ayağa kalkarak bu şekilde karışık iki sesle şarkı söylediler.

O da benim gibi yalnız
Geçiriyor ömrünü.
Medine, çiçeğim,
Geçiriyor ömrünü, canım.

Mesrûre'nin bütün sesi, bütün bakışı; dünyaya karşı duyduğu korkunç kızgınlığı yansıtıyordu.

Dul kadınlar için meclis, zor bir oyun.

Dul kadınlar, mecliste dans etmeye çıkarlarsa, dünya yerinden oynar. İşte Nesime dönerek dans ediyor, çünkü genç kız, henüz her şeyi önünde. İşte Gülçire edep seviyesini koruyarak, gururlu bir ifadeyle dans ediyor, tek kelime edemezsin. İşte Mincamal'ı, put kesmiş halinden uyandırarak, dans etmeye çıkarmışlardı, dünyalar koptu. Müdür devamlı

gaz lambasına bakarak oturuyordu, devrilirse ne yaparsın? Mincamal tüm öcünü yerden aldı; kendisini sonsuza dek kocasız bırakan faşistleri tepti, sürekli “malları beslemesi”ni söyleyerek cefa çektiren kaynatası ile kaynanasını da koyup ezdi, daima sıkıntı veren eğitim programlarını da tepererek geçti, Şemsetdiov ile müfettiş Hemitov’un da içlerine tepti; hepsi de oldu...

Dul kadınlar dans etmeye çıkarsa, dikkatli olun, yıkılan kırılan eşyaları ortalığa koymayın...

“A la” Nerkiş’i de mahvetti o anda, önce o çarpıcı derecede güzel dans ediyordu; uzun güzel parmaklar, ten rengi ince çorap giydiği uzun, çekici bacaklar, parlak açık boyun, döndüğü sırada ortaya çıkan seyrek mavi danteller; hepsi de Nerkiş’in güzelliğini çeşitli yönlerden tamamlıyordu. Sanki bir insan değil, güzel bir yaz sabahında orman alanındaki kuyudan su içmeye çıkmış geyik yavrusu. Sabah güneşine, droseraya, kuşların sesine, nihayet, kendisinin güzel bedenine kendisi vurularak tırıs koşturuyordu... Dans etti, dans etti ve tam oturmuştu ki, birden gülmeye başladı, yerinden fırlayarak kalktı, eline kadehi aldı.

- Yoldaşlar! Yiğitler... Frontovikler! Haydi, sizin sağlığınıza içelim! Ben sizin sağlığınız için her şeyi yapmaya razıyım! Biliyor musunuz ne diyeceğim? Ben köye gelirken yalnızca bir yıllığına gelmişim. Ve köyde sizin gibi yakışıklı delikanlılar olduğunu bir yıl önce birisi söylese, ben o kişiyi ahmak yerine koyardım. Ben yanılmışım! (Nerkiş başını arkaya atarak gülmeye başladı.) Canlarım! Ben sizin hepinizi de seviyorum! Vatan Savaşı’nda zafer elde etmemizin sebebini, ben ancak, sizinle görüşmeye başlayınca anladım. Sizi yenemez, faşist, yenemez! Sizin fikirleriniz aydınlık, gönlünüz pak! Ey, sen, keşif eri! -Nerkiş tekrar gülmeye başladı.- Ben senin meclisin başında söylediğin sözü yerine getirmeye hazırım! Ben her şeye hazırım bugün!

Kadeh kaldırma merasiminden sonra Gata marifetle vals çaldı. Bir ara hava alıp, sigara içip geri döndüler.

...Baba oğlunu, anne kızını tanıyamayacak derecede gürültü edip gülüşerek oturmaya başlayınca, Mustafa kemanını eline aldı. Fevkalede şekilde “Zölhice”yi çaldı. Bestenin zarif ezgisi insanları hüznlendirdi, gırgır şamata kesildi.

- Mustafa abıy, şarkı söyle!
- Sizin oralardan şarkı söyle, diye Mustafa'nın kemanını alıp koydular.

Mustafa önce yalvarttı. Doğrusunu söylemek gerekirse, kendisinden korktu. Şarkı söylemeye başlarsa, o yalnızca üzüntüsünü anlatan şarkıları söylüyor, onun üzüntüsü ise uçsuz bucaksız... Bu köyde Mustafa'nınki kadar tasası olan kimse yok. Sevgili karısını, elma gibi iki kızını kaybetmiş olan, bu köyde başka hiç kimse yok. Yaşaydı onlar, onların hayatını korumak için Mustafa bin kez öldü. En zor olanı belirsizlik. Nerelerdesiniz siz, göz nurlarım? Siz beni duyuyor musunuz?

Mustafa eline gitarı aldı. O gitar çalmayı bilmiyor, ona yalnızca bazı yerlerde tıngırdatmak gerekiyor. Mustafa mümkün olduğu kadar kendi geçmişine girmemeye çalışıyordu. İşin aslı, onun karısını ve kızlarını dile getirmemesi gerekiyordu, aksi takdirde meclisin tüm neşesi kaçacak. Senin üzüntünden insanlara ne? İnsanlar meclise eğlenmek için toplanıyorlar. Hatta insanların üçü, yedisi toplanınca bile, ah-vah ederek eskileri anıyorlar ve gürültüyle konuşuyorlar. Hayatın kuralı böyle. Biyolog Mustafa bunu çok iyi biliyor. Şu anda insanlar ondan şarkı bekliyor. Mustafa ise bugünkü mecliste mutlu bir şekilde aşk şarkıları, muzip şarkılar söyleyemiyor. Uzakta bir yerlerde, sisli bir perdenin arkasından onun karısı; karakaşlı, karadutlu dolgun bilekli Elmas bakıyor, hafifçe gülümsüyor, "Sen bizi unutmadın mı?" diye soruyor. İşte savaş bittiğinden beri Mustafa artık her gece onunla konuşuyor. Elmas devamlı aynı şekilde gülümsüyor. Kimi geceler Elmas acımasız oluyor...

- Sen bizim nerelere geldiğimizi biliyor musun? Yük vagonunda giderken, küçük kızımız soğuğa yakalanıp hastalanarak öldü, diyor. Onu bir tren istasyonunda vagondan alıp attılar...

Mustafa o anda irkilir, hıçkıra hıçkıra ağlayarak uyanır, kalkıp oturur ve sigarasını yakıp kapı önüne çıkar. Ertesi gün ağlamaktan şişmiş gözlerini insanlardan gizleyerek okula gider, derse girer ve dünyada en mutlu insan gibi şevkle konuşmaya başlar.

- Hergün bir elma yiyen kişinin doktora ihtiyacı yok, der. – Gün gelir, der, devletler arasında silahlanma yarışı yerine elma yetiştirme, elmanın yeni türlerini üretme üzerine yarış başlar. Yeryüzünde savaş uçakları değil, elma ağaçları yükselmeye başlar...

...Mustafa dalıp gitmiş. Gitarın sapından tutmuş bir şekilde bir süre konuşmadan durdu. Gözünün önüne uzaklarda kalan çocukluğu geldi. Köylerinde çocukken kör kalmış ihtiyar Helil vardı. İhtiyar Helil, düğünden düğüne, evden eve gider ve şarkı söyleyerek karnını doyururdu. İhtiyarın içe çökmüş, kurumuş gözleri, aksakalı, iri dişleri, güneşte yanmış iri yanak kemikleri vb. hepsi ona korkunç bir görüntü veriyordu. Saklya¹⁰⁵ kırındaki ocağın yanında küçük Mustafa bu ihtiyarın aşk şarkılarını birkaç kez dinlemiş ve sindirmişti. Kendisini, o ihtiyarın rolündeymiş gibi gördü. İnsanlar ondan şarkı bekliyor...

O, gitarı öyle böyle tıngırdatarak çeşitli ezgilerden birer ikişer kuple şarkı söyledi.

Kâh nağme ağladı, kâh Mustafa...

Canım seyrana çıkmış – bükülür dallar gibi.

Soğurup öpsem dudakları şeker ve ballar gibi.

Kucağına girip dalsan – kuş yünü şallar gibi.

“Git, bu güzelden ayrıl” deme, dost!

“Can seven güzelden ayrıl” deme, dost!

Boynuma taşlar taktırıp deryalara akayım!

Yarım her aklıma geldiğinde aklımdan şaşayım!

Kebab olup aşk ateşinde yanayım, dost, yanayım!

“Git, bu güzeli terk et” deme, dost!

“Can seven güzelden ayrıl” deme, dost!

Çok geçmeden Mustafa yanında yöresindeki insanları unuttu. Siyah çakmak gözlerini boşluğa dikti ve koca gövdesini nağmeye kaynaştırarak kalpten söyledi.

Akşam olsa ben evimde yatarım,

Türlü-türlü fikirler dalarım,

Günden güne derdime dert katarım,

Bir çaresiz derde düştüm, ağlarım!

¹⁰⁵ Kırım ve Kafkaslarda bulunan bir bina türü.

Parmağıma gümüş yüzük takarım,
 Gece gündüz yar yoluna bakarım.
 Bağrımı aşk ateşinde yakarım,
 Bir çaresiz derde düştüm, ağlarım!

Şarkı sırasında Nerkis ile Zahir ateşli bir şekilde, devamlı bir şey tartıştılar. Sabir birkaç kez büyük saatine baktı; anlaşılan, meclisi sona erdirme vakti yaklaşıyor. Gata ile Ruşad havalandırma penceresinin yanında sigara içtiler. Mustafa nemli gözlerini açıp hepsine biz göz gezdirdi ve gitarı bir köşeye bıraktı. Ardından çay geldi.

Mecliste Gata filozof olmayı sever.

O son kadeh kaldırma sözünü söyledi. Dili diline değmiyor, hararetle bir şekilde konuşuyor.

- Yoldaşlar, ben bu zaferi temin eden büyük halkımızın sağlığına kadeh kaldırmayı teklif ediyorum. Yaşasın dokuz mayıs! Kırk beş yılının dokuz mayısında ben Reichstag duvarına kendi soyadımı yazdım. Süngü ucuyla kazıyarak yazdım. “Tatar yiğidi Gata Selehiyev”, diye imzama attım. Tarihte benim izim kaldı. Avrupa’nın merkezinde bu yazı uzun süre durur, bizim çocuklarımız onu geziyle Almanya’ya gidince okurlar. Avrupa ülkelerine zaman gelir biz de misafir olarak gideriz, bizim bu zaferimizin önemi, tarihi eskidikçe daha geriye gider. Ben kendi doğum günümü, kırk beş yılının dokuz mayısı olarak kabul ediyorum. Bizler kırk beş yılının yiğitleriyiz! Yaşasın kırk beş yılının yiğitleri!

Yine de en sonuncu kadeh kaldırma konuşması Ruşad’ınki oldu. Duygulardan yeterince heyecanlanarak, meclistekilere o Julius Fučík’in sözlerini söyledi. Meclistekilere, gözlerini kaldırıp bakmadan:

- Vatanın özgürlüğü için helâk olan yoldaşların aydınlık hatırasına kadeh kaldırmayı teklif ediyorum. Biliyor musunuz, Çekoslovakya’nın milli kahramanı Fučík ne demiş? “Bu zamanı yaşayarak, dünyada sağ kalan kişilerden ben yalnızca bir şey rica ediyorum: Unutmayın! İyileri de kötülerini de unutmayın! ... Öyle bir gün gelir ki, o dönem, bugün geçmiş bir gün olarak kabul edilir. Büyük çağ ve tarihi meydana getiren isimsiz

kahramanlar anlatılır... Bu mücadelede helâk olan insanlar size dostlarınız, akrabalarınız gibi yakın olsun... Geleceğe sadık olarak, o geleceğin sonsuz güzelliği için ölen insanların her birisi için heykel dikilmesi uygundur”.

Bu sözleri Mincamal oturmadan, ayakta dinledi. Onun yanaklarından devamlı yaş aktı.

...Mükemmel sıcak bir gece, sokağa kuşkirazı ağacı kokusu dolmuş. Temiz havaya çıkınca, derin derin soludular. Herkes kendi tarafına dağıldı. Yalnızca erkekler okul kapısının önünde sohbete daldılar. Dağılmak istemiyordu, aynı cephedeki gibi, yelkeni yelkene dikip, dünya teferruatlarından azat bir şekilde kendini erkek gibi, yiğit gibi sezmek, bunu hissetmek istiyordu. Bunu anladığından mıdır nedir, Gülçire bile Sabir'in kalmasına izin vererek eve döndü. Aslında, Mincamal'ın Mesrüre'yi alıp geceleme evine götürdüğünü görünce böyle cömert bir karar aldı, Gülçire. Hekimcan, tatlı tatlı konuşmak istiyordu, sokağın öteki yanına ulaşan Bılbılınisa “Haydi, haydi yolumuz uzun.”, diye tutturunca, karşı gelemedi, teslim oldu. Ne de olsa, cepheye düşmanla savaşmak bir şey, kendi hanımınla tartışmaya girmek ise bütünüyle başka bir şey. Zahir dışarı çıkarken hayli cesur şekilde Nerkis'i koluna taktı ve -ömründe gitmediği- karşı tarafa, değirmen göleti tarafına yürüdüler. Ruşad'ın buna birazcık içi burkuldu. Fakat o anda kendi kendine “ot üstündeki it” diye içinden sövdü. Biraz sonra müdürle Mustafa ayrılıp gittiler. Mustafa burun deliklerini genişletip derince bir nefes aldı ve:

- Bugün yatağımı kuşkirazı bahçesine çıkaracağım. Böyle bir gecede evde uyumak günah olur. İnsan ağaç yaprağı, çiçek, ot kokusunu koklayarak yılın yalnızca otuz günü uyursa, hastane yolunu bilmez, dedi.

Köy sessizdi, ışıklar görünmüyordu.

Yalnız bu gece huzursuz geçti. Yok, sıkıntılı değil, kederli de değil, ancak bu meclise katılanların çoğunluğu uyuyamadılar.

Gecenin yeli önce Sabir'e dokundu. Mecliste güzel hanımlarla mecliste oturduktan sonra, hangi erkeğin gönlü coşmaz ki? Aksini söylerlerse, inanmayın, samimiyetsiz söylenmiş bir sözdür. Niye bu dünyada böyle katı kurallar var peki? Mesela, niye

Mincamal herkesin önünde Mesrûre'yi alıp kendine gecelemeye götürdü, niye Zahir herkesin gözünün önünde Nerkis'i koluna takıp değirmen göletine doğru gidebildi? Niye Sabir'in böyle bir hakkı yok? Niye?

Bu soruya cevabı sokak, kendisi verdi.

Toprak patikadan genç bir delikanlıyla kız çıktı. Cebirden olacak yazılı hakkında ateşli ateşli tartışıyorlardı. Son zamanlarda onuncu sınıf öğrencileri akşamları kâh birine, kâh diğerine toplanarak hazırlanıyorlar. Lakin bu delikanlı cebire hazırlanmanın dışında, başka hesaplarla da yürüyor gibi, çünkü kızı koluna takmış. Müdür bunu öğrenmeli, görüntü birazcık çerçevenin dışındaydı, durdu. Durdu... ve dilini yuttu. Yenlerini sıvamış şekilde beyaz bir gömlek giyen boylu delikanlı, müdürün oğlu Renat idi. Nasıl? Ne ara? Renat koluna kız mı takmış? Rayon komitesi sekreterinin kızı mı? Bekle, kaç yaşında ki bunlar? On yedi mi? On sekiz mi? Kim ayıplayabilir...

Sabir o anda artık kendisinin ileri yaşlı bir kişi -ah berbat söz- ihtiyar bir kişi olduğunu anladı. Hiç konuşmadan Mustafa ile birlikte döndü, başını eğip evine girdi, soyunup yattı. Yatakta Sabir'in biriciği -en güvenilir; yaşlansa da, hastalansa da, zor bir duruma düşse de onunla birlikte yaşlanmaya hazır olan biriciği- Gülçire yatıyordu. Sabir, onun kapalı elini kendinin avcuna aldı, yumuşakça sıktı. Gülçire ise bundan şunu anladı:

“Ben son bir iki yılda birazcık öyle böyle yollarda dolaşım. Artık ben kendi yanlışımı ve sana ne kadar hasret çektiğimi anladım. Bundan sonra ben senin sadık yol arkadaşım olacağım. Bizim çocuklarımız büyüyormuş meğer. Yapabilirsen, sen beni affet...”

Sabir de tam olarak böyle söylemeyi dilemişti... Yine de o gece Sabir uyuyamadı.

Mustafa evine döndü, ses çıkarmamaya ne kadar uğraştıysa da, gürültüyle, ihtiyar adam ve karısını uyandırıp patır kütür bahçeye yatak taşıdı. “Soğuk alırsın”, diye, ev sahibi ihtiyar karşı çıkıp uğraşsa da, faydası olmadı.

Böylece, sokakta yalnızca Gata ile Ruşad kaldılar. Gata bugün uyumamaya karar verdi, çünkü meclise gelmeden önce postadan, onun adına gelmiş bir mektup verdiler.

Elsa'dan imiş. Mayıs ayı sonuna komutanlık onu gönderecekmiş ve Elsa bunun üzerine gün saymaya başlamıştı.

Ruşad kendi duygularında dağıldı. Dünkü konserden sonra düşüncelerini kontrol edemiyordu. Bu zamana kadar tatsız görünen Akbalık, şimdi onun için dünyanın en güzel köşelerinden birine döndü. Ruşad'a dünyanın başka hiçbir köşesi gerekmiyor artık, yalnız Akbalık olsun, işte şu evdeki Leylegül olsun! Başka hiç kimse gerekmez! Ne için dünyaya gelmek gerekmiş, işte ne için gencecik yaşta ölümle burun buruna gelmek, savaş sıkıntılarını geçirmek gerekmiş! Yaşamının mânâsı, işte şimdi, yeni yeni açılmaya başladı. Tuhaf! Dünyanın tüm güzelliği, tüm mânâsı; on yedi yaşındaki bir kızda olsun, hayret! Niye öyle bu? Ruşad, Königsberg bölgesinde, deniz kenarındaki sayfiye yerlerini gördü. Savaş sırasında faşistler buralarda dinlenmişler, meydanlarımızda aldıkları yaraları buralarda tedavi etmişler, donan ellerini ayaklarını iyileştirmişler. Fakat faşist, dinlenirken bile faşistliğini kaybetmiyor. Ruşadların topçu taburunun vurup girdiği sayfiyede hayat halen devam ediyordu; kestane ağaçları altında bulunan binada birkaç deste güzel genç kız titreyerek onları karşıladı. Hepsi de genç, hepsi de uzun boylu, mavi gözlü, açık sarı saçlı, beyaz yüzlü güzeller; faşist subaylarının sevdiği ari ırk. “Kara bulut” deniz erleri, donanma subayları kuşatınca; bu kızlar ölümden kurtulmanın tek “çaresine” giriştiler, çıkarma erlerinin boynuna asılıp onları kucaklamaya, öpmeye başladılar, odalarına davet ettiler. Onların çoğunluğu iç çamaşırlarıyla. Çıplak güzeller, ayaklarını parlatarak mermer merdivenlerden koşuştular, yalvaran bir şekilde gülümsediler. Savaş başladığından beri, kadın görmeyen denizciler için bu durum, fazlasıyla olağanüstü bir görüntü idi, ölümle boğuşurken böyle bir gösteriye denk gelirim diye kim düşünürdü! Lakin orada istisnasız herkesin ilgisini bir şey çekti: güzel kızların baldırlarına, dizden yukarı doğru iç tarafına, pembe beyaz genç deriye mavi bir dövme yapılmıştı.

- Bak bakalım, âlim kişi, diye bağırdı o sırada ihtiyar kıdemli başçavuş Ruşad'a. – Okuyuver bize, ne yazılmış bu sürtüklerin baldırlarına?

Bunu okumak çok zor değildi. En güzellerine “f. off.”, orta hallilerine “f. s.” diye yazılmış.

- Bunlar, dedi Ruşad gülümseyen güzelleri göstererek, “für offiziere” - subay metresleri, ötekiler ise “für soldaten” - askerler için.

İhtiyar kıdemli başçavuş küfredip kenara tükürdü.

Ruşad için o an çok ağır oldu. Genç, güzel kızlara karşı üzülmeyele karışık acıma duygusu uyandı. Bunların anneleri babaları vardır... Onlar çocuklarını bunun için yetiştirmemişlerdir. Acaba faşistlerin ahlak anlayışı için bu, sıradan bir durum mu? Nerede bunda sevgi, nerede bunda mukaddes hisler? Demek ki, “üstün ırk”ın içerisinde fuhuş, temelinde soğuk hesap, kadın güzelliğini faşistlere yakışır şekilde edepsizce kullanmak var... Evet, faşizm yalnızca; yaralıları yüklediği gemiyi denizin dibine batırmak değilmiş; müzeleri, kütüphaneleri yakmak değilmiş yalnızca; yabancı halkları metodik şekilde yakarak “Büyük Almanya” toprağına gübrelemeye hazırlanmak da değilmiş; belli ki kadınların güzelliğini de ezmek, çiğnemek -Goethe’ler, Schiller’ler, Heine’ler tarafından bestelenen- güzel Alman kızlarını bile ahlaksız faşist çizmesi altına atıp çiğnemekmiş. Königsberg’in her bir köşesinde yer alan faşist izleri, tarih fakültesi öğrencisi Ruşad’a tam bir sınıf atlamış derecede eğitim verdi. Faşistler sayfiyenin mermer taşlarına basarak geçerken, kür evinin bembeyaz temiz doktor muayenelerinde, tedavi bölmelerinden geçerken, her şey “burada faşistler yaşadı” diye bağırıyordu. İşte holdeki fotoğraf vitrini. Dünyadaki en güzel kadınlar. Falan kadın falan yılda falan şehirde güzellik yarışmasında birinciliği almış. Yaşı falan, ağırlığı şu kadar, belinin inceliği falan santimetre... O kadın, görünüşte böyle. O, ayağına çorap giyiyor. O, uykuya yatmadan önce soyunuyor. Kendisi gülümseyerek kurnazca bakıyor... Bunların hepsinden de faşizm kokusu geliyordu...

Ruşad bugün sokakta yürürken Gata’ya bunları anlattı. Kendisinin yeşeren hisleri hakkında ise tek bir söz bile söylemedi. Kendisi öyle edip böyle edip, döndüre dolaştırı Gata’yı Raziye Veliyevnaların yaşadığı sokağı getirdi. Evlerinin önünden olsun, bir geçmek istiyordu! Ruşad onu bekleyen manzarayı gözünün önüne getirdi: On gün sonra Leylegül, sınava girmek için komşu rayona gidecek. Ruşad, o dönene kadar, yaz dönemi sınavlarına gitmiş olacak. Demek ki, yaz boyunca bir kez bile görüşülemeyecek. Delikanlının canı sıkıldı. Peki, öndeki on gün? Hiçbir şey olmaz. Engeller, delikanlının atlayıp aşacağı türden değil. Eğitimciliğın katı, resmî, sıkı kaideleri var. Sen ona boyun eğmeye mecbursun. Bu bir. İkincisi, sen yaş olarak büyüsun. Fark var. Üçüncü olarak, sen komünist adamsın. Leylegül henüz ne desen de çocuk. Babası bilse? Annesi bilse? Aşılamayacak zorluklar! Gata’ya akıl danışmak istiyordu. Ona da cesaret edemiyor. İşte uzun zamandır faşizm hakkında konuşuyor, kendisinin en gizli duygusunu açmaya korkuyor.

Kuşkirazı ağacı çiçek açmaya başlamış, Raziye Veliyevnaların sokağında onun kokusu daha fazla hissediliyor...

Ara sokaktan bunların karşısına fısır fısır konuşarak bir çift çıktı.

- Ahaa, Pasifikli bu çevrede yüzüyormuş, diye laf attı Ruşad. O, onları Nerkis ile Zahir diye düşünmüştü. Baktılar ki kocası ile Raziye Veliyevna imiş. Üniformasını yassı kemerle bağlamış, gıcırdayan deri çizme giymiş olan Davutov gençlerle tokalaştı.

- Duydum, duydum, okulda neler düzenlediğinizi, dedi o, sigarasını çıkararak. – Raziye apanız çok övüyor sizi. Frontovikler de frontovikler, diye dilinden düşürmüyor. Ben de kıskanmamaya çalışıyordum; başbaşa kaldığın zaman hanımın delikanlıları övmeye başlasın, hem de sizin gibileri, ne yaparsın. Ben cepheden kırk üç yılında dönmüş biriyim...

Davutov, mülâyim bir şekilde gülümseyerek, önceliği eline aldı.

- Hangi bölgeden?

Gata direk sordu. Asker alışkanlığı!

- Önce Ukrayna bölgesinde! Berlin’de tamamladık.

- Öyleyse sen, o “Kara Bulut” oluyorsun? Öyle bir yiğit var demişlerdi okulda?

Ruşad’ın çocuk gibi kızaran yüzünü gecenin karanlığı gizledi. Nasıl mülâyim, nasıl otoriter adam bu Davutov! (Sen ise onun biricik kızını kucakladın değil mi dün? Ne kadar utanmazsın!)

- Aynen öyle! Zafer Günü’nü Königsberg’de kutladık. Leningrad, Tallin, Klaipeda, Königsberg.

- Ben ise Kursk-Belgorod kavisinde, dedi Davutov, ağır soluyarak. – Kaviste. Zafer Günü’nü Berlin’de görme mutluluğuna erişemedim. Savaş, büyük mutsuzluk, lâkin ben oraya katıldığımıza hiç hayıflanmıyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse, halkımızın tüm psikolojisini, manevi zenginliğini, insanın iç dünyasını ben işte o Kursk taraflarında anladım. O okulu geçmemiş olsaydım, tabii ki parti çalışanı olamazdım. Savaştan önce ben de öğretmendim, sizin gibi...

Raziye Veliyevna başına beyaz yün eşarp gibi bir şey giymiş, ay ışığında, o örtü ona soylu bir görünüm veriyordu. O, kocası konuşurken onun koluna girmiş şekilde duruyor, ara ara ona hayranlıkla, mutlulukla bakıyor.

- Babası, diye söze karıştı o. – Ben içeri gidip semaver koysam mı acaba?

Davutov canlandı.

- İşte! İşte! Ağzımdan aldın! Biliyor musunuz, hayatta nasıl oluyor? Ne kadar birlikte yaşarsan, o kadar birbirine bağlanırsın, aynı durumlarda ikinizin de aklına aynı düşünceler gelir ve onu aynı vakitte, aynı sözlerle söylemeye başlarsınız. Mamafih, siz ziyafetten geliyorsunuzdur? Ben geç döndüm, Raziye apanız bana söylemişti. Ayrıca, benim mevkim çok yüksek. Ee söyle şimdi, sıradan bir köy öğretmeni, rayon komitesi sekreterinin yanında şarkı söyleyip dans ederek eğlenebilir mi?

Raziye Veliyevna evlerine girmişti.

Davutovlar karşı karşıya inşa edilmiş iki binanın sokak tarafında olanında kalıyorlarmış. Avludan düşen aydınlıkta, yıkanmış sapsarı merdivenler görüldü. Önüne önlük takarak aşçı kılığına giren Raziye Veliyevna, misafirleri güzelce karşıladı, ayakkabılarını çıkarmamaları için çok ısrar ettiyse de, delikanlılar kısa konçlu çoraplarla kaldılar. Avluda, tabure üzerindeki gaz ocağında bir şey cızıldıyordu. İki bina ortasındaki küçük odanın kapısı açık, ona bir tül takılmış. Davutovların tarafına geçerken, Ruşad önce oraya göz attı. Oda içindeki aydınlıkta yan durmuş, ellerini başının üstüne kaldırarak saçlarını etrafa saçan kız çocuğunun silüeti görüldü. Bale dekoru üzerindeki dumandan sonra görünmüş gibi, bu güzel silüet Leylegül idi. Ruşad'ın, kalp çarpıntısından boğazı kurudu. Yalnız bunu hiç kimse fark etmedi...

Davutov, eve girince kayışını bıraktı, yakalarını çözdü. Raziye Veliyevna, gaz ocağı ile iki arada koşuşturduğu sırada, Davutov erkek sohbetini koyulaştırdı.

- Sen doğru söylüyorsun, delikanlı, dedi Davutov, Gata'nın sözüne katılarak. – Bu zaferin büyüklüğünü, ehemmiyetini gelecek nesil daha güçlü, derin bir şekilde anlayacak. Evet. İyi tablo, daha uzaktan bakarsan açık açık görünür, derler. Siz işte ikiniz de bu büyük

vakanın canlı şahitlerisiniz. Onun büyüklüğünü genç nesle aktarın, gençlere bu büyük zafer; mukaddes mücadele geleneklerine göre eğitim verin. Sizin esas göreviniz budur.

- Peki, yüzde yüz başarı sağlamak esas görev değil mi? Ruşad, bu evde kendisinin rahatça konuşamayacağını fark etti, sesi çatallanıyordu.

Davutov ona, süzerek baktı.

- Yüzde yüz mü? Yüzde yüze dair, ha? İlginç. Bana anlattılar o meseleyi. Üçüncü çeyrekte çoğu okul yüzde yüz başarı sağlamış. Fakat ne fayda? Ben Şemsetdinov ile konuştum. Başarı durumu nasıl diye. Yüzde yüzlükler çokça, diyor.

- Peki, geçen eğitim yılında nasıldı?

- Doksan iki buçuk.

- Çocukların bilgileri somut olarak arttı mı yoksa geçen yılki gibi mi, diyorum, bunu söyleyemem diyor...

- Öyleyse bir soruya daha cevap verseniz...

Davutov tekrar süzerek Ruşad'a baktı.

- Ey, sen, kardeşim ne diye taktın böyle? Beni, Eğitim Bilimleri Akademisinin muhabir üyesi falan mı sandın acaba?

- Öğretim programları yaşam ihtiyaçlarının hayli gerisinde kalmış, dedi Gata.

- Öğretim programları mı yalnızca? Ah beyler, sizdeki saflığa hayran olmamak zor! Tarım, nerede şimdi kooperatif. Tamam, sizin köy, savaş sırasında da çavdar unundan mahrum kalmamış. Ya diğer kolhozlar? Ya kolhozcuya ödeme meselesi? Ya kolhozların borç paraları? Kolhozları sağlamlaştırmak için en az on onbeş yıl gerekecek, anladınız mı?

Davutov dolaptan bir şişe alıp geldi.

- Ben bugün bu konuyu iki ayrı toplantıda konuştum, biraz dinlenelim. (Dikkatli bir şekilde dört kadehe içki doldurdu.) Annesi! Gel, otur haydi! Zafer Bayramınız kutlu olsun! Raziye'nin sizin gibi frontovikler arasında çalışmasına çok memnun oldum. Bayramınız kutlu olsun!

Delikanlılar, bu akşam meclisteydik bahanesiyle, yalnızca tadıp bıraktılar. Davutov rahat edemedi. O yeniden büyük konuya girdi.

- Rayon organlarındaki kadrolar yıpranmış. Savaş zamanındaki yöntemlere göre çalışmayı seviyorlar. Bana burada destek lâzım, sizin gibi genç komünistlerden yardım lâzım. Bakalım; sonbaharda, belki, bazılarınız okulla vedalaşabilir.

- Okul yalnızca kadınlara mı kalsın, dedi Gata.

- Yok, öyle demiyorum. Ama yine de okulda şimdikinden daha çok kadın da çalışabilir.

- Ben sizinle bu konuda tartışabilirim, dedi Ruşad.

Davutov etkilendi:

- Dinleyip bakalım.

- Öğretmenlik işini daha çok bayanların yapabileceği bir iş olarak görmek, temel bir hata. Niye dersiniz?

- Evet, diyorum.

- Benim gördüğüm; erkek çocuklarda yiğitliğin, erkeklik sıfatlarının öne çıkarılması için öğretmenlerin çoğunun erkek olması lâzım. Mesela bizim askerî hazırlık hocasına bakın. Tahsili öyle böyle ama, işini nasıl iyi yapıyor. Tüm erkek çocuklar, askerî hizmete âşık.

- Peki, askerî hazırlık hocasına dokunmayalım, o da erkek oluversin.

- Tamam, işte fizikçiyi ele alalım. Kız çocuğu, ne kadar iyi öğretmen olursa olsun, Gata'nın yaptığı kadarını yapabilir mi? Biliyor musunuz şimdi öğrencilerin ufku nasıl açıldı? MTS'den ıskartaya çıkan motorları, dinamoları taşıyıp, tüm okulu mekanik atölyesine dönüştürdüler. Köye elektrik getirme düşüncelerine ne dersiniz? Ayrıca o öğretmenin; yalnızca dünyayı görmüş olması, keşif eri olması, frontovik olması, başlı başına her şeye yeter!

- O halde, tüm fizik öğretmenlerini de keşif erlerinden mi koyalım? Onun için yeterli sayıda keşif erini nerede bulacaksın?

- Hayır, ben öyle demiyorum. Bana kalırsa, kadınlar edebiyat öğretmeli. Edebiyatta "Zavallı Liza"lar, Tatyaneler, Galiyebanular; romantizm, sentimentalizm, gözyaşları...

- Ha-ha, ilginç bir bakış açısı. Edebiyat, gözyaşları... Peki, "Ana" romanı? Ya "Demir Taşkın"? Onlardan da bu şekilde yalnızca şeker tadı mı geliyor?

- Öyle demiyorum ben. Hayır, edebiyat herşeye rağmen duyguları anlatan bir kelime. Duyguyu, kadınlara verelim.

- Tamam, anlaştık. Kadınlara daha neler vereceğiz? – Davutov karısına bakarak kurnazca gülümsedi.

Ruşad, Raziye Veliyevna'nın kendisine dostça baktığını hissetti. Cesaretlendi.

- Şey, mesela, biyoloji dersini vermek mümkün. Supireleri, deniz şakayıkları, eğrelti otu çiçekleri hakkında konuşsun. Bunun dışında, tabii ki, hazırlık sınıflarında hanımlar olsun. Daha... Daha, tabii ki, dil öğretimi...

- E bunda gerçeklik var, beyler, dedi Davutov, bahsi neticelendirmiş gibi. – Çocuklarda erkeklik, yiğitlik sıfatlarını geliştirmek; bilim vermekle aynı derecede, önemli bir görev. Aslında, bizim şimdi buna örnek aramamıza gerek yok. Savaşta her şey görüldü. Komutan yiğit olursa; askerini kahramanlığa sözle teşvik etmenin gereği yok...

Biraz sonra avluya sigara içmeye çıktılar. Leylegül henüz yatmamıştı. Onun ışıkta çalıştığı tül perde üzerinden görünüyordu.

Erkekler, fısır fısır konuştular. Ruşad söze kâh katıldı, kâh katılmadı. O yalnızca kalbinin gümbürdediğini hissetti. Elbette, Leylegül de çalışmıyordu. Harfler gözünün önünden akıp gidiyor, satırlar akıyor, gözü hiçbirini ayıramıyor... İkisinin arasında alt tarafı yarım metre var... İkisinin arasında alt tarafı bir kat tül var. Ancak kurallar var! Okul kuralları. Okulun iç düzen kaideleri. Anne baba önündeki sorumluluklar, edeplilik. İnsan sözü, insan dedikodusu. Öğrenci ile öğretmen arasındaki ahlak normları... Hepsiyle hesaplaşmak zorundasın. Yalnızca bir şeye sığınma hakkın var; o, senin aklına, kuralına boyun eğmeyen gençlik hisleri. Sen, yalnızca bunu kurban etmeye maliksin!

...Ayrıldıkları sırada Raziye Veliyevna aşırı bir samimiyetle delikanlılarla tokalaştı.

- Babası, benim meslektaşlarımı beğenmene çok sevindim, diye gurulanarak kocasına baktı.

...Kimi zaman karı kocaya bakarsın ve tabiatın acımasız cilvesini görüp hayret edersin. Mükemmel bir kadın olur; boyu posu, kılık kıyafeti mi dersin, konuşması mı dersin, her yanıyla dört dörtlük. Bakarsın, onun yanında kocası ise üç kuruş etmez birisi;

paçavra, dilinin kemiği yok, edepsiz. Tam aksi de olur; mükemmel bir delikanlı, bakan yap, sahneye çıkar; iş sahibi, zeki, yakışıklı, ağırbaşlı, becerikli, cesur. Tüm kurumu elinde tutuyor, saygınlığı büyük. Bir de bakarsın, karısı tamamen bir hiç, boş birisi.

Davutovlar ise tam birbirlerine denk gelmişler...

Sokakta artık tan aydınlığı belirmeye başlamıştı. Bir kuş var, bülbül gibi ötmeye çalışıyor. Bahçede o ötüyordu. Bülbülün ötmesine de artık çok vakit kalmadı. Gecelerin ısınmasını bekliyor. Şimdiki ise henüz bir “kavaf işi” çıkarıyor. Yetenek sahibi dışardayken, sahne hiçbir zaman boş kalmıyor...

Sokaklar sessiz, ırmak üzerinden beyazımsı sis yükselerek bahçe çitlerine sarılmış; gökten, çok uzaktan, sanki bin kilometre yükseklikten gelmiş gibi, turnaların sesi işitiliyordu. Şu nemli yeri kucakla, uzan da yat! Rahat, nefes verince, kan coşuyor; insanın zıplayası, şu turnaların yanına, gök kubbesine çıkası geliyor.

Dünyada dokuz mayıs gecesi kadar güzel başka bir gece olamaz!

Dünyada şu beyazımsı sisli su boyları, ıslak duvarlı sokaklar, yeni yanlarından ayrıldıkları mülayim Davutovlar, kitabına eğilmiş tan kızı Leylegüller olan köy gibi bütünüyle güzel başka bir köşe de olamaz!

Hiçbir feodal yönetimde, on mayısın, masallardaki gibi beyazımsı, sessiz tan vaktinde yukarıdan turnaların büyülü sesi böyle duyulmaz!

Bu gece, ebediyen hatılanacak!

Bu gece, frontoviklerin gecesi!

Bu gece... bu gecede frontovik Zahir evine kız aldı. Belinden narince tutarak, Nerkis'i kapı eşiklerinden geçirdi. Ondan sonra, rahat bir nefes alarak denizci şapkasını çıkardı. Alnındaki teri elinin tersiyle silkti. Han kızı gibi gelini, Zahir'in ihtiyar anne ve babası, ikisi birden kabul ettiler. Sanki o, pahalı gümüş bir tepsiye konmuş, sofralık porselen fincan takımı idi...

XVIII

Beklenmeyen nikâh, ertesi gün öğretmenler odasını alışılmışın dışında bir duruma sokmuştu. Nikâhı herkes kendine göre yorumladı. Müdür, yüksek tahsilli Rus dili öğretmenin okula yerleşmesine sevindi. Prensesin yerleşmeye başlamasına Gülçire de sevindi. Haydi, sadece süslenip gezmesi değil, işte bizim gibi ev işiyle uğraşsın, çocuk büyüksün görelim, dedi. Nesime, idolü olan Nerkiş'in sıradan ağaç bir eve gelin olarak gitmesine çok incindi. Nerkiş'i gelecekte yalnızca şehrin büyük, aydınlık saraylarında, şık akça ağaçlarının dizili olduğu parklarda, baş döndürücü bir sarhoşluk veren tiyatro salonlarında düşünebiliyordu yalnızca. Kalacak yeri bulmuş! Yok, Nesime bu şekilde evlenip bu köyde kalmayacak! Onun eşi yakışıklı, kara kalın kaşlı, yumuşak bakışlı, güçlü, okumuş bir genç yiğit olacak! Belki sarışın saçlı, mavi gözlü olur? Öyle de olur. Ama sadece Zahir gibi sinik olmasın. Sözünden gençlik arzusu saçılsın!

Gece uyumayan Nerkiş'i tek tek hepsi tebrik etti. Herkes gülümsüyordu. Dokunaklı, içten bir hüznle onu Belkiys da tebrik etti. İşte! Belkiys buraya ondan önce gelmişti... Nerkiş geleli sadece 6-7 ay oluyor. Kartın biri, sıra geçip altta kaldıysa, onu hiç kimse arayamıyor artık. İşte Hekimcan ağzını yararak konuşuyor:

- Kızların, diyor, ömürlerinde üç çağı olur. On yedi ile yirmiye kadar, seçim çağı. Yirmiden yirmi dörde kadar, ümit etme çağı. Yirmi dördten sonrası ise "Allaha bıraktım" çağıdır.

Belkiys, sonuncusunda...

Mincamal hızlı ağlıyor, kolay ağlıyor. Zavallı... Nerkiş'i tebrik ettikten sonra, sobanın arkasına gidip gözyaşı döktü. Hay şu evlenme günlerinin mutluluğu! Hayatın yalnızca bir haftası bile evlenen kızın şu ilk günleri kadar neşeli, zevkli olmuyor! Mincamal yalnızca işte bu bir haftayı gördü. Onun eşi, sessiz sakin birisi olan Heybrisi, otuz dokuz yılında askere alındı. Akıllı, edepi bir yiğitti. Ardından Fin seferi başladı. Heybri Uzak Doğu'ya gitmişti. Oradan Fin Savaşına giderek helak oldu. Heybri'den kalan yalnızca üç armağan var bu dünyada. Birisi, tam Heybri'nin kendi gibi sarı saçlı, yumuşak burunlu bir erkek çocuk. Mincamal şimdi yalnızca onun için yaşıyor. İkincisi, avluda Heybri'nin diktiği kayın. Daha genç, pek nazik zamanı. Hafifçe esen rüzgârla bile

hareketleniyor, savruluyor. Küçük, parlak yeşil yapraklarını hışırdatarak gürültü çıkarıyor, sanki Heybri'den son bir selam söylüyor. Mincamal o kayını akşamları kucaklıyor, ona sırtını yaslıyor, kayın gövdesi rüzgârda salınarak Mincamalın sağlıklı, bahtsız tenini okşuyor...

Üçüncüsü, Heybri'nin mektubu. Üçgen şekline getirilerek zarf hali verilmiş, koyu mor yazı ile yazılmış. Tam Heybri'nin kendisi gibi sakin, akıllı bir adres. Rusça olarak "Alıcı: Mincamal Şaymullina" diye yazmış. O mektubu Mincamal, VKP(B) Tarihinin 'Kısaca Kursu' kitabı içerisinde saklıyor. Kışın uzun gecelerinde o kitabı oturup özetlediğinde her zaman mektubu bir kez okuyor. Özellikle de tarih kitabının dördüncü bölümünü incelerken. Orada konu diyalektik ve tarihî materyalizm hakkında geçiyor. O bölüm zor... Lakin Mincamal ordaki bazı fikirlerle uyumuyor. Mesela, orada (her şey harekette, değişimde) denilmiş. İşte Mincamal'ın cephede helak olan eşine karşı hisleri harekette de, değişimde de değil. Aynı eskisi gibi.

"Yeme içme mevzularına gelirse, iyi. Dersler zor. Ama ben artık buna seviniyorum; savaşa, burada biraz acısını tatlısını görerek gitmek en iyisi. Orada artık Gariflar, Gaptular doğrudan Fin sınırına gitmişlerdir. Onlar için zor olacak savaşa aniden girmek. Biz gittikten sonra halk neler söyledi peki, ayıpladılar mı? Gençler arasında neler var, kulüpler açılıyor mu, insansız kalan evler oluyor mu? Bu arada artık ben piyade değilim, tankçı oldum. Soğuklar elli beş dereceye ulaşıyor, sıcak paltolar, iyi çizmeler verdiler. Anne babamla güzel geçinmeye bak..."

Mincamal bu mektubu ezbere biliyor.

Zahir ile Heybri akranlardı...

"Zahir'den mektup alıyorum, o Japonya sınırındaymış, onlarda da sakin değil artık, bahçeye keçiler girip duruyorlar öyle ki..."

Mincamal zor güne kaldı. Kaynanası pek fena çıktı, gelininin kanını içti. Gelinin öğretmen olduğuna hiç aldırmış etmedi, okulda uzun süre duruyorsun diye işkence etti, akşamları plan yapmaya oturunca gaz ocağının yağını çok kullanıyorsun diye canını sıktı, odununu az getirdiler, diye başını ağrıttı. Lakin ayın yirmisinde Mincamal'ın maaşını

kuruşu kuruşuna sayıp, eline almayı âdet edindi; diğerlerine eğilince, gelin buna da karşı çıkamadı. Yaşlı kadına yeter ki para olsun! Yoksa okula da gitme, plan da yapma, uzaktan eğitim de alma, tahsilini de yükseltme. Yaşlı kadının bunlarla işi yok. Gelinini geceleri kendisi ile birlikte kolhoz tarlasına pancar, patates çalmaya alıp götürdü, bir vakit yakalandılar. Öğretmen, ekip propagandacısı Mincamal, çuval dibine koyulan pancarlar elinde çiftlik başkanı Gıylec abızı karşısında kaldı. Başkan için de bu durum zor oldu. Ama Mincamal'ın yüreğine o anda kan sağdı, kadına karşı kalbinde hiçbir sıcak his kalmadı. “Anne babamla güzel geçinmeye bak...” Ah, sen ebediye kaybolan Heybriyem! Sen bir bilseydin benim ne kadar bunu uygulamaya çalıştığımı! Olmayınca olmuyormuş...

Mincamal bu şekilde cahil kaldı, dışarıdan güç bela Kazan Pedagoji Okulunu bitirdi, pedagoji okulunun adını kısaltarak KZPU diye adlandırıyorlardı, Mincamal, o detaylara girmeden, “Ben KPZ’yi bitirdim.”¹⁰⁶ diye dolaşıyordu. Halk Komiserlikleri yerine bakanlıklar kurulunca da Mincamal fazla kafa yormadı, Maarif Bakanlığını “Minprom”¹⁰⁷ diye söyleyiverdi. Dördüncü sınıfta coğrafya dersinde o, Uzak Doğu ve Leningrad çevresi hakkında konuşmayı seviyor, bu yerleri işaret ederek gösterdiğinde gösterge çubuğunun diğer ucundan Heybri tutmuş gibi oluyor. O her zaman “Finlandiya” diye anlatıyor, onu söylerken “Heybri” dediğindeki gibi yürekte söylüyor. Dünyada onun için en gerekli, en büyük, en değerli kişi ölünce; geriye kalan tüm sözler, tüm görünüşler pek küçük, pek önemsiz görünseler garip mi ki?

Kapı koluna asılı havluya gözlerini silerek o derse gitti. Kavuşan kişiler bahtlı olsunlar, herkese eşit yaşamak nasip olsun! Dünyanın tüm güzelliği, tadı, eşitlikte... Eşitliğe hiçbir şey yetmez...

Okul, eğitim yılını sonlandırmaya hazırlanıyordu...

İlbarhar erken geldi, sokak kenarlarındaki kayınlar sularına kabarak halsizleştiler; geçen senedeki yaralarını yeniden kırmızı şurup kaplayarak güneşte mayaladılar. Kollarına kova asan iki yiğit evden eve girip mal hesabını alarak dolaştılar. Gata'nın bunları görüp kalbi sızladı. Gençlik! Geziyorsun, geziyorsun kovaya geleneğe göre yumurta koyuyorlar,

¹⁰⁶ KPZ – Kamera predvaritelnogo zaklyuçeniya (Katilin mahkemedan önce tutulduğu yer, nezarethane)

¹⁰⁷ Sanayi Bakanlığı

adeta, malları bütün yürüsün diye çobana işaret yapıyor. Vatandaş giyimine geçince kendisini yaşlanmış hissedenden Gata, sebepsiz yere çocukluk yıllarını özlemeye başladı.

Kazlar oturmaya yuvalarına girdiler; sokaklarda yalnızca öfkeli, keyifsiz, kötü, ata kazlar kaldı. Orada burada sürülmeyen patates bahçesi üstünde yumurta bırakmayan, ya da yavrusuz yumurta üstünde oturarak ilkbaharını boşa geçiren bahtsız, yıkanmamış, kapalı, üzgün ana kazlar görünüyor. Ata kazlar, onları hiç saymıyorlar, yanlarına yaklaşıyorlar; onlar henüz avlu içerisindeki gölgelik düşen köşede oturan usta, kendi derecesini kendisi bilen kurnaz ana kazlarla günde bir kez olsa bile ev kütükleri üzerinden selamlaşıp, ona sevinerek dolaşıyorlar...

Baharda gerçekleştirilen kır çalışmaları vesilesiyle köye sinema gelmeye başladı. Vatan Savaşı hakkındaki filmleri Ruşad birkaç kez öğrencilerle ayrıca izledi. Onuncu sınıflarda hızlandırılmış hazırlık programları gerçekleşti. Yetişkin kızlar süzülüp zayıfladılar, yiğitlerin de boyunlarını yün bastı, gömlek yakaları gevşetildi. Aralarındaki geçmiş ufak tefek şakalar bitti, hepsi ciddileştiler. Okul bahçesindeki çimenlikte onuncu sınıftan bir kız ile bir yiğit tartışıp bir teoremi kanıtlamaya çalışarak oturuyorlarmış, bu sıradan bir duruma döndü, buna hiç kimse şaşırmasa oldu. Onuncu sınıflar gruplar halinde değirmen göleti yanındaki çayıra gittiler, bahçe başına toplanarak hazırlandılar, onların önünde büyük bir sınav olduğunu tüm köy biliyordu. Gençliğin çiçek açan çağı, onuncu sınıfı tamamladıkları günler! Eğer böyle önemli sınavları olmasaydı; bu günlerde yiğitler, kızlar gençlik hayalleri ile yükselip göklere uçarlardı! Yiğitliğin en yüksek, en saf hisleri tam da bu bahar aylarında uyanıyor. Bilekte kuvvet; güreşmek, fırlatmak, koşmak, yıkmak, uçmak istiyor. Gönül nerelere sürüklüyor, Pasifik Okyanusu'nda dalgaları yararak gemiler yürüteceksin, altın apoletli, düz vücutlu bir subay olup birkaç yıl sonra köye ziyarete geleceksin gibi hissediliyor, göğün tam şu yerinden korkunç güçlü bombardımanı kükretip, gümüş kanadını silkerek, köye, sınıf arkadaşı kızlara selam vererek geçeceksin gibi hissediliyor. Yiğitlerdeki bu duygu selini bu günlerde sınıf arkadaşı kızlar da hissediyor; onlarda daha çok bu sıska yiğitlere karşı yeni hisler, yiğitliğe ihtiram, yiğitliğin sert yazgısına hayranlık hisleri doğuyor. Bu günlerde artık yiğitlerin ceplerinde sigara görünüyor, ceplerinde artık beş on kuruş paraları oluyor, artık onlar kızların saçlarını çekip, kollarını büküp acıtmıyorlar, hatta çekinerek kızların bileklerinden tutarak konuşuyorlar; kızlar ise bileklerini çekip almıyorlar, aksine o on yıl boyunca onunla dövüşerek, onun defterinden problemleri geçirerek, onun mürekkebine kalem batırıp

bencilce ömür geçiren, elinin arkasını nasır tutmuş bu yiğidin tiz sesini dinlemek kız çocuğuna keyifli gelmeye başlıyor. Yiğidin son haftalarda sabun görmeye başlayan eli, onun bileğine karışınca, kız çocuğunun kalbi gümlüyor, yine de rahat, anlatılamayacak kadar rahat...

Sert ifadeli öğretmenler, dokunmayın onlara bu esnada, onların şahıslarını rencide etmeyin! Onların gönüllerinin en hassas, en narin çağı. Onları yetişkin olarak kabul edin. Sigara içtiği için azarlamayın, o bunları öylesine, yalnızca yiğitliğe geçiş çağında yapıyor. Engel olan olmazsa bir süre sonra, onu kendisi bırakacak... Onlara saygı duyun, bu; yiğitlerin hayallerle dolu, en mutlu günleri. Elbette, onların hepsi askerî okula giremez, hepsi okyanuslarda yüzemez. Kimisi okumaya gider, yalnızca üç ortalamayla bitirenleri fizik fakültesine dilekçe vermeye korkup, sevmedikleri halde, Tatar dili bölümüne girer ve tatil için köye dönünce, utancından, tarih bölümünde okuyorum diye yalan söyler. Kimileri öğretmen okuluna gider, her sınıfta yirmi üç kızın yanında iki yiğit orada da olmazsa olmaz. Öğretmen okulunda onlara mecburi olarak kravat bağlatırlar, mandolina çalmayı öğretirler, kulak deliklerini denetlerler, o haylaz yiğitlerden kızlar gibi güzel, doğru fikirli, sigara içmeyen edep sahipleri çıkarırlar. Matematiği, fiziği, kimyayı unutan bu yiğitler akşamları kulüplerde, kızların yanında ders vermenin yöntemleri hakkında tatlı tatlı konuşurlar. Yiğitlerin bazıları okumaya giremeyince şehirde aylak aylak gezerler, köyden gelen para bitene kadar dondurma yerler, gazlı su içerler, iki üç kez hayvanat bahçesine giderler ve bunun sonunda köye dönüp kolhoz işine tutunurlar, bazıları köy okulu hiçbir şey vermiyor diyerek enstitüye girememelerinin suçunu okula yüklerler. Kimileri hizmet okuluna yerleşir, orada bir yıl geçirince ise Yeni Semt'te yaşayan, dizden yukarı etekli entari giyen kapkara bir genç kıza âşık olur ve evlenip onlara yerleşir. Kısa entarili kızın Pazar yolunda yürüyen tıknaz şişman annesi, damadına bu zamana kadar onun görmediği okroşka¹⁰⁸ hazırlayıp yedirir, ev kvası içirir, pasta hazırlar; damat için cennet başlar. Onuncu sınıfı bitirirken yeşillenen gençlik hayalleri yavaş yavaş perde arkasında, sis içerisinde kalır; köyden gelen bu iş atı yavaş yavaş aile meşakkatini kendi omzuna alır, odun getirir, su döker, bebek bezi yıkamaya başlar ve... köyünü, ana babasını unuttur. Bazıları üniversiteye girerler, kışın lüks kayaklar alıp, spor kostümleri giyip köye tatile dönerler, trende gelirken de eskisi gibi vagonlardan vagona geçip dolaşarak gelmezler, kendi seviyelerini kendileri bilerek, çeşitli kaplı kitaplar, İngiliz dilindeki broşürler okuyarak otururlar. Kimileri Ziraat Enstitüsü'ne girerler, bir iki yıl geçince kolhoza uygulamaya

¹⁰⁸ Soğuk içilen bir Rus çorbası.

dönerler, omuzları kalınlaşmış bu yiğitleri ya tarım uzmanı, ya da başkan yaparlar. Gelecek nasıl olmasın; şimdilik bu haftalar, gençliğin çiçek açan günleri. Bu dönemde gençlere ağır söz söylemeyin...

Onuncu sınıf öğrencilerine dair tüm haberler, nedense, Ruşad'a ulaştırıldılar. Acaba öğretmenler bir şeyler mi sezmişlerdi? Güya, Leylegül ile arkadaş olmak için Renat çok uğraşmış. Bunu Gülçire tekrar tekrar söyledi. Övünmek mi istiyor? Sabir'in yaşlandığını vurgulamak mı istiyor? Fakat Renat'ın peşine düşenler de varmış. Leylegül'e Eskerev de bir yazı vermiş, güya. Eskerev'in yaşlıları bu yıl onuncu sınıflarda, tuhaf değil. Bunu da öğretmenler odasında birisi söyledi.

İnsan ne söylese söylesin, Ruşad'ın kendi hali, bir hal. Üniversiteden sınavların konuları geldi, sınav dönemine davet geldi; bunlara hazırlanası var. Onuncu sınıflar tarih dersinden ne seviyede sınav verecekler! Ruşad'ın şanına, hizmetine başka kişiler not verecekler. Annesinin yanına gitmeyeli de uzun zaman oldu. Gata ile önceki gibi sohbet ederek yapılan yürüyüşler bitti. Ruşad, kendi gizli sırlarından kendisi utanarak, kendini suçlu sayarak dolaşiyor. Sivil hayat imiş! Savaştan sonra sakin bir hayat oluyormuş! Bir saatliğine güneş tutulsaydı da köy kapkaranlık olsaydı. Ruşad o anda cesaretle on a sınıfına girip arka sırada oturan Leylegül'ü kolundan tutup alıp çıkarsaydı ve okul bahçesinde bir saat boyunca oturup konuşabilselerdi. Fakat tabiatta mucize olmaz.

Artık onuncu sınıfların köyden gitmesine hepitopu üç gün kaldı. Ruşad içine kapandı, kimseyle konuşmaz oldu. Bu sevgi ebedi, insanın anlayamayacağı bir şarkıya döndü, bu şarkıyı iki kişi duyuyor ve anlıyordu... Böylesine taşkın, böylesine kasvetli iki tarafın, birisini herhangi bir şekilde bir girişime sevketmesi gerekiyordu; öyle de oldu.

Mayısın ikinci yarısında akşam, karanlık çok geç çöküyor, sinema başladığı sırada kulübün pencerelerine perde çekiyorlar. Ruşad kulübe seans başlamadan hemen önce girdi. Orta sıraları doldurmuş şekilde onuncu sınıf öğrencileri oturuyordu, Ruşad'ın gözleri Leylegül'ün derin, hasretli bakışıyla kesişti. Yalnızca iki, üç gün kaldı! Ardından Leylegül sınava gidecek, o dönene kadar Ruşad uzaktan eğitimin sınav dönemine gidecek! Ardından yaz boyu karşılaşamazsın. Nereye yalnızca yaz boyu. Ömür boyu... Yalnızca tek bir kelime konuşabilseydi. Tek bir...

“Sen beni unutmazsın değil mi? Farklı yerlere gitsek bile sen beni unutmazsın değil mi?”

Yalnızca bunu söyleyebilseydi.

Sinema bandı çırıldaya çırıldaya döndü, salondaki ışık demetinde toz bulutu gümüş buharı gibi kaynıyordu. Filmin içeriğini Ruşad anlamadı. O gözlerini yumdu. İşte ondan üç iskemle önde Leylegül oturuyordu. Git de konuş! Haydi, gidelim, dışarıda yürüyelim, de. Yok, olmaz. Ön sırada gözlüğünü burnunun ucuna takmış ihtiyar Huşiyet oturuyor. O ihtiyar nedense Ruşad’la konuşmuyor. İşte kulübün bir köşesinde erkek çocuklar oturuyor. Eskerev’in yiğitlerce mırıldanarak konuştuğu duyuluyor. Çekiç-orak damgalı rozet takılı kasketini başından çıkarmadan gurulanarak birisi oturuyor, o Zakirov. Her cumartesi dönmeye başladı. İçinde hiç kimseye öfke yok gibi.

Utaktan bağırarak selam veriyor.

- Ruşad abıy, merha-a-baa!

Leylegül onların köşesinden de nişan alınmış olsa gerek. Bu şekilde işkence içerisinde otururken, seansın yarısı bitti. Makinist bantları değiştirip kuruncaya kadar, genellikle erkekler kapı pervazına dayanarak ayağının birini kulübün içerisinden almadan sigara tütürürler. Kızlar da kalkıp hareketlenirler. O karışıklık arasında Ruşad orta sırada bir beyaz bluzlunun kalktığını gördü. Beyaz bluzlu yan kapıya yöneldi. Ruşad’ın boğazı kurudu. Beyaz bluzlu, Leylegül olmalı. Eğer o kız da Ruşad gibi huzursuzlanıyorsa, mutlaka bu, o olmalı. Başka türlü mümkün değil. Rahmet düşün yangınla mücadele kurallarını düzenleyenlere! Kulübün arka kapısı da açılmış. Ruşad arka kapıdan hemen dışarı çıktı. Dışarı kararlı kararacak! Çıt çıkmıyor. Ortamı elma çiçeği kokusu sarmış. Evlerde ışıklar sönmüş. Patikalar kuruyup yarılmışlar, yine de bahar neminin sindirdiği toprak her basıldığında eziliyor. Ayak sesi duyulmuyor. Kimdi o beyaz bluzlu?

Kulüp duvarını boylayarak ana sokağa doğru ilerleyen beyaz bluzlu, elbette, Leylegül idi. Demek ki, sinemayı bırakıp eve dönmek için çıkmış. Ruşad hızlı adımlarla onun arkasından gitti. Tek bir cümle söylemek istiyordu. Tek bir... O ses çıkarmadan Leylegül’ün sıcak parmaklarını avcuna aldı. O ise hiçbir şey demeden Ruşad’ın elini sıktı.

Bu, severek selamlaşma idi. Ardından Leylegül birden ara sokağa döndü; hızlı ve büyük adımlarla koştu. Kendi kontrolünü tamamen kaybetmiş olan Ruşad da onun elinden sıkıca tutmuş şekilde koştu. İşte çılgınlar, kulüpte sinema devam ediyor, sen ise sokakta koştur!

Onlar köy başına varıp çıktılar. Buradaki yeşillikte ne ara olduysa evler inşa edilmiş, insanların ambar yerleri, ev altı çukurları var. Çitsiz patates bostanının başında sahipsiz kalmış kuşkirazı ağacı tamamen çiçeğe gömülmüş. Çevresinde yeşillik. Ruşad, kızı oraya götürdü. Çiyli yeşillığe ceketini çıkarıp serdi, kızı yanına oturttu ve belinden sardı. Henüz söylenmesi gereken hiçbir söz söylenmemişti. Aniden gelişen bu mutlu dakikadan sonra ikisi de sessizce oturdular. Yalnızca birbirlerinin kalplerinin vurduğunu duyuyorlar, düzensiz soluklarını seziyorlardı. Kız sıcak yanağını Ruşad'ın çenesine dayadı. Söze o başladı. Yarı fisildar sestten dolayı Ruşad her şeyi duyup anlayamadı.

- Ruşad abıy... Ruşad abıy! Ben sağ salim sınavlarımı geçersen, Nikolayev şehrine gideceğim. Gemi mühendisliği için. Bu yıl giremezsem, gelecek yıla. Ben bunu sizi ilk gördüğümde belirledim. Ben gemiler tasarlayan bir mühendis olacağım. Kendi tasarladığım ilk gemiye gönülden sizin adınızı vereceğim...

Leylegül, bu defa da ağlıyordu.

Ruşad onu teskin ve teselli etmek için dünyadaki en güzel, en değerli sözü aradı. Ne yazık ki bulamadı ve... bir şey söyleyemedi. Sokak başında lapır lupur koşuşma sesleri duyuldu. Leylegül aniden çalılığa eğildi. Ruşad, bu zamana kadar hiç başına gelmemiş durumla karşı karşıya kaldı. Ne yapmalı şimdi? Kız korkuyor diye yiğit de yeşillığe uzanıp yatmalı mı? O kız, senin korktuğunu öğrense ne düşünür? Sen şimdi göğsünü gererek dikilip durmalısın değil mi? Hayır, aklın varsa uzan ve yat. Böylelikle sen Leylegül'ü kötü sözden kurtarırısın. Onun için yere yapış. Onun için gerekirse sürün, yuvarlan... O yatmıştı artık. Yüzükoyun kapanarak. Burnuna toprak kokusu, bahar otu kokusu vurdu. Yeryüzünün kalbi çarpıyor. Acaba bu gezegenin diğer yanındaki Amerika'nın dev bir fabrikasının çalıştığını mı bildiriyor? Hayır, o Leylegül'ün gövdesinin titremesi imiş. Sokak başında ayak sesleri kesildi. El fenerinin zayıf ışık demeti; karanlık binaları yaladı, kuşkirazı ağacının çiçeklerini araladı.

- Bu tarafa gitmezler onlar...

- Yok, gitseler burada olurlar.

Sesin biri Eskerev'e aitti. Kavga etmeli! Böyle olursa dövüşmeli! Hiçbir şeyi hesaba almamalı! Peki, kızın şerefi? Ana babasının önündeki namusu? Davutov'un karşısına nasıl çıkarsın?

Birden yol kenarından birinin yanlarına doğru koştuğu duyuldu. Onun üzerinde bir şey şingır şingır ediyordu. Leylegül can havliyle Ruşad'ın bileğini çimdikleyerek tuttu. Ruşad, gözlerini buruşturarak yumdu. Her şey bitti! Kader ona şu iki dakikalık mutluluğu çok gördü. Gel ahmak, gel, şimdi sen karşında tarih öğretmenini değil, frontoviki göreceksin. Ses çıkaran şey bunların yanına geldi. Ruşad gözünü açamadı. Gelen kişinin ağır ağır soluduğunu işitti. Letlegöl ses çıkarmadı.

- Ir-r-r-r...

- Tfü, kabahat! İt imiş...

- Hav!

Ruşad'ın sırtına ter vurdu. O saniye sokak başından bir ses işitildi.

- Damka! Damka! Buraya!

Köpek, boynundaki halkasını şingırdatarak, uzun uzun sıçararak sokaya doğru koştu. Ruşad doğrulup oturdu. Çocuklar fenerle göğü aydınlata aydınlata dönüp gittiler. Sesler uzaklaştı, o arada kulübün önünde akordiyon sesleri çaldırdılar, seans bitmiş olmalı.

Leylegül sıçrayarak kalktı, telaşla üstünü başını silkeledi ve bluzunu düzeltti.

- Ruşad abıy, benim bir dakika daha kalmam uygun olmaz, ben kaçtım...

O, bostan önünden koşarak köye kaçtı. Ruşad durdu, sigarasını çıkardı. Şimdi niye o anda ona karşı on köpekle çıkmıyorlar! Tam şu an. Leylegül artık gözden kayboldu. Bir buluşma, o kadar azap ve ağzını açıp tek bir söz bile söylenmemiş.

Zalim dünya! Merhametsiz kader...

Köy sokağına girince sigara yaktı. Sinamadan çıkan kalabalık grupla karşılaşmadan, Mustafaların kapısının önünde durdu. Kuşkirazı bahçesinden keman sesi geliyordu. Demek ki, ihtiyar kederleniyor. Kapı önünde yeşillik, bu sokak sakindi. Ruşad çimenliğe yüzükoyun yattı ve yeri kucakladı. Çoktandır görülmeyen gözyaşları boğazına -nedense göze değil- gırtlığına düğümlendiler...

O, ancak tan belirdiğinde uyanabildi, tüm vücudu titriyordu.

Onu, hikâyelerdeki gibi büyülü bir ortam bekliyordu. Mustafaların bahçesiyle Davutovların evini ortak bir duvar bölüyor. Mustafa'nın kemana artık susmuş, otlara çiye düşmüştü. Tüm ortamı nemli, yumuşak bir çiçek kokusu sarmıştı. Bahçede yüz enstrümanlı bir orkestra gibi bülbül sesi vardı. Bu sesi, ömürde bir kez duymak lazım. O senin bütün hayatını anlatır, tüm duygularını harekete geçirir. Bahçede hep topu bir bülbül ötüyor. Onun küçük gırtlığından tüm köyün üzerindeki atmosferi titreterek ortama hüznü yayılıyor. Bu yalnızca bir kuş ötmesi değil, bu; âşıkların kendilerinin söyleyemediği duygularının sese dönüşmüş kuvveti, ahengi. Bülbül, o küçük damağından çıkan kuvvetli müziği çınlata çınlata tekrar ederek köyün üzerine dağıtıyor, sanki burada parmak başı kadar bir grimsi kuşçuk ötmüyor da, şef yönetimindeki kuvvetli bir orkestra piriñ trompetlerden tüm gezegen halkları için ortak olan bir özlem ezgisini çalıyor. Bir kez dinlersen, bu ezginin gamına birazcık gecikerek ona yakın trompetin gümüş hakikatı ekleniyor; ikinci kez dinlersen, bu ezgi orgda icra edilen bir Bach eseri...

Yeryüzünün bu tarz tanları da oluyormuş! Ruşad bu müzikten etkilenerek duvar boyuna uzandı, müzik dindi. Gerçek sanat, hoyrat şekilde girmeye çalışana hiçbir zaman affetmiyor. Öyle ki, deri eldivenle tutunca kelebek ölür. Kaba, pürüzlü bir el ile tutulmuş gül tacı kurur. Tilki, daha bugün dünyaya gelmiş olan çakır gözlü, kalem ayaklı, pamuk top gibi yavrularını; onun yuvasına elini sokup tutan birini görürse, emzirmez. Sanatın böylesine, gelişmiş bir eserine insanın dokunana hiç affedilmez. Genç kız, ilk kez yığitle yalnız kalınca, o yığitten yalnız ve yalnız nazlı söz, nazik davranış ümit eder. O ilk karşılaşmada kaba, yaramaz bir davranışla onun sevgi dolmuş göğsüne el uzatmayı o bağışlayamaz, tüm kalbiyle incinir...

Königsberg'i özgür yapan günler... Şehir hayvanat bahçesinin bir köşesi sağlam kalmıştı. Oranın gölünde kuğular var imiş. Sahipsiz kalan bu hayvanat bahçesine çoluk

çocuk girip göle olta atmış ve oltaya kuğu yavrularından bir bahtsız yakalanmış. Çocuklar korkarak ne yapacaklarını şaşırılmışlar ve yaralı kuğu yavrusunu alıp rıhtımda duran muhrip gemisine gelmişler. Gemi doktoru, binbir zorlukla kuğu yavrunun boğazından çengeli aldı. İlaç yutturdu. Dünyada neler olmuyor! Kuğu yavrusunu göle gönderme seramonisinde denizciler de vardı. Ruşad orada ömür boyu unutulmayacak bir facianın şahidi oldu: Büyük kuğular gelip bu bahtsız yavruya başta çok sert bağrıştılar ve... biraz sonra saldırıp öldürdüler. Çünkü onun teninden insan kokusu geliyordu. Kuğuların kanununa göre, demek ki, onlara dokunmak yaramıyor...

Büyülü orkestra sustu.

Ruşad duvar boyundan gitti. İşte bahçe içerisinde bir şey şıkırtadı. Öksürme sesi duyuldu. Demek ki, Mustafa da bu nağmeyi dinliyormuş. O da uyumuyor. Ne oldu peki bu millete?

Mustafa'nın ağlamaklı bir ses çıkardığı duyuldu.

Gece yarısı gelince bir kız ağlıyor, Zelhice-e-e...

Genç ömrüm boşuna geçi-i-i-yor di-ye-e-e.

Bu vakitte bir kız ise, gerçekten de, yastığını dişleyerek ağlıyordu. Bu ağlama hem rahatlatıcı, hem azap verici; hem özlemlî, hem de mutluluk vericiydi. Kız çocuğunun niye ağladığını kim bilsin?

Mart ayının güneşli bir gününde, kar dağı üzerine çıkan yavru kaz öyle birden bağırmaya başlar. Mutluluktan mı bu? Üzüntüden mi? O henüz anlamaz, yalnızca bir yerden, tepeden damlayan damla suyunu burnuyla karıştıran tecrübeli anne kazların gizemli sesi işitilir, o, geçen yıl yazın yavrularını gagalayarak gezen boz renkli baba kazın bağırışı yankılanıyor, mart rüzgârı gagayı gıdıklıyor, boğaza gelip giriyor ve... bağırısı geliyor. Niye imiş bu? Yavru kaz bunu içgüdüyle mi yapıyor yalnızca?

Leylegül de niye ağladığını bilmiyordu...

Köy oldukça sessizdi. Söğüt ağacı filiz çıkarmış. Sabahki güneş sıcaklığına uyanan arılar, söğüt ağacının etrafını sarmışlar. Yalnızca onların sesi ortamda canlı olduğunu bildiriyordu. Toplam iki saat uyuyan Ruşad erken kalktı. Başları çatlıyor, ağzı tatsız, kalp vuruyor. Ne bu?

Havlusunu, sabununu aldı ve bahçe başına indi. Munça etrafını yaş ısırgan otu basmış. Munçanın temeli artık sabahki güneşte ısınmış, eski duvar, eski yosun kokusuna sıcak ısırgan otu kokusu eklenmiş. Burada da böcekler, sinekler gürültü yapıyorlar; canlılar âlemi kaynıyor. Sanırsın hiçbir şey olmamış! Sanırsın bu canlılar âlemi, bir yiğidini dün akşam acımasız şekilde cezalandırmamış!

Soğuk su, sabah jimnastiği etkisi gösterdi. Ruşad'ın keyfi biraz yerine geldi. Henüz her şey bitmedi. Daha Leylegül bugün, gün boyu okulda olacak. Orada bir kez olsa da, o daha Leylegül'ü görecek. Ne olursa olsun, nasıl olursa olsun bir sıcak söz edecek...

Ruşad döndüğünde merdivende duran mektupları gördü. Dünkü, önceki günkü gazeteleri, hiçbir şey olmamış gibi, postacı hepsini üst üste yığıyor ve sabahleyin kiminin kapı arkasına, kiminin bahçesine fırlatarak dağıtıyor. Merdivenlere oturup sabah havasında gazete okumak öyle de rahat ki, bak zarf bile varmış. Üniversiteden yaz sınav dönemine davet kâğıdı. Evet, bu insanı ayıltan bir kâğıt. Bu, seni gökte uçtuğun yerden derhal çekip indirir. Hayat objektif bir olay. O, buruşuk hayalperestleri sevmez.

Çolan üzerinden fırlayıp hareketlenerek iki güvercin uçu, Ruşad'ın elindeki ihbar kâğıdına küçük bir kuş tüyü düştü. Gökkuşağının tüm renkleri sanki bu tüye girmiş. İlginç! Bu tüy güvercinin neresinde oluyor ki? Düşünde mi? Galiba.

Ruşad yerinden kalktı. Mor renkli kuş tüyünü ihbarnamenin içinde yer açarak zarfa koydu. Hadi bu da bir hatıra olsun. Üniversiteyi bitirince o, onu diploma mukavvasının içine koyup saklayacak. “Bu güvercin tüyü bin dokuz yüz falancı yılda, falancı mayıs sabahında benim elimdeki ihbarnamaya gelip düşmüştü. Akbalık köyünde tarih öğretmeni olarak çalışırken... Galiehmet ihtiyarların merdiven önünde otururken”. İlginç!

...Okulda sınıf pencereleri sonuna kadar açık. Onuncu sınıf öğrencileri bugün en güzel elbiselerini giyinmişler. Artık ders zilleri yok, yarın sınavlar başlıyor. Bu akşam

rayondan iki yük arabası gelip öğrencileri doldurarak yirmi kilometre uzaklıktaki diğer bir okula götürecekmiş. Davutov rayon konseyinin araçlarını göndermiş. Onuncu sınıflar o okulda sınavlarını verecekler ve sınavın neticelerini öğrendikten sonra buraya döneceklermiş. Demek ki, dört beş güne gelirler. O okulun onuncu sınıfları ise bugün Akbalık'a gelecekmiş. Eğitim Bakanlığı'nın talimatı bu şekilde. Ruşad için tarih dersinin sınavını okul müdürü, kendisi yapacak. Bir okulda bir branştan iki öğretmen olması, hiç kötü değil.

Ruşad'ın bugün altıncı sınıflarla bahçede çalışması gerekiyordu, çocukları toplayıp oraya çıktı. Orada bir süreden beri gürleyip, şarkı söyleyip, kudurup koşuşturarak Mustafa çalışıyordu, çocukları o bağırarak karşıladı.

- İşte şimdi kürekleri, tırmıkları alıp gelin dostlarım, diye o çocukları ahıra gönderdi.
- Elma ağaçlarının dibini yumuşatacağız.

Dünyada böyle iyimser insanlar da oluyor!

Okul bahçesinin parmaklık boylarında leylaklar, akasyalar sıralanıyor. Orada onuncu sınıflar grup grup oturmuşlar ve kompozisyon konularını gönülden anlatıyorlar. Gorki'nin "Ana" romanı, Çehov'un "Kabuğuna Sinmiş Adam", Ostrovski'nin "Ve Çelik Böyle Sertleşti" eserleri olmazsa olmaz diyorlar. Hepsi onları okuyor.

Ruşad iki erkek çocukla akasyaların arasındaki kuyunun mekanizmasını onarmaya gitti. Ceketini çıkarıp attı ve kuyunun pompasını kurcalamaya başladı. Eskerev'le birlikte bir çocuk daha yağa bulanarak canı gönülden ona yardım ettiler. Sanki denize çıkacak mayın gemisini tamir ediyorlarmış gibiydi! İş, birçok düşünceyi baştan kovdu. Lakin rahatlık gelmedi. Bir yerde, bir ağacın dibinde Leylegül de kompozisyon konusunu ezberliyordu. Bugün onun, kesinlikle, yalnız oturması gerekiyordu. Evet evet, grupla oturmaya onun hakkı yok. Çünkü bu, son gün. Ruşad bunu kalpten hissetti. Leylegül işte yalnızca bu civarda olmalı, başka türlü mümkün değil.

Ruşad, gerçekten gerektiğinden midir bilinmez, Gata'nın yanına gidip onun dolabındaki İsveç anahtarını vermesini ondan rica etti. Yağlı ellerini bıçkı parçasına sürte sürte okula doğru gitti. Çocuklar civataları, somunları gaz yağıyla yıkadılar. Akasyalar

arasında gezerken Ruşad'ın kalbi güm güm çarpıyordu. İşte işte, Leylegül şu tarafta oturuyor olmalı... İşte, işte... İnsanın önsezileri yoktur derler. Ruşad, bu kurala boyun eğmiyor. O seziyor. Âşıklar her zaman sezerler.

Sarı çiçeğe boğulmuş ihtiyar akasya ağacı dibinde kitaba kapanmış şekilde oturan Leylegül'ü görünce Ruşad'ın sesi kısıldı. Ne tuhaf! Denizdeyken o kaç kez faşist uçaklarının ateşi altında kalmıştı. Denizin kurşun suyunu milyar parçaya çevirip, kara sırtını acımasız şekilde parlatarak gelen ölüm makinesi - torpili görmüştü. Hiçbirinde böyle sesi kısılmamıştı. Doğru, her olayda korku oluyordu. Fakat orada daima senin yanında bir yoldaşın, bir dayanağın oluyordu. Ya burada? Burada yoldaş, destek dayanak hiç lazım değil. Aksine, Ruşad şimdi yalnızlığa muhtaç...

Leylegül kafasını kaldırıp baktı. Otursa mı kalksa mı bilemedi. Üstünde Ruşad'ın onu ilk gördüğü zamanki bluz vardı; beyaz üzerine iki kuruşluk para büyüklüğündeki siyah benek olan bluzdu. O bluz Ruşad'ın sakinliğini aldı... Her şey ondan sonra başladı. Ruşad özellikle bağırarak söze başladı. Yoksa rahatsız olduğunu hissedirecekti.

- Ne o, eksikleri mi telafi ediyoruz? Halledebiliyor musun? Son gün artık! Donanmadayken bize, sıcak tığ ile denizi ısıtmak olmaz, derlerdi.

Leylegül onun söylediklerini anlamadı.

Aslında, bu sözleri niçin söylediğini Ruşad kendisi de bilmiyordu. Esas maksat, en azından bir dakika olsa bile duraklamaktı.

Ruşad pantolonunun cebinden bugünkü mektubu birden çekip çıkardı. Açtı.

- İşte yalnız siz değil, ben de okumaya gideceğim. Son günlerim...

Leylegül ayağa kalktı, Ruşad'ın yanına gelip zarfı eline aldı. İhbarname kâğıdının içerisinden kuş tüyü çıktı. Ruşad sesini düşürdü.

- Biliyor musun ne diyeceğim? Senin hiç halk masallarından bildiğin var mı? Onlarda işte bunun gibi hikmetli kuş tüyleri anlatılır. Sen bunu al. Sınava, yanında bununla gir.

- Kopya rulesi yerine mi?

Leylegül ilk kez Ruşad'a normal insanlara davrandığı gibi rahat hitap etti. Gülümsedi.

- Evet, tılsım yerine. Haydi, şöyle anlaşalım. (Ruşad yanına yöresine bakındı. Çekindi. Kaç gündür o ürkeklikle yaşıyor!) Nerede olsak da, ne kadar uzaklara gitsek de, bizim parolamız bu olsun. Eğer sen bir vakit "ben seninim" diye söylemeye karar verirsen, zarfın içine koyup bana bu kuş tüyünü gönder. Ben ise bekleyeceğim. Beş yıl, on yıl, on beş yıl... Başka bir söz söylemen gerekmiyor, yalnızca tüyü koy.

Leylegül kıpkırmızı oldu, başını yere eğdi. Kalbinin hizasında onun bluzu hışırdıyıp duruyordu. Ruşad son hareketini yaptı; tüyü Leylegül'ün bluz yakasından fark edilen göğüs boşluğuna bıraktı.

- İşte orada sakla... Ben onun orada saklandığını bilerek yaşayacağım...

Leylegül'ün sıcak teni onun elinin arkasını pişirdi.

- Elvada, Leylegül! Sana hayatta her şeyde başarılar dilerim. Seni sonsuza dek unutmayacağım... Sonsuza dek...

Ruşad sözleri karıştırmaya başladığını sezerek hızlı hızlı okula doğru ilerledi. Elindeki ders kitabıyla birlikte Leylegül, koca akasya ağacının dibinde öylece kaldı.

Gata danışmanlık yapıyordu. Hiçbir şey sezinmedi. İçeriden anahtarı alıp, koridora çıkıp verirken:

- Hey sen çocuk, neyin var? Yoksa benden habersiz akşam votka mı içtin? Ellerin titriyor. Diye takıldı.

İkinci vakti rayon konseyi arabaları geldi. Anne babalar çocuklarını yolcu etmek için toplandılar. Onların arasında Raziye Veliyevna da vardı. Ruşad, okul penceresinden arabaların gidişini izledi. Arabalar gözden kayboldu.

Dünyayı bir boşluk sardı.

Dünya adlı enstrümanın, çok gerekli ve ehemmiyetli bir teli kesildi. Gökyüzünü bulutlar sarmış gibi oldu; böcekler sustu, karanlık çöktü, bir yerlerden soğukça bir rüzgâr esti sanki.

Boşluk, soğukluk, manasızlık...

Ne yapmak lazım? Dur, dünyada Gata var. Gata, aksiyon adamı. Dur, hem niye son zamanlarda Ruşad onunla görüşmemeye başladı?

- Ho-o, kardeşim, ben seni bekliyordum, diye karşıladı onu Gata kapı önünde. – Eve geç ve buyurup benim mutluluğumu paylaş. Telgraf! “1 Haziran’da yola çıkıyorum!”. Bu durumu kutlayalım, ha? Ey! Sen ne diye hüznüldün öyle? Frontovik! Sen benimle takılmazsan, hep böyle olacaksın! Beni boşlama dostum!

Bir saat sonra Gata, akordiyonunu südürerek masada Rusça şarkı söylüyordu.

Kim demiş, bırakmak lazım diye

Şarkıları savaşta?

Savaştan sonra yürek ister

Müziği iki misli.

Doğru söylemiş şair! Doğru şarkıyı söylüyor Gata! Ruşad için bu tam da “savaştan sonraki” saatler.

Yalnızca cephede sınırsın

En güzel duygularını.

Yalnızca cephede ölçersin

Aşkın gücü ve vefasını!

Bravo, Gata! Seninle yaşamak, bir baht!

...Gideceği gün Ruşad, dolaşıp köyle vedalaştı. Yaz artık başlamıştı. Okul esaretinden kurtulan küçük çocuklar tüm dünyalarını unutup suya giriyorlar, bağırsıp gülüşerek oynuyorlar. Bazıları (güz sınavına kalanları) elinde defter kitapla bu sıcak günde okula gidiyorlar. Artık yeter! Olacak olursa, kış günü olsun. Okumanın en keyifli zamanı, kış mevsimidir. Dışarıda boran azdırıyor, o yuvarlak taneli kar pilavını pencere camına getirip çalıyor; sen ise sıcacık sınıfta rahatça tarih, dil bilgisi derslerini; Newton kanununu, Pisagor önermesini, Vezüv'ü öğreniyorsun... Dersten sonra toplanmalar, halkalar, konserler. Sınıf sıcak; sıra kokusu, kitap kokusu var içeride. Yarımküre haritasının kendi kokusu var. Onun kendi yüzü, hüznü var. Masmavi okyanuslar. Harita otuz beş yılında basılmış, latin harfleriyle “Büyük veya Sessiz Okyanus” diye çize çize yazmışlar. Vişne boyalar arasında “Tahran” şehri görünüyor. “Hazar Denizi” değil, “Hazar Gölü”, o haritaya bakıyorsun ve, bir şekilde, dünyaya, canlılara, tabiat güçlerine sende saygı uyanıyor; fene, bilime sevgi güçleniyor. Ömür boyu okunsaydı keşke; sürekli boran olsaydı, sen ise devamlı okusaydın, okuyup yorulunca tam işte bu yılki gibi yaz gelseydi ve... güze bıraktık diye, balık tutulan şöyle sıcak, rüzgarsız sakin günlerde sana işkence etmeselerdi. Nereye artık şimdi okumak! Nereye artık şimdi sana geçmiş zamanlar, zarf-fiiller, Kartaca Savaşları, sinuslar ve sölenler! Güze kalmayan şanslıların şu üç dört gün içinde burunlarının derisi buz tuttu, burun çevresi çil kapladı, ayaklar göne döndü. Artık su boyundaki sığ gölde birinci, ikinci sınıfı bitiren çocuklar; okulda okuduklarını, öğrenci olduklarını bütünüyle unutup suya giriyorlar, birbirlerini batırıyorlar; su boyundan geçen öğretmeni hiç kâle almadan birbirlerine hayli cesur sözler bile söylüyorlar.

- Nigamet, batırma, falan edeceğim...

- Sen kendin... falan... diye ötüşüyorlar. Biçareler! 1 Eylül tarihini niye düşünmüyorsunuz! Aslında, çocukluğun tüm mutluluğu, düşünmemekte saklı. Düşünen insan Ruşad gibi erken yaşlanıyor. İşte kıyı üzerinde duruyor, o da henüz genç bir yiğit. Fakat o sevinmeyeli, gülmeyeli ne kadar vakit oldu.

Küçük erkek çocukları “orta kazık” oyunu oynuyorlar. Suya dalıyorlar ve ayaklarını çıkarıp bir süre durduktan sonra takla atıp aşağı iniyorlar. Dönüp çıkarken kulak delikleri, burunları, saç araları yosunla dolmuş oluyor. Gölün diğer bir köşesinde, bağladıkları mavi

iç donlarını çıkarmadan küçük kız çocukları çöke çöke su üstüne elleriyle vurarak vücutlarını ıslatıyorlar, ezgiyle birlikte uzata uzata koşma söylüyorlar.

Esenliğim, sağlığım,
Sağlamlığım – zenginliğim.

Kıyı boyundaki suya girmeye korkan diğer kızlara bağıyorlar.

- Kız, gir, zaten tenini kurbağa gördü!
- Tenini kurbağa görünce girmezsen, hastalanırsın!

O arada erkek çocuklar kıyı boyuna çıkıp, anadan doğma bir durumun tüm rahatlığına karşı koyamadan, müthiş tezlikle birbirini kovalıyorlar, kızların yanına gelip (henüz utanası yok, ne rahat!) onları cır cır bağırtıyorlar, çimen üzerine bıraktıkları gömleklerinin yenlerini ıslatıp düğümlüyorlar; “kaz butu” yapıyorlar. Mutluluk dolu çocukluk çağı!

Yalnızca su boyu değil, kapı dipleri, kuşkirazı altları, çit boyları küçük çocuklarla dolu. Hepsi de dünyalarını unutup oynuyorlar. Bir grup erkek çocuğu sopalardan otomatik silah yaparak, tir silkiterek faşistleri yok ediyorlar. Hatta ahırın arkasından aniden çıkarak Ruşad’a bile bağırdılar:

- Handi hoh!¹⁰⁹

Ruşad keyifle gülmeye başladı ve ellerini kaldırdı. Vallahi şu günahsız sabilere teslim olur, onların esiri olurdu...

Mincamallar’ın kapısının önünde tekerlemeli bir oyun gerçekleşiyor. Çocuklar kapıya dayanmışlar ve aradan birisi karşılıklarına geçip sıradan her birisinin göğsüne dürterek koşma söylüyor.

Parça parça bulut gelir,
Kesilmemiş çavdar gelir.

¹⁰⁹ Eller yukarı! (Almanca)

Ahşaru Ahşaru,
 Ahşaru atlı.
 Soğan aldım, soğanım tatlı,
 Kardeşime ber kız aldım
 Kalemkaş adlı.
 Kalemkaş'a elbise diktirdim,
 Kendine çaklı¹¹⁰.
 Yakasına bal bastırdım,
 Söylemek tatlı.
 Damadın şalgam çalması!
 Hazır aş atlamasın!
 Badiyan! Badiyan!
 Tü!

Çimenlikte de daha dün ellerinde defter kitapla okula giden küçük kızlar, gürültü çıkararak oyun oynuyorlar, ezgili koşma söylüyorlar.

- Ak direk!
- Gök direk!
- Gökte, gökte neler var?
- Kızıl ala kuşlar var.
- Kanadında neler var?
- Cofar¹¹¹ ile şeker var.
- Cofarını bana satsana?
- Niye satayım ben sana?
- Nehir altında yılan var.
- Arı gelir, pire gelir, sizden bize kim gelir?
- Kılıcın olursa, kıy da çık!

Burada da dertsiz, tasasız ve mutluluk dolu olan çocuk çağı kendisini gösteriyor! Bak sen insana! Böyle bir kedersiz çocuk çağını bırak da, kendi rızanla âşık ol, kendi rızanla ateş yut! Bu mu akıllılık? Bu mu doğru yol?

¹¹⁰ Uyumlu.

¹¹¹ Kendisinden kokulu madde alınan küçük bir cins su hayvanı.

Ruşad son kez okula girdi. Muhasebeci apa, çokça para verdi. Ruşad böyle bir desteyi ömründe eline almamıştı. Muhasebeci, izin parası, dedi. – Bu, mayıs ayının yirmi günü için çalıştığına; şu ise sonraki kırk sekiz gün için, dedi. Ruşad için hepsi birdi; insan canına, insan gönlüne izin olur mu ki? O hiç saymadan desteyi koynuna tıktı. Hademe kadınlar sınıfların yalnızca iki üç tanesini sınav için ayırmışlar ve diğerlerini yıkıyorlar, temizliyorlar. Duvarlar boşluğa düşmüş, sıralar kederlenmiş gibi. Bir zaman gürleyip duran sınıflarda, şu an kabir sessizliği hâkim. Sarı ağaç kütüklerinden bal özü kokusu çıkmış, kara tahtanın silinmeyen bir köşesinde Rusça olarak “Vera Pavlovna’nın Oğlu” sözleri kalmış. Nerkis’in branş. Bu sözler de artık ehemmiyetini kaybetmiş, onlar şimdi hiç kimseye gerekmiyor. Sıralar, boş duvarlar, yarı silinmiş kara tahta, içerisine birkaç sinek girip orada kalmış iki katlı pencere; Ruşad’ı kendisine yakın görüp ona yaklaşarak adeta konuşuyordular:

- Ey sen, kardeş! Bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Sen geri dönecek misin? Dön, hep beraber gelecek yıl da mutlu oluruz, diye yalvarıyorlardı...

Öğrencilerden boşalan sınıf; keder, hüznün ocağıdır. Okul öğrencilerden arınınca çok feci oluyor, o; biçimsiz uzun bölmeli sınıfları, yüksek çatıları, at ahır, kileri, odun parçalarıyla tüm köye yaz boyu hüznün yayarak yaz güneşinde ses çıkarmadan üzüntüyle oturuyor. Gönlün kırık olursa, asla öğrencisiz sınıfa girme. Dayanamazsın, ağlarsın. Direnemezsin; gönlünü sıkıntı, hüznün kaplar.

Ruşad ikinci vakti gibi Gata’dan ayrıldı ve Akbalık ile vedalaştı. Kuru rüzgâr esmeye başladı, yolda toz yığınları oluştu, vücudu kaşındırdı. Ruşad, köyü çıkınca valizini yol kenarına koyarak, Akbalık’a bir bakış attı ve uzun süre öyle durdu. Kimseyi tanımadan bu yoldan gelip köye girişi üzerinden henüz çok vakit geçmemişti! Kaç ay geçmiş; ne kadarsa duygular, yaşanmışlıklar! Yarım yıl içinde yürek ne kadar yandı, ne kadar dalgalandı. Bir sakın gün, sakın gece olmadı. Öyle ki sakın, kaygısız hayat hakkında hayaller kuruyordu o savaş döneminde.

Anlaşılan o ki kaygılar, sıkıntılar, acıları tatmadan mutluluk da olmuyor. Kaygılar, sıkıntılar, acılar muhtemelen, hayatın kendisini teşkil ediyorlar. Yaşamak, bu.

Elvada, Akbalık!

Sen bana dünyadaki tüm insanlara nisbeten önem attettin. Sen beni kısa süre içerisinde öğretmen yaptın. Ben, benim ders verdiğim sınıflardaki çocukların büyük çoğunluğunun tarih dersine âşık olduğunu düşünüyorum. Bu, benim övüncüm. Öğrencilerini kendi alanına âşık etmek, öğretmenin en büyük mutluluğudur. Elbette ben buna başka bir okulda da erişebilirdim. Fakat bu köyde ben birer ikişer dakika dahi olsa da, birkaç defa yiğitlik mutluluğunu da tattım. Ben burada, Leylegül'ü gördüm. Onun göz kırparak bir bakışı için, sıcak bilekleri ile sahne arkasında bana sarılması için, bluzunu titreterek onun kalbinin çarpışı için; tamamı beş altı dakikalık bir rahat için ben sana sonsuza dek borçluyum! O dakikalar için ben ömürlük dertlere, bıkmadan usanmadan çalışmaya, uykusuz gecelere hazırım!

Elveda Akbalık! Sen artık boş, Leylegül'ün gittiği andan itibaren sen artık cansız, ruhsuz...

Sıcak toz yığını Ruşad'ı kuşattı; ufak toz parçacıkları kulaklara, diş aralarına doldu, gözüne girdi.

Kuru, sıcak, tozlu güneşten arınarak, orman gölgeğine girdi. Ormanın arkasındaki küçük köyde; dulavrat otları, at kuzukulağı basmış kapı önündeki küçük evde; bugün onu annesi bekliyordu. Dönüp varmak, yalınayak çime basarak kapı önünü bir turlamak, ayaklarını yıkamak, ardından o çimi yiyen tavukların yumurtasını tadarak bir çay içmek, akşam yemeğine frontovik Kayum'u davet edip gece boyu konuşmak ve Kayum eğer onu anlarsa, söze şöyle başlamak istiyordu:

- Bak kardeş... Biliyor musun şey... Ben âşık oldum. Sen biliyor musun, benim için şu anda yaşamak nasıl ızdıraplı ve aynı zamanda bir o kadar da zevkli? Benim yanağıma o kızın nefesi vurduğunda ben aklımı kaybedecektim az daha biliyor musun... Ben nasıl mutluyum, Kayum dostum!

XX

Okul yavaşça boşaldı. Artık sınav yapanlar, "asistan" adlı hikmetli söze sahip olan insanlar kaldı yalnızca. Öğretmenler odasındaki toplu saat bile yaz tatilinde durdu, bir

süredir kış günlerinde, o olmadan yeryüzünün dönüşü dururmuş gibi çıkarılan duvar gazetesi bile basit bir tomara dönüşüp dolabın arkasına atıldı...

Haziran başlarındaki sıcak esinti bir sabah aniden elma ağaçlarının çiçeklerini döktü. Sokak araları, duvar boyları, kapı dipleri beyaz çiçekle doldu; yumuşak rüzgâr bahçelerde beyaz boran oluşturarak köy üzerinde oynadı. Sabahleyin uykusundan uyanıp dışarı çıktığı sırada Nerkis, bu çiçek boranını görerek hayran kaldı. Yeni Semt'te de vardı bu elma ağaçları. Fakat onların hiçbir zaman bu şekilde, güzelce boranlayıp çiçek döktükleri yoktu sanki. Orada sabahleyin hoplayıp kalkıyordun ve altıncı tramvaya koşmalıydın; nerede bu elma ağaç boranını görerek uyanmak. Bu beyazımsı havadan, sıcak rüzgârdan, tarla dibindeki reşeden¹¹² Nerkis'in o sabah başı döndü, nedense gönlü bulandı, kalbi hopladı. Nedense o gün kaprislenesi, terslenesi, nazlanası geldi; çatı kenarındaki radyo alıcısı antenini düzelten Zahir'i hiç sebepsiz yere çağırıp aşağı indirdi, öyle edip böyle edip kedi yavrusu gibi ona sırnaştı; göğsünden çıkan ince, işveli sesle konuştu. Kaz yavruları yumurta kabuklarını burunlayıp çıkmadan önce ana kaz beklenmedik bir şekilde yavru kaz sesi çıkarmaya başlıyor. Biraz sonra Nerkis eskice bir kolsuz ceket giyerek (onun omuzları ağrıyordu) suya gitti, çileklerine su aldıktan sonra biraz kenara doğru gidip çime oturdu ve ayaklarını akıntı suyuna soktu. Kurnaz o! Akıllı, zihinli o, şeytan! Biliyor öyle ki o, üstüne bir şey giymesin, eski taşımam, hepsi güzel olarak kalacak!

Elma çiçeklerine basa basa Nerkis su alıp dönüyor, köyente kova ona çok yakışıyor; onun güzel gövdesini işte bu elmalı köyente ve bembeyaz kovalar daha da güzelleştiriyor, şık gösteriyor. Duvarı boylayıp Zahirlerin kapısına kadar işte öyle güzel bir tablo gidiyor, yok, bu tablo değil, bu; zenginlik, mutluluk. Bu, Zahir'in mutluluğu, övüncü, kıvancı. Zahir gülümseyerek kapıyı açıyor, Nerkis'in pembe yanağından, yumuşak beyaz boynundan başını çevirince pudra kokusu vuruluyor... Zahir'in ihtiyar anası avluya çıkıp su kovanını açarak gelinini bekliyor; onun suları boşaltması üzerine, sürekli içinden dua ediyor:

- Yarabbim, bu meleği bize çok görme! İlahi, geldiği yerde taş olsun, diyor.

Gelin şehirden, asil soydan olmasına rağmen, pek yüksek tahsilli olmasına rağmen eve çabuk alıştı, her işi öğrenmeye çabalıyor, anlamaya uğraşiyor. Yalnızca yemek

¹¹² Reşe: Sıcak günlerde yerden çıkan buhar.

yapmayı bilmiyormuş, zavallı. Şehir kızları artık, nerede bulursa; orada poğaç, börek yiyip sokakta karınlarını doyurarak ömür geçiriyorlar. Bu da, anlaşılan, o şekilde yetişmiş. Daha bir gün önce Nerkis yemek yapmak için arandı, arandı ve sonunda akşam yemeği yerine tel şehriye kızartmaya girişti. Yaşlı kadın bu işin düzenini bilmiyordu, karışmadı. Gaz ocağı üzerindeki saplı tavaya Nerkis yağ döküp cızırdattı, ardından, tavadan çivit mavis duman yükselmeye başlayınca avcu ile alıp ufak tel şehriye attı, tavaya dağıtıp yaydı. Tel şehriye çatur çatur etti, cızırdadı, kızardı ve... katılaştı. Nerkis burada bir şeylerin eksik olduğunu kendisi de fark etti; yine de masaya koydu. Kaynana da burada bir şeylerin doğru olmadığını fark etti ve kendine iş bulup ahır tarafına doğru gitti.

Zahir masanın yanına sevinerek gelip oturdu.

- U-hu, donanma usulü makarna... Harika!

- Bir şeyden dolayı donanma usulüne erişemedi henüz, Akbalık usulü oldu, diye güldü Nerkis.

Zahir iştahla yemeye girişti. İnce, kırmızımsı tel şehriyeyi ağzına doldurdu, çiğnemeye başladı; yanakları çınladı. Ağzındaki, sanki tel şehriye değil, gramofon iğnesiydi. Bir kaşık aldı, iki kaşık aldı. Durdu. Ağzına tuzlu bir tat dağıldı. Gramofon iğneleri damağına, diş diplerine saplandı. Ömür boyu çölde kaktüs yiyerek yaşayan deve, Zahir'in gözünün önüne geldi. Zavallı, nasıl dayanıyormuş. Nerkis'in kendi ağzının içinde de o sırada tuz tadı hissediliyordu.

- Sen bunu başta suda pişirdin mi? dedi Zahir ağzını çayla çalkalaya çalkalaya.

- Bunu önceden pişiriyorlar mı?

- Donanma usulü öyle. Suda pişirirler, ardından süzerler, üstüne soğuk su tutarlar, tekrar süzerler. Ondan sonra yağda kızdırırlar.

İkisi de gülüştiler.

- Bu, gerçekten de, Akbalık usulü olmuş, dedi Zahir. – Ama sorun değil. Ben bazı şeyleri sana kendim öğreteceğim. Donanmada hizmet eden kişi boyacı, marangoz, çilingir, elektrikçi, terzi ve aşçı olmazsa olmaz. Bilim sende, hüner bende. Yaşarız! Yalnız şen şimdi bunu...

- Biliyorum, biliyorum. Anacığım görmeden tavuklara ver diyorsun. Şimdi toplayım ben bunu. Bir fırsatla ikram ederim kendilerine.

Nerkis'in çok mutlu günleriydi bu günler. Yabancı okulda sınava girenler arasından hepsi olumlu sonuç aldılar. Rusça kompozisyondan bir tane bile iki verilmemesi okul tarihinde büyük bir olaydı, bu durumun oluşması için Nerkis'in ne kadar gayret ettiğini herkes anladı. Bunun üstüne Renat ile Leylegül'e beş vermişlerdi. Nerkis, Renat'ın beşlisiyle de gururlandı. Onun emeğinin neticesiydi bu. Leylegül bu zamana kadar farklı okullarda okuyup yetişmiş, Nerkis'in buna katkısı olmadı denebilir...

Yine de Nerkis'i keyifsiz günler de bekliyordu. Birkaç gün sonra o yalnız kaldı, Zahir, Ziraat Enstitüsü'ne sınava gitti. İzin olsa da Nerkis, Kazan'a gitmedi, sokakta gümüş dişli "belge üzerindeki" önceki kocasıyla karşılaşmaktan korktu. Köprüler ateşe verildi bir kere!

Okul sakinleşti, sessizleşti. Pedagoji Enstitüsü'ne gitmek üzere Nesime de şehre gitti, daha yeni kurulmuş olan DOSAAF¹¹³ üzerine eğitim almaya Hekimcan'ı da çağırdılar. Sınav dönemi diye Gata çıkıp gitti, hanımının gelmesine iki üç gün kala gece uyumadı, bostan başındaki söğütlükte akordiyon çalarak tan ağarttı. "Şomırtım" nağmesinin yeni çıktığı vakitlerdi, ordudan dönen yiğitler için bu sakin hayatın, rahat köy yazının marşına dönüştü, su boyundaki oyunlarda, kapı önlerinde sık sık bu besteyi çaldılar, şarkı söylediler. Gata ise, gençler denince, su boylarına soğuk düşünce, aylı gecelerde öyle birkaç gün şarkı söyleyerek tan ağarttı.

Ev ardında kuşkirazı,
Kökü yere uzanır,
Kökü toprağa uzanır.
Gece uyku uyumaz,
Gönlüm seni bekler.

Bir gece, iki gece, üç gece öyle.

Köy halkından birisi söylemiş imiş:

¹¹³ Silahlı Kuvvetler Gönüllü Yardım Kurumu

- Bu, bizim köye gelen öğretmenlerin birisi bile dolu değil. İşe yaramayan birçok kişi bizim okulda, demiş.

Gata gitti, su boyunda akordiyon sesi dindi.

Mincamal da gitti. Okumaya gitti. İşte kaç kıldır Mincamal'a yaz göstermiyorlar. Onun kocasını böyle, eskiden, yaz gelince kampa alıyorlardı. Her yaz. Şimdi Mincamal öyle. Mincamal'ın bu şekilde her yıl "terfi" kursları (o kendisi sık sık böyle söylüyor) var. Aslında Mincamal orada hangi köyden kimin olacağını önceden biliyor. Çuha kasket giyen, açık mavi trençkotunun bel kuşağını arkaya çektirerek bağlamış olan kauçuk çizmeli erkekler; ihtiyarlamış, hasta düşmüş öğretmenler. Birisi var, her gün içiyor, arka sıraya geçip uyuyor, aniden uyanıp, gereksiz bir soru soruyor. Geçen yıl da "Elifba"¹¹⁴ yazarıyla karşılaştığında öyle aniden uyanıp bir soru sormuştu.

- Evet, şey, yoldaş yazar. Demek, sizin alfabe kitabınızın sonunda bir metinde "Tilçe" diye bir kelime var. Bu kelimeyi niye dâhil ettiniz?

Öğretmenler gürlədiler. Öyle bir söz yoktu. Soruyu soranın halini görünce, yazar da şaşırmadı.

- Siz henüz uyku sersemi konuşuyorsunuz, eğer uyanıp kendinize gelerseniz, "Elifba"da öyle bir söz bulamazsınız, dedi sakın bir şekilde.

Öteki kabullenmedi.

- Öyle, vallahi billahi, yarın getirip gösteririm. Altmışını mı, altmış birinci sayfada mı ne, diye iddialaştı.

Sonraki gün, tabii ki o gelmedi. Alfabe kitabında da hepitopu elli sekiz sayfa vardı zaten.

¹¹⁴ Alfabe Kitabı.

Burada disiplin katıydı ve neredeyse her gün Şemsetdinov kendisi gelip gecikenleri, kafasına göre devamsızlık yapanları ayağa kaldırıp, it edip azarlıyor, tehdit ediyordu. Mincamal ders kaçırmadı. Sıcacık günlerde, rutubetli sınıfta, başlarına mendil örtünüp, yün bluzlar üzerinden giyilmiş açık mavi bel kuşaklarını salmamış şekilde onlar, günde sekizer ders dinleyerek, bilimlerini artırıyorlar, uyku sersemi cümle çözümlüyorlar, işte kaç yıldır aynı tarzdaki problemleri çözüyorlar. “Birinci tren A istansyonundan çıkıp saatte altmış kilometre hızla...” “K pervomu skloneniyu otnosyatsya imena suşestvitelniye...” “İsim yapım ekleri: -lık, -lik...” vb. Rayon merkezindeki okulun temelinde yetişen dulavrat otları artık pencereye kadar yetişmişler ve çiçek çıkarıyorlar. Köyde artık saman hazırlamaya başlamışlardır; ah, şimdi şuradan, pencereden çıkıp gitmek ve tarlaları aşip dosdoğru köye dönmek, soyunup, değirmen barajına dalmak ve kulaç atarak yüzmek, ardından barajın karşı yakasındaki çayırılığa çıkıp erkekler gibi vura vura saman toplamak vardı...

Bilim, bilim gerek imiş.

Sınavların bitmesiyle Sabir İşmuratoviç çizgili gömlek, saman şapka giydi ve mavi ceketine madalyasını takarak Renat ile Moskova'ya gitti. Renat'ın Moskova Üniversitesi'ne girmesi gerekiyordu. Trigonometriden Belkıys ona dört verdi, yalnızca bundan dolayı Renat altın madalya alamadı. Buna Gülçire çok üzüldü, ama müdür, Belkıys'a baskı yapamadı. Kart kızların çok prensipli, doğru, vicdanına karşı hareket etmeyecek olduğunu o çok iyi biliyordu. Dörtse dört. Yalnızca adil olsun.

Son zamanlarda belge kontrolü başladı. Bir cumhuriyette, güya, eğitim bakanının orta tahsil almış olduğuna dair dahi diplomasının bulunmadığı öğrenilmiş. Savaştan sonra bir şekilde yolunu bulup diploma, belge alanlar çoğalmış. Güya, Semsetdinov'un da diploması var, ama ortaokulda okumuşluğu yalnızca suya yabayla yazılmış diyorlar...

Okulda daha kimler kaldı?

Huşiyet. Tak tak geliyor, oturuyor, gidiyor. İş yok, söz yok. Güzün emekliliğe ayrılmak için belge topluyor.

Mustafa. Gürültü çıkararak bahçede çalışıyor, ağaçlara su veriyor, ilaçlıyor, sürekli şarkı söylüyor. Hikmetli bir şarkıyla, sabahın köründe bağırarak, okul lojmanındaki Mesrüre'yi uyandırıyor.

Pencereden baka baka gözüm kalmadı,
Dar sokaktan geze geze halim kalmadı.
Bir yalnızım yata yata kemiğim sızladı.
Canım, lalem, gözüm, lalem, nere gideyim?
Başım alıp çit ellerde nerede gezeyim?

Havalar da uçar turna – kanatı burma,
Ağzını doldurup yem getirir – şekerli hurma.
Benden gayri yarlar sevsen – dünyada durma.
Canım, lalem, gözüm, lalem, nere gideyim?
Başım alıp çit ellerde nerede gezeyim?

Ne kadar kafa yorsa da, bu şarkıların hikmetini Mesrüre anlayamadı. Yine de, sabahleyin uykudan uyandığında, bahçede babayiğit, yakışıklı bir erkeğin gür sesiyle öyle şarkılar söylemesi ona rahatlık ve tatlı azap veriyordu; o uyanıyor, tatlıca esniyor, mutsuz, sağlıklı göğüslerini sıyrıyor, coşup duran kuvvetli gövde birden miskine, güçsüze dönüşüyor, naz istemeye başlıyor, boğumları yumuşuyor. Ardından, kalkıp düzlenince, çay içince, o da bahçeye çıkıyor, diğer kadınlarla birlikte ağaç diplerini yumuşatıyor, iş gönül heyecanını biraz bastırıyor. Diğerleri dönüp gidince, kimi günler o Mustafa'yı çaya çağırıyor, tavada patates kızartıyor, çıplak güzel bileklerini, baldırlarını parlatarak, rahatça pat pat basarak yürüyor, masaya fincan taşırken göğüsleri ritimli sallanıyor, gözlerine arzu doluyor. Fakat bahçede ortalığı çınlatarak gezen kartal gözlü Mustafa, çay yanında alışılmışın dışında mütevazı oluyor, hatta Mesrüre'ye “siz” diye hitap ediyor; onun kocasının nasıl, nerede öldüğünü soruyor, ardından kendi sevdiği konuya geçiyor.

- Otuz dört yılında ben Miçurin'in yanında bulundum. İvan Vladimiroviç, biz kursiyerlere, her gün bir elma yiyen kişi hastane yolunu bilmez, dedi. Akbalık köyüne ben geldikten sonra yalnızca üç yüz adet civarında elma ağacı dikildi. Ben geleli ise alt tarafı iki buçuk yıl oldu. On yıl daha çalışsam; tüm kolhozu, tüm kolhozcuyla elma ağaçlı ederim, elmalı ederim...

Mesrüre bunu dinliyor, fakat anlamıyor. Mustafa, teşekkür edip, bahçeye çıkıp gidiyor, tekrar şarkı başlıyor. Mesrüre'nin teni sızlıyor, boğumları inliyor. Yalnızca dul kadınlarda olan baş ağrısı geliyor.

Dünyanın tüm zayıf kuru, kocalı kadınlarına çağrı göndermiş gibi, Mesrüre yalınayak, başı açık, saç örgülerini göğsünün üzerine salarak, sert sert basarak su boyuna çamaşır yıkamaya gidiyor...

Mesrüre çocuk doğurmak, çocuk büyütme istiyor...

Kader ona, en azından Mincamal'in bahtı kadar bile baht vermemiş. İşte, Mincamal'ın, dul kadın olsa bile bir avuntusu; oğlu var. Mesrüre ise kör talihli. Onun çocuğu düştü. Doktorlar dört aylık dediler. Kırk bir yılının yazında okulun odununu keserken ağır tomruklar kaldırmıştı o. Başlarda bu duruma seviniyordu: haydi, savaş zamanı kim çocuk büyütecek; sağ salim dönerse, birlikte büyütürüz, dedi. Baba ise dönmedi...

Ah, o hamile kalıp çocuk doğuracağım diye gezdiği günler. Güya ağır oluyor, kadınlar insanlıktan çıkıyor, hastalanıyor, hiç kimseyi görmek istemiyor derler. Yalan! Mesrüre öyle olmadı. Yeter ki çocuğunu doğursun! Ne ağrısı, ne insan görmek istememesi? İnsanları göresi, görüşesi geliyor! Gururlanarak yürüyorsun. Gerilerek, yavaşça yürüyorsun. Sanki bu dünyada yalnızca siz ikiniz varsınız; toprak ana ve sen. Toprak ana, bahar zamanı kar sularını akıtıp bitirince, bir süreliğine sessiz kalıyor. Toprak kuruyor, fakat yağmur henüz acele etmiyor. Halk rahatsız oluyor; artık toz kalkmaya başlıyor. Artık kimi yerlerde toprak yarıyor. Toprak nefesini kısıyor, işkence çekiyor, kuruyor. İşte bir gün, esrarengiz şekilde gürüldeyerek, mavimsi gri bulut geliyor ve çiseleyerek toprağa sıcak yağmur serpilmeye başlıyor. Toprak canlanıyor, toprağın tüm gözenekleri doluyor, göğsü yükseliyor. Onun artık soluyuşu farklılaşıyor; ağır fakat mağrur. Bir de ertesi gün tabiata bir göz atsan! Tüm toprakta, mağrur yaşama kuvveti hissedilir. Dağ yüzlerine açık yeşil ışık saçılmış, çit boylarında yaş ısırgan otları yükselmiş, su boyları, dal direkli bostan başları gizemli sessizlik içerisinde yeşermeye başlamışlar... Yeşermek, çiçek açmak, dünyaya gelmek bir arzu, gururlu, manalı bir arzu bu. Aynı hamile kalmış mutlu annenin hayatı, canlılığı devam ettirme arzusu gibi bu. Yaşayışın, canlılığın iğne ucu sende. Sen, dünyadaki en güzel kadınsın! Bırak yıpransın, derilerin

yıpransın, korkunç lekeler, benekler dilediğince çıksın, dudaklar göğersin. Fakat en güzel kadın sensin! Çünkü senin karnında doğacak Yüce İnsan var. O henüz saf, o henüz dünyadaki tüm güzellikleri kendine toplamış. O henüz dünyada insanoğlunu yeniden maymuna çeviren votkanın varlığını bilmiyor; onun ağzı, dişleri, parmakları henüz sigarayla kokuşmamış. O henüz savaş ateşi yakmış değil, toplama kampı kumandanı değil. Hatta o henüz; güzel, genç kadınları görünce eli ayağına dolanan çakmak gözlü Sabir de değil; bir erkekle gülümseyerek konuşanları sendika teşkilatına gelip haber eden ihtiyar Huşiyet de değil. Karnında işte şu saf, pak küçücük kişi olsaydı. O büyürdü, Akbalık köyünün tüm ahalisi ona âşık olurdu. İşte, dul kadın olsa da nasıl edep, ağırbaşlı yiğit yetiştirdi Mesrüre, diye, ihtiyarlar hayran kalıp konuşurdu. O yiğit ne olurdu? Kolhozun ekip başı mı? Yoksa başkanı mı? Yok, öğretmen enstitüsünü tamamlayarak, o bu okula döner, bir iki yıl çalıştıktan sonra onu okul müdürü yaparlardı. Onun okulu cumhuriyetteki en öncü okul olurdu. İşte bir vakit bakan, onu kendisi davet eder ve şöyle der:

- Sen, Feruk yoldaş (erkek doğursa, Mesrüre tereddütsüz Feruk ismini koyacaktı), pek çalışkan yiğit çıktın. Sen gerçek bir komünistmişsin. Biz sana iki tane yol belgesi vereceğiz, istirahat et. Savaşın geçtiği yerleri görüp dön. Anneni de al yanına. Babanın helak olduğu yeri bulun. Mezarına çiçekler koyun. Senin gibi yiğidi dünyaya getiren kişiler hürmete pek layıktır, der. – Anacığını koru, değer ver, o pek çalışkan bir kadın, üflemediği yere oturma, der...

Mesrüre kaç yıldır böyle tatlı ve de ızdıraplı rüya gördü. Sürekli bir rüya. Tombul ayaklı, başının derisi kaymaklaşmış, yumuşak ağızlı bir bebek emziriyor o rüyasında. Huzur, huzur doluyor. Çocuktan güzel bir koku geliyor, onun gözleri yumuluyor, ara sıra “ık-mık” diye ses çıkararak karnını doyuruyor. Vücudunun tüm hücrelerine rahatlık inince Mesrüre uyanıyor, acımasız gerçekliğe dönüyor. Acaba göğüslerine süt düşmüş mü? Büyük acı çekerek o dönüp yatıyor, uykusu kaçıyor, elleri ayakları sızlamaya başlıyor, hücreler boşalıyor, halsizleşiyor.

Bu rüyanı Gülçire’ye anlatma bile. Onun teşhisi aynı şu şekilde:

- Rüyada çocuk emzirdiğini görmek, felaket bir şeydir. Kesinlikle tüberküloza yakalandın demektir bunun anlamı. Onun baltası saplanıp ciğerini yemeye başlayınca, o insan sık sık rüyasında çocuk emzirdiğini görür, diye canını sıkıyor.

Yok, Mesrüre'nin tüm organları sağlıklı. Toprak ana gibi sağlıklı. Onun ciğerleri Hekimcan'ın Viyana akordiyonu gibi çalışıyor. Kuvvet ile. Kalbi de sağlam. HTZ traktörü neredeyse. Koca kayın odununu kucağına doldurarak okulun ikinci katına çıkarmak onun için önüne düşen saç örgüsünü arkaya alıp atmak gibi.

Eğer ki Mesrüre'nin vücudundaki tüm kuvvetten küçücük bir güneş yaparsan, bir saat içinde tüm Akbalık tarlalarındaki kar denizini eritip sel gibi akıttırdı. Eriseydi bütün karlar, bir buz parçasına otururdu Mesrüre ve yüzüp giderdi. Yüzer, yüzer ve nerelerdeyse Kursk şehrine varıp; kırk üç yılının yazında kocasının yok olduğu yerlerde gezerdi. Ne yapar eder ve kocasının mezarını bulurdu. Ve o mezarın üstüne uzanıp bıkana kadar anlatırdı dul kalmanın hallerini. Sonraları doyana kadar ağlardı. Kırk bir yılından beri biriken özlemi, kederi çıkarırdı.

Aslında, uykulu-irkilmeli gecelerinin birinde Mesrüre aynen böyle yaptı. Güneş olarak yükseldi, karları eritti, gereğinden fazla mı yandıysa; sıcaklığa dayanamayarak Sabir'in evini barkını çatır çutur ateş aldı. Mesrüre ise savaşın olduğu yerlere vardı. Kocasının mezarını buldu. Asker kocası ise ölmemiş, öylece uyuyakalmış imiş. Kalktı, geniş pilot kepinin tozunu silkeledi, gülümsedi. Mesrüre bıkana kadar, ona durumunu anlattı. Doyana kadar ağladı. Asker kocası ise devamlı gülümsedi, ancak tek kelime bile etmedi. Ardından nedense uzanıp yattı ve tekrar uykuya daldı. Uyuyor, daima gülümsüyor...

Fakat o rüya bir kez görüldü.

Artık geniş pilot kepli asker kocası, rüyaya bile girmiyor. Rüya da bir avuntu imiş...

...Yaz başladı. Yaz beraberinde ihtiyar Galiehmet ile Gaynelvafa'ya bitmez tükenmez bir sıkıntı getirdi. Hayatın duvarından çıkmak için ne kadar lazım? Bir hiç. Buzağı urganını kaybetmek senin gece uykunu kaçırmaya yeter. Alt tarafı bir urgan. İnsanlarla bozuşmak için ne kadar gerek? Kırk yıllık kapı komşunun ufakça bir nasihatını bir kez dinlememek yeter. Ya karı kocaya? Ondan daha da az...

Zahir şehirdeydi, Gülçire, okul atını hazırlayıp komşu köy dükkânından taban boyası alıp dönecek oldu. Kocasını dönene kadar yerleri parlatarak boyamak istiyordu işin aslı. Atı

Mesrûre ile birlikte ikisi hazırladılar. İhtiyar Gaynelvafa bunlar at hazırlarken okula beş varıp döndü, gelip sardı.

- Kadını at ile yola çıkarma, kendin at başına otur, diye iki üç kez ihtiyar kocasına dönüp baktı. İhtiyar adam, süpürgesini kucaklayıp kapı dibindeki iskemlede oturuyordu, kıpırdayası gelmedi.

- Hangi, diye söz başladı, fakat Gaynelvafa sözün sonunu beklemeden tekrar uğraştı. Ancak o bırakıp dönünce ihtiyar adam cümlesini tamamladı:

- ... köye gidecek?

Fakat Gülçire bu sırada yoldaydı artık. Oğlu MGU'ya girebilirse, Gülçire tüm rayona şöhret edip bir meclis düzenlemek istiyordu, ne yaparsın, onun dileği büyük. O zamana kadar yerleri, çolan kapılarını boyamak lazım, konukların yarısı rayon merkezinden olacak. Fakat dünya senin isteklerine göre devam etmiyor, etmiyor. Bunun öyle olduğuna Gülçire işte bugün inandı. İnandı diye...

Hepsi bir iki saniye içerisinde oldu.

Demir yolu istikametinde, aşağıdaki yoldan gidiyorlardı. Dönemeçte ağır tren katarı görüldü. Soluya soluya geliyor. "Pobeda" lokomotifi. Lokomotif ıslık çalarak geçti ve Gülçire'nin atı arka ayaklarının üzerine kalkıp birden elden kaçtı ve koyu orman içerisine dalıp girdi. Gülçire bunun kaç saniye içerisinde olduğunu bile anlayamadan öylece kaldı. Ancak bir süre sonra fark etti ki ağzında sıcak tuz tadı var; alnı sıcak, ıslak, bir kulağı çınıyor ve anlamadığı şekilde bir ayağında çorabı yok... Dizginini koparmış, dingil başlarını kırıp bitirmiş genç atı, koyuluktan yakalayıp çıkarmışlar. Akbalık'ın adamlarımış. Gülçire'yi at arabasına koyup evine geri götürdüler...

Tabii ki, ihtiyar Galiehmet'e çarptı.

Adamlığından utan, diye diye ağladı ihtiyar Gaynelvafa. – Pantolon giyiyorsun sen, öyle değil mi? Senin erkekten sayılman ne fayda, biricik kızını atla yola çıkardıktan sonra?

İhtiyar Galiehmet de bu durumdan çok memnun değildi, kırk yıl birlikte yaşadığı karısına ömründe ilk ve en sert sözü söylettirdi.

- Sen de...

İhtiyar kadın onu dinleyip bitirmeden bazı ilaçlar aramaya odaya gitti. Geçen yıl toplayıp kaldırdığı otları alıp çıktığında ihtiyar kocası ancak ona söyleyeceği sözü tamamladı.

- ... çok azdırdın.

Söz, gerçekten de sertti ve ilk sırada bu tabii ki ihtiyar kadını değil, kocasını yıktı. İhtiyar adam, kızının durumunu öğrenmeye gidemedi, aniden boğumlarının uyuşması sebebiyle avludaki divana gitti ve yattı.

Gülçire'nin durumu ise gerçekten de iyi değildi. Diz başı sıyrılmış, alnı şişmiş, omzu kararmış, dudakları parçalanmıştı. İhtiyar Gaynelvafa soğuk suya batırıp kızının alnına havlu koyarak, sürekli havluyu yeniledi. Haber tez yayıldı, sağlık memuru kız gelene kadar durumu öğrenip Belkıys geldi. Belkıys onun tüm yaralarına baktı ve ihtiyar annesini sakinleştirdi.

- Yalnızca bir iki güne iyileşir yaraları, dedi. – İşte iki gün sonra aynı eskisi gibi güzel Gülçire'ye dönüşecek o...

Tam o sırada sağlık memuru kız gelip girdi. Hızlıca derecesini çıkardı. O arada kapıyı kaplayarak ağır ağır soluyan ihtiyar Huşiyet içeri girdi. Sağlık memuru kız şırıngayı kaynatmakla uğraşırken Bibisara geldi, kısacası ev doldu. İşte şimdi iğneyi batıracaklar ve hepsi geçecek gibiydi. Hiçbir yeri kırılmamış, çatlammamış, bu çok şanslı sonuçlanmış bir facia. Gülçire de artık sakinleşerek rahat bir şekilde nefes alıyordu. O an durumu öğrenmiş olan Mesrüre içeri girdi. Müdür karısı öyle ki, sen onu seviyor musun, sevmiyor musun o başka iş. Hikmet, belki yalnızca müdür karısı olmakta da değildir. İnsan belaya düşmüş, ona yardım eli uzatmak; senin insani borcun. Fakat bu davetsiz misafir, ağrıya beklenmedik şekilde tesir etti. Gülçire'nin beyninden elektrik akımı geçmiş gibi oldu ve birkaç saniye içerisinde onun aklından korkunç bir düşünce geçti. Bu ne diye geliyor? Benim ölüp ölmeyeceğimi kontrol etmeye mi? Ölürsem, benim yerime gelip geçmeye mi? Benim Telgat'ıma üvey ana olmaya mı? Benim yattığım yatakta bu mu yatacak? Benim bu

yıl kışın annemle diktiğim yeni yorganı bu mu örtünecek? Benim ipek kombinezonlarımı giyip sabah akşam Sabir'in karşısında...

- A-a-a-h!

Yürek parçalayıcı ses, açık olan pencereden sokağa yayıldı. Sağlık memuru kız irkilerek demir kaba dokundu, kap yuvarlanıp gaz ocağı fitilinin üzerine düştü. Gülçire'nin gözeri yerinden kopmuş, o yerinden fırlayıp kalkmıştı. Allah, insanlara kadınların dış gıcırdatarak huysuzlandığını görmeyi yazmasın! Erkek kişi kudursun, bağırsın çağırsın, vursun kırsın, parçalasın! Ama kadınların değişimini görmekten Allah korusun! Gülçire tir tir titredi, dişini yedi. Gözler, gerçekten de, ümitli değildi. Belkiys ile Bibisara onun kollarına asıldılar, ihtiyar Huşiyet donup kaldı. Onun dudakları ağardı, konuşamayacak seviyeye geldi. Gülçire'nin bağırmasına ikinci kez başlaması üzerine ihtiyar Huşiyet dua okumaya girişti.

- Yat, yavrum, yat! Yerine yat! Nazar değmiş buna. Kem göz! Allahımme sallı ale... Tfü, tfü! Yat kızım! Euzı billâhi mineş-şeytan ir-racim. Allahımme innâke... Tfü, tfü...

İhtiyar, şaşkınlıktan, duayı unuttu. Aslında bu yıl kışın, kulüpte ateistlikle ilgili bir konu üzerine konferans verirken bazı duaların manasını tercüme etmişti. O duarın birini bölük pörçük okudu.

- Bismillahi-rehman ir-rahim. Bismillahillezi lâ yazzorı meğı islihi şeyon fil arzi ve lâ fisseman vehve semigil azim...

Mesrüre ise sağlam, güçlü kollarıyla onu sarıp aldı ve yerine yatırdı. O arada sağlık memuru kız şırıngayı getirip vurdu... Gülçire horlayarak uykuya dalınca dağıldılar.

Gaynelvafa geceleyin kızının yanında kaldı. Ruşad gittiğinden beri keyifsizleşen evde ihtiyar Galiehmet yalnız başına oturdu, karanlık çökünce yerine yatmadı, bu arada artık gün ağarıyordu...

O gece ihtiyar Gaynelvafa da Gülçire'nin yatağının yanında oturarak sabahladı. Gülçire'nin bu zamana dek bu şekilde hastalık görmüşlüğü yoktu. Aslında, kendisi hastalanır, yatağa düşerim diye aklına bile getirmiyordu. Sağlık meselesinde Gülçire ömür

boyu rahat bir şekilde yalan konuştu. Okulda kendisinden ve Sabir'den başka tüm öğretmenler “hastalıklı” diye halk arasında haber yaymıştı. Belkıys? Bağır hastası. Öyle olmasa, böyle kurumuş olur muydu o hiç. Mincamal? Kadın hastalığı var. Yüzü o yüzden sarı. Hekimcan? Tüm nesillerinde karın ağrısı. Kırk, kırk beşten fazla yaşamaz. Nerkis? Şehir kızlarının hepsinde ciğer hastalığı. Ve diğerleri... Yalnızca Mesrüre'ye o herhangi bir hastalık tutturamadı. Sağlıklı, lanet olsun! Gören göze sağlıklı. Peki, Mesrüre öğretmen mi ki! Temizlikçi başıyla! Onun hastalığından Gülçire'ye ne!

Gülçire tüm gece, ömrü boyunca yaşadığı saatleri günleri tekrar hatrından geçirdi. Bu yılki sıkıntılı kış yüreğini sızlattı. Eğitim yılı kötü, huzursuz başladı, aynı şekilde kötü tamamlandı. Bundan üç dört yıl önce, henüz ne kadar genç, ne kadar şevkliydi Gülçire. Tiyatro oyunları koyulduğunda birinci, ana rolleri kimseye vermedi. Galiyebanu, Ferhinaz, Server... Matur, güzel kızlar. Aşk dünyası. Gülçire'yi daha çok bunlar ilgilendiriyordu. Ezberlenen sözlerin manasını düşünmekle o çok fazla meşgul olmadı, rolün ne için Galiyebanu, ne için Ferhinaz veya Server olduğunu düşünmedi. Bir vakit bir oyunda “halk caminin yanına toplanmış, muhtarı bekliyor” diye söyleyeceği yerde: “kolhozcular kulübün önünde toplanmış” diye söyledi. Halk bunu hiç fark etmedi, çünkü Gülçire Kazan'da Tatar tiyatrosunda bir iki kez bulunduktan sonra artistlik sanatının en gerekli ve en esas sıfatını alıp getirerek geri dönmüştü. Tüm hikmet sahnede bağırmeden konuşmakta imiş. Aşağıdaki, arkadaki halk duysun diye bağırarak konuşmak; köylülük imiş... ve Gülçire şehre göre oynadı. Arkadaki sıralar onu duymadılar, bunu müdür hanımının özellikle usta oynamasından diye bildiler. Orta sıralar duymadılar; ne denildiğini bile anlamadılar. Öndeki sıralar duymaya çalışarak sessizce oturdular, konuşanları uyardılar. Bunu sezen Gülçire daha da fısıldayarak konuşmaya başladı ve artistlik sanatının üst noktasına erişti. Onu artık sahnedeki partneri de adam akıllı duymuyordu... Her şey güzel gidiyordu; fakat enstitü, üniversite bitiren kızlar gelmeye başlayınca Gülçire için sahnenin düzeni gitti.

...Ağustos başı geldi, okul tamamen boşaldı. Okul bahçesinin kenarlarındaki dulavrat otları artık kocadılar. Mustafa da ailesinin peşine düşüp onları bulmak ümidiyle Özbekistan'a gitti. Okul bahçesinde elmalar kızarmaya başladı, kiler kapısının önüne ölçü koyup Mesrüre okul çileğini sattı, geceleyin elma gözledi. Hademe kadınlar hepsi avluda odun doğradılar, kendileri yokken öğretmenleri, okul müdürünü, daha çok da Belkıys'ı topa tuttular. Söylediklerine bakılırsa, bunlar tüm bilimleri yutup bitirmiş ve tüm bilimlerin yöntemlerini de iyi şekilde biliyorlardı aynı zamanda.

Gülçire başörtüsünü alnına indirip bağlayarak, güzel basma kumaş bir entari giyerek gün arasında okula gitti, reçel kaynatmak için eve çilek aldı. Moskova'dan mükemmel haberler geliyordu. Bu arada akrabalar gidip gelmeye başladı. Sahalin'den yetişkin kızıyla birlikte Alma-tete¹¹⁵ döndü. Alma-tete adındaki Hediçetti, ihtiyar Galiehmet'in kız kardeşi. Savaştan önce kaydolup ailesi ile birlikte Doğu'ya gitmişti.

Onlar dönünce pişirme-indirme çok oldu.

Alma-tete abilerinde kalan öğretmen yiğitle çok ilgilendi, aynanın arkasındaki bir defterin içinden Ruşad'ın resmini alıp, kızına tekrar tekrar gösterdi. Kız daha bu yıl hemşirelik-ebelik okulunu tamamlamış imiş... Fakat Ruşad'ı eylül başı gelmeden, beklemek zordu.

- Hayatımız güzel, abıy, diye şakıdı Alma-tete abisine. – Büyük oğlumuz maden ocağında. Parasını kürekle alıyor. Dairemiz güzel. Daha işte yeni ev hazırlanıyor, oraya taşınacağız diyorlar. Yalnız bu kızımızı kendi çevremize yerleştiremez miyiz acaba? Siz de yaşlanıyorsunuz, akrabaları köyde tutmak lazım...

İhtiyar Galiehmet de günler boyu serin avluda kız kardeşinin anlattıklarını dinleyerek oturdu. Sözü istekle onayladı, çünkü Hediçe çok vakitli gelmişti; önceki sert sözden sonra ihtiyar kadın ile koca hayli uzun süre birbirleriyle konuşmadan yaşadılar. Misafir gelince o öfkelerinin varlığı bile kalmaz.

- Kız kardeşim döndü. O diyor, şey diyor...

İhtiyar Galiehmet dış kapı önünde süpürge sapına dayanıp dururken, hatta geçen gidene işte böyle kendi söz atmaya başladı.

Yalnız bir kere ihtiyar karısı onu durdurdu.

- E-e, Allah'ım, konuşacak daha. Kız kardeş imiş. Kız kardeşin altmışaltı yaşında artık!

¹¹⁵ Elma teyze.

Fakat bu azarlama değildi. Bu, o zaman ihtiyar adam tarafından söylenen ‘‘Sen de çok azdırdın.’’ sert sözünü unutma, affetme idi.

Hediçetti kapı iskemlesine oturup şakıdı. Yengesi Gaynelvafa ile sırlarını paylaşıyordu. Başörtüsünün köşesini bura bura konuşuyordu.

- Yalnız şu var, yemeği ayrı olarak yiyoruz. Ondan bundan değil, yemek seçmekten. Oğlumla gelin domuz etini seviyorlar. Gelin O domuz sucuğuna takatsiz. Bu da yiyor, şu sağlıklı kızım da. Ben artık ne yapayım... Ne yapayım, diye kalkıyorum, ey Allah’ım, porselenin üstüne koyuyorum da kendime erişmeli yemek pişiriyorum. Sığır eti alıyorum. Bir masanın üzerinde iki çeşit yemek yiyoruz. Oğlanla gelin gülüyorlar...

İhtiyar Hediçe mezarlıklara gitti. Su boylarından nane toplayıp kuruttu, mercanköşk topladı. Konu komşu onu çaya çağırırdı, ikramlarda bulundular, Gaynelvafa ona bir yastıklık kaz pamuğu verdi.

Evet, zamanında Hediçe yenge ikişer kümes kaz yetiştiriyordu. Sahalin’e de o kaz tüyünden yapılmış güzel iki yastık alıp gitti. Kaz demişken bu arada... İnsanlık cemiyeti karşısında bir suçu var Hediçe yengenin, hay, ayıbı var. Bunu artık hiçbir şekilde affettiremez. Ah, bulmalıydı o ihtiyar kadını, dizlerine yığılıp affetmesini dilemeliydi. Yok, bu dünyada mucizeler olmuyor...

Sahalin’e taşınacağı yıld, bir gün sabah erkenden kalktığında Hediçe yenge, onun için teke gibi olan kazını tuhaf bir durumda gördü. Kaz gözlerini yummuş, oturmuş, boynunu başını tutamıyor, yıkılıyor, yan yatıyor. Önünü sıyırıp ele geçiren ekşi katık da yardım etmedi, kaz devamlı başını sallandırdı. Annesinin ahırla iki arada gidip gezmesine büyük çocuğun içi sıkıldı, ahıra çıktı ve:

- Zaten bir şey olmaz bu, keselim, dedi.

Annesi razı olmadı. Kaz öldü.

Tüyünü yolunca, derinin altından dev, petek gibi güzel kaz pilici görüldü. Hediçe yenge pilici tutup atamadı, geceyi uykusuz geçirdi. Onun aklını bir düşünce kemirdi:

- Niye, derisi soyulan hayvan da ölüyor öyle ki! Hepsi bir değil mi?
- Niye, balığı hiç kimse soymuyor! Öldürüp yiyorlar!
- Şehirlerdeki kasaplarda sığırın alınca çekiçle vurup öldürüyorlar deniliyor öyle ki!

Böyle olduktan sonra...

Böyle olduktan sonra... Hediye yenge onu şehre satmaya alıp götürdü. Pilicin pazarlığı harikaydı, kendir sofraya örtüsünden kurulmuş tezgâha koyulur koyulmaz kadınlar toplandı.

- Ne kadar?

- Çok mu istiyorsun? diye sordular. Hediye yenge şaşırıp, hemencecik pazardan sıvışıp gitmenin yoluna baktı. Beklenildiği gibi bir iki lira ucuzlatarak pelüş paltolu bir ihtiyar kadına pilici hızlıca tutturdu.

- Yemek düzenleyesim vardı, ihtiyar kadınlar yemeği; birazcık yumuşak olsaydı, baba kaz değil, değil mi? diye merak etti kadın.

- Yok, baba kaz değil... Ana kaz, billahi ana...

O günden beri yüz kez olmuştur, pelüş paltolu bu ihtiyar kadın, Hediye yengenin rüyasına girer, yüzünü asıp dişini gıcırdatır ve kemik gibi parmaklarıyla Hediye yengeyi boğmaya gelir. Bu günah ihtiyar Hediye'nin işte kaç yıldır yüreğini tırmalıyor...

Artık gitme günleri de geldi. İhtiyar kadının gönlündeki en büyük dileği gerçekleşmedi, sağlıkçı kızını verip bırakacağı bir yigide rastlamadı.

Gitmeye bir gün kala ihtiyar kadın su boyunda gezindi. Sağlıkçı kız dayısının yanında kapı önünde oturuyordu. Son gün o da konuşmaya başladı, dili açıldı.

- Dayı, dedi, sen artık benim diğer gelişime kadar yaşamazsın, ayıplama ama beni...

İhtiyar Galiehmet bıyık ucuna gülümsedi, konuşmadı. İşte sen, gençlerin sohbeti! Nasıl da rahat konuşuyor. Sanki kapı pervazı hakkında söz gidiyor! Sıradan bir şekilde, "yaşamazsın" imiş! Hay, bu gençlik...

Aslında, ertesi gün istasyona alıp götürecektir at gelince ihtiyar Hediçe; abisi ve yengesi ile aynı şekilde vedalaştı. Alma-tete'nin bu sözlerine dayanamayarak Gülçire ağladı.

- Abıy, yenge, kabul edelim. Benim ömrüm çok kalmadı, kendi niyetimi kendim biliyorum, dedi ihtiyar Hediçe. Pek sakın, soğukkanlılıkla konuştu. – Konuk ettiğiniz için sağolun, iyilik görün. Abıy, artık sen de çok yaşamazsın, vaktinde gitmek iyidir. İnsan ellerine kalıp, değersizlenerek yatana kadar... Allah rahat ölümler nasip etsin... Hoş görün.

Sıpsıkı sarıldılar, candan vedalaştılar. At hareketlendi, Sahalin'e kadar devam eden uzun yolun bu başında ihtiyar Galiehmet, Gaynelvafa, Gülçire ve dik kulaklı Telgat basıp kaldılar. Gülçire ağlıyordu...

Daha yaz idi, yaz idi...

Halen insanlar kırdan öğlenleyin dönerken su boyuna inip gölete giriyorlar, zıplayıp tepinerek birlikte yüzüyorlar, daha geceleri dışarıda uyuyorlar idi.

Fakat güz yaklaştı artık, güz yaklaştı...

Güz, güzel bir yaz sabahında geliyor, bunu henüz çoğu kişi fark etmiyor. Güneş artık dünden daha fazla ısıtıyor, göletteki su da dünden daha sıcak, takvimde halen yaz ayının sayfaları görünüyor.

Ama geldi artık o güz, geldi...

Onu ilk olarak bahçedeki kavak ağaçları fark etti, onların yaprakları artık dünkü gibi muazzam bir sesle pürüzsüzce hışırdamıyorlar; onlar artık şikâyet ediyorlar. Sessizce, kederle şikâyet ediyorlar. Ey, dünya niye böylesin sen? Henüz güze döndüğünü hiç kimse bilmiyor, sadece bahçedeki kuşkirazı ağacı bugün ansızın bir iki yaprağını sararttı, hüznü şeklinde eğilerek hayatın kısalığından yakındı. Güz bir sabah geliyor ve büyük olgunluk gösterip; yaza, kendi işlerini temizlemek, düğümlemek için bir haftalık izin veriyor. Ama bunların hepsini de hızlandırarak güz yaptırıyor; bir gece, o insanları uyumaya kilerden

içeri alıyor, sonra sabahleyin boş yere bahçeyi patates kokusuyla dolduruyor; insanlar ise halen yaz diye sanıyorlar. Kırdaki rüzgâr esmeye başlıyor, bu işte o kadife filizleri yalayıp esen bahar rüzgârı değil; bu sert, pamuksuz rüzgâr, o yazı kovalıyor, güze yer hazırlıyor. Kırlara, ormanlara güzün hüznü doluyor, ah şu rüzgârlara takılıp kırlar boyunca bir esmeyeydi de, yazın sulu çimenle örtülmüş bir vadiye kalıp döne dolaşa oynasaydı. Niye bereketsizsin sen, ömür? Niye şöyle değil: işte, ömrün belli bir yaşında sana onu on yıla durdurmaya izin veriliyor. Duruyorsun vesselam. On sene yirmi yaşında yaşıyorsun. Yok, yirmide değil, on sene otuzda... Yok, öyle de gerekmiyor. Mesela... On sene yetmişte. İhtiyar Galiehmet, işte böyle yapardı bu sene. Kilerde ekmek, sandıkta kütük, ahırda inek var. Kendi oğulları uzakta yaşıyorlar, ama kendi oğulları gibi seviyedeki öğretmen yiğit var. Sabırlı, düzenli, iyi karakterli. İşte onu Hediçe bacının kızına evlendirseydik, işte onlar ev yenilendirip şu avluda yaşasalardı, Galiehmet ihtiyar onların çocuğuna bakardı...

İşte bugün, güz başı!

Akbalık köyünde bunu tüm inceliği ile en önce fark eden kişi, ihtiyar Galiehmet idi. Henüz güzün geldiğini hiç kimse bilmiyordu, bunu sadece Galiehmet ihtiyar hissetti ve çoktan beklenen hüküm kararını kabullenmiş gibi evdeki yatağına girip uzandı ve gözlerini yumdu.

Son yaz, son sıcak günler. Son buzağı, son kaz yavruları, son ağustos. Hepsi de son. “Son” kelimesinin tüm manasını, tüm felaketini sadece yaşı yaklaşmış ihtiyarlar anlıyor.

Ağustosun bir günü; ancak her şeye rağmen, güz başı...

Güzün gelişinin ilk işareti, başka nedir?

Bunu sadece okul yaşındaki çocuklar hisseder. Bu, köye yeni öğretmen gelmesidir. Yeni öğretmen köye genelde ağustos ayının on beşinde gelir, valizini okul müdürünün kapı önündeki iskemlesine koyar ve evine gider; biraz sonra onlar müdürle beraber okul binasına dönerler. Müdür boş sınıfları göstererek onu okulda gezdirir. “İşte burası çok sıcak oluyor kışın, işte burası kuzey tarafında olduğu için soğuk oluyor, der. – İşte, der, planlama bölümünün yönetim kurulundan iki yüz kilogram kalafat demiri vermeleri gerekiyordu, on festmetre parmaklık laması vermek için de söz vermişlerdi, fakat

vermiyorlar halen” diye yakını. Kimya fakültesini bitirip, iki yılını orada geçirmek için gelen yüksek tahsilli şehir kızı, o dakikadan itibaren kaderine küfretmeye başlar. Periyodik tabloyu ezberden bilen, Alman dilinde kimya ile ilgili popüler broşürler okuyan kız; kılıklı göğüslü, mavi çizgili gömlek giyinen müdürün ağzından çıkan kalafat demiri, festmetre, parmaklık laması adlı kelimeleri ömründe ilk defa duyar. Ardından bu “bahtsız” bir eve yerleştirirler. Kız hüzünlü olarak valizini çeker, içinden “ne olursa olsun bir hafta sonra kaçacağım” diye ant içer; biraz sonra patika üzerindeki dulavratotlarını yarararak su boyuna iner. Çit yanındaki yalın ayak, yüzleri güneşte yanmış, kulak deliklerine kir dolmuş erkek çocukları sessizce dulavratotları arasına kaçırlar, öğretmen kız iki adım geçtikten sonra onlar sıçrayıp çıkarlar ve arkasından kıkırdaşırlar; öğretmen halkına ‘siz’ diye hitap edilmesi gerektiğini artık bilenleri, yani daha önce okul yüzü görenleri; küçükleri, durdururlar.

- Onlar daha bugün geldiler, Feyzrahman dedelere yerleştiler...

- Bağırmanın artık, duyacaklar şimdi!

Çocukları alışılmışın dışında büyük bir merakla birlikte bir kaygı da basar. Çünkü bu okul başlıyor demektir! Tekrar kulak deliklerini yıkayacak, tekrar tırnaklarını kesecek, tekrar temiz gezecekler artık...

Köye yeni öğretmen gelmesi, güz habercisi.

Şehir kızı ise çirkin eski çitler, yosunlanmış yeşil çatılara bakar ve ağır solur.

- Ey Allah’ım, bir haftaya kaçacağım, diye ant içer.

Fakat kaçamaz o, kaçamaz. İşte bir hafta geçmeden okul müdürü okula çağırıp ona yarım deste para uzatıyor.

- Bu ne parası? diyor şehir kızı.

- E bugün ayın yirmisi. Siz öyle ki bizde on beşinden itibaren iştesiniz. Ağustos ayının maaşı bu. Lütfen bordroyu imzalayınız, mutemet henüz izinden gelmemiş... Biz, böyle, ayın yirmisinin insanlarıyız. I-hı-hı... Hi-hi-hi.

Birkaç gün sonra rayon konferansı başlar. Şehir kızı konferans salonuna girince arka sıraya gidip yerleşir; öldürücü bir vurdumduymazlık göstererek çıt çıtlı çantasını açıp ondan bir kitap alır ve başını eğerek kitaba gömülür. Teneffüste de hareket etmez, kendi okul kadrosundan insanlarla bile görüşmez. İnsanlar ise güleryüzlü... Gün sıcak, yiğit öğretmenlerin çoğunluğu başlarına kasket takmışlar, bağlamasını bilmeseler de kravat giymişler, ayaklarında ya ucuz patik, ya akordiyon gibi sıvanan deri çizmeler, gürültülü konuşarak teneffüste sigara içiyorlar, aynı kalafat demiri, mih, soba çıkarma, sıra boyatma, tebeşir döndürtme hakkında konuşuyorlar. Kan dondurucu! Nerede sizin büyük idealleriniz? Nerede Uşinskiy, nerede Pestalozzi, nerede Makarenko? Hem, umumen, yiğit misiniz siz? Şu sıcakta kasket giyip, deri çizmeler içinde pişip gezen kişiden nasıl eğitimci çıksın! Kaçacağım, billahi, kaçacağım!

Fakat kaçamıyor o, kaçamaz...

İşte ikinci teneffüste o kendi gibi şehirden gelen başka bir kız ile tanışıyor; onlar rayondayken on, on beş yaşlarındaymış. Baksan düzgün vücutlu, şık giyimli, akıllıca birkaç sıska yiğit de gelmiş imiş, işte gitti söz, işte gitti eğlence...

Bundan sonra gidiyor, bundan sonra gidiyor...

Akşamleyin rayon kulübünde sinema oluyor, yeni gelenler ayrı bir grup olarak oturuyorlar, ardından dairelere dağılıyorlar. Şehir kızı, arkadaşlarından ayrılarak kendi kolektifinin dairesine dönüyor; baksan orada bayram varmış...

Masa yiyecek dolu, daire sahibi çoktan uyumuş, öğretmenler ise yakalarını açmışlar ve yemek yiyorlar, içiyorlar, birbirlerine takılıyorlar. Yeni kızı şamatayla sevinerek karşılıyorlar, o deri çizmeli yiğitlerden biri ise (Allah'ım, bu kolektiften, okul kadrosundan imiş) şehir kızının etrafından dönüp dolaşmaya başlıyor. İğrenç! Bir sen eksiktin burada! Bir yerinde sevimli kimsesi var gibi, kasları çok yapılı görünüyor. Bu yiğit yalnızca öğretmen değildir; bunun sığırı, koyunları, sağlam bir evi vardır! Tü, Allah korusun nereye gelip çattım!

Dolanma dolanma, deri çizmeli yiğit, şehir kızının yanında. Ne yaparsan yap hiçbir şey çıkmaz. Şehir kadınlarıyla konuşmayı bilmiyorsun sen! Senin köylü yaklaşımınla

hiçbir şey gelişip çıkmayacak. Şehir kadınları öyle birden kalkıp hücum edeni sevmez. Acele edeni sevmez. Aklın varsa sen şöyle yap: ilk gün fırsatını getirip o kıza yalnızca bir bak. Ardından kızarmış gibi yap. Sonrasında bir hafta boyunca görmemiş gibi davranarak dolaş. Yalnız o görmemen, kız tarafından fark edilsin. Aktif olsun. Yüzünde küçümseyen bir kahraman ifadesi çıkar. Geri çekil, kaç. O zaman kız teslimiyet zabtına imza atmaya razı olduğunu bildirir. İşte böyle... Sen ise şu anda köylülüğüne devam ediyorsun; boş, gereksiz, sıradan sorular soruyorsun. Neymiş, bizim kolektifi beğendin mi? Neymiş, şehirde görüştüğün bir yiğit kaldı mı? Banal! Ahmak!

O arada müdür “tanışma şerefine” diye ekşimsi bir şey doldurup içirir, hepsi de “haydi, haydi, aramıza girmek için ödemesini yapıp gireceksin” diye ısrar ediyorlar... İşte biraz sonra hafifçe baş dönüyor, rahat da, kasvetli de, kederli de oluyor; hayal basıyor, gözler yumuluyor. O sağlam kaslı yiğit de daha iyi görünmeye başlıyor. Peki niye? Şehir usulü gömlek, pantolon giydirip bu iğrenç kravatını çöplüğe atarsan, harika bir yiğit çıkacak...

Akbalık okuluna, gerçekten de, kimya okutmak için böyle bir kız geldi. Başlangıçta ders vermeye böyle bir yiğit de geldi. Birbiri ardına iki üç kişi daha geldi. Konferans sırasında da elinde görevlendirmeye bir öğretmen, arayıp müdürü buldu.

Öğretmenler ikinci gece de eğlenip çay içtiler. Kimyacı yeni kızın yanına o gün gelip Mustafa oturdu. Gece bitene kadar kızı eğlendirmeye çalıştı. Hasretini, derdini anlattı; yazın Özbekistan’da, Moskova’da aranarak tadınık bildikler, kimi belgeler üzerinden hanımının ve kızlarının batıya sürüldüğünü eksiksiz açıkladı. Meclis sonunda Mustafa muzip şarkılar söyleyip kimya öğretmenin ihtiramını kazandı. Kara saçlı, kara gözlü, kılıç burunlu bu kız -adı Helime imiş- Ermeni kızına benziyordu, Mustafa sakın bir sesle onu adresleyerek şöyle bir şarkı söyledi:

Bu dünyada üç içki var, içtirir, içtirir,
Biri rakı, biri bira, biri rom.
Bira sizin, rom sizin, rakı bizim.
Helime kız, Ermeni sen, Ermeni,
Tüm dertlerin dermanı sen, dermanı...

Helime bir şey söylemedi. Hepsi alkışlayıp gülüştüler. Mustafa'nın ise gözlerine kıvılcım yanmıştı artık. Şimdi bekle de gör...

Bu dünyada üç güzel var sevdendir, sevdendir.

Biri oğlan, biri gelin, biri kız.

Oğlan sizin, gelin sizin, kız bizim.

Helime kız, Ermeni sen, Ermeni,

Tüm dertlerin dermanı sen, dermanı.

Acaba yeni yıla kadar kalıp çalışsam mı ki?

Bu dünyada üç rızık var yığıdırır, yığıdırır...

Acaba bir yıl mı kalıp çalışsam?

Helime'nin gönlü öyle böyle olup gitti. O arada müdür onun yanına oturdu. (Gülçire, ev yalnız diye, evde yatmaya gitmişti).

- Kadro iyidir bizim, dedi müdür, çabuk alışırın. Yalnız bu yıl kadroda değişiklikler çok fazla. Rayon komitesi sekreterini görmüşsünüzdür, prezidyumda oturuyor, onun hanımı bizde çalışıyordu. Rayon okuluna geçti, oradaki yabancı dil öğretmeni evlenip dışarı gitti. Fizik dersi öğretmenimiz vardı, subay, keşifçi olan. Rayon okuluna müdür olarak atadılar. Beni pıçaksız soydular. Onun hanımı Almanya'da bizim karargâhta tercüman olarak çalışmış bir kız, dönünce rayon kütüphanesinin müdürü olarak atadılar. Mezunlarımız başarılı, iki şubeli onuncu sınıftan üç kişi fizik-matematik fakültesine, yedi çocuk veterinerliğe, ziraate girdiler. Birisi Kazan Kimya ve Teknoloji Enstitüsü'ne, birisi üniversiteye. İşte benim kendi oğlum da MGU'ya¹¹⁶ girdi. Hiçbir şekilde torpilsiz, daima pekiyi alarak mezun oldu. Tarihçi yiğidimiz var, savaşa katılmış genç bir arkadaş. Onun şimdi son amanları, Gatalarda kalıyor. İşte şu köşede konuşmadan oturan da sizin gibi bir şehir kızıydı...

Ve müdür Helime'nin düşüncelerini biliyormuş gibi konuşmaya başladı.

¹¹⁶ Moskova Devlet Üniversitesi.

- Aynı şekilde kalmayacağım, gideceğim, diye dolaşıyordu; harika bir yiğide eş oldu ve burada kaldı.

Niçin “aynı şekilde”? Bu adam acaba Helime’nin düşüncelerini mi “okuyor”?

- Harika bir hayat kurdular, kocası ziraate okumaya girdi. Yalnızca raykom çok sınırlı henüz, raykom kadrosuna almaya niyetleniyorlar kendisini.

- İşte şu diğeri ise askerî hazırlık hocası. Yürekli yiğit, yalnız tahsili biraz az. Bizde iki kişiden birisi frontoviktir. Bastığı yerden ateş çıkarırlar. Bizde şikâyet yazmak yok. Dedikodu yapmak yok. Bizde yalnızca öğretmen, öğrenci ve onlar arasındaki ihtiram var. Ve iş var.

Müdür gereksiz yere uğraşıyordu. Helime her şeye rağmen artık bir yıllığına kalmayı gönlüne koymuştu. Üç güne yayılan bu konferasta öğretmenler hayli keyifli vakit geçirdiler. Meclislerde ihtiyar Huşiyet’in olmaması da eğlenmeye hayli yardım etti işin aslı. İhtiyar Huşiyet eğitim yılının bitmesiyle emekliye ayrıldı, diğer tüm yaşlı öğretmenler gibi o da okuldan baş ağrısı alıp gitti. Emekliye ayrılınca kendisinin ömür boyu toplayıp biriktirdiği plan defterlerine, gündelik yazmalarına yumuldu ve hikâye mi, roman mı bir şey yazmaya oturdu. Yaz boyu küçük evine kimseyi sokmadı, bu zamana kadar tavan arasında biriktirilip duran defterlerin, anı defterlerinin değeri birden tahmin edilenin dışında yükseldi. Onları küçük evde kilitli sandık içerisinde sakladı ve Kazan’daki yazarların duyup bu materyalleri ele geçirmek için türlü düzenbazlıklar yapmasından şüphelendi. Gelecek eserinin iki üç bölümünü yazıp bitirince Matbuat binasına gidip, çeşitli kapılara girip dolaştı, “kitap çıkarıcılar” ile de konuşup görüştü. Geniş alınlı, kara suratlı, hilekâr gözlü bir redaktör ona:

- Bu eseriniz pek mükemmel görünse de, üç yıldan önce basılamayacak, dedi. – Çünkü bunu daha tamamlamanız var. Ardından onun daha okunması var. Düzeltmesi olur. Sonra plana sokmak için hazırlamak gerek. Genel olarak, olmayan eser hakkında konuşmak zor...

Kara suratlı redaktör, söz bittiğine işaret ederek yerinden kalktı. İhtiyar Huşiyet’e o daha da çirkin göründü. İhtiyarın çıkıp gitmeye niyetinin olmadığını sezince, redaktör profesyonel bir hileye girişti.

- Abzıy, siz, dedi, aşağıya, ikinci kata inip bakınız. Orada edebi dergide aynı böyle materyaller arıyorlar. İlk olarak onlar basadursun, biz sonra bakarız.

Edebi dergideki dik saçlı bakır başlı uzun boylu yiğit ihtiyar Huşiyet'in kareli deftere sıkıştırıp yazdığı el yazılarını o yana bu yana çevirdi. Elbette, eser yok idi. Lakin ihtiyara bu şekilde söylemek olmaz. O onu tamamen ümitsizlendirmede.

- Babay, siz bunu kısaltınız da gazeteye makale olarak veriniz, diye, ihtiyarı üçüncü kata gönderdi...

Lakin her şeyin kemalinden sonra zevali olur denildiği gibi, Matbuat binası çalışanlarının bahtına, ihtiyar Huşiyet aniden edebi faaliyetini durdurdu. Yeteneği sona erdiğinden değil. Materyal tükendiğinden de değil. İhtiyar Huşiyet'i edebi hayatından dünyanın, tabiatın en sıradan bir kanunu vazgeçirdi: Gelini bir çocuk doğurdu. Gelini fırında çalışıyordu, doğum izni bitince çocuğu ihtiyara tutuşturdu. Bununla birlikte dördüncü kattaki kara suratlı redaktör de, edebi dergideki dik saçlı yiğit de ve diğer pek çokları da büyük bir meşakkatten kurtuldular. Ve, ne hikmetse, ihtiyar Huşiyet'in baş ağrısı da bitti. Bitti, vesselam! Kızlar, gelinler! Emekliye ayrıldıktan sonra ihtiyarlara işte bu şekilde bakıma ihtiyacı olan bir çocuk tutuşturmaya çalışın! O çocuk, ondan sonra ne yapacağını kendisi bilir.

Ve nihayet bir eylül günü geldi.

Güneş yaz ortasındaki gibi ısıtıyor. Sabah saat sekizde tüm öğrencileri okul avlusuna "U" harfine benzeterek dizdiler. Hekimcan oraya buraya koşuşturarak sıraları düzenledi. Öğrencilerin gözü yeni gelen öğretmenlerdeydi. Sabir İşmuratoviç öğretmen kadrosu adına çocukları tebrik etti. Ruşad bu sırada daha dışarda duruyordu. Okul yetim gibi geldi ona. Bu eğitim yılı nasıl geçip bitecek. Onu yalnızlık bekliyordu. Geçen yıl çok hareketli oldu, keyifsizlenmeye vakit kalmıyordu. İşte öğretmenler bir grup olarak toplanıp duruyorlar. Onların arasında Gata yok. İşte öğrenciler orada duruyorlar. Onların arasında Leylegül yok. Böyle olunca bu okulda ne diye çalışıp vakit geçirmek? Gata'nın da, Leylegül'ün de yerini hiçkimse alamayacak. Leylegül'ün yazgısını bilen kimse yok. Raziye Veliyevna konferansta bulunmadı, sanatoryuma gitmişti. Babasına da soramazsın ki şimdi. Yine de,

Gülçire'nin söylediğine bakılırsa, o kız Nikolayev'e gemi yapım enstitüsüne girmeye gitmiş imiş. Girebildi mi acaba?

Bu eğitim yılı öyle keyifsiz günleri, sıkıcı haftaları vaad ediyor.

Ruşad'ın ilk dersi dokuzuncu sınıfta idi. Bu odada geçen yıl onuncu sınıflar okumuştı. Ruşad kaldırıp Leylegül'ün oturduğu sıraya göz attı. En arkadaki bu yer niyeyse boştu. İlginç! Hatıralı sıra boş kalmış... Bu, iyiye! İyiliğe bu! Onların duygularının saflığını hayat işte böyle kendisi saklıyor. Birden Ruşad'ın gönlü bir hoş oldu. Bu sınıf okulun ikinci katında bulunan, büyük aydınlık pencereliydi. Okul bahçesinin kenarından ileriye kolhozun ekin tarlaları uzanıyor. Kır, költelerle¹¹⁷ dolu. Diğer pencereden yeni deşilip gelen yeşil-mavi başaklanmış ekin tarlası görünüyor. Onunla yan yana yeşil deniz gibi patates tarlası. Gökte apak güneş. Sınıf penceresi açık. Daha yakın zaman önce boyanan sıralardan yeni boya kokusu yayılıyor. Yeni kitap, yeni defter kokusu... Bu kokular Ruşad'ın başını döndürüyor. Demek... Demek, o artık öğretmenin tadını bilmeye başlamış. Boyalı sıra, yeni kitap kokusunun tüm inceliğini yalnızca öğretmen bilir. Bu kokunun en güçlü olduğu zaman bir eylül tarihidir. Öğretmen o gün temiz giyimli, pak yüzlü çocukların güleçliğinden, o boyaların aromasından hafifçe mest olur, o gün o çok, çok mutlu olur... Ömür boyu okulda çalışan yaşlı öğretmeni, eğer ki o ölüm döşegine düşerse, eylül başında koluna girip getirmek gerekse bile alıp okula getiriniz! Bu kokulardan onun ömrü uzar da, yeniden ayağa kalkar! Okul müdürleri! Bir eylül günü dersten sonra uzun uzun toplantılar yapıp bayram gününün lezzetini kaçırmayın! Bu, yılda yalnızca bir gün, o gün akşamleyin birbirinizi misafirlığe çağırın...

Ruşad tahtanın üzerine asılmış haritanın yanına geldi.

- Dokuzuncu sınıfta tarihe biz "I.Petro'nun Reformları" adlı konuyla başlıyoruz... -
Gösterme çubuğunu eline almasıyla onun ruhu canlandı.-

Bir eylül gününde sınıflarda hoş bir koku yayılır...

XXI

¹¹⁷ Hasat edilen ekinlerden yapılmış demet.

Babasız büyüyen çocuğa yirmi yaşında da yirmi beş yaşında da sığınacak bir yabancı er kişi gerek olur. Bunu yalnızca babasız büyüyen çocuk bilir. Babasız büyüyen yiğidin yakınları, dostları daha çok büyükler arasından olur. Onun babasına karşı saklanan, lakin sabi çağında kaybolmayan çocukluk hisleri yetişip yiğit olunca da tomurcuk açıp çıkarlar, o yiğidin herhangi bir büyük, daha tecrübeli insanın peşinden gidesi, bunun gölgesine sığınası gelmeye başlar. Gata yalnızca iki üç yaş kadar büyük olsa da Ruşad'a işte o insanı dolduruyordu. Ruşad tekrar "babasız çocuk" bir çocuk olarak kaldı. Boş vakitlerinde Zahir'in de etrafında dolaşıyordu, ancak Zahir'in önünde o kendisini suçlu sayıyordu: öteki bahar gecesinde dağ başına yapılan gezinin başlatıcısı, ne söylesen de, Ruşad'ın kendisi idi! Üstelik saflık edip Nerkis bunu kocasına söylemiş olsa ne yaparsın? Frontovik yiğitler için çok kötü, markayı düşüren bir sıfat bu!

Erkeklere güvenme! Erkeğin karısına güvenme! Çok seviştikleri zamanlarında son derece yakınlaşırlar ve sona kalmış sırlarını birbirlerine söyleyip itiraf ederler. Falan falan kişi senin hakkında şöyle diye söyledi, demiş olur koca. Öyle ki en yakın arkadaşının sırrını yetiştirir karısına! Falan yiğit bana şu zamanda şöyle şöyle diye söylemişti, diye öter karısı. Öyle ki hiç de lazım söz değil, sevişeceksen seviş, niye yakın dostlarının sırlarını kurban etmek! Hayır, böyle boş boğazlığın neticesini, genel olarak, uzun süre beklemez. Bir ağız dalaşı sırasında bu malumatların hepsi de her iki yan tarafından bir silaha, kuvvetli bir silaha dönüşür! Öyle gerek! Dostların gizli sırrını gelecekte yorgan altına alıp girmemek çok iyi olur o yüzden!

Eylül ayında üst sınıfları kır işine aldılar. Ruşad, Hekimcan harman makinesinde çalıştılar, költe yığındılar, fiğ vurdular. Kolhoz kırdı yemek düzenledi, çocuklarla öğretmenler arasındaki ilişkiler gevşedi; birlikte çalışmak, birlikte yemek birbirlerinin arasındaki gerginliği hayli yumuşattı. Ruşad o sıralar gecelemeğe Hekimcanlara gitti. Geceler çok sıcak idi, akşamleyin işten yorulup dönünce birkaç gece onlar Hekimcanların çardağında yonca üzerinde oturdular. Gece yaralarına kadar fısır fısır savaş anılarını hatırlayıp konuştular. Bılbılınisa bu dostluğa pek memnun oldu, hatta Hekimcan'ın çardakta ayrı gecelemesine bile bir şey demedi. Hekimcan'ın çevresinde kim gezerse gezsin, yeter ki o kız olmasın. Öyle bir duruma Bılbılınisa tahammül edemez!

Hekimcan çok şey yaşamış. Yonca üzerine uzanıp yatmış şekilde sigarasını çeke çeke Ruşad'a çok şey anlattı.

- Ben, dedi, altı saat Almanların tarafında bulunmuş adamım. Dinyester tarafında ekim ayında sıkıştırdılar bizi. Biz mayınlama yaparak geri çekile çekile hayli arkada kaldık. O arada bizim önümüzü kesip Alman uçağı köprüyü yıktı. Güzün zifiri karanlığı geçti, biz Dinyester sahili üzerindeki kamışlık içinde kaldık. İster istemez şekilde bir tutsaklık. Hava aydınlanana kadar değmediler, bulmadılar. Fakat işitiyorduk, bizden iki üç yüz metre uzaklıkta bunların mutfaklarımızdır bir şey yerleşti. Tan attı, bakıyoruz; nehrin üstü ince bir buzla kaplanmış. Kıyı boylarında güzün koyuluğu var. Yoldaşa diyorum, Başkurt tarafından Karile köyünden bir yiğitti, ben, girelim ve yüzmeye başlayalım diyorum. Giremem, diyor, biçare; suya girince kramp girme âdetim var, diyor. Onunla vedalaştım ve anadan doğma soyunarak elbiselerimi tek kolumla dışarı çıkararak suya girdim. İşte, ben diyorum, kader! Tutsak düşmektense su dibine batmak daha iyidir! Soğuk su vücudu pişiriyormuş, ben buna şaşakaldım. Nehrin ortasına geldim sayılır, artık hava hayli aydınlanmıştı, işte çok geçmeden Alman fark etti. Sırayla su üzerini taramaya tutundu! İşte, ben deyim, Çapayev kaderi! Sivil zamanda en sevdiğim film o idi. Yalnızca onu otuz kez izlemişimdir. İşte... mermi devamlı benim elimdeki bohçaya değıyor. Hızlı hızlı gelip bohçaya vuruyor. Ama, ben diyeyim, bana göre keskin nişancının arpacığın oturdum. Bittim... O arada neyeyse, katı bir şeye elim değmiş gibi oldu. Bohçacık açıldı. Ben onu sağ elime aldım, soluyla kulaç atıyorum, bir şekilde kötü atıyor. O arada ayak dibe değdi. Kıyı boyundaki kamışlığa doğru ben artık adeta su altından gittim. Ama buraya çıkınca biliyorsun artık, hemen sağlık birimine, orada yarım bardak alkol... Bakıyorum, sol el parmakları sarkıp düşmüş.

Hekimcan derin soluyarak dönüp yattı.

- Peki, yoldaşların öteki tarafta mı kaldı? dedi Ruşad.

- Evet, kalmışlar. Biz toplamda yedi kişiydik. Onlar beni battı sanmışlar. Şey, kendileri de o ateş bombardımanı sırasında kamış içinden dere içindeki çalılığa sıvışmışlar ve iki üç gün ormanda yatıp sonra kendi tarafımıza çıkmışlar. Daha bölüğü bulana kadar Karile yiğidi benimkilere mektup bile yazıp göndermiş. Yani benim evde cenaze var. Ama biz bütün alayı örtüp siper ettik o dönemde. Tümen gazetesine yazmışlar. Bunu askerî hastanede okudum...

- Biliyor musun ne oldu? Bu yıl yaz başında bizde sabantuy yaptılar. Savaştan sonra ilk sabantuy. Ben kurslardan izne dönmüşüm, güreşi yönetmek için komisyona işe koşular. Yene kızıl bağlayıp ortada geziyorum. Zayıfça birisi ortaya giriyor dolaşiyor,

giriyor dolaşıyor. Görüyorum ki hafif sarhoş. Artık ben onun yakasından tutuyorum ve haydi marş kenara diye bağıriyorum.

- Dur! diyor bu bana. – Senin ismin Hekimcan mı?
- Evet. Niçin?
- Sen beni tanımıyor musun?
- Bir yerde görmüş gibiyim.
- Ah sen, vay anasını! diyor bu. – Ben Karile’den Feyzi...

Hekimcan sigara yaktı.

- İşte çocuk, orada başım dönüp gitti. Kucaklaştık. Biz böyle ne ömür yaşamışız. Misafir ettim. Ağlaştık, şarkı söyledik. Feyzi, şimdi kendi köylerinde traktörcü. Misafirlige bile gittik.

Gece yarısı. Hekimcanların evinin açık penceresinden Bılbılınisa’nın akıtma döktüğü işitiliyor. Sabahleyin çayla birlikte yemek için yetiştirmeye uğraşiyor. Çardakta kurumuş ot, yeni yarılmış odun kokusu burnu gıdıklıyor. Çardağın açık girişinden ay ışığı düşüyor. Eylül ayının ilk günlerinde ay artık büyük oluyor, sarı olarak yükseliyor. Onun kızıl-sarı ışıkları bostan arkasındaki patates bahçelerinden alıp çardak içindeki yonca yığınının kadar uzanmışlar. Ara sıra sığır mışlıyor, koyunlar tıprıdaşıp duruyorlar. Birden yuvadaki yavru kaz irkilip uyanıyor, tek başına “uvıyp-uvıyp” diye bağırmaya başlıyor, onun sesine kuşkulananak anne kaz ısıldıyor, ardından tüm yuva hareketleniyor. Tekrar sessizlik, öyle bir sessizlik ki yeryüzünün ağırca döndüğünü hisseder gibi. Hekimcan ise anlatıyor da anlatıyor.

...Hekimcan ileri yaşta ve tüm âdetlerini yerine getirerek evlendi. Bılbılınisa ile kırk yılında, askere gitmeden önce komşu köyde, gençlerin toplandığı bir evde tanışmıştı. Akbalık büyük bir köy. Lakin her büyük köyün yanında otuz kırk haneli küçük bir köy olmazsa olmaz. Ne hikmettir, büyük köy yiğitleri işte o küçük köyün kızlarıyla evlenmezse olmaz sanki. Genel olarak o küçük köyün kızları daha yetenekli, zeki, güzel ve maharetli olurlar...

Hekimcan’ın temel seviye işçi eğitiminde okuduğu sırada karaladığı şarkı defterinde “Yiğit ile kız arasında konuşma” başlıklı hikmetli bir malumat, kılavuz vardı. Onu artık

gönülden ezberlemişti. Gençlerin toplandığı evde o malumat, kılavuz işe yaradı. Akordiyonunu asıp o eve girdi, bir defa göz gezdirip karşı köşede şal oyası ören dolu yanaklı, kalın dudaklı, kalkık göğüslü vazelin sürmüş bir kız hakkında yanındaki dostuna sordu.

- İşte şuradaki kim? dedi Hekimcan usulca.
- Hangisini diyorsun?
- Hangisini olsun işte! Şal oyası öreni diyorum.
- E-e-e... Bılbıl nisa o. Onyediyedi yaşında daha. Henüz bu yıl ortama çıktı...

Yiğit kişi, bir kız hakkında “kim o” diye sordu mu, bitti. Bu soruya, hiç şüphesiz, nikâh ile cevap verilecek. Sordu Hekimcan, tam o şekilde sordu. On kadar kız arasından yalnızca birisi için öyle sordu. Ve o akşam şu “kılavuz”u işe koştı. Orada şöyle denilmişti: “Yiğit kişi sağ ayağının üzerinde durursa; sana söyleyecek sözüm var, demek olur. Sol ayağının üzerinde durursa; ben sana kızgınlım, anlamına gelir. Saçını yumuşakça sıyırırsa; seni çok özledim, sözünü ifade eder. Yüzüne sigara dumanını üflerse; seni beğeniyorum, seninle tanışmak istiyorum; demek olur...” ve diğerleri. Kız dışarı avluya su içmeye çıktığı sırada Hekimcan çok hoş bir şekilde onun yüzüne duman üfledi. Duman onunkine işledi... Ardından köylü usulü güzel, sıradan, hilesiz bir sevgi başladı. Bu muhabbeti savaş bozdu. Hekimcan savaşın bitmesine bir yıl kala askerî hastaneden dönüp geldi. Mayıs ayının en güzel sabahlarından birisi idi, nehir boylarındaki ihtiyar dallara guguk kuşu gelmiş, balıkların çoğaldığı zamandı. Bılbıl nisa ile onlar iki köy ortasında su boyunda, dar patikada karşılaştılar. Köprü üzerinden suyun karşı tarafına geçtiler ve dağ yüzüne doğru giderek ikisinin de köylerine arkalarını vererek çimenliğe oturdular. Görürseler gördüler, görmeseler yok! Kırk yılından beri beklenen buluşma. Hekimcan üniformasının yakalarını çözdü, kasketini çimlere yuvarladı ve kızın özlenen beline yumuşakça, dikkatlice elini attı. O şekilde onlar, gün akşama kavuşuncaya kadar oturup konuştular.

Biraz ev, yer düzenleyip okula işe yerleşince Hekimcan tüm cesaretini toplayıp kızın annesine büyük bir mesele için vardı. Kırkbeş yılının nisan ortalarıydı, artık evlenmek de ayıplanlanacak değil, savaş işte biti, işte bitecek diye beklenen günler... Kızın annesi ise hiçbir şekilde evde yalnız kalmaya razı olmadı. Sıcak bahar gecesi sessizce geçti, horozlar ötmeye başladı, Hekimcan’ın ihtiyar kadını ikna etmeye çalışa çalışa dili damağı kurudu.

- Hem, ana, ben de yalnızım, benim de yalnız bir anam var, bize taşınırsın, dedi.

Bılbılınisa sesini çıkarmadı, kapının yanında kenara geçip oturdu. Evde munça sığırcığı cızırdadı, artık üçüncü horoz öttü. Sözler bitti. İhtiyar kadın kendi kararında inat etti.

Ağır sessizliği Bılbılınisa bozdu. O yerinden kalktı ve içini çeke çeke ağlamaya başladı.

- Ey anne, dedi o, annesine acıklı bakarak, üç saat boyunca sözünü dinleyip oturdum, bir güzel söz çıkar mı diye bekledim durdum, olmadı...

İhtiyar annesi bunu beklemiyordu, birden sindi.

- Acaba bir günahınız mı var, niye ikiniz bir olup beni sıkıştırıyorsunuz? dedi. Hekimcan da soğukluk çıkacağını sezerek yerinden kalktı.

- Ana! Eğer senin önünde ve Bılbılınisa'nın önünde un tanesi kadar günahım olursa, bastığım yer yerin dibine girsin! Ben bir frontovikim. Ne söylüyorsun sen, ana! Bize böyle razı mısın? Bize yalnızca senin rızan gerek, biz güze kadar bekleyebiliriz de. Eğerki sen bir şeyden şüpheleniyorsan...

Anne sindi, önce hıçkırarak ağladı sonra kabul etti. Bılbılınisa da sekiye uzanıp ağlamaya başladı. Hekimcan ise "Nord" sigara paketinin ikincisine başlayarak avluya çıkıp, gitti...

Lakin nereye o güze bırakmak! Bir hafta bile geçmedi! Kırk yılından beri o kadar gün geçmiş, Hekimcan'ın savaştan döndüğüne de bir yıl oluyor; yaşanmış, onca şey geçmiş. Bılbılınisa'sız bile yaşanmış. İşte bahar selinin en güçlü bir gününde, insanın itini bile kovup çıkarmayacağı yol parçasında Hekimcan kız almak için fayton getirdi. En azından yalnız bir gün bekle, su çekilsin, arkandan mı kovalıyorlar! Yok, bekleyemez. Bunun sebebini yalnızca âşıklar anlar. İşte o aşk onları yola çıkardı, işte o aşk onlara köprü önünü basan bahar seline at ile girecek yürek verdi, işte o aşk fayton içine yükselip su girince onları kucaklaşıp fayton kabinine basmış şekilde su üstüne çıkardı. Kıyı boyu halk dolu; çoluk çocuk, gülüşme bağırışma! Ama Hekimcan dizginini ustaca tuttu. Kıyı boyunda ihtiyarlar mırıldandılar:

- Ot yemiş mi acaba?
- Evet! At mahvolur öyle olmasa!

Lakin onlar seksen yaşları civarındaydı!

Ardından güzel, basit, rahat bir hayat başladı. Bılbılınisa kocasının okulda çalışması ile gurulanıyor, kışın Hekimcan kahverengi paltosunun üzerine yassı asker kayışı bağlayıp, gaz maskesini asıp dönüp geldiği günlerde ona ayrı bir muhabbet ile bakıyordu. Hekimcan uzak bir yola çıkıp gitse, Bılbılınisa onunla tokalaşıp görüşüyor ve o uzak yoldan tam gününde dönüp gelse de:

- Ne hal, Hekimcan, iyi gidip geldin mi? diye karşı çıkıp el veriyordu. El vererek görüşmek rayondan başlayıp ondan da uzak olan seferler için uygulamaya koyulmuştu. Bılbılınisa da sıradan oldu. Onların evinde her vakit düzenlik, temizlik oluyor. Bu yüzden şehirden, rayon yerinden kolhoza önemli bir kişi iş için gelse, konaklamaya onlara bırakıyorlar. Daha geçen kış kolhoz kulübünde amatör tiyatro topluluğu oluşturmak üzere şehirden yaşlı bir artist geldi; her geldiğinde Hekimcanlarda kaldı. Hekimcan'ın hanımı türlü işleri yürütmenin yanında kulübe de bakıyor, ihtiyar artist Bılbılınisa kulüp sobasını yakarken oraya girip soba önünde ayaklarını ısıtıp oturmayı benimsedi. Dükkân açılınca gidip bir şişe soğuk porto alıp geliyor ve Bılbılınisa'dan kalay kupa istiyor. İhtiyarın soğuk kupaya soğuk portoyu doldurduğunu görünce Bılbılınisa'nın sabrı yitiyor.

- Ölürsün, babay, soğuk dokunur, biraz ısınsın, diye karışıyor.

Lakin ihtiyar adamın, ne içindir, her zaman o dakikada işi acil olur. Soğuk kupayı şıkır şıkır dişine vurduğu sırada Bılbılınisa onun kupasını çekip alır ve ona köz karıştırma sopasının kızarmış demirini tıkar. Porto fokur fokur köpüklenerek kaynamaya başlar ve ihtiyar içer... Aslında, Hekimcan ile Bılbılınisa böyle anektod “görevlendirmeli”lerini hayli fazla gördüler. Ağarmaya başlamış kalın saçlı bir şair bile gelmişti savaşın biteceği ayda. Köy üzerine poema yazıyorum diye dolandı. Bılbılınisa ile Hekimcan'a gece, gündüz devamlı şiir okudu. Her şiirinde “tävge¹¹⁸ aşk” adlı bir söz oluyordu, bu “tävge” sözünün manasını, elbette, Hekimcanların ailesinde bir kişi bile anlamadı... Yalnız o şairin şiir aralarında gözleri ışıldıyor ve sürekli bir soru soruyordu:

¹¹⁸ ilk.

- Bir yüz yumurta satamaz mısınız acaba ucuz fiyattan?

Şairin çocukları altı yedi yaşlarındaymış ve hanımı da hiçbir yerde çalışmıyormuş... Bılbılınisa ona, kırıp-süpürüp, yetmişbeş yumurta verdi, bir kuruş almadı.

...Güzün açık, sıcak günleri öylece kolhoz tarlasında geçti. Buna üst sınıf çocukları da bir şey demediler, havalar iyiyken kırdı çalışmak sınıfta oturmaya göre, tabii ki, halliceydi. Buna yeni öğretmen Helime de bir şey demedi, çünkü kolhoz işine gelmeden önce üç gün peşpeşe dörder beşer saat kimya dersi verip öğretmenlik hizmetinin ağırlığını görerek onun ödü patlamıştı. Kolhoz işi hiç bitmesin diye diliyordu. Onun sınıfı yakındaki tarlada fiğ vuruyordu, Helime, genel olarak, toprak başına gidip oturuyor ve kitap okuyor; iş kötü değil. Şu an okul hakkında hiçbir şey düşünmek istemiyor, üç güne yayılan kırkbeşer dakikalık bu işkence seansları bir anlık görülmüş düş gibi sis içinde kaldılar ve ileride başlayacak dersler ne zaman aklına gelse yüreği sızlıyor. On günlük izne eve dönen askerin ev duvarına asılan takvimden alınan her bir sayfada kalbi o şekilde gümler. İlk kez hastaneye çocuk doğurmaya gitmek için hazırlanan genç anne o şekilde geceleri irkilerek uyanır, önünde duran kaçınılmaz azapları düşündüğünde kalbi sıkışır durur...

Bir vakit akşamleyin tarladan dönüşte askerî hoca Hekimcan ağzını ayırarak Helime'ye seslendi:

- Naber, şehir kızı, dondurmayı özlemedin mi? diye güldü. Ya tarih öğretmeni, tarih öğretmeni! Çırpı! Akrep! Helime her seferinde, onu bütünüyle yok sayarak, askerî hoca ile konuşarak dönmüş oluyor.

- Yarın, umarım, kara ekmek yetişen tarlaya çıkarırlar. Dokuz a (Helime'nin sınıfı) sınıfını karşı taraftaki tarladan uzun somunlar toplamaya çıkaracaklarmış, diye.

Askerî hoca ağzını ayırmış, devamlı onaylayarak gidiyor:

- Öyle miymiş!

- Evet, başkan söyledi; iki sum yirmi tiynlik uzun somunları toplayıp, şehre gönderesi var, diyor, yağışlar başlayıncaya kadar. Ardından, diyor, sucuk alanına göndermeden olmaz. Füme türleri hazırlamış, yalnızca toplayıp alası var diyor...

Helime alt dudağını ısırды, konuşmadı. Onun annesi ömür boyu “sala¹¹⁹ halkı” diye, köy halkını aşağılayarak anlattı. Helime’nin göz önüne getirdiğine göre, burada halk tembel, tertipsiz olmalıydı, baksan herkesin kendi yeri, kendi seviyesi var. Acaba ne var burada! Kendileri öğretmenler, öğrenci ile birlikte bel büküp çalışıyorlar. Yüksek tahsil alıp nasıl saba, tırpan tutup çalışmak gerekir? Bunun için mi okumuş ki?

Bir gün ise Helime’nin sınıfını Ruşad’ın sınıfı ile birlikte tarlaya gönderdiler. Kolhozun pek çok ekmeği çümelede duruyordu. O günlerde rayon gazetesinde Davutov’un makalesi çıktı. Bu makalede o, yalnızca sokulup ambara giren ekmeği ekmek için hesaplamak olur, çümeledeki ekmek her gün ıslanma, bayatlama, çürüme tehlikesi altında, diye yazmıştı. Tüm gücü çümeyle uzun ot yığını yapmak için!

Kolhoz idaresi uzun ot yığını yapmaya katılan öğretmenlere hizmet günü yazacak oldu ve kayıt tutmaya girişti. Yakın günlerde yağmur başlayacak diye haber etmişlerdi.

Tarla büyüktü, erkenden işe toplanmak için sözleştiler; ardından işe girişecek oldular. Bu yıl ekmek pek bereketli, avanslar fazlaca verilmişti, çocuklar kayıtsız çalışmayı rica ettiler, hizmet günü için isteyenler olmadı. Ruşad daha büyük, daha tecrübeli çocukları Helime’ye rica ederek aldı ve harman yığını oluşturmakla görevlendirdi. Ekip başı bir yük uzun sopa getirip sınıra bıraktı. Anızlı toprak üzerinde iş kaynadı. Helime sınıra çıkıp montunu yaydı ve kitabını açtı...

- Eskerev! -Ruşad kaynaşıp duran öğrenciler arasından Eskerev’i aradı.
- Abıy, ne?
- İki sopa alıp gel.

Eskerev şüpheye düşüp iki sopa sürüyerek geldi.

- Hizmet gününüz çok oldu mu?
- Yok, abıy. Annem minimumunu tamamlayamadı, bu yıl hastalandı.
- Ya kendin?

- Kendim at güttüm, biraz silo zamanında çalıştım. E-e, abıy, evinde büyük insan olmayınca, olmuyor işte. -Eskerev tamamen büyük bir adam gibi konuştu.

¹¹⁹ Köy, köy yeri.

- İyî, tamam, sen ağlama için acele etme. Tek babasız çocuk sen değîlsin. Onlardan milyonlarca saymak mümkûn. İşte şey. Sınırın öteki yanındaki alanı görüyor musun? Ekip başî oraya yedi hektar dedi. Biz oraya ikimiz gireceğîz şimdi. Ötekiler tarla ortasına doğru ot yığînî yaparak gelirler. Biz ise ikimiz. Hizmet gününe senin ismini yazarız. Gidelim!

İşe girişirken Ruşad bu alanı yalnız ikimiz akşama kadar toplayıp bitiririz, demişti. Öğle yemeğîne durunca bunun hayli zor olacağını sezdi. Donanmadan döndüğünden beri ağır iş görmemiş kasları sızladı, vîr vîr edip ayakları inledi, onların inleme sesini duyar gibi oldu. Sınır boyundaki çimenlikte, branda bezi üzerinde, kolhoz mutfağından gelen yemek hayli lezzetli oldu, öğrenciler dinlenmeye yere yuvarlandılar.

Ruşad ile Eskerev çaktırmadan gittiler. Helime onları “normal dışî” sayıp baktı. Bu durum onun için tabii ki anlaşılmıyordu.

...Sopalar eğile eğile geldi. Sürekli yere bakarak iş yapmak baş ağrıttı. Yerde hep aynı renk. Anız da anız, onun arasından bozca çîl toprak görünüyor, ara sıra yeşeren çırşî üleni¹²⁰ göze çarpıyor. Bilekler uzuyor, ağır yükten ayaklar kısalıyor, yere siniyor gibi. Eskerev, güçlü çocuk. Aslında, onun yaşı da Ruşad’dan çok aşağı değil. Konuşmadan ilerliyorlar da ilerliyorlar, taşıdıkları költelerden kendileri küçük harman yığınları düzenliyorlar. Artık güneş çok daha aşağıda. Ah, gölgeyi ölçüp bakmalıydı bir, diye düşünüyor Eskerev, ne kadar çarık çıkardı acaba, şimdi saat altı vardır? Ah, karanlık çökünce bitirebilseydik şunu, diye düşünüyor Ruşad, bitiremezsek tüm öğrencilerin önünde rezil oluruz. Daha beş harman çıkacak. Yok, bitmez. Hiç olmazsa bir tane daha koyarız. Eller artık hiçbir şeyi tutamayacak hale geldi. Yalnızca anız sesi var. İlerliyorsun, ilerliyorsun, ilerliyorsun. Tekrar bir kaldırıp geliyorsun, bir harmanlık oluyor. Acaba biter mi ki? Çocuk acınacak halde. Ağzını açmıyor. Ne yapsak? Bir beş dakika dinlensen nasıl olur? O zaman bitti, yerinden kalkamayacak. Artık güneş batıyor, bu şekilde uzun süre çalışmaya şaşırarak Helime ayağâ kalkmış, toprak ortasında atlı Kazak gibi donmuş kalmış. Büyük tarlanın da artık ortasına binip geliyorlar. Ruşad gelip söylemeden onlar dönmeye cesaret edemiyorlar. Ruşad’ın eve dönmeye çıkmasını iki sınıf öğrencileri de bekliyor. Aslında iş sürüyor, çalışa çalışa bekliyorlar. Ruşad’ın dönmek için çıkmasını Helime bekliyor. Ne söylesen de sabahleyin ekip başî Ruşad ile iş yaptı, Helime ise yanından geçerken bir şekilde erinip, kıskanmış gibi bir bakış attı ve bir iki adım gidince

¹²⁰ Çırşî üleni: Köknara benzer bir cins ot.

diş arasından “tü” edip bir tükürdü ve ağırca şarkı söyleye söyleye sınırı boylayıp gitti. Nihayet, Ruşad’ın sopayı bırakmasını Eskerev de bekliyordur...

- Eskerev!

Sopalar üstüne yığılan költelerin arkasından halsiz bir ses işitildi.

- Ey, abıy?

Sürekli eğile eğile yürüyorlar.

- Yeter bize de, ha? Duralım mı, diyorum.

Çocuk aceleci davranmadı. Büyük adam öyle ki! Költeleri harman kenarına geçirdiler.

- Abıy, siz yorulmuşsunuzdur atrık...

- Ya kendin?

- Abıy, çok az kaldı. Yarına bırakırsak, belki gece yağmaya başlar.

- Öyle mi diyorsun?

- Abıy, siz kendinize göre bakın. Benim daha dayanacak gücüm var.

- Öyleyse, devam. Yarım saat daha ve paydos!

...Son költeyi son harmanın üstüne yerleştirirken yeni anladılar; artık karanlık çökmüş imiş. Büyük tarla tarafından başka çocukların da dönmeye çıktıkları işitildi. Anlaşılan toprak bitirmişler. Ruşad ile Eskerev sınırdan konuşmadan sessizce ilerlediler. Akşam karanlıkta tarla ortasında çocukların sesi apaçık duyuldu.

Sınırdan bir gövde görüldü. Helime imiş. Zavallı şehir kızı! Sana bugün hayli ağır olmuştur.

Helime onlara katıldı. Ruşad hava tahmini hakkında bir iki sıradan laf etti ve sustu. Nedense derli toplu bu güzel eğitimciyi şaşıttırası geldi onun.

- Eskerev!

- Ne, abıy?

- İçer misin? Haydi, pek sağlam çalıştın, yakalım birer tane. (Bunu bir duysalar! Beni bir gün bile okulda tutmazlar! diye düşündü.)

Helime irkildi, “Ne bunlar! Okulda mı çalışıyorum ben yoksa kolonide mi?”

- Yok, abıy, içmiyorum ben.

- Hadi hadi gizleme. Yiğitler yalan söylemez.

(Helime: “Oldu olacak votka içmeyi teklif etseydin! Bu da eğitimci! Serseri!”)

- Yok abıy, gerçekten de yok. O, o zaman gerçekleşmişti, Huşiyet abıy sınıf danışmanıyken. O sık sık cebimizi arıyordu, ağzımızı kokluyordu.

- Peki şimdi? Koklayan yok mu ki?

- Yok, abıy, ondan değil o...

- Neyden o zaman?

- şey diye artık... şundan... Bir vakit siz Zakirov’a demiştiniz; bende güzel tütün var, itiğinizi biliyorum, çekinmeden iste, diye.

- Sonra?

- Sonra Zakirov ile konuştuk ve bıraktık. Gerek değil...

- Oyleymiş...

Helime’nin şaşkınlığı geriden geriye ilerledi.

- Abıy, siz o zaman için kızmayın artık. Biz de yaramazız oyle ki. Türlü vakit oldu.

- Peki yok, haydi onun hakkında konuşmayalım daha. Yiğitlerin konuşacağı konu mu ki o? İşte Helime apan ile aynı sokağa dönüyorsunuz siz. Karanlıkta dağ patikasından dikkatlice ininiz. Apandan önce git, tmsekden çıkarken elini tut.

Helime kabul etti. Bugün onun için sabahtan beri bulmacaydı...

Ruşad akşam yemeğinden sonra tekrar Hekimcanların ardağına gitti.

- Sıcak gecenin kadrini bilmek lazım, diye, yoncanın tzerine yığıldılar.

Geceye doğru ortalığı yağmur kokusu sardı. Yaz uzun oldu bu yıl! Yağmur öncesi havası, uykuyu koyulaştırdı, boğumları yığıp öncesiz şekilde dağıttı. İşte yavaşça, edebini koruyarak yağmur serpiştirmeye başladı. Yok, serpiştirmeye başlayana kadar o önce topraktan, ağaçlardan, ev-ahır çatılarından izin istemiş gibi yaptı. “Pıt” ederek Hekimcanların ahırının tahta çatısına başta bir damla düştü. Kurumaya yüz tutmuş tahta buna bir şey demedi, sindirdi. “Pıt-pıt!” Harika! “Pıt-pıt-pıt-pıt!” Böyle olunca, oluyor! Ondan sonra sistemli şekilde, ritim ile yağmaya başladı. Çardağın içine yayılmış hoş kokulu yonca o ritme salınmaya başladı. Ruşad rahat bir boşluğa daldı. Bir saniye içinde beyni harita işlenmiş bir bandı döndürüp durdu. O karelerde Eskerev de, anız tarlası da; kısa etekli, kara yanmış butlu Helime de, pencere camına canlanmış ıtır çiçeği gibi hüznü Leylegül de vardı. Onlar birbiri ardına geçtiler ve yok oldular. Ruşad eğilip anız arasında duran sopaları kaldırdı. Sopaların üzerine ağırca költeler dizilmişti, o költeler üzerinden Eskerev’in başı bile görünmüyor. Onlar yavaşça salınıp anıza basarak öne ilerliyorlar, lakin niye gözlerini açamıyor. Anızdan tarla rahat, çok rahat... Ağırca rüzgâr esiyor, sıcak yağmurla ıslanmış anız tarlasından bal kokusu alıp geliyor. Çavdar samanına yağmur değerse, ondan bal kokusu gibi bir koku gelir, bu başı döndürür, beyne kadar geçip girer. Hışırdayarak yere düşen sese birinin mırıldanması karışıyor, Ruşad bunun hiçbir şekilde kim olduğunu bilmiyor.

- Akranlarımız öldürüldü, çocuk. Bazen akranların yetim çocuklarını, dul hanımlarını görünce utanıyorum. Onların önünde kendimi suçlu gibi hissediyorum. Sağ dönmüşüm öyle ki! Kimi ise dönememiş! İşte hikmet nerde! Savaştan döndükten beri benim yalnızca bir gece bile rahat uyumuşluğum yok. Acaba ne yaptı bu savaş bana. O benim yalnızca parmaklarımı almakla kalmadı, daha çok şey aldı, en kıymetlisini aldı. Ben onu söyleyemem bile...

Kim anlatıyor bunu? Niye anlatıyor?

- Bu yaz Hemit’i toprağa verdik. Göğsünde birkaç kırık. İstihkâmcı olmuş. Kırıkları hareketlendi bahar günü. Akmaya başladı, göğsü delindi. İdareden onu atlı işe koymuşlardı kendisi isteyince, dükkâna ürün taşımaya. Huşiyet ihtiyar şikâyet dilekçesi vermiş, bu adamı ürün çevresine yakın tutmak olmaz, diye. Hıçkırarak ağladı çocuk, ölümüne bir ay kala bunu duyup. Erkeklerin ağladığını gördüğün oldu mu senin? Son gününde bile yanında oldum. Onların evleri öteki tarafta, dağ başında. Gece yarısında eve dönmek üzere

hareketlendim. Yağmur vardı, kaygan. Hanımı diyor, fener vereyim, tümsekten çıkarken lazım olur, diye. Hemit orada başını kaldırdı ve şöyle dedi:

- Akran! Sözümü dinle, uzaktan -köprüden- dolanıp dön. Benim için biraz dolaş...

Sabahına defnettik zavallıyı. Nasıl da yiğit idi! Kolhozun en usta traktörcüsü! Traktörün karbüratörünü silmeye adam akıllı bir bez olmamış bir vakit. Üstündeki saten gömleğini ortadan ayırıp öyle silmiş! Ölmeden önce hanımına:

- Derdin, sıkıntın olursa, Hekimcan'a git, demiş.

Tamam, anlatan kişi; Hekimcan imiş...

XXII

İşte bir gün güz kendisi gelip çattı. Tan vaktinde yavaşça kırağı düştü. Çok geçmeden dinlenen güneş çıktı ve kendisi yokken yerde neler olduğunu görüp donakaldı. Patatesleri harap etmişti öyle ki bu kırağı! Hızlıca, hemen ısıtmak, eritmek gerek onu! Ve güneş ışıklarını güçlendirdi. Lakin o geç kalmıştı artık. İnsanlar uykudan kalktığında patates sapları artık kadere razı olarak başlarını eğmişler, çünkü yeşilliğin artık adı bile kalmamış, koyu vişne rengi girmişti. Kırağının yaktığı patates sapı kokusu ortamı sarmıştı. Bu koku sonbaharın yalnızca bir sabahı olur. Şehir insanının burnuna o koku temas etmez, ama köyde doğup, köyde büyüyen insan için güzün habercisidir o. Bu gün orman çeşitli renklere girerek rengârenk olmaya başlar, kayın sapsarı, mileş kıpkızıl, kavak kapkara olur, bu gün havada örümcek ağı uçmaya başlar, bu gün güneye doğru turnalar harekete geçer. Mavi göğün kubbesinde, çok yüksekte onların tılsımlı masallardaki kuşlar gibi sihri sesleri köy üzerinde işitilir. Kırağının yaktığı patates bostanlarını, şişkin harman yığınlarını, yağlı tava kokusu karışarak tüten bacaları, kızıl-alaca ormanları, çit boyuna sıralanmış tembel, uykumsaran buzağları, su boyundaki kara munçaları keskin yükseklikten izleyerek turnalar uçup gitti. Nereye gidiyorlar? Kimlerin eline? Acaba uçsuz bucaksız çöllere, çekirgelerin yaşadığı taşlı topraklara, boğucu yılanların yaşadığı sıkı ormanlara mı? Niye yalnızca bizde kalmıyorsunuz? Niye, sıcak ahırlar varken, bir yerlere gidiyorsunuz? Biz keyifsiz kalıyoruz! Duymuyorlar... Gökyüzündeki sihri müzik ahengi kederlendiriyor.

- Torıl-l-hyk! Torıl-l-hyk!

O sese katılarak avaz veresi, kızıl-alaca orman boyuna gidip yaşlı mileşin dibine gümbürdeyip patlayarak ağlayası ve uzun süre hıçkıra hıçkıra ağlayası geliyor.

İhtiyar Galiehmet o gün her zamanki gibi sabah erkenden kalktı, bembeyaz kırağıyı köyde ilk olarak o gördü.

- Son güzüm bu!

Bu düşünce onu beyninden vurdu. O, belini ağır kıtırdatıp adımlaya adımlaya, bahçe başına buzağı bağlamaya gitti, bembeyaz ota basınca altından takılıp giden eski çarığın izleri düştü.

- Sonuncu güz bu!

Buzağıyı bağlayınca o bastığı yerde donup kalmış gibi uzun süre durdu. O kötü düşünce, ona rahatlık vermiyordu; onu bir titreme aldı. E, yok, o düşünceden değil, taban altına soğuk veriyormuş, niyeysel uykudan kalkınca giydiği yün çoraplarını giymeden eski çarığını yalınayak geçirmiş imiş. İşte hafıza! Kartayu – kart ayu¹²¹, diye boşuna söylemiyorlardır.

Sıcak eve girince ihtiyar hapsiriverdi. Ne kadar lazım hastalanmak! Daha yeni ölüm hakkında düşünerek korkan ihtiyar sakinleşti; henüz, buyurmuş olursa, yer üstündeki diğer insanlar gibi geçirecek bir meşakkat olur bu. Soğuk değımiş. Bak işte, buzağı bağlarken bulaştı. Mercanköşk içerek, kuru çilekle çay içerek, terleyerek ondan sonra insan oldum... Buyurmuş olsa, işte daha dünyanın böyle basit bir meşakkati çıkıyor. Ne ölümü daha, bu meşakkati geçirmeden...

Ve ihtiyar o gün yere yığıldı.

Bu buzağı artık pek çok meşakkat göstermiş, yaz boyunca iki üç kez urganıyla ayağını çelerek ihtiyarı yıkmış, tepmiş, kaçmış idi. Artık işte, ten canlanıyor...

Bu şekilde bir hafta geçti.

¹²¹ Kocamak – koca ayıdır, anlamında bir deyim.

İhtiyar Gaynelvafa işin nereye varacağını sezdi, usulca Ruşad'a danıştı. Norilsk'e telgraf gönderdiler, Gülçire günde ikişer kez baba evine gelip gitti. Bir gün sabahleyin ihtiyar Galiehmet keyiflenerek yerinden kalktı. İyileştim diye, adam gibi oturup konuştu. Ömründe ilk kez uzun bir söz söyledi.

- Bu buzağı ile görmüşler bu yıl, dedi. – Bahar dönemi o doğduktan sonra da, onu kontrakt ile kayıt et diye Bibisara musallat oldu. Gece uyuyamadım. Ona yapışmış onun için. İhtiyar Feyzrahman “mecbur etmişliğine kâğıt ver” diye karşı durmuş. Bibisara yazmış vermiş. Ardından ihtiyar Feyzrahman o yazıyı Moskova'ya göndermiş. Moskova'ya düşersen! On gün içinde geri dönmüş. Bibisara'nın kızıl defterini az daha alıyorlarmış o dönemde. Ben hükümet görevini gerçekleştirmeye uğraştım, diye söyleyip duruyor. Yeni sekreter söylemiş diyor kendisine de:

- Hükümet, demiş, sana et hazırlama üzerine halk arasında propaganda yapmayı, kontrakt kurdurmayı emretmiş, buzağayı zorla alarak kâğıt vermeyi emretmemiş, demiş.

Ruşad okula gitmeye hazırlanırken ihtiyar, başından geçen başka bir olayı anlatmaya başladı. Hikâye uzundu; Ruşad dersine geç kaldı.

- Onyediyinde, Çar'ın indirildiği bahardı, Malmij tarafında bir zengin için sürü güttüm. Sürü erken çıktı, nisan günlerinin sonu muydu? Bir yerden gelen bir grup asker, tutmuş alkol fabrikasının fiçilerini açmış. Çar yok, herkesin kendisi kanun. Fabrika yanındaki alana akarak çukurdan alkol çıktı. Sığır halkı harap öyle ki; o böyle şeylerin kokusunu sezerse, ölen hayvan gövdesini görürse, kan kokusunu hissederse; anırmaya başlar. Sürü şaşırıldı. Sığırlar burun deliklerini genişleterek çukurun yanına toplandılar. Ben gülüp duruyorum, başta çukurda alkol olduğunu bilmiyordum. Millet kova tutup fabrika çevresinde gezinmeye başladıktan sonra o an anladım. Ağzımı yarıp durursam, işte bir süre nesil öküzü anırarak dolaşmaya başladı. Bu ne yapıyor böyle diye bakacak olsam, çukura gelip gidecek oldu, alkole ağzını bile dürttü. E, ben sana diyeyim, gözlerini belertip ötekini emmeye de başladı. İçiyor da içiyor. Çok geçmeden hızlandı bu. Hiç durmadan lıkr lıkr içiyor. Ne oldu dersiniz? Şişene kadar içti ve gürleyerek düştü. Gözlerini kan basmıştı. Eh diyene kadar patisini uzattı. Yürek dayanmaz, öküz bile olsa...

Ağır hastalanıp yatan kişinin birden keyfi yerine gelirse, bekle de gör, ona bir hal olur.

... Ruşad dersine yeni başlamış idi, kapıyı vurdular. Kapının önündeki ihtiyar Gaynelvafa imiş.

- Oğlum, dedi o Ruşad'a, mümkünse eve dönsene. Gülçire ile damada da söyle...

İnsanlar toplandığında ihtiyar adamın bilinci gitmiş, o artık göğsüyle soluyor, hırıldıyor idi.

- Buzağı bağlarken harap oldu, diye diye Gülçire hıçkırarak ağlıyordu.

Norilsk'teki oğlu hastanede yatıyormuş. Gelinden telgraf geldi. İşin aslı, bu vakitte artık ihtiyara hiçkimsenin gereği kalmamıştı. O öyle akşama kadar bilinçsiz şekilde yattı. Işık yakılırken eve Huşiyet geldi.

- Ne hal, daha döndürüp koymadınız mı? dedi.

Huşiyet ihtiyarın bu sözünü acayıpleyen olmadı. Çünkü zamanında kendi annesi, bembeyaz saçlı ihtiyar Mehüp yalnız başına yatalak ölünce; Huşiyet, komşusu ihtiyar Feyzrahman'a gidip kabir kazması için konuşurken:

- Feyzrahman, bizim şu akbaş yolcu olmuş, diye söze başlamıştı...

...O arada ihtiyar Galiehmet'in gözleri açıldı. Gözleri dikerek alışılmışın dışında keyifsiz şekilde Huşiyete baktı. Bu, ihtiyarın aydınlık dünyaya son bakışıydı.

Defin, cenaze yıkama, tabutunu, tenesirini yerleştirme meşakkatinden sonra ihtiyar Gaynelvafa, bulanık bir sesle:

- Gömerken halk pek çok toplandı, pek memnun ediciydi, dedi.

İhtiyarı uğurladıktan sonra evde tat kalmadı. Önceleri Ruşad işten döndüğünde semaver kaynamış, ocaktan yemek kokusu çıkıyor, evde bir tür güzellik, düzenlilik, bütünlük seziliyordu. Ruşad gibi ömür boyu insan üstünde yaşayarak büyüyen; sıcak ev, keçe çizmeler, beyaz çoraplar dizilmiş soba başı, kalafat çeken sığır ahırları görmemiş birinin bu ev sahipliği çok hoşuna gidiyordu. O artık ihtiyar karı kocanın çocukları gibi

olmuş, yeme-içme, para meseleleri artık tamamıyla karışmıştı. Şimdi ise ihtiyar kadın usul usul evden soğumaya başladı. O sık sık çıkıp dolaşmaya gidiyor; mallara yemlerini vaktinde veremiyor, Ruşad'ı bile karşılayamadığı günler oluyor. Kendisi de bu halin farkında.

- E çocuk, çocuk... Sana da zor oldu bu, diye söyleniyor.

- Sen, diyor, anneni buraya getirmeye bak. Bir başına ev ısıtıp yatana kadar, taşınısın o da buraya gelsin. İşte patatesleri de işleyip, çıkıp da gideyim, bu yıl kışı oğlumun yanında geçireyim.

Bir gün çayla beraber uzunca sohbet ettiler.

- Ben kendi başımın çaresine kendim bakarım nine, dedi Ruşad. – Sen benim için kaygılanma. Ben pişirip yiyor, sobayı yakabiliyorum. Ben öyle ki bir frontovikim. Eğer sen taşınıp gidersen, ben Hekimcanlara geçip, orada da yaşayabilirim.

Sonuncusuna ihtiyar kadın razı olmadı.

- Bak böyle bir şeye razı değilim, oğlum. Hekimcanlara, diyorum.

- Niye öyle diyorsun nine?

- Genç kadın olan evde yabancı bir erkek kalması uygun olmaz. Düzenleri bozular.

- Hadi ama sen de, nine. Her şeyden önce Hekimcan da, ben de frontovik olmuş; ateşi, ölümü görmüş yiğitleriz.

- E-e-e, oğlum, cepheyi diyorsun sen. O cephenizi ben görmedim, tehlikelidir doğru, sözüm yok. Ama dünyada başka bir cephe daha var...

Ruşad gülmeye başladı.

- Nine öylesini de gördük. General Montgomery, General Eisenhower'ı da biliyorsundur sen bu durumda...

- Yok, ben onları bilmiyorum. Ama ben başka türüsünü biliyorum. O da, kadınlar cephesi diye geçiyor. İşte orada başını yokedicilerin affı yok. Biliyor musun bunu?

- E-e, bu açsan biraz, anlatsan...

- Söylüyorum işte, oğlum, söylüyorum. Bilmek istersen eğer; Gülçire kızım için üzülüp ben geçen yıl, kış boyu kirpikli uyku görmedim.

Ruşad o bahar gecesi Mesrûre'nin evinden dönerken okul müdürü ile karşılaşayazdığını birden aklına getirdi...

- İhtiyarlar her şeyi bilirler oğlum. Senin de geçen mayıs divane gibi gezdiğin günler oldu. İhtiyar kocamla biz fark ettik bunu. Nice gece sayıkladın durdun. Devamlı bir kızın adını söyledin...

Ruşad'ın kulakları yandı. Bu, biraz beklenmedik bir haberd. İhtiyar kadın ağır soludu.

- Ee yavrum, yavrum... Yaşlayınca bir yılın, gençlikteki bir gününü tutmuyor, bir günü... Pek rahat çağın bu.

“Konuyu hemen çevirmek lazım” diye düşündü Ruşad.

- Sen, nine, gerçekten de bana bakma. Niye Norilsk'e gidiyorsun ki? Sen öyle ki müdür damadının yanına da sığarsın. Beş elle kabul ederler seni.

Lakin ihtiyar kadın bu meselede de filozof olup çıktı. Başörtüsünü arkaya attı, çay katıp semaverini yeniledi ve tamamen felsefe satmaya girişti.

- Akıllı insan kendi oğluyla gelininin yanında yaşamalı.

Ruşad bunun hikmetini anlamaya çalıştı.

- Akıllı insan, dedi ihtiyar kadın, damat elinde durmaz. Ne için dersin; kendi annesini yanında tutan kız, kocası karşısında ömür boyu suçlu gibi gezer, söyleyeceği sözünü söyleyemez. Sonraları, ihtiyarın da kadri biter. Bu şekilde ben gideyim ve misafir olayım, daha kadrim var. Ondan sonra, kendi kızının yanında yaşayan anne şımarır, bozulmaya başlar. Gelin yanında öyle şımarık olmaz, yaşamaya çalışırsın, daha sağlıklı olursun. Evvel zamandan beri geldiği gibi, kimse oğlundan ayrılmamalı. Sonra, gelin için de kaynana ile birlikte kalmak iyidir. Ne kadar da yabancı görmesen, her şeye rağmen işin

sonunda kaynanayla yaşayan gelin daha kârlı çıkar. Ne için dersin, çünkü çok geçmeden o kendisi kaynana olur...

- Sen enstitü bitirmişsindir herhalde nine?

- Enstitü değil oğlum, damadın geçen yılki “nöbeti” eğitti beni. Ben ne gördüysem onlarla gördüm, onlardan gördüm. Bizim Gülcüre'nin gençliği de rahat oldu. Nazlı oldu, bozduk...

Birkaç gün sonra ihtiyar kadın imece yaparak patatesini kazıttı, imecedeki kadınları ağırlama işi Ruşad'a verildi. Mecliste Gülcüre şarkı söyleyip stres attı...

Sonraları evde değişimler başladı... İhtiyar kadın, buzağıyı kolhoza verip, kilosuna üç kilo buğday aldı.

Yazın bütünüyle dönersem fazla olmaz, öyle olursa satarım, dedi. Ardından ihtiyar kadın hiç kimseye danışmadan sığırını alıp pazara gitti. İhtiyar kocasını uğurlarken bile gözyaşını kimseye göstermeyen ihtiyar kadın, orada ağladı. Acaba kaç kez.

...Bir yan kursağı ak yamalı kara sığırın, artık bu yıl dokuzuncu yaşıydı. İhtiyar Gaynelvafa onun dünyaya gelişini hala hatırlıyor. Savaştan önceydi. Buzağıdan alıp şimdiye kadar başka hiç kimsenin elini görmedi neredeyse. Sütünü yalnızca ihtiyar kadına sağdırdı. İhtiyar kadın oraya buraya gittiği zamanlarda kova tutup altına giren kişilere patlatıp teperek gönderiyordu. Yalnızca kimi vakitlerde komşu kadınları girip, ihtiyar Gaynelvafa'nın eski elbisesini giyip, yemenisini bağlayıp sağarken fark etmiyordu. Komşularına söylemeye erinip, ihtiyar Galiehet bir vakit ihtiyar karısı hastayken kendisi de onun elbiselerini giyerek bunu denemişti. Sığır başta bir şey demedi; lakin ihtiyar adamın nasırlaşmış, uzun yaşamaktan artık kireçlenmeye başlamış baş parmağı temas edince her şeyi fark etti. Başak yalağından birden yükselip geniş burun deliğini şopurdatarak doğruldu ve dönüp keyifsiz şekilde gözlerini belerterek ihtiyara baktı. Ve... Hayvan dersin! Her şeyi anladı. Sığır deme, aldatılmayı o bile sevmiyor. İhtiyar adam öyle böyle bakana kadar (Merhum! konuşurkenki gibi işte de yavaştı!) sığır arka ayağını yerden kaldırdı... İhtiyar yarayı iyileştirmek için vücuduna sinirotu kapatıp sıcak kompresler koyarak bir hafta döşekte yattı. O değil, on litre hacimli yeni beyaz kova da gitmişti. Öyle! Sen demek ki başak veren, saman veren adamdın, yalnızca öyle kal. Ama öyle yerlere

uzanmayı isteyen kimseye izin yok! Siz, insanlarda, belki o yere öyle uzanmak uygundur; ama işte bizde -sığır halkında- düzen böyle...

Lakin sığır Gülçire'yi çok sevdi. Ne hikmettir ki Gülçire eğer onun yanına gelirse; o ona sırnaşıyor, pürüzlü diliyle ellerini, bileklerini yalıyor, şımararak böğürüyordu. Sürüden dönerken de, dış kapının önünde Gülçire duruyorsa, bu sığır ses vererek geçiyordu. Sürüden döndüğünde evde insan olmazsa; aranır, kilitlemeden yalnızca kapıya asılmış olan kilidi basamağa çıkararak boynuzuna takıp alır, çimenliğe fırlatırdı. Kimi zaman kapının ilmiklerine yalnızca tahta kama tıklanmış olur. Bu artık gelen giden insan için anlaşılır; biz bu civardayız, bahçede çöp topluyoruz, veya ahır çevresindeyiz, demektir... Lakin sığır bunları bilmiyor ve boynuz ucu ile yavaşça ite ite kaldırıyor... kaldırıyor... ve alıp atıyor. Ardından kapıyı açıyor ve avludaki su birikintisinin üzerine basıyor, ses çıkarıyor. O sırada birisinin dönüp gireceğini çok iyi biliyor. Bu sığır zati dünyaya geldiğinde henüz gençti Gaynelvafa. Gençti, hiç yoktan altmış yaşındaydı. İhtiyar kocasının da gözüpek, yiğit zamanıydı henüz. Mesela, en azından... en azından altmış altılarda. Ömür dediğin geçmiş gitmiş...

Sığırı kesmek için aldılar. İki babağiyit erkek sığırın ağzını açtılar, boynuz çıkıntısını hesapladılar, birisi hatta kaba şekilde gebeliğini bile kontrol etti. Gebeydi biçare, gebeydi. Onun kısır kalıp sahiplerini üzme âdeti yoktu. Sığırın ne kadar süt verdiğiyle bile ilgilendi birisi. Kenara geçip, ihtiyar kadından gizlice tartıştılar, sigara yaktılar. Birisi kahkahayla güldü:

- Sığır, sığır işte o, dedi. – Beslersen süt verir, beslemezsən... -O kötü bir söz söyledi.- – Haydi, onun sütü bizim neyimize lazım. Nasılsa keseceğiz...

Bu sözlere ihtiyar kadının yüreği sızladı, sığırı satmasam mı acaba diye bile düşündü. Hiç olmazsa kesecek olduklarını söylemeden alsalardı... Sığırın yanında kaba konuşmaları da ihtiyarı incitti. O, suçlu bir kişi gibi, sığırına başını kaldırıp bakmaya utandı.

Ekimin üçüydü, yeryüzünü açık mavi ufuk sisi kaplamış, güneşli kasvetli bir gün idi. Kırklar artık boşalmış, patates alınmış, tarlalar biçimsiz şekilde uzanıyorlar, yol üzerinde kurumuş ot arasında şeytan sopası çiçek açıyor. Geçti, yok gün sonu değil, henüz ikinci vaktiydi yeni... Sondu; sıcak güz güneşinin de sonu, çiçeğin de sonu, ihtiyar

Gaynelvafa'nın bu pazarda alışveriş yapıp dönüşünün de sonu. Kasvetli sessizlik yer kesti; gizemli şekilde bir yerlere uzanan yol da, rüzgârsız hava da, donuk sarı güneş de kasvetliydi. İhtiyar Gaynelvafa rayon merkezinden çıkıp Akbalık yoluna girdi; keyifsiz düşüncelerden arınamaz halde köye doğru ilerliyordu. Yol uzundu, keyifli bir şeyler hakkında düşünmek gerek idi. Birden onun kulağına alışılmışın dışında yakın, çok tesirli seviyede bilindik bir ses duyuldu. Sanki, yeraltından ihtiyar Galiehmet bağırdı...

- Mu-a-a-ah! Immu-a-a-ah!

Rayon merkezinden çıktıktan sonra Akbalık yolundan ayrılarak bir tarafa daha yol giriyormuş. Ee, evet, o iki kişi Meteskeler diye söylemişlerdi. İşte onlar ağızlarına sigara; keyifle ilerleyerek ve sığırı güderek gidiyorlar. O biçare ise ihtiyar kadını tanımış da sesleniyormuş. İhtiyar kadının göz önleri karardı. Kalbine dayanamadan, yol kenarındaki çimenliğe girdi ve mendilini sererek oturdu, sığırından kaçtı. O kişiler ise sığırın ne için bağırdığına itibar etmediler, yoldan giden bir ihtiyar kadının çimenliğe girip oturmasını da kendilerince sıradan saydılar. Biraz sonra ihtiyar kadın yerinden kalktı. Sığır güden kişiler artık tepe ardına gömülüp gidiyorlardı. İhtiyar kadın yoluna çıktı. Lakin tam o anda zavallı hayvan sonuncu kez ihtiyar kadının tarafına döndü ve yürek burkucu bir sesle bir kez daha kırdaki sessizliği bozdu.

- U-a-a-ah!

İnsan olsa, bu onun vedalaşması derdin. Sığır olunca ne diyeceksin şimdi? İhtiyar Galnelvafa ise bu sesin tesirinden arınamadan yol boyu gözyaşı dökerek eve döndü...

Lakin bu, daha işin başıymış yalnızca. Pazardan dönmesinin üzerinden yalnızca beş altı gün geçmişti. Artık ruhsuz, yetim kalan ahırlara, boş eşik önüne ihtiyar kadının gözü alışmaya bile başlamış idi. İşte bir gün o teker gibi doğrayarak yarmalı beyaz emirhan patatesi pişirdi ve yalnız başına çaya oturdu. Bu -ihtiyar kocasının sağ olduğu dönemden kalan bir âdet- gündüz onbirlerde içilen sakin çay. Artık bütünüyle yalnız... İşte birisi gıcırdatarak dış kapıyı açtı. İhtiyar kadın hemen başörtüsünü öne bağladı. Er-at olması mümkün. Kadın-kız olursa çay içmeye dost olur. İşte merdiven yanına girenin gölgesi görüldü. Gölge niyeyse pencere hizasından çok uzun geçti. İnsan gölgesi uzun direk

şeklinde ateş gibi geçiyordu; ömür geçirdiğin ev, ömür geçirdiğin çolanlar bunlar, kimin girdiğini hemen gölgesinden bilirsin.

Bu, sığır imiş!

Biçare... Kaçmış, özleyip geri dönmüş. Pencere yanına geldi, burnunu pencereye uzattı. Zavallı... Onun gözlerinde öflenme seziliyordu. O koşarak kaçmış muhtemelen; öyle ki kalçaları titriyordu, burun delikleri genişlemişti. Uzun süre öfke dolu titrek sesle bağırıp durdu. Eve tad ve kısır bir mutluluk doğdu...

İhtiyar kadın yarmalı emirhan patatesini onun önüne çıkarıp koydu ve sığırın boynundan kucaklayarak ağladı. Sığırın boynundan, ihtiyar Galiehmet'in mal bakarken giydiği bişmet kokusu geliyordu.

Akşam ise sığırı arayarak o kişilerden birisi geldi. Elinde ince kıtık bir kayış vardı.

- Siroz bulguru, diye sokrandı o kişi, semirdi o, buna azınıyor. Son günü onun bugün. Yarın halledeceğiz artık...

Ne acı dilli insanlar var dünyada!

...Güz başı Hekimcan'ı da titreme aldı. Zavallı Hekimcan, yok yere harap oldu. Saflığı yüzünden mi desek? Tahsil yetmemesi mi? Ders verdi, işini severek çalıştı, canla başla yanarak çalıştı. Erkek çocuklarda askerî işe muhabbet o kadar yoğundu ki pek çoğu kendisini gelecekte yalnızca subay olarak göz önüne getiriyordu. Yalnız içten onları bir üzüntü kemirdi. Kime karşı savaşıyorlar? Faşistleri öyle ki artık bitirdiler. Diyelim sen, Hekimcan abıyın söylediği gibi istihkâmcı oldun. E hangi köprüyü mayından temizleyeceksin? Neredeki mayın kırında yarık açacaksın? Yok, göze görünen bir düşman yok. Bu şekilde düşünürsen gelecek hayat bir boşluktan, manasızlıktan ibaret. Bu manasızlıkla yalnızca Galeviyev (o artık sekizinci sınıfa girmişti) baş ağrıtmadı. Daha doğrusu, gelecekte kimle savaşıcağı ihtimalini o düşünmemeye çalıştı; öyle yaparsan yaşamın tadı kalmazdı. O subay olmaya karar verdi, o artık Büyük Vatan savaşı hakkındaki tüm hikâyeleri, denemeleri okuyup bitirdi, o artık askerî hizmete tam anlamıyla hazır; sabahleyin karla yıkanıyor, kemerini sıkarak geziyor, her gün akşamdan potinlerini

parlatıyor, yerleri yıkamaktan kaçmıyor. O artık yalnızca yaşının gelmesini bekliyor. Yaş ise yavaş yavaş ilerliyor. Yine de şimdilik bir avuntusu var. Askerî hazırlık dersleri haftada iki kez ikişer saat oluyor. Galeviyev için o gün bir bayram. O gün Galeviyev erkenden kalkıyor, abisinden kalan üniformayı, asker pantolonunu giyiyor, deri çizmelerini kadife ile parlatıyor, üniforma düğmelerini diş tozuyla temizliyor. O sabah Galeviyev masaya oturup yemek yiyemiyor, çünkü onun kalbi çarpıyor, boğazı kuruyor. İlk kez bir kızla buluşan genç yiğit böyle heyecanlanır... Dünyada nasıl faşistler ile savaş olmuş, nasıl bizim kahraman ordumuz olmuş, nasıl o kahraman orduda bulunan yiğitler bu okula gelmişler! Nasıl programda askerî hazırlık olmuş! Galeviyev, eğer kendi elinde olsa, programa onu otuzaltı saat olarak yazardı hem, vesselam! Benim neyime gerek senin İngiltere'deki burjuva devrimlerin, Cromwell'lerin, insanın kan dolaşımını, bir bilinmeyenli denklemlerin, Newton kanunların, sıfat fiillerin, falan filanın! Eğitim bölümü müdürün bayan olunca olmuyor işte! Bayan, senin için askerî hayatın ne olduğunu bilir mi ki! Hem, umumen, erkek çocukları evlerine geri göndermek niye! Dursunlar okulun yurdunda, cumartesi günü yalnızca evlerine "evci" olarak gönderilsinler ve, elbette... elbette... askerî şekilde yürütülsünler, cahiller! Bunu bile bilen yok, buna bile akıllar yetmiyor öyle ki bu müdür ile yardımcısının!

... Evet, Hekimcan beklenmeyen bir belaya rastladı.

Yaz sonunda ördek vurmaya diye o Galeviyev'e okulun küçük çaplı tüfeğini vermiş. Tüfek yazın onun evinde saklanıyordu. Bir kutu fişeği ile. İyi kalpliliğinden kıramayıp vermiş. Galeviyev ise değirmen göleti yanındaki söğüt sazlığında bir kır ördeği vurmuş. İşin aslı ördek eve götürülüp yolunurken Galeviyev'in annesi biraz şüphelenmiş, şüphesini; kır ördeği biraz mazbutça, hafifçe olur, diye belirtmiş. Lakin avcılık isteği uyanan Galeviyev, tüfeğini omzuna asıp tekrar dışarı çıkmış; akşam vakti gölet kenarındaki söğüt sazlığında; ağaç sansarı görüp değerse sincaba, değmezse ağaç dalına der gibi horozu bağirtirmiş. Kurşun hafifçe uğuldayarak o an sazlıkta kayığını düzenlemekle meşgul olan ihtiyar Feyzerahman'ın börtü üzerinden bir avuç kumaşı vurup çıkarmış...

Önceki ördek de ihtiyar Huşiyet'in çıkmış.

Lakin... Kanun tarafından yasaklanmış imiş o tüfeği birisine vermek. Bunu Hekimcan nereden bilsin! Bunu Bılbıl'nisa nereden bilsin! Şeytan alası... Bu haber, ihtiyar

Huşıyet'e gidip ulaşmış. İhtiyar Huşıyet, Şemsetdinov'a yazı göndermiş. Her şey bundan sonra başladı...

Şemsetdinov, ister siyah çil yanaklı olsun, ister içici olsun; tamamen kötü biri de değilmiş...

- Senin hakkında yukarıdan bir ihbar var, dedi o Hekimcan'ı yanına çağırarak. – Eğer ben herhangi bir şey uygulamazsam yalnızca sen değil, ben de yanarım. İhbarı veren kişi ise peşini bırakacak birisi değil.

Hekimcan başta bunu oyun sandı. Çünkü bir zaman kendi aralarında konuşurken Sabir biraz bahsetmişti. Şemsetdinov; müdür, müdür yardımcısı, yönetici tabakasını sık sık tek olarak yanına çağırır ve kokuturmuş.

- Senin hakkında yukarıdan bir ihbar var, dermiş.

Böyle diyor ve geri gönderiyor, “ihbar”ın içeriğine girmiyor. Öteki biçare geri dönüyor, işe tutunuyor, dünyasını yıkarak çalışıyor, gece uyuyamıyor. Ne hakkında ihbar etmişler ki? O bir gün falan yerde... O gün falan kişiye... Geçen gün falan öğretmene... Bundan sonra böyle yapmamak gerek...

Şemsetdinov, tam da böyle olmasını istiyor zaten.

Lakin Hekimcan yanıldı. “İhbar” gerçekmiş.

- Tüfeğini bir öğrenciye verdin mi?

- Ha?

- Evinde okul tüfeği var mı?

- Var, yoldaş Şemsetdinov.

- İşte onu bir öğrenciye verdin mi?

- Verdim. Doğruyu söylemek gerekirse, o bir günlüğüne istedi.

- Bu fark etmez. Sen artık öğretmen olarak çalışamazsın. Biz seni kırkyedinci maddeyle kovmak zorundayız. Sabah erkenden.

- Ne diyorsun sen, yoldaş Şemsetdinov. Bu cumartesi odayı, planları kontrol etmek için bana askerlik şubesinden gelecekler. Asla olmaz...

Şemsetdinov gülümsedi. Güldüğü zaman çilleri, darı yarması sığacak kadar olup küçülüyorlarmış.

- Onu kontrol ederler. Fakat işini devretmen gerekecek.

- Asla olmaz. Rayon yarışlarına takım hazırlıyorum. Bir hafta sonra atış yarışı var. Akbalık okulunu yarışa dâhil etmesinler mi?

Şemsetdinov tekrar gülümsedi. Ardından tekrar uzun süre, bir kez daha meselenin ciddiyetini anlattı. Hekimcan ne olduğunu daha yeni anladı. Yere baktı, ağırca mışladı.

- Bu kırkyedinci madde ne oluyor?

- Bu işe uygunsuzdur, diye geçiyor.

- O halde ben okulda hiçbir zaman çalışamayacak mıyım?

- Evet. Maalesef, öyle.

Hekimcan tekrar ağır soludu. Kafasını kaldırıp baktı.

- Pekala, artık yapacak bir şey yok. Bir karım, bir annem, bir oğlum var. Bir şekilde doyuracağım. Açlıktan delinen boğaz yok henüz...

O yerinden kalktı. Şemsetdinov, yere bakıyordu.

- Dinle, dedi o, dinle. Sen kızma hemen. Biz şöyle yapalım. Sen benim adıma dilekçe yazıp veremez misin? İşten azat ediniz, diye?

- Bu ne için, neye yarayacak ki?

- Öylesine, tertip için. Yaz hele. Tarihini bir hafta öncesine yaz. Çalışma belgen temiz olur...

- Eğer sizin için gerekiyorsa, hay hay.

Hekimcan oturup dilekçe yazdı.

- Ben hiçbir şey kaybetmem yoldaş Şemsetdinov, ancak çocuklara yazık. Askerî hazırlık diye ölüyorlardı.

- Sen, kardeş, bana kızma. İşte şikâyet dilekçesi yazan kişiye kız.

- Yok, ben size de, ona da kızmıyorum. Ne diyorsunuz? Doğrusunu yazmış öyle ki. Yapacak bir şey yok. Bizim cahil kafa nereden bilsin bunu. Yok, şikâyet dilekçesi yazana parmak başı kadar bile kızgınlığım yok...

Onlar erkek gibi sertçe tokalaşarak ayrıldılar. Emirnameler ile birlikte ihtiyar Huşiyet'e de cevap yazıldı. "Akbalık orta okulunun askerî hazırlık öğretmeni ... numaralı emirname uyarınca ... tarihinden ... kendi dileği ile işinden azat edildi. Bu şikâyetiniz için onun yeni iş yerine müracaat edebilirsiniz".

Lakin Hekimcan'ın yeni iş yerini henüz hiçkimse bilmiyordu. Onun aniden işi bırakmasına okuldaki herkes çok şaşırıldı. Esas sebebi yalnızca müdür ile yardımcısına söyledi. Müdür, konuşmak için askerlik şubesine bile gidecek olmuştur, Hekimcan ona hizmet defterini gösterdi. Artık oraya yazılmış, mühür vurulmuş, iş bitmişti. Ruşad akşam onun yanına geldi.

- İşte, dedi Hekimcan, beşikteki çocuğu alıp yukarı doğru atarak. – İşte! Benim oğlum babasını tanımaya başladı. Ha! Babasının ise işi kötü! Ama hiç önemli değil! Biz daha yaşıyoruz, değil mi, oğlum! Biz henüz ümidimizi yitirmedik! Bize burun düşürüp göz yaşartmak hiç yakışmaz. Biz öyle ki frontovikleriz, değil mi, oğlum? Dört ayaklı at da sürtünür, değil mi, oğlum? En önemlisi; sağ kaldık, değil mi, oğlum...

Ruşad'a o RONO'da olan tüm her şeyi anlattı.

...Dünyada bazı aileler olur; kocası da, karısı da erkenden, herkesin kalkmasına bir saat kala uyanırlar ve fısır fısır konuşuyorlar. Yok, sevgi, muhabbet hakkında değil; böyle kişiler o konu hakkında hiç konuşmazlar, çünkü bu onlar için çoktan halledilmiş bir meseledir. Böyle vakitlerde onlar para, gün etme, kime hangi elbiseyi alma, şehre gidip gelme, çizme bastırma gibi dünya meşakkati hakkında konuşurlar. Güvercinler gibi gürleşince, yorgan altından çıkarlar; kocası keçe çizmeler giyip, omzuna elbise atarak çıkıp mal bakmaya gider; kocasının sağlam, güçlü bileğinden, kalın göğsünden henüz ayrılan

kadın tüm teninden rahatlık, selametlik saçarak ev içerisinde uğraşa başlar: kumgana su döker, baca açar, çıra diler... Bu tarz ailelerde bütünlük, iyi ilişkiler hüküm sürer...

Böyle bir ailedeki koca ile kadına, hatta çocuklarına da, rüyanın bile yalnızca güzeli görünür. Sakin ve huzurlu ailede annenin rüyasına her zaman çocuk emzirdiği girer. Eğer evlerinde henüz erkek çocuk yoksa düşünde yumru başlı, sarışın bir erkek çocuk emzirir, huzur bulur. Baba da güzel düşler görür; ya oğlunu ata bindirip otlağa at koşturmaya gider, ya da oğluyla birlikte köy üzerinden uçarak geçer; huzur, mutluluk dolar.

Hekimcan, Bılbılınisa gibiler uykudan saf baş, selamet akıl ile uyanırlar. Böyle sabahların birisinde Hekimcan ile Bılbılınisa beklenmedik şekilde ortaya çıkan bu bahtsızlıktan çıkma yollarını arıyorlardı. Böyle büyük bir meseleyi yalnızca o sabah saatinde halletmek mümkün idi.

Ertesi gün, onlar rayon merkezine gittiler. Planları; kaydolup dışarı gitmekti. Orgnabor¹²² bürosuna girmeden önce Hekimcan ilk önce berbere gitti. Bılbılınisa “mağazalarda gezeyim, minder dışları alalım var”, diye sokak boyu ilerledi. Fakat o, hayatında ilk kez kocasını kandırdı. RONO’ya gitti. Şemsetdinov’un odasını arayıp buldu. Cesurca atlayıp girdi, meselesini anlattı. Başta sakin konuştu. Bu işte yalnızca kendisinin suçlu olduğunu, Hekimcan’ın bunda hiçbir rolünün olmadığını, tüfeği o yokken kendisinin verip gönderdiğini tekrar tekrar anlattı. Ardından ağlamaya geçti. Hekimcan’ın okul için canını feda etmeye hazır bir kişi olduğunu anlatırken sinirlendi, bağırmaya başladı.

İnsanın ayak basmayacağı çamurda, geçen nisan tarihinde, rayona gidip sekiz tüfek getirdi o, dedi. – O şekildeki bir yola akıllı adam itini bile koyup çıkarmaz. Kara toprak üzerinden deri çizmeyle yarararak dönmüş. İşte böyle birisi o!

Şemsetdinov onu durdurmaya çalışarak yanlış yaptı. Kadın sinirlendi.

- Toprak üstü senin yüzün gibi kar karışık çilleniyordu o sırada! Böyle iş düşkününü birisini arasanız bulamazsanız daha!

RONO koridorunda oturan müdürler odadan duyulan ağlama sesini kendilerince yorumladılar: Bir okulun hademesi müdürlerinden yakınıyor, ona muhtemelen adaletsiz şekilde üç sınıf, arkadaşı kadına ise iki sınıf baktırıyorlardır. Bunun dışında bir şey değildir...

...Onlar Magnitogorsk'a gitmek için kaydoldular. Bu Bılbıl'nın planıydı. Bu zamana kadar kolhozcular arasında "öğretmen hanımı" adlı şerefle kıvanç duyarak yaşamış idi. Şimdi ise artık burada kalmak mümkün değil. Bılbıl'nın gururu burada kalmaya izin vermiyor. Bir ardiye patatesi sattılar, malı davarı Bılbıl'nın annesine bıraktılar, evlerine tahta çaktılar. Hekimcan okula gidip öğretmenler odasında boş oturanlarla görüştü, destekleri böldürmedi.

Küçük kar tanelerinin düştüğü güzün kuru günlerinden birisiydi; böyle vakitlerde insan kışa hazırlanır. Çizmecilere yün çıkarıp götürmeye başlarlar, düz çardaklar yapılır, pencereler ısıtılır. Artık yerdeki kırağı gündüzleri erimez; ormanda yapraklar dökülmüş, yalnızca tek tük kırağıda üşüyen milesler kıpkızıl akik taşı parçaları şeklinde çıplak dallar arasında görünürler. Kolhozda ekin işleri artık tamamlanmış, hergün akşam kulüp açılır, okulun bir sınıfına toplanıp her akşamleyin Ekim bayramına gösterime koyulacak tiyatro oyununa prova yaparlar. Günler artık kısalmış, ortalık sapsakin olup soğuk boranlar, acı rüzgârlarını karşılamaya hazırlanmış; lakin güneş henüz hayli ısıtır, ısıtır... Kimileri munça yakmışlar, kimileri peremeç, kimileri havuç böreği pişirirler; bacalardan seyrek şekilde duman tüter, köy kendi tarihini yazar. Yaşayası, hiçbir yere gitmeden yaşayası vardı henüz burada...

Hekimcan bagaj kayışları ile bağlanmış balyalar yüklenen at arabası yanında oturmuş, komşu köydeki akrabası at tutmuş. Arkadaki atta Hekimcan'ın annesi, Bılbıl'nın ve Hemit; el kadar erkek çocuğu, lakin erkek çocuk, erkek adamdır. Gelecek yiğit. Kim bilir? Belki ona da savaşa gitmek nasip olur, belki o da dünyadaki kimi zalimlere karşı silah tutup mücadele eder. Belki o subay olur? Çocuğunu küçük deme, ağlak deme, sıradan insan çocuğu deme, burun altı aşınıp kızarmış deme. Kim biliyor belki o gelecekte mareşal olacak, akademisyen olacak, kahraman olacak, belki de bakan olacak?

Hekimcan çakırkeyif idi, bu şekilde köyden çıkarken şarkı söyledi:

Bizim eller kaldı artık,
 Mavi çiçek aldı artık.
 Hasret çekip üzülerək,
 Mektup yazmak kaldı artık.

Çok yavaş bir şekilde söylüyordu, lakin şarkının tesiri büyük oldu; kapılar açıldı ve insanlar başlarını geçirip baktılar. Hekimcan'ın köyde bir tane bile düşmanı yoktu, onun köyden çıkıp gittiğini görerek ağlaştılar, arkasından el salladılar. Şarkı, okulda ders işlemekte olan Ruşad tarafından da duyuldu.

Köylerden çıkıp gidince,
 Arabalar – at bize.
 Eldeki haberleri anlatıp,
 Kimler yazar hat bize.

Ders kesildi, Ruşad pencerenin yanına gelip durdu ve aşağı baktı. Hekimcan okula sırtı dönük oturmuştu. Ruşad pencereyi açtı. Ekim ayının kuru soğukça havası toz kokusu dolaşan sınıfa dalga olarak vurup girdi. O dalga, Hekimcan'ın sonuncu şarkısını duyurdu.

Biz köyden çıktığımız sırada
 Sağa giden yol olur;
 Çıkar güneş, seper nurunu,
 Bizden selam o olur...

Ruşad'ın gözünün önünde bir takım halkalar uçuşmaya başladı. Boğazı düğümlendi, nefes alamıyordu. Öğrencileri unuttu. Sınıftan çıkıp gitti ve çitleri atlayarak, okul bahçesi üzerinden köy başına koştu. Yol tepeye doğruydı, onun soluğu kısıldı. Hekimcanlar köyü çıkıp artık at koşturmaya başlamışlardı. Ruşad onları takip edip yetişene kadar ak karayı görmezden gelerek koştu. Onu görüp atlarını durdurdular. Hekimcan at arabasından inip, şaşırmış gibi, duruyordu. Ruşad koşarak geldiği taraftan onun göğsüne atıldı ve sıkıp kucakladı. Kalbi çıkacak gibi atıyordu. Hekimcan da güçlü kollarıyla Ruşad'ı sıktı, çenesini onun omzuna koydu ve üç parmak kalan eliyle şap şup ederek sırtından kaktı. Birkaç saniye konuşmadan durdular. Ardından Hekimcan, gövdesinden Ruşad'ı ayırdı. Yiğidin gözleri nemli idi. Hekimcan güldü:

- Ey, ey, sen, dost kişi! Sen ne yapıyorsun? Biz, frontoviklere gözyaşı ile oynamak yakışıyor mu hiç? Pekâlâ, benim emrimi dinle! Dinç dur! Kafa yukarı!

Ruşad'ın nefesi daha da daralmıştı.

- Hekimcan abıy... şey... sen bir yıl sonra geri döneceksin, değil mi? Sen öyle ki dönmelisin, değil mi? Senin yola yetecek kadar paran var mı? Gidince mektup yazacak mısın?

Hekimcan tebessüm etmiş şekilde doğruldu.

- Yok, kardeşim, sağol. Mükemmel bir yiğitsin sen. Gerçek bir frontovik. Para bizde bir bohça. Yolluk verdiler. Bir yıl sonra dönmem. Devleti aldatmak istemiyorum. Ey, sağ olursak döneriz daha! -Elini çenesine koydu-:

- Müsaade edin, yoldaş ikinci derece başgedikli!

...Aşağıda, köy; uzakta çivit mavisi orman vardı. Ruşad'ı bu köye, bu yol getirdi. Bu köyde çalışmaya başlayalı henüz bir yıl bile dolmamıştı ama başından geçenler hayli çok! Dünya! Yürek yana yana kül oluyor artık. Niye yer bulunmaz peki bu gönüle?

Yol kenarında bir vadi var imiş. Burada otlar yeşil biçimde korunmuşlar. Lakin diplerine artık buz inmiş. Yazın burada çiçekler varmış. Onların kuruyan sapları bu ömrün faniliğini hatırlatır şekilde parıldıyorlar. Güzel bir yaz gününde bu vadide birileri oturmuş. Kız ile yiğit mi? Yoksa iki yiğit mi? İşte sigara kabı yerde yuvarlanıyor. Buzlanmış. İşte mühür mumu parçaları. Porto falan içmişler. Bunlar, yiğit ile kızdır kesinlikle, aşk hakkında konuşmuşlardır. Yok, kızın yanında yiğit şişe açmaz. Burada oturanlar, yiğitlerdir. Frontoviklerdir. Yere yuvarlanıp yatmışlardır ve savaşın dehşetli günlerini anımsamışlardır. Gökte toygar, yerde çekirgeler ötmüştür.

şimdi ise hepsi geçmiş. şairin dediği gibi, yerin bağrına buz yerleşmiş. Her şeye rağmen yer, inançlı. Ruşad soğuk çimenliğe kaplanıp yattı. Çimenlik dibindeki buz parçaları erimeye başladılar. Kulağını yere koydu. Toprağın diğer yanında başka bir dünya. Truman, ne yapıyor acaba şimdi orada? Sovyetler Birliğine karşı bir konuşma mı yapıyordur acaba kendisi?

...Hekimcanların, pencerelerine tahta çakılan evi, akşamleyin karanlığa battı. Sahipsiz, penceresinde ışık görünmeyen ev kadar kederli, daha ağır bir görüntü var mı acaba? Avluda, ahırda tık çıkaran ses yok, yalnızca güz rüzgârı ev çatısının bir tahtası ile can sıkıcı şekilde oynuyor. Öyle değil! Evde canlılık var! İşte, komşuya verilip bırakılan eğri kuyruklu, hamut ayaklı Karaburun dönmüş imiş. Evin önündeki akasyaya tırmanarak al patilerini kaldırmış ve ön pencerede ışık yanmasını bekliyor, çeniliyor. Işık ise yok. Niye yok? Niçin böyle?

Ah, bu dünyadaki durumları köpek milleti anlayabilecek mi peki!

XXIII

Dünyada iyi ki dışarıdan okuma diye bir şey olmuş! Yoksa köy öğretmeni bir yerde yatıp tamamen göğeri bitecek. Sürekli kendisinin ders anlatması, öğretmesi bile bezdiriyor. İşte, hiç olmazsa, birkaç haftalığına kendin öğrenci oluyorsun, seni koşturup yoruyorlar, sana kızıyorlar, sana öğretiyorlar.

Ruşad bu sınav dönemine hayli büyük bir hazırlık ile gelmişti, işleri rahat oldu. Onların grubunu “frontovikler” diye adlandırdılar. Dekanlığın, özellikle öğretmenlerin bunların grubu ile ilişkisi iyiydi. Bu gruptan yalnızca kürsü müdürleri biraz şüphelendiler. Çünkü onlar dışarıdan okuyan öğrencilere, artık bir insanmış gibi bakıyorlar, onlarla yeterince ilgilenmiyorlar idi. Bunlar ise; kimi kolsuz, kimi koltuk değnekli, tozmaya başlamış ceketlerine nişan kalıpları dizmiş cesur kişiler; kürsü müdürlerinin işte bu bakışlarını anlıyorlar, hissediyorlardır gibi görünüyordu.

Bazı vakitler seminer vermeye oldukça genç bir kız giriyor. Bu sırada ders, frontovikler için hayli güç bir hal alıyor. Nasıl, genç kız önünde cevap veremeden “bilmiyorum” diye oturasın? Kimi vakit konferans için gruplara lüks bir çanta takmış, hayli güzel, süslenmiş bir hanım giriyor; frontovikler onun girmesiyle kendi aralarında fısıldaşıyorlar, o hanım da buna etkilenecek derecesine kadar, güzel bir şekilde kızarmış oluyor, harikulade bir ses ile konferansına başlıyor. Lakin bu tarz hanımlar imtihanında beter oluyorlar: Erkekler ile havadan sudan dünya hali hakkında gülüp konuşuyorlar ve dört, beş verip çıkarıyorlar. Karşısına cevap vermeye oturan genç kıızı, genç kadınları ise bezdirene kadar “kaçırtıyorlar”. Nebukadnezar’ın kaç hanımı olduğunu, XVI. Louis’in başını ocak

ayının kaçında kestiklerini, Afrikalı Publius Cornelius Scipio'nun senatoya seçilmesini sorarak kanını içiyor. Lakin her sopanın ikinci bir ucu olur. Sınavda yaşlı bir profesör denk geliyor, not karnesine yazarken bir gözlük takıyor, sana bakarak seni dinlemek için ikincisini...

- O-o-o... I-ı-ı... İyi... İyi... Siz bunu bildiniz. Siz nerede çalışıyorsunuz? deyip gözlük değiştire değiştire güzel kızla gülümseyerek konuşuyor; ihtiyarlamış, tozlanmış yanağına tende halen kan olduğunu bildirircesine kırmızımsı benekler çıkıyor.

Güzel kız harika bir not alarak çıkıp gidiyor, ihtiyar profesör gözlüğünü değiştirerek devamlı gülümsüyor.

- O-o-o... I-ı-ı... diye inliyor. Gülme mi bu? Bir şeyden memnun olduğunun işareti mi? Bilemezsin. Lakin inlemeyi hızlı kesiyor o; çünkü masa önünde sıska, düz gövdeli, apoletsiz ceketini çenesine kadar kapatıp düğmelemiş, tilki yanaklı, cılız yüzlü kuru bir erkek oturuyor. Profesör onu sevmiyor, çünkü bu erkek ihtiyarın öteki kız karşısında ağız yarıp oturduğunu gördü. Kendinin ayıbını bilen kişiyi nasıl seversin? Lakin bu kişi çok ciddi şekilde konuşmaya başlıyor. O meseleye, tabii ki, Sovyetler Birliğinin Büyük Vatan Savaşı'nda galip çıkmasının dünya çapında ehemmiyeti hakkında konuşarak başlıyor. Bu sıska kişi istesin; BMO hakkında da, terhis hakkında da, başkan Truman, General Charles de Gaulle, başbakan Attlee hakkında da istediği kadar konuşur. Onlar uluslararası durumu yalayıp yutarlar, onlarla oyun oynamaya gelmez. Düz gövdeli, sıska yiğitlerden sakın; profesör! Onlarla oynamaya gelmez...

İhtiyar profesör onlardaki hoyratlığa, somutluğa saygı duyar. Onlara ilave sorular bile sormaz. Notunu da iyi vermeye çalışır...

Ruşad otele yerleşmişti. Bir gün akşam, otelin büfesinde kefir içmekte olan Davutov'a rastladı. Davutov, âdetince, genişçe gülümseyerek tokalaştı ve hızlıca tekrar bir bardağa kefir döktü.

- Ee, naber büyük tarihçi? diye söz başladı. – Marcus Aurelius'lar, Spinoza'lar gibi bir bilge oldun mu artık?

Davutov bölge komitesinin genel toplantısına gelmiş imiş.

- Rayon üzerinde ekmeğe dağıtma planını gerçekleştiremedik. İş kötü duruyor, benim canlanmam gerekli.

Ruşad ardından Leylegül'ün kaderi hakkında soracak olmuş idi, çekindi. Nasıl böyle sıkıntılı bir zamanında insana ailesini sorasın?

- Anlaşılan, dedi Davutov, kimi daha zengin durumdaki kolhozlar ile konuşmak gerekecek. Geride kalan komşularının vazifesini biraz yükseltmezler mi. İşte sizin kolhoz, örneğin. Çok kolay, bir altı yüz kental çıkarabiliyor. Komşu "Vatan" için.

- Bu artık çok da doğru olmuyor, yoldaş Davutov. Akbalık'ta halk nasıl çalışıyor, "Vatan"da nasıl çalışıyor. Toprak bir, iklim bir. Uğraşsınlar. Yoksa devamlı aynı şekilde çalışana iş; yalnızca yatana rahatlık.

- Evet, öyle o, kendi minarenden bakarak düşündüğünde. Bak sen nerede bulundun? Muhrip gemisinde mi? İyi. İşte bak sen açık denize çıktın. Senin gücün nerede, yalnızca kendinde mi?

- Torpillerin, topçuların, mayınların sayısı ile ölçülüyor güç.

- Olmadı kardeş. İşte tam burada, senin subay olmadığın; bir denizci, özellikle de başgedikli olduğun ortaya çıktı. Sen burada yalnızca torpilci, topçu olarak konuşuyorsun. Ben ise o muhrip gemisinin komutanı. Bana, senin torpil aparatının iyi çalışmasının dışında; kıyı boyu topçusunun beni koruma altına alması, uçakların hazır olması, gözetleme ve bağlantı servisinin beni bir saniyeliğine bile bırakmaması gerek. Yoksa, yalnız başıma ben sıfırım...

- Lakin her bir karşılaştırma yetersiz kalır...

- Uhu, kutlarım, sen büyük Lenin'i iyi öğrenmişsin. Lakin Lenin'in en son hizmetlerini ve parti evraklarını da öğrenmeni tavsiye ederim. Geride kalan çiftlikleri kalkındırmak, daha ileride olan kolhozcuların manevi borcudur. Ayrıca çiftlik ile imece çiftliğinin temel ayrımı da işte burada. Silahlı güçlerde bunu "Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinin İşbirliği" diye adlandırıyorlar. Bu arada yiğit, biz seninle sık sık tartışıyoruz. Ee, boşver, okulunda neler var? Yükseköğretime ne kadar kişi verdiniz? Hizmet rezervlerine ne kadar? Kolhozda ne kadar?

Ruşad bildiği kadarını sayıp anlattı. Söz arasında en merak ettiği meseleyi açtı.

- Bu arada yoldaş Davutov, sizin kızınız nereye yerleşti? Raziye Veliyevna'ya sormaya çekindim. Eğer, diyorum, dilediği yere girememiş olursa, annesinin canını niye sıkayım?

Bunları söylerken Ruşad kızardı doğrusu, cümle çok yapmacık çıktı. Lakin Davutov bu soruyu çok sakın kabul etti.

- Peki, neresi uygunsuz bunun? Giremedi ve bitti. Bir puanla kaçırmış. Nikolayev'e gitmişti, gemi mühendisliği için. Yabancı bir şehir, farklı şartlar, muhtemelen afallamıştır.

- Peki, şimdi ne yapıyor?

(Ruşad'ın daha çok da “peki, şimdi nerede o?” diye sorası gelmişti.)

- Ne yapsın... Bizim yanımıza dönmedi. Kız çocuğu işte, kendi kendini hor görüyor. Nasıl olur bu, enstitüye giremedim diye geri dönmek zoruna gidiyor. Bana kalsa, bu çok basit bir iş. Hücum öncesinde, genellikle, askerlere konuşma yaparsın. “Yoldaşlar, bu savaş sert olacak, dayanıklı olun, Vatan sizden yiğitlik, fedakârlık bekliyor”, dersin. İzle ve gör, seni dinleyerek hareket eden yiğitlerin pek çoğunu sabaha artık sen göremezsin. Belki, bu savaştan kendin de çıkamazsın. Aradan birilerinin ölmesi gerektir öyle ki. Kim o? İşte bunu askerlerin tümü anlar. Sen de anlarsın. Fakat bu doğrultuda konuşamazsın. Savaşın diyalektiği bu şekilde. Demek ki enstitüye de birileri giremeyecek, peki niçin o kişi bizim kız olmasın?

Ruşad, onun sözlerini yutkunarak dinledi.

- Peki, hangi işte şimdi o?

- Sıvacı. İyi bir maaş alarak çalışıyor.

Çay kaşığına bardağa vura vura bir süre konuşmadılar; Ruşad kızın nerede, hangi şehirde olduğunu sormadı.

- Hayatta kimi dönem böyle olur, dedi Davutov. – Evet, hayat paradoksları gereğince sahneye fırlatır durur. Çok iyi eğitim almış, ahlaklı, canı teni ile ilme adanmış ve çok iyi hazırlıklı bir çocuğun enstitüye girememesi mümkün. Ben, elbette, kendi kızım öyle diye söylemiyorum. Söz genele gidiyor. O çocuk işte bu şekilde utancından köy yerine dönmüyor; kerpiç sıvamaya giriyor, kaloriferci olarak işe giriyor, boyacı olarak dolaşiyor. Orta şekilde okumuş birisi öyle ediyor böyle ediyor; sonunda enstitüye giriyor. Diploma alıyor. Bakıyorsun, doktora kalıyor, tez yazmak için konu arıyor. -Bu sırada Davutov güldü.- Evet, şaşakalıyorum ben, böyle kişiler de var öyle ki; ben, diyor, doktora okuyorum, lakin henüz tezimin konusu yok, diyor.

Onlar hareketlenip otelin holüne çıkıp oturdular, sigara yaktılar. Ruşad bu adamın yanında kendini rahat hissetmeye başladı. Sözü bir şekilde bağladı.

- İşte ben de bu konuda düşünüyorum, yoldaş Davutov. İşte dün bir yoldaşımı gördüm, aynı okulda okumuştuk, şimdi redaksiyonda çalışıyormuş. Gelecek yıl için planda kullanmak üzere üç tepsi verdiler, diyor (anlaşılan, onlarda kâğıt hacmini bu şekilde ölçüyorlar!), işte bunu çekip veresi var daha, diyor. Ben diyorum, ne kitap çıkaracaksın peki, diye. Şiir kitabı, diyor. Ne hakkında onlar, diyorum. Henüz onları yazmadığımı söylüyor; iki haftalık tatile çıkıyorum, orada biraz çalışabilme imkânı olur artık eğer çocuk rahatsız etmezse, diyor. İşte nasıl! Ben onu göz önüne getirebiliyorum artık: Evine dönüyor ve çocuğunu sokağa çıkarıp, ne tür şiir yazayım acaba, diye oturuyor. Üç tepsilik doldurmak gerek öyle ki! Ardından biz okuyoruz. Yok, bana kalsa, herkes hayatta kendi yerini bulabilmeli.

- Evet, evet. Bunu kim söylemiş, biliyor musun?

- Biliyorum. Eski doğunun bilgisi Konfüçyus söylemiş. Dünya, yalnızca herkes kendi yerine koyulduktan sonra, tertip dolu olacak, demiş.

- Evet, yetkisizlik toplumumuz için korkunç bir hastalık. Eğitimli kadrolar yetersiz, bu durum birkaç yıla geçilecek. Bugün genel toplantıda ben de bir tanıdığıma rastladım. Frontovik, hayli yetenekli, kurucu yiğit. O kadar ki bugün kent konseyi başkanı yapıp koy. Nerede, ne olarak çalışıyor diye sordum? Hayret verici! Edebiyata girmiş, redaksiyonda çalışıyorum, diyor. Yok artık, vallahi! Edebiyattan hiç anlamaz, lakin redaksiyonda. Koydular, ben ne yapayım, diyor. Şiirler yazıp duruyor, okuyorum. Dört mısrasında bir kuruşluk mana, akıl, güzellik yok. Yazıyor. İşte öylesi kurucu, organize gücü olan biri boşa gidiyor... İnsan kendi yerinde olsun, maksimum fayda getirecek yer olsun...

Konuşma uzadı, Davutov saatine baktı.

- Peki, sen kendi yerinde misin acaba, Konfüçyus?

- Nasıl söylenir ki şimdi... Öyle, alanımı severek ders veriyorum ben. Fakat yalnızca tarihi anlatmayı seviyorum. Çocuklara tekrar anlattırıp, not defterine notlar koyarak işkence çekmeyi hiç sevmiyorum. Ondan sonra benim karakterim de bir şekilde ağır. Askerî hizmetten döndükten bu yana tek bir sakin gün geçirdiğim yok. Her zaman huzursuzluk. Bir şeyler eksik. Hâlbuki sivil hayatı ne kadar özleyip beklemiştik. Ben, anlaşılın, gençliğimi savaşta bırakıp geldim...

- Hi-i, kardeş, sen olduğundan büyüksün... Yıl hesabına göre genç zamanın; gördüklerin ise, elbette, ömrünü tamamlayan insanınki ile bir. Eveet, bu kadar sohbet yeter, benim gece trene gidesim var. Bu arada, sen ne yapıyorsun böyle, şehirde?

- Ben üniversitede açıktan okuyorum. Sınav zamanı.

- A... Haydi, haydi, bir an önce yüksek tahsil al. Rayonda sizin gibilere çok ihtiyaç var. -Davutov çenesine elinin kenarını sıvadı.- Pekâlâ, başarılar...

- Raziye Veliyevna'ya selam söyleyin.

- Sağ ol...

...Sınav dönemi tamamlanınca, önceden anlaşıldıldığı üzere, belirtilen gün Ruşad sergi materyalleri dükkânına geldi. Orada vekâletnameler, faturalar ile Nerkis bekliyordu. Nerkis'in işleri tıkrında; doğum iznini geçirmeye şehre gelmiş. Sanki doktorlar, hastaneler komşuda var sadece. Bu hesaba göre; Mincamallar, Bılbılınisalar nasıl halletmişlerdir bu meseleyi. Nerkis, yüzündeki değişimleri kapamak için hayli güç harcamış. Kalan değişimleri astragan kürkten dikilmiş lüks, geniş bir elbise kapatıyordu. O bir derece bile kafasını kaldırıp Ruşad'a bakmadı. Onlar bir zamanlar bu mağazada birlikte posterler seçmişlerdi hâlbuki. O dönemde ikisi de çok gençti henüz!

Aldığı şeyleri dönüşte taşısın diye Nerkis yanında Mesrüre'yi de alıp gelmiş imiş.

Mağazadan çıktıktan sonra Nerkis nezaketle vedalaşarak, dönüp evlerine gitti. Ayrıldığı sırada, son yarım yılda ilk kez, Ruşad'a güzel şekilde göz kırptı. "Biz sizinle ikinci kez karşılaşana kadar, biliyor musun, benim neler göresim var daha?" diye söylemiş gibiydi o.

Ruşad, o şekilde Mesrüre ile birlikte sokakta kaldı.

- Ee, sen nereye, ben nereye? diye gülümsedi o Mesrüre'ye.

- Ben nereye gitsem olur. Dört yanım kible, dedi Mesrüre, birisine kızmış gibi. – Birisine takılıp sirke falan gitsem keşke. Şehire gelmişken, gelmişken...

Ruşad kısa süreliğine gözünü yumup düşünceye daldı. Mesrüre, tabii ki ondan kendisini alıp sirke götürmesini ümit ediyordu.

- Biliyor musun, nasıl yapalım? Sirk değil, başka bir yere gidelim. Olur mu?

- Seninle yeryüzünün dışına bile gitmeye razıyım... Mesrüre bunu tüm içtenliğiyle söyledi, anlaşılın. Ruşad bunu tam olarak duymadı.

...Mübi yeni daireye taşınmış imiş. Bilgilendirme Bürosu, üç dakika içinde adresini yazıp verdi.

Mübi'nin merdiven dibinde üç tekerlekli arabası "İnvalidka"¹²³ duruyordu. Dar koridorda gaz ocağı, kir sabunu, tuvalet, keçe çizme, kedi ve başka türlü günlük araç gereçlerinden çıkan koku burna çarptı. İçeri odada Mübi'nin uzun zamandır tanış, hoş sesi işitildi.

Kılar idim akşam

Bir sigara yaksam.

Yatsısını da kılar idim,

Bir yarısını kaksam.

Mesrüre, kuşkulanarak, sıkıca Ruşad'ın elini tuttu. Ruşad ise cesur şekilde kapıyı çaldı.

...Mübi dünyadaki her türlü beklenmedik duruma hazırlıklıdır, ama gençlik dostu Ruşad onu arayıp gelir diye aklının ucuna bile getiremezdi. Üstelik bir kadın ile. Bugün onun izin günüydü, ev keyifsiz. Masada dünkü dostlardan kalan izmaritler, soğan kabuğu, ekmek kırıntıları, kirlenmiş bardaklar, boş şişeler...

¹²³ Rusça "malul, sakat".

Beklenmeyen konukları görünce şaşırıp kaldı ve eski divanından fırlayıp kalkarak, koltuk değneklerine yapıştı. Tıraşsızdı ve akşamdan içtiği içkinin kokusu ağzından vuruyordu.

- Vallahi, be! Bak bir! Sen mi bu, billahi! İşte sürpriz! He!

Onlar kucaklaşırken Mübi'nin bir değneği kayıp düştü. Bir süreliğine ortadan kaybolan Mesrûre değneği alıp Mübi'ye tutturdu. O an masaya göz attı ve üstünü çıkardı. Mesele açık: evi temizlemek gerekiyordu.

- Bu halin ne? Tıraşsız, yıkanmamış. Sana misafirler geliyor, senin ise masanda domuz ahır var. Ben de frontoviğim. Sen ise frontovik değil, bakteriolojik silahsın! Samuray!

- Evet, vallahi! Dürüstçe! Beklemiyordum. Ben hazırım. Bir dakika. Sobayı yakarız. Patates pişiririz. Harika balığım var. Ben öyle ki çalışıyorum, param bol. Vay seni be!

- Ne iş yapıyorsun, nerede çalışıyorsun?

- Kundura işleri ustası! Sınıflı. Sana güzel bir çift potin dikip vereyim, sonradan?! Ben şimdi sobayı...

- Yok, dur, kardeşim, sobayı ben yakarım. Nerede odun ambarın?

Odun ambarında sobalık odun hazırlarken Mübi kısaca durumunu anlattı. O an o artık durulmuş, hayli usulca konuşuyordu.

- Kadın ile hesap. Pek it halk olup çıktı o, evlat. Hasada gitti. Kadınların her şeyini affetmek mümkün ama bu kadarını affetmek zormuş, evlat. Artık şunu anladım: erkek hanımı, yabancı erkek ile bir kez günaha girmesin. O günahın tadını bir kez bildi mi, bitti artık. Sonrası faydasız. Sonrasında hiçbir şey yardım etmiyormuş.

Ruşad yardığı odunları kucağına doldurdu.

- Yani açıktan açığa ihanet mi etti o? Nasıl olur bu, sen dururken? Anlamıyorum.

- Şaka mı yapıyorsun. Bir aygırı, ben varken koltuğuna şişe sıkıştırıp eve gelmeye başladı. O kişiyle yakalandı da. Sanki beni içirtiyorlar da uyutuyorlar. Yarım bir kişiyim ben, işin aslı!

- Peki, nasıl yakaladın sonra? Tü, rezil! İğrenç!

- Yaka-la-ma. İlginç oldu. Kendi ahmaklığı sebebiyle yakalandı.

Ruşad ağır soludu, sövüp saydı.

- Nasıl kurtuldun sonra?

- Nasıl olsun, askerî komiserin yanına gittim. Böyle böyle, duracak yerim kalmadı, karım hasada çıktı, daire onun, içkiye düştüm dedim.

- Ardından?

- Ardından şöyle; askerî komiser ile aynı orduda bulunmuşuz. Hadi, diyor, biz, diyor, şöyle yapalım, diyor. Sen bana bir iki gün sonra, diyor, tekrar uğra. Gittim; iş yeri, kalacak daire vs. hepsi sosyal güvenlik ile konuşularak halledilmişti. İşte böyle! Kendisi albay! Azarladı beni. Ayıp değil mi sana Segdiyev, bu tarz fuhuş içinde içip yatmak, sen cephede mi bulundun yoksa ayaklarını trende sarhoş olup düşerek mi kestirdin, diye. Eziyet edercesine konuştu, evlat...

- Peki, o nerede şimdi? Görüşmüyor musunuz?

- Ha! Onu oyuna getirdiler. Kocasız kadın yanına gelmiyorlar artık! Çünkü, kocasız kadının yanına gitmek, sorumluluk isteyen bir iş. En muntazamı, kocası varken onun. Şimdi ağlıyor da ağlıyor, diyorlar.

Bu durumu Mübi'nin birine ilk anlatışındı, bu yüzden o sinirlendi.

- Hata ettim, sanki. Yanlış yapıyorsun, gönlüne böyle bozuk bir hesap girerse. Kimde neyin kaygısı öyle ki! Ben evin üzerine düşüyorum, malzeme taşıyorum, odununu, elektriğini suyunu hallediyorum. Hazırlamaya dönüp giriyor. Hanımın doğru yolda yürüsün diyorsan, yirmidört saat ev işi ile meşgul etmelisin. Anladın mı? Daha bak benim, biliyor musun, ne kadar emeklilik geliyor? Peki, başka avantajlar? Kadınlar bir boş kalmasın. Ardından ellere gidiyor artık o...

...Soba dolduruluncaya kadar Mesrüre evi parlattı. Mübi ile Ruşad'ı mutfığa kovup çıkardı ve ocakta ısınan su ile yeri silmeye girişti. Elbisesini sıkıştırıp, kolunu sıyrılmış genç kadın su dökmeye çıkarken Mübi ile Ruşad'ın sözleri bölünüyordu. Mesrüre küçük daireyi, parlattı. Okul kadar okul yıkayarak öğrenmiş genç kadına bu iş hiç zor gelmedi.

Sıcak, temiz evde çay yanında gün boyu sohbet vardı. Mesrûre iki kez yakın çevredeki dükkânlara gidip geldi. Gündüzkü çay akşamki yemek ile birleşti. Mesrûre yemeği iyi pişiriyormuş. Mübi şehriye çorbasını terleyene kadar kaşıkladı. Kendisi şaka takıldı:

- Ninemiz; becerikli kadın çavdar ununu kebab eder, beceriksiz kadın ise buğday ununu harap eder, diye söylerdi. Pek becerikli geline denk geldik sanırım...

Akşamleyin Mübi'nin biricik divanını Mesrûre'ye verdiler. Yiğitler kendileri palto, kaput sererek yere yattılar. Savaş hallerini, cephede gördüklerini konuşarak gece yarısı geçti. Mesrûre gün boyu koşturup hayli yorulmuş herhalde, derin derin soluyarak uyuyordu.

...Mübi için en ağır vakit; güz günü ağaç yaprağının, meşe yaprağının döküldüğü haftalar.

Savaş zamanında Mübi ormanları çok geçti, çok gördü. Şık ağaçlı, muhteşem alanlı geniş ormanlar arasından savaşılarak geçtiler. Bunlar yabancı ülkelerdeki yad ağaçlar, yad alanlar, yad çalılar idi. O ormanlarda burnu gıdıklayıcı güzel çiçek kokuları, bal kokusu vardı. Mübi sevmediki oradaki şatafatı. İşte kendi ormanımızı görmek gerek idi. Güz günü. Yere bolca yaprak dökülmüş; bu kayın, ıhlamur, kavak, kızılağaç yaprakları. Meşe henüz dökmemiş. Kırdı soğukça rüzgâr var, burada ise تنها, sessiz. Sincaplar artık kışlık yemiş toplamışlar ve yuvalarında acele etmeden yalnızca sohbet ederek gün geçiriyorlar. Aynı çıkmış çocuklarının yuvası nasıl acaba? Soğuk olmaz mı? Yemelerine yeter mi? İhtiyar meşe ağaçlarının dibinde meşe fıçıya tuzlanmış hıyar kokusu göğsü dolduruyor. Sert, sağlam koku. Yere düşmüş kuru yapraklardan sıcak vuruyor gibi. Yatıp uyumak vardı burada!

Çocukluk çağında Mübi güzün odun hazırlıyordu, o sırada göğe bakarak ağaç dibinde hayaller kurup yatmayı seviyordu. İşte hışır hışır bir yaprak düşüyor, bir iki saniye sonra ikincisi yola çıkıyor. İşte “tıp” diye meşe ağacından bir palamut düşüyor, çok geçmeden bir diğeri. Bazen de iki üç palamut asla düşmüyor, aslında hepsi de aynı meşeden hepsi de aynı renk. Tabiatın gizemli bir gücü meşenin palamutlarını belirli bir vakit birim üzerinden teker teker döküyor. Bu niye böyle? Mübi buna hiçbir zaman cevap

bulamadı. Aslında insanlar da öyle. Her yıl köy kabristanında ortalama beş altı yeni kabir meydana geliyor, fakat hiçbir zaman köyde bir gün içinde iki cenaze olmuyor. Veya: bir yılda birisi bile ölmeden, diğer bir yılda iki parça fazla ölüm bile olmuyor. Köyde her yıl onbeş onaltı çocuk doğuyor, lakin yıl geneline onların doğum günleri o kadar eşit dağılmışlar ki şaşar kalırsın. Mübi işte bunları düşünerek meşe dibinde yatıyordu; bu halet ona ruhi doyum veriyordu. Hayatın en ağır vakitlerinde bile işte bu gizemli, sihri dünya, meşe palamudu düşmesi görüntüsü; onun gözünün önüne geliyordu. Mübi'nin hayatında çok zorluklar oldu; o tırmalayıp, tırnak diplerinden kan çıkana kadar mücadele ederek yaşadı, onun bakışı dünyaya, kendini saran muhite münasebeti saf, pak oldu. Ayakları kesilip hastanede yatarken bile onun tüm dileği şu idi: eve dönmek ve meşeliğe gidip, palamutların düşüşünü izleyerek yatmak, başından geçenlerden bir hisse çıkararak, hatrından aynen geçirmek. Fakat hayat Mübi'yi şehirde kalmaya mecbur etti. Dünyanın ona yapacağı darbeleri henüz bitmemiş imiş... Lakin her ızdırıp, her hasret nispetinde işin aslı... Ancak bir haletten diğerine geçme süreci ağır sadece. Mübi başta ayaksızlığına böyle alıştı. Ancak uyuduğu sırada ayak parmakları sızlıyor, ayak bileği yanında devamlı kaşınıyordu. Uyanıp gitmek ve minder kenarına sert sert sürerek, rahatça kaşımak istiyordu... Uyanıyor; ah, yok o ayaklar, yok. Onların nerede kaldığını Mübi kendi gözüyle gördü; o sırada bilinci yerindeydi. Ardından, sık sık rüyasında koşarak gittiğini görür, iki gecenin birisinde rüyasına hücum vakti, kendi katıldığı son savaş girer. Mübi makineli tabancasını çekerek ileri doğru koşar, siperleri sıçrayarak geçer, kuş hendeğine uçar; rahat, rahat. Lakin işte sürati yavaşlamaya başlar, işte, işte artık tamamen durur. Bu uyanma öncesinde oluyormuş.

Şehre dönüp evlenince, işe yerleşince o, sakatlığını unuttu. Mutlu, düzenli, sıcak bir hayat başladı. Savaştan önce yamalı bişmetten arınmamış, aşk denen hissin ne olduğunu bile bilmeyen frontovik, kendisinin tüm zenginliğini; saf gönlünü, çocuklarca toyluğunu, gençliğini, hizmet seven ellerini güzel hanımına bağısladı, onun yüreğinde, dalga dalga olarak bu ana dek ona tanış olmayan hisler kaynadı. Mübi bu bahtına inanamadı, akşamları karısı işten dönüp gelmeyecek gibi hissederek, yüreği korkudan titriyordu. Lakit mutluluk uzun sürmedi. İşte bir ara Mübi'yi iç sıkıntısı bastı. Niçin? Neyden dolayı? Bunu bilmiyordu.

Bir iki defa kötü rüya da gördü. Eşi sokak köşesinde yabancı bir erkekle güle güle konuşuyor. Nasıl? Mübi'nin sevdiği hanımı başka bir erkeğe gülümseyebilir mi? Yürek

yerinden kopup gidiyor, o şıpır şıpır terle uyanıyor, şükür, karısı göğüslerini titretir şekilde düzenli soluyarak yatıyor. İkinci vakit Mübi bir yakışıklı yiğidin, karısını kucaklayarak yürüdüğünü rüyasında gördü. Korkunç bir rüya! Gerçekte bu durumu görmeyi Allah yazmasın! Senin hanımının beline başka bir kişi elini değdirecek imiş! Bunun olması hayatta mümkün değil. Böyle bir durum olursa direk öl. Nereye o kucaklatma, öptürme ve diğerleri... Bu tarz rüyalar artadurdu, onun her iç sıkıntısıyla birlikte boştan yere yürek yandı.

Yok, yürek hiçbir zaman boşa yanmaz. Gönlün ne olursa sezermiş; aklını işe ver, beyninin hünerinden faydalan. İnsan hiçbir zaman beyin kabiliyetinden gerektiğince fayalanmıyormuş. İnsanın belası, buymuş. Ve Mübi, beynini işe koşturdu...

Mübi kırıldı, büküldü. Bu; cephe gerisinden, arkadan bir darbe idi, Mübi buna hazırlanmamıştı. Bu meseleyn ilk öğrendiğinde Mübi tavana bakarak tan attırdı, gece boyu alnına tavan düşüyormuş gibi oldu, hırlayıp uyuyarak yatan karısı ona korkunç iğrenç, pislenmiş olarak göründü; o, tan atmasını bekledi. Sabah saatleriydi, Mübi tıraşsız, yıkanmamış şekilde dükkâna girdi. Kadınlar margarin, helva gibi şeyler tarttırıp, havasız dükkânda sırada duruyordu, biçimsiz koltuk değneklerini yere vurup sallana sallana bir sakat gelip girince, hepsi ona döndüler. Mübi sıra başına gelip durdu, arkada duran bir iki kadın mırıldandılar.

- Sırasız girmeyiniz...
- Bitmez burada, işe gidesi yoktur.

Lakin kimileri savunarak korudular:

- Savaş sakatı belli ki!
- Sakat olsa, acaba yemek yemek için dükkâna gelir diye düşünüyor musunuz?

Onlarınkini bilemezsin savaş sakatı mı, değil mi?

Mübi bunları kâh duydu, kâh duymadı.

- Vermeliyiz bir şişe beyazı, dedi. Sıradakiler arasından tekrar öteki ses işitildi.
- Söyledim ya. Söyleyip noktadım ya...

Mübi, yerinden bile hareket etmemiş şekilde, değneklerini bir koltuk altına alarak tezgâha dayandı ve koca eline şap ederek sokup şişenin mühür mumunu uçurdu. Ardından şişeyi çok sağlam salladı ve başını arkaya atarak ağzına koydu. Sıradakiler dillerini yuttular. Mübi şişeyi boşaltınca, şap ederek tezgâha koydu ve tek kelime etmeden çıkıp gitti. Sıra ses çıkarmadı; nedense orada sakata karşı olan biraz önceki nefret, saygıya dönüşmüş gibi oldu. Yalnızca aralarından bir kadın ağır soluyarak:

- Ey Hüda, selametlikten ayırma, diye söylendi.

Mübi ise o gün, gün boyu sersemleşti; meşe ormanına dönüp, orada kendisine bir mezar kazma üzerine düşündü. Ardından o gün gençliğini yok ettiğini anladı...

Dünyada yaşamalı mı? Değil mi?

Yaşasan, hangi iyi yanları var? Ölsen!

Mübi artı eksilerin ucuna çıkamadı. Hastanede onunla birlikte bir müzisyen yatmıştı. Orkestrada viyolonsel çalan genç bir yiğit. Kolsuz kalmış. İnce gönüllü, ağlayıp duruyordu. Lakin sağlam. Her şeye rağmen müzikten ayrılmayacağım, faşizm denen pisliğe inat yaşayacağım, diyor. Mübi'ye, radyodan yayınlanan her müzik eserinin hikâyesini anlattı. Mübi yavaş yavaş bir eseri diğerinden ayırmaya başladı. İşte bir gün Oginski'nin polenezini verdiler.

- Dikkatle dinle, dedi müzisyen, hikâyesini anlatacağım.

Şarkının hikâyesi, aşk üzerineymiş.

Mübi hastanede yatarken bu eser için istekte bulundu. Moskova radyo istasyonu Mübi'ye koca bir zarfa koyarak cevap gönderdi. Falan gün, falan saatte... Moskova'dan durup onun soyadını söylediler. "Hastanede yatan onbaşı Segdiyev'in isteği üzerine...". Bunun ardından Mübi bu esere âşık oldu. Bu Oginski acaba Tatarlardan mı çıkmış? Kendisinin kanatlı, kederli melodisine oturtuyor ve insan gönlünü hür tarlalara doğru alıp götürüyor, işte Mübi ağaç başlarına uğrar uğramaz gökten gidiyor, işte onun ayakları sağ, o

ayaklar Mbilerin ormanındaki meşe balarına temas ederek yürüyorlar, ite güneş iıı dolmuş uzak ufukta, yel değirmenin kanatları Alp Batır'ın el işareti gibi görünüyor. Bu müzik, ölümü unutturuyor; bu ahenk, gnl yaayı, mit dalgaları üstüne fırlatıyormu.

ehre dönüp yerleince, Mbi'nin ilk ii bu eserin yazıldığı plakı aramak oldu. Soroçiy pazarında ne olmaz dersin? Mbi plakla birlikte gramofon da aldı.

Ve gençliğini yok eden günde, bu müzik ona yardıma geldi: o, Mbi'nin kırık gönlünü tabiatın kucağına alıp götürdü, kalp yaralarını onaran yumuşak bir yel esti, bir yerde ufuk ardında Mbi'yi özleyip bekleyen gizemli bir güzel kızın sevimli yüzü göründü...

Yaşamak! Sa kalmak gerek! Bu günleri yiitlerce, frontoviklerce geçirmek, atlatmak gerek. Ardından gzn köye dönmek, meşe dibine gidip uzanmak, bu mit müziğini icra etmek gerek! Orada o vakitte meşe palamudu dökülür. "Tıp" ederek birisi der. Ardından "tıp" ederek ikincisi.

Mee palamudu, ömür hesabını sayıcı.

Yok, karısını döverek Mbi elini kirletmedi.

- Ben acaba sokakta yatan bir ayya mıyım? İflah olmaz bir sakat mıyım ben acaba? Ben frontoviim! diye kendi kendini tuttu. Yoksa koltuk denekleri kırılana kadar ezmek istiyordu.

Ailede bu tarz kavgalar olur; sürekli sevdiinden dolayı. Durup dinliyorsun, atııyorlar da atııyorlar.

- Seni tanıdııma pimanım, demiş oluyor birisi.

- Ben bahtlı olsam, seninle evlenmemiş olurdu, demiş oluyor diğeri. İnanmayınız! Yaratılıtan bu! Onlar bu şekilde atııyorlar; sonra bakıyorsun, kadın yatağa burumu bembeyaz bir araf seriyor, iki yastık koyuyor(!), yorganına yeni kılıf geçiriyor, ayna karşısına gelip geceliini giyiyor, yüzüne bir takım kokulu yalar sürüyor... Ser sen yerini ayrıca, öyle pişman olunca, öyle sevmeyince. Yok, o sermez. Bir  dakika geçer ve bu

tatsız sözler çoluk çocuğun oyuncak görünce yapacağını unuttuğu gibi duman olup uçarlar, kaynar derecedeki sevgi taşar. Bu tarz atışmanın en uzun süresi üç gün, tıp dilinde bu “günlük travma”. Bu gelip geçici; bu, torba taşırken boynun pıtlayarak gitmesi ile bir. Ama artık evde aşk biterse, o zaman atışmalar kesiliyor. Tatsız konu üzerine hanımıyla konuşup anlaşınca Mübi iki üç gün işe gitmedi. Birlikte çalıştığı arkadaşı durumunu öğrenmeye geldi.

- Keyif yok, hanım ile atıştım, diye Mübi’den içki istedi. Gün boyu konuşmadan masa yanında oturan Mübi ona:

- Atıştınız demek, öyleyse birbirinizi seveceksiniz, dedi. – İşte burada atışmadan yaşayanlar da var daha...

Ötekisi tabii ki anlamadı.

- E – e, dinle, dedi, seninkinin neyi var? Seninki en azından namuslu birisi. Onun saflığı yüzüne vurmuş. İşte ben inanmıyorum öyle ki, inanmıyorum. Seninki, pek saf bir kadın...

Bu, Mübi’ye arkadaşları tarafından devamlı söylenen bir sözdü. Mübi bu zamana kadar yüreğine yağ olarak yatan bildik sözleri işitince bu sefer vıç edip yere tükürdü. Ah, ayakları da olsaydı! O zaman ne yapacağını bilirdi onbaşı Segdiyev!

Mübi başka, ustalık gerektiren bir işe yerleşti; bir daireye taşındı, evde yalnız yatmaktan korkarak gece bekçiliğine de girdi. Tüm günü işle doldu. Vakit yetmemeye başladı. Alev, yetişemeyince, geride sönüp kaldı... Lakin özlem denen şey onun ebedi yoldaşına döndü.

- Sen adam gibi yaşamayalı çok vakit oldu, dedi Ruşad, asker kaputu altından fısıldayarak. Kendinden büyük insana nasihat vermeye onun ahlaki hukuku var mıydı? Mübi’nin durumunda kalsa kendisi ne yapardı? Tecrübesizliği ile o, buna dikkat etmedi. – Sen adam gibi yaşamayalı çok vakit oldu. İstersen eğer kendim akıl hocası olurum. Hoş kadın. Gıybet etmez. İş var, çok sözlü değil. Bildiğim kadarıyla yamuk işleri de yok aynı zamanda...

- Ben korkuyorum, evlat. Tekrar öteki duruma düşerim diye. Ne söylesen de, bir sakatım ben.

- Kadınların hepsi de kötü olmuyor.

- Onun, evlat, artık farklı zamanı olmuştur. Çok genç hem daha. Kanı kaynar. Kim ayıp edebilir ona! Ama at, sahibine gelince aksamasın. Bana bu yeterli. Haydi, nereden gelip nereye gitmemiş, sabahleyin sen sözü at. Ümit verici bir durum olursa, kalanını kendim konuşurum. Belki üstüne bir de gümbürtüyle düğün yaparız?

- Oho, sen zenginler gibi konuşuyorsun. Daha düğün masrafına, muhtemelen, benden borç isteyecek olursun?

- Yok, kardeş, benim düğünlük kadar birikimim var. Sen acaba bana dünkü gibi her gün bu şekilde çalışır mı dersin? Dün maaş günüydü, arkadaşlarla oturduk. Ayda iki kez böyle oturuyoruz. Ben öyle ki daha eve bile iş getirdim. Toplayacaklarım da var. Bazılarına verecek de yok değil hani. Kısacası, alacak, yapraktan çok; verecek, topraktan çok. Bana ne, bir başım da, bir... , ağlayıp duran sarı saçlı çocuklarım yok ya benim.

Onlar dönüp durarak uzun süre yattılar.

- Şey, evlat, nasıl girebildiniz. Vallahi! Bir konuşmaya üzüntülüymüm öyle ki ben.

- Nasıl ama? Peki, dünkü ekip?

- Yok, onlar ileri yaşlı kişiler. Onlar savaşta bile bulunmamışlar. Emekçi ordusunda bulunmuş birisi. İyi insanlar, sözüm yok, ama evlat, frontovikler ile konuşmak tamamen farklı. Bilir misin ki bayram günlerinde nasıl içi sıkılıyor insanın? Geçen yıl dokuz mayıs günü canımı nereye koyduğumu bilmeden gezdim ve bir restorana girip oturdum. Yalnızca yan masada iki yiğit kız arkadaşlarıyla oturuyorlar. Zafer günü için! İyi bayramlar! diye kadeh ardına kadeh kaldırıp içiyorlar. Birisi -ağzı iyi laf yapanı- savaş sırasında kendisinin gördüklerini anlatıyor. Mikadan saç tarağı yaparak kolhoz pazarında satıyormuş. Rusça olarak anlaşıldı mı, anlaşıldı mı? diye çıkıyor her söz. Ağzlarında iyi bir puro, garson kız yanlarında fir dönüyor. Ben ise sigaramı çekerek bir saat oturdum, dönüp bakmadılar bile. Çünkü ben tatsız, yarım gövde birisiyim; muhtemelen, sakalı da kesmemişimdir. Bir saatin ardından gelip söylediler: bu masaya garson kız yokmuş. İşte böyle!

- Dur, dur... Ben şimdi burada seni suçluyorum.

- İki ayağımı Romanya toprağında bırakıp döndüğüm için mi?

- Hayır, hayır. Zafer günü demedin mi? Peki, senin madalyaların var mı? Askerî üniforman sağlam mı? Tıraş olmaya jiletin var mı? Ha! İşte sen tıraş ol, temiz üniformana beyaz yaka dik, nişan-madalyalarını tak ve istediğin yere girip: "Bayramınız kutlu olsun!",

“Bizim frontoviklerin bayramı kutlu olsun!” diye tebrikle. Yoksa tıraşsız her ayaksız Vatan Savaşı sakatı olamıyor.

- Ey, sen bir yerinden tutup alıyorsun meseleyi. Sen; bilgiç, bizim kara baş ile konuşmamız sana hiçbir şey ifa etmiyor.

- İyi, peki, öyleyse uyuyalım. Kalkana kadar iyi uykular, yoldaş onbaşı!

- Evet, iyi uyumak! Size de bunu dilememe müsaade ediniz, yoldaş başgedikli!

Kalanı filmdeki gibi hızlı işlendi. Ruşad’ın şehirdeki son akşamıydı; Mübi’nin dairesinde dar kapsamlı düğün meclisi oldu. Mübi tam Ruşad’ın dediği gibi giyinmiş, yepyeni üniformasına beyaz yaka dikilmiş, bir nişanı ve üç dört madalyası takılmış, sinekkaydı tıraş olmuş, saçları düzlenmişti. Mesrüre, mecliste kadın olarak yalnız kendim olacağım diye çekinip, mecburi diye söyleyerek, Yeni Semt’ten Nerki’si alıp geldi. Masaya Nerki de gelip oturunca Mübi bütünüyle afalladı. Üniversite bitirmiş bu güzel hanım Mübi’yi bütünüyle serseme çevirdi, mutluluğundan Mübi ne yapacağını bilemedi, ilk kadeh sözünü kendisi söyledi, ve, nedense, Rusça söyledi.

- Bizim borcumuz, şu an aramızda olmayanları anmaktır. diye, koltuk değneklerine gövdesini bırakıp bacaya dirilmiş şekilde kadeh kaldırdı.

Nerki tokuşturarak koyu çay içti.

Ruşad mecliste kendini cesur tuttu, birkaç kez kadeh sözü söyledi.

- Dostum Mübarakşa! Mutlu olunuz! Sizin için ben çok mutluyum! Haydi, bir yastıkta kocayın! Haydi, kendiniz gibi, böyle hünerli, hizmet seven çocuklar yetiştiriniz, o çocuklar senin diktiğin iskarpinleri giyip Almanya’ya, Romanya’ya, Macaristan’a ziyarete gitsinler. Biz ise seninle o zaman da işsiz durmayız! Çapayev’i görüp tanıyan kişileri şimdi öncü kaplarına sokuyorlar mı? Gelecekte biz de öyle yaparız. Çünkü biz – büyük vakaların şahidiyiz. Sizin mutluluğunuz için, şerefe!

Sonuncu kadeh kaldırma sözünün içeriğine Ruşad gönlünden başka türlüce mana da verdi... Kendisi bağırarak “Sizin mutluluğunuz için!” dedi, ancak içinden “Leylegül ile karşılaşmak için de”, diye söyleyerek kadeh sözünün borçlarını arttırdı...

Damat gelinle vedalaşıp çıkıp gidildiği sırada akşam saat onbirler idi. Ruşad, Nerki's'i dikkatlice yeninden tutarak ilerledi. Sokakta hafif kar yağıyor, Yağ fabrikası bacasından çıkan kızıl-sarı duman sokağa yer çileği sabunu kokusunu doldurmuş, fabrika civarındaki kaldırımdaki demir levhalar üstüne düşen kar taneleri buhara dönüşüyorlar, o levhalar üstüne tramvay bekleyenler durmuşlar.

Katır kutur ederek iki vagonlu eski tramvay geldi, açık kapıdan kondüktörün uykulu sesi duyuldu.

- Gelecek durak – Krasny Vostok.

- Haydi, yürümeye devam edelim, tramvayda midem bulanıyor benim, dedi Nerki's. Dar sokaklardan giderken Nerki's kendisi Ruşad'ın bileğinden tuttu. Yeni Semt'e onlar dar bir ara sokaktan – Bakaltay tarafından girdiler. Semt çevresinde it bile yoktu. İlk evin çitine varınca Nerki's durdu, eldivenlerini çıkartıp, saçındaki kar tanelerini silkeleyip düşürdü. O ağır soluyordu.

- Şey, size... sana başarılar dilerim, dedi Ruşad ona bakarak. – Huzur dilerim. Biz üç dört aydır görüşmemişizdir? Zahir'in de kursları bir şubattan sonra öyle ki? Demek ki kış şehirde geçireceksiniz?

Nerki's tek kelime bile konuşmadı, yavaşça bir hareketle eldivenlerini ceplerine tıktı ve aniden Ruşad'ın boynunu sardı ve göz açıp kapayıncaya kadar onun dudaklarına yapıştı. Ruşad, bu kızdaki böylesi haleti bir derece artık karşılaştığı olduğundan, şaşırmadı, yalnız bu sefer kaynar dudakları ile nefesini kesen kişi, evli bir hanım idi. Nerki's'in yanağı çok, çok sıcak idi, o bilek kemikleri çıtırdayana kadar Ruşad'ı yeniden bir sıktı ve birden dönüp sokağa girip gitti...

Beyazımsı bulutları deşerek, gökte ay göründü, sarımsı ay yeryüzünde dağılıp duran Yeni Semt'i, sağa sola giden manevra lokomotiflerini, uzakta kararmakta olan garı ve Oslan dağlarını aydınlattı. Bir şeye tekrar keyif bozuldu, bir şey eksik, bir şey harap oldu. Ne eksik? Ha! Bu kar denizi ortasında aya bakarak, Yesenin'in dediği gibi, enik olup bir uluyası geliyormuş! Hiç olmazsa bir gönül basılır idi...

İnsan hayatı, tam Yeni Semt'ten şehre giden tramvay yolu. Bakıyorsun düpdüz gibi, oturup gidiyorsun katır da kutur. Fark şurada yalnız, tramvayda giderken sana hangi durak olduğunu söylüyorlar, hayatta ise yok.

- "Tukayev Köşesi" Durağı

Otele kadar Ruşad yayan döndü.

XXIV

Çokça yumuşak kar yağmış, çam ağaçlarının dallarına büyük büyük kar yastıkları bırakmışlar ve uykuya dalmışlar. Kısa gün kendisi de daha geceki uykusundan tam uyanamamış şekilde akşamdan tarafa meyletmış gibi. İstasyon peronunda bir tane bile yolcu görünmüyor, yalnızca orada yaşayan Ruslardan birkaç kişi kar kıtırdatıp yol üstüne çıkarak yürüyorlar. Bütün bacalardan eşit duman yükseliyor, ortama tuzlu mantar, balık böreği kokusu yayılmış. Bugün Rusların bir bayramları aynı zamanda, sokak etrafında kızarmış, temiz giyinmiş insanlar görünüp duruyor, yalnız el feneri, uzun saplı çekiç taşıyanları vardiyanın bitmesini bekleyerek birbirlerine vakti sorup duruyorlar. Bir nedenle devamlı geçip giden tren bile bu istasyondaki tabiat idilini bozamıyor. Burada sakinlik, burada güvenlik hâkim! Bir fiçı tuzlu hıyarın, dört beş piliç etin, kışlık odunun, samanın olursa, iş yerin olursa; şarkı söylemeden yaşamak niye? Üniversitede okuyarak sen doğru çalışıyor musun? Onun gereği var mı? Davutov, okumuş insanlar gerekiyor, diye söylüyor. Peki işe uzun saplı çekiç tutarak vagon aralarında debelenerek gezinen kişiler gerek değil mi ki? O insan olmadan trenler gidemiyor öyle ki. Niye böyle meşakkatli bir yol seçildi ayrıca bu hayatta? Niye köye dönüldü? Niye, örneğin, bu istasyona yerleşerek bir hayat kurulmadı? Yerleşeydin bekçi olarak, evlenip giderdin bu çevreden genç güzel bir Maşa'yla. Olsaydı o yay kaşlı, mavi gözlü, bayram günlerinde o sana börek pişirerek karşılasaydı, bembeyaz boyunları, hoş kokulu saçları, yumuşak bilekleri ile sana sarılsaydı, nefesin tıkanana kadar öpseydin...

İşte ne mutluluk! Sen bunu yapabilir miydin? Elbette. Demek, mutluluk insanın kendi elinde.

Sen ise nasıl bir yol seçtin? İşte kitaplarla dolu bir çanta, ödevler, sınavlar. Bahara kadar senin bir an bile boş saatin olmaz. Seni ertesi güne altı saat ders bekliyor, toplantılar bekliyor. Yiğit ömrünün çoğunluğu savaşta geçti. Kalanı da aşk nazından mahrum. Yiğitlerden dostlar dağılıp bitti. Gata iş dünyasına daldı. Aslında, onu suçlamak bile olmaz, okul müdürü hiçbir zaman kendi vaktine kendisi sahip değil. Orada üç vardiya okuyorlar. Orada altmış civarında öğretmen var. Gata kendi enerjisine bir yer buldu nihayet...

Okul müdürü, sergi materyalleri yükleyip Mesrüre de dönüyor diye, karşılamaya at göndermişti, çanada yalnızca Ruşad'ın döndüğünü görünce şaşka kaldı.

- Ey, hizmetli kadını gördün mü? dedi. Mesrüre'nin adını insan içinde söylememeye çalışıyordu.

Ruşad, “cephe usulü” gerçekleşen düğün hakkında kısaca konuşup bildirince, müdür borkünü çıkarıp saçlarını sıyırdı, biraz şaşırıldı.

Üçüncü çeyreğin programı henüz hazırlanmamış, her gelecek günkü ayrıca düzenleniyormuş. Ruşad eğitim bölümü müdürünü okul çardağında arayıp buldu. Burada iş kızgın idi. Finans acentesi Semigullin okulda demirbaş sayımı yapmış ve kullanımdan çıkarılan envanteri zabıt tutarak geçiriyormuş. Çardak ortasına bir ağaç kütüğü koymuşlar ve hazırlığa bu yıl gelen kara yiğit tekli kayakları baltayla ortalayarak kesiyor, Semigullin elindeki deftere işaretler koyuyor. Belkiys yen içine ellerini birleştirmiş, tarafsız şekilde izliyor. O arada kara yiğit iki guguklu duvar saatini de, kütük üzerine koyup balta sırtıyla gerilip birini kondurdu; saat “zing” ederek bir ses verdi, ezildi.

- Ben bunu anlayamıyorum, dedi Ruşad.

- Neyi anlaşılıyor bunun? -Semigullin alışılmışın dışında sakın ve vakar idi.-

- Bir şekilde burada müzeler, kütüphaneler yakan faşistleri hatırlatıyor.

- Haydi, burada çok bilenlerden ben kendim de varım. Bu şekilde talep ediyorlar ve bitmiştir.

- Saatler ezmeyi, kayaklar kırmayı mı?

- Ey, ne diye bilgçlik taslayıp konuşuyorsun daha? Böyle yok etmezsen, o çer çöp envanter olarak kalır gider, ikincisi ise demirbaş sayımında onu yeni sayarak önüne koyarlar. Pek çok okul müdürünün evinde devlet malı duruyor? İşte-işte...

- Yine de feci değil mi?

- Evet, işte senin gibi insan, sen yalnızca acıyorsun. Ben de acıyorum, lakin böyle talep ediyorlar. Emretmeler, sen de yapardın. Peki niye kötü öğrenci çocuğa acıyıp dönemlik beş vermiyorsun? Ha? Taş kalpli misin ki sen?

Ruşad meselenin bu şekilde bir yön almasına hazır değildi, sessiz kaldı.

Belkiys okula girip kâğıtlar arasından ertesi günün programını gösterdi. Çeyreklik programı evde düzenliyorum, bugün gece uğraşıp bitireceğim, dedi. Tenefüs oldu, öğretmenler birer birer sınıflardan çıktılar, her biri Ruşad'la tokalaşarak görüştü.

Bir kucak elma dallarını tutarak Mustafa gelip girdi, şarkı söyleye söyleye bir şeylerini yerleştirdi ve gelip Ruşad'la görüştü.

- Tam vaktinde dönmüşsün dostum, kadroda erkekler azaldı, keyifsiz, dedi.

Mesrüre'nin evlenip şehirde kaldığı haberi daha o teneffüs yayıldı. Öğretmenler hep birden konuşmaya başladılar. Türlüce yorumladılar. Dönüp giderken koridorun insansız köşesinde Ruşad'ı müdür hanımı takip edip yetiştirdi. Mutlu ifadeli Gülçire hızlı hızlı gelerek Ruşad'ı yakaladı ve samimiyetle elini sıktı. Gülçire'nin, kendi sözleriyle, yanak ortaları kızarmış, avuç içi kaynar idi.

Çeyrek dakikalık bu karşılaşmanın manasını onlar ikisi de tek kelime konuşulmadan anladılar. Bu, Gülçire'nin yüreğinden çıkan teşekkürü idi.

İhtiyar Gaynelvafa Norilsk'e gelecek güz gidecek olmuş, ıssız eve Ruşad dönüp girince çok sevindi. Akşam yemeği sırasında köy haberlerini anlattı durdu. Ertesi gün rayon konseyine seçimler üzerine büyük bir toplantı olacak imiş, Akbalık köyünden vekilliğe aday olarak Semigullin'i göstereceklermiş. Halk arasında dolaşan haberlere göre, Semigullin'i göstermemek, karşı gelmek diye söyleyenler varmış...

Planları düzenleyip bitirince, Ruşad dışarı çıktı. Değirmen göletinde kolhoz elektrik istasyonunun ağırca uğuldayarak çalışması işitiliyor, elektrik giren evlerden kar üstüne ışık demetleri uzanmış. Nereye gitmeli? Şehirden sonra köye alışmak güç. Köyden gelince

şehirde de birkaç gün bu şekilde canına yer bulmaz düşüyorsun. Nereye gitmeli? Neredesin sen, Hekimcan? Neredesin sen, Gata? Nasıl keyifli günler vardı geçen eğitim yılında!

Şehre danışmaya gitmek için ona ya cumartesi, ya pazartesi günü derslerden azat olmak gerekti, demek ki, Belkıys'ı uyarıp belirtmek lazım...

Belkıys ev ortasındaki masada karton kâğıtlarına gömülmüştü. Ev sahibi kadın, kapıyı açarak Ruşad'ı içeri alınca, manalı şekilde bakış attı ve komşulara gitti. Bir çiğneyecek maya bulunamaz mı, demiş oldu. Belkıys saçlarını dümlererek taramış, basma kumaş elbise giymiş, ayaklarında yumuşak terlikler vardı. Ruşad üstünü çıkarıp ortaya geçti, duvardaki asma rafta Belkıys'ın kitaplarını gözden geçirdi. Makarenko, Makarenko... Metodik talimatlar. Beşinci sınıflarda aritmetik eğitim metodu. Üst sınıflarda trigonometri öğretme tecrübesinden. Metodik dergiler. Pedagoji ders kitapları. Biri, ikisi, üçü... Bu kişi niye öğretmen olmasın? O, bunun için doğmuş, onunla yaşıyor. Bunun başka bir dünyası var mı? Mesela, ömründe yiğit kucakladığı var mı? Acaba onun sevdiği yiğit cephede helak olmuş ve o kendisinin gönlünü başkalarına veremedi bu şekilde geçirmeye mi karar vermiş? Bu kız eğlence bilir mi? Şehirde restorana gitmişliği var mı bunun? Yiğit ile yalnız kalmışlığı var mı? Bütün teni kuvvet dolu, arzusu olduğu zamanda, yiğit ile yalnız kalarak, korka korka kendisini korumanın lezzetini biliyor mu? Belki onunla oynaşıp konuşan yoktur, eğitim bölümü müdürü olunca? Belki o erkekler tarafından resmî olmayan münasebete muhtaçtır? Dur bakalım, ince hislerini kaldırarak bakmak gerek. Takılmak yalnızca. Lakin böyle bir insanla oynayarak konuşmak ağır iş. Çok dürüst kişi öyle ki, kahretsin. Ondan sonra, bilmedik kişi değil Belkıys. Güz günü öğretmenlerle kırdaki çalışırken ilginç davranmışlığı var onun. Öğle yemeği vaktiydi, öğretmenler ayrı şekilde saman yığını dibinde dinleniyorlar. Orada Hekimcan birden “çöp üstüne çömeliyor” oyununa başladı. Başta samana Mincamal'ı dürtüp yıktı. Mincamal hayli uygunsuz pozda yıkıldı, çoğu kişi onu görmemeye çalıştı. Ardından Nesime, Ruşad, kara yiğit, Mustafa... Bağırışıp gülüşme geçti. Helime de obaya tutuldu, oyun onun da hoşuna gitti. Ata oğlunu, ana kızını bilmeden oynarken Hekimcan bir kenarda yalnız ayakta kalan Belkıys'ı gördü. Gördü... ve belinden sıkıp oba üstüne fırlattı. Fırlattı... Artık kendisine de yıkılma vakti idi Hekimcan'ın. Lakin tam o anda Belkıys sıçrayıp kalktı ve öfkelenerek Hekimcan'a çıkışta bulundu.

- Ben kendimle bu şekilde istenildiği gibi uygunsuz hareketlerde bulunulmasına izin veremem, dedi.

Samanda yatan topluluk sus pus oldu. Hepsi yerlerinden kalktılar, biraz önce bir düzine fincan kırmış yaramaz çocuklar gibi kızarak üstlerini başlarını silkelemeye başladılar; eğlencenin adı bile kalmadı...

...Söz üstüne söz çıktı. Yiğitlere münasebet hakkında da biraz oldu. Hiçbir şey olmamış değilmiş. Lakin talepler!

- Benim, dedi Belkıys ince dudaklarını endamlayarak, erkek kişinin bir eksikliğini görürsem, ona artık gönlüm ısınmıyor. Bakıyorsun, edepli bir kişi gibi, eğitilmiş de, yakışıklı da, ceketinin ise yakası yağlanmış, saçından kepek düşmüş. Bunu gördün, bitti daha. Kimisinin her tarafı gelmiş, pantolonunun paçası tiftik tiftik olmuş. Hiç olmazsa ayakkabısına yamuk basmış.

- Peki, içki kokusu gelirse nasıl? diye takıldı Ruşad.

- İçki kokusu gelen kişiyi incelemeye bile gerek yok. Bitmiş kişi o.

- Hadi ama, siz çok sert davranıyorsunuz. Mesela, üzüntüden, mutluluktan birazcık olduğunda.

- İnsan üzüntüde de, mutlulukta da kendine sahip olmayı bilmeli. İnsan içki içmeden de mutlu, keyif dolu olabilmeli...

- Malı, meli... Onun bunlarını Mendi anası da biliyor. Peki, hayatta nasıl?

Belkıys duvar rafından bir kitap aldı. Hızlı hızlı çevirerek gerekli yeri buldu ve okumaya başladı. Akademisyen Pavlov hatırası. Pavlov kâğıt, kalem almış ve ayna karşısına oturmuş. Ardından bardakla içki alarak, ondan bir yudum içmiş. Organizmadaki değişimleri kâğıda yazmaya başlamış. Ardından tekrar... Ondan sonra o sarhoşluğun baş beyine ve duyu organlarına zararlı tesir ettiğini öğrenmiş ve onu ömründe daha da bir damla bile ağzına koymamış...

Öyle... İşte neler biliyor bu kız!

- Bak Anton Semenoviç Makarenko ise şu şekilde yazmış... -Belkıys raftan Makarenko kitaplarını aldı.-

Sohbet hiç de Ruşad'ın dilemediği istikamete girip ilerliyordu.

- Size göre nasıl doğru, diye sordu Belkıys, söylenişi Makárenko mu yoksa Makarénko mu?

Ruşad'ın bu konuda düşünüp de bakmışlığı yok idi.

- İşte ben Moskova radyo komitesine mektup yazıp gönderdim daha, diye devam etti Belkıys. – İki ayrı yayında vurguyu iki ayrı yerde kullandılar. Radyo komitesi olarak radyo komitesinde bu şekilde dilbilgisi hatası yapılıncaya, ne olur artık?

Ruşad'ın sokağa çıkması gelmeye başladı. Dilbilgisi düzgünlüğü tarafına girersen, bittim der gibi. Okulda okuduğu sırada Ruşad'ın tamamen harap olduğu noktalama idi. Onun kompozisyonlarında, genellikle, virgül az koyuluyordu. Sonradan, onun kompozisyonunu sınıf önünde analiz ederek, notunu söyleyince, ikinci kez yazarken o virgülleri alışılanın dışında çok atıyordu... Allah korusun, burada daha fazla konuşmaya devam edersen, virgüllere bile gidip yetişmen mümkün.

Ardından Belkıys bir dosya mektup gösterdi. O Rusça “Bilgi”, “Bilim ve Hayat” gibi dergilerde çıkan bulmacaları çözüyor, bilmecelelere cevap yazıyormuş...

O, programda pazartesiye boş bırakmaya söz verdi.

- Bugün düzenleyip bitiremeyeceğim, başım ağrıyor, bir tablet analjin içip yatacağım, diye kaldı.

Ruşad, sokağa çıkınca, onun penceresine göz attı. Masa lambasının ışığı evin önündeki parmaklıkları aydınlatmıştı.

- Hayırlı geceler sana, hakiki pedagog! Soğuk döşeğinde rahat uykular sana, istediğin yiğitler, düşünce girsin!

...İhtiyar Gaynelvafa'nın anlattığı söylenti, temelli çıktı. Altı dersten sonra, yiyip içip öğretmenler gelirler, toplantı artık canlanmıştı. Başkanlık divanı masası arkasında; Sabir İşmuratoviç, Bibisara, kolhoz yöneticileri ve önceki kolhozcular oturuyor. Kulüp

tıklım tıklım dolu. Öğretmenler eğile büküle öne geçtiler, ön sıralarda boş yerler bırakılmıştı.

- Yoldaşlar, toplantının bu şekilde yürütülmesinde tek suçlu yalnızca benim, diye konuşuyor Sabir İşmuratoviç. – Hem başkanlık divanı başkanı olarak, hem de parti örgütü sekreteri olarak. Çünkü yoldaşlar bizim çizgimizi çok anlayamadılar o anda, diyorum ben. Yoldaşlar, işte rayon komitesi partisinin ve de hizmet erleri vekillerinin rayon konseyi yürütme komitesinin de tavsiyesi üzerine... tavsiyesi üzerine biz bugün rayon konseyine vekilliğe kendimizin arasından layık bir yoldaşı göstermeliydik. Artık malumunuz olduğu üzere, öne çıkıp konuşan yoldaşın takdimi var: rayon konseyine vekilliğe aday olarak köyümüzde doğan... kendi köyümüzde doğan, iyi mi, yoldaş Semigullin Hörmət Gabdelgallem oğlunu göstermeye...

Salon bir süre gürültü patırtı etti.

- Söyledik ya bir kere: razı değiliz!

- Yoldaşlar, sessizlik... Güzellikle konuşalım, danışalım, anlaşalım... Güzellikle yalnızca.

- Nesini anlayacağız? Razı değilim, vesselam!

Sabir İşmuratoviç öyle etti böyle etti, sözü Bibisara'ya verdi. Bibisara yorgun düşmüş bir şekilde bardaktan su yudumladı. Onun damağı kurumuştı, anlaşılan, ikinci kez konuşması...

- Seçmen yoldaşlar, diye başladı o sözüne, seçmen yoldaşlar! Ben hiçbir şekilde anlamıyorum: niçin takdim edilen adaylara siz razı değilsiniz? Bu öyle ki ayrı bir kişinin yalnızca fikri değil, bu öyle ki köy konseyi idaresinin de, parti başlangıç kurumunun da fikri. Böyle olunca...

Bibisara azıcık dikkatsizlik getirdi, salon bunu yakaladı.

- Eğer öyleyse ne diye bizi buraya çağırıp topladınız?

- İyi! Kendiniz önceden karar koyunca, bizim ne gereğimiz var? Bu oldu mu demokrasi!

Ses çıkaranların bir ikisi frontovikler idi.

- Yoldaşlar, lütfen, tertip ile yalnızca...

Sağ kolunun yarı boş yenini silke silke kaputlu bir kişi öne doğru geçti.

- Tertip ile olursa, şu, yoldaşlar. Biz diğer tarafta Vatan için kan döktük, Semigullin burada yiyip içip finans acentesi olarak gezerken...

Salonu gürültü aldı:

- Onun midesi sağlıklı değil! Sağlıklı olsa, o da cephede olurdu! O tarafına dokunma!

- Konuşsun, kesmeyiniz!

- Ses!

- Dokunmamak mı? Ha? -Boş yenli kişi titremeye başladı.- Midesi sağlıklı olmayınca, niye o biz ateş içindeyken Feyzrahman babay'a gidip yedi gece ortasında tavuk soydurmuş, içmeyi aramış? Ha? Yuvarlama için gelir saman diye, korkutarak, öyle çalışmıyorlar mı ki? Kısacası, benim fikrim şu, yoldaşlar: finans acentesi olmuş imiş – olsun, ona sözüümüz yok. Daha vergi var imiş, acenteler de lazım. İşte ülkemizin ziraatini onarıyoruz, ver toplamanın da gereği biter. Amma lakin, biz ateş içerisindeyken burada keyfine göre çalışarak gezen kişiyi vekil edeceğim diye benim kendimin son kolumu kaldıracak halim yok...

Bibisara devamlı olarak kürsü yanında duruyordu. O sudan tekrar bir yudum tattı.

- Yoldaşlar, diye devam etti o, yoldaş Semigullin rayon üzerine çok büyük iş başarıyor. Kendiniz biliyorsunuz, rayonun finans planını geçiremezsek, biz bugün çocuklarınızı okutamaz, doktorların yardımından faydalanamaz idik. Onun bu bölgede hizmeti çok büyük, yoldaşlar...

- Peki, ne için siz onu çok sıkı savunuyorsunuz?

- Yoldaşlar, onun başka bir yanı da var. İşte burada daha yalnızca bir yoldaş çıkıp söyledi: iftira öyle ki o! Yoldaş Semigullin içkiyi ağzına bile almaz. Onun midesinde pergel öyle ki!

- Lazım değil! Sağlıklı mideli insanı seçeceğiz!

Bibisara karşılıklara artık itibar etmemeye başlamıştı.

- İnsanlık sıfatlarına da bakmak gerek öyle ki. İçki içmiyor, sigara kullanmıyor, kadın peşinden koşmuyor, demiş gibi...

Son cümle salonu daha da hareketlendirdi.

Arka sıradan gri elbise giymiş birisi ayağa kalktı:

- Öyleyse Mohtar'ı seçmek lazım: kendisi elli yaşında, ömründe kadın elini tutmuşluğu yok, içki içmiyor, sigara kullanmıyor, sakal çıkmıyor...

Deminki ses tekrarlandı:

Peki, ne için siz onu çok sıkı savunuyorsunuz? Başka layık kişi bitmiş mi ki?

Bibisara bir hata daha ağzından kaçırdı.

Son olarak, yoldaşlar, rayon kurumları önünde ayıp. Bizim namusumuzu aklamadınız diye söylerler...

Bu söz ateşe gaz yağı serpmiş gibi oldu.

- A-h-a! – Gördün mü! Önceden seçip işini bitirdiniz mi ki? Doğru söze rahmet!

Pencere mafsalına oturan genç bir kadın yerinden hareketlendi. Onun da üstünde gri bir elbise vardı, çiftlikten gelmiş.

- Bibisara apay! Bibisara apay! İşte sen, kadın peşinden koşmuyor, dedin. Sen bunu inanarak mı söylüyorsun, yoksa yalnızca rayon yöneticilerinin emrini gerçekleştirmek için mi uğraşıyorsun? İşte ben örnek vereyim, ne diye söyleyeceksin?

Toplantının dizgini koptu: söze kadınlar katıldı.

- Doğru! Duymuşluğumuz var!

- Gören kişiler var!
- Vay be! Semigullin'den temiz bir derviş yapıp bıraktın!

Bibisara halsiz düşmüş bir ifadeyle aşağıya, birinci sıraya baktı. Birinci sırada Mustafa, Ruşad, Mincamal, Helime, Belkıys oturuyorlardı. Bibisara gözleriyle yardım istemiş gibi yaptı. “Siz – propagandacılar, demiş gibi oldu o Ruşad’a, böyle bir vakitte bile bize yardıma gelmezseniz...”

Artık kadınlar uğuldaşıyordu.

- Hemit'in hanımı nerede?
- Evet, evet! Nerede Ruzikamal? Kendisi anlatsın!
- Ey, cemaat, ne yapıyorsunuz siz? Kocasının yılı bile dolmamış kadını niye maskara ediyorsunuz? -Bu kadarı erkeklerin sesiydi.-
- Anlatsın, anlatsın! Dul kadınları hor görmesin hiç kimse de!

Arkadaki sıralardan birisinde gürültü ettiler.

- Kalk, Ruzikamal, çık öne!

İster istemez şekilde adımlayan güzel bir kadını ortadan öne alıp geldiler. Kadının üstünde yamuk cep kenarına gön koyarak işlenmiş göz alıcı açık mavi sırma, başında keçi pamuğundan örülmüş kıymetli bir şal idi. Öne gelip durunca, kadın başını yere eğdi, yanakları komaç gibi yanmaya başladı.

- Ey, anlat, Ruzikamal, diye bağırdı ona, sürükleyip gelen entarili kadın. – Anlat şimdi o gün bana anlattığımı! Geldi mi geceleyin kapının dibine Hörmi? Söyleyiver artık şu Semigullin'in kim olduğunu! Geldi mi? Geldi mi?

Ruzikamal başını daha da aşağı eğdi. Bağırarak konuşmaya cesareti yetmedi; arka sıralardaki çocuklar arasında onun oğlunun olması mümkündü. Bu yüzden onun sesi fısıldayarak çıktı.

- Geldi, dedi o, başını kaldırıp indirerek. – Geldi. -Böyle dedi ve koşarak birden kulüpten çıkıp gitti.-

Bibisara da, Sabir de ne yapacağını bilemediler.

Halk yaygara çıkardı, toplantının düzeni bozuldu. Ön sıraya başkanlık divanından bir kâğıt düştü. Öğretmenler adına imiş. “Propagandacı yoldaşlar! Sizin yardımınızın dışında olmaz. Birinizin savunarak konuşması gerekli. Rayon gazetesine malumat vererek hazırladık öyle ki, mahvolacağız. Kesinlikle bunu göstermek gerek. Bibisara”.

Yazının aşağı düşmesiyle Bibisara, yardım isteyen bakışla, Ruşad’a dikildi. Ruşad yakındaki arkadaşlarını gözden geçirdi. Mustafa, savunayım diye çıksa, işi tamamen mahvedecek. O kızarıp gidecek. Belkiys, ondan bu şekilde bir diploması olmaz. O olağanın dışında doğru kişi. Mincamal; bu toplantıyı, tiyatro oyunu izlemiş gibi, rahatça izleyerek oturuyor, o yakalarını açmış, şalını sıyırıp omzuna düşürmüş, ağzı açılmış, gülümseyen yüzü artık terlemeye başlamış. Buradaki durumun ne kadar ciddi, Bibisara ve Sabir için ne kadar ağır, sorumlu olduğunu anlamıyordu. Helime? Sabi... Kitap okuyup oturuyor. Adeta, ben şehir kızayım, sizin yaygaralarınızda benim işim yok. Kim kalıyor? Ruşad. Ey, genç komünist, ne yapacaksın? Kimi savunacaksın? Parti oluşumunun, köy konseyi idaresinin çizgisini mi, halkıninkini mi? Bekle! Parti oluşumunun çizgisini kim çiziyor? O oluşumun azaları mı? Senden, o oluşumun azası olarak, soran oldu mu hiç kendi fikrini? Sormadılar. Öyleyse niye daha senin ismini de söylüyorlar burada?

Salonun kendisinde ise atmosfer daha da kızdı. Lakin sesler azalmaya başladı. Erkekler başlarını yere eğdiler. Sigara yaktılar. Öyle... Hemit’in ölümünün üzerinden henüz yarım yıl bile geçmemiş, ancak hanımının kapısının önüne Semigullin gelmiş. Öyle. Peki, biz orada dört yıl ateş içinde koşarken bizim kapı önüne de gelmemiş midir bu vicdansız? Bunu asla söylemeyecek. Bu sır, eğer gerçekleşmişse, o şekilde toprağa gömülecek. O öyle ki köyde erkeklerden tek başına diye söylenecek olmuş, Allah’ın akıtma tekesi gibi gezmiş. Öyle imiş... Lakin şimdi kızmak olmaz. Şimdi kızarak konuşsan, bağırsan Semigullin sonradan duyup gülecek sadece...

- Minzahit karşı çıktı mı? He-he. Her şey anlaşılır... diye gülüyorsa... Bu dünyanın, hayatın neye ihtiyacı var, eğer bu şekilde bir gülüyorsa? Erkek olmuştun, en iyisi şimdi konuşma. Çünkü dünyadaki son sırrı yalnızca hanımın bilir...

Kürsüye Ruşad çıkarıldı. Bibisara rahat bir nefes aldı, arkaya doğru çekilerek oturdu. Ruşad'ın halk önünde ilk konuşması değil, o artık konferanslar vererek halka alışmıştı. Lakin burada konferans değil, konuşma yapmak lazım. Kimi savunmak lazım? Kimi? Hakikati...

O, konuşmasına iki ana gruba müracaat ederek başladı. Birincisi; Büyük Vatan savaşına katılan frontoviklere. – Biz, dedi, sizinle aramızda çabuk anlaşırız, çünkü biz, faşistleri yenmiş adamları. –İkincisi- Büyük Vatan savaşı yıllarında cephe gerisinde fedakâr hizmet gösteren kadınlara, ihtiyarlara. – Biz, dedi, sizinle de ortak bir dil bulmalıyız, çünkü dehşetli savaş yıllarında siz en ağır meseleler karşısında bile yılmadınız, kendinizi yiğitlerce korudunuz. Bu, sizin gurur duyulacak bir sıfatınız...

Artık önümüze bakalım. Burada, dedi, demokrasi üzerine bir söz geçti...

Ruşad gitti tarihe girdi. Orta asırlardaki barbar kabilelerin toplantılarında mesele halledilirken silah çingırdatarak veya bağırma ile oy verdikleri üzerine konuştu. – Bizim için, dedi, elbette, toplantıyı bu şekilde icra etmek uygun olmaz. Bugün burada bize, yerli konseylere seçmek üzere aramızdan bir yoldaşı vekillığe aday olarak göstermek takdim edilmiş. Burada gösterilen adaylık üzerine çeşitli fikirler oldu: Yoldaş Semigullin'i ben yalnızca bir yıldır tanıyorum; işini doğrulukla, namusla yapan birisi olarak biliyorum. Ben onu asla, cephede olmadığı için ayıplamıyorum. Söylediğinize bakılırsa, o şimdiki işinde on yıldır çalışıyormuş. Farklı hava şartlarında köyden köye giderek, farklı dairelerde geceleyerek, vaktinde sıcak yemek yiyemeden sağlığını kaybetmiş imiş; bunun için insana öfke sözü bildirmek yersiz olurdu. Biz Vatan'ın bağımsızlığı için elimizde silahlarla savaşırken, gördüğümüz gibi, yoldaş Semigullin de o dönemde ülkemizin ekonomisini, finans durumunu güçlendirmek için yorulmadan usanmadan çalışmış. Demek ki, o da zafer gününe ulaşmak için kendi payına düşeni böyle yapmış...

Bibisara rahat bir şekilde, ferahlayarak oturuyordu, Sabir ona baktı. Adeta; görüyor musun, benim kadromda nasıl yiğitler var, diyordu.

- Bununla hesaplaşmadan asla yol alamayız, yoldaşlar. Lakin bizim demokrasimiz, sosyalist demokrasi ve ülkemizde siyasi, devlet meseleleri hizmet sahiplerinin doğrudan doğruya katılımı ile halledilir. Bu, biçimsel bir katılım demek değil; o veya bu meseleyi hizmet sahibi kitlelerinin, devlet, parti kurumlarının çıkarlarına denk getirerek iş üzerinde halletmek demek. Bu yüzden, eğer bugünkü toplantıya katılan yoldaşların gösterilen adaylara karşı temelleri olan bazı düşünceleri varsa, o fikirler ne olursa olsun, toplantı başkanlık divanının onlarla hesaplaşmamaya hakkı yok. Ben başkanlık divanından; düzenli şekilde yoldaşlara söz vermesini, bütün fikirleri dinlemek ve sonrasında oya sunma yoluyla meseleyi halletmesini rica ediyorum yalnızca...

- Doğru! Bravo, kardeşim! şeklinde sözler yankılandı. Bibisara konuşmanın bu şekilde bir öneri ile tamamlanmasına kaygılanmaya başladı. Sabir ile fısır fısır konuştular.

Salon ortasından tek kollu adam ayağa kalktı.

- Bibisara! Sabir! Bir söz verin, bir şey söylemek istiyorum...

Tek kollu geçip kürsüye çıktı. Yarım dirseğiyle kürsü kenarına dayandı. Boğazını temizledi.

- İşte ne zamandır böyle olması gerekiyordu. İşin aslı, ben hayretler içerisindeyim. Toplantı değil bu, kepezelik. İşte genç yoldaş doğru söyledi: biz, frontoviklere, bu şekilde davranmak yakışmaz, dedi. Ben de öyle düşünüyorum. Yoldaş Semigullin'in adaylığı hakkında çok söz söylendi, çok konuşuldu. Yoldaşın farklı bir durumu varmış. Doğru, hiçbirimiz altından yapılmadık. Hatasız kul olmaz, derler. Ancak bunun dışında bir de şu yanı var ki yoldaş Semigullin insanların yanına "ver" diye geliyor. "Ver" diyen kişiyi ise sevmek zordur. Bunu hepimiz biliriz. Artık şöyle yapalım; vekil kimdir? Hizmet sahipleri arasındaki en kapsayıcı, en iyi kişidir. Biz ona emirler vereceğiz, ondan talepte bulunacağız. Bizim taleplerimiz ise çok...

Salon tekrar gülemeye başladı.

- Doğru!

- Köyün köprüsü harap!

- Mezarlığın duvarı yıkılmış! Malzeme versinler, kendimiz onarırız. Mezarlığın düzeni olmayan köyde başka işin de düzeni olmaz.

- Telefon kötü çalışıyor. Doktor çağtıracak olursan, yayan çıkıp koş daha iyi!

Tek kollu yeniden konuşmaya başlayınca salon sustu.

- Artık şöyle yapalım, yoldaşlar: söz çok oldu, ama bir şey anlaşıldı. İstemiyor öyle ki halk bu yoldaşı, istemiyor... İstemiyor, tamam mı. Diyorum ki biz madem birini seçeceğiz, bu, yerel kurullar için savaştan sonraki ilk seçim; öyleyse biz, rayon konseyine vekil adayı olarak savaştan dönmüş kahraman bir frontoviği gösterelim... Ha?

Salondakiler, tüm kulübü ayağa kaldıracak şekilde birden alkışlamaya başladılar.

- Doğru!

- Haklısın!

- Ben de aramızda böyle yoldaşlar çok diye düşünüyorum.

- Çok onlar, çok!

- Ben de bizim frontovikler adına şöyle bir teklifte bulunuyorum; buyurun biz aday olarak okulumuzdada çalışan, daha önce köyümüzde çobanlık da yapmış olan, üsteğmen yoldaş Selehiyev'i gösterelim!

Halk aklını kaybetmişçesine alkış tuttu.

- Doğru! Selehiyev kahraman bir asker!

- Göğsü nişan dolu!

Tek kollu adam, başkanlık divanına zafer kazanmışçasına bir bakış attı.

- Onun şu anda okulumuzda olmaması önemli değil, biz ona orada çalıştığı zamanki gibi halkımızın güvenini sunuyoruz. Eğer dilerseniz, kefil de kendim olacağım, yoldaşlar. Çünkü yoldaş Selehiyev çocukluğunda en çok bizim evde vakit geçirerek büyüdü, çobanlık yaptığı zamanlar. Kendisi alt tabakadan, kahraman bir keşif eri, eğitilmiş, çocuklar tarafından seviliyor. Doğru mu söylüyorum, yoldaşlar?

Salona bu şekilde müracaat etmek her şeyi halletti...

Bu sırada Semigullin, müdür Sabir'in evinde bir ileri bir geri yürüyordu. Toplantı hayli uzadı, onun nasıl yol alacağını önceden tahmin ederek, o kendisi toplantıya katılmadı. Gülçire, toplantı sürerken birkaç kez evine dönüp geldi, her şeyi anlatıp gitti. Toplantıda söylenenlerin hepsi de doğrudu. Evet, Semigullin neredeyse ömür boyu kendi işini namusuyla başardı, gece demedi gündüz demedi, köyden köye koşturdu. Evet, bu şekilde koşturarak, iş üstünde geceler boyu sigara içerek hastalandı, onun koynundan şimdi sodalı şişe eksik olmuyor. Evet, Ruzikamal onun ilk sevdiği kız idi, lakin o Semigullin'i bırakarak Hemit'le evlendi. Semigullin çıra gibi cılız, hoyrat dilli sevimsiz bi kadınla ömür geçiriyor; Hemit öldükten sorna bir gece Ruzikamal'ın kapısını çalmıştı. Açılmadı. Kapı arkasından Ruzikamal'ın güçsüz düşen gövdesini, düzensiz soluyuşunu hissetti, Ruzikamal'ın tenindeki sıcaklık kapı üzerinden ona vurulmuş gibi oldu. Açmadı. Semigullin'in ise o akşam dünyanın tüm finanslarını, şekilsiz biçimsiz kurmuş karısını, sodasını, acı "Belomor"larını unutarak, yalnızca bir iki sıcak söz duyusu, az da olsa gönlünü eritesi gelmişti. Gönlünde hiçbir kötülük yoktu. Ruzikamal ise kızdı, bağırdı. Fakat bunu bu saatten sonra toplantıda söylemek ne diye? Aslında, onu öne sürüp çıkarmışlar... Ama birisi haksız söz söylemiş Semigullin'in hakkında: ömründe içki istemişliği yok onun içmeye. İçmiyor öyle ki o, ona yakışmaz. Diğer vakitte ise, ihtiyar Feyzrahman'larda... Ruzikamal ile bir kapı önünde duruyorlar öyle ki onlar... Gençlik... Savaş vaktiydi. Orada, o gece Ruzikamal'ın penceresinde son kez ateş yandı. Semigullin sokakta dolaştı o gece içi sıkılarak. Kendisi sokakta dolaştı, kulağında Hemit'in sesi duyuldu:

- Ayıp değil mi sana, Hörmü! Ben ateş içerisindeyken benim en azizime göz dikmek?

Evet, evet, ayıp değil mi!

İşte o anda o, hem acıdan, hem de pencere ateşine daha yakın olmak için ihtiyar Feyzrahman'a gecelemeğe gitti... Her şeyin bir sırası var. İşte içeceksen, o bugün olmalı.

- Gülçire! Ver bir bardak! Ne olursa içeceğim...

Toplantıyı tamamlayarak Sabir eve dönüp girdiğinde evde yemek pişmiş, lezzetli et kokusu yükselmişti. Masa üzerinde, başlanılarak, çok az tadına bakılmış bir şişe duruyor, Semigullin başını masaya koymuş ve hıçkırma hıçkırma ağlıyordu.

Sabir başını aşağı eğdi. Semigullin yerinden kalktı.

- Bu aşağılamaya nasıl dayanacağım, Sabir İşmuratoviç, ha? Ne yaptım ben, hangi aşağılamaya kaldım ben?

Bu soruları sorarken Semigullin'in gönül dibinde halen söner sönmez bir ümit kıvılcımı vardı. Belki toplantıda birileri onu savunup çıkmıştı? Yine de o dayanamadı:

- Ey, kimle değiştirdiniz? dedi.

- Gata Selehiyev'i gösterdiler, dedi Sabir elini yıkamakta olduğu yerden. – Oybirliği ile. Salon gürültüyle alkış tutarak...

Semigullin evine arka sokaktan bata çıka döndü. Çoktandır ağzına almadığı şey onun iç organlarını jilette doğranmış gibi ediyordu.

Merdivendeki kar gıcırdamasına, karısı ona kapı açtı. Hiç olmazsa gezinmeye bile çıkıp gitmemiş! Keyifsiz şekilde eve dönüp içeri girdiğinde sevmediği karısıyla kapıda karşılaşan erkekte daha bahtsız bir erkek yoktur...

XXV

Müdür için onbeş yirmi sınıfı yönetmek, yirmi otuz kadar öğretmenin başı olarak iş yürütmek hiçbir şey değil. İşte sen hademe kadınların hepsinin memnun olacağı şekilde sınıf yerlerini paylaşır bakalım! Sen onları dilediğin gibi çalıştır! Kendini onlar sana akıl öğretmez üstünlükte ele alarak hareket et! Yok, en zoru bu. Mesrüre gitti, onun yerine Ruzikamal'ı aldılar ve kavga gürültü koptu. Niçin sınıfları, koridorları yeniden paylaştırmıyorsunuz? Niçin kimisi odunları devamlı ikinci kata taşıyor, kimisi ise birinci kata? Niçin demirbaş müdürü birisine yeri silmek için yeni bez vermiş, niçin diğerlerine yok? Müdürün işini zor kılan bunlar. Herkesi memnun etmeye uğraşmak!

Ondan... Ondan sonra, müdür olsun, ama karısı olmasın. Yok, müdür dediğin, insanı tamamen himaye altına alıp idare etmeye kalkışmaz, ama müdür karısının kendisine ait birazcık şahsi, gizli bir sıkıntısı olsun da boş vakitlerde o sıkıntı ile meşgul olsun o. Mesrûre gitti, Gülçire rahatladı ve eğitim işlerine katılmaya başladı. Eğitim kurullarında söz alarak uzunca konuşmayı âdet edindi, ağırbaşlı öğretmenleri tenkit etmeye başladı. Burada okul müdürü kim peki; Sabir mi yoksa Gülçire mi? Bazı meselelerde artık bunu ayırmak mümkün olmamaya başladı.

Hekimcan'ın gitmesiyle askerî hazırlık üzerine öğretmen bulunamadı, tuttular askerî hazırlık derslerini hazırlık öğretmeni, o kara yiğide, vakitlice verdiler. Müdür bu yiğitten pek hoşlanamadı, çünkü kara yiğidin tüm konuştuğu para, maaş üzerineydi.

“Bana ne kadar maaş ödeyeceksiniz?” “Sonuncu sütuna göre benim elime ne kadar para geçecek?” “Ne kadar tutuyor?” gibi sorularla o müdürün başını ağrıttı. Kadroda maaş, para hakkında konuşan kişi hiç görünmezdi, kaç saat okutsalar da, yine de, parasıyla ilgilenmezler, sanki, para yalnızca ilave bir şey idi. Lakin genç yiğit, genç yiğit artık o. Müdür ondan hoşlanmıyor diye durmadılar, kızlar sevdiler bir de kendisini. Sessizce plan hazırlayıp oturuyorlar, odaya Mustafa giriyor, ihtiyar Huşiyet görünüyor; kafalarını kaldırıp bakmıyorlar bile. İşte kara yiğit gelip girer ise, kımıldıyorlar, bir söz ekliyorlar, işveleniyorlar. Ah bu gençliği!

...Çocuklar, kuşlar gibi hassasdır. Galeviyev, askerî hazırlık dersinin yeni öğretmeni tarafından işlenen ilk dersten kaçtı. Çünkü kara yiğidin savaşta değil, orduda bile bulunmamış olduğu anlaşıldı. Bu durum Galeviyev'in gönlünü incitti ve okulu bütünüyle bıraktı. Ayıklama, müdür için en korkunç şey. Galeviyev'in evine Nesime gitti, Helime gitti; faydasız. Müdür işin ne olduğunu sezdi, Ruşad'ı çağırıp konuştu.

- Tüm umudum sensin, haber köy konseyine ulaşmadan yapalım, çünkü sekizinci sınıf çocuğunu mecbur etmek olmaz, dedi. – Çocukların sayısının azalması, sınıf sayısını azaltıyor, sınıf sayısının azalması ise pahalıya patlıyor.

Ruşad gittiğinde Galeviyev sığır ahırından tezek çıkarıyordu, öğretmen gelmesine şaşırmadı.

Ruşad eline yaba aldı ve karanlık ahırdan tezek çıkarmaya başladı. Çocukları aldatamazsın! Daha doğarken yediyi bitirmiş olarak doğuyorlar diye boşa söylemiyorlar onlara!

- Hi-i, abıy, dedi Galeviyev, boştan yere kirleniyorsunuz. Okumayacağım, kararım kesin!

- İyi de, ben sen okuyasın diye kirlenmiyorum. Yalnızca, bizim hiçbir zaman kendimizin sığırı da olmadı, ahır da. Sığır ahırını seviyorum ben.

Galeviyev iri dişlerini göstererek güldü.

- Ki-ki-ki...

- Sen okumazsan da olur. Çünkü yedi sınıf tahsilin var, bu durum ise, kardeşim, artık yeterli. Kalanını okusan da olur, okumasan da.

Galeviyev bu şekilde bir konuşmaya hazır değilmiş. Ruşad yavaşça maksada yakınlaşmaya başladı.

- Ancak ben, sen askerî liseye gitmek istiyormuşsun diye duymuştum.

- Hi-i, hafızanız gitmiş. Orduya her halükarda alıyorlar nasılsa. Orada gideceğim.

- Orada artık senin için en üst dereceli yer, alay okulu olur.

- Peki, o okuldan kimler çıkıyor? Teğmenler mi?

- Hayır, çoğunlukla senin gibiler. Onbaşı, çavuş. Teğmen olabilmek için ise, biliyor musun, ne kadar hazırlık lazım?

- On sınıf mı?

- Hayır, nereye. On sınıf durumu, artık o işin kanunu. Onun dışında sağlıklı olmak, sağlam koşmak, kızakta harika kaymak, iyi yüzmek, zorluklara dayanmak ve diğerleri...

- Hi-i, zorluğa bizim kolhozcu çocukları dayanamaz mı peki?

- Bilemem orasını. Peki sen niye okulu bıraktın bakalım?

Ahır tabanını artık ikinci kez süpürmeye başladılar.

- Ne diye... Keyifsiz. Askerî hazırlıktan derste oturasım bile gelmiyor şimdi.

- Zor mu ki?

- Diyorum ya; oturasım bile gelmiyor.

- E, öyleymiş. Ancak ben sende irade gücü var diye düşünüyordum. Bunun dışında, hiçbir şekilde, subay olmak mümkün değil.

Galeviyev süpürgesini koyup tekrar yaba aldı. Börkünü arkaya doğru kaydirtti.

- Şimdi anladım, biliyorum abıy; siz bana yeniden okula gelmemi emrediyorsunuz.

- Hayır, emretmiyorum. Lakin ben senin yerinde olsam, hiç tereddütsüz, sabah erkenden gelip dersime girerdim.

- Bir kez bırakınca, onu yapmak çok zor artık...

- İşte o zorluğu yenebilmek, irade gücü diye adlandırılıyor. Peki, benden bu kadar burası beyaz çarşaf serecek kadar temiz oldu. Görüşürüz. Okuma meselesini kendin hallet.

Ahırdan çıkıp giderken Ruşad geri dönüp geldi.

- Biliyor musun, Vladimir İlyiç ne demiş? “Kendi kendini yenebilmek, en büyük zaferdir”. İşte ben kendi kendimi çoğu vakit yenebiliyorum. Ben bunu donanmada öğrendim. Eğer istersen, ay boyunca geri kaldığın tüm derslerine hazırlanman için ben sana yardım edebilirim. İstersen, hemen bugün gece yarısına kadar otururuz. Ardından her gece. İki kez bile düşünmeden.

Galeviyev ses çıkarmadı.

- Bak ben kendimde seni sabaha okula gelmeye ikna edebilecek bile güç buluyorum. Ancak ben onu özellikle ortaya çıkarmıyorum, çünkü ben seni mükemmel yiğit diye biliyordum. En azından, Hekimcan abıyın seni çok övüyordu...

Çocuk ikilendi.

- Ama, abıy, askerî hazırlık dersinin eski düzeni yok ki...

- Peki, sen subay olmak için yalnız ve yalnız sana o mu lazım diye düşünüyorsun? Matematik, edebiyat, yabancı dil, tarih, kimyanın dışında nasıl subay olacaksın günümüzde?

Tabii ki, Galeviyev hemen ertesi gün atlayıp derse gelmedi. Bir gün geçirip geldi. Birinci ders tarih idi, Galeviyev'in arka sırada memnuniyetsizlikle yana kaykılarak oturduğunu Ruşad fark etti, lakin önem vermedi. Dersi tekrarlarken, hiçbir şey olmamış gibi, direk Galeviyev'e soru sordu.

- Hindistan'daki Sipahi Ayaklanması'ndan bahset bize, Galeviyev...

Çocuk bilmiyordu, Ruşad soğukkanlılıkla ona iki verdi.

- Önümüzdeki ders tekrar sana soracağım, niçin çarık eskitiyorsun, diyerek dalaştı. Lakin Galeviyev bu ikiye yalnızca sevindi. Çünkü bu ikili ona diğerleriyle bir hukuk verme, onu ekibe yeniden alma anlamına gelmekteydi. Galeviyev'in yeniden okula gelmesi Ruşad için mutlu bir olay oldu. Hayır, hayat her zaman iç sıkıcı olaylardan ibaret olmuyor. Vakit oluyor; derse gelince sabahleyin seni çeşitli yenilikler, gönül hareketlendirici haberler karşılıyor.

Yerel konseyler için seçim gerçekleştirmek üzere rayon konseyinin dönem toplantısı yapıldı. Rayon gazetesine bakılırsa Gata'yı rayon konseyi yürütme komitesi başkanı olarak seçmişler. Rayon gazetesi o gün elden ele dolaştı. Basımevi hatasıdır diye düşündüler, başka bir Selehiyev vardır dediler, lakin aka kara ile yazılmış; Akbalık bölgesi vekili denilmiş.

Gata ise başkan olarak kendisini tez gösterdi. Uzun süre bekletmedi. Yönetici arkadaşını görmek istersen, köyde büyük bir toplantı gerçekleştir. Gelmezse olmaz... Büyük toplantıyı gerçekleştirmeye Akbalık'a Davutov ile Gata geldi. Kulüp önüne toplanan halk; hayli geniş katılımlı şekilde onlara selam verdi, hatta bazıları sigaralarını bile kara atıp ayakkabılarının altıyla ezdiler. Akbalık halkı, onları bir bakıma kendisinden olarak görüyordu; birisini rayona geldikten sonra dahi kendi köylerinde kaldığı için; diğerini kendileri büyüttüğü, kendileri yetiştirdiği için... Yönetici yoldaşlar kulübü dönüp çıktılar, ardından idareye gittiler. Halk halen toplanıp geliyordu. Tatil günüydü, köyde dışarıdan dönmüş konuklar görünüyor, bacalardan lezzetli kokular taşıyan duman yükseliyor, kar serpiştiriyor... Kulüp önü yavaş yavaş halk ile doldu, ardından konser de olacak demişlerdi. Toplantıda mühim meseleler görüşülecekti, halkın yüzü ciddi görünüyordu.

Dünyada her geçen dakika acaba ne kadar durum gerçekleşiyor. Her küçük, büyük köyde, şehirde. İşte bazıları kulüp önünde sessizce sigara içiyor, rayonun yeni başkanı ise köy konseyi binasında yeni postasını imtihana tutuyor. O, duvar telefonunu bırakıp çevirdi çevirdi, rayonu bağlayamadı.

- Bizde işler böyle işte, yoldaş Selehiyev, diye Bibisara gülümsedi. Lakin Gata söylenmedi, santralci kız telefonu eline alana kadar sakince telefonu çevirdi durdu. Ve nihayet ulaştı.

- Kimle görüşüyorum, Nina mı? diye sordu.

Nina ise telefonun diğer ucunda, anlaşılın düşüp kalmışlardan değil, yeni müdürü tez tanıdı.

- Bana bağlantı müdürünü bağla, dedi Gata. Deri paltosunu çıkardı, çünkü telefon kaldırgacını tam yirmi dakika çevirip durmuştu. Köy konseyindeki kişiler bu konuşmayı büyük bir merakla dinlediler.

- Yoldaş Hösniyev mi? Merhaba. Siz neredesiniz? Odanızda mı? Ben sizi bir buçuk saat sonra Akbalık'ta görmek istiyordum. Evet, evet. Yok, kalanını buraya gelince...

Gata için bu gün pek ağır, pek meşakkatli oldu. Toplantı başlamadan hemen önce kızağına atlayarak Hösniyev gelip ulaştı. Köy konseyine girerek gocuğunu bıraktı, şaşırılmış şekilde Gata ile görüştü.

- Bana Rayon Yürütme Kurulunu bağlayın, onun için çağırttım, dedi Gata sertçe. Hösniyev işin ne olduğunu hemen anladı, sık sık dönüp duran aparatı vıj vıj çevirdi, ahizeye üfürdü, duvardaki ahşap kutuyu açıp pillerini inceledi. Tekrar çevirdi. Sürekli bağırı, boyun damarları kabarıp çıktı. Paltosunu koyup bıraktı. Gata kapı yanına doğru geçerek onu seyretti. Hösniyev kıpkızıl oldu.

- Nina! Merkez! Merkez! Nina! Bu nasıl rezalet, anlıyor musun?

Köy konseyi odası bağırın ses, aparat vıcıldaması ile doldu. Gata saatine baktı.

- Cehpede böyle bir rezalet yüzünden bağlantı müdürünü askerî mahkemeye gönderirlerdi, yoldaş Hösniyev, dedi. – Yarın saat onda bana gelin, rayondaki bağlantı işinin durumu hakkında kısaca malumat veriniz.

Gata girdiğinde toplantıya başlamak üzereydiler. O sahneye geçti ve Davutov'un yanına yerleşti. Kolhoz başkanı Gıylec abızı toplantıyı açarak söze başladı. Toplantının gündemini oylayıp onaylattı. Ardından sözü Gata'ya verdi. Gata deri paltosunu çıkardı, boğazını temizledi. Sözüne başlamadan önce ayağa kalktı. Ardından ceketinin cebinden not defterini aldı ve konuşmaya başladı. O ülkemiz ekonomisine savaş getiren bela, kazalar hakkında konuştu. Ukrayna, Belarus topraklarındaki küle dönüşen köyler, şehirleri dile aldı.

- Ben, dedi, savaşın ne olduğunu anlamak için size, savaşta olanlara, Orşa şehrini gösterirdim yalnızca. Biliyor musunuz o şehirden geriye ne kaldı? Biliyor musunuz, o kavşak demiryolu istasyonu -savaştan önce gürleyen istasyon- şimdi ne halde? Orada çevre, muhit kapkara yanmış odun parçası, cüruf ile dolu; yanmış kara faşist katarları, eğilip yukarı kalkmış raylar ve yolculara bilet satmak için tahtadan yapılmış bir kulübe var. Faşistler ise toprakla birlikte düzleyerek tüm halkını kırıp geçirmişler. Lidice, Pirciupie köyleri hakkında bir şey duymuşluğunuz var mı? Azat edilen bir köye gidip girince, köy konseyi karşısında spor meydanındaki durumu görerek, ben aklımı yitireyazdım. Orada bizim partizanlardan iki kişiyi ayağından asarak direğe bağlamışlar ve diri şekilde çoban köpeklerine saldırtmışlar.

Salon titredi. Ardından Gata, son yıl ülkemiz ekonomisini güçlendirmek için devletin belirlediği çözümler, tarımın umumi durumu hakkında konuştu. Rayon genelinde devlete gıda göndermenin neticeleri hakkında bilgi verdi. Rayon gıda gönderme vazifesini gerçekleştirememiş. Rayonda geride kalan kolhozlar hayli fazla imiş. Bizim borcumuz, bu kolhozları ayağa kaldırmak için yardım etmek, onların üzerine düşen vazifeyi durum ölçüsünce karşılamak.

Halk bu sözlerden sonra uğultu çıkarmaya başladı.

Gata esas meseleye geldi. Komşu kolhoza yardım yüzünden devlete dört yüz kental gıda çıkarmak gerekiyordu. Bu sayıyı duyunca salonda gürültü koptu.

- Vermeyiz! Onlar için niye verelim!

Gıylec abzıy büyük açık yeşil sürahiye kurşun kalemle vurdu.

- Yoldaşlar, tertip içerisinde yalnızca. Niye ortalığı bulandırılıyorsunuz. Anlaşalım, konuşalım...

Akbalık kulübünün bahtı, hengâmeli toplantılardan imiş. Gata alnını derince sürttü. O halen kürsüdeydi.

- Vermiyoruz o kadar! Çalışınlar! Hepimizin toprağı aynı. Ne diye “Vatan” kolhozuna yardım edelim biz? Kış boyu erkekleri keçe çizme dövmede, kadınları şal örüp satıyorlar...

- Yoldaş Selehiyev! Yoldaş Selehiyev! Sana oradan bakıp konuşmak kolay. İşte benim altı kişilik ailem var. Ben onları giyindermeli değil miyim? Ha? Kendim de, karım da yıl boyu çalıştık işte. Biz şal örmüyoruz. Çizme dövmüyoruz. İki üç teneke unu pazara çıkarsam, benim çocuklarımın... giymeye pantolonları oluyor. Çıkaramazsam o da yok. Sen Almanya'dan deri palto giyerek dönmüş olabilirsin... Ben ise savaşta üç kaburgamı bırakıp döndüm.

Başkanlık divanında Bibisara hayli sakin oturuyordu. Geçen seferki toplantının dizgini ondaydı, bununkisi ise Gıylec abzıyda. Gıylec abzıy devamlı olarak sürahiye vurdu, kır bıyık uçlarına ter damlaları çıktı. Sabir de ona buna katılmadı. Sabretti. O daha dün rayonda dolaşıp dönmüştü. Dünkü hislerden arınmadan oturuyor. Cuma günü akşam Sabir'in kapısını köy konseyi telefonu yanında nöbetçi olan Sitdiyka nine vurdu. Dişsiz ağzını şapırdatarak:

- Şabir oğlum, şeni yarına şaat şekize milişe çağırıldılar, ikinci birime, dedi.

Sabir'in yüreği yerinden koptu. Gece uykusu kaçtı. Son aylardaki tüm hayatını pirinç elekten geçirdi. Nerede ne yapıldı acaba? Tan öncesinden gerekli netice yapıldı. Geçen haftada... Aha. Onu haber etmişler. Yok. Acaba o yaz günü okul odununu getirtirken mi?

Sabir sabahleyin doğru düzgün bir şey yemedi, at hazırlatıp rayona koşturdu. Dişi dişine vurarak milis binasına girdi. İkinci oda, pasaport birimiymiş.

- Sen bize ne diye lazım olasin, diye birim müdürü güldü.

Sabir rayon merkezinde uzun süre dolaştı. Savcılığa da girdi; orada odaların numarası yoktu. Daha bir şeyler düşünerek bitirdi. Öğleden sonra rayon mağazası önünde askerlik şubesinin ikinci bölüm subayı onunla selamlaşarak şöyle dedi:

- Ay-yay, kötü sizin disiplininiz, ha? Saat sekize diye biz telefon yazısı gönderiyoruz, siz ise ancak öğleden sonra geliyorsunuz. Mesleki ilerleme kursuna göndermeden olmaz sizi, bunun sonunda...

Sabir eve dönerken içinden yol boyu Sitdiyka nineye sövdü. Ne kadar sıkıntı geçirildi öyle ki! Bu yüzden bugün o, Gata'nın konuşmasını adam akıllı dinlemedi.

Rusların dediği gibi ilk akıtma kabarcıklı olarak çıktı. Gata kendisinin konuşmasıyla herhangi bir başarıya ulaşamadı. Yine de son cümleleriyle o, yeniden salonu kendisine baktırdı.

- Yoldaşlar, bir şeyi unutmayın. Ben bunu erkeklere karşı söylüyorum. Savaşta görmüşlüğünüz olmuştur: sen hücum mu ediyorsun, geri mi çekiliyorsun, sıvışıyor musun; ne yaparsan yap, hiçbir asker aynı derecede olmaz. Birisi yorulur, diğeri yaralı, bir başkasının silahları ağır. Lakin asker birbirini bırakmaz. Veya şöyle de olur: bir bölüm ateş içerisinde kalmış, senin bölüğünün ise işi güzel, sen ya bir siper arkasında, ya orman üzerindedir. Orada o bölüğün durup kırılıp geçirilmesini mi izlersin yoksa yardıma mı gidersin? Ha? Nasıl, frontovikler?

- Sen ikisini mukayese etme, yoldaş...

- Doğru söylüyor, doğru! Asker askeri asla bırakmaz!

Gata'nın işte bu dönemeç sırasında durması gerekiyordu, o geçip masa arkasına oturdu, salondaki umumi fikir artık yok olmaya başlamıştı.

Ardından Gıylec abzıy konuştu. Gıylec abzıy usta bir konuşmacı değil, lakin bölük parça sözlerle kendi fikrini sürümlü ederek halka ulaştırabiliyor. Rusça kelimeleri cümlelerinin arasına sıkıştırmayı seviyor.

- Öyle uygun olmaz o, Ekremetdin kardeş. Olmaz, znaçit.¹²⁴ Sen kruglıy gud¹²⁵ çalışıyormuşsun, znaçit, çok güzel. Ammalakin ötekiler de mükemmel yaşıyordu savaşa değin. Savaş bitirdi öyle ki, znaçit. Yardım edelim, öyle cimri olmayalım. Komşular zor durumdayken biz işkembe büyütüp, ince elekten ekmek yiyip yatalım mı? Olmaz, znaçit. Baban ihtiyar Şakir, böyle vicdansız bir kişi değildi senin...

Davutov gülümseyerek ihtiyarı dinledi, kendisi not defterine düşüncelerini dürtmüş gibi ilerledi. İhtiyar Gıylec hayli uzun konuştu, halk onu seviyordu, çıt çıkmadı.

Bir buçuk saat süren toplantıdan sonra kulüp sıcaklaştı, insanlar sepili elbiselerini, sırmalarını çıkardılar. Gıylec abziy onbeş dakikalık ara ilan etti. Kulüp kapısından munçadan çıkan gibi beyazımsı buhar süzüldü, kar üstü erkekler ile doldu, daha gençleri sokağa kadar çıktılar. Okul tarafından kulüp arkasına elinde akordiyonla Nesime geçti. Demek ki, konser de olacak. Ciddi konuşmadan sonra erkekler duruldular, acele etmeden herkes sigarasını içiyordu. Kabul etmeli mi? Etmemeli mi? mahsül bölüşme henüz tamamlanmamış. Dört yüz kental. İki bin dört yüz teneke demek bu. Demek ki, hizmet gününe alacak mahsülün eksikliğinde yüz, yüz elli grama düşüyor. Bunlardan senin kilerine girecek tenekeler azalıyor. Ne yapmak lazım?

Hayatta komedi olur ve durur! Yalnızca görmesini bil. Sıkıntı geldi diye burnunu kıvrırma; dikkatle bakarsan, o sıkıntı, meşakkat yanında komedi olmadan kalmaz. Burada da öyle oldu. Sokağı güreterek birden erkekler gülüverdi. Allah'tan müdürlerin kulüpte olduğu zamana denk geldi. Gülen sese bayanlar da etkilendiler.

- Ne var, niye kişniyorsunuz?

Bakkal tarafından sokak boyunca yalın üst kulakçın börk giymiş bir erkek çocuğu koşuyordu. Onun börk kulakçınları, koştuğu yöne kalka düşe çocuğun hutını bitiriyor gibiydi. Çocuğun iki elinde iki şişe. O, onları sallaya sallaya koşuyor. Ağır tabanlı çizmeleri ona istediği hızlılıkta koşmaya imkân vermiyor, sonrası, o sürtünüyor, yol kenarındaki kara sürçüyor. Baksalar, okul müdürünün oğlu Telgat imiş. Telgat kulüp yanındaki halkın yanından geçerken elindeki şişeleri sallaya sallaya bağırarak geçti.

¹²⁴ Rusça "yani".

¹²⁵ Rusça "yıl boyu".

- Bu Gata abıya, bu Davutov abıya!

Halk yeniden kakhaha ile güldü.

Biçare Gülçire! Sen istediğın kişiyi insan maskarasına bırakabilirsın!

Aradan sonra Davutov söz aldı. Davutov, güvenle konuşuyordu, onun konuşmasında çoğı zaman mizah oluyor ve ona gerektiğı zaman bu yardım ediyordu. Ama halkın en çok hoşuna giden; onun her zaman kısa, net konuşması idi. Bu sıfatlar Davutov'a bugün de yardım ettiler. O, paltosunu çıkarıp sandalye arkasına astı ve kürsüye gelip damağın temizledi. Ağırca başlayarak ilerledi, halk bunu da biliyor, yavaşça başlama; Davutov'un sona doğru kuvvetle konuşacağına işaretti.

- Ben, diye başladı o sözüne, son zamanlar sizin kolhozda toplantı düzenlemeye ustalaştıkların biliyorum...

Halk, kinayeyi anlayarak gülüştü.

- Bu yüzden ben sizin önünüzde biraz daha titreyerek konuşuyorum. Ha, peşinen söyleyeyim, bana ağız bile açtırmazlar bunlar.

Salondan birisi bağırdı.

- Ne diyorsun, yoldaş Davutov! Biz öyle miyiz, cahil kafalı insanlar mıyız!

Bu karşılık Davutov'un sözüne imkân verdi.

- Ondan sonra, ben artık yoldaş Selehiyev'in durumuna düşmemek için, paltomu çıkarıp daha gizleyerek koydum, çünkü benim paltom da astragan kürk yakalı öyle ki. Ve masa ardında oturken bunu düşündüm. Yoksa, ben diyorum, ben de sizin gibi sırma veya sepili palto giyerek mi dolaşsam acaba? Ha? Ha? Niye aklınız gitti, biz cepheyken generaller, mareşaller beyaza çalan elbiseler giyerek dolaşıyorlardı, harika!

Salon güldü, Davutov biraz nefes aldı.

- Biraz önce arada biz yoldaş Selehiyev ile konuştuk. Niye, ben diyorum, biz böyle beyaz karga gibi topluluktan ayrı kalıyoruz halen? Konuşmaya başlayınca anlaşıldı: koyun beslemiyormuşuz biz! Bizim, yoldaş Selehiyev ile, vuracak kazığımız da yok imiş! Kalacak evimiz de yokmuş bizim. E şimdi paltolara gelirsek; benimki otuzdokuz yılında alınmış bir palto, cep hizları artık parlamaya başlamış. Mükemmel bir yıldız o, ben o dönem öğretmendim, ülkede refah vardı. Pahalı mal, diyecek bile yok. Böyle iyi şeyi severim ben. Bir bilgeye sormuşlar; niye sen devamlı pahalı giysi satın alıyorsun? O ise şöyle cevaplamış: benim, demiş, ucuz giysi alacak kadar param yok, ben fakir biriyim demiş. İşte benim de o kişiye benzeyişim geliyor.

Kulüp iskemleleri şıkırdadı, memnuniyetten uğultu koşturdu, ağzını açan bir yiğit hatta alkış tuttu. Davutov onun her sesini pekiştirdi.

- Peki, buraya kadar oyun idi, artık esas meseleye geçelim. İşte burada bir yoldaş - Gıylec aga, onu Ekremetdin olarak adlandırdı- tüm salonda bir kendisi demiş gibi, toplantıya konulan esas meseleye karşı çıktı. Ben görüyorum, başka yoldaşların fikirleri şimdi doğruya doğru döndü. Artık, yoldaş fontovik, size bir soru sormama izin veriniz: işte bir takım asker marşta gidiyor. Aralarından bir asker ayağını doğru atmıyor. Bunu “ne v nogu” diye adlandırıyorlar. İşte orada kim ayağını düzenlemeli? Bu askere bakarak bütün takım mı yoksa takıma bakarak o asker mi?

Ağzını açan yiğit, dayanamadan, tekrar alkışladı. Halk hafifledi, salon üzerinde yumuşak bir rüzgar esmiş gibi oldu. Davutov onun her gevşemesinde, salonda gülme sesleri işitildi.

- Oturttum mu seni, Ekremetdin!

- Tabii ki, ayağın doğru atlasın!

- Benim söylemek istediğim tam iki fikrim kaldı, yoldaşlar, diye devam etti Davutov, ve ben beş dakika sonra tamamlayacağım.

- Söyle, söyle!

- Akşama kadar dinleyebiliriz! diye sesler yankılandı.

- Birincisi; ben bir ara sizin okulun tarih öğretmeni ile konuştum -o yiğit işte beride oturuyor.- Davutov orta sıralardan birisinde oturan Ruşad'a işaret ederek gösterdi, halk dönüp ona baktı, Ruşad genç kızlar gibi kıpkırmızı oldu. – İşte orada ben o yiğitten bir

malumat aldım. Sizin köyden kırk birinci yılın haziran temmuz aylarında tamamı yüzyirmi erkek cepheye gitmiş. Kolhoz tamamen kadınların üzerine kalmış. Düşününüz; kolhoz işi, ev işi, çocuk yetiştirme, yaşlılara bakma, sobayı odunu hazırlama, askerî devrin tüm vergilerini ödeme; hepsi de işte bunlar, bizim aramızda oturan yengeler üzerinde olmuş. Ve kırkbeşinci yılın yazına kadar onlar o yüklerinin hepsini de taşıyıp gelerek sizi saf vicdan ile karşılamışlar. Ve, söylemek gerek, savaş sırasında kolhoz çok iyi şekilde işlemiş. Devlet görevleri gerçekleşmiş, kolhozcu aç kalmamış. Şimdi ben duyuyorum ki komşu kolhoz için ambardan ek şekilde gıda çıkarma meselesi üzerine söz gidince, gürültü eden kişiler, temelde, erkekler oldular. Öyle değil mi?

- Doğru! salonda kadın sesi de yankılandı.

- Şimdi biz şöyle yapalım. Göz önüne şöyle bir tablo getirelim, ihtiyarlar gibi söyleyecek olursak, şöyle faraz kılalım; kırk bir yılında savaşa erkekler değil, yerine yüzyirmi kadın çıkıp gitti, diyelim.

Halk şarıldayarak güldü, Davutov bardaktan bir yudum su içti, sessiz durdu.

- İşte böyle, biz erkekler, onları uğurladık, diyelim. Biliyor musunuz, biz ne yapardık? – Davutov kürsüyü yanda bırakarak sahne önüne doğru geldi. O artık hücum geçiren bir tartışmacı gibiydi. – İlk gün, kadınların gitmesinden doğan mutlulukla, biz dumanımız çıkana kadar içerdik.

Kulübü hışırdatarak alkışladılar. Kulüp penceresi üzerine konan güvercinler, içeriden gelen bu hikmetli sesteki korkup kaçışarak göğe yükseldiler.

- İkinci gün biz kafa dinleyerek gün geçirirdik...

Alkışlama, bağırımlar Davutov'un konuşmasına fırsat vermiyordu, o bekledi.

- Üçüncü gün yemek isteyerek çocuklar bizi bunaltmaya başladılar. Mallara bakmak, çamaşır yıkamak, su taşımak akla gelirdi...

- Doğru, bravo!

- Hadi, hadi, söylesin, kesmeyin...

Davutov'un yüzüne ciddi bir ifade yerleşti.

- O gün artık biz sıkıntıdan içerdik...

Salon artık tamamen Davutov'un elindeydi. Bu yüzden o, o an sesini birazcık hafifletti.

- Öyle ki, yoldaş frontovikler, sizin hanımlarınız öyle çalışmamış. Siz çıkıp gittiniz diye balözü sıkıp oturmamışlar, tersine sizden aldıkları ekonomiyi sağ salim şekilde koruyarak sizin elinize vermişler. Biliyor musunuz, siz yokken onlar devlet ambarına ne kadar ekin vermişler? Ben kırk bir yılınınkini özellikle söylemiyorum, çünkü onda sizin de katkınız olmuştur. Ben kırkiki, kırküç, kırkdördü ele alıyorum. -Davutov not defterini aralayıp bir sayı söyledi.- İşte nasıl! Bugün ise biz, bu zamana dek yardım hakkında tartışma yapıyoruz. Bu ekini ambardan çıkarıp çıkarmama meselesi bütünüyle sizin kendi elinizde. Bunu kolhozcuların genel toplantısı halleder yalnızca. Siz sakın düşünmeyin ki Davutov ile Selehiyev sizin elinizle yetiştirilen mahsülü "Vatan" kolhozu için göndertmeye gelmişler diye. Mesele hiç de ondan değil. Devletin ekonomisi sizin dörtyüz kental ekininize dirilip kalmamış, sizin gibi söyleyecek olursak, hükümet bununla ölmüyor. Mesele burada sizin bakışınızda. Sosyalist sistemin tüm üstünlüğü şunda ki, orada bir kolhozcu fakir, diğeri zengin; bir kolhoz önce, diğeri geride olmuş şekilde yaşamak mümkün değil. Sosyalist sistem; insanların da, kolhozların da, bölgelerin de ve nihayet, sosyalist ülkelerin de ileri doğru hep birlikte, el ele tutuşarak gitmelerini ifade eden bir kavram. Bizim gücümüz işte bu birliktelikte. Burjuvazi ideolojisinden üstünlüğümüzün de en ehemmiyetlisi işte bu. Daha yakın zaman önce çıkan "Ak Tönner" adlı eseri hiç okuyunuz var mı? Genç yazar, frontovik Gabdrahman Epselemov'un eseri. İşte orada ilgi çekici bir epizod var. Bataklık. İnsanı içine çeken bir ölüm bataklığı. Bir askerimiz oraya yığılıp düşer. Batmaya başlar. Yoldaşları düşmanın burnunun dibinde o askeri ölümden kurtarırlar. Son dakikada kurtarırlar. Büyük ızdırapla, ölüm korkusu altında kurtarırlar. Lakin aynı bataklığa çok geçmeden bir faşist askeri de gelip takılır. O da batmaya başlar. Gözlerini doldurarak o da yardım ister. Onun yoldaşları ne yapıyorlar dersiniz? Yardım eli uzatıp bakıyorlar ve olmayacağını anlayınca ötekini orada batırıp geçiyorlar. Gördünüz

mü, iki türlü ahlakın farkını? Ya, nasıl, Ekremetdin yoldaş? Sırık mı uzatırız, elimizi mi veririz zor durumdaki komşulara, yoksa hiçbiri mi?

Davutov kürsüye geri döndü. Halk artık derin bir sessizlik içerisinde onu dinliyordu.

- Ve sonuncusu, yoldaşlar. Rayonda, cumhuriyette sizden de halli, sizden de iyi kolhozlar var. Sizin henüz onları yakalamak için çok zamanınız var. Lakin komşuda bulunan sınırdaş kolhozunuz zor durumda. Sizin kolhozun karşılaştırmadan önce olması; sizin namuslu hizmetinizin neticesi. Böyle bir durumda eskiler ne demiş? “Yukarıya bakarak fikir et, aşağıya bakarak şükür et”.

Davutov gidip yerine oturdu. Halk, onun konuşmasının burada kesileceğini hiç tahmin etmiyordu. Davutov, konuşmasında en temel mesele -ilave ekin çıkarma meselesine- en az vakit, en az itibarı verdi. Hiçbir şey istemedi. Yalvarmadı, tehdit etmedi. İşte şimdi de sessiz şekilde Gıylec abzıy ile konuşuyor. Gıylec abzıy yerinden kalktı.

- Kolhozcu yoldaşlar... Znaçit, böyle. Biz çok uzun oturduk. Daha konser de var diyorlar. Mallara bakma vakti yaklaşıyor. Çiftlik çalışanlarının da vakti bitmek üzere. Çıkıp konuşmak isteyen olacak mı? Yok... Znaçit, bu şekilde. Kim de kim...

Bütün salon kabul ederek el kaldırdı. Davutuov pipo yaktı, derince bir soludu ve sahne arkasına girip gitti.

Konserden sonra rayon misafirleri Ruşad'ın evine gittiler. İhtiyar Gaynelvafa tavada yağla patates kızartmış, süte börttürerek darı pilavı pişirmişti. Davutov buraya gelip girince, kendisinin en büyük amir olduğunu unuttu, yemek yanında sık sık fıkra anlattı.

- Bizim, dedi, ordudayken tabur doktoru vardı. Alışılmışın dışında tembel. Savunmada yatarsın; bir askerin baldırında çıban çıkar, diğerinin parmağı şişer. Doktora gider. Doktor ağrıyan yere bakar ve tek söylediği; hu-u, bunu yıllarca tedavi etsen, bu şekilde bitmez, olur. İşte benim de falan yılı bu şekilde olmuştu, diye bir şey anlatır. Şurası komik -her türlü yaraya aynı ilaç- yeşil merhem verir. İşte o doktor bu pilavı görünce aklıma geldi. Yemek pişince tüzük gereği ilk olarak nümuneyi doktorun alması gerek öyle ki. Aşçının defterine yazması lazım. Falan falan yemek, iyi hazırlanmış, özel dağıtıma

vermeye izin diye imzalar. Ondan sonra komutan da yazar. Bir keresinde komutan ile biz de nümune aldık, defteri açtık, doktorun yazısına bakıyoruz. Hiçbir şey anlaşılır gibi değil. Doktorlar böyle de insan anlamayacak şekilde yazarlar, bunda ise, genel olarak, Sanskrit yazısı. Uğraşınca harflerini tanıdık. “Pş. kş. pr. hr. P. k. m/s Solovyev” diye yazmış ve imzalamış. Komutan kudurmaya başladı -ruh hali kötü- savunmada yatıyoruz öyle ki. Hay anasını, doktoru çağırın, diyor. Geldi. Çözümle, gafil, diye bağıyor ona komutan. Ne çıktı dersiniz?

“Pşennaya kaşa, prigotovlena horoşo, podpolkovnik meditsinskoy slujbi Solovyev”¹²⁶ yazılı imiş.

...Kara kızağa koşulmuş rayon komitesi atı, bundan kırk yıl önce Galiehet’in kendi eliyle çakılmış dış kapının halkasına bağlanmış, ayaklarını değiş tokuş ederek yulaf yiyordu. Dış kapının açılmasıyla karşı evden gocuklar taşıyan at arabası sürücüsü gelip çıktı ve kızak içindeki kuru samanı ayakucuna usulca sermeye girişti. Kara kızak gözden kaybolunca Akbalık yetim kalmış gibi oldu. Ruşad’ın evine giresi gelmiyordu.

İşte o kızığın arkasından çıkıp koşmak istiyordu, at tezekli iki tarafı ağaçlı yoldan koştura koşura, ciğer doldurarak kışın temiz havasını solumak istiyordu. Gitmek, gitmek, birkaç kez ufku geçmek vardı. O uzun yolda yüzüne vurarak boran çıksın, dünyayı boran kaplasaydı. O boran içerisinden yalnız gidildiği sırada ağaçlar arasından kara batmış, kirpiklerine boran yapışmış bir kız çocuk çıksaydı da Ruşad’ın boynuna atlasaydı, soğuk yüzünü Ruşad’ın yanağına değdirseydi ve yürek parçalayıcı bir sesle:

- Ruşad ab-bıy! Can-nım-m! deseydi. Ve elbette, o kız; Leylegül olsaydı...

Karanlık çökmek üzere. Yayan boran çıkmaya çalışıyor. Kırdaki hava şimdi harikadır! Orada ağaçlar gürlüyordur, uzaktaki köylerin ışıkları tılsımlı masallarındaki gibi gizemli şekilde ışıltıyorlardır, kar denizi üzerinden köye doğru kurt geliyordur, semiz tavşanlar ırmak boylarındaki kar kovuklarına girerek boranı geçirmeye çalışıyorlardır. Rayon komitesi atının toynağından at arabası sürücüsünün yüzüne kar parçaları sıırıyordur, at tırısı koşturur biçimde onun koşum yayındaki halka sert sert vurularak gidiyordur. Rayon merkezine dönüp ulaşınca, başta Gata’yı kendi dairesinin önünde indirip bırakır, sıcak,

¹²⁶ “Darı lapası, iyi hazırlanmış, sıhhi hizmet yarbayı Solovyev”.

aydınlık evde Gata'yı ayın ondördüncü akşamı gibi dinlenerek Elsa karşılar, masaya yemek sofrası hazırlamaya başlar. Ardından Davutov da evine dönüp girer, Aziye Veliyevna defter kontrol ederek oturduğu yerinden hareketlenir, kapı önüne gelerek kocasını karşılar ve söyler:

- Babası, Leylegül'den mektup var, der...

Nereden, hangi şehirden o mektup?

Ah, boran olup yeryüzünü bir yalayıp geçseydin, veya ağaç olup o boranda tüm yeryüzüne sızlaya sızlaya bir şarkı söyleseydin.

Söyleyiniz, mayaklar, söyleyiniz şarkınızı! Savaş yaraları iyileşince, bestekârlar yine sizin kederinizi ezgiye koyacaklar...

XXVI

Özlem, insanoğlunun ebedi yoldaşı. Bu niçin böyle? İnsanoğlu ömrünün kıymetini, yaşamanın tadını bilsin diye. İnsan geçen gününü, geçen haftasını, geçen yılını özler. Zorlukla geçmiş olsa bile özler. Bu niçin böyle? Çünkü insan kendi gençliğini özler.

Yılın en özlemlî zamanı ne zaman?

Hekimcan için o, savaştan döndüğü yılın mayıs ayı sonlarıydı. Hekimcan bir gün küçük at arabasına yarım torba çavdar doldurup komşu köyün değirmenine gitti. Akbalık'ta değirmen göleti henüz baharki selden sonra onarılmamıştı. Yol çavdar hasılı ortasındandı; tüm gökyüzünü toygar sesi almış, uzakta uzakta serap salınıyor. Hekimcan askerî üniforma yakasını çözdü, tert¹²⁷ içine girip yavaşça ilerledi, dizginini bırakıp bel kemerine sıkıştırdı, onun adımıyla beraber göğsündeki madalyalar birbirine vuruyorlardı. Hasıl tarlasının ortasında sarı bir çiçek görüldü, Hekimcan arabasını bırakıp oraya girip gitti; sarı çiçekli bitki kakı¹²⁸ çıktı. Hasıl üstüne ayak büküp oturarak, köyünü izleyip savaş fırtınasını aşan asker, kakı yedi. Ardından, değirmen sırası alınca, değirmen göletinin şık dalların doldurduğu bir kenarına gelerek soyundu ve suya daldı. Etraf hayli sessiz. Mayıs

¹²⁷ Atı arabaya koşmakta kullanılan iki uzun kalastan birisi.

¹²⁸ Turpgillerden sapları yenilen bir bitki.

güneşi suyu ısıtmış, gölet üstünde, Alp Batır'ın yüreği çarpmış gibi, değirmen çarpmasını sağır işitir. Hekimcan kulaç atarak yüzdü, daldı; göğsünü, kan damarlarını dolaşarak sonsuz hürlük, rahatlık bastı. Ardından kıyı boyundaki çalılığa oturup usulca giyindi; askere gittiğinden beri onun bu şekilde yavaş giyinmişliği yoktu, bembeyaz sargılarını asker gibi dolayarak, dönmeden hemen önce bir subayın hediye ettiği deri çizmelerini giydi. Rahat, fevkalade rahat dakikalardı bunlar; Hekimcan bu dakikaları her zaman özlem duyarak hatırlar oldu...

...Nerkis için, örneğin, en özlemlili vakit bahar günü, sel zamanı, aslında. O artık izinden gelip çalışmaya başladı, tıpkı Zahir gibi koca başlı bir erkek çocuk doğurdu, öğretmenler odasına gelince teneffüste tüm konuşması o çocuk hakkında. Yaşlanıp evlenen kızın çocuğu tüm herkesinkinden daha değerli oluyor, o kendisinin çocuğu hakkında konuşurken aman için dikkatle dinleye görünüz! Artık Mustafa da, müdür de, kara yiğit de bu çocuğun kaç kilo ve kaç gram olarak doğduğunu, ilk kez annesi yanına alıp gelince onun ne şekilde bağırdığını, son günlerde bazı zamanlar hastalandığını alışılmışın dışında teferruatıyla biliyorlardı. Bu hikayeler yalnızca Ruşad için anlatılmadılar, hayat ne kadar bütün olsa da, vakit vakit Nerkis'in yüreği oflyla oflaya sızlıyordu; en başlarda o bunu çocuk doğurmaktan diye sandı. Ah, şeytan! Hiç de ondan değil; kimi zamanlarda ise o, geçen yıl gölette ateş gönderilen bahar gecesini hatrına getirerek üzüyor, canı bu yüzden sıkılıyormuş...

Lakin Nerkis nezaketli, hakiki kültürlü kadın, insanlara o yalnızca çocuğu hakkında konuşuyor. İşte bir zamanlar ise okula rayonun jinekoloğu Veliullina çıkıp gelir. Akbalık okulu, sağlık-epidemioloji istasyonu emri gereğince, onun bölgesine giriyor. Veliullina kalın sesli, mavi gözlüklü, sigara içen çilli bir kadın, erkek gibi konuşur. Böyle bir insana sen dünyadaki son sırrını açmak, son giysini çıkarıp sedyesine yatmak zorundasın! İşte o öğretmenler odasında sigara külüne batarak oturuyor, duman onun her yerinden çıkıyor, hatta gözlük camıyla göz kapağı arasından bile yükseliyor. Bahtsız kadınlar, ders bitmesine sevinerek şarkı söyleye söyleye odaya gelip giriyorlar ve... sessiz kalıyorlar. Taş kesiliyorlar. Çünkü burada RONO müdüründen de korkunç, müfettiş Hemitov'dan da tehlikeli birisi oturuyor, o – Veliullina. Veliullina söze doğrudan başlamayı sever, yarıp bırakarak söyler.

- Hey, diyor o Nerkis'e kalın sesiyle, senin orada her şey normal hale geldi mi artık?

Nerkis bulutsuz havada kuru şimşek çarpmış gibi sessiz kalıyor, komaç gibi kızarıyor. Durumun ne olduğunu sezen Gülçire baca arkasında put kesmiş oluyor, lakin başına geleceklere rağmen, gözlüğün yöneliş dairesine kapılıyor ve hipnozlanmış tavşanın piton ağzına kendisi gelip girmesi gibi Veliullina'ya doğru ilerliyor, fısıldar şekilde:

- Mer-rha-ba... diyor.

- Ey, diyor ona Veliullina daha da kalın bir sesle, senin önceki gündünden sonra keyfin nasıl? Bak, kızım, daha benim yanıma gelme...

Bu, halk dilinde “bıçaksız sokmak” diye adlandırılıyor. Vallahi, böyle! Çünkü geçen hafta “grip olmuş” diye müdür hanımının üç günlük derslerini diğer öğretmenlere vermişlerdi. İşte sana grip!

Veliullina, iki üç ayda bir gelip, işte bu şekilde ağızından ateşler saçarak, zelzele kopararak gider. Öğretmenler odasında ondan yalnızca Mincamal ürkmeyiz, o bir köşeye geçip sobaya arkasını dayıyor ve, saf, günahsız yüzüne alışıldığı gibi yarı ahmak bir gülümseme çıkararak, yaman mutlulukla mutlu oluyor.

- Erkek ile kalmanın işte bu yanları var bu onun, diyor. Lakin... ah, ah! Olsaydı da onun da kocası, yaşasalardı onlar yan yana... Katlanırdı Mincamal bu can sıkıcı kadının... sözüne de. Kızarsaydı bugün işte bu şekilde Mincamal, rahatsız olup geçseydi Nerkis ile Gülçire'nin yanına, dursaydı utanarak onlarla birlikte. Bugünkü buruk mutluluğun yüz ifadesini görmeseydi o. Dünyada dul kadının mutluluğu kadar küçük mutluluk yoktur!

Bazen ufak boz yağmur yağar -bu güzün olur- uzun süre, eziyet ederek yağar. O gün boyu, gece boyu, hafta boyu yağar, gök gürültüsüz, rüzgârsız devamlı aynı şekilde damlalarla, aynı hizadan yağar. O senin yazki gönül heyecanlarını, sakın bitecek rahat dalgalanmalardan kalan yürek izlerini gömer, düzler, o seni boyun büktürür. Hayat o anda yalnızca dinmeyen ufak yağmurdan ibaret olur; köye kadar posta bile gelmez, okul karanlık olur, birbirinden bıcarsın, hergün aynı sözü söyleyerek okula gelen yirmi yıllık tecrübeli öğretmen abziyın çenesine hiçbir şey veresi gelmemeye başlar, hergün aynı ezgiyi besteleyerek, gösterge çubuğu, yerküre getirerek dersten çıkan coğrafya öğretmenini, yerküresine başını eğip, o çubukla çizesi gelmeye başlar, hiç yokken, gündüzki karanlıkta koridor başına durup müdürü vurup yıkası gelir... Böyle günler Ruşad

için çok zor olur, o kendi canına yer bulamaz; şaşkın, aylak bir kadın gibi, Mustafa'ya gider. Mustafa -kederi ne kadar büyük olsa da- iyimser insan, şevkli, muzip bir kişi. İdi. Evet, evet, idi... İşte tekrar bahar geldi, tekrar yeryüzü kadife çavdarlarını nisan yağmuru ile yıkadı, tekrar elma ağaçları çiçeğe büründüler, Mustafa Akbalık köyünde artık kaynayıp duran enerjisinin neticesini görmeye başlamıştı: okul elma ağaçları içinde duruyor, her kolhozcu onar onbeşer elma ağacı dikti, kolhoz da dağ üzerinde sekiz hektarlık yerde bahçe yetiştirmeye başladı, Mustafa'nın çıkarttığı, onun tavsiyesiyle dikilen ağaçlar bu yıl ilk kez çiçek açtılar; Akbalık beyaz çiçeğe gömüldü. Sevin Mustafa; bu, senin kendi canına rahatlık vermeden çalıştığın günlerinin neticesi. Sen Akbalık köyünü daha önce yaşadığın Kırım yarımadası gibi görmeyi diliyordun; işte ilk neticeler, beyaz çiçekler. Lakin harap şekilde oldu Mustafa. Bunu henüz kimse bilmiyor, buna henüz Mustafa kendisi de inanmıyor. Yalnız Mustafa biliyor, ona bu baharda acaba ne oldu, onun yüreğine hasretle yapışan keder birden yarmalandı ve yok oldu, yüreğe yerleşen kara kan da sezdirmeden bitti. Kan temizlendi, Mustafa'ya bu bahar ayrıca büyük heyecanlanma getirdi, bu heyecanlanma onu dersten sonra kıra alıp çıkarıyordu.

...Çavdar tarlasından ilerliyorsun, yol henarlarında halen bahar sularından kalan yaralar, halen bahar taşkınlarının izleri. Uzakta reşe¹²⁹ çalkalanıyor, tarla ortasındaki yalnız ağaç, emekliye ayrılmış yaşlı bir öğretmen gibi, sana bakıp duruyor; o sana bu tarlaların, göz görümü yerdeki köylerin tarihini hüznle karışık anlatmaya hazır...

Yok, aksini söylemeyin, tabiatın en hüznü, en özlemlili vakti: mayıs sonu. Bu günlerde güneş ışığı mavi bir sis aşarak düşüyor, güneyden sıcak bir yel esiyor, o yel nemli balçık, balık pulu kokusu getiriyor... İlerliyorsun, ilerliyorsun, rüzgâra yüzünü vererek gidiyorsun, işte orada ilerde tarla ortasında derin bir hendek görünüyor, Akbalık köyünde böyle hendekleri "kuru nehir" diye adlandırıyorlar... O kuru nehir göründü mü, bitti artık! Yeşil tarla ortasındaki o nehrin güney kıyı boyunda derin kar kütlesi kalmış... Kalmış ve kirlenmiş. Fazlasıyla üzüyor o kar kütlesine bakarsan. Onun üstüne artık toz bulanarak yeller esmiş, o kar artık sıkışmış, tatsızlaşmış, gece gündüz akarak, damlayıp duruyor, ilgi çekici bir yanı da yok. Bu, geçen ömür. Lakin gönlünüze toz konsa, yüreğiniz sakin, ruhsuz çarpırsa, çıkınız siz mayıs sonunda kıra, arayıp bulunuz böyle bir kar dağını; vallahi gönlünüz canlanır, kalbe kan oluk oluk gelir. İşte bu görüntü Mustafa'yı artık birkaç

¹²⁹ Yazın sıcak günlerinde çıkan buhar.

gündür dersten sonra kırdaki gezdiriyor, birkaç gündür artık Mustafa, bahar yeline ağzını koyup, yürekten çıkan bir sesle şarkı söylüyor:

“Çıkayım gideyim dağlar başına,
Adımı yazınız kabir taşıma
Neler gelir, geçer yiğit başına.
Size malum olsun aldı gam beni,
Yedi, bitirdi, bu dert beni.”

Ağır, pek ağır Mustafa'nın hali.

Çünkü... Çünkü... o aşık oldu. Evet, bir de eksiltmeden konuşurken, aşk ateşine daldı. Kime âşık oldu? Mustafa âşık oldu... Helime'ye! Yoktan şekilde başladı... Aslında, büyük işler büyükten başlar mı ki?

Ertesi gün olacak ders için Helime araç gereçler hazırlıyordu. Mustafa niyedir, göreceğine karşı mı, onun odasına girdi, Helime'nin yanına geldi ve ispirotluk yakmakta olan kızın yumuşak omzuna elini koydu. Koydu... ve ardından alamadı. Bir şeyler oldu, bir şeyler oldu... Anlaşılan, bu giriş planlı olmamıştır. Mustafa'nın elma ağacı kabuğu gibi olan eli de o kızın omzuna planlı konulmamıştır. Bunu Mustafa bilerek, anlayarak yapmamıştır; lakin onun haleti ruhiyesi bu ana çoktan hazırlanmıştır, Mustafa bu karşılaşmada işte bu çoktan şekillenen hislerinin kölesine dönüşmüştür...

Dur, ne yaptın, ne yaptın sen, Mustafa! Yaşlı kurt! Bu genç geyik yavrusunu hangi tuzağa çekiyorsun sen? Bu, kurt âdeti. Ama Mustafa bir biyolog. Tabiat kanunlarını iyi bilir o. Kurt olarak düşününüz. O da öyle ki tabiatın bir parçası. Geyik yaprak yiyor, geyiği kurt. Canlılık bu şekilde ilerliyor. Balık bile tabiatın nasıl görkemli, güzel bir can sahibi. Lakin insan onu tutuyor, tavada kızartıp yiyor. Doğrayarak yiyor, çünkü balık; yemek için, diyor. Öyle. Bu felsefe doğru. Lakin geyik olarak düşünüp bakınız. Balık olarak düşünüp bakınız. Bu felsefede doğruluğun adı bile kalmaz. Yalnız Helime geyik olarak da, balık olarak da düşünmeyi bilmedi. O henüz ne olduğunu bile anlamıyordu.

Nasıl olmasın, o günden itibaren onların ikisi de değiştiler. Helime aralıksız, hiç sebepsiz, ağlayıp durur oldu, Mustafa'nın hafızası dağıldı, insan sözüne itibarı azaldı,

biriyle konuşurken sebepsiz yerde birden yüzü kızarıp, titremeye başladı. Bunu sezdiler, tahminler büyük kesinlikle verildiler ve bir kişinin bile şüphelenmeyeceği bir neticeye vardılar: Mustafa ile Helime'nin kalpleri arasında yabancı bir kişi gözüne görünür görünmez şekilde olup ipek ip uzanmış. Buna başta şaşırdılar, sonradan kabullendiler: aşk cemal istemez, derler. O arada Helime de, bu haline alışıp, sezilecek seviyede cesaretlendi, koridorda şarkı söyleyerek gezinmeye başladı, kendisine söz atarak bakan hazırlığın kara yağına kan düşmanı oldu, Ruşad'la konuşmamaya çalıştı. İlginç bu kız çocuk! Hoşlan, sev, istersen evlen! Yalnız işte başka birine karşı münasebetini değiştirmek niye?

Aslında, bu habere hayli garipseyerek bakanlar da olmadı değil. Mincamal, örneğin, buna hakikaten incindi. Genç bir kızsın, erkeklere dokunma! Yiğitler bitmiş mi ki? Mustafa gibi bahtsızlığa uğramış dul erkeklerin kaderini düzeltmeye, onlara yardım etmeye dul kadınlar da bitmemiş ya! Örneğin...

İhtiyar Huşiyet bu haberi işitince çok etkilendi. Böyle bir vakitte ihtiyarın beynine şimşek hızıyla bir söz doğabilir, o söz doğarken, daha dilde fonetik yönden yankılanana kadar, imla yönünden hatayla doğar. İhtiyar Huşiyet böyle durumlarda “maral sarsaklık” sözünü kullanır. İhtiyar bir iki kez okula gelip gitti. Emekli öğretmen tek kaldığında çıkıp önceden çalıştığı okula gelirse, bekle de gör; bir yamuk tarafını bulmadan dönmez. Evine dönünce o sinek düşüp kuruyup bitmiş kara kabına semaverden sıcak su boşalttı, kalemini hazırladı. Lakin torununa bakma bütünüyle onun üstündeydi ve küçük çocuk haydut ihtiyara haftalar boyunca iki üç saat bile olsun rahat vakit vermedi; kara kabı yeniden kurudu. Yaz başında ise gelinin yeniden bir torun doğurup geleceği malum oldu; sanırsın kaynatasının emekliye ayrılmasını beklemiş. Altı yedi yıl çocuksuz duran kadın bu şekilde ederek ilkini geri döndürmeye girişti. Çocuk denen şey bir adresini bilmesin... Bilirse; ateş aydınlığına gelen kelebek gibi artık onlar. “Maral sarsaklık”, bu şekilde ederek, ihtiyarın kafasında kaldı, kağıda dökülemedi...

Helime ise dünyada böylesi kötü düşüncelerle dolaşan insanlar vardır diye aklına bile getirmede, yeni haline çabuk ısındı. Onun gönlü, işin aslı, içten bu hale güz boyu, kış boyu hazırlanmıştı; geçen güz artık kızcağız kendisinin hislerinde farklı büyük, kaçınılmaz bir dönüş olduğunu sezmişti. Bu dönüş hiç de insanlara karşı değil, somut vakıya karşı da değil, tabiata münasebette sezildi. Geçen güz ayrı bir özel oldu. Ekim bayramları geçti, yere kar düşmedi. Aylar boyu yolda toz oldu, kasım ayının soğuk, kısa gününde ağaçlar

bembeyaz dona büründüler. Helime şehre döndüğünde köyle istasyon arasını işte öyle büyüdü dekorasyonlu orman boyundan geçiyordu; kısa güz gününün gizemli sessizliği, don düşen beyaz meşe ağaçları, ayakaltındaki sapsakin soğuk toprak gönle bilinmeyen bir sıkıntı düşürüyordu. Nedir bu? Tabiatın değişimi mi? Hiroşima'daki patlamanın gezegenin havasına tesiri mi? Helime'nin iç dünyasındaki değişim mi? Şehirden yükleyip doldurduğu çantalarını ağaç dibine koyup Helime orman kenarında uzun uzun düşünerek oturuyordu; işte acaba nerede, sıkıntılı sessizlik, yarı karanlık hâkimiyetinin sakinliğini bozarak, bir geyik yakalanıyor, uzakta bir yerde kısa süre acı bir sesle birden karga bağılıyor, gri ağır bulutlu havada mezarlıktan ormana uçup gelen ihtiyar kuzgunun yürek burkan şüpheli sesi yankılanıyor.

- Gonk! Gonk!

O arada en yüksek ağaçların hissedeceği serin bir rüzgâr esiyor; dipleri kızıl iğne ile dolu, gövdelerini mavi sakal basmış ihtiyar karaçam ağaçlarından birisi muhteşem tiksiniç bir sesle uğulduyor – o ya iki dallı olarak yetişmiş ve yaşlanınca ayılmış, ya o ömrü boyu kendisinin komşusu ile dar yere sığışamadan yaşamış ve yaşlılık gününde kaderinden yakınıyor. İhtiyar çam uğulduyor, sanırsın ki yeryüzünün dışını çekiyorlar...

Helime işte bu şekilde kendisinin büyüdüğü şehir muhitinden yavaşça usandı, köyün sessiz sokakları, uzun akşamları, sisli sabahları, bilime can atıp duran, kulak deliklerine balçık konan erkek çocukları onu esir ettiler, kızcağız değişti de değişti. Artık, artık... Mustafa...

Hayırlı olsun, lütfen hayırlı olsun bu işin sonu...

Özlem yaşlıları daha çok sever. İhtiyar kocası ölünce, ihtiyar Gaynelvafa da gündelik yoldaşına döndü o. Var idi zamanlar; o vakitte henüz savaş da yoktu, henüz çocuklar da kendilerinin yanındaydı, Galiehmet ile Gaynelvafa her yaz başında çavdar bakmaya çıkarlardı. İşte bu ilk ekip çavdarı; artık kalkıp geliyor, Galiehmet'in ne kadar gücü girmiş bu çavdara. Aslında, ihtiyar karısının da. İhtiyar karısı ömür boyu ambarda çalıştı. İşte o çavdar artık yumuşak rüzgâra sallanıyor, onun üzerinde toygar nağmesi. Çavdar tarlası ortasındaki yoldan giderken ihtiyar kadın kendisinin genç, sağlıklı vaktine; körpe kız vaktine; dönüşerek geri dönmüş gibi oluyor. Çavdar çarlasından adımlaması rahat! Bu

dünyada çavdar yetiştirmeyen topraklar var diyorlar. O halklar ne diye yaşıyorlar acaba? Ardından orman... Tarla köşesinde çam, meşe, ıhlamur ağaçları bulunan orman. Ağaç diplerinde oba oba eğrelti otları. İhtiyar ıhlamur ağacı uçlarında guguk kuşu. İhtiyar kadın, ömrünü hesaplatmayı seviyordu.

- Gug-guk! Benim ömrüm ne kadar?

Orman mahlûku ihtiyar kadına karşı, neredeyse her zaman, şefkatli oldu. Her yılın yaz başında ihtiyar Gaynelvafa'ya o, cömert şekilde ömür vaat ediyordu.

- Guk-gu, guk-gu, guk-gu...

İşte ihtiyar Galiehmet ise bir kez bile guguk kuşundan ömür sormadı... Rahat, neşeli zamanlar olmuştu o. O vakitte iç sıkıntısının, özlemin ne olduğu bile bilinmiyormuş meğer... Çocuklu insan yetim olmaz diye söylerler. Bilerek demiyorlar. Oğlun var, soyunu sürdüren var, imiş. Sağır olsun, yavaş, gamsız olsun, lakin kocan olsun imiş. Bilerek söylemişler: otuz oğlun olana kadar, o... kocan olsun...

Evet, olsun.

XXVII

Dünyanın bir köşesinde aşk denen sihirli şaraptan bir yudum tatmış, lakin doyana kadar içmeden kalan Leylegül var daha. Birçok hayaller içinde sayıklayarak, gemiler yapan bir mühendis olmayı dileyen genç kızı bugün bir görseydin! Haydi buyurun, Leylegül'ün yanına... Buyurunuz, o artık müstakil kişi, onun yanında babası anası yok, o artık öğrenciler için kuralların yirmi maddesiyle kuşatılarak sert kanunlar içerisinde kalan öğrenci bir çocuk değil, işçi bir kız. Devrimcilerin dilinde söyleyecek olursak, “alicensap işçiler sınıfı”nın bir vekili.

...Şehir kenarında, demir yoluna çok uzak olmayan bir boşlukta barakalar dizilmişler. Çirkin, beyaz kirece boyanmış duvarlar, bitümlü karton ile kapanmış kara çatılar. Birinci, ikinci, üçüncü... sekizinci baraka diye sayarak adlandırıyorlar. Güya, savaş vaktinde burada koloni yerleşmiş imiş. O barakaların üçü dördü “Gençler Yurdu” diye adlandırılıyor. Burada savaş vaktinde Fabrika Çıraklık Eğitimi Okulu'na, hizmet

rezervlerine alınan köy gençleri kalıyorlar. Kimileri artık evlenmişler, dört kişilik odalarda, ortaya çarşaf düzüp, ikişer yatak yapmışlar. Burada hayat aritmetiği çok basit, burada caka satan sözler yok. Savaştan harap olan ülkenin ekonomisini ayağa kaldırmak gerek. Hükümet, işçi sınıfından fedakâr hizmet talep ediyor. Didinip çalışan kişinin maaşı çok; çalış yeter ki. Çiftler daire almayı ümit ederek yaşıyorlar. Artık işe çıkmadan doğru geniş elbise giyerek gezen, yanaklarına kara çöpür yapışan genç kadınlar da görünüyor. Evlenenlerin işi tıklarında; işten dönüşüne gaz ocağı üzerinde bir şey çatırdayarak kızıyor, tüm koridoru ayçiçeği yağı, balık, sucuk kokusu doldurmuş, kimileri ise akordiyon bağırttırıyorlar. Leylegül işte burada yaşıyor. Tulum, terlik giyerek; kızlar, yiğitler ile birlikte işten dönüyor, yakındaki yemekhaneye girerek yemek yiyor. Oda arkadaşları altı-yedi sınıf okumuş köy kızları; Leylegül'ün onların önünde itibarı büyük. Doğru, bazen ona “müdür kızı” diye yan bakmalar oluyor, lakin Leylegül yalnızca bir sözü, hareketi ile bile kendisini onlardan üstün tutmuyor. Diğerleri çalıştıkları paralarından ana babalarına pay çıkarıyorlar, Leylegül ise tüm kazandığını kendisine ayırıyor. Bu yüzden giyim kuşam almak gerektiğinde sık sık ondan para alıyorlar, onunla sırlarını paylaşıyorlar. Yapı işlerine yerleşerek çalışmaya başlamadan önce bazı yollardan onun kimin kızı olduğunu bilerek aldılar, şaşırınlar az olmadı. Başlarda ona “beyaz kol”, “beyaz kemik” diye isimler bile takanlar oldu. Çok geçmeden onun çevresinde yiğitler çoğalmaya başladı. Başta birisi, ardından diğeri... Çok rahat düşünenlerden birisi böyle bir vakit akşamleyin gevşek şekilde odaya gelip girdi. Leylegül oturmuş tek başına fizik derslerine çalışıyordu, yiğit, gözlerini yağlandırarak, çıkarıp masaya bir şişe koydu. O arada rahat tavrıyla Leylegül'ün boynundan sarılıp, kendisine doğru çekti. İçki, sigara, kolonya kokusu Leylegül'ün burnuna vuruldu. O anda genç kızın ömründe ilk kez öfkeden nefesi kısıldı. Yiğidin kolundan ringa balığı gibi kayıp çıktı ve... tüm gücüyle onun yanağına vurdu. Ardından masadaki o şişeyi aldı ve açık pencereden dışarıya attı. Fiziğin hangi yasası temelindedir, şişe kırıldığında katı patlama sesi işitildi. İnsan bir kötüleşmesin... Ardından her şeyi bekle. Daha nefes alamamış şekilde yiğidin yeninden tuttu ve kapıyı açıp arkasına tepti. Yiğit yapılı idi, lakin beklenmeyen durumda yok oldu gitti ve ancak koridora çıktıktan sonra kendine geldi. Kapıyı kapatırken Leylegül artık nefes almış idi, yapmacık gülümsedi ve yiğide:

- Korkma, kendin anlatmazsan, ben hiç kimseye söylemem, diye bağırdı.

Lakin yiğit namuslu çıktı, kendi ucuzluğunu arkadaşlarına anlattı ve bununla Leylegül'ü çok hadsizlerden kurtardı. Kız çocuğu kendini ilk yakışsız hareketten korumayı bilsin... İlk sınavda alınan not, kız çocuğunun ömür diplomasına geçer.

Çok geçmeden Leylegül'ü ekibin Komsomol taban örgütü başkanı olarak seçtiler, fiziki işe alışık olmayan eller artık alıştılar. Sıvacılık hünerini o tez benimsedi. Ardından boyacılığı öğrenmeye başladı. İyi cinsli boya, vernik kokusu onun başını döndürüyordu, çünkü Nikolayev'deki gemi inşacıları enstitüsüne gelince danışma zamanında onlar gemi maketleri koyulmuş bir salonda oturmuşlardı. Boyanın en pahalı çeşitlerini o orada gördü. Salondaki yeni boya kokusu onun kanına, tenine geçip girdi; ondan beri boya görünce rahatlıktan onun başı dönmeye başladı. Onlar yeni inşa edilmiş olan savunma fabrikasının atölyelerinde, idaresinde, yemekhanesinde içerideki boyama işiyle meşgul oldular; maaş çok iyi geliyordu. Şehir günden güne zenginleşiyor, savaştan sonra henüz düzenlenip yetişemeyen dükkânlara günden güne yeni mallar çıkıyor. Bu yüzden gençlerin gönlü keyifliydi. Barakalardan birisi kulüp olarak kullanılıyordu; her gün diye söyleyecek ganimet filmler gösteriliyor. Güzün yaklaşmasına inşaat trönçünün Komsomol Kurumu gençleri akşamki okula taşıma üzerine kampanya açtılar, Leylegül'ün ekibinde bunun üzerine bir çalışma başlaması gerekiyordu. Nasıl? Okuyunuz, bilim alınız, diye kuru propagandadan mı?

Seyrek şekilde onun yanına babası ile annesi geliyorlardı. Hayır, onlar bir kez bile barakaya gelmediler. Onlar Leylegül'ü iş yerinden buluyorlar ve akşamleyin kendi yanlarına otele çağırıyorlar. Leylegül'e bu hareketinden dolayı hiçbir zaman kızgınlık bildirmedi. Aksine, Davutov ona hayranlıkla bakıyordu. Babası hatta, yalnızca kendisinin geldiği vakitlerde, kızından bir iki kez on – onbeş sum para bile aldı.

- Maaşı almadım henüz, az para ile gelmiştim, demiş oldu.

Bu, kendisine göre Leylegül'ün artık bağımsız bir insan olduğuna işaret etmekte. Konuşmalardan birisinde Leylegül'ün Komsomol taban örgütü başkanı olarak ödevleri; gençleri akşam eğitimine çekme yolları hakkında söz koyulaştı. Davutov geceye doğru yayan olarak kızını uğurladı.

- Ben senin yerinde olsam, işe bundan başlardım, dedi. – İşte biz rayonda Komsomol sekreterinden onmadık. Harika bir hatip, mükemmel şekilde karar projesi yazıyor, bırak BMO'ya işe al, hepsini güzel şekilde anlatmayı biliyor. Kürsüde konuşmasını dinlesen, o kadar usta, iblis, rayonun tüm başarılarını; biçip toplama mı dersin, orman hazırlama mı, yol yapma mı, eğitim işi mi, hepsi de o düzenleyerek ortaya çıkıyor. Bizim gençler adamakıllı çalıştılar, biz adamakıllı çabaladık, diyor. Tüm sözü bu. Şimdi ise aşağıdaki kurumlara gelirsek; iş yok. Köylerde terbiye işi için parti oluşumu danışmanlık ediyor; Komsomol, ödeme topluyor. İşte sen öyle olma. Ben ne mi yapardım? En birincisi, yoldaşlarım arasında kitaba, bilime ihtiram uyandırardım. Sizde kitap okuyorlar mı?

- Çok az o, baba.

- Hiç değilse, işte senin oda arkadaşın kızlar ne okuyorlar?

- Kış boyunca aynı "Ebügalisina Kıssası" döndü durdu.

Davutov güldü.

- Ebügalisina'yı okumak, kötü bir şey değil. İşte sen odalara kitap sok. Kitap geçip girsin. Ondan sonra tiyatrolara kaç kez toplanıp gittiniz?

- Ben yalnızca bir kız ile gidiyorum.

- Sen on bilet al gel. Dağıt. Sakın unutma, onlar kolhozcu köylü çocukları. Onların çocukluk dönemlerine savaş afeti denk geldi; kültür yönünden onlar, elbette, hayli geride kaldılar. İşte bu şekilde tesis etmek gerek. Zamanımızda kuru sloganla hiçbir şey olmuyor. Canlı iş, neticeli iş gerek.

- Baba... Parti komitesi sekreteri söylüyor, senin, diyor, partiye hazırlanman lazım, diyor.

Davutov kızının omzuna elini koydu, kendisine doğru sıktı. Onlar artık şehir dışına çıkmışlardı.

- Ah, sen, deşik burun! Bak sen şuna, ha? Hangi hesap girmiş ki. Ben sana tavsiye kendim verebilirim, ben sana inanıyorum. Lakin sen çok toysun daha. Sen daha dal çubuğusun. Evet, dal çubuğu.

- O anlatıyor, inşaatçılar arasında partililerin kitesini geliştirmek gerek, diyor. Benim hizmet göstergelerim de iyi, baba.

- Dileğin mukaddes, kızım, fakat kızma, sen henüz çok toysun. Senin henüz kıblen yok. Peki, sen ne olmak istiyorsun? İnşaatçı mı?

- Yok, baba, o mesele benim için halledilmiş artık. Bu yıl ağustosta ben yeniden sınava gireceğim. Ben hazırlanıyorum. Benim artık hizmet tecrübem de oluyor öyle ki.

- İyi, gidersin. İnşaat, demek ki, senin için bir sıçrama tahtası yalnızca. Sen burada partiye aday olarak girip, ses getirip, ağustosta çekip gidersen, biliyor musun, senin hakkında ne diye söyleyecekler?

- Kaçtı, diye mi?

- Hayır, daha kötü. Enstitüye girmek için partiye girdi, diyecekler. Orada da şüpheyle bakmaları mümkün. Ondan sonra sen burada tavsiye bile bulamazsın. -Davutov kızmaya başladı.- Biliyor musun, beynelmilel komünist hareketinin meşhur emekçisi Inessa Armand ne diye söylemiş? “Komunistlik ismi insana pek çok borçlar yükler, lakin yalnızca bir üstünlük verir, o – devrim için birinci olarak mücadele etme üstünlüğü”. Bu sebeple, nasıl olursa olsun çıkar için dolaşan insanlara parti safında yer yok.

Barakaların yanında onlar ayrıldılar. Kışın soğuk gecesinde baraka kapılarından beyazımsı buhar çıkıyor, orada burada metrukta kucaklaşan buharlar duruyorlardı. Soğuk göğe fabrika bacalarından kırmızımsı duman yükseliyor, ileride lokomotifler uğulduyor, şehirde son tramvayların düdüğü duyuluyor. Soğuk gecede yeryüzü fabrika bacaları, lokomotifleri, sevgi sözleri, uzun bodur barakaları ile birlikte soluyordu. Beyaz buğulu kapıya, kızı gidip girene kadar Davutov uzaktan baktı durdu...

...İşte bir vakit bahar geldi, tekrar bahar geldi. Leylegül geçen yılın baharında rayon merkezlerinin birisindeydi; işte taşınıyoruz, işte taşınıyoruz diye üzülen vakitler. Bahar, kız çocuk için en kötü vakit, kız çocuğu bahar zamanı tabiatın her şeye razı bir zerresine dönüşür. Ona güneşli gün de, ilk yağmur da, bahar rüzgârı da tesir eder; Leylegül'ün hareketli hayata ayak basmasına işte şimdi bir yıl doldu. Onların yaşadığı rayon merkezinde ana yol üzerinde yüz yaşlık uzun söğütler vardı. Mart ayında sınava hazırlanıp yoldaş kızların yanından dönerken Leylegül o söğütlerin önünden geçiyordu. Mart gecesinde onların gürültüsü... Çok yüksekte, hareketli bulutlar arasından yeşilimsi sarı ay bakıyor, batıdan sıcak yel esiyor, o yel tam işte o koca aksöğütlere temas edip uzanıyor, onlar ise uğursuz şekilde hışırıyorlar. Bu sesteki etkilenerek Leylegül'ün nefesi daralıyor, boğazı çatlıyor, o büyülenmiş gibi aynı yerde durup kalıyor; aksöğütler ise her seferinde daha güçlü bir ses çıkarıyorlar. Onlar yüksek öyle ki, baharın gelişini onlar

insanlara göre daha önce sezmişler öyle... O söğütler bu şekilde uğuldadılar, uğuldadılar ve Leylegül'ü sıkıntılı, fakat tatlı hayata uğurladılar. Onlar boştan yere uğuldamamışlardır. İlginç, bu yıl da öyle mi acaba onlar? O zamandan beri ağaç hışırdamasını duyarsa Leylegül'ün yüreği daha hızlı çarpmaya başlıyor, nefesi daralıyor, hasret basıyor.

...O arada yaz da geldi.

Gençlik her yerde kendine göre yaşıyor. Barakaların yanındaki düzlükte bir akşam bir grup yiğit sigara içerek oturuyorlar. Diğer akşamda buraya akordiyon da geldi. İki üç kız da görüldü. Ve geldi şarkılı oyunlar... Kızlar, yiğitler şehirde yaşadıklarını unuttular, ganimet olarak alınan filmlerin bile derecesi kalmadı. Gün boyu vinç altlarında, tepe sırtlarında balta, kürek, mala, paspas tutarak çalışan gençler dünyanın tüm meşakkatini unutup el ele tutuşarak yüksek sesle şarkı söylüyorlar, birbirlerine iltifatta bulunuyorlar, tanışıyorlar, hislerini bildiriyorlar. Dünyada, sanırsın ki, koskoca kaldırma vinçleri, anıra anıra kerpiç taşıyan arabalar, biçimsiz ağır demir beton yapılar, çirkin basık barakalar tamamıyla yok, yalnızca akan sular, kuşkirazı çiçekleri, sürmeli gözler, ince beller ve yay kaşlar yalnızca var... Şarkıdan faydalanarak gençler birbirlerine söylemek istedikleri sözleri haykırıyorlar. Kenarda duranlara çağrı gönderiyorlar.

“Bizim köyün kızları
Beyazlı elbise giymezler,
Şarkı söylemeyen kızlara da
Ostabike¹³⁰ demezler.”

Şehirde yaşasalar da “bizim köy” diye şarkı söylerler. Demek ki bu, onlar için yalnızca geçici bir durum imiş. Eğlenceye girip şarkı söylemeden, ökçe sürterek yürüyenlere de rahatlık vermezler.

“Niye, kızlar, cırlamıyorsunuz
Yoksa para mı istiyorsunuz?
Yarlarımız olmamasına
Yoksa kederleniyor musunuz?”

¹³⁰ Kadın öğretmen, molla hanımı.

Diğerleri de boş durmuyor, bir anda canlanıp cevap veriyorlar – her söze de hazır.

“Para da istemiyoruz,
Keder de solumuyoruz,
Siz yarlı diye, biz yarsız diye,
Sizden yar sormuyoruz.”

Bir iki kez gidip bu oyunu Leylegül de izledi, lakin bir gün köy kızlarını izlemeye gelen Akkom altı sokağı yiğitlerinden alaca tübeteyli birisi oyuna girmeden ona musallat oldu. Leylegül ne yapacağını bilemedi. Tam o anda Leylegül ile alaca tübeteylinin ortasına o, barakaya elinde şişeyle giren, yiğit gelip durdu.

Sizin köyde hayvanların, kuşların hayatını gözetlediğiniz var mı? Ata cinsten olan hayat sahibinin kaderi ne kadar ağır! Baharın ilk güzel gününde duvar boyundaki yeşilikte tavukların iki ailesi karşılaşır. Tavuk halkına ne, gıdaklaya gıdaklaya caka satarak yem topluyorlar onlar. Yanda her bir ailenin koruyucusu, direği geziyor. Lakin işte o iki koruyucu, iki direk hiçbir şekilde birbirine sakın bakamıyorlar. Kuşkusuz ihtilafa düşüyorlar. Yoksa, dolaş, yemlen, öt, gayret göster. Tavuklar çok, herkese yetecek kadar. Akbalık okulu müdürü Sabir’in dediği gibi: Kaykılın! Yok öyle ki, olmuyor, kana batana kadar savaşıyorlar. Öyle ki birisinin kazanması lazım bu mücadelede. Birisi yeniliyor. Böğüre böğüre zıplayarak kaçıyor. İki aile tavuk izlerken kaçıyor. Ötekisi de acımasız. Yenilen horozu evine kadar kovalıyor. Ve ötekisi artık yaz boyunca bununla ibik değişmez şimdi. Bunu görmesi üzerine, tavuklar durup izlerken, dışarıya kayıyor o, biçare. Erkek cinsi için ne kadar eksiklik. Pek zavallı böyle bir horoz! Yalnızca o mu? Otlamaya çıktıkları gün aniden iki teke karşı karşıya gelip dururlar. Veya iki öküz. Ey Allah! O boynuzlar nasıl dayanıyor! Yer sallanıyor, kara balçık bulut oluyor – “kim efendi” meselesi bu şekilde hallediliyor. Elbette, birisi yeniliyor. Yenilen öküz acınacak şekilde möleyip bakarak kenara gidiyor, yenenin ise yanında genç danalar dolanıyorlar. İnsanlarda da sık sık oluyordur bu durum. Karısına güvenerek ömür geçiren birisi yıllar geçince kadın yüreğinden birisinin kendisini birden süzüp çıkardığını öğreniyor ve... otlakta yenilmiş öküz gibi zavallı, acıklı bir bakışla ümitsizliğe doğru gidip ilerliyor; ağır, ona da ağır. Yenilmek ağır. O kadın, bununla kendisi gurulanıyordur? Herhalde, kendisinin ardından giden iki yiğidin bir akşam gülüşe gülüşe konuşup sigara içerek durduğunu görünce, bu kız ağlamış, güya:

- Ah, niye en azından bir kez kapışmıyorsunuz, gönlüm olurdu, demiş, güya...

Evet, barakaya elinde şişeyle giren yiğit ortaya durdu ve... alaca tübeteyin önüne biri dikildi. Leylegül'ü ay gördü, güneş aldı. O çok fena korkmuştu; çekip sürüdü. O arada alaca tübeteyin bi iki arkadaşı gelip vardı. Lakin öteki yiğit oldukça babayiğit çıktı, tek başına üç yiğidi göz açıp yumana kadar eleyip fırlattı. Bütün kızların önünde o yiğitler yenilmiş şekilde dağılmaya mecbur oldular. Yiğit olarak yaşamak çok ağır bu dünyada! Devamlı yenmek olmuyor öyle ki. Lakin söyleyeceğini söyleyip gittiler:

- Parkta görüşürüz daha, orada bir Müslümanca konuşuruz, dediler.

- Canını falan ederim, başını koltuk altına sıkıştırıp gönderirim daha ben senin, "Çatki" civarında arayıp bulmam mı, - diye gözdağı verdi alaca tübetey.

Babayiğit genç öylesini kovmaya gitti hemen. Lakin öteki fena şekilde koşarak kaçtı. Tavşanı tutamayan itine avcı "it ederek" sövmüş değil mi? Sen – işe yaramazsın, diye sövermiş. Ötekisi, güya, bu kadar sövmeye dayanamamış, dile gelip cevap vermiş:

- Kursak için koşmakla canını korumak için koşmanın farkı büyük, demiş.

O günden sonra, elbette, baraka yanında Akkom altı çocukları görünmediler.

...Leylegül için en zoru sabantuy haftası oldu. Yakın çevre rayonlardan gelen gençler sabantuy öncesinde evlerine dağıldılar. Leylegüller'in grubu yakın zaman önce daha şehir içine iki katlı taş binaya taşınmaya başlamış idi. Leylegül'e önceki arkadaşları ile birlikte ikinci kattan balkonlu oda verdiler. Aşağıdaki çukurdan demir yolu geçiyor, sokağa çıkıp baksan, yer düzlüğünde lokomotif dumanı pufuldayarak debeleniyor. Binanın ön tarafı yeşil çimenlik, kızıl ağızlı iri bir Yakut kadını hergün orada şıra satıyor, çimenlikte erkek halkı çok oluyor. İşte rayonlarda ertesi gün sabantuy adlı gün geldi, iki katlı lojman boşaldı. Şehirde kalan birkaç kız, bir iki yiğit akşamleyin aydınlıkta toplanıp parka çıkıp gittiler. İşte Akbalık tarafına sonuncu tren geçip gitti, onun merdivenleri, tepesi halk doluydu. Vagon üstlerinde akordiyon sesi işitildi. Sıcak bir yaz akşamıydı; bu trenin gözden kaybolmasıyla şehir yetim, acınacak halde olarak kaldı. Sabantuy günü eve dönmeden taş şehirde kalan köy çocuğunun halini bu dünyada kim anlasın! Leylegül'ün inşaatta çalışmaya başladığından beri ilk kez gönlü doldu, o kendisini yetim, gereksiz bir

insan olarak hissetti. İşte düş kırıldı. Dizginini bırakıp attı... Rayon merkezi. Tahtadan yapılmış kürsüye çıkarak babası halkı tebrikliyor. Kırk yerde kırk akordiyon sesi, naftalin kokusu gelen ipek elbiseli köy kızları, deri çizmesini sıvayıp giyen köy yiğitleri, hepsi de ayçiçeği yiyorlar. İşte savaştan dönenler nişan-madalyalarını takıp parlatmışlar, vakur ile yalnızca görüşüyorlar, edep ile yalnızca, gizleyerek, bir kenara gidip çıkarıp yudumluyorlar, arabadaki satıcıdan pişmiş et alıp hızlı hızlı çiğniyorlar. Koca koca şıra fiçileri yanında yakalarını çözmüş kırmızı yanaklı erkekler, halkada güreş izleyen saygın, itibarlı ihtiyarlar. Çoluk çocuk halkı yarararak ganimet olarak alınan bisikletlerde kovalaşıyor, askerî üniforma yakalarını çözmüş, apoletli, apoletsiz yiğitler sevgililerini koltuklamışlar, yavaşça adımlayarak uzağa uzağa dağ yüzünden gidiyorlar... Sanki tüm yeryüzü bugün bayram ediyor, tüm yeryüzü bu şekilde mutluluk içinde, sanki, yer enginliğinde büyük büyük devletler bel alıp veriyorlar. İşte... işte, dağ kıyısından iki yiğit gelip çıkıyorlar, birbirlerine enleri ile tartışıp sakince konuşarak geliyorlar. İkisi de beyaz gömleklerinin yenlerini sıyırmışlar, birisi mavi subay pantolonu, diğeri kara geniş pantolonun içerisinde, belinde yassı kayış, kayışında demir... Bunlar Gata ile Ruşad – öteki dünyalar. Ah! Kelebek olup çayırı boylayarak uçsaydın da, sabantuy meydanına gelip, o iki yiğidin saçlarına dokundura dokundura oysaydın...

Lakin Leylegül'ün hayali gerçeklikten hayli uzaktı...

O balkonda dururken Akbalık tarafından eski yeşil vagonlar takmış bir tren geldi, çukurdaki demiryolu dumanla doldu. Kapıları, pencereleri açık bu vagonlarda insanlar yok derecede azdı; Leylegül her vagonu gözden geçirdi. Yalnızca orta vagonların birisinde, pencere yanında, sohbet ederek gelen iki yiğidi o göremedi; lokomotif dumanı vagona gömülerek rahatsız etti.

Bu iki yiğit, yazki sınav dönemine gelen Gata ile Ruşad idi.

Ne yaparsın? Hz. Süleyman, müritleri ile gezmeye çıkmış. Bir dükkâna girmişler. İnsanlardan birisi dükkânda uzun süre dayanan ayakkabı arıyormuş. Bunu gören Süleyman, ağlamış. Sokağa çıkmışlar. Bir fakir elini uzatıp para dilenerek oturuyormuş. Süleyman bunu görüp yüksek sesle gülmüş. Biraz gidince müritleri sormuşlar:

- Niçin siz dükkânda ağladınız, fakiri görünce güldünüz?

- Biz, demiş Süleyman, dükkânda şuna ağladık; zavallı adam uzun süre dayanacak ayakkabı istemiş, ama kendisinin ömrü yalnızca on onbeş dakika kalmıştı. Fakiri görünce gülmemizin sebebi ise; miskin adam, bizden bir kuruş isteyip yalvararak oturuyor ama tam o oturduğu yerin bir çeyrek derinliğinde sandık ile on bin altın gömülmüş, o, bunu bilmiyor...

Neredesin sen, Süleyman? Niye ara sıra sen demir yolu kenarındaki şu iki katlı inşaatçılar lojmanına gelip gitmiyorsun?

Genç bir kız ızdıraplı sevda ateşiyle yanarken azıcık bile yardımın değmeyecekse; senin âlimliğinden, ermişliğinden ne fayda?

XXVIII

Yer küre düzenli dönüyor, ritimle yaşıyor. Ritimle gündüz geceye, kış bahara, kar yeşillığe yerini bırakıyor.

Ama insan hayatı hakkında bunu söylemek olmaz. Durgunluk yılları olur; ne ruhi, ne maddi yönden kendine zenginlik de, tecrübe de katamazsın. Sürekli aynı şekilde yaşarsın, yaşarsın. İşte bir zaman hayatının ekseni daha hızlı dönmeye başlar, işte o an değişimler gelir; yeter ki sabret. Durgunluğun izi bile kalmaz. Bu şekilde, çok çocuklu gürleyerek yaşayan aile bir iki yıl içinde parçasız kalır. Bu şekilde, yaşı gelmiş kızlarının evlenmemesine yıllar boyu çekinerek dolaşan baba bir vakit iki üç ay içinde birkaç toy yapar; aile parçası kopar ve biter. Ne yapacaksın, hayatın gidişatı böyle...

Ruşad'ın Akbalık'a gelişi üzerinden birkaç yıl geçti; bu yıl artık üniversiteyi bitiriyor. Ancak işe başladığı ilk yıl kadar duygularla zengin, heyecan verici olmadı diğer yıllar. Ömrü akşam oturup ödev yapmalar, geceler boyu sınav dönemine hazırlanmalar, beynelmilel tema üzerine kulüpte konferanslar, politika dersleri ile geçti. Leylegül iz bırakmadan kayboldu, Davutovlar da rayondan göçüp gittiler. Leylegül adlı kız yavaş yavaş uzaktaki bir sis içerisinde kaybolmaya başladı, Ruşad onun artık dış görünüşünü bile unutmak üzereydi. Yalnız, tam gönül boşaldığı sırada, masallardaki gizemli bir kız gibi Leylegül çıkıp geliyor ve gönül tellerine temas ederek Ruşad'a hoş bir bakış atıyordu. Kim bilir? Belki, günün birinde hayat onları karşılaştıracak daha. Hayat öyle ki sürprizler

yapmayı sever. Kim bilir? Belki sen onunla hiç beklemediğin bir anda şehrin bir alışveriş dükkânında ayakkabın için kundura boyası seçmekteyken karşılaşacaksın? Belki sen onunla eski çantana ilif sıkıştırıp, Bolak¹³¹ munçasına girdiğin sırada kapıda çarpışacaksın?

Hayatın ritmi herkesin kendine göre. Mustafa son iki yıl devamlı koşturdu. Helime ile onların kavuşması üzerinden bir yıl geçti derken, Özbekistan'dan Mustafa adına Rusça yazılmış bir mektup geldi. Mektup, Mustafa'nın büyük kızındandı. Mustafa birden saftan çıktı, bir hafta boyunca okula gelemedi, avcılar tarafından kıştırılarak ortaya sürülmüş yaralı arslan gibi örselendi; dayanamayarak kolhozun elma bahçesine gidip, kim bilir kaç kez içerliye içerliye ağladı. Kızı, mektubunda küçük kız kardeşinin yük vagonunda giderken ciğeri şiştiği için, annesinin ise Kökçetav yakınlarındaki bir istasyonda tifodan öldüğünü yazmıştı. Kendisi ise, şu an Ukraynalı bir gençle evliymiş, bir oğulları varmış; kocası atölye amiri, kendisi ürün standartlaştırma çalışanıymış. Mustafa'nın adresini buluş hikâyesi de şaşılacak bir hikâyeydi. Fabrikada eşi ve kendisiyle aynı kısımda çalışan, teknik okul mezunu bir genç varmış. Onunla tanışıp, görüşüp konuşmaya başladıktan sonra o genç, köylerindeki elma yetiştirmekle kafayı bozmuş olan bir öğretmen hakkında konuşur. Konuşmalardan birisinde bu öğretmenin kemancı ve şarkıcı olduğunu söyler. Kız o anda gence bu öğretmenin adını soyadını sorar ve... birden aklını kaybeder. Genç tornacı, Akbalık'tan Zakirov soyadlı delikanlıymış.

Mustafa Özbekistan'a misafirlige davetliydi. Oraya, elbette, yalnız gitti. Çünkü büyük kızı, Helime'den bir yaş daha büyüktü. Ey dünya! Hiç kimsenin şahsî ayıbı olmadığı halde, bazen birkaç kişi azap çekiyor. Bazen senin mutluluğun ızdıraplı, kederin ise tatlı oluyor! Mustafa, Orta Asya'dan bazı yeni elma türü tohumları toplayıp döndü, o artık bir yandan okuldaki görevine devam ederken, diğer taraftan rayon fidanlığında baş tohum ıslah uzmanı olarak çalışıyordu.

Hazırlık sınıfında ders veren kara yiğidin de, Nesime'yle evlenip, daha önce Mesrûre'nin kaldığı okul lojmanına taşınması üzerinden artık üç yıl geçti. Nesime o yiğide üç yıl içinde iki erkek çocuk verdi, onlar sığır yetiştiriyorlar, yirmi civarında koca tavukları, altı baş koyunları, yeşilce bir bahçeleri var. Kara yiğit köy dışında bir de ev kuruyor; ne zaman baksan elinde gön bir çantayla dükkânın çevresinde o oluyor; ya kilit, ya çivi, ya soba kapağı, ya pencere menteşesi arıyor. İki yaşındaki erkek çocuğu için kaç

¹³¹ Kazan şehri ortasından akan küçük derenin adı.

beden pantolon lazım? Kaç numara ayakkabı lazım? Tırpanın altılısı mı iyi, sekizlisi mi? “Dvuhtesny” çivi yüz grama kaç tane girer? Kara yiğit bunların hepsini biliyor. Paranın hesabını da iyi yapıyor, yeme içme meselesi de önceden halledilmiş oluyor. Çıkıp baksan, yaz için tavan arasına sucuk asılmış; evin bodrumuna insen, geçen güz kaynakalarını misafir ettiği zamandan kalan kara meyve likörü. Bir bardak göndersen, gözler hayal meyal görmeye başlar. Avlu bölmesinde çıkın çıkın bahar yünü, güz yünü. Nesime beşinci ve yedinci sınıflara Tatar dili, edebiyatı okutuyor; yirmidört saat üzerinden para alıyor. Onlar mutlular. Akbalık köyünde onlar kadar mutlu başka kim var acaba?

İyi, dostça yaşasınlar onlar!

Biri olduktan sonra hepsi oluyor; hazırlık sınıfı öğretmenlerinden Akbalık bölgesinde bu yiğit kadar öncü, usta başka bir öğretmen daha yok. Derste öğrencilerini yalnızca pratik hayata hazırlıyor. İşi sıkı tutarak, sızlanmadan, net şekilde başarıyor. Aynı şekilde yaşıyor da. Damat vardır; orta elli bir yiğittir, harika bir insanın harika olan kızını bir şekilde alır ve ömrü boyunca o harika kişilere saygı göstermez, canlarını yer, kızlarını kahreder. Damat vardır; elinde ateş oynar, yok yerden göze bir kez bile sarmayan oldukça sıradan bir kızı alır ve onu sert yere oturtmaz, kızın anne babasına ömür boyu fayda sağlar, engin gönüllülük gösterir. Nesime'nin baba evi de bu kara yiğitten hayli fayda gördü. Damat ile kaynata birlikte evin ahırını, kümesini diğer yapılarını onardılar, damat para vererek de yardım etti. Sekiz çocuklu ev ekonomisi, savaş sırasında çoktan kurumaya yüz tutmuştu. Kurumaya yüz tutmuş bir evi adam etmek zor, çok zor. Nesime'nin aylık maşısı (piyoner kolu başı maaşısı kadar mütevazı para daha kimde olur acaba?) ancak sıcak munça taşına serpen yarım tas su gibiydi o vakitler. Şimdi ise kolhoz dirildi, damat yardımı var, Nesime de “yirmidört saat yüklü” öğretmen!

Zahir, Akbalık'ta kolhoz başkanı olarak çalışıyor, yakın zaman önce onu Cumhuriyet Yüksek Konseyine vekil olarak seçtiler. Buğdaydan başarı sağladığından dolayı kolhoz idaresi yüksek göstergeler verdi; Zahir hakkında “İzvestiya” gazetesinde uzun bir makale çıktı. Onlar Mustafaların ailesi ile birbirlerine misafirliğe gidip geliyorlar, Zahir ile Mustafa birbirine “bacanak” diye hitap ediyorlar. İki de şehir damadı öyle ki!

Sabir ile Gülçire'nin büyük oğulları ise artık Moskova Devlet Üniversitesi'ni tamamlamak üzere. Tatile dönerken bir valiz kitap yığıp geliyor, bir dilde “nhay, mfay” diye bir şeyler okuyup duruyor. Bazen onun o kitaplarını Gülçire eline alıp inceliyor; ey Hüda! Neler var. Yazılan harflerin tam tersini okumak lazım. Yani, kelimedeki gösterilen harflerin seslerini değil, gösterilmeyenlerinkini söylemek lazım! Bunu nasıl bileceksin? Gülçire iki üç kelimeyi okumayı denedi. Birisi “Şaykaspayr” idi. Okudu ve şaşa kaldı. Baksan, Şekspir imiş. Bu adam hakkında Gülçire'nin herhalde duymuşluğu var, bu adam İkinci Dünya Savaşı'nda bizim tarafımızda olup, Almanya faşistlerine karşı mücadele eden İngiliz generali değil mi ki... Adı üstünde Moskova Devlet Üniversitesi o, bizim bu civarda asla böyle hikmetli şekilde okutmazlardı...

Yok, bir şey demesinler, Gülçire iyi bir kadın. Renat'ı bir an bile üvey diye bilmedi Gülçire. Babasını sevince, niye çocuğunu da sevmesin! Gülçire'nin de, Sabir'in de Renat'tan ümitleri büyük. Âlim olsun diye bekliyorlar. Belki Moskova'da kalır? İşim aslı, çocuğun kaderi çoğunlukla anne babanın istediğinin tam tersi oluyor. Âlim olsun, profesör olsun diye okutuyorlar, enstitünün beşinci sınıfına geçince yiğit aniden okulunu bırakıyor ve fabrikaya gidiyor, demiryoluna kara işçi olarak işe yerleşiyor. Yoksul, fakir bir aileden çıkan, miskin kıyafetli, serçe taşı gibi çilli bir yiğit yün basmış boynunu, alaca yanağını bışmet yakasına gizleyerek, şehirdeki bir enstitüye gidip girer, bakarsın, bir vakit köyüne döner; bir alanda bilim uzmanı, yanında soba şekilli güzel karısı (iyi yiyorar, iblisler!), koynu para dolu! Dünyanın, hayatın değişik, bizim bilmediğimiz kuralları var!

Ruşad nisan ayında diploma savundu. Bir iki gün şehirde dolaştıktan sonra annesinin yanına gitti. Annesinin kapı önünü arşınlayarak çağlayan akıyor, koca kavak başında keskin keskin sığırcık ötüyordu. Diplomayı ıslatmaya Kayum geldi. Ruşad'a birden “siz” diye konuşmaya başladı, güya üniversite bitirince, “sen” diye seslenmek olur mu hiç?

- Sen bugün frontovikler gibi konuşmuyorsun, ağabey-kardaş, dedi Ruşad. – Sen şunu unutma; biz seninle gencecik yaşta bir enstitüyü tamamlamıştık zaten. O, Büyük Vatan Savaşı enstitüsü. O; adillik, tüm yeryüzü halkları için bir iyilik enstitüsü idi. Bu şekilde, ben işte bunun evrağını alıp geldim.

Safura apa, masaya kurutulmuş kaz doğruyordu, söze katılmadan iki yiğidin sohbetini dinledi. Onun için mutluluk da, keder de vardı bugün. Mutluluk; oğlu yüksek

tahsil almış, üniversite bitirmiş. Keder; birden onun oğlu büyüyüp gitmiş. Büyük siması girmiş, omuzları genişlemiş, gözleri ciddileşmiş. Gencecik bir yiğitti öyle ki henüz!

Ruşad'ın diploma için aldığı izin beş aylık idi, Akbalık'a hal bilir şekilde gitti. Diploma sahibi kişilerce bir keyif yapmak, öğretmenlerin yanına gidip, onlar derse gittiğinde divanda oturup gazete okumak, santranç oynamak istiyordu.

Olmazsa olmuyor imiş! Yok, olmazsa olmaz imiş!

Öğretmenler odasında Ruşad için bir çağrı kâğıdı duruyordu. "20 Nisan'da sabahleyin saat 10'a kadar rayon askerlik şubesine III. kısım subayı yanına gelmek üzere".

Sonraki gün sabah erkenden rayon merkezindeydi.

- A, denizciye selam! diyerek masa ardındaki teğmen onu "laubalice" karşıladı. – Sizi bekliyorlar, buyrun eşlik edeyim. -Üçüncü kısımda sıska gövdeli, sarımsı yüzlü yüzbaşı oturuyordu. Ruşad askerlik şubesi subaylarını ömür boyunca gönülden kabullenemedi. Sigara dumanına batmış olurlar, ellerinde çok sivri açılmış bir kurşun kalem olur, okuldan dönerken sinema için para isteyen erkek veya kız çocuğu giren olur, harap! Subay, savaşçı vazifesinde iyi.

- Evet, evet; diye başladı yüzbaşı, ona kafasını kaldırıp bakarak. – Oturunuz, niye ayakta duruyorsunuz?

Ciddi bir konuşma olsa gerekti.

- Üniversite durumunuz nedir?
- Daha yeni mezun oldum. Bir hafta oldu.
- Harika! Branşınız ne peki?
- Tarih öğretmeni.

Yüzbaşı güldü.

- Hayır, ben askerî eğitim olarak diyorum, yükseköğretim olarak demiyorum.
- He... Askerî eğitim dairesini diyorsunuz. Ben, torpilciyim.

- Frontovik?
- Bir yıl civarı.
- A... Erken tutulmuşsunuz. Partidesiniz artık, elbette?
- Evet, eğitim kolunda girmiştim. Gemiye gelene kadar.
- Evet, evet... Sizin işte bu evrakları doldurmanız gerekiyor. Ve hemen şu an... -

Yüzbaşı Ruşad'ın önüne formlar koydu.

- Anlamıyorum, yoldaş yüzbaşı.
- Okuyunuz!
- “Subay Personelin Kişisel Yaprağı”
- Anladınız mı?
- Hiçbir şey anlamadım!
- Anlamanızı emrediyorum.
- Yest!¹³²

Ardından ikisi de güldüler. Sigara yakınca yüzbaşı resmîliğini ortadan kaldırdı.

- Ben çoktandır bir denizciye sormak istiyordum; niçin bizim piyade askerlerinde “dinliyorum” diye söylenirken, sizin denizcilerde ise tüm emirlere “yest” diye karşılık veriliyor?

Ruşad “ilmini” gösterdi.

- Siz akademide hangi dilde eğitim aldınız, yoldaş yüzbaşı?
- Ey, ne akademisi! Benim akademim; otuzdokuz yılından itibaren parti rayon komitesinde müfettişlik, ardından Moskova savunması, Stalingrad, Dnipro ve Prag'dan ibaret.
- “Yest” İngilizlerden girmiş. Donanmada onlardan girmiş söz hayli çok. Doğrusu “yes” olmalı. İngilizce “evet”, “öyle” demeye denk geliyor.

Yüzbaşı ciddileşti.

- İşte sizin gibi okumuş birisiyle birlikte oturmak, bir ömür. Siz artık önünüzdeki kâğıdın da manasını anlamışsınızdır.

¹³² Rusça “emredersiniz” anlamına gelen askerî terim.

- Kavramaya başladım, yoldaş yüzbaşı. Lakin ne gereği var daha bunun?

- Çocuk olmayınız, yoldaş başgedikli. Size subay derecesi verilecek. Sizin branşınızda rayonumuzda yalnızca iki denizci var. Bunlardan birisi sizsiniz; yüksek tahsilli, frontovik. Bu savaş okulunu geçen kişilerin savaşçı tecrübesi yıllar geçtikçe daha da değerli olur, bunu unutmayınız. İşte bu yüzden Askerî Bölge siz ve sizin gibi yiğitlerle ilgilenmeye başladı...

Görüşükleri sırada yüzbaşı gövdesini doğrulttu, kıvrak, keskin bir hareketle elini uzattı.

- Bir ay sonra sizi yıldız için tebrik edebileceğim diye inanıyorum...

Yüzbaşı bilerek konuşuyormuş. Mayıs sonlarıydı. Aynı çağrı kâğıdı, aynı oda, aynı subay. Ruşad'ı yüzbaşı ayakta karşıladı. Oturmayı teklif etmedi. Masasındaki bir dosyayı açtı ve yüzüne büyük bir ciddilik takınarak, kuru bir sesle okudu.

“SSCB Savunma Bakanlığının ... tarihindeki ... numaralı emirnamesi ile Ruşad Sulimov'a gemi hizmeti asteğmeni adlı unvan verilmesine”.

Ruşad bu emirnameyi gözünü yumarak dinledi.

- Subay ünvanı verilmesi vesilesiyle sizi tebrik etmeme müsaade ediniz...

Ancak yüzbaşının sıcak, dev elini sıkarken gözlerini açtı.

- Bunun arka planı ile ilgilenmeme müsaade ediniz, yoldaş yüzbaşı?

- Arka planı mı? -duvardaki dünya siyasi haritasının yanına geldi.- – İşte bu çevreye hiç göz atmışlığınız var mı sizin? Uzak Doğu'nun barut fıçısına dönüştüğünü seziyor musunuz? ABD'nin deniz donanmasının nereye doğru toplandığını gözlemliyor musunuz? General Douglas MacArthur'un Uzak Doğu'da nasıl bir iş karıştırdığını biliyor musunuz? Hah işte! Bu sebeple, bizim barutu kuru tutmamız gerek, yoldaş asteğmen. Hey, size ne oldu, yoksa korktunuz mu?

- Kesinlikle hayır! Ama işte...

- Ne “ama işte”?

- Bir savaş daha görmek istemiyor insan artık. Ağız tadı yok.

Yüzbaşı yüksek sesle güldü.

- Hay, öldürdünüz beni! Hay, ldrdnz! İşte biz buradayız, askerlik şubesi subayları, savaşmak isteyip ne yapacağımızı bilmeden yatıyoruz! Çok zledik! -Ardından ciddileşti.- Eğer bilmek istersen kardeşim, benim savaş bittiğinden beri sayıklamadan uyuduğum bir rahat gece yok. Her gece bombardıman altına düşüyorum, sayıklıyorum. Kontüzyon yenilemiş gibi oluyor. Siz yüksek tahsilli insansınız, siz frontoviksiniz, fakat fikir yrtmeniz -doğruca söylemek gerekirse- ocuka. Ey, peki, yedek yedek hem o, henüz öyle ki yarına yola çıkmak üzere, dememiş. Daha belki de hiç kımıldıtmazlar. Her Şey uluslararası duruma bağlı, kardeş, her Şey...

Durulmaya henüz vakit bulamamış olan yürek, tekrar huzursuzlandı. Akbalık'ta yatmanın manası yoktu (ne olursa olsun, keyif etmek olmaz!), Ruşad annesinin yanına döndü. Yalınayak ayırdan gezdi, güneşte yandı. Mülkiyette iş yok, dilediğince gez yalnızca. Köyden köye gezen öğretmenler ihtiyarlık günlerinde, genellikle, bir yere yerleşirler, kck bir ev satın alırlar, düzenli Şekilde odun ambarı hazırlarlar... Onların hayvanları olmaz, avlularını derin yeşillik doldurur; evleri temiz, düzenli olur, avluda kk bir gaz ocağı durur, o gaz ocağının üzerinde yumurta yapılır. Evlerinde köşede kitap rafı olur, o rafta genellikle otuzlu yıllarda çıkan kitaplar, metodik dergiler ve tabii ki, çok değerli fotoalbm bulunur. Oturup onları karıştırmak, çok zor ve hasret yüklüdür... İşte başörtüsünü  köşe olarak bağlamış genç kız taşra komitesinden dönüyor; cılız ata kabuk araba sürülmüş. Orada kitaplar, yerküre var. Burada borazan, davul, bayrak... Albümden başını kaldırıyorsun ve önünde yaşlanmış, saçları ağarmış, çok Şeyler görmüş bir kadın duruyor. Gözlerinde derin, hasret dolu bir bakış seziliyor. Yüzünde artık gençlik kuvvetinin kıvılcımını bile kalmamış. O kuvvet; geçen dakikalarla, derslerle, yıllarla yavaş yavaş genç nesle harcanmış, aktarılmış. Kuvvet tükenmiş, geriye yalnızca derin bakışlı gözler kalmış. İşte o, yorgun yüzüne gülümseme çıkarmak için uğraşarak sana çay yapıyor, yaşlı öğretmenler yalnızca çayın iyisini koyu Şekilde yaparak içerler... Bu Şekilde evde çay içmek ağır, hayli ağır!

Günün birinde Ruşad'a Akbalık'tan telefon yazısı geldi: Onu, askerlik şubesi ağırtıyormuş. Annesinin içi sıkıldı. Sabahleyin sessizce çay içtiler.

- Ey bala, bala... diye ağır soludu annesi. – Senden de ayırmaya uğraşıyorlar beni. İhtiyarlık günümde senin çocuklarına bakarak avunacak mıyım demiş idim.

- Niye anne, beni evlendirmemek adına bir emirnamenin çıktığı yok öyle ki henüz.

- Öylesi yok da... Gönlüm seziyor, tutmayacaklar seni burada, böyle dile girince. Dünyada yedi çocuk yetişir imiş. Bir bala, devamlı hasretlik olur imiş.

Rayonun askerî komiseri, şişman gövdeli kır saçlı yarbay, Ruşad'ı karşısına oturttu. Zile bastı, parlak çizmeli o tanış yüzbaşı girip masanın üstüne bir dosya koydu. Ardından aniden dönerek mazbut şekilde çıkıp gitti. Komiser dosyayı karıştırdı. Uzun süre okudu. Uzun süre konuşmadı.

- Askerî eğitim idaresine göre sizin branşınız... Evet, evet. Demek, torpilci. Tehlikeli bir güç. Korkunç bir güç. Evet. Evlenmemiş. Bu da tehlikeli. Korkunç. Kızlar için. Ha? Partide mi? Evet. Cephede. Güzel. Gençecik yaşta. Ha? Ama nasıl?

- İlgilenmeme müsaade ediniz, yoldaş yarbay?

- Donanma amirali Kuznetsov'u tanıyor musunuz?

- Aynen öyle. Büyük Okyanus Donanması'nın kumandanı.

- İşte, işte. O kişi bana mektup yazmış. Şöyle, şöyle demiş, orada sizin rayonda bir yiğit okulda tarih dersi veriyormuş, demiş, bir iki yıllığına benim yanıma gelip, genç çocukları da okutamaz mı acaba, demiş. Orada kızları etkileyerek gezecek bir şey yok, demiş...

Ruşad da takılmaya geçti.

- Burada benim olduğumu bilmiyor tabii ki o...

- Bilmiş, gerçekten, bilmiş. İşte yazı var. “Gemi hizmeti asteğmeni R. Sulimov’a Cumhuriyet Askerî Komserliği'ne gelmek üzere”, demişler. İşte ya nasıl... Biliyorlar, aynı zamanda, denizciler bizde parmakla saymalık. Belki tüm rayon kızları da biliyordur daha sizi? Ha? Biliriz biz sizin gibi sessiz yiğitleri...

Yarbay ciddi tona geçti. Buraya kadar hepsi aynı çeşit olurlar imiş!

- Anneniz yalnız mı? Emekli mi? Aşikâr, biz onun fikrini bilmeliyiz. Son söz, herhalde ona ait. Lakin siz ona meselenin ciddiliğini anlatınız. Muhtemelen onun yanına biz de gidip uğrarız. Anlayın, yoldaş asteğmen. Vatan sizin tecrübenizi, sizin biliminizi, sizin gençliğinizi istiyor. Cakalı cümle değil mi? Ha?

- Yok, ben öyle demiyorum. Ben yalnızca artık kendimi savaş dışı, sivil hizmet insanı olarak sayıyorum.

- Peki ben? Pijama giyip yatardım divanda, ha, bulmaca çözerek? Veya bahçede kırmızı turplara su serpererek dolanıyordum şimdi, ha?

- Siz artık kendinizi buna bağışlamışsınız.

- Yok, kardeş. Kırk bir yılının haziranında yeni giydim ben askerî üniformayı. Peki biliyor musunuz, kim idim? En sakın hizmette, sivil hayatta enstitüde botanik bölümünün doçentiydim. İşte şimdiyse durum bu. Ey, peki, demek ki, siz benim yanıma geliyorsunuz... geliyorsunuz... -Yarbay masa takvimini karıştırdı.- – Demek ki, tam iki gün sonra. Anneniz ile konuşup. Anlatınız. Vatan, parti istiyor, deyiniz...

Safura apa Ruşad'ı dış kapının önünde karşıladı. Birbirlerine bakiştılar ve... her şeyi anladılar. Ana ağır soludu.

- Hiç olmazsa evin çatısını kapattırsaydım sen varken, dedi.

- Anne! Niye öyle diyorsun? Bak seninle konuşmak istediler. Sen razı olmazsan almayacaklar. Sen ne dersin? Sağ olsa, babam ne derdi?

- Babanın ne söyleyeceğini biliyorum ben, oğlum. Sen yokken onun bir defterini buldum. Haydi, eve girince göstereceğim...

Yıpranmış deri kapaklı bu defteri, Ruşad'ın çocukluk döneminde, görmüşlüğü vardı. Lakin hiçbir zaman okunmamıştı o. Yemek yanında defteri hızlı hızlı karıştırdı. Gündelik defteriymiş. Babası gençken tutmuş. Yilmili yıllar. Otuzlu yıllar. Çeşit çeşit yazı mürekkebi, çeşit çeşit punto, çeşit çeşit el yazısı.

“...Eğer siz ortak iş için yanıp tutuşmuyorsanız, bunun için sonradan kendinizi gerçekleştiremeyeceksiniz. Çıkarıcılık; insanı değil, yalnızca yarım canları tatmin edebilir.

Başını dik tut, yoldaş! Bu mücadele tüm emekçi insanlık çıkarları için sürdürülüyor. Ve yalnızca korkakların, düşük canlı kişilerin bu mücadeleden kaçmaları mümkündür”.

P.Zalomov’un mektubundan.

Babasının cevabı açıktı.

Ana, oğlunu yola hazırlamaya başladı. Evde iki üç gün boyunca gergin bir sessizlik, kendi arasında gergin ihtiram hüküm sürdü. Rızalık verip rayondan dönünce Ruşad, Akbalık’a gitti. En başta ihtiyar Gaynelvafa ağladı. Güze oğlunun yanına gitmeye niyetlendiğini bildirerek mektup yazdırttı. Okulda son imtihanlar yapılıyordu, Ruşad’ın gidiş haberini duyarak şaşırıp kaldılar.

Ruşad boş sınıflarda gezdi, öğretmenler odasında oturdu. Ona müdür veya eğitim bölümü müdürü iş vermiyorlar; çocuklar onu aramaya içeri girmiyorlar. O şimdi, keskin ekmek. Hızlıca ve kısa bir şekilde Mincamal ağladı. Mustafa sürekli ağır soludu. Kederlendi.

- Bu ne hal, bizim okulda yiğitleri durdurmuyorlar, dedi.

Nerkis gözlerini doldurarak Ruşad’a hüznü bir bakış attı. Kızardı. Ardından hızlı adımlarla koridora çıkıp gitti. Belkiys keyifsizlendi. Böyle ancak yalnız yaşlanan kızlar keyifsizlenebilir. Gülçire ise Ruşad’ın üniforması ile ilgilendi.

- Bize subay üniformasıyla çekilmiş bir resmini gönderirsin, dedi.

Köyde sabantuyun olacağı haftaydı, köy misafirlerle dolu. Aralarında Ruşad’ın öğrencileri de pek çok imiş. Kara kulaklı çocuklar temiz, yapılı yiğit olup; turna ayaklı sıska kızlar tombullaşarak, süslenerek dönmüşler. Ruşad bir akşamlığına misafirliğe kaldı. Yarım gün telefonda Gata’yı aradı; Gata işe dalmış, kolхозlarda geziyordu.

Akşam aydınlıkta insanlar, Ruşad’la görüşmeye gelmeye başladı. Beklenmeyenler, beklenenlerden daha çok oldu.

En başta Huşiyet geldi.

Girdi, gözlüğünü sürttü, merdivene oturdu, hal ahval soruştu. Bir şeyden çekindi. Ruşad, ihtiyarın yanına oturup sigara yaktı.

- Halin, keyfin nasıl daha, Huşiyet abzıy?

- Hi-i, bizim, ihtiyarlarınkini, biliyorsun artık. Daha bugün dükkâna gittim. Halk sırada duruyor, iyi ringa balığı gelmiş. Ben de sıraya geçtim. Tezgâhtar kız, biliyor musun, ne diyor? “Buyur, sana ne lazım, sırasız şekilde vereceğim, dükkânın şeklini bozma” diyor. Vallahi.

- Oo, bu büyük edepsizlik.

- Yok, ben ona kızmadım. İhtiyarlık güzellik değil. Tüm güzellik gençlikte.

- Eve girelim hadi, Huşiyet abzıy.

- Yok, kardeşim, sağol. Ben, şey, görüşmeye diye geldim. Sen hemen dönemezsin, benim ömrüm çok kalmadı. İzin verirsen, ben artık vedalaşmaya, helalleşmeye geldim.

Ruşad rahatsız oldu. Bu arada ne kadar söz, ne kadar dalgalanma!

- Ey, niye öyle ölmeye acele ediyorsunuz?

İhtiyar Huşiyet yakasını çözdü.

- Dinlemeye vaktin varsa, bir söz söyledim, kardeşim.

- Dinyorum, Huşiyet abzıy, buyurun...

- Ben artık seninle tekrar görüşmem. Affet mi diyeyim, yoksa başka bir şey mi söyleyeyim, bunu kendim de bilmiyorum. Ama ben suçluyum senin karşında, evlat. Baban hakkında dedikodu yayanlardan birisi benim. O, karşı tarafta yer alıyor, diye söyledim. Nerede öldüğüne dair haber gelene kadar insanlar buna inanarak gezindiler...

Ruşad gözlerini yumdu.

- Sen şimdi bana istediğin şeyi söyle, evlat. Lakin ölmeden önce ben bunu söylemek istedim. Ben suçluyum...

İhtiyar, başını aşağı eğdi.

- Benim adam akıllı alınmış eğitimim olmadı. Üstünkörü üstünkörü dolaştım. Doğru yolu, ömür boyu aradım. Kolhoz kurmaya gidenlerden birisiydim; orada da cahil başımla parti örgütüne ziyan verdim. Kolhoza girme mevzusu üzerine yapılacak ilk meclisin olduğu gün cami minaresine bayrak astım. Onun peşine ihtiyarlar kudurarak meclisi böldüler. İhtiyar bir kadını, öne atıp çıkartarak minareden bayrağı aldirdılar. Ben kaçtım. Yönetimden bu yüzden bana uyarı verdiler.

- Huşiyet abzıy, girelim çay yanına...

- Yok, kardeşim, sen beni dinle şimdi. Bu, benim ilk kez birisine anlatışım. Ben şimdi anladım. Komünistlik yalnızca slogan atmak, bayrak kaldırarak yürümek değilmiş. Ben işte bu gelecek cemiyeti kurucularını, sizi, gençleri gördüm. Sizdeki hakikati, gönül temizliğini gördüm. Ben şimdi anladım; komünist cemiyeti, temiz gönüllüler cemiyeti olmalı. Bunu bana oturup konuşurken bir vakit Davutov da söylemiş idi...

İhtiyar acınacak haldeydi, Ruşad onunla zor vedalaştı.

- Benim size karşı kızgınlığım yok, dedi. – Siz ömür geçirmiş kişisiniz ve tüm geçirdiklerinizi analiz ederek, kendinizi doğrultmaya çalışmanız, hiç de kötü değil. Ruslar, hiçbir zaman olmamasındansa geç olması iyidir, derler. Sağlıkta görüşmek üzere!

İhtiyar giderken dış kapıdan üç genç yiğit göründü. Şık şekilde giyinmişler; tüm şekil, kılık kıyafetlerinden gençlik yayılıyor. Bakıyorsun; Zakirov, Eskerev, Galeviyev imiş. Zakirov mavi kısa kollu spor gömlek, iyi bir pantolon ve yazlık ayakkabı giymiş. Zayıfça yüzlü, seyrek şekilde sakal, bıyık bırakmış. Eskerev pahalı bir takım elbise, şehir usulü ayakkabır içinde. Galeviyev hava kuvvetleri kursiyeri üniforması içerisinde. Merdiven yanına geldiler, zorlanır şekilde tokalaştılar.

- Ruşad abıy, sizin ile görüşüp vedalaşmaya geldik, dedi Zakirov.

İnsanın gönlü nasıl kağşamasın! Ruşad son günlerde birçok kez boğazına düğüm oturduğunu sezdi.

- Öyleyse, gidelim, yiğitler. Bahçe başındaki çimenliğe çıkalım. Ee, hanginizde ne haberler var? Kim, ne olarak çıktı bu dünyada?

- Ben, abıy, altıncı sınıflı tornacı. Zaporijya’da posta kutusunda çalışıyorum. Tatile döndüm ninemin yanına...

- Helal, Zakirov! Aferin! Ya sen?

- Ben, abıy, Tarım Teknik Okulu’nda okuyorum. Bir yılım kaldı. Kendi kolhozumuza döneceğim. Bursumu kolhoz ödüyor.

- Çok güzel, Eskerev. Aferin! Seninki aşıkâr artık, peki madrabaz? Hatırlıyor musun okuldan kaçıp dolaştığını?

Galeviyev aynı eskisi gibi güldü.

- İki-ki-ki... -Lakin dişleri önceki gibi değil, şimdi bembeyazdı.- – Ben, Ruşad abıy, o zamanki konuşmanızdan dolayı size borçluyum. Size teşekkür etmeyi boynumun borcu sayıyorum.

- U-hu, sen artık tamamen bürokratik cümlelerle söz söylemeye başlamışsın. Orduda şu şekildedir o; insanlar diyecek yerde “insan içeriği”, yemek yedim yerine “azık kabul ettim”, uyudum değil “dinlendim”...

Zakirov hayli çok para ile dönmüş imiş. Ninesinin evini onarmak için. Kaç yıldan beri topladığı parasını dönüp eline verince, ninesi yok olup kalmış.

- Bu kadar paranın dizisini de, sayısını da bilmem ben, demiş. Çocuğa çok kızıp dalaşmış:

- Niye bir kez bile paket göndermedin, öylesi meyvesi sevesi bol yerde yaşayıp, demiş. – Hiç olmazsa, demiş, yalnızca boş kutu getirmiş olsan bile, insan arasında bana ne kadar gönüllü olur idi... Bu kadar parayla ben ne yapayım.

Yaşlanmış. Gerçek. O kadar parası olsa, misalen, Eskerev ne yapacağını bilirdi. Eskerev tatile gelmeden hemen önce Penza bölgesinde stajda bulunmuş. Penza’nın “Gastronom”¹³³ adlı dükkânlarına girip şaşırmış; oralarda içkinin “konyak” denileni bile varmış. Tamamen farklı renkli, koyu çay gibi ve bir harfi yabancı dilde yazılmış, diyor...

Gençler ilginç! Utangaçlıkla atılganlık onlarda birlikte örülerek yaşayabiliyor. Ondan bundan konuşup oturdular ve direk araya bir teklif soktular. Söze Zakirov başladı.

¹³³ Yiyecek mağazası.

- Abıy... biz artık böyleyiz. Okulda okurken her birimiz kendince öğretmene cefa çektirmiş kişileriz. Siz de bunu unutmuyorsunuzdur. Bize o vakitler okul hiçbir şey vermiyor gibiydi. Öyle değilmiş.

Yiğit aynı büyük adamlar gibi konuşuyordu.

- Ne vermiş peki o?

- Bana, dedi Zakirov, okul doğruluğa boyun eğmeyi öğretti. Ben öyle ki boyun eğmeyi, yenilgiyi kabullenmeyi sevmiyordum.

- Bana ise metanetli, sabırlı olmayı öğretti, dedi Eskerev. – Hatırlıyor musunuz Ruşad abıy, bizim sınıfta adam gibi bir ders geçirmek için ne kadar güç harcıyordunuz. Ne kadar metanetlilik gerek buna! Doğrusunu söylemek gerekirse, siz bize çok şey verdiniz.

Ruşad güldü.

- Ey, yiğitler, benim bugün buradaki son akşamım, gönlün zaten hassas zamanı, ağlatmayın beni, dedi.

“Son akşam” sözü Zakirov’u daha da cesaretlendirdi.

- Ruşad abıy! Ayıp etmiyor musunuz?

- E, ne oldu ki?

- İşte, abıy, siz istediğiniz şeyi söyleyin, hatta şimdi kovup gönderin... bizim... hepimizi... -Zakirov devamlı olarak kasketini katladı.- – Hadi, çıkar artık, diye, o Eskerev’e döndü. – Abıy, vallahi, işte, sizi sevdiğimizden dolayı sadece.

Eskerev zorlanarak cebinden üç yıldızlıyı¹³⁴ çıkararak merdivene koydu. “Y” harfi, gerçekten de, Latince imiş.

- Ey, siz gafillerle böyle olursa ne yapacaksın. Ninenizin kuşaneden bir iki kaz budu istemeden olmaz...

¹³⁴ Üç Yıldızlı veya Very Special: Bir konyak sınıfı.

Bahçe başındaki çimenlikte gece yarısına kadar konuşarak oturdular. Yiğitler çok şey anlattılar. Dünyada hiçbir zaman kendini tanıyamıyormuşsun. Dışarıdan bakıldığında kim olduğunu bilmeden gezmek; insanın bahtı da, bahtsızlığı da aslında.

- O yıl okula siz gelmeseydiniz, bizim okulun yarısı dağılırdı, dedi Zakirov. – Bizim tüm öğrenciler Gata abıya, size, Nerkis apaya âşık oldular. Siz okula Vatan Savaşı'nın büyük, manevi havasını alıp geldiniz. Ya Hekimcan abı! O ne kadar temiz gönüllü bir insandı!

- Ya Mustafa abı, Mustafa Abı! diye ekledi Eskerev. – Onu biz artık “elma ağacı abı” diye adlandırıyorduk.

- Ya Gata abı... Fizikçi dediğin tam öyle olurmuş. Ben onun kim olduğunu yüksekokula girince anladım, dedi Galeviyev. – Ben öyle ki fizikten beş aldım.

Ruşad hiç öyle düşünmemişti. Öğrenciler okula gelip gidiyorlar, gelip gidiyorlar ve bir vakit okuldan gidince her şeyi, hepsini unutuyorlar diye düşünüyordu. Genç yiğitler ise hepsini; her öğretmenin ayrı ayrı sözlerini, hareketlerini hatırlıyorlarmış. Her öğrencinin her öğretmen hakkında kendi fikri oluyormuş...

Yiğitler ile ayrılırken bahçeye soğuk çiy düştü, artık tan aydınlığı fark edilmeye başlamış, tabiat susup kalmıştı. Ruşad, bahçe çitine yaslanarak bu köydeki son tanını karşıladı. Birbiri ardına yıldızlar söndü, ay da donuklaştı. Gönülde söyleyip bitirilemeyecek ağır hisler ile kimi tatlı, huzurlu, aydınlık düşünceler dolaşıyordu.

“İnsan nedir? - İhtiyarlığın kölesi, geçen yolcu, evinde misafir”. Yok, derebeylerin felsefesi doğru değil. Orta asır şövalyelerine okulda işte böyle öğretmişler. İnsan, yalnızca kendi ömrünün kölesi değil. İnsan, bir güreşçi. Ben vatan için faydalı bir insan olduğuma bugün inandım. Ben bugün buradan gidiyorum. Lakin ben bu hayatta yolcu değilim. Ben misafir de değilim. Bu arada, bu dünyanın beni daha bir kez bile başkõşeye oturtup misafir ettiği yok...

“Ay nedir? - Gecenin gözleri, kırağı verici, hava habercisi”.

“Yıldız nedir? - Gök alacalığı, denizde gidenlere yol gösterici, gece güzelliği”.

“Ot nedir? - Yerin elbisesi”.

“Damar nedir? - Doktorların dostu”.

Ah, siz, derebeyler! Ne kadar yukarıdan yuvarlanarak, siz filozof olarak çıkıyorsunuz. İşte siz cevap verebilir misiniz? Aşk nedir? O yıl eğer Leylegül bu okula gelmemiş olsa, ben başka bir kişiyi sevmeye başlar mıydım? Ben sürekli onu, bilinmeyen kızı arar mıydım, yoksa başka bir kişiye mi gönlümü kaptırırdım? Böyle olunca, gerçek aşk olur mu ki? İnsan, gönlüne yakın şekilde tesadüf edecek bir özne mi arıyor acaba? Özne olmak için ona yöneliyor ve aradığını bulmuş gibi mi oluyor? Dur! Bunu kim söyledi başka? Evet, evet, o yıl, ateş gönderdikleri gece gezerken Nerkis söyledi, Belinski'den dedi. “Sıkı aşk ihtiyacı çoğunlukla aşkın kendisi için ortaya koyulur, eğer onun atılabileceği nesne kendisini gösterirse; engeller onun korkusuna dönüşür, memnuniyet ise yok olur”.

Her şeye rağmen anlaşılmıyor. Engeller çok oldu; hisler, kalp yandı. Rastlaşsan, onlar sönmeli mi ki?

- Yo-o-ok! Duyuyor musunuz, yo-o-ok!

Köyde horozların konseri başladı.

...Sabahleyin kapının önünde Zahir'in gönderdiği at duruyordu. Ruşad, boşalmış olan okula sonuncu kez girip gezdi. Bir iki sınıfta rehberlik dersi sürüyormuş, çocuklar uğultu çıkarıyor. Sınıfta Rus dili üzerine bağıra bağıra bir erkek çocuğu konuşuyor. Ruşad bunu sesinden tanıdı. Müdürün oğlu Telgat. Aynı eskisi gibi, kelimeleri, sesleri karıştırarak acele ede ede konuşuyor. Tüm koridora duyulacak şekilde bağırıyor. “Tahtü övgası... ey... Tahtü... Övgü tahtası”.

Bu, Ruşad'ın okul içinde duyduğu son ses oldu...

XXIX

Haziran'ın yirmi beşi idi.

Tren garı çevresinde trençkot örtünmüş, elinde şemsiye tutan halk koşturuyor, Moskova trenini uğurluyorlar. Sıcak, buğulu yağmur yağıyor; hava nefes alınacak gibi değil, tüm atmosfer katmanını su damlaları almış gibi.

Taksi durdurana kadar hayli vakit geçti. Nihayet, bir şoför söz dinleyip aldı. Ruşad valizini bagaja yerleştirdi.

- Hanımı işten alıp dönerken boş gidene kadar tren garı üzerinden geçeyim diye düşündüm, dedi yaşlı şoför.

Ruşad arka koltuğa oturdu. Islak trençkotuna bürünerek yumuşak koltuğa sindi. Yağmur altında asfalt simsiyah olmuş parlıyordu. Ruşad, sol tarafında oturan yapılı kadına göz attı. Kadının önünde dev bir çanta vardı ve o çantadan... koyun yavruları başlarını çıkarmıştı. Ruşad irkilerek daha kenara kaydı.

- Mezbahada çalışıyorum ben, dedi o kadın, bir soruya cevap vermiş gibi. – Bir gebe koyun denk gelmiş. Biçare, daha bugün yavrudadı. İşte eve alıp götürüyorum. Ne yaparsın onları, yetimler öyle ki...

O arada yavruların birisi tırmanarak çantadan çıktı. İpeksi bembeyaz kıvrıkcık tüyleri bürülmüş. Kuşkirazı gibi küçük kara gözler. Nemli burnunun, dev kulaklarının ucunda kara benekler. Babaları güzel bir yiğitmiş, anlaşılın. Kuzu çıkıntılı alnını dürtüp durarak Ruşad'a doğru süründü, önüne girdi. Ondan sonra da gönlü dolup taşan insana bu yetti. Ruşad onu kucağına aldı ve yüzüne sıktı. Mahlûk kuzu, nemli burnunu Ruşad'ın yanağına, kulağına dürtüp durarak "fup fup" etti, kokladı. Ruşad tüm dünya sıkıntısını unutarak onu kendine sıktı, yavrunun kalbi çıkacak gibi "güm güm" ediyordu. Ey, günahsız sabiler! Bu dünyada sizin henüz ilk gününüz. Her şeye rağmen iyi sahiplere düşmüşsünüz siz. Koyun dünyası tarihinde asla görülmemiş şekilde, siz ilk gün bir takside gidiyorsunuz, Büyük Okyanus'a gitmekte olan birinin yanağını yalıyorsunuz. Bu dünyanın sürprizlerini kim tahmin edebilir!

Mübilerin binasının önünde arabadan çıkarken koyun yavrusu Ruşad'ın yüzünü bir kez daha kokladı. Güle güle ağabey-kardaş! Büyüyün, toprak üstüne çıkınca kadife ottan tadın, seke seke koşturun. Koyun halkının işi rahat, onların düşünesi yok...

Beklenmeyen duruma Mübi çocuklar gibi sevindi. Yok, yalnızca Ruşad ile görüştiklerine değil, Ruşad'ın yeniden askerî hizmete alınmasına da.

- İşte sen, ey! Harika bu, harika! Haydi, bir dünya gezip dolaş daha! Ah-h-h, ayaklarım olsa... Bütün Sovyetler Birliğini dolaşmışım. Bölük komutanı bana; savaş bitince seni orduya alacağız, Segdiyev, diye söylüyordu. Elin altın senin deyip, överek bitiremiyordu. Ayaklarım olsa, ben ne yapacağımı bilirdim...

Mesrüre burada da okul bakıcısı olarak işe yerleşmiş. Hiçbir şeye bakmadan, gece boyu oturup, Ruşad için bir çift yün çorap ördü. Ruşad önce çok net olarak karşı çıkmıştı, ancak bu fayda etmedi.

- Bizim Tatar halkında çok eskiden bu yana gelen bir âdet artık bu, dedi Mesrüre, askere giden kişiye bir çift çorap, bir çift eldiven örüp hediye edilir. Eldiveni yetiştiremiyorum artık, kusura bakma.

Mübi'nin Ruşad'a bir haberi de varmış.

- Sen bu aralar gazete okuyor musun? diye sordu Ruşad'a.

- Doğrusunu söyleyim, üç günden beri yok. Halen ev işleri ile uğraşıyorum. Neler var?

Mübi şifonyerin üstünden üç dört gazete aldı.

- İşte "İzvestiya"da ilginç bir şey var. Senin bahsettiğin yiğit hakkında bu haber.

Ruşad gazeteyi eline aldı. "Nişan Sahibini Buldu" başlığı ile Hekimcan hakkında bir makale vardı. Yaralanmaya bir hafta kala Hekimcan'ın mangası ön hatta Almanların bir müfrezesini silahsızlandırıyor. Faşist subayının plançetesinden komutanlık için çok kıymetli evraklar bulup almışlar. Hekimcan üçüncü derece "Şeref" nişanına önerilmiş, lakin çok geçmeden askerî hastaneye düşmüş ve nişanını alamamış.

Şimdi, nişan sahibini bulmuş. “Vatan Savaşı kahramanı çelik dökücü Hekimcan endüstride yüksek göstergeler veriyor” diye yazıyor haberci. Altta resmi. Aynı gözler, aynı saf gülümseme. Aynı sabilerce saflık, hilesizlik. O, dikilmiş gözleri ile Ruşad’a bakmış da:

- Ne haber, kardeş, gidiyor musun? diye soruyor gibi. Cephede bulunan yiğitlerde; insanın anlayamayacağı bir şekilde hem mülayim, hem ciddi, hem de derin bir bakış oluyor. Neyden dolayı bu? Söylemek zor.

Tan fark edilirken uyumaya yattılar. Ruşad iki gün boyunca köyde Kayum ile birlikte tahta doğramıştı, annesi çatıyı kapattırmak istedi, ustalar gelene kadar tahta hazırlayıp koydular. Elleri, bilekleri ateş gibi yanıyordu, uykuya çabuk daldı...

Ertesi gün evrak ayarlamakla geçti. Vladivostok’a kadar uçak bileti artık hazır. Komiserlik çevresinde Ruşad, kendisi gibi yedekten gidenlerden birkaç kişiye daha rastladı.

Hayatın bir defa hareketlendi mi tam hareketleniyormuş. Bazen hayatın her saati o kadar çok yenilik getiriyormuş. Yirmi altı haziran günü sabah saat yedide uçak kalkacak idi. Mübi, teminat organlarının bu yıl yeni verdiği “Moskviç”i saat beşte ateşledi, güzel elbiselerini giydi, madalyalarını taktı. Arabanın önünde Mesrüre de efendiler gibi yürüyerek dolaştı, radyotöre su koydu, pencere camlarını silip temizledi...

Ruşad arka tarafa geçip oturdu ve sabah ıssız olan şehir sokakları ile vedalaşarak ses çıkarmadan ilerledi. Tüm dünyayı haziran güneşi kaplamış, arabanın açık penceresinden leylak çiçeği kokusu girip ilerliyordu.

Havaalanında Ruşad’ı ellerine paketlerle Gata ve Elsa karşıladı. Ruşad hemen ikisinin de kucağına atıldı. Uçağa girmeden önce yarım saat vakit vardı, hızlıca konuştular. Bu şekilde uzun zamandır görüşmeyen üç dost, birden büfede karşılaşırsalar ilginç olur. Konuşacak söz o kadar çok olur ki içe sığmadan boğazına tıkanır insanın. Söz sırasına düşemezler. Bir süre görüşme soruşma hisleri kendi yerine oturmuş gibi olur, istekle eşit vakit geçirmek için dile can girer.

- Dur, dur... Kırk üç yılında, Stalingrad kırsalında bizim taburda şöyle bir durum oldu...

Ötekilerin, elbette, bunu dinleyemeye niyeti yok. Çünkü herkes konuşmak istiyor.

- Marşal Jukov geldi bize. Savaş bittikten sonra. Teftiş gerçekleştirmeye. Biliyor musunuz ne oldu...

Bunu da dinlemezler. Çünkü üçüncüsünün de anlatacak bir konusu vardır.

- Benim döndüğüm gün ise, pilot kepini çıkarmadan önce, hanıma şöyle dedim; eğer, dedim, ben yokken günahın olmuş olursa...

Bunu da dinleyen yok.

Gata da, Ruşad da böyle durumları çok görmüş.

- Dur, sıra ile konuşalım, her dakika altın şimdi, dedi Ruşad.

- Sıra ile mi? Öyleyse tamam, dinle. Gata abıyın seni kovalamaya başlıyor. Bizim rayondan toplam üç subay çağırılıyor yedekten. Ve doğru çalışıyorlar. Vaktinde burada bizim gibi kadrolar gerek idi; hükümet bizi süresinden önce geri döndürdü. Şimdi vatan bizi yeniden askerî hizmete çağırıyor. Bize mi kalmış o halde buna kulak vermemek? Biz öyle ki kırk beşinci yıl yiğitleriyiz!

- Şatafatlı cümleyi çok sever bizim Gata, diyerek Elsa kocasına yaklaştı.

- İlk olarak bu şatafatlı değil. İkinci olarak ise ben seni aramaya Akbalık'a geldim. Çıkıp gitmişsin. Sana orada iki mektup vardı, aldım.

Son derece gizemli bu iki zarfı Ruşad cebine koydu.

- Üçüncüsü; dün öğleden sonra Gazik'e binip şehre daldık. Elbette, yengen seni yolcu etmeye gelmek istedi. Askerî Komiserlik'e girip senin hangi uçuşa bilet aldığını öğrendik. Dördüncüsü; işte bu da yengenin küçteneçi¹³⁵; geçen yılki kayın çileği reçeli. - Gata sevgi dolu bir gülümsemeyle Elsa'ya baktı.- – İşte bu benden. Bir "Stoliçnaya" ve nihayet beşincisi; ben tam bir hafta sonra gidiyorum. Uzak Doğu Askerî Bölge İdaresine. Demek ki Marşal Malinovskiy arıyor Gata abıyını.

¹³⁵ Küçteneç: Saygı ve sevgi göstermek üzere armağan olarak hazırlanan yiyecek.

Ruşad hepsi ile kucaklaştı.

Uçağa binişin başlamasına onbeş dakika vardı. Ruşad, merak ederek, cebindeki zarflardan birisini açtı. Daktiloda basılmış bir kâğıt. “Üniversitenin tarih bölümünü bu yıl dışarıdan bitirenlerin buluşma vakti tam üç yıl sonra, haziranın son cumartesi gününde, Lobaçevskiy bahçesinde saat dörtten beşe kadar. Buluşmayı düzenleme bürosu”. İlginç!

Hoparlör son haberleri veriyordu. Bir haber hepsini evhamlandırdı. “Yirmi beş haziran günü Vaşington’daki efendilerinin emri üzerine Yi Seungman askerleri Kuzey Kore topraklarına girdiler. ABD emperyalistleri açıktan açığa müdahale yoluna girdiler ve bugün silahlı güçlerine Kore topraklarına girme emri verdiler”.

Levitan’ın güçlü, can titretici sesini havalimanı radyo ağından çıkan acı ses böldü. “Sverdlovskiy’e uçacak olan ... uçuş numaralı uçağa yolcuların alımı başlamıştır”.

- Gördün mü? Duydun mu? Ha! İşte o emperyalistlerin gerçek yüzü! -Gata kendisine ayakta duracak yer bulamadı.- – Ama, nafi! Biz elbet sözümüzü söyleriz bunun üzerine. Biz kırkbeşinci yıl yiğitleriyiz. “Şimdi bize rahat içinde uyumak olur mu, Rusya’nın sadık evlatları?”¹³⁶

Ah bu dünya! Levitan’ın sesi; tehlikeli, uğursuz ses. O sana kâh vatanın kaderinin tehlike altında olduğunu haber verir kâh zafer mutluluğu hakkında konuşur. Gezegen atmosferinde yine Levitan...

“Pyongyang radyosu Kuzey Kore İç İşleri Bakanlığı’nın aşağıdaki haberini bildirdi:

Güney Kore kukla hükümetinin “milli savunma” askerleri 25 Haziran tarihinde sabah erkenden tüm 38. paralel hattını boylayarak Kuzey Kore topraklarına hücumla başladılar. Düşman, Kuzey Kore’ye aniden hücum ederek, 38. paralelden daha kuzeyde, Hyadü’den daha batıdaki Kımçon ve Çervon rayonlarında Kuzey Kore topraklarına bir kilometreden iki kilometreye kadar içeriye girdi”.

¹³⁶ Fyodor Glinka’nın 1812 yılında yazdığı Savaş Şarkısı adlı şiirinden bir bölüm.

Gata, dişlerini sıkarak yanağına kabarcıklar çıkarmış, radyo sesi gelen tarafa dönmüştü. Elsa Ruşad'ı kucaklayarak öptü. Gözlerini sildi. Mesrüre iki elle görüştü. Ağlamaya başladı. Mübi devamlı mutlu, açık ifadeliydi.

- Onbaşı Segdiyev'den Büyük Okyanus denizcilerine selam söyle. Eğer ayakları olsaydı, o Yi Seungman'a ne yapacağını bilirdi, bizim Müberakşa, de. Mektup yaz!

Erkekçe sert şekilde tokalaştılar.

Ruşad uçağa girdi.

Saf kalpli dostları, taş levhalar üzerinde kaldılar. Uçak yerinden hareket edene kadar hayli vakit geçti. Ruşad cebindeki ikinci zarfı da aldı. Göndericisinin adresi yok. Şüphelenerek zarfı yırttı. Zarf içerisinde kâğıda bürülmüş bir şey vardı. Ruşad, kendi kalp atışını duyarak onu açtı. Açtı... ve başı döndü. Kâğıt içinde güvercinin döz tüyü vardı...

Motor çalışmasından sonra uçak titremeye başladı. Ruşad bunu işitmedi. Zarf içinde küçükçe bir yazı da vardı. Elleri titredi. Harfler hızla aktılar.

“Ruşad abıy! Siz belki benim varlığımı bile unutmuşsunuzdur. Sizi çok görmek istiyorum. Ben yirmi sekiz haziranda Kazan üzerinden geçip babamlara gideceğim. Eğer vaktiniz ve isteğiniz olursa, sizi o gün üniversite karşısındaki Lobaçevskiy Parkı'nda öğlen onikiden akşam dörde kadar bekleyeceğim. Eğer gelemerseniz, benim adresim (kisa süreliğine, staj zamanında) Vladivostok, merkez postanesi, postrestant. Ben Nikolayev şehrinde, hayal ettiğim enstitüde okuyorum. Bu yıl Uzak Doğu'da staj yapıyoruz.

Sizi çok özledim, ayıp saymayınız”.

İmza yok. Köy yerinde birisi falan alabilir diye korkmuştur kesin. Kalbe fokurdaya fokurdaya kan pompalandı, nefes almak zorlaştı. Mektubu tekrar tekrar okudu. Leylegül! Güvercin tüyü! Masaldaki gibi olsun diye sözleşilmişti öyle ya! Demek ki o artık Kazan'a diye yola çıkmış! Ruşad kuş tüyünü dudaklarına değdirdi...

Uçak hareketlendiği sırada ızgaralar üzerinde duran dostları aklına geldi. Gata kasketini, Elsa ile Mesrüre ise mendil sallıyorlardı. Bir kenarda uzun değneklere genişçe

gövdesini dayamış olan Mübi duruyor; onun koltuk altına bir kucak gazete sıkıştırılmıştı. Uçak, betonu boylayarak ilerledi... Üzülür müsün, sevinir misin bu duruma! Hayatta kimi anlar olur; sen azap beklersin, ruhunu ise mutluluk dolu bir tat sarar. Sen henüz durumu aklınla ele alıp değerlendirecek, anlayacak halde değilsin; lakin tenin artık onu sezmiş, vücudunun tüm hücreleri bu rahatlığı artık kabul etmiş, teninin her bir atomu artık beyne mutluluk sinyali veriyor.

Uçak yerden ayrıldı ve güneşe doğru yükseldi. Yeşil ekinli tarlalar yamuldular, yer üstü yana yattı. Hepsi de aşağıda kaldı. Dostlar da, iş de, meşakkat de, yalnız ihtiyar ana da... Lakin nedense zor değil. Sen birine gereksin. Bir yerde senin hizmetine muhtaçlar. Sen bu hayatta sıfır değilsin. İşte bir zaman sen sırtına kese asıp, kara palto giyip bir köye öğretmen olarak gelmiştin. Demek ki sen, Gata'nın dediği gibi, orada ihtiyaç duyulan bir kişiydin. Şimdi sen işte orada; dünyanın başka bir köşesinde gereklisin. Bu durumda, yaşamak da yaşamak!

Uçak henüz gerekli yüksekliği almamıştı. Ruşad dikkatle aşağı baktı. Ne görsün! Aşağıda demiryolu, bildik barınma garı vardı. Evet, evet, o, orman arasında. İşte ekin tarlası içindeki kuru nehir boyuna yerleşen küçük köy; Ruşad'ın annesinin yerleştiği köy. İşte köy kenarındaki sabun kutusu kadar ev, çatısının yarısını artık yeni tahta ile kapamışlar. Boğazı büzüldü. Ağır öyle ki, ağır... İşte Akbalık köyü. Ne kadar meşakkat, mutluluk, lezzet, sıkıntı, duygu seli getiren köy. Köy ortasında büyük bir bina, onun kalay çatısında bayrak dalgalanıyor. Aşağıda, haziran sabahının serin rüzgârında, onun hışırdadığı seziliyor. Uçak yükseklik aldı, hepsi de topografya haritasındaki şartlı işaret gibi karelere döndü. Memleket geride kaldı. Her şeye rağmen ruh hafifledi. İleride bilinmeyen meşakkatler, bilinmeyen kişiler, bilinmeyen karşılaşmalar bekliyordu.

Geçen ömür... Parçalayarak geçen ömür. Onun her bir parçası geçtikçe dönüp bakası, geçenlere değer veresi geliyor. Savaş dönüşünden bugüne kadar neler yaşandı peki? O konuda düşünmek için şu an yeterince vakit var... Gökyüzü temiz, yolcular sessizce gazete dergi okuyorlar, kimileri uyuksuyor. Yeryüzü güneşe gömülüyor.

“Güneş nedir? - Kürenin ışık saçması, göğün güzelliği, tabiat bahtı, günün şanı, saatler bölücü”. Orta asırların felsefesi bu şekilde öğretiyor.

Uzak Doğu'nun sert tabiatı! Büyük Okyanus'un dehşetli fırtınaları! Kuvvetli rüzgârlar, toz yığınları! Sizin taraflara sivil hizmetten ayrılmış bir yiğit geliyor...

Siz ona tekrar savaş ateşini göstermeyin. O yiğidin daha sevdiğini göresi var. Onun daha Altın Boynuz koyunun sahiline gidip sevdiği kıza aşk hakkında konuşası var. O söz, köy dışındaki kuşkirazı ağaçları yanında bundan birkaç yıl önce bir haziran gecesinde ortaya çıkmıştı. Ona göre... ona göre o kız Ruşad'ı koyda uğurlayacak. Gemi koydan açık denize çıkarken onun emri koyu tıkız bir duvar gibi güverteye basacak. O emrin bir kıyısında elini çenesine koymuş Ruşad da olacak. Kuvvetli gemi çelik göğsüyle denizin beyazımsı kurşun dalgalarını yaracak, geride köpüklü bir yol kalacak. O kızın rüzgârda yelpirdeyen şalı, kara gecelerde Ruşad için deniz feneri olacak...

Ruşad'ı tatlı düşünceler sardı. Aşağıda kara köknar ormanıya kaplı Ural Dağları göründü. Dağ vadiliklerinde uzanan fabrikaların bacaları açık mavi göğe duman sütunları uzatmışlardı.

Gümüş kanatlar altında, Levitan'ın sesinden silkinen, kutsal, şefkatli Toprak ana sallanıyordu.

SONUÇ

Tatarlar, önemli Türk boylarından biridir. Tüm Türklerle birlikte köklü bir kültür ve medeniyet geçmişine sahip olan Tatar Türkleri, Karadeniz'in kuzeyinde geçmişten günümüze hüküm sürmektedir. Altın Orda Devletinin ve onun dağılmasından sonra kurulan hanlıklardan, Kazan Hanlığının mirasçısı olan Kazan Tatarları, Türk dünyası içerisinde daima medeniyetin merkezinde yer almıştır. Kazan Hanlığının 1552 yılındaki çöküşü sonrasında, Rus hâkimiyeti altında dahi, Tatarlar ilmî, dinî ve edebî çalışmalarını terk etmemişler, bu sayede bugüne dek kimliklerini korumayı başarmışlardır. Bu süreçte Tatarlar için belki de en sancılı dönem Çarlık yönetiminin ardından himayesine girdikleri ve “milletler hapisanesi” olarak adlandırılan, Sovyetler Birliği dönemi olmuştur.

Resmî ideoloji tüm sanat dalları ile birlikte edebiyata da müdahalelerde bulunmuş, eserler türlü sansür ve yasaklara uğramış, yazar, şair ve aydınlar düşüncelerinden dolayı katledilmiştir. Yazarlardan eserlerini, *sosyalist realizm* adı verilen metoda göre vermeleri istenmiş, uymayanlara çeşitli yaptırımlarda bulunulmuştur. XX. yüzyılın neredeyse tamamını içerisine alan bu dönem edebiyatının genel durumu ve de ona ait değerlendirmeler, inceleme bölümü içerisinde verilmiştir.

Söz konusu döneme ait eserlerin, yayımlandıkları vakit, Türkiye Türkleri tarafından takip edilemediği herkesçe bilinen bir gerçektir. Yayımlanan eserlerin takibi bir yana, yakın zamana kadar, o döneme ait gündelik hayata, insanların düşünce yapılarına, yaşantılarına, ruh dünyalarına, içerisinde buldukları sisteme, bu yapının onlarda meydana getirdiği tahribata ait bilgilere ulaşmak, bunlar üzerine fikir edinmek hayli güçtü.

Tüm bu yukarıda sayılanlara ancak bugün erişme imkânına sahip olabildik denebilir. Bu noktada ise bizi zamanda yolculuğa götürmekte olan, çoğunlukla, edebiyatçılar ve onların eserleridir. Bu çalışma da, karanlık ve engin bir orman içerisindeki, küçücük bir kıvılcım olabilme ihtimalinin verdiği arzu ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, yukarıdaki genel gayelerle birlikte, öncelikli olarak köklü Tatar edebiyatında, önemli eserlere imza atan bir yazar olan Mõhemmet Mehdiyev'in ve eserlerinin Türkiye'de tanınmasına katkı sağlamak; bu bağlamda da devrin şartlarını

yorumlamak ve kardeş Tatar edebiyatına ait edebî ürünlerden birini Türkiye Türkçesine kazandırarak diğer araştırmacıların da yorumlamalarına zemin hazırlamak amaçlanmıştır.

Yazar ve eserleri üzerine yapılan literatür taramasında, giriş bölümünde de verildiği gibi, kapsamlı bir sonuç elde edilememiş ve bu çalışma, yazarın “Gün gelir, Tukay’ın dediği gibi, her eserin nasıl yazıldığı, her edibin nasıl yaşadığı bizde de yazılır” (Mehdiyev 1993: 298) sözü şiar edinilerek hazırlanmıştır.

Girişte de belirtildiği gibi, bir yüksek lisans tezinin zaman ve hacim yönünden sınırlarını aşmaması amacıyla, Möhemmet Mehdiyev’in yalnızca, ilk romanı olan “Frontoviklar” adlı eseri incelemeye alınmıştır.

Yapılan inceleme sırasında romanın iki ayrı kitap baskısı ile birlikte, yazarın kızı Gevher Hesanova’dan edinilen 1971 tarihli orijinal nüsha da kullanılmış ve baskılar arasında ciddi farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Eserin yayınlanma süreci de göz önüne alındığında, romanın 1973 tarihli ilk baskının sansür altında çıktığı ve dönemin ideolojisi doğrultusunda içeriğinin dahi değiştirildiği gözlenmiştir.

Burada, sansür meselesine, romandaki biyoloji öğretmeni Mustafa’nın yaşamının anlatıldığı parçalar güzel birer örnek olarak verilebilir. Akbalık Ortaokulunda biyoloji öğretmeni olarak çalışmakta olan Mustafa, aslen bir Kırım Tatarı’dır. II. Dünya Savaşı bittikten sonra evine dönen Mustafa, ailesini yerinde bulamaz ve araştırmaları sonucunda iki kızı ile birlikte eşi Elmas’ın sürgün edildiğini öğrenir. Hayat, onu bir şekilde Tataristan’a, Akbalık köyüne getirir ve yaşamına burada devam eder. Ailesini bir gün bulacağı ümidini ise hiçbir zaman yitirmez. Akıbetlerini öğrenmek için devamlı olarak Kırım, Moskova ve Özbekistan’a seyahatler düzenler. İşte sansür, hoyrat yüzünü burada gösterir. Romanın ilk baskısında tek bir an dahi “Kırım” adı geçmez. Yarımada, devamlı olarak “Ukrayna” olarak adlandırılır. Şu an tüm tarihî gerçekleriyle bildiğimiz Kırım Tatar Sürgünü ise, sanki Almanya tarafından yapılmış ve sürgün Batı’ya doğru gerçekleştirilmiş gibi gösterilir. Özbekistan’ın adından ise bir kez bile söz edilmez.

1988 tarihinde, daha rahat bir siyasi ortamda yayınlanan ikinci baskının ise orijinal nüshayla, birkaç ufak fark dışında neredeyse birebir aynı olduğu görülür. Bu küçük farklar ise genellikle, sonradan fark edilen ve estetik kaygıyla yapıldığı düşünülen edebî düzeltmelerden ibarettir.

Ayrıca roman, okuyucusuna, dönemin eğitim sisteminin birçok unsurunu ayrı ayrı ele alan geniş bir panorama sunar. Başkarakter Ruşad'ın biyografisi aracılığıyla eğitim sistemi hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin gözünden anlatılır. Savaş sonrasında öğretmen olan Ruşad'ın yaşadıkları aracılığıyla, öğretmenler arası rekabet, sınıfta disiplini sağlama, müdürlerin görevleri, sorunları, öğretmenler arası duygusal ilişkiler, öğretmen-öğrenci aşkları, müfettişler, eğitim sisteminin aksayan yanları... vb. birçok konuda didaktik bir üslupla okuyucu bilgilendirilir. Akbalık köy okulu bu anlamda tüm ortaöğretim sisteminin minyatürü olur. Ruşad'ın üniversitede yaşadıkları ise dönemin yükseköğretim sisteminin yansımasıdır.

Romanda, Sovyetler Birliği döneminde, II. Dünya Savaşı öncesi, savaş sırası ve sonrası Tataristan'ına ait farklı panoramalar sunulurken, cepheden dönen askerlerin öğretmenlik tecrübeleri ve bu süreçte başlarından geçenler anlatılır. Dönemin savaş ve savaş dışına dair gündelik hayatlarının anlatılması nedeniyle, romanda sosyolojik unsurlar yoğun olarak bulunur. Buradan elde edilen ve dönemin hem siyasal hem de toplumsal yapısını yansıtan sonuçlar, inceleme bölümü içerisinde detaylı olarak ele alınmıştır. Elde edilen bu verilerin, farklı disiplinlerde çalışma yapan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İncelemelerin bulunduğu ikinci bölümden sonra üçüncü bir bölüm oluşturulmuş ve bu bölümün içerisine metnin çeviri yazı varyantı ile Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli koyulmuştur. Romanın Türkiye Türkçesine aktarılmış olması, kardeş Tatar edebiyatına ilgi duyan ancak Tatar Türkçesinde okuma imkânı bulamayan araştırmacı ve edebiyat meraklıları için büyük bir kaynak olacaktır.

Mehdiyev'e ve eserlerine ait Türkiye'de bu zamana kadar yapılmış kapsamlı hiçbir inceleme bulunmadığı yukarıda da belirtilmişti. Çalışmamız bu konudaki büyük bir boşluğu doldurmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahunov, G. (2004). Avıl Peygamberi. *Möhemmet Mehdiyev: Yazuvçı Turında Zamandaşları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 9-11.
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemelerine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2013). *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Aytür, Ü. (2009). *Henry James ve Roman Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bachelard, G. (2006). *Su ve Düşler* (çev. Olcay Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşirov, G. (2004). Anı bik sağınabız. *Möhemmet Mehdiyev: Yazuvçı Turında Zamandaşları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 7-8.
- Beşirova-Mehdiyeva, L. (2004). Altın kanat irim bar idı... *Möhemmet Mehdiyev: Yazuvçı Turında Zamandaşları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 32-35.
- Davutov, R. ve Rahmani, R. (Tüzüvçileri). (2009). *Edipleribiz 1-2*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Demir, Y. (2002). *Anlatıcılar Tipolojisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fethirahmanov, R. (1996). Türmiştän Kilgen Geroylar. *Kazan Utları*, No: 10, Kazan, s. 149-158.
- Feyzullina, D.İ. (Tüzüvçi). (2011). *Tatarstan Yazuvçıları – Edebi Premiya Laureatları = Pisateli Tatarstana – Laureatı Literaturnih Premiy*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Foucault, M. (2005). Başka Mekânlara Dair. *Özne ve İktidar* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Galiullin, T. ve Yarullina, R. (2007). Tatar Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 9, s. 676-736.
- Gıyilev, A. (2004). Saylanıp Çıkkın Süzler... *Möhemmet Mehdiyev: Yazuvçı Turında Zamandaşları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 12-16.
- Gögebakan, T. (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. (1996). Sovyet Türk Edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1 (Bahar), s. 54-64, Ankara.

- Hebibullin, M. (2004). Yazuvçı hem Türmiş. *Möhemmet Mehdiyev: Yazuvçı Turında Zamandaşları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 43-44.
- Hesenova, G. (Redaktör). (2004). *Möhemmet Mehdiyev: Yazuvçı Turında Zamandaşları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İmamov, V. (2010). Sin citmisñ, ih, Möhemmet abıy! *Meydan Çallı*, S. 12 (Aralık), Çallı, s. 44-51.
- Karakaş, Ş. (1996). 20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2 (Güz), s. 279-317.
- Mehdiyev, M. (1973). *Frontoviklar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Mehdiyev, M. (1987). *Edebiyat hem Çınbarlık*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Mehdiyev, M. (1988). *Frontoviklar* (ikinci baskı). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Mehdiyev, M. (1993). *Açı Tecribe*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Mehdiyev, M. (I:1995, II:1996, III:1996), *Saylanma Eserler*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Moran, B. (2012). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mullanurova, R. (1995). Hürmetli Möhemmet Yadkeri (Yazarın eşi Liliya Beşirova-Mehdiyeva ile mülakat). *Süyimbike, No: 12, Kazan*.
- Özkan, F. (1994). *Abdullah Tukay'ın Şiirleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sahapov, M. (2005). *Yenilik Habercisi*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Sazyek, H. (2013). *Roman Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Şemsutova, A. (2010). *Hezîrgi Tatar Edebiyatında Yañarış*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Temir, A. (1992). Kuzey Türk Edebiyatı (Tatar-Başkurt). *Türk Dünyası El Kitabı III. Cilt (Edebiyat)* (II. Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tekin, M. (2012). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yazıcı, N. (2009). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hikâyelerinde Anlatıcı ve Kahramanlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Yüksel, Z. (1992). *Kırım, Kazan ve Başkurt Türkçelerinde Fiil*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Zaripova-Çetin, Ç. (2006). Tatar Edebiyatının Gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, S. 9, s. 138-151.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : EKİCİ, Fatih
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum tarihi ve yeri : 13.11.1990 - Merzifon
Medeni hali : Bekâr
Telefon : 0554 460 4648
Faks : -
e-mail : fatih.ekici@atauni.edu.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Muğla Üniversitesi	2011
Lise	Mehmetçik Lisesi	2007

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2013	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak.	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

Rusça, İngilizce

Yayınlar

-

Hobiler

Seyahat etmek, kitap okumak, sinemaya gitmek, spor yapmak.

GAZİ GELECEKTİR..

